التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/12
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-26-6

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya -Ömer Parlak
Ahmet Tülek
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

BASKI : Eren Ofset
CİLT : Özgün Ciltevi
İSTANBUL 2002

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

12. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Savaşa Katılan Münafıkların Bozgunculuğu

Cenab-ı Hak bu hususu,

لَوْ خَرَجُوا فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ
وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٤٧﴾

"Eğer içinizde onlar da savaşa çıksalardı, sizde şer ve fesadı artırmaktan başka bir şey yapmazlar, aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek bozgunculuğa koşarlardı. İçinizde onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah o zalimleri çok iyi bilendir"

(Tevbe, 47).

ayetiyle beyan etmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ bu ayette, onların savaşa katılmaları halinde meydana gelecek şu üç çeşit fesatlarını beyan etmiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, لَوْ خَرَجُوا فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا *"Eğer sizinle birlikte onlar da savaşa çıksalardı, sizde şer ve fesadı artırmaktan başka bir şey yapmazlardı"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hebal** kelimesi, her şeyde meydana gelen şer ve bozukluk anlamına gelir. Nitekim bunaklığın **hebel**; bunağın da **mahbul** diye adlandırılması bu anlamdadır. Müfessirler bu

kelimeye, değişik manalar vermişlerdir: **Kelbî**, şer; **Yemân**, tuzak ve hile manalarını vermişlerdir. Bu kelimeye, "azgınlık ve tuğyan" manası da verilmiştir. **Dahhâk**, bunun manasının, zulüm ve gadr olduğunu söylemiştir. **Hebal** kelimesinin, düşüncede tereddüt anlamına geldiği de söylenmiştir. Bu, ihtilaf etsinler ve sözleri birlik olmasın diye, bir şeyin bir topluma güzel, bir topluma da çirkin gösterilmesiyle sağlanır.

İKİNCİ MESELE

Bazı nahivciler **illâ hebâlâ** ifadesinin, istisnâ-i munkatî olduğunu söylemiştir. İstisnâ-i munkatî, müstesnânın, müstesnâ minh'in cinsinden olmamasıdır. Bu, tıpkı senin meselâ, مَازَادُوكُمْ خَيْرًا إِلاَّ خَبَالاً "Onlar sizin hayrınızı değil, fakat sıkıntınızı artırdılar" demen gibidir. Halbuki ayette, müstesna minh zikredilmemiştir. Müstesna minh zikredilmeyince de, istisna, daha umumî olan bir şeyden yapılmış olur. Daha umumî olan da, "şey" kelimesidir. Binâenaleyh müstesnâ, müstesnâ-i muttasıl olup, kelamın takdiri مَازَادُوكُمْ شَيْئاً إِلاَّ خَبَالاً şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, önceki ayetteki onların savaşa çıkmalarını istemeyip kerih gördüğünü; bu ayette de, bu davranmanın fesada, şerre ve fitneye sebebiyyet vereceğini bildiği için, onu kerih gördüğünü beyan buyurmuştur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın mutlak olarak şerri, fitneyi, fesadı kerih gördüğüne, sadece hayra razı olduğuna ve sadece, tâatı dilediğine delâlet eder.

2) Cenâb-ı Hakk'ın وَلاَ أَوْضَعُوا خِلاَلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ *"aranıza muhakkak ki fitne sokmak isteyerek (bozgunculuğa) koşarlardı..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ayetin izahı hususunda, **Vâhidî**'nin nakletmiş olduğu iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, ekseri dil âlimlerinin görüşü olup, buna göre الْإِيضَاعُ kelimesi, deveyi düşmanın üzerine sürmek anlamına gelir. Deve, kendi başına hızlı ve istekli bir biçimde yürüdüğü zaman, أَوْضَعَ الرَّجُلُ tabiri kullanılmaz. Ama, deve, kendi başına koştuğu zaman, وَضَعَ الْبَعِيرُ; binicisi onu bir şey üzerine sürdüğü zaman da, أَوْضَعَهُ الرَّاكِبُ denilir."

Ferrâ da şöyle demektedir: "Arablar, وَضَعَتِ النَّاقَةُ وَأَوْضَعَ الرَّاكِبُ demektedirler. Bazan onlar, binicinin sürmesi hakkında, **vada'a** kelimesini kullanırlar. "

İkinci görüş: Ahfeş ve **Ebu Ubeyd**'in görüşü olup, buna göre, deve kendi kendine ve arzulu bir biçimde koştuğunda binicisinin onu koşturduğu manası da murad edilmeksizin, أَوْضَعَ الرَّجُلُ denilir.. **Ebu Ubeyd**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, vakarlı

ve sakin bir biçimde Arafat'tan çıktığını, sonra da devesinin, Muhassir Vadisi'ne doğru koştuğunu rivayet etmiştir.

Lebid şöyle demiştir:

أَزَالَا مُوضِعِينَ لِحُكْمِ غَيْبٍ / وَلَسْحُوا بِالطَّعَامِ وَبِالشَّرَابِ

"Kendilerinin, yiyecek içecekleri bırakarak, gaybın hükmüne doğru koşan kimseler gibi olduğunu görüyorum..."

Lebid, mûdi'îne kelimesinden, **müsrîîne** "hızlı olarak" "koşarak" manasını kasdetmiştir. Bu ifadeyle, şairin, onların develerini koşturduklarını murad etmiş olması caiz değildir. Çünkü, şair bununla, devenin yolda yürümesini murad etmemiştir. **Ömer İbn Ebî Rebîa** ise şöyle demiştir:

ثَبَّاً لَهُنَّ بِالْعُدْوَانِ لِمَا عَرَفْنَنِي وَقُلْنَ امْرُؤٌ بَاغٍ أَكَلَ وَأَوْضَعَا

"Kahrolsunlar, düşmanlıklar o kadınların başına!.. Çünkü onlar beni tanıdılar ve "O, haddi aşan, yiyen ve sonra da çekip giden birisidir" dediler!.. "

Vâhidî, ayetin, **Ahfeş** ve **Ebu Ubeyd**'in görüşünü desteklediğini söylemiştir.

Bil ki, her iki görüşe göre de ayetten kastedilen, müslümanların arasını bozmak ve söz götürüp getirmek hususunda, münafıkların gösterdiği çalışma kastedilmiştir. Binâenaleyh, şayet biz birinci görüşü nazar-ı dikkate alırsak, ayetin manası, "Onlar, binitlerini aramızda koşturmuşlardır. Yani, aramızda aralıksız olarak söz götürüp getirmişlerdir. Çünkü binitli olan, yayadan daha hızlıdır..." şeklinde olur. Şayet, ikinci görüşü nazar-ı dikkate alırsak, bu tabirden kastedilen, "Onlar bozgunculuk çıkarmaya koşarlar..." manasıdır.

DÖRDÖNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, İbn Zübeyr'in, bu kelimeyi وَلَأَزْفَضُوا şeklinde okuduğunu nakletmiştir ki bu, Arapların, deve hızlı yürüyüp de, (sırtından attığı sahibinin boynunu kırdığında) söyledikleri وَقَصَتِ النَّاقَةُ وَقْصاً وَأَزْفَضَتْهَا tabirinden alınmıştır. Bu ifade, وَلَأَزْفَضُوا (bırakırlar, düşürürler) şeklinde de okunmuştur.

Buna göre şayet, "Kur'an-ı Kerim'e, niçin bir elif ziyadesiyle وَلَا أَوْضَعُوا şeklinde yazılmıştır?" denilirse, **Keşşâf sahibi** buna şu şekilde cevap vermiştir: "Arap yazısından önce fetha, elif ile ifade ediliyordu. Arap yazısı, Kur'an'ın nüzûlüne yakın

bir zamanda icâd edilmişti. Binâenaleyh, Arapların, zihninde bu elifden bir iz kaldı. Böylece onlar, hemzenin şeklini elif olarak yazdılar ve onu, diğer bir elif ile de fethalı yaptılar." Cenâb-ı Hakk'ın, لَأُعَذِّبَنَّهُ عَذَابًا "*Onu herhalde çetin bir azaba uğratacağım*" (Neml, 21) ayeti de bu şeklide yazılmıştır..

BEŞİNCİ MESELE Ayetteki **hilâleküm** ifadesinin manası, "aranıza, aranızda..." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا "*Onların arasından bir de ırmak fışkırtmıştık*" (Kehf, 33) ve فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ "*Onlar evlerin aralarına kadar girip araştırdılar..*" (İsra, 5) ayetlerindeki **hilâl** kelimeleri de böyledir. Bu kelimenin aslı, **halel** kelimesidir ki, **halel** kelimesi, iki şey arasındaki boşluk olup, bunun çoğulu **hilâl**'dir. Hak Teâlâ'nın, فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ "*Sonra görüyorsun ki yağmur bunların arasından çıkıyor...*" (Nur, 43) buyruğu da bu manadadır. Bu ayetteki (Nur, 43) bu kelime, **min halelih** şeklinde de okunmuş olup, yağmur tanelerinin kendisinden çıkıp döküldüğü yer anlamına gelir. **Esmaî** şöyle demektedir: "Arapça'da sen, aralarına girdiğin zaman, دَخَلْتُ الْقَوْمَ "Kavmin arasına girdim"; "evlerinin arasında, ortasında oturduk." manasında olmak üzere de, جَلَسْنَا خِلَالَ بُيُوتِ الْحَيِّ وَخِلَالَ دُورِهِمْ denilir.
denilir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا أَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ buyruğu, "*Lâf götürüp getirme ve fesad çıkarma ile...*" manasında; يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ ifadesi de, يَبْغُونَ لَكُمُ الْفِتْنَةَ "*sizin için fitne isterler...*" anlamındadır. **Esmaî** şöyle demektedir: "Arapça'da, "onu benim için iste, taleb et!" manasında, اِبْغِنِي كَذَا denilir. O halde, اِبْغِنِي ile وَابْغِ لِي ifadelerinin manası aynıdır. Binâenaleyh, bir kimse اِبْغِنِي dediğinde bunun manası,. "Arzuladığım o şey hususunda bana yardım etl. " demektir. Bu ayette geçen "fitne" kelimesi ise, söz birliğinin bulunmaması ve karışıklık çıkarma, anlamına gelir.

Bil ki, bu açıklamalara göre sözün neticesi şudur: "Onlar, şayet o müslümanların arasında savaşa çıkarlarsa, onlar, onlara "**habâl**"dan başka bir şey arttırmazlar. "**Habâl**" ise, görüş ihtilaflarına sebebiyet veren bozgunculuk anlamındadır ki, bu, savaş esnasında sakınılması gereken şeylerin başında gelir. Çünkü, fikirlerde ihtilaf ve ayrılıklar meydana geldiğinde de hezimet ve hüsran pek kolayca tahakkuk eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, bununla yetinmeyip, aksine, ileri gelenler arasında söz götürüp getireceklerini, dedikodu yapacaklarını beyan buyurmuştur ki, bu şekilde ifsâd daha da çoğalacaktır. İşte bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا أَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ ayetiyle murad edilen husustur.

3) Cenâb-ı Hakk'ın وَفِيكُمْ سَمَّاعُونَ لَهُمْ *"İçinizde onlara iyice kulak verecekler de vardır,* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) "Aranız da sizden duyduklarını onlara ileten gözcüleri bulunmaktadır. " manası murad edilmiştir. Bu, **Mücahid** ve **İbn Zeyd**'in görüşüdür.

b) **Katâde** buna şu manayı vermiştir: "Aranızda, onların sözlerine kulak veren ve onların görüşlerini kabul edenler bulunmaktadır. " Binâenaleyh onlar onlara, kalblerinin zayıflamasına sebep olacak çeşitli sözler telkin ettiklerinde, berikiler o sözleri kabul eder ve bundan dolayı cihad işini lâyıkıyla yerine getirmede gevşeklik gösterirler.

Eğer, "Dinleri ve cihad niyetleri çok kuvvetli olduğu halde, mü'minler için böyle bir şey nasıl düşünülebilir?" denilirse, biz de deriz ki: Münafıkların sözlerinin, İslam'a yeni girmiş kimseler üzerinde tesirli olması imkansız değildir. Yine bazı kimselerin, korkak, gevşek ve zayıf kalbli olarak yaratılmış olması da imkansız değildir. Binaenaleyh münafıkların sözleri, bu gibi kimselere tesir eder. Yine, bazı müslümanların, ileri gelen münafıkların akrabaları olmaları ve bundan dolayı münafıkların onları pohpohlayarak, maksadlarından geri çevirme ihtimalleri de yok değildir. İşte bu sebeple, münafıkların reislerinin sözleri, onlar üzerinde tesir edebilir. Şöyle de denebilir: Münafıklar iki kısımdırlar: Birincisi, Mü'nafıklıkla yetinip, ayrıca yeryüzünde fesat çıkarmaya çalışmayanlardır. İkinci grup ise, müminlere şüpheler ve asılsız haberler telkin ederek, birinci guruptakileri yeryüzünde fesat çıkarmaya sevkedenlerdir.

Allah Teâlâ daha sonra bu ayeti, وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ *"Allah o zalimleri çok iyi bilendir"* diye bitirmiştir. Bu, "Allah, kâfir ve münafık olmak sureti ile kendi kendilerine zulmedenlerle, başkalarını çeşitli belalara ve ihtilaflara, çekişmelere düşürmek suretiyle, başkalarına zulmedenleri bilir" demektir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Münafıkların Fitne Çıkarma Peşinde Olmaları

لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ
كَارِهُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ائْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا
وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾

"Andolsun ki onlar bundan evvel de fitne peşine düşmüş ve senin hakkında birtakım işler çevirmişlerdi. Nihayet hak geldi ve onların hoşuna gitmemiş olsa da, Allah'ın emri ortaya çıktı. Onlardan kimi de, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme" diyeceklerdir. Haberin olsun ki onlar zaten fitne çukuruna düşmüşlerdir. Cehennem o kâfirleri mutlaka çepeçevre kuşatacaktır"

(Tevbe 48-49).

Bil ki bu ayette, münafıkların tuzaklarından ve içlerinde sakladıkları kötü niyetlerden bir çeşidi mevzubahs edilmektedir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, لَقَدِ ابْتَغَوُا الْفِتْنَةَ مِن قَبْلُ *"Andolsun ki onlar bundan evvel de yani Tebük savaşından daha önce de, fitne peşine düşmüşlerdi"* buyurmuştur. **İbn Cüreyc**, bunu şu şekilde anlatır: "Münafıklardan oniki tanesi Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmek için, Akabe gecesi **Seniyyetu'l-Veda**'da pusu kurmuşlardı Ayrıca denilmiştir ki: "Ayetteki bu ifadeyle, **Abdullah b. Übeyy**'in, **Uhud Günü**, yandaşları ile birlikte Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılıp gitmeleri kastedilmiştir. Bu ifadeye, "Onlar senin ashabını dinlerinden çevirip küfre döndürmeyi ve insanları senden ayırmayı isterler" manası da verilmiştir. Buna göre ayetteki "fitne" kelimesi ile, "daha önce sevgi ve muhabbet varken, ayrılığı doğuran ihtilaf" manası kastedilmiştir ki işte münafıkların, müslümanlar hakkında niyetlendikleri şey budur." Allah müslümanları bu fitneden korusun (âmin).

Cenâb-ı Allah, وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ *"Senin hakkında birtakım işler çevirmişlerdir"* buyurmuştur. "İş çevirmek", bir iş hususunda düşünüp tefekkür etmek için, onu evirip çevirmektir. Yani "Onlar senin aleyhine tuzaklar kurmak, sana karşı hile yapmak için çalışıp çabalarlar" demektir. Nitekim Arapça'da, çeşitli hileler yapan kimse hakkında فُلَانٌ حَوْلٌ قُلَّبٌ "falanca huvvel ve kullebdir" denir, yani "envai türlü hileleri bilmekte mahir olduğu böylece anlatılır" demektir.

Allah Onların Hilelerini Fâş Eder

Allah Teâlâ daha sonra, حَتَّىٰ جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ *"Onların hoşuna gitmemiş olsa da, Allah'ın emri ortaya çıktı"* buyurmuştur. Bu, "O münafıklar, zâhiren dinleri olan hak gelinceye kadar, çeşitli hile ve tuzaklar kurmaya, fitneleri deşmeye ve insanları dini kabulden soğutmaya devam ederler" demektir. Ayetteki "hak" kelimesi ile, "Kur'an" ve "Hz. Muhammed (s.a.s)'in tebliği (dini)" murad edilmiştir. Sanki üstü örtülü imiş gibi olan Allah'ın emri artık ortaya çıkmıştır. Ayetteki, "Allah'ın emri" ifadesi ile, Allah'ın ortaya çıkardığı ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatının kuvvetlenmesinde müessir kıldığı sebepler kasdedilmiştir. O münafıklar ise bunu, yani hakkın gelmesini ve Allah'ın emrinin ortaya çıkmasını hoş görmüyorlardı. Bu ifadede, münafıkların şerrin yayılması için çalışıp çabalamalarının hile ve tuzaklarının bir tesiri olmadığına dikkat çekilmektedir. Çünkü onlar hile ve tuzak peşinde oldukları müddetçe, Allah, onların hilelerini kendi ibaşlarına geçirmiş; gaye ve maksadlarını altüst etmiş ve istediklerinin zıddını yaratmıştır. Binâenaleyh durum geçmişte böyle olunca, gelecekte de böyle olacaktır.

Münafıklar Cihadı Fitne Sayarlar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ ائْذَن لِّي وَلَا تَفْتِنِّي *"Onlardan kimi de, "Bana izin ver, beni fitneye düşürme"* buyurmuştur. Allah Teâlâ bununla, "Savaşa gitmeme hususunda bana müsaade et, savaşa çıkmamı emrederek, beni fitneye düşürme" manasını kastetmiştir. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) *"Beni fitneye düşürme"* ifadesi, "Bana müsade etmemek suretiyle, fitneye yani günaha düşmeme sebep olma. Çünkü eğer sen beni savaşa katılmamaktan men edersen ve ben de senin iznin olmadığı halde savaşa gitmezsem, günaha düşmüş olurum" demektir. Bu manaya göre, o münafıkların bu sözü alay ederek söylemiş olmaları ihtimali olduğu gibi, ciddi olarak da söylemiş olabilirler. Çünkü o münafık, her ne kadar münafık da olsa -kesin inancı olmasa bile- en azından Hz. Muhammed (s.a.s)'in sâdık olduğu hususunda zann-ı gâlibi vardır.

2) Bu, "Beni ölüme sürükleme. Çünkü şu zaman, sıcakların şiddetli olduğu bir andır ve benim sıcağa tahammülüm yok" demektir.

3) Bu, "Eğer seninle savaşa gidersem, malım ve evlad-u iyalim helâk olur" demektir.

4) **Cedd b. Kays** "Ensar, benim kadınlara düşkün olduğumu bilir. Binâenaleyh sen, Rumların sarışın kızları yüzünden fitneye düşürme. Fakat sana, (savaşa) mal

vererek yardım ederim. Benim yakamı bırak" demiştir. Bu kelime, İf'al babından, زَلَا لَبَنِي şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Allah, أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا *"Haberin olsun ki onlar zaten fitne (çukuruna) düşmüşlerdir"* buyurmuştur. Bu,"Onlar fitneye düşmekten sakınıyorlar ama, zaten fitnenin içine düşmüş haldeler. Çünkü en büyük fitne, Allah'ı ve Resûlullah'ı inkâr etmek ve mükelleflyetleri kabul etmemekte ısrar etmektir" demektir. Yine onlar, müslümanlara karşı muhalefette kalmışlar ve Allah'ın, nifaklarını açıklayacak ayetler indirerek kendilerini rezil ü rüsvay etmesinden korkmuşlardır. **Übeyy b. Ka'b** (r.a)'ın Mushaf'ında bu kelime سَقَطَ şeklinde (müfred olarak) geçmiştir. Çünkü ayetteki (مَنْ) edatı lafzen müfred, mana itibarı ile cemîdir. Meânî âlimleri şöyle demişlerdir: Bu ifadede, Allah'ın, herhangi bir niyet ve gayeden ötürü isyan eden kimsenin o niyet ve maksadını Allah Teâlâ'nın mutlaka boşa çıkaracağına bir işaret vardır. Baksana, münafıklar bir fitneye düşmemek için savaşa katılmama yolunu tercih etmişler, Allah Teâlâ da onların fitnenin ta göbeğinde, içinde olduklarını ve zaten ona düşmüş bulunduklarını bildirmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra, وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ *"Cehennem o kâfirleri mutlaka çepeçevre kuşatacaktır"* buyurmuştur. Buna, "cehennem, Kıyamet günü onları kuşatır" manası verildiği gibi, "Kuşatma sebepleri şu anda mevcut olduğu için, onlar sanki şu anda cehennemin ortasındadırlar" manası da verilmiştir.

İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: "Onlar, marifetullah, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve Kıyamet gününe iman nurundan mahrumdurlar. Onlar, dünya ve dünyevî mal-makam dışında, bir saadet ve kemale inanmazlar. Hem sonra onlar, halk arasında nifak, dini tenkid ve peygambere kötülük yapmayı düşünme işleri ile meşhurdurlar. Onlar İslam devletinin devamlı olarak gelişip yüceldiğini ve kuvvetinin arttığını görüp müşahede ediyorlar, böylece de canları, malları ve evlâd-u iyalleri hususunda çok endişe ediyorlardı. Velhasıl onlar her türlü ruhi ve manevi mutluluktan mahrum olmuşlar, böylece de dünya menfaatleri hususunda çok şiddetli bir korkuya düşmüşlerdi. İleri derecedeki cehaletle birlikte bulunan böyle bir korku ise, ruhi cezaların en büyüğüdür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, münafıkların bu hallerini, *"Cehennem o kâfirleri mutlaka çepeçevre kuşatmıştır"* diye anlatmıştır."

* *
*

Musibet Geldiğinde Münafıkların Tutumu

إِن تُصِبْكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِن تُصِبْكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِن قَبْلُ
وَيَتَوَلَّوا وَهُمْ فَرِحُونَ ۝ قُل لَّن يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ
فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ۝

"Eğer sana bir iyilik isabet ederse, bu onların hiç hoşuna gitmez. Eğer sana bir musibet gelirse, "Biz, daha önceden tedbirimizi almışızdır" derler ve böbürlene böbürlene dönüp giderler. De ki: "Allah'ın bizim için yazıp (takdir ettiğinden) başkası asla bize erişmez. O, bizim Mevlâmızdır. Öyleyse, mü'minler sadece Allah'a tevekkül etsinler"

(Tevbe, 50-51).

Bil ki bu, münafıkların tuzaklarından ve içlerinde sakladıkları pisliklerden bir diğer çeşididir. Bunun manası şöyledir: "Eğer, bir savaşta sana, ister bir zafer ve ganimet, ister etrafındaki bir krallığın sana boyun eğmesi şeklinde bir iyilik isabet ederse, bu, o münafıkları üzer. Ama başına bir bela, bir sıkıntı, bir felaket, bir kötülük ve bir musîbet gelirse, onlar buna sevinerek, "Biz, evvelden beri yapmakla meşhur olduğumuz işi yapmıştık, yani uyanık davranarak tedbirimizi almıştık" derler." Ayetteki, *"daha önceden"* tabiri, "bu musibetten önce" demektir. Onlar bu sözü söyledikleri o toplantı yerinden dönüp, sevinçli olarak ve böbürlenerek kendi ailelerinin yanına giderler. **İbn Abbas** (r.a) ayetteki "hasene" (bir iyilik) ve "musibet" kelimelerini, **Bedir**'deki iyilik ve **Uhud**'da uğranılan musibet diye tefsir etmiştir. Eğer muradın bu mana olduğu bir haber ile sabit ise, bu manayı tercih etmek gerekir. Aksi halde bunları, her türlü iyilik ve her türlü musîbet manasına hamletmek gerekir. Çünkü münafıkların bilinen genel halleri, her iyilik ve her musibete karşı Allah'ın bahsettiği gibidir.

Allah'ın Takdirinden Başkası Olmaz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُل لَّن يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا *"De ki: "Allah'ın bizim için yazıp (takdir ettiğinden) başkası asla bize erişmez"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç görüş vardır:

Birinci görüş: Mana, "Bize isabet eden, her türlü hayır ve şer, korku ve ümid, bolluk ve darlık, bizim için takdir edilmiş ve Allah katında yazılmıştır. Bütün bunların Allah katında yazılıp takdir edilmiş olması, hepsinin Allah tarafından bilindiğine ve böyle hükmedildiğine delâlet eder. Çünkü Allah'ın dışında bütün varlıklar, "mümkin"dir. Mümkin varlığın, varlığı ancak vacibu'l-vücudun (Allah'ın) tercihi ile, yokluğuna tercih edilmiştir. "Mümkin" olan bütün varlıklar, Allah'ın kaza ve kaderine dayanır.

Bil ki âlimlerimiz bu ayetle, Allah'ın kazasının bütün "muhdes" varlıkları kapsadığı ve Allah'ın hükmettiği birşeyin değişmesinin mümkün olmadığına istidlâl etmişlerdir. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Mevcud varlıklar, ya vacibu'l-vücûd, ya mümkinü'l-vücûddur. Mümkin olan varlıkların iki tarafından birinin, diğerine kendiliğinden üstün gelmesi imkansızdır. Öyleyse bu hususun, zatı gereği vâcib olanın tercihine dayanması gerekir. Zâtı gereği vâcib olan varlığın dışındaki herşeyin, o yüce varlığın yaratması, tesiri ve var etmesi ile olması gerekir. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kader kalemi, Kıyamete kadar olacak şeyleri yazmış, mürekkebi kurumuştur "*[1] buyurmuştur.

b) Allah Teâlâ, bütün bu halleri, **Levh-i Mahfuz'da** yazmış olduğuna göre, onları bilmiş ve onlara bu şekilde hükmetmiştir. Binaenaleyh iş, takdir edildiğinin aksine olacak olsa, o zaman Allah'ın ilmi, cehâlete; doğru ilmi, yalana dönüşmüş olur. Halbuki bütün bunlar imkansızdır. Biz bu konuyu, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ **(Bakara, 6)** ayetinin tefsirinde uzunca anlattık.

Eğer denilse ki: "Allah Teâlâ bu sözü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in üzülmesinden ve başına gelen musibetlerden dolayı münafıkların sevinmelerine karşı, peygamberini teselli için zikretmiştir. Öyleyse bu izahın ayetle ne ilgisi var?" Biz deriz ki: "Bunun sebebi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَنْ عَلِمَ سِرَّ اللّٰهِ فِي الْقَدَرِ هَانَتْ عَلَيْهِ الْمَصَائِبُ *"Kim Allah'ın kader ile ilgili sırrını bilirse, ona musibetler kolay gelir"* hadis-i şerifinde anlattığı husustur. Çünkü insan, vaki olan şeyin, vaki olmamasının imkansız olduğunu bildiği zaman, nefsindeki karşı koyma zâil olur ve olana razı olma hali meydana gelir.

İkinci görüş: Mana, "Bizim düşmana galip ve üstün gelme işimizde, bize ancak

---

1) Keşfu'l-Hafa, 1/332

Allah'ın yazdığı şey isabet eder" şeklindedir. Bu ifadenin gayesi, peygamberin ve müslümanların halleri, her nekadar sevinç ve keder arasında değişse de, neticede üstünlüğün, fethin ve zaferin onlar tarafında olacağını münafıklara bildirmektir. Bu, münafıkları öfkelendirir ve onların bu sevincini kursaklarında bırakır.

Üçüncü görüş: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ifade, "Biz mağlûb olduğumuz zaman, büyük bir ecre ve büyük bir mükafaata müstehak oluruz. Gâlip geldiğimizde ise, âhirette mükâfaata, dünyada büyük mal ve ganimet ile şan-şeref elde ederiz. Durum böyle olunca da, bu yüce dereceleri kazanma hususunda, öyle musîbet ve sıkıntılara katlanılır" demektir." Bu görüşlerin hepsi de güzel ise de, **birinci görüş** daha doğru ve gerçektir.

Daha sonra ayette هُوَ مَوْلَىٰنَا *"O bizim mevlâmızdır"* buyurulmuştur. Bununla kastedilen, âlimlerimizin de söylediği gibi, şu manadır: 'Âlemin mâliki ve yaratıcısı olduğuna ve hiçbir fiiline itiraz edilemeyeceğine göre, Allah Teâlâ'nın, âlemde istediği ve dilediği şekilde tasarrufta bulunması, pek güzel ve yerindedir." İşte bu izah da, daha önce geçen şeyle, görüşle, tıpatıp uyum halindedir. Bundan dolayı biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, kullarından bazısına şayet çeşitli musibetler, belalar verirse, onlara razı olmak gerekir. Çünkü Allah, onların mevlâları, onlarsa O'nun kullarıdır. Binâenaleyh, Allah tarafından yapılan o tasarruflar, sırf O'nun, onların mevlâsı olması ve fiillerinden herhangi birinde kendisine itiraz edilememesi sebebiyle, güzel ve yerindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ *"Öyleyse, mü'minler sadece Allah'a tevekkül etsinler"* buyurmuştur. Bu, "Her ne kadar, kullarından herhangi birisinin Allah üzerinde vacib olan herhangi bir hakkı yok ise de, ancak ne var ki O, bununla birlikte rahmeti geniş, fazl-ü ihsanı çok olandır. Öyleyse, mü'min kimsenin, esasen sadece O'na tevekkül etmesi ve O'nun fazl-ü kereminden ümit kesmemesi gerekir " anlamındadır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Öyleyse, mü'minler sadece Allah'a tevekkül etsinler"* ayeti, hasr ifade eder. Bu, münafıkların hallerinin, mü'minlerin hallerine uymadığı ve onların, sadece dünyevi sebeplere, geçici olan dünyevi izzetlere tevekkül edip, onlara güvendiklerine adeta dikkat çekmektedir.

* *
*

Mü'mine İki Güzel Şeyden En Az Biri Verilir

قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمُ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ ۝

"De ki: "Siz. bize iki güzel şeyden birinin gelmesinden başkasını mı bekliyorsunuz? Halbuki biz Allah'ın size ya kendi kâtından, yahud bizim elimizle bir azâb getireceğini bekliyoruz.. Haydi siz gözetleyip durun, biz de sizinle beraber bekliyoruz"

(Tevbe, 52).

Bil ki bu, münafıkların mü'minlerin başına gelen musibetlere sevinmelerine karşı verilen ikinci cevaptır. Bu böyledir. Çünkü müslüman savaşa çıktığında, eğer mağlup olur, öldürülürse, dünyada güzel bir isim, ahirette de, Cenâb-ı Hakk'ın şehidler için hazırlamış olduğu büyük bir mükâfaat elde etmiş olur. Yok eğer gâlip gelirse, dünyada helâl mal (ganimet) ile, kahramanlık, saltanat ve kuvvet demek olan güzel bir nam ile büyük âhiret mükâfaatı elde eder. Ama münafığa gelince, evinde oturup kalırsa, kınanır ve korkaklığa, gevşekliğe, kalbî zayıflığa ve kadınların, çocukların, âcuzelerin müşterek olduğu, dünyada âdî olan şeylerle yetinme ahlâkına izafe edilir. İşi gücü bu değersiz şeylerle uğraşmak olur. Sonra bunlar, kendileri çoluk-çocukları ve malları hususunda devamlı bir endişe içinde olurlar. Bunlar öldüklerinde, âhirette, Kıyamette devamlı bir azaba düçâr olurlar. Eğer Cenâb-ı Hak, dünyada iken onların öldürülmelerine izin verirse, onlar öldürülme, esir alınma ve mallarının yağmalanması gibi şeylerin içine düşer ve böylece de dünyadan cehennem azabına geçerler. Binâenaleyh münafık, mü'min hakkında bahsedilen iki durumdan birini gözetir durur. Halbuki bu iki durumun her biri de, yüce, kıymetli ve şereflidir.

Münafığın Akibeti İki Kötüden Biridir

Müslüman da, münafığın bahsedilen şu iki durumundan birini gözetir. Bu iki durum, hor ve hakirlik içinde, rezil-ü rüsvay olarak dünyada kalmak; yahut da bu hor ve hakirliğin yanısıra, öldürülmeleri, mallarının yağmalanması ve böylece ahiret azabına geçmeleridir. Bu iki durumun herbiri son derece âdî ve değersizdir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, münafıklara, فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ yani, "siz

bizim için, şu iki şerefli halden birisini gözetleyedurun! Çünkü biz de sizinle beraber, sizin o iki âdî ve değersiz halden birisine düşmenizi bekleyip duruyoruz" (de)" buyurmuştur. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Arapça'da birisi, bir insanın başına bir kötülük gelmesini bekleyip durduğunda, فُلَانٌ يَتَرَبَّصُ بِفُلَانِ الدَّوَائِرَ denilir." Bu hususta, daha önce izah geçmişti. Meânî âlimleri şöyle derler: **Terabbus,** birşeyin zamanının gelmesini gözleyip durmaktır. İşte bundan ötürü, bir kimse, malının (yiyeceğinin) fiyatının artmasının zamanını beklemeye takılıp kaldığında فُلَانٌ يَتَرَبَّصُ بِالطَّعَامِ denilir. "**Hüsnâ**", "**ahsen**" (daha iyi ve güzel) kelimesinin müennesidir.

Alimler ayetteki, "*kendi katından yahut bizim elimizle bir azap*" buyruğunun tefsiri hususunda ihtilaf etmişlerdir. "Allah katından, yani Allah'ın onların başına dünyada iken indireceği bir azab; bizim ellerimizle, yani Allah'ın sizi öldürmemize izin ve müsaade vermesiyle olacak bir azab" manası verildiği gibi, "Allah katından bir azab" tabirinin, dünya ve âhiret azabını kapsadığı, yahut "ellerimizle" ifadesinin ise "öldürülmeyi" ifade ettiği de söylenmiştir. Buna göre eğer, "Şayet onlar münafık iseler, zahiren mü'min olduklarını söyledikleri için, onları öldürmek helal değildir. Öyle ise Cenâb-ı Hak, niçin böyle buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: "**Hasan el-Basrî,** "*bizim elimizle bir azab*" tabirine, "Şayet münafık olduğunuz ortaya çıkarsa, ellerimizden tadacağınız bir azab..." manasını vermiştir. Çünkü onların münafık oldukları ortaya çıktığında, onlar mü'minler için bir harbî (kendilerine karşı savaşılacak kimse) olma bakımından, tıpkı diğer müşrikler gibi olurlar. Ayetteki, "*gözetleyip durun*" ifadesi, bir emir sîgası ise de, bununla bir va'îd murad edilmiştir. Bu tıpkı, "*Tat o azabı! Çünkü sen, (evet iddianca) çok ulu ve çok şerefli idin!*" (Duhan, 49) ayetinde olduğu gibidir.

* *
*

Münafığın İnfakı Kabul Edilmez

قُلْ أَنفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَّن يُتَقَبَّلَ مِنكُمْ إِنَّكُمْ كُنتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٥٣﴾

"De ki: "Gerek gönül rızasıyla infâk edin, gerek istemeyerek, Sizden, hiç birşey kabul olunmayacak. Çünkü siz, fâsıklar gürûhundan oldunuz."

(Tevbe, 53).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, o münafıkların âkıbetlerinin, hem dünyada, hem de âhirette azâb olduğunu bildirince, bu ayette de, her türlü iyiliği yapsalar bile, ahirette bundan fayda göremiyeceklerini beyan buyurmuştur. Bu ayetin gayesi, dünya ve âhiretteki azab sebeplerinin, münafıklar hakkında bir araya geldiğini, rahat ve hayır sebeplerinin ise hem dünyada, hem âhirette onlardan zâil olduğunu beyan etmektir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hamza ve Kisâî,** hem bu ayette, hem de Nisâ ve Ahkâf sûrelerinde kelimeyi, kâf harfinin zammesi ile **kürhen; Asım** ve **İbn Âmir,** Ahkâf suresinde, "sıkıntı ve meşakkat" manasına olmak üzere yine kâfın zammesiyle **kürhen;** Nisâ suresinde ve burada "İkrah" (zorlamak) manasında fethalı olarak **"kerhen";** diğer kıraat imamları ise hepsinde de kâfın fethası ile **kerhen** şeklinde okumuşlardır. Kelimenin bu iki kıraatinin, aynı manaya gelen iki kullanılışı olduğu söylendiği gibi, kâfın zammesi ile, "sıkıntı ve meşakkat" manasına; fethası ile de, "İkrâh" manasına geldiği de söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE **İbn Abbas** (r.a), bu ayetin, **Ced b. Kays**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bana müsaade et, savaşa katılmayayım. Sana şu malımla yardım ederim" dediği zaman, onun hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Bil ki, ayetin nüzul sebebi hususî ise de, hükmü umumidir. Bundan dolayı, "*Gerek gönül rızasıyla infâk edin, gerek istemeyerek...*" tabiri, her ne kadar zahiren emir şeklinde ise de, bir şart ve ceza (cevap) manasındadır. Bunun manası, "İster isteyerek, ister isteksiz olarak infâk edin, yaptığınız infâk kesinlikle kabul olunmayacaktır" şeklindedir. Bil ki haber ve emir şeklindeki cümleler, birbirine yakındırlar. Binâenaleyh bunların herbirinin, diğeri yerinde kullanılması güzel ve yerindedir. Emir cümlesinin, haber makamında kullanılışı, hem bu ayette, hem de "*Onlar için ister istiğfar et, ister etme..*" (Tevbe. 80) ve "*De ki: "Kim sapıklık içinde ise, Rahman (Allah) ona yardım etsin"*" (Meryem. 75) ayetlerinde olduğu gibidir. Haber sîgasının, emir yerinde kullanılışı ise, "*Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler (yani beklesinler)*" (Bakara. 228) ve "*Anneler, çocuklarını iki bütün yıl emzirirler*" (yani emzirsinler)" (Bakara. 233) ayetlerinde olduğu gibidir. Nitekim **Kuseyyir** de أَسِيئِي بِنَا أَوْ أَحْسِنِي لَا مَلُومَةً لَدَيْنَا وَلَا مَقْلِيَّةً إِنْ تَقْلَتِ "*Ey sevgili, bize ister cevr-ü cefa et, istersen iyi davran!.. O sevgili bize kızıp buğzetse de, biz onu ne kınarız, ne de ona buğzederiz...*" demiştir.

Cenâb-ı Hak, **tav'an ev kerha** "*Gerek gönül rızasıyla gerek istemeyerek*" buyurmuştur. Bu iki masdar ile ism-i fail manası kastedilmiştir. Yani bunlar, طَائِعِينَ أَوْ كَارِهِينَ "İsteyenler veya istemeyenler olarak" demektir. Bu hususta iki izah yapılmıştır:

a) "İsteyenler" yani, kendilerine Allah ve Resulullah tarafından yüklenmiş bir mecburiyet olmaksızın (infâk edenler) demektir. Yine "istemeyenler olarak", "Allah ve Resûlullah tarafından zorlanılmış olarak" demektir. Onlar münafık oldukları için, mecburiyet onlar hakkında ikrâh (zorlama) gibi olmuştur. Binâenaleyh Allah'ın onlara infâkı vâcib ve mecbur kılması, tıpkı bir zorlama gibi onlara zor gelmiştir.

b) Bunun takdiri, "Liderlerinizden bir zorlama olmaksızın, kendiniz isteyerek, yahut onlarca zorlanmış olarak..." şeklindedir. Çünkü münafıkların reisleri, kendilerine uyanları, infakta bir fayda gördükleri için, onları infâka zorluyorlardı.

Cenâb-ı Hak daha sonra, لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ *"Sizden hiç bir şey kabul olunmayacak"* buyurmuştur. Bu ifade ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan infak edecekleri malları kabul etmemesi kastedilmiş olabileceği gibi, infâk edilen o malların Allah katında makbul olmayacakları manası da kastedilmiş olabilir.

Daha sonra Allah Teâla, إِنَّكُمْ كُنْتُمْ قَوْمًا فَاسِقِينَ *"Çünkü siz, fâsıklar gürûhundan oldunuz"* buyurmuştur. Bu, infak ettikleri mallarının kabul edilmeyişinin, onların fâsık olmaları yüzünden olduğuna bir işarettir. **Cübbâî** şöyle demektedir: "Ayet, fasıklığın, taat ve ibadetleri boşa çıkardığına delâlet etmektedir. Zira Allah Teâlâ, onların infaklarının kesinlikle kabul edilmeyeceğini beyan buyurmuş ve bunu onların fasık olmalarına bağlamıştır. Kabûlün manası, mükâfaat vermek, medh-ü sena etmektir. Binâenaleyh bunlar kabul edilmeyeceğine göre, bu kabul edilmeyiş, "Onlar için herhangi bir medih ve mükâfaat yoktur" manasına gelir. Cenab-ı Hak bunu fasıklığa bağlayınca, bu, fıskın mükâfaat ve medhin olmayışında müessir olduğuna delâlet eder." **Cübbâî**, bu hususu, daha sonra bu konudaki meşhur şu delili ile te'kid etmiştir: "Fısk, devamlı bir kınamayı ve ikâbı; taat ise devamlı bir medh ve mükâfaatı gerektirir. Bu ikisini birlikte bulundurmak imkansızdır. Şu halde bunların hakettirecekleri şeylerin de birlikte bulunması imkansızdır."

Bil ki **Cübbai**'ye düşen, Cenâb-ı Hakk'ın bu şüpheyi en beliğ bir şekilde gidermesinden sonra, böyle bir istidlâlde bulunmaması idi. Şüpheyi gideren bu şekilde, Hak Teâlâ'nın, *"İnfaklarının onlardan kabul edilmesine mani olan, (başka birşey değil), ancak Allah ve Resûlünü inkâr edip, namaza üşene üşene gelmeleridir"* (Tevbe. 54) ayetinin ifade ettiği hususdur. Böylece Allah Teâlâ, onların amellerinin kabul edilmeyişinde tesirli olan esas şeyin sadece inkârları olduğunu açıkça beyan buyurmuştur. Bu durumda ayetin bu tabiri fâsıklığın (günahın), tâatları boşa çıkarmadığına delâlet eden en açık bir delil olur. Zira Allah Teâlâ, *"Çünkü siz, fâsıklar gürûhundan oldunuz"* buyurunca, sanki birisi ona bir soru sorarak, şöyle demiştir: "Bu hüküm, işlerin fısk olarak damgalanmasına dair hüküm ile mi mualleldir (sebeplendirilmiştir), yoksa o işlerin, bu fısk sebebiyle nitelendirilmesi itibariyle hususi

hüküm ile mi mualleldir? Allah Teâlâ bu şüpheyi giderecek tarzda şöyle cevap vermiştir: "Kabul etmeme genel hüküm halinde fısk sebebine bağlı olmayıp, buradaki özel durumuna yani o fıskın küfür olması durumuna bağlıdır. Öyleyse bu tarzdaki istidlâlin batıl olduğu meydana çıkar.

* *
*

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ ۝

"İnfaklarının onlardan kabul edilmesine mânî olan (başka birşey değil), sırf Allah'ı ve Resûlünü inkar edip, namaza üşene üşene gelmeleridir. Onlar, ancak isteksiz olarak infakta bulunurlar"

(Tevbe, 54).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Fısk Konusunda Mu'tezile'nin Yanlışı

Bu ayet, infakların kabul edilmeyişinde, fıskın, bir fısk olarak tesiri olmadığına açıkça delalet etmektedir. Bu da, demin özetlediğimiz ve açıkladığımız üzere, Mu'tezile'nin görüşünün bâtıl olduğu hususunda açık bir delildir.

İKİNCİ MESELE
Başlıca Münafıklık Sıfatları

Ayetin zâhiri, şu üç şeyin yani Allah ve Resûlullah'ı inkâr, namazı ancak üşene üşene kılmak ve isteksiz olarak infakta bulunma hususlarının topunun birden bulunuşunun, bu kabul edilmeyişe sebep olduğuna delâlet etmektedir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Allahı inkâr etmek, onların infâklarının kabul edilmeyişinde, tek başına yeterli bir sebeptir... Böyle, tek başına bir sebebin bulunması halinde, diğerlerinin herhangi bir tesiri kalmaz... Şu halde bu hüküm, diğer iki sebebe ayrıca nasıl isnâd edilebilir?"

Cevap: Bu problem, **Mutezile**'nin görüşüne yöneliktir.. Çünkü onlar, "Küfür, bir küfür olduğu için bu hükme tesir eder" demektedirler. Ama bize göreyse, fiillerden herhangi bir şey, muhakkak olarak ne mükâfaatı ne de ikâbı gerektirmez. Bunlar, ancak birtakım tarif edicilerdir. Aynı şey üzerinde, müteaddit tarif edici bulunması imkânsızdır. Hatta biz diyoruz ki Hiç şüphesiz bu, bu fiillerin bu hükümlerde, kendilerine raci pek çok durumdan dolayı müessir olmadığına dair yakînî ve katî delillerin en kuvvetlilerindendir. Bunun delili de şudur: "Allah Teâlâ, o münafıklarda bu üç şeyin bulunduğunu beyan etmiştir. Şayet bunlardan herbiri, bu hükmün, tam bir mûcibi, gerekçesi olsaydı, o zaman tek bir netice üzerinde, pek çok müstakil sebebin içtima etmesi, müessir olması gerekirdi. Halbuki bu, imkânsızdır. Çünkü eser (malûl), o sebeplerden herbiri sayesinde, diğerlerinden müstağnî olabilir. Binaenaleyh eserin, bütün müessirlerin, aynı anda hem tamamen muhtaç, hem de tamamen onlardan müstağnî olması lazım gelir ki bu da muhaldir. Böylece, bu fiillerden herbirinin, o hükümlerde müessir olduğunu söylemek, bizi muhâle, imkânsızlığa götürür. Dolayısiyle, bunun böyle olduğunu söylemek bâtıl olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İmansız Amel Makbul Değildir

Bu ayet, Allah'ı inkâr eden kimsenin, iyi amellerinden herhangi bir şeyinin, Allah katında makbul olamayacağına delâlet etmektedir.

Her Amelin Fayda Veya Zararı Meselesi

Buna göre şayet, bu ayetle Cenâb-ı Hakk'ın, "*İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa, onun mükâfaatını görecek...*" (Zilzal, 7) ayetinin arası nasıl uzlaştırılabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunu, "Cezânın hafifletilmesinde müessir olmak" manasına yorumlamak gerekir.

Yine ayet, namazın kâfirlere de vâcib olduğuna delâlet etmektedir. Eğer böyle olmasaydı, Cenab-ı Hak, onları (o münafıkları) üşene üşene namaz kılmalarından dolayı tenkid etmezdi.

Eğer bu hususta muarızlar: "Zemmi, tenkidi gerektiren, namazı terketmek değil, aksine o namazı, kıyam ve kuûd gibi diğer rükûnlarını tembel bir şekilde ifa etmeleridir. Onların (mü'minlerin) tembel bir şekilde kuudları, taatlarının kabulüne mani olmadığı gibi, namaz onlara vâcib olmasa dahi, kıyam ve kuûd onların (kılmaları halinde) namazlarında da vâcibtir" denilmesi niçin caiz olmasın? derlerse...(2)

---

2) Metinde noksanlık olduğu anlaşılıyor. (Ç.)

DÖRDÜNCÜ MESELE
Namazdaki Üşengeçliğin Tahlili

Küsâlâ lafzının tefsiri, Nisâ sûresindeki 142. ayetin tefsirinde geçmişti. **Keşşâf sahibi**, gerek kâfın dammesi, gerekse fethasıyla olan **kusâlâ ve kesâlâ** lafzının, **keslân** kelimesinin çoğulu olduğunu, bunun tıpkı, **sekran** (sarhoş) ve **hayran** (şaşkın) kelimelerinin çoğulu olan **sükârâ** ve **huyâra** kelimeleri gibi olduğunu söylemiştir. Müfessirler şöyle demektedirler:"Burada geçen (tembellik) **küsâla** kelimesinin manası, "Şayet o, bir toplum içinde bulunursa, namaz kılar, yok eğer yalnız başına olursa kılmaz" şeklindedir." Musannif (Râzî) şöyle demektedir: "İşte bu manadır ki onların taatlarının kabul edilmeyişinde müessir olmaktadır. Çünkü bu mana, o kimsenin, namazını, Allah'ın emri olan bir taat olarak kabul edip kılmadığına, onun o namazı, sadece insanların kınamasından çekindiği için kıldığına delâlet eder. Bu kadarcık bir şey, onun küfrüne delâlet etmez. Ama, Cenâb-ı Hak bu hususu, onları küfürle tavsif ettikten sonra zikredince, bu, o tembellik ve üşenmenin, onların ancak, o namazın vâcib olmadığına inandıkları için meydana geldiğine delâlet eder ki, işte küfrü gerektiren de budur."

Zekât Gönül Ferahlığı İle Verilmelidir

Ayet-i kerimedeki وَلَا يُنفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ *"Onlar, ancak isteksiz olarak infakta bulunurlar..."* buyruğunun manası, "Onlar, Allah'a itaat maksadıyla infak etmeyip, aksine zahirî bir menfaat gözettikleri için infâkta bulunurlar " şeklindedir. Bu böyledir, zira onlar, infâkı, boşa yapılmış bir harcama ve bir ziyan addederler ki, bu da, zekât verirken ya da Allah yolunda bir harcamada bulunulurken, nefsin hoşnut olması gerektiğini gösterir. Zira Allah Teâlâ, münafıkları, infâkı gönülden istemeyip kerih görmelerinden dolayı kınamıştır. Bu Hz. Peygamber (s.a.s)'in أَدُّوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ طَيِّبَةً بِهَا نُفُوسُكُمْ *"mallarınızın zekâtını, gönülleriniz hoşnut olarak veriniz"* hadisinin ifade ettiği hususdur. Binâenaleyh bir kimse, zekâtını, hoş karşılamayarak, istemeye istemeye verirse, bu küfür ve nifâk alâmetlerinden olmuş olur. Musannıf (Râzî), sözünü şöyle sürdürmektedir: "Bu bahislerin neticesi, tâatların özünün, onları sırf kulluk maksadıyla yapmak ve taâtta tam inkıyâd içinde bulunmak olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, şayet kişi bu tâatlarını bu maksatla yapmazsa, onda herhangi bir fayda olmaz; aksine çoğu kez bu, onu yapan üzerine bir yük olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا مَنَعَهُمْ أَن تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ buyruğunu,**Hamza** ve **Kisaî, yukbele;** diğer kıraat imamları ise, müennes sîğasıyla **tukbele** şeklinde okumuşlardır. Fiili müzekker okuyanlar, **nefekât** kelimesini, (müzekker olan) **infak** manasına alarak okumuşlardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, فَمَن جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ (Bakara, 275) ayetinde olduğu gibidir. Bunu, bu fiili müennes okuyanlar ise, bu fiilin bir müennes isme isnad edilmiş olmasından dolayı

böyle okumuşlardır. **Keşşâf sahibi,** bu kelimenin hem müfred, hem de cemi sîğasıyla **nefekâtühüm** ve **neferetühüm** şeklinde okunduğunu söylemiştir. **Sülemî** de, fiilin fâilini Allah kabul ederek, أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتِهِمْ "Allah'ın onlardan, nafakalarını kabul etmesi (...)" şeklinde okunmuştur..

★ ★
★

Kâfirlerin Servetine İmrenmeyiniz

فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ۝

"Artık onların ne malları, ne evlâdları seni imrendirmesin. Allah bunlar sebebiyle ancak kendilerini dünya hayatında azâba çarptırmayı ve canlarının, kendileri kâfir olarak, güçlükle çıkmasını murad eder"

(Tevbe, 55).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, münafıkların, bütün ahiret menfaatlarından ümidlerini kesince, onların, faydasını umdukları şeylerin ancak dünya hayatında olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü Allah Teâlâ o şeyleri, onların bu dünyada tazîm edilmelerinin, aynı zamanda da, sıkıntı ve belâların onlar üzerinde toplanıp bir araya gelmesinin sebebi kılmıştır. Binâenaleyh, kim bu ayetleri iyiden iyiye düşünürse, bunların çok güzel bir biçimde sıralanmış olduklarını anlar. Çünkü yüce Allah, onların fiillerinin çirkinliğini, amellerinin de rezilliğini beyan buyurunca, onlar için ahirette meydana gelecek olan çok şiddetli azâb ile, bu dünyada meydana gelecek çeşitli bela ve sıkıntıları da beyân etmiştir. Bundan sonra da, onların yapmış oldukları o iyi amellerden, ahirette kesinlikle yararlanamıyacaklarını açıklamıştır. Daha sonra bu ayette de, onların, dünyevî faydalardan addettikleri o şeylerin, gerçekte onların azap ve belâya uğramalarının ve sıkıntılarının artmasının bir sebebi olduğunu beyân buyurmuştur. Bu durumda da, nifakın; gerek dinî, gerekse dünyevî hususlarda, bütün afetleri ve bütün belâları celbettiği ve gerek dinî gerekse dünyevi hususlardaki bütün hayırları iptâl edip boşa çıkardığı ortaya çıkar. İnsan, bu tertibe iyice vakıf olunca, sözü, bundan daha güzel bir biçimde sıralamanın mümkün olamıyacağını anlar. Muvaffakiyet ancak Allah'dandır. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetteki Hitap Meselesi

Bu hitâb, zahirde her ne kadar Hz. Peygamber'e tahsis edilmişse de, ancak ne var ki aslında bundan maksat, bütün mü'minlerdir. Yani, "Ey mü'minler, o münafık ve kâfirlerin mallarına, çocuklarına ve Allah'ın onlara vermiş olduğu diğer nimetlere imrenmeyiniz" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Onlardan bir sınıfa. kendilerini fitneye düşürmemiz için. faidelendirdiğimiz bu dünya hayatına ait zinetlere ve debdebelere sakın gözlerini dikme..."* (Tâhâ. 131) ayetidir.

İKİNCİ MESELE
İ'cab: Kendini Beğenme

İ'cab kelimesi, bir çeşit iftihar duyarak ve başkasında da, ona denk herhangi bir şeyin bulunmadığına inanarak, bir şeyden ötürü sevinmektir. İşte bu durum, nefsin, o şeye gark olduğuna ve Allah'tan uzaklaştığına delâlet eder. Çünkü Allah'ın hükmünde, o şeyi o insandan alıp başkasına vermesi uzak bir ihtimal değildir. İnsan, işte her ne zaman bu hususu düşünürse, onun, herhangi bir şeyden dolayı kendisini beğenme hali yok olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), ثَلاثٌ مُهْلِكاتٌ شُحٌّ مُطاعٌ هَوًى مُتَّبَعٌ وَإِعْجابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ "Şu üç şey helâk edicidir: *İtaat olunan hırs: tabi olunan hevâ. heves: ve kişinin kendisini beğenmesi..."*(3) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), هَلَكَ الْمُكْثِرُونَ *"müksirûn. helâk olmuştur..."*(4) ve لَكَ مِنْ مَالِكَ إِلاَّ مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ أَوْلَبِسْتَ فَأَبْلَيْتَ أَوْتَصَدَّقْتَ فَأَمْضَيْتَ "*Senin malından ancak. yeyip bitirdiğin. giyip eskittiğin veyahut da tasadduk edip de üzerinde durmadığın senindir...*"(5) buyurmuştur. **Ubeyd b. Umeyr**'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet ettiği merfû bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: مَنْ كَثُرَ مَالُهُ اِشْتَدَّ حِسَابُهُ وَمَنْ كَثُرَ بَيْعُهُ كَثُرَتْ شَيَاطِينُهُ وَمَنْ اِزْدَادَ مِنَ السُّلْطَانِ قُرْباً اِزْدَادَ مِنَ اللّٰهِ بُعْداً *"Kimin malı çok olursa. (Kıyamette) hesabı da zor olur. Kimin alış-verişi çok olursa. şeytanları da çok olur. Kimin sultana (idarecilere) yakınlığı artarsa. o nisbette de Allah'dan uzaklığı artar."* (6) Bu konuya uygun hadisler pek çoktur. Bu hadislerin gayesi, insanı dünyaya meyletmekten alıkoymak ve dünya sevgisi uğruna kendisini âdetâ helak etmesinden ve onunla böbürlenmekten men etmektir.

Bazı muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: Varlıklar, aklın taksimine göre dört kısımdır:

a) Ezelî ve ebedî olan varlık. Bu, Allah celle celâluhudur.

---

3) **Benzeri bir hadis: İbn Mâce, Fiten. 21 (2/1331).**

4) Kenzu'l-Ummâl, 3. Cilt, 6286. hadis.

5) **Müslim, Zühd, 3 (4/2273); Tirmizi, Zühd. 31 (4/572)**

6) **Müsned, 2/371.**

b) Ne ezelî, ne de ebedî olan. Bu, dünyadır.

c) Ezelî olup, ebedî olmayan.. Böyle birşeyin var olması imkansızdır. Çünkü deliller ile ezelîliği sabit olan bir şeyin, ademinin (yok olmasının) imkansız olduğu sabit olmuştur.

d) Ebedî olup, ezelî olmayan. Bu da âhiret hayatı ve bütün mükellef varlıklardır. Çünkü ahiretin bir başlangıcı vardır, ama sonu yoktur. Mükellef varlıklar da böyledir. İster itaatkâr olsun ister günahkâr olsun, onun hayatının bir başlangıcı vardır, ama sonu yoktur.

Bu sâbit olunca, mükellef insan ile ahiret arasında mevcut olan münasebetin, insan ile dünya arasındaki münasebetten daha sıkı olduğu sabit olur. Yine bundan, insanın dünya için değil, âhiret için yaratılmış olduğu; binâenaleyh onun dünyaya fazla hayranlık duymaması ve kalbinin dünyaya meyletmemesi gerektiği ortaya çıkar. Çünkü onun gerçek yurdu, dünya değil, âhirettir.

Ayet-i kerimedeki إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا *"Allah, bunlar sebebiyle ancak kendilerini dünya hayatında azâba çarptırmayı murad eder"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Nahiv âlimleri şöyle demişlerdir: Bu ayette, muhzuf bir ifade bulunmaktadır. Sanki şöyle denilmektedir: إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُمْلِيَ لَهُمْ فِيهَا لِيُعَذِّبَهُمْ "Allah, sırf onlara azab etmek için, bu dünyada onlara mühlet vermeyi murad eder." Yine ayetteki ta'lil lâm'ının, يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ *"Allah size açıkça bildirmek diler"* (Nisa. 26) ayetindeki lâm gibi, أَنْ manasına olması da mümkündür. (Yani أَنْ يُعَذِّبَهُمْ "Onlara azab etmeyi" manasındadır.)

İKİNCİ MESELE **Mücâhid, Süddî** ve **Katâde** şöyle demişlerdir: "Ayette bir takdim-tehir bulunmaktadır. Buna göre ayetin takdiri şu şekildedir: "Sakın, onların malları ve çocukları seni dünya hayatına imrendirmesin. Muhakkak ki Allah Teâlâ, bu mal ve çocuklardan dolayı onlara âhirette azab etmeyi murad ediyor."

Kâdî şöyle demiştir: "Burada iki soru bulunmaktadır:

1) Şöyle denilebilir: "Mal ve evlâd, bir azab olamazlar. Bilakis bunlar, Allah Teâlâ'nın kullarına olan nimetleri cümlesindendir. Bu güçlüğü gidermek için, âlimler takdim-te'hir çaresine başvurdular. Oysa bu çare müşkili halletmez. Zira bu

takdim-te'hirden sonra şöyle denilebilir: "Mal ve evlat nasıl azab olabilir?" Öyleyse, onların ister istemez kelamda bir hazf bulunduğunu söylemeleri gerekir. Mesela onlar, azaba sebep teşkil etmeleri itibariyle, onlarla azaplandırmayı kasdetmiş olduğunu söyleyebilirler. Bu izahı benimsemeleri halinde ise takdim-te'hir çaresine ihtiyaçları kalmaz. Zira "onlar azaba sebep olmaları itibariyle Allah dünyada onlarla (mal ve evlatla) kendilerini azaplandırmayı diler" denilmesi makul ve geçerlidir. Keza "onların dünya hayatındaki malları ve evlatları seni imrendirmesin" buyurulsaydı, buradaki "dünya hayatındaki" ilavesinin fazla bir manası olmazdı. Zira mal ve evladın sadece dünyada bir hoşlanma sebebi olduğu zaten malumdur; oysa azap hali böyle değildir, çünkü azap bazan ahirette olduğu gibi bazan dünyada da olabilir. Böylece takdim-tehir çaresinin pek de zikre değer izah olmadığı meydana çıkar."

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mal ve Evlâdın Azap Sebebi Olması

Mal ve evlâdın dünyada bir azab vesilesi olması muhtemel olduğu gibi, ahirette de bir azab vesilesi olması muhtemeldir.

Dünyada Azap Sebebi Olması

Bunların dünyada bir azâb sebebi oluşları birkaç bakımdandır:

a) Birşeyi aşırı derecede seven bir kimsenin, o şeyi kaybetmekten dolayı duyacağı hüzün ve kalb elemi, o derece fazla ve onu kaybetme endişesi de aynı şekilde büyük olur. Çok malı ve evladı olan kimselere gelince, eğer mal ve evladları yanlarında iseler, onları kaybetmekten son derece korkarlar ve endişe duyarlar. Eğer bu şeyler yok ve helak olmuş iseler, o zaman da bunların kaybolmasından dolayı şiddetli bir üzüntü ve elem içinde olurlar. Böylece anlaşılır ki maddî saadetin vesilesi olan bu şeyler, mal ve evlad bulunduğu zaman bile ya onları ileride kaybetme endişesiyle veya onları kaybetmiş olmaktan dolayı duyulan hüzün ve keder ile, kalb daima elem içinde bulunur.

b) Bu şeylerin, elde edilip kazanılmasında, şiddetli bir yorgunluğa ve büyük bir meşakkate düşülür. Sonra bunlar elde edildiği zaman da, onları korumak için, çok yorgunluklara, zorluklara ve meşakkatlere dûçâr olunur. Böylece de, elde ettikten sonra malı korumak ve muhafaza etmek, onu kazanmaktan daha zor olur. Bu şekilde de, her zaman için mala ve evlâda çok düşkün olan kimse, malını yok olmaktan koruma ve muhafaza etme yorgunluğuna düşer. Hem sonra o kimse malından da çok az istifade edebilir. Kısaca, çok yorgunluk, az fayda...

c) İnsanın mal ve evlâd sevgisi çok olduğunda bu mal ve evlâd, ömrünün sonuna kadar ya onun yanında kalır, ya da kalmayıp, zayi olur. Birinci durum söz konusu

olursa, insanın ölümü esnasında duyacağı hüzün ve hasret çok şiddetli olur. Çünkü sevilen şeylerden ayrılmak çok zordur. Sevileni terketmek çok acı ve meşakkatlidir. Bu şeylerin, daha insan hayatta iken zayi olması şeklindeki ikinci durumda da, insanın bunlardan dolayı üzüntüsü çok büyük olur ve kalbi çok şiddetli elem duyar. Böylece çok mal ve evlâda sahib oluşun, daha dünyada iken azab ve sıkıntı sebebi olduğu ortaya çıkar.

d) Dünya tatlı ve güzeldir. İnsanın hisleri ona meyleder. Dünyanın güzellikleri, çok ve peşpeşe olduğu zaman, duyular dünyâda boğulur ve gönül tamamen ona yönelir. Böylece bu, onun Allah'ın zikrinden mahrum olmasına bir sebep haline gelir. Sonra onun kalbinde bir çeşit kasvet, katılık ve bir kahır meydana gelir. İşte her nezaman mal ve makam çok olsa, bu kasvet de o zaman o derece fazla olur. Cenâb-ı Hakk'ın, "*Çünkü insan, kendisini malı sebebi ile ihtiyaçtan azâde gördüğü için, muhakkak azar*" (Alak. 6-7) ayeti ile işte buna işaret edilmektedir. Böylece mal ve evlad çokluğunun, Allah sevgisi ile âhiret sevgisinin kalbten uzaklaşmasına, bunların yerine kalbte dünya sevgisi ile arzularının meydana gelmesine kuvvetli bir sebeb olduğu ortaya çıkar. Böylece de, ölüm esnasında insan bir bahçeden, adeta bir hapishaneye; yakınlar ve dostlar meclisinden, gurbete ve bir sıkıntı diyarına geçmiş olur da elemi büyür, şiddetli pişmanlık ve üzüntü duyar. Sonra haşr vaktinde ise, dünyanın helal malları hesab vesilesi, haram malları da ikâb ve ceza sebebi olur. Böylece mal ve evlad çokluğunun dünya ve ahirette azab sebebi olduğu anlaşılır.

Münafıklara Özellikle Azap Sebebi Olması

Eğer, "Bu husus herkes için söz konusudur. O halde bu azabın, münafıklara has olduğunu söylemenin hikmeti nedir?" denilirse, biz şöyle deriz: Bu konuda münafıkların durumu özellikle fazlalık arzeder. Şöyle ki:

1) Kişi, Allah'a ve ahiret gününe iman ettiği zaman bilir ki, kendisi dünya için değil âhiret için yaratılmıştır. İşte bu bilgisinden dolayı, onun dünyaya olan sevgisi zayıflar. Ama münafık mutluluğun sadece bu dünyevî mal ve mülklerde olduğuna inandığı için, onun bunlara rağbeti çok olur ve bunları fazlasıyla sever. Bunları kaybetmekten ötürü, meydana gelecek elem ve acılarda, o münafık için daha fazladır. Bu elem ve acılar, ölüm yaklaşıp, alâmetleri belirmeye başladığında daha da kuvvetlenir. İşte azabın bu çeşidi mala ve evlada olan sevgileri sebebiyle daha dünyada iken onların başına gelir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s), onları bu malları hayır yollarında infâk etmekle mükellef kılıyor ve onlara mal ve evlâdlarını, savaşa harcamayı ve göndermeyi teklif ediyordu. Bu ise, çoluk çocuğu öldürülmeye maruz bırakmayı gerektirmektedir. O münafıklar

ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğu hususunda doğru söylemediğine inanıyorlar ve bu sebeble de mallarını infâk etmenin, onları boşuboşuna harcayıp, zâyî etmek ve çocuklarını ölüme göndermenin de, faydasız olup arzu edilmeyen bu sıkıntılı işi yüklenmek olduğunu düşünüyorlardı. Şüphesiz ki bu durum, kalbe daha ağır ve meşakkatli gelir. İşte azab duymada bu fazlalık münafıklar için söz konusudur.

3) Onlar kalbleri ile, Hz. Muhammed (s.a.s)'e buğzediyorlar, sonra da, ona hizmet için (mecbûren) mallarını, çocuklarını ve canlarını seferber ediyorlardı. Şüphe yok ki bu, son derece zor ve meşakkatli bir haldir.

4) Onlar, rezil ve rüsvay edilmekten, nifak ve küfürlerinin tam olarak ortaya çıkıp da, böylece kâfir olan diğer harbî kâfirler durumuna düşüp, o zaman da Resûlullah'ın kendilerini öldürmeye, çoluk-çocuklarını esir etmeye ve mallarını ellerinden almaya yönelmesinden korkuyorlardı. Onlar, ne zaman bir ayet inse, bununla kendi rezil ve rüsvaylıklarının ortaya çıkmasından endişe ediyorlardı. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), onları çağırsa, belki de onun kendilerinin yaptıkları çeşitli hile ve kötülüklerden birine vâkıf olmuş olmasından korkuyorlardı. İşte bütün bunlar, onların kalblerinin çok acı duymasına ve çok azab çekmelerine sebeb oluyordu.

5) Pek çok münafığın, müttaki çocukları olmuştur. (Şehid düştüğünde) melekler tarafından yıkanan **Hanzala b. Ebi Âmir** ve **Abdullah b. Übey** gibi; ki bu Abdullah **Bedir Savaşı**'na katılmıştır ve Allah katında üstün bir mertebesi vardır. İşte böyle olanlar, nifaktan uzak çok sayıda bir topluluk olup, babalarının nifak yollarını kabul etmemişler, onları tenkid etmişler ve onlara itiraz etmişlerdi. Oğul böyle olunca, (münafık) babanın ondan dolayı duyacağı elem, sıkıntı ve keder daha büyük olur. Böylece de böylesi evlâdlarının bulunması, onlar için azab vesilesi haline gelir.

6) Sahabenin yoksul ve güçsüzleri, savaşlara katılarak, Resûlullah'ın hizmetine koşuyorlar; sonra da şerefli bir nam, büyük bir medh-ü senâ ve elde ettikleri pek çok ganimetle geri dönüyorlardı. Münafıklar ise, çok olan mallarına ve güçlü kuvvetli evlâdlarına rağmen, âdetâ yatalak, zayıf ve güçsüz kimseler gibi evlerinin köşesinde kalakalıyorlardı. Sonra herkes onlara hınç ve istihza ile bakıyor, onları nifak damgalı görüyorlardı. Sanki mal ve evlad çokluğu, onlar için bu hallerin meydana gelmesine bir sebep olmuştur. Yapılan bu izahlar ile, münafıkların mal ve evladlarının çokluğunun, dünyada iken onların daha çok azab çekmelerine sebep olduğu ortaya çıkar.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Mutezile'nin Bu Ayeti Tevili

Alimlerimiz, varlık alemine giren herşeyin, Allah Teâlâ'nın iradesi ile olduğunu isbat hususunda وَتَزْهَقَ اَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ *"Allah, onların canlarının, kendileri kâfir olarak, güçlükle çıkmasını diler"* ayetini delil getirip şöyle demişlerdir: "Çünkü ayetin manası, "Allah Teâlâ, onların canlarını kâfir olarak çıkarmayı dilemiştir" şeklindedir. Bunun böyle olmasını irade eden, küfrü de murad etmiş demektir."

Cübbâî buna şöyle diyerek cevap vermiştir: "Ayetin manası, "Allah Teâlâ'nın, onlar kâfir olarak, onların canını çıkarmayı irade eder" şeklindedir. Bu ise, Hak Teâlâ'nın küfrü murad etmiş olmasını gerektirmez. Baksana, hasta bazan doktora "Ben, hasta iken, yanıma gelmeni isterim" diyebilir. İşte bu isteme, o kişinin kendisinin hasta olmasını istediği manasına gelmez. Doktora o, bazan da şöyle der: "Yaralarımı iyileştirmeni isterim." Bu söz de, hastanın, bu yaranın olmasını istediği manasına gelmez. Bir padişah askerlerine, bazan, "savaşa kalkıştıklarında o azgın ve asîleri öldürün" diyebilir. Bu söz, hükümdarın böyle bir harbi istediği manasına delalet etmez. İşte bu ayette de böyledir."

Buna şöyle cevap verilebilir: **Cübbâî**'nin bu sözü, enterasan bir aldatmacadır. Çünkü onun getirdiği bütün misaller, neticede bir noktada toplanır. Bu da, birşeyi "izale etmeyi, gidermeyi" istemektir. Buna göre hasta, doktoruna, "Ben, hasta iken, yanıma gelmeni isterim" dediğinde, bu "Hastalığımı gidermeye çalışmanı istiyorum" demektir. Yine doktora, "Yaralarımı iyileştirmeni isterim" dediğinde, bu, "o yaraları benden gidermeni istiyorum" demektir. Hükümdar da, "Savaşa kalkıştıklarında o azgın ve asileri öldürün" dediğinde bu, "Böyle bir savaşı izale etmenizi, tesirini boşa çıkarmanızı ve yok etmenizi istiyorum" demektir. Böylece sâbit olur ki, bütün bu misallerde istenilen müşterek taraf, bahsedilen şeylerin izale edilip, giderilmesidir. Binâenaleyh ayette olanın hilâfına olarak, bu şeyleri yok etmenin murad edilmiş olması imkansızdır. Çünkü kâfirin canını almak, onun küfrünü gidermek değildir. Yine bu can alış, böyle bir gidermeyi de gerektirmez. Aksine bu ikisi, birbirine uygun (beraber bulunabilecek) iki durum olup, aralarında kesin olarak bir terslik yoktur. İşte Hak Teâlâ bu ayette, onların canını kâfir olarak çıkarmayı dilediğini zikredince, O'nun bu can çıkarma işinin olduğu anda, onların kâfirler olmasını murad etmiş olması gerekir. Bu tıpkı şunun gibidir: Bir kimse, "Evde bulunduğu bir sırada falancayla karşılaşmak istiyorum" dese, bu ifade o kimsenin, ötekinin evde olmasını istemiş olmasını gerektirir. Bu değerlendirmede, söylenebilecek olan son söz şudur: Allah'ın, kâfir iken kâfirin canını alması, ancak o küfrün mevcud olması halinde mümkün olur. Birşeyi isteyen, irâde eden, aynı zamanda o şeyin zaruri neticelerini ve ayrılmaz hususiyetlerini de istiyor demektir. İşte Allah Teâlâ, onların canını, onlar kâfir iken almayı murad edip, birşeyi murad edenin, o şeyin zaruri neticelerini, ayrılmaz hususiyetlerini de istemiş olacağı sabit olunca, Allah Teâlâ'nın o küfrü murad etmiş

olması gerekir. Bu şekilde de Cübbai'nin zikrettiği bütün misallerin sırf bir aldatmaca olduğu ortaya çıkar.

* *
*

Münafıklar Yalandan Mü'minlerle Olduklarına Yemin Ederler

وَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنكُمْ وَمَا هُم مِّنكُمْ وَلَٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾ لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً
أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَّوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ﴿٥٧﴾

"Onlar muhakkak sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değildir. Fakat onlar daima korkan bir kavimdirler. Eğer sığınacak bir yer, yahut barınabilecek mağaralar veya girecek bir delik bulsalardı, yüzlerini o tarafa çevirip koşarlardı"

(Tevbe, 56-57).

Bil ki Allah Teâlâ, onların her türlü dünya ve ahiret zararını toplamış olduklarını ve her türlü dünya ve ahiret faydasından ellerinin boş kaldığını beyan edince, yine onların kabahatlarını ve rezil işlerini zikretmeye dönüp, onların yalancı bir imana yöneldiklerini beyan ederek, وَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ Yani, *"Münafıklar, beraber oturdukları zaman, mü'minlere, "Biz sizdeniz", "Sizin dininiz üzereyiz" diye yemin ederler"* demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak وَمَا هُم مِّنكُمْ وَلَٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ *"Halbuki onlar sizden değildir, yani sizin dininizde değildirler. Fakat onlar öldürülmekten korkan: bundan dolayı da, zâhiren mü'min görülüp nifaklarını gizleyen bir kavimdir"* buyurmuştur. Bu, *"Onlar iman edenlere rastladıkları zaman, "inandık!" derler. Şeytanlarıyla yalnızca (başbaşa) kalınca ise, "Emin olun, biz sizinle beraberiz. Biz ancak istihza edicileriz" derler"* (Bakara, 14) ayeti gibidir.

Ferak kelimesi korku anlamına gelir. Bu kökten olarak, "çok korkan adam" anlamında رَجُلٌ فَرُوقٌ denilir. Bu ayetin manalarından birisi de şöyledir: "Eğer onlar, içine sığınıp da, kendilerini sizden emin hissedecekleri bir sığınak bulsalardı, oraya kaçar ve sizi terkederlerdi. Zannetmeyin ki onların size, mesken ve yurt hususundaki muvafakatları, sizlerle birlikte oluşları,kalblerinden gelmektedir..."

Melce, Meğâra ve Müddehal Kelimelerinin İzahı

Ayetteki **melce** ifadesi, "sığınak, korunak" anlamına gelir. Hemzeli ve "maksûr" olarak okunan لَجَأَ kelimesi de bunun gibidir. Bu kelimenin aslı, لَجَأَ ـــ يَلْجَأُ ـــ لَجْأً إِلَى كَذَا (Falan yere sığındı) fiilinden gelmektedir.. **İtecee** fiili de bunun gibidir. اَلْجَأَهُ إِلَى كَذَا tabiri de, "Onu şuna zorladım, mecbur kıldım" anlamındadır.

Ayetteki **megârat** kelimesi, **megâre** kelimesinin çoğuludur. Bu, insanın içine girip gizlendiği, saklandığı yer, mağara anlamındadır. **Ebû Ubeyde**, "İçine girip de kaybolduğun bir yere **meğâre** denilir..." demiştir. Yine bu kökten olmak üzere, غَارَ الْمَاءُ فِي الْأَرْضِ وَغَارَتِ الْعَيْنُ "Su toprağın içinde kayboldu-Göze kayboldu, battı..." denilir" demektedir.

Ayetteki مُدَّخَلاً kelimesi hususunda **Zeccâc:** "Bu kelimenin aslı, مُدْتَخَلٌ dır. Dâl'dan sonraki te harfi, dâla çevrilmiştir.. Çünkü te harfi "hems" sıfatına; dal harfi de **cehr** sıfatına sahiptir; aynı zamanda her ikisi de tek bir mahreçten çıkmaktadır. Bu kelime. **duhûl** kelimesinden **müfteal** kalıbında bir kelimedir. **Vülûc** (girmek) kelimesinden olan **müttelec** (girilen yer, medhal) kelimesi de böyledir. Buna göre **müddehal** kelimesi, içine girilerek gizlenilen, saklanılan gedik anlamındadır" demiştir. **Kelbî** ve **İbn Zeyd**, "Bu kelime, köstebeğin çıkış yolu, kanal, tünel gibi bir yer anlamına gelir" demişlerdir. Buna göre ayetin manası, "Münafıklar, bu üçünden birisini bulsalar, onlar en kötü yerler olmasına rağmen, hemencecik kaçıp oraya giderlerdi, rücû ederlerdi" şeklindedir.

Arapçada, bir kimse bir yere yönelip gittiğinde وَلَّى بِنَفْسِهِ; başkasını götürdüğündeyse, وَلَّى غَيْرَهُ "onu götürdü, oraya çevirdi" denilir. Ayetteki وَهُمْ يَجْمَحُونَ tabiri, "Onlar hiçbir şey geri dönderemiyecek bir biçimde süratle giderler; gemi azıya almışçasına..." anlamındadır. Bu manada, Arapçada جَمَحَ الْفَرَسُ "At, gemi azıya aldı" denilir. Yine, binildiğinde gemle dizginlenemeyen ata da, فَرَسٌ جَمُوحٌ denilir. Ayetteki bu tabirden maksad şudur: "O münafıklar, Hz. Peygamber ve müslümanlardan son derece korkup, çekindikleri ve adeta onlardan eziyyet gördükleri için, bu halde oldular."

Bil ki Allah Teâlâ, burada üç şey zikretmiştir: **Melce', megâra,** ve **müddehâl...** Doğruya en yakın olan, bunların herbirini, diğerinden farklı bir manaya hamletmektir. Binâenaleyh "**melce**" kaleler; "**magârât**" dağlardaki oyuk ve mağaralar; "**müddehalen**" kelimesi de kuyu, v.b. toprağın altındaki menfezler, kanallar manasına hamledilir. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: **Dehale** fiilinden olan **müddehal** kelimesi, **edhale**'den (girdirdi)'den ism-i mekân olarak, **müdhalen** şeklinde de

okunmuştur. Bu, insanların, kendilerini soktukları yer anlamındadır." **Ubeyy İbn Ka'b,** bu kelimeyi **mütedehhelen** şeklinde ve لولّوا اليه kelimesini de لوألوا اليه şeklinde okumuştur ki, bu, "oraya sığınır, iltica ederler" anlamındadır. **Enes** (r.h), **yecmehûn** kelimesini يَجْمِزُونَ (hızlıca koşarlar) şeklinde okumuştu . Ona bundan sorulunca, o şöyle dedi:"يَجْمَحُونَ ــ يَجْمِزُونَ وَيَشْتَدُّونَ aynı anlamlara gelir. "

★ ★
★

Hz. Peygmaberi Kınama Edepsizliği

وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِن لَّمْ يُعْطَوْا مِنْهَا إِذَا هُمْ
يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ
سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِن فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَى اللَّهِ رَاغِبُونَ ﴿٥٩﴾

"İçlerinden sadakaların taksimi hususunda seni ayıplayacaklar da var. Çünkü, eğer içlerinden kendilerine diledikleri bir şey verilirse, hoşlanırlar. Şayet: yine kendilerinden olanlara diledikleri şey verilmezse, derhal kızarlar. Eğer onlar, Allah ve Resûlü kendilerine ne verdiyse, buna razı olsalardı da, "Bize Allah yeter, yakında bize lütf-u kereminden verir. Resûlü de... Biz ancak Allah'a rağbet ederiz, ümidimiz hep O'na bağlıdır"deselerdi (ne olurdu)?"

(Tevbe, 58-59).

Bil ki bundan maksat, o münafıkların rüsvaylıkları ile kabahatlerinin bir başka çeşidini açıklamaktır ki, bu da onların, zenginlerden sadaka alması sebebiyle, Allah'ın Resûlünü tenkit etmeleri ve "O, sadakaları, kendi yakınlarından ve sevdiği kimselerden dilediğine veriyor" diyerek, O'nun adaletsizlik yaptığını söylemeleridir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Ebû Said** (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), mal taksim ediyordu. Derken O'nun yanına, **Mikdâd İbn Zi'l-Huvaysıra, et-Temîmî** denilen, **Hurkûs İbn Züheyr -ki Hurkûs, (daha sonra) Haricilerin reisi olmuştur- gelir, "Adil ol ya Resûlallah" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Yazıklar olsun sana, ben adâlet yapmazsam kim yapar?"* deyince, bu ayet nazil olur.**

Kelbî şöyle demiştir: "Münafıklardan **Ebu'l-Cürez** denilen bir adam, **Hz. Peygamber (s.a.s)**'e: "**Sen, Allah'ın sana, sadakaları fakirlere ve yoksullara vermeni emrettiğini iddia ediyorsun. O halde niçin koyun çobanlarına sadaka veriyorsun?**" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "*Ey babasız kalasıca! Musa çoban değil miydi? Davûd çoban değil miydi?*" der. Adam çekip gidince, Hz. Peygamber: "*Bu adamdan ve bunun arkadaşlarından sakının, çünkü onlar münafıktırlar...*" buyurur.

Ebu Bekir el-Esamm (r.h), tefsirinde şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), ashâbından birisine: "*Falanca hakkında ne biliyorsun?*" dedi. O da: "Onun hakkında hiçbir bilgim yok. Bildiğim ancak odur ki, siz onu meclisinizde kendinize yakın oturtuyor ve ona bol atiyyeler veriyorsunuz " deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "*O münafıktır; ama, nifâkına rağmen onu idare edip geçiştiriyorum. Onun, kendisinden başkasına kötülük yapmasından korkuyorum* " buyurdu. Bunun üzerine o sahabî: "Keşke, ona verdiğinin birazını da falancaya verseydin " deyince, Hz. Peygamber: "*O, mü'mindir. Onu, imanına havale ediyorum, ama öbürü ise, münafıktır; onun fesadından korktuğum için, onu idare ediyorum* " der.

İKİNCİ MESELE
Lemz Kelimesinin Manası

Ayetteki **yelmizuke** tabiri hakkında **Leys** şöyle demiştir: "Kelimenin masdarı olan **lemz** (ayıplamak) kelimesi, yüze karşı ayıplamak anlamına gelen **hemz** kelimesi gibidir. Yüzüne karşı seni ayıplayan adama, رَجُلٌ لُمَزَةٌ; gıyabında seni ayıplayana da رَجُلٌ هُمَزَةٌ denilir."**Zeccâc** şöyle demiştir: "Birisini ayıpladığın zaman, لَمَزْتُ الرَّجُلَ أَلْمِزُهُ ــ اُلْمُزْهُ dersin. Yine birini ayıpladığın zaman, aynı şekilde هَمَزْتُهُ أَهْمِزُهُ ــ هَمْزاً dersin. **Hümeze** ve **lümeze** kelimeleri, insanları ayıplayıp onların gıybetini yapan kimseye denilir." Bu, **Zeccâc**'ın **hemz** ile **lemz** kelimelerini aynı manaya aldığına delâlet eder.

Ezherî, hemz ve **lemz** kelimelerinin asıl manası, "savuşturmak"tır. "Bir şeyi savuşturdum" manasında هَمَزْتُهُ وَلَمَزْتُهُ denilir" demiştir.

Ebu Bekr el-Esamm, bu iki kelimenin farklı manalarda olduğunu söyleyerek şöyle demiştir: "**Lemz** kelimesi, kişinin arkadaşına, beraber oturduğu kimsenin ayıbını ve kusurunu göstermesidir. **Hemz** kelimesi ise, kişinin, beraber oturduğu kimse aleyhinde, arkadaşına göz kırpmasıdır."

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: **İbn Abbas** (r.a), ayette geçen **yelmizuke** tabirine: "Senin gıybetini yaparlar"; **Katâde,** "Seni tenkid ederler"; **Kelbî** de: "Herhangi birşey hususunda seni ayıplarlar" manasını vermiştir. Bu rivayetler arasında sadece görünüşte-lafzen bir farklılık vardır. **Ebu Ali el-Fârisî,** bunda bir

hazfin bulunduğunu ve bunun takdirinin de: "Sadakaların taksimi hususunda seni ayıplarlar" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Allâme Mevlâna Dâl-Ilallah** şöyle demiştir: "Kur'an'daki lafız, yani *"içlerinden bazısı sadakaların taksimi hususunda seni ayıplar(...)"* ifadesi, bu ayıplamanın, rivayette geçen sebepten olduğuna delâlet etmez. Ancak ne var ki, bahsettiğimiz o rivayetler, ayetteki ayıplamanın o sebepten olduğunu gösterir. Binâenaleyh eğer bu rivayetler olmasaydı, ayet bu rivayetlerin ifade ettiğinden başka şu manalara da gelebilirdi:

1) Onların, "Zekat almak mutlak manada caiz değildir. Çünkü insanın mal ve kazancını elinden çıkarması caiz değildir" demeleridir. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Zekat ve sadakayı alan, onu fakirlere vermek için almıştır. Fakat onlardan câhil olanlar, "Allah zenginlerin en zenginidir. Binâenaleyh fakir kullarının menfaatine olacak şeyleri Allah'ın üstlenmesi gerekir. Onun, bize zekatı emretmesi makul değildir" demişlerdir. Bahsettiğimiz bu şey, Cenâb-ı Allah'ın bazı yahudilerden naklettiği, *"Gerçekten Allah fakirdir, biz ise zenginiz"* (Al-i İmran, 181) sözünün ifade ettiği husustur.

2) Onların şöyle demeleridir: "Farzet ki sen zekatları topluyorsun. Fakat senin aldığın nisbet çoktur. Binâenaleyh daha az nisbette alman gerekir."

3) Onların şöyle demeleridir: "Farzet ki sen, zekatı böyle fazla nisbette alıyorsun. Fakat bunu, yerinde harcamıyor (ehline vermiyorsun)." İşte Hz. Peygamberi ayıplayıp tenkid edenlerin bu manaları kastettiklerine, bu haberler delâlet etmektedir.

Meânî alimleri şöyle demişlerdir: "Bu ayet o münafıkların ahlâklarının zayıflığına ve karakterlerinin düşüklüğüne delâlet etmektedir. Zira onlar sadaka ve zekat alma hususundaki aşırı hırslarından dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ayıplamışlar ve böylece de O'nun, insanlar içinde dünyaya meyletmekten en uzak kimse olmasına rağmen, zekatın ve sadakanın taksimatında haksızlık yaptığını söylemişlerdir." **Dahhak** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği az veya çok her malı onlar arasında taksim ediyordu. Mü'min olanlar kendilerine düşene razı oluyor ve bundan ötürü Allah'a hamdediyorlardı. Münafıklar ise, eğer kendilerine fazla verilirse seviniyorlar, az verilirse kızıyorlardı. Bu da onların razı oluş ve kızışlarının, dinî bir meseleden ötürü değil, aldıkları paydan dolayı olduğunu gösterir." Şu da söylenmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), o gün Mekkelilerin kalblerini, kendilerine bol ganimet vererek hoşnut ediyordu. İşte münafıklar, bu sebeple kızmışlardır." Ayetteki إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ *"Derhal kızarlar"* buyruğundaki **iza** edatı **"müfâce'e"** (sürpriz) manasını ifade eder. Buna göre ayetin manası, "Eğer o münafıklara ganimetten birşey verilmezse hemen kızarlar" şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Onlar, az da olsa Resûlullah'ın kendilerine verdiği ganimete razı olup, gönülleri bundan hoşnud olsa ve: "Bu bize yeter. Allah bize başka ganimetler de nasib eder. Böylece de Resûlullah (s.a.s), o zaman, bugün verdiğinden daha fazlasını bize verir. Biz ancak Allah'a itaata, O'nun lütuf ve ihsanına rağbet ederiz" deselerdi. " Bil ki buradaki lev "eğer" edatının cevabı mahzûf olup, takdiri, "Bu, onlar için daha hayırlı olurdu ve onlara daha uygun düşerdi" şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü münafıklıkları ağır basıp, kalblerinde de iman mevcut olmadığı için, onlar tam manada Allah'a tevekkül edememişlerdir. Bu gibi yerlerde cevabı hazfetmek (getirmemek), daha müessir ve daha müthiş bir mana ifade eder. Bu tıpkı birisine, cevâbını (neticesini) söylemeksizin, "Bir bize gelsen!.." demen gibidir. Bu, "Eğer sen bunu yapmış olsaydın, pek memnun olacağın bir iş yapmış olurdun" demektir.

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Verdiğine Razı Olmak

Ayet, dünya peşinde koşanların, dinî hususlardaki işlerinin neticede nifaka varıp dayanacağına delâlet eder. Ama Allah Teâlâ'nın müsaade ettiği nisbette dünyalık peşinde olup, bundan esas gayesi de dinî birtakım maslahat ve faydaları elde etmek olan kimseye gelince, işte bunun yolu gerçek yoldur. Bu hususta esas kaide, insanın Allah'ın kaza ve kaderine razı olmasıdır. Baksana Cenab-ı Hak, *"Eğer onlar, Allah ve Resûlü kendilerine ne verdiyse, buna razı olsalardı da, "Bize Allah yeter ve O, yakında bize lütf-u kereminden verir, Resûlü de... Biz, ancak Allah'a rağbet ederiz. (Ümidimiz ve arzumuz hep O'na bağlıdır)" deselerdi (ne olurdu)"* buyurmuş ve burada dört mertebeden bahsetmiştir:

Birinci mertebe: İnsanın, Allah'ın abesten ve hatadan münezzeh, işlerin neticesini en iyi bilen bir hakîm olduğunu bildiği için, Allah ve Resûlullah'ın verdiğine razı olmasıdır. Allah'ın hükmü ve takdiri olan herşey doğru ve gerçek olup, bu hususta O'na itiraz edilemez.

İkinci mertebe: Bu razı oluşun neticesinin, insanın lisanında ifadesini bulmasıdır. Bu da, onların, "Allah bize yeter" şeklindeki sözleridir. Bu, "Bizden başkaları daha çok mal aldılar. Biz Allah'ın hüküm ve kazasına razı olduğumuz için, bu büyük kulluk mertebesine nâil olduk. Binâenaleyh bize Allah yeter" demektir.

Üçüncü mertebe: İnsanın kendisine ulaşıldığında "Allah bize yeter" denilen o yüksek derece ve makama ulaşamadığında, diğer bir mertebeye inip "Allah, yakında bize lütf-u kereminden verir, Resulü de..." demesidir. Bu lütf-u kerem, ya takdîr-i ilahi gereği bu dünyada olur, yahut da ahirette olur. Ahirette olması daha efdaldir.

Dördüncü mertebe: İnsanın "Biz ancak Allah'a rağbet ederiz. Biz iman ve taat

ile, mal alıp dünyevî makamlar elde etmeyi istemiyoruz. Bizim gayemiz ya âhiret saadetlerini elde etmek, yahut da, *"Biz ancak Allah'a rağbet ederiz"* ifadesinin de delâlet ettiği gibi, kulluğa gark olmaktır" demesidir. Bunlar, "Biz, Allah'ın vereceği mükâfaata rağbet ederiz" dememişlerdir. Rivayet olunduğuna göre, **Hz. İsa (a.s)**, Allah'ı zikretmekte olan bir topluluğa rastladı da: *"Sizi buna sevkeden nedir?"* diye sordu. Onlar: "Allah'ın cezasından duyduğumuz korkudur" dediler. **Hz. İsa** (a.s) da: *"İsabet ettiniz"* dedi. Sonra Allah'ı zikreden bir başka topluluğa rastladı ve *"Sizi buna sevkeden nedir?"* diye sordu. Onlar, "Allah'ın vereceği mükafaatı elde etme arzumuzdur" dediler. **Hz. İsa** (a.s) da, *"İsabet ettiniz. (Doğru yapıyorsunuz)"* buyurdu. O, daha sonra yine zikrullah ile meşgul olan üçüncü bir topluluğa uğradı ve aynı soruyu sordu. Onlar: "Biz Allah'ı, ne ikâbından korktuğumuz, ne de mükafaatını umduğunuz için zikretmiyoruz. Aksine biz ubûdiyyetin zilletini ve rububiyyetin izzetini ortaya koymak, kalbi marifetullah ile ve lisanı O'nun kutsiyyetine ve izzetine delâlet eden lafızlarla şereflendirmek için O'nu zikrediyoruz" diye cevap verdiler. Bunun üzerine **Hz. İsa (a.s)**, *"Siz hakkı bulmuşsunuz"* dedi.

★ ★
★

إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ
وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

"Sadakalar, Allah'dan bir farz olarak, ancak fakirlere, yoksullara, bu iş üzerine memur olanlara, kalbleri alıştırılmak istenenlere, kölelere, esirlere, borçlulara, Allah yolunda ve yolda kalmışlara mahsustur. Allah alîm ve hakîmdir

(Tevbe, 60).

Ayetin Mâkabli İle Münasebeti

Bil ki münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, zekat ve sadaka dağıtımı hususunda tenkid edip ayıplayınca, Hz. Peygamber onlara, sadakaların (zekatların) verileceği kimselerin ancak bunlar olduğunu, kendisinin bununla bir ilgisi olmadığını ve onlardan kendisi için hiç bir pay olmadığını beyan etmiştir. Böylece geriye, münafıkların, sadaka (zekat) aldı diye Hz: Peygamber'i tenkid edecek bir tutamakları kalmamıştır. Bu ayetle ilgili birkaç makam vardır:

Birinci makam: Zenginlerin malından az miktarda bir kısmının alınıp, muhtaç insanlara verilmesinin hikmetini izah hususundadır.

İkinci makam: Bu ayette bahsedilen o sekiz sınıfın durumlarını beyan etme hususundadır.

Zenginden Yoksula Zekât Çıkarmanın Hikmeti

Birinci makam hususunda deriz ki: Zekatın farz kılınmasının hikmetleri, bir kısmı zekatı verenle, bir kısmı da zekatı olanla ilgili olmak üzere pek çoktur.

Zekâtın, Zekât Veren Yönünden Hikmetleri

Birinci, yani zekatı verenlerle ilgili hikmetler şunlardır:

1) Mal, tabiî olarak sevilir. Bu sevginin sebebi şudur: Güç ve kudret, bir kemâl sıfatı olup, başka birşeyden dolayı değil, li-zâtihi (kendisi itibariyle) sevilir. Çünkü, "Herşey, başka bir şeyden ötürü sevilir" denilemez. Aksi halde ya teselsül ya devr-i fasit lâzım gelir ki bunların ikisi de imkansızdır. Binâenaleyh sevilen şeyler hususunda işin neticede li-zatihi sevilen şeylere varıp dayanması gerekir. Kemâl (mükemmellik), zâtı gereği sevilir. Noksan (eksiklik) de, yine zâtı gereği sevilmez. Binâenaleyh güç ve kudret bir kemal sıfatı olup, kemal sıfatları da zatı gereği sevilen şeylerden olduğuna göre, kudret de zâtı gereği sevilir. Mal, insan için bir kudret ve mükemmellik vasıtasıdır. Dolayısiyle mal, insan için güç ve kudret sebeplerinin en kuvvetlilerindendir.Sevginin varıp dayandığı şey sevilir. Binaenaleyh mal da sevilir. İşte malın, sevilen bir şey olmasının sebebi budur.

Fakat onu çok fazla sevmek, insanı Allah sevgisinden ve âhiret hazırlığından alıkor. İşte bundan ötürü ilâhî hikmet, mal sahibine, nefsinin mala olan aşırı sevgisini kırmak, onu tamamen mal sevgisine düşmekten men etmek ve insanın saadetinin, mal elde etme peşinde koşmakla olmayıp aksine Allah rızası için, mal infak etmekle elde edileceğine dikkat çekmek için, malının bir bölümünü çıkarıp vermesini farz kılmıştır.

Öyleyse zekâtı farz kılmak, dünya sevgisi hastalığını kalbden silmek için, belirlenmiş en uygun ilaçtır. İşte bu hikmetten ötürü Allah Teâlâ, zekatı farz kılmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların mallarından sadaka (zekat) al ki, bununla kendilerini günahlarından temizlemiş ve onların iyiliklerini bereketlendirmiş olasın"* (Tevbe, 103) ayetinden kastedilen budur. Bu, "sen onları dünya talebine garkolma kirinden temizlemiş olasın" demektir.

2) Mal çokluğu, güç ve kudret çokluğuna sebep olur. Mal çokluğu, kudret çokluğuna; kudret çokluğu da, o kudretle daha fazla lezzet almaya vesiledir. Daha fazla tad ve lezzet almak da, insanı daha fazla lezzet elde etme sebebi olan malı elde etmeye koşmaya sevkeder. Böylece de, bu bir devr-i dâim (halka) olur. Çünkü insan, koşuşturdukça malı artar, mal da kudreti artırır. Bu da, dünyadan daha fazla tad almaya sebep olur. Bu tad ve lezzet de insanı, daha fazla mal ve para kazanmaya sevkeder. Mesele, bir devr-i dâim meselesi olunca, bunun bir durağı ve sonu olmaz. Bundan dolayı şeriat buna bir durak ve son tesbit etmiştir. Bu da, mal sahibine, o sonu olmayan zulmânî (karanlık) yoldan dönsün ve böylece de Allah'a kulluk ve Allah'ın rızâsını talep âlemine yönelsin diye, o malının bir kısmını Allah rızası için infâk etmeyi farz kılmadır.

3) Mal çokluğu, azgınlığın ve kalbin kararmasının sebebidir. Bunun sebebi de, bahsettiğimiz şu hususstur: Mal çokluğu, güç ve kuvvet sahibi olmanın bir vesilesidir. Kudret, zâtı gereği sevilen bir şeydir. Aşık maşukuna ulaştığında, onda âdeta boğulur. O halde de, insan mal talebine gark olur. Binâenaleyh, insan için bu yolda bir mâni çıkarsa o, malı ve kudreti ile o engeli aşmaya çalışır. İşte, tuğyandan maksad da budur. Cenâb-ı Hakk, bu hususa "*Çünkü insan, kendisini ihtiyaçtan müstağni gördü diye, muhakkak ki azar*" (Alak, 6-7) ayetiyle işaret etmiştir. Buna binaen zekatı farz kılmak, tuğyanı azaltır ve kalbi Rahman'ın rızasını talep etmeye yöneltir.

4) İnsanın, iki kuvveti vardır:

a) Nazarî kuvvet.

b) Amelî kuvvet.

Nazari kuvvetin en mükemmeli, Allah'ın emrine ta'zim göstermededir.

Amelî kuvvetin en mükemmeli de, Allah'ın mahlûkatına şefkat duymadadır. Binâenaleyh, Cenab-ı Hak, ruh cevheri için böyle bir kemal ve mükemmellik meydana gelsin diye, zekâtı farz kılmıştır. Bu kemal de, o zekât veren kimsenin, mahlûkata iyilikte bulunmak, onlara hayırları ulaştırmak için sa'y-ü gayret göstermek ve onlardan afetleri, belâları gidermek gibi hasletlerle muttasıf olmasıdır. İşte bu incelikten dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللّٰهِ "*Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız*" buyurmuştur.

5) İnsanlar, bir kimsenin, kendilerine hayır ve hasenatın ulaştırılması ve kendilerinden belâların savuşturulması için gayret gösterdiğini bildiklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: جُبِلَتِ الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا وَبُغْضِ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا

"Kalbler, kendilerine iyilik edenleri sevmek ve kendilerine kötülük edenlere de buğzetmek duygusu üzerine yaratılmışlardır " [7] buyurduğu gibi, onlar o insanı, tabiatları gereği sever ve muhakkak ki nefisleri o kimseye meyleder. Binâenaleyh, fakir kimseler, zengin bir kimsenin malının bir kısmını kendilerine verdiğini ve ne zaman onun malı daha çok olursa, onun o maldan onlara daha fazlasını vereceğini bildiklerinde o kimseye dua ve gayretleriyle yardımcı olurlar. Çünkü, kalblerin tesiri, ruhların (müessir) bir harareti bulunmaktadır. Böylece o dualar, o insanın hayır ve bolluk içinde kalmasına sebep olurlar. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"İnsanlara fayda verecek olan şeye gelince: İşte bu, yeryüzünde kalır "* (Ra'd, 17) ayetiyle, Hz. Peygamber de حَصِّنُوا اَمْوَالَكُمْ بِالزَّكَاةِ *"Mallarınızı, zekâtlarınızla koruma ve muhafaza altına alınız"* [8] ifadesiyle işaret etmişlerdir.

6) Bir "şey"den müstağni olmak, bir şeyle müstağni olmaktan daha büyük bir makamdır. Çünkü, bir şeyle müstağnî olmak, ona muhtaç olmayı gerektirir. Ancak ne var ki bununla, başka bir şeyden müstağnî olma hali sağlanmış olur. Ama, bir şeyden müstağnî olmaya gelince, işte tam ve mükemmel müstağnî olma hali budur. İşte bundan dolayı "Bir şeyden müstağni olma, Hakk'ın; bir şeyle müstağni olma da, halkın, mahlûkatın sıfatıdır" denilmiştir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ, bir kuluna çok mal verince, onu "bir şey ile müstağnî olma" babından büyük ve tam bir pay ile nasîblendirmiş olur. Bu sebeple, Cenâb-ı Hak bu kimseye zekât vermesini emredince, O'nun bundan maksadı, o kimseyi, "Bir şey ile müstağni olma" derecesinden, ondan daha üstün ve daha şerefli olan bir makama yükseltmek olur ki, bu makam da, "bir şeyden müstağni olma" makamıdır.

7) Mala, herkesin çok fazla meyli olduğu için, "mal" adı verilmiştir. Binâenaleyh o, gelip gidici bir şeydir; ve çok çabuk yok olan, daima dağılıp parçalanma ile yüzyüze bulunan bir şeydir. Bu sebeple, mal, bir kimsenin elinde uzun müddet kaldığında, o, yokluk ve bölünüp parçalanma ile yüzyüze gelmiş gibi olur. Bu sebeple insan onu, çeşitli hayır ve yararlı işlerde harcadığında, o zaman mal, zevâli mümkün olmayan bir beka ile devam eder. Çünkü o durumda bu mal, dünyada devamlı bir övgüyü; ahirette de, devamlı bir mükafaatı gerektirir, hak ettirir. Birisinin, "İnsan, altınını kabre götüremez " dediğini duyduğumda, "Aksine, bu mümkündür, zira o, o malını Alah'ın en büyük rızasını talep etme hususunda infâk edip harcadığında, onu kabrine götürmüş ve Kıyamete kadar taşımış olur " dedim.

8) Malı infâk etmek, melekler ve peygamberlere benzemek demektir. Onu harcamayıp tutmak ise, kınanmış olan cimri kimselere benzemek demektir. Şu halde malı harcamak, infak etmek daha uygundur.

---

7) Keşfu'l-Hafa, 1/330.

8) Keşfu'l-Hafa, 1/361.

9) Bu hal hayır ve rahmet lûtfetmek, Hak Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Binâenaleyh, mümkün olduğu kadarıyla, böylesi bir sıfatı elde etme hususunda gayret sarfetmek, Allah'ın edebiyle edebienme olur ki, bu da, insanlık kemâl ve olgunluğunun son noktasıdır.

10) İnsanın üç şeyi bulunmalıdır: Ruh, beden ve mal. Binâenaleyh, insan iman etmekle emrolunduğunda, ruhunun cevheri, teklife garkolur. O, namazla emrolunduğunda, lisanı, zikir ve Kur'an okumaya garkolur, bedeni de o amellere dalmış olur. Geriye sadece malı kalır. Binâenaleyh, şayet malı, en uygun iyilik ve hayır cihetine sarfedilip harcanmazsa, insanın, malına olan tutku ve ihtirasının, ruh ve bedenine olan hırsının üzerine çıkmış olması gerekir ki bu bir cehalettir. Zira, saadetin dereceleri üçtür:

a) Ruhanî saadetler;

b) Bedenî-cismanî saadetler, ki bu orta derecede bulunur ve,

c) Haricî saadetler ki, bunlar da mal ve makamdır. İşte mal ve makam mertebeleri nefsânî mutluluklara hizmet eden şeyler gibi olmuş olurlar. Binaenaleyh ruh, kulluk makamında iyice bezledilip, daha sonra da malı harcama hususunda bir cimrilik ve ihtiras meydana gelirse, o zaman hizmet eden pozisyonunda olan mal ve makamın, asıl hizmet edilen ruhanî mutlulukların üzerine çıkarılmış olması gerekir ki, bu cehalettir. Öyleyse aklı olan kimsenin Allah rızasını elde etmek için, malını harcayıp sarfetmesi gerektiği sabit olmuş olur.

11) Alimler şöyle demiştir: "Nimetin şükrü, onu, in'âm edenin rızasını elde etmek için harcamaktan ibarettir. Zekât, nimetin bir şükrüdür. Binâenaleyh, in'âm edene, nimet verene şükretmenin farz olduğu sabit olduğu için, zekatın farz olduğuna hükmetmek gerekir.

12) Zekâtı farz kılmak, müslümanlar arasında bir ülfet ve sevginin meydana gelmesini, onlardan kin ve hasedin giderilmesini sağlar. Bütün bunlarsa. mühim şeylerdendir.

İşte bunlar, zekâtın farz kılınmasından, onu verenle ilgili olarak ortaya çıkan hikmetlerin beyanı hususunda, nazar-ı dikkate alınan muteber açıklamalardır.

Zekâtın, Alan Yönünden Hikmetleri

Zekâtın farz kılınmasından, onu alanlarla ilgili olan fayda ve hikmetlere gelince, bunlar da pekçoktur:

1) Allahu Teâlâ, malları yaratmıştır. O mallardan elde edilmek istenen, onların kendileri ve zâtları değildir. Çünkü, altın ve gümüşün bizzat kendilerinden, pek az durumlar hariç, istifade etmek mümkün değildir. Tam aksine, bunların yaratılmasının maksadı, bunlar vasıtasıyla, bazı faydalar temin edip, muhtemel zararları savuşturmaktır. Binâenaleyh insanın ihtiyacı kadar malı bulunduğunda, bu insan o malını elinde tutmaya, kendisi için ayırmaya, başkalarından daha layıktır. Çünkü muhtaç olmak noktasında, diğer muhtaç kimseler de, o malda müşterektirler. Halbuki mal sahibi, onlardan o malı elde etmek için, sa'y-ü gayreti ile o diğer kimselerden ayrılmıştır. Binâenaleyh o malın ona tahsis edilmesi, başkalarına verilmesinden daha uygundur. Ama, ihtiyacından fazla malı olup, muhtaç olan bir başka kimse de bulunduğunda, burada her biri o malı mülk edinmeyi gerektirecek iki sebep bulunmuş olur:

a) "Malik" hakkında söz konusu olan sebebe gelince, bu, onun o malı kazanma ve elde etme hususunda gayret göstermesidir. Bir de onun, kalbinin bu mal ile daha fazla ilgilenmesi, meşgul olmasıdır. Zira böyle bir ilgi de, bir çeşit ihtiyaçtır.

b) "Fakir" hakkında söz konusu olan sebebe gelince, bu fakirin o mala olan ihtiyacı, onun o mal ile bir alâkasının bulunmasını gerektirir. Binâenaleyh, birbiriyle çelişen böylesi iki sebep ortaya çıkınca, ilahî hikmet, imkân nisbetinde bu iki sebepten herbirini gözetmeyi gerektirmiştir. Bundan dolayı da şöyle denilmiştir: Mâlikin, (o malda), onu kazanmış olma hakkı ile, kalbinin o mal ile alâkalanma hakkı bulunmaktadır. Fakirin de o malda, ihtiyaç hakkı hasıl olmuştur. Böylece biz, deliller arasını imkân nisbetinde uyuşturmak, telif etmek için, mâlikin tarafına ağırlık verip malın çoğunu onun elinde bıraktık ve fakire de o malın pek cüz'î bir kısmını verdik..

2) İnsan, asıl ihtiyacından fazla olan malını elinde tuttuğunda, o mal, yaratılış gayesinden uzak olarak, başıboş bir biçimde evde kalmış olur. Bu da, Allah'ın hikmetinin zuhur etmesini önleme çabasından ibaret olur. Böylece Allah Teâlâ, malın yaratılmasındaki hikmet tamamiyle geçersiz kılınmış olmasın diye, o malın bir kısmının fakire verilmesini emretmiştir.

3) Fakirler, Allah'ın iyâli, (hane halkı) durumunda olan kimselerdir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı hariç olmamak üzere, rızıkları Allah'ın üstünedir..."* (Hûd, 6) buyurmuştur. Zenginler, Allah'ın hazinelerinin bekçileridirler.

Çünkü, onların ellerindeki mallar, Allah'ın mallarıdır. Cenâb-ı Hak, o malları onların eline vermeseydi, onlar o maldan tek bir daneye bile malik olamazlardı. Nice akıllı ve zekî kimseler vardır ki, iyice gayret sarfederler de, karınlarını doyuracak bir yiyecek elde edemezler. Nice ahmak ve beceriksiz kimse de bulunur ki, çok kolay bir biçimde dünyalık elde ederler. Bunun sahibi olan Allah'ın böyle olduğu sabit olunca, gerçek mal bekçisine, "O hazinede bulunan mallardan bir kısmını muhtaç olan kullarıma ver!" demiş olması, yadırganacak bir şey değildir.

4) Şöyle denilebilir: "Mal, ona muhtaç olmadığı halde, tamamiyle zenginin elindedir. Halbuki kazanmaktan tamamiyle âciz olan fakirin tarafını ihmal etmek, Hakîm ve Rahîm olanın hikmetine uygun düşmez. Binâenaleyh, zengine, o malın bir kısmını fakire vermesini farz kılması gerekirdi.

5) Şeriat, mal sahibinin elinde, o malın daha çoğunu bırakıp, onun çok az bir kısmını fakire verince, mal sahibi, geride elinde kalan o mal ile ticaret yapıp, kazanç sağlamak suretiyle o noksanlığı telâfi etme imkânı bulur, böylece o eksiklik giderilmiş olur. Ama fakire gelince, onun hiçbir şeyi yoktur. Binâenaleyh zenginlerin malından o fakire bir kısım mal verilmemiş olsaydı, o fakir başı boş, metrûk bir biçimde kalmış olur ve yarasını saracak herhangi bir şey bulamamış olurdu. Bu sebeple, zenginin fakire, malının bir bölümünü vermesi uygun olur.

6) Zenginler, fakirlerin işlerini düzeltmemiş olsalardı, çoğu kez, fakirin içinde bulunduğu şiddetli ihtiyaç ve miskinliğin getirmiş olduğu mazarrat, o fakirleri, ya müslüman zenginlerin düşmanlarına katılmaya, veyahut da hırsızlık v.s. gibi kötü fiilleri yapmaya sevketmiş olurdu. Binâenaleyh zekâtı farz kılmak, böyle bir hikmeti ortaya koyar. Bu sebeple, zekâtın farz olduğuna hükmetmek gerekir.

7) Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: اَلْإِيمَانُ نِصْفَانِ نِصْفٌ صَبْرٌ وَنِصْفٌ شُكْرٌ *"İman ikiye ayrılır: Yarısı sabır, yarısı da şükürdür."* Mal, tabiî olarak sevilen bir şeydir. Bu sebeple onu elde etmek, şükrü; kaybetmek de sabretmeyi gerektirir. Buna göre sanki, "Ey zengin, sana mal verdim, şükrettin.. Böylece de şükredicilerden oldun. Haydi, şimdi de onun bir kısmını elinden çıkar ki, ondan ötürü sabretmen sebebiyle, sabredenlerden olasın. Ey fakir! Sana çok mal vermedim, ama sabrettin ve böylece de, sabredicilerden oldun. Ancak ne var ki ben, o miktar (sadaka, zekât miktarı) mal senin mülküne girdiğinde, bana şükredesin ve böylece de şükredicilerden olasın diye, zengine, o malının bir kısmını sana vermesini farz kıldım!.." denilmek istenmiştir. Şu halde zekâtı farz kılmak, bütün mükelleflerin beraberce, sabır ve şükür sıfatlarıyla bezenmelerine bir vesile olmuş olur.

8) Hak Teâlâ, fakire sanki, "Sana çok mal vermediysem de, ben kendimi, sana

karşı borçlu addettim. Ben, zengine çok mal verdiysem de ben onu, o miktar malı kendisinden kabul etmen için senin peşinde koşup, sana yalvarıp yakarmakla mükellef tuttum. Böylece de sanki sen, onu cehennem azâbından kurtarmış olduğun için (o sana değil, aksine) sen ona in'âmda bulunmuş gibi olursun. Şayet o zengin, "sana bu dünyada, in'âmda ve ihsanda bulundum" derse, ey fakir, "Seni dünyada kınanmaktan ve utanmaktan; ahirette de, cehennem azabından kurtardığım için, aksine ben sana in'âmda bulundum " de!" demiştir.

Zekâtın farz kılınmasının hikmeti hususunda, bazısı yakînî, bazısı da îknâî olmak üzere, yapılan izahların tamamı budur. Allah'ın hükümlerinin ve hikmetlerinin sırlarını, sadece kendisi bilir. Allah en iyi bilendir.

İkinci makam: Bu makamla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Zekât Sadece Sekiz Sınıfa Aittir

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَآءِ *"Sadakalar, ancak fakirlere (...) mahsustur"* buyruğu, sadakalarda bu sekiz çeşit kimsenin dışında hiç kimsenin hakkı olmadığına delâlet etmektedir. Bu hüküm, üzerinde icmâ ve ittifak edilen bir husustur. Hem, **innema** edatı, hasr ifade eder. Bunun böyle oluşunun delilleri şunlardır:

a) **İnnema** kelimesi, **in** ve **ma** harflerinden meydana gelmiştir. Halbuki **in** kelimesi isbat, **ma** kelimesi ise, nefy içindir. Bunlar bir araya geldiğinde, aynı mana üzere kalmaları gerekir. Böylece de, bu iki harfin mezkûr şeyin varlığını, onun dışındaki şeylerin ise bulunmamasını ifade etmeleri gerekir.

b) **İbn Abbas,** "fadl ribâ"sının bulunmadığı hususunda Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّمَا الرِّبَوا فِي النَّسِيئَةِ *"Riba ancak, nesîededir..."*[9] ifadesine tutunmuştur. Bu lafız şayet hasr ifade etmeseydi, durum böyle olmazdı. Hem bazı sahabe, "haşefe" miktarının girmesinin guslü gerektirmeyeceği hususunda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِنَّمَا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ *"Su (gusül), ancak sudan (menîden) ötürüdür"*[10] hadisine tutunmuşlardır. Bu kelime şayet hasr ifade etmeseydi, bu böyle olmazdı.. Cenâb-ı Hak da, إِنَّمَا اللّٰهُ إِلٰهٌ وَاحِدٌ *"Allah, ancak bir tek tanrıdır"* (Nisa, 171) buyurmuştur. O'nun bu ifadeden maksadı, başkasında ulûhiyyet niteliğinin bulunmadığını beyan etmektir.

---

9) Buhârî, Buyû', 79 (331); Müslim, Musâkât. 102 (3/1218).

10) Müslim, Hayz, 81 (1/269); Tirmizî, Taharet, 81 (1/83).

c) Şiirdir... Nitekim A'şâ, وَلَسْتَ بِالْأَكْثَرِ مِنْهُمْ حَصًى وَإِنَّمَا الْعِزَّةُ لِلْكَاثِرِ "*Sayıca onlardan daha çok değilsin; izzet ve şeref de ancak; (sayıca) çok olanındır...*"; **Ferezdak** da: أَنَا الذَّائِدُ الْحَامِي الذِّمَارِ وَإِنَّمَا يُدَافِعُ عَنْ أَحْسَابِهِمْ أَنَا أَوْ مِثْلِي "*Ben, ırz ve namusu müdafaa edip savunan ve koruyan biriyim!.. Onların kadr ü kıymetlerini de, ancak ben veya benim gibiler müdafaa edebilir*" demişlerdir. Bütün bu açıklamalarla, **innemâ** kelimesinin "hasr" ifade ettiği sabit olur. Sadakaların (zekâtların), sadece bu sekiz kısma verileceğine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir kimseye: إِنْ كُنْتَ مِنَ الْأَصْنَافِ الثَّمَانِيَةِ فَلَكَ فِيهَا حَقٌّ وَإِلَّا فَهُوَ صُدَاعٌ فِي الرَّأْسِ وَدَاءٌ فِي الْبَطْنِ "*Şayet sen, sekiz kısımdan birisinden isen, o sadakalarda hakkın vardır. Aksi halde, alınan o sadaka, başta bir ağrı ve karında da bir hastalık olur*" [11] demiş olması delâlet etmektedir. Yine Hz. Peygember لَا تَحِلُّ الصَّدَقَةُ لِغَنِيٍّ وَلَا لِذِي مِرَّةٍ سَوِيٍّ "*Zenginin ve gücü kuvveti yerinde olan kimsenin sadaka alması helâl olmaz*" [12] buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i, sadakaları alma hususunda ayıpladıklarını haber verince, o peygamberin, sadakaları sırf bu sekiz kısım kimse için alıp, kendisi, akrabaları ve ilgisi bulunduğu kimseler için almadığını beyan buyurmuştur. Biz, zenginin malından alınan o az miktardaki malın, fakirin ihtiyacını gidermek için ona verilmesindeki hikmet ve maslahatın bu olduğumu beyan etmiştik. Durum böyle olunca, münafıkların, (Hz. Peygamber (s.a.s)'i) ayıplayıp tenkit etmeleri, beyinsizliğin ve cehâletin ta kendisi olmuş olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), "*Ben size (o zekâtlardan, sadakalardan), ne bir şey veririm, ne de sizi onlardan men ederim. Ben ancak emrolunduğunu yerli yerinde yapan bir memurum*" [13] buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Hanîfe (r.h.)'ye göre zekât mallarını bu kısımlardan sadece bazısına vermek caizdir. Bu, **Ömer, Huzeyfe, İbn Abbas, Said İbn Cübeyr, Ebu'l-Aliye** ve **en-Nehâî**'nin görüşleridir.

Said İbn Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Şayet ben, müslümanlardan olan bir ev halkının, fakir ve iffetli olduklarını görürsem, bu zekâtları onlara vermek bana daha hoş gelir. "

---

11) Müsned, 4/169.

12) Tirmizî, Zekat, 23 (3/42); İbn Mâce, Zekât, 26 (1/589).

13) Buhârî, Humus, 7 (4/49); Müslim, Zekat, 98 (2/718).

Şafiî (r.h) ise, "zekât mallarının mutlaka sekiz kısma verilmesi gerekir " demiştir. Bu, İkrime, Zührî ve Ömer İbn Abdilaziz'in görüşüdür. Şâfiî, şu şekilde delil getirmiştir: "Allah Teâlâ, bu taksimatı Kur'an'ın nassında zikretmiş,sonra da bunu, *"Allah'dan bir farz olarak..."* (Tevbe, 60) ifadesiyle tekid etmiştir. Binâenaleyh, her sınıftan mutlaka üç kimsenin bulunması gerekir. Çünkü, cem'in en azı üçtür; bu sebeple bir kimse, üç ve daha yukarı sayıdaki fakirin hissesini iki fakire verse, üçüncüsünün payını tazmin etmesi gerekir ki bu pay, fukaranın toplam paylarının üçte biridir. Bu sekiz kısım kimsenin hisselerinin mutlaka eşit olması gerekir. Meselâ sen, on dirhem tasadduk etmen gerekir de, sen de bunlardan beş grubu bulabilirsen, her hisse, iki dirhem olmak üzere on dirhemi beş hisseye ayırırsın. Bu kısımlardan birine fazla vermen caiz olmaz. Daha sonra senin, bu her kısma ikişer dirhem vermen gerekir. O gruplardan her birinin asgari sayısı, üçtür. Bu üç kişi arasında eşit davranman gerekmez. Meselâ sen (fakir grubundan) bir kimseye bir dirhem, diğer fakire 5/6 dirhem, diğer fakire de 1/6 dirhem verebilirsin." İşte Şafiî (r.h.)'nin mezhebine göre, zekâtın taksim edilme şekli budur.

Zekâtın Sekize Taksimi Gerekmez

Allah'a dua eden, O'na çağıran Musannıf (r.h) şöyle der: "Ayette, Şafiî (r.h.)'nin görüşü hususunda herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, sadakaların tamamını, bu sekiz kısım kimseye vermiştir. Bu da mesela, Zeyd'in bizzat sadakasının, bu sekiz kimsenin tamamına verilmesini gerektirmez. Bunun delili ise, hem aklî hem de naklîdir.

Naklî olan delile gelince: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri Allah'ın, Resûlünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların, yolcularındır..."* (Enfâl, 41) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, ganimet mallarının beşte birinin bu beş kısım kimseye ait olduğunu beyan etmiştir. Hiç kimse, ganimet olarak alınan her şeyin bizzat kendilerinin bu beş gruba dağıtılmalarının vâcib olduğunu söylememiştir. Aksine âlimler, bundan muradın, ganimet mallarının toplamının bu gruplar için olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ama, o ganimet mallarının her çeşidinin ve her parçasının bu kimselere taksim edilmesine gelince, bunun böyle olduğunu hiç kimse söylememiştir. İşte burada da böyledir. Sadakaların toplamı, bu sekiz kısım kimsenin hepsine aittir. Ama, Zeyd'e ait sadakanın bizzat bu sekiz gruba dağıtılmasının farz olduğunun söylenmesine gelince, ayetin lafzı, kesinlikle buna delâlet etmemektedir.

Aklî delil de şudur: Toplam hakkında sabit olan hükmün, o toplamın parçalarından her bir parçada tahakkuk etmesi gerekmez. Ve yine, küll ile cüz arasında hiç bir farkın bulunmayacağı da söz konusu değildir. Ayetin lafzının, Şafiî'nin söylediğine delâlet etmediği, işte yapmış olduğumuz bu açıklama ile sabit olmuş olur.

Bizim görüşümüzün doğruluğuna şunlar delâlet etmektedir:

a) Sadece yirmi dinarı olan bir kimsenin, yarım dinarı zekât olarak vermesi vâcibtir. Binâenaleyh biz, bu kimseye, o yarım dinarını yirmidört parçaya (8 x 3 = 24) ayırmasını teklif etsek, o zaman, bu parçalardan her biri, son derece küçük ve önemsiz bir miktar olur; böylece de, önemli işlerde yararlanılamayacak derecede az bir hale gelir.

b) Şayet, bu sekiz kısmı buluncaya kadar beklemek muteber olsaydı, o zaman sahabenin ileri gelenlerinin, bunu nazar-ı dikkate almaları, ona riayet etmeleri daha uygun olurdu. Şayet durum böyle olsaydı, bu haber, **Ömer İbnu'l-Hattâb'a, İbn Abbas'a, Huzeyfe'ye** ve diğer büyük sahabîlere ulaşmış olurdu. Bu da onlara ulaşmış olsaydı, onlar böyle bir şeye muhalefet etmezlerdi. Onlar buna uymadıklarına göre, biz bunun nazar-ı dikkate alınmayan bir şey olduğunu anlamış oluyoruz.

c) **Şafiî** (r.h.)'den zekâtın nakledilmesinin, (başka bir beldeye götürülmesi) caiz olup olmadığı hususunda iki ayrı görüş nakledilmiştir. Meselâ, zekât vermesi gereken bir kimsenin herhangi bir köyde oturmakta olduğunu düşünelim. Orada, ne "mükâteb" bir köle, ne gazi olan bir mücahid, ne âmil (zekât toplayıcı), ne müellefe-i kulûb'dan bir kimse olmasın ve oraya hiçbir yolcu da uğramasın. O köyde de, tesadüf bu ya, borçlu hiçbir kimse bulunmasın. Bu kimsenin, zekâtla ilgili mükellefiyeti nasıl olacaktır? Şimdi biz kalksak, "Bu kimsenin, zekâtını, bu grupları bulabileceği bir beldeye nakletmesi için yolculuk yapması ona farzdır" dersek, bu âlimlerden hiçbirinin söylemediği bir görüş olmuş olur. Biz, bundan böylesi bir mükellefiyeti kaldırdığımızda, o zaman bizim görüşümüz doğru olur. İşte bu konuda bizim söyleyeceğimiz bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

Bu mesele, bu sekiz kısmın tarifi hususundadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Zekâtın Sarf Yerlerinin Tarifi

Fakir ve Miskinler

Birincisi ve ikincisi: Birinci ve ikincisi fakirler ve yoksullardır. Bunların, gelirleri giderlerini karşılamayan muhtaç kimseler olduğu hususunda şüphe yoktur Ama alimler, bunları birbirinden ayırdetmek için ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere bazı âlimler, daha fazla muhtaç olan, fakirdir derken -ki bu **Şafii** (r.h.) ve ashâbının görüşüdür-; diğer bazıları da "daha muhtaç olan miskindir, yoksuldur" demişlerdir ki bu da **Ebu Hanife** ve arkadaşlarının görüşüdür. Bazıları da "fakirle miskin arasında bir farkın bulunmadığını, aynı oldukları halde Allahu Teâlâ'nın onları

bu iki vasıfla vasfettiğini söylemişlerdir ki bu da **Ebu Yusuf ve Muhammed** (r.h)'in görüşü olup, **Ebu Ali el-Cübbaî**'nin tercihidir. Bu ihtilafın olumlu neticesi şöyle bir meselede ortaya çıkar: Meselâ bir kimse (malının bir kısmını) falancaya, fakirlere ve miskinlere vasiyyet etse, "Fakir, miskinden başkasıdır" görüşünü benimseyenler, "Falancaya, o malın üçte biri düşer" derler. "Fakirle miskin aynı kimsedir" diyenler de, "Falanca"ya, o malın yarısı düşer" hükmünü verirler. **Cübbaî** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, fakir ve miskini, zekât hususundaki durumlarını iyice kuvvetlendirmek, güven altına almak için, iki ayrı isimle zikretmiştir. Çünkü bu sekiz kısım içinde asılolan, vazgeçilemiyecek olanlar, fakir ve miskinlerdir. Hem, buhun diğer bir faydası da, diğerleri gibi değil, sadakalardan buna iki hissenin verilmesidir. ."

Bil ki bu ihtilafın neticesi, sadakaların dağıtılmasında ortaya çıkmayıp, ancak "vasiyyet"le ilgili hususlarda ortaya çıkar. Bu, mesela bir kimsenin, "Fakirlere (200), miskinlere de (50) (dirhem) vasiyyet ediyorum.." demesi halinde, **Şafii** (r.h.)'ye göre ikiyüzü, daha fazla muhtaç olana; **Ebu Hanîfe** (r.h.)'ye göreyse, daha az muhtaç olana vermek gerekir. **Şafiî** (r.h.)'nin delili şunlardır:

Şâfiî'nin Miskin Konusundaki Görüşünün Delilleri

1) Allah Teâlâ, ihtiyaçlarını gidermek, maslahatlarını görmek için, zekâtın, sadakaların bu sekiz kısma verileceğini belirtmiştir. Bu, ilk başta sayılanın, daha fazla muhtaç olan olduğuna delâlet eder. Çünkü zahir olan durum, "ehemm"in mühimden önce getirilmesi gerektiğidir. Baksana **Ebu Bekr** ve **Ömer** diye söze başlanır, **Hz. Osman'ı Hz. Ali**'ye üstün görenler, onlardan bahsederlerken, "**Osman..., Ali...; Ali'yi Osman**'dan üstün görenler, "**Ali, Osman...**" derler. **Hz. Ömer**, كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًا *"Kişi için, öğüt verici olarak, yaşlılık ve İslâm kâfidir..."* beytini terennüm etmiş ve "Keşke şair, İslâm'ı yaşlılıktan önce zikretseydi" demiştir. Binâenaleyh, ayette önce fakirlerle başlanınca, fakirlerin miskinlerden daha muhtaç olmaları gerekir.

2) **Ahmed İbn Ubeyd** şöyle demiştir: "Fakir, miskinden daha kötü durumda olandır. Çünkü Arapça'da, "fakir" kelimesinin aslı mefkûr olup, bu da "Omurga kemiği dışarı çıkmış" adam demektir. Sonra **mefkur** yerine **fakîr** denilmiştir. Zaten Arapça'da bu cari olup, mesela **matbûh** yerine **tabîh, mecrûh** yerine **cerîh** denilebilir.

Böylece fakirin şiddetli bir ihtiyaç içinde olduğu halde, fakirliğinden ötürü yerinden kalkamadığından bu adı almış olduğu sabit olur. Bu kötürümlük hali, onun çalışıp çabalamak için hareket etmesine mani olur. Düşkünlükte, fakirlikte, darlık içinde

bulunmada bundan daha fazlasının düşünülemeyeceği malumdur. Dilciler Labîd'in şu beytini nakletmişlerdir: لَمَّا رَأَى لُبَدَ النُّسُورِ تَطَايَرَتْ / رَفَعَ الْقَوَادِمِ كَالْفَقِيرِ الْأَعْزَبِ

İbnu'l-A'rabî bu beyitteki "fakîr"in, omurgaları kırılmış kimse anlamına geldiğini, iş göremez bir düşkün için bir darb-ı mesel olduğunu söylemiştir..

Fakirin, daha fazla muhtaç olan kimse olduğunu, Cenâb-ı Hakkın, *"O gün bazı yüzler kasvetlidir.. Anlar ki, kendisine, bel kemiklerini kıracak (fakire) bir iş yapılacak"* (Kıyame, 24-25) ayeti de delâlet etmektedir.. Cenâb-ı Hak bu ayette **fakire** lafzını, belâ ve musibet nevilerinden en büyüğüne bir kinâye tutmuştur.

3) Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), fakirlikten (Allah'a) sığınarak, كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْراً *"Fakirlik, neredeyse küfür olacaktı..."*[14] buyurmuş, daha sonra da, اَللّٰهُمَّ أَحْيِنِي مِسْكِيناً وَأَمِتْنِي مِسْكِيناً وَاحْشُرْنِي فِي زُمْرَةِ الْمَسَاكِينِ *"Allah'ım, beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve beni, miskinler zümresi içinde haşret"*[15] demiştir. Halbuki miskin, fakirden daha kötü durumda olan birisi olsaydı, o zaman bu iki hadis birbiriyle çelişirdi. Çünkü (bu durumda), Hz. Peygamber fakirlikten Allah'a sığınmış, sonra da, ondan daha kötü olan bir şeyi Allah'dan istemiş olurdu. Ama biz, fakirin miskinden daha fazla muhtaç olduğunu söylersek, o zaman bu iki hadis arasında kesinlikle bir tenakuz olmaz.

4) Bir kimsenin miskin olması, onun herhangi bir mal sahibi olmasına mani değildir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ *"Gemiye gelince: O, denizde iş yapan yoksullarındı.."* (Kehf, 79) ayetidir. Cenâb-ı Hak bu ayette, epey miktar altına denk olan gemisi olan bir kimseyi, miskin olmakla vasfetmiştir. Halbuki, Allah'ın, kitabında herhangi bir insanın bir şeye mâlik olduğu halde, fakir diye nitelendirdiğini görememekteyiz.

Eğer onlar, "Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın وَاللّٰهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ *"Allah ganîdir, siz ise fakirlersiniz..."* (Muhammed, 38) ayetidir. Böylece Cenâb-ı Hak, bütün insanları, birçok şeye sahip olmalarına rağmen, fakir olmakla vasfetmiştir" derlerse, biz deriz ki:

Bu, zıddına daha uygun düşer. Çünkü Allahu Teâlâ onları, kendisine nisbetle "fakirler" olarak nitelemiştir. Zira, Allah'ın dışında kalan herkes, Allah'a nisbetle, katiyyetle hiçbir şeye sahip değillerdir. O halde, bizim görüşümüz doğru olmuş olur.

---

14) Camiu's-Sağir, 2/89.

15) Keşfu'l-Hafâ 1/181. (Tirmizi, Zühd. 37 ve İbn Mâce Zühd, 7).

5) Hak Teâlâ'nın, *"Yahut, bir açlık gününde yemek yedirmektir. Yakınlığı olan bir yetime.. Yahud, toprakta sürünen bir yoksula (miskine)"* (Beled, 14-16); (أَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ) ayetidir. Halbuki bu ayette şiddetli ihtiyacından dolayı toprağa belenmiş, toprakta sürünen miskin, yani fakir murad edilmiştir. Binâenaleyh, bu ayette geçen "miskin" kelimesini, "toprakta sürünen" ifadesiyle kayıtlamak, bazan böyle olmayan bir miskinin bulunabileceğini gösterir. Bu da ancak o kimsenin bir şeye malik olması halinde böyle olur. O halde, bu o kimsenin miskin olmasının bazı şeylere malik olmasına mani olmadığına delâlet eder.

b) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Fakir, hiçbir şey bulamayan muhtaç kimsedir.. Bunlar, ehl-i suffe, yani Mescid-i Nebi'nin sofasında kalan kimselerdir. Bunlar, evleri barkları olmayan dörtyüz civarında müslümandı. Binâenaleyh fazla yiyeceği bulunan her müslüman, yiyecek fazlasını akşam olunca onlara getirirdi. "Miskinler" ise, gezip dilenen kimselerdir" Bu istidlâlin özü şudur: **Ehl-i Suffe**'nin alabildiğine fakir olduğu mütevâtir olarak bilinen bir husustur. Binâenaleyh **İbn Abbas**, "fakirler"i ehl-i suffe olarak; "miskinleri" de gezip dilenen kimseler olarak tefsir etmiş, insanlardan herhangi birşey isteyemeyen muhtaç kimselerin durumlarının, muhtaç olup da dilenenlerden daha güç olduğu sabit olduğuna göre, "fakir"in, "miskin"den daha zor durumda olması gerektiği ortaya çıkmış olur demiştir.

7) "Meskenet", "sükûn" masdarından türemiştir. Binâenaleyh fakir kimse, insanlardan dilenip, yardım istediğinde onların birşeyler vereceğini anlayınca kalbi diner, korkusu ve acizliği zâil olur. Bu kimsenin, kendisine red ve men ile karşılık verildiğinde dineceği, sakinleşeceği, kalbinin yatışacağı ve istemeyi tekrar edeceği için bu adı almış olması da muhtemeldir. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Hak, temeskünü, yani miskinliği, "başkasından isteme ve yalvarma"dan kinaye kılmıştır. Nitekim Arapça'da, yumuşayıp, boyun eğdiğinde, تَمَسْكَنَ الرَّجُلُ denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, namaz kılan kimseye, "mütevazi ve hu'şu içinde ol" manasını kastederek تَأَنَّ وَتَمَسْكَنْ demiş olması da bu manadadır. Böylece bu, miskinin dilenen kimse olduğuna delâlet etmiş olur.

Bu sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, bir başka ayetinde *"Onların mallarından sâilin ve mahrumun (yoksulun) da bir hakkı vardır"* (Zâriyat, 19) buyurmuştur. Binâenaleyh bizim burada zikrettiklerimizle, "miskin"in, dilenen kimse olduğu sabit olunca, "mahrum"un da, fakir kimse olması gerekir. "Mahrum" kelimesinin, iyice mahrum olmayı ifade ettiğinde şüphe yoktur. Böylece fakirin, miskinden daha kötü ve güç durumda olduğu sabit olmuş olur.

8) Hz. Peygamber (s.a.s) اَحْيِنِى مِسْكِيناً *"Allahım, beni "miskin" olarak yaşat"*[16] buyurmuştur. Zâhir olan odur ki, Allah Teâlâ O'nun duasını kabul etmiş, O'nu bir miskin olarak öldürmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s) vefat ederken, bir çok şeye sahipti. Binâenaleyh bu, bir kimsenin "miskin" olmasının, bazı şeylerin sahibi olmasına mani olmadığına delâlet eder. "Fakir"e gelince, bu kelime daha fazla muhtaç olmayı gösterir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) كَادَ الْفَقْرُ اَنْ يَكُونَ كُفْراً *"Fakirlik neredeyse küfür olacaktı"*[17]buyurmuştur. Bununla, fakirliğin, miskinlikten daha ileri derecede olduğu sabit olmuş olur.

9) İnsanlar, tıpkı siyah ve beyazın birbirinin zıddı olması gibi, fakirlik ve zenginliğin iki zıd şey olduğu hususunda ittifak etmişler, ama hiç kimse zenginlik ve miskinliğin iki zıt şey olduğunu söylememiş; aksine onlar şeref ve meskenetin birbirine zıd olduğunu söylemişlerdir. Binaenaleyh herkese boyun eğen, herkesten korkan, herkesin kötülüğüne katlanıp, cevap veremeyen, onlara yalvarıp yakaran kimseler hakkında, insanlar "Falanca zillet ve meskenetini ortaya koydu. O miskindir, âcizdir" derler. Ama "fakir" kelimesine gelince, insanlar bunu zenginliğin zıddı manada kullanmışlardır. Hal böyle olunca da onlar, (haksızlıklara karşı) boyun eğip itaat gösterdiğinde ve karşı çıkmadığında, zengin olan kimseyi de bazen "miskin" diye; yine boyun eğmekten ve zilletten uzak duran fakir kimseyi de "şerefli, asil" diye tavsif ederler. Böylece fakirliğin, malı bulunmama; miskinliğin de, zillet manasında olduğu sabit olur. Birincisi malın bulunması manasına ters olup, ikincisi malın bulunmasına ters değildir.

10) Hz. Peygamber (s.a.s), **Mu'âz** (r.a)'a zekat konusunda خُذْهَا مِنْ اَغْنِيَائِهِمْ وَرُدَّهَا عَلَى فُقَرَائِهِمْ *"Onu onların zenginlerinden al, fakirlerine ver"*[18]demiştir. Şayet, "miskin" daha fazla muhtaç manasına olsaydı, o zaman Hz. Peygamber (s.a.s)'in "O zekatı, onların miskinlerine ver" demesi gerekirdi. Çünkü daha mühim olanın zikredilmesi daha uygundur. İşte yaptığımız bütün bu izahlar, "fakir"in "miskin"den daha zor durumda olduğuna delâlet eder.

Miskin'in Fakirden Daha Yoksul Olduğu

"Miskin"in, "fakir"den daha zor durumda olduğunu söyleyenlerin delilleri de şunlardır:

---

16) **Keşfu'l-Hafâ**, 1/181.

17) **Câmiu's-Sağîr**, 2/89.

18) **Buhârî**, Zekat, 1 (2/108); **Müslim**, İman, 29 (1/50).

1) Bu görüşte olanlar, أَوْ مِسْكِيناً ذَا مَتْرَبَةٍ *"Yahut toprakta sürünen bir miskine.."*(Beled, 16) ayetini delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Allah, bu ayette miskini, "toprağa belenmiş" diye tavsif etmiştir. Bu da onun, son derece fakr-u zaruret içinde olduğuna delâlet eder. Hem sonra Cenâb-ı Hak, yiyecek cinsinden verilecek keffâretlerin miskinlere verilmesini emretmiştir. Halbuki, açlığı gidermekten daha büyük bir ihtiyaç yoktur.

2) Bu görüşte olanlar bir çobanın şu şiirini delîl getirmişlerdir:

أَمَّا الفَقِيرُ الَّذِى كَانَتْ حَلُوبَتُهُ / وِفْقَ الْعِيَالِ فَلَمْ يَتْرُكْ لَهُ سَبَدُ

"Sağımlık hayvanları kendi çoluk çocuğuna göre olan fakire gelince, efendi(si) ona (süt, v.b) bir şey bırakmadı." Şair burada, sağımlık hayvanları olan kimseyi "fakir" diye isimlendirmiştir.

3) Miskin, içinde istirahat edip sükûnet bulacağı bir evi olmadığı için, bulduğu yerde yatan ve istirahat eden kimsedir. Bu da "miskin"in son derece sıkıntı ve güçlük içerisinde bulunduğuna delâlet eder.

4) Onlar, **Esmâî** ve **Ebu Amr b. el-Alâ**'nın şöyle dediklerini nakletmişlerdir: "Fakir, yiyeceği olan; miskin ise, hiçbirşeyi bulunmayan kimsedir." **Yunus** da: "Fakir, kendisine yetecek kadar birşeyleri bulunan; miskin ise, hiçbirşeyi olmayandır" demiştir. Ben de, bir bedeviye: "Sen fakir misin?" diye sorduğumda: "Yok, vallâhi daha da beterim, miskinim" cevabını verdi.

Râzî'nın İki Tarafı Karşılaştırması

Bu görüşte olanların, zikrettikleri ayete tutunmalarına şöyle cevap verilir: Biz, o ayetin, bizim lehimize bir delil olduğunu beyan etmiştik. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu ayette bahsedilen "miskin"i, "toprağa belenmiş" diye tavsif edince bu, bazan böyle bir sıfatta olmayan bir miskinin de olabileceğine delâlet etmiş olur. Aksi halde bu kaydın (sıfatın), bir hikmeti olmaz. Onların, "Allah keffaretlerde vacib olan yiyeceği miskinlere ait kılmıştır" şeklindeki görüşlerine karşı deriz ki: "Evet, Allah Teâlâ, (keffarette yedirilmesi gereken) o yiyeceğin, "toprağa belenmiş" sıfatına sahip miskin için olacağını söylemiştir. Bu, Allah'ın o keffaretin, mutlak manada miskine verilmesini vacib kıldığına delâlet etmez.

Bu görüşte olanların, bir çobanın şiiri ile istidlallerine de şöyle cevap verilir: "O, şu anda fakir olan bu kimsenin, daha önce sağımlık hayvanları olduğunu, ama efendisinin kendisine birşey bırakmadığını söylemektedir. Binâenaleyh niçin şöyle denilemesin: Onun sağımlık hayvanları vardı. Ama efendisi, kendisine hiçbirşey bırakmayınca, artık fakir olarak tavsif edildi.

Onların, "Miskin, evi bulunmadığı için, bulduğu yerde yatıp istirahat eden kimsedir" şeklindeki görüşlerine de şöyle cevap verilir: Aksine miskin, dilenmede ısrar eden ve insanların peşinde dönüp dolaşan kimsedir. O, ya insanlar onu kovup ittiklerinde bile, onlardan uzaklaşmadığı için; yahut da, çok isterse, insanların kendisini boş çevirmeyeceklerini bildiği için, kalbi sükûnette ve rahat olduğu için, bu ismi almıştır.

Onların **Ebu Amr** ve **Yunus**'dan rivayet ettikleri hususlara gelince, bu da, **İmam Şâfiî** ve **İbnü'l-Enbarî**'nin sözleri ile çelişki teşkil eder. Hem sonra **Kaffâl,Tefsir**'inde, **Cabir b. Abdullah** (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Ayette bahsedilen fakirler, muhacirlerin fakirleri; miskinler de, hicret etmemiş olan müslümanlardır."

Hasan el-Basrî'den de şu nakledilmiştir: "Fakir, evinde oturup bekleyen; miskin ise dilenmek için koşuşturandır."

Mücahid: "Fakir, istemeyen; miskin ise isteyen (dilenen) yoksuldur" derken; **Zührî:** "Fakir, utandığından dilenmek için çıkamayan yoksul; miskin ise dilenen yoksullardır" demiştir. Allah'a dua eden hocamız[19] der ki: "Bütün bu görüşler, fakirin, dilenmeyen; miskinin ise dilenen yoksul olduğu noktasında birleşmektedir. Binaenaleyh kim dilenirse, birşeyler bulur. Bu sebeple miskin, ihtiyacı ve mağduriyeti daha az olan olmuş olur."

Üçüncü kısım: وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا *"Zekât işinde çalışanlar"* fıkrasının ifade ettikleridir. Bunlar, zekat toplamakla görevli memurlardır. Bunlara, yaptıkları iş nisbetinde ücret verilir. Bu, **İmam Şâfiî** (r.h) ile **Abdullah b. Ömer** (r.a) ve **İbn Zeyd**'in görüşüdür. **Mücahid** ve **Dahhak,** "Bunlara zekatın sekizde biri verilir" demişlerdir. Ayetin lafzının zâhiri **Mücahid**'den yanadır. Fakat **İmam Şâfiî** şöyle der: "Bu, yapılan işin ücretidir. Binâenaleyh, işe göre ayarlanmalıdır. Doğrusu şudur: **Haşim** ve **Beni Muttalib kabileleri** mensuplarının, âzadlılarının zekat malından birşeyler alabilmeleri için, zekat memurları olmaları câiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), **Ebu Râfi**'yi, zekat toplamak için görevlendirmek istemiş ve *"Bir kavmin mevlalarının (azadlılarının) da onlardan sayıldığını bilmiyor musun?"* demiştir. Allah Teâlâ, *"Ve onun (zekatın) üzerine memur olanlar"* buyurmuştur. Çünkü **alâ** edatı velâyet (idare, himaye) manası ifade eder. Nitekim bir kimse bir şehrin valisi olduğu zaman, فُلَانٌ عَلَى بَلَدِ كَذَا "Falanca, falan belde üzerinde idarecidir" denilir.

---

19) Metinde مولانا الداعي الى الله diye geçen bu zat, büyük ihtimal müfessir Razî'dir. Zira c.16, s.108'de da المصنف الداعي الى الله tabiri buna yakın olup, kendisine ait olduğu meydandadır. (Ç.)

Müellefe-i Kulûb

Dördüncü kısım, وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ *"Kalbleri alıştırılmak istenenler..."* kelimesinin ifade ettiği kimselerdir. **İbn Abbas** (r.a): "Bunlar, her kabilenin asılzâdelerinden meydana gelen bir topluluktur. Hz. Peygamber (s.a.s), **Huneyn Günü** bunlara zekattan vermiştir. Hepsi onbeş kişi olup, şunlardır: **Ebu Süfyan, Akra b. Hâbis; Uyeyne b. Hısn; Huveytıb b. Abduluzza, Âmiroğullarından Sehl b. Amr, Harie b. Hişam, Süheyl b. Amr el-Cühenî, Ebu's-Senâbil, Hakîm b. Hizâm, Malik b. Avf, Safvan b. Ümeyye, Abdurrahman b. Yerbû, Ced b. Kays;Amr b. Mirdâs** ve **Alâ** b. el-Haris. Hz. Peygamber (s.a.s), bunlardan herbirine yüz deve vermiş ve böylece onları İslâm'a celbetmek istemiştir. Fakat **Abdurrahman b. Yerbû'a** elli deve, **Hakîm b. Hizâm'a** yetmiş deve verince, bu: "Ya Resulallah, ben hiçbir insanı senin bu bağışına benden daha lâyık görmüyorum" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), ona on tane deve daha verdi. O yine istedi. Peygamber (s.a.s), ona on tane deve daha verdi. O yine istedi, Peygamber (s.a.s) yine verdi. Böyle böyle deve sayısı yüze ulaştı. Daha sonra o: "Ya Resulallah, senin tarafından bana ilk defa verilip de benim yeterli bulmadığım mı daha hayırlı, yoksa yeterli bulduğum şu miktar mı daha hayırlı?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Senin yeterli bulmadığın..."* dedi. Bunun üzerine **Hakîm:** "Allah'a yemin olsun ki, o miktardan fazlasını almayacağım" dedi" demiştir. Rivayet olunduğuna göre, **Hakîm** öldüğü zaman, Kureyş içinde en çok malı olan kimse idi. Bu atıyyeleri onlara vermek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ağır gelmişti ama O, onları bununla İslam'a ısındırmıştı.

Musannif (Râzî) (r.h) şöyle der:"Bu atıyyeler ve hediyeler **Huneyn Günü** olmuştur. Bunların zekatlarla ilgisi yoktur. Ben, **İbn Abbas** (r.a)'ın bu hadiseyi, niçin bu ayetin tefsiri sadedinde zikrettiğini bilmiyorum. Belki de onun bundan kastı, mallardan bir kısmının müellefe-i kulûba verilebileceğini anlatmaktır. Ama bu hadisenin, zekatın müellefe-i kulûbe verilmesi hususunda bir tefsir olarak zikredilmesi, **İbn Abbas** (r.a)'a uygun düşmez.

Kaffâl: "**Ebu Bekr** (r.a), irtidâd hadiseleri günlerinde, gerek kendisinin, gerekse kavminin zekatlarını toplayıp getiren **Adiyy b. Hâtim'e** mal vermiştir" diye nakletmiş ve şöyle demiştir: "Maksad, devlet başkanı (olan **Hz. Ebu Bekr'**in) müellefe-i kulûb vasıtasıyla zenginlerin zekatlarını toplamasıdır."

Vâhidî: "Allah Teâlâ müslümanları, müşriklerin kalblerini İslam'a ısındırmaktan (yani müellefe-i kulûbtan) artık müstağnî kılmıştır. Binaenaleyh İslam devlet başkanı, müslüman oldukları takdirde, müslümanlara fayda verecek olan bir topluluğun kalbini İslam'a ısındırmak isterse (yani onlara müellefe-i kulûb olarak davranırsa), bu câizdir. Çünkü malların zekatından, müşriklere birşey vermek caiz değildir. Fakat

müşriklerden müellefe-i kulûb olanlara gelince, onlara zekattan değil, "fey"den verilir" demiştir. Ben derim ki: **Vâhidî,** "Allah, müslümanları artık müşriklerin kalblerini İslâm'a ısındırmaktan müstağni kılmıştır" sözünü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara zekattan pay ayırıp verdiği zannını gidermek için söylemiştir. Fakat biz, kesinlikle böyle olmadığını beyan ettik.

Hem sonra ayette, "müellefe-i kulûb"un müşrikler olduğuna delâlet eden herhangi birşey yoktur. Aksine Cenâb-ı Hak, *"Kalbleri alıştırılmak istenenler..."* buyurmuş olup, bu, müslim- gayr-ı müslim hakkında umumi bir ifadedir.

Doğrusu şudur: Bu hüküm, mensûh değildir. İslâm devlet başkanı bu özellikte birtakım kimselerin kalblerini İslam'a ısındırmak için, onlara zekattan müellefe-i kulûbün hissesini verebilir. Çünkü, bu hükmün neshedildiğine dair hiçbir delil yoktur.

Köleler

Beşinci kısım, ayetteki **rikab** *(köleler, esirler)* kelimesinin anlattığı kimselerdir. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu ifadede hazif bulunup, takdiri وَفِي فَكِّ الرِّقَابِ "köle azadında..." şeklindedir. Bu ifadenin tefsiri, Bakara suresinde وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ (Bakara, 177) ayetinin tefsirinde uzunca geçmişti. Bu ifadenin tefsiri ile ilgili olarak şu görüşler var:

Birinci görüş: Kölelerin zekattan hissesi, bu hisse ile azâd edilsinler diye, mükâteb köleler için ayrılır. Bu, **Şâfiî** (r.h)'nin ve **Leys b. Sa'd**'in içtihadıdır. Bunlar **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilen şu ifade ile istidlâl etmişlerdir: O, bu ifade ile ilgili olarak: "Allah bununla mükâteb köleleri kastetmiştir" demiştir. Bu tefsir, *"Onlara (yani mükâteb kölelere), Allah'ın size verdiği maldan verin"* (Nur, 33) ayeti ile kuvvetlenir.

İkinci görüş: İmam Malik, İmam Ahmed ve İshak (b. Râhûye'nin) görüşü olup bunlara göre, zekattan kölelere ait olan bu hisse, köle azadı için ayrılır ve harcanır. Bununla, köle satın alınıp âzâd edilir.

Üçüncü görüş: İmam Ebu Hanîfe'nin talebelerinin, **Sa'îd b. Cübeyr**'in ve **en-Nehâî**'nin görüşü olup buna göre, zekat parası ile bir köle tamamen azad edilemez. Ancak o zekattan köleler için bir pay ayrılır ve bundan mükâteb köle de istifade eder. Çünkü ayetteki, وَفِي الرِّقَابِ "köleler" kelimesi, o kölenin bunda bir payının bulunmasını gerektirir, ama onun bu hususta tam hisse sahibi olmasına ters düşer.

Dördüncü görüş: Zührî'nin görüşü olup, buna göre, kölelerin zekattaki payları

İkiye ayrılır: Yarısı müslüman mükâteb köleler içindir. Diğer yarısı ile de namaz kılan, oruç tutan ve daha önce müslüman olmuş olan kölelerden satın alınır ve azâd edilirler.

Alimlerimiz şöyle derler: Kölelere âit zekattaki hisse ile ilgili ihtiyatlı olan, mükâteb kölenin müsaadesi ile, bu hissenin efendisine verilmesidir. Bunun delili şudur: Allah Teâlâ, önceden zikredilmiş olan dört grup için zekatı lâm-ı temlik ile vermiştir. Bu إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ.. *"Sadakalar ancak fakirlere..."* ifadesidir. Cenâbı Hak, kölelerden bahsederken bu lam harf-i cerrinin (lâm-ı temlikin-malikiyyeti gösteren lâm'ın) yerine **fî** harfi cerrini getirerek وَفِي الرِّقَابِ buyurmuştur. Binâenaleyh bu farkın mutlaka bir hikmetinin olması gerekir. O hikmet de şudur: Daha önce zikredilen o dört grup insana, üzerinde istedikleri gibi tasarruf edebilsinler diye, zekattan alacakları hisseleri, bizzat kendilerine verilir. Ama kölelerin zekattan hisseleri, boyunlarının kölelikten kurtulması için ayrılır. Dolayısıyla o hisse onların kendilerine verilmez ve onlar o hissede istedikleri gibi tasarrufta bulunamazlar. Aksine bu hisse, onlar için ödenmek suretiyle, kölelikten kurtulmaları için harcanır.

Borçlular hakkındaki hüküm de böyledir: Bunların zekattan alacakları pay, kendilerine verilmeyip, borçlarının ödenmesi için kullanılır. Gâziler, Allah yolunda savaşa gidenler hakkındaki hüküm de böyledir: Onların zekattan alacakları o hisse, savaşta ihtiyaç duyacakları şeylerin tedarik ve hazırlığında kullanılır. Yol oğulları yani, yolda kalmış olanlar hakındaki hüküm de aynıdır. Netice olarak deriz ki: İlk dört grup hakkındaki hüküm şudur: Bunların zekattan alacakları mal bizzat kendilerine verilir ve bunlar o hissede (malda) istedikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. Ama son dört grup hakkındaki hüküm şöyledir: Bunların zekattan alacakları mal, bizzat kendilerine verilmez, aksine zekattan pay almalarına sebep olan özelliklerine göre muteber ihtiyaçlarına harcanır.

Borçlular

Altıncı kısım: Ayetteki **gârimîn** kelimesinin anlattığı kimselerdir. **Zeccâc** şöyle der: "Arapça'da **garm** kelimesinin asıl manası, güç bir şeyi üstlenmektir. **Geram** kelimesi de, devamlı olan azab manasınadır. Aşk'a da, meşakkatli ve devamlı olduğu için, "**garam**" denilmiştir. Birisi, kadınlara düşkün olduğu zaman, bu kökten olarak, فُلَانٌ مُغْرَمٌ بِالنِّسَاءِ denilir. Borç da, insana zor gelip, insan ödemediği sürece ondan kurtulamadığı için, '**garâm**" diye adlandırılmıştır. Binâenaleyh ayetteki, "**gârimîn**" kelimesi ile borçlular kastedilmiştir. Buna göre diyoruz ki: Eğer borç bir günah sebebiyle meydana gelmiş ise, o, bu ifadenin hükmüne girmez. Çünkü ayette bahsedilen hisse, yardım maksadıyla verilir. Günah ise, yardımı gerektirmez. Eğer borç bir günah sebebiyle meydana gelmemiş ise, bu durumda o iki çeşittir:

a) Zarûri nafaka (geçim) veya bir maslahattan (ihtiyaçtan) dolayı meydana gelmiş olan borçlar.

b) Diyet ve insanların arasını ıslah bulma sebebi ile doğan borçlar. Bunların ikisi de ayetin hükmüne dahildir.

el-Esamm, Tefsir'inde şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) ceninin (ana karnındaki çocuğun) diyeti hususunda, köle azâd edilmesine hükmedince, âkile (yani cezalının akrabaları), "Ya Resulallah, bizim hiç kölemiz yok" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), o gün (toplanmış) zekat malları üzerinde görevli olan **Hamd b. Mâlik b. en-Nâbiğa**'ya, *"Müslümanların zekatlarından, bir köle azad ederek, onlara yardımcı ol"* buyurmuştur.

Yedinci kısım: Ayette وفي سَبِيلِ اللهِ *"Allah yoluna "* diye geçmekte olup müfessirler Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirle gazileri (savaşa gidenleri) kastettiğini söylemişlerdir. **Şafii** (r.h): "Savaşa gidenler, zengin de olsalar, zekat alabilirler" demiştir. Bu aynı zamanda, **İmam Malik, İshak ve Ebu Ubeyd**'in görüşüdür.

Ebu Hanîfe ve iki arkadaşı (yani,**İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed)** (r.h) ise: "Savaşa gidenler, ancak muhtaç iseler, zekattan alabilirler" demişlerdir.

Bil ki, *"Allah yolunda"* tabirinin zahiri, bu hükmün savaşan müslümanlara (mücahidlere) hasredilmesini gerektirmez. İşte bundan dolayı **Kaffâl, Tefsir**'nde bazı fakihlerin, ölülere kefen alıp onları kefenleme, kaleler yapma, mescidleri bina ve imar etme gibi hayır işlerine zekat mallarının harcanabileceğini söylediklerini nakletmiştir. Çünkü ayetteki, *"Allah yolunda"* tabiri böyle olan herşey hakkında umûmî bir ifadedir.

Sekizinci kısım: Ayetteki ابْنِ السَّبِيلِ *"yolcular"* tabirinin anlattığı kimselerdir. **Şafiî** r.h) şöyle der: "Zekata müstehak olan yolcu günah için olmayan bir yolculuğa niyetlenip de, bu yolculuğunu, herhangi bir yardım olmadığı takdirde yapamayacak olan kimsedir." Alimlerimiz, kendi beldesinden, bir ihtiyaçtan dolayı yolculuğa çıkmaya niyetlenen kimseye, zekattan hisse verilmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu sekiz kısım ile ilgili izahımız bundan ibarettir.

BEŞİNCİ MESELE Bu mesele, o sekiz kısımla ilgili hükümler hakkındadır:

Bu Ayette "Sadaka" Zekât Manasınadır

Birinci hüküm: Alimler, ayetteki *"sadakalar"* tabirine, farz olan zekatın girdiği hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü farz olan zekata da, "sadaka" ismi verilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onların mallarından sadaka al"* (Tevbe, 13) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ ذَوْدٍ وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ *"Beşten daha az devede ve beş vesaktan (ölçekten) daha az malda sadaka yani zekat yoktur"*[20] buyurmuştur.

Fakat âlimler, **"sadakalar"** ifadesine nâfile olan (farz olmayan) sadakaların dâhil olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, onların da bu ayetin hükmüne girdiğini söylemiş ve "Çünkü "sadaka" kelimesi, aslında nafile olanlara hastır. Binaenaleyh biz bu kelimenin içine, farz olan zekatı dahil ettiğimize göre, nafile olan sadakalar buna haydi haydi girer ve bunun sağladığı netice şudur: Bütün sadakaların verileceği yerler de sadece bunlardır" demişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu ayetteki *"sadakalar"* ile, farz zekatların kastedilmiş olmasıdır. Bunun delilleri şunlardır:

a) Allah Teâlâ, bu sadakaların lam-ı temlik ile, sekiz kısım için olduğunu bildirmiştir. Bu grupların mülkü olan sadaka ise, farz olan zekatlardır.

b) Ayetin zahiri, sadakaların verildiği kimselerin, sadece bu sekiz kısım insan olduğuna delâlet eder. Halbuki ayetin ifade ettiği bu hasr, ancak ayetteki "sadakalar"ı, farz olan zekatlar manasına hamlettiğimizde doğru olur. Fakat eğer buna nâfile sadakaları da sokacak olursak, bu hasr manası doğru olmamış olur. Çünkü nafile sadakaların, mescidlerin, hanların, kalelerin, medreselerin, okulların yapım ve imârına, ölülerin kefenlenmesi ve teçhizine ve diğer hayırlara harcanması caizdir.

c) Ayetteki, *"Sadakalar... ancak fakirlere mahsustur"* ifadesi, sözün o manaya gelebilmesi için, ancak o sadakaların ve kısımlarının daha önce zikredilmiş olmaları halinde güzel olur. Daha önce kendilerinden bahsedilen ve izah edilen sadakalar ise, farz olan sadakalardır. Dolayısiyle, ayetteki *"sadakalar"*ı bu manaya hamletmek gerekir.

---

20) Buhârî, Zekat, 32 (2/121); Müslim, Zekat, 3-7 (2/674).

Zekâtın Toplanması ve Dağıtılması İdareye Aittir

İkinci hüküm: Bu ayet zekatın alımını ve dağıtımını, İslam devlet başkanı veya onun tarafından görevlendirilecek birisinin üstleneceğine delâlet eder. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın zekatı toplamakla görevli olanlara da, zekat mallarından bir pay ayırmış olmasıdır. Bu da, zekatın ifasında mutlaka bir görevlinin bulunması gerektiğine delâlet eder. O görevli ise, devlet başkanının kendisini zekat toplamak için tayin ettiği kimsedir. Şu halde bu nass, zekatları imâmın (devlet başkanının) alıp toplayacağına delâlet eder. Bu husus, *"Onların mallarından sadaka al"* (Tevbe, 103) ayeti ile de kuvvet kazanır. Bundan dolayı mal sahibinin, bâtınî (herkesin bilmediği) mallarının zekatını kendisinin vermesinin caiz oluşu, ancak başka bir delil ile anlaşılmıştır. Bunun böyle olduğunu isbat hususunda, *"Onların mallarında sâilin (dilenenin) ve mahrumun (iffetinden dolayı dilenemeyenin) bir hakkı vardır"* (Zariyat, 19) ayetine tutunmak da mümkündür. Buna göre bu "hak", hem sailin hem de mahrumun olduğuna göre, mal sahibinin bunu o mahruma (dilenmekten utanana) doğrudan doğruya vermesinin caiz olması gerekir.

İmamın Zekat Alıp Alamayacağı

Üçüncü hüküm: Ayetin nassı, zekat memurunun, zekat malında bir hakkı bulunduğuna delâlet etmektedir. Fakat alimler, imamın (devlet başkanının) da zekatta bir hakkı (hissesi) olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler, onun böyle bir hakkı olduğunu kabul ederek, "Çünkü zekat memuru, bu işi imamın tayin ve desteği ile yapabilmiştir. Binâenaleyh gerçekte "âmil" yani zekatı toplayan,imamın (devlet başkanının) kendisidir" demişlerdir. Bazıları da bunu kabul etmeyerek: "Ayet, zekat mallarının bu sekiz sınıf insana has olduğunu göstermektedir. İmam ise bu sekiz sınıfın dışındadır. Binâenaleyh bundan ona verilemez" demişlerdir.

Zekât Memuru Zengin İse Pay Alabilir mi?

Dördüncü hüküm: Alimler, zekat memurunun zengin bir kimse olması halinde (topladığı) zekattan bir hisse alıp alamayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir: **Hasan el-Basrî,** "onun, ancak ihtiyaçlı olması halinde bu maldan alabileceğini" söylemiş; diğer âlimler ise, "zengin de olsa, onun bundan bir hisse alabileceğini, çünkü onun bunu, yaptığı işin bir karşılığı olarak aldığını" söylemişlerdir.

Ulemâ, bu payın miktarı hususunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onun, zekat malındaki payının "sekizde bir" olduğunu, çünkü Allah Teâlâ'nın zekatı sekiz kısım kimseye taksim ettiğini, bundan dolayı zekat memurunun payının da sekizde bir olarak belirlenmesi gerektiğini ve bunun tıpkı, bir kimsenin, malını sekiz kimseye vasiyet

etmesi halinde, onlardan herbirine, o maldan sekizde bir hisse düşmesi tarzında olduğunu söylemişlerdir. Ekseri alimler ise, zekat memurunun hissesinin, o zekatı toplayıp bir araya getirirken yapmış olduğu mesai nisbetinde olacağını söylemişlerdir.

Beşinci hüküm: Alimler, zekat mallarının bu sekiz kısım kimsenin dışında kalanlara verilemiyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Fakat onlar, bu zekatın, o sekiz gruptan sadece bazısına verilip verilemiyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu iki meselenin delilleri daha önce geçmişti. Fakat biz, zekatın o kısımlardan sadece bazılarına verilebileceğini söylediğimizde, bu ancak âmilin (zekat memurunun) dışındakiler hakkındadır. Fakat bütün zekatın, (bu sekiz sınıftan, başka hiçbiri bulunmaksızın), zekat memuruna verilmesi, ittifakla caiz değildir.

Altıncı hüküm: Zamanımızda ne zekat memuru vardır, ne de müellefe-i kulûb. Binâenaleyh zekatla ilgili geriye altı sınıf bulunmaktadır. Evlâ olan, **Şâfiî**'nin dediği gibi, zekatı bu altı sınıfın hepsine vermektir. Çünkü en ihtiyatlı davranış budur. Ama bu yapılamıyorsa, daha önce de beyan ettiğimiz gibi, diğerleri (yani bulunanlar) kifâyet eder.

Yedinci hüküm: Ayetteki, *"Fakirlere ve yoksullara"* tabirinin umumi oluşu, kâfir ve müslüman (fakir ve yoksulları) içine alır. Fakat hadisler, zekatın ancak müslüman olan fakir, yoksul ve diğer zekat alabileceklere verilebileceğine delâlet etmektedir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu sekiz sınıfı zikredip onların durumlarını iyice anlatınca, فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ *"Allah'dan bir farz olarak"* buyurmuştur. **Zeccâc, farîza** ifadesinin, te'kîd olarak mansûb olduğunu söylemiştir. Çünkü, Cenab-ı Hakk'ın, إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ ifadesi, tıpkı, فَرَضَ اللَّهُ الصَّدَقَاتِ لِهَؤُلَاءِ فَرِيضَةً "Allah sadakaları, onlara kendisinden bir farz olarak farz kılmıştır" takdirindedir. Bunun bu manada oluşu da, âdeta, ayetin zahirine muhalefet etmekten bir men' ve zecr içindir. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمْ يَرْضَ بِقِسْمَةِ الزَّكَاةِ أَنْ يَتَوَلَّاهَا مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ حَتَّى تَوَلَّى قِسْمَتَهَا بِنَفْسِهِ *"Cenâb-ı Hak, ne mukarreb bir meleğin ne de mürsel bir nebînin, zekâtın dağıtımını üstlenmesine razı olmadı. İşte bundan dolayı da, zekâtın dağıtımını bizzat kendisi üstlendi"* dediği rivayet edilmiştir. Bütün bu vurgulu ifadelerin kullanılmasının maksadı, zekâtın bu sekiz kişinin dışındakilere verilmesinin haram olduğunu göstermektedir..

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ buyurmuştur. Yani, *"Allah, maslahatların miktarlarını en iyi bilendir"* ve "yalnız en doğru ile en uygun olan hükmü veren bir hakîmdir" demektir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★

★

Münafıkların Hz. Peygamberi İncitmeleri

وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِّلَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦١﴾

"Yine o münafıkların içlerinde öyle kimseler vardır ki, peygambere ezâ eder, incitirler ve: "O, her söyleneni dinleyen bir kulaktır" derler. De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır, Allah'a inanır, mü'minler(in sözün)e inanır. İçinizden iman edenler için de bir rahmettir O. Allah'ın Resûlünü incitenler (yok mu?) En acıklı azâb onlarındır"

(Tevbe, 61).

Bil ki bu, münafıkların cehaletinin bir başka çeşididir. Zira onlar, ta'n ve tenkid etmek amacıyla, Allah'ın Resûlü hakkında, "O, bir kulaktır" demişlerdir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Üzn Kelimesinin Okunuşu

A'meş'in ve **Abdurrahman**'ın **Ebu Bekr**'den, **Ebu Bekr**'in de, **Âsım**'dan yaptığı rivayete göre **Âsım:** "Eğer o, sizin dediğiniz gibi ise, bir kulaktır. Sizin için hayırlı olan kulak, sizin söylediğiniz şeyleri kabul eder ve o, sizi tasdik eder. O, sizin için, sizi yalanlamasından daha hayırlıdır " manasında olmak üzere, her iki kelimeyi de merfû ve tenvinli olarak أُذُنٌ خَيْرٌ şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ise izafetle أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ şeklinde okumuşlardır ki bu: "O, şerrin kulağı değil, hayrın kulağıdır " anlamındadır. **Nâfi,** Kur'an'ın her yerinde, zâl harfinin sükûnu ile **üzn** şeklinde okurken; diğer kıraat imamları zâlın dammesiyle **üzün** diye okumuşlardır ki bu,tıpkı **unk** veya **unuk** (boyun), **zufr** veya **zufur** (tırnak) kelimeleri gibi, iki kullanış şeklidir..

İKİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a) şöyle demektedir: "Bir grub münafık, Hz. Peygamber'i, (O'na) yakışmayan sözlerle yadetmekteydiler.. Mesela bazıları: "Yapmayınız, zira biz, söylediğimiz şeyin, onun kulağına varacağından endişe ediyoruz " dediklerinde, **Cülas İbn Suveyd:** "Tam aksine biz, dilediğimizi konuşur, sonra da ona gider: "Biz söylemedik!'

diye yemin ederiz, o da bizim sözümüze inanır. Zira Muhammed, ancak dinleyen, her söyleneni dinleyip kabul eden bir kulaktır.." deyince, işte o zaman bu ayet-i kerime nazil oldu. "

Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Münafıklar, "Bu adam sadece (dinleyen) bir kulaktır. İsteyen onu dilediği yere çevirir. Onun bir kararlılığı, azmi bulunmamaktadır " diyorlardı."

Esamm da şunu rivayet etmiştir: "O münafıklardan birisi kavmine: "Eğer, Muhammed'in söylediği hak ve gerçek ise, biz, eşekden daha adi ve kötüyüz" deyince, karısının oğlu bunu duydu ve: "Vallahi o, gerçektir; vallahi sen, kendi eşeğinden daha şerli ve kötüsün..." dedi. Sonra da, bu sözü Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaştırdı. Bunun üzerine o münafıkların bir kısmı: *"Muhammed ancak, (her şeyi dinleyen) bir kulaktır. Şayet sen onunla karşılaşır da, bunu söylemediğine dair yemin edersen, o seni tasdik edip sözünü doğrular* " deyince, bu ayet, işte onun o sözünü nakletmek üzere nazil oldu." Bunun üzerine, o sözü Hz. Peygamber'e ileten kimse: "Ya Resûlallah, ben de bundan önce müslüman olmamıştım. Şüphesiz, bu delikanlının, benim katımdaki değeri büyüktür. Allah'a andolsun ki, ona teşekkür borçluyum" dedi. " Daha sonra **Esamm,** sözüne devamla şöyle der: "Allah, peygamberi için bir hüccet olsun ve o münafıklar, yaptıklarından vazgeçsinler diye, münafıkların saklamış olduğu çeşitli küfürlerini ortaya koyarak, (bir ayetinde), *"içlerinden sadakaların taksimi hususunda seni ayıplayacaklar da var..."* (Tevbe 58); peşinden, *"(Yine o münafıkların) içlerinde öyle kimseler vardır ki, peygambere eza ederler..."* (Tevbe, 61); daha sanra da, *"İçlerinden kimi de Allah'a şöyle ahdetmişti..."*(Tevbe, 75) buyurmuş, bunların dışında da, gayble ilgili olan diğer haberleri muhtelif ayetlerinde bildirmiştir. Bütün bunlarda; O'nun Allah katından gönderilmiş gerçek bir nebî olduğuna dair deliller bulunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların içinde Hz. Peygamber'e eziyyet verenler olduğunu anlatmış, sonra da bu eziyyet vermeyi, onların, Hz. Peygamber'e "Bu, ancak bir kulaktır " şeklindeki sözleriyle beyan etmiştir. O münafıkların, bu sözleriyle kastettikleri, "O peygamberin zekâsı yoktur, anlayışı kıttır... kalbi saf ve duyduğu her şeye de çabucak inanandır" şeklindeki bir manadır. İşte bu sebepten dolayı münafıklar Hz. Peygamber'i "O, bir kulaktır" diye vasfetmişlerdir. Bu tıpkı, "casus"a, "ayn" (göz) adının verilmesine benzer. Nitekim Arapça'da, جُعِلَ فُلَانٌ عَلَيْنَا عَيْنًا "Falanca, üzerimize bir göz, casus, gözleyici kılındı " denilir. Yani, "İşlerimizi iyiden iyiye araştıran bir casus kılındı" manası kastedilir. İşte burada da böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu sözüne, قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ *"De ki: "O, sizin için bir hayır kulağıdır"* diyerek cevap verdi. Bu tabir "Farzediniz ki, o bir kulak olsun. Ancak ne var ki o, sizin için daha hayırlıdır " takdirindedir. Hak Teâlâ'nın **üzünü (hayr)** tabiri tıpkı فُلَانٌ رَجُلُ صِدْقٍ وَشَاهِدُ عَدْلٍ *"Falanca, sadık ve doğru bir adam; âdil bir şâhiddir"* denilmesi gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'in hayırlı bir kulak olduğunu, يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ *"Allah'a inanır, mü'minlerin sözüne inanır.. içinizden iman edenler için de bir rahmettir o"* ayetiyle beyan etmiştir. Cenâb-ı Hak bu üç şeyi, Hz. Peygamber'in "hayır kulağı" olmasının gerekçesi gibi kılmıştır. Öyleyse biz, bunların bu hayırlılığı nasıl gerektirdiğini beyan etmeye çalışalım:

Birincisi: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a inanır"* tabiridir. Çünkü, Allah'a iman eden herkes, Allah'dan ittikâ eder. Allah'dan korkan ise, bâtıl şeyler sebebiyle eziyyet etmeye yönelmez.

Hz. Peygamber'in Mü'minlere İnanmasının Manası

İkincisi: *"Mü'minlere inanır "* buyruğudur. Bu "O peygamber, mü'minlerin sözlerini kabul eder" demektir. Bu da, "O mü'minler, bir görüş üzerinde ittifak ettiklerinde, Hz. Peygamber onların o görüşünü kabul eder" anlamında olup, bu onun kalbinin anlayışsız saf ve çabuk aldanan olmasına mânidir.

Buna göre şayet, **yü'minu** fiili niçin, Lafzatullah'la birlikte kullanıldığında bâ harf-i cerriyle; "mü'minîn" kelimesiyle kullanıldığında da, lâm harf-i cerriyle müteaddi olmuştur?" denilirse biz deriz ki:

Lafzatullah'a taalluk eden imandan maksat, küfrün zıddı olan tasdik olduğu için bâ harf-i cerriyle; mü'minlerle ilgili olan iman lafzının manası da, onları dinlemek ve onların görüşlerini kabul etmek manasına geldiği için, lâm harf-i cerriyle müteaddi olmuştur.. Bu, tıpkı وَمَآ أَنتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا *"Sen bize inanıcı değilsin"* (Yusuf, 17); فَمَآ ءَامَنَ لِمُوسَىٰٓ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّن قَوْمِهِۦ *"Musa'ya kavminin gençlerinden başkası iman etmedi"*(Yunus, 83); أَنُؤْمِنُ لَكَ وَٱتَّبَعَكَ ٱلْأَرْذَلُونَ *"Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, sana iman eder miyiz?"* (Şuâra,111) ve ءَامَنتُمْ لَهُۥ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ *"Ben size izin vermeden siz ona iman ettiniz ha!"* (Şuâra, 49) ayetlerinde olduğu gibidir.

Üçüncüsü *"İçinizden iman edenler için de bir rahmettir o..."* buyruğudur. Bu da hayırlılığı gerektirir. Zira bu, "O peygamber, sizin işlerinizi, zahire göre yerine

getirir. İçinizdekileri iyice araştırmaz ve sırlarınızı ortaya koyma hususunda gayret göstermez" demektir. Binâenaleyh, bütün bu üç vasıftan herbirinin, Hz. Peygamber'in bir hayır kulağı olmasını gerektirdiği kesinleşir. Cenâb-ı Hak bunun, bir hayır ve rahmet sebebi olduğunu beyan buyurunca, O'na eziyyet eden herkesin, elîm bir azaba düçâr olacağını da beyan etmiştir. Çünkü o peygamber o münafıkların son derece adi, rezil ve kepaze olmalarına rağmen, onlara hayrı ve rahmeti ulaştırma hususunda çaba sarfedip, sonra da onlar buna rağmen, onun iyiliğine kötülükle, hayırlarına da şerlerle mukabele edince, onların, Allah tarafından çok şiddetli bir azaba müstehak kılınacaklarında şüphe olmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu iki kelimeyi tenvin ile أُذُنٌ خَيْرٌ şeklinde okuyanların bu şekilde okumalarının sebebi hususunda da şu izahlar yapılabilir:

1) Kelamın takdiri, "Habibim, de ki: "Anlayan, kavrayan, hakkı duyan kulak, sizin için, zikretmiş olduğunuz o fasit, yanlış tenkitlerden daha hayırlıdır" şeklindedir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, bu tenkidin yersiz ve yanlış olduğuna delâlet eden, *"Allah'a inanır, mü'minlerin sözüne inanır... içinizden iman edenler için de bir rahmettir o"* buyurmuştur. Buna göre mana, "Bu sıfatları taşıyan kimse, nasıl tenkid edilebilir ve bu kimse nasıl saflıkla ve çabuk aldanmakla nitelendirirlilir?" şeklinde olur...

2) Bu ifadenin başına, bir mübteda getirilerek, takdirin, هُوَ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ "O, sizin için hayırlı olan bir kulaktır.." şeklinde olmasıdır. Bu, "O, sizin hakkınızda hayırlı olmakla vasfedilmiş bir kulaktır. Çünkü o, sizin mazeretlerinizi kabul eder ve sizin câhilliklerinize aldırış etmez. O halde daha nasıl siz bu durumu onun hakkında bir tenkit konusu yapabiliyorsunuz!" anlamındadır.

3) Bu, **en-Nazm** adlı eserin sahibinin ileri sürdüğü, zoraki ve tekellüflü bir izahtır. Buna göre **üzün** kelimesi, her ne kadar zâhiri itibariyle mübteda olarak merfû kılınmış ise de, kelimenin yeri, hal olmak üzere nasb olup, bunun tevili, قُلْ هُوَ أُذُناً خَيْرٍ "De ki: "O, bir kulak olarak, hayırlıdır" şeklindedir. Yani, "O bir kulak olduğu zaman, sizin için daha hayırlı olur. Zira o, sizin mazeretlerinizi kabul etmektedir " demektir.

Bu ifadenin bir benzeri de, وَهُوَ خَافِظاً خَيْرٍ لَكُمْ "O, bir bekçi olarak, sizin için hayırlıdır" ifadesidir. Yani, "O, bir koruyucu olması halinde, sizin için daha hayırlıdır" demektir. Fakat, işbu "**hale kevnihi**" hazfedilince, hâl müptedâ yerine konularak, takdiri, وَهُوَ خَافِظٌ خَيْرٍ لَكُمْ "O, sizin için hayırlı olan bir bekçidir, koruyucudur.." şeklinde olmuştur. Kur'an'da hüve kelimesi, çokca hazfedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ *"Üçdür..." diyecekler.."* (Kehf, 22) buyurmuştur. Yani, هُمْ ثَلَاثَةٌ

"Onlar, üçtür" demektir. Her ne kadar **Vâhidî,** bunu çok güzel bulmuşsa da, ancak ne var ki bu, son derece zorlamalı bir açıklamadır.

BEŞİNCİ MESELE

Hamza, hayr kelimesine atfederek, cer ile **ve rahmetin** şeklinde okumuştur. Buna göre sanki, أُذُنُ خَيْرٍ وَرَحْمَةٍ denilmek istenmiştir. Yani "O, hayır ve rahmetin sebebi olan sözü dinleyendir.." demektir.

Buna göre şayet, "Rahmet olan her şey, bir hayırdır. O halde, "hayır" kelimesinin peşinden "rahmet" kelimesinin getirilmesinin faydası ve hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Hayır çeşitlerinin en kıymetlisi "rahmet"dir. Binâenaleyh, "hayır" kelimesinden sonra "rahmet" kelimesinin getirilmesi güzeldir. Bu tıpkı, وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ (Bakara, 98); ayetinde olduğu gibidir. **Ebû Ubeyd,** bu şekilde okumanın tuhaf olduğunu, zira, matûf ile matûfun aleyhin birbirine uzak kaldığını ileri sürerken, **Ebu Ali el-Farisî** "Uzaklık, atfın yapılmasına mâni değildir. Baksana, وَقِيلِهِۦ يَٰرَبِّ *"Onun, "Yârab" demesi..."* (Zuhruf, 88) ayetini bu şekilde okuyanlar, bunu Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ *"O saatin ilmi şüphesiz ki Allah'ın nezdindedir"* (Lokman, 34) ayetine atfederek, kelamın takdirinin, عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَعِلْمُ قِيلِهِ "Saatin, Kıyametin ve onun.... şeklindeki sözünün ilmi, Allah katındadır " şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Buna göre şayet, "**İbn Amir**'in, nasb ile **rahmeten** şeklinde okuması nasıl izah edilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu neticesi hazfedilmiş bir illettir. Buna göre ifadenin takdiri رَحْمَةً لَكُمْ يَأْذَنُ "Rahmet olsun diye" size izin vermektedir" şeklindedir. Ancak ne var ki, أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ tabiri buna delalet ettiği için, bu kelime hazfedilmiştir.

★ ★
★

Münafıkların Mü'minlere Yaltaklanmaları

يَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ لَكُمْ لِيُرْضُوكُمْ وَٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ أَحَقُّ أَن يُرْضُوهُ إِن كَانُوا۟ مُؤْمِنِينَ ﴿٦٢﴾

"Size gelip gönlünüzü hoş etmek için Allah'a andederler. Eğer bunlar mü'min iseler, Allah ve Resûlünü razı etmeleri daha doğrudur"

(Tevbe, 62).

Bil ki bu, münafıkların çirkin fiillerinin bir başkası olup, bu da onların, yalan yere yemin etmeleridir. Bunun, daha önçe geçenlere binaen söylenmiş bir tabir olduğu, yani, "Onlar, Peygambere eziyyet ediyor, O'nun hakkında kötü söz söylüyor, sonra da size, bunu söylemediklerine dair yemin ediyorlar" anlamına geldiği ileri sürüldüğü gibi, bunun, **Tebük Savaşı**'na katılmayan ve Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye dönünce O'na gelerek mazeret beyanında bulunup, yemin eden bir grup münafık hakkında nâzil olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre mana: "Onlar, mü'minleri, yeminleriyle hoşnut etmek için, kendileri hakkında nakledilen şeyleri söylemediklerine dair yemin ve andettiler. Halbuki, gerekli ve vâcib olan, onların, Allah'ı gizledikleri şeyin aksini ortaya koymak suretiyle değil, ihlâs ve tevbe ile razı etmeleridir" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا (Bakara, 14) ayetidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ayette "Allah ve Resûlullah'dan bahsettikten sonra, zamiri müfred getirerek **yurdûhu** *"Onu râzı etmeleri"* buyurması ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Allah Teâla, başkası ile birlikte mücmel olarak (yani zamirle) zikredilmez. Aksine O'na tazim için, O'nun müstakil olarak zikredilmesi gerekir.

2) Bütün taat ve ibadetlerin gayesi, Allah'tır. Binâenaleyh burada (o müfred zamir ile) sadece o zikredilerek yetinilmiştir. Rivayet olunduğuna göre bir kâfir, yüksek sesle, "Ben Allah'a tevbe ederim, Muhammed'e değil" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu duyunca, *"Hakkı ehline verdi"* buyurdu.

3) Bu ifade ile, "o ikisini razı etmeleri..." manası kastedilmiş olup, ama sadece birini zikretmekle yetinilmiş olması da caizdir. Bu tıpkı şairin şu şiirinde olduğu gibidir. نَحْنُ بِمَا عِنْدَنَا وَأَنْتَ بِمَا / عِنْدَكَ رَاضٍ وَالرَّأْيُ مُخْتَلِفُ

"Görüşler farklı olsa da, biz, bizdeki (görüşe), sen de sendekine razısın (ondan hoşlanırsın)."

4) Sırları ve kalbleri bilen Allah'dır. Kalblerin ihlaslı olup olmadığını da sadece o bilir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, sadece kendisini zikretti.

5) Peygamberin rızasının Allah'ın rızasına uygun olması gerektiği, aralarında bir muhalefet ve başkalığın bulunması imkânsız olduğu için, ikisinden birisinin zikredilmesiyle yetinilmiştir. Bu tıpkı, إِحْسَانُ زَيْدٍ وَإِجْمَالُهُ نَحْوِي وَجَبَرَنِي "**Zeyd**'in (bana) ihsanı ve güzel davranışı, beni mutlu kıldı ve bütün dertlerimi unutturdu" denilmesi gibidir.

6) Takdirin, وَاللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ وَرَسُولُهُ كَذٰلِكَ "onlar tarafından, Allah razı edilmeye daha layıktır; O'nun Resûlü de böyledir" şeklinde olmasıdır.

Cenâb-ı Hak, إِنْ كَانُوا مُؤْمِنِينَ *"Eğer bunlar mümin iseler"* buyurmuştur. Bu hususta iki açıklama vardır:

a) "Şayet onlar, iddia ettikleri üzere, inanmış iseler.." demektir.

b) Onlar, Resûlün dininin doğru olduğunu biliyorlardı. Ancak ne var ki onlar, inadlarından ve hasetlerinden dolayı, küfürlerinde diretip ısrar ettiler. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"Eğer bunlar mü'min iseler"* buyurmuştur. Bu ayette, kalbin tasdiki eşlik etmediği sürece, sadece "iman" kelimesini izhar etmekle, Allah'ın rızasının tahakkuk etmeyeceğine bir delalet bulunmaktadır. Bu ayet-i kerime, imanın, sadece lisanın ikrarı ve ifâdesi olduğunu iddia eden Kerramiyye'nin görüşünü iptal eder.

* *
*

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ذٰلِكَ الْخِزْيُ الْعَظِيمُ ﴿٦٣﴾

"Hâlâ şu hakikatı anlamadılar mı ki: Kim Allah'a ve Resûlüne karşı koyarsa ona içinde ebedî kalıcı olmak üzere, cehennem ateşi vardır. Bu (ebedî kalış) ise, en büyük rüsvaylıktır"

(Tevbe, 63).

Bil ki ayetin gayesi de **Tebûk Savaşı**'na katılmayan münafıkların durumlarını açıklamaktır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ehl-i meânî şöyle demiştir: **Elem ta'lem** "Anlamadın mı?" tabiri uzun bir süre bir şeyi öğrenmek için çaba gösterip de bu hususta iyice gayret gösteren, sonra da onu öğrenemeyen bir kimseye hitabtır. Bunun üzerine, işte bu kimseye: "Bu kadar uzun zaman sonra, hâlâ öğrenemedin mi?" denilir (Ayette de) böyle bir ifadenin getirilmiş olması, son derece isabetlidir, yerindedir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), uzun bir süre o münafıklarla birlikte bulunmuş ve O'nun, Allah'a isyan etmekten sakındırmak ve O'na itaata teşvik etmek için, emir ve yasakları çok olmuştur. **Ennehû** kelimesindeki

zamir, iş ve durum (emir ve şe'n) zamiridir. Buna göre mana, "Hiç şüphesiz, iş ve durum şöyle şöyle... dir" şeklinde olur. Bu zamirin getirilmiş olmasının faydası şudur: Şayet enne kelimesinden sonra o mübteda ve haber (açıkca) getirilecek olsa, bunun (gönüllerde) pek fazla tesiri olmaz. Ama sen, "Durum ve iş, şöyle şöyle...dir" dediğin zaman bu ifade, o sözün kıymet ve müessiriyetini, heybetini daha da çok artırır.

Cenâb-ı Hakk'ın مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ tabiri hakkında **Leys** şöyle demektedir: Arapçada حَادَدْتُهُ kelimesinin manası "Ona muhalefet ettim" demektir. اَلْمُحَادَدَةُ kelimesi tıpkı, اَلْمُجَانَبَةُ (uzaklaşmak), اَلْمُعَادَاةُ (düşmanlık yapmak), ve اَلْمُخَالَفَةُ (muhalefet etmek) kelimeleri gibidir. Bu kelime, "sınır çizmek" anlamına gelen **hadd** kelimesinden türemiştir حَادَّ فُلَانٌ فُلَانًا deyiminin manası, "Falanca falancanın tarafından başka tarafta yer aldı" şeklindedir. Bu tıpkı, bir kimsenin شَاقَّهُ demesi gibidir. Yani, "Onun aksi tarafında bulundu" demektir. Buna göre يُحَادِدِ اللّٰهَ tabirinin manası, "Kim, muhalefet etmek suretiyle, Allah'ın dostlarının ve velilerinin tarafından, başka bir yerde bulunursa..." şeklinde olur. " **Ebu Müslim** bu kelimenin, "silahın demiri" manasına gelen **hadîd** lafzından türediğini söylemiştir. Müfessirlerin bu kelime hakkındaki ifadeleri farklı farklı olmuştur:

a) "Kim, Allah'a muhalefet ederse..."

b) "Kim, Allah'la muharebe ederse.."

c) "Kim, Allah'a karşı inad edip diretirse..."

d) "Kim, Allah'a karşı haddi aşarsa.." gibi...

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَأَنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ *"Ona... cehennem ateşi vardır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

1) "Cehennem ateşinin onun için olması vâcib ve gerekli oldu."

2) "Cehennem ateşi, onun içindir..." Bu manaya göre **enne** kelimesi te'kid için getirilmiştir.

3) Bizim مَنْ يُحَادِدِ اللّٰهَ ifadesindeki مَنْ 'in cevabının mahzuf olduğunu, kelamın takdirinin, "Onlar, Allah ve Resûlü ile mücadele edenlerin helâk olduklarını ve cehennem ateşinin onlar için olacağını bilmediler mi?" şeklinde olduğunu söylememizdir. **Zeccâc,** fâ'dan sonra müste'nef bir söz olarak elif nûn maddesinin

meksûr okunmasının caiz olduğunu, ancak fetha ile okumanın daha güzel olacağını söylemiştir. **Ka'bî** de, tefsirinde bu ifadenin meksur olarak okunduğunu da nakletmiştir. **Ebu Müslim** şöyle demektedir: "Cehennem, ateşin isimlerindendir. Dil âlimleri Arapların, çok derin olan kuyuyu **clhnâm** diye isimlendirdiklerini nakletmektedirler. Binâenaleyh, "cehennem" kelimesinin bu lafızdan alınmış olması mümkündür. Dibinin derin olması da, cehennem azâbının nihayeti olmadığı manasındadır. Ayette geçen **hâliden** kelimesi "devamlı kalmak üzere" anlamında olup, **hizy** kelimesi de, bazan pişmanlık, bazan da utanma anlamına gelir. Burada pişmanlık anlamına gelmesi daha uygundur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Bunlar azâbı görünce, pişmanlıklarını içlerine atarlar..."* (Sebe, 33) buyurmuştur.

★ ★
★

Münafıkların Fâş Edilme Korkuları

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ قُلِ اسْتَهْزِئُوا
إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ ﴿٦٤﴾

"Münafıklar, kalblerinde olanı açıkça haber verecek bir sûrenin tepelerine indirilmesinden daima endişe ederler. De ki: "Siz maskaralık yapadurun, Allah gocunageldiğiniz şeyi, meydana çıkaracaktır"

(Tevbe, 64).

Bil ki âlimler, Berâe suresini, münafıkların kalblerindekini eşip ortaya koyduğu için الْحافِرَة diye adlandırmışlardır.

Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Oniki münafık, münafıklık olan bir iş hususunda anlaştılar. Cebraîl (a.s.), Hz. Peygamber'e onların isimlerini bildirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Birtakım kimseler, şöyle şöyle anlaşmışlar... Binâenaleyh, onlar kalksınlar ve itirafta bulunsunlar. Rablerinden bağışlanmalarını dilesinler ki, ben de onlara şefaatçi olayım!."* dedi. Ama, hiçbiri kalkmadı. Müteakiben Hz. Peygamber (s.a.s): *"Falanca, falanca; sen, sen... kalkın"* dedi ve bu kimselerin yanına geldi. Daha sonra onlar: "Biz suçumuzu kabul ediyor ve affımızı

istiyoruz..." dedikleri zaman, Hz. Peygamber (s.a.s): "*Şu anda ben, hiçbir şey olmamış gibi şefaatçi olmayı gönülden arzuluyorum. Allah da, çabucak kabul edecektir. Onun için, yanımdan çıkın*" dedi. Bunun üzerine, hiç kimse bir şey söylemeden, orayı tamamen boşalttılar."

Münafıkların Hz. Peygambere Suikasd Teşebbüsleri

Esamm da şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), **Tebük**'ten dönerken, oniki kişi, onu öldürmek amacıyla durmuşlardı ve onlar, karanlık bir gecede de yüzlerine birer maske takmışlardı. Derken, Cebrail (a.s) bunu Hz. Peygamber'e haber verdi ve ona, onların binitlerinin yüzlerine vuracak olan birisini onlara göndermesini emretti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, bu işi **Huzeyfe**'ye emretti. **Huzeyfe** de, onların binitlerinin yüzüne vurup onları kovaladı, böylece bu kimseleri uzaklaştırdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber, **Huzeyfe**'ye: "*Onların hangi topluluktan, kabileden olduğunu anlayabildin mi?*" deyince **Huzeyfe:** "Hiç birisini tanıyamadım" dedi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onların isimlerini teker teker sayarak: "*Bunu bana Cebrail haber verdi*" dedi. Bunun üzerine de **Huzeyfe:** "Sen, onların öldürülmeleri için onlara gönderilmedin mi?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "*Arapların, "Muhammed, kendi adamlarıyla savaştı. Zafere kavuşunca da onları öldürmeye başladı" demesinden korkuyorum. Allah, bu hususta bize kâfidir*" (21) buyurdu.

İmdi şayet, "Münafık, kâfirdir. Binaenaleyh, Hz. Peygamber'e vahyin inmesinden nasıl korkabilir ki?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) **Ebu Müslim** şöyle demektedir: "Bu, münafıklar Hz. Peygamber'in her şeyi söylediğini ve söylediği her şeyin vahiy kaynaklı olduğunu iddia ettiğini gördüklerinde, alay ederek izhar ettikleri bir sakınma, korkudur. Münafıklar, kendi aralarında bu hususu kabul etmeyip yalanlıyorlardı. Bunun üzerine Allah, bunu resûlüne haber verdi ve O'na, o münafıklara, ortaya çıkmasından korkup sakındıkları sırlarını ortaya dökeceğini bildirmesini emretti. Cenâb-ı Hakk'ın, اِسْتَهْزِؤُا "*siz alay edin, maskaralık yapadurun...*" buyruğunda da, bizim bu söylediğimize bir delâlet bulunmaktadır."

b) Münafıklar, her ne kadar Hz. Peygamber'in dinini kabul etmiyor iseler de, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, saklayıp gizledikleri her şeyi onlara haber verdiğini

21) **Kenzu'l-Ummâl**, 11. cilt, 31225.s.

müşahede ediyorlardı. İşte böyle bir gözlem ve tecrübeden dolayı, onların kalblerine böyle bir korku ve sakınma hissi düşmüştü.

c) **Esamm** şöyle demektedir: "O münafıklar, Hz. Peygamber'in, Allah katından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğunu biliyorlardı."

Kadî: "Allah'ı, O'nun Resûlünü, Resûlünün getirdiği dinin doğruluğunu bilen kimsenin, Allah ve Resûlullah ile mücadele etmesi uzak bir ihtimaldir" demiştir.

ed-Dâî lîallah (*) şöyle demektedir: "Bu, pek uzak bir ihtimal değildir. Çünkü, kalbte hased hissi iyice kuvvetlenince, elle tutulur gözle görülür şeyler hususunda bile, çekişilmeye başlanır. "

d) Ayetteki **yahzeru** kelimesi, sakınmayı emretmek anlamındadır. Yani, "münafıklar bundan sakınsınlar..." demektir.

e) Onlar, Hz. Peygamberin nübüvvetinin doğruluğu hususunda şüphe ediyorlardı. O nübüvvetin yanlışlığı hususunda kesin ve kat'î bir kanaata sahip değildiler. Şüphe eden korkar. İşte bu sebepten dolayı onlar, durumları hakkında, kendilerini rezil rüsvay edecek olan bir şeyin, Hz. Peygamber'e inmesinden korkuyorlardı.

Daha sonra **Keşşaf sahibi** şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın, عَلَيْهِمْ .... تُنَبِّئُهُمْ buyruğundaki zamirler, mü'minlere; فِي قُلُوبِهِمْ ifadesindeki zamir de münafıklara râcidir. Bütün bu zamirlerin, münafıklara raci olması da mümkündür. Çünkü bu sûre, onların kalblerindeki fikirler ve gayeler hakkında nâzil olmuştur. Binâenaleyh, bu sûre, onların aleyhine olarak nâzil olmuş demektir. O halde, تُنَبِّئُهُمْ بِمَا فِي قُلُوبِهِمْ ifadesinin manası, "Sûre, onlara, sanki "kalblerinizde şunlar şunlar vardır..." demektedir" şeklindedir. Yani "bu sure, onların sırlarını iyiden iyiye ifşa ediyor ve böylece de sanki onlara haber veriyor. "

Daha sonra Cenâb-ı Hak, قُلِ اسْتَهْزِءُوا *"Siz maskaralık yapadurun..."* buyurmuştur. Bu, tehditvari bir emirdir ve bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"De ki: "Yapın.. Çünkü hareketinizi Allah (...) görecektir!"* (Tevbe, 105) ayeti gibidir.

Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ مُخْرِجٌ مَا تَحْذَرُونَ buyurmuştur. Yani, "Allah, sizin sakındığınız, korktuğunuz o şeyi mutlaka varlık âlemine çıkaracaktır" demektir. Çünkü bir şey, yok iken meydana gelince, o işi yapan, onu yokluktan varlığa çıkarmış olur.

(*) Razî, kendisini kasdediyor (Ç.).

★ ★

★

وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ۚ قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنتُمْ
تَسْتَهْزِئُونَ ﴿٦٥﴾ لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ ۚ إِن نَّعْفُ عَن طَائِفَةٍ مِّنكُمْ
نُعَذِّبْ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٦٦﴾

"Şayet onlara sorsan, andolsun ki, "Biz ancak (yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk" derler. De ki: "Allah ile mi eğleniyordunuz?" Özür dilemeye kalkmayın. Siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz. İçinizden bir zümreyi affetsek bile, mücrim oldukları için öteki güruhu azablandıracağız'

(Tevbe, 65-66).

BİRİNCİ MESELE
Ayetin Nüzul Sebebi

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Alimler, bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç şey zikretmişlerdir:

1) **İbn Ömer** (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Münafıklardan birisi, Resûlullah (s.a.s) ve mü'minleri kastederek, **Tebük Savaşı**'nda: "Bunlardan daha korkak, bunlardan daha yalancı ve bunlardan daha ödlek kimse görmedim" dedi. Bunun üzerine sahabeden biri, "Yalan söylüyorsun. Sen bir münafıksın" dedi ve bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e haber vermek için gitti ve kendisi daha oraya varmadan, Hz. Peygamber'e bu ayetlerin indiğini gördü. O münafık da, devesine binmiş olarak, Hz. Peygambere geldi ve: "Ey Allah'ın Resûlü, biz şaka yapıyorduk ve yolu (kolayca) katedelim diye kervancılar gibi (abuk-sabuk) konuşuyorduk" dedi. O münafık, "Biz ancak (yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk" deyip duruyor, Resulullah (s.a.s) da: "*Allah ile, O'nun ayetleriyle, O'nun Resûlü ile mi eğleniyordunuz*" diyor, münafığın sözüne hiç aldırış etmiyor, bu sözden başka birşey söylemiyordu."

2) **Hasan** ve **Katâde** şöyle demektedirler: "Hz. Peygamber (s.a.s) **Tebük**'e hareket edince, münafıklar aralarında, "Siz bu Muhammed'in Şam'a galip geleceğini, Şam'ın kalelerini ve köşklerini alabileceğini mi sanıyorsunuz? O nerede, bu nerede?" diyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) **Tebük**'ten dönünce onları çağırdı ve: "*Siz şöyle şöyle diyordunuz*" dedi. Onlar da: "Biz bunu ciddi olarak söylememiştik. Biz sadece lafa dalmış şakalaşıyorduk" dediler.

3) Rivayet olunduğuna göre savaşa katılmayanlardan, ne yaptıkları ve niçin katılmadıkları sorulunca, onlar da bu sözü söylediler.

4) Biz, **Ebu Müslim**'in, *"Münafıklar, kalblerinde olanı açıkça haber verecek bir surenin inmesinden daima endişe ederler"* (Tevbe, 64) ayetinin tefsirinde şöyle dediğini nakletmiştik: "O münafıklar, bu sakınma ve endişe tavrını, istihzâvârî ortaya koymuşlardı. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu ayette, onlara *"Niçin böyle yaptınız" denildiğinde, onlar, "Biz bunu tenkid için değil, lafa dalıp şakalaşmak için yaptık"* dediklerini bildirmiştir.

5) Bil ki bu ayeti anlamak için, bu rivayetlere ihtiyaç yoktur. Çünkü ayet onların tenkid ve istihza yolu ile fasit bir söz söylediklerini anlatmaktadır. Binâenaleyh Resûlullah (s.a.s) onlara böyle söylemiş olduklarını haber verince, onlar endişeye kapılarak: "Biz o sözü ciddi olarak değil, bir şaka olarak söyledik" diyerek özür beyan ettiler ki işte onların, *"Biz ancak (yol zahmetini hissetmemek için lafa) dalmış bulunuyor, şakalaşıyorduk"* şeklindeki sözlerinin manası budur. Yani, "Biz bunu sırf şaka olsun diye söyledik" demektir. Bu, **innema** kelimesinin hasr manası ifade ettiğine delalet eder. Çünkü eğer böyle olmasaydı, onların eğlenceye dalıp şakalaşmalarından dolayı, istihza eden kimseler olmamaları gerekmezdi. Bu durumda da, onların bu mazeret ve cevapları, tam bir mazeret ve cevap olmaz. **Vâhidî** şöyle demektedir: "**Havd** kelimesinin asıl manası, su ve çamur gibi sıvı bir şeye dalmaktır. Bu kelime daha sonra çokca kullanılarak, kendisinde bir bulaşma ve eziyet bulunan her bir şeye dalma manasına geldi. Buna göre mana; "Biz, kervancıların yolu katetme işine dalmaları gibi, bâtıl sözlere daldık ve şakalaştık" şeklindedir. Hz. Peygamber (s.a.s) de onlara, *"Allah ile, O'nun ayetleriyle, O'nun Resûlü ile mi eğleniyordunuz"?* diye cevap vermiştir. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Senin, أَبِاللَّهِ تَسْتَهْزِءُ ile أَسْتَهْزِؤُا بِاللَّهِ "(Allah ile istihza mı ediyorsun?)" sözün (Allah ile mi istihza ediyorsun?) sözün arasında fark vardır: Birincisi, istihza işinin yadırganışını; ikincisi ise, bu istihzanın Allah ile ilgili oluşunun yadırganışını ifade eder. Bu şu demektir: "Hadi diyelim ki sen, istihza ediyorsun? Ama nasıl oluyor da bu istihzayı Allah hakkında yapabiliyorsun?" Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın *"Orada bir humâr (başağrısı) da yok"* (Saffât, 47) ayetidir. Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden maksadı, baş ağrısının hiç bulunmadığını değil, cennet içkilerinde humâr (baş ağrısı) bulunmadığını anlatmaktır.

İKİNCİ MESELE
Allah İle Alay Etmek Ne Demektir?

Allah Teâlâ, o münafıkların, Allah ile, Allah'ın ayetleri ile ve Resûlullah ile istihza ettiklerini anlatmıştır. Halbuki malumdur ki Allah ile istihza etmek imkansızdır. Binâenaleyh bunu te'vil etmek gerekir. Bu hususta şu teviller yapılmıştır:

1) "Allah ile istihza etmek"ten maksad, O'nun teklifleri ile (hükümleri ile) istihza etmektir.

2) Bundan maksad, Allah'ın zikri ile istihza etmek olabilir. Çünkü mü'min Allah'ın isimlerine saygı gösterip Allah'ı ululadığı gibi, kâfir de bazan o isimlerle istihza edebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbini, yüce ismini tesbih et"* (A'la, 1) buyurarak, mü'mine Allah'ın isimlerine ta'zim göstermesini emretmiştir. Yine Allah Teâlâ, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na bunlarla dua edin"* (A'raf, 180) buyurmuştur. Binâenaleyh, *"Allah ile mi?"* denilip de, bununla "Allah'ın zikri ile mi?" manasının kastedilmiş olması imkansız değildir.

3) Belki de münafıklar, "**Muhammed** Şam kalelerini ve köşklerini nasıl ele geçirecek?" dediklerinde, bazı müslümanlar, "Bu işte Allah ona yardım eder ve size karşı O'nu destekler" dediler. Sonra da bazı cahil münafıklar bu sözü, tıpkı dinsiz cahillerin âdeti üzere, Allah'ın kudretini zedeleyecek bir tarzda söylemişlerdir. İşte bundan maksat budur. Ayette geçen *"O'nun ayetleriyle..."* tabiri ile, Kur'an ve din ile ilgili diğer şeyler kastedilmiştir. *"O'nun Resûlü"* ifadesiyle, kimin kastedildiği açıktır. Bütün bu izahlar, münafıkların, o sözü istihza yollu söylediklerine delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَا تَعْتَذِرُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ *"Özür dilemeye kalkmayın. Çünkü siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî, ayetteki لَا تَعْتَذِرُوا kelimesi hakkında, dilcilerin şu iki görüşünü nakletmiştir:

İt'izar Kelimesinin Manası

Birinci görüş: Bu, "Günahların bağışlanmasını istemeyin" demektir ve Arapların, evler eskiyip yıprandığında söyledikleri اِعْتَذَرَتِ الْمَنَازِلُ tabirlerinden alınmıştır. Nitekim Arapça'da مَرَرْتُ بِمَنْزِلٍ مُعْتَذِرٍ "Eski bir eve rastladım" denilir. "Binâenaleyh "i'tizâr", "eskimek" "silinmek" ve "silinmesini istemek"tir. Özür beyan eden de, günah ve kusurlarının izlerinin silinmesine uğraşmış olur.

İkinci görüş: İbnü'l-A'râbî şunu nakleder: "İ'tizar" "kesmek" manasınadır. Nitekim Arapça'da (sünnet edilirken) kesildiği için, erkeğin tenasül uzvunun ucundaki kılıfına (deriye), غُذْرَةٌ denilir. Kızın bekâretine de غُذْرَةٌ denilir. Çünkü o da kesilir, parçalanır. Sular kesildiği zaman, اِعْتَذَرَتِ الْمِيَاهُ denilir. Binâenaleyh, "özür", kınamanın kesilip sona ermesine bir vesile olduğu için bu adı almıştır..Vâhidî her iki görüşün birbirine yakın olduğunu, çünkü günahın eserini silme ile kınamanın kesilmesinin birbirine yakın şeyler olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, bu istihzanın bir küfür olduğunu beyan buyurmuştur. Akıl da, eğlence olsun diye, küfür (inkâr) olacak bir şeyi yapmanın caiz olmadığını gösterir. Binâenaleyh, onların "Biz lafa dalmış, şakalaşıyorduk" şeklindeki sözlerinin, istihzâ hususunda geçerli bir mazeret olmadığı sabit olmuş olur. Dolayısıyle, aslında bu bir özür olmayınca, Allah Teâlâ onları mazeret olarak bunu ileri sürmekten men etmiştir. Çünkü bâtıl sözlerden men etmek gerekir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, "*Özür dilemeye kalkmayın*", yani "Bu suçu savuşturmak için, böyle bir mazeret ileri sürmeyiniz" buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Dinle Alay Etmenin Bazı Hükümleri

Cenâb-ı Hakk'ın, "*(Çünkü) siz imanınızdan sonra kâfir oldunuz*" buyruğu bazı hükümlere delalet eder:

Birinci hüküm: Din ile istihzâ, nasıl Allah'ı inkâr sayılır? Bu böyledir, çünkü istihzâ hafife almaya delalet eder. Halbuki Allah'a iman hususundaki en büyük gaye, bütün imkânlar kullanılarak Allah'a ta'zimdir. Bu iki şeyi (yani ta'zim ile hafife almayı) birleştirmek imkânsızdır.

İkinci hüküm: Bu, "küfür (inkâr), sadece kalbe ait fiillerde (niyet, düşünce ve inançta) olur" diyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir.

Üçüncü hüküm: Bu, daha önce münafıkça davransalar bile, onlardan çıkan bu sözün gerçekte bir inkâr olduğuna ve inkârın kâfirden, zaman zaman tekrar sâdır olacağına delalet eder.

Dördüncü hüküm: Bu, onların küfrünün mü'min olmalarından sonra meydana geldiğini gösterir.

Birisi "onlar münafık oldukları halde, onlara nasıl "mü'min" denilebilmiştir?" diyebilir. Biz de deriz ki: "**Hasan el-Basri** şöyle demektedir: "Bu söz, "Mü'min olduğunuzu açıklamanızdan sonra, kâfir oldunuz" demektir." Başka alimler de bunun, "Mü'minler nazarında müslüman olduğunuz halde, o mü'minlerce kâfir olduğunuz anlaşıldı" manasında olduğunu söylemişlerdir ki bu iki görüş, biribirine yakındır.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, إِنْ نَعْفُ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبْ طَائِفَةً *"İçinizden bir zümreyi affetsek bile, (diğer) bir zümreyi azablandıracağız"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kıraat Farklılıkları

Âsım, bunu nun ile ve zal harfinin kesresi ile **nuazzib** ve mansub olarak **tâifeten** şeklinde okumuştur. Buna göre, Allah Teâlâ kendisinin, onların içinden bir zümreyi affedeceğini, diğer bir zümreye de azab edeceğini bildirmiştir. Diğer kıraat imamları ise, bunu yâ ile ve yâ'nın zammesi ile müzekker meçhul olarak **in yu'fe** (Eğer bir zümre affolunur ise);devamını ise müennes meçhul olarak تُعَذَّبْ طَائِفَةٌ (Diğer bir zümreye de azab edilir) şeklinde okumuşlardır. **Keşşaf sahibi, Mücahid**'in bunu müennes meçhul olarak إِنْ تُعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ diye okuduğunu naklederek şöyle demiştir: "En uygun olan, bu fiili müzekker okumaktır. Çünkü burada müsnedün ileyh (nâib-i fâil), bir zarftır. Bu tıpkı Arapların سِيرَ بِالدَّابَّةِ "Hayvan sürülüp götürüldü" deyip de, (müennes fiil ile) سِيرَتْ بِالدَّابَّةِ demesine benzer. **Mücahid**'in bunu neden böyle okumuş olduğunun izahı şudur: Belki de o, bunun manasının إِنْ تُرْحَمْ طَائِفَةٌ فَأَنْتَ كَذَلِكَ "Eğer bir zümre affolunursa, sen de affolunursun" şeklinde olduğunu düşünerek bunu böyle okumuştur. Bu mana garibtir, doğru değildir. Güzel olan, ekseri imamların okuduğu gibi, birincisini müzekker olarak إِنْ يُعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ şeklinde, ikincisini de müennes olarak, تُعَذَّبْ طَائِفَةٌ şeklinde okumaktır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler şunu anlatmışlardır: Her iki grub da üç kişi idiler. İkisi alay etmiş, biri de gülmüştü. O halde birinci grup gülen, ikincisi de eğlenen, alay eden gruptur. Gülen grubun günahı daha hafif olunca, Allah onu affetti. Alay edip eğlenenlerinki daha ağır olunca, Allah onları affetmedi.

Kâdî şöyle demektedir: Bu uzak bir ihtimaldir. Zira Allah her iki grubun da kâfir olduğunu bildirmiştir. Hem de Allah, kâfiri, ancak tevbe edip İslâm'a dönmesinden sonra affeder. Yine Allah kâfire, ancak küfründe ısrar ettiği için azab eder. Ama tevbe edip İslâm'a dönmesi halinde Allah kâfire azab etmez. Binaenaleyh, Allah, bir topluluğu affedip diğerine azab ettiğini bildirince, burada affettiğini haber verdiği o grubun, küfürlerinden tevbe edip İslâm'a dönmüş olmalarının; kendilerine azab ettiğini haber verdiği o grubun da, küfürlerinde ısrar edip İslâm'a dönmediklerinin tahmin edilmesi gerekir. Belki de o tek grup, tenkid ve ta'n etme hususunda ileri gitmeyip, bu hususta diğerlerine uymadığı için küfrü hafif olmuş, daha sonra da Allah, onu iman etmeye ve küfürden çıkmaya muvaffak kılmıştır. İşte bu bâtıl bir işe dalan kimsenin, onu azaltma gayretine girmesi gerektiğine delalet eder. Zira onun, bunu

azaltmasının bereketiyle, Cenab-ı Hakk'ın, onun, o halinin tümü hususunda tevbesini kabul etmesi ve O'nu buna muvaffak kılması umulur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Alimler şöyle demişlerdir: Ayette bahsedilen bu iki grupun üç kişi oldukları rivayetlerle sabit olmuştur. Binaenaleyh bu iki gruptan birisinin tek bir insan olması gerekir. **Zeccac** şöyle der: Arapçada **"tâife"** kelimesinin asıl manası, cemaat ve topluluktur. Çünkü "taife" bir şeyi sarması mümkün olan miktar demektir. Ama tek bir şeyin de **"taife"** ismini alması, tek bir şeye de **taife** denmesi mümkündür. Nitekim Cenab-ı Hak, *"Mü'minlerden bir kısım da bunların azabına şahid olsun"* (Nur, 2) buyurmuştur. Topluluğun en azı bir kişidir.

Ferra, İbni Abbas'ın şöyle dediğini senediyle birlikte rivayet etmiştir: **"Taife"** bir ve birin üzerinde olan kimselerdir. Tek bir şahsın, "tâife" diye adlandırılması hususunda şu izahlar yapılabilir:

a) Bir mezhebi tercih edip onu destekleyen kimse, onu devamlı müdafaa eder ve onu destekler. Böylece de o kimse sanki, kalbiyle o şeyi kuşatmış ve onu, her taraftan savunmuş gibi olur. İşte bu sebeple de, tek bir kimsenin, "taife" diye isimlendirilmesi uzak bir ihtimal değildir."

b) **İbnu'l Enbarî** şöyle demektedir: "Araplar cem'i (çoğulu), müfred (tekil) yerinde kullanır ve mesela şöyle derler: خَرَجَ فُلَانٌ إِلَى مَكَّةَ عَلَى الْجِمَالِ "falanca, develer üzerinde Mekke'ye yollandı..." Allah Teâlâ da, **Nu'aym İbn Mesûd el-Eşcaî**'yi kastederek اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ *"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, "insanlar, sizin aleyhinizde ordu topladılar, öyleyse onlardan çekinin(...)"* (Al-i İmran, 173) buyurmuştur." **"Taife"** kelimesiyle, tekil mana murad edildiğinde, aslının **tâifen** şeklinde olup, mübalağa manası ifade etsin diye, sonuna tâ (ـة) harfinin getirilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ikinci gruba azâb etmiş olmasını, onların "mücrimler", günahkârlar olmasına bağlamıştır. Bil ki, her iki grup da küfürde müşterek olunca, suçta da müşterek olurlar. Halbuki, azâb etmeyi bu iki kısımdan birine tahsis edip, hususi bir hükmü umumî bir sebebe bağlamak caiz değildir. Hem azâb etmek, o anda meydana gelen bir hükümdür. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar mücrim idiler"* buyruğu, bu suçun, geçmiş zamanda onlardan sâdır olduğuna delalet eder. Şu anda tahakkuk eden bir hükmü,geçmiş (önceki) bir sebebe bağlamak mümkün değildir. Tam aksine evlâ olan, ayetteki ifâde şeklinin, بِأَنَّهُمْ مُجْرِمُونَ "Onlar, günahkâr oldukları için" şeklinde olmasıydı.

Bil ki buna şu şekilde cevap verebiliriz: Bu, ikinci grubun suçunun, birincisinden daha ağır ve daha çok olduğuna dikkat çekmektir. Binâenaleyh, hüküm, bu ağır suça bağlanmış olur. Hem bu ifadede, bu suçun hâlâ devam ettiğine, bitmediğine ve dolayısıyla da, azab etmeyi gerektirdiğine bir dikkat çekme bulunmaktadır.

* *
*

Münafıkların Şerri Yayıp İyiliği Önlemeleri

اَلْمُنَافِقُوْنَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُوْنَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوْفِ وَيَقْبِضُوْنَ اَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ اِنَّ الْمُنَافِقِيْنَ هُمُ الْفَاسِقُوْنَ ﴿٦٧﴾

"Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirinin tamamlayıcı parçasıdırlar (hepsi birbirine benzer). Onlar kötülüğü emrederler, iyilikten vazgeçirmeye uğraşırlar, ellerini cimrilikle sımsıkı yumarlar. Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu. Şüphesiz ki münafıklar, fâsıkların tâ kendileridir"

(Tevbe, 67).

Bil ki bu, o münafıkların kepazeliklerinin ve kötülüklerinin bir başka çeşidinin açıklanmasıdır ki bunun maksadı, o kötü ameller ve çirkin fiiller hususunda, onların kadınlarının da erkekleri gibi olduğunu beyan etmektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, اَلْمُنَافِقُوْنَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ *"Münafık erkeklerle münafık kadınlar nifak sıfatı hususunda, birbirinin tamamlayıcı parçasıdırlar"* buyurmuştur. Bu, bir insanın tıpkı, اَنْتَ مِنِّي وَاَنَا مِنْكَ "Sen benden; ben de sendenim" demesi gibidir. Yani, "İşimiz ve durumumuz aynıdır; bu hususta seninle benim aramda bir fark yok " demektir.

Cenâb-ı Hak, bu küllî ifadeyi zikrettikten sonra, onun tafsilatını da zikrederek يَأْمُرُوْنَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوْفِ وَيَقْبِضُوْنَ اَيْدِيَهُمْ *"Onlar kötülüğü emrederler, iyilikten vazgeçirmeye uğraşırlar, ellerini cimrilikle sımsıkı yumarlar"* buyurmuştur. **Münker** kelimesinin muhtevasına, çirkin ve kötü olan her şey girer. Ancak ne var ki burada bunların en büyüğü, Hz. Peygamber'i yalanlamaktır. **Ma'ruf** kelimesinin muhtevasına

da, her türlü iyilik dahildir. Ancak ne var ki, burada marûfun en büyüğü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman etmektir.

Allah'ın, *"Ellerini cimrilikle (sımsıkı) yumarlar"* (وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ) buyruğuna şu manalar verilmiştir:

a) Her türlü, her çeşit hayırdan.

b) Zekât, sadaka ve Allah yolundan infakta bulunmak gibi, farz olan her çeşit hayırdan.

Bu ikinci izah, doğruya daha yakındır. Çünkü, Allah Teâlâ onları, ancak vacib olanı terketmelerinden dolayı kınamıştır ki, bunun hükmüne, cihâd yolunda harcamada bulunmama da dahildir. Ve böylece Cenâb-ı Hak bu ifadeyle de, onların cihâda iştirâk etmediklerine dikkat çekmek istemiştir. Bu tabirin kullanılışıyla ilgili olan esas husus şudur: Bir şey veren kimse elini uzatır ve onu verirken elini açar. İşte bundan dolayı, vermeyen, cimri olan kimseye de, "elini yumdu, sıktı " denilmiştir.

Allah'ın, Kâfirleri Unutmasının Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak: نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ *"Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu..."* buyurmuştur.

Bil ki, bu ifadeyi zâhirî şekliyle anlamak mümkün değildir. Zira, bu tabiri hakiki manada "unutmak" anlamına aldığımızda, onlar bu unutmaktan dolayı bir zemme, tenkide müstehak olmazlar. Çünkü unutmak, beşerin takati dahilinde değildir. Hem bu unutma işi, Allah hakkında imkânsızdır. Öyleyse, bu tabiri tevil etmek gerekir. Bu tevil, şu iki yönden yapılabilir:

a) Bunun manası: "Onlar, Allah'ın emrini terkettiler. Böylece de, Allah âdeta unutulan biri durumunda oldu. Allah ise onları, mükâfaat ve rahmetinden mahrum haline getirmekle, adeta unutmakla cezalandırdı" şeklindedir. Böylece bu tabir en güzel bir biçimde (mukabele üslûbu üzere) gelmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا *"Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülük (bir misilleme) dir.."* (Şûrâ, 40) ayeti gibidir.

b) Unutmak, hatırlamanın zıddıdır. Binaenaleyh, o münafıklar, Allah'ı ibadetleriyle zikretmeyi ve O'na senâ etmeyi terkedince, Allah da onları, rahmet ve ihsanıyla zikretmeyi, hatırlamayı terketmiştir. Unutmanın, hatırlanmamadan kinâye yapılması, son derece güzel bir üslubtur. Zira, bir şeyi unutan, onu hatırlayamaz. Böylece,

"melzûm"un (unutma) ismi, "lâzım"dan (hatırlamama)dan kinâye kılınmış olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Şüphesiz ki münafıklar, fâsıkların tâ kendileridir..."* buyurmuştur. Yani: "O münafıklar, fıskda, dinden çıkmada, hiçbir eksikliği bulunmayan, tam fâsık olan kimselerdir..." demektir. Allah, en iyisini bilendir.

* *
*

Kâfir ve Münafıkların Cezası

وَعَدَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْكُفَّارَ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا هِيَ حَسْبُهُمْ
وَلَعَنَهُمُ اللَّهُ وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٦٨﴾ كَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ
أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُم بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِن
قَبْلِكُم بِخَلَاقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٦٩﴾

"Allah, erkek münafıklara da, kadın münafıklara da, kafirlere de, -kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere-, cehennem ateşini va'ad etti. Bu, onlara yeter. Allah, onları rahmetinden kovdu. Onlara bitip tükenmeyen bir azâb vardır. (Ey münafıklar), siz de tıpkı kendinizden evvelkiler gibisiniz. Halbuki onlar kuvvetce sizden daha yamandı, malları, evlâdları daha çoktu. (Bu dünyadaki) nasibleri kadar faydalanmak istediler. İşte, sizden evvelkiler nasıl öyle nasiblerince yaşamak istedilerse, siz de yine kısmetinizce fayda aradınız. Siz de (o batağa) dalanlar gibi daldınız. Onların dünyada da, ahirette de yaptıkları boşa gitti. İşte bunlar da, hüsran içinde kalanların tâ kendileridir"

(Tevbe, 68-69).

Bil ki Allah Teâlâ, daha önceki ayette, münafık erkek ve münafık kadınları unuttuğunu, yani onları, Allah'ın tâatına sarılmamaları sebebiyle cezalandırdığını beyan edince, bu tehdidini kuvvetlendirip, bu hususta münafıkları, kâfirlere katarak *"Allah, erkek münafıklara da, kadın münafıklara da, kâfirlere de cehennem ateşini va'ad etti"* buyurmuştur. Ebedî olan ateşin, en büyük cezâ olduğunda şüphe yoktur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, حَسْبُهُمْ هِيَ *"Bu, onlara yeter"* buyurmuştur. Bu, "Bu ceza onlara yeterlidir. Bundan daha şiddetli olan başka bir azâb yoktur, buna başkasını ilave etmek de mümkün değildir " manasındadır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَعَنَهُمُ اللّٰهُ *"Allah, onları rahmetinden kovdu"* buyurdu. Yani, "Cenâb-ı Hak, o şiddetli cezaya, hor hakir kılmayı, zemmetmeyi ve rahmetinden kovmayı da ilave etmiştir" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ *"Onlara bitip tükenmeyen bir azâb vardır"* buyurmuştur. Bir kimse şöyle diyebilir: "Azabın, mukîm (bitip tükenmez) olmasıyla, hâlid (devamlı, nihayetsiz) olması aynı şeydir. O halde, bu ifade bir tekrar olmuş olur.

Buna şu şekilde cevap verilir: "Bu, bir tekrar değildir. Bu ikisi arasında, birkaç yönden fark bulunmaktadır:

a) Onlar için, daha önce bahsedilen cehennem azabının ve onda ebedî kalışın dışında, devamlı, hiç bitip tükenmeyen başka bir azab bulunmaktadır. Bu (ebedi kalış) cehennem ateşiyle olan azabın, devamlı olduğuna delalet etmez. Halbuki, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Onlara bitip tükünmeyen bir azab vardır"* buyruğu, onlar için, bunun yanında başka bir çeşit azabın bulunduğuna delalet eder."

Bir kimse şöyle diyebilir: "Yaptığınız bu tevil müşkildir. Zira Cenâb-ı Hak, "muhalled, sürekli olan ateş" hakkında, *"Bu, onlara yeter"* buyurdu. O ateşin yetmesi, başka bir şeyin ona ilave edilmesine mânidir. "

Buna şu şekilde cevap verilebilir: "O, cehennem ateşi, onların canlarını yakma, acı ve sızı verme hususunda kâfi ve yeterlidir. Bununla birlikte bu azaba, onlara daha fazla azâb edebilmek için, bir başka çeşit azâb da ilâve edilebilir. "

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlara, bitip tükenmeyen bir azâb vardır"* buyruğu ile onların bu dünyada, yakalarını kurtaramadıkları bir azâb kasdedilmiştir. Bu da onların, nifâkın vermiş olduğu yorgunluğu Hz. Peygamber'in onların sırlarına, içlerine muttali olma korkusuna ve çok çeşitli bir biçimde rezil kepaze edilmekten çekinmeye katlanmalarıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk'ın: كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ *"(Ey münafıklar), siz de tıpkı kendinizden evvelkiler gibisiniz..."* buyurmuştur. Bil ki, bu ifade gaibten hitab sigasına geçme olup, ifadenin başında bulunan kâf, teşbih içindir. Binaenâleyh bu ifade, şu manalara gelebilir:

a) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu: "Siz, sizden öncekilerin yaptığı gibi yaptınız " anlamındadır. Buna göre mana şu şekilde olur: "Allah Teâlâ, münafıkları, münkeri

emredip ma'rûf'dan nehyetme ve ellerini hayırdan geri tutma hususunda, kendilerinden önce geçmiş olan kâfirlere benzetmiş, sonra da o kâfirleri, o münafıklardan daha güçlü, mal ve evlâd bakımından daha fazla olmakla nitelemiştir. Daha sonra da onların, dünyada bunlardan bir müddet faydalandıklarını, sonra da yok olup helak olarak devamlı, bitip tükenmeyen bir azabın içine düştüklerini beyan buyurmuştur. " O halde, ey münafıklar siz, daha zayıf olduğunuz ve malınız da daha az olduğu için, haydi haydi böyle olacaksınız " denilmek istenmiştir.

b) Allah Teâlâ, münafıkları, dünya lezzetini taleb etmek, elde etmek amacıyla Allah'ın tâatından yüz çevirmiş olmaları hususunda, kendilerinden önce yaşamış olan önceki kâfirlere benzetmiştir. Daha sonra da o kâfirleri, malları ve çoluk çocukları çok olmakla, kendi nasiblerince yaşamış olmakla vasfetmiştir. Ayette geçen **halâk** kelimesi "nasib" anlamına gelmekte olup, "nasîb" insan için takdir edilip yaratılan mal demektir. Nitekim, "onun bir kısmeti var" anlamında لَهُ قِسْمٌ ; onun bir hissesi, payı var manasında da, لَهُ نَصِيبٌ denilmektedir.. Yani, "Bunlar, onun için sabittir, kesindir" demektir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin kendi nasiblerinden faydalandığını zikretmiştir. (Bu sebeple Cenâb-ı Hak), "Ey münafıklar, o kâfirlerin, kendi nasib ve kısmetlerinden istifade etmeleri gibi, siz de kendi nasib ve hissenizden istifade eder, yararlanırsınız" demek istemiştir.

Buna göre şayet: "Cenâb-ı Hakk'ın, öncekiler hakkında, "nasiblerinden yararlanma" hususunu bir kere zikretmesinin; sonra da bu hususu münafıklar hakkında ikinci olarak; sonra bunu tekrar öncekiler hakkında üçüncü kez getirmesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunun hikmeti şudur: Allah Teâlâ, öncekileri, dünyevî hazlara, zevklere dalmaları sebebiyle, dünyevî hazları ve zevkleri yerine getirmek suretiyle bunlardan yararlanıp böylece de uhrevî saâdetlerden mahrum olmaları sebebiyle zemmetmiş, kınamıştır. Binaenaleyh Cenâb-ı Hak, onları kınadıktan sonra, söze yeniden başlayarak, münafıkların durumunu kâfirlerin durumuna benzetti. Dolayısıyla, bu tabir mübalağa ve te'kîdin zirvesine çıkmış olur. Bunun bir benzeri de şudur: Bazı zalimlerin zulümlerinin çirkinliğine, onların dikkatlerini çekmek isteyen kimse, o kimselere, "Sen tıpkı Firavun gibisin. Çünkü o, suçsuz yere cana kıyıyor ve hiçbir sebep olmadan azab ediyordu. Sen, tıpkı onun yaptığını yapıyorsun " der. Netice olarak diyebiliriz ki, buradaki tekrar bir te'kid ifade etmek içindir.

Cenâb-ı Hak, o münafıkların dünyayı elde etme, ahiretten de yüz çevirme hususunda, kendilerinden önce geçen kâfirlere benzediklerini beyan buyurunca, bu iki grup arasında, peygamberleri yalanlama, onlara tuzaklar kurup hileler yapma ve

onlara zulmetme hususunda bir benzerliğin bulunduğunu da beyan ederek وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا *"Siz de o batağa dalanlar gibi daldınız"* buyurmuştur. **Ferra,** bu ifadeye: "Cenâb-ı Hak, bununla "Siz, o dalanların dalışı gibi daldınız.." manasını kasdetmiştir" anlamını vermiştir. Buna göre, ayette geçen **ellezi** kelimesi, fiilin delalet ettiği ve hazfedilmiş bulunan bir masdarın sıfatı olmuş olur..

Daha sonra Cenâb-ı Hak أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"Onların dünyada da, ahirette de yaptıklar boşa gitti..."* buyurmuştur. Yani, "Onların iyi amelleri, iyilikleri, bu dünyada, ölümleri fakirlikleri ve izzetten zillete, kuvvet halinden de zayıflığa geçmeleri sebebiyle; amellerine bir mükafaatın verilmemesi, aksine en şiddetli bir azaba düçar olmaları sebebiyle de ahirette bâtıl olmuş, boşa çıkmıştır. وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ *"İşte bunlar da hüsran içinde kalanların ta kendileridir."* Çünkü onlar nebîlere ve resûllere sed çekme hususunda kendilerini yormuşlar ve bu hareketleriyle, dünya ve ahirette hayır olan şeyleri elden kaçırarak dünyada ve ahirette bir cezanın içine düşmüşlerdir. Bu ifadenin maksadı şudur: Allahu Teâlâ, o münafıkların durumunu o kâfirlere benzetince böylece Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin o münafıklardan daha güçlü; mal ve çoluk çocuk bakımından da daha fazla olmalarına rağmen, onların başına gelmiş olan şeyin amellerinin boşa çıkmış olması, rezil ve rüsvay kılınmış olduğunu; bu çirkin ameler hususunda onlara benzeyen münafıkların da haydi haydi dünya ve ahiret azabına düşeceklerini ve dünya ve ahiret hayırlarından mahrum olacaklarını beyan buyurmuştur...

★ ★
★

Onlardan Önceki Kâfir Topluluklar

أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَقَوْمِ إِبْرَاهِيمَ وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ أَتَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

"Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nûh, Âd, Semûd kavminin, İbrahim kavminin, Medyen sahiplerinin, Mûtefikelerin haberi de gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. Demek ki Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı"

(Tevbe. 70).

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkları, dünyayı arzulama, peygamberleri yalanlama ve onlara, alabildiğince ezada bulunup işkence etme hususunda, kendilerinden önce yaşamış olan kâfirlere benzetince, onlardan önce yaşamış olan o kâfirlerin de kimler olduğunu beyan ederek, işte şu altı kısmı zikretmiştir:

Birincisi, Nûh Kavmi'dir ki, Allah onları suda boğmakla yok etmişti . **İkincisi, Âd Kavmi**'dir ki, Allah Teâlâ onları faydasız, kısır bir rüzgârı üzerlerine salıvermekle imha etmişti. **Üçüncüsü Semûd Kavmi**'dir ki, Allah onları, sayha ve yıldırım göndermekle imha etmişti. **Dördüncüsü İbrahim'in Kavmi**'dir ki, Allah onları, nimetlerini kendilerinden çekip almak ve haberlerde varid olan rivayetlere göre **Nemrûd**'un beynine bir kara sinek musallat etmekle helak etmişti. **Beşincisi, Şuayb** (a.s.)'ın **Kavmi**'dir ki, bunlar **Medyen Halkı**'dır. Bunlara bu isim, **Medyen İbn İbrahim**'in soyundan olmaları sebebiyle verilmiştir. Allah bunları da, "gölge günü" azabıyla helak etmişti. **Altıncısı** da, **Mû'tefike,** yani **Lût** (a.s)'un **Kavmi**'dir ki, Allah bunları da, arazilerinin üstünü altına, altını da üstüne çevirmek ve üzerlerine taş yağdırmak suretiyle helâk etmişti.

Vâhidî şöyle demiştir: "Mû'tefikât, **mû'tefike** kelimesinin çoğuludur. Arapça'da, اِئْتِفَالٌ kelimesi, çevrilmek, altüst olmak anlamına gelir. O halde, o belde, halkıyla beraber altüst oldu, altı üstüne geldi, yani üstü altına, altı da üstüne çevrildi, demektir. Nitekim Arapça'da أَفْكَهُ فَأْتَفَكَ denilir. Yani, "O, onu döndürdü, o da döndü " demektir. Bu açıklamaya göre "mû'tefike" o beldenin sıfatı olmuş olur. Bu tabire "O beldenin halkının iyi hallerinin şerre dönüşmesi " manası da verilmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ, ayetin başında: أَلَمْ يَأْتِهِمْ نَبَأُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Onlara, kendinden evvelkilerin (...) haberi de gelmedi mi?"* buyurmuş ve bu altı grubu zikretmiştir. Allah böyle beyan buyurmuştur; zira onlara, onların haberi, bazan onların bu haberleri halktan duymaları, bazan da, bu kavimlerin beldelerinin -ki bunlar, Şam beldeleridir- Arapların beldelerine yakın olmaları ve o beldelerde eski kavimlerin izlerinin görülüp müşahede edilmesi yoluyla ulaşmıştır. Ayetteki *"gelmedi mi?"* tabiri her ne kadar bir soru ise de, bu cümle ile, takrir manası murad edilmiş olup, "Onlara o kavimlerin haberleri ulaştı.." anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ *"Peygamberleri onlara... mucizeler getirmişti.."* buyurmuştur ki, bu o grupların hepsiyle alâkalı bir hüküm ve cümledir. Burada mutlaka hazfedilen bir kısmın bulunduğunu, takdirinin de, "O peygamberler mucizeleri getirdiler de [Kavimleri, onları yalanladı; böylece de Allah Teâlâ, onları hemencecik imha etti]" şeklinde olduğunu söylemek gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَمَا كَانَ اللَّهُ لِيَظْلِمَهُمْ وَلَٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ *"Demek ki Allah, onlara zulmediyor değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı"* buyurmuştur. Bu, "Allah'ın onlara ulaştırdığı o azab, Allah tarafından yapılmış bir zulüm değildir. Çünkü onlar o azabı, kendi çirkin fiilleri ve peygamberlerini alabildiğine yalanlamaları sebebiyle hak etmişlerdi. Aksine, onlar kendilerine zulmettiler..." demektir.

Mutezile şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'dan zulüm fiilinin sudûr etmesinin doğru olmayacağına delalet eder. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın zulmetmemekle övünmesi, yerinde ve güzel olmazdı. Bu, O'nun kesinlikle zulmetmeyeceğine delalet etmektedir. Yine bu, Allah'ın, kâfirde küfrü yaratıp, sonra da ona bu küfründen dolayı azâb etmeyeceğine delâlet eder. Yine zulmü işleyenin kul olduğuna, Allah'ın *"Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlardı "* buyurması da delalet etmiştir. Onların bu iddialarını bu kitapta defalarca ele almış bulunuyoruz.

* *
*

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٧١﴾

"Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir. Bunlar iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekatı verirler, Allah'a ve Resûlüne itaat ederler. İşte bunlar yok mu? Allah onları, rahmetine mazhar edecektir. Muhakkak ki O, azîzdir, hakîmdir"

(Tevbe, 71).

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkları, bozuk amelleri ve çirkin fiilleri ile iyice vasfedip bunun peşinden de onlarla ilgili, gerek dünyevi gerekse uhrevi çeşitli tehditlerini zikredince müteakiben bu ayette, münafıkların sıfatlarının aksine,mü'minleri hayırlı sıfatlar ve iyi amellerle niteleyip, bundan sonra, burada, o mü'minler için hazırladığı daimi mükâfaatları ve devamlı nimetleri zikretmiştir.

Mü'minlerin Sıfatları

Mü'minlerin sıfatlarına gelince bu, وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ *"Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir..."* buyruğunda bildirilmiştir.

Şayet "Cenab-ı Hakk'ın, münafıkların sıfatı hakkında, *"Münafık erkekler de, münafık kadınlar da birbirlerinin tamamlayıcı parçasıdırlar..."* (Tevbe, 67) buyurup, bu ayette mü'minlerin sıfatı hakkında da, *"Mü'min erkekler de mü'min kadınlar da birbirlerinin velileridir..."* buyurmuş olmasının sebebi nedir? O, niçin, münafıklarla ilgili olan ayette min lafzını, mü'minlerle ilgili olan ifadede de أَوْلِيَاءُ (veliler) lafzını zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Cenâb-ı Hakk'ın, münafıkların sıfatıyla alakalı olarak, بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ buyurması, tâbi olanların nifakının, seleflerinin, kendilerinden önce geçmiş olanların nifakına dayandığına ve ondan filizlenmiş bir şey gibi olduğuna işaret etmektedir. Durum, haddizatında da böyledir. Çünkü halkın, tebaanın küfür ve nifakı, büyüklerini taklit etmeleri ve hevâ, huy ve âdetlerinin muktezası sebebiyle meydana gelmiştir. Ama, mü'minler arasında meydana gelen uyum, ahenk, bir temayül ve bir âdet sebebiyle değil, aksine istidlâlde, tevfik-i ilahîde ve hidayet üzre bulunmada müşterek olmaları sebebiyle meydana gelmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, münafıklar hakkında بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ ; mü'minler hakkında da بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ buyurmuştur.

Bil ki, velayet adâvetin, düşmanlığın zıddıdır. Daha önce, "velayet" lafzında asılolan mananın, yakınlık, kurbiyyet olduğunu söylemiştik. Bu mâna, "velâyet"in "adâvet"in zıddı olmasıyla da kuvvet kazanır. "Adâvet" kelimesi de, bir kimse bir şeyden vazgeçtiğinde söylenilen عَدَا الشَّيْءَ tabirinden alınmıştır.

Bil ki Allah Teâlâ, mü'minleri birbirlerinin velisi, dostu olmakla vasfedince, bunun peşinden, o dostluğun adeta bir tefsiri ve izahı olacak şeyleri de zikrederek, يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَيُطِيعُونَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Bunlar iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, namazı dosdoğru kılar, zekatı verir, Allah'a ve Resûlüne itaat ederler "* buyurmuş ve böylece, mü'minin münafıktan ayrılmış olduğu bu beş hususu zikretmiştir. O halde münafık Cenâb-ı Hakk'ın geçen ayetinde de vasfettiği gibi, kötülüğü emredip iyilikten sakındırmaya çalışır; mü'min ise, bunun aksini yapar. Münafık, namaza, bir tür tembellikle kalkar; mü'min ise, bunun aksi haldedir. *"Ellerini (cimrilikle sımsıkı) yumarlar"* (Tevbe, 67) ayetinde de buyurulduğu üzere, münafık, zekat ve diğer farzlar hususunda cimrilik eder, mü'min ise, aksine zekatını ve diğer vecibelerini yerine getirir.

Allah'ın da vasfettiği gibi, Allah ve Resûlü, münafığa cihada koşmasını emrettiğinde, o, kendisi cihda katılmadığı gibi, başkalarını da katılmaktan alıkoymak ister. Halbuki mü'min bunun aksini yapar ki, işte bu husus ayette *"Allah'a ve Resûlüne itaat ederler"* lafzıyla beyan edilmiştir.

Cenâb-ı Hak, mü'minlerin sıfatlarını belirtince, münafıklara cehennem ateşini vaadetmesine karşılık mü'minlere de gelecekteki rahmetini, yani ahiretteki mükâfaatını vaadettiğini beyan ederek, أُولَٰئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ *"İşte bunlar yok mu? Allah onları rahmetine mazhar edecektir"* buyurmuştur. سَيَرْحَمُهُمْ kelimesinde sin harfinin getirilmesi, tekid ve mübalağa manasını ifade etmek içindir. Bu, senin tıpkı, سَأَنْتَقِمُ مِنْكَ يَوْماً "Senden bir gün intikamımı alacağım" sözündeki tehdidi, sin harfiyle ifade etmen gibidir. Yani, "Geç de olsa, sen elime düşeceksin. Benden kaçamayacaksın " demektir. Bunun benzeri olan ayetler de سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدّاً *"Rahman olan (Allah), onlar için bir sevgi verecektir"* (Meryem, 96); وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ *"Elbette Rabbin sana verecek, sen de hoşnut olacaksın.."* (Duhâ, 5) ve سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أُجُورَهُمْ *"Mükafaatları kendilerine verilecektir..."* (Nisâ, 151) ayetleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Muhakkak ki O, azîzdir, hakîmdir"* buyurmuştur. Bu ayet, tam bir teşvik ve sakındırmayı ifade eder. Çünkü "azîz", kulları hakkındaki rahmet ve cezasına dair murad etmiş olduğu hükümlerden vazgeçirilemeyen; "hakîm" ise, adaletin ve doğruluğun gerektirdiği bir biçimde, kullarının işlerini yöneten kimse demektir.

★ ★
★

وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ ۚ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٧٢﴾

"Allah, mü'min erkeklere de, mü'min kadınlara da -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler va'adetti. Allah'ın rızası ise mükâfaatların en büyüğüdür. İşte bu, en büyük saadettir"

(Tevbe, 72).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette va'adini kısaca zikredince, bu ayette de bu va'adi, tafsilatlı bir biçimde anlatmıştır. Bu böyledir, zira O (önceki ayette rahmetini va'adetmişti. Bu ayette ise, bu rahmetin şunlar olduğunu beyan buyuruyor:

Allah'ın Rahmetinin Meyveleri

Birincisi: Ayetteki جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا *"O - kendileri içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini..."* kısmında bildirilen husustur. Doğruya en yakın olanı, Allah Teâlâ'nın bu ayetteki *"cennetler"* sözüyle, bakan kimsenin bakış alanı içinde olan bahçeleri kasdetmiş olduğunun söylenmesidir. Zira Cenâb-ı Hak bu ifadeden sonra, *"Ve çok güzel meskenler va'adetti.."* buyurmuştur. Matufun, ma'tufun aleyhden başka olması gerekir. O halde o cennet ehlinin meskenleri Adn cennetleri; manzaraları da, etrafındaki bahçeler olmuş olur. Binaenaleyh, o cennetleri Adn olarak vasıflamanın anlamı, o bahçelerin insanların iskân etmiş olduğu evler yerine geçmiş olmasından dolayıdır. Diğer cennetlere gelince, bunlar, insanın gezip dolaşmak ve dostlarıyla karşılaşmak için gittiği bağları, bahçeler yerine geçmiş olur.

Adn Cennetleri Hakkında

İkincisi: Cenâb-ı Hakk'ın وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ *"Adn cennetlerinde güzel meskenler va'adetti "* ayetinin ifade ettiği husustur. Hadisçiler, Adn cennetlerinin sıfatı hakkında çok söz söylemişlerdir. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "**İmrân İbn el-Husayn** ile **Ebu Hureyre**'ye,Cenâb-ı Hakk'ın وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً buyruğunun ne demek olduğunu sordum da onlar: "Tam adamına rastladın, (bilenine rastladın)" diyerek sözlerine şöyle devam ettiler: "Biz bunu Hz. Peygamber'e sormuştuk. O da şöyle demişti: *"Bunlar, cennette incilerden yapılmış olan köşklerdir. Her köşkte kırmızı yakuttan yetmiş "dâr"*(22) *her "dâr"da yeşil zümrütten yetmiş ev: her evde yetmiş divan; her divan üzerinde yetmiş yatak; her yatak üzerinde de, pek güzel huriler vardır. Her evde, yetmiş sofra, her sofra üzerinde de yetmiş çeşit yiyecek; her evde de yetmiş hizmetçi vardır. Her sabah vaktinde mü'min kimseye, bütün bu hurilerle bir araya gelebilecek kuvvet verilir.."* **İbn Abbas**'tan Cenâb-ı Hakk'ın bu ifadeyle, hiçbir gözün görmediği ve hiçbir kimsenin de aklına gelmeyen, kendi evlerini kasdettiği nakledilmiştir. Ben derim ki, **İbn Abbas** belki de şunu demek istemiştir: "Bunlar, Allah katında dereceleri ileri olan (mukarreb) kimselerin evleridir." Zira, **İbn Abbas,** Allah'ın herhangi bir evinin olamayacağını herkesten daha iyi bilendir. **Ebu Hureyre** (r.a)'den de şu rivayet edilmiştir: "Ya Reşûlallah, bana cennetten bahset! Onlar neden yapılmıştır?"

22) İçinde ev v.b. bulunan, duvarlarla çevrili saray gibi geniş alan. (Ç.)

dediğinde, Hz. Peygamber (s.a.s.): "*Altın ve gümüş kerpiçlerden, kı bunların sıva çamurları, alabildiğince kokan misk; toprakları za'feran, çakıl taşları inci ve yakutlardır. Orada, külfetsiz elde edilen nimetler, ölümsüz bir ebedî hayat bulunur. Oradakilerin elbisesi eskimez, gençlikleri de son bulmaz...*" [23] buyurdu.

İbn Mes'ud: "Adn cennetleri, cennetin "butnân"ı (tam ortası)dır " demiştir. Ezherî, Cennetin "butnânının", cennetlerin tam ortası, merkezi manasına geldiğini, "vadilerin butnânı" ifadesinin de, sel sularının içinde biriktiği yerler anlamına geldiğini, bu kelimenin müfredinin de **batn** (karın, göbek) kelimesi olduğunu söylemiştir.

Atâ, İbn Abbas'ın şöyle dediğini söylemiştir: "Adn cenneti, cennetin kasabası olup, tavanı, Rahman olan Allah'ın Arş'ıdır. Burası peygamberlerin, nebîlerin, şehidlerin ve hidayete ifeten imamların, önderlerin bulunduğu şehirdir. Diğer cennetler ise, bunun etrafındadır. Ve orada, **Tesnîm Pınarı** vardır. Yine orada, inci, yakut ve altından yapılmış köşkler bulunmaktadır. Arş'ın altından güzel bir rüzgar eser ve böylece orada bulunanların üzerine alabildiğince kokan misk yığınları serper, savurur. "

Abdullah İbn Amr da şöyle demiştir: "Cennette, kendisine Adn denilen bir köşk vardır ki, bunun etrafında burçlar bulunur. O köşkün, beşbin kapısı, her kapıda da, beşbin hür ve âzâde kadın bulunmaktadır. Oraya ancak nebiler, sıddîkler veya şehidler girebilir."

Ben derim ki: Adn cennetleri hususundaki sözün özü şudur:

a) Bu, cennette belirli bir yerin adıdır. Naklettiğimiz bu hadis ve haberler de, bu görüşü kuvvetlendirmektedir. **Keşşâf sahibi** de, "Adn kelimesi, bir "alem" (özel) isim olup, bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, "*Kullarına gıyaben va'ad buyurduğu Ad cennetleridir..*" (Meryem, 61) ayetidir" demiştir.

b) Bu, cennetin sıfatıdır. **Ezherî** şöyle demiştir, "Adn" kelimesi, Arapların, bir kimsenin bir yerde ikamet etmesini ifade etmek için söyledikleri عَدَنَ فُلَانٌ ــ يَعْدِنُ عُدُوناً بِالْمَكَانِ tabirinden alınmıştır. Araplar yine, تَرَكْتُ إِبِلَ بَنِي فُلَانٍ عَوَادِنَ بِمَكَانِ كَذَا "Falanca kabilenin develerini, devamlı kalmak üzere falanca yere bıraktım" demektedirler. Bu, senin o deveyi o yerde kalmaya zorlaman ve böylece de o devenin oraya alışarak oradan ayrılmaması anlamına gelir. Cevherlerin yaratıldığı ve bulunduğu yere de "**ma'din**" adının verilmesi bundandır." Bu iştikakı benimseyen kimseler, cennetlerin hepsinin "Adn cenneti" olduğunu söylemişlerdir.

23) Tirmizi, Cennet, 2 (4/672).

En Büyük Mükâfaat: Allah'ın Rızası

Üçüncüsü: Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetle va'adetmiş olduğu üçüncü mükâfaat وَرِضْوَانٌ مِنَ اللّٰهِ أَكْبَرُ buyruğunun ifade ettiği husustur. Bu, "Allah'ın rızası, biraz önce bahsedilenlerin hepsinden daha büyük bu mükâfaattır" demektir. Bil ki bu, rûhanî mutlulukların maddî saadetlerden daha kıymetli ve daha üstün olduğunun kesin delilidir. Bu böyledir, zira sevinmek işi, ya Mevlâsının o kimseden razı olmasıyla, yahut o rıza sebebiyle, herhangi bir maddî lezzete nail olmasıyla olmuştur, yahut da böyle olmamış, aksine o kimsenin, Rabbinin kendisinden razı olduğunu bilmesinin, kendisiyle başka bir şey talep edilmeksizin, zatı gereği bir mutluluk ve sevinci gerektirmesidir. Birincisi bâtıldır; çünkü, bir şeyin vesilesi o gayeden daha yüce olamaz. Binaenaleyh, şayet Allah'ın rızasından maksat, o rıza sebebiyle, Allah'ın cennette hazırlamış olduğu yeme içme gibi lezzetlere ulaşmak olsaydı, o zaman bu rıza ile duyulan sevinç ve mutluluk, vesileyi elde etmekle erişilen bir sevinç ve o lezzetlerle meydana gelen sevinç de, maksadın hasıl olmasıyla meydana gelen sevinç olmuş olurdu. Halbuki biz, vesile ile meydana gelen sevincin gaye ile elde edilen sevinçten, mutlaka daha az olması gerektiğini söylemiştik. Böyle olması halinde, Allah'ın rızasının, cennetler ve güzel meskenler elde etmekten daha az değerli ve daha aşağı derecede olması gerekirdi. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü Allah Teâlâ, rızasını elde etmenin daha yüce, daha ulu, daha muazzam ve daha büyük olduğunu açık bir biçimde belirtmiştir. İşte bu, rûhanî ve manevî mutlulukların, maddî mutluluklardan daha mükemmel ve daha kıymetli olduğuna kesin bir delilidir.

Bil ki, hak ve doğru olan görüş, Allah'ın bu ayette ikisini birleştirdiği gibi, her ikisini birden kabul etmenin gerekli olmasıdır.

Cenâb-ı Hak, bu üç şeyi beyan buyurunca: ذٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"İşte bu,asıl bu, en büyük saâdettir.."* buyurdu. Bu ifadeyle alâkalı olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

1) İnsan, birisi latîf, ulvî, ruhanî; diğeri de kesif, cismanî ve süflî olmak üzere iki cevherden yaratılmıştır. İşte bu iki cevhere, bir mutluluk ve bir de mutsuzluk bitişmiştir. İmdi maddî hayırlar meydana gelip, bu hayırlara da rûhanî mutlulukların gerçekleşmesi eklenince rûh, kendisine uygun mutlulukları elde etmiş olur; beden de, kendisine uygun saâdetlere ulaşmış olur. İşte bunun, en büyük kurtuluş olduğunda şüphe yoktur.

2) Allah Teâlâ, münafıkları vasfederken, onların, dünyevî nimet ve lezzetlerden istifade etme bakımından kendilerinden önce yaşamış olan kâfirlere benzemekte olduklarını beyan etmiştir. Daha sonra da bu ayette, mü'minlere va'adedilen mükâfaatı vasfetmiş, bundan sonra da, *"İşte bu, asıl bu, en büyük saadettir"*

buyurmuştur. Bu, "münafık ve kâfirlerin peşine düştükleri dünyadaki lezzetli şeylerden istifade etmek değil, evet, en büyük kurtuluş budur!" demektir. Rivayet olunduğuna göre Cenâb-ı Hak, cennetliklere, *"Razı oldunuz mu?"* der. Bunun üzerine onlar, *"Sen bize, yaratıklarından hiç kimseye vermemiş olduğun şeyi vermişken, biz daha nasıl razı olmayalım?.."* derler. Cenâb-ı Hak da, *"Bundan daha üstününü vereyim mi size?"* dediğinde, cennetlikler, *"Bundan daha üstünü nedir ki?"* derler. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, *"Size rıdvanımı, rızamı helal kıldım. Size ebediyen gazablanmayacağım"* [24] buyurur.

Bil ki, ruhânî mutlulukların maddi mutluluklardan daha üstün olduğuna bu hadisin delaleti, tıpkı ayetin delaleti gibidir. Ayetin izahı ise, en mükemmel bir biçimde geçmişti.

★ ★
★

Kâfirler ve Münafıklarla Cihad

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱغْلُظْ عَلَيْهِمْ ۚ وَمَأْوَىٰهُمْ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿٧٣﴾

"Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla savaş. Karşılarında çetin ol. Onların barınakları cehennemdir. O, ne kötü bir dönüş yeridir!"

(Tevbe, 73).

Biz, Allah Teâlâ'nın münafıkları, çirkin birtakım sıfatlarla niteleyip onları çeşitli cezalarla tehdit ettiğini ve âdetullahın da Kur'an-ı Kerim'de, her tehditle beraber güzel bir va'ad zikretmek şeklinde cereyan ettiğini söylemiştik. İşte bu sebeple hiç şüphesiz Cenâb-ı Hak, bunun peşinden mü'minleri kıymetli, temiz ve güzel birtakım sıfatlarla vasfetmiş ve onlara, yüce mükafaatlar ve yüksek payeler vaadetmiştir. Daha sonra da bu ayette, kâfir ve münafıkların hallerini açıklamaya yeniden başlayarak يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ جَٰهِدِ ٱلْكُفَّارَ وَٱلْمُنَٰفِقِينَ *"Ey peygamber, kâfirlerle ve münafıklarla mücadele et"* buyurmuştur.

24) Buhârî, Rikâk, 51 (7/200); Müslim, Cennet, 9 (4/2176).

Bu ayetle ilgili olarak şöyle bir soru hatıra gelmektedir: "Ayet, münafıklarla cihadın farz olduğuna delalet etmektedir. Halbuki, bu caiz değildir. Zira münafık, küfrünü gizleyen ve lisanıyla onu inkâr eden kimsedir. Durum böyle olduğuna göre, onunla savaşmak caiz olmaz."

Bil ki alimler, işte bu müşkil vesilesiyle birtakım görüşler beyan etmişlerdir:

Birinci görüş: "Kâfirlerle savaşmak, münafıklara da ağır söz söylemek..." Bu, **Dahhak**'ın görüşüdür. Bu, uzak bir ihtimaldir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın *"Kâfirlerle ve münafıklarla mücadele et"* buyruğunun zahiri, bu grupların her ikisiyle birden savaşılmasını gerektirir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ *"karşılarında çetin ol"* emrinin zahiri de, bu iki grubun ikisiyle de alakalıdır.

İkinci görüş: Allah Teâlâ; Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, zâhire göre hükmetmesi gerektiğini beyan edince, Hz. Peygamber de, نَحْنُ نَحْكُمُ بِالظَّاهِرِ *"Biz, zahire göre hükmederiz"* buyurdu. Binaenaleyh, münafıklar müslüman olduklarını söyleyip küfürlerini gizlediklerine göre, onlarla savaşmak caiz olmaz.

Üçüncü görüş: Doğru olan bu görüşe göre cihad, "Gayretin ve gücün, adamakıllı sarfedilmesi" anlamındadır. Ayetin lafzında, bu cihadın kılıçla mı, lisanla mı veya başka bir yolla mı yapılacağına delalet edecek herhangi bir şey bulunmamaktadır. Bu sebeple diyoruz ki ayet, bu iki grupla cihad etmenin vacib olduğuna delalet ediyor. Ama bu mücahedenin nasıl yapılacağına gelince, ayetin lafzında buna delalet edecek herhangi bir şey bulunmamaktadır. Aksine bu husus, ancak bir başka delilden anlaşılabilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Diğer deliller, kâfirlerle yapılan cihadın, kılıçla yapılması; münafıklarla yapılan cihadın da bazan hüccet ve delil getirmekle, bazan yumuşak davranmayı bırakıp sert davranmakla, bazan da onları kovmakla olması gerektiğine delalet etmektedir. **Abdullah (İbn Mes'ûd)**, Hak Teâlâ'nın, *"kafirlerle ve münafıklarla mücahede et!"* ayetinin tefsirinde, şöyle demektedir: "Bu, bazan el ile, bazan da dil ile yapılır. Bunlara gücü yetmeyense, onunla karşılaşınca, kin ve gayzdan dişlerini göstersin. Buna da gücü yetmeyen kalbi ile büğz etsin."

Hasan el-Basrî, münafıklarla cihad etmeyi, onlar sebeplerini işlediklerinde, onlara had ve cezaların uygulanması anlamına hamletmiştir.

Kâdî şöyle demiştir: "**Hasan**'ın söylediği bu görüş bir şey ifade etmez. Çünkü, münafık olmayan kimselere de, "had"leri ikame etmek farzdır. Binaenaleyh, bunun,

münafıklara mahsus olması söz konusu olamaz." O, sözüne devamla şöyle der: "**Hasan el-Basri**, bu tefsiri, şu iki şeyden birisi için yapmıştır: "Ya, her fâsık münafık olduğu için, yahud da, Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında, genel olarak kendilerine had tatbik edilenlerin münafıklar olmasından ötürü..."

★ ★
★

يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا
وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْرًا لَهُمْ وَإِنْ يَتَوَلَّوْا
يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ عَذَابًا أَلِيمًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٧٤﴾

"Münafıklar söylemediklerine dair Allah'a yemin ediyorlar. Andolsun, o küfür kelimesini söylemişlerdir. Onlar müslümanlıklarından sonra yine kâfir oldular. Başaramadıkları bir şeye de yeltendiler onlar. Halbuki, peygambere ve mü'minlere karşı kin besleyip intikam almaya yeltenmeleri için, Allah ile peygamberinin lütf-u inayeti ile onları zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep de yoktu. Eğer tevbe ederlerse, onlar için hayırlı olur. Eğer yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, ahirette de pek acıklı bir azaba uğratır, yeryüzünde onlar için ne bir yâr, ne bir yardımcı da olamaz"

(Tevbe, 74).

Ayetin Nüzûl Sebebi

Bil kl bu ayet, bir grup münafığın, birtakım yanlış ve hata olan şeyler söylediklerine ve fakat onlara: "Siz, şöyle şöyle söylemişsiniz" denildiğinde, korkup böyle söylemediklerine dair yemin ettiklerine delalet etmektedir. Müfessirler, bu ayetin nüzul sebebi olarak şunları ileri sürmüşlerdir:

1) Rivayet olunduğuna göre Hz. Peygamber, Tebûk Gazvesi'nde iki ay geçirdi. Bu arada kendisine Kur'an ayetleri nâzil oluyor ve savaşa katılmayan münafıkları ayıplıyordu. Bu sırada, **Cülâs İbn Süveyd:** "Allah'a yemin ederim ki, bizim en şereflilerimiz olan ve Medine'de bırakmış olduğumuz kardeşlerimiz hakkında **Muhammed**'in söylemiş olduğu şeyler şayet doğru ise, biz eşekten daha adiyiz,

kötüyüz, demektir" dedi. Bunun üzerine, **Amir İbn Kays el-Ensari, Cülas'a** "Evet, Allah'a yemin ederim ki, **Hz. Muhammed** doğrudur. Sen, eşekten daha adisin!" dedi. Bu söz, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ulaştı. Bunun üzerine **Cülas**, Hz. Peygamberin huzuruna çıkarıldı. Ve, o bunu söylemediğine dair, Allah'a yemin etti. Bunun üzerine **Amir**, ellerini yukarıya kaldırarak: "Allah'ım kuluna ve peygamberine, doğru olanı tasdik eden; yalancıyı da tekzib eden hükmünü, ayetini indir!" diye dua etti. İşte, bunun üzerine de bu ayet nâzil oldu. Bunun peşinden de **Cülas:** "Hiç şüphesiz Allah, bu ayette tevbeden bahsetmektedir. Ben bu sözü söyledim, **Amir** doğrudur " dedi. Tevbe etti ve tevbesinde hep samimi kaldı.

2) Rivayet olunduğuna göre bu ayet, **Abdullah İbn Ubeyy** hakkında nazil olmuştur. Çünkü o, Hz. Peygamberi kastederek: "Andolsun ki, şayet Medine'ye dönersek, aziz ve şerefli olanlar, zelil olanları Medine'den çıkaracaktır " dedi. **Zeyd İbn Erkam** bunu duydu ve Hz. Peygamber'e haber verdi. Bunun üzerine **Hz. Ömer, Abdullah İbn Übeyy**'i öldürmeye niyetlendi. Bundan dolayı, **Abdullah** gelerek bunu söylemediğine yemin etti de, hemen bu ayet nazil oldu.

3) **Katâde** şunu rivayet etmiştir: "Biri **Cüheyne, biri de Gıfâr Kabilesi**nden olmak üzere, iki adam birbiriyle dövüştüler. **Gıfâr Kabilesi**'nden olan, **Cüheyne Kabilesi**'nden olana üstün geldi. Bunun üzerine **Abdullah İbn Übeyy:** "Ey **Evsoğulları,** kardeşinize yardım ediniz. Allah'a yemin olsun ki, bizim ve Muhammed'in misali, tıpkı "köpeğini besle, seni yesin" darb-ı meselinde olduğu gibidir " diye bağırdı. Bunun üzerine, orada bulunanlar, bunu Hz. Peygambere söylediler. **Abdullah**, bu sözü söylemediğini ileri sürerek, yemin etmeye başladı. "

Kâdî şöyle demektedir: "Bütün bu hadiselerin, ayetten maksud olması uzak bir ihtimal değildir. Zira, Cenab-ı Hakk'ın, يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا وَلَقَدْ قَالُوا كَلِمَةَ الْكُفْرِ.. ifadeleri, sonuna kadar çoğul sîgasında gelmektedir. Çoğul sîgasını tekil manasına almak, aslolan kaidenin hilafına bir durumdur.

Şayet, "Belki de bu tek kimse, bu sözü bir mecliste söylemiş ve orada bulunanlar da buna ses çıkarmamışlardır" denilirse, biz deriz ki: "Bu da, zâhirin hilâfınadır. Çünkü sözü söyleyene değil de onu dinleyip ona razı olana lanât etmek, aslolanın hilafınadır. Aksine evlâ olan, bu ayetin, rivâyet edilen şu hususa hamledilmesidir: Münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i **Tebük**'den dönerken, O'nu öldürmeyi planladılar. Bunların sayısı onbeş olup, gecenin karanlığı **Akabe Tepesi**'ni bürüdüğünde, Hz. Peygamber'i binitinden indirerek uçuruma yuvarlamayı kararlaştırmışlardı. **Ammar İbn Yâsir,** Hz. Peygamber'in binitinin yularını tutmuş, **Huzeyfe** de, o hayvanın arkasından onu sürüyordu. Derken, **Huzeyfe** ansızın deve ayaklarının kalkıp indiğini ve silah seslerini duydu. Geriye dönünce, maskeli bazı

kimselerle karşılaştı. Bunun üzerine, **Huzeyfe:** "Savulun! Savulun! Ey Allah'ın düşmanları!.." dedi. Bu nida üzerine onlar da kaçtılar. " Görünen odur ki onlar, işte böyle bir gaye için bir araya geldiklerine göre, Hz. Peygamberin nübüvvetini tenkit ediyor, nübüvvet iddiasında O'nu yalanlıyorlardı. İşte, Cenab-ı Hakk'ın ayette bahsetmiş olduğu "küfür kelimesi"nin manası budur. " Bu görüş, **Zeccâc**'ın tercih ettiği bir görüştür.

وَكَفَرُوا بَعْدَ إِسْلَامِهِمْ *"Onlar müslümanlıklarından sonra yine kâfir oldular"* buyruğuna gelince, bir kimse şöyle diyebilir: "Onlar müslüman idiyseler, daha nasıl bu sözü, yani küfür kelimesini söylemeleri münasip olur?"

Buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Ayette bahsedilen "İslâm" sözü ile, "Savaş"ın zıddı olan barış hali kastedilmiştir. (Böylece mana: "müslümanlıklarından sonra" yerine, "zahiren boyun eğip barış yaptıktan sonra" olur.) Çünkü onlar, münafık olunca, inkîyad edip barış istemişler, barışa yönelmişlerdi. Ama onlar, açıkça savaş ilan edince, onlarla savaşmak vâcib olmuştur.

b) Onlar, müslüman olduklarını izhâr ettikten sonra, küfürlerini ortaya koymuşlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَهَمُّوا بِمَا لَمْ يَنَالُوا *"Başaramadıkları bir şeye de yeltendiler onlar "* buyruğuna gelince, bununla, onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürme hususundaki anlaşmaları kastedilmiştir. Halbuki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e bunu haber vermişti. Böylece de, Hz. Peygamber onlardan korunmuş, onlar da amaçlarına ulaşamamışlardı.

Münafıkların Zenginleşmelerinden Maksad

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ *"Halbuki peygambere ve müminlere karşı kin besleyip intikam almaya yeltenmeleri için, Allah ile peygamberinin lütf-u inayeti ile onları zenginleştirmiş olmasından başka, meydanda bir sebep de yoktu.."* buyruğu ile ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Ayette bahsedilen مِنْ فَضْلِهِ kelimesiyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) O münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelmezden önce, bir geçim sıkıntısı içinde bulunuyorlardı. Ne at yüzü görebiliyorlardı, ne de ganimet elde edebiliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldikten sonraysa, bol ganimetler aldılar, mallar edindiler, böylece güç ve kuvvete erdiler. Bu da, onların, o peygamberi sevmelerine, O'nun uğruna can ve mallarını bezletmede gayret göstermelerine yol açtı.

b) Rivayet olunduğuna göre **Cülâs'ın**ın bir kölesi öldürülür. Bunun üzerine Hz Peygamber (s.a.s), o kölenin diyeti olarak onikibin dirhem verilmesini emreder. Böylece de **Cülâs,** zengin olur.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا نَقَمُوا إِلاَّ أَنْ أَغْنٰيهُمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ ifadesi, ortada, kendisi sebebiyle intikâm alınacak herhangi bir şeyin bulunmadığına bir dikkat çekmedir. Bu, şairin tıpkı, مَا نَقَمُوا مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ إِلاَّ أَنَّهُمْ يَحْلُمُونَ إِنْ غَضِبُوا *"Onların Emeviler aleyhinde olmalarının tek sebebi, onların öfkelendikleri sırada hilim ile davranıp muarızlarını hemen cezalandırmayışlarıdır."*

Ve **Nabiğâ'**nın وَلاَ عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ سُيُوفَهُمْ/بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكَتَائِبِ *"Onların, ordularla savaşmaktan ötürü kılıçlarında pekçok kırıkların bulunmasından başka, hiçbir kusur ve ayıbı yoktur"* demesi gibidir. Yani, لَيْسَ فِيهِمْ عَيْبٌ *"Onlarda asla kusur yoktur"* demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْ *"Eğer tevbe ederlerse, onlar için hayırlı olur.."* buyurmuştur. Bu ifadeyle, bu büyük suçun kendilerinden sâdır olmasından sonra, kalblerinin yumuşatılması amaçlanmıştır. Ayetin zahirinde, "onların ancak, tevbe etmeleri halinde hayır elde edecekleri" hükmünden başka bir hüküm bulunmamaktadır. Ama onların, bilfiil tevbe etmeleri hususuna gelince, bu, ayette yer almamaktadır. Biz, âlimlerin, **Cülâs'**ın tevbe etmesine dair söyledikleri sözü demin zikretmiştik.

Münafıkları Bekleyen Azap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَإِنْ يَتَوَلَّوْا يُعَذِّبْهُمُ اللّٰهُ عَذَاباً أَلِيماً فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"Eğer, onlar tevbe etmekten yüz çevirirlerse, Allah onları dünyada da, âhirette de pek acıklı bir azâba uğratır"* buyurmuştur. Allah'ın ahiretteki azabı malumdur. Ama, onlara bu dünyada yapacağı azâba gelince, bu hususta şunlar ileri sürülmüştür:

a) Bununla şu murad edilmiştir: "İnsanlar arasında, onların kâfir oldukları anlaşılıp yayılınca, onlar tıpkı bir ehl-i harb, "harbî" gibi oldular. Böylece de onların

öldürülmeleri, onlarla savaşılması, çoluk çocuklarının esir, mallarının da ganimet olarak alınması helâl olmuş olur.

b) Bununla, onların ölürken ve azâb meleklerini bizzat görürken başlarına gelen murad edilmiştir.

c) Bununla kabir azabı murad edilmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَالَهُمْ فِي ٱلْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ *"Yeryüzünde onlar için ne bir yâr, ne bir yardımcı da olamaz"* buyruğuna gelince bu, "Allah'ın azabı vacib olunca, kimseye, hiçbir dost ve yardımcı fayda veremez!" demektir.

* *
*

Münafıkların Kısımları

وَمِنْهُم مَّنْ عَٰهَدَ ٱللَّهَ لَئِنْ ءَاتَىٰنَا مِن فَضْلِهِۦ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾ فَلَمَّآ ءَاتَىٰهُم مِّن
فَضْلِهِۦ بَخِلُوا۟ بِهِۦ وَتَوَلَّوا۟ وَّهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٧٦﴾ فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِى قُلُوبِهِمْ إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُۥ
بِمَآ أَخْلَفُوا۟ ٱللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا۟ يَكْذِبُونَ ﴿٧٧﴾ أَلَمْ يَعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ
وَنَجْوَىٰهُمْ وَأَنَّ ٱللَّهَ عَلَّٰمُ ٱلْغُيُوبِ ﴿٧٨﴾

"İçlerinden kimi de Allah'a (şöyle) ahdetmişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun, zekât vereceğiz, muhakkak ki salihlerden olacağız." Allah, kendilerine lütfundan verince de onunla cimrilik edip, arka çevirdiler. Onlar öyle dönektirler. Nihayet, Allah'a olan va'adlerini tutmadıkları, yalan söyledikleri için, O da bu fiillerinin âkibetini kalblerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifak yaptı. Münafıklar, hâlâ bilmediler mi ki, Allah şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor ve muhakkak ki, Allah gaybleri çok iyi bilendir"

(Tevbe, 75-78).

Bil ki bu sûrenin ekseriyeti, münafıkların hallerini açıklamakla ilgilidir. Münafıkların hallerinin çeşit çeşit olduğunda şüphe bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı Cenâb-ı

Hak o münafıkları ve onların hallerini, ayrıntılı bir şekilde zikrederek, şöyle buyurmuştur: *"Yine o münafıkların içlerinde öyle kimseler vardır ki, peygambere eziyyet ederler..."* (Tevbe, 61); *"İçlerinden sadakaların taksimi hususunda seni ayıplayacaklar da var"*(Tevbe, 58); *"Onlardan kimi de: "Bana izin ver, beni fitneye düşürme"* (Tevbe, 49); ve *"İçlerinden kimi de, Allah'a şöyle ahdetmişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse."*

Ayetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a) şunu anlatmıştır: "**Hâtıb İbn Ebî Belte'a**'nın, mallarının **Şam**'dan gelmesi gecikmiş, o da sıkıntıya düşmüştü. Bunun üzerine, Ensâr meclislerinden birisinde bulunduğu bir sırada Allah'a yemin ederek, "şayet bize lütf-u kereminden verirse, ben tasaddukta bulunacağım; Allah'ın vereceği maldaki hakkını, zekâtı vereceğim ve böylece muhakkak ki salihlerden olacağım..." demişti."

Sa'lebe'nin Kıssası

Bu ayetin en meşhur nüzûl sebebi olarak şu hadise anlatılmıştır: "**Sa'lebe İbn Hâtıb**, "Ya Resulallah, Allah'a dua et de, bana mal mülk versin.." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Ey Sa'lebe, şükrünü eda edebileceğin az mal, tâkat getiremiyeceğin çok maldan daha hayırlıdır.."*[25] dedi. **Sa'lebe**, Hz. Peygamber'e tekrar müracaat ederek: "Seni hak olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki, şayet, Allah bana mal verirse, her hak sahibine hakkını vereceğim..." dedi. Bunun üzerine de Hz. Peygamber onun için dua etti. Derken o, bir koyun edindi. Bu koyun, tıpkı kurtların üreyip çoğalması gibi çoğaldı. Öyle ki, koyun sürüleri Medine'ye sığmaz oldu. Bunun üzerine **Sa'lebe**, koyun sürülerini bir vadiye götürdü. Ve, öğlen ve ikindi namazlarını kılmaya, diğerlerini ise kılmamaya başladı. Sürü iyice üreyip çoğalınca da, cuma namazları hariç, bütün namazları kılmaz oldu. Daha sonra da, cumayı da terketti. Derken kervancılarla karşılaştığında, "ne var, ne yok?" diye soruyordu. Hz. Peygamber (s.a.s) **Sa'lebe**'nin durumunu sorduğunda O'na onun durumu anlatıldı. Bunun üzerine, Hz. Peygamber: *"Yazıklar olsun sana, Sa'lebe!"* dedi. İşte bunun üzerine de, *"Onların mallarından sadaka al..."* (Tevbe, 103) ayeti nazil oldu. Bundan dolayı Hz. Peygamber **Sa'lebe**'ye iki adam yollayarak: *"Sa'lebe'ye gidiniz ve zekâtını alınız..."* dedi. Bu adamlar **Sa'lebe**'nin yanına varıp da ona Hz. Peygamberin emrini iilettiklerinde O: "Bu, bir cizyedir; ya da, cizyenin benzeridir " dedi ve zekatını vermedi. İşte bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللّٰهَ ayetini indirdi. Hakkında, bu ayetin inzal buyurulduğu haber verildiğinde, Hz.

25) Kenzu'l-Ummâl, 3. cilt, 7104. hadis.

Peygamber (s.a.s)'e gelerek, kendisinden zekatını kabul etmesini istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Allah beni, bunu kabul etmekten men etti "* buyurdu. O, yüzüne gözüne toprak saçmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ben sana söyledim, ama sen beni dinlemedin"* buyurdu. Hz. Peygamber'in evine vardığında, Hz. Peygamber ona kapısını açmadı. Sonra, zekâtını **Ebu Bekir**'e getirdi, Hz. Peygamber kabul etmediği için, **Ebu Bekir** de onu kabul etmedi. Daha sonra da, **Hz. Ömer** de, **Ebu Bekir**'e uyarak o zekâtı kabul etmedi. **Hz. Osman** da kabul etmedi. Ve **Sa'lebe, Hz. Osman**'ın hilafeti zamanında ölüp helâk oldu.

İmdi şayet, "Allah Teâlâ, **Sa'lebe İbn Hâtıb**'e zekâtını vermesini emretmişti. O halde, peygamberin, onun zekatını kabul etmemesi nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: Allahu Teâlâ Hz. Peygamber (s. a.s)'i, başkaları bundan ibret alsın ve böylece de, zekâtlarını vermekten imtinâ etmesinler diye, **Sa'lebe**'yi hor ve hakîr kılmak için, zekâtını kabul etmekten men etmişti.

Şöyle de denilebilir: O, zekâtını ihlâslı bir biçimde değil, riya maksadıyla getirmişti: Allah Teâlâ, bunu Hz. Peygamber'e bildirdi de, O da işte bundan dolayı o zekâtı kabul etmedi.

Şu da muhtemeldir: Allah *"Onların mallarından sadaka al ki, bununla kendilerini temizlemiş (....) olasın"*(Tevbe, 103) buyurup, böyle bir maksad da, münafıklığı sebebiyle **Sa'lebe**'de mevcut olmayınca, Hz. Peygamber (s.a.s), onun zekâtını almaktan geri durmuştur. Allah, en iyisini bilendir.

Vaadinde Durmamak Nifak Alâmetidir

Ayetin zahiri, bazı münafıkların, Allah'ın kendilerine mal vermesi halinde, o malın bir kısmını hayır yerlerine sarfedeceleri hususunda Allah'a yemin ettiklerine; Allah Teâlâ'nın da o kimseye mal verdiğinde, onun bu ahdini yerine getirmediğine delâlet etmektedir. Bu tabirle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Münafığın Ahdi Olabilir mi?

Birinci soru: "Münafık, kâfir olan kimsedir. Halbuki, kâfirin Allah'a ahdetmesi nasıl mümkün olabilir?"

Cevap: Münafık, bazan Allah'ı bilen, tanıyan kimse olabilir. Ancak ne var ki o kimse, Hz. Muhammed'in nübüvvetini kabul etmez. Allah'ı tanımış olması sebebiyle,

Allah'a andetmesi; Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini inkâr etmiş olması sebebiyle kâfir olmuş olması mümkündür. Ben bunu nasıl söylemeyeyim ki? Dünyadaki insanların ekserisi, kâdir bir yaratıcının varlığını itiraf etmektedirler. Kâfir çeşitleri arasında, Allah'ı inkâr eden pek azdır. Hemen hemen hepsi de, insanlara hayır kapılarını açanın Allah Teâlâ olduğunu itiraf ediyor ve itâatta bulunmakla, mahlûkata iyilik ve ihsanda bulunmakla Allah'a yakınlaşabilmenin mümkün olduğunu biliyorlar. İşte bunlar insanların ekserisinin, üzerinde mutabık oldukları şeylerdendir. Yine şu da mümkündür: O, Allah'a böyle bir ahidde bulunduğu zaman müslüman idi. Sonra, malında cimrilik yapıp ahdini yerine getirmeyince, münafık olmuştur.. Ayetin lafzı da, bizim zikrettiğimiz açıklamayı ihsas ettirmektedir. Çünkü Cenab-ı Hak, *"O da, bu fiillerinin âkibetini, kalblerinde (...) bir nifâk yaptı..."* buyurmuştur.

Ahid Kalbden Niyetlenmekle Olur mu?

İkinci soru: Bu ahdi, dil ile ifade etmek bu andlaşmanın şartından mıdır, yoksa kalbiyle niyet etmesi halinde, onu telaffuz etmeye bir gerek olmadan da bu iş, bu andlaşmanın kapsamına dahil olur mu?

Cevap: Alimlerden bazıları şöyle demişlerdir: Kişinin lisanıyla ifade ettiği veya lisanen ifade etmeyip de kalbiyle niyetlenmiş olduğu her şey, bu ahde dahildir." **Mu'temir İbn Süleyman**'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Denizde şiddetli bir fırtınaya tutulduk. Derken, içimizden bazıları, çeşitli adaklarda bulundular. Ben de bir şeye niyetlendim, ama onu dilimle ifade etmedim. **Basra**'ya geldiğimde, babama bu hususu sorduğumda, o da, "Evladım, bu adağını yerine getir!" dedi. "

Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlardan kimi de Allah'a şöyle ahdetmişti..."* ifadesi, onların, içlerinden herhangi bir şeyle niyetlenmiş olduklarını ifade eder. Baksana, Allah Teâlâ da *"Münafıklar hâlâ bilmediler mi ki, Allah, şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor."* buyurmuştur.

Muhakkik alimler ise şöyle demişlerdir: Bu ahid verme, dilin ifade etmiş olduğu lâfızlarla mukayyeddir. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, *"Allah, benim ümmetimden, içlerinden geçen fakat lisanlarıyla ifade etmedikleri şeyi bağışlamış, affetmiştir..."* buyurmuş olmasıdır. Veyahut da,Hz. Peygamber bunu, manası bu olan başka lafızlarla ifade etmiştir. Hem Cenâb-ı Hakk'ın, *"İçlerinden kimi de Allah'a şöyle ahdetmişti: "Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun, zekât vereceğiz "* buyruğu, o ahid verenin, bu sözü söylediğini haber vermektedir. Sözü söylemek ise, onun bunu, lisanıyla ifade ettiğini göstermektedir.

Üçüncü soru: Ayetteki *"andolsun, zekâtını vereceğiz"* ifadesinden maksat,

herhangi bir miktar malı çıkarıp vermektir. Sonra, malı çıkarıp vermek iki kısma ayrılır: Bu, bazan farz olur, bazan olmaz. Farz olan da ikiye ayrılır: Vacib olan zekât ve nafakaların verilmesi gibi, doğrudan, şeriatın mecbûr tutmasıyla vâcib olan kısım; diğeri de, kişinin, meselâ nezrettiği adaklar gibi, kendiliğinden yerine getirmeyi iltizâm ettiği, üstlendiği farz kısım. Bu üç kısmı iyice öğrendiğinde, biz diyoruz ki: *"Andolsun, zekâtı vereceğiz"* sözü, bu üç kısmın üçünü de içine alır mı almaz mı?

Cevap: Biz diyoruz ki: Farz olmayan sadakalar, bu ayetin hükmüne dahil değildirler. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, o sadakayi بَخِلُوا بِهِ *"Onunla cimrilik ederler!"* ifadesiyle vasfetmiş olmasıdır. Şeriat örfünde **"buhl"** (cimrilik) vâcib olanı vermemek demektir. Hem Allah Teâlâ, onları, bunu vermemelerinden dolayı tenkit etmiştir. Halbuki mendûb, nâfile olanları terkedenler, bir zemme, tenkide müstehak olmazlar. Geriye kalan iki kısımdan, şeriatın mecbûr tutmasıyla farz olanlar, şüphesiz ayetin hükmüne dahildirler. Bunlar, zekâtlar, haccda ve savaşta harcanılmasına ihtiyaç duyulan mallar ve farz olan nafakaların tedariki hususunda ihtiyaç duyulan mallardır.

Geriye şöyle denilmesi kalmıştır: "Ayet, bu sözü söyleyen kimsenin, nezr, adak yoluyla herhangi bir malı çıkarıp vermeyi üstlendiğine delalet eder mi?" Görünen odur ki, ayetin lafzı, buna delalet etmez. Çünkü ayette zikredilen, onun sadece, *"Eğer bize lütf-u kereminden ihsan ederse, andolsun, zekâtını vereceğiz"* şeklindeki sözüdür. Bu ise, herhangi bir adağı ihsas ettirmemektedir. Çünkü bu, bir kimse, Allah'ın kendisini zengin kılması halinde, Rabbi ile farz olan infâkları yerine getirme hususunda da bir ahidleşmede bulunabileceğine delâlet eder. Böylece bu, o kimseye vâcib olanın, işte bu iltizam edip üstlenmeden dolayı farz olduğuna delâlet eder. Halbuki zekât, bu üstlenme, iltizâm etme sebebiyle farz olmayıp, "nisâb" miktarına sahip olması ve o malın üzerinden de tam bir yılın geçmesiyle farz olmuştur.

Biz deriz ki, لَنَصَّدَّقَنَّ *"elbette zekât vereceğiz"* tabiri, onların, bu işi hemen yapmalarını gerektirmez. Çünkü bu, bu fiilin ileride de yapılabileceğine dair bir haberdir. Ayetteki bu kadarcık bir ifâde, onun hemen yapılması gerektiği manasına gelmez. Buna göre sanki onlar, "Biz, muayyen bir zamanda tasadduk ederiz" demiş gibi olurlar. Bu, onların tıpkı, "Namazın farz olduğu vakitlerde, biz salihlerden oluruz" demeleri gibidir. Böylece, zikrettiğimiz bu takdirden şu netice çıkmıştır: Bu ahidleşmenin hükmüne giren, şeriatın doğrudan doğruya mecbûr kılmasıyla verilmesi gereken malları vermektir. Bu husus, bizim bu ayetin, zekâtını vermeyenler hakkında nazil olduğuna dair nakletmiş olduğumuz rivâyetlerle de kuvvet kazanır. Böylece, Cenâb-ı Hak sanki, o münafıkların durumunun, tıpkı peygambere ve mü'minlere karşı nifâk içinde bulundukları gibi, Rableriyle anlaştıkları konularda da Rablerine karşı nifâk içinde bulunduklarını ve söylediklerini yerine getirmediklerini beyân etmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise, onları tam bir nifâk içinde bulunmakla nitelemektir. Bu bölümlerin ekserisi, **Kâdî**'nin sözüdür.

Dördüncü soru: Ayetteki مِنْ فَضْلِهِ kelimesinde "fadl"dan ne kasdedilmiştir?

Cevap: Bununla, hangi yolla olursa olsun, yani ister ticaret, ister üretim, isterse bu ikisinin dışındaki bir yolla olsun, mutlak manada mal-mülk vermek kasdedilmiştir.

Beşinci soru: لَنَصَّدَّقَنَّ kelimesi nasıl iştikak etmiştir?

Cevap: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı لَنَتَصَدَّقَنَّ 'dir. Ancak ne var ki, mahreçleri yakın olduğu için tâ harfi sâd harfine idgâm edilmiştir." **Leys** şöyle demiştir: "Arapça'da, "musaddık", veren kimseye; "mutasaddık" da isteyen sâile denilir." **Esma'î** ve **Ferrâ** bu mananın bir hata ve yanılma olduğunu; veren kimseye "mutasaddık" denildiğini, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ *"Hakkımızda ayrıca lütufkârlık da et. Zira Allah lütufkârları mükafaatlandırır "* (Yusuf, 88) buyurduğunu söylemişlerdir.

Altıncı soru: Ayetteki وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ *"Salihlerden olacağız"* tabirinden maksad nedir?

Cevap: "Salih", "müfsid"in zıddıdır. "Müfsid", mükellefiyet hususunda kendisine farz olan şeylerde cimrilik yapan kimse demektir. Binâenaleyh, "Sâlih"in de, mükellefiyette kendisine farz olan hususları yerine getiren kimse olması gerekir. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: **"Sa'lebe,** Allah'ın kendisine hayır kapılarını açması halinde tasadduk edeceğine, hacca gideceğine dair Allah'a ahid vermişti. "

Ben derim ki: Ayeti kayıtlamak hususunda bir delil bulunmamaktadır. Tam aksine, ayet-i kerimedeki *"andolsun, zekâtını vereceğiz"* tabiri farz olan zekâtın verilmesine; *salihlerden olacağız.."* tabiri de, mutlak manada verilmesi gerekli olan her şeyin verileceğine bir işarettir.

Allah Mal Verdiğinde Münafıkın Tutumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا آتَاهُمْ مِنْ فَضْلِهِ بَخِلُوا بِهِ وَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ *"Allah, kendilerine lütfundan verince de onunla cimrilik edip, arka çevirdiler. Onlar işte öyle dönektirler..."* buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın, onları şu üç sıfatla vasfettiğine delâlet eder:

1) Cimrilik. Bu, hak olanı vermemek demektir.

2) Ahidden dönmek.

3) Allah'ın mükelleflyetlerinden ve emirlerinden yüz çevirmek.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقاً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَى يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ *"Nihayet... o da bu fiillerin akıbetini kalblerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifâk yaptı"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَعْقَبَ tabiri daha önce geçmiş olan bir şeye isnâd edilmesi gereken bir fiildir. Daha önce geçen ifadeler ise, "Allah", "ahidleşme", "tasaddukta bulunma", "salâh", "buhl", "tevelli-yüz çevirme" ve "l'râz" kelimeleridir. أَعْقَبَ kelimesini, muâhedeye, yahut tasadduka; yahud salâh'a isnâd etmek (bunları onun fâili kabul etmek) caiz değildir. Çünkü, bu üç şey hayır ameliendir. Şu halde nifâkın meydana gelmesinde bunları müessir saymak mümkün değildir. Bu kelimeyi, "buhl", "tevelli" ve "l'râz"a isnâd etmek de mümkün değildir. Çünkü, bu üçünün bulunması halinde, o kimse farzları yerine getirmeyi terketmiş olur. Binâenaleyh, bunları, kalbdeki nifâkın meydana gelmesinde müessir addetmek mümkün değildir. (Farzları terketmek, bir nifâk alâmeti değildir.) Çünkü bu nifâk, küfür demek olup küfürde cehâlettir, Allah'ı tanımamadır. Halbuki, bazı farzları terketmenin kalbte cehâletin (küfrün) meydana gelmesinde müessir kabul etmek caiz değildir. Bir defa, vâcibi terketmek yokluktur. Cehâlet ise, varlıktır. Halbuki yok olan, var olanda müessir olamaz. İkinci olarak: bu "buhl", "tevelli" ve "l'râz", kendilerinde nifâk olmadığı halde, pekçok fasıkta da bulunabilir. Üçüncü olarak: Bu (farzları) terk, şayet kalbte bir küfrün meydana gelmesini gerektirseydi, bu terk, ister şer'an caiz olsun, isterse şer'an haram olsun, onu gerektirirdi. Çünkü, şer'î hükümlerin ihtilâf sebepleri, "müessir" olanı müessir olmaktan çıkarmaz. Dördüncü olarak: Cenâb-ı Hak bu tabirin peşinden, *"Allah'a olan va'adlerini tutmadıkları, yalan söyledikleri için "* buyurmuştur. Binâenaleyh, şayet أَعْقَبَ fiili, "buhl", "tevelli" ve "l'râz"a isnâd edilmiş olsaydı, o zaman ayetin takdiri, "Allah'a olan va'adlerini tutmadıkları ve yalan söyledikleri için, onların cimrilikleri, yüz çevirmeleri ve döneklikleri, onların akibetini kalplerinde bir nifâk haline getirdi.." şeklinde olurdu ki, bu da caiz değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "tevelli" ile. bu tevelli ile kalbte meydana gelen nifâkın arasını birbirinden ayırmıştır. Halbuki bunun yanlış bir söz olduğu malumdur. Dolayısıyla yaptığımız bütün bu izahlarla, أَعْقَبَ fiilini, Cenâb-ı Hakk'ın dışında, daha önce zikredilmiş olan şeylerden birisine isnâd etmenin caiz olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh bu fiilin Allah'a isnâd edilmesi gerekir. Böylece de mâna, "Onların akibetini, kalblerinde nifâk haline getiren Allahı Teâlâ'dır..." şeklinde olur. Bu da, kalblerde küfrü yaratanın Allahu Teâlâ

olduğuna delâlet eder. İşte bu, Zeccâc'ın söylemiş olduğu şu hususturı "Bu ayetin manası, "onlar geçmişte saptırınca, Allah da, gelecekte onları dinden saptırmıştır " şeklindedir." فَأَعْقَبَهُمْ fiilinin failinin Allah olduğu görüşünü, O'nun إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ ifadesi de desteklemektedir. Zira, يَلْقَوْنَهُ daki zamir Allah'a râcidir. Binâenaleyh daha uygun olan, فَأَعْقَبَهُمْ fiilinin de, Allah'a isnâd edilmiş olmasıdır.

Kâdî şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ ifadesinden kasdedilen mana فَأَعْقَبَهُمُ الْعُقُوبَةَ عَلَى النِّفَاقِ "Allah, nifaklarından ötürü, akıbette onlara ceza verdi" şeklinde olur. O ukûbet de, onların kalblerinde meydana gelen keder, gönül sıkıntısı, başlarına gelen zillet ve kınanma vb' dir. Ve bu, onlarla birlikte ahirete kadar devam eder." Biz deriz ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu, delilsiz ve herhangi bir şüphe bulunmadan, zahiri terketmektir. Eğer **Kâdî**, "Akli deliller, Allah Teâlâ'nın, küfrü yaratmadığına delâlet ediyor" derse, biz de onların dellilerine sapasağlam dağları bile çökertecek kuvvette akli delillerle mukabele ederiz.

İKİNCİ MESELE

Leys şöyle demektedir: "Birisinin işinin akıbetini pişmanlık kıldığında, yani onu pişman olacak duruma getirdiğinde أَعْقَبْتُ فُلَانًا نَدَامَةً dersin." **Hüzeli** de şöyle demektedir: أَوْدَى بَنِيَّ خَسْرَةٌ / بَعْدَ الرُّقَادِ وَعَبْرَةٌ لَا تُقْلِعُ *"Oğullarım helâk olup gittiler ve ölümlerinden sonra gerlye bana, hasretle hiç sona ermeyen göz yaşları bıraktılar;"* yine Arapça'da أَكَلَ فُلَانٌ أَكْلَةً أَعْقَبَتْهُ سَقَمًا "Falanca, neticede kendisini hasta edecek olan bir lokma yedi" ve أَعْقَبَهُ اللَّهُ خَيْرًا "Allah onun akıbetini hayır kıldı" denilir. Velhasıl Arapça'da, bir şey bir şeyin peşinden meydana geldiğinde, أَعْقَبَهُ اللَّهُ deyimi kullanılır."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Sözde Durmamak Münafıklığa Götürür

Ayetin zahiri, ahdi bozup, sözünden caymanın nifâkı doğuracağına delalet etmektedir. Bu sebeple müslümanın, bundan olabildiğince sakınması, kaçınması gerekir. Binâenaleyh bir kimse, herhangi bir iş hususunda Allah'la ahidleştiğinde, onu yerine getirmek için gücünün yettiğince gayret göstermelidir. **Hasan el-Basrî** (r.h.)'nin görüşüne göre, işte bu husus hiç şüphesiz bir nifâka yol açar. O bu hükmünde, hem bu ayete, hem de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in: *"Kendisinde şu üç şey bulunan kimse, namaz kılsa da, oruç tutsa da ve kendisinin mü'min olduğunu iddia etse de münafıktır: Söylediğinde yalan söyleyen, va'adettiği zaman va'adinden dönen ve kendisine bir şey emânet olarak bırakıldığında ona hıyanet eden..."* [26] hadisine tutunmuştur.

---

26) Benzeri bir hadis: Müsned, 2/200.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, *"Siz, benim için şu altı şeyi kabul edin, ben de sizin için cenneti tekeffül edeyim: Konuştuğunuzda yalan söylemeyiniz, söz verdiğinizde caymayınız, size bir şey emânet edildiğinde ona ihânet etmeyiniz, gözlerinizi, ellerinizi ve avretlerinizi koruyup haramdan men ediniz. Gözlerinizi hiyânetten; ellerinizi hırsızlıktan, avret mahallerinizi de zinâdan..."* dediği rivayet edilmiştir.

Atâ İbn Ebî Rabâh şöyle der: "Bana, **Câbir İbn Abdullah**, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, *"Kendisinde şu üç şey bulunan kimse münafıktır.."* [27] hadisini, peygamberle konuştuklarında, O'na yalan söyleyen, sırrını kendilerine emanet ettiğinde ona hiyânet eden ve kendisiyle birlikte sefere çıkacaklarına söz verdiklerinde cayan münafıklar hakkında söylediğini anlattı. " **Amr İbn Ubeyd** bu hadisi tefsir ederek şöyle dedi: "Allah namına konuştuğunda O'nun dinine ve Resûlüne karşı yalan söyler. Va'adettiğinde, Allah'ın kendisiyle ahidleşenler hakkında söylediği gibi, sözünden cayar; Allah'ın dini hususunda kendisine itimâd edildiğinde, o gizlice hiyânet eder. Böylece de kalbi, lisanından başka bir durumda olur."

Vâsıl İbn Atâ'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "**Hasan el-Basrî**'ye birisi gelerek: "**Yakûb** (a.s.)'un çocukları: "**Yusuf**'u kurt yedi.." şeklinde bir söz söylediler, ama yalan söylediler. *"Biz onu, mutlaka himâye edeceğiz.."* (Yusuf, 63) sözlerinde de , ona söz verdiler, ama bundan caydılar. Babaları, **Yusuf** hakkında onlara güvendi, ama onlar ona hiyânet ettiler. Binâenaleyh, şimdi biz bunların münafık olduklarına hükmedebilir miyiz?"deyince, **Hasan el-Basrî** (r.h.) durdu, bir şey söyleyemedi.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar"* buyruğu, bu söz verenin, münafık olarak öldüğüne delâlet eder. Bu ayetin verdiği haber, kendisinden haber verilen hâdiseye uygun olarak tahakkuk etmiştir. Zira, rivâyet olunduğuna göre **Sa'lebe**, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e zekâtını getirmiş, bunun üzerine Hz. Peygamber de: *"Allah, beni, senin zekâtını kabul etmekten men etti!"* buyurmuştur. Ve o, bu hal üzere kalmış ve onun sadakasını, zekâtını, o ölünceye kadar kimse kabul etmemiştir. Böylece bu, bu haberin bildirdiği şeyin, habere uygun olarak meydana geldiğine delalet eder. Böylece de bu, gaybtan bir haber vermek olmuş olur. Bu sebeple de bir mucize olmuş olur.

27) Câmiu's-Sağîr, 1/132.

BEŞİNCİ MESELE

Cübbaî şöyle demiştir:"Müşebbihe, Allah'ın görülmesini isbat hususunda, O'nun, *"Kendisine kavuşacakları gün..."* (Ahzâb, 44) ayetine sarılmışlardır. Halbuki **"likâ"**, görmek demek değildir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, münafıklarla ilgili olarak, إِلَىٰ يَوْمِ يَلْقَوْنَهُ *"Kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar.."* ayetidir. Hem ülemâ, kâfirlerin Allah'ı göremeyecekleri hususunda icmâ etmişlerdir. Binâenaleyh, bütün bunlar **"likâ"**'nın görmek demek olmadığına delâlet eder. Bu görüşümüzü, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, *"Bir müslümanın hakkını gasbetmek için yalan yere yemin eden kimse, Allah kendisine gazab etmiş olduğu halde, Allah'a mülakî olur"* [28] hadisi de desteklemektedir. Yine ulemâ, bu hadiste geçen**"likâ"**dan maksadın, "O kimsenin, Allah katında olan cezâ ile yüz yüze kalması..." olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. İşte burada da böyledir." **Kâdî, Cübbaî**'nin bu sözünü çok beğenmiştir.

Ben derim ki: Ben, böylesi zeki kimselerin, bu tür zayıf ve tutarsız misallerle nasıl yetinebildiklerine çok şaşıyorum. Bu böyledir, zira biz, **"likâ"** lafzını gerek bu ayette ve gerekse bu hadiste, ayrı bir delil sebebiyle "görmek" manasına hamletmedik. Fakat bu durum, diğer hallerde **likâ**'nın "görmek" anlamını terketmemizi gerektirmez. Baksana bizim, umûm olan bazı ifadeleri, ayrı bir delilden dolayı tahsis etmemizden, aynı şeyi umûmî bütün ifâdeler hakkında delilsiz olarak uygulamamızı gerektirmez. Binâenaleyh o gerekmediği gibi, bu da gerekmez.

İmdi şayet o "Bu söz, ancak Arapça'da **"likâ"** kelimesinin "görmek" manasından ibaret olması halinde kuvvet kazanır; oysa ki bu, kabul edilemez" derse, biz deriz ki: "Likâ"nın, ulaşmak, vasıl olmak anlamına geldiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh bir şeyi gören, ona ulaşır, vasıl olur. Bu sebeple de, **"idrâk"** kelimesi ulaşmak, yetişmek anlamına geldiği gibi, "rü'yet" (görmek) de "likâ" anlamına gelmiş olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Musa'nın ashâbı dedi ki: "İşte yakalandık!"* (Şuarâ, 61) buyurmuştur. Sonra biz, "likâ"yı, "rü'yet" (görmek) manasına hamlettik. İşte burada da böyledir. Sonra biz şöyle diyoruz: Buradaki "likâ"nın görmek anlamına gelmediğinde şüphe yoktur. Tam aksine, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O da, bu fiillerinin akıbetini kalblerinde, kendisinin huzuruna çıkacakları güne kadar sürecek bir nifâk yaptı"* buyruğundan kastedilen mana, "O'nun hüküm ve kazasının ifâ edildiği güne kadar..."şeklindedir. Bu tıpkı, bir kimsenin "Sen yarın amelinle karşılaşırsın, onunla başbaşa kalırsın.." demesine benzer. Yani, "Ameline göre karşılık görürsün..." demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın بِمَا أَخْلَفُوا اللَّهَ مَا وَعَدُوهُ وَبِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ buyruğunun manası: "Allah

28) Buhârî, Husûmet, 4 (3/90).

Teâlâ bundan önce sözlerinden cayıp yalan söylemeye cüret ettikleri için, kalblerinde o nifâkı meydana getirmek suretiyle onlara azâb etmiştir" demektir.

Neçvâ Kelimesinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Hak أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ *"Münafıklar hâlâ bilmediler mi ki, Allah, şüphesiz onların içlerinde gizlediklerini de, fısıltılarını da biliyor..."* buyurmuştur. "Sır" onların kalblerinin gizleyip sakladığı şeydir. **"Neçvâ"** ise kendi aralarında birbirleriyle fısıldaşarak görüşmeleridir. **Necvâ, necve'den gelir.** Bu kelime de gizli söz, gizli konuşmak demektir. Buna göre, fısıldaşan iki kimse, sanki başkasının kendileriyle birlikte olmasını önlemişler ve kendileri dışındakilerden uzaklaşmışlar demektir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onu çok münâcaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık...* (Meryem, 52); *"Vakta ki artık ondan ümitlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler"* (Yusuf, 80); *"günahı, düşmanlığı... fısıldaşmayın. İyiliği, takvâyı fısıldaşın..."* (Mücadele, 9) ve, *"Siz peygambere mahrem bir şey arzetmek istediğiniz vakit, bu mahrem konuşmanızdan evvel sadaka verin "* (Mücadele, 12) ayetleridir.

Sen, "sır" ile "necvâ" arasındaki farkı kavradığın zaman, ayetten kastedilen mana şöyle olur: Cenâb-ı Hak sanki, "Onlar, benim sırrı ve fısıldaşmayı bildiğimi, bundan haberdar olduğumu bilmezler mi? Onlar daha nasıl benim, onların hallerini, zâhiri bildiğim gibi bildiğimi ve zâhire göre azâb ettiğim gibi, gizli olan şeylere göre de azâb edeceğimi bildikleri halde, aslında aralarında sırlaşmak ve fısıldaşmak demek olan nifâka cüret edebiliyorlar?.." demek istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ *"Ve muhakkak ki Allah, gaybleri çok iyi bilendir.."* buyurmuştur. **Allâm, âlim** kelimesinin mübalağa veznidir. **"Gayb"**, canlılardan gizli saklı olan şey demektir. Binâenaleyh, bu tabir ile kastedilen, Allah Teâlâ'nın zatının, bütün eşyayı bilmeyi gerektirdiğidir. Binâenaleyh O'nun bütün malumatı bilmiş olması gerekir. Bu sebeple de O'nun, kalblerde ve gönüllerde olan herşeyi bilmesi gerekir. O halde, daha nasıl (herhangi bir şey) ondan saklı tutulabilir? Bu ayetteki bu ifadenin bir benzeri de, Hz. İsa'nın, *"Şüphesiz ki gaybları hakkıyla bilen sensin sen..."* (Mâide, 116) şeklindeki sözüdür. Cenab-ı Hakk'ı, **allâme** kelimesiyle vasfetmek O'na bu ismi vermek ise caiz değildir. Çünkü bu sîga, bu kalıp, bir çeşit öğrenme külfetini hatıra getirmektedir. Halbuki, Allah hakkında tekellüf ise düşünülemez.

★ ★
★

Gönülden Maddi Yardımda Bulunanları Münafıkların Tenkidi

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٩﴾

"Sadakalar hususunda mü'minlerden gönüllü verenlerle güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan (fakir)lerle eğlenenler (yok mu?) Allah onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için, pek acıklı bir azâb vardır"

(Tevbe, 79).

Bil ki bu, onların bir başka çirkin fiilleridir. Bu da, o münafıkların, gönüllü ve samimi olarak sadaka veren kimseleri ayıplayıp tenkid etmeleridir. **İbn Abbâs** (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün, bir hutbe okudu ve ashâbı sadaka vermeye teşvik etti. Bunun üzerine **Abdurrahman İbn Avf**, (sadaka olarak) dörtbin dirhem getirerek şöyle dedi: "Benim sekizbin dirhemim vardı. Bundan dörtbin dirhemini kendim ve çoluk çocuğum için geriye bıraktım; şu dörtbinini de Rabbimin ahiretteki vaadine güvenerek O'nun yoluna yatırdım." Bunun üzerine Hz. Peygamber de: *"Verdiğin ve vermediğin şeyleri, Allah senin için mübarek kılsın!"* buyurdu. Allah'ın, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu hususteki duasını kabul ettiği, öyle ki hanımı **Tümâdir**'in sekizdebirin dörtte bir hissesi olarak, seksenbin dirhem aldığı söylenmiştir.(*)

Hz. Ömer de, aynı miktarda sadaka getirdi. **Asım İbn Adiyy el-Ensari** de, yetmiş ölçek hurma sadaka getirdi. **Osman İbn Affân** da, çok büyük miktarda bir sadaka getirdi. **Ebû Akil** de, bir "sâ" hurma getirerek "Dün gece, hurmalıklarına su salmak için, bir adama ücretli olarak çalıştım. Ve böylece iki "sâ" hurma elde ettim. Bunlardan birisini çoluk çocuğuma bıraktım, diğerini de Rabbimin ahiretteki vaadine güvenerek O'nun yoluna verdim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), onun da zekât mallarının içine konulmasını emretti. İşte bunun üzerine münafıklar tenkid ederek: *"Onlar sadakalarını ancak, bir gösteriş ve desinler diye getirdiler. Ebu Âkil bir "sâ" hurmasını, diğer büyük sahabilerle birlikte anılsın diye getirdi!... Halbuki Allah, onun bir "sâ" hurmasına muhtaç değildir"* dediler de, işte bunun üzerine Allah bu ayeti inzâl buyurdu.

Lemz kelimesinin hangi manaya geldiği, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ (Tevbe, 58) ayetinin tefsirinde geçmişti.. الْمُطَّوِّعُونَ kelimesinin aslı, الْمُتَطَوِّعُونَ kelimesidir. "Tatavvu"

(*) Vefatında dört hanımı olduğu anlaşılıyor (Ç.).

"nâfile" demek olup bu da, farz olmayan, nafile bir şeyi yapmak suretiyle Allah'a itaatta bulunmak demektir. Tâ harfinin tî'ya idgâm edilmesinin sebebi ise, bu iki harfin mahreçlerinin birbirine yakın olmasıdır. **Leys:** "**Cühd,** fakir kimsenin kendisiyle kıt-kanaat yaşadığı az bir şeydir" demektedir. **Zeccâc** da, bu kelimenin, cimin hem dammesi, hem de fethası ile kullanıldığını söylerken, **Ferrâ,** dammeyle **(cühd)** okumanın Hicazlıların; fetha ile **(cehd)** okumanın ise, başkalarının kullanışı olduğunu söylemektedir. **İbn Sikkît** bu iki kullanılış arasında fark bulunduğunu naklederek: "**Cühd,** tâkat ve güç demektir. Meselâ, gücüm ve kuvvetim manasında, هٰذَا جُهْدِى "Gücüm tâkatim bu.." dersin" demektedir.

Sen bunu iyice anladığın zaman, bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Sadakalar hususunda gönüllü verenler"* ifadesiyle, fazla sadakaları getiren o zenginler; *"güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan (fakir)ler..."* tabiriyle de, bir "sâ" hurma getirdiği için, **Ebu Akîl** kastedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, münafıkların onlarla alay ettiğini, Allah'ın da, onların alaylarına karşılık verdiğini beyân buyurmuştur.

Bil kî, Allah rızası için mal vermek, zekâtlarda ve diğer farz olan harcamalarda olduğu gibi, bazan vâcib, bazan da nâfile olur. İşte bu ayetten, nâfile olanı kastedilmiştir. Sonra nâfile sadakayı veren, **Abdurrahman İbn Avf** ve **Osman İbn Affân** gibi, bazan zengin kimseler olur da böylece de çok sadaka getirmiş olurlar. Bazan da, fakir olur da, az sadaka getirir ki bu "az", güç ve sıkıntı içinde yaşayan kimsenin, son takatini kullanarak getirdiği şeydir. Mükâfaata müstehak olmak hususunda bu iki miktar sadaka arasında bir fark bulunmamaktadır. Zira zahirî amellerden maksad, niyetin keyfiyeti ile şartların, yani saiklerin ve engellerin nazar-ı itibara alınmasıdır. Binaenaleyh bazan, fakirin getirip vermiş olduğu o az miktar, Allah katında, zenginin getirmiş olduğu o çok miktardan daha kıymetli olur.

Sonra o cahil münâfıkların bakışları, fikirleri, işlerin zahirini aşamaz, böylece de az sadaka getiren fakiri ayıplar, tenkit ederler. Onların bu ayıplamaları, şu birkaç sebepten ileri gelmiş olabilir:

1) Onların, "O fakir olduğu için, ona muhtaçtır; o halde daha nasıl bunu tasadduk edebilir?" demeleridir. Ancak ne var ki (onlar bilmiyorlar ki), bu, faziletten neş'et eden bir husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"kendilerinde fakr-u ihtiyaç olsa bile, onları. kendi öz canlarından daha üstün tutarlar.."* (Haşr, 9) buyurmuştur.

2) Onların, "Bu azıcık şeyin ne tesiri olacak ki?" demeleridir. Bu da bir cehâlettir. Zira bu adam, sadece buna gücü yetip bunu getirdiğinde, yapabileceği her şeyi yapmıştır. Binâenaleyh, bu kimsenin ameli, Allah katında başkasının amelinden daha kıymetli olur. Zira o, kalbinin alâkasını, elindeki dünya malından uzaklaştırıp kesmiş ve Allah'a tevekkül etmekle yetinmiştir.

3) Onların şöyle demeleridir: "Bu fakir kimse, o az sadakayı, bu durumda, bu makamda, kendisini, büyük ve ileri gelen kimseler arasına katmak için vermiştir." Bu da bir cehâlettir, çünkü insanın kendisini hayır ve din ehline katmaya çalışması, onun kendisini tembel, işsiz güçsüz kimselere katmasından daha hayırlıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ buyruğu hakkında yapılmış olan temel açıklamayı[29] sen biliyorsun. **Esamm** şöyle demektedir: "Bundan maksad şudur: Allah, o münafıkların, iyilik nev'inden olan o amellerini zahiren kabul eder; fakat ahirette o amellerinin mükâfaatını vermez. İşte bu da, onlarla alay etme kabilinden olur."

* *
*

إِسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٨٠﴾

"Onlar için ister istiğfar et, ister etme. Eğer onlar için yetmiş defa istiğfar dahi etsen, yine Allah onları kesinlikle bağışlayacak değildir. Bu, böyledir. Çünkü Allah'ı ve Resûlünü inkâr ederek kâfir olmuşlardır. Allah ise, fâsık bir kavmi hidâyete ulaştırmaz"

(Tevbe, 80).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetin Nüzul Sebebi: Münafıklar

İbn Abbas (r.a.) şöyle der: "Önceki ayet, münafıklar hakkında nazil olunca onlar, "Ya Resulallah, bizim için mağfiret taleb et!" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Sizin için mağfiret talebinde bulunacağım "* dedi ve onlar için mağfiret talebine yöneldi de, bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu. Bundan ötürü de Allah'ın Resûlü, mağfiret talebinde bulunmaktan vazgeçti."

29) Müfessir, bununla **müşakele** denilen izah tarzına işaret etmektedir. Bu konuda mesela Bakara, 15 ayetinin tefsirine bkz. (Ç.)

Hasan el-Basrî de şöyle demektedir: "Onlar Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelerek, özür beyanında bulunuyor ve, *"Biz sadece en güzel olanı, iyilik ve muvaffakiyet arzu ettik"* (Nisa, 62) diyorlardı. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nâzil oldu."

Esamm şunu rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) hutbe okurken, **Abdullah İbn Ubeyy İbn Selûl** ayağa kalktı:"Bu, Allah'ın kendisine ikramda bulunup aziz kıldığı, yardım edip desteklediği Allah'ın elçisidir.." dedi. Uhud muharebesinden sonra da böyle bir şey için ayağa kalkınca, **Hz. Ömer** ona: "Ey Allah'ın düşmanı, otur! Küfrün ortaya çıkıp aşikâr oldu!" dedi. Bunun üzerine, orada bulunanların hepsi ona cephe alıp, onu lanetlediler. O da, namaz kılmadan mescidden çıktı. Derken, kavminden birisi ona rastladı ve: "Senin mescidden çıkmana sebep nedir? Nereye gidiyorsun?" dedi. Bunun üzerine o da, cereyan eden olayı anlattı. O adam, ona: "Allah'ın Resûlüne dön ve senin için mağfiret talebinde bulunmasını iste!" dedi. O da: "Benim için mağfiret talebinde bulunsun ya da bulunmasın; artık aldırmıyorum!" dedi. İşte bunun üzerine: *"Onlara, "Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için mağfiret talebinde bulunsun!" denildiği zaman, başlarını çevirdiler.."* (Münafikûn, 5) ayeti nâzil oldu. **Uhud**'dan sonra münafıklar, (Hz. Peygamberin yanına) gelerek, özür beyanında bulundular ve birtakım sudan bahaneler ileri sürerek, kendileri için istiğfar etmesini istediler.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ *"Eğer onlar için yetmiş kere dahi istiğfar etsen, yine Allah onları bağışlayacak değildir"* buyurmuştur.

Şa'bî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Abdullah İbn Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl**, Allah'ın Resûlü (s.a.s.)'nü, babasının cenazesine çağırdı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Sen kimsin?"* deyince o: "Ben, **Hubab İbn Abdullah**'ım" dedi. Bunun üzerine de, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Hayır, sen Abdullah İbn Abdullah'sın. Zira "Hubab" şeytanın adıdır"* dedi, sonra da bu ayeti okudu.

Kâdî, "Cenâb-ı Hakk'ın," *"Onlar için ister istiğfar et, ister etme"* ayetinin zahiri, münafıkların Hz. Peygamber'den mağfiret talebinde bulunmasını istediklerine delâlet eder gibidir" dedi. Ben bu hususta haberleri naklettim.

Bu ayetin daha önceki ifadelerle en yakın ilgi ve alâkası, **İbn Abbas** (r.a)'ın bildirdiği şu hususdur: "İstiğfar talebinde bulunanlar, Hz. Peygamberi ayıplayıp tenkit edenlerdir. İşte bunun üzerine de bu ayet nazil olmuştur."

ÜÇÜNCÜ MESELE
"Yetmiş" Kaydını Muteber Sayanlar

Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Muayyen bir sayı ile, umumi bir lafzı tahsis etmek, durum ve keyfiyetin, o sayının dışında kalanlar hakkında, tahsis edilen hükmün aksine olduğuna delalet eder. Bu, "hitab delili"ni benimseyenlerin görüşüdür.. Onlar şöyle demişlerdir: "Bunun delili şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer onlar için yetmiş kere dahi istiğfar etsen, yine Allah onları bağışlayacak değildir"* ayeti nazil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Allah'a yemin ederim ki, yetmiş kereden de fazla istiğfar ederim"* dedi ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar için ister istiğfar et, ister etme, haklarında birdir"* (Münafikûn, 6) ayeti nazil oluncaya kadar istiğfar talebinden vazgeçmedi. Bu ayet (Münafikûn, 6) nazil olunca da, bundan vazgeçti.

Bir kimse çıkıp şöyle diyebilir: Bu istidlâl, bu görüşün aksi için daha uygundur. Zira Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, onları kesinlikle bağışlamayacağını beyan edince, durumun zikredilen bu adedin dışında kalanlar hakkında da, zikredilen aded için söz konusu olan duruma müsavi olduğu sabit olmuş olur. Bu da, adedle kayıtlamanın, mezkûr hükmü değiştirmediğini gösterir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kâfir ve Münafık Hakkında İstiğfar Etme Caiz midir?

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelince, Allah onu bundan men etti.

Bazıları da şöyle demişlerdir: Münafıklar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendileri için mağfiret talebinde bulunmasını istediler. Allah Teâlâ da Hz. Peygamber'i böyle bir şeyden nehyetti. Halbuki bir şeyi nehyetmek, nehyedilenin o fiilden önce bulunmuş olmasına delâlet etmez. Biz, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sebeplerden ve delillerden dolayı, o münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelmediğini söylüyoruz:

a) Münafık, kâfirdir. Halbuki, Hz. Peygamberin getirdiği şeriatta, kâfir için mağfiret talebinde bulunmanın caiz olmadığı açıktır. İşte bu sebepten dolayı Allah, Hz. Peygamber'e İbrahim (a.s.)'in babası hakkındaki, *"Muhakkak senin bağışlanmanı isteyeceğim.."* (Mümtehine, 4) sözü hariç, Hz. İbrahim'e uymasını emretmiştir. Bu, şeriatta meşhûr ve marûf olunca, buna yönelmek nasıl caiz olabilir?

b) Başkasının bir başkası için bir mağfiret talebinde bulunması, o başkası, günah ve isyanda ısrar ettiği sürece fayda vermez.

c) Hz. Peygamberin, münafıklar için mağfiret talebinde bulunmaya yönelmesi, günaha yeltenmeye ve onu işlemeye teşvik etmek gibi olur.

d) Cenâb-ı Hak, peygambere bu hususta icâbet etmediği zaman, Peygamber (s.a.s.)'in duası, O'nun katında merdûd olmuş olur. Bu da, Hz. Peygamberin makam ve mertebesine halel gelmesini, noksanlığını iktizâ eder.

e) Peygamberin yapmış olduğu bu duâ Allah tarafından kabul görseydi, o zaman icabetin meydana gelmesi hususunda, duânın sayısının azı da, çoğu gibi olur, arada bir fark bulunmazdı.

Böylece, bu sözün maksadının şu olduğu sabit olmuş olur: Münafıklar Hz. Peygamber (s.a.s)'den kendileri için mağfiret talebinde bulunmasını istediklerinde, Allah, Peygamberini bundan men etmiştir. Bu ayette zikredilen sayıdan maksat ise, men etmeyi sınırlamak, (yani, "Yetmiş defadan fazla duâ edersen kabul ederim." demek) değildir; aksine bu ifade, tıpkı, kendisinden bir ihtiyacının yerine getirilmesini isteyen kimseye, o kimsenin: "Bunu benden, yetmiş defa dahi istesen, ben onu yapmam!" demesi gibidir. Bu kimse bu ifadesiyle, o kimsenin, yetmişden fazla talebte bulunması halinde onu yapacağı manasını kasdetmemiştir. İşte burada da böyledir. Bu görüşü, Cenâb-ı Hakk'ın, ayetteki, *"Bu böyledir. Çünkü onlar, Allah'ı ve Resûlünü inkâr ederek kâfir oldular"* ifâdesi de tekid etmektedir. Böylece Cenâb-ı Hak sayısı yetmişlere ulaşsa dahi Peygamberin istiğfarının onlara fayda vermemesinin sebebinin, onların küfür ve fıskları olduğunu beyan etmiştir. Bu sebep, yetmişden fazla olanda da söz konusudur. Böylece bu illet, bu ayetten kastedilenin, küfürde ısrar ettikleri sürece, Peygamberin onlar için mağfiret talebinde bulunmasının kendilerine fayda vereceğine dair taşıdıkları ümidi ortadan kaldırmak olduğunun bir delili olmuş olur. Bu izah, Hak Teâlâ'nın وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ *"Allah ise, fâsık bir kavmi hidâyete ulaştırmaz"* buyruğu da teyid etmektedir. Zira bu ifâde, "Onların fıskları hidâyete mânidir" demektir. Böylece, doğru olanın, bizim bahsetmiş olduğumuz şeyler olduğu sabit olmuş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Müteahhirûndan olan müfessirler şöyle demişlerdir: "Araplarca "yetmiş" sayısı, son ve nihaî bir zirvedir. Zira "yetmiş", yedinin on katının toplamı demektir. "Yedi, kıymetli bir sayıdır. Çünkü göklerin, yerin, denizlerin, mıntıkaların, yıldızların ve uzuvların sayısı da yedidir. Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak bu sayıyı burada, özellikle şundan dolayı zikretmiştir: Çünkü rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), amcası **Hamza**'nın cenaze namazında yetmiş defa tekbir aldı. Bunun üzerine sanki, "**Hamza**'ya kıldırdığın namazda, yetmiş defa, o müşrikler için mağfiret talebinde bulunsan dahi (...)" denilmek istenmiştir. Bu hususta temel

kaldenin, Cenâb-ı Hakk'ın "...*yedi başak veren, her başakta yüz "dâne" bulunan bir tek tohumun hali gibidir*" (Bakara, 261) ayeti ile, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in اَلْحَسَنَةُ بِعَشْرِ اَمْثَالِهَا اِلٰى سَبْعمائة *"Bir iyiliğin mükâfaatı, on katından başlayıp yediyüz misline kadar çıkar..."* (30) hadisinin ifâde ettiği husus olduğu da ileri sürülmüştür. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu sayıyı katlama sadedinde olmak üzere Resûlü için zikretmiş olunca, bu, bu hususta temel bir sayı olmuş oldu.

* *
*

Muhallef ile Mütehallif Arasındaki Fark

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ ﴿٨١﴾ فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا
كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٢﴾

"Allah Resûlüne muhalefet için savaştan geri kalan münafıklar, oturmalarıyla sevindiler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd etmekten hoşlandılar ve: "Bu sıcakta harbe çıkmayın" dediler. De ki: "Cehennemin ateşi daha sıcak!" Ah bir iyice anlasalar! Artık irtikâb etmekte oldukları günahın cezası olmak üzere, az gülsünler, çok ağlasınlar onlar"

(Tevbe, 81-82).

Bil ki bu, münafıkların çirkin amellerinin bir başka çeşidi olup, bu da onların savaşa katılmamaktan mutluluk duyup, onu çirkin görmeleridir. **İbn Abbas** (r.a.), Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirle, **Tebük Savaşı**'nda Hz. Peygamberle savaşa katılmayan münafıkları kastettiğini söylemiştir. Öyleyse, **muhallef** kelimesi, gidenlerden geri kalan kimse anlamına gelir.

Buna göre şayet: "Onlar, savaşa katılmamak için çareler, yollar aramışlardır. Binâenaleyh evlâ olan, ayette فَرِحَ الْمُتَخَلِّفُونَ "Geride kalanlar sevindiler" denilmesi gerekir idi.." denilirse, buna birkaç yönden cevap verilebilir:

---

30) **Buhari**, İman, 31 (1/15).

a) Hz. Peygamber (s.a.s.), fesâd çıkarıp ortalığı karıştıracaklarını bildiği için, bazı kimseleri, kendisiyle birlikte savaşa katılmaktan men etmiştir. İşte bunlar, "geri kalanlar" değil, "geri bırakılanlar" olmuş olurlar.

b) O savaşa katılmayanlar, bu ayetten sonra gelen şu ayette de, "muhallefûn" (geri bırakılanlar) diye vasfedilmiştir: *"Eğer Allah seni (Tebük'ten) Medine'ye onlardan (orada kalmış olanlardan) bir zümrenin (münafıkların) yanına döndürür de başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyyen ve ebedî (seferê) çıkamazsınız..."* (Tevbe, 83). Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak, o münafıkları Hz. Peygamberle beraber savaşa katılmaktan men edince, işte bu sebeple onlar "savaştan geri bırakılanlar" olmuş oldular.

c) Hz. Peygamber (s.a.s.), mü'minlerle beraber savaşa çıktıktan sonra, onunla beraber savaşa katılmayanlar, sefere çıkmayıp şehirde kaldıkları için, "muhallefûn" (geriye bırakılanlar) diye vasfedilmişlerdir. **İbn Abbas** بِمَقْعَدِهِمْ tabiri ile Allah Teâlâ'nın Medine'yi kastettiğini söylemektedir. Buna göre ayetteki bu kelime, isim-i mekân (oturulan yer manasında) olmuş olur. **Mukâtil**, bu tabire "oturmalarıyla..." anlamını vermiştir. Buna göre de bu kelime, masdar (masdar mîmi) olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ *"Allah Resûlüne muhalefet için.."* buyurmuştur Bu hususta şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Bu, **Kutrub, Müerric** ve **Zeccâc**'ın görüşü olup, "Hz. Peygamber hareket ederken, onların durup kalmaları sebebiyle O'na muhalefet etmek için.." anlamındadır. Bunlar, bu kelimenin "mefûlün leh" olması sebebiyle, mansub olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mana, "Allah'ın Resûlüne (s.a.s.) muhalefet etmek için oturup kalmalarıyla sevindiler.." şeklinde olur.

2) **Ahfeş** şöyle demiştir: "Buradaki **hilâfe** kelimesi, **halfe** (arka, geri) manasındadır. **Yunus, İsa İbn Ömer**'den, bunun manasının, "Allah'ın Resûlünün peşinden, ondan sonra..." şeklinde olduğunu rivayet etmiştir. " Bu ayeti خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ "Allah'ın Resûlünün peşinden, arkasından..." şeklinde okuyanların kıraati de, bu görüşü destekler. Buna göre **hilaf** kelimesi, tıpkı **half** kelimesi gibi, muayyen bir cihetin adı olmuş olur. Bunun, bu manaya gelmesinin sebebi şudur: İnsan, öne doğru yönelmiştir. Binâenaleyh onun arkada kalan cihati, kendisine müteveccih bir yön olması hususunda, ön tarafına muhalif ve ters bir yöndür. **Hilaf** kelimesi, **half** manasına kullanılmıştır. Nitekim, **Ebû Ubeyde, Ahvas**'ın, şu beytini nakletmiştir. عَقَبَ الرَّبِيعُ خِلَافَهُمْ فَكَأَنَّمَا بَسَطَ الشَّوَاطِبُ بَيْنَهُنَّ حَصِيراً... Bu beyitte, hilâf half (arka) manasına kullanılmıştır.

وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ buyruğunun manası:"Onlar, savaşa katılmama sebebiyle sevindiler, savaşa gitmeyi kerih gördüler" demektir. Bil ki, savaşa katılmama, geride kalma ile sevinmek, savaşa katılmayı kerih görmeye delâlet eder. Ancak ne var ki, Cenab-ı Hak bu ifadeyi tekid için tekrarlamıştır. Bir de belki de bundan maksad, onlar o beldeye alışıp oranın halkı ile ünsiyyet kesbettikleri için, orada kalmaya meyletmiş; malı ve canı öldürmeye ve heder etmeye maruz bırakmak olduğu için de, savaşa çıkmayı uygun görmemişlerdir. Hem onları bundan alıkoyan başka bir husus da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in savaşa çıktığı o zamanın çok sıcak olmasıdır ki, işte bu husus, ayet-i kerîmede, وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ *"Ve, "Bu sıcakta harbe çıkmayın..." dediler"* diye beyan edilmiştir. Cenâb-ı Hak, onların bu son mazeretlerine, قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ *"De ki: "Cehennemin ateşi daha sıcak!" Ah bir iyice anlasalar!"* buyurarak cevap vermiştir: Bu, "Bu dâr-ı dünyadan sonra, başka bir dâr, yurt; bu hayattan sonra bir başka hayat daha vardır. Hem bu son bulan bir meşakkattir. O âhiretinki ise, devam eden bir meşakkat ve sıkıntıdır " demektir. **Keşşaf sahibi** şairlerden birisinden şu mısraları nakletmiştir:

مَسَرَّةُ أَحْقَابٍ تُلَقِّيتُ بَعْدَهَا / مَسَاءَةَ يَوْمٍ أَنَّهَا شِبْهُ أَنْصَابِ

فَكَيْفَ بِأَنْ تُلْقَى مَسَرَّةَ سَاعَةٍ / وَرَاءَ تَقَضِّيهَا مَسَاءَةُ أَحْقَابِ

"Uzun çağların bir sürur ve neşesi ki, kendisinden sonra, kötülüğü dağlar misali olan bir günle karşılaştın. Peki, bitiminin hemen arkasında uzun çağların kötülükleri bulunan bir saatlik mutlulukla karşılaşman hakkında ya ne düşünürsün?..."

Münafıklar Az Gülüp Çok Ağlamalıdır

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا *"Artık ... az gülsünler, çok ağlasınlar..."* buyurmuştur.. Bu, her ne kadar emir sîgasıyla gelmiş bir ifade ise de, bunun manası, bu durumun ileride vaki olacağını bildirmektir. Bunun delili, Cenab-ı Hakk'ın bu ifadenin hemen peşinden getirmiş olduğu جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"İrtikab etmekte oldukları (günahın) cezası olmak üzere"* şeklindeki ifadedir. Buna göre ayetin manası, "Onlar, bütün ömürleri boyunca sevinseler ve gülseler dahi, bu az bir şeydir, önemsizdir. Çünkü, dünyanın tamamı ve her şeyi önemsizdir, kıymetsizdir. Ama, onların ahiretteki kederleri ve ağlayışları ise çok fazladır. Zira bu, sona ermeyen bir cezadır. Devam edene, nihayete ermeyene nisbetle, sona eren azdır, önemsizdir" şeklindedir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"Artık ... az gülsünler, çok ağlasınlar"* buyurmuştur. **Zeccâc**, ayette geçen **cezâen** kelimesinin, "mef'ûlün leh" olduğunu ve ayetin manasının, "işte bundan dolayı ağlasınlar..." şeklinde olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Hak, بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"irtikâb etmekte*

oldukları, dünyadaki nifakları sebebiyle" buyurmuştur. **Mutezile**'nin, kulun, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğuna; Allah Teâlâ'nın da, onlara, kendi kesbleri sebebiyle değil de, doğrudan bir zarar ve azâb ulaştırması halinde, zâlim olacağına dair bu ayetle yapmış oldukları istidlâlleri meşhûrdur. Onların bu görüşlerini reddeden görüşler ise, tekrar etmeye gerek bırakmayacak şekilde, daha önce geçmişti.

★ ★
★

Münafıkların Sefere Çıkmaması Daha İyidir

فَإِنْ رَّجَعَكَ اللَّهُ إِلَىٰ طَائِفَةٍ مِّنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُل لَّن تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَن تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا ۖ إِنَّكُمْ رَضِيتُم بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ ﴿٨٣﴾

'Eğer Allah seni (Tebük'den Medine'ye), onlardan (orada kalmış olanlardan) bir zümrenin (münafıkların) yanına döndürür de başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyyen sefere çıkamazsınız. Benimle beraber hiç bir düşmanla muharebe edemezsiniz. Çünkü siz ilk defa oturmayı hoş gördünüz. Artık bundan böyle siz,geri kalan kadın ve çocuklarla beraber oturun"

(Tevbe, 83).

Allah Teâlâ münafıkların rüsvaylıklarını ve kötü gidişlerini açıklayınca, onlar hakkındaki bunca tecrübeden sonra en münasip davranışın,. onları sefere götürmemekte olduğunu açıkladı. Zira onların Hz. Peygamber ile savaşa çıkmaları, birçok müşkilata sebep oluyordu. Şöyle buyurdu: فَإِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ إِلٰى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَ *"Eğer Allah seni (Tebük'ten Medine'ye), onlardan, yani münafıklardan bir zümrenin yanına döndürür de, başka bir savaşa çıkmaya senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra benimle birlikte katiyyen sefere çıkamazsınız"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنْ رَجَعَكَ اللّٰهُ ifadesiyle, bu ayet, Allah seni tekrar Medine'ye döndürürse.." manası murad edilmiştir. **Rec'** kelimesi bir şeyin, daha önce bulunduğu yere dönmesi demektir. Nitekim Arapça'da, رَجَعْتُهُ زَ "Onu, geri çevirdim" denilir. Bu, senin tıpkı, رَدَدْتُهُ رَدّاً "Onu, iyice

reddettim, döndürdüm:." demen gibidir. Cenab-ı Hak, "*onlardan bir gruba*" buyurmuştur; zira, Medine'dekilerin tamamı münafık olmayıp, aksine onların bir kısmı ihlâslı ve mazereti bulunan kimselerdi. فَاسْتَأْذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ "*Şayet onlar, seninle beraber (başka) bir savaşa çıkmak için senden izin isterlerse, de ki: "Bundan sonra artık, siz benimle beraber herhangi bir savaşa katiyyen çıkamazsınız..."* Bu, onları tenkîd etme, onları rahmetten uzaklaştırma ve onların nifâklarını ve rüsvaylıklarını ortaya koyma, teşhir etme yerine geçen bir ifadedir. Bu böyledir, zira müslümanları cihada teşvik etmek, Hz. Muhammed'in getirmiş olduğu dinde zarûrî olarak yer alan bir hükümdür. Onların, savaşa çıkmak için izin talebinde bulunmaya yönelmelerinden sonra, bundan men edilmeleri, onların İslâm'dan çıktıklarının, çeşitli hile ve desiselerle nitelenmiş olduklarının açık bir delilidir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) onları, hile ve tuzaklarından sakınmak amacıyla savaşa katılmaktan men etmiştir. İşte bu husus, bu bakımdan onları lanetleme ve tardetme, kovma gibi olmuştur. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın, "*Siz ganimetler almak için gittiğiniz vakit, o geri bırakılanlar diyecek ki: "Bırakın, biz de arkanıza düşelim." Onlar (bununla) Allah'ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: "Bizim arkamıza asla düşemezsiniz siz..."* (Fetih, 15) ayetidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu men etme işini, إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ "*Çünkü siz ilkin oturmayı hoş gördünüz*" ayetinin ifade ettiği hususa bağlamıştır. Bununla, onların **Tebük Savaşı**'na katılmamaları murad edilmiştir. Buna göre bu, "İlk defa sizin muvafakatınıza duyulan ihtiyaç daha fazla idi. Bu ihtiyaç sona erip ve siz de, bizim sizin katılmanıza çok ihtiyacımız olan bir sırada savaşa katılmadığınıza göre, şimdi biz de sizi kabul etmiyor ve size iltifat etmiyoruz..." anlamındadır. Bu ayette geçen **merre** (kere) kelimesiyle ilgili olarak, **Keşşaf sahibi** şu açıklamayı yapar: Hak Teâlâ'nın bu ayetteki **merre** kelimesi, **merrât** (defaatle, birçok kere) anlamında olmak üzere zikredilmiştir. Bu kelimeye **evvel** kelimesi muzâf kılınmıştır. **Evvel** kelimesi, **merrât** kelimesinin müfredine delâlet etmiş, onun yerine kullanılmıştır. Binâenaleyh, evlâ olan ifade tarzının, أُولَى مَرَّةٍ şeklinde olmasıydı. Yine kendisi, bu soruya şu şekilde cevap vermektedir: Bu iki kullanılışın genel ve umumi olanı, هِنْدٌ أَكْبَرُ النِّسَاءِ "**Hind**, kadınların en büyüğüdür" denilip de, هِنْدٌ كُبْرَى النِّسَاءِ denilmeyişidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ "*Artık bundan böyle siz geri kalan kadın ve çocuklarla beraber oturun*" buyurmuştur.

Alimler **hâlif** kelimesinin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

1) **Ahfeş** ve **Ebu Ubeyde** şöyle demektedirler: الخالِفِينَ kelimesi çoğul olup, bunun müfredi **halif**'dir. **Halif** ise, kavmi içinde birine halef olan, onun yerine

geçen kimse demektir. Buna göre bunun manası: "Evde halef olup, başkasının yerine geçip oradan ayrılmayan erkeklerle beraber... oturunuz" demektir.

2) **Hâlifîn** kelimesi, "muhalefet edenler" anlamındadır. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Arapça'da, birisi bir kimseye muhalefet ettiğinde, ona عَبْدٌ خَالِفٌ ve صَاحِبٌ خَالِفٌ denilir." **Ahfeş,** evdekilere muhalif olduğu zaman, o kimseye فُلَانٌ خَالِفَةُ أَهْلِ بَيْتِهِ "Falanca, kendi ev halkına çok muhalefet edendir.." denilir. " **Leys** de, "Muhalefeti çok ve fazla" anlamında, هَذَا الرَّجُلُ خَالِفَةٌ "Bu adam, çok muhalefet edendir" ve قَوْمٌ خَالِفُونَ "Muhalefet eden kavim, topluluk denilir" demiştir. Bu kelimeyi çoğul yaptığındaysa, **hâlifûn** dersin.

3) **Halîf** kelimesi, "Fasit olan, bozulan" anlamına gelir.

Esmaî şöyle demiştir: "Arapça'da, tamamiyle uzaklaşıp, bozulduğunda, işe yaramadığında, o şey hakkında خَلَفَ عَنْ كُلِّ خَيْرٍ ــ يَخْلُفُ ــ خُلُوفاً (Hiçbir işe yaramadı, bozuldu) denilir. Yine bozulup işe yaramadığında خَلَفَ اللَّبَنُ "süt bozuldu"; ve خَلَفَ النَّبِيذُ "şıra bozuldu.." denilir."

Sen bu üç manayı iyice kavradığın zaman, bilesin ki, lafzın bu manalardan her birine hamledilebileceğinde hiç şüphe yoktur. Çünkü o münafıklarda bütün bu sıfatlar bulunmaktaydı. Bil ki bu ayet, bir kimse, kendisiyle yakın alâkası bulunan kimselerden hile, desîse ve tuzak görüp, bunların gereğini yerine getirme hususunda bütün gücüyle gayret sarfettiklerini müşahede ederse, bu kimsenin onlarla olan münasebetini sona erdirmesinin ve onlarla dost olmaktan kaçınmasının şart ve gerekli olduğuna delâlet eder.

★ ★
★

"Münafıkların Cenaze Namazını Kılma"

وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰٓ أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِۦٓ ۖ إِنَّهُمْ كَفَرُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَمَاتُوا۟ وَهُمْ فَٰسِقُونَ ﴿٨٤﴾

"Onlardan ölen hiç bir kimsenin asla cenaze namazını kılma!.. Kabrinin başında da durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ile kâfir oldular ve onlar fasık olarak öldüler..."

(Tevbe, 84).

Bil ki Allah Teâlâ, Resûlüne, onları yardımsız bırakma, hor ve hakir kılma, zelil etme hususunda sa'y-ü gayret göstermesini emretmiştir. Önceki ayette bahsedilen, "Onların peygamberle beraber savaşa çıkmaktan men edilmeleri" hususu, onların zelîl, hor ve hakir kılınmasını gerektiren sebeplerin en güçlüsüdür. Cenâb-ı Hakk'ın bu ayette bahsetmiş olduğu, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan ölen kimselere namaz kılmaktan men edilmesi" hususu da, onların zelil kılınıp yardımsız, kimsesiz ve çaresiz bırakılmalarını gerektirecek diğer bir güçlü sebeptir.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İbn Selûl hastalanınca Hz. Peygamber (s.a.s) onu ziyaret etti. Bunun üzerine Abdullah İbn Ubeyy, Hz. Peygamber'den, öldüğünde namazını kıldırmasını ve kabri başında dua etmesini istedi. Daha sonra da, Hz. Peygamber (s.a.s)'e kendisine kefen olsun diye, gömleğini istetmek üzere birisini yolladı. Hz. Peygamber de ona, dışından giydiği gömleğini gönderdi. Abdullah bunu geri yollayarak, içten giydiği ve derisine dokunan gömleğini istedi. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a): "O pis, necis kimseye, gömleğini niçin veriyorsun?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "*Benim gömleğim, ondan, Allah'ın azabından herhangi bir şeyi savuşturamaz. Fakat umulur ki, Cenab-ı Hak, bu sayede o münafıkların bin adedini İslâm'a girdirir*" dedi. Zira münafıklar, Abdullah'dan ayrılmazlardı. Onlar onun, bu gömleğin peşinde olduğunu ve ondan bir fayda umduğunu görünce, o gün onlardan bin adedi müslüman oldu.

Abdullah öldüğünde, oğlu, bu haberi Hz. Peygamber'e duyurmak için geldi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğluna: "*Namazını kıldır ve onu defnet!*" deyince, oğlu: "Ya Resulallah, eğer sen onun namazını kılmazsan, hiçbir müslüman kılmaz!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) namazını kıldırmak için ayağa kalkınca, Hz. Ömer de ayağa kalktı ve Hz. Peygamber onun namazını kıldırmasın diye, Hz. Peygamber ile kıblenin arasına geçerek durdu. İşte bunun üzerine, bu ayet nazil oldu. Cebrail (a.s) de, Hz. Peygamberin elbisesinden tutarak "*Onlardan; ölen hiçbir kimsenin cenaze namazını kılma*" dedi.

Vahyin Hz. Ömer'i Teyid Etmesi

Bil ki bu husus, Hz. Ömer (r.a)'in, medhe değer hususiyetlerinden büyük bir menkîbesine delâlet eder. Gerçekten vahiy, birçok ayette, Hz. Ömer'in görüşüne uygun olarak gelmiştir. Meselâ bunlardan birincisi, daha önce de bahsedildiği üzere, Bedir esirlerinden fidye alınması; ikincisi, içkinin haram kılınması; üçüncüsü, kıblenin değiştirilmesi; dördüncüsü, kadınların örtünmesini emreden ayetin inmesi; beşincisi de işte bu ayetin nüzûlüdür. Böylece ayetlerin, Hz. Ömer (r.a)'in görüşüne muvafık olarak inmesi, onun dindeki mertebesinin çok yüksek ve derecesinin çok kıymetli olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) Hz. Ömer hakkında:

"Ey Ömer, şayet ben peygamber olarak göderilmeseydim, peygamber olarak mutlaka sen gönderilirdin"[31] demiştir.

Hz. Peygamber Neden İbn Übey'in Namazını Kıldırmak İstedi?

Sayet, "Onun kâfir olduğunu ve küfür üzere öleceğini ve bir peygamberin böylesi bir kimsenin namazını kılmasının onu tebcil ve tazim etme yerine geçeceğini bilmesine rağmen, Hz. Peygamber'in onun namazını kıldırması nasıl caiz olur? Hem, Peygamber onun namazını kıldığı zaman, ona dua edecektir; halbuki bu, sakıncalı bir şeydir. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamberine, kâfirleri kesinlikle bağışlamayacağını bildirmiştir. Yine, gömleğini ona vermesi, ona değer verilmesi manasına gelir?" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Bunun sebebi, belki de şudur: O, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kefenlenmek için, iç gömleğini yollamak üzere, ona adam gönderdiğinde, Peygamber, zann-ı galibiyle, onun iman ettiğini düşünmüş olabilirdi. Çünkü ömrün sonu, günahkârın tevbe, kâfirin de iman edeceği bir vakittir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber, Abdullah İbn Übeyy'in, müslüman olduğunu izhâr ettiğini görüp,ondan İslâm'a girdiğine dair bu emâreleri de müşahede edince, zann-ı galibiyle, onun müslüman olduğunü düşünmüş, buna binâen de onun namazını kıldırmayı arzulamıştır. Ama, Cebrail (a.s) gelip ona, onun küfrü ve nifakı üzere öldüğünü haber verince, onun üzerine namaz kılmaktan çekinmiştir.

Hz. Peygamber'in, Gömleğini İbn Übeyy'e Göndermesi

Hz. Peygamber'in, gömleğini **Abdullah İbn. Ubeyy İbn Selûl**'e vermesi meselesine gelince, alimler bu hususta da şu izahları yapmışlardır:

1) Hz. Peygamberin amcası **Abbas, Bedir**'de esir alındığında, üzerine giydirecek bir gömlek bulamadılar. Zira o, uzun boylu bir kimse idi. Derken, **Abdullah İbn Ubeyy**, ona gömleğini giydirdi.

2) Müşrikler **Hudeybiye Günü Abdullah**'a: "Biz Muhammed'e boyun eğmiyoruz. Ancak seni tanıyoruz " demişlerdi. Bunun üzerine de: "Hayır, benim için, Allah'ın Resulünde güzel örnekler vardır " dedi. İşte bundan dolayı, Allah'ın Resûl'ü ona (gömleğini vermekle) teşekkür etmiş oldu.

3) Allah Teâlâ, Hz. Peygambere: *"İsteyeni sakın azarlayıp kovma"* (Duha, 10) buyruğu ile, dileneni geri çevirmemesini emretmiştir. **Abdullah İbn Ubeyy** Hz. Peygamber'den gömleğini isteyince, işte bu sebeple, isteğini yerine getirmişti.

---

31) **Keşfu'l-Hafa** (2/163).

4) Gömleği vermemek kerem ehline yakışmaz.

5) **Abdullah İbn Ubeyy'in oğlu Abdullah,** salih ve iyi kimselerdendi. Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğlundan ötürü, ona ikramda bulunmuştur.

6) Belki de Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e "Sen ona gömleğini verdiğinde, bu, münafıklardan binlercesinin İslâm'a girmesine sebep olur" diye vahyetmişti. İşte, Hz. Peygamber de bu maksatla böyle yaptı. Rivayet olunduğuna göre onlar, bunu görüp müşahede edince, binlercesi müslüman oldu.

7) Hz. Peygamber'in, genel vasfı, şefkat ve merhamet etmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz, seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik..."* (Enbiya, 107) ve *"Sen Allah'dan bir merhamet sayesindedir ki, onlara yumuşak davrandın.."* (Âl-i İmran, 159) buyurmaktadır. Böylece, Hz. Peygamber (s.a.s) Allah'ın emrini göstererek, onun namazını kılmaktan kaçındı re'fet ve rahmetini, şefkatini izhar etmek için de, ona gömleğini verdi.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki, "Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ تُصَلِّ عَلٰى اَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ اَبَداً *"Onlardan ölen hiç bir kimsenin asla cenaze namazını kılma!"* ayetindeki **mâte** fiilinin, **Vahidî,** mecrûr makamında olduğunu, zira bunun belirsiz olan **ehad** kelimesinin sıfatı olduğunu, buna göre sanki, "Onlardan ölmüş olan hiçkimse üzerine namaz kılma, dua etme.." denilmek istendiğini söylemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, **ebedâ** kelimesi, **ehad** kelimesiyle alâkalı bir kelimedir. Buna göre kelamın takdiri, "Onlardan birisi üzerine ebediyyen, asla namaz kılma, dua etme" şeklinde olur. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ تُصَلِّ ... اَبَداً ifadesi, ya nefy işinin, ya da nefy edilen şeyin tebîdini (ebediyyen yapılmamasını) ifade edebilir. Ama bu ayetin maksadı, birincisidir. Çünkü, bu ayetin vermiş olduğu ipuçları ve karîneler, bundan maksadın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlardan herhangi birisinin namazını kılmaktan, onun için dua etmekten ebediyyen ve tamamen men edilmiş olduğuna delâlet etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلاَ تَقُمْ عَلٰى قَبْرِهِ *"Kabrinin başında da durma"* buyurmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s), bir ölüyü defnedip gömdüğünde, onun kabri başında durur ve ona dua ederdi. İşte burada, bundan men edilmiştir."

b) **Kelbî,** bunun manasının, "Sen onun kabir işlerini düzenlemekle uğraşma" şeklinde olduğunu, bunun, bir kimse birinin işini üstlenip onu deruhte ettiğinde, Arapların söylemiş oldukları قَامَ فُلاَنٌ بِاَمْرِ فُلاَنٍ deyiminden alındığını söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'i onun namazını kılmaktan ve onun kabri başında durmaktan men edişini, اِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ

"Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ile kâfir oldular ve onlar fasık olarak öldüler" ayetinin muhtevasına bağladığını beyan etmektedir. Bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Fısk, Küfürden Beter midir?

Birinci soru: Fısk, küfürden daha aşağı derecededir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu yasaklamanın sebebi olarak onun kâfir olduğunu beyan edince, bundan sonra onu fasık olarak vasfetmesinin fayda ve hikmeti nedir?

Cevap: "Kâfir", dini hususunda bazan adil olabilir. Bazan ise fasık, adi ve kavminde merdûd olabilir. Yalan söylemek, nifak, hilekârlık, tuzak ve düzenbazlık v.b bütün dinlerde çirkin görülmüş bir husustur. Binâenaleyh münafıklar bu sıfatları taşıyınca, Cenâb-ı Hak, nifak yolunun herkes nezdinde kötü, kınanmış bir yol, davranış şekli olduğuna dikkat çekmek için, onları küfürle vasfettikten sonra da, fıskla vasfetmiştir.

Münafığın Cenaze Namazının Hükmü

İkinci soru: Kâfir olduğu halde münafık iman izhar ettiğinden, öldüğünde ona namaz kılınmaz mı?

Cevap: Mükellefiyetler, zahire bina edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): *"Biz zahire göre hükmederiz. Gizli haller ise Allah'a aittir"* buyurmuştur.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ile kâfir oldular. ve onlar fasık olarak öldüler"* buyruğu, bu men'in, yasaklamanın, bu illete bağlanmış olduğu hususunda sarih bir ifadedir. Bu ise, Allah'ın hükümlerinin bir sebebe bağlanmasını iktiza eder. Halbuki bu, olamaz, mümkün değildir. Zira, Allah'ın hükümleri kadîmdir. Halbuki illetlerse, muhdestir. Kadîmi muhdese bağlamak ise, imkânsızdır.

Cevap: Allah'ın hükümlerini, kulun yararına olan şeylere, maslahatlara bağlamanın caiz olup olmadığına dair söz, uzundur. Ayetin zahirinin buna delâlet ettiğinde şüphe yoktur.

* *
*

وَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَأَوْلَادُهُمْ ۚ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿٨٥﴾

"Onların ne malları, ne evlâdları seni imrendirmesin. Allah bunları bu varlıkları, sırf onlar sebebiyle kendilerini dünyada azaba çarptırmayı ve canlarının, onlar kâfir oldukları halde, güçlükle çıkmasını diler"

(Tevbe, 85).

Benzeri Olan Tevbe 55 Ayeti İle Farkı

Bil ki bu ayet, aynısıyla, bu sûrede geçmişti. Burada da zikredilmiştir. Bu iki ayet arasında, lafız bakımından farklılıklar bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hak, önceki ayette, fâ harfiyle فَلَا تُعْجِبْكَ (Tevbe, 55) buyurmuş, burada ise, vav harfiyle وَلَا تُعْجِبْكَ buyurmuştur.

2) Allah Teâlâ, orada, أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ buyurmuş, burada ise, لَا edatını getirmeyerek وَأَوْلَادُهُمْ buyurmuştur.

3) Orada, لِيُعَذِّبَهُمْ buyurmuş, burada da lâm harfinin yerine en edatını getirerek أَنْ يُعَذِّبَهُمْ buyurmuştur.

4) Orada فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا buyurduğu halde, burada الْحَيَاةُ kelimesini hazfederek, sadece فِي الدُّنْيَا buyurmuştur. Böylece bu iki ayet arasında, işte bu dört bakımdan farklılık meydana gelmiştir. Binaenaleyh, bizim öncelikle, bu dört yönden tezahür eden farklılığın faydalarını ele almamız, sonra da, ayetin mükerrer olmasının faydasını incelememiz gerekmektedir.

Birinci makam'a gelince, biz diyoruz ki:

Birinci tür farklılık ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, birinci ayette fa harfiyle olmak üzere فَلَا تُعْجِبْكَ; ikinci ayette de vav ile, وَلَا تُعْجِبْكَ şeklinde getirmesidir. Evet bu farklılığın sebebi şudur: Önceki ayette, Cenâb-ı Hak bu ifadeyi, *"Onlar Allah yolunda mal harcadıklarında ancak isteksiz harcarlar"* (Tevbe, 54) ayetinin hemen peşinden getirmiş, böylece onları infâk etmekten hoşlanmamakla vasfetmiştir.

Onlar bu infâkı, o malların çokluğundan hayrete düşüp, onlara meftûn olduklarından dolayı kerih görmüşlerdir. İşte böyle bir sebepten dolayı Allah Teâlâ onları, bu meftun oluştan, imrenmeden, başında takibiyye fâ'sı bulunan ifadeyle nehyederek, فَلاَ تُعْجِبْكَ buyurmuştur. Ama bu ayette, sözün daha önceki kısımla münasebeti olmadığı için, bu nehiy, vav harfiyle getirilmiştir.

İkinci çeşit farklılığa gelince ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, önceki ayette وَلاَ أَوْلاَدُهُمْ dediği halde, bu ayette وَأَوْلاَدُهُمْ demesidir, bunun sebebi şudur: Böylesi sıralamalar en düşüğünden başlayarak, en kıymetlisine doğru yükselir. Meselâ, لاَ يُعْجِبُنِي أَمْرُ الأَمِيرِ وَلاَ أَمْرُ الْوَزِيرِ "Ben, ne emîrin durumuna imrenirim, ne de, vezirin durumuna"(32) denilir. Bu da, o münafıkların, çoluk çocukları ile böbürlenmelerinin mallarıyla olanından fazla olduğuna delâlet eder. Bu ayetteki sıralamaysa, onlar nezdinde, bu iki şey arasında bir fark bulunmadığına delâlet eder.

Üçüncü çeşit farklılık ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın orada, لِيُعَذِّبَهُمْ buyurup, buradaysa أَنْ يُعَذِّبَهُمْ demesidir. Bu farklılığın faydası, Allah Teâlâ'nın hükümlerinin herhangi bir illete bağlanmasının muhal olduğuna ve her nerede talîl lâmı gelirse, bu lâmın en manasına geldiğine dikkat çekmektir. Bu, tıpkı, إِلاَّ بِأَنْ يَعْبُدُوا اللَّهَ *"Oysa kendilerine yalnız Allah'a ibadet etmeleri emrolunmuştu"* (Beyyine, 5) ayeti gibidir. Yani, إِلاَّ بِأَنْ يَعْبُدُوا اللَّهَ demektir.

Dördüncü çeşit farklılığa gelince bu, önceki ayette فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ; bu ayette ise فِي الدُّنْيَا buyurulmuş olmasıdır. Cenâb-ı Hak bu ayette, dünya hayatının değersizlikte 'hayat" olarak isimlendirilemeyecek bir seviyede bulunduğuna dikkat çekmek için, اَلْحَيَاةُ kelimesini zikretmemiştir. Yine onun değersizliğine dikkat çekmek için, "dünya" zikredildiğinde, sadece bu lafızla yetinmek gerektiğine dikkat çekmiştir. İşte bu, lafızlar arasındaki farklılıkların izahı bu olup, Kur'an'ın hakikatlerini, özlerini bilense, ancak Allah Teâlâ'dır.

Aynı Mananın Tekrarlanmasının Sebebi

İkinci makam'a gelince, bu ayetin niçin mükerrer olduğunun izahı olup, bunun sebebi şudur: Kalbleri en fazla kendisine çeken ve gönülleri dünya ile meşgul olmaya sevkeden şeyler, mal ve evlad ile meşgul olmaktır. Böyle olan şeylerdense, defalarca

32) Misal uygun düşmemiş görülse de metinde böyledir (Ç).

sakındırmak gerekir. Mü'min kimse içinse, en fazla matlûb olan ve nazar-ı dikkate alınması gereken şey ise, Allah'ın mağfireti ve bağışlaması olduğu için, Cenâb-ı Hak pek yerinde olarak, *"Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için, bağışlar"* (Nisa, 48) buyruğunu, Nisa sûresinde iki defa getirmiştir (Nisa, 116). Netice olarak diyebiliriz ki, buradaki tekrar, tekîd ve iyice sakındırmak içindir. Mağfiret ayetindeki tekrar da, iyice ferahlandırıp ümit vermek içindir. Şöyle de denilmiştir: Allah, birinci ayetiyle, o ayet inerken kendilerinin malları ve çocukları bulunan bir grup münafığı; bu ayetiyle de, başka bir grup münafığı kastettiği için tekrar etmiştir. Aynı sözün, farklı farklı zamanlarda, birçok yerde birçok defa birçok kimseyle birlikte zikredilmesine ihtiyaç duyulduğunda, o sözün onlardan bazılarının yanında zikredilip söylenmesi, onun, diğerlerinin yanında da söylenmesine mani olmaz ve tekrarlanmasından müstağni kılmaz.

★ ★
★

Münafıkların Savaşa Çıkmayıp Âcizlerle Birlikte Oturmaları

وَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ ءَامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَجَٰهِدُوا۟ مَعَ رَسُولِهِ ٱسْتَـْٔذَنَكَ أُو۟لُوا۟ ٱلطَّوْلِ مِنْهُمْ
وَقَالُوا۟ ذَرْنَا نَكُن مَّعَ ٱلْقَٰعِدِينَ ﴿٨٦﴾ رَضُوا۟ بِأَن يَكُونُوا۟ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ وَطُبِعَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ
لَا يَفْقَهُونَ ﴿٨٧﴾

"Allah'a iman edin, Resûlünün maiyyetinde cihada gidin" diye bir sûre indirildiği zaman içlerinden servet sahibi olanlar, senden izin isteyip: "Bırak bizi, harbe gitmeyip oturanlarla beraber olalım..." derler. Onar, oturanlarla beraber olmalarını hoş gördüler. Kalblerine mühür vurulmuş onların. Onlar artık pek anlamazlar"

(Tevbe 86-87).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayetlerinde, münafıkların Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalma ve savaşa katılmama müsaadesi alma hususunda yollar ve çareler aradıklarını beyan etmiş, bu ayette de buna şöyle bir incelik ilave etmiştir: Her ne zaman, iman etmeyi ve Hz. Peygamber'le beraber cihad etmeyi ihtivâ eden, kapsayan bir ayet nazil olduğunda, onların servet ve zenginlik sahibi olanları, savaşa katılmamak

için izin isteyerek, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Bizi bırak, aciz kimselerle ve şehirde oturup kalanlarla bir olalım.." derlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ *"Allah'a iman edin, Resûlünün maiyyetinde cihada gidin" diye bir sûre indirildiği zaman"* buyruğu hakkında birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Tıpkı, "Kur'an" ve "Kitab" lafızlarının, Kur'an'ın tamamı veya bir kısmı için kullanılabilmesi gibi, bu ayette bulunan "sûre" kelimesiyle de, bu sûrenin tamamının veya bir kısmının murad edilmiş olması caizdir. Burada geçen "sûre" kelimesiyle, içinde hem iman, hem de cihadı emreden ayetler bulunduğu için, "Berâe Suresi"nin kasdedilmiş olduğu söylenmiştir.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ ifadesindeki **en** edatının i'rabtaki yerinin, **Vahidî** şu şekilde olduğunu söylemiştir: "Bu kelimenin başına geldiği cümlenin, bu edâttan harf-i cerrin hazfedilmiş olması sebebiyle, mahallen mansûb olup takdiri de, بِأَنْ آمِنُوا şeklindedir. Yani, "İman edesiniz..." demektir.

Mü'mine İman Etme Emri Verilebilir mi?

Üçüncü bahis: Bir kimse şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hak, mü'minlere, iman etmelerini nasıl emretmiştir? Çünkü böyle bir emir, hâsılı tahsil etmeyi istemek olur ki bu muhaldir."

Alimler buna da şu şekilde cevap vermişlerdir: Mü'minlere imanı emretmenin manası, o imana devam etmelerini ve ileride de ona sımsıkı sarılmalarını istemek demektir. Ben derim ki, böyle bir cevaba gerek yoktur. Çünkü emir, o (münafık)lara yöneliktir. Cenâb-ı Hak, iman etme emrini, cihad etmek emrinden önce zikretmiştir. Çünkü kelamın takdiri şöyledir: Buna göre münafıklara sanki, "Sizin, iman etmeden önce cihada yönelmeniz, hiçbir şey ifade etmez. Öyleyse sizin önce iman etmeniz, sonra da, cihadla meşgul olmanız gerekir. ve cihadla meşgul olmanız dinde, ancak bundan sonra sizin için bir mâna ifade eder" denilmek istenmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûre nazil olduğunda, onların neler söylediğini de naklederek: إِسْتَأْذَنَكَ أُولُوا الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ *"İçlerinden servet sahibi olanlar, senden izin isteyip: "Bırak bizi, harbe gidemeyip oturanlarla beraber olalım" derler..."* buyurmuştur. Bu ayette bulunan, *"servet sahipleri"* ifadesiyle ilgili iki açıklama yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** ve **Hasan el-Basrî,** bundan, malî yönden zenginler murad edilmiştir" derlerken;

2) **Esamm,** "Bundan maksad, bakışların kendisine yöneldiği liderlerdir" demiştir.

Burada, özellikle أُولُوا الطَّوْلِ *"servet sahipleri"* tabirinin zikredilmesi hakkında da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Sefere ve cihada çıkabilecek durumda olduklarından, çıkmamalarından ötürü onlar kınanmaya müstahak olmuşlardır.

b) Mal ve sefere çıkma kudreti olan kimse, izin istemeye ihtiyaç duymaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ *"Onlar, oturanlarla beraber olmalarını hoş gördüler"* buyurmuştur. **Hâlif** kelimesinin ne demek olduğunu, فَاقْعُدُوا مَعَ الْخَالِفِينَ (Tevbe, 83) ayetinin tefsirinde ele alıp açıklamıştık. Burada bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Ferrâ** şöyle demiştir: "**Hevalif** kelimesi, evinde oturan, oradan hiç ayrılmayan kadınlar demektir. Buna göre mana, "Onlar, cihada katılmama hususunda, kadınlar gibi olmaya razı oldular" şeklinde olur.

b) Bu kelimenin, **hâlife** kelimesinin cem'i olması da mümkündür. **Hâlife** kelimesi ise, asîl olmayan kimse anlamına gelir."

Ferrâ sözüne devamla şöyle der: "Arapça'da **fâris (fevâris)** (binici, süvari) ve **hâlik (hevalik)**.(helâk olan...) kelimeleri hariç çoğulu **fevail** vezninde olan **fâil** vezninden kelime bulunmamaktadır. "

Birinci görüş daha tercihe şayandır. Zira, bu kelime kıllet ve zillete daha fazla delâlet eder. Müfessirler, "Münafıklara, kendilerinin kadınlara benzetilmesi çok zor geliyordu" demişlerdir.

Kalbin Mühürlenmesi Meselesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ *"Kalblerine mühür vurulmuş onların. Artık onlar pek anlamazlar"* buyurmuştur. Sen, biz ehl-i sünnete göre "tab ve hatm"in, imanın tahakkuk etmesine mani olan ve küfrü gerektiren kuvvetli bir sebebin bulunması demek olduğunu biliyorsun. Bu böyledir, zira herhangi bir fiilin sebepsiz olarak meydana gelmesi muhal olunca, küfr için kuvvetli ve derin bir sebep bulununca, kalb, âdeta küfür üzere mühürlenmiş gibi olur. Sonra o sebebin tahakkuku şayet kul tarafından olursa, o zaman teselsül gerekir. Eğer Allah tarafından ise, o zaman maksat hasıl olmuş demektir.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Tab, kalbin, küfre meyletmek hususunda sanki iman etmeye karşı ölmüş bir hale, bir noktaya varıp ulaşması demektir."

Mutezile'ye göre ise tab , kalbte meydana gelen bir alâmet ve emâre demektir. Bu hususta tafsilatlı açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara suresindeki خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

(Bakara, 6) ayetinin tefsirinde geçmişti. Cenâb-ı Hak, فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ buyurmuştur. Yani "Onlar, Allah'ın cihadı emretmesindeki hikmetinin sırlarını anlayamazlar" demektir.

★ ★
★

Mü'minlerin Güzel Sıfatları

لَٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۚ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ۚ ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٨٩﴾

"Fakat o peygamber ve onun beraberinde bulunan mü'minler mallarıyla, canlarıyla savaştılar. İşte onlar var ya, bütün hayırlar onlarındır. Allah onlar için -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük saadettir"

(Tevbe, 88-89).

Bil ki Allah Teâlâ münafıkların cihaddan kaçma hususundaki hallerini ortaya koyunca, peygamber ve ona iman edenlerin durumlarının, bunlarınkine benzemediğini beyân buyurmuştur. Çünkü, Hz. Peygamber ve iman edenler, Allah'ın rızasını talep ve O'na yaklaşma hususunda mallarını ve canlarını harcamışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, bu ayete **lâkin** edatıyla başlamasının hikmeti de şudur: Bu, "O münafıklar, savaşa katılmaktan geri dururlarsa, o savaşa, onlardan daha hayırlı, niyyet ve itikad bakımından daha samimi ve ihlaslı olanlar katılmışlardır" demektir. Bu tıpkı, *"Şimdi bunlar bunları tanımayıp da kâfir olurlarsa, biz ona, bunu inkâr etmeyen bir kavmi vekîl kılmışızdır"* (En'âm, 89) ve *"Eğer kibirlenmek isterlerse, Rabbinin nezdinde bulunan melekler hiç usanmadan gece gündüz O'nu tesbih ve takdis ederler"* (Fussilet, 38) ayetleri gibidir.

Cenâb-ı Hak onları, çabucak cihada koşmakla vasfedince, onların elde edeceği fayda ve menfaatları da beyan etmiş olup, bunlar şunlardır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ *"Bütün hayırlar onlarındır"* ayetinin ifade ettiği husus. Bil ki **hayrat** lafzı, mutlak olarak zikredildiği için, her iki dünyanın hayır ve menfaatlerini de içine alır. فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ *"İçlerinde güzel huylu, güzel yüzlü*

kadınlar vardır" (Rahman, 70) ayetinden dolayı, bu kelimenin, huriler anlamına geldiği de söylenmiştir.

2) وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"Onlar umduklarına kavuşanların ta kendileridir"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın لَهُمُ الْخَيْرَاتُ buyruğu ile ilahî mükâfaat, هُمُ الْمُفْلِحُونَ buyruğu ile de ikab ve azabtan kurtuluş kastedilmiştir.

3) أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا *"Allah onlar için kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altından ırmaklar akan cennetler hazırladı"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ayette bulunan **cennat** lafzının, **hayrat** ve **müflihûn** lafızlarının tefsiri olması muhtemel olduğu gibi, **hayrat** ve **müflihûn** lafızlarının savaş, ikram, servet, güç, kuvvet ve üstün gelme gibi dünya menfaatleri; **cennât** lafzının da, ahiret mükâfaatı manasına gelmesi de muhtemeldir.

Cenâb-ı Hak, ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"İşte bu, en büyük saadettir"* buyurmuştur. Bu, o halin, yüce bir mertebe ve yüksek bir derece olduğunu ifade eder.

★ ★
★

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٠﴾

"Bedevîlerden özür dermeyan edenler, kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah'a ve Resûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. İçlerinde kâfir olanları pek acıklı bir azâb çarpacaktır'

(Tevbe, 90).

Bil ki Allah Teâlâ, Medine'deki münafıkların durumlarını bildirince, bedevî olan münafıkların durumlarını açıklamaya başlayarak, وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ buyurmuştur. Ayetin başındaki وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ kelimesinde iki kıraat vardır: Birincisi **Dahhak**'ın **İbn Abbas**'dan naklettiği **muazzirûn** kıraatidir. **İbn Abbas** bu ayeti okuduğunda: "Allah lanet etsin muazzirlere!" demişti. Öyle anlaşılıyor ki, ona göre muazzir: "Özrü olmadığı halde özür uyduran kimse" manasına gelmektedir. Gerçek özrü olan kimseye ise **mazûr** denir.

Netice olarak diyebiliriz ki اَلْمُعْذِرُ özürünü iyice anlatabilmek için çaba sarfeden kimse demektir. Arapların, قَدْ اَعْذَرَ مَنْ اَنْذَرَ "Başına gelecek şeylerden seni sakındıran kimse, artık mazurdur" ifadesi de böyledir. Bu kıraate göre ayetin manası "Allahu Teâlâ, özrü olanlarla, yalan söyleyenleri birbirinden ayırmıştır" şeklinde olur. O halde, اَلْمُعْذِرُونَ özür beyan edip mazeretlerini ortaya koyan kimseler demek olur. Bunların, **Esed** ve **Katafân Kabileleri** olduğu ileri sürülmüştür. Zira onlar: "Bizim çoluk çocuğumuz var; bizim sıkıntımız var. O halde, savaşa katılmamamız hususunda bize müsaade et" demişlerdir. Bunların, **Amir İbn Tufeyl**'in kavmi olduğu da ileri sürülmüştür. Zira onlar: "Şayet biz seninle beraber savaşırsak, **Tayy Kabilesi**'nin bedevîleri bize hücum eder" demişlerdi. Bunun üzerine de Allah'ın Resûlü, onlara izin vermişti. **Mücahid**'den, bunların, özür beyan eden bir kısım Katafanlı olduğu da rivayet edilmiştir.

Bu kelimeyi, şeddeli olarak اَلْمُعَذِّرُونَ şeklinde okuyanlara gelince ki bu, âmmenin kıraatidir. Bunun Arapça bakımından iki tür izahı yapılabilir:

1) **Ferrâ, Zeccâc** ve **İbnu'l-Enbarî**'nin ileri sürmüş olduğu husus. Buna göre bu lafzın aslı, **mutezirun**'dur. Tâ'nın fethası ayın'a verilip, zel ta'dan ipdal edilip, zel'e idğam edilmiştir. Böylece de zel, şeddeli olmuştur. **İ'tizar**, bazan yalan söyleme ile de olur. Bu, tıpkı يَعْتَذِرُونَ اِلَيْكُمْ اِذَا رَجَعْتُمْ اِلَيْهِمْ *"Onlara döndüğün vakit, size özür beyan ederler"* (Tevbe, 94) ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak, bu özür beyan etmenin fasit ve yanlış olduğunu, *"De ki:"Özür dilemeyin"* (Tevbe, 94) ifadesiyle beyan buyurmuştur. Bazan da doğru olabilir. Bu, **Lebîd**'in tıpkı, وَمَنْ يُبِكَ حَوْلاً كَامِلاً / فَقَدِ اعْتَذَرَ *"Kim tam bir yıl ağlarsa, mazur sayılır"* yani, "gerçek bir özür izhar etmiş olur..." sözünde olduğu gibidir.

2) **Muazzirûn** kelimesinin,taksirde bulunmak anlamına gelen **ta'zîr** kelimesinden اَلْمُفَعِّلُونَ vezninde bir kelime olmasıdır. Nitekim Arapça'da, bir kimse bir şeyde ileri gitmeyip, mübalağada bulunmayıp geri durduğunda عَذَّرَ تَعْذِيراً denilir. Mesela sen, birisini bir işte yeterli bulup o da o işte kusur işlediğinde قَامَ فُلاَنٌ فِيمَا تَعْذِيرٍ "Falanca, bu işi eksik yaptı" dersin. Binâenaleyh, şayet biz bu kelimeyi şeddesiz olarak okursak, o zaman bu kelime yalan söyleyenler anlamını ifade eder. Ama bu kelimeyi şeddeli okur ve **mu'tezirun** anlamına alırsak bu durumda onların bu hususta, doğru olmaları da, yalancı olmaları da muhtemel olur.

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Burada bahsedilen **mu'azzirûn** kelimesiyle, doğru söyleyenler kastedilmiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan sonra, وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Allah'a ve Resûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar"*

kısmını getirmiş olmasıdır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onları, yalan söyleyen gruptan ayırınca, bu onların yalancı olmadıklarına delâlet etmiş olur.

Vahidî, Ebû Amr'dan, senediyle beraber şunu rivayet etmiştir: "Ona bu ayet sorulduğunda O: "Birtakım kimseler, aslı esası olmayan birtakım mazeretler ileri sürmüşlerdi ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"özür dermeyân edenler... geldiler"* buyruğuyla işte bunlar kastedilmiştir. Diğerleri de, hiçbir mazeret ya da, bir mazeret şüphesi bulunmaksızın doğrudan doğruya, Allah'a karşı gelerek savaştan geri kalanlardır ki, Hak Teâlâ'nın *"Allah'a ve Resûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldı(lar)"* buyruğuyla da işte bunlar kastedilmiştir." **Ebu Amr**'ın ileri sürdüğü bu açıklama muhtemel olup, ancak ne var ki, birinci görüş daha açıktır.

Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve Resûlüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar"* buyurmuştur. Bu ayetle kastedilenler, gelmeyen ve özür de beyan etmeyen bedevi münafıklardır. Böylece bu ifadeyle onların, iman iddialarında, Allah ve Resûlullah'ı yalanladıkları ortaya çıkmıştır. **Übeyy**, şeddeli olmak üzere, **kezzebû** şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hak, سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"İçlerinde kâfir olanları pek acıklı bir azâb çarpacaktır"* buyurmuştur. Onların başına gelecek olan bu elîm azab, dünyada öldürülmeleri, ahirette de, cehennem ateşine dûçar olmalarıyla tahakkuk etmiştir. Cenâb-ı Hak, *"içlerinde"* buyurdu; zira O, ilmi ile onların bir kısmının ilerde iman edeceklerini ve böylece de bu cezâdan kurtulacaklarını biliyordu. İşte bundan dolayı, kısmîlik (teb'îz) ifade eden **min** edatını zikretmiştir.

* *
*

Savaştan Muâf Olanlar

لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَىٰ وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنفِقُونَ حَرَجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ
وَرَسُولِهِ ۚ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِن سَبِيلٍ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٩١﴾ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ
لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوا وَّأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا
أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنفِقُونَ ﴿٩٢﴾

"Allah ve Resûlü hakkında iyi düşünmeleri şartıyla, ne zayıflara, ne hastalara, ne de fakirliklerinden dolayı seferde harcayacak şey bulamayanlara bir günah yoktur. İyilik edenlere karşı da muâhezeye bir yol yoktur. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. Bir de şunlara günah yoktur: Kendilerini yüklemen için ne zaman sana geldilerse "Size bir binek bulamıyorum" dedin ve harcayacak bir şey bulamadılar da, kederlerinden gözleri yaş döke döke döndüler"

(Tevbe, 91-92).

Bil ki Allah Teâlâ, özrü bulunmaksızın mazereti varmış zannı uyandıranlar hakkındaki tehdidini bildirince, gerçek mazeret sahiplerini de beyân buyurmuş ve bunların savaş ve cihâdla ilgili mükellefiyetlerden muaf olduklarını açıklamıştır. Bunlar birkaç kısımdır:

Birinci kısım: İhtiyarlar gibi, sıhhatli fakat bünyesi zayıf olan ve yaratılışça narin olanlar. İşte, ayette **"duafâ"** (zayıflar) kelimesi ile kastedilenler bunlardır. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın وَالْمَرْضٰى *"ve hastalar"* kelimesini buna atfetmiş olmasıdır. Matûf ise ma'tûfun aleyhten başkadır. Ayette geçen **"duafâ"** kelimesini bizim söylediğimiz manaya hamletmeyenler, onları hastalardan ayrı saymamışlardır.

İkinci kısım: Hastalardır. Bu kısma körler, kötürümler, müzmin hastalar girer. Yine kendisinde muharebe etmesine mani olan herhangi bir hastalığı bulunanlar da bu kısma dahildir.

Üçüncü kısım: Bunlar da hazırlığı, yiyeceği içeceği ve biniti olmayan kimselerdir ve bunlar, harcayacak birşey bulamayan kimselerdir. Çünkü bu gibi kimseler, ancak kendi ihtiyaçlarını karşılayabildikleri takdirde savaşa katılmaları faydalı olur. Bu kimseler,ya kendi mallarından yahut da başka bir kimsenin yardımı ile bu imkânı elde edebilirler. Böylesi bir güç ve imkanı bulamayanlar mücahidlere külfet olur, mücahidleri esas maksadlarıyla meşgul olmaktan engellerler.

Cenâb-ı Hak bu üç kısmı zikrettikten sonra, bunlar için "herhangi bir günah olmadığını" beyan buyurmuştur ki bundan maksadı, bunların savaşa katılmayabileceklerini beyan etmektir. Yoksa bu ayette, onların savaşa katılmalarının haram olduğunu gösteren bir ifade yoktur. Çünkü şayet bunlardan biri, kendisini o mücahidlere bir yük ve bir külfet kılmama şartıyla, ya onların eşyalarını koruyarak yahut da sayılarını çoğaltarak, gücü nisbetinde mücahidlere yardım etmek için savaşa katılırsa, bu makbul bir taat ve ibadet olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu katılmayabilme hususunda belli bir şart koşmuştur. O da, إِذَا نَصَحُوا لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ *"Allah ve Resülü hakkında iyi düşünmeleri şartıyla..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Onlar şehirde kaldıkları süre içerisinde asılsız

haberler yaymaktan ve fitne çıkarmaktan kaçınmaları, ve savaşa katılan mücahidlerin evlerinin işlerini görmek, yahut da mücahidlerin evlerine sevindirici haberler ulaştırmaya gayret göstererek, onlara hayır ulaştırma hususunda çaba sarfetmeleri şartıyla" demektir. İşte bütün bunlar, mücahidlere yardım etmek demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ *"İyilik edenlere karşı da muâhezeye bir yol yoktur"* buyurmuştur. Alimler, cihada katılmamaları sebebi ile haklarında bir günah söz konusu olmayanların, bu ifâdenin hükmüne girmiş oldukları hususunda ittifak etmiş, ama bu tabirin umum ifâde edip etmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, lafzın bu manaya tahsis edilmiş olduğunu, çünkü ayetin bunlar hakkında nâzil olduğunu ileri sürerlerken, bazıları da nazar-ı dikkate alınacak şeyin, sebeb-i nüzûlün hususiliği değil, lafzın umûmiliği olacağını söylemişlerdir.

"Muhsin", "ihsân" fiilini yapan kimsedir. İhsan kapılarının en başta geleni ise, *"lâ ilâhe illallah"* sözüdür. Bu kelime-i tevhidi söyleyen ve buna bu şekilde inanan herkes "müslümanlar"dan olmuş olur. O halde ayetteki, *"Muhsinlere (iyilik edenlere) karşı bir yol yoktur"* ifadesi, bütün müslümanlara karşı bir yolun olmadığını anlatır. Binaenaleyh bu ifâde, umûmi olması hasebiyle her müslümanın halinde, berâet-i zimmetin asıl olduğunu ve o müslümanın gerek malı, gerek nefsi hakkında başkasının bir talebinin bulunmamasını gerektirir. Böylece bu, başka bir delil bulunmadığı zaman, kişinin canı hakkında asıl olanın, onun öldürülmesinin haram olduğuna; yine ayrı bir delil (dayanak) bulunmadığı müddetçe malının alınmasının haram olduğuna; yine ayrı bir delil olmadığı müddetçe kişiye herhangi bir mükellefiyetin yöneltilemeyeceğine delâlet eder. Böylece bu ayet, işte bu izah ile, berâet-i zimmetin asıl olduğunu gösterme hususunda, şeriatta nazar-ı dikkate alınan bir esas olmuş olur. Binâenaleyh eğer, hususi bir hâdisede, belli bir hükmün gerekli olduğunu gösteren bir nass vârid olursa, o zaman hâss olanı, âmm olana takdim etmek için, bu husûsi nass ile hükmederiz. Aksi halde bu nass, berâet-i asliyyenin bulunduğu hususunda yeterli olur.

Kıyası kabul etmeyen âlimler, bu ayetle bu hususta istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu nass, asıl olanın, berâet-i zimmet olup mükellef tutmama olduğuna delâlet eder. O halde kıyas, ya zimmetin berâetine, ya zimmetin meşguliyetine delâlet eder. Birincisi bâtıldır, çünkü beraet-i zimmet bu nassın muktezası ile sâbit olunca, artık onu kıyas ile isbât etmek abes olur. İkincisi de bâtıldır, çünkü bu takdirde bu kıyas, bu nâssın umûmiliğini tahsis etmiş olur ki, bu câiz değildir. Zira nassın kıyastan daha güçlü olduğu sâbittir. İşte bu yolla şeriat zabt-u rabt altına alınmış olur, belirlenmiş olur, özetlenmiş olur ve nihayetsiz ihtilaf ve karışıklıklardan uzak olmuş olur. Bu böyledir. Çünkü padişah bir valisini, bir beldeye idâreci olarak gönderdiğinde, ona "Efendi! Benim sana ve o memleket halkına teklifim şu şudur" der ve mesela ona yüz çeşit teklif vaadinde bulunur, daha sonra da sözüne devamla,

"İşte bu mükellefiyetler dışında, onlar üzerinde hiç kimsenin bir yolu yoktur" dediğinde, bu söz padişah tarafından, o halk üzerinde, bahsedilen o yüz çeşit teklif dışında herhangi bir yükümlülüğün bulunmadığı hususunda, açık bir ifade olmuş olur. Eğer bu padişah, bu yüz şeyin dışında kalan yasakları ayrıntılı bir biçimde, açıkça belirtme mükellefiyetini üzerine alsa, bunu yapamaz, bu imkansız olur. Çünkü yasaklar sınırsızdır. Aksine o padişahın, yasak koyma hususunda, "Zikredip tafsilatta bulunduğum şeyler hariç, hiç kimsenin hiç kimseye karşı bir yolu yoktur" demiş olması yeterli olur. İşte burada da böyledir. Allah Teâla, *"İyilik edenlere karşı bir yol yoktur"* buyurunca bu, hiç kimseye karşı bir yolun olmamasını gerektirir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de bin veya daha az veya daha çok mükellefiyetten bahsedince, bu, mükellefiyetin bahsedilen o bin şeye münhasır olduğu hususunda açık bir ifade olmuş olur. Fakat bunun dışında, Allah'ın mahlûkât üzerinde, herhangi bir mükellefiyeti, emri ve yasağı yoktur. İşte bu yolla da şeriatın hükümleri güzelce belirlenmiş, kolay istifade edilir ve çok yardımlı olmuş olur. Kur'an, bütün mükellefiyet ve hükümlerin beyanını tastamam yerine getirmiş, işte o zaman Hak Teâlâ'nın *"Bugün sizin dininizi kemale erdirdim"*(Mâide, 3) ayetinin ifâde ettiği husus gerçekleşmiş ve işte o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsanlara, kendilerine ne indirildiğini açıkça anlatasın diye, biz sana Kur'an'ı indirdik"* (Nahl, 44) ayetinin ifâde ettiği husus tahakkuk etmiş olur. Herhangi bir hüküm hususunda kıyasa tutunmaya da kesinlikle ihtiyaç kalmaz." İşte **Dâvûd el-İsfehânî (ez-Zâhirî)** ve arkadaşları gibi, Zâhirîlerin bu konudaki izahları bundan ibarettir.

Bil ki Allah Teâlâ ayette zayıfları, hastaları ve fakirleri zikredince, Allah ve Resûlü hakkında iyi düşünmeleri şartıyla, cihâda katılmamalarının câiz olduğunu ve onların muhsinlerden olduğunu, onlara karşı hiç kimsenin bir yolu olmadığını beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, mâzur sayılacak olanların dördüncü kısmını zikrederek وَلاَ عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لاَ أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً أَلاَّ يَجِدُوا مَا يُنفِقُونَ *"Bir de şunlara günah yoktur: Kendilerini yüklemen için ne zaman sana geldilerse, "Size bir binek bulamıyorum" dedin ve harcayacak birşey bulamadılar da kederlerinden gözleri yaş döke döke döndüler "* buyurmuştur. Buna göre şayet, "Bunlar ayetteki, *"Ne de fakirliklerinden dolayı, seferde harcayacaklarını bulamayanlara bir günah yoktur"* ifâdesinin hükmüne dâhil değiller midir? Binâenaleyh bunun tekrar edilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: *"Harcayacaklarını bulamayanlar"*, nafakalarından başka kendilerinde birşey bulunmayan fakirlerdir; ayetin bu son ifâdesinde bahsedilenler ise nafakaya sâhip olup da, binecek birşey bulamayanlardır.

Müfessirler bu ayetin sebeb-i nüzûlü hususunda şunları söylemişlerdir:

1) Mücâhid, "Ayette bahsedilenler üç kardeş olup, **Mukarrinoğulları Ma'kil, Süveyd ve Nu'man'dırlar.** Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, kendilerini çarıklar ve nâlinlerle (yani yaya olarak) savaşa göndermesini istemişler, Hz. Peygamber (s.a.s.) de: "*Size bir binek bulamıyorum*" deyince, onlar ağlaya ağlaya geri dönmüşlerdi " demiştir.

2) Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Bu ayet, **Ebu Musâ el-Eş'ârî** ve arkadaşları hakkında nâzil olmuştur. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelmişler ve kendilerini savaşa göndermesini istemişlerdi. Ama Hz. Peygamber (s.a.s.), bu isteği öfke ile karşılayarak: "*Vallahi ben sizi sevkedemem ve sizi bindirecek birşey de bulamıyorum*"[33] dedi. Bunun üzerine onlar da ağlayarak gerisin geriye dönüp gittiler. Derken Hz. Peygamber (s.a.s.) onları geri çağırdı ve onlara en güzel develerden bir zevd (üçten ona kadar sürü) verdi. Bunun üzerine **Ebu Musâ** (r.a.), "Sen yemin etmemiş miydin ya Resûlallah?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) de şöyle buyurdu: "*Ama inşaallah ben, bir yemin edip de, ondan daha hayırlısını gördüğümde, o hayırlı olanı yaparım ve yeminime keffaret veririm.*"[34]

3) İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, kendilerine bir binek vermesini istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "*Size bir binek bulamıyorum*" demişti. Çünkü yolculuk uzundu. İnsan (böyle yolculuklarda) birisi bineceği, diğeri de azığını ve eşyasını yükleyeceği iki deveye muhtaçtır."

Keşşaf sahibi şöyle demektedir: "Ayetteki تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَناً tabiri, تَفِيضُ دَمْعاً "Göz,yaş akıtır" sözün gibidir. Bu, "O, gözünün yaşını akıtır" ifadesinden daha beliğdir. Çünkü bunda, yaş akıtan gözün kendisi kılınmıştır.

★ ★
★

إِنَّمَا ٱلسَّبِيلُ عَلَى ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنِيَآءُ ۚ رَضُوا۟ بِأَن يَكُونُوا۟ مَعَ ٱلْخَوَالِفِ ۝٩٣
وَطَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝٩٤ يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ ۚ قُل لَّا
تَعْتَذِرُوا۟ لَن نُّؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا ٱللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ ۚ وَسَيَرَى ٱللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُۥ
ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَـٰلِمِ ٱلْغَيْبِ وَٱلشَّهَـٰدَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ۝٩٥

33) **Buhari, Eyman, 18 (7/228); Müslim, Eyman, 9 (3/1270).**
34) **Buhari, Eyman, 1 (7/218); Müslim, Eyman, 9 (3/1270).**

"Mesuliyet ancak o kimseleredir ki zengin oldukları halde senden izin isterler. Bunlar geri kalanlarla berâber olmaya rızâ gösterdiler. Allah da kalblerini mühürledi. Artık onlar bilmezler. Onlara döndüğünüz vakit, size özür beyan ederler. De ki: "Özür dilemeyin. size katiyyen inanmıyoruz. Allah, bize haberlerinizi vermiştir. (Bundan sonraki) hareketinizi de hem Allah, hem de Resûlü görecektir. En sonunda gizliyi ve âşikârı bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O size, neler yapıyordunuz, hepsini haber verecektir"

(Tevbe, 93-94).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Harpten Kaçıp Cezayı Hakedenler

Cenâb-ı Hak, bir önceki ayette *"İyilik edenlere (muhsinlere-müslimlere) karşı bir yol yoktur"* buyurunca, *"Mes'uliyet ancak şöyle şöyle olanlaradır.."* buyurmuştur. Sonraki birinci ayetteki, *"Muhsinlere karşı bir yol, bir mes'uliyet yoktur"* ifâdesi ile kastedilenin, savaş ve cihad hususunda olduğunu ve bu ayette bahsedilen "yol olmayış" hükmünün savaşa has olduğunu söyleyenler şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın muhsinlere karşı olmadığını söylediği o yol, yani mes'uliyet, münafıklar için söz konusu olan mesuliyet olup, bu da, cihadla ilgili olan yoldur. Buna göre mana, "Savaşa katılmama hususunda senden izin isteyen o zenginler yok mu, Allah'ın (muâheze) yolu onlar üzerine gereklidir. Allah'ın onlara, savaşa gitmeleriyle ilgili olan mükellefiyeti, onlara yöneltilmiştir ve onların savaşa katılmama hususunda kesinlikle bir mazeretleri yoktur" şeklindedir."

Buna göre şayet, "Ayetteki radû *"rıza gösterdiler.."* ifâdesinin i'rabtaki yeri nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bu, bir müste'nef cümle olup, sanki "Onlar zengin oldukları halde, niçin izin istiyorlar?" denilmiş de, "Onlar alçaklığa, düşüklüğe, kadınlar içinde oturup kalmaya râzı oldular ve Allah onların kalblerini mühürledi" şeklinde cevap verilmiştir. Yani, "Onların cihaddan nefret etmelerinin sebebi, Allah'ın kalblerini mühürlemiş olmasıdır. İşte bu mühürleme yüzünden, onlar cihaddaki dinî ve dünyevî faydaların neler olduğunu bilememişlerdir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ *"Onlara döndüğünüz vakit size özür beyân ederler. De ki: "Özür dilemeyin, size katiyyen inanmıyoruz"* buyurmuştur. Bu, özür beyân etmekten men etmenin bir sebebidir. Çünkü özür beyan edenin maksadı, özürünü kabul ettirmektir. Binaenaleyh (karşısındaki) topluluğun, kendisinin herhangi bir hususta yalan söylediğini bildiğinde, insanın, özür beyan etmeyi bırakması gerekir. Ayetteki, *"Allah bize haberlerinizi vermiştir"* buyruğu onlara inanmamanın illetidir. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resûlünü, onların kalblerindeki kötülüklere, hilelere ve nifâka muttali kılınca, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onları, ileri sürdükleri bu özürleri hususunda tasdik etmesi imkânsız olur.

Allah Teâlâ daha sonra وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ *"Bundan sonraki hareketlerinizi de hem Allah, hem Resûlü görecektir"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, bu mazeretlerini ifâde ederken, kendilikerinden peygamberi ve mü'minleri sevdikleri , onlara şefkat duyup, yardım etmek istedikleri zannını uyandırıyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"Bundan sonraki hareketlerinizi de hem Allah, ham Resûlü görecektir"*, yani "Allah ve Resûlü, zâhiren gösterdiğiniz doğruluk ve saflık üzere kalıp kalmayacağınızı bilir" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"En sonunda gizliyi ve aşikârı bilen (Allah'a) döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. Eğer "سيرى اللَّهُ عَمَلَكُمْ *"Allah amelinizi görecek"* buyurduğuna göre, niçin "Siz O'na döndürüleceksiniz" demeyip, bunun başına **sümme** edatını getirmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Allah Teâlâ'yı "gaybın ve âşikârın alimi" diye tavsif etmede, O'nun, onların pis batınlarına ve hile ile, yalan ile dopdolu kalblerine muttali olduğuna bir delâlet vardır. Bu ifâdede çok şiddetli bir korkutma ve onlar için büyük bir sakındırma vardır.

* *
*

Münâfıkların Yalan Yere Yemin ve Mazeret Beyan Etmeleri

سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ
رِجْسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٩٥﴾ يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِن تَرْضَوْا
عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٩٦﴾

"Onlara döndüğünüz zaman, kendilerini muâheze etmekten vazgeçmeniz için Allah'a yemin ederler. O halde onlardan yüz çevirin. Çünkü onlar murdardır. İrtikâb edegeldiklerinin cezası olarak varacakları yer cehennemdir. Kendilerinden râzı olmanız için size yemin edecekler. Fakat eğer siz onlardan râzı olursanız, şüphesiz Allah o fâsıklar gürûhundan râzı olmaz"

(Tevbe, 95-96).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, onların mazeret beyanında bulunduklarını nakledince, bu ayette de onların o mazeretlerini, yalan yeminlerle kuvvetlendirmek istediklerini belirtmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ *"Onlara döndüğünüz zaman, kendilerini muaheze etmekten vazgeçmeniz için, Allah'a yemin ederler"* ifâdesine gelince, bil ki bu söz onların, Allah'a yemin ettiklerine delâlet etmekle beraber yeminin konusuna delâlet etmiyor. İşte bu sebeple "Onlar, cihâda çıkamadıklarına dair yemin etmişlerdir" denilmiştir. Onlar buna, "Siz onlardan yüz çevriseniz, yani vazgeçesiniz ve onları kınamaktan geri durasınız diye yemin etmişlerdir" de denilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ *"O halde onlardan yüz çevirin"* buyurmuştur.

İbn Abbas şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu emirle onlarla konuşmanın ve selâmın terkedilmesini kasdetmiştir.."

Mukâtil şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.s.s) Medine'ye geldiğinde, *"Onlarla oturup kalkmayın: onlarla konuşmayın!"*[34] buyurdu."

Ehl-i maâni de şöyle demiştir: "Onlar yakalarının bırakılması manasında yüz çevirilmesini istediler de, onlara, buğzedilmeme suretiyle, yüz çevirilme cezası verildi. Daha sonra da, onlardan yüz çevirmenin vâcib olmasının sebebini zikrederek, إِنَّهُمْ رِجْسٌ *"Çünkü onlar murdardır"* buyurdu. Bu, "zira onların içlerindeki pislik ve necâset, rûhanî bir pisliktir. Maddi pisliklerden kaçınıldığına göre, manevî pisliklerin insana sirâyet etmesinden kaçınmak ve insanın tabiatının o tür amellere meyletmesinden sakınmak için onlardan uzaklaşmak öncelikle gerekli olur" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"İrtikâb edegeldiklerinin cezâsı olarak varacakları yer cehennemdir "* buyurmuş olup, bunun manası açıktır.

Cenâb-ı Hak, bu ayette, müslümanlar kendilerine eziyyetten yüz çevirsinler diye, onların Allah'a yemin ettiklerini beyân buyurunca, onların müslümanları razı etmek için de yemin ettiklerini açıklamış, daha sonra da, müslümanları onlardan hoşnut olmaktan nehyederek فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَى عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ *"Eğer siz onlardan razı olursanız, şüphesiz Allah o fâsıklar gürûhundan razı olmaz"* buyurmuştur. Bu, "Allah onlardan hoşnut ve razı olmadığı halde, şayet siz onlardan razı olursanız, sizin isteğiniz Allah'ın isteğine aykırı olmuş olur. Halbuki, bu caiz değildir" demektir.

Ben diyorum ki, bu manalar önceki ayetlerde de bulunuyordu. Allah bu manaları, burada tekrarladı. Öyle sanıyorum ki, önceki ayetler, Medine'deki münafıklara; bu

35) Keşfu'l-Hafa (2/395).

ise, bedevî münafıklara ve çöldekilere bir hitâbdır. İster şehirde, isterse çölde olsunlar, münafıkların metod ve yolları birbirine yakın olunca, şüphesiz ki, onlarla alâkalı olan söz de, birbirine yakın üslup üzere îrad edilmiştir.

* *
*

Bedeviler Nifakta Daha İleridir

اَلْاَعْرَابُ اَشَدُّ كُفْرًا وَّنِفَاقًا وَّاَجْدَرُ اَلَّا يَعْلَمُوْا حُدُوْدَ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُوْلِهٖ ۗ وَاللّٰهُ عَلِيْمٌ حَكِيْمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ الْاَعْرَابِ مَنْ يَّتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَّيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَآئِرَ ۗ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ السَّوْءِ ۗ وَاللّٰهُ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ ﴿٩٨﴾

"Bedeviler, küfür ve nifak bakımından daha şiddetli: Allah'ın, Resûlü üzerine indirdiğinin sınırlarını tanımamaya da daha hazırdırlar. Allah, kemâliyle bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir. Bedevîlerden öyle kimse vardır ki, harcayacağını bir angarya sayar ve size belâlar gelmesini bekler durur. O belâlar kendi başlarına olsun! Allah hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir"

(Tevbe, 97-98).

Bil ki bu ayet, bizim söylediğimiz şu hususun doğruluğuna delâlet etmektedir: Allah Teâlâ bu hükümlere tekrar yer vermiştir. Çünkü bu ayetlerle bedevî münafıklara hitâb murad edilmiştir. İşte bu sebeple onların küfür ve nifâklarının daha şiddetli olup Allah'ın indirdiği hükümlerin hududlarını tanımamaya da daha hazır olduklarını beyân buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
A'râb İle E'râb Arasındaki Fark

Dilciler şöyle demektedirler: "Arapça'da, soy bakımından Arap olan bir kimseye, رَجُلٌ عَرَبِيٌّ denilir ki, bu kelimenin çoğulu, اَلْعَرَبُ kelimesidir. Bu tıpkı مَجُوسِيٌّ (mecusî) ve يَهُودِيٌّ (yahudî) denilip de, cemilerinde nisbet yâ'sı hazfedilerek اَلْمَجُوسُ (mecusiler) ve اَلْيَهُودُ (yahudiler) denilmesi gibidir. Yine Arapça'da, ister Arap ırkından, isterse mevaliden olsun, çölde yaşayan ve yağmurların yağıp otun bittiği yerleri araştıran kimseye de, elif ile, رَجُلٌ اَعْرَابِيٌّ "Bedevî adam" denilip, bunun da çoğulu اَلْاَعَارِيبُ veya اَلْاَعْرَابُ (bedeviler...) kelimeleridir. Bu nedenle,

bedeviye, "Ey Arap! (Ey Arabî)" denildiğinde sevinir, ama, ırken Arap olanlara, "Ey A'rabî!" denildiğindeyse kızar. O halde, Arap beldelerine yerleşerek oralarda yaşayanlara **Arab**; çölde yaşayanlara ise "**e'râb**" ismi verilir. Bu ikisinin farklı şeyler olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Hz. Peygamber (s.a.s) "*Arapları sevmek imandandır*"[36] buyurmuştur. Ama, a'rabîleri (bedevîleri) Cenâb-ı Hak, bu ayette kınamıştır.

b) Muhacir ve ensar için, **e'râb** denilmesi caiz değildir. Zira onlar ancak Arab olup, dinin mertebelerinde e'rabîlerden önce gelirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): لاتؤمّر امرأة رجلاً ولا فاسق مؤمناً ولا اعرابي مهاجراً "*Hiçbir kadın, erkeğe; fâsık, mü'mine; bedevî de muhacire idareci yapılmaz*"[37] buyurmuştur.

c) Arapların, Arap olarak isimlendirilmesi şundandır: Çünkü, Hz. İsmail'in çocukları "Arebe"de doğup büyümüşlerdir. Arebe ise, Tihâme (Çöl) bölgesindendir. Böylece o çocuklar, beldelerine nisbet edilmişlerdir. Arap yarımadasında meskûn olan ve onların dillerini konuşanlar da, onlardandır. Çünkü bunlar da Hz. İsmail'in çocuklarındandır.

Yine, Arapların "Arap" adını almalarının sebebinin, onların lisanlarının kalblerindeki şeyleri i'râb yani ifade etmesi olduğu da ileri sürülmüştür. Arapça'nın, diğer dillerde bulunmayan pekçok fesahat ve akıcılık üslûbu ihtivâ ettiğinde de şüphe yoktur.

Hikmet erbâbından birinin, yazmış olduğu bir kitapta şöyle dediğini gördüm: "Rumların hikmeti beyinlerindedir. Zira onlar, çok acayip terkibler meydana getirebilirler. Hindlilerin hikmeti vehimlerinde, Yunanlıların hikmetiyse kalblerindedir. Bu böyledir, zira çok mal elde etmek, akılla alâkalı bir şeydir. Arapların hikmeti de, lisanlarındadır. Bu, onların lafızlarının çok tatlı ve ibarelerinin de çok çekici olmasındandır."

İKİNCİ MESELE
Bu Ayette Muayyen Bedeviler Kasdedilmiştir.

Bazı kimseler şöyle demiştir: Başında elif-lâm bulunan çoğul kelimelerde asıl olan, onun daha önce geçmiş belirli bir şeye ait olmasıdır. Binaenaleyh, daha önce geçmiş belirli bir şey bulunmazsa, bu kelime zorunlu olarak istiğrak manasına hamledilir. Zira, çoğul sîgaların manalarının tahakkuk etmesinde, üç veya daha fazla miktarın bulunması kâfidir. Elif-lâm, tarif ifâde eder. Öyleyse daha önce geçmiş, malum olan bir topluluk bulunursa, bu kelimenin onlara hamledilmesi gerekir. Yok eğer bulunmazsa,

---

36) Kenzu'l-Ummal, 12. Cilt, 33924. Hadis.

37) Bu hadisi belli başlı kitap ve fihristlerde bulamadık. Razi'de الارض olarak nûn lledir. Fakat doğrusunun râ ile الارض olup dizgi hatası olduğunu zannediyoruz.

mücmellikten kaçınmak için, istiğrak manasına hamledilmesi gerekir. Bu sabit olunca biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın el-e'râb kelimesiyle, muayyen bir grup bedevî münafık kastedilmiştir ki onlar, Medinell münafıklarla dost idiler. Binaenaleyh, bu lafız onlara alttır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, bedevî Araplar hakkında şu iki hükmü vermiştir: **Birinci hüküm:** Onların küfür ve nifâk bakımından daha beter olmalarıdır. Bunun sebebi şunlardır:

1) Bedevîler, vahşîlere benzerler.

2) Kuru ve yakıcı havanın onları istilâ etmesi. Bu onların, daha fazla şaşırmalarına, kibirlenmelerine, böbürlenmelerine, büyüklenmelerine ve tökezleyip yanılmalarına yol açar.

3) Onlar, bir idarecinin idaresi, bir terbiyecinin terbiyesi, bir amirin kontrolü ve emri altında değillerdi. Bu sebeple, diledikleri gibi yaşıyorlardı. Kim böyle olursa, her yönden en büyük fesatçı olur.

4) Akşam sabah Hz. Peygamber'in va'z-u nasihatını, şifâlı açıklamalarını ve mükemmel terbiyesini müşahede edip gören kimse, nasıl olur da bu hayırlardan etkilenmeyen ve onun bu kutlu haberini duymayan kimseye müsavi olabilir?

5) Şehirde yaşayanlarla çölde yaşayanlar arasındaki farkı bilmek için dağda yetişen yabanî meyveleri, bağda-bahçede yetişen meyvelerle mukayese et!

İkinci hüküm: وَأَجْدَرُ أَلاَّ يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ عَلٰى رَسُولِهِ *"Allah'ın, Resûlü üzerine indirdiği hükümlerin sınırlarını tanımamaya da daha hazırdırlar"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Ayetteki **ecder** kelimesinin manası, daha müsait,daha lâyık" demektir. Bu ayette, takdiri وَأَجْدَرُ بِأَنْ لاَ يَعْلَمُوا şeklinde olan bir hazf bulunmaktadır. حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ ifâdesinin tefsiri hususunda, "mükellefiyetlerin ve hükümlerinin miktarı"; "adl, tevhid, nübüvvet ve meâdın delillerinin dereceleri" dir denilmiştir. Allah, *"Maklûkatın kalblerindekini en iyi bilen, farz kıldığı farzlar hakkında da en iyi hükmedendir"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak وَمِنَ الأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَماً *"Bedevîlerden öyle kimse vardır ki, harcayacağını bir angarya sayar.."* buyurmuştur. **Mağrem, gerâme** gibi masdardır. Bunun manası şudur: "Bedevî Araplardan, Allah yolunda infâk edilen şeyin bir angarya ve ziyan olduğuna inananlar bulunmaktadır. Onun böyle düşünmesinin sebebi şudur: O zatın Allah rızası için ve O'nun mükâfaatını beklediği için değil. Sırf müslümanların tenkidinden korunup gösteriş yapmak için harcamaktadır.

Cenâb-ı Hak, وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ *"Ve sizc, belâlar gelmesini bekler durur"* buyurmuştur. Yani, "ölümünüzü, öldürülmenizi gözetirler" takdirindedir." Bu, "Hz. Peygamberin ölümü sebebiyle işlerinizin alt üst olmasını ve müşriklerin de size galip

gelmesini gözetirler" demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, bunu onlara iâde ederek, عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ *"O belâlar kendi başlarına olsun!"* buyurmuştur. **Dâire** kelimesinin tekil bir kelime olması mümkün olduğu gibi, bunun sıfât-ı galibe, mevsûfu hazfolan bir sıfat olması da mümkündür. Bu ancak, tıpkı bir daire gibi insanı kuşatan ve kendisinden kurtulunması mümkün olmayan bir belâ,bir musibet hakkında kullanılır. سَوْءِ kelimesi sin harfinin hem ötresi hem de fethası ile okunmuştur. **Ferrâ**, şöyle demektedir: "Bu kelimeyi, sin'in fethasıyla okumak daha uygundur. Zira, bu senin سَاءَ-يَسُوءُ-سَوْءاً أَوْمَسَاءَةً (kötü olmak) şeklindeki sözünün bir masdarıdır. Sin harfini ötre ile okuyan, bu kelimeyi isim kabul etmiştir. Bu da tıpkı senin: عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ الْبَلاءِ وَالْعَذَابِ "Belâ ve azâb dairesi, onların üzerine olsun" demen gibidir. Ne مَاكَانَ أَبُوكِ امْرَأَ سَوْءٍ *"Senin baban kötü bir adam değildi.."* (Meryem, 28) ve de, وَظَنَنتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ *"Kötü zanda bulundunuz"* (Fetih, 12) ayetlerinde sini damme okumak caiz değildir. Aksi halde ayetin takdiri مَا كَانَ أَبُوكِ امْرَأً عَذَابٍ "Senin baban, azâb olan bir adam değildir" ve وَظَنَنتُمْ ظَنَّ الْعَذَابِ "azâb zanda bulundunuz" şeklinde olurdu. Bunun böyle olmayacağı malûmdur."

Ahfeş ve **Ebu Ubeyd** şöyle demişlerdir: "Kim sini fetha ile okursa, bu tıpkı senin رَجُلُ سَوْءٌ ــ اِمْرَأَةُ سَوْءٌ şeklindeki sözün gibi olur. Daha sonra da, başına da elif lâm getirilerek رَجُلُ السَّوْءِ "kötü adam" denilir" Bu hususta **Ahfeş** şu beyti nakletmiştir:

وَكُنْتَ كَذِئْبِ السَّوْءِ لَمَا رَأَى دَماً / بِصَاحِبِهِ يَوْماً أَحَالَ عَلَى الدَّمِ *"Sen, bir gün sahibinin (arkadaşının) üzerinde bir kan gördüğünde hemen kanın üzerine atılan kötü bir kurt gibisin."*

Sin'i ötre ile okuyanlar ise, اَلسُّوءُ sözüyle, zarar vermeyi, şerri, belâyı ve kötülüğü murad etmişlerdir. Buna göre sanki, "Hezimet ve belâ dairesi onların başına olsun. Bu, onların başına insin!" denilmek istenmiştir.

Ebu Ali el-Farisî de şöyle demiştir: "Şayet **dâire** kelimesi, **sev'** veya **sû** kelimelerine muzaf kılınmazsa, bundan (doğrudan doğruya) kötülük manası murad edilir. Zira دَائِرَةُ الدَّهْرِ "Zamanın belâ ve musibeti" tabiri ancak, kötülük hakkında kullanılır."

Bunun iyice kavradığında biz diyoruz ki: Buna göre mana, "Belâ ve hüzün, onlar üzerinde dönüp dolaşsın. Onlar, Muhammed (s.a.s) ve O'nun dini hususunda, ancak kendilerini üzen şeyi görsünler" şeklinde olur.

Daha sonra Cenab-ı Hak, وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ buyurmuştur. Yani, "Allah onların sözlerini bihakkın, niyyetlerini de bihakkın bilendir" demektir.

Makbul ve Salih Bedeviler

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ قُرُبَاتٍ عِنْدَ اللَّهِ
وَصَلَوَاتِ الرَّسُولِ أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٩﴾

"Bedevîlerden öyle adam da vardır ki Allah'a ve ahiret gününe inanır, infak edeceğini Allah yanında yakınlıklara ve Peygamberin duâlarına vesile edinir. Haberiniz olsun ki bu, onlar için gerçek bir yakınlıktır. Allah, onları rahmetine koyacaktır. Şüphesiz ki Allah çok affeden, çok merhametli olandır"

(Tevbe, 99).

Bil ki Allah Teâlâ, bedevîler içinde Allah yolundaki infakını, bir angarya kabul edenler olduğunu beyan edince, yine onların içinde iman etmiş, salih ve Allah yolundaki infâkını, Allah'a yakınlık vesilesi kabul eden mücahid kimseler bulunduğunu da beyân buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ bu iki grubu, şu iki vasıfla nitelemiştir:

a) Onun, Allah'a ve ahiret gününe iman etmiş olması. Bu tabirin gayesi, bütün tâatlerde önce mutlaka iman aslının bulunmasına dikkat çekmektir. Bu, cihâdda da böyledir.

b) Onun, yaptığı infakını, Allah'a ve Resûlün duâlarına yakınlaşma vesilesi bilmesidir.

Bu ifâde hakkında iki bahis bulunmaktadır:

1) **Zeccâc** "قُرُبَاتٍ kelimesinde, râ'nın ötresi ile **kurubat**; fethası ile **karubat** ve sükûnu ile **kurbât** şeklinde olmak üzere, üç vechin caiz olduğunu" söylemiştir.

2) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "**Kurubât** kelimesi, يَتَّخِذُ (edinir) fiilinin ikinci mef'ulüdür. Buna göre mana, "Onun infakı, Allah'a yakınlığın ve Resûlünün duâlarının meydana gelmesi içindir; çünkü Resûl, tasadduk edenlere hayır ve bereket duâları edip, onlar için mağfiret talebinde bulunur" şeklinde olur. Bu Hz. Peygamber'in tıpkı *"Allah'ım, sen Ebu Evfâ'nın, âile ve çoluk çocuğuna rahmet et!"* demesi gibidir." Cenâb-ı Hak da, *"Onlara duâ et!"* (Tevbe 103) buyurmuştur. Binâenaleyh, o kimsenin infak ettiği şeyler, Allah'a yaklaşma ve Resûlünün duâlarının meydana gelme vesilesi olunca, "O, infak ettiği şeylere, Allah'a yakınlık ve Resûlünün duâlarına bir vesile edindi" denilmiştir.

Cenâb-ı Hak da, أَلَا إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ "*Haberiniz olsun ki bu, onlar için gerçek bir yakınlıktır*" buyurmuştur. Bu ifâde, Allah tarafından, tasaddukta bulunan kimse için, infâkının Allah'a yakınlaşma ve Peygamberinin duâlarına vesîle olduğuna dair inancı konusunda bir şehâdettir. Cenâb-ı Hak bu şehâdetini, hem harf-i tenbih olan أَلَا (dikkat edin, iyi bilin) edatı, hem de tahkîk harfi olan إِنَّ edatı ile te'kid etmiştir.

Daha sonra bu tekîdi iyice arttırarak سَيُدْخِلُهُمُ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ "*Allah onları rahmetine koyacaktır*" buyurmuştur.

Biz, sîn harfinin, te'kîdi iyice arttırdığını söylemiştik. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ buyurmuştur. Yani "Allah onların günahlarını bağışlayan, onları böylesi tâatlere muvaffak kıldığı için de, onlara merhamet edendir" demektir. **Nafi,** râ'nın dammesi ile **kurubetun** şeklinde okumuştur ki, aslolan budur. Daha sonra bu kelime tıpkı **kutb** (kitaplar); **rusl** (رُسْل) (peygamberler) ve **tunb** (طُنُب) (uzun ip) kelimelerinde olduğu gibi, tahfifle okunmuştur. Bu kelimelerde de aslolan ötre ile okunmaktır. Bu harfleri sükunla okumak, tahfif ile okumak demektir.

* *
*

"Sabikûn" (Öncüler)

وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾

"İslam'da birinci dereceyi kazanan, muhâcirler ve ensâr ile, onlara güzellikle tâbi olanlardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır. Allah bunlar için, kendileri, içinde ebedî kalıcılar olmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu, en büyük bahtiyarlıktır"

(Tevbe, 100).

Bil ki Allah Teâlâ, infak ettikleri şeyleri Allah'a yaklaşma ve Resûlünün duâsına bir vesîle bilen bedevî Arapların faziletlerini ve onlar için hazırlamış olduğu mükâfaatı zikredince onların makam ve mevkilerinden daha yüce makamlar bulunduğunu söylemiştir ki, bunlar da birinci dereceyi kazananların mertebeleridir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, muhâcir ve ensardan birinci dereceyi kazananların kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişler ve bu hususta birkaç görüş beyân etmişlerdir:

a) **İbn Abbas** (r.a), bunların her iki kıbleye dönerek namaz kılan ve **Bedir**'e iştirâk edenler olduğunu söylerken; **Şa'bî**'den bunların **Bey'atu'r'rıdvân**'da bulunanlar olduğu nakledilmiştir. Bana göre bu hususta doğru olanın, bunların, hicret ve yardım etme hususunda birinci dereceyi almış olan kimseler olmasıdır. Bunun böyle olduğuna şu delâlet etmektedir: Cenâb-ı Hak, bunları "öncüler" diye nitelemiş, ama onların hangi hususta ilk ve birinciler olduğunu beyân etmemiştir. Böylece lafız, mücmel olarak gelmiştir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak onları muhâcir ve ensâr olmakla vasfetmiştir. Binâenaleyh bu lafzı onları muhâcir ve ensâr kılan manasına hamletmek gerekir ki, bu da onların hicret edip, yardımda bulunmalarıdır. Binâenaleyh, bundan muradın, lafzın mücmelliğini gidermek için, hicret ve yardımda birinci dereceyi işgal eden olması gerekir. Hicretin nefislere güç gelen ve tabiatlara da ters düşen bir iş olması sebebiyle hicret hususunda yarışmak büyük bir tâattır. Binaenaleyh, buna kim önce koşarsa, bu taât hususunda, başkalarına önder olmuş olur ve bu aynı zamanda da Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbini takviye etmiş ve O'nun gönlündeki yalnızlık duygusunu silip yok etmeye bir sebep olmuş olur. Yardım etme hususundaki yarışma da böyledir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, şüphe yok ki O'na yardım ve hizmet hususunda yarışanlar, "Bunu, önce ben yapayım" diyenler, büyük bir makama nail olmuşlardır. İşte bütün bu sebeplerden dolayı ayetteki bu tabirden muradın, "hicrette birinci dereceyi işgâl edenler" olması gerekir.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: İnsanlar içinde hicrete ilk koşan, Hz. **Ebu Bekir**'dir; çünkü **Ebu Bekir**, Hz. Peygamber'in hizmetinde ve O'nun, her yerde, her zaman arkadaşı idi. Binâenaleyh, onun bu makamdan alacağı hisse ve pay, başkalarınınkinden daha yücedir. **Ali İbn Ebi Talib**, her ne kadar ilk hicret edenler arasında ise de, ne var ki o, ancak Hz. Peygamber (s.a.s)'in hicretinden sonra hicret edebilmiştir. **Hz. Ali**'nin, Hz. Peygamber'in işlerinden dolayı Mekke'de kaldığında şüphe yoktur. Ancak ne var ki, hicrete ilk koşma sıfatı, fiili **Ebu Bekir** için tahakkuk etmiştir. Şu halde **Ebu Bekir**'in bu fazîletten alacağı pay, daha fazla olmuş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, **Hz. Ebu Bekir**, Allah'ın kendisinden, kendisinin de Allah'dan razı olmuş olduğuna hükmedilen bir zât olmuş olur ki, bu da üstünlük derecelerinin en üstündedir. Bunun böyle olduğu da sabit olunca, O'nun, Allah'ın Resûlünden sonra hak imam, halife olması gerekir. Çünkü, şayet **Ebu Bekir**'in imamlığı ve halifeliği bâtıl olmuş olsaydı, o zaman **Ebu Bekir**, laneti ve gazab olunmayı hak etmiş olurdu ki, bu da, böylesi bir üstünlük ve ta'zîmin bulunması ile bağdaşmaz. Böylece bu ayet, **Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer** (r.a.)'in üstünlüğüne ve halife olmalarının mutebar ve yerinde olduğuna en açık bir biçimde delâlet eden delillerden olmuş olur.

Buna göre şayet: "Ayetin bu ifâdesinden, muhacir ve ensârdan, İslâm'a ilk girenlerin murad edilmiş olması niçin mümkün olmasın? Çünkü bunlar iman etmişlerdir. Gerek Mekke'deki, gerekse Medine'deki müslümanların sayısı az idi, aynı zamanda da güçsüz, zayıf idiler. Böylece İslâm, bunlar sebebiyle kuvvetlenmiş, müslümanların sayısı da, bunların müslüman olması sebebiyle çoğalmış; onların müslümanlığı sebebiyle Hz. Peygamberin kalbi güçlenip kuvvetlenmiş ve başkaları da onları görüp örnek almış; onları kendilerine önder edinmişlerdir. Binâenaleyh, onların bu hususlaki durumları, güzel bir çığır açanın durumu gibidir. Böylece o yoldan elde edilecek mükâfaat ve o yola göre amel edenlerin mükâfaatı Kıyamete kadar, aynı zamanda bu kimseye de yazılır.

Sonra biz diyoruz ki: Farzet ki **Ebu Bekir,** muhacirlerin ilki olması sebebiyle bu ayetin hükmüne dahil olmuş olsun. Ancak ne var ki siz onun bu hal üzere devam ettiğini neye dayanarak söyleyebiliyorsunuz? Onun bu halini değiştirdiği ve halifeliğe yönelmesi sebebiyle, bu üstünlüğün kendisinden silinip gittiğinin söylenilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, bunun birincisine şu şekilde cevap verebiliriz:

Ayetteki **sabikûn** (öncüler) lafzını, zaman itibariyle öne geçenler manasına hamletmek, hakkında delil bulunmayan bir iddiadır. Çünkü ayette geçen **sabikûn** lafzı, mutlak bir ifadedir. Binâenaleyh bunu, müddet bakımından öncelik manasına hamletmek, diğer hususlardaki öncelik manasına hamletmekten daha gerekli değildir. Halbuki biz bunu, hicret hususundaki öncelik anlamına almanın daha uygun olduğunu beyân etmiştik. Bu soruyu soranın, "Bundan maksadın, müslüman olmadaki öncelik olması mümkün değil midir!" şeklindeki sorusuna da şöyle cevap veriyoruz.

Biz deriz ki: Hicretteki öncelik, müslüman olmadaki önceliği de içine alır. Halbuki müslüman olmadaki öncelik, hicret hususundaki önceliği içine almaz. O halde, bu lafzı, hicretteki öncelik anlamına hamletmek evlâ olur. Farzet ki biz, bu lafzı, imandaki öncelik manasına alalım. Ancak ne var ki **Sabikûne'l-evvelûn** kelimesi çoğul bir ifâdedir. Binâenaleyh bu kelimeleri bir cemâat ve topluluk anlamına hamletmek gerekir. Böyle olunca da, bu ifâdenin içine, hem **Hz. Ali** (r.a.), hem de başkaları girmiş olur. Farzedelim ki alimler, **Hz. Ebu Bekir**'in mi, **Hz. Ali**'nin mi daha önce iman ettiği hususunda ihtilâf etmiş olsunlar. Ancak ne var ki onlar, **Hz. Ebu Bekir**'in ilk dereceyi alanlardan olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hadisciler de, erkeklerden ilk önce müslüman olanların **Hz. Ebu Bekir,** kadınlardan **Hz. Hatice,** çocuklardan **Hz. Ali,** kölelerden de **Zeyd İbn Sabit** olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Böyle olması halinde de, **Ebu Bekir,** birinci dereceyi alanlardan olmuş olur.Hem biz, ilk önce iman etmenin, ancak kendisiyle Hz. Peygamber'in kalbinin kuvvet kazanması ve başkalarına da önder ve örnek, "muktedâ bih" olması açısından büyük fazilet ve üstünlüğü gerektirdiğini beyan etmiştik. Böylesi bir mana, **Hz. Ebu Bekir**'de daha ileri derecededir. Zira, **Hz. Ebu Bekir** müslüman olduğunda yaşı ilerlemiş ve

insanlarca da tanınan bir kimse idi. Kendisine de bu hususta, Sahâbe (r.a.)'nin önde gelenlerinden bir grup uymuştur. Zira, **Hz. Ebu Bekir** müslüman olunca, **Talha, Zübeyir ve Osman İbn Affan'a** gittiği, onlara İslam'ı arzettiği, birkaç gün sonra onları Hz. Peygambere getirdiği ve onların da Hz. Peygamberin huzurunda müslüman oldukları nakledilmiştir. Böylece, **Hz. Ebu Bekir'in İslâm'a** girmesi sebebiyle İslâm'a kuvvet katıldığı ve **Hz. Ebu Bekir'in, başkalarına** bir örnek olduğu ortaya çıkmış olur. Halbuki bütün bu hususlar **Hz. Ali** (r.a.) için söz konusu değildir. Çünkü **Hz. Ali** o zamanlar küçük yaştaydı ve evin içinde dolaşan bir çocuk gibiydi. Onun o vakitte müslüman olmasıyla, İslâm'ın kuvvetinde bir artış olmamıştı ve o zaman, başkalarına da bir örnek olamamıştı. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın *"Birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensâr..."* buyruğunda işaret edilen önderin **Hz. Ebu Bekir'den** başkası olmadığı sabit olmuş olur.

Ama, bu soruyu soranın, "Siz niçin **Ebu Bekir'in**, imamete yönelmesinden sonra da bu hal üzere kaldığını söyleyebiliyorsunuz?" şeklindeki sözüne gelince; biz diyoruz ki:

Cenâb-ı Hakk'ın, رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ *"Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'dan razı olmuşlardır"* buyruğu bütün halleri ve zamanları içine alan bir ifâdedir. Bunun böyle olduğunun delili, her vaktin ve her durumun, bu ifadeden istisnâ edilebilip de, "Allah, onlardan imâmet talep etme zamanı hariç, razı olmuştur" denilebilmesidir. Halbuki istisnânın gereği, istisnâ yapılmadığı zaman, istisnânın hükmüne dahil olan şeyleri, hükümden çıkarıp atmaktır. Veyahut biz şöyle diyoruz: "Biz, Allah Teâlâ'nın, onları, *"birinci dereceyi işgal eden muhacirler.."* diye vasfetmiş olduğunu beyân etmiştik. Bu da bundan muradın, onların, hicret hususunda birinciler olmasını iktizâ eder.

Sonra Cenab-ı Hak onları bu vasıfla niteleyince, onlar için tazim ihtiva eden bir ifadeye yer vermiştir ki bu da O'nun: *"Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'dan razı olmuşlardır"* sözüdür. Hicret hususundaki öncelik, tazim edip saygı duymanın uygun ve münasip bir vasfıdır. Halbuki hükmün, kendisine münasib bir vasfın peşinden zikredilmesi, o hükmün o vasfa bağlandığını gösterir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'dan razı olmuşlardır"* ifadesinden hasıl olan tazim ve saygının, onların hicret hususunda en önde bulunmuş olmalarına bağlanmış olduğuna delâlet eder. İllet bulunduğu sürece, illete bağlı olan (ma'lûl)ün de o illete terettüp edip bağlı olması gerekir. Onların, hicret hususunda birinciler olması, onların bütün ömürleri boyunca, devam eden bir vasıftır. Binâenaleyh bu rıdvan-ı ilahinin de onların yaşadıkları süre içinde bulunması gerekir. Veyahut da biz şöyle diyoruz: Cenâb-ı Hak وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ *"Allah bunlar için, altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı"* buyurmuştur. Bu da, Allah Teâlâ'nın, o cennetleri onlar için hazırlayıp onlara tayin etmiş olmasını iktiza eder.

İşte Cenâb-ı Hakk'ın böyle yapması da, onları cennete layık kılan sıfat üzere bulunmalarını gerektirir.

Hiç kimse şöyle diyemez: "Bu ifadeyle "Allah o cennetleri onlara, onlar iman sıfatı üzere kalmaları halinde hazırlamıştır" manası kastedilmiştir." Zira, biz diyoruz ki bu, aşırı bir takdir yapmak olup, bu da zahirin hilafına bir durumdur. Hem böyle olması halinde, haklarında böylesi bir medih zikredilenlerle diğer kimseler arasında bir fark kalmaz. Çünkü Allah, iman etmeleri halinde, **Firavun, Hâman, Ebû Cehl** ve **Ebu Leheb** için de, "altlarından nehirler akan cennetler" hazırlamış olur. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın bu sözü, büyük bir medh ve mükemmel bir övgü, senâ sadedinde söylediği malumdur. Binâenaleyh bunu, onların ileri sürdükleri manaya hamletmek, bu medh ve övgünün batıl olmasını gerektirir. Böylece bu soru sâkıt olur. Bu ayetin, **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'in faziletine ve onun imametinin (devlet reisliğinin) kesinlikle doğru olduğuna delâlet eden bir ayet olduğu ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE
Bu Övgü Bütün Sahâbeye Şâmil midir?

Alimler, bu ayetteki medhin bütün sahabeyi içine alıp almadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bu ayetin, sadece hicret ve yardımda birinci dereceyi alanlara şamil olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşe göre bu ayet, sadece sahabenin ileri gelenlerini içine almış olur. Çünkü **min** edatı teb'îz (kısmîlik) ifade eder. Bazı âlimler de: "Hayır, bu ifade bütün sahabeye şamildir. Çünkü sahabenin hepsi, diğer müslümanlara nazaran "birinciler (sabikûn)" olarak tavsif edilmişlerdir. Ayetteki مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ *"Muhacirlerden ve ensardan"* ifadesinin başındaki مِنْ edatı, "teb'iz" için değil, aksine tebyin içindir. Buna göre bunun manası, "Muhâcir ve ensâr olarak tavsif edilen sabikûn (öncüler)..." şeklindedir. Bu tıpkı, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"O halde murdar putlardan kaçınınız"* (Hacc, 30) ayetinde olduğu gibidir. Alimlerin çoğu bu görüşü benimsemişlerdir.

Humeyd b. Ziyâd'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bir gün Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'ye, aralarında çıkmış olan fitneyi (kargaşayı) kastederek, "Resûlullah'ın ashabının aralarında meydana gelen şey hususundaki durumlarını bana söyle" dedim. Bunun üzerine o da bana: "Allah Teâlâ onların hepsini bağışlamıştır. Onların iyi davrananlarına da, kötü davranmış olanlarına da cenneti vâcib (kesin) kıldığını Kur'an'ında bildirmiştir" dedi. Ben ona, "Allah, Kur'an'ın neresinde, onlara cenneti vacib kıldığını belirtiyor?" dediğimde de, o: "Sübhanallah! Sen, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İslam'da birinci dereceyi kazanan, muhacirler ve ensar ile, onlara güzellikle tabi olanlardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da Allah'dan razı olmuşlardır. Allah bunlar için -kendileri, içinde ebedî kalıcı olmak üzere- altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı. İşte bu en büyük bahtiyarlıktır"* ayetini okumaz mısın? Allah, peygamberin bütün ashabına bu ayette cenneti ve rıdvanını (rızasını) vâcib kılmış,

onlara tabi olanlara da, onlara şart koştuğu şeyi şart koşmuştur" dedi. Ben, "O şart nedir?" deyince de o, "Tâbiîne, onlara amelde (ibadette) ihsân ile tâbi olmalarını şart koşmuştur ki bu da, tâbiînin, sahabe-i kiramın iyi işlerinde onlara uyup, başka hususlarda onlara uymamalarıdır" dedi. Şöyle de denilebilir: Bundan murad, tâbiînin (sahabeye uyanların), onlara söz hususunda güzellikle tâbi olmalarıdır. Bu da o tâbiînin ashab hakkında kötü söz söylememeleri ve onları, yaptıkları bazı şeyler hususunda ta'n etmeye (tenkide) yönelmemeleridir. **Humeyd b. Ziyâd:** "Ben o anda sanki bu ayeti hiç okumamışım gibi hissettim" dedi.

ÜÇÜNCÜ MESELE Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Ömer b. el-Hattâb** (r.a) وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ ayetini okuyor ve "ensâr" kelimesini merfû kılarak "sabikûn" kelimesi üzerine atfediyor. وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ ifadesinin başındaki vâvı hazfederek, bunu, "ensar" kelimesinin sıfatı kabul ediyordu. (Bu, "En öne geçen muhacirler ve onlara güzelce tâbi olan ensar" manasında olmuş olur.) Yine rivayet olunduğuna göre, **Hz. Ömer** (r.a) (bir gün) bu ayeti bu şekilde okuyordu. **Ubeyy b. Ka'b** (r.a): "Allah'a yemin ederim ki, sen Bakî semtinde karaz[38] satmakla meşgul olurken, Hz. Peygamberden ayrılmayan bana, Resulullah böyle yani (Mushaf-ı Şerif'teki gibi) وَالَّذِينَ وَالْأَنْصَارِ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ şeklinde okutmuştu" dedi. **Hz. Ömer** (r.a) de: "Doğru söyledin. Çünkü siz bulundunuz, biz ise bulunamadık. Siz öbür işleri bırakıp Resûlün yanında oldunuz, biz ise başka şeylerle meşgul olduk. Yemin olsun ki istesen, "Biz, muhacirleri şöyle barındırdık, onlara şöyle yardım ettik, şunu yaptık, bunu yaptık" da diyebilirsin?" dedi.

Rivayet olunduğuna göre bu münazara (konuşma), **Hz. Ömer** ile **Zeyd b. Sâbit** (r.a) arasında geçmişti. **Zeyd, Übeyy b. Ka'b**'ı delil olarak ileri sürmüştü.

Bu iki kıraat arasındaki fark şudur: **Hz. Ömer**'in kıraatine göre, ayetteki "*İslam'da birinci dereceyi kazananlar...*" ifadesindeki övgü ve ta'zim, muhâcirlere has olup, ensar bu "ta'zim"de onlarla ortak olmamış olur. Böylece de muhacirîne daha fazla paye ve övgü gerekmiş olur. Allah en iyi bilendir.

Rivayet olunduğuna göre **Übeyy** (r.a), meşhur olan kıraatin doğruluğuna Enfal suresinin sonundaki وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدُ وَهَاجَرُوا "*Henüz iman etmiş ve hicret etmiş olanlar...*" (Enfal, 75) ayeti ile istidlal etmiştir: "Cenab-ı Hak bu ayeti, bundan önceki ayette muhacir ve ensardan bahsettikten sonra getirmiştir."demiştir

Yine **Übeyy** (r.a), Haşr suresinin وَالَّذِينَ جَاءُو مِنْ بَعْدِهِمْ "*Bunların arkalarından gelenler...*" (Haşr, 10) ve وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ "*Onlardan, henüz kendilerine katılıp erişmemiş bulunan diğerleri...*" (Cum'a, 3) ayetleri ile istidlâl etmiştir.

38) **Karaz:** Tabaklama (debaget) işinde kullanılan selem ağacı yaprağı (Ç).

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetteki, "**sabikûn**" kelimesi merfû ve mübteda; رضي الله عنهم *"Allah onlardan razı olmuştur"* kısmı da, onun haberidir. Bu, "Allah onlardan, amelleri ve taatlarının çokluğu sebebi ile razı olmuştur. Onlar da, Allah'ın kendilerine, gerek dinî, gerek dünyevî hususlarda yağmur gibi bol bol verdiği yüce nimetlerinden ötürü, Allah'dan razı olmuşlardır" demektir. Mekkelilerin mushafında من تحتها şeklinde yazılmıştır ki bu, **İbn Kesir**'in kıraatidir. Diğer mushaflarda ise, **min** olmaksızın تحتها şeklinde yazılmıştır.

BEŞİNCİ MESELE Cenab-ı Hak والذين اتبعوهم باحسان *"Onlara, güzelce tâbî olanlar..."* buyurmuştur. **Atâ, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Cenab-ı Hak bu ifade ilie, o tâbi olanların, muhacir ve ensarı, cennetle ve rahmetle yâd ettiklerini, onlar için dua ettiklerini ve onların iyiliklerini sayıp döktüklerini anlatmıştır." Bir başka rivayette de, bu ifadeye, "Onlara, dinleri hususunda Kıyamete kadar güzel bir şekilde tâbî olanlar..." manası verilmiştir. Bil ki bu ayet, onlara (yani sahabeye) tâbi olanların, rıza-yı ilâhiye ve mükafaata hak kazanmalarının, onların sahabeye güzellikle tâbi olmaları şartına bağlı olduğunu gösterir. Biz ayette geçen "**ihsan**" (güzellik) lafzını, "onlar hakkında güzel sözler söylemek" manasında tefsir ettik. Bir şarta bağlı olan hüküm, o şart bulunmadığı zaman, bulunamaz. Binâenaleyh muhacir ve ensar hakkında güzel söz söylemeyenlerin Allah'ın rıdvânına (rızasına) müstehak olmamaları ve bu yüzden mükâfaata erenlerden olmamaları gerekir. Çünkü dindarlar, Resûlullah'ın ashâbına saygıda ellerinden geleni yapmışlar, onlar hakkında dillerini tutmuşlar ve onları, onlara yakışmayan şeylerle yâd etmemişlerdir.

* *
*

Nifakta Uzmanlaşanlar

وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ ۖ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ ۖ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ ۚ سَنُعَذِّبُهُم مَّرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ ﴿١٠١﴾

"Çevrenizdeki bedevîlerden ve Medine ahâlisinden birtakım münâfıklar vardır ki onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır. Sen bunları bilmezsin. Onları biz biliriz. Biz onları iki kere azaba uğratacağız. Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir"

(Tevbe, 101).

Bil ki Allah Teâlâ, Medineli münafıkların hallerini açıkladı. Daha sonra da bedevîlerin yani çöl Araplarının münafıklarından bahsetti. Bunun peşisıra da, bedevi Araplar içinde, mü'min, sâlih ve ihlaslı kimselerin de bulunduğunu bildirdi. Daha sonra da mü'minlerin ileri gelenlerini ve bunların, birinci dereceyi kazanmış olan muhacirler ile ensar olduğunu beyân buyurdu. Bu ayette ise, "*Siz onların böyle olduklarını bilmeseniz dahi, Medine'nin etrafında münafık sıfatına sahip bazı kimselerin bulunduğunu haber vererek, "Çevrenizdeki bedevîlerden... birtakım münafıklar vardır*" buyurmuştur. Bunlar **Cüheyne, Eslem, Eşca'** ve **Gıfâr** kabileleri olup, Medine'nin etrafında yerleşmiş vaziyette idiler.

Hak Teâlâ'nın وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ "*Ve Medine ahalisinden birtakım münafıklar vardır ki onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır*" ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

1) **Birinci bahis: Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu ifadede bir takdim-tehir söz konusu olup, ayetin takdiri وَمِمَّنْ حَوْلَكُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مُنَافِقُونَ مَرَدُوا "Çevrenizdeki bedevîlerden ve Medine ahalisinden birtakım münâfıklar vardır. Onlar nifak üzerinde idman yapmışlardır" şeklindedir."

2) **İbnü'l-Enbarî** "Bu ayetin takdirinin, وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَنْ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ "Ve Medine ehlinden de, nifak üzerine idman yapmış olanlar vardır" şeklinde olabileceğini ve **min** edatı delâlet ettiği için, bu **men** kelimesinin mahzûf olduğunu, bunun, tıpkı وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ "*Bizim herbirimiz için belli bir makam vardır*" (Saffat, 164) ayetinde olduğu gibi olduğunu ve bu ayetin وَمَا مِنَّا إِلَّا مَنْ لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ takdirinde olduğunu" söylemiştir.

Mürûd Kelimesinin İzahı

İkinci bahis: Arapça'da, biri azıp serkeşlik ettiğinde, مَرَدَ ـ يَمْرُدُ ـ مُرُوداً ـ هُوَ مَارِدٌ وَمَرِيدٌ denilir. İnsan ve cin şeytanlarına da "**merîd**" (azgın) denilir. Yine birisi azıp, haddi aştığında, وَقَدْ تَمَرَّدَ عَلَيْنَا (O, bize karşı haddi aştı) denilir. **İbnü'l-Arâbî** şöyle demiştir: **Merad** kelimesi, çokça kibir gösterip günah işlemek manasınadır. Ayetteki, مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ tabiri de bu manadadır. "**Mürûd**"un aslı, yumuşak olup, sert olmamaktır. صَرْحٌ مُمَرَّدٌ (Uzun ve pürüzsüz köşk) ve غُلَامٌ أَمْرَدُ (Tüysüz çocuk) ifadeleri de bu köktendir. **Mirdâ'** kelimesi, üzerine birşey bitmeyen tepe manasındadır. Bu, sanki başkasının sözünü kabul etmeyen ve ona iltifat etmeyen (değer vermeyen) birisinin, kendisinde hiçbir değişiklik olmaksızın, olduğu gibi, asıl hali üzere kalan şey gibi olmasıdır. İşte **melâse** (pürüzsüzlük, yumuşaklık) budur. Lafzın asıl manasının bu olduğunu iyice kavradığında biz deriz ki: "Ayetteki مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ tabirinin manası, "Onlar bu nifak üzere uzun müddet kaldılar, ona devam ettiler ve ondan dönmediler" şeklinde olur.

Allah Teâlâ daha sonra لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ "*Sen bunları bilmezsin. Onları biz*

biliriz" buyurmuştur. Bu tıpkı "*Siz onları bilmezsiniz. Allah onları bilir*" (Enfal, 60) ayeti gibidir. Bu, "Onlar nifak sanatında alıştırma yaptılar. Böylece nifak hususunda ustalaştılar ve senin zekân, anlayışın ve kavrayışın kuvvetli olmasına rağmen, onlar, senin kendilerinin münafık olduğunu kestiremeyeceğin bir seviyeye vardılar" demektir.

Münafıkların Çekeceği İki Nevi Azap

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ "*Biz onları iki kere azaba uğratacağız*" buyurmuştur. Alimler bu ifadedeki "iki kere"nin ne demek olduğu hususunda pek çok izahlar yapmışlardır:

Birinci izah: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Cenab-ı Hak bununla, onların dünyada iken hastalanmalarını ve ahirette iken çekecekleri azabı kastetmiştir. Çünkü mü'minin hastalığı, günahlarının affolunmasına vesile olur. Kâfirin hastalığ ise, inkârının ve nankörlüğünün artmasına sebeb olur."

İkinci izah: Süddî, Enes b. Mâlik (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) bir cuma günü hutbe okurken, "*Ey falanca çık, çünkü sen münafıksın. Ey falanca, çık! Çünkü sen de münafıksın*" dedi ve bu şekilde Mescidden bazı kimseleri çıkardı ve onları rezil-rüsvay etti. İşte bu iki azabtan biri budur, biri de kabir azabıdır."

Üçüncü izah: Mücahid şöyle demiştir: "Bu azaplar, dünyada iken öldürülmeleri ve esir edilmeleri, bundan sonra da kabirde azab edilmeleridir."

Dördüncü izah: Katâde şöyle demiştir: "Bu iki azab, çiban ile kabir azabıdır. Çünkü Peygamber (s.a.s) **Huzeyfe** (r.a)'ye oniki münâfığı gizlice bildirip şöyle demiştir: "*Cenâb-ı Hak onların altısını, herbirini yakalayan ve göğsünde çıkan ateşli bir çıbana mübtela eder. Altısı da (mûtâd) ölümle ölürler.*"

Beşinci izah: Hasan el-Basrî: "Bu iki azabın biri, onların mallarından zekat almak, diğeri ise kabir azabıdır" demiştir.

Altıncı izah: Muhammed b. İshak şöyle der: "Bunlar, o münâfıkların içine dolan İslâm'a karşı öfkeleri ve gönülsüz olarak girmeleri ile kabirde görecekleri azablarıdır."

Yedinci izah: Bu iki azabtan birisi, meleklerin onların yüzlerine ve arkalarına vurmalarıdır. Diğeri ise öldükten sonra dirilirken boğazlarına ateşten bir halkanın geçirilmesidir.

En uygun olan görüş, şunu söylemektir: Hayat, üç türlüdür: Dünya hayatı, kabir hayatı ve Kıyamet hayatı. Binaenaleyh Cenâb-ı Allah'ın bu ifadesinden murad, her türlüsü ile dünya azabı ve kabir azabıdır.

Ayetteki, "*Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir*" ifadesi ile de, onların üçüncü hayatta, yani Kıyamet hayatında görecekleri azab kastedilmiştir.

Cenâb-ı Allah ayetin sonunda, ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ "*Sonra da onlar daha büyük bir azaba döndürüleceklerdir*" buyurmuştur. Bu, "Onlar, ebedî ve devamlı olan bir azaba dûçar kılınacaklardır" demektir.

* *
*

Nifaktan Dönenler

وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٠٢﴾ خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ
سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٠٣﴾

"Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar iyi ameli, başka kötü amel ile karıştırmışlardır. Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder. Çünkü Allah gafûr ve rahîmdir. Onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini temizleyesin ve tezkiye edesin. Onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükûnettir. Allah semî ve alîmdir"

(Tevbe, 102-103).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, "*Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler*" buyruğu hususunda iki görüş vardır:

1) Bunlar, nifaklarından tevbe edip dönen bir grup münafıktır.

2) Bunlar, kâfir ve münafık oldukları için değil, tembel oldukları için Tebük seferine katılmayan bir kısım müslümanlar olup, yaptıklarına pişman olarak tevbe etmişlerdir.

Birinci görüşü benimseyenler, görüşlerine şöyle delil getirmişlerdir: "Ayetteki **âherun** *"ve diğer bir kısmı"* kelimesi, *"Çevrenizdeki bedevilerden... birtakım münafıklar vardır"* (Tevbe, 101) kelimesine atıftır. Atıf, ortak kılma zannı uyandırır. Fakat Allah bunları tevbe etmeye muvaffak kıldı ve bunlar tevbe edip (nifaktan) döndüler. Cenâb-ı Allah birinci grubun nifakta idmanlı olup o hususta ileri gittiklerini belirtince; bu grubun da tevbe ettiklerini ve nifaktan tamamen çıktıklarını bildirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Tebük Seferine Katılmadıklarına Pişman Olanlar

Rivayet olunduğuna göre bu ayette bahsedilenler üç kişi olup, **Ebu Lübâbe Mervan b. Abdilmunzir, Eva b. Sa'lebe** ve **Vedi'a b. Hizâm** idi. Bunların on kişi oldukları da söylenmiştir. Onlardan yedisi, savaşa katılmayanlarla ilgili olarak inen ayetler kendilerine ulaşınca, kendilerini bağladılar. Kendilerinin helak olmuş olduklarına kesin olarak inandılar ve kendilerini mescidin direklerine bağladılar. Hz. Muhammed (s.a.s) savaştan dönüp, mescide girdi ve iki rek'at namaz kıldı. O, hep böyle yapardı. Hz. Peygamber (s.a.s) seferden dönüp onları bağlı olarak görünce, onlara bunun sebebini sordu. Onlar, Allah'ın Resûlü kendilerini çözmedikçe, kendi kendilerini çözmemeye yemin ettiklerini söylediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "*Bu hususta bana emir verilmediği müddetçe, yemin ederim ki sizleri çözmeyeceğim*" buyurdu. Bu ayet inince, onları çözdü ve affetti. Bunun üzerine onlar, "Ya Resûlallah, işte mallarımız. Biz, onlar yüzünden senden geri kaldık. Binâenaleyh onları tasadduk et ve bizi temizle" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de: "*Ben sizin mallarınızdan birşey almakla emrolunmadım*" deyince, "*Onların mallarından sadaka al...*" ayeti nâzil oldu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ, "*Onlar günahlarını itiraf ettiler*" buyurmuştur. Dil âlimleri şöyle derler: "İtiraf, birşeyi bilerek ve mahiyetini anlayarak kabul etmek demektir." Buna göre ayet, "Onlar günahlarını anladılar ve kabul ettiler" manasındadır. Burada bir incelik vardır: Sanki şöyle denilmektedir: "Onlar, savaşa katılmamış olmaları hususunda, diğerleri gibi aslı esası olmayan mazeretler ileri sürmediler. Ama yaptıklarının çok kötü olduğunu anlayıp kabul ettiler, pişmanlıklarını ortaya koydular ve bundan ötürü de, kendilerini kınadılar."

İtiraf Tevbe Sayılır mı?

İmdi eğer: "Günahı kabul ve itiraf etmek, tevbe sayılır mı, sayılmaz mı?" denilirse, biz deriz ki: "Günahı sadece itiraf etmek tevbe olmaz. Ama buna ilaveten, eskiden yaptığına pişman olup, aynı şeyi ileride de yapmamaya azmeder ve pişmanlık da o şeyin Allah tarafından yasaklanmış olmasından dolayı olursa, işte bunların toplamı tevbe olur. Fakat delil, ayette bahsedilenlerin tevbe ettiklerini göstermektedir. Bu delil de, ayetteki "*Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder*" ifadesidir. Müfessirler Cenâb-ı Allah tarafından kullanılan عسى (olur ki, belki) kelimesinin, kesinlik ifade ettiğini söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah خلطوا عملاً صالحا وآخر سيئاً "*Onlar iyi ameli, başka kötü amel ile karıştırmışlardır*" buyurur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Ayetin bu ifadesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Ayette bahsedilen "**sâlih (iyi) amel**", günahı itiraf etmek, ona pişman olup tevbe etmektir: "**kötü (amel)**" ise, savaşa katılmamadır.

2) "**Sâlih amel**", onların, Hz. Peygmber (s.a.s) ile birlikte, önceki savaşlara çıkmış olmaları; "**kötü (amel)**" ise, Tebük savaşına katılmamış olmalarıdır.

3) Ayet, müslümanlar hakkındadır. Binâenaleyh iyi amel, müslümanlardan sâdır olan iyi amellere yönelmeleridir.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: Ayette iyi ve kötü amellerden herbiri, "karıştırılmış" olarak tavsif edilmiştir. Öyleyse bunların karıştırıldığı şey nedir?"

Cevap: Karıştırma, mutlak manada bir araya getirmek, toplamak demektir. Senin "onu karıştırdım" şeklindeki sözün ancak, iki şeyden herbirinin diğerine karışıp, herbirinin bu karışma sebebi ile asıl özelliklerini kaybettikleri durumlarda doğru ve yerinde söylenmiş olur. Bu tıpkı "suyu süt ile karıştırdım" demen gibidir. Halbuki ayete uygun olan "karıştırma" ise, mutlak manada toplama, birlikte yapmadır. Çünkü amel-i salih ile kötü amel yapıldığında, bunlardan herbiri, bizim görüşümüze göre, olduğu gibi kalır. Çünkü bize göre, amellerin boşa gitmesi meselesi yanlıştır. Taat, medhi ve mükafaatı, masiyet (günah) ise zemmi ve cezayı gerektirici olarak kalırlar. O halde ayetteki, "*Onlar iyi bir ameli, başka bir kötü ile karıştırmışlardır*" ifadesinde, amellerin boşa gitmediğine ve herbirinin, birbirine tesir etmeksizin, oldukları gibi kaldıklarına bir dikkat çekme vardır. Amellerin boşa gitmediğine, Allah Teâlâ'nın bu ayette, amel-i salih ile kötü ameli, "karıştırma" sıfatı ile nitelemesi de delâlet eder. Çünkü birbirine karışan iki şeyin, karıştıkları zaman mutlaka kalmaları (yok olmamaları) gerekir. Zira "karışma", karışanların hepsinin sıfatıdır. Mevsuf olmaksızın, bir sıfatın bulunması imkansızdır. Binâenaleyh bu, o iki çeşit amelin, karışma esnasında yok olmadıklarına delâlet eder.

Allah Hakkında Asâ (Olur ki) Tabirinin İzahı

Daha sonra Cenâb-ı Allah عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ "*Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder*" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili olarak da birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Burada şöyle bir soru akla gelmektedir: "**Asâ** (olur ki, belki) kelimesinde bir ihtimal manası vardır. Halbuki ihtimali bilme Allah hakkında imkansızdır." Bu soruya birkaç şekilde cevap verilir:

Birinci izah: Müfessirler, Allah Teâlâ'nın kendisi için kullandığı **asâ** kelimesinin kesinlik ifade ettiğini söylemişlerdir. Bunun delili فَعَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ "*Belki Allah, fethi müyesser kılacak*" (Mâide, 52) ayetidir. Cenâb-ı Hak böyle buyurmuş ve bunu bu şekilde yapmıştır.

Bu hususta sözün özü şudur: Kur'an-ı Kerim, insanların (Arapların), konuşma örfüne göre inmiştir. Mesela büyük bir padişahtan, bir muhtaç birşey istediğinde, padişah ona, hiç kimsenin kendisine herhangi bir şeyi mecbur edemeyeceğine ve onu hiçbirşeyle mükellef tutamayacağına, aksine her yaptığını, bir lütuf olarak ve

üstünlüğünden dolayı yaptığına dikkat çekmek için, **asâ** ve **lealle** (umulur ki, olur ki, belki) kelimelerini kullanarak, bir ümid verme yoluyla cevap verir. Bundan dolayı o padişah, o kimsenin ihtiyacına cevap vereceğini kesin olarak göstermekle birlikte, işte bu incelikten dolayı, **asâ** (belki) kelimesini kullanır.

İkinci izah: Bunu kullanmaktan maksad, mükellefin bir korku ve ümid arasında olması gerektiğini göstermektir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, söylediği bu şeyi yapmaması ve ihmal etmesi düşünülemez.

İkinci bahis: Alimlerimiz, ayetteki "*Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder*" ifadesinin, tevbenin de, ancak Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği hususunda açık bir delil olduğunu söylemişlerdir. Akıl da buna delâlet etmektedir: Çünkü tevbede asıl olan, pişmanlıktır. Pişmanlık ise (sırf) kulun ihtiyarı ile meydana gelmez. Zira bir şeyi yapmayı veya yapmamayı irade etmek eğer kulun kendi fiili olursa, kul o fiilini meydana getirme hususunda, başka bir iradeye muhtaç olur. Hem sonra insan bazan, belli bir şeyi yapmaya çok istekli olur, ama sonra aynı şeyi yaptığından ötürü pişman olur. Binâenaleyh o bunu yapmayı çok istediği sırada, onun bu isteğini kalbinden söküp atmak mümkün değildir. Bu isteği pişmanlığa dönüştüğünde de, yine o pişmanlığı kalbinden söküp atmak da mümkün olmaz. Binâenaleyh bu durum, kulun ne bir pişmanlığı ne de bir arzuyu kendi kendine meydana getirmeye kâdir olmadığına delâlet eder.

Mu'tezile ayetteki, يَتُوبَ اللَّهُ ifadesini, "Allah onların tevbesini kabul eder" manasında almışlardır. **Mu'tezile'ye** şöyle cevap veririz: "Sözün zahirini bırakmak (mecâzi manasına dönmek), ancak sözü zâhirî manasına hamletmenin imkansızlığı delil ile sabit olduğu zaman makul ve yerinde olur. Halbuki burada, aklî delil, ayetin lafzının ancak zahiri manasına hamletmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh ayeti tevil etmek (ona mecazi mana vermek), artık nasıl makul olabilir?

Üçüncü bahis: Hak Teâlâ'nın "*Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder*" buyruğu, bu tevbenin ileride meydana geleceğini gösterir. O'nun "*Onlardan diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler*" buyruğu ise, bu itirafın geçmişte olduğuna, yapılmış bulunduğuna delâlet eder. Bu da, "itirafın" bizzat "tevbe" olmayıp, aksine onun bir başlangıcı olduğuna ve tevbenin ancak bu girişten sonra olacağına delâlet eder.

Zekât Ruhu Temizler

Daha sonra Cenâb-ı Hak خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا "*Onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini temizleyesin ve tezkiye edesin*" buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Alimler, bu tabirden maksadın ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir Bu cümleden olarak:

1) Bazıları, bu tabirin, tevbe eden o kimselerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Zira onlar mallarını, sadaka için getirmişlerdi. Cenab-ı Allah da o malların alınmasını vacib kılmıştı ve bu, onlar için tıpkı bir keffaret gibi olsun diye, tevbelerinin mükemmel olması hususunda, esas kabul edilmiştir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. O şöyle demiştir: "Bu ayetle, farz sadakalar (yani zekat) murad edilmemiştir. Bu, onlardan sâdır olan günahın keffaretinin sadakasıdır."

2) Onlara zekat farzdır. Binâenaleyh onlar savaşa katılmamış olmalarından dolayı tevbe edip, güzelce müslüman olup, zekatlarını da verince, Cenâb-ı Hak peygamberine, onlardan zekatlarını almasını emretmiştir.

3) Ayetteki bu cümle, yeni başlayan (müstakil) bir cümle olup, zenginlerden zekat almanın farziyyetini ifade eder. Fukahanın çoğu bu ayeti, zekatın farziyyetine delil getirip, "zekat temizleyicidir" dedikleri zaman, bu görüş üzeredirler.

Birinci görüşte olanlar, görüşlerinin doğruluğuna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Ayetler arasında mutlak münasebet bulunması gerekir. Fakat biz bu ayeti, muhtevadan bağımsız olarak zekatı farz kılan ayet kabul edersek, onun ne öncesi, ne de sonrası ile ilgisi kalır ve dolayısı ile, araya girmiş yabancı bir cümle haline gelir. Bu ise, Allah'ın kelâmı için uygun düşmez." Fakat "Bu ayet ile farz olan zekâtın alınması kastedilmiştir" diyenler ise şöyle demişlerdir: "Böyle dediğimizde de, ayetler arasında bir ilgi ve münasebet olur. Çünkü onlar, Tebük savaşına katılmamış olduklarından ötürü pişmanlıklarını ve tevbelerini ortaya koyup, bu katılmamanın sebebinin, mallarını çok sevmeleri ve onları infaktan son derece sakınmaları olduğunu ikrâr ettikleri zaman, onlara sanki şöyle denilmiştir: "Farz olan zekatınızı verip, ve bunu yaparken bir sıkıntı ve zorlanma hissetmemeniz halinde, ancak o tevbe ve pişmanlık iddianızdaki doğruluğunuz ortaya çıkmış olur. Çünkü iddia ancak, gereği yapıldığı zaman isbatlanmış olur. İnsanın ancak imtihan ile değerli mi değersiz mi olduğu meydana çıkar. Şu halde, onlar zekatlarını, içlerinden gelerek verirlerse, onların o tevbe ve pişmanlıkta samimi oldukları ortaya çıkar. Aksi halde, işte bu yol ile yalancı ve sahtekâr oldukları anlaşılır. Fakat ne var ki bu ayeti, ayetler arasındaki ilgi ve münasebet salim olarak kalması ile birlikte, "farz olan zekatı verme" manasına almak daha evlâdır. Hak Teâlâ'nın, *"Bununla kendilerini temizleyesin ve tezkiye edesin"* buyruğu da bununla farz olan zekatların murad edildiğine delâlet etmektedir. Buna göre bu ifade, "Sen onları, farz zekatlarını alarak günahlarından temizlersin" manasında olur. Halbuki bu söz, ancak, "O sadaka alınmaz ise, onlar için bir günah söz konusu olur" dediğimiz takdirde geçerli olabilir. Bu da ancak, farz olan zekatın verilmemesi halinde söz konusudur.

Birinci görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), o tevbe edenleri affedip onları salıverdiğinde onlar, "Ya Resulallah, işte bizi seninle beraber

sefere çıkmaktan alıkoyan mallarımız! O halde onları, bizim namımıza tasadduk et, bizi temizle ve bizim için mağfiret talebinde bulun" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, *"Ben, mallarınızdan herhangi bir şey almakla emrolunmadım"* dediğinde Allah Teâlâ işte bu ayetleri gönderdi. Bunun üzerine Allahın Resûlü de, onların mallarının üçte birini alıp, üçte ikisini bıraktı. Zira Cenâb-ı Hak, خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً *"Onların mallarından sadaka al..."* buyurmuş, خُذْ أَمْوَالَهُمْ "mallarını al" dememiştir. **Min** edatı, ba'ziyyet ifade eder.

Bil ki bu rivayet, bizim tercih ettiğimiz görüşe mani değildir. Onlara sanki, "Siz, farz olmayan sadakaları vermeye razı olduğunuza göre, farz olan zekatları haydi haydi verirsiniz" denilmek istenmiştir.

İKİNCİ MESELE
Bu Ayetten Çıkarılan Zekatla İlgili Hükümler

Bu ayet, zekâtın pekçok hükmüne delâlet eder:

Birinci hüküm: Sadaka Vasıfları Belli Bir Sadakadır

Cenab-ı Hakk'ın, *"Onların mallarından al..."* buyruğu, alınan miktarın, malın tamamı değil, bir kısmı olduğuna delalet eder. Zira, o kısmın miktarı da burada açıkça zikredilmemiştir. Aksine burada zikredilen, sadece "sadaka" kelimesidir. Buradaki "sadaka" lafzıyla nekire, belirsizlik manasının kastedilmediği ve böylece de, tek bir buğday tanesi veya altının çok küçük ve önemsiz miktardaki bir parçası gibi son derece az olan herhangi bir cüzün, kısmın alınmasının yeterli olmayacağı malumdur. Binaenaleyh bununla, onlarca, niteliği, keyfiyyeti ve miktarı bilinen bir sadakanın kasdedilmiş olması gerekir ki, Cenab-ı Hakk'ın, *"Onların mallarından sadaka al.."* buyruğu, o malum ve belirli sadakayı almak ile ilgili bir emir olsun ve böylece de ayetteki mücmellik kalkmış olsun. O sadakanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in vasfedip keyfiyyetini beyan ettiği "sadaka"dan başka bir sadaka olmadığı malumdur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, niteliklerini belirlemiş olduğu sadaka ise şudur: Yirmibeş devede bir "bint-i mehâd" (gebe deve); otuzaltı devede bir "bint-i lûbûd" (iyice tüylenmiş deve) alınmasını, ve devenin zekâtıyla ilgili diğer mertebelerdeki hükümleri emretmiş olmasıdır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onların mallarından sadaka al"* emri, o hususi şeylerin ve o hususi "ayn"ların alınmasıyla ilgili bir emir olmuş olur. Ayetin zahiri vücûb ifade eder. Bu halde bu ayet, o malların alınmasının farz olduğuna delâlet eder. Bu da Şafii'nin görüşü istikametinde, malın kıymetini ödemenin yeterli olmayacağına delâlet eder.

Mal, Kişinin Kendi Malı Olmalıdır

İkinci hüküm: Cenab-ı Hakk'ın, *"mallarından sadaka al"* emri, malın, onların kendi malı olmasını gerektirir. Durum böyle olduğuna göre fakir, "nisâb" hususunda, mal sahibine ortak olmaz. Bu durumda da zekâtın zimmete taalluk etmesi, onun "nisâb" miktarı ile kesinlikle herhangi bir alâkasının bulunmaması gerekir. Bunun böyle olduğu

sabit olunca biz deriz ki, bir kimse zekât verme hususunda ihmalkâr davransa; derken "nisâb" miktarı helâk olsa, onun zekâtı sâkıt olmaz. Aksine zekât hakkı, olduğu gibi devam etmektedir. Binâenaleyh, o farziyyetin nisâb miktarının helâk olmasından sonra da, olduğu gibi kalması gerekir. İşte bu **Şafii** (r.h.)'nin görüşüdür.

Üçüncü hüküm: Bu umûm olan ifâdenin zahiri, "**medyûn**" (borçlu olan)ın mallarıyla, tazminat mallarından da zekâtın alınması gerektiğini ifade eder ki bu durum açıktır.

Zekât, Baliğ Olana Farzdır

Dördüncü hüküm: Ayetin zahiri, zekâtın ancak, günahlardan bir temizleyici olmak üzere farz kılındığına delâlet eder. Binâenaleyh zekât ancak, günahlardan temizleyici olduğu yerlerde farz olur. Zekâtın günahlardan temizleyici olması ise, ancak günahların bulunmasının mümkün olduğu yerlerde tahakkuk eder. O halde bu ancak, büluğa ermiş, reşid kimse hakkında düşünülebilir. Binâenaleyh zekâtın farz olması, **Ebu Hanife** (r.h)'nin de dediği gibi, ancak baliğ olan kişi için söz konusudur. Ancak ne var ki **Şafii** (r.h.), **Ebu Hanife**'nin bu görüşüne cevap vererek şöyle der: Ayet, onların mallarından sadaka alınmasına delâlet eder. Onların mallarından sadaka almak ise, onların mallarının temizleyici olmasını gerektirir. O halde, daha niçin siz, çocuğun ve delinin mallarından zekât almanın temizleyici olduğunu söylediniz? Zira belirli bir sebebin bulunmayışından, hükmün de, mutlak olarak bulunmaması gerekmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Sadakanın Temizlenmesi

Cenab-ı Hakk'ın تُطَهِّرُهُمْ *"Bununla kendilerini temizleyesin"* ifadesi hakkında birkaç söz vardır:

1) Ayetin takdirî manası, "Ey Muhammed, onların mallarından sadaka al. Zira sen onları (böylece) temizlemiş olursun" şeklindedir.

2) Bu tabirin, sadakayla ilgili bir tabir olmasıdır. Buna göre ayetin manası, "Sen onların mallarından onları temizleyen bir sadaka al" şeklinde olur. "Sadaka, insanların kiridir" şeklinde (hadisler) varid olduğu için, sadakaya temizleyicilik vasfını vermek güzel ve yerinde olur. Binâenaleyh, sen sadakayı aldığında, o kirler savuşmuş, gitmiş olur. O halde bu kirlerin bertaraf olması, temizleme yerine geçmiş olur. Allah en iyisini bilendir.

Bu görüşe göre, bizim, Cenâb-ı Hakk'ın وَتُزَكِّيهِمْ *"ve tezkiye edesin"* ifadesinin, birinci ifade ile ilgi ve alâkası bulunmadığını ve takdirin, "Ey Muhammed, onların mallarından, kendilerini temizleyen sadakayı, o sadakayı al ve sen o sadaka ile, onları temizle" şeklinde olması gerektiğini söylememiz gerekir.

3) تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ kelimelerindeki tâ harfinin, muhatab zamiri kabul edilmesidir.

Buna göre mana, "Ey zekat alanı Sen, onlardan zekât almakla onları temizliyor ve o zekât vasıtasıyla da onları tezkiye ediyorsun" şeklinde olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu ifade, yine, temizlemek manasında olmak üzere, **if'âl** babından **tüthiruhum** ve emrin cevâbı ve meczûm olmak üzere de, **tuthirhum** şeklinde okunurken; لَزَكِّيهِمْ **kelimesi sadece yâ'nın bulunmamasıyla** meczum olmaksızın okunur."

Cenâb-ı Hak, sonra, وَلَزَكِّيهِمْ *"ve onları tezkiye edesin"* buyurmuştur. Bil ki, "onları tezkiye edesin" tabiri تُطَهِّرُهُمْ **ifadesine atfedilince aralarında bir başkalık** ve farklılığın bulunması gerekir. İşte bu sebeple tezkiye, "tathîr"in ileri derecesidir denildiği gibi; "tezkiye"nin büyütme ve arttırma manasına geldiği de ileri sürülmüştür. Buna göre mana, "Allah Teâlâ zekât miktarınca, (malda) meydana gelen noksanlığı, o malın artıp çoğalmasına sebep kılmıştır" şeklinde olur. Bu iki tabire şöyle bir mana da verilmiştir: "Sadaka, onları, günah ve ma'siyet pisliğinden temizler. Hz. Peygamber de, onlar o malları çıkarıp fakirlere verdiğinde, onları tezkiye eder, şanlarını yüceltir ve onları medh u sena eder."

Hz. Peygamberin Mü'minler Hakkında Duası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَوٰتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ *"Onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için bir sükûnettir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisaî ve Asım'ın ravisi Hafs, vâvsız ve tâ'nın fethasıyla müfred olarak **salâteke** şeklinde okumuşlardır ki, bununla cins manası murad edilmiştir. Bunlar Hûd sûresindeki أَصَلَوٰتُكَ kelimesini de vâvsız ve müfred olarak **salâtüke** okumuşlardır (Hûd, 87). Diğer kıraat imamları da hem buradaki, hem de Hûd suresindeki kelimeyi vâv ile çoğul olarak **salavâtuke** şeklinde okumuşlardır.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Birinci okuyuş, daha üstündür. Zira salât lafzı birden fazla ve daha çok namaza delalet eder. Baksana, Cenâb-ı Hak أَقِيمُوا الصَّلَوٰةَ *"Namazı kılınız"* (Bakara, 110) buyurmuştur. **Salavât** kelimesi cem-i kıllettir. Nitekim sen, ثَلَاثُ صَلَوَاتٍ ، خَمْسُ صَلَوَاتٍ "üç vakit namaz, beş vakit namaz..." dersin.

Ebu Hatim şöyle demektedir: "Bu, yanlıştır. Çünkü **salâvat** kalıbı, kıllet ifade etmez. Zira Allah Teâlâ, مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ *"Allah'ın kelimeleri tükenmez"* (Lukman, 27) buyurmuş, ama azlık manasını murad etmemiştir. Yine Allah, وَهُمْ فِي الْغُرُفَاتِ آمِنُونَ (Sebe, 37) ve إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ (Ahzâb, 35) buyurmuş, ama kıllet manasını kasdetmemiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Ebu Bekr'in hilafeti zamanında, zekât vermeyenler, bu ayetle istidlal ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, peygamberine, onlardan zekâtlarını almasını emretmiş, sonra da peygamberine, onlara dua etmesini emrederek, onun duasının, onlar için bir sükûnet ve itminân kaynağı olduğunu beyan etmiştir. Binâenaleyh, zekâtın farziyyeti, böylesi bir sükûnetin bulunmasına bağlanmıştır. Hz. Peygamber'in dışındakilerin, bu sükûnet ve itminanın meydana gelmesinde onun yerini tutamayacakları malûmdur. Binâenaleyh, zekâtın, Hz. Peygamber'in dışında herhangi bir kimseye verilmemesi gerekir." Bil ki bu görüş tutarsızdır. Çünkü, diğer ayetler zekatın, ancak, fakirin ihtiyacını gidermek için farz kılınmış olduğuna delâlet eder. Bu tıpkı, إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ (Tevbe, 60) ve وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ *"Onların mallarında sâilin ve yoksulun da bir hakkı vardır"* (Zariyat, 19) ayetlerinde olduğu gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Salât Kelimesinin Manası Hakkında

Arapça'da "salât" lafzının aslında dua etmek anlamına geldiğinde şüphe yoktur. Mesela biz, صَلَّى فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ "Falanca, falancaya dua etti" dediğimizde bu cümle, asıl manası itibariyle, dua manasını ifade eder. Ama bu cümle, (Arapların) örfüne göre, o kimsenin o kimseye, "Allah'ım, ona merhamet et!" demiş olduğunu ifade eder. İşte bundan dolayı, müfessirler bu tabirin manası hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a.)'ın, "Bunun manası, "onlara dua et" şeklindedir" dediği rivayet edilmiştir. (Bu sebeple) **Şafii** (r.h) şöyle demiştir: "İmamın, (halifenin,zekât memurunun) zekât alırken zekât veren kimseye dua etmesi ve "Allah verdiğin bu şeyden dolayı senin ecrini versin; vermeyip geriye bıraktıklarını da mübarek kılarak arttırsın" demesi sünnettir." Diğer alimler ise bunun manasının zekat alan kimsenin zekat verene, "Allah'ım, falancaya merhamet et!" şeklinde demesi olduğunu söylemişler ve Hz. Peygamber (s.a.s)'den, **Ebu Evfa**'nın allesi, zekâtlarını kendisine getirip verince, O'nun *"Allah'ım, Ebu Evfâ'nın allesine merhamet et"* dediğini nakletmişlerdir.

Kâdî,tefsirinde; **Ka'bî**'nin Tefsir'inde şöyle dediğini nakletmiştir: **"Hz. Ali, Hz. Ömer** (r.a) ölüp de üzeri örtüldüğünde, ona "Sana, salât ve selam olsun!" dedi. Bazı alimler bunu kabul etmeyerek, **İbn Abbas** (r.a)'ın, "Hz. Peygamber (s.a.s) hariç, hiç kimsenin hiç kimse hakkında bu ifadeyi kullanması doğru olmaz" dediğini nakletmişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Alimlerimiz, Hz. Peygamber (s.a.s) hariç, hiç kimse hakkında صَلَوَاتُ اللهِ عَلَيْهِ ve عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ifadelerinin kullanılamıyacağını söylemişlerdir. **Şiîler** ise, bu tabirleri **Hz. Ali** ve onun çocukları hakkında kullanarak, buna şu şekilde delil getirmişlerdir: "Kur'an'ın nassı, böylesi bir ifadenin, zekâtını veren kimse hakkında kullanılmasının

caiz olduğuna delâlet etmektedir. O halde bunun **Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin** (r.a) hakkında kullanılmasına nasıl mani olunabilir?" Bazı kimselerin şöyle dediğini gördüm: "Birisi, "Selâmun aleyküm" dediğinde, ona (cevaben), "Ve aleyküm üsselam" denilmiyor mu? Binaenaleyh bu, işte bu lafzın, müslümanların ekserisi hakkında kullanılmasının caiz olduğuna delâlet eder. O halde daha nasıl bu lafzın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ehl-i beyti hakkında kullanılması imkânsız olur?"

Kâdî şöyle demektedir: "Bu, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında caizdir. Bunun delili sahabe-i kirâmın "Ya Resulallah, sana nasıl selam edeceğimizi biliyoruz, fakat salât vazifemizi nasıl ifa edeceğimizi bilmiyoruz" dediklerinde o, talîm yoluyla اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَعَلٰى اٰلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلٰى اِبْرَاهِيمَ وَعَلٰى اٰلِ اِبْرَاهِيمَ *"Allahım, İbrahim ve İbrahim'in ehline merhamet ettiğin gibi, Hz. Muhammed'e ve O'nun ehline de merhamet et!" deyiniz"* buyurdu. Hz. Peygamberin ehli arasında bir peygamberin bulunmadığı malûmdur. Binâenaleyh bu, **Hz. İbrahim**'in ehli hakkında caiz olduğu gibi, **Hz. Ali**'yi de içine alır. Allah en iyisini bilendir."

BEŞİNCİ MESELE
Selamün Aleyküm Sözündeki Bazı İncelikler

İnsanların birbirlerine **"Selâmün aleyküm"** demeleri hususunda, bazı incelikler bulunduğunu hatırladım. Bunları burada yazmak uygun düşmez. Ama ne var ki ben, zayi olup unutulmasınlar diye, onları burada yazmak istiyorum. Bu sebeple ben diyorum ki, bir kimse bir başkasına **selâmün aleyküm** dediğinde, onun **selamün** lafzı, nekire olan bir mübtedadır. Nahivciler, nekre bir kelimenin mübteda yapılmasının caiz olmayacağını iddia ederek şöyle dediler: "Zira, haber vermek, ancak malûm olan hakkında, malûm olmayan bir durum bildirildiğinde bir şeyler ifade eder." Nahivciler, nekire bir kelimenin tavsif edildiği zaman, mübtedâ olmasının güzel ve yerinde olacağını söylemişlerdir. Mesela وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ *"Mü'min bir köle, müşrikten daha hayırlıdır"* (Bakara, 221) ayeti buna misal teşkil eder.

Bunu iyice kavradığın zaman bil ki burada şu iki izah yapılabilir

a) Nekirelik mükemmeliyete delâlet eder. Baksana Cenab-ı Hak da وَلَتَجِدَنَّهُمْ اَحْرَصَ النَّاسِ (Bakara, 96) buyurmuştur. (Bu, "Sen onları, devamlı mükemmel ve son bulmayan bir hayata düşkün olan insanların en muhterisi olarak bulursun, görürsün" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, **selâmün** kelimesi nekire (belirsiz) bir kelimedir. Binâenaleyh bundan kastedilen mana, "Tam ve mükemmel olan bir selâm" şeklinde olur. Böyle olması halinde de, bu 'nekire" isim tavsif edilmiş, böylece de mübteda yapılması caiz olmuş olur. Bu mübteda olunca da haber de bulunur ki bu da, **aleyküm** sözüdür. Buna göre ifadenin takdiri, سَلَامٌ كَامِلٌ تَامٌّ عَلَيْكُمْ "Kâmil ve tam olan selam, sizin üzerinize olsun" şeklinde olur.

b) **Aleyküm** lafzı, **selamün** lafzının sıfatı olup, bu iki lafzın toplamı mübteda kabul edilerek, haberin de takdir edilmesidir. Buna göre ifadenin takdiri, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ حَاصِلٌ "Üzerinize olan selâm tahakkuk etti; tahakkuk etsin!" şeklindedir. Haberin hazfedilmesi çoğu kez tefhîme ve tazime daha çok delâlet eder.

Bunu da iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: Kendisine selam verilen kimse, karşılık verirken bu sıranın tertibini bozarak, وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ der. Bunun sebebi, **Sîbeveyh**'in de dediği gibi, Arapların daha mühim gördükleri şeyi en önce zikretmeleridir. Binâenaleyh, selam alan kimse وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ deyince bu, selam alan kimsenin, selam veren kimsenin durumuna tam manasıyla ehemmiyet verip ihtimam gösterdiğine delâlet eder. Hem selâmı alan kimsenin, وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ şeklindeki sözü, "hasr" ifade eder. Buna göre o kimse (selam verene) sanki, "Madem ki sen bana selam verdin, ben de Cenâb-ı Hakk'ın *"Bir selam ile selamlandığınız vakit, siz ondan daha güzeli ile selamı alın veya onu aynıyle karşılayın"* (Nisa, 86) ayetine uyarak, buna ilavede bulunuyor, selamı sana tahsis ve hasrediyorum" demiş oluyor.

سَلَامٌ عَلَيْكُمْ demenin inceliklerinden birisi de şudur: Bu tabir, kişinin اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ şeklindeki sözünden daha mükemmeldir. Çünkü onun, سَلَامٌ عَلَيْكَ sözünün manası, "kâmil, tam, kıymetli ve yüce bir selam, senin üzerine olsun" demektir. Ama onun اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ şeklindeki ifadesine gelince, onun es-selam sözü, başında elifiam bulunan müfred bir kelimedir. Bu, mahiyyetin aslından, kendisinden başka hiçbir şey ifade etmez. Mahiyyetin aslına delâlet eden lafızda da, mahiyyete ârız olan haller ve onun kemâlini bildiren herhangi bir şey bulunmaz. O halde, kişinin سَلَامٌ عَلَيْكَ şeklindeki sözü, onun اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ sözünden daha mükemmel ve anlamlı olmuş olur. Bu hususu, Allah tarafından kullanılan "selâm" sözünün nekire, belirsiz olarak kullanılmış olması da teyid etmektedir. Nitekim Cenab-ı Hakk'ın وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *"Ayetlerimize iman edenler sana geldiği zaman de ki: "Selâm sizlere..."* (En'âm, 54) ve وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى *"Selâm olsun onun beğenip seçtiği kullarına.."* (Neml, 59) ayetlerinde durum böyledir. Kur'an-ı Kerim'de bu tür ifadeler pek çoktur. Ama elifiamlı olarak اَلسَّلَامُ lafzına gelince, bu, peygamberler tarafından bu şekilde kullanılmıştır. Meselâ Hz. Musa'nın قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى *"Biz sana Rabbinden hakiki bir ayet getirdik. Selâm doğruya tâbi olanlara olsun.."* (Tâhâ, 47) sözünde olduğu gibi. Meryem suresinde Cenâb-ı Hak, **Yahya** (a.s.)'dan bahsederken de وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ *"Dünyaya getirildiği gün de, öleceği gün de, ona selam olsun"* (Meryem, 15) buyurmuştur ki, bu selam da, Allah tarafından olan bir selamdır. Ama **Hz. İsa** (a.s) kıssasında Cenâb-ı Hak, وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ *"Doğduğum gün de, öleceğim gün de, ... selam benim*

üzerimedir" (Meryem, 33) varid olmuş olup bu, **Hz. İsa'nın sözüdür.. Böylece bütün bu açıklamalarla,** سَلَامٌ عَلَيْكَ **sözünün,** اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ **sözünden daha mükemmel ve anlamlı olduğu sabit olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı İmam Şafii (r.h.), teşehhüdde, nekire olarak,** سَلَامٌ عَلَيْكَ اَيُّهَا النَّبِيُّ **şeklindeki okuyuşu tercih etmiştir.**

Yaratılıştaki Huylar Hakkında Değerlendirme

Selâmın inceliklerinden birisi de şudur: Bu âlemin, şerlerin, afetlerin, belâların ve muhalefetlerin kaynağı ve ocağı olduğunda şüphe yoktur. Huyların inceliklerini araştıran âlimler, canlıların yaratılışlarında aslolanın hayır mı veya şer mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak onların bazıları şöyle demiştir: "Canlıların karakterlerinde aslolan "şer"dir. Bu, bütün insan fertleri arasında tahakkuk etmiş bir icma gibidir." Biz buna ilavede bulunuyor ve diyoruz ki: Bu bütün canlılar arasında, üzerinde ittifak edilen bir husus gibidir. Bunun böyle olduğunun delili şudur: "Kendisini tanımadığı halde, kendisine saldıran bir insan gören her insanın karakteri, o kimseyi, saldıran o kimseden sakınmaya ve o kimseye karşı müdafaaya geçmeye sevkeder. Şayet onun hilkat ve karakteri, insanda asıl ve temel olan şeyin, şer olduğuna şehadet etmeseydi, akıl fıtratı, kendisine saldıran o kimsenin şerrini savuşturmak için hazırlık yapmayı gerektirmezdi." Bu âlimler sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Bu husus, bütün canlılar hakkında söz konusudur. Çünkü, kendisine bir başka canlının saldırdığı her canlı, o saldıran canlıdan kaçar ve ondan korunmaya çalışır. Binâenaleyh şayet o canlının yaratılışında, kendisine yaklaşan bu canlıda temel unsurun "hayır" olduğuna dair bir inanç, bir fıtrî güdü olsaydı, o zaman (ondan kaçmaz), aksine yerinde durması gerekirdi. Çünkü, yaratılışın temeli, canlıyı, hayırı elde etme arzusuna yöneltir. Canlıların karakter ve yaratılışında aslolan, şayet hayır ve şerrin dengeli bir biçimde bulunmaları hali olsaydı, o zaman, kaçmayla durmanın da dengeli olması gerekirdi. Durum böyle olmayıp, aksine, kendisine göre ne olduğu belli olmayan bir canlının kendisine yöneldiği her canlı, sırf asli fıtratı sebebiyle ondan kaçınca, biz, her canlıda aslolanın şer olduğunu anlamış oluruz."

Şerri Savmak Hayrı Celbetmekten Önce Gelir

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Şerri def, hayrı celbetmekten daha mühimdir. Bunun böyle olduğunun delilleri şunlardır:

1) Şerri defetmek, aslı ibka etmenin, fazlalığı elde etmekten daha mühim olmasını gerektirir.

2) Herkese hayır ulaştırmak, insanın gücü dahilinde değildir. Ama, herkesten, şerrini önlemek insanın gücü dahilindedir.. Çünkü birincisi fiil (bir şey yapmak), ikincisi ise, "terk"dir. Halbuki, nihayeti olmayan şeyleri yapmak, imkân dahilinde değildir. Ama, nihayeti olmayan şeyleri yapmamak mümkündür.

3) Şerri def etme tahakkuk etmediğinde, şer bulunmuş olur. Şerrin tahakkuk

etmesi ise, elem ile kederin tahakkukunu gerektirir. Elem ve keder ise, son derece güç şeylerdir. Ama, (başkalarına) hayır ulaştırmak tahakkuk etmediğinde, insan, ne hayır ne de şer içinde bulunmayıp, tam aksine aslî olan selâmet üzere kalakalır. Halbuki bu duruma tahammül etmek kolaydır. Binaenaleyh şerri def etmenin, hayır ulaştırmaktan, yapmaktan daha mühim olduğu sabit olmuş olur. Dünyanın şerler, âfetler, belâlar ve sıkıntılar yurdu olduğu da kesinlik kazanmıştır. Yine, canlıların yaratılışlarında asıl olan ve fıtratları gereği olan şeyin, o canlıların, şerlerin kaynağı olduğu da sabit olmuş olur. Binaenaleyh bir kimse bir kimseye yaklaştığında, mühim olan şeylerin en ehemmiyetlisi, onun karşıdaki kimsenin bir emniyet, bir selâmet ve esenlik içinde bulunduğunu bildirmesidir. İşte bu sebepten dolayı, söze başlamadan önce selâm vermek, bir örf, gelenek halini almıştır. Bu da kişinin "selâmun aleykum!" demesidir.

Selamda Çoğul Sigası Kullanılmasının Hikmeti

"Selâmun aleykum" demenin inceliklerinden birisi de şudur: Bu ifadenin zahiri, bu selâmın bir topluluğa verildiğini göstermektedir. Hem akla, hem de şeriata göre durum böyledir. Şeriata göre böyledir, zira Kur'an-ı Kerim, insanın, kendisini koruyan, işlerini görüp gözeten bir melekler cemaatinden hâlî bulunmadığını göstermektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Halbuki sizin üzerinizde hakiki bekçiler, çok şerefli yazıcılar bulunmaktadır"* (İnfitar, 10-11) buyurmuştur. Akıl da buna delâlet eder. Zira beşeri ruhlar çeşit çeşitfir. Bir kısmı hayırlı, akıllı; bir kısmı bulanık, pis; bir kısmı şehvanî, bir kısmı gazabîdir. Beşeri, süfli ruhların her biri için o beşeri ruhların atası durumunda olan ulvi ve kuvvetli bir ruh bulunmaktadır. Bu ruhların ulvi ruha nisbeti, oğulların babaya nisbeti gibidir. İşte o beşeri ruhlara, bazan uyanıkken, bazan da uykudayken ilhâmlar tahsis eden, bu ulvî ruhtur. Hem gerek sıfatları, gerek karakterleri gerekse özellikleri bakımından o ruhlara benzeyip bedenlerden ayrı olan o ruhların, benzerlikleri ve cins müştereklikleri sebebiyle, bu bedenlerle bir tür ilişkileri ve alâkaları bulunmaktadır. Böylece o ruhlar bu ruhların, amelleri hususunda yardımcıları gibi olmuş olur. Eğer amelleri hayır ise, yardım da, hayır hususunda olur. Şer ise, şer konusunda olur. Bu sırrı iyice kavradığın zaman, insanın mutlaka kendisinin hemcinsi olan o ruhlarla beraber olduğunu anlamış olursun. Binaenaleyh, kişinin "selâmun aleykum" sözü, bu muayyen şahsın, ruhanî arkadaşlık sebebiyle, kendisinden ayrılmayan ve kendisinin arkadaşı olan bütün ruhlara selam verdiğini ifade eder.

Bu sözün inceliklerinden birisi de şudur: İnsanî ruhlar, hakiki bilgiler ve üstün huylarla muttasıf olup, bunlar kuvvetlenerek, arızî şeylerden soyutlanır, sonra da bunların birbirlerine olan ilgisi kuvvetlenirse karşılıklı olarak yerleştirilmiş bulunan parlak aynaların, görüntüleri artırarak yansıtması gibi, onların da nurları birbirine yansır durur. İşte bundan dolayı, dersini, ödevini hocasına okuyarak yerine getirmek isteyen kimseden beklenen edeb, bu okuyuşuna, Allah'a hamd, meleklerine ve peygamberlerine sena ile başlayarak, daha sonra hocasına dua etmesi, en nihayet

de okumasına başlamasıdır. Bu kimsenin bundan gayesi, kendi ruhu ile o kudsi ruhlar arasındaki münasebeti güçlendirmektir. Öyle ki, bu ilginin kuvvetlenmesi sebebiyle çoğu kez, o talebenin ruhunda o yüce ruhların nur ve tesirlerinden bir şeyler tezahür eder. ve o talebenin aklında da o ruhlardan feyezan eden ruhlar, manevi güçler yerleşir. Onun ruhu, bu feyzin yardımıyla, bilgi ve ilimleri daha fazla kavramaya başlar. Sen bunun böyle olduğunu bilip, bir başkası da birisine "selâmun aleykum" dediğinde, onunla o kimse arasında sıkı bir (manevi) münasebet oluşur. Bu münasebet sebebiyle de ruhların birbiriyle uyuşması ve nurların yansıması tahakkuk eder. Biz bu konuda, bu kadarla yetinelim; çünkü biz bu konunun, burayla ilgisi olmayan, yabancı bir konu olduğunu söylemiştik. Allah en iyisini bilendir.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hak, إِنَّ صَلٰوتَكَ سَكَنٌ لَّهُمْ *"Çünkü senin duan, onlar için bir sükûnettir.."* buyurmuştur. **Vahidî** şöyle demektedir: "Arapça'da **seken** kelimesi, vasıtasıyla sükûnete erdiğin şey" anlamına gelir. Buna göre bu tabirin manası, "Senin onlara yapmış olduğun duan, onların nefislerinin sende sükûnete ermesini gerektirir" şeklinde olur." Müfessirlerin bu hususta açıklamaları farklı farklıdır. Mesela **İbn Abbas** (r.a): "Senin duan, onlar için bir rahmettir"; **Katâde:** "Senin duan onlar için bir vakar ve onur, saygınlık vesilesidir"; **Kelbî:** "Senin duan, onlar için bir itminandır" derlerken; **Ferrâ da:** "Sen onlar için mağfiret taleb ettiğinde, onların nefisleri, Allah'ın tevbelerini kabul edeceği hususunda sükûnete erer, yatışır" anlamını vermiştir.

Ben de derim ki: "Hz. Muhammed'in ruhu, güçlü, parlak, saf ve berrak bir ruhtur. Binâenaleyh, Hz. Muhammed onlara dua edip onları hayırla yâd edince, onun ruhani kuvvetinden, onların ruhlarına birtakım tesirler akar. Böylece de onların ruhları aydınlanır, gönülleri de saflaşır. Bu sebeple de onlar, zulmetten nura, maddeden manaya geçmiş olurlar. Bunun ne demek olduğu, **BEŞİNCİ MESELE**'de izah edildi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ buyurmuştur. Yani, "Allah, onların sözlerini bihakkın duyan; niyetlerini de bihakkın bilendir" demektir.

★ ★
★

Allah'ın Tevbeyi Kabul Buyurması

أَلَمْ يَعْلَمُوٓا أَنَّ اللّٰهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِۦ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللّٰهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝

"Onlar bilmediler mi ki Allah, kullarından (sâdır olan) tevbeyi kabul edecek, sadakaları alacak olan ancak kendisidir ve hakikatte "tevvâb" ve "rahîm" yalnız O'dur"

(Tevbe, 104).

Bil ki, Allah Teâlâ, bahisleri geçen kimselerin günahlarından tevbe ettiklerini ve tasaddukta bulunduklarını naklederek, o ayette, *"Olur ki Allah onların tevbelerini kabul eder"* (Tevbe, 102) ifadesinden başka bir şey zikretmeyip, bu da tevbelerinin kabulü hususunda sarih bir ifade olmayınca, bu ayette, tevbelerini kabul ettiğinden, sadakalarını da aldığından bahsetmiştir ki, bundan maksat, tevbe etmeyenleri tevbeye; bütün asileri de itaata teşvik etmektir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Müslim: "Ayetteki *"Onlar bilmediler mi?"* ifadesi, istifham üslûbunda ise de, bundan "Onlar bunu pekâlâ bildiler" manası kastedilmiştir. Çünkü muhatabı hem şekke düşürme, hem de onun şek ve şüphesini giderme hususunda, "Sana birşeyler öğreten kimseye hizmet etmen gerektiğini bilmez misin? Sana iyilikte bulunana teşekkür etmen gerektiğini bilmez misin?" gibi ifadeler kullanmak, Arapların örfüdür. Binaenaleyh Hak Teâlâ tevbe eden o kimselerin tevbe ve sadakalarını kabul ettiğini müjdelemiştir" demiştir.

Cenâb-ı Hak bu hususu, هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ *"Hakikatte tevvâb ve rahim olan yalnız O'dur"* diye te'kid etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir. "Ayetteki أَلَمْ يَعْلَمُوٓا tabiri hem yâ'lı, hem de tâ'lı olarak, أَلَمْ تَعْلَمُوا (Siz bilmediniz mi) şeklinde okunmuştur. Bu hususta şu iki izah yapılır:

1) Bu ayetten şu mana kastedilmiştir: "O tevbe edenler, tevbelerinin ve sadakalarının kabul edilmesinden önce, Allah Teâlâ'nın doğru tevbeleri ve halis niyetle verilecek sadakaları kabul edeceğini bilmediler mi?"

2) Bu ayetten, tevbeye teşvik için, tevbe etmeyenler murad edilmiştir. Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), o kimselerin tevbelerinin doğruluğuna hükmedince, tevbe etmemiş olanlar, "O tevbe edenler, dün bizlerle beraber, bizler gibi idiler, ne kendileriyle konuşuluyor, ne de oturulup kalkılıyordu. Peki nasıl oldu da büyük oldular?" dediler ve bunun üzerine bu ayet nâzil oldu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ *"O tevbeyi kabul eder"* ifadesi ile ilgili, bazı hikmetler vardır:

Birinci hikmet: Allah Teâlâ bu ayette, "Allah" adını zikretmiş, sonra da onun peşine bu ifadeyi getirmiştir. Bunun böyle oluşunda, Allah'ın, tevbeyi kabul eden bir ilah olduğuna dikkat çekmiştir. Bu böyledir, çünkü ilah, hakkında fazlalık ve noksanlık söz konusu olmayan zattır. Yine ilah, itaat edenlerin taatı ile durumunda zatında bir artış olmayan ve günahkârların isyanları ile zatına bir noksanlık erişmeyen varlıktır. Yine ilah kulların taatına arzu duymayan ve masiyetten nefret etmeyen zattır. Bundandır ki O'nun nefret ve gazabının kendisini intikama sevkettiği de söylenemez. Aksine O'nun günahı yasaklayıp, taata teşvik etmekten maksadı şudur: İnsanın kalbini âhiret âlemine ve sa'îdler (cennetlikler) makamına davet eden, bâtıl ve cismani şeylerle meşgul olmaktan alıkoyacak olan her türlü ibadet, gerçek amel ve salih yoldur. Bunların zıddı olan herşey de, masiyet (günah) ve bâtıl ameldir. Binâenaleyh günahkâr olan sadece kendisine zarar vermiş, yine itaat eden de sadece kendisine fayda vermiş olur. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın *"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz, eğer kötülük ederseniz yine kendinize kötülük etmiş olursunuz"* (İsra, 7) ayetinde ifade edildiği gibidir. Binâenaleyh eğer ilah, rahîm, hakîm ve kerîm olur, O'nun günahkâra olan gazabı da, günahkârın isyanının ilaha zarar verdiğinden ötürü olmaz ise ve kul da günahtan itaata geçiş yaparsa, İlah'ın keremi, kulun tevbesini kabul etmeyi, âdeta kendisine gerekli (vâcib) kılmış gibi olur. Böylece "İlah" olmanın, mutlak manada müstağni olmadan ibaret olup, mutlak müstağni olma da, İlah'ın dışındaki varlıklar için imkansız olunca, başka varlıkların tevbeleri kabul etmesinin, başka sebepler, muârız ve zıd şeyler olmadığ müddetçe âdetâ imkansız olduğu sâbit olmuş olur.

Peygamber Tevbe Kabul Edemez

İkinci hikmet: Tevbeyi kabul etmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in elinde olan birşey değildir. Tevbeyi kabul, bazan kabul eden, bazan da etmeyen Allah'a ait bir iştir. O halde, tevbelerinizde yalnız Allah'a yönelin. O tevbe edenlere şöyle denilmiştir: "Çalışınız, çünkü ameller iniz, -hayır olsun, şer olsun- Allah'a saklı değildir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah'ın Tevbeyi Kubûlü Vacip Değildir

Mu'tezile "Tevbeyi kabul etmek, aklen, Alah için vacibtir" demişler; âlimlerimiz ise "Tevbe'yi kabul etmek Allah için, Allah'ın vaadi, lutfu ve ihsanı itibarı ile vâcibtir, yoksa aklen vâcib değildir" demişlerdir. Âlimlerimizin, Allah'ın tevbeleri

kabul etmesinin aklen vâcib olmadığı hususundaki delilleri şunlardır:

1) Vâcib, fâilin, yapmadığı zaman zemme müstehak olduğu şeydir. Binaenaleyh eğer tevbeyi kabul etmek, Allah Teâlâ için vâcib olsaydı, tevbeyi kabul etmediği zaman zemme (kınanmaya) müstehak olurdu ki, bu imkansızdır. Çünkü böyle olan kimse, "kabul etme" ile kâmil ve tam olmuş olurdu. Başka bir şey ile tam ve kâmil olan şey ise, zâtı gereği "noksan" demektir. Allah hakkında ise "noksanlık" imkansızdır.

2) Zemm (kınama), ancak o zemmi duyduğu zaman kişi müteessir olup, nefsi ondan hoşlanmadığı zaman, kişinin onu yapmasına mânî olabilir ve bu yüzden onun halinde bir noksanlık söz konusu olmuş olur. Fakat şehvetten, nefretten, noksanlıktan ve fazlalıktan yüce ve münezzeh olan zât hakkında, bu manada bir vücubun (gerekliliğin) mevcudiyeti düşünülemez.

3) Allah Teâlâ bu ayette, tevbeleri kabul ettiğini bildirerek kendisini medh-ü senâ etmiştir. Eğer tevbeleri kabul etmek vacib olsaydı, Allah bununla kendisin medh-ü sena edemezdi. Çünkü vazifeyi (vacib-gerekli bir şeyi) yapmak, medhi, senâyı ve tazimi gerektirmez.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın عَنْ عِبَادِهِ tabirindeki **an** edatı hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

1) Burada **an** veya **min** kullanılması arasında manaca bir fark yoktur. Nitekim Arapça'da أَخَذْتُ هٰذَا عَنْكَ ile أَخَذْتُ هٰذَا مِنْكَ aynı manaya gelip "Senden bunu aldım" demektir.

2) **Kâdî** şöyle der: "Burada **an** edatının kullanılmasının daha beliğ olduğu söylenebilir. Çünkü bu kelime, kabul edilen o tevbeye giden yolu kolaylaştırma ile birlikte o tevbenin kabul edildiğini ifade eder."

Ben derim ki: **Kâdî, an** edatının, bu manaya nasıl delâlet ettiğini açıklamamıştır. Bana göre, **an** ve **min** harf-i cerleri, manaca biribirine yakın iki kelimedir. Fakat **an** uzaklaşma manasını taşır. Mesela جَلَسَ فُلَانٌ عَنْ يَمِينِ الْأَمِيرِ "Falanca, padişahın sağ tarafına oturdu" denildiğinde bu, o kimsenin sağ tarafta biraz uzağa oturduğunu ifade eder. O halde ayetteki **an ibadihi** lafzı da, tevbe eden kimsenin o günahı sebebiyle Allah'ın kendisini kulluğuna kabulünden uzak düştüğüne inanıp, efendisince kovulmuş olmadan ötürü gönlünde bir kırıklık ve burukluk olması gerektiğini ifade eder. İşte **an** edatı, tevbe eden kimsenin bu şuuru taşıması gerektiğine üstü kapalı bir uyarı ihtiva eder.

ALTINCI MESELE
"Allah Zekat Alır" Tabirinin Manası

Ayetteki, وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ *"Sadakaları alır"* ifadesi ile ilgili şöyle bir soru söz konusudur: Bu ifadenin zahiri, zekatı Allah'ın aldığını; *"Onların mallarından sadaka al"* (Tevbe, 103) ifadesi, o zekatı Hz. Peygamber (s.a.s)'in aldığını, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Muâz** (r.a.)'a: *"Zekatı, onların zenginlerinden al"* şeklindeki hadisi de, zekâtı alanın **Muaz** (r.a) olduğunu ve fakire zekat verdiğiniz zaman, hislerin (ve gözün), o zekatı fakirin aldığını göstermektedir. Binâenaleyh bu durumlar nasıl bağdaştırılabilir?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Allah Teâla, *"Onların mallarından sadaka (zekat) al"* (Tevbe, 103) ayetinde, zekatı alanın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu beyan edip; bu ayette de zekatı alanın, kendisi olduğunu belirtince, bundan murad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in almasının, tıpkı Allah'ın alması gibi olduğunu göstermek olmuş olur. Bunun maksadı da, Hz. Peygamberin zekat almasının, âdetâ Allah'ın bizzat alması gibi olması itibariyle, Peygamberin şânının yüceliğine dikkat çekmektir. Allah Teâlâ'nın, *"Gerçekten, sana biat edenler, Allah'a biat etmiş olurlar"* (Fetih, 10) ve *"Allah'a ve Resulüne eza verenler var ya.."* (Ahzâb. 57) ayetleri de bunun bir benzeridir. Burada bahsedilen "Allah'a eza vermek"ten maksad, Peygamber (s.a.s)'e yapılan ezâ ve cefâdır.

2) Zekât alma işi, Peygambere zekatı almayı emretmek ve Allah'ın zekatla ilgili hükmünü insanlara tebliğ etmek manasında; fakire de o zekatı bizzat alma manasında izafe edilmiştir. Bu tıpkı Allah'ın can alma işini, *"Geceleyin sizi öldüren... O'dur"* (En'âm, 69) ayetinde kendi zâtına; *"De ki: "Size müvekkel olan ölüm meleği canınızı alacak"* (Secde, 11) ayetinde ölüm meleği (Azrail (a.s)'e) ve *"Herhangi birinize ölüm geldi mi, elçilerimiz onun ruhunu alır"* (En'am, 61) ayetinde de ölüm meleğinin yardımcısı olan meleklere izafe etmesi gibidir. Binâenaleyh can alma işi, yaratma bakımından Allah'a; (bu işi yapanların) reisi olması bakımından Azrail'e ve Allah ölümü yarattığı anda bu işi bilfiil yapan ölüm meleğinin yardımcısı olan meleklere nisbet edilmiştir. İşte burada da böyledir. Bunu iyice kavradığın zaman diyoruz ki: *"O Allah, sadakaları alır"* tabiri, bu sadaka (zekat) itaatına büyük bir şeref ve kıymet kazandırmıştır. Bu hususta, Hz. Peygamber (s.a.s)'den gelen rivayetler de pek çoktur. O, mesela bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: إِنَّ اللّٰهَ يَقْبَلُ الصَّدَقَةَ وَلاَ يَقْبَلُ مِنْهَا إِلاَّ طَيِّباً وَإِنَّهُ يَقْبَلُهَا بِيَمِينِهِ وَيُرَبِّيهَا لِصَاحِبِهَا كَمَا يُرَبِّي أَحَدُكُمْ مُهْرَهُ أَوْ فَصِيلَهُ حَتّٰى إِنَّ اللُّقْمَةَ تَكُونُ عِنْدَ اللّٰهِ أَعْظَمَ مِنْ أُحُدٍ *"Allah sadakaları, sadakalardan güzel olanları kabul eder. O, onları eline alıp kabul eder ve onları, tıpkı sizden birinin tayını, deve yavrusunu büyütmesi gibi, sahibi (veren) için büyütüp çoğaltır bereketlendirir. Öyle ki bir lokma sadaka Allah katında Uhud dağından daha büyük olur."* (39) Yine Hz. Peygamber

39) Buharî, Zekat, 8 (2/113).

وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَتَصَدَّقُ بِهَا عَلَيْهِ حَتَّى تَقَعَ فِى كَفِّ اللّٰهِ (s.a.s)
"Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, sadaka veren her müslüman kulun verdiği sadaka, rızası uğruna verdiği zata ulaşır, binaenaleyh o sadaka, Allah'ın eline geçer" [40] buyurmuştur. **Hasan el-Basrî** bu iki hadisi rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "Allah'ın sağ eli, avucu ve kabzası tavsif edilemez. Çünkü *"O'nun benzeri gibisi yoktur"* (Şura, 11) Bil ki yemin (sağ el) ve keff (avuç) kelimeleri, takdisten (Allah'ın münezzehliğine yaraşan manalar verilmesi gereken kelimelerden)dir."

★ ★
★

وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾

"De ki: "Dilediğinizi yapın. Çünkü Allah da Resûlü de, mü'minler de işlerinizi görecektir. Sonra gizliyi ve âşikârı bilen Allah'a döndürüleceksiniz. O, size, yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir"
(Tevbe, 105)

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu, her türlü teşvik ve sakındırmayı içinde toplayan bir sözdür. Çünkü ma'bûd (tapılan varlık), tapanların ne yaptığını bilmediği zaman, tapanlar, yaptıkları ibadetlerden istifade edemezler. İşte bundan dolayı, **Hz. İbrahim** (a.s) babasına: *"İşitmez, görmez ve sana hiç bir faydası olmaz şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 42) demiştir. Ben, bazı toplantılarda **Hz. İbrahim** (a.s)'in getirdiği bu delilden esas kastının, putların ulûhiyyetini tenkid olmadığını söyledim. Çünkü herkes bunların taş ve odun parçalarından ibaret olduğunu, tasarruf edenlerin tasarrufları ile (yaptıkları işlerle) yüzyüze bulunduklarını, her isteyenin onları yakıp kırabileceğini, bu durumda olan bir varlığın ilah olamayacağını kesin olarak bilir. Aksine **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu delilden maksadı şudur: Onun zamanındaki putperestlerin çoğu, kâinatın ilâhının mûcib-i bizzat bir varlık olup; hür ve irade sahibi bir mûcid olmadığını iddia eden felsefecilerin

40) Benzer hadis: **Müsned**, (2/431).

görüşünde idiler. İşte bundan dolayı, **Hz. İbrahim** (a.s), "İlah, mûcib-i bizzat (yapacağını otomatik olarak yapan), hayırları bilmeyen, fayda veya zarar veremeyen, ihtiyaç ve duaları işitemeyen ve muhtaçların yalvarıp yakarmalarının farkında olmayan bir varlık olduğunda, ona ibadet etmenin ne faydası (manası) var?" demek istemiştir. O halde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu delilden maksadı, âlemin ilâhının "zâtı gereği mûcib" bir varlık olduğunu söyleyenleri tenkid etmektir. Fakat, âlemin ilahı hür ve irâde sahibi bir fâil, cüz'iyyatı ve külliyatı (herşeyi) bilen bir âlim olduğu takdirde, kullar ibadet ve dualarından büyük fayda elde ederler. Çünkü kul ibadet ettiğinde ma'bud, onun taat ve ibadetini bilir, hem bu dünyada, hem de ahirette ona mükafaat verebilir; yine kul isyan edip günah işlediğinde, ma'bûd, hem dünyada, hem âhirette ona ceza verebilir. O halde Hak Teâlâ'nın, *"De ki: "(Dilediğinizi) yapın. Çünkü işlerinizi Allah (...) görecektir"* ifadesi, itaatkarlar için büyük bir teşvik, günahkârlar için de büyük bir korkutma ve tehdid ifade eder. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir: "Haydi bakalım, çalışınız! Çünkü amellerinizin, hem bu dünyada, hem de âhirette birer hükmü vardır. Onların bu dünyadaki hükmü (ve durumu), Allah'ın, Resulullah'ın ve müslümanların onları görmesidir. Eğer o ameliniz bir taat olursa, ondan ötürü, hem bu dünyada, hem de ahirette büyük bir övgü ve mükafaat söz konusudur. Yok eğer o, bir günah olur ise, ondan ötürü bu dünyada büyük bir zemm (kınama), âhirette ise çetin bir azab meydana gelir." Binâenaleyh bu tek cümlenin, insanın dini, dünyası, hayatı ve âhireti hususunda muhtaç olduğu herşeyi içinde toplayan bir cümle olduğu sabit olmuş olur.

İKİNCİ MESELE
Âyetten Çıkarılan Usûl Meseleleri

Bu ayet, usûl ile ilgili bazı meselelere delildir.

Rü'yet Kelimesinin Görmek ve Bilmek Manası

Birinci hüküm: Bu ayet, Allah Teâlâ'nın, görülebilecek şeyleri gördüğüne delâlet eder. Çünkü bir mef'ul alan "rü'yet" fiili "görmek" manasına; iki mef'ul alan ise "bilmek" manasına gelir. İki mef'ul alışı, mesela senin رَأَيْتُ زَيْدًا فَقِيهًا "Zeyd'i fakih gördüm (yani fakih olduğunu bilip, anladım)" şeklindeki sözünde olduğu gibidir. Ayetteki **reâ** fiili bir mef'ul almıştır ve dolayısıyla "görmek" manasına gelir. Bu da, Cenâb-ı Allah'ın, herşeyi gördüğüne delâlet eder. Bu, tıpkı **Hz. İbrahim**'in *"İşitmez ve görmez.. şeylere niçin tapıyorsun?"* (Meryem, 42) buyruğunun Allah Teâlâ'nın görüşü olduğuna ve eşyayı gördüğüne delalet etmesi gibidir. Bu ayetteki "rü'yet" i "bilmek" manasına almanın mümkün olmadığını, Hak Teâlâ'nın, kendisini, hemen bu ifadenin peşi sıra "bilme" vasfı ile tavsif ederek, *"Gizliyi ve âşikarı bilen Allah'a döndürüleceksiniz"* buyurmuş olması da te'yîd eder. Eğer ayetteki "ru'yet", "bilme" manasına gelmiş olsaydı, o zaman faydasız ve lüzumsuz bir tekrar yapılmış olurdu. Bu ise, (Kur'an için) düşünülemez.

Allah'ın Kalbî Fiilleri Görmesi Konusunda Mutezile'nin Hatası

İkinci hüküm: Ehl-i Sünnet alimlerimize göre, mevcud olan herşey görülebilir. Alimlerimiz, bu görüşlerine bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Biz, bu ayette geçen "ru'yet" kelimesinin, tek bir mef'ul aldığını delille gösterdik. Dil kaideleri de, bir mef'ul alan "ru'yet" kelimesinin, "görmek" manasına geldiğine şehadet etmektedir. Öyle ise bu ayetteki ru'yet "görmek" manasındadır. Cenâb-ı Hak, buradaki **reâ** fiiline, mef'ul olarak onların "işlerini" getirmiştir.

Ameller, (iradeler, hoşlanmayışlar ve fikirler gibi) kalb amelleri ile organların amelleri (hareket ve hareketsizlik gibi) olmak üzere ikiye ayrılır. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın bütün bunları görüyor olması gerekir. Bu da, herşeyin Allah tarafından görüldüğüne delâlet eder."

Cübbaî bu ayeti, Allah Teâlâ'nın sadece, hareket, hareketsizlik, bir araya gelme ve ayrılma gibi, organların amellerini gördüğüne delil getirmiştir. Ona, "(ehl-i sünnetin) istidlali eğer doğru ise, senin de, Cenâb-ı Hakk'ın kalbî amelleri de gördüğüne inanman gerekir" denildiğinde, o buna: "Allah Teâlâ ayette, bu ifade üzerine, "Resûl" ve "mü'minler" kelimelerini de atfetmiştir. Resûlullah ve mü'minler ise, sadece insanların uzuvlarının fiillerini (zahirî fiilleri) görürler. Binâenaleyh ayetteki rü'yet, atfedilenler (yani Resûl ve mü'minler) hakkında, uzuvların fiillerini görme ile sınırlı olunca, bunu ma'tufun aleyh olan "Allah" hakkında da aynı sınırla sınırlamak gerekir" diye cevap vermiştir. Bu, tuhaf bir görüştür. Çünkü atıf (ma'tuf ile ma'tufun aleyh arasında), sadece asılda (yani burada, görme işinde) müşterek oluşu ifade eder. Binâenaleyh ma'tuf ile ma'tufun aleyhin her bakımdan eşit olmaları gerekli değildir. Bu sebeple, ma'tufta bir tahsisin (sınırlamanın) bulunması, ma'tufun aleyhin de tahsisini gerektirmez. Ehl-i Sünnet'in istidlalinin aslına şu şekilde cevap verilebilir: "Allah Teâlâ şu anda da görmektedir. Binâenaleyh bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Çünkü Allah, (...) işlerinizi görecektir"* ifadesinin delâlet ettiği şey, şu anda mevcut değildir. Çünkü **se yerâ** (görecek) fiilinin başındaki sin harfi, gelecek zamanı gösterir. Böylece bu görme işinden muradın, onların amel ve hareketlerine karşılık (mükafaat veya ceza) verme manası olduğu ortaya çıkar. O halde, فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ ifadesi, "Allah size, işlerinizin karşılığını verecektir" manasında olur.

Cübbaî'nin bu görüşüne, birisi şöyle cevap verebilir: "Onların amellerine karşılık verme işi ayette, *"O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir"* ifadesi ile anlatılmıştır. Binaenaleyh eğer biz, buradaki "rü'yet"i, "işlere karşılık verme" manasına hamledersek, lüzumsuz bir tekrar söz konusu olur. Bu ise caiz değildir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, *"Çünkü Allah da, Resûlü de, mü'minler de işlerinizi görecektir"* buyruğu ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Onların amellerini, herkes görmemektedir. Öyleyse bu sözün manası nedir?

Cevap: Bunun manası, bu amelin haberinin herkese ulaşmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s): لَوْ أَنَّ رَجُلاً عَمِلَ عَمَلاً فِي صَخْرَةٍ لاَ بَابَ لَهَا وَلاَ كَوَّةَ لَخَرَجَ عَمَلُهُ إِلَى النَّاسِ كَائِناً مَا كَانَ *"Eğer bir adam, hiçbir kapısı ve penceresi olmayan bir kaya içinde, bir iş yapsa, mutlaka onun işi, olduğu gibi insanlara çıkar (ulaşır)"* [41] buyurmuştur.

İmdi eğer, "Ayette, "Allah" isminden sonra Resûlullah'ın ve mü'minlerin, o tevbe edenlerin amellerini gördükleri manasında zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bunun, iki izahı vardır:

1) Kişiyi, amel-i salih yapmaya sevkeden en kuvvetli etken, onu yapması neticesinde elde edeceği övgü, itibar ve şereftir. Kişi, bu fiili yaptığı zaman, Resûlullah'ın ve mü'minlerin kendisine önem vereceklerini bildiği zaman, bundan dolayı ayrıca sevinir ve o işe karşı arzusu kuvvetlenir. Bu inceliğe dikkat çeken şeylerden birisi de şudur: Allah Teâlâ, ayette önce kendinin görmesini zikretti. Bunun peşisıra Resûlullah'ın ve mü'minlerin görmesini zikretti, binâenaleyh sanki şöyle denildi: "Eğer sen, Hakk'a kullukta doğruyu bulmuş ehl-i tahkîk'ten isen, Allah için salih ameller işle. Yok eğer, halkın medh-ü senası ile oyalanan zayıf kimselerden isen, halkın, yani Resulullah'ın ve mü'minlerin övgüsüne nâil olmak için, yine salih ameller işle."

Ahiretteki Şahitlik Hakkında

2) Ebu Müslim'in sormuş olduğu bu soruya, ikinci olarak da şöyle cevap verilir: "Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Böylece sizi, (Ey Muhammed ümmeti) vasat (örnek) bir ümmet yaptık.."* (Bakara, 143) ayetinde buyurduğu gibi, Kıyamet günü, Allah'ın şâhidleridir. Hz. Peygamber de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Her ümmetten birer şâhid, onların üzerine de seni bir şâhid olarak getirdiğimiz zaman onların hali nice olur?"* (Nisa, 41) ayetinde buyurduğu gibi, ümmet için şâhiddir. Binâenaleyh Resûlullah'ın ve mü'minlerin, Kıyamet günü Alah için şâhidler olacağı sâbit olmaktadır. Şâhidlik ise, ancak (şahidlik yapılacak şeyi) gördükten sonra doğru olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu ayette Resûlünün ve mü'minlerin, o kimselerin hareketlerini gördüğünü zikretmiştir. Bundan maksad, onların Kıyamet günü, geçmiş-gelecek herkesin huzurunda, şahidlik yapacaklarına, çünkü onların sıdk, doğruluk, iffet ve rüşd sahibi kimseler olduklarına dikkat çekmektir.

Burada "Gayb"ın Manası

Allah Teâlâ daha sonra وَسَتُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"Gizliyi ve âşikarı bilene döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

---

41) Müsned, (3/28).

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a): "Gayb, onların (insanların) gizledikleri şeylerdir; "şehadet" de, açıkça yapıp, gizlemedikleri şeylerdir" demiştir. Ben de diyorum ki: "Gayb"ın, onların kalblerinde meydana gelen, amelleri yapmaya veya amellerden geri durmaya sevkeden niyetler manasına; "şehâdet"in de, azaları ile yapıp ortaya koydukları ameller manasına olması uzak bir ihtimal değildir.

Yine diyorum ki: "İslam feylesoflarının görüşü şudur: "His ve duyulara gâib olan (yani hissedilemeyen-görülemeyen) varlıklar, hissedilen (görülen) varlıkların illetleri (sebebleri) veya illet (sebeb) gibi olan şeyleridir." Bu görüşte olanlara göre, illeti (sebebi) bilmek, malûlü (sebebe bağlı) şeyi bilmek için bir illettir (sebebtir). Bundan dolayı gaybı bilme işinin, şehadeti bilme işinden önce olmuş olması gerekir. İşte bu sebebten ötürü Kur'an'da bu ifade ne zaman yer alsa, "gayb", "şehadet"ten önce gelir.

İKİNCİ MESELE

Eğer biz, Hak Teâlâ'nın, فَسَيَرَى اللّٰهُ عَمَلَكُمْ *Allah (...) işlerinizi görecektir"* ifadesini, bizzat "görme" manasına alsak, o zaman bunun manasının, *"Gizliyi ve âşikarı bilene döndürüleceksiniz"* ifadesinin manasından farklı olduğu ortaya çıkar. Yok eğer biz bu "rü'yeti" "bilme" veya "(o amellere karşılık) mükâfaat verme" manasına hamledersek, ayetteki *"Gizliyi ve aşikarı bilen Allah'a döndürüleceksiniz"* tabirinin *"Allah (...) işlerinizi görecektir"* ifadesinin tefsiri yerine geçmiş olduğunu kabul etmiş oluruz. O zaman *"Gizliyi ve aşikarı bilene döndürüleceksiniz"* ifadesinin manası şöyle olur: "Aşikârı (şehâdeti), yani dünyada iken ortaya konulan medhi, senâyı, saygıyı veya bunların zıdlarını, gizliyi (gaybı), yani Kıyamette, ortaya çıkacak mükâfaat veya ceza durumunu bilen Allah'a döndürüleceksiniz."

Allah Teâlâ daha sonra, فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُوْنَ *"O, size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecektir"* buyurmuştur. Bu, "O, sizin amellerinizin durumlarını biliyor, sonra size, onlara göre karşılık verecektir. Çünkü âhirette Allah'ın karşılık vermesi (mücâzâtı), ancak bilmeden sonra hâsıl olur. Çünkü o zaman herkes, kendisinin başına gelen, kendisine ulaşan şeyin zulüm değil, bir adalet olduğunu bilir. Eğer sevab ehlinden ise sevinç ve saadeti daha fazla; yok eğer ikâb ehlinden ise, kederi ve pişmanlığı daha fazla olur" manasındadır.

İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: *"Allah (...) işlerinizi görecektir"* ifadesinden murad, ruhânî (yani ruh'a verilecek) sevaba bir işarettir. Çünkü kul, mevlâsının kendisine emretmiş olduğu birçok meşakkatli işi yüklenip yapınca ve mevlasının, onun bu meşakkatlerini yüklendiğini görmekte olduğunu bilince, çok sevinir ve o hususlaki sevinci artar. Bu, ona göre, şahane elbiselerden ve çok maldan daha kıymetli ve tatlı olur. Ama Cenâb-ı Hakk'ın *"Gizliyi ve âşikârı bilene döndürüleceksiniz"* buyruğuna gelince, bundan maksat, rezil ve rüsvay kılınmak

suretiyle verilecek olan azâbın tarif edilmesidir. Bu, şuna benzer: Sultanın kendisine çok çeşitli lütuf ve ihsanlarda bulunmuş olan kul, çok çeşitli isyan işlemiş olsun... Bu köle sultanın yanına gelse ve sultan da onun işlemiş olduğu çok çeşitli kabahat ve kusurları, bir bir sayıp dökse... İşte o zaman, o kulun hüznü artar, gam ve kederi büyür, çok mahcûb olur. İşte bu, bir tür ruhanî bir azabtır. Akıllı kimseler çoğu kez, bundan ve diğerlerinden kaçınıp korunmak için en şiddetli maddî ve cismanî azablara, acılara katlanır, razı olurlar.

* *
*

وَءَاخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ ٱللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠٦﴾

"(Savaşa gitmeyenlerden) diğer birtakımı da, Allah'ın emrine (intizaren), haklarındaki hüküm ertelenmiştir. O, bunları ya azaba uğratacak, yahut tevbelerini kabul edecektir. Allah, çok iyi bilen, tam bir hikmetle yapandır"

(Tevbe, 106).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mürcie Hakkında

Hamza, Nâfi, Kisaî ve Asım'ın ravisi Hafs, hemzesiz olmak üzere **mürcevne;** diğer kıraat imamları da, hemze ile **mürceûne** okumuşlardır ki, bu,iki kullanıştır. Arapça'da, bir şeyi erteledi**ğ**inde, hemzeli ve hemzesiz olmak üzere أَرْجَأْتُ الأَمْرَ وَأَرْجَيْتُهُ "Onu tehir ettim" denilir. Tevbe edenin mutlak bağışlanacağını söylemeyip, bu mağfireti Allah'ın meşietine, iradesine havale ettikleri, bıraktıkları içindir ki, "Mürcie" mezhebine bu ad verilmiştir. **Evzâî'ye** göre onlara bu adın verilmesinin sebebi ameli imandan geri bırakmaları, yani ayrı düşürmeleridir.

İKİNCİ MESELE
Cihadden Geri Kalan Gruplar

Bil ki Allahu Teâlâ, cihaddan geri kalanları üç kısma ayırmıştır:

1) Nifak üzere talimli olan münafıklar.

2) Tevbe edenler. *"Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler"* (Tevbe, 102) ayetiyle kasdedilenler bunlar olup, Cenâb-ı Hak, onların tevbelerini kabul buyurduğunu açıklamıştır.

Ayetin Nüzul Sebebi

3) Alıkonarak, bekleyerek, geride kalanlar ki, bu ayette zikredilenler de bunlardır.

İkinci kısımdakilerle bunlar arasındaki fark şudur: Ötekiler hemen tevbe etmeye koşmuşlarken, bunlar tevbeye yönelmemişlerdir.

İbn Abbas (r.a) ise şöyle demiştir: "Bu ayet, **Ka'b İbn Malik, Mürare İbnu'r-Rebî** ve **Hilal İbn Ümeyye** hakkında nazil olmuştur. **Ka'b**: "Medine'deki en hızlı deve benimdir; bu sebeble, dilediğimde Hz. Peygamber'e ulaşırım " der ve günlerce gecikir. Daha sonra da, Hz. Peygamber'e ulaşmaktan ümidini keser ve yaptığı şeye pişman olur; aynı şekilde arkadaşları da. Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'ye geri döndüğünde **Ka'b**'a, Hz. Peygambere git ve yaptığından dolayı O'ndan özür dile " denildiğindeyse o: "Hayır, tevbenin kabulüne dair bir hüküm, ayet nazil olmadıkça, gitmeyeceğim vallahi" der. Diğer iki arkadaşı ise, Hz. Peygamber'e giderek özür beyanında bulunurlar. Hz. Peygamber, onlara: "*Sizin, bana katılmayarak geride kalmanızın sebebi nedir?*" dediğinde onlar: "Hatadan başka bir mazeretimiz, haklı gerekçemiz yoktur" cevabını verirler.. Bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ "*Savaşa gitmeyenlerden diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren, haklarındaki hüküm ertelenmiştir*" ayeti nazil olur.

Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi

Bunun üzerine, bu ayetin nüzûlünden sonra Hz. Peygamber onları (haklarında hüküm ininceye kadar bir yerde) durdurtur. İnsanları, onlarla oturup kalkmaktan men eder; onlara, hanımlarından ayrılmalarını ve onları, ana babalarının yanına yollamalarını emreder. Derken, kendisine yiyecek getirmek arzusuyla, **Hilâl**'in hanımı gelir; çünkü **Hilal,** son derece yaşlı bir kimsedir. Sadece ona izin verilir. **Şam**'dan ise bir elçi gelmiş, **Ka'b**'ı kendilerine (Bizans'a) katılmaya teşvik etmektedir. Bunun üzerine **Ka'b:** "Yaptığım hata öyle bir dereceye ulaşmıştır ki, müşrikler bile benden bir şey umar hale geldiler. Onca genişliğine rağmen, yeryüzü bana dar geldi" der. **Hilâl İbn Ümeyye** ise öylesine ağladı ki, gözlerinin kör olacağından korkuldu. Elli gün geçtikten sonra, onların tevbelerinin kabul edildiğine dair, "*Allah, peygamberinin tevbesini kabul buyurdu*"(Tevbe, 117) ve, "*Savaştan geri bırakılan üç kişinin (tevbelerini de kabul etti)* (Tevbe, 118) ayetleri nazil oldu.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "İşbu وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ ayetinde bahsedilen kimseler, Resulullah'ın, kendi huzurundan uzaklaştırdığı bir münafık güruhudur." **Esamm** da, Cenab-ı Hakk'ın bu ayetle münafıkları kastettiğini ve bunun tıpkı, "*Çevrenizdeki bedevilerden ve Medine ahalisinden birtakım münafıklar vardır ki*" (Tevbe, 101) ifadesi gibi olduğunu söyleyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Allah, onlar hakkındaki hükmü ertelemiş, onlar hakkında bildiği şeyi haber vermemiş ve tevbe etmemeleri halinde, haklarında ayet ineceğini bildirerek, onları bu ayetle korkutmuştur.

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ "*O, bunları ya*

azaba uğratacak, yahud tevbelerini kabul edecektir" buyurmuştur." Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Akıbetleri Hakkında, Ayette Müphem İfade Kullanılması

Bir kimse şöyle diyebilir: "**İmma** kelimesi, şek ifade eder. Halbuki Cenab-ı Hak, şekden münezzeh ve berîdir." Buna şu şekilde cevap verilebilir: "Bundan murad, "Onların içleri, korku ve ümit üzere olsun" manasıdır." Böylece, bazı insanlar, "Allah onlar hakkında, mazeretlerinin kabul edildiğini bildiren bir ayet indirmezse, onlar helâk olurlar"; diğer bazıları da, "Umulur ki Allah onları bağışlar, affeder" demeye başladılar.

İKİNCİ MESELE

Bunların savaştan geri kaldıklarına ve Hz. Peygamber'e katılmadıklarına pişman olduklarında şüphe yoktur. Allah Teâlâ da onların tevbe ettiklerine hükmetmeyip, aksine *"O, bunları ya azâba uğratacak, yahud tevbelerini kabul edecektir"* buyurmuştur. Bu da sadece pişman olmanın, tevbenin sahih olması için yeterli olmayacağına delâlet eder.

Tevbenin Şartları

Eğer, "Tevbenin şartları nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Belki de onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kendilerine eziyyet edilmesini emretmesinden;veyahut da mahcûb ve rezil kepaze olmaktan çekinmişlerdir. Böyle olması halinde, onların tevbeleri doğru ve makbul olmaz. Tevbelerinin kabul edilmeyişi meselesi, insanların, onları tenkid veya medhetmeleri hususundaki durumları, onlar nezdinde önemini yitirip hafifleyinceye kadar devam etmiştir. İşte, iş bu noktaya gelince, onlar, yapmış oldukları günahtan, sırf günah olduğu için, pişman olmuşlardır. İşte o zaman da, yapmış oldukları tevbe sahih ve makbul olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbai, bu ayet ile Allah Teâlâ'nın, tevbe etmeyenleri affetmeyeceği hususunda istidlâlde bulunmuştur. Ona göre bu böyledir, zira Cenâb-ı Hak, o günahkârlar hakkında, *"O, bunları ya azaba uğratacak yahut tevbelerini kabul edecektir"* buyurmuştur. Bu ifade, hükmün şu iki şeyden, yani, azab etmekten veya tevbelerini kabul etmekten biri olduğuna delalet eder. Tevbe etmeksizin günahların affedilmesi meselesi üçüncü bir kısım olmuş olur. Allah Teâlâ ise bu üçüncü kısımdan bahsetmeyince, bu bahsetmeyiş böyle bir hükmün bâtıl olduğuna, onun muteber olmadığına delâlet eder.

Af Hakkında Genel Hüküm Verilip Muayyen Kişinin Akıbeti Bilinmez

Buna şöyle cevap verilir: Biz, bütün günahların affedileceğine dair kesin hüküm veremeyiz. Aksine biz, genel manada, affın bulunacağına dair kesin hüküm verebiliyoruz. Ama bu affın, bizatihi falanca hakkında tahakkuk edip etmeyeceği

meselesine gelince, bu şüphelidir. Baksana Cenab-ı Hak, *"Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Böylece Allah, şirkin dışında kalan günahların bağışlanacağına kesin hüküm vermiş, ancak, bu herkes hakkında değildir. Tam aksine, bu aff, Cenâb-ı Hakk'ın dilediği kimseler hakkında böyledir. Binâenaleyh, onlar hakkında affın bulunmamasından, mutlak manada affın olmayacağı neticesi çıkmaz. Hem, zikredilmemiş olma, yokluğa (o şeyin bulunmadığına) delâlet etmez. Baksana, Cenâb-ı Hak: *"O gün yüzler vardır parıl parıl parlayıcıdır, güleçtir, sevinçlidir"* (Abese, 38-39) buyurmuştur ki bunlar, mü'minlerdir. Yine, *"O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak bürümüştür. Onları da bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır. İşte bunlar kâfirler ve facirlerdir"* (Abese 40-42) buyurmuştur. Bu ifadelerde bahsedilenler ise ya mü'minlerdir, ya kâfirlerdir. Üçüncü bir kısmın zikredilmemesi, **Cübbaî**'ye göre de, bulunmadığına delâlet etmez. İşte, bu ayette de böyledir.

Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ buyurmuştur. Yani, "Allah, o mü'minlerin kalblerinde olanı bihakkın bilen, onlar hakkında hükmettiğinde hakim olandır" demektir.

★ ★
★

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ
وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿١٠٧﴾

"Bir de müslümanlara zarar vermek için, küfr için, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak için ve daha evvel Allah ve Resûlüne harb edeni gözlemek için bir mescid edinenler ve "bununla iyilikten başka bir şey kasdetmedik" diye muhakkak yemin edecek olanlar vardır. Allah şahidlik eder ki, onlar şeksiz şüphesiz yalancıdırlar"

(Tevbe, 107).

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların çeşitlerinden ve muhtelif yol ve metodlarından bahsedince وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve İbn Amr, vavsız olarak ellezine diye okumuşlardır ki bu, **Medinelilerin mushafında da böyledir. Diğer kıraat imamları ise vav ile vellezine** diye okumuşlardır ki bu,

Mekke ve Iraklıların mushaflarında böyledir. Birinci kıraat وَاٰخَرُونَ مُرْجَوْنَ ifadesinden bedel olarak böyle okunmuş; ikincisi de, kelamın takdirinin ...وَ(مِنْهُمُ) الَّذِينَ اتَّخَذُوا şeklinde olması sebebiyle böyle okunmuştur.

İKİNCİ MESELE
Mescid-i Dırâr Yapanlar

Vahidî şöyle demektedir: "**İbn Abbas, Mücahid, Katâde** ve bütün müfessirler (r.a), **Dırâr Mescidi**'ni yapanların oniki münafık olduğunu; bunların kendisiyle **Kuba Mescidi**'ne bir zarar verecekleri bir mescid yaptıklarını söylemişlerdir." Ben de diyorum ki, Cenab-ı Hak bunları şu dört sıfatla nitelemiştir:

"Dırar" Kelimesinin Manası

Birinci sıfat: Dırâren lafzının ifade ettiği manadır. **Darar** (zarar) kelimesi, tıpkı **şikak** kelimesinin, güç ve zor gelen şeyi yapmaya gayret etmek anlamına gelmesi gibi, "zarar vermeye gayret sarfetmek" anlamına gelmektedir. **Zeccâc** şöyle demektedir: "Mefûlün leh olduğu için, **dırâren** kelimesi mansubtur. Buna göre mana, "O mescidi, zarar vermek ve (ayette bahsedilen) diğer hususlar için edindiler" şeklinde olur. Binâenaleyh lâm hazfedilince, fiil doğrudan doğruya bu kelimeyi kendisine mefûl aldı da, böylece de bu kelime mansub oldu. Bu kelimenin mana itibariyle bir mefûl-ü mutlak olması da caizdir. Buna göre kelamın takdiri, اِتَّخَذُوا مَسْجِداً ضَرُّوا بِهِ ضِرَاراً "Onlar adamakıllı zarar verecekleri bir mescid edindiler" şeklinde olur.

İkinci sıfat: Ve kufren kelimesinin delâlet ettiği hususdur. **İbn Abbas** (r.a), "Genab-ı Hakk'ın bu iki kelime ile, "Mü'minlere zarar vermek, peygamberi ve onun getirdiğini inkâr etmek için" manasını kastettiğini söylerken, başkaları da, bu ifadeye, "onlar, o mescidi Hz. Peygamber (s.a.s)'i ta'n ederek, içinde küfre dalmak için edindiler" manasını vermişlerdir.

Üçüncü sıfat: وَتَفْرِيقاً بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ *Mü'minlerin arasına ayrılık sokmak için..*" buyruğunun ifade ettiği hususdur. Yani, "Onlar, o mescid vesilesiyle mü'minlerin cemaatini parçalamak için... edindiler" demektir. Bu böyledir; zira münafıklar: "Biz, bir mescid yaptık. Onun içinde namaz kılacağız. Biz, Hz. Muhammed'in arkasında namaz kılmayız. Eğer o, mescidimize gelirse beraberce namaz kılarız. Böylece de, Peygamberle O'nun mescidinde namaz kılanların arasını açmış oluruz. Bu durum da, onların birlik ve beraberliklerinin bozulmasına ve aralarındaki sevginin sona ermesine yol açar" diyorlardı.

İslam'a Harb Açan Ebu Amir'i Gözleyenler

Dördüncü sıfat: وَإِرْصَاداً لِمَنْ حَارَبَ اللّٰهَ وَرَسُولَهُ *"Ve daha evvel Allah ve Resûlü ile harbedeni gözlemek için..."* ayetinin ifade ettiği hususdur. Alimler, bu hususta da

şöyle demişlerdir: "Bu ifadeyle, **gasilu'l-melâike** (meleklerce yıkanan) **Hanzala**'nın babası rahib **Ebu Amir** murad edilmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a.s), onu fasık olarak adlandırmıştı. Cahiliyyede hristiyan olmuş, ibadet etmek için manastıra çekilerek, ilim talebinde bulunmuştu. Hz. Peygamber (s.a.s), peygamberliğini ilan edince O'na düşman oldu. Çünkü böylece, onun liderliği sona erecekti. Ve o: "Seninle savaşan bir topluluk bulduğumda, mutlaka onlarla birlik olur, sana karşı savaşırım" demişti. **Huneyn Günü**'ne kadar, bu savaştan ve mücadelesinden geri durmadı. **Hevazin Kabilesi** hezimete uğrayınca, Şam'a gitti. Ve münafıklara: "Gücünüzün yettiğince kuvvet ve silah hazırlayın, benim için bir mescid yapın; zira ben, şimdi Kayser'e gidiyorum. Kayser'in yanında bulunan orduları alıp geleceğim. Böylece de, Muhammed ve yanındakilere karşı kıyam edeceğim" diye haber yolladı. Bunun üzerine de onlar bu mescidi yaptılar ve o mescidde kendilerine namaz kıldırması için, **Ebu Amir**'in gelmesini gözleyip durdular." **Zeccac, irsâd** kelimesi beklemek manasına gelir" derken, **İbn Kuteybe,** "bunun (normal bir bekleyiş) olmayıp, düşmanlık duygusuyla bekleme" manasına geldiğini söylemiştir. Ekseri ülemâ ise, **irsad** kelimesinin "hazırlık yaparak beklemek" manasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim Cenab-ı Hak da "*Çünkü Rabbin, şüphesiz ki rasad yerindedir*" (Fecr, 14) buyurmaktadır.

مِنْ قَبْلُ *"daha evvel"* buyruğundan maksad "Dırar Mescidinin yapımından önce" demektir.

Cenab-ı Hak, bu mescidi bu dört vasıfla niteleyince, وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَآ إِلاَّ الْحُسْنَى *"Bununla iyilikten başka bir şey kastetmedik" diye yemin edeceklerdir"* buyurdu. Bu, "Onlar, bu mescidi yapmakla, güzel bir iş yaptıklarına yemin ederler" demektir. Bu güzel iş de, zayıflarının, hastalarının ve Allah Resûlünün mescidine gidemeyen acizlerin işlerini kolaylaştırmak amacıyla, müslümanlara duydukları şefkattir! Bu böyledir, zira onlar Allah'ın Resûlüne, "Biz, hastalıklı ve muhtaç olanlar ile; yağmurlu ve soğuk gecelerden dolayı bir mescid yaptık " diyorlardı.

Daha sonra, Cenab-ı Hak, وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ *"Allah şahidlik eder ki, onlar kesinlikle yalancıdırlar"* buyurmuştur. Bu, "Allah, Resulünü onların yalan yere yemin ettikleri yemine muttali kıldı" demektir. Bil ki, bu ayetin başındaki **vellezine** kelimesi, mübteda olmak üzere mahallen merfû olup, haberi hazfedilmiştir. Kelamın takdiriyse, وَمِمَّنْ ذَكَرْنَا الَّذِينَ "Mescid yapanlar da bahsettiklerimizdendir" şeklindedir.

★ ★
★

Mescid-i Dırar'da Namaz Kılınmaz

لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَن تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ
يُحِبُّونَ أَن يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ ﴿١٠٨﴾ أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ تَقْوَىٰ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ
خَيْرٌ أَم مَّنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَىٰ شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿١٠٩﴾ لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَن تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ ۗ وَاللَّهُ
عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١١٠﴾

"(Habibim) onun içerisinde hiçbir vakit namaza durma. Ta ilk gününde, temeli takva üzerine tesis edilen mescid, senin, içinde ibadete kıyamına elbette daha lâyıktır. Orada tertemiz olmalarını arzu etmekte olan kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever. Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi hayırlıdır, yoksa yapısını yıkılacak bir yarın, uçurumun kenarına kurup da, onunla beraber kendisi de cehennem ateşine çöküp giden kimse mi? Allah, zalimler topluluğuna hidayet etmez. Onların kurdukları bina, kalblerinde daimî bir şek olacaktır. Meğer ki kalbleri ölümle parçalanmış olsun. Allah çok iyi bilendir, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir"

(Tevbe, 108-110).

Müfessirler şöyle demektedirler: Münafıklar Hz. Peygamber (s.a.s), **Tebük Savaşı**'na giderken o bozuk maksatları için bu mescidi yapınca, "Ya Resulellah, biz, hastalar ile yağmurlu ve soğuk geceler sebebiyle bir mescid yaptık. Biz, senin de bizimle beraber orada namaz kılmanı ve bize, bereket ve hayır dualarda bulunmanı arzuluyoruz" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Şimdi ben, bir sefer hazırlığı içindeyim. İnşaallah, döndüğümüzde orada namaz kılarız"* dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), **Tebük Savaşı**'ndan dönünce, o münafıklar O'nun, yaptıkları mescide gelmesini istediler de, işte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu. Bunun üzerine Hz. Peygamber bazı kimseleri çağırtarak: *"Ehli, zalim olan o mescide gidiniz; orayı yıkıp harap ediniz"* buyurdu. Onlar da, böyle yaptılar. Hz. Peygamber (s.a.s), o mescidin yerininse, içine çerçöp atılan bir yer edinilmesini emretti.

Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (s.a.s), mescide gitmeye yönelince, Cebrail (a.s), *"Onun içerisinde hiçbir vakit namaza durma"* diye niyaz etti."

Bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: "Cenâb-ı Hakk'ın لَا تَقُمْ فِيهِ *"Onun içerisinde hiçbir vakit namaza kıyam etme"* buyruğu, Hz. Peygamber'i orada bulunmaktan nehyetmektir, yaksaklamaktır."

İbn Cüreyc, şöyle demektedir: "Onlar o mescidi cuma günü yapıp tamamladılar ve orada o gün, cumartesi ve pazar günleri namaz kılabildiler. Pazartesi günü ise mescid, çöküp yıkıldı." Cenab-ı Hak, bu yasaklamanın illetini şu şekilde beyan buyurmuştur: "Bu iki mescidden biri, ta ilk günden beri takva üzere bina edilmiş olup, başka bir mescidde namaz kılmak da, Takva mescidi'nde namaz kılmaya mani olunca, ikinci mescidde namaz kılmanın yasak ve memnu olduğu, zaruri olarak bilinmiş olur.

Buna göre şayet, "İki mescidden birinin daha üstün olması, diğerinde namaz kılmaktan men etmeyi gerektirmez" denilirse biz deriz ki:

İllet, şu iki hususun, yani Dırâr mescidinin ayette bahsedilen dört fesada sebep olması ile Takva Mescidinin de, pekçok hayırlar ihtiva etmesine bağlanmıştır.

Bazı Rafızîler şöyle demektedirler: "Allah Teâlâ, ta ilk günden beri takva üzere bina edilmiş mescidinin, böyle olmayan mescidden, namaz kılınmaya daha lâyık olduğunu beyan buyurmuştur. **Hz. Ali**'nin bir an dahi olsun, Allah'ı inkâr etmediği malumdur. Binaenaleyh onun, işin başında, Allah'ı inkar edenlerden, imâmete daha uygun olması gerekir."

Bizim buna karşı cevabımız, ayetteki illetin ayette zikredilen iki şeyin toplamına birden bağlanmış olduğu şeklindedir. Böylece de bu soru, zâil olmuş olur.

Takva Mescidi Neresidir?

Alimler, "Takva Mescidi"nin neresi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Burasının, **Kuba Mescidi** olduğu ve Hz. Peygamber'in, her sene oraya gelerek orada namaz kıldığı ileri sürülmüş ise de, ekseri alimler, burasının **Mescid-i Nebevi** olduğu kanaatindedirler.

Said İbnu'l-Müseyyeb şöyle demektedir: "Takva üzere temeli atılmış olan mescid, Hz. Peygamber'in mescididir (Mescid-i Nebevi). İki kişi bu hususta ihtilafa düştüler. Onlardan birisi, burasının **Mescid-i Nebevi** olduğunu; diğerlyse burasının **Kuba Mescidi** olduğunu savundu. Bunun üzerine her ikisi de bu meseleyi Hz. Peygamber'e sorduklarında, Hz. Peygamber, *"Burası, benim şu mescidimdir"* buyurdu."

Kadî: "Her ikisinin de, ayetin muhtevasına girmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü, Cenâb-ı Hak, *"temeli takva üzerine tesis edilen mescid"* buyurmuştur. Bu tıpkı bir kimsenin, "Salih kimselerle oturup kalkman daha uygundur" demesine benzer. Binâenaleyh bu söz, o salih kimselerden birisine hasredilmiş olmaz" demiştir.

Buna göre şayet, "Diğerinde namaz kılmak caiz olmadığı halde, Cenâb-ı Hak niçin, "... *içinde kıyamına elbette daha layıktır*" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki:

Bu: "Her ne kadar bu caiz ise de, bahsedilen sebepten dolayı, berikisinde kıyama durmak daha evlâdır" anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ *"Orada tertemiz olmayı arzu eden kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Allah Teâla, Takva Mescidini, şu iki sebepten dolayı tercih etmiştir:

a) Onun, takva üzere bina edilmiş olması ki bunun ne demek olduğu, daha önce geçmişti.

b) O mescidde tertemiz olmayı seven adamların bulunması.

Temizlenmenin Buradaki Manası

Bu ayette bahsedilen temizliğin ne demek olduğu hususunda iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bununla günah ve isyanlardan temizlenmek kasdedilmiştir. Bu görüş, şu sebeplerden dolayı teayyün edip belirginleşmiştir:

1) Günah ve isyanlardan temizlenmek, Allah'a yaklaşmada, O'nun mükafaat ve medhini hak etmede müessir olan bir husustur.

2) Allah Teâlâ, **Dırar Mescidi**'nin ashabını, müslümanlara zarar vermek, Allah'ı inkar etmek ve müslümanların arasını açmak gibi şeylerle vasfetmiştir. Binâenaleyh, diğer mescidin ehlinin, bunların taşımış oldukları sıfatların zıddıyla mutlasıf olmaları gerekir. Bu da onların, küfür ve masiyyetten uzaklaşmalarıdır.

3) Allah katında, zahirî temizliğin, bâtının küfür ve isyanlardan temizlenmiş olması halinde bir tesir ve kıymeti bulunmaktadır. Ama bâtının küfür ve masiyetlerden temizlenip de zahirî temizlik tahakkuk etmediğinde, (her halükârda) batınî temizliğin zahirî temizliğe bir tesiri söz konusudur. Dolayısıyla batınî temizlik daha evla olur.

Temizlenenlerden Maksad Ensardır

4) **Keşşâf sahibi** şunu rivayet etmiştir: "Bu ayet nazil olunca, yanında bir kısım muhacirler olarak, Hz. Peygamber yürümeye başladı. Derken, Kuba mescidinin kapısına varınca orada durdu. Orada, ensardan bazıları oturuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *"Siz mü'min misiniz?"* diye sordu. Topluluk susunca, Hz. Peygamber bu soruyu tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Ömer, "Ya Resulellah, onlar mü'mindirler, ben de onlarla beraberim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Kaza ve kadere razı oldunuz değil mi?"* dedi. Onlar "Evet" deyince de, Hz. Peygamber: *"Belalara sabrediyor musunuz?"* dedi. Onlar, "Evet!" dediler. Hz. Peygamber:

"(Bolluk zamanı) nimetlere şükrediyor musunuz?" deyince, onlar "Evet!" dediler. Bunun üzerine de, Hz. Peygamber: *"Kabe'nin Rabbine yemin ederim ki, bunlar mümindirler"* dedi ve sözüne devamla: *"Ey ensar topluluğu, Allah sizi övdü. Abdest alırken ne yaptınız?"* diye sorduğunda, onlar da, "Taharet yaparken önce taş ile istincada bulunduk, sonra da su ile temizlendik" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Orada tertemiz olmalarını arzu etmekte olan kimseler bulunmaktadır. Allah da çok temizlenenleri sever"* ayetini okudu."[42]

Aynı Anda Hem Hakikî Hem Mecazî Mananın Olması

İkinci görüş: Bundan murad, taş ile yapılan istincadan sonra, su ile temizlenmektir. Bu, hadiscilerden olan ekseri müfessirin görüşüdür. Bu hususta üçüncü bir görüş de, bunun, her iki manaya da birden hamledilmesidir. Böyle olması halinde şöyle bir soru sorulabilir: "Tahâret lafzı, aynî necislerden temizlenme hususunda hakikat; günah ve isyanlardan uzak kalma hususunda ise, mecâzdır. Halbuki, tek bir lafzı, aynı anda hem hakiki, hem de mecazî manaya almak caiz değildir."

Cevap: "Necis" lafzı, "pis" olan şeye verilen bir addır. İşte bu kadarcık bir mana (yani, "pislik" manası) her iki kısımda da müşterektir. Böyle olması halinde, bu soru giderilmiş olur.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, birinci sebebi ki bu, mescidin takva üzerine bina edilmiş olmasıdır ; tekrarlayarak أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ *"Binasını Allah korkusu ve rızası üzerine kuran kimse mi hayırlıdır?..."* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bünyan tıpkı **gufran** gibi bir masdar olup, ism-i mef'ûl, yani "bina edilen şey" manası kastedilmiştir. Masdarın, ism-i mef'ûl yerinde kullanılması, meşhur bir mecâzdır. Nitekim Arapça'da, "Onun dövdüğü" ve, "Onun dokuduğu" anlamında olmak üzere, هٰذَا ضَرْبُ الْأَمِيرِ وَنَسْجُ زَيْدٍ denilir. **Vahidî** şöyle demektedir: **"Bunyan"** kelimesinin, sen onu isim kabul ettiğinde بُنْيَانَةٌ kelimesinin çoğulu olması mümkündür. Zira Araplar, bu kelimenin müfredinde بُنْيَانَةٌ demektedirler.

İkinci bahis: Nâfi ve İbn Amir, meçhul olarak, أَفَمَنْ أُسِّسَ بُنْيَانُهُ şeklinde okumuşlardır ki bu meçhul fiilin (hazfedilen) faili, onu yapan ve onu tesis edendir. Cenâb-ı Hakk'ın, عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ ifadesi, "Allah'ın ikâbından korkma ve O'nun mükafaatını umma üzerine" demektir. Bu böyledir, zira taat, ancak böyle bir korku ve böyle bir ümit bulunduğu zaman taat adını alır. Netice olarak diyebiliriz ki, bunu yapan kimse, bu binayı, Allah rızası,O'nun ikabından korunmak ve mükâfaatını da ummak için yapınca, bu bina, bu yapı, Allah'ı inkâr etmeye ve kullarına zarar

42) **Kenzu'l-Ummal**, 12. Cilt, 33709. Hadis.

vermeye sebep olsun diye o kimsenin yaptığı o binadan daha üstün ve daha mükemmel olur.

أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ "... *yoksa yapısını yıkılacak bir yarın, uçurumun kenarına kurup da, onunla beraber kendisi de cehennem ateşine çöküp giden kimse mi?*" ayetiyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: İbn Amir, Hamza ve **Asım'ın ravisi Ebu Bekr, râ** harfinin sükûnuyla **cürf;** diğer kıraat imamları ise, râyı ötre ile okuyarak **cüruf** şeklinde okumuşlardır ki, her ikisi de aynı manaya kullanılan iki kullanıştır. Tıpkı, **şuğl** ve **şuğul** (meşguliyyet) ve **unk** ve **unuk** (boyun) kelimeleri gibi, **cürf** ve **cürûf** şeklinde kullanılır.

İkinci bahis: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "**Şefâ** "kenar, uç, kıyı" anlamına gelir. شَفَا الشَّيْءِ demek, "birşeyin ucu, kıyısı, kenarı" demektir. Bir kimse bir şeye yaklaştığında, اَشْفَى عَلَى كَذَا denilmesi de, bu köktendir. Sel akıp, böylece vadi yarılarak selin aktığı kıyıda, her an düşmekle karşı karşıya olan, (altı boşalmış) zayıf bir toprak parçası kalır ki, işte buna Arapça'da **cürûf** (yar, uçurum, kıyı) denilir **Hâr** kelimesi hakkında **Leys** şöyle demektedir: "**Hevr** kelimesi, هَارَ الْجُرُفُ يَهُورُ "Yar, uçurum yıkıldı" deyimindeki **hâre** fiilinin masdarıdır. Bu, bir şey, arkasından yarılıp da henüz, olduğu gibi yerinde kalan şeydir ki, işte buna, جُرُفٌ هَارٌ-هَائِرٌ "düşmek üzere olan, düşmek üzere bulunan bir uçurum" denilir. Bu düştüğünde ise, اِنْهَارَ ــ يَهُوْرُ "uçtu, yıkıldı" denilir.

Sen, bu lafızların manasını iyice anladığında biz diyoruz ki: Buna göre ayetin manası, "Dininin temelini, çok muhkem ve kuvvetli bir esasa,-ki bu esas da, Allah'ın takvası ve O'nun rızası olan hak esastır-bina eden mi daha hayırlıdır; yoksa dinini, temellerin en zayıfı ve en az kalıcı olanı olan batıl esas üzerine bina eden mi hayırlıdır?" şeklinde olur. İşte bu nifakın misali, tıpkı, cehennem vadilerinin kenarında ve uçmak üzere olan bir yarın, bir uçurumun durumu gibidir. Bu yar, "uçan, çöken bir kenarda olduğu" için, daima düşmek ve yıkılmakla yüzyüzedir. Bu münafık da, cehennemin kenarında olduğu için, bu yardan yuvarlandığında mutlaka, cehennemin ta dibini boylayacaktır. Biz, âlemde, münafıkların haline uygun olan bundan daha güzel bir misal bulamayız. Netice olarak diyebiliriz ki: Bu iki binadan birisini yapan, bu binası ile Allah'ın takvasını ve O'nun rızasını; diğeri ise, masiyyet ve küfrü kasdetmiştir. Binaenaleyh, ilk yapı daha kıymetli ve bekâsı gerekli olan; ikincisi ise, âdi ve yıkılması gerekli olan bir bina olmuş olur.

Mescid-i Dırar'ı Yapanların Göğüslerindeki Sıkıntı

Daha sonra Cenab-ı Hak: لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ *"Onların kurdukları, bina, kalblerinde daimî bir şek olacaktır"* buyurmuştur. Bu, "Bu binanın yapımı, onların kalblerine bir şüphenin düşmesine sebep olmuştur. Dolayısiyle o binanın

bizzat kendisi, şüpheye sebebiyyet verdiği için "bir şüphe" olarak nitelendirilmiştir." O binanın şüphe sebebi olması hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Münafıklar, **Dırar Mescidi**'ni yapmakla, fazlaca sevinmişlerdi. Dolayısiyle, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, o binanın yıkılmasını emretmesi, onlara son derece ağır gelmiş ve bu yüzden onların Hz. Peyamber'e olan kızgınlıkları ve O'nun nübüvvetine dair şüpheleri artmıştı.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) o mescidin yıktırılmasını emredince, onlar, sırf hasedinden dolayı bunu emrettiğini düşündüler. Böylece de, onların Hz. Peygamber'e olan güvenleri ortadan kalktı ve her an, şiddetli bir biçimde ondan korkmaya başladılar. Neticede, Hz. Peygamber'in onları kendi hallerine bırakacağı veyahut da, kendilerinin öldürülmelerini, mallarının yağmalanmasını emredeceğine dair bir şüphe içine düştüler.

3) Onlar, kendilerinin, o mescidi yapma hususunda iyi niyet taşıdıkları inancındaydılar. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s), o mescidin yıkılmasını emredince, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hangi sebepten dolayı o mescidin yıkılmasını emrettiği hususunda şek ve şüphe içinde kalakaldılar.

4) Onlar, Cenâb-ı Hakk'ın o günahı, o mescidi yapmada gösterdikleri çabayı bağışlayıp bağışlamayacağı hususunda şüphe içinde kalakaldılar. Bu izahlardan doğru olanı birincisidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ *"Meğer ki kalbleri (ölümle) parçalanmış olsun"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: İbn Amir, Asım'ın ravisi Hafs ve Hamza, tâ'nın fethası ve şeddeli tî harfiyle olmak üzere, **tekatta'a** şeklinde okumuşlardır ki, bu تَتَقَطَّعَ manasındadır. böylece iki te'den birisi hazfedilmiştir. Diğer kıraat imamları ise, fiili, meçhul olarak te'nin zammesi ve tı'nın şeddesi ile **tukatta'a**; **İbn Kesir** de ,fiili tı'nın fethası, kâf'ın sukûnu ile, **tekta'a** ve قُلُوبُهُمْ kelimesini mansûb olarak okumuştur ki onun okuyuşuna göre mana "onların kalblerini sen parçaladın" şeklinde olur. تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ kıraatinin manası da şöyle olur: "Onların kalbleri parça parça oldu. Kılıçlar veya keder ve ağlamalarla paramparça oldu. İşte böyle olunca da onların kalblerindeki o şüphe zail olup gitti." Bu, "O şüphe onların kalblerinde ebediyyen kalacaktır ve onlar bu nifakları üzere öleceklerdir" demektir. Bu ifadenin "Onlar pişmanlıktan ve yaptıkları ihmalkarlığa üzüntülerinden dolayı, kalblerini paramparça eden bir tevbede bulunmadıkça" manasında olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, "Onların kalbleri, gam ve keder yüzünden çatlayıncaya kadar" manasına geldiği de söylenmiştir.

Hasan el-Basri, bu ayeti إِلَى أَنْ تَقَطَّعَ şeklinde okumuştur. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un kıraatinde ise, bu, وَلَوْ قُطِّعَتْ قُلُوبُهُمْ (Onların kalbleri parçalansa da) şeklindedir.

Talha (r.a)'nın, bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'e veya herbir insana hitab olarak, وَلَوْ قَطَّعْتَ قُلُوبَهُمْ (Onların kalblerini parçalasan da) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ buyurmuştur. Bu, "Allah, onların hallerini hakkıyla bilen ve onlar için verdiği hükümlerde de hakîm (hikmetli) olandır" demektir.

* *
*

Canını ve Malını Allah'a Satmak

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ ۚ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ ۖ وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنجِيلِ وَالْقُرْآنِ ۚ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ ۚ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُم بِهِ ۚ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١١﴾

"Allah, karşılığında cenneti vererek, mü'minlerden canlarını ve mallarını satın almıştır. Onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler veya öldürülürler, Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da (bulunan bu vaad), kendi üzerine hak bir vaaddir. Allah kadar ahdine vefa eden kim olabilir ki? O halde, ey mü'minler yapmış olduğunuz bu alış verişten dolayı sevinin. Bu en büyük bir nâiliyettir"

(Tevbe, 111).

Bil ki Cenâb-ı Hak, **Tebük Savaşı**'na katılmadıkları için münafıkların, çirkin fiillerini, hakirliklerini açıklamaya başlayıp, bu izâhı bitirmeyi müteakip münâfıkların kısımlarından bahsedip, her kısımla ilgili hüküm ve durumlardan bahsedince, cihadın faziletini ve hakikatini açıklamaya yönelerek, إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetin Akabe Biatı Vesilesi İle İnmesi

el-Kurtubî şöyle demektedir: "Sayıları yetmiş olan bir kısım ensar, **Akabe Gecesi**'nde Mekke'de Hz. Peygamber (s.a.s)'e biat edince, **Abdullah b. Revâha** (r.a): "Ya Rasulallah, bize, hem Rabbin için, hem de kendin için istediğin şartı koş" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Ben Rabbim hakkında, sadece O'na ibadet etmenizi ve O'na hiçbirşeyi ortak koşmamanızı; kendi hakkımda da, kendinizi ve mallarınızı tehlikeden koruduğunuz*

gibi beni de korumanızı şart koşuyorum" deyince, ensar, "Bunu yaptığımız takdirde, bizim için ne var?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s): *"Cennet"* cevabını verdi. Biat eden bu kimseler: "Alış-verişimiz kârlı oldu. Biz bu alış-verişimizi ne bozarız, ne de bozulmasını isteriz" dediler. İşte bunun üzerine, bu ayet nâzil oldu. **Mücahid, Hasan** ve **Mukatil:** "Allah onlara bir fiyat biçti ve fiyatlarını çok yüksek tesbit etti" dediler.

İKİNCİ MESELE
Ayetin Üslûbundaki İncelik

Meânî âlimleri şöyle demişlerdir: Allah'ın, gerçekte herhangi bir şeyi satın alması söz konusu değildir. Çünkü müşteri, sahib olmadığı şeyi satın alır. İşte bundan ötürü, **Hasan el-Basrî** bu ayete: "Allah, bazı canları satın aldı ki onları zaten kendisi yaratmıştı. Yine bazı malları da satın aldı ki o malları onlara rızık olarak veren de zaten kendisidir. Fakat Cenâb-ı Hak bunu, lütufkâr bir şekilde taata çağırmak için böyle beyan buyurmuştur. Bunun özü şudur: Mü'min, ne zaman Allah yolunda savaşır ve bu uğurda öldürülür, ruhu çıkar ve malı da Allah yolunda harcanırsa, âhirette Allah Teâlâ'dan, yaptığı bu şeylere karşılık cenneti alır. Böylece bu, bir değiş-tokuş ve bir alış-veriş olmuş olur ki işte ayetteki, *"Allah karşılığında cenneti (بِالْجَنَّةِ) vererek canlarını ve mallarını satın almıştır"* ifadesi bu manayadır" demiştir. **Hz. Ömer**'in ve **A'meş**'in kıraati de بِالْجَنَّةِ şeklindedir.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Dinleyiniz, Allah'a yemin olsun ki bu, çok kârlı bir alış-veriştir. Bu, Allah'ın her mü'min ile yaptığı pek çok kârlı bir alışveriştir. Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde bu biata dahil olmayan tek mü'min yoktur. **Sâdıku'l-vaad** olan Hz. Peygamber (s.a.s), لَيْسَ لِأَبْدَانِكُمْ ثَمَنٌ إِلاَّ الْجَنَّةَ فَلاَ تَبِيعُوهَا إِلاَّ بِهَا *"Sizin bedenlerinizin (canlarınızın) fiyatı, ancak cennettir. Binâenaleyh onları, ancak o cennet karşılığında satın"* buyurmuştur.

Ayette *"...ve mallarını..."* buyurulmuştur. Allah Teâlâ bu tabir ile onların Allah yolunda harcadıkları malları ile, kendileri için, çoluk-çocukları için harcadıkları malları kastetmiştir. Bu ayet-i kerimede birkaç incelik vardır:

Ayet-i Kerimedeki Bazı İncelikler

Birinci İncelik: Her müşterinin, mutlaka bir satıcısı bulunması gereklidir. Burada ise, satan da, alan da Allah Teâlâ'dır. Satanın ve alanın aynı kimse olması,ancak alış-verişte faydasına olan şeylere aklı ermeyen bir çocuğun işlerini yerine getiren kayyim hakkında doğru olur. Bu alış-veriş, memnunluk verici olması şartına bağlıdır. Binâenaleyh ayetteki bu mesel (benzetme), kulun, âdetâ kendi işlerini yürütemeyen bir çocuğa; Allah Teâlâ'nın da, iyi ve mükemmel bir kayyime benzetildiğini gösterir. Bundan maksad, Cenab-ı Hakk'ın müsâmahakâr olup günahları affedeceğine ve kullarını her türlü hayır ve saadet mertebelerine ulaştıracağına işaret etmektir.

İkinci İncelik: Allah Teâlâ, canları ve mal[illegible] (onların canları ve malları) diye kulların kendisine izafe etmiştir. Binaenaleyh canların ve malların kullara nisbet

edilmesi, kulların kendilerinin dışında iki şeyin bulunmasını gerektirir. Aslında durum da böyledir. Çünkü insan, "devamlı kalan asîl cevher"den ibarettir. Bu beden, o asîl cevherin aleti, edevâtı ve bineği durumundadır. Mal da, bu bineğin faydasına olarak yaratılmıştır. İşte Hak Teâlâ insandan bu bineği ile malını, cennet karşılığında satın almıştır. Doğrusu da budur. Çünkü insanın, bu durmadan değişen maddeler âleminin faydalarına mal ve bedenle ilgili faydalara kalbi bağlı kaldığı müddetçe, yüce mutluluklara ve kıymetli derecelere ulaşması imkansız olur. Fakat insanın bu faydalara olan ilgisi kesilir ve bu ilgi, bedeni ölüme; malı da, Allah'ın rızasını kazanmak için harcama derecesine gelirse, o kimse, hidayeti heva-vü hevesine; Mevlâ'yı dünyaya, âhireti ûlâ'ya (dünyaya) tercih etmiş olur. Dolayısıyla da saîdlerden, iyiler (ebrâr)dan, faziletli ve hayırlı kimselerden olur. O halde, burada aslında satıcı olan, (insanın) o kutsi ruh cevheridir, müşteri (satın alan) da Allah Teâlâ'dır. Bu iki bedelden birisi çürümeye mahkûm beden ile fani maldır, diğeri ise, devamlı cennet ve bâkî mutluluklardır. O halde büyük bir kazanç elde edilmiş, gam ve keder zâil olmuş olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış verişten dolayı sevinin"* buyurmuştur.

Allah Yolunda Öldürmek ve Öldürülmek

Allah Teâlâ daha sonra يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ *"Allah yolunda savaşır, ölür veya öldürülürler"* buyurmuştur. **Keşşaf sahibi:** "Ayetteki ...يُقَاتِلُونَ ifadesi, tıpkı *"mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda mücahede edersiniz"* (Saf, 11) ayetinde olduğu gibi, emir manasındadır, "savaşsınlar" demektir" demiştir. Bu tabirin, o alış-verişin bir izahı ve onun için gerekli bir şart gibi olduğu da söylenmiştir. **Hamza** ve **Kisâî**, ayetteki fiillerin yerini değiştirip, birincisini meçhul, ikincisini malûm olarak, فَيُقْتَلُونَ وَيَقْتُلُونَ ("öldürülür veya öldürürler)" şeklinde okumuşlardır. Bu, o kimselerin savaşta öldürülmeleridir. Diğer kıraat imamları ise, bu fiillerin birincisini malum, ikincisini meçhul olarak, فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre, ifadenin manası açıktır. Çünkü bu, "onlar kâfirleri öldürürler ve ölünceye kadar onları öldürmekten,onlarla savaşmaktan geri durmazlar" demektir.

Fakat fiillerden birincisinin meçhûl, ikincisinin malûm olarak okunması durumunda, bunun manası, "Müslümanlardan büyük bir kısmı öldürülse bile, bu diğer müslümanları savaşmaktan caydırmaz. Aksine geride kalanlar, bundan sonra da düşmanla vuruşmaya devam eder ve ellerinden geldiğince onları öldürürler. Bu tıpkı, *"Onlar, Allah yolunda, başlarına gelen belalardan dolayı ne gevşeklik gösterdiler, ne de zayıflık..."* (Al-i İmran, 146), yani *"onlardan geri kalanlar acze düşüp, gevşeklik göstermediler"* ayetinde olduğu gibidir.

Emr-i Maruf'un Savaşmaktan Üstün Olduğu

Alimler, delîller ile emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yaparak düşmanla mücadele ve münakaşa etmenin, bu ayetin hükmüne girip girmediği hususunda ihtilaf etmişler,

bazıları, bunun vuruşarak cihad etme ile ilgili olduğuna, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bu alış verişi, *"Allah yolunda savaşır, öldürürler veya öldürülürler..."* ifadesi ile, "savaşma" manasında tefsir etmiş olduğunu söylemişler; diğer bazıları ise, bu ifadeye, her türlü cihad çeşidinin dahil olduğunu söyleyerek, şöyle demişlerdir: "Bunun delili, bizim **Abdullah b. Revâha** (r.a)'dan (yukarıda) rivayet etmiş olduğumuz hadistir. Hem, hüccet getirerek ve tevhidin delillerini ortaya koyarak yapılan cihad, savaştan daha tesirlidir. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ali** (r.a)'ye, لَأَنْ يَهْدِيَ اللّٰهُ عَلَى يَدِكَ رَجُلاً خَيْرٌ لَكَ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ *"Allah Teâlâ'nın, senin elinle (vasıtanla) bir insana hidayet etmesi, senin için, güneşin üzerine doğduğu şeylerden yani dünyada herşeyden daha hayırlıdır"* [43] buyurmuştur. Bir de, savaşarak yapılan cihadın tesiri delillerle yapılan cihaddan sonra mükemmel ve güzel olur. Deliller ile yapılan cihadın ise, savaşarak yapılan cihada ihtiyacı yoktur. "Nefis" (can), kıymetli bir cevher (öz) olup, Allah o cevhere bu âlemde, son derece kıymet vermiştir. Onun zatında bir bozukluk yoktur. Bozukluk, onunla beraber bulunan küfür ve cehalet sıfatındadır. Binaenaleyh asıl cevhere dokunmadan, ondaki fasit sıfatı izale edip gidermek mümkün olduğu zaman, bunu yapmak daha evlâ olur. Baksana, ölen hayvanın derisinden, bazı bakımlardan istifade etmek mümkün olduğu için, şeriat onu aslı üzere bırakmaya teşvik ederek, *"Keşke o hayvanın (leş'in) derisini alıp, dabaklasaydınız ve ondan istifade etseydiniz"* demiştir. O halde, deliller ile yapılan cihad, tıpkı deriyi dabaklayıp temizleme gibidir. Bu da, fasit sıfatları giderip, cevheri (özü), aslı üzere (temiz olarak) bırakmaktır. Vuruşarak cihad etmek ise, cevherin (canın) kendisini ortadan kaldırmaktır . Binâenaleyh birincisi daha evlâ ve üstündür.

Semavi Kitapların Vaadi

Allah Teâlâ daha sonra, وَعْداً عَلَيْهِ حَقاً فِي التَّوْرٰيةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ *"Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da (bulunan bu vaad O'nun üzerine hak bir vaaddir"* buyurmuştur. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Ayetteki "vaad" kelimesi, mana bakımından mef'ûl-ü mutlak olduğu için mansub kılınmıştır. Çünkü بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ ifadesi وَعَدَهُمُ الْجَنَّةَ بِأَنَّهُ "Allah onlara cenneti vaadetti" manasındadır. Buna göre "vaad", kelimesi, te'kid için gelmiş olan mefûl-ü mutlak olur." Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın kitaplarındaki, yani **Tevrat, İncil** ve **Kur'an**'daki şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Birinci görüş: Allah Teâlâ'nın, Allah yolunda cihad edenlere yaptığı bu vaad, gerçek bir vaad olup, Allah onu Kur'an'da belirtip, var olduğunu haber verdiği gibi, **Tevrat** ve **İncil**'de de olduğunu bildirmiştir.

İkinci görüş: Bu "Allah Teâlâ, Kur'an'da beyan ettiği gibi, **Tevrat** ve **İncil**'de

43) **Buhari, Cihad, 143 (4/20); Müslim, Fezâilü's-Sahabe, 34 (4/1872).**

de, **ümmet-i Muhammed**'in canlarını ve mallarını, cennet karşılığında satın aldığını beyan buyurmuştur" demektir.

Üçüncü görüş: Bu, "cihad ve savaşla ilgili emir, her şeriatta mevcuttur" demektir.

Allah Teâlâ daha sonra, وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ *"Allah kadar ahdine kim vefa gösterebilir ki!"* buyurmuştur. Bu, "Ahdi bozmak yalandır, hiledir, tuzaktır. Bütün bunlar kabîh ve çirkin olan şeylerden olup, muhtaç olmalarına ve noksanlıklarına rağmen, her insan tarafından çirkin görülen şeylerdir. O halde, hertürlü noksanlıktan ve ihtiyaçtan uzak olan Allah'ın bu tür şeylerden münezzeh olması daha evladır" demektir. Hak Teâla'nın bu ifadesi inkârî manada,red manasında bir istifham olup, "Vaadini Allah'dan daha iyi yerine getirecek bir kimse yok" manasındadır.

Ayetteki Te'kid Unsurları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بَايَعْتُمْ بِهِ وَذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış-verişten dolayı sevinin. Bu en büyük bir nâiliyettir"* buyurur. Bil ki bu ayette pek çok te'kid nev'i vardır:

Birincisi: *"Şüphesiz ki Allah, mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığı satın almıştır"* ifadesidir. Buna göre, satın alan, yalandan ve hainlikten münezzeh olan Allah Teâlâ olmuş olur ki bu da, bunun son derece güçlü bir ahd (antlaşma) olduğuna delâlet eder.

İkincisi: Cenâb-ı Hak, mü'minlere mükafaat verişini, bir alış-veriş olarak beyan etmiştir ki bu da, te'kidle beyan edilmiş bir gerçektir.

Üçüncüsü: *"Bir vaaddir"* ifadesidir. Çünkü Allah'ın vaadi haktır.

Dördüncüsü: عَلَيْهِ *"Kendi üzerine"* kelimesinin ifade ettiği husustur. Çünkü عَلَى (üzerine) kelimesi, "vucûb" (kesinlik-mecburiyet) ifade eder.

Beşincisi: *"Hak"* kelimesinin ifade ettği husustur. Bu da, tahkiki te'kid ifade eder.

Altıncısı: *"Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da"* ifadesinin ortaya koyduğu husustur. Bu, bütün ilahi kitabların ve bütün peygamberlerin, o alış-verişe şahid olmaları demektir.

Yedincisi: *"Allah kadar ahdine vefa eden kim olabilir ki?"*ayetinin ifade ettiği husustur. Bu ifade de, te'kidde zirvedir.

Sekizincisi: *"O halde (ey mü'minler) yapmış olduğunuz bu alış-verişten dolayı sevinin!"* ifadesidir. Bu da, son derece te'kidli bir ifadedir.

Dokuzuncusu: *"Bu, bir farz (nâiliyyet)tir"* tabiri.

Onuncusu: Bu ise, "büyük" lafzının ifade ettiği husustur. Böylece bu ayet-i kerimenin, işte bu on te'kid ve pekiştirmeyi ihtiva ettiği sabit olmuş olur.

Biz bu ayeti, şöyle bir sonuçla bitirelim: **Ebu'l-Kasım el-Belhî,** çocukların ve

hayvanların da, çektikleri elemlerden ötürü mutlaka bir karşılık (mükâfaat) alacaklarına bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Zira ayet, mükellef olanlara, cennet fiatı verilmedikçe canlarının ve mallarının alınamayacağına delalet eder. O bedel de cennettir. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki Allah... mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır"* buyurmuştur. Binâenaleyh bunun, çocuklar ve diğer canlılar hakkında da böyle olması gerekir. Eğer bunlar bir temennide bulunabilselerdi, bu kıymetli dereceleri ve yüksek bedeli elde edebilmek için, elem ve acılarının kat kat daha fazla olmasını isterlerdi."

Biz de şöyle diyoruz: "Çocukların ve diğer canlıların çektikleri elemler karşılığında, birtakım mükafaatlar elde edeceklerini inkâr etmiyoruz. Aramızdaki ihtilaf şu hususdadır: Biz (ehl-i sünnete) göre, insanlara bir karşılık (mükâfaat) vermek, Allah üzerine vâcib (mecbûr) değildir. Size **(Mu'tezile'ye)** göre ise, bu,Allah üzerine vâcibtir. Bu ayet, böyle bir vâcib oluşu göstermemektedir."

★ ★
★

Mü'minlerin Bariz Vasıfları

اَلتَّآئِبُوْنَ الْعَابِدُوْنَ الْحَامِدُوْنَ السَّآئِحُوْنَ الرّٰكِعُوْنَ السّٰجِدُوْنَ الْاٰمِرُوْنَ
بِالْمَعْرُوْفِ وَالنَّاهُوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُوْنَ لِحُدُوْدِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِيْنَ ﴿١١٢﴾

"Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rukû edenler, secde edenler, ma'rufu emredenler, münkerden nehyedenler ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar (yok mu, işte onlar da cennet ehlidir). Sen, o mü'minleri müjdele"

(Tevbe, 112).

Bil ki Cenab-ı Hak, önceki ayette mü'minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldığını beyan edince; bu ayette de, o mü'minlerin dokuz sıfatla mevsûf olan kimseler olduklarını beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, bu dokuz sıfatın merfû oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bunlar, "medh" üzere merfu olup, takdiri, هُمُ التَّآئِبُوْنَ الْعَابِدُوْنَ "onlar, tevbe edici olan, hamd edici olan.. kimselerdir" şeklindedir. Bu,

"Şüphesiz ki Allah.. mü'minlerden canlarını ve mallarını.. satın aldı" ayetinde bahsedilen mü'minler, tevbe eden, ibadet eden.. mü'minlerdir" manasına gelir.

2) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Ayetteki "tâibûn" (ve diğer sıfatlar), haberi mahzûf olan birer mübtedadır ve takdiri "cihad etmeseler dahi, tevbe eden, ibadet eden.. kimseler de, cennet ehlindendir" şeklinde olabilir. Bu tıpkı, وَكُلاًّ وَعَدَ اللّٰهُ الْحُسْنٰى *"Allah, onlardan herbirine cenneti vaadetmiştir"* (Hadid, 10) ayetinde bahsedildiği gibidir." Bu güzel bir izahtır. Çünkü buna göre cennet vaadi, bütün mü'minler için söz konusu olmuş olur. Fakat biz, "tâibûn" (ve devamını), kendinden önceki ayetle ilgili kılarsak, o zaman cennet vaadi sadece mücahidler için söz konusu olur.

3) "Tâibûn" (ve devamı) mübtedadır yahut da, (önceki ayetteki) يُقَاتِلُونَ *"muharebe ederler"* fiilinin fâilinden bedeldir.

4) "Tâibûn" kelimesi mübteda, "âbidûn" ve sonrakiler ise, haber ve haberden sonra gelen (ikinci, üçüncü, dördüncü) haberlerdir. Yani bu, "İnkârlarından gerçek manada tevbe edenler, ibadet eden, hamdeden v.s. v.s. olan kimselerdir" demektir.

Übeyy b. Ka'b (r.a) ve **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a) bu kelimeleri yâ ile ....اَلْحَافِظِينَ اَلتَّائِبِينَ اَلْعَابِدِينَ şekillerinde okumuşlardır. Bu kıraatle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) Bu kelimeler "medh" üzere mansûb kılınmışlardır.

b) Bunlar, (önceki ayetteki) مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"mü'minlerden"* ifadesinin sıfatları olarak mecrûrdurlar.

Bu, ayetteki dokuz sıfatın tefsiri hususundadır.

İKİNCİ MESELE **Tövbe Ederler**

Birinci sıfat, tâibûn sıfatıdır. **İbn Abbas** (r.a): "Bu, "şirklerinden tevbe edenler" manasınadır" derken; **Hasan el-Basrî** buna, "şirkten ve nifaktan tevbe edenler" manasını vermiştir.

Usulcüler de buna, "Her türlü günah ve masiyetten, tevbe edenler" manasını vermişlerdir. Bu mana daha uygundur. Çünkü tevbe, bazan küfürden (inkârdan), bazan da günahtan dolayı yapılır. Ayetteki **"et-Tâibûn"** kelimesi, başında elif-lâm bulunan, umum bir kelimedir. O halde bu, bunların hepsini (her ikisini de) içine alır. Bu sebeble, bunu "küfürden tevbe"ye tahsis etmek, bir tahakkümdür (delilsiz iddiadır).

Bil ki biz tevbenin ne demek olduğu hususunda, فَتَابَ عَلَيْهِ (Bakara, 37) ayetinin tefsirinde uzun uzun açıklamada bulunmuştuk. Bil ki tevbe ancak şu dört şart bulunduğunda, gerçek bir tevbe olur:

a) Kalbin, o anda, kendisinden öylesi bir günahın sâdır olmasından dolayı yanıp tutuşmasıdır.

b) Yaptığından ötürü tam pişmanlık duymak.

c) İlerlde bir daha onu yapmamaya azmetmek.

d) Onu bu üç şeye sevkedenin, Allah rızası ile kulluk arzusu olması. Çünkü kişinin bunlardan maksadı, insanların kınamasını kendisinden savuşturmak, medh-ü senâlarını elde etmek veya başka bir maksad olursa, tevbe etmiş olmaz.

İbadet Ederler

İkinci sıfat, "âbidûn" sıfatıdır. **İbn Abbas** (r.a), "Bunlar, Allah'a ibadet etmeyi, kendilerine görev bilen kimselerdir" derken, Kelamcılar: "Bunlar, ibadet eden kimselerdir. İbadet ise, Allah'a alabildiğine ta'zim etmek ve bu ta'zimi gösteren bir iş yapmaktır" demişlerdir. Bu görüşe karşı **İbn Abbas** (r.a) şöyle diyebilir: "Allah'ı tanımak ve O'na itaatın farz olduğunu kabul etmek, kalbin amellerinden biridir. Olumlu yönde bir ismin ve sıfatın meydana gelmesi için, o yönde, o (ismin) mahiyetinin fertlerinden birisinin bulunması yeterli olur."

Hasan el-Basrî bu kelimeye, "Bollukta ve darlıkta, sıkıntılı ve sevinçli zamanlarda Allah'a ibadet edenler" manasını vermiş.

Katâde, "Gecelerinde ve gündüzlerinde, bedenlerinden birşeyler alan (yani ibadet için onları yıpratan) kimselerdir" demiştir.

Hamdederler

Üçüncü sıfat: el-Hâmidûn sıfatıdır. Bunlar gerek dinî, gerek dünyevî hususlardaki Cenâb-ı Hakk'ın nimetlerine karşı şükürlerini bi-hakkın yerine getiren ve bunu ortaya koymayı kendileri için bir adet haline getiren kimselerdir. Biz tesbih, tehlil ve tahmidin (subhanallah, la ilahe illallah, elhamdülillah'ın), dünya yaratılmazdan önce Allah'a ibadet eden varlıkların, yani meleklerin sıfatı ve hali olduğundan bahsetmiştik. Çünkü Allah Teâlâ, onların, **Hz. Adem** (a.s) yaratılmazdan önce: *"Biz seni hamdinle tesbih ve seni takdis ederiz"* (Bakara, 30) dediklerini haber vermiştir. Bu, dünya harab olduktan sonra Allah'a ibadet edenlerin de sıfatıdır. Çünkü Allah Teâlâ, cennetliklerin Allah'a hamdettiklerini haber vermiştir ve *"Onların dua (ve niyazlarının) sonu "elhamdülillahi Rabbil âlemindir"* (Yunus, 10) buyurmuştur. İşte bu ayetteki, "hamd edenler (hâmidûn)" kelimesi ile kastedilenler, bütün bunlardır.

Oruç Tutup Öğrenim İçin Gurbete Çıkarlar

Dördüncü sıfat, es-Sâihûn sıfatıdır. Bu hususta birkaç görüş vardır:

Birinci görüş: Bütün müfessirler, bununla oruç tutanların kastedildiğini söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a): "Kur'an'da yer alan, bütün "seyahat" kökünden müştak lâfızlarla "oruç" kastedilmiştir" der. Hz. Peygamber (s.a.s), سِيَاحَةُ أُمَّتِي الصِّيَامُ *"ümmetimin seyahati, oruçtur"* buyurmuştur.

Hasan el-Basrî: "Bu, "**sâihûn**" (seyahat edenler) ifadesi ile, farz oruçlarını tutanlar manasının kastedildiğini söylemiştir. Buna, "oruca devam edenler" manası da verilmiştir. "**Sâih**" kelimesinin, **sâim** (oruç tutan) manasına alınmasının sebebi hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) **Ezherî** şöyle der: "Oruç tutan kimseye "**sâih**" (seyahat eden) denilmiştir, çünkü oruç tutanın, yemeden kendisini alıkoyması gibi, ibadet maksadı ile, azıksız olarak yeryüzünde dolaşan kimse de kendisini yemekten alıkoymuştur. İşte bu benzerlikten ötürü, oruç tutana "sâih" (seyahat eden) denilmiştir."

b) "Seyahat"ın esas manası, tıpkı akıp giden su gibi, yeryüzünde devamlı gitmektir. Oruç tutan kimse de, taat olan şeyleri yapmaya ve arzu duyduğu yemeyi, içmeyi ve cinsî münasebeti terketmeye devam etmektedir.

Bana göre bu hususta şöyle bir diğer izah da yapılabilir: İnsan yemekten, içmekten ve cinsi münasebette bulunmaktan kaçınıp, kendisi için, hertürlü şehevi şeylere karşı bir engel koyunca, hikmet kapıları ona açılır ve celâl âleminin nurları ona tecellî etmeye başlar. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s) مَنْ أَخْلَصَ لِلّٰهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ يَنَابِيعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ *"Kim, Allah için ihlaslı olarak kırk gün sabahlarsa (yani ihlasını kırk gün korursa), onun kalbinden lisanına hikmet kaynakları fışkırır"* [44] buyurmuştur. Böylece bu kimse, Allah'ın celâl âleminde, makamdan makama ve dereceden dereceye yürüyüp "seyahat eden" kimselerden olmuş olur. Bu kimse için, ruhaniyet aleminde bir seyahat gerçekleşmiş olur.

İkinci görüş: "**Sâihûn**" (seyahat edenler) ifadesi ile, ilim elde etmek için diyar diyar dolaşan ilim talebeleri kastedilmiştir. Bu, **İkrime**'nin görüşüdür.

Vehb b. Münebbih'den, şu rivayet edilmiştir: "Seyahat, İsrailoğullarında da vardı. Bir insan, kırk yıl gezip dolaştığında, kendinden önceki seyyahların gördüklerini görürdü. Böylece, İsrailoğullarından veled-i zina olan bir çocuk kırk yıl seyahat etti ama, hiçbir şey göremedi (yani mükâşefeye eremedi). Bunun üzerine "Ya Rabbi, anamın yaptığı kötülükte (zinada) benim günahım ne..?" dedi. İşte o esnada Allah, seyahat edenlere gösterdiği şeyleri ona da gösterdi."

Ben derim ki: Nefsin olgunlaşmasında (kemale ermesinde), seyahatin büyük bir tesiri vardır. Çünkü insanın başına seyahat esnasında çeşitli sıkıntılar gelir, o da onlara sabretmek durumunda kalır. Bazan azığı biter, Allah'a tevekkül etme ihtiyacını duyar; bazan çeşitli fâzıl kimselerle karşılaşır ve herbirinden belli bir hususta istifade eder. Yine o, bazı büyük zatlarla karşılaşır ve böylece de, kendisini, onlara nisbet ettiğinde hakir (küçük) görür. Bu kimse, seyahati esnasında, umduğu pek çok şeyi elde eder ve onlardan istifade eder. Cenâb-ı Hakk'ın her tarafta, hususi birtakım şeyler yaratmış

---

44) Kenzu'l-Ummal, 3. Cilt 5271. Hadis.

olması sebebi ile, dünya ahalisinin farklı farklı hallerini görüp müşahede eder ve böylece marifetullahı ve inancı kuvvet kazanır. Velhasıl seyahatin dinî bakımdan çok büyük tesir (ve faydaları) vardır.

Üçüncü görüş: Ebu Müslim şöyle demiştir: "Bu ifade ile, yeryüzünde gezip dolaşanlar kastedilmiştir. Bu, akan suyun akması manasında bir kelime olup, bununla cihad ve hicret maksadıyla evinden-yurdundan çıkanlar kastedilmiştir." Allah Teâlâ, bir önceki ayette mü'minleri cihada teşvik etmiştir. Bu ayeti de, mücahidlerin sıfatlarını beyan etmek için getirmiştir. Binâenaleyh onların bütün bu (dokuz) sıfatla tam mevsuf olmaları gerekir.

Rükû ve Secde Ederler

Beşinci ve altıncı sıfat, "râkiûn ve sâcidûn" sıfatlarıdır. Bu sıfatlarla namaz kılanlar kastedilmiştir.

Kâdî şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, rükû ve secdeyi, namazdan kinaye olarak zikretmiştir. Çünkü namaz kılanın, (namazdaki) diğer şekilleri, âdetine (her zamanki hallerine) uygundur. Bu da onun kalkması ve oturmasıdır. Bu hususta, âdetin dışına çıkan şey, rükû ve secdedir. İşte bu ikisi ile namaz kılan ve kılmayan arasındaki fark ortaya çıkmaktadır." Şöyle de denebilir: Kıyam (ayakta durma), Allah için gösterilen tevâzûnun ilk basamağı; rükû, ortası; secde ise en son basamağıdır. Bundan dolayı, namaz kılmaktan maksadın, alabildiğine huşû, huzu ve ta'zim göstermek olduğuna dikkat çekmek üzere huşûnun ve kulluğun nihai noktasına delâlet ettikleri için, (namaz kılma manasında) bilhassa rukû ve secde zikredilmiştir.

Marufu Emrederler, Münkeri Yasaklarlar

Yedinci ve sekizinci sıfat: Bil ki, mârufu emir ve münkeri nehiy ile ilgili hükümlerin yer aldığı bölüm, usûl ilminde ele alınan büyük ve önemli bir bölümdür. Binaenaleyh onu burada ele alıp zikretmek mümkün değildir. Bu ifadede, cihadın farz kılınışına bir işaret vardır. Çünkü marûfun (iyiliğin) başı, Allah'a iman; münkerin (kötülüğün başı) ise, Allah'ı inkârdır. Cihad, imana teşvikî ve küfürden alıkoymayı gerektirir. Bundan dolayı cihad, "marufu emir ve münkeri nehiy" konusuna dahildir.

Önceki Sıfatların Atfedilmeyip Sonrakilerin Vâv'la Atfedilmesi

Ayetteki وَالنَّاهُونَ *"ve nehyedenler.."* ifadesinin başına "vav" edatının getirilmesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Eşitlik, bazan vâv ile, bazan da "vâv"sız olarak gösterilir. Bu tıpkı, غَافِرِ الذَّنبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ *"(O), günahı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azabı çetin olan ve fazl-u ikram sahibi olan (Allah'dır)"* ayetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hak bu ayette bazı sıfatları vâv ile, bazılarını da vâvsız olarak zikretmiştir.

İkinci izah: Bu ayetlerin maksadı, cihada teşvik etmektir. Dolayısıyle, Cenâb-ı

Hak, önce bu altı sıfatı zikretmiş, daha sonra da, *"ma'rufu emredenler, münkerden nehyedenler.."* buyurmuştur. Buna göre kelamın takdiri, "Şu altı sıfatı taşıyanlar, ma'rufu emredip münkerden nehyedenlerdir" şeklinde olur. Biz, emr-i marûf nehy-i münkerin başının cihad olduğunu söyledik. O halde, bu ifadenin başına vâv getirilmesinin maksadı, bahsettiğimiz bu hususa dikkat çekmektir.

Bu kelimelerin başına vâv harfi getirilmiş olmasının **üçüncü izahı** şudur: Geçen her sıfat, insanın kendisi için yaptığı ibadetler olup, onların başkasıyla ilgisi ve alâkası yoktur. Ama, nehy-i münker meselesi ise, başkasıyla ilgisi olan bir ibadettir. Bu nehy ve yasaklama, öfkenin kabarmasına ve düşmanlığın ortaya çıkmasına sebebiyet verir. Çoğu kez, nehyedilen kimse, kendisini nehyedeni dövmeye ve onu öldürmeye yeltenir. Böylece. nehy-i münker, ibadet ve taat çeşitlerinin en zoru olmuş olur. İşte bu sebeple, daha çok sıkıntı ve meşakkatın bulunduğuna dikkat çekmek için, "nehyedenler" kelimesinin başına vav getirilmiştir.

Allah'ın Sınırlarını Korurlar

Dokuzuncu sıfat: وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ *"Allah'ın sıfatlarını koruyanlar"* kısmının ifade ettiği hususdur. Bu sıfattan maksad şudur: Allah'ın buyurduğu mükellefiyetler çok olup başlıca şu iki kısma ayrılmıştır:

a) İbadetle ilgili olanlar.

b) Muamelatla ilgili olanlar. İbadetle ilgili olanlara gelince; bunlar, Allah'ın, dünyevi bir fayda gözetmeyip aksine dinî hususta gözetilen bir faydadan ötürü emrettiği şeyler olup, namaz, zekât, oruç, hacc, cihad, köle azâdı, adaklar ve diğer iyi amellerdir.

Muâmelâtla ilgili olanlara gelince bunlar da, ya celb-i menfaat, yahud da zararı def etmek için yapılırlar.

Celb-i Menafi Yönünden Mükellefiyetler

Menfaatı temin ile ilgili olan birinci kısma gelince, bu menfaatler ya bizatihi maksuddurlar, yahut da ikinci derecede kastedilirler. Bizatihi maksud olan menfaatler, beş duyu organı tarafından elde edilen yarar ve menfaatlerdir.

Bu algılanan şeylerin **birincisi,** tadılanlardır. Fıkhın, yiyecekler ve içeceklere dair hükümleri, tadılanlar bölümüne dahildirler. Yiyecekler bazan bitkisel, bazan da hayvansal olup, hayvanların yenilmesi de ancak boğazlandıktan sonra caiz olup, Allah Teâlâ da, kesme ve boğazlamayla ilgili birtakım şartlar koyunca, avlanma ve kesme ile ilgili bölümler ve hitablar ile, kurban kesimiyle ilgili bölümler, böylece fıkhın içine girmiştir.

Bunların **ikincisi** kendisine dokunulabilenlerdir. Bu ifadenin içine, cinsi münasebetle ilgili hükümler ve cinsi münasebetin helal olduğunu ifade eden hususlar dahil olur. Bu da fıkhın, nikâh bölümüdür. "Süt emzirme" bölümü de bu bölümdendir. Nikahın,

mihir, nafaka ve mesken gibi ayrılmaz vasıflarından bahseden hususlar da bu bölüme dahildirler. Zevceler arasındaki gece sırası ve onların geçimsizlikleriyle ilgili meseleler de bu konuyu alâkadar eder. Nikâhı ortadan kaldıran sebepleri inceleyen kısım da, bu bölüme dahildir. Nikahı ortadan kaldıran sebepler kısmına da boşama, hul (para karşılığı boşanma), îlâ, zihar ve lian gibi hususlar girmektedir. Giyilmesi helâl olan olmayan, kullanılması helâl olan ve gümüş ve altın kaplar gibi kullanılması helal olmayan şeyleri inceleyen konular da, işte bu dokunulan şeylerle ilgili bölüme dahildirler. Alimlerin, bu konudaki sözü çok uzundur.

Üçüncüsü, görülenlerdir. Bu da, bakılması helâl olanlar ile helâl olmayanlar bölümüdür.

Dördüncüsü, duyulanlardır. Bu da, işitilmesi helâl olanlarla helâl olmayanlara dair hükümdür.

Beşincisi, koklanılanlardır. Fukahâ, bu alanla ilgilenmemiştir.

İkinci derecede kastedilenler ise, mallardır. Mallardan şu üç yönden bahsedilmiştir:

a) Mülkiyyeti ifade eden sebepler. Bu sebepler, ya alışveriş olur veya başkası olur. Alışveriş de, ya "ayn"ların, bizzat malın kendisinin alınıp satılması; yahut da, menfaatlerinin alınıp satılmasıdır. Bizzat malların alınıp satılması da, ya "ayn"a mukabil "ayn" ile, yahut "ayn"a mukabil borç ile olur ki, bu selemdir; ya da bir kimsenin, borçlanarak bir şeyi satın alması gibi, borç mukabilinde "ayn"ı satın alması veya satmasıdır. Veyahut da borcun borç mukabilinde alınıp satılmasıdır. Bunun caiz olmadığı ileri sürülmüştür. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, borcu borç ile değişmekten nehyettiği rivayet edilmiştir. Ancak ne var ki, dinde, bunun örneği bulunmaktadır ki bu da iki borcun birbiriyle (takas edilip) karşılıklı ödenmesidir.

Menfaatlerinin alınıp satılmasına gelince, bu ifadenin içine, kiralar, ücretler ve mudarebe, ortaklık akidleri dahildir.

Mülkiyeti gerektiren diğer sebeplere gelince bunlar, varis olmak, hibe, vasiyyet, ihyâu'l-mevât, (ölü, verimsiz, metruk araziyi ihya edip verimli hale getirmek), bulunan yitikler, fey ve ganimet almak, zekat v.s. yollarla mal edinmektir. Mülkiyyet sebeplerini tam olarak belirlemenin yolu, ancak iyiden iyiye incelemedir.

b) Fukahanın ilgi alanına giren konulardan birisi de, malik olmayan kimseye, o şeyde tasarruf edebilmesini gerektiren sebeplerin incelenmesidir. Bu da vekalet, emanet ve bunlara benzeyen diğer şeylerdir.

c) Maliki, kendi mülkünde tasarrufta bulunmaktan men eden sebepler. Bu da, rehin, iflâs, icâre (kiraya verme) vs.dir.

İşte, Allah'ın, celb-i menfaat konusunda yüklediği mükelleflyetlerin tesbiti bundan ibarettir.

Def-i Mefasid Şeklindeki Mükelleflyetler

Allah'ın "def-i mefsedet" meselesindeki mükelleflyetlerine gelince, biz diyoruz ki: Zarar, beş çeşittir. Zira zarar, ya canlar, ya mallar, ya dinler, ya nesebler veyahut da akıllar hususunda olur.

Canlar hakkında meydana gelen zarar, ya canın tamamı hakkında olur ki, bu hususlaki hüküm, ya kısas, ya diyet veyahut da keffârettir. Yahut da zarar, canın bir kısmı hakkında olur ki; bu meselâ, elin v.s.nin kesilmesi gibidir, bu hususta vacib olan, ya kısas, ya diyet veyahut da "erş"tir.

Mallar hakkındaki zarara gelince bu zarar, ya alenî, açıktan meydana gelir ki, bu fıkıhtaki "gasb" konusunu teşkil eder. Ya da bu zarar, gizli olarak meydana gelir ki, bu da fıkıhtaki "Kitâbu's-serika" konusunun ortaya konulmasına sebep olmuştur.

Dinler hususunda meydana gelen zarar da ya küfürdür, ya da bid'attir. Küfre gelince, bunun içine, mürtedlerle ilgili hükümler girer (Fukaha bu meseleyi, mürtedlerle ilgili bölümde ele almıştı). Fukahânın, bid'atçilerle ilgili olarak yazmış oldukları muayyen bir kitap ve fasıl bulunmamaktadır.

Neseb, soy hususunda meydana gelen zarara gelince, "zina" ve "livata"nın haram kılınması ve bu hususta meşru kılınan cezanın beyanı bununla ilgilidir. Zina isnadının cezası ile "li'ân" bölümleri de, bu kısma dahildir. Burada, söz konusu olan bir başka bahis daha vardır ki, o da şudur: Hiç kimsenin, menfaatlerine ve kendisinden zararları def etmeye dair haklarını tastamam yerine getirmesi mümkün değildir. Çünkü, çoğu zaman bu kişi zayıf olur, karşı taraf da onun bu yönünden istifade ederek, onun bu haklarına aldırış etmez. İşte bu incelikten dolayı Cenab-ı Hak, hükümleri infâz etmek için, imam, halife tayin etmiştir. Bu devlet reisi ve imamın, birtakım nâib ve vekillerinin olması da gerekir ki bunlar, emîrler ve kadılardır. Bir kimsenin sözünün, bir başkası nezdinde makbul olması, ancak delil ile olup, şerlat da hakkın ortaya konulması için hususî bir hüccet olan şehadeti benimseyip, davanın ve delilin ikame edilmesi için de, mutlaka birtakım hususi şartların bulunması gerekince, mutlaka, (fıkıhta) bunları içine alan bir konunun da bulunması gerekir. İşte, Allah'ın hükümlerinin, mükelleflyetlerinin ve hududunun ana noktalarının tesbiti bundan ibarettir. Bunlar, pekçok olup, Allah Teâlâ da bunları, Kur'an'ın tamamında bazan tafsilatlı bir biçimde beyan buyurup, bazan da Hz. Peygamber'e, mükelleflere bunu beyan etmesini emrederek bu şekilde ortaya koyunca, pek yerinde olarak, Cenab-ı Hak, bu hükümlerini ve bu hududunu bu ayette, mücmel ve kısa olarak ele alarak *"Allah'ın sınırlarını koruyanlar"* buyurmuştur. İşte bu ifade, bütün mükelleflyetleri içine alır.

Bil ki fukahâ, zikrettikleri bütün bu şeylerin, mükelleflyetlerin beyanı hususunda kâfi olduğunu sanmışlardır. Halbuki durum, hiç de böyle değildir. Zira mükellefin ameller iki'ye ayrılır:

a) Uzuvlarla ilgili amelleri,

b) Kalblerle ilgili amelleri.

Fıkıh kitapları, uzuvlarla ilgili mükellefiyetlerin kısımlarını izah etmeyi ihtiva etmektedir.

Ama, kalbin amelleriyle ilgili mükellefiyetlere gelince fukahâ, bunlardan kesinlikle bahsetmemiş ve bunlar hakkında da herhangi bir kitap, bir bâb ve bir fasıl ayırmamış ve bunların inceliklerinden bahsetmemişlerdir. Bunlardan bahsetmenin daha mühim ve bunların hakikatlarını iyice ortaya koymanın daha evla olduğunda şüphe yoktur. Zira, uzuvlarla ilgili ameller, ancak kalbî amelleri gerçekleştirmek gayesiyle istenirler. Allah'ın kitabı Kur'anda, pek çok ayette bunu bildirmektedir.

Cenab-ı Hakk'ın, "*Allah'ın sınırlarını koruyanlar*" buyruğu da, bütün bu kısımları ihata ve şümûl yoluyla kapsamaktadır.

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu dokuz sıfattan bahsedince, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ "*sen o mü'minleri müjdele...*" buyurmuştur. Bundan maksat şudur: Allah Teâlâ bir öncekl ayette, "*O halde yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin*" (Tevbe, 111) buyurmuş ve bunun peşinden bu dokuz sıfatı zikretmiş, bütün bunlardan sonra da, "sevinin..." buyruğundaki beşâretin sadece bu sıfatlarla muttasıf olan mü'minleri kapsadığına dikkat çekmek için, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ "*Sen o müminleri müjdele*" buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Cenab-ı Hakk'ın, bu sekiz sıfatı mufassal bir biçimde zikredip, bunun peşinden de dokuzuncu sıfatta, diğer mükellefiyetleri kısaca ele alarak zikretmesinin sebebi nedir?" denilirse biz deriz ki:

Tevbe, ibadet, hamd ile meşgul olmak, İlim talebi için seyahatta bulunmak, rükû ve secde etmek, emr-i maruf nehy-i münkerde bulunmak, mükellefin çoğunlukla yaptığı şeylerdir. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak bunları ayrıntılı bir biçimde zikretmiştir.. Geriye kalanlar ise, mesela alışverişle ilgili hükümler, suçlarla ilgili hükümleri bilme gibi hususlarsa, mükellefin çoğu kez haberdar olmadığı şeylerdir. Hem, o sekiz iş, her ne kadar uzuvlarla ilgili amellerden ise de, aynı zamanda kalble ilgili amellerdendir. Çünkü bütün bunların gayesi, kalbin hallerinin ortaya konulmasıdır. Kalbin hallerini görüp gözetmenin, uzuvların amellerini görüp gözetmeden daha mühim olduğunu anladın. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak bu kısmı ayrıntılı bir biçimde zikretmiş, diğer kısmı da kısaca ele almıştır.

* *
*

Kâfirlerden Berî Olmak

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ مِن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ
لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١١٣﴾ وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ
وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ ﴿١١٤﴾

"Müşriklerin, cehennemlik oldukları meydana çıktıktan sonra, artık onların lehine, velev akraba olsunlar, ne peygamberin, ne de m'üminlerin istiğfar etmeleri doğru değildir. İbrahim'in, babasına olan istiğfarı ancak ona ettiği bir vaadden dolayı idi. Yoksa onun Allah'ın bir düşmanı olduğu kendisince besbelli olunca o, ondan uzaklaştı. İbrahim cidden pek çok tazarru ve niyaz eden, gerçekten sabırlı idi"

(Tevbe, 113-114).

Bil ki Allah Teâlâ, bu surenin başından buraya kadar, her bakımdan, kâfir ve münafıklardan uzak durmayı açıkça bildirmenin farz olduğunu beyan edince, bu ayette de, kişinin babası anneşi gibi en yakın akrabalarından -ister ölmüş ister hayatta olsunlar- dahi berî olduğunu bildirmesini gerekli kılmıştır. Bundan maksat, onlarla ilgi ve münasebetin alabildiğine kesildiğini ve onlarla hiçbir suretle münasebet kurulamayacağını beyan etmektir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler, bu ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında şunları nakletmişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: Allah, Mekke'nin fethini müyesser kılınca, Hz. Peygamber (s.a.s), ebeveyninden hangisinin kendisine en yakın zamanda öldüğünü sordu. Bunun üzerine, "Annen!" denildi. Hz. Peygamber de, annesinin kabrine gitti ve onun yanında durdu. Sonra da başı ucunda oturarak ağladı. Bunun üzerine **Hz. Ömer** (r.a), Hz. Peygamber'e: "Sen, bizi kabirleri ziyaret etmekten ve ağlamaktan nehyettin. Ama sonra da sen, kabirleri ziyaret etmeğe başladın!" diye sorunca, Hz. Peygamber, *"Bu hususta bana müsaade edildi. Ben, annemin içine düştüğü azabı görüp ve Allah'tan anneme gelecek olan azâb hususunda da elimden hiçbir şey gelmeyince, ona merhametimden dolayı ağladım"* dedi.

2) **Said İbnu'l-Müseyyeb'ten**, babasının şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ölüm, Ebu Talib'e gelip çatınca, Hz. Peygamber (s.a.s) ona, *"Amcacığım, "La ilahe illallah" de!*

Ben, bu cümleyle Allah katında seni savunurum..." dedi. Bunun üzerine **Ebu Cehil, Abdullah İbn Übeyy İbn Ümeyye:** "**Abdulmuttalib**'in dininden yüz mü çevirlyorsun?!.." deyince de **Ebu Talib:** "Benimsemiş olduğumuz din üzereyim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Allah beni yasaklamadığı sürece senin için mağfiret taleb edeceğim..."* deyince de, *"Gerçekten sen sevdiğin kişiyi hidayete erdiremezsin"* (Kasas, 56) ayeti nazil oldu."

Vahidî şöyle demektedir: "**Hüseyin İbn el-Fadl,** bu açıklamayı tuhaf gördü. Çünkü bu Tevbe sûresi, Kur'an'ın en son nazil olan sûrelerindendir. Halbuki **Ebu Talib**'in vefatı, İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'de olmuştur."

Ben derim ki, bana göre de, bu uzak görme, uzak görülmüştür. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, o vakitte, o ayetin nazil olduğu vakte kadar, **Ebu Talib** için mağfiret talebinde bulunduğunun söylenilmesinde ne sakınca var? Zira kâfirlere karşı sert ve şiddetli davranma, bu sûrede ortaya çıkmıştır. Belki de mü'minler kendilerinin, kâfir olan ebeveynlerine mağfiret talebinde bulunmalarının caiz olduğu kanaatindeydiler. Hz. Peygamber (s.a.s) de bunu yapıyordu. Sonra bu sûre nazil olunca, Allah onları bundan nehyetti. Bu, genel olarak uzak ihtimal görülmez.

3) **Hz. Ali**'den şu rivayet edilmiştir: "O, müşrik ebeveynine mağfiret talebinde bulunan bir adamı işitince, şöyle dedi: "Ben o adama, "müşrik oldukları halde ebeveynine mağfiret talebinde mi bulunuyorsun?" deyince o adam: "**İbrahim** de, ebeveyni müşrik olduğu halde, onlar için mağfiret talebinde bulunmamış mıdır?" cevabını verdi. Bunun üzerine ben bunu Allah'ın Resûlüne söyleyince, işte bu ayet-i kerime nazil oldu.

4) Rivayet olunduğuna göre, bir kimse Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: "Cahiliyye çağında babam sıla-i rahimde bulunur, misafirlere ikram eder, malından bağış ve hibede bulunurdu. (O halde ey Allah'ın Resûlü), şimdi babam nerede?" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Müşrik olarak mı öldü?"* diye sordu. O adam, "Evet" deyince de, Hz. Peygamber, *"Fazla derin olmayan bir ateş çukurundadır"* dedi. Bunun üzerine adam, ağlayarak geri döndü. Hz. Peygamber onu çağırarak, *"Benim, senin ve İbrahim'in babası ateştedir. Zira senin baban, hiçbir gün, "Ateşten Allah'a sığınırım" dememiştir"* dedi.

İKİNCİ MESELE
Kâfirler Hakkında İstiğfar Edilmez

Cenâb-ı Hakk'ın مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَن يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ *"Ne peygamberin ne de mü'minlerin müşrikler için istiğfar etmeleri doğru değildir"* buyruğunun manasının, "Bu ona yakışmaz" şeklinde olması muhtemeldir. Böylece bu ifade bir vasıf gibi olmuş olur. Yine bunun manasının, nehiy manasında olmak üzere, "Bu onun için olmaz" şeklinde olması da muhtemeldir. Binâenaleyh, birincisinin manası, "Nübüvvet ve İman, müşrikler hakkında mağfiret taleb etmeye mânidir" şeklinde olur. İkincisinin manası ise, "Sizler, mağfiret talebinde bulunmayınız"

şeklinde olur ki, bu iki mana, birbirine yakındırlar. Bu men ve yasaklamanın sebebi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"onların, cehennemlik oldukları meydana çıktıktan sonra"* ayetinde zikrettiği hususdur. Ayrıca Cenâb-ı Hak, *"Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, onları cehenneme sokacağını haber verince, onlar için mağfiret talebinde bulunmak, Allah'ın, vaad ve vaîdinden caymasını talep etmek gibi olur ki, bu caiz değildir. Hem, Allah Teâlâ'nın, daha önceki hükmü onlara azab edeceği şeklinde olunca, bu sebeple onlar, onun bağışlanmasını talep ettiklerinde, hiç şüphesiz onların bu talebleri reddedilmiş olur ki bu da, Hz. Peygamberin derecesinin noksan ve mertebesinin de düşük olmasını gerektirir.

Hem yine Cenâb-ı Hak, *"Bana dua edin. Size icabet edeyim"* (Mü'min, 60) buyurmuş, onlar hakkında da, *"Onlar, cehennemliktir"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu mağfiret talebinde bulunma, iki nasstan birinden caymayı gerektirir ki, bu caiz değildir. **Ebu Haşim,** kulun, Allah'ın yapmayacağını haber vermesinden sonra da, o şeyi Rabbinden istemesini caiz görmüş; buna da, cehennemliklerin, Allah'ın onu yapmayacağını bilmelerine rağmen, *"Ya Rabb! bizi buradan çıkar. Eğer (yine küfre) dönersek artık hiç şüphesiz ki biz zalimlerizdir"* (Mü'minun, 107) demeleriyle istidlal etmiştir. **Ebu Haşim**'in istidlâli, şu sebeplerden dolayı son derece tuhaf bir istidlâldir:

a) Bu, kendi mezhebi ve görüşü olan, "Ahirettekiler cahil olamaz ve yalan söyleyemezler" şeklindeki görüşüne bina edilmiştir ki, bu görüş kabul edilemez. Aksine Kur'an'ın, *"Sonra onların fitnesi, "Rabbimiz olan sen Allah'a andederiz ki, biz eş tutanlardan değildik" demelerinden başka bir şey olmadı. Bak, vicdanlarınıza karşı nasıl yalan söylediler!"* (En'âm, 23-24) şeklindeki nassı, böyle bir iddiayı çürütür.

b) Onlar hakkında, onların bu isteklerinin reddedilmesi ve onların susturulması güzel ve yerinde olur. Ama bu, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında caiz değildir. Zira bu, O'nun makam ve mertebesinin noksanlaşmasını gerektirir.

c) Kendisinde herhangi bir faydanın olmadığı bilinen bu gibi istekler, ya abes veya bir ma'siyet olur. Bu iki şey, cehennemlikler hakkında düşünülebilirse de, büyük peygamberler hakkında düşünülemez.

İKİNCİ MESELE Allahu Teâlâ, mağfiret talebinde bulunmaya mani olan sebebin, onların, cehennemliklerden olduklarının ortaya çıkması olduğunu beyan etmiştir. Bu illet, onların yakın veya uzak akraba olmaları halinde değişmez. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"En yakın akraba dahi olsalar"* buyurmuştur. Sebeb-i nüzûlün, bizim naklettiğimiz şey olması, bu görüşü takviye etmektedir.

Hz. İbrahim'in Babası İçin İstiğfarı

Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَٰهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَآ إِيَّاهُ *"İbrahim'in,*

babasına olan istiğfarı, ancak ona ettiği bir vaadden dolayı idi" buyruğuna gelince, bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin, kendinden önceki ayetle münasebeti hususunda birkaç izah yapılmıştır:

a) Bundan maksat, hiçbir insanın, Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim**'e müsaade ettiği şeylerin bir kısmından Hz. Muhammed'i men ettiği vehmine kapılmamasıdır.

b) Bizim, bu ayetin, kendinden önceki ifadelerle münasebetinin izahı hususunda bahsetmiş olduğumuz, "Kâfirlerin ölülerinden ve dirilerinden her türlü ilgi ve münasebetin kesilmesi gerektiği" şeklindeki görüş de söylenebilir. Sonra da Cenâb-ı Hak, bu hükmün, Hz. Muhammed'in dinine has kılınmadığını, aksine, kâfirlerle her türlü ilgi ve münasebetin kesilmesinin gerekliliğinin, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in dininde de meşru olduğunu beyan buyurmuştur. Böylece, kâfirlerle olan ilgi ve münasebetin kesilmesinin vücubiyyeti, daha kuvvetli bir biçimde ifade edilmiş olur.

c) Allah Teâlâ, bu ayette **Hz. İbrahim** (a.s.)'i, **"halîm"**, yani kızgınlığı az; **"evvâh"** yani, "İnsanların başına belâ ve musibet geldiğinde, çok feryâd edip ağlayan" olarak vasfetmiştir. Bundan maksad da, böylesi sıfatları taşıyan herkesin, babasına mağfiret talebinde bulunma hususunda kalbinde taşımış olduğu temayülün şiddetli olduğunu açıklamaktır. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "**Hz. İbrahim**'in kadrinin ve kıymetinin son derece yüce olmasına ve "halîm" ve "evvâh" olmakla nitelenmiş olmasına rağmen, Allah Teâlâ onu, kâfir olan babası için mağfiret talebinde bulunmaktan nehyetmiştir. Binâenaleyh, başkasının bundan men edilmesi haydi haydi evlâ olur.

İKİNCİ MESELE

Hz. İbrahim'in, Babası İçin Af Dilemesinin İzahı

Kur'an-ı Kerim, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in, babası için mağfiret talebinde bulunduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu, *"Babamı da bağışla. Çünkü o, sapıklardandır"* (Şuara, 86); *"Ya Rabbi, beni, ana ve babamı affet"* (İbrahim, 41); *"Sana selâm olsun. Senin için Rabbime istiğfar edeceğim"* (Meryem, 47) ve *"Muhakkak ki senin bağışlanmanı isteyeceğim"* (Mümtehine, 4) şeklinde bahsetmiştir. Böylece, kâfir kimse için mağfiret talebinde bulunmanın caiz olmadığı sabit olmuş olur. Bu şekilde de bu, bu günahın **Hz. İbrahim**'den sudûr ettiğine delâlet eder.

Bil ki Allah Teâlâ bu müşkile, *"İbrahim'in, babasına olan istiğfarı ancak, ona ettiği bir vaadden dolayı idi"* ifadesiyle cevap vermiştir. Bu ifadeyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) Vaad edenin, **Hz. İbrahim**'in babası olmasıdır. Buna göre mana, "Onun babası ona, iman edeceğini vaad etti.Böylece de İbrahim (a.s.), işte bundan dolayı mağfiret talebinde bulundu. Ama ne zaman ki, Hz. İbrahim, babasının iman etmediğini, onun

Allah'ın düşmanı olduğunu anlayınca, ondan uzaklaştı ve bu mağfiret talebinden vazgeçti" şeklinde olur.

b) Vaad edenin **Hz. İbrahim** olması. Bu böyledir, zira **Hz. İbrahim,** babasının müslüman olacağı ümidiyle, onun için mağfiret talebinde bulunacağını babasına vaad etti. **Hz. İbrahim'e**, onun, Allah'ın düşmanı olduğu ortaya çıkınca, o zaman babasından uzaklaştı. Bu tefsirin doğruluğuna, **Hasan el-Basrî**'nin, bâ harfiyle olmak üzere, (**iyyahu** = ona) yerine,(**ebahu** = babasına) şeklinde okuması da delil teşkil eder.

Bazı âlimler, buna cevaben şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1) **Hz. İbrahim**'in, babasına mağfiret talebinde bulunmasından maksat, onun onu iman ve İslâm'a davet etmesidir. O, babasına: "İman et. Böylece ikâbtan kurtul, mağfirete nâil ol!" diyordu. **Hz. İbrahim,** Allah'ın, mağfireti gerektiren imanı babasına nasib etmesi hususunda Allah'a yalvarıp yakarıyordu ki, mağfiret talebinde bulunmaktan maksat budur. Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'e, babasının küfür üzerinde ısrar ederek öleceğini haber verince, o zaman o, bu talebten vazgeçti.

2) Bazı alimler de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"ne peygamberin, ne de mü'min olanların müşrikler için mağfiret talebinde bulunmaları doğru değildir.."* ayetinin ifade ettiği hususu, cenaze namazına hamletmişlerdir. İşte bu yolla, bu istiğfarda, azâbı hafifletmek gayesi bulunduğu için, kâfir için istiğfarda bulunmada bir sakınca olmadığı ortaya çıkmış olur. Bunlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Bunun delili, bundan muradın, bizim zikretmiş olduğumuz şu husus olmasıdır: Allah Teâlâ, *"Onlardan ölen hiç bir kimseye ebedî olarak dua etme"* (Tevbe, 84) ayetiyle, münafıklara namaz kılmaktan men etti. Bu ayette de bu hükmü tamîm etmiş; ister münafık olsun, isterse şirkini izhar etmiş olsun, müşrikler üzerine cenaze namazı kılmaktan men etmiştir." Bu, garip bir görüştür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İbrahim'in neye dayanarak babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anladığı hususunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bunun küfürde ısrar ve küfür üzere ölüm olduğunu; bazıları da, sadece küfürde ısrar olduğunu söylerken; diğer bazıları da, Allah Teâlâ'nın, ona bunu vahiy ile bildirmesinin, onun da bundan dolayı babasından teberrî etmesinin uzak bir ihtimal olmayacağını söylemişlerdir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiş olur: "**Hz. İbrahim** babasının Allah'ın düşmanı olduğunu anladığında, o ondan uzaklaştığına göre, siz de böyle olunuz. Zira ben size, **Hz. İbrahim**'e uymanızı emrettim." Çünkü Allah Teâlâ *"Allah'ı birleyici olarak İbrahim'in dinine uy"* (Âl-i İmran, 95) buyurmuştur.

Evvah Kelimesinin İzahı

Allahu Teâlâ, bu hadisede **Hz. İbrahim**'in durumundan bahsedince, إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ

حَلِيمٌ *"İbrahim cidden pekçok tazarru ve niyaz eden, gerçekten sabırlı idi"* buyurdu. Bil ki, **evvah** kelimesi, bir kimsenin, kederi iyice artınca söylediği, **"ah!"** sözünden türemiştir. Bunun sebebi şudur: İnsan hüzünlendiğinde, kalbî ruh, kalbin içinde sıkışıp tıkanmaya, boğulmaya başlar, böylece alabildiğince yanar. İnsan da, kendisinde bulunan bazı kederleri hafifletmek için, kalbinden bu yanan nefesini (**ah!** diyerek) çıkarır. İşte bu lafzın iştikâkı hususundaki temel izah budur. Müfessirlerin bu ifadeyi tefsirleri hususunda değişik açıklamaları bulunmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: اَلْأَوَّاهُ اَلْخاشِعُ اَلْمُتَضَرِّعُ *"Evvâh, huşûlu olan ve yalvarıp yakaran demektir."*

H. **Ömer** (r.a)'den rivayet edildiğine göre o, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Evvâh ne demektir?" diye sorduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"Çok dua edendir"* cevabını vermiştir.

Rivayet olunduğuna göre, **Zeyneb** (r.anha), Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında, onun çehresini değiştirecek (yani kızdıracak) şekilde konuştu. **Hz. Ömer** (r.a.), bunu yadırgayınca da, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Onu bırak, çünkü o; evvâhtır"* buyurdu. Kendisine: "Ya Resulellah, "evvâh" nedir?" denince de, *"Huşû ve tazarru içinde duâ eden" demektir"* buyurdu. **Hz. İbrahim** (a.s.)'in "evvâh" olmasının sebebinin, "Her nezaman kendisinin bir kusurunu hatırlasa veya kendisine âhiretin şiddetli hallerinden birşey hatırlatılsa, bundan korkarak ve bunu çok önemli görerek, "ah! ah!" demesi olduğu da söylenmiştir.

İbn Abbas (r.a.)'ın, "Evvâh, haşyet (korku) içinde olan mü'mindir" dediği rivayet edilmiştir.

Hz. İbrahim (a.s.)'in "halîm" olarak vasfedilmesine gelince, bunun manası malumdur. Bil ki Allah **Teâlâ, Hz. İbrahim**'i bu ayette, bu iki vasıfla tavsif etmiştir. Çünkü onu alabildiğine rikkatli, şefkatli, korku ve endişeli olarak vasfetmiştir. İşte bundan ötürü onun, babasına ve çocuklarına duyduğu rikkat fazla olmuştur. Böylece Allah Teâlâ bu vasıfları taşımasına rağmen onun, babasının küfürde ısrar ettiğini görünce, babasından uzaklaştığını ve ona karşı sert davrandığını beyan etmiştir. Binâenaleyh (ey mü'minler), böyle olmak size daha uygun düşer. **Hz. İbrahim** (a.s)'in "halîm" vasfına sahib oluşu da böyledir. Çünkü hilm sebeblerinden birisi de, kalbin rikkatli ve alabildiğine merhametli olmasıdır. Çünkü insanın durumu böyle olunca, öfkeli anında da hilmi artar.

★ ★
★

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِلَّ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّىٰ يُبَيِّنَ لَهُم مَّا يَتَّقُونَ ۚ إِنَّ اللَّهَ
بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۖ يُحْيِي وَيُمِيتُ ۗ وَمَا
لَكُم مِّن دُونِ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١١٦﴾

"Allah bir topluluğa hidayet ettikten sonra sakınacakları şeyleri kendilerine apaçık bildirmedikçe, onları saptıracak değildir. Şüphesiz ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Göklerin ve yerin hakimiyeti hakikaten Allah'ındır. O, hem diriltir, hem öldürür. Sizin Allah'dan başka ne bir veliniz, ne bir yardımcınız yoktur"

(Tevbe, 115-116).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, mü'minleri müşrikler için mağfiret taleb etmekten (istiğfardan) men edip, müslümanlar da, bu ayet inmezden önce, küfür üzere ölen babaları, anaları ve diğer akrabaları hakkında mağfiret talebinde bulunmuş olduklarından dolayı, müşrikler için mağfiret talebinde bulunmuş olunca, bu ayet indiğinde, daha önce müşrikler hakkında mağfiret talebinde bulunmuş olmalarından ötürü endişeye kapıldılar. Hem sonra müşrikler için mağfiret talebinde bulunmuş olan bazı müslümanlar, bu ayet nâzil olmazdan önce ölmüşlerdi. Bundan dolayı müslümanların kalbine, onların hallerinin nice olacağı endişesi düştü. İşte bunun üzerine, Allah Teâla, bu ayetle o korku ve endişeyi onlardan gidererek, ancak, kaçınmaları ve ittika etmeleri gereken şeyleri beyân ettikten sonra onları muâheze edeceğini beyan buyurmuştur. Ayetin, kendinden önceki ayetlerle ilgi ve münasebeti hususunda bu, son derece güzel bir izahtır.

Şu izah da yapılmıştır: Bu sûre, başından buraya kadar, kâfirlerle ve münâfıklarla içli-dışlı olmaktan men etmeyi beyan etmekte, onlarla birlikte olmamanın ve onları dost edinmekten kaçınmanın vâcib olduğunu açıklamaktadır. Binâenaleyh sanki, "O kâfir ve münafıklar hakkında böylesine şiddetli davranma, rahîm ve kerim olan İlah'a nasıl uygun düşer?" denilmiş de, buna şöyle cevap verilmiştir: "Allah Teâlâ, ancak kendilerini (hidayete) davet ettikten ve dolayısıyla onlara korunulması gerekli olan şeyleri beyan ettikten sonra, bir kavmi ceza ile muâheze eder. Fakat bunu beyan ettikten ve her türlü mazeret kapısını kapadıktan sonra onları Cenâb-ı Hakk'ın, en şiddetli ceza ve hesab ile muâheze etme hakkı vardır.

Hak Teâlâ'nın لِيُضِلَّ tabiri ile ilgili şu izahlar vardır:

a) Bundan murad, Allah'ın, onları cennet yolundan saptırmasıdır. Yani "Allah, onları ondan çevirmiş ve onları cennete yönelmekten men etmiştir" demektir.

b) **Mu'tezile** "Bu ayette bahsedilen, "saptırma", "onların sapmış olduklarına hükmetmek" manasınadır" demişler ve görüşlerine, **Kümeyt**'in وَطَائِفَةٌ قَدْ أَكْفَرُونِي بِحُبِّكُمْ *"Bir taife, sizi sevdiğim için beni küfre nisbet ettiler, benim kâfir olduğum hükmüne vardılar"* şeklindeki beytini delil getirdiler.

Ebu Bekir el-Enbârî şöyle demiştir: "Bu açıklama yanlıştır. Çünkü Araplar böyle bir mana (yani hükmetme manasını) kastettiklerinde, tef'il babını kullanır. Meselâ, ضَلَّلَ يُضَلِّلُ (Onu dalâlete nisbet etti, saptığına hükmetti) derler. **Mu'tezile**'nin **Kümeyt**'in beyti ile yapmış oldukları istidlâl geçersizdir. Çünkü bizim أَكْفَرَ فِي الْحُكْمِ "Hüküm cihetinden onun kâfir olduğunu söyledi" şeklindeki sözümüzden, **edalle** "saptırdı" manasının doğruluğu gerekmez. Çünkü, **fe'ale** şeklinin (yani sülasisinin) kullanılması doğru olmaz. Baksana **kesereh** "Onu kırdı" denilmesi caiz olduğu halde, bu manada **ekserehu** denilmesi caiz değildir. Aksine bu hususlarda sema'a- (yani Arapların kullanmasına) başvurulması- itibar edilmesi gerekir.

c) Allah, onlara hidayet ettikten sonra, kalblerine artık delâleti sokmaz ki azaba müstehak olacakları şey onlardan sâdır olsun.

İKİNCİ MESELE
Mu'tezile'nin İdlal Konusundaki İddiasına Cevap

Mutezile şöyle demektedir: "Ayetin neticesi şuraya varır: Allah Teâlâ, ancak, kendisine o fiilin çirkin ve yasak olduğunu açıkladıktan sonra bir kimseyi muâheze eder. Cenab-ı Hak bu hususu,bütün malûmatı (herşeyi) bildiğini *"Şüphesiz ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir"* buyruğu ile ve bütün mümkinata (herşeye) kâdir olduğunu, *"Göklerin ve yerin hakimiyeti, hakîkaten Allah'ındır. O hem diriltir, hem öldürür"* buyruğu ile açıklayarak bildirmiştir. O halde ifadelerin takdiri (neticesi), "Kim bu şekilde âlim ve kâdir olursa, muhtaç olmaz. Âlim, kâdir ve müstağnî olanın ise, bir açıklama yapmadan ve her türlü mazereti ortadan kaldırmadan önce, kabih olanı ve azabı yapması kabih (çirkin) olur. Binâenaleyh Allah Teâla'nın böyle yapmaması gerekir." İşte böylece ayetin daha önceki kısımla münasebeti ancak bu şekilde tefsir ettiğimizde doğru ve yerinde olur. Bu da, Allah Teâlâ'nın doğrudan doğruya ceza vermesinin kabih (çirkin) olmasını gerektirir ki siz böyle söylemiyorsunuz (kabul etmiyorsunuz)."

Buna şöyle cevap verilir: "Bahsettiğiniz bu husus, Allah Teâlâ'nın ancak, açıklamada bulunup, hertürlü özür sebeplerini ortadan kaldırdıktan sonra ceza vereceğine delâlet eder. Ayette, Allah Teâlâ için, bunun (yani beyân etmeksizin ceza vermesinin) söz konusu olmadığı hususunda bir delâlet yoktur. Binaenaleyh sizin (Mutezile'nin) zikrettiği şeyler sâkıt olur.

Göklerin ve Yerlerin Hâkimiyeti Allah'ındır

Daha sonra Cenâb-ı Hak لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ *"Göklerin ve yerin hakimiyeti, hakikaten Allah'ındır. O, hem diriltir, hem öldürür"* buyurmuştur. Bu ifadenin, burada zikredilmesinin hikmetleri şunlardır:

a) Allah Teâlâ, kâfirlerden uzak kalmayı emredince, göklerin ve yerin mülkünün kendisine ait olduğunu beyan buyurmuştur. Binaenaleyh "O, sizin yardımcınız ve veliniz olursa, kâfirler size zarar veremezler" denilmektedir.

b) Bir grup müslüman şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hak bize kâfirlerden kopmamızı, onlarla olan ilgi ve münasebetimizi kesmemizi emredince, bizim baba, çoluk-çocuk ve kardeşlerimizle biraraya gelmemiz mümkün olmaz. Çünkü bunlardan pek çoğu kâfirdirler." Binâenaleyh ayetten kastedilen mana şöyle olur: "Siz, her nekadar onların yardım ve desteğinden mahrum kalacak olsanız da, göklerin ve yerin sahibi olan, dirilten ve öldüren o Allah sizin yardımcınızdır. Binâenaleyh onların sizden kopmaları size zarar vermez."

c) Allah Teâlâ, bu zor mükellefiyetleri emredince, sanki, "Ben sizin ilahınız, siz de benim kullarım olduğunuz için, benim hüküm ve mükellefiyetlerime boyun eğmeniz gerekir" demek istemiştir.

★ ★
★

Allah'ın, Peygamberi ve Diğer Mü'minleri Affetmesi

لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهٰجِرِينَ وَالْاَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ اِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ ﴿١١٧﴾

"Andolsun ki Allah, Peygamberini ve içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken, güçlük zamanında ona tabi olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı ve sonra onların tevbelerini kabul eyledi. Çünkü O, raûf ve rahîmdir"

(Tevbe, 117).

Bil ki Allah Teâlâ, **Tebük Savaşı**'nın durumlarını iyice açıklayıp, o savaşa katılmayanların hallerini beyan ederek, bu tefsirde özetle sunduğumuz sıraya göre,

bu konuda enine-boyuna söz edince, bu ayette de, o savaşla ilgili geriye kalan hükümleri açıklamaya yöneldi. Hz. Peygamber (s.a.s)'den, evlâ olanı terk manasında olan bir tür zellenin sâdır olması ve mü'minlerden bir çeşit zellenin (hatanın) sâdır olması da, geriye kalan o hükümlerdendir. Dolayısıyla Allah Teâlâ onlara, o zellelerinden dolayı, lütufla tevbelerini kabul ettiğini belirterek, لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى... *"Andolsun ki Allah.. tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tebük Seferine Katılanların Medhedilmeyip Noksan Bulunmaları

İleride de izah edileceği üzere, çeşitli hadisler, bu (savaş) yolculuğunun, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e, gerekse mü'minlere çok zor ve güç geldiğine delâlet etmektedir. Bu husus, onları medh-ü senâ etmeyi gerektirir. O halde onlar hakkında, *"Andolsun ki Allah peygamberini ve.. muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı"* denilmesi nasıl uygun düşer? Buna birkaç izahla cevap verilebilir:

Birinci izah: Hz. Peygamber (s.a.s)'den terk-i evlâ (daha iyi olan davranışı terketme) babında bir şey (zelle-hata) sâdır olmuştur ki Cenâb-ı Hak buna, *"Allah seni affetsin. neden izin verdin onlara..?* (Tevbe, 13) ayetiyle işaret etmiştir. Hem sonra, ileride de beyan edileceği üzere, o zamanda savaş, mü'minlere çok ağır gelmişti. Çoğu kez onların kalbinde, bu sefere karşı bir isteksizlik hissi doğmuş, yine bazılarının hatırına, "Acaba bundan kaçamaz mıyız?" düşüncesi gelmişti. Ben demiyorum ki, onlar buna kesin karar vermişlerdi. Aksine ben, onların kalbine birtakım vesveselerin girmiş olduğunu söylüyorum. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, sûrenin sonunda, onların, fazl-ı ilahisi ile bu kusurunu affettiğini beyan ederek, *"Andolsun ki Allah. peygamberini ve içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken. güçlük zamanında ona tâbi olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur.

İkinci izah: İnsan, ömrü boyunca, ister küçük günahlar kabilinden olsun, ister terk-i evla kabilinden olsun, birtakım zellelerden ve tökezlemelerden hâlî olamaz. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) ve diğer mü'minler, bu seferin güçlüklerine ve yorgunluklarına katlanıp, o sıkıntı ve mihnetlere sabredince, Allah Teâlâ, o sıkıntılara katlanmanın, ömürleri boyunca onlardan sâdır olmuş olan bütün zellelerin keffareti yerine geçtiğini ve hepsinden ihlasla sâdır olmuş bir tevbe yerine geçtiğini haber vermiştir. İşte bu sebebten ötürü, *"Andolsun ki Allah, Peygamberini ve.. muhacirlerle ensarı tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur.

Üçüncü izah: O seferde, zaman (mevsim) onlara çok ağır gelip, çeşitli vesveseler de kalblerine girince, ne zaman onlardan birinin kalbine böyle bir vesvese düşse, onlar bundan ötürü Allah'a yönelir ve onu kalblerinden gidermesi için, Allah'a yalvarıp yakarırlardı. İşte o vesveselerin kalblerine girmesi yüzünden, çokça tevbeye

yönelmelerinden ötürü, Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki Allah.. (onları) tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur.

Dördüncü İzah: O müslümanlardan bazı günahların sâdır olmuş olması uzak bir ihtimal değildir. Fakat Cenâb-ı Hak o seferin sıkıntılarına katlanmalarından ötürü, onları tevbeye muvaffak kılmış ve affetmiştir. Onların din yönünden yüksek bir makamda bulunduklarına ve tevbenin kabulü hususunda Resulullah ile beraber zikredilecek bir dereceye ulaştıklarına dikkat çekmek için Allah Teâlâ, Resulullah'ı da onlara ilave etti.

İKİNCİ MESELE
Tebuk Seferine "Güçlük Ordusu" Denilmesinin Sebebi

Ayette bahsedilen *"güçlük zamanı* (sâati'l-usre)'den maksadın ne olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır: **Birinci görüş:** Bu, **Tebük Savaşı**'na tahsis edilmiştir. Bundan, o seferde, sahabeye cidden çok zor gelmiş olan bir zaman kastedilmiştir. **"Usre"**, işin zorluğu ve çetinliği demektir. **Cabir** (r.a): "(O zamanda), binit, su ve azık sıkıntısı bulunuyordu" demiştir. Binit sıkıntısına gelince, **Hasan el-Basri** bu hususta: "Müslümanlardan (her) on kişi, savaşmak için, aralarında değiştirerek bindikleri bir deve üzerinde savaşa çıkıyordu. Azık sıkıntısına gelince, müslümanlar çoğu kez tek bir hurmayı, hurmada sadece çekirdeğinden başka hiçbir şey kalmayıncaya kadar, sırayla emiyorlardı. Onların yanında güvelenmiş arpa (ekmeği) bulunuyordu. Böylece, onlardan birisi, bu ekmekten yapılmış bir lokmayı ağzına koyduğu zaman, lokmanın kokusundan dolayı burnunu tutuyordu " demiştir.

Su sıkıntısına gelince **Ömer** (r.a): "Biz çok şiddetli bir sıcak zamanında bu harbe çıktık. Biz, bu harpte çok da susamıştık. Öyle ki, bir kimse devesini boğazlıyor, onun işkembesini sıkıyor ve onu içiyordu" demiştir.

Bil ki, bu savaşa "Gazvetu'l-Usre"; bu savaşa katılanlara "Ceyşu'l-Usre" adı verilmiştir. Bu orduyu, **Hz. Osman** ile, onun dışındaki bazı sahabiler donatmış ve teçhiz etmişti.

İkinci görüş: Ebu Müslim, şöyle demiştir: "(Ayette bahsedilen) "Güçlük zamanının , peygambere ve mü'minlere zor gelen bütün haller ve zamanlar olması mümkündür. Böylece, **Hendek** ve diğer savaşlar da bunun kapsamına girer. Allah Teâlâ bu savaşların bir kısmını, kitabında zikretmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O zaman gözler yılmış, yürekler gırtlaklara dayanmıştı"* (Ahzab, 10) ve: *"Andolsun ki Allah'ın size olan vaadi O'nun izni ile onları (düşmanları kolayca) öldüregeldiğiniz (...) zamana kadar, yerine gelmişti. (Sonra) siz yılgınlık gösterdiniz.."* (Âl-i İmran, 152) ayetlerinde ifade edildiği gibidir. (O halde) bundan maksat, muhacir ve ensarı en zor zamanlarda ve durumlarda dahi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e uymakla tavsif edip nitelendirmektir ki bu, tam anlamıyla bir övülmeyi ifade eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ *"içlerinden bir kısmının*

gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken..." buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Ayette geçen **kâde** fiilinin fâilinin, **kulûb** lafzının olması ve takdirinin de, كَادَ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ تَزِيغُ şeklinde olması mümkündür. Burada "emr ve şe'n zamiri" sözkonusu olup, fiil ve failin o emr ve şen'in tefsiri olması da mümkündür. Bu ikinci şıkka göre mana: "Onlar, zorluğun şiddetinden dolayı, o savaşta, Hz. Peygamber'e ittiba etmede, neredeyse sebât gösteremiyeceklerdi" şeklinde olur.

İkinci bahis: Hamza ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs**, fiilin önce geçmiş olmasından dolayı yâ ile **yezîğu**; diğer kıraat imamları da, **kulûb** lafzının (çoğul olduğu için) müennes olmasından dolayı tâ ile **tezîğu** şeklinde okumuşlardır.. **Abdullah İbn Mesûd** ise, bu ayeti, مِنْ بَعْدِ مَا زَاغَتْ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ "Onlardan bir grubun kalblerinin meyledip eğrilmesinden sonra..." şeklinde okumuştur.

Kâde Fiilinin Manası Hakkında

Üçüncü bahis: Bazılarına göre **kâde**, sadece "mukarebe" (yaklaşma) manası ifade eder. Diğer bazılarına göreyse, (o işin) olmamasıyla beraber, yakınlık manasını ifade eder. O halde, ayette bahsedilen o tevbe, o "yaklaşma ve "neredeyse olayazma"dan dolayı olmuş olur. Alimler, onların kalblerine düşen o şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, "Onların bazıları, o şiddetli ve güçlük anında Hz. Peygamber (s.a.s)'den ayrılma eğilimi gösterdiler. Ancak ne var ki, buna sabrettiler ve kendilerini alıkoydular" denilmiştir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, onlar sabr ve sebat gösterip bu önemsiz şeyden dolayı nedâmet duyduklarından ötürü de, ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ *"Sonra onları tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur. Diğer bazıları da, bu tevbenin, bir şeyi fiiliyata dökmeden önceki safhada yer alan eğilim ve yeltenmeden dolayı yapıldığını söylemişlerdir. Binâenaleyh, onlar böyle bir sıkıntıyla karşı karşıya kalınca, onların kalbine böyle birşey düşmüştür. Bununla beraber onlar, bunun bir ma'siyyet ve günah olacağı endişesinden dolayı, kalblerine düşen bu önemsiz şeyi tevbe ile telafi etmişlerdir. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"Sonra onları tevbeye muvaffak kıldı.."* buyurmuştur..

Tevbe Meselesini Başta ve Sonda Anmanın Sebebi

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, hem ayetin başında, hem de sonunda tevbeden bahsetmiştir. O halde bu tekrarın faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:.

Birinci izah: Allah Teâlâ, onların kalblerini hoşnut etmek için (sözüne), günahlarından bahsetmeden önce, tevbeyi zikrederek başlamış; sonra, onların günahlarından bahsetmiş, daha sonra da, bunun peşinden tekrar tevbeden bahsetmiştir ki, Cenab-ı Hakk'ın bundan maksadı onları övmektir.

İkinci izah: "Sultan, falancayı affetti; sonra onu afvetti" denildiğinde bu, bu affın, kuvvet ve mükemmellikte zirveye ulaşmış müekked bir aff olduğuna delâlet eder. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s) de, إِنَّ اللّٰهَ لَيَغْفِرُ ذَنْبَ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ عِشْرِينَ مَرَّةً *"Cenâb-ı Hak, müslüman bir kimsenin günahını yirmi defa affeder"*(45) buyurmuştur ki, **İbn Abbas**'ın, *"Sonra onları tevbeye muvaffak kıldı.."* ayeti hakkında, "Allah bununla, onlardan fazlasıyla razı olduğunu murad etmiştir" demesinin manası budur.

Üçüncü izah: *"Andolsun ki Allah. Peygamberini ve güçlük zamanında O'na tabi olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı.."* ayetindeki sıralama, Cenâb-ı Hakk'ın, o güçlük zamanında, onların kalblerine düşen vesveselerden dolayı, yapmış oldukları tevbeleri kabul ettiğine delâlet eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, buna ilavede bulunarak, *"içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken"* buyurmuştur. Binaenaleyh bu ilave, bazı kuvvetli vesveselerin bulunup tahakkuk ettiğini ifade eder. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak, onların o vesveselerle muaheze edilecekleri hususunda hiç kimsenin gönlünde herhangi bir şüphe kalmasın diye, Cenab-ı Allah bu ifadenin peşinden tekrar tevbeyi zikretmiştir.

Daha sonra, إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ *"Çünkü o raûf ve rahîmdir"* buyurmuştur. Raûf ve Rahîm, Allah'ın birer sıfatı olup, manaları birbirlerine yakındır. Re'fet'in, zararı gidermek, rahmetin ise fayda ulaştırmak için çalışmaktan ibaret sayıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birisinin, geçmiş olan rahmet için; diğerinin de, gelecek, müstakbel rahmet için kullanıldığı da söylenmiştir.

★ ★
★

Haklarındaki Hüküm Ertelenen Üç Kişi

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١١٨﴾

"Haklarındaki hüküm ertelenen üç kişinin tevbelerini de Allah kabul etti. Çünkü yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı. Nihayet, Allah'dan, yine Allah'dan başka

45) Benzeri hadis **Müsned**, (5/174).

sığınacak hiç bir yer olmadığını anladılar da bundan sonra Allah, onları da eski hallerine dönsünler diye, tevbeye muvaffak buyurdu. Şüphesiz ki Allah, (ancak) O, tevbeyi en çok kabul eden, hakkıyla merhamet edendir"

(Tevbe, 118).

Ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifade, önceki ayete atfedilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Andolsun ki Allah, peygamberin güçlük saatinde O'na tabi olan muhacirlerin, ensârın ve haklarındaki hüküm ertelenenlerin tevbelerini affetti..." şeklindedir. Bu atıftaki fayda şudur: Daha önce ifade ettiğimiz üzere, tevbenin, Hz. Peygamber'in tevbesinin yanında zikredilmesi, o tevbeyi yapan şahsın mertebesinin büyüklüğüne ve tazim edildiğine delâlet etmektedir. Bu atıf, Hz. Peygamber'in, muhacirlerin ve ensarın tevbelerinin kabulünün, aynı hükme dahil olmasını gerektirir. Bu da, onların durumlarının yüceliğini ve onların buna müstehak olmalarını gerektirir.

İKİNCİ MESELE Ayette bahsedilen üç kişi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren haklarındaki hüküm ertelenmiş olanlardır"* (Tevbe, 106) ayetinde bahsetmiş olduğu kimselerdir. Alimler, onların, haklarında hüküm gecikmiş olanlar şeklinde vasfedilmiş olmalarının sebebinde ihtilâf ederek, şu açıklamaları yapmışlardır:

a) "Buradaki "**hullifû**"dan maksad, onlara, savaştan geri kalma emri verilmiş olması; veyahut da, Hz. Peygamber'in buna razı olması değildir. Aksine bu, senin arkadaşına: "Falancayı, nerede terkettin?" deyip de, onun da: "Falanca yerde" demesine benzer. Bu cevabı veren kimse, büyük ihtimal, onun orada kalmasını istememiş, hatta geri kalmaktan men etmiştir. Fakat böyle söylemekle, sadece onun kendisinden geride kaldığını bildirmek ister.

b) O üç kimsenin, savaşa gitme kararlılığı içinde olmaları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, onlara, âlet ve edevât, savaş teçhizatı elde edebilecekleri bir süre kadar müsaade etmiş olması; onlar, muayyen bir zaman gecikip kalınca da, o kimselerde gevşeklik ve tembelliğin zuhur etmiş olması, böylece de "Peygambér onları geride bıraktı" denilmiş olması da imkânsız değildir.

c) Cenâb-ı Hak burada, bir topluluğun kıssasını anlatmıştır ki bunlar, *"Diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir"* (Tevbe, 106) buyruğundan kasdedilenlerdir. Bunların geciktirilmiş olmasından murad, tevbelerinin kabulü hususundaki hükmün, ilk gruptan sonraya kalmış olmasıdır. Bu üç kişiden birisi olan **Ka'b İbn Mâlik** şöyle demişti: "Cenâb-ı Hakk'ın, bizim hakkımızdaki وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا buyurmasından maksad, savaştan geri kalmamız olmayıp, Cenâb-ı Hakk'ın,

"Diğer birtakımı da Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir" (Tevbe, 106) ayetinde işaret edildiği üzere, Allah Resûlünün bizim hakkımızdaki hükmü ertelemeseidir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Bu tabir "Gazaya çıkanlara Medine'de halef oldular" anlamında olmak üzere **helefû** şeklinde okunmuştur. Bu kıraat, hâlife (ahmak) veya helûf (ağız kokusu) manası esas alınırsa "akılsızlık ettiler ve bozuldular" manasına da gelebilir. **Ca'fer es-Sadık,** bu kelimeyi **hâlefû** (muhalefet ettiler) şeklinde okurken, **A'meş,** وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الْمُخَلَّفِينَ şeklinde okumuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Seferden Geri Kalan Üç Sahabi

Bu üç kişi, şâir olan **Ka'b İbn Mâlik;** hakkında Lîân ayeti nazil olmuş olan **Hilâl İbn Ümeyye** ve **Mürâre İbn er-Rebî'**dir. Alimlerin, bu hadiseyle alâkalı iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu görüşe göre onlar, Hz. Peygamber'in arkasından gitmişlerdir. **Hasan el-Basri** bunu şöyle anlatmaktadır: "Onlardan birisinin, bedeli yüzbin dirhem olan bir arazisi bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Ey arazi, beni Allah'ın Resûlünden, sen geri bıraktın seni! Git, seni Allah yoluna, O'nun rızasına vakfediyorum. Ben, Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar, sahraları dolaşıp katedeceğim" dedi ve bunu yaptı da. İkincisinin de bir âilesi bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Bak, hanım! Beni Allah'ın Resûlünden sen geri bıraktın, seni! Artık ben de seni bırakıp, O'na ulaşıncaya kadar sahraları katedeceğim" dedi ve böyle yaptı. Üçüncüsünün de, ne malı ne de çoluk çocuğu bulunuyordu. Bunun üzerine o: "Benim bu hususta, hayata olan düşkünlüğümden başka mazeretim yoktur. Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın Resûlüne ulaşıncaya kadar, sahraları katedip gideceğim!" dedi. Böylece onlar, Allah'ın Resûlü'ne katıldılar. Bunun üzerine Allahu Teâlâ da, *"diğer birtakımı da. Allah'ın emrine intizaren geciktirilmişlerdir"* (Tevbe, 106) ayetini inzal buyurdu.

Ka'b b. Malik (r.a.)'in Meselesi

Ekserî ulemânın görüşü olan **ikinci görüşe** göre onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in peşinden gitmemişlerdir. **Ka'b,** bunu şöyle anlatır: "Hz. Peygamber (s.a.s), benim sözümden hoşlanırdı. Binâenaleyh, savaşa katılma hususunda O'ndan geri kaldığımda, Hz. Peygamber: *"Ka'b'ı savaştan alıkoyan şey nedir?"* demiş. Binâenaleyh, Hz. Peygamber Medine'ye geri dönünce, münafıklar mazeret beyanında bulunmuşlar, Hz. Peygamber de onları mazur görmüştü. Ben de Hz. Peygamber'in yanına vardım ve: "Benim atım da, silahım da hazırdı. Sebepsiz yere geri kaldım. O halde, benim bağışlanmamı dile!" dedim. Allah'ın Resûlü bunu kabul etmedi. Sonra, Hz. Peygamber (s.a.s), ashabı bu üç kişiyle oturup kalkmaktan men etti ve onlardan uzak durulmasını emretti. Hatta, bunu, onların karılarına bile emir buyurdu. Böylece, yer, onca genişliğine rağmen onlara dar geldi. Derken, **Hilal İbn Ümeyye'**nin karısı, Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resulü, andolsun ki **Hilal** durmadan

ağlıyor; öyle ki ben, onun gözlerinin kör olacağı endişesini duyuyorum!" dedi. Elli gün kadar geçmişti ki Allah; لَقَدْ تَابَ اللّٰهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ (Tevbe, 117) ayetiyle, وَعَلَى الثَّلٰثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا (Tevbe, 117) ayetlerini indirdi. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a.s), Ümmü Seleme'nin yanından odasına çıkarak, "*Allahu Ekber!. Allah, arkadaşlarımızın mazur oldukları hususunda ayet indirdi*" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s), sabah namazını kıldırdıktan sonra, bunu, ashabına açtı ve onlara, Allah'ın o kimselerin tevbesini kabul ettiği müjdesini verdi. Bunun üzerine o üç kişi Hz. Peygamber'e geldiler. Hz. Peygamber de, haklarında nazil olan ayeti okudu.Bunun üzerine Ka'b (r.a): "Benim Allah'a karşı yapacağım tevbe, bütün malımı sadaka olarak vermemdir" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "*Hayır*" dedi. Ka'b da: "Malımın yarısını vereyim" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s) yine: "*Hayır*" dedi. Ka'b: "Üçte birini" deyince, Hz. Peygamber (s.a.s): "*Evet öyle yap*" buyurdu.

Üç Sahabinin Müşterek Vasıfları

Bil ki Cenâb-ı Allah, bu üç kişiyi şu üç sıfatla nitelemiştir:

Birinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın حَتّٰى اِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْاَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ "*Yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş..*" buyruğunun ifade ettiği hususdur. Müfessirler bunun manasının şöyle olduğunu söylemişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), onlardan yüz çevirmiş, onlara iltifat etmemiş, mü'minleri onlarla konuşmaktan men etmiş, onların hanımlarına, ayrı durmalarını emretmiş ve onlar, bu hal üzere elli veya daha fazla gün beklemişlerdi. Hak Teâlâ'nın "*Yeryüzü bunca genişliğine rağmen, onlara dar gelmişti*" buyruğunun tefsiri, bu sûrede daha evvel geçmişti.

İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın: وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ اَنْفُسُهُمْ "*Vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmıştı*" buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bu ifade ile, onların üzüntüleri, kederleri, eş ve dostlarından ayrı kalmaları ve insanların kendilerine hor bakmaları sebebi ile, içlerinin daralması kastedilmiştir.

Üçüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın وَظَنُّوٓا اَنْ لَا مَلْجَاَ مِنَ اللّٰهِ اِلَّآ اِلَيْهِ "*Nihayet Allah'dan, yine Allah'dan başka sığınacak hiç bir yer olmadığını anladılar*" buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bu ayetin manası, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, dua ederken söylediği: اَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَاَعُوذُ بِعَفْوِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْكَ "*Ey Allahım! Senin gazabından yine senin rızana; kızgınlığından affına ve senden yine sana sığınıyorum*" [46] şeklindeki sözünün manasına yakındır.

Bazı âlimler de, bu ayetin başındaki **zannû** sözünün tıpkı Bakara suresindeki الَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ (Bakara, 46) ayetinde olduğu gibi, "bildiler" manasına geldiğini söylemişlerdir. Bu kelimenin bu manaya olduğunun delili, Allah Teâlâ'nın

---

46) Müslim, Salât, 222 (1/352); Tirmizî,, Daavât, 76 (5/524).

bu vasfı, onlar hakkında bir medh (övgü) sadedinde zikretmesidir. Bu, onların ancak, Allah'ın hışmından yine Allah'a sığınılacağını bilmeleri ile mümkün olur.

Diğer bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Bunların durumları vahye dayanmıştır. Onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerinin nifaktan uzak oldukları hususunda ayet indireceğini kat'i olarak bilmiyorlardı. Fakat, o sıkıntılar içinde kalma müddetlerinin uzayabileceğine ihtimal veriyorlardı. O halde tenkid, o müddetin kısa olmasını muhtemel görme ile ilgili olmuş olur.

Bu Sahabilerin Tevbelerinin Kabulü

Allah Teâlâ onları bu üç sıfatla niteleyince ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ *"Sonra Allah onları tevbeye muvaffak kıldı"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki burada mutlaka mukadder bir ifade vardır ve bunun takdiri şu şekildedir: "Yeryüzü bunca genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları kendilerini sıktıkça sıkmış ve nihayet Allah'dan yine Allah'dan başka sığınacak bir yer olmadığını anlayınca, Allah onları tevbeye muvaffak kılmış ve sonra yine onları tevbeye muvaffak kılmış."

İfadedeki bu tekrarın faydası nedir?

Biz deriz ki: Bu tekrar, te'kidden ötürü güzel ve yerindedir. Bu tıpkı, hükümdarın, bazı köleleri için affını gösterme hususunda mübalağa etmek, yani bunu iyice ortaya koymak istediğinde, "Seni affettim, affettim, affettim!" demesi gibidir.

Buna göre eğer, "Ayetteki ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا "Tevbe etmeleri için, Allah onları tevbeye muvaffak kıldı" tabirinin manası nedir?" denilirse biz deriz ki: "Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) Alimlerimiz, bundan maksadın, kulun fiilini Allah Teâlâ'nın yarattığını beyan etmek olduğunu söylemişlerdir. Binâenaleyh ayetteki, ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ ifadesi, tevbenin Allah'ın fiili (yaratması) olduğuna; لِيَتُوبُوا *"tevbe etmeleri için"* ifadesi ise, tevbenin kulun fiili (kesbi) olduğuna delâlet etmektedir ki, bizim görüşümüz de budur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Hakîkat şu ki: Güldüren de, ağlatan da Allah'dır"* (Necm, 43) ayetinin yanısıra, *"Onlar, az gülsünler, çok ağlasınlar"* (Tevbe, 82) ayetinin; *"Kâfirler o (Muhammed'i Mekke'den) çıkardıkları zaman.."* (Tevbe, 40) ayetinin yanısıra, *"Rabbin, seni evinden harbe çıkardığı zaman..* (Enfâl, 5) ayetinin ve *"De ki: "Yerde gezin, dolaşın.."* (Neml, 69) ayetinin yanısıra, *"O (Allah), sizi karada ve denizde gezdirendir..* (Yunus, 22) ayetinin bulunuşudur.

2) Bundan maksad, "Bu, sizin ileride tevbe etmenize sebeb olsun diye, Allah'ın geçmişte sizi tevbeye muvaffak kılmasıdır" manasıdır.

3) "Tevbe"nin, kök manası "dönmek, rucû etmek"tir. Binâenaleyh ayet, "Mü'minlerle içli-dışlı olma ve aradaki ayrılığın kalkması ve böylece gönüllerinin

yatışmış olması şeklindeki eski hallerine ve âdetlerine dönmeleri için, Allah onları tevbeye muvaffak kılmıştır" manasındadır.

4) Bu ifade, "Onlar tevbeye devam etsinler ve tevbelerini bozacak bir şeye dönmesinler diye Allah onları tevbeye muvaffak kıldı" manasındadır.

5) Bu, "Tevbelerinden istifade etsinler ve bol sevap kazansınlar diye, Allah onları tevbe etmeye muvaffak kılmıştır. Bu iki fayda, ancak Allah'ın onları tevbeye muvaffak kılmasından sonra gerçekleşir."

İKİNCİ MESELE
Allah'ın Tevbeyi Kabul Etmesi Vacip Değildir

Âlimlerimiz, Allah'ın tevbeleri kabul etmesinin, aklen Allah'a vâcib olmadığı hususunda bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu kimseler hakkında tevbe şartları, taa işin başından beri mevcuttu. Buna rağmen Hz. Peygamber (s.a.s), onları kabul etmemiş, onlara iltifat etmemiş ve onları elli ve hatta daha fazla gün terketmiştir. Binâenaleyh eğer Allah'ın tevbeyi kabulü aklen ve mantıken vâcib olsaydı, peygamberin böyle yapması caiz olmazdı.

Cübbâî, ehl-i sünnetin bu görüşüne şöyle diyerek cevap vermiştir: "O tevbenin ta işin başından itibaren makbul olduğu, ama Hz. Peygamber (s.a.s)'in, cihad ve benzeri hususlarda emrettiği şeylerde, hiç kimse bu şeylerden geri kalma cüretini göstermesin diye, onlar üzerine bu mükellefiyetin ağır olmasını kasdetmiş olduğu söylenebilir. Hem, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onlarla konuşmaktan mü'minleri yasaklamış olması bir cezâ olmayıp, mükellefiyeti ağırlaştırmak için olmuştur." **Kadî (Abdulcebbâr)** şöyle demiştir: "Onlar gerçeği anlasınlar, günahlarını ve başlarına gelen şeyi kabul etsinler diye, Hz. Peygamber (s.a.s), bu ağır mükellefiyeti o üç kişiye yüklemiştir. İşte onların bu durumu, özürlerini açıkça söyleyen münafıkların başına gelenden caydırma hususunda daha ileridir.

(Mu'tezilî olan bu şahıslara) şöyle cevap verilir: Biz, ayetteki ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ *"Sonra Allah onları tevbeye muvaffak kıldı"* buyruğunun zâhirî manasına tutunuyoruz. Çünkü "sonra" kelimesi terâhî (zaman bakımından sonralığı göstermek) içindir. Bu kelime, tevbenin kabulünün, sonra olduğunu gösterir. Binâenaleyh siz bunu, o kabûlün ortaya konulmasının (belirtilmesinin) geciktirilmesi manasına alırsanız bu, bir delil olmaksızın, ayetin zahirî manasını bırakma olmuş olur. Buna göre eğer onlar, "Ayetin zahirini bırakmayı gerektiren, *"O, kullarının tevbesini kabul eder.."* (Şûra, 25) ayetidir" derlerse, biz de deriz ki: "Bu ayetteki *"kabul eder"* kelimesi, gelecek zaman içindir. Gelecek zaman kalıbı ise, icmâ ile, asla fevriliği (hemen yapmayı) ifade etmez."

Sonra Allah Teâlâ bu ayetini إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ *"Şüphesiz ki Allah (ancak) o, tevbeyi en çok kabul eden, hakkıyla merhamet edendir"* buyurarak bitirmiştir. Bil ki Allah Teâlâ'nın "tevvâb" sıfatının peşinden "rahîm" sıfatını getirmesi, tevbeleri,

kendisine vâcib olduğu için değil, sırf rahmet ve kereminden ötürü kabul ettiğine delâlet eder. Bu da, biz (ehl-i sünnetin), "Akleri, tevbeleri kabul etmek, Allah üzerine vacib değildir" şeklindeki görüşümüzü kuvvetlendirir.

Doğru Kişilerle Beraber Olmanın Lüzumu

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَكُونُواْ مَعَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿١١٩﴾

"Ey iman edenler. Allah'ı sayın ve sadıklarla beraber olun"

(Tevbe. 119).

Bil ki Allah Teâlâ, bu üç kişinin tevbelerini kabul ettiğini bildirince, bahsi geçen şeyi, yani cihadda, Hz. Peygamber (s.a.s)'den geri kalmayı men etme sadedinde bir ifade zikrederek, "*Ey iman edenler. Resûlullah'ın emrine muhalefet etme hususunda Allah'dan korkun ve savaşlarda (doğru olanlarla. yani Resûl ve ashabı ile birlikte olun, sakın savaştan geri kalanlardan ve münafıklarla birlikte evlerinde oturup kalanlardan olmayın*" buyurmuştur.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetin İcmaa Delil Olması

Allah Teâlâ, mü'minlerle, sâdıklarla beraber olmayı emretmiştir. Sâdıklarla birlikte olmak vâcib (şart) olduğuna göre, her zaman ve devirde, sadıkların var olması gerekir. Bu da herkesin, bâtıl üzerinde ittifak etmesine mânidir. Herkesin bâtıl üzerinde ittifak sağlaması imkansız olduğuna göre, yine herkes birşey üzerinde ittifak ettiklerinde, hakkı bulmuş olmaları gerekir. İşte bu da, icma-ı ümmetin bir hüccet olduğuna delâlet eder.

Şia'nın Masum İmam İddiasının Reddi

Eğer biri çıkıp derse ki: "Hak Teâlâ'nın, "*Sadıklarla beraber olun*" buyruğu ile, "Sâdıkların yolu üzere olun" manası kastedilmiş olabilir. Bu, tıpkı bir kimsenin, çocuğuna: "Salihlerle (iyi kimselerle) beraber ol" dediğinde,gayesi bu manayı ifade etmektir." Bunu kabul ederiz, amma diyoruz ki:"Bu emir, sadece Hz. Peygamber

(s.a.s) zamanında vardı. Binâenaleyh bu, peygamber (s.a.s) ile birlikte olma hususunda bir emirdir. Bu sebeble de bu ifade, diğer zamanlarda da bir sadığın (peygamberin) bulunacağına delâlet etmiş olmaz. Biz bunu da kabul ettik diyelim. O halde, "Şia'nın da dediği gibi, ayetteki "sâdık"ın, mükellefiyet zamanının (dünya hayatının) onsuz olması imkansız olan "masum imam" manasına olması niçin câiz olmasın?" denilir ise, birinciye şöyle cevap verilir: *"Sadıklarla beraber olun"* emri, sâdıklara uyma hususunda bir emir, onlara muhalefet etme hususunda bir nehiydir. Bu ise, her zaman sâdıkların bulunması şartına bağlıdır. Halbuki, vâcibin ancak kendisi ile tamam olacağı şey de vâcibtir. Binâenaleyh bu ayet, sâdıkların her zaman bulunacağına delâlet etmiş olur.

Bu soruyu soranın, "Ayet, "sâdıkların yolu üzere olun" manasındadır" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: "Bu, ayetin zâhirî manasını, bir delil ve sebeb yok iken bırakmaktır."

Onun: "Bu emir, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanına ait bir emirdir" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bu da şu sebeblerden ötürü yanlıştır:

1) Kur'an'da zikredilen mükellefiyetlerin, Kıyamete kadar mükelleflere yönelik olduğu, Hz. Muhammed'in dininde açık bir tevâtürle sabittir. Binâenaleyh bu mükellefiyetin durumu da böyledir.

2) Bu sîga, bütün vakitleri kapsar. Nitekim bu ifadeden istisna yapılabilmesi de bunun delilidir.

3) Ayetin lafzında, belli bir zaman zikredilmediği için, ayeti zamanların bir kısmına hamletmek, diğer zamanlara hamletmekten daha evlâ olmaz. Bunu, bir kısım zamanlara hamletmek, ta'tîle (ayeti muattal bırakmaya) götürür ki, bu bâtıldır. Ayeti, bütün zamanlara hamletmeye gelince, işte elde etmek istediğimiz netice de budur.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey iman edenler, Allah'ı sayın!"* buyruğu, onlara takvayı emreden bir ifadedir. Bu emir, müttakî olmayacak olanları da kapsayabilir. Bu da ancak, o kimsenin hata etme ihtimali olduğunda mümkün olur. Binaenaleyh ayet, hata edebilecek olanların, ismetleri (hata etmemeleri) vâcib olan kimselere uymaları gerektiğine delâlet etmiş olur. İsmetleri vâcib olanlar da Allah'ın kendileri için "sâdıklar" hükmünü verdiği kimselerdir. Bundan dolayı bu ayet, hatadan ma'sum olanın, hata edebilecek kimselerin hatalarına mânî olabilmesi için, hata edebilecek kimselerin, hatadan masum olanlarla birlikte olmaları gerektiğine delalet eder. İşte bu, her zaman için söz konusudur. Binâenaleyh bunun her zaman bulunması gerekir.

Soruyu soranın, "Bundan muradın, mü'min kimsenin, her zaman mevcud olan ma'sum ile birlikte olması manası olması niçin caiz olmasın?" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Biz de, mutlaka her zaman bir ma'sumun olması gerektiğini kabul ederiz. Fakat biz bu ma'sumun, Ümmet-i Muhammed'in topluluğu olduğunu söylüyoruz. Siz ise, bu ma'sûm'un, ümmetten biri olduğunu iddia ediyorsunuz. Bu

sebeble biz, bu ikincisinin yanlış olduğunu söylüyoruz. Çünkü Allah Teâlâ, mü'minlerden herbirine sâdıklarla birlikte olmayı vâcib kılmıştır. Bu ise, mü'min için ancak, o sâdığın kim olduğunu bilmesi hâlinde mümkün olur. Bu, o sadığın kim olduğunu bilmeyen için mümkün değildir. Binâenaleyh sadığın kim olduğunu bilmeyen de, sadıklarla beraber olmakla emrolunmuş olsaydı, bu "teklif-i mâlâ yutak" olurdu. Bu ise câiz değildir. Fakat biz, ismet sıfatını taşıyan belli bir insan bilemiyoruz. Bizim, böylesi (ma'sum) bir insanı bilemiyeceğimizi bilmemiz, zarûri ve kesindir. Öyleyse Hak Teâlâ'nın, *"Sadıklarla beraber olun"* emri, belli bir şahısla birlikte olma hususunda bir emir olmamış olur. Bu yanlış olunca, geriye bu ifadeden muradın, ümmetin topluluğu ile (geneli ile) birlikte olma ihtimali kalır. Bu da, ümmetin genelinin görüşünün hak ve doğru olduğuna delâlet eder. Bizim, "icma bir delildir" sözümüzün manası işte budur.

İKİNCİ MESELE
Doğruluğun Lüzum ve Fazileti, Yalanın Çirkinliği

Ayet, doğruluğun (sıdk'ın) faziletine ve derecesinin yüceliğine delalet etmektedir. Durumun böyle olduğunu şunlar da teyid etmektedir:

a) Rivayet edildiğine göre birisi Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelir ve: "Ben, sana iman etmek isteyen birisiyim. Fakat içki içmeyi, zina etmeyi, hırsızlık yapmayı ve yalan söylemeyi de severim. İnsanlar senin bütün bunları haram kıldığını söylüyorlar. Ben ise, bunların hepsini bırakmaya tâkat getiremem. Eğer sen bunlardan sadece birisinden vazgeçmemi kâfi görürsen, sana iman ederim" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Yalanı bırak"* buyurur. O da bunu kabul eder ve müslüman olur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılınca, birileri ona içki sunarlar. O, (kendi kendine) "Eğer içersem, peygamber de bana içip içmediğimi sorar ve ben de yalan söylersem, verdiğim sözde durmamış olurum. Yok eğer doğru söylersem, o zaman da bana hadd (içki cezası) uygular" diye düşündü ve içki içmedi. Sonra ona birileri zina teklifinde bulundular. Aynı düşünce hatırına gelince, ona da yanaşmadı. Hırsızlık meselesinde de böyle oldu. Bunun üzerine bu şahıs, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek "Yaptığın, ne kadar güzel! Sen beni yalandan men edince, bütün kötülük kapılarını bana kapatmış oldun" dedi ve herşeyden tevbe etti.

b) **İbn Mes'ûd** (r.a)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Size doğruluk gerekir. Çünkü doğruluk insanı birre (iyiliğe) yaklaştırır. Birr de cennete yaklaştırır. Hiç şüphesiz kul doğru olur ve böylece Allah katında sıddîk (dosdoğru) olarak yazılır. Aman yalandan sakınınız! Çünkü yalan insanı fücûra (günaha), fücûr da cehenneme yaklaştırır. Hiç şüphesiz adam yalan söyler ve böylece Allah katında kezzâb (yalancı) diye yazılır. Baksana insanlar için صَدَقْتَ (Doğru oldun, doğru söyledin); بَرِرْتَ (iyi oldun), ve فَجَرْتَ (azdın, günaha daldın), كَذَبْتَ (yalan söyledin) ifadeleri kullanılır."

c) Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an'da iblisten naklettiği, *"O, "senin izzetine andederim ki, içlerinden ihlâsa erdirilmiş mü'min kulların müstesnâ, onların hepsini muhakkak*

azdıracağım" (Sâd, 82-83) ifadesi hakkında şu söylenmiştir: "İblis böyle bir istisna yapmıştır. Çünkü eğer o bu istisnayı yapmamış olsaydı, bütün insanları yoldan çıkarma iddiasında yalancı olmuş olurdu. Böylece o, yalandan kaçınarak bu istisnayı yapmıştır. Binâenaleyh yalan iblisin bile kaçındığı birşey olduğuna göre, müslümanın ondan kaçınması haydi haydi şart olur.

d) İmanın, diğer taatlardan değil de doğruluktan (sıdktan) sayılması, doğruluğun faziletine; küfrün de, diğer günahlardan değil de yalandan sayılması, yalanın kötülüğüne delâlet eder.

Alimler yalanın kabîh (kötü ve çirkin) olmasını gerektiren şeyin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. (Ehl-i sünnet) alimlerimiz onun kabîh olmasını gerektiren şeyin, yalanın hem âlemin hem de insanın işlerini bozması olduğunu söylemişlerdir. **Mu'tezile** ise, yalanın kabih olmasını gerektiren şeyin, bizzat yalan oluşu olduğunu söylemişlerdir. Bizim delilimiz, Hak Teâlâ'nın, "*Ey iman edenler, eğer bir fâsık size bir haber getirirse, onu tahkik edin (araştırın). Yoksa bilmeyerek bir topluluğa sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz*" (Hucurât, 6) ayetidir. Bu, "fâsığın sözünü kabul etmeyin. Çünkü çoğu zaman onun sözü yalan olur. Böylece o yalanı kabul etmekten dolayı, sonunda pişman olacağınız bir iş yaparsınız" demektir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın iyilikleri ihlal eden bir neticeye götürmesi ihtimalinden dolayı, yalan olabilecek şeyleri reddetmeyi vacib kıldığına delâlet eder. Bundan dolayı, yalanın kabîh olmasını gerektiren şey, onun zararlara sebeb olmasıdır.

Kadî de kendi görüşüne şu şekilde delil getirmiştir: "Bir kimse bir menfaat elde etme veya bir zararı giderme çabasına girer ve onun bunlara ulaşması da yalan ve doğru söylemesi ile mümkün olursa, bu durumda onun doğruyu bırakıp yalana başvurmasının caiz olmayacağı aklın bedâheti ile anlaşılır. Şayet o kimsenin bu neticeye ulaşması iki doğru ile mümkün olmuş olsaydı, o zaman onun bu iki doğrudan birisini bırakıp diğerine başvurması caiz olurdu. Binâenaleyh eğer yalan, bir menfaatten veya bir zararı gidermeden ötürü güzel olmuş olsaydı, yalanın durumu, doğrunun durumu gibi olurdu. Bu böyle olmadığına göre, yalanın sadece her hâlukârda kâbih bir şey olmuş olduğu anlaşılır. Bir de eğer yalan hasen (güzel) olmuş olsaydı, bir maslahat (fayda) söz konusu olduğunda, Allah'ın onu emretmesinin caiz olması gerekirdi. Bu da, Allah'ın haberlerine güvenilmeme neticesine götürürdü." **Kadî**'nin tefsirinde yaptığı izah işte budur.

Onun birinci iddiasına şöyle cevap verilir: "İnsanlarca, yalan, âlemin maslahatlarını (düzenini) bozduğu için, taa ömrünün başından itibaren, yalanın çirkin bir iş olduğu kabul edilince, bu onun gözünün önünden hiç ayrılmayan ve hayali kaybolmayan bir sûret olmuş olur. Bu suretin bu hususta hüküm vermesi sözkonusu olursa, onda kökleşmiş adet onun kabîh (çirkin) olduğuna hükmeder. Bundan dolayı eğer siz insanın böylesi bir âdetten uzak bulunmasını ve neticeye ulaştırma bakımından yalan ile doğrunun eşit olduğunu farzetmeniz halinde bir tercihin olabileceğini kabul etmeyiz."

Kâdî'nin ikinci delîline de şöyle cevap verilir: Size göre Allah Teâlâ'nın yalan söylemeyişinin sebebi şudur: "Allah yalan söylemez, çünkü çirkindir. Allah bu çirkinliği irtikâb etmez, çünkü yalandır!" Binâenaleyh Allah'dan yalanın sâdır olmasının imkansız olması gerekçesi ile bu manayı kabul etmeniz halinde devr-i fasit lâzım gelir ki, devir bâtıldır.

Medine'nin Çevresindeki Bedeviler

مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا
بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
وَلَا يَطَئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ
إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ
وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾

"Ne Medinelilerin, ne de çevrelerindeki bedevilerin, Allah'ın Resûlünden geri kalmaları ve bizzat kendisine, canla başla rağbet etmemeleri olacak şey değildir. Çünkü onların Allah yolunda bir susuzluk, bir yorgunluk, bir açlık (çekmeleri), kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları, bir düşmana karşı bir muvaffakiyete nâil olmaları yoktur ki mukâbilinde kendileri için de bu sebeble iyi bir amel yazılmış olmasın. Çünkü Allah iyilik edenlerin mükâfaatını zayi etmez. Onlar, gerek küçük, gerek büyük herhangi bir masraf yapmaya dursunlar bir vâdiyi geçmeyedursunlar, mutlaka Allah o yapageldikleri şeyden daha güzelliyle onlara mükâfaat vermek için, (bütün onlar) hesablarına yazılmıştır"

(Tevbe, 120-121).

Bil ki Allah Teâlâ: *"Sadıklarla beraber olun"* buyruğu ile, bütün savaşlarda ve toplantılarda Hz. Peygamber (s.a.s)'le birlikte olmanın vâcib olduğunu bildirince, bunu

te'kid ederek, bu ayette de, Peygamber'den ayrılmayı yasaklayıp, "*Ne Medinelilerin ne de çevrelerindeki bedevilerin, Allah'ın Resûlünden geri kalmaları (...) olacak şey değildir*" buyurmuştur.

Medine'nin etrafında yerleşmiş olan bedeviler: **Müzeyne, Cüheyne, Eşca', Eslem** ve **Gıfâr Kabîleleri**dir. Bunu, **İbn Abbas** (r.a) haber vermiştir.

Bu tabirin, Medine'nin etrafında olan bütün bedevileri kapsadığı, çünkü lafzın umumî olduğu, bunu tahsis etmenin delilsiz bir iddia olacağı da ileri sürülmüştür.

Her iki görüşe göre de, Resûlullah (s.a.s) sıcak altında iken ve sıkıntı çekerken, kendilerinin Resûlullah'dan ayrılıp canlarını koruma ve refah peşinde olmaları uygun olmaz.

Cenâb-ı Hak, وَلاَ يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ *"Bizzat kendisine canla başla rağbet etmemeleri yasaktır"* buyurmuştur. Arapça'da "Ondan vazgeçtim, onu terkettim, ondan geri durdum" manasında رَغِبْتُ بِنَفْسِي عَنْ هَذَا الْأَمْرِ; yine, "ona karşı harîs oldum, onu bırakmadım" manasında أَنَا أَرْغَبُ بِفُلاَنٍ عَنْ هَذَا denilir. Buna göre mana, "Onların, Peygamberin kendisi için tercih ettiği şeyi, kendi nefisleri için istememeleri uygun olmaz" şeklinde olur.

Bil ki bu ifadenin zahiri, onların hepsine cihadın farz olduğunu göstermektedir. Fakat biz, hasta, zayıf ve âciz kimselerin, hem aklî delil ile hem, *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) ve *"A'mâ olana bir harec (günah) yok..."* (Nur, 61) ayetleri ile, bu ayetin genel hükmünün dışında bırakıldıklarını söylüyoruz.

Cihadın farz-ı ayn olmadığı meselesine gelince, bunun böyle olduğuna da icma delalet etmektedir. Böylece bu da, ayetin umumi hükmünden tahsis edilmiş ve bu iki şeklin dışındaki herkes, bu umumi hükmün muhtevasında kalmış olurlar.

Cihada Çıkanların Kazançları

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'den geri kalmayı, yasaklayınca, onlara bu yolculukta isabet edecek her çeşit güçlüğün Allah katında büyük bir ücrete vesile olduğunu beyan buyurmuş ve sonra şu beş hususu zikretmiştir:

1) O'nun ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لاَيُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ "Bunun sebebi şudur: Çünkü onların *"Allah yolunda bir susuzluk isabet etmez ki..."* buyruğunun ifade ettiği husus." **Zama'** kelimesi, şiddetli susuzluk demektir. Nitekim Arapça'da bir kimse iyice susadığında, ظَمِأَ فُلاَنٌ denilir.

2) O'nun وَلاَ نَصَبٌ *"bir yorgunluk"* kelimesinin ifade ettiği husus. Bu, "bitkinlik, yorgunluk" demektir.

3) O'nun وَلاَ مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ *"Allah yolunda bir açlık..."* sözünün ifade

ettiği husus. Cenâb-ı Hak bununla, kendisinde karnın adetâ sırta yapıştığı şiddetli açlığı murad etmiştir. Bu manada, فُلانٌ خميصُ البطنِ denilir.

4) O'nun ولا يطؤن موطئا يغيظ الكفار *"Kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları"* buyruğunun ifade ettiği husus. Bu, "Mü'min ayağını. atı tırnağını, devesi tabanını bir yere bastığı zaman, mutlaka bu kâfirlerin gayzına sebeb olur" demektir. **İbnü'l-A'râbî,** Arapça'da, "Onu kızdırdı, öfkelendirdi" manasında, غاظهُ، غيَّظَهُ ve أغاظهُ fiillerinin aynı manada olarak kullanıldığını söylemiştir.

5) O'nun ولا ينالون من عدوّ نيلاً الا كُتب لهم به عملٌ صالحٌ *"Bir düşmana karşı bir muvaffakiyyete nail olmaları. yani bir esir almaları veya onları öldürmeleri, az-çok onları bir hezimete uğratmaları yoktur ki mukabilinde kendileri için de bu sebeble iyi bir amel yazılmış olmasın. yani bu. Allah katında bir ibadet ve bir yakınlaşma sebebi olmamış olsun"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Biz diyoruz ki bu ayet, Allah'a itaatta bulunmaya niyetlenen herkesin, oturmasının, kalkmasının, yürümesinin, harekât ve sekenâtının, evet bütün bunların Allah katında yazılmış birer hasene olduğuna delâlet eder. Masiyet ve günah tarafındaki hüküm de böyledir. Binâenaleyh, tâatın bereketi, masiyetin de uğursuzluğu ne kadar büyüktür!

Alimler bu ayetin ifade ettiği hüküm hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Katâde** şöyle demiştir: "Bu hüküm, Resûlullah'a has olan hükümlerdendir. Binâenaleyh, Resûlullah'ın bizzat kendisi savaştığı zaman, mazeretsiz olarak, hiç kimsenin ondan ayrılması caiz olmaz."

İbn Zeyd de şöyle demiştir: "Bu, müslümanlar az iken böyleydi. Onların sayısı çoğalınca, Allah Teâlâ, bu ayetin ifade ettiği hükmü, *"Mü'minlerin hepsinin topyekün savaşa çıkmaları münasip değildir"* (Tevbe. 122) ayetiyle neshetmiştir." **Atiyye** ise şöyle demiştir: "Onların, Hz. Peygamber (s.a.s) onları bir şeye davet edip onlara emrettiğinde, Allah'ın Resûlünden ayrılma ve O'nu yalnız bırakma hakları bulunmamaktadır. Doğru olan da budur. Çünkü, Allah'ın Resûlü bir şey emrettiğinde, ona itaat ve çağrısına icabet etmek ister istemez gerekir. Görevlendiren veya tayin eden idarecilerin emirleri de böyledir. Zira görevlendirilen birinin geri kalmasını tecviz edersek, bu yalnız bir kimseye münhasır kalmaz ve neticede cihad muattal olur."

Daha sonra ولا ينفقون نفقةً صغيرةً ولا كبيرةً *"Onlar. gerek küçük. gerek büyük herhangi bir masraf yapmayadursunlar"* buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak bu beyanıyla, isterse bir hurma tanesi veya ondan da az bir şey, isterse bir kılıçbağı veya ondan da az bir şeyi kasdetmiştir.

Yine Cenâb-ı Hak, ولا يقطعون واديا *"Bir vadiyi geçmeyedursunlar"* buyurmuştur. Vadi, dağlar ile tepeler arasında kalan ve sel yatağı olan her boşluğa, mekâna verilen isim olup, çoğulu **evdiye**'dir.

Cenâb-ı Hak إِلَّا كُتِبَ *"yazılmış olmasın"* buyurmuştur. Yani, "Allah, o infâk ve o hareketi, mutlaka onlar lehine olarak yazar" demektir.

Daha sonra لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Mutlaka Allah o yapageldikleri şeyden daha güzeliyle onlara mükâfaat vermek için"* buyurulmuştur. Bu ifadede, iki izah bulunmaktadır:

a) Ayette geçen **ahsen** kelimesi, onların yapmış oldukları fiillerin sıfatlarındandır. Onların yapmış oldukları fiiller içinde vâcib, mendûb ve mübah olanlar bulunmaktadır. Allah Teâlâ onlara, kendilerinin yapmış oldukları en güzel fiile göre mükâfaat vereceğini beyan buyurmuştur ki, bu durumda, bu "en güzel" tabirine, mübah olanlar değil de, vâcib (farz) ve mendûb olanlar girer.

b) **Ahsen** lafzı, "cezâ-mükâfaat" kelimesinin sıfatıdır.. Buna göre "Allah onları, yapmış oldukları amellerine mukabil en güzel, en yüce ve en üstün mükâfaatla ödüllendirir" ki işte bu da, Allah'ın verecek olduğu ilahi mükâfaattır.

* *
*

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً ۚ فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴿١٢٢﴾

"Bununla beraber mü'minlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları münasip değildir. O halde onların her sınıfından yalnız birer zümre savaşa gitmeli, kimi de -din ve şeriat ilimlerini iyice öğrenmeleri ve kavimleri savaştan dönüp kendilerine geldikleri zaman onları uyarmaları için- gitmeyip kalmalıdırlar. Olur ki bu suretle mü'minler aykırı hareketlerden kaçınırlar"

(Tevbe, 122).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Din Âlimi Yetiştirmenin Gerekli Olduğu

Bil ki bu hususta şu iki şey söylenebilir:

a) Bu ayet, cihad hükümlerinin geriye kalanlarından birisidir.

b) Bu, cihadla herhangi bir münasebeti bulunmayan yeni bir sözdür.

Birinci ihtimale gelince, **İbn Abbas** (r.a)'dan şöyle dediği

rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa çıkarken, ondan, münafık veya mazereti olanlardan başkası ayrılmaz, savaştan geri kalmazdı. Allah Teâlâ, münafıkları, **Tebük Savaşı** vesîlesiyle iyice ayıplayıp kınayınca mü'minler, "Allah'a yemin olsun ki biz, hiçbir savaş ve hiçbir seriyyede Hz. Peygamber'den ayrılmayacağız!.." dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye gelip kâfirler üzerine seriyyeler gönderince, geride kalan müslümanların tamamı da savaşa gittiler ve Hz. Peygamberi Medine'de yapayalnız bıraktılar. İşte bunun üzerine bu ayet-i kerime nazil oldu." Buna göre ayetin ifade ettiği mana şu olur: "Mü'minlerin topyekün savaşa gitmeleri uygun olmaz. Tam aksine, onların iki kısma ayrılmaları gerekir. Bir kısım, Hz. Peygamber'in hizmetinde kalırken, diğeri de savaşa gider." Bu böyledir zira, o zaman İslamiyyet, savaşmaya, cihad etmeye ve kâfirleri ezip geçmeye muhtaç idi; bu gerekiyordu. Yine, yeni yeni mükellefiyetler ortaya çıkıyor ve şer'i hükümler iniyordu. Müslümanların, Hz. Peygamberin yanında kalmaya ve böylece de, o yeni hükümleri öğrenmeye, o mükellefiyetleri bellemeye ve onları orada bulunmayanlara tebliğ etmeye ihtiyaçları vardı. Böylece o zaman, gerekli ve şart olanın, Allah'ın Resûlü'nün sahabesinin iki kısma ayrılması olduğu sabit olmuş olur. Bunlardan birisi, savaş ve cihada gidecek, diğeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında kalacaktır. Böylece, savaşa giden kısım, savaşa katılmayanları da temsil etmiş olacak, Medine'de, Hz. Peygamberin yanında kalan kısım da, dinî ilimleri öğrenme hususunda savaşa iştirak etmiş olanları temsil etmiş olacaktır. İşte bu suretle de, her iki kısmın dinî işleri tamamlanarak ifa edilmiş olacaktır.

Sen bunu iyice kavradığın zaman biz diyoruz ki: Bu görüşe göre şu iki ihtimal ortaya çıkar.

Dinde Derinleşenler Savaşa Çıkmayanlardır

Birinci ihtimal: Medine de kalan kısmın, dini öğrenen kısım olmasıdır. Şu sebeble ki onlar, devamlı Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunup vahyi ve ayetlerin nüzûlünü müşahade edip, her ne zaman bir mükellefiyet ve yeni bir hüküm geldiğinde, onu öğrenip iyice bellerlerdi. Binâenaleyh, savaşa giden kısım onlara dönüp başvurduğunda, Medine'de kalan bu kısım, öğrendikleri mükellefiyet ve hükümleri onlara tebliğ ederek bildiriyordu. İşte bu izaha göre ayette bir takdir yapmak gerekir. Buna göre ayetin takdiri, "Onlardan bir kısmının savaşa katılması; bir kısmının da, Medine'de kalarak dini iyice öğrenip, kavimlerine, yani savaşa katılanlar, savaştan döndükten sonra kendilerine başvurduğunda, onlara o hükümleri bildirmeleri gerekmez miydi? Böylece de savaştan dönenler, o yeni hükümleri öğrenince, Allah'a isyan etmekten sakınmış olurlar" şeklinde olur.

Dinde Derinleşenler Savaşa Çıkanlardır

İkinci ihtimal: Dini öğrenme işinin, savaşa katılanlara ait olmasıdır. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür. Buna göre ayetin manası, "Onlardan herbir fırkadan, bir

kısmın savaşa katılması gerekmez mi? Böylece savaşa katılan o kısım, din hususunda fakîhler olmuş olurlar. Böyleçe, onların fakîh olmasından maksad, onların, müslümanların müşriklere gâlip gelmelerini ve pek az sayıda olmalarına rağmen, müşrikler dünyasına üstün gelmiş olduklarını müşahede etmiş olmalarıdır. O durumda onlar bunun, Allah Teâlâ'nın, yardım ve desteğini onlara vermiş ve tahsis etmiş olduğunu ve O'nun, Muhammed (s.a.s)'in dinini yüceltmeyi, şeriatini kuvvetlendirmeyi murad etmiş olduğunu anlamış olurlar. Binâenaleyh savaşa katılan bu topluluklardan bazı kimseler, kâfir olan kavimlerine, (hısım ve akrabalarının) yanına vardıklarında, onları, müşahede etmiş oldukları nusret, fetih ve muzafferiyyet mucize ve delilleriyle inzâr edip uyarırlar. Böylece de o kâfir kimseler Allah'a isyan etmekten sakınırlar da, küfrü, şekki ve nifakı terkederler " şeklinde olur.

Bu görüş de, ihtimal dahilindedir. **Kadî,** bu görüşü tenkid ederek, "Bu müşahede, dinde fıkıh (derinleşme) sayılmaz" demiştir.

Kadî'ye şu şekilde cevap vermek mümkündür: Savaşa katılanlar, silahı, yiyeceği olmayan az sayıdaki bir topluluğun, yiyeceği ve içeceği bol,ihtişamı çok olan büyük bir kâfir topluluğuna gâlip geldiklerini görüp müşâhede ettiklerinde, esas maksat olan şeyi, iyiden iyiye kavramış olurlar. Bu esas maksat da, bu durumun (az bir kimsenin, kalabalık bir gruba galip gelmesinin) Allah'dan olup beşer tarafından olmayışıdır. Çünkü, şayet bu beşer tarafından yapılan bir şey olsaydı, o zaman, az sayıdaki kimseler, kendilerinden kat kat fazla olan kimselere gâlip gelemezlerdi ve bu din de her gün kat kat artarak ilerleyemezdi. Bu nükteyi ve inceliği anlama uyanıklığını göstermek, hiç şüphesiz ki bir anlamda "fıkh" (derin-anlayış)dır.

Bir **üçüncü ihtimale** gelince, bu da şudur: Bu ayetin, cihad hükümlerinden geriye kalanlardan olmayıp, tam aksine bunun, kendi başına müstakil bir hüküm olduğunun söylenmesidir. Bu şöyle izah edilebilir: Allah Teâlâ, bu surede hicret meselesini beyan buyurup, sonra da cihadı emredince -ki bunlar, seferle ilgili iki ibadettir- Hz. Peygamber'den öğrenilen fıkhın da bir ibadet olduğunu beyan buyurmuştur ki, bunun da seferle ilgisi bulunmaktadır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Dinde fakîh (derin anlayışlı) olmak için, topyekûn Hz. Peygamberin yanında kalmaları uygun olmaz. Tam aksine bu, vâcib de değildir, câiz de. Bunun durumu,özrü bulunmayan herkesin mutlaka katılması gereken ve Peygamber'le beraber yapılan cihadın durumu gibi olmaz* " buyurmuştur.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, فَلَوْلَانَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ *"Bununla beraber mü'minlerin hepsinin topyekûn savaşa çıkmaları münasip değildir"* buyurmuştur. Yani, "Şehirde eğleşen fırkalardan bir kısmı, dinde derinleşmek, helâlı haramı öğrenmek, vatanlarına dönüp, küfürlerinden vazgeçsinler diye, kavimlerini uyarıp sakındırmak için, Hz. Peygamber'in huzuruna varsın " demektir. Takdirin böyle olması halinde bundan

murad, dinde derin anlayışlı olmak ve dinî meseleleri iyice öğrenmek için Hz. Peygamber'in huzuruna varmanın vacib olması olur.

İlim Öğrenmek İçin Yolculuk Şart mıdır?

Buna göre şayet, "Ayet, fıkh öğrenmek, dinde derinleşmek için, her dönemde sefer edip gurbete çıkmanın vâcib olduğuna delâlet eder mi?" denilirse, biz deriz ki:

Fıkh öğrenmek, ancak, o kimsenin sefere çıkmasıyla elde edilebiliyorsa, o kimsenin bu sefere çıkması vâcib olur. Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında da durum böyleydi. Çünkü şerîat (dinî hükümlerin bütünü), henüz nihayete ermemiş, aksine her gün yeni bir hüküm, yeni bir mükellefiyet zuhûr ediyordu. Halbuki, bizim zamanımızda ise, şer'î hükümler kesinleşip yerleşmiştir. Binâenaleyh, bir kimse kendi vatanında (beldesinde) ilim elde etme imkânına sahip ise, onun sefere çıkması vâcib olmaz. Ancak ne var ki ayetin lafzı, sefer etmeye dair bir delil olunca, pek yerinde olarak, biz de, kendisinden yararlanılan mübarek bir ilmin ancak seferde elde edilebileceği kanaatine vardık.

İKİNCİ MESELE
Lev lâ İle Hellâ Edatları Hakkında

Bu ayette zikredilen lafızlarından tefsir edilmesi gerekenlerden birisi de **lev lâ** kelimesidir. Bu kelime, fiilin başına geldiği zaman, **hellâ** edatı gibi, teşvik manasını ifade eder: (olmalı, olmalı değil miydi?) **Lev lâ** edatının, **hellâ** manasını taşıması yerindedir. Zira **hellâ** da, iki kelimeden meydana gelmiş olup, bunlardan birisi istifham ve arz (sunma) edatı olan **hel**, (diğeri de **lâ**)dır. Çünkü sen bir kimseye هَلْ تَأْكُلُ "Yer misin?" هَلْ تَدْخُلُ "Girer misin?" dediğinde, böylece sanki sen ona, bu yeme ve girme işini arzetmiş olursun. Diğer kelime ise **lâ** edatıdır. Bu edat, inkar ve **cahd** manasını ifade eder. O halde, **hellâ** birisi **arz**, diğeri **cahd** manası ifade eden iki şeyden mürekkeb olmuş olur. Buna göre sen, هَلاَّ فَعَلْتَ كَذَا "Keşke şunu yapsaydın!" dediğinde, o zaman sen sanki, "Yaptın değil mi?" demiş, sonra da, bununla birlikte **lâ**, yani, "Hayır sen onu yapmadın " demiş olursun. Binâenaleyh, bu ifadede o fiilin vâcib (gerekli) olduğuna ve, fiilin yapılmaması suretiyle, bu gerekliliğin ihlal edildiğine dikkat çekmek söz konusudur. Aynı şey **levlâ** edatı hakkında da söylenilebilir. Çünkü sen, لَوْلاَ دَخَلْتَ عَلَيَّ (Yanıma girmeli değil miydin?) ; "yanımda yemeli değil miydin?" dediğinde, bunun manası da, bir arz ve o işi yapması halinde, senin sevineceğini haber vermektir. Aynı şey **lev mâ** hakkında da söz konusudur. Cenâb-ı Hakk'ın لَوْمَا تَأْتِينَا بِالْمَلٰئِكَةِ "*...bize melekleri getirmeli değil miydin?*" (Hicr, 7) ayeti de böyledir. Böylece, **levlâ, hellâ** ve **levmâ**'nın manaları birbirine yakın olan lafızlar olduğu sabit olmuş olur ki, hepsinden maksad da, terğîb ve teşvîktir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَوْلاَنَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَآئِفَةٌ buyruğunun manası, "Onlar bunu yapmalı değil miydi?" şeklinde olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Ayet, Haber-i Vahidin Hüccet Olusuna Delildir

Bu ayet, haber-i vahidin bir hüccet olduğunu benimseyenler için, güçlü bir delildir. Biz bu meseleyi, **Kitabu'l-Mahsûl Mine'l-Usûl** adlı eserimizde uzun uzadıya ele aldık. Bizim burada diyeceğimiz ise şudur: Her üç kişi bir fırkadır. Allah Teâlâ, her fırkadan bir kısmın çıkmasını vacib kılmıştır. Üçten çıkan ya iki olur, ya da bir. Binaenaleyh (savaşa çıkan) "taife'nin, ya iki veya bir olması gerekir. Daha sonra Allah Teâlâ, onların haberlerine göre amel etmeyi vacib kılmıştır. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "... *onları korkutmaları için*" ifadesi, onların haber vermelerinden ibarettir. O'nun, "*Olur ki, kaçınırlar*" buyruğu ise, onların kavimlerine, onların haberlerine göre amel etmelerini vacib kılmayı ifade eder. Bu da, bir veya iki kişinin haberinin, şeriatta bir delil olmasını iktiza eder.

Kâdî Abdülcebbar'ın Buna İtirazı ve Ona Verilen Cevap

Kâdî ise şöyle demiştir: "Bu ayet, haber-i vahidle amel etmenin vacib olduğuna delâlet etmez. Çünkü "taife" bazan, haberinin bir hüccet olduğu bir topluluk, cemaat olabilir. Bir de, Cenâb-ı Hakk'ın, "... *onları korkutmaları için*" ifadesi, kavim kabul etmese dahi, doğru olan bir sözdür. Nitekim, kabul edilmesi gerekmese dahi, bir şahidin (çağırıldığı zaman) şehadette bulunması gerekir. Bir diğer husus da, "inzâr" kelimesinin, korkutma manasını tazammun etmiş olmasıdır. Bu kadar şey, haber-i vâhidle amel etmenin vacib olmasını gerektirmez."

Buna şöyle cevap verilir: "Onun, "taife" bazan bir cemaat olabilir" şeklindeki görüşünün cevabı şudur: Biz, her "üç"ün bir fırka olduğunu beyan ettik. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak her fırkadan bir kısmın çıkmasını vacib kılınca, o zaman taifenin ya iki veya bir olması gerekir. Bu da, "tâife"nin, haberleriyle bir ilmin meydana geldiği cemaat manasına gelmesi hususunu iptal eder."

Şayet onlar, "Allah Teâlâ o grupların sözleriyle amel etmeyi vâcib kılmıştır. Belki de onlar, sayı bakımından, sözleriyle ilmin tahakkuk edeceği bir sayıya ulaşmışlardır" derlerse, biz deriz ki:

Allah Teâlâ, her gruba, kendi kavimlerinin yanına dönmelerini vâcib kılmıştır. Bu da, her kısmın, hususi bir topluluğa dönmesini gerektirir. Daha sonra Allah, o grubun sözüyle amel etmeyi vacib kılmıştır ki, işte bu da neticeyi ifade eder. **Kadî**'nin, "Hak Teâlâ'nın وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ buyruğu, her ne kadar kabûlü gerektirmese bile, yerinde olan doğru bir sözdür" şeklindeki sözüne gelince, biz diyoruz ki: Biz, haber-i vahidle amel etmenin vacib olduğu hususunda, Cenâb-ı Hakk'ın ....وَلِيُنْذِرُوا buyruğuna değil, tam aksine O'nun لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ buyruğuna tutunmaktayız. Bu, bu inzârın, yapılan o inzara uygun olarak amel etmeyi gerektirmesine binâen, sakınma hususunda, Cenâb-ı Hak tarafından yapılan bir teşviktir. İşte bu cevapla, **Kadî**'nin, "İnzâr, korkutma manasını ihtiva eder. Bu kadar şey de, onunla amel etmenin vâcib olmasını gerektirmez" şeklindeki üçüncü sorusuna da cevap verilmiş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayet, dinde derin anlayış sahibi olmak ve öğrenmek, taallümde bulunmaktan maksadın, halkı Hakk'a davet etmek ve onları, güçlü olan İslâm dinine, Sırat-ı Müstakîme irşad etmek olması gerektiğine delâlet eder. Çünkü âyet, onların kavimlerine döndüklerinde, kavimlerini gerçek ve hak olan dinle inzâr edecekleri ve onların da, cehâlet ve masiyetten kaçınarak, dini kabul etmeye arzu duyacakları gerekçesiyle, Allah Teâlâ'nın onlara dinde derin anlayışlı ve bilgili olmayı emrettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, işte bu gayeden dolayı, derin anlayışlı olmak ve öğrenimde bulunmak isteyen herkes güçlü bir metod ve dosdoğru bir yol üzerinde olmuş olur. Kim de bu yola iltifat etmez, dini âlet ederek dünyayı talep ederse, amel bakımından, en çok ziyana uğrayanlardan olurlar. Öyle ki, kendileri iyi yapıyor sanarak dünya hayatındaki sa'y ü amelleri boşa gitmiş olur.

★ ★
★

Kâfirlerin Hepsiyle Birden Değil, En Yakında Olanlarla Savaşmak

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُواْ فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾

"Ey iman edenler, kâfirlerden size yakın olanlarla muharebe edin. Onlar sizde büyük bir azim ve katılık bulsunlar. Bilin ki Allah, muhakkak takva sahipleriyle beraberdir"

(Tevbe, 123).

Bil ki **Hasan el-Basrî**'nin: "Bu ayet, bütün müşriklerle savaşmakla ilgili emir gelmeden önce nazil oldu. Daha sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bütün müşriklerle savaşın "* (Tevbe, 36) ayetiyle neshedilmiştir" dediği nakledilmiştir.

Muhakkik ulemâya gelince onlar, böyle bir neshi kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, bütün müşriklerle savaşmayı emredince, mü'minleri, bu konuda, en doğru ve en uygun olan yola sevketmiştir ki, bu da onların, cihad fiiline en yakından başlayarak gitgide uzağa doğru genişletmeleridir. Baksanıza, (dine) davet işi de, aynı şekilde olmuştur. Zira Cenâb-ı Hak, *"Sen (ilkin) en yakınlarını inzâr et"* (Şuara, 214) buyurmuştur. Savaş da, aynı tertib ve usûle göre yapılmıştır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), ilk önce kavmiyle savaşmış, sonra onlardan diğer Araplarla savaşmaya geçmiş, diğer Araplarla savaştıktan sonra Şamlılarla savaşmaya

başlamıştır. Sahabe (r.a.) de, Şam'ın işini bitirince, Irak'a girmiştir. Biz, şu sebeplerden dolayı, savaşa yakın bölgelerden başlamanın daha uygun olduğunu söylüyoruz:

a) Kâfirlerin tamamına, aynı anda mukabele etmek imkânsızdır. Küfür noktasında müşterek olmalarından dolayı, onlarla savaşmanın ve onlarla muharebe etmenin vâcib olması hususunda, onların hepsi aynı olup, aynı anda hepsiyle savaşmak da imkânsız olunca, bunlar arasında bir tercih yapmak gerekir. Dine davette ve diğer işlerde olduğu gibi, yakınlık apaçık bir tercih sebebidir. Baksana, emr-i maruf nehy-i münkerde de, orada bulunanlarla işe başlamak, bu iş için uzak beldelere gitmekten daha evlâdır. Binâenaleyh, işe en yakın ile başlamak gerekir.

b) En yakından işe başlamak daha evlâdır. Çünkü bu konuda yapılacak harcamalar daha azdır; aynı zamanda, binite, âlet ve edevata duyulacak ihtiyaç da aynı şekilde azdır.

c) Savaşan birlik, yakını bırakıp uzağa gittiğinde, kendi çoluk çocuğunu bir fitne ve musibete maruz bırakmış olurlar.

d) İslâm yurduna tecavüz edenler, ya güçlüdürler, ya da zayıf. Binâenaleyh, onlar şayet güçlü iseler, onların İslâm beldesine saldırması, uzaktaki kâfirlerin saldırmasından daha kuvvetli ve daha çok olur. En kuvvetli ve çok olan şerrin def' edilmesi daha uygundur. Yok eğer onlar, zayıf iseler, müslümanların onlara hükümran olması daha kolay; onların hezimete uğramaları sebebiyle de, İslam'ın izzetinin tahakkuk etmesi daha yakın ve daha kolay olmuş olur. Binâenaleyh en yakın ile işe başlamak daha evladır.

e) İnsanın, kendisine yakın olanların durumuna vâkıf olması, kendisinden daha uzak olanların durumuna vâkıf olmasından daha kolaydır. Durum böyle olunca, müslümanların gücü, kendilerine yakın olanların ne durumda olduklarını, ne kadar silahları ve kaç adet askerleri bulunduğunu bildikleri için, onlarla savaşmaya daha çok yeter.

f) İslam diyarı geniştir. Dolayısıyla her belde halkı, kendine yakın olan kâfirlerle savaşırsa, iş daha kolay olur ve gaye daha basit yoldan elde edilmiş olur.

g) İki vazife bir araya gelip, birisi daha basit yoldan elde edilebiliyor ise onun öne alınması gerekir. Yakınlık, basit yoldan elde etme sebebidir. Bundan dolayı işe en yakından başlamak gerekir.

h) Biz, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gerek dine davette, gerek savaşlarında ve gerekse bütün işlerinde, işe en yakından başladığını beyân etmiştik. Çünkü bir bedevi, sofraya oturup elini sofranın uzak tarafına uzattığında, Hz. Peygamber (s.a.s), كُلْ مِمَّا يَلِيكَ *"Önünden ye"*[47] buyururdu. Binâenaleyh bütün bu izahlar, önce en yakından,

47) Buharî, Et'ime, 2 (6/196).

sonra biraz daha uzaktan başlayarak işe girişmenin vacib olduğuna delâlet eder.

İmdi şayet: "Bazan yakını bırakıp, uzağa gitmek (uzaktan başlamak) daha faydalı olur. Çünkü uzaktakinin kalbine, "O, yakındakine değer vermediği için, onu bırakıp geldi" fikri düşer?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, tek bir ihtimaldir. Ama bizim bahsettiğimiz ihtimaller ise daha çoktur. Dünyanın işleri, fayda bakımından, daha çok olanın daha az olana tercih edilmesi prensibine dayandırılmıştır. İşte bizim anlatmak istediğimiz de budur. Biz bu sözü ancak, daha yakındakilerle birlikte, daha uzaktakilerle savaşmak imkansız olduğu zaman söyleriz. Ama her ikisiyle birlikte savaşmak mümkün olduğunda, ikisiyle birlikte savaşmanın daha evla olduğu hususunda hiçbirşey söylenemez. Böylece bu ayetin mensûh olmadığı kesin olarak sabit olmuş olur.

Kâfirler Sizi Sert ve Ciddi Bulsunlar

Cenâb-ı Hakk'ın وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً *"Onlar sizde büyük bir azim ve katılık bulsunlar"* emrine gelince; **Zeccâc** şöyle demiştir: "**Gılza** kelimesi gayn harfinin fethası, kesresi ve ötüresi ile, üç şekilde de kullanılır."

Keşşâf sahibi de şöyle demiştir: "Bu kelime kesre ile okunduğunda, "büyük bir sertlik" manasını ifade eder. **Gilza** kelimesi, **da'te** (ضَغْطَة)(sıkmak) gibi; **gulza** kelimesi de **suhta** (buğz-kin) gibidir." Bu ayet, onlara katı davranmanın emrolunduğuna delâlet eder. Bunun bir benzeri de, *"(Kâfirlerin ve münafıkların) karşısında çetin ol"* (Tevbe, 73) ve *"Düşmanınız olan kavmi aramakta gevşek davranmayın"* (Nisa, 104) ayetleridir. Yine Allah Teâlâ'nın, sahabenin tavsifi hususundaki *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu"* (Maide, 54) ve *"Kâfirlere karşı çetin (ve metin)"* (Fetih, 29) şeklindeki sözleri de bunun gibidir. Müfessirler, "**gılza**" kelimesinin tefsiri hususunda değişik açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunun manasının, şecaat (kahramanlık), şiddet ve kin, öfke olduğu söylenmiştir.

Bil ki "**gılza**", "**rikkat**" (incelik)in zıddı olup, birisinden intikam almada aşırı gitmektir. Bunun faydası da, kötülüklerden men etme ve engelleme hususunda daha fazla tesir meydana getirmiş olmasıdır. Sonra, bu konuda durum her zaman aynı olmaz. Bazan, nazik davranma ve inceliğe, bazan da sertliğe ihtiyaç duyulur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, sadece, muhakkak olarak sertlik ve şiddetle yetinmenin caiz olmayacağına dikkat çekmek için, *"Onlar sizde, büyük bir azim ve katılık bulsunlar"* buyurmuştur. Zira sertlik, nefrete sebep olur ve topluluğun dağılmasını icab ettirir. Bundan dolayı, *"Onlar sizde, büyük bir azim ve katılık bulsunlar"* buyruğu, sertliğin azaltılmasına delâlet eder. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Onlar, sizin huy ve karakterlerinizi araştırdıklarında, onların mutlaka sizde bir sertlik bulup görmeleri gerekir." Bu söz ancak genel halleri rahmet ve şefkat olan, bununla beraber kendisinde bir tür sertlik ve katılık bulunan kimseler hakkında doğru olabilir.

Bil ki, bu sertlik, ancak dine davetle ilgili şeyler hususunda nazar-ı dikkate alınıp muteberdir. Bu da ya, hüccet ve delil getirmek; yahut da savaşmak ve cihad etmek suretiyle olur. Ama bu sertliğin, alışveriş, yeme içme ve oturup kalkma ile ilgili şeyler hususunda olması meselesine gelince, bu doğru olmaz.

Daha sonra Cenab-ı Hak, وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ *"Bilin ki Allah, muhakkak takva sahipleriyle beraberdir"* buyurmuştur. Bundan murad, o kişinin cihada ve savaşa, mal ve makam elde etme arzusuyla değil, Allah'ın dinini kuvvetlendirme gayesiyle yönelmesidir. Binâenaleyh o, karşısındakinin İslâm'ı kabul ettiğini görünce, onunla savaşmayı bırakır. Yine onun, "cizye"yi kabul etmeye meylettiğini görünce, onunla savaşı terkeder. Düşman çok olduğunda, ganimetleri, Allah'ın hükmüne muvafık bir biçimde alır.

★ ★
★

İnen Süreler Mü'minlerin İmanlarını Artırır

وَإِذَا مَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُم مَّن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَٰذِهِ إِيمَانًا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا
فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿١٢٤﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ
رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ ﴿١٢٥﴾

"Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden kimi: "Bu sûre hanginizin imanını artırdı?" der. İman etmiş olanlara gelince: Her inen sûre daima onların imanın artırmıştır ve onlar, Kur'an indikçe sevinçlerinden birbiriyle müjdeleşirler. Fakat kalblerinde bir maraz bulunanların küfürlerine küfür katıp arttırdı ve onlar kâfir olarak öldüler"

(Tevbe, 124-125).

Bil ki Allah Teâlâ, münafıkların kepazeliklerini ve çirkin işlerini dile getirince, *"Bir sûre indirildiği zaman münafıklardan kimisi, "Bu sûre hanginizin imanını artırdı?" der"* buyurmuştur. Alimler bu hususta ihtilâf ederek, bazıları mesela şöyle demiştir: (Bu sözü), münafıklar birbirlerine söylüyorlardı. Maksatları da, kendi topluluklarını nifak üzere tutabilmekti.

Diğer bazı alimler, "Hayır, o münafıklar, bu sözü müslümanlara söylüyorlardı. Maksatları da, müslümanları imandan çevirmekti " der.

Diğer bazıları da: "Hayır, onlar bunu bir alay ve istihza olsun diye söylüyorlardı " demişlerdir.

Bütün bu görüşler, ihtimal dahilindedir. Ancak ne var ki, ayeti bütün bu görüşlere birden hamletmek mümkün değildir. Çünkü, hâlin, (durumun) hikayesi, umûm ifade etmez. Daha sonra Cenâb-ı Hak, (münafıkların) bu sorusuna cevap vererek şöyle demiştir: "Bu sûrenin inmesi sebebiyle hem mü'minler, hem de kâfirler için iki şey tahakkuk etmiştir: Mü'minler için gerçekleşenin iki ve birincisi, bu sûrenin onların imanını artırmış olmasıdır. Çünkü, bu sûre inerken, onlar bunu mutlaka okuyor ve onun, Allah katından indirilmiş gerçek olduğunu itiraf ve kabul ediyorlardı." İmanın artıp eksilmesiyle ilgili olarak ileri sürülmüş olan görüşleri, biz, Enfâl sûresinin baş kısmında ayrıntılı olarak ele almıştık. İkincisi de, onların duydukları ve elde ettikleri sevinçtir, müjdedir. Onlardan bazıları bu müjdeyi, âhiretteki mükâfaat manasına; bazıları dünyada elde ettikleri yardım ve muzafferiyete hamletmişlerdir. Bir kısmı da bunu, kendisiyle daha fazla mükâfaat elde edilebileceği için, o yeni gelen mükellefiyetler sebebiyle hasıl olan sevinç ve sürûra hamletmişlerdir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, mü'minler hakkında zikredilen bu iki şeye mukabil, münafıklar için de iki şeyin meydana geldiğini bildirerek :

a) وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْساً إِلَى رِجْسِهِمْ *"Fakat kalblerinde bir maraz bulunan münafıklara gelince, bu ayet, onların küfürlerine küfür katıp artırdı"* buyurmuştur. Ayette bahsedilen **rics** (ricsen) kelimesinden murad, ya bâtıl inançlardır, yahut da kötü huylardır. Eğer birinci mana kabul edilirse, buna göre ayetin manası, "Onlar bundan önce de, nâzil olan sûreyi yalanlıyorlardı. Şu anda da bu yeni nâzil olan süreyi yalanlıyorlar. Bu sebeple, küfür küfüre eklenmiştir " şeklinde olur.

Eğer ikinci manayı alırsak, o zaman ayetin manası, "Onlar hased, düşmanlık ve her türlü hile ve tuzak kurma fiili içinde bulunuyorlardı. Şu anda da, bu yeni sûrenin nâzil olması sebebiyle, bu kötü huyları iyiden iyiye ilerledi, arttı" şeklinde olur.

b) Onların, küfür üzere ölmeleridir. Böylece bu durum, mü'minler için tahakkuk eden müjdeye zıd bir şey gibi olmuş olur. Bu durum, birinci durumdan daha kötü ve daha çirkindir. Zira, birinci durum, onların küfür pisliklerinin artmasından ibarettir. Bu durum ise, küfürlerinin devamı ve o küfür üzere ölmeleri demektir.

Alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Küfürlerine küfür katıp artırdı.."* buyruğu ile, O'nun,(insanı) bazan imandan alıkoyacağına ve çevireceğine istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, bu sûreyi dinlemenin, onların kalblerinde hased ve kin meydana getireceğini ve bu hasedin de onların kalblerindeki küfürlerinin artmasına sebeb olacağını biliyordu."

Mutezile bu görüşümüze cevap vererek şöyle demiştir: "Bu sûrenin inişi, diğerlerinin bu aynı sûreyi dinleyip, böylece de imanlarının artmış olmasının delâletiyle,

ilave bir küfrü gerektirmez. Böylece, o küfür pisliğini, onların kendiliklerinden yapmış oldukları sabit olmuş olur."

Mutezile'nin görüşüne mukabil şöyle diyoruz: Biz, küfür tarafını iman tarafına tercih etmede, bu sûreyi dinlemenin başlı başına bir sebep olduğunu iddia etmiyoruz. Aksine biz diyoruz ki, bu sûrenin, hususi ve muayyen şahıslar, muayyen huylar ve muayyen âdetlerle vasfedilmiş olan kimseler tarafından dinlenilmesi, onların küfürlerini gerektirmiştir. Bunun delili şudur: Hased eden bir kimse, hased huyunu kendisinden izâle etmek istediğinde, onun, hasedini ortaya koyan fiillerini terketmesi mümkündür. Ama, hased diye adlandırılan kalbiyle alâkalı duruma gelince, onu kendisinden söküp atması mümkün değildir. Huyların tamamı hakkındaki hüküm de böyledir. Binâenaleyh asıl kudret başka, fiil başka, huy da başka şeydir. Zira, kudret (yapabilme), herkes için söz konusudur. Huya gelince, insanlar bu hususta farklı farklıdırlar.

. Netice olarak diyebiliriz ki: Dünya sevgisinden arınmış, temiz, Allah ve âhiret sevgisinin kendisine hükümrân olmasıyla tavsif edilmiş olan kimseler bu sûreyi dinledikleri zaman, onu dinlemesi, âhirete karşı olan arzusunun ve dünyaya karşı olan isteksizliğinin artmasını gerektirir. Ama, dünyaya düşkün, onun lezzetlerine gömülmüş ve güzelliklerine vurulmuş olan, Allah ve âhiret sevgisinden bîhaber olan nefisler, cihadı, nefsi ölüme, malı da yağma edilmeye arzetmeyi kapsayan bu sûreyi dinlediklerinde, küfürlerine küfür katarlar. Böylece bu sûrenin inişinin, kâfir hakkında, pisliğine pislik katmayı gerektirdiği sabit olmuş olur. Bu sebeble, bu sûrenin indirilmesi, kâfirin kalbinde küfrünün kuvvetlenmesine sebep olmuş olur. Bu da, daha önce bahsettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın insanı bazan iman ve doğruluk yolundan men edip alıkoyduğuna ve onu, sapıklık ve küfre düşürdüğüne delâlet eder.

Geriye ayetle ilgili birkaç bahis kalmıştır:

a) وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ ifadesindeki **ma** tekîd edilmiş bir sıladır.

b) "**İstibşâr**" müjdeyi hatırlayıp durmaktır. Zira kişi, her ne zaman o nimeti hatırlarsa, o zaman beşâret, müjde de meydana gelmiş olur. Binânenaleyh o, bu hatırlama işini yenilemek vasıtasıyla, beşâreti de yenilemek ister.

c) Hak Teâlâ'nın وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ *"Fakat kalblerinde bir maraz bulunanlara gelince"* ifadesi, rûhun da hastalığının bulunduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, ruhun hastalığı küfür ve kötü huy; sıhhati de, ilim ve üstün ahlâktır. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

أَوَلَا يَرَوْنَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٢٦﴾

"Münâfıklar görmüyorlar mı ki onlar her yıl ya bir, ya iki kere çeşitli belâlara çarpılıyorlar da yine nifaklarından tevbe etmiyorlar ve onlar bundan ibret de almıyorlar"

(Tevbe, 126).

Bil ki Allah Teâlâ, kalblerinde hastalık olanların, kâfir olarak öleceklerini beyan buyurup, bu da âhiret azabının mevcudiyetine delâlet edince, bundan sonra onların, her sene bir veya iki defa dünya azabına dûçar olacaklarını beyan etmiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Münafıkların Başlarına Gelen Belalardan İbret Almayışları

Hamza, mü'minlere hitab olmak üzere, tâ ile **terevne** "görmüyor musunuz?"; diğer kıraat imamları da, münafıklardan bir haber olmak üzere, yâ ile, **yerevne** şeklinde okumuşlardır. Muhatap sîğasıyla okunmasına göre, mana şöyle olur: "Hiç şüphesiz mü'minler, münafıkların tefekkür ve tedebbürden yüz çevirmeleri hususunda uyarıldılar." Gâib sîğasıyla okuyanlara göre de, ayetin manası, "Münafıklara, haklarında ibret almayı gerektiren şeylerden ders almadıklarına bir tariz" olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Vahidî (r.h.) şöyle demektedir: "Hak Teâlâ'nın أَوَلَا يَرَوْنَ ifadesinin başında bulunan elif, atıf vâvı üzerine gelmiş olan bir istifhâm elifidir. Binâenaleyh, bu ayet de münafıklarla ilgili bir ayet olup, tenbîh yoluyla bir hitabtır." **Sîbeveyh, Halil İbn Ahmed**'in, Hak Teâlâ'nın, أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً (Hacc, 63) ayetinin manasının, *"Dikkat, Allah gökten bir su indirdi"* şeklinde olduğunu söylediğini nakletmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bahsedilen Fitne ve Belanın Mahiyeti

Alimler, ayette bahsedilen "fitne"nin vâki olduğu hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Onlar her yıl bir veya iki defa hastalıklara mübtelâ olurlardı da, yine de nifâklarından tevbe etmez ve mü'minler hastalandığında bundan ders aldıkları gibi, onlar bu hastalıklarından ibret almazlardı. Zira mü'min, hastalandığında, günahlarını ve Allah'ın huzuruna çıkıp duracağını hatırlar, bu da onun imanını ve Allah'a karşı olan saygı ve haşyetini arttırır. Böylece de bu, o mü'min kimsenin daha fazla rahmete ve Allah'dan olan bir rızaya müstehak olmasına sebep olmuş olur.

2) **Mücâhid**, onların kıtlık ve açlıkla imtihan olunduklarını söylemiştir.

3) **Katâde**, onların savaş ve cihadla imtihan edildiklerini, zira Allah Teâlâ'nın, savaş ve cihadı emrettiğini, böylece de onların savaşa katılmamaları halinde, lânet, kepazelik ve kötü bir şekilde yâdedilmek sûretiyle insanların diline düşeceklerini; kâfir olarak savaşa katılmaları durumunda da, kendi inançlarına göre, kendilerini boşuboşuna ölüme, mallarını da yağma edilmeye maruz bıraktıklarını söylemiştir.

4) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlü, onların nifak ve küfürlerini ortaya koymak sûretiyle, onları rezîl ve rüsvây ediyordu." Şu da ileri sürülmüştür: "Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i tenkid etmek üzere biraraya geliyorlardı. **Cibrîl** (a.s), Hz. Peygamber'e gelerek, onların kendisi hakkında ne söylediklerini O'na haber veriyordu. Hz. Peygamber de, hakkında söylenenleri onlara anlatıyor, onları bundan dolayı azarlıyor ve onlara nasihat ediyordu. Ama onlar, ne nasihat dinliyorlar, ne de bu işten vazgeçiyorlardı."

* *
*

Münafıkların Kur'an'la Alay Etmeleri

وَإِذَا مَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ نَّظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ هَلْ يَرَىٰكُم مِّنْ أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا ۚ صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُم بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَفْقَهُونَ ﴿١٢٧﴾

"Aleyhlerinde bir sûre indirilince birbirine bakarlar da: "Sizi gören biri var mı?" diye etrafı yoklayıp, sonra sıvışır giderler. Allah onların gönüllerini ters çevirmiştir. Çünkü, onlar öyle bir kavimdir ki, ince anlayamazlar"

(Tevbe, 127).

Bil ki bu, münafıkların rüsvaylıklarının bir başka çeşididir. O da şudur: Her ne zaman münafıklardan bahseden ve onların zilletlerini ortaya koyan bir sûre iner, onlar da bunu dinlerlerse, onlar, bunu dinlemekten sıkılırlar ve kendi aralarında, o süreyi eleştirmeye,onunla alay etmeye ve onun şanını küçültmeye delâlet edecek bir biçimde birbirlerine bakarlardı. Belki de onların bu tavırları, münafıkların rüsvaylıklarını dile getiren o sûreye mahsus olmayıp, genel olarak Kur'an'ı hafife aldıklarını da ifade edebilir. Binâenaleyh onlar, her ne zaman bir sûre nazil olduğunu duysalar ve onu dinleseler, onunla alay etmeye, onu tenkit etmeye başlar ve ta'n ve istihza yollu olarak

onu çekiştirmeye, aralarında gülüşmeye başlarlardı. Sonra da biribirlerine, "Sakın sizi gören olmasın!" derlerdi. Yani, "Şayet, ya birisi sizi gördüyse!" demektir.

Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu bakışma, onların içindeki şiddetli inkâra ve tam bir nefrete delâlet eder. Böylece onlar, müslümanlardan herhangi bir kimsenin bu bakışmayı farkedip, onların küfür ve nifaklarına delâlet eden o hali görmüş olmasından endişeleniyorlardı da, işte o zaman, "sakın sizi bir gören olmasın!" diyorlardı. Yani, "Onlardan birisi sizi, bu bakışma ve bu şekil üzere gördüyse, mutlaka bu size cidden zarar verir" demektir.

b) Onlar bu sûreyi dinlediklerinde, dinlemekten dolayı eziyet duyar ve mescidden çıktıklarında biribirlerine, "sizi hiç kimse gördü mü?" derler. Bu "Eğer sizi görürlerse, çıkmayınız. Yok eğer hiç kimse görmezse, bu eziyetten kurtulmak için mescidden çıkınız" demektir.

c) Sizi gören biri olunca, "Mescidden çıkmamızı gerektiren bir durum oldu" diyebilirsiniz.

Cenâb-ı Allah, onların ثُمَّ انصَرَفُوا *"Sonra sıvışıp giderler"* buyurmuştur. Bu ifade ile, bizzat vahyin indiği yerden ve Kur'an'ı dinlemekten kaçmaları kasdedilebileceği gibi, "Yerlerinde dursalar dahi, onlar Kur'an'ı dinlemekten onu tenkide geçtiler" manası da kasdedilmiş olabilir.

Buna göre eğer, "Bu ayet ile, *"Bir sûre indirildiği zaman içlerinden kimi, "Bu sûre hanginizin imanını artırdı" der"* (Tevbe, 124) ayeti arasında ne fark var?" denilirse, biz deriz ki: O ayette, Cenâb-ı Hak onların, *"Bu sûre hanginizin imanını artırdı"* şeklinde konuştuklarını; bu ayette ise, onların alay etme üslûbu ile birbirlerine bakmakla yetinip, sıvışmak istediklerini bildirmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak صَرَفَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ *"Allah onların gönüllerini ters çevirmiştir. Çünkü onlar öyle anlayışlı bir topluluk değillerdir"* buyurmuştur. Alimlerimiz bu ayeti Allah Teâlâ'nın onları imandan döndürdüğüne ve imandan alıkoyduğuna delil getirmişlerdir. Bu, bu hususta doğrudur. **İbn Abbas** (r.a), bu ayete "Allah onların kalblerini her türlü rüşd, hayır ve hidayetten çevirmiştir" manasını verirken, **Hasan el-Basrî:** "Allah onların kalblerini çevirdi ve o kalbleri küfür ile mühürledi" manasını vermiştir. **Zeccâc** da: "Allah Teâlâ onları saptırdı" demiştir.

Mu'tezile şöyle der: "Onları imandan çeviren eğer Allah Teâlâ olsaydı, o zaman daha niçin, *"Onlar nasıl da döndürülüyorlar!"* (Mü'min, 69) buyursun ve onlara, imandan dönmelerinden dolayı azab etsin?" **Kâdî** de şöyle der: "Ayetin zahiri bu döndürmenin, onların dönmelerinin bir cezası olduğuna delâlet eder. Halbuki imandan döndürme bir ceza olmaz. Çünkü eğer böyle olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, peygamberlerine haddleri (şer'î hükümleri) yerine getirmelerini emretmesi mümkün olduğu gibi, insanları imandan çevirmelerini emretmesi de mümkün olurdu. Bunu câiz

görmek ise, peygamberlerin getirdiği şeylere güvenmeme neticesine götürür." **Kâdî** sözüne şöyle devam eder: "Bu ayette bahsedilen sarf (döndürme) şu iki manaya gelebilir:

a) Allah Teâlâ onların kalblerini, onların içinde yarattığı gam, keder ve tuzak ile çevirmiş (değiştirmiştir).

b) Allah Teâlâ onları, iman edip hidayete eren kimselere nasib ettiği lutuf fiillerinden çevirmiş (mahrum etmiştir)."

Kâdî'nin yaptığı bütün bu izahların gerçekten bir zorlama olduğu açıktır. Fakat her akl-ı selim sahibinin doğruluğunu kabul edeceği izah şudur: Fiil, sebebinin mevcut olmasına dayanır. Aksi halde, herhangi bir müreccih (tercih edici-seçici) olmadan, mümkin olanın iki tarafından birin diğerine (varlığını yokluğuna) tercih etmek gerekir ki bu imkansızdır. Bu sebebin varlığı, kulun elinde değildir. Böyle olsaydı, teselsül gerekirdi. Aksine bu, Allah'dandır. Binâenaleyh kul ancak, kalbinde küfrün sebebi meydana geldiği zaman küfre (inkâra) yönelir. Bu sebebin meydana gelişi ise, Allah'dandır. Sebep tahakkuk edince, o kalb iman tarafından küfür tarafına döner ki, işte kalbin döndürülmesinden maksad budur. Bu, kesin aklî delil ile sabit olan bir sözdür ve aynı zamanda bu ayete de tıpatıp uygundur. Binâenaleyh açık ve net olma bakımından zirvededir.

Ayetle ilgili meselelerden birisi de, **Muhammed b. İshak**'dan nakledilen şu husustur:"Siz, اِنْصَرَفْنَا مِنَ الصَّلَاةِ (Namazdan döndük) demeyiniz. Çünkü bir kısım insanlar (hakdan) döndü. Allah da onların kalblerini döndürdü. Fakat siz, قَدْ قَضَيْنَا الصَّلَاةَ "Namazı ifa ettik" deyiniz." **Muhammed b. İshâk**'ın bu sözden maksadı, uygun olmayan şeyler için kullanılan bu lafzı bırakmayı bir uğur saymak ve hayırlı şeyler için kullanılan lafzı kullanmaya teşvik etmektir. Çünkü Allah Teâlâ, فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ *"Artık o namazı kılınca yeryüzüne dağılın. Allah'ın fazlından nasib arayın.."* (Cum'a, 10) buyurmuştur.

★ ★
★

Şefkatli Peygamber

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٢٨﴾

"Andolsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır gelir. Size çok düşkündür. Mü'minlere cidden ra'ûf ve rahîmdir

(Tevbe, 128).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâla bu sûrede, peygamberine, çeşitli muvaffakiyyet ve keremini nasib ettiği kimseler hâriç, tahammülü güç, çetin ve zor mükellefiyetleri insanlara tebliğ etmesini emredince, o mükellefiyetleri sırtlanmayı kolaylaştıracak hususları belirterek sûreyi sona erdirmiştir. O hususlar da şunlardır: "Bu Peygamber (s.a.s) siz (insanlar)dandır. Binâenaleyh onun için, dünyada meydana gelecek olan her türlü izzet ve şeref sizedir. Hem sonra o, sizin zarara uğramanız, kendisine çok güç gelen, dünya ve ahiret hayırlarını size ulaştırmada son derece istekli olan bir kimsedir. Bundan dolayı da sizin için tıpkı şefkatli bir doktor ve merhametli bir baba gibidir. Şefkatli olan doktor, çoğu zaman dayanılması güç, çetin ilaçlara yönelir. Merhametli baba da, çoğu kez, insana zor ve ağır gelen eğitme usullerine başvurur. Fakat insan, doktorun bilgili, sahasının ehli ve babasının da müşfik olduğunu bilince, o acı ilaçlara tahammül edilir ve o güç terbiye usulleri de bir lütuf ve ihsân yerini tutar. İşte burada da böyledir. Siz onun Allah katından gönderilmiş hak peygamber olduğunu anladığınıza göre, her türlü hayrı elde etmek için, onun bu zor tekliflerini kabul ediniz."

Cenâb-ı Hak, Resûlüne: "Eğer onlar bu mükellefiyetleri kabul etmez, yüz çevirip dönerlerse, onları bırak ve onlara değer verme, Allah'a dayan ve bütün işlerinde Allah'a tevekkül et" demiştir ki,*"(Habîbim) de ki: "Bana Allah yeter. O'ndan başka hiçbir tanrı yok. Ben, ancak O'na güvenip dayandım. O, büyük Arşın sahibidir"* (Tevbe, 129) ayeti ile kastedilen mana budur. Tevbe sûresinin bu ayetle son bulması, fevkalâde güzel ve mükemmeldir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber'in Buradaki Beş Sıfatı

Bil ki Allah Teâlâ, peygamberini bu ayette, şu beş sıfatla tavsif etmiştir:

İnsanlardan Olması

Birinci sıfat: مِنْ أَنفُسِكُمْ *"Kendinizden"* ifadesidir. Bunun, ne demek olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Cenâb-ı Allah bununla, "O da sizin gibi bir insandır" manasını kastetmiştir. Bu tıpkı, *"İçlerinden bir ere vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu?"* (Yunus, 2) ve *"De ki: "Ben, ancak sizin gibi bir beşerim"* (Kehf, 110) ayetlerinde olduğu gibidir. Bunlardan maksad şudur: En'am suresinde (9. ayet) de geçtiği gibi, eğer o peygamber, bir melek cinsinden olsaydı, insanların işi, bundan dolayı zorlaşırdı.

b) Bu, "Araplardan" demektir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Araplarda Hz. Peygamber (s.a.s)'in, aynı soydan olmadığı hiçbir kabile yoktur. İşte onların **Mudar'ı**, **Rebî'i**, ve **Yemânisi**... Meselâ **Mudaroğulları** ve **Rebîoğulları, Adnanî**'dirler; **Yemânîler** de **Kahtanî**'dirler. Bunun bir benzeri de, *"Allah (o mü'minlere) içlerinden ve kendilerinden bir peygamber göndermiş olduğu için, büyük bir lütufta bulunmuştur"* (Al-i İmran, 164) ayetidir. Cenâb-ı Allah'ın bunlardan maksadı, Arapları peygambere yardım etmeye ve O'na hizmete koşmaya bir teşviktir. Onlara sanki, "Bu dünyada o peygamber için tahakkuk edecek her türlü devlet, yücelik, şan ve şeref, sizin için de bir izzet ve övünme sebebidir. Çünkü o sizden ve soyunuzdandır" denilmek istenmiştir.

c) Bu, Harem ehline bir hitabtır. Çünkü Araplar Harem ahalisini, "Allah'ın ehl-ü iyâli" diye adlandırmışlardı ve onlara hizmet edip, işlerini görürlerdi. Bundan dolayı Araplara sanki şöyle denilmektedir: "Sizler, Hz. Muhammed (s.a.s) gelmezden önce, O'nun atalarına ve ecdadına hizmet etmeye çabalıyor ve bunu, ciddiyetle yapıyordunuz. Öyleyse, şeref ve mevki itibariyle, cedlerine kıyas edilemeyecek derecede üstün olan bu zata hizmet hususunda neden tembellik gösteriyorsunuz?"

d) Bu sıfatın zikredilmesinden maksad, Hz. Peygamber (s.a.s)'in temiz olduğuna dikkat çekmektir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "O, sizin soyunuzdandır. Siz, O'nun doğruluğunu, güvenilir, emin olduğunu, iffetli ve namuslu olduğunu bilirsiniz. Yine siz, O'nun, sizden her türlü kötülüğü giderip, size her türlü hayrı ulaştırmaya düşkün olduğunu pekiyi bilirsiniz. Bu vasıf ve özellikteki bir kimsenin peygamber olarak gönderilmesi, Allah'ın üzerinizdeki en büyük nimetlerinden biridir." Bu ifade "Sizin en üstün ve en şerefli olanlarınızdan..." manasında **min enfesikum** şeklinde de okunmuştur. Denildiğine göre bunu, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Fatıma** (r.anha) ve **Hz. Aişe** (r.anha) böyle de okumuşlar.

Meşakkate Maruz Kalmanız Ona Ağır Gelir

İkinci sıfat: عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ *"Sizin sıkıntıya uğramanız O'na çok ağır gelir"* ifadesidir. Bil ki **"aziz"** "gâlib ve çetin olan" demektir. Bunun masdarı olan **"izzet"** de, galib olmak ve şiddetli (çetin) olmak manasınadır. Binâenaleyh insanın başına bir sıkıntı geldiğinde, kendisinin onu savuşturmaktan âciz olduğunu anlar. Çünkü eğer kendisi onu defetmeye kâdir olsaydı, bunu yapmakta kusur etmezdi. Onu başından defedemediğine göre, kendisinin onu defetmekten âciz olduğunu ve onun kendisine gâlib geldiğini anlar. İşte bundan dolayı insana bir şey zor geldiğinde, عَزَّ عَلَيَّ هٰذا "Bu bana gâlib geldi" der. **Anet** kelimesine gelince, bu şöyle kullanılır: Bir kimse, içinden çıkamıyacağı bir darlığa ve sıkıntıya düştüğünde عَنِتَ الرَّجُلُ - يَعْنَتُ - عَنَتاً denilir. Hak Teâlâ'nın ذٰلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ (Nisa, 25) ve وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَأَعْنَتَكُمْ (Bakara, 220) ayetlerinde de bu mana vardır.

Ferra şöyle der: "مَا عَنِتُّمْ ifadesinin başındaki **ma** ism-i mevsûlü, ref mahallindedir.

Buna göre ayetin manası, "Sizin sıkıntıya uğramanız (عَنِتُّمْ), ona güç gelir" yani "sizin kötülüğe dûçâr olmanız, ona zor gelir" şeklindedir. Giderilmesi gerekli olan kötülüklerin en önde geleni, Allah'ın cezâsının kötülüğüdür. İşte o peygamber, bu tür kötülüğü savuşturmak için gönderilmiştir."

Size Çok Düşkündür

Üçüncü sıfat: حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ *"Size çok düşkündür"* ifadesidir. Bu düşkünlüğün, mü'minlerin zatları ile alâkalı olması imkânsızdır. Binâenaleyh aksine bu, "O peygamber, dünya ve ahiret hayırlarını size ulaştırmaya çok düşkün ve arzuludur" manasındadır. Bil ki böyle olması halinde ayetteki, عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ tabiri "Dünya ve ahiret kötülüklerinden birinin sizin başınıza gelmesi, ona ağır gelir" manasındadır. Bu takdirde ayette bir tekrar söz konusu değildir.

Ferrâ şöyle demiştir: "Harîs, cimri ve düşkün demektir. Binâenaleyh ayetin manası, "Sizin cehenneme girmeniz ihtimaline karşı, size son derece düşkündür" şeklindedir." **Ferrâ'nın** bu izahı, uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu izah, bu ayetin faydadan uzak (manasız ve lüzumsuz) olmasını gerektirir.

Rauf ve Rahim Olması

Dördüncü ve beşinci sıfatlar: بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ *"O, mü'minlere cidden râ'ûf ve rahîmdir"* ifadesidir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, peygamberini, kendi isimlerinden bu iki isimle isimlendirmiştir."

Geriye ayetle ilgili şu iki soru kalır:

Ümmetin Bunca Mükellefiyeti ile Merhamet Nasıl Bağdaşır?

Birinci soru: Allah, bu sûrede, kendinin muvaffak kıldığı kimseler hariç, tahammülü güç mükellefiyetler ile müslümanları mükellef tutmuş iken, peygamberin ra'ûf ve rahim olması nasıl mümkün olur?[48]

Cevap: Biz, zaten bundan dolayı maharetli doktor. müşfik baba darb-ı meselini verdik. Buna göre mana, "Onlar, ebedî cezâdan kurtulsunlar ve ebedi mükâfaatı elde etsinler diye, Allah bunu onlara yapmıştır" şeklinde olur.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ buyurunca, bu tertîb, رَؤُفٌ رَحِيمٌ بِالْمُؤْمِنِينَ şeklinde söylenilmesini gerektirmiştir. Binâenaleyh, Allah, neden bu tertibi bırakarak, بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ buyurmuştur?

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, bu şekilde buyurmuş olması, hasr ifade etmektedir. Bu, "Peygamberin, sadece müminler için acıması ve merhameti vardır. Kâfirlere gelince,

---

48) "Resûlün merhametli olması, ümmetinin yükünün hafif olmasını gerektirmeli değil miydi?" manası kasdediliyor (Ç).

Peygamberin onlara karşı bir şefkat ve merhameti söz konusu değildir" demektir. Bu, bu sûrede yer alan "katılık ve sertlik" miktarının bir tamamlayıcısı gibidir. Buna göre, o sanki, "Ben, bu sûrede çetinlikte ve katılıkta ileri gittiysem de, ancak ne var ki bu katılığım kâfir ve münafıklara karşıdır. Rahmet ve acımam ise, sadece mü'minlere mahsustur" demiştir. İşte bu incelikten dolayı, o tertib değil de, bu tertib gözetilmiştir.

* *
*

Halk Yüz Çevirirse Allah Sana Yeter!

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٩﴾

"(Habibim, sana iman etmekten) yüz çevirirlerse de ki: "Bana Allah yeter. Ondan başka hiçbir tanrı yok. Ben ancak O'na güvenip dayandım. O, büyük Arş'ın sahibidir"

(Tevbe, 129).

Cenâb-ı Hak, فَإِنْ تَوَلَّوْا ifadesiyle, müşrikler ve münafıkları kastetmektedir. Daha sonra, (bunu tefsir sadedinde),

a) Onlar senden yüz çevirirlerse,

b) Allah'a itaatten ve peygamberi tasdikten yüz çevirirlerse;

c) Bu sûrede ele alınan, bahsedilen güç teklifleri kabûl etmekten yüz çevirirlerse,

d) Cihadda sana yardım etmekten yüz çevirirlerse, manaları verilmiştir.

Bil ki bu ayetin gayesi, kâfirlerin, yüz çevirmeleri ve bu teklifi kabul etmemeleri halinde, Hz. Peygamberin kalbine bir hüznün ve kederin gelmeyeceğini; zira Allah'ın, düşmanlarına karşı O'na yardım etmede ve O'nu, çeşitli lütuf ve nimetlerinin derecelerine ulaştırmada, o peygambere yeteceğini beyan edip açıklamaktır.

Cenâb-ı Hak, لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ *"O'ndan başka hiçbir tanrı yok"* buyurmuştur. O'ndan başka ilah olmayınca, mümkinât âlemindeki her şeyin var edicisinin ve sonradan meydana gelen varlıkların muhdisinin sadece O olması gerekir. Beni bu görevle gönderen ve bana bu tebliğde bulunmamı emreden O olunca, yardımın O'na ait olması; nusret ve desteğin de ancak O'ndan beklenmesi gerekir.

Burada Arş'ın Anılmasının Sebebi

Ayetteki عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ *"Ben ancak O'na güvenip dayandım"* cümlesi, "hasr" ifade etmekte olup, "Ben, ancak ve ancak O'na güvenirim; O büyük Arş'ın Rabbidir" anlamındadır.

Burada, özellikle "Arş"ın zikredilmiş olmasının sebebi şudur: Eserler ne kadar büyük ve ne kadar iyi, güzel olursa, o zaman müessirin, bunları var edenin akıl ve kalblerdeki celâlinin ve ululuğunun zuhûr etmesi de, o nisbette büyük ve azametli olur. Cisimlerin en büyüğü Arş olunca, özellikle onun zikredilmesinden maksat, Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın celâlini tazim etmek olur.

Görülmeyen Arş Azamete Delil Olur mu?

İmdi şayet sorulsa ki: "Arş, hissi bir şey değildir. Binâenaleyh, onun mevcudiyeti ancak, şeriatın ve dinin sabit olmasından sonra anlaşılır. Bu sebeple onun, Allah'ın azametini ortaya koyma sadedinde zikredilmiş olması nasıl mümkün olur?" derlerse, biz deriz ki:

Arş'ın varlığı, bilinen ve meşhur olan bir husustur. Kâfirler, onu yahudi ve hristiyanlardan duymuşlardı. Onların bunu, kendi atalarından duymuş olması da uzak bir ihtimal değildir.

"Rabb" kelimesinin sıfatı olsun diye, **azîm** kelimesini merfû (ötre ile) okuyan kıraat alimleri de bulunmaktadır. **Ebu Bekr** şöyle demektedir: "Bu kıraat, daha çok mana ifade eder. Çünkü, **azîm** lafzını, Allah (c.c)'ın sıfatı kabul etmek, onu, "Arş"ın sıfatı olarak kabul etmekten daha evlâdır. Hem, biz bunu, "Arş" kelimesinin sıfatı kabul edersek, onun büyük olmasından murad, haberlerde de yer aldığı gibi, onun kütlesinin, hacminin büyüklüğü ile etrafının genişliği olmuş olur. Yok, eğer onu Allah (c.c)'ın sıfatı kabul edersek, bu büyüklükten murad, O'nun varlığının vâcib olması, hacme sahip olmaktan, tecezzî etmekten münezzeh olması, ilim ve kudrette ekmel ve mükemmel olması, vehim ve hayallerde tasarlanmaktan ve idrâklerin ulaşmasından münezzeh olması olur.

Hasan el-Basrî şöyle demektedir: "Bu iki ayet Allah Teâlâ'nın en son indirdiği ayettir ki, bundan sonra Kur'an indirilmemiştir." **Ubeyy İbn Ka'b** da şöyle demiştir: "Zaman bakımından Allah'ın en son indirdiği Kur'an ayeti bu iki ayettir." Bu, aynı zamanda **Saîd İbn Cübeyr**'in de görüşüdür.

Bazıları da, Kur'an'ın en son inen ayetinin, وَاتَّقُوا يَوْماً تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ (Bakara, 281) ayeti olduğunu söylemişlerdir.

Huzeyfe'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "Siz bu sûreyi, Tevbe sûresi diye adlandırıyorsunuz. Halbuki bu sûre, azâb sûresidir. Siz, bu sûrenin içine almadığı hiç kimse bırakmadınız. Allah'a yemin olsun ki, siz onun dörtte birini okuyorsunuz."

Bil ki, bu rivayetin yalanlanması gerekir. Zira, biz bunun böyle olduğunu kabul edecek olursak bu, Kur'an'a bir fazlalığın ve noksanlığın arız olmuş olduğuna bir delil olmuş olur. Binâenaleyh bu, Kur'an'ı bir hüccet olmaktan çıkarır. Bu sebeple, bu haberin bâtıl olduğu açıktır. Allah Teâlâ, muradını en iyi bilendir.

Bu, bu sûrenin tefsirinin sonudur. Hamd ve şükür, Allah'a mahsustur. Müellif, bu sûrenin tefsirini, Hicrî 601 senesinin Ramazan ayının ondördüncü günü olan cuma gününde bitirdi. Hamd, sadece Allah'a mahsustur. Salât ü selâm da, efendimiz Hz. Muhammed'e, O'nun âline ve bütün ashâbına olsun.

★ ★
★

YUNUS SÛRESİ

•

Bu sûre 109 ayettir.
Mekke'de nâzil olmuştur.

•

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ ۚ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ۝١

"Elif, Lâm, Ra. İşte bunlar hikmet dolu kitabın ayetleridir"

(Yunus, 1).

İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Bu sure, وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ (Yunus, 40) ayeti hâriç, Mekkî olup, bu ayet Medine'de yahûdîler hakkında nâzil olmuştur.

Elif, Lâm, Râ Hakkında

Cenâb-ı Allah, الٓرٰ *"Elif, lâm, ra"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Nafi, İbn Kesir** ve **Âsım**, râ'nın fethası ve tefhîmle (kalın olarak); **Ebu Amr, Hamza, Kisâî** ve **Ebu Bekr'in râvisi Yahya**, ra'nın kesresi ve imale ile okumuşlardır. **Nâfi, İbn Âmir** ve **Âsım**'ın râvîsi **Hammâd**, râ'yı fetha ve kesre arası bir hareke ile okumuşlardır. Bil ki bütün bunlar doğru kullanışlardır.

Vâhidî şöyle demektedir: "Asıl olan, tıpkı **ma** ve **lâ** kelimelerinde olduğu gibi bu kelimelerde imâle yapmamaktır. Çünkü bunların elifleri, ya harfinden çevrilmiş değillerdir. Bunu imâle ile okuyanlar, bu lafızların, belli harflerin isimleri oluşlarından ötürü imâle yapmışlar ve böylece bu imâleleri ile bunların birer harf değil, isim olduklarına dikkat çekmek istemişlerdir."

İKİNCİ MESELE

Allmer, ayetteki *"elif. lâm. ra"* ifadesinin, yalnız başına bir ayet olmadığı, **Tâ-hâ** ifadesinin ise tek başına bir ayet olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu ikisinin farkı şudur: **Elif, lâm, râ** kelimesi kendisinden sonra gelen ayetlerin durakları(yla bir benzerlik arzetmez. Fakat **Tâ-hâ** kelimesi böyle olmayıp kendisinden sonra gelen ayetlerin durakları (sonları) ile bir benzerlik arzetmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu çeşit kelimelerin yani huruf-u mukattaanın tefsiri hususundaki tafsilat, Bakara suresinin başında geçmişti. Fakat biz yine de burada, bu hususlaki bazı izahları ele alalım: **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının أنا الله أرى "Ben Allah'ım, görürüm" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bunun manasının أنا الرَّبُّ لارَبَّ غَيْرِى "Ben, rabb'im. Benden başka rab yok" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Yine الٓر حمٓ ve ن kelimelerinin, Allah'ın "Rahman" isminin harfleri oldukları söylenmiştir.

Hikmetli Kitap: Kur'an Veya Levh-i Mahfuz'dur

Cenâb-ı Allah, تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ *"İşte bunlar hikmet dolu kitabın ayetleridir"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki **tilke** ile, bu sûredeki ayetlere işaret edilebileceği gibi, bu sûreden önce inmiş olan bütün Kur'an ayetlerine işâret edilmiş olması da muhtemeldir. Yine, **"Kitab-ı Hakim"** (hikmet dolu kitab) tabiri ile, Kur'an-ı Kerim'in kastedilmiş olması muhtemel olduğu gibi, her (semavi) kitabın kendisinden yazılıp çıkarıldığı Allah katında mahfuz (saklı) kitabın, yani **Levh-i Mahfuz**'un kastedilmiş olması da muhtemeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Muhakkak ki O, elbette çok şerefli bir Kur'an'dır. O, Levh-i Mahfuz'da (yazılı)dır "* (Vâkıa, 77-78), *"Doğrusu o kitab, çok şerefli bir Kur'an'dır, ki Levh-i Mahfuz'dadır"* (Bürûc, 21 - 22), *"Şüphesiz O Kur'an, nezdimizdeki ana kitabta sâbit, çok yüce, çok kıymetli bir kitabtır"* (Zuhruf, 4) ve *"Allah dilediğini imha eder, dilediğini vücûda getirir. Ana kitab O'nun nezdindedir"* (Ra'd, 39) buyurmuştur.

Bahsettiğimiz ihtimalleri iyice kavradığında ayetin manasında şu dört ihtimal ortaya çıkar:

Birinci ihtimal: "**Tilke** = işte onlar" tabiri ile bu sûrede yer alan ayetlere işaret edilmiş olmasıdır. Buna göre ayetin takdiri: "O ayetler, hakim olan o kitabın, yani Kur'an'ın ayetleridir" şeklinde olur. Bu böyledir. Çünkü Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, suyun silip yok edemediği, uzun zaman geçmesinin kendisini değiştiremeyeceği bir kitabı indireceğini vaadetmiştir. Buna göre kelamın takdiri, الٓر sûresinde (Yûnus sûresinde) bulunan şu ayetler, suyun kendisini silip yokedemediği o muhkem kitabın ayetleridir" şeklinde olur.

İkinci ihtimal: "Bu surede yer alan o ayetler, Allah'ın katında saklı ve muhafazalı olan kitabın (**Levh-i Mahfuz**'un) ayetleridir" manasıdır. Bil ki bu iki görüşe göre, "İşte onlar" kelimesi ile, bu sûrenin ayetlerine işaret edilmiş olur. Bu durumda, şöyle bir problem ortaya çıkar: **Tilke** *"İşte onlar"* lafzı ile, gâib olana (ortada olmayan-görünmeyen şeye) işaret edilir. Halbuki bu sûrenin ayetleri ortadadır. Binâenaleyh daha nasıl bu lafız ile, bu ayetlere işaret edilmesi yerinde ve güzel olabilir?" Bil ki bu soru cevab ile birlikte, الٓمٓ ذٰلِكَ الْكِتَابُ (Bakara, 1-2) ayetlerinin tefsirinde geçmişti.

Üçüncü ve dördüncü ihtimal: Bu lafızda, bu sûreden önce geçen Kur'an ayetlerine işaret edilmiştir. Dolayısıyla bununla kastedilen Kur'an-ı Hakîm'in ayetleridir. Kitab-ı Hakîm'in ayetlerinden maksad, Allah katında saklı ve gizli olan o kitabın (**Levh-i Mahfuz**'un) ayetleridir.

Bu ayet hakkında şöyle iki görüş daha vardır:

a) Kitab-ı Hakîm'den maksad, **Tevrat** ve **İncil**'dir. Buna göre ayetin manası, "Bu sûrede zikredilen ayetler, **Tevrat** ve **İncil**'de de bahsedilen ayetlerdir" şeklinde olur ki bu, "Bu sûrede ele alınan kıssalar, Hz. Muhammed (s.a.s), **Tevrat** ve **İncil**'i bilmediği halde, **Tevrat**'ta ve **İncil**'de bahsedilen kıssalara uygundur. Binâenaleyh bu uygunluğun bulunuşu, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed'e vahiy indirmiş olmasıyla mümkündür" demektir.

b) Bu, **Ebu Müslim**'in görüşü olup, buna göre, ayetteki **elif, lâm, râ** harfleri, elif-ba harflerine birer işarettir. Binaenaleyh *"elif, lâm, râ" "İşte bunlar Kitab-ı Hakîm'in ayetleridir"* ayetinin manası, "Bu harfler, meydan okumaya esas teşkil eden ve o kitab için birer ayet ve alamet kılınan şeylerdir. Binâenaleyh bu kitabın insanların sözünden mucizevî bir sıfatla, farklılığı söz konusu olmasaydı, o zaman bu üslûbun, aynı harfleri söyleyebilen diğer insanların sözlerine değil de, sadece bu kitaba has olması imkansız olurdu" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE
Kitap Hakkında "Hakîm" Sıfatının Mânâsı

Kitab'ın "hakîm" diye tavsif edilmesi hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

a) Hakîm, "Kitabın hikmeti kapsaması" manasında, hikmetli demektir.

b) Bununla, kelamın sahibinin sıfatı ile tavsif edilmesi kastedilmektedir. Nitekim **A'şâ** şöyle demiştir: وَغَرِيبَةٍ تَأْتِي الْمُلُوكَ حَكِيمَةٍ/قَدْ قُلْتُهَا لِيُقَالَ مَنْ ذَا قَالَهَا *"Onu kim söyledi? denilsin diye söylemiş olduğum, krallara gelip çatan garib ve muhkem bir (kaside) hakkı için!..."*

c) Ekserî alimler, "fa'îl" sîgasının, ism-i fâil manasına gelmesi bakımından, "hakîm" kelimesinin, "hâkim" manasına olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın *"Allah peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların ihtilafa düştükleri şeyler hakkında hüküm vermesi için hak kitaplar indirdi"* (Bakara, 213)

ayetidir. O halde Kur'an, hakkı bâtıldan ayırmak için, inançlar; doğruyu yanlıştan ayırmak için de fiiller hususunda bir hâkim gibidir. Yine Kur'an, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, nübüvvet iddiasında doğru olduğuna hükmeden bir hâkim gibidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in en büyük mûcizesi Kur'an'dır.

d) Hakîm, muhkem (sağlam) manasınadır. Bunun masdarı olan ihkâm, fesâda (bozulmaya) mani olmak manasındadır. Buna göre "hakîm"den maksad, "Onu su silip yok edemez, ateş yakıp silemez ve asırlar onu değiştiremez" manasıdır. Yahut bundan bu muhkemlikten maksad Kur'an'ın yalan ve tenâkuzdan uzak ve berî oluşudur.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Kur'an'ı "hakîm" diye tavsif etmiştir. Çünkü Hak Teâlâ o kitapta adaleti, iyilik etmeyi, akrabaya vermeyi emretmiş, fuhşiyattan, kötülüklerden ve azgınlıktan nehyetmiştir. Yine O, kitapta, kendisine itaat edenlere cennet, isyan edenlere cehennem hükmünü vermiştir. Buna göre "hâkîm" "mahkûmun fîh" (kendisinde hükmedilmiş, içinde hüküm bildirilmiş) manasında olmuş olur.

f) Arapça'da "hakîm", "hikmetli ve doğru olanı yapan" demektir Binâenaleyh Kur'an'ı, bu sıfatla tavsif etmek mecazi bir tavsif olmuş olur. Bu mecaz, o Kur'an'ın hikmetli ve sevab olana götürmesinden ötürüdür. İşte bunlara delâlet etmiş olması bakımından, sanki Kur'an'ın bizzat kendisi hakîm olmuş olur.

★ ★
★

Müşriklerin Tevhide Çağıran Peygamberden Ötürü Şaşırmaları

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِّنْهُمْ أَنْ أَنذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِندَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ مُّبِينٌ ﴿٢﴾

"İnsanlar için, insanları uyar ve iman edenlere Rableri indinde bir kadem-i sıdk olduğunu müjdele" diye içlerinden bir insana vahyedişimiz şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, "Doğrusu, bu, besbelli bir sihirbaz!" dediler

(Yunus, 2).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kureyş kâfirleri, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e peygamberlik ve vahiy nasîb etmesine şaşmışlardı. Allah Teâlâ da onların bu şaşmalarının, kendileri için yadırganacak birşey olduğunu bildirmiştir. Kâfirlerin, Cenab-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber'e vahyi nasîb etmesine şaşmalarının izahına gelince, bu şu şekillerdedir:

1) Cenâb-ı Allah *"(Onlar), o bütün tanrıları bir tek tanrı mı yapmış? Bu cidden acâib birşey!" dediler. Onların elebaşlarından birkısmı, birbirine: "Yürüyün, mâbudlarınıza ibadette sebat edin. Doğrusu, yapılacak iş budur" diyerek kalkıp gittiler"* (Sâd, 5-6) buyurmuştur. Onlar câhillikte, Allah'ın bir tek oluşuna bile şaşacak bir dereceye vardıkları için, Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygambere vahyi ve peygamberliği vermesine şaşmaları hiç de uzak görülecek bir ihtimal değil.

2) Mekkeliler, "Allah Teâlâ insanlara, **Ebu Talib**'in yetimi (Muhammed'den) başka gönderecek kimse bulamadı mı!?" diyorlardı.

3) Onlar, *"Bir de şunu söylediler: "Şu Kur'an, iki büyük şehirden, ileri gelen bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) diyorlardı.

Velhasıl, bu şaşıp hayret etme şu iki şeyden ötürü olmuş olabilir:

a) Cenab-ı Hakk'ın,.kâfirlerin *"Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi!"* (İsra, 94) dediklerini naklettiği gibi, Allah'ın bir beşeri peygamber olarak göndermesine hayret etmişlerdir.

b) Onlar buna değil de, aksine, Allah'ın Hz. Muhammed'e, o bir fakir ve yetim olmasına rağmen, O'na vahyetmesine ve peygamberlik vermesine şaşmışlardır. İşte, kâfirlerin şaşma sebebi olan şeyin izahı budur.

Nübüvvet Hiç de Şaşılacak Şey Değildir

Cenâb-ı Allah'ın, onların bu şaşıp kalmalarını yadırgamasının izahı ise, ayetteki أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً أَنْ أَوْحَيْنَآ إِلَى رَجُلٍ مِّنْهُمْ *"İnsanlar için, içlerinden bir insana vahyedlşimiz şaşılacak birşey mi oldu!"* buyruğudur. Çünkü ayetteki أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً tabiri, lafzen bir istifham olup, "Bu işin şaşılacak bir şey olduğunu kabul etmeme" manasındadır. Bunun şaşılacak birşey olmadığı, şu sebeblerden ötürüdür:

a) Allah Teâlâ mahlûkatın hem mâliki (sahibi), hem de melîki (hükümdarıdır). Melik emretme, nehyetme, izin verme ve alıkoyma güç ve yetkisi olandır. Binâenaleyh onun, bazı kulları vasıtası ile bu mükellefiyetlerini o mükelleflere ulaştırıp bildirmesi gerekir. Durum böyle olunca, Allah Teâlâ'nın da peygamber göndermesi imkansız değil, aksine aklen mümkün olan bir şeydir.

b) Allahu Teâlâ, mahlûkatı, kullukla iştigal etmeleri için yaratmıştır. Nitekim, *"Ben cinleri de insanları da, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyat, 56);

"Muhakkak ki biz, insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz" (Dehr, 2) ve *"Hakikaten, iyi temizlenen ve Rabbinin adını zikredip de namaz kılan kimse kurtulmuştur"* (A'lâ, 14-15) buyurmuştur. Sonra, Allahu Teâlâ, onların akıllarını olgunlaştırmış, onlara hayır ve şerri yapma imkânı vermiştir. Sonra da kullarına, kendilerine bir peygamber ve uyarıcı göndermeden, mükellef oldukları şeylerle meşgul olmamalarını bildirmiştir. Bu durumda, lütuf, kerem ve rahmet vücubiyyeti olmak üzere, onlara, o peygamberi göndermesi vâcib olmuştur. Bu vâcib olduğuna göre, artık nasıl olur da buna şaşılabilir?

c) Peygamber göndermek işi, Allah Teâlâ'nın, mükellefleri hiçbir zaman kendisinden mahrum bırakmadığı bir iştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"senden evvel gönderdiklerimiz, şehirler halkından kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkeklerdi"* (Yusuf, 109) buyurmuştur. O halde, daha önce benzeri geçmişken, buna daha nasıl şaşılabilir? Bunu, *"Andolsun ki, Nuh'u da kavmine peygamber olarak gönderdik"* (A'râf, 59) ayeti ile, diğer peygamberlerin kıssaları da desteklemektedir.

d) Allah Teâlâ onlara, nesebini, ümmî, çeşitli töhmet ve yalanlardan uzak olduğunu, devamlı doğru söyleyip iffetli ve namuskâr olduğunu bildikleri birisini peygamber olarak göndermiştir.Sonra O, hiç bir din mensubuyla içli dışlı olmayan, (onları tanımayan) ve asla bir kitap da okumamış olan bir ümmî idi. Buna rağmen O, onlara kendi kıssalarını okuyor ve onların başlarına gelen şeyleri kendilerine haber veriyordu. Bu da O'nun, sâdık ve Allah tarafından da doğrulanmış birisi olduğuna delâlet eder ki, işte bu husus da şaşmaya mahal vermez. Bütün bu hususlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, ümmiler içinde kendilerinden bir peygamber gönderendir ki"* (Cum'a, 2) ve *"Sen bundan evvel hiçbir kitap okur değildin. Elinle de onu yazmadın"* (Ankebût, 48) ayetlerinden anlaşılmaktadır.

e) Bu gibi hayret ve şaşma, her peygamber gönderildiğinde de mevcut idi. Nitekim, *"Size, ... kendinizden bir adam vasıtasıyla Rabbinizden bir ihtar ve öğüt geldi diye teaccüp mü ettiniz! Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik (...) Semûd (kavmine) de kardeşleri Salih'i gönderdik..."* (Arâf, 63, 65, 73) ayetlerinde de olduğu gibi.

f) Bu hayret ve şaşırma, ya Allah Teâlâ'nın beşerden bir peygamber göndermiş olmasından dolayıdır, yahut onlar bunun şaşılacak bir şey olmadığını kabul etmekle beraber, Allah'ın, vahiy ve risâletini Muhammed (s.a.s)'e vermesinden dolayı şaşırmışlardır.

Birincisine gelince, bu uzak bir ihtimaldir. Zira akıl, bu mükellefiyetlerin mevcut olması halinde, ibadetler ve diğer hususlarda olduğu gibi, dinleri hususunda da, kendisine muhtaç oldukları şeylerin tamamını onlara öğretecek bir peygamberin ve bir uyarıcının bulanması gerektiğine şehadet etmektedir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki, evla olan, kendisine daha fazla ünsiyyet duysunlar ve kendisini daha iyi

ve daha kuvvetli bir biçimde anlasınlar diye, onlara kendi cinslerinden, kendi içlerinden birisini peygamber olarak göndermesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Eğer o peygamberi bir melek yapsaydık, onu, o meleği yine de bir adam sûretinde gösterirdik"* (En'âm, 9) ve *"De ki: "Eğer yeryüzünde insanlar gibi sakin sakin yürüyen melekler olsaydı, biz de onlara gökten melek peygamber gönderirdik"* (İsrâ, 95) buyurmuştur.

İkincisi de uzak bir ihtimaldir. Zira Hz. Muhammed (s.a.s), hayır, takva ve emanet sıfatlarıyla muttasıf idi. Onlar onu, sadece yetim ve fakir olmakla ayıplıyorlardı kı, bu son derece tuhaf ve saçma idi. Zira Allah Teâlâ, bütün varlıklardan müstağnidir. Binâenaleyh, fakirliğin, Allah katında, peygamberin durumunun noksanlığına; zenginliğin de, O'nun katında peygamberin durumunun mükemmelliğine bir sebep teşkil etmesi uygun düşmez. Nitekim Cenab-ı Hak: *"Sizi bizim katımıza yaklaştıracak olan ne mallarınız, ne evlâdlarınız değildir"* (Sebe, 37) buyurmuştur. Binâenaleyh, kâfirlerin, Allah'ın vahiy ve risâletini Hz. Muhammed'e vermesinden dolayı şaşmalarının fasit, bozuk bir tavır ve iddia olduğu sabit olmuş olur.

İKİNCİ MESELE Ayetteki أَكَانَ kelimesinde hemze, hem teaccüb etmeyi kabul etmeme hem de muhatabları, o müşriklerin şaşırmış olmasından şaşmaya davet için getirilmiş bir hemzedir. أَنْ أَوْحَيْنَا ifadesi, **kâne**'nin ismi, **aceben** kelimesi de, haberidir. **İbn Abbas, acebun** şeklinde okuyarak, nekire olduğu halde **kane**'nin ismi; أَنْ أَوْحَيْنَا ifadesini de, marife olduğu halde, onun haberi kabul etmiştir. Bu tıpkı Arapların, يَكُونُ مِزَاجُهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ "Bal ve su, onun mizacı olur" şeklindeki sözü gibidir. En güzel izah ise, **kâne**'nin tam fiil kabul edilerek, أَنْ أَوْحَيْنَا ifadesinin **aceben** kelimesinden bedel kılınmış olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Allah Teâlâ أَكَانَ عِنْدَ النَّاسِ عَجَباً "İnsanlar katında şaşılacak bir şey midir?" demeyip de, أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً *"İnsanlar için şaşılacak bir şey midir?"* buyurmuştur. Bu iki ifade arasındaki fark şudur: Cenâb-ı Hakk'ın أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَباً buyruğunun manası, "Onlar onu, kendileri için şaşılacak bir şey addettiler ve uğursuzluğu, alayı ve şaşmayı ona yöneltmek gayesiyle de, hep onu dillerine doladılar ve gözlerini ona diktiler" şeklindedir. Halbuki, أَكَانَ عِنْدَ النَّاسِ عَجَباً sözünde bu mana bulunmamaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE أَنْ أَوْحَيْنَا ifadesindeki, fiil ile beraber **en** edatı, masdar takdirinde olup, **kâne**'nin ismidir. Haberi ise, **aceben** kelimesidir. Burada, haber mübtedadan önce gelmiştir, zira Araplar, (cümlede) en ehemmiyetli olanı başta zikrederler. Binâenaleyh bu ayette esas inkâr edilen ve yadırganan şey, onların şaşmalarıdır. Cenâb-ı Hakk'ın أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ buyruğundaki **en** edatına gelince, bu edat tefsir için gelmiş olan **endir**. Çünkü, **evhaynâ**

kelimesinde, **kulnâ** (dedik) manası bulunmaktadır. Bunun **enne**'den hafifletilmiş **en** olması da mümkündür. Buna göre bu ifadenin aslı: "Durum şudur ki: Bizim sözümüz, "İnsanları korkut ve uyarı" şeklindedir" manasında olmak üzere أَنَّهُ أَنْذِرِ النَّاسَ şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, Resûlüne vahyettiğini beyan buyurunca, bundan sonra da ona ne vahyedildiğinin açıklamasını yapmıştır ki, bu da, inzâr ve müjdelemedir.

Uyarmaya gelince bu, bundan dolayı uygun olmayan şeyleri yapmaktan kaçınsınlar diye, kâfir ve fâsıklara karşı yapılır.

Tebşîr ise, tâattaki şevk ve istekleri artsın diye, itâat eden kimselere yapılır.

Bu ayette inzâr, müjdelemeden önce zikredilmiştir; zira, "tahliye" (التخلية), (boşaltma), tahliye (التحلية)den (süslemeden) öncedir. Yine uygun olmayan şeyleri gidermek ve yapmamak, uygun olanları yapmaktan, derece bakımından önce gelir.

ALTINCI MESELE
Kademe Sıdk Tabirinin İzahı

قَدَمَ صِدْقٍ *"bir kadem-i sıdk"* buyruğu hakkında, hem dilcilerin hem de müfessirlerin görüşleri bulunmaktadır.

Dilcilerin görüşlerine gelince, **Vahidî**, "**el-Basît**" adlı eserinde şunları nakletmiştir: **Leys** ve **Ebu'l-Heysem**, **kadem** kelimesi, **sâbıka** "öne geçmiş , daha önce bulunmuş" anlamındadır. Buna göre mana, "Onlar için daha önceden, Allah katında bir hayır yazılmıştır" şeklindedir. Nitekim şâir **Zû'r-rumme**,

وَأَنْتَ امْرُؤٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ ذُؤَابَةٍ / لَهُمْ قَدَمٌ مَعْرُوفَةٌ وَمَفَاخِرُ

"Sen, Züâbe hanesinin halkından bir kişisin; onların, herkesçe malûm olan hayırları ve övgü vesîleleri vardır.." demiştir" demişlerdir.

Ahmed İbn Yahya: Kadem kelimesi, "senin hayır hususunda yaptığın her şeydir" derken, **İbnu'l-Enbârî, kadem**, kendisine yönelinen ve kendisi hususunda asla bir tehir ve erteleme bulunmayan bir amel ve iş, anlamındadır" demiştir.

Bil ki, "kadem" lafzının, bu manalara gelmesinin sebebi, çalışma ve öne geçmenin, ancak "kadem" (ayak) ile meydana gelmiş olmasıdır. Böylece netice, sebebin ismiyle isimlendirilmiş olur. Bu tıpkı, el ile verildiği için, nimete **yed** (el) denilmesi gibidir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, **kademe sıdk** tabirindeki, kadem kelimesinin, sıdk kelimesine muzâf kılınmasının manası nedir?" denilirse biz deriz ki:

Bunun faydası, onun değer ve üstünlüğünün fazlalığına ve onun, önde gelen şeylerden olduğuna dikkat çekmektir. Bazı kimseler de bu ifadenin **mekâme sıdk**, (doğruluk ve sıdk makamı) manasında olduğunu söylemişlerdir.

Müfessirlere gelince, bazıları bu tabiri, "sâlih ameller; bazıları, mükâfaat manasına; bazıları da, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şefâatı manasına hamletmişlerdir ki; İbnu'l-Enbarî bu ikincisini tercih ederek şöyle bir şiir nakletmiştir:

صَلِّ لِذِى الْعَرْشِ وَاتَّخِذْ قَدَماً / يُنْجِيكَ يَوْمَ الْعِثَارِ وَالزَّلَلِ

"Arşın mâliki ve sahibi olan (Allah) için namaz kıl ve insanların ayaklarının sürçüp tökezleyecekleri o (mahşer) gününde seni kurtaracak olan bir şefaat (kadem) vesilesi edin."

YEDİNCİ MESELE

Kâfirlere, kendi içlerinden bir peygamber gelip onları uyarıp müjdeleyip ve onlara Allah katından, O'nun hikmet ve fazlına uygun olan şeyleri getirince, onlar taaccüb ederek: إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ *"Besbelli bu, bir sihirbaz"* dediler. Yani, "Kendisinin bir peygamber olduğunu iddia eden şu kimse, bir sihirbazdır" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ الْكَافِرُونَ "Kâfirler... dediler" diye söze başlaması, فَلَمَّا أَنذَرَهُمْ قَالَ الْكَافِرُونَ "Peygamber onları uyarınca, kâfirler dediler ki (...)" takdirindedir. **Kaffâl,** böylesi takdirlerin, Kur'an'da az olmadığını söylemiştir.

SEKİZİNCİ MESELE

Müşriklerin Kur'an'a Sihir Demelerinin Manası

İbn Kesir, Asım, Hamza ve **Kisaî** kıraatlerine göre, Hz. Muhammed kastedilerek, إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ diğer kıraatlere göre ise, Kur'an-ı Kerim kasdedilerek إِنَّ هَٰذَا لَسِحْرٌ şeklindedir.

Bil ki kâfirlerin, Kur'an-ı Kerim'i **"sihir"** diye nitelemeleri, onlar katında, Kur'an-ı Kerim'in değerinin büyüklüğüne, onun bir mu'cize olduğuna ve onların buna karşı durmalarının, muarazada bulunmalarının imkânsız olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı onlar bu sözü söyleme ihtiyacını duymuşlardır.

Bil ki onların, Kur'an-ı Kerim'i sihir diye nitelemeye yönelmeleri, kötüleme gayesiyle olabileceği gibi, bir medih sadedinde zikretmiş olmaları da muhtemeldir. İşte bundan dolayı, müfessirler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, şöyle demişlerdir: Onlar bununla, Kur'an-ı Kerim'in, dışının süslü, güzel bir kelâm olmakla beraber gerçekte batıl ve aslı olmayan bir söz olduğunu iddia etmek istemişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: Onlar, Kur'an-ı Kerim'in fesâhatının mükemmel ve mislini meydana getirmek de imkânsız olduğu için, bu sözleriyle onlar, Kur'an-ı Kerim'in âdeta bir sihir gibi olduğunu kastetmişlerdir.

Bil ki onların bu iddiaları, son derece fasit ve yanlış bir söz olunca, (bunun cevabı) zikredilmemiştir. Biz bu sözün, son derece fasit ve yanlış olduğunu söyledik. Zira Hz. Peygamber, kendi hemşehrileri idi. Aralarında doğup büyümüş, onlardan ayrılmamış ve onlardan başka hiç kimse ile içli dışlı olmamıştı. Mekke de, âlimler ve zekî kimseler beldesi de değildi ki, onun, onlardan sihri ve pekçok ilmi öğrendiği ve böylece de, böylesi bir Kur'an'ı izhar ettiği söylenebilsin! Durum böyle olunca da,

Kur'an'ı büyü anlamına hamletmek son derece yanlış ve fasit iddia olmuş olur. Bundan dolayı, buna cevap verilmemiştir.

★ ★
★

Allah'a ve Ahirete İman Esası

إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ ٱسْتَوَىٰ عَلَى ٱلْعَرْشِ يُدَبِّرُ ٱلْأَمْرَ ۖ مَا مِن شَفِيعٍ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ إِذْنِهِۦ ۚ ذَٰلِكُمُ ٱللَّهُ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş üzerinde hükümran olan, her işi yönetendir. Onun katında hiç bir kimse şefâatçı olamaz, meğer ki kendi izniyle olsün. İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur. O halde ona kulluk edin. Artık iyice düşünüp ibret almaz mısınız?"

(Yunus, 3).

Bil ki, Allah Teâlâ kâfirlerin, Hz. Peygamber'e verilen vahiy ve risâletten dolayı, iddialarını nakledip, sonra da bu taaccübü, "Mahlûkatın yaratıcısının, sâlih amellere mukabil onları mükâfaatla; fâsit ve bâtıl amellere mukabil ukûbet ve cezâ ile müjdeleyen bir peygamber göndermesinde, asla imkânsız görülecek bir şey bulunmadığını belirterek" ortadan kaldırınca, verilmiş olan bu cevabın mükemmel olması, ancak iki şeyi bildirmeye bağlı olmuştur:

a) Bu âlemin, kâhir, kâdir olan, emir, yasak ve mükellefiyetlerle ilgili hükümleri geçerli bir ilâhının bulunduğunun isbât edilmesi.

b) Vukû bulacağı peygamberlerce bildirilen mükâfaat ve cezanın da gerçekleşebilmesi için haşr, neşr, ba's ve Kıyâmetin isbat edilmesi. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, bu iki neticeyi gerçekleştirmeye delâlet eden hususu ele almıştır.

Ulûhiyyeti isbat demek olan birincisine gelince, Cenâb-ı Hak bunu, إِنَّ رَبَّكُمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ *"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri yaratandır"* ayetiyle bildirmiştir. Meadı, ahiret hayatını ise, *"Hepinizin dönüşü, ancak Allah'adır"* (Yunus, 4) ayetiyle bildirmiştir. Böylece bu tertibin, son derece güzel ve mükemmel olduğu sabit olmuş olur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İmkân Delili

Biz bu kitapta ve aklî meselelere dair kitaplarda, yaratıcının varlığına delâlet eden delilin, ya "imkân" veya "hudûs" delili olduğunu, bu ikisinin de ya zâtlar yahut sıfatlar hakkında söz konusu olduğunu belirtmiştik. Bu sebeple, yaratıcının varlığına delâlet eden yolların toplamı dört olur. Bunlar, zâtların imkânı, sıfatların imkânı, zâtların hudûsu ve sıfatların hudûsudur. Bu dört şey, bazan gökler ve yıldızlar âlemi olan ulvî âlem, bazan da süflî âlem için nazar-ı dikkate alınır. Semavî kitaplarda ekseriya zikredilen deliller, gâh ulvî alemin, gâh süflî alemin halleri hakkında, sıfatların imkân ve hudûsuna tutunan delillerden ibarettir. Burada zikredilen de, ulvî âlemin, miktarları ve sıfatları hususunda imkân deliline sarılmaktır. Bunu birkaç yönden izah edebiliriz:

a) Feleklerin kütlelerinin, bölünmeyen cüzlerden meydana geldiklerinde şüphe bulunmamaktadır. Her ne zaman durum böyle olursa, hiç şüphesiz o şey, bir yaratıcıya ve bir takdir ediciye muhtaç olmuş olur.

Birinci mukaddimenin izahı şöyledir: Feleklerin kütlelerinin, vehmî bir taksimata kabil olduğu hususunda şüphe yoktur. Aklî meselelerle ilgili eserlerde, vehmî taksimatı kabul eden her şeyin, cüzlerden ve kısımlardan meydana geldiğine işaret etmiştik. ve yine biz, felsefecilerin, "cismin, yani maddenin taksimi kabildir; ancak ne var ki o, aslında tek şeydir" şeklindeki iddialarının yanlış olduğuna da işaret etmiştik. Böylece, bu anlattığımız şeylerle, feleklerin kütlelerinin bölünmeyen cüzlerden meydana gelmiş oldukları sabit olmuş olur. Bunun böyle olduğu anlaşılınca da, onların bir yaratıcı ve bir takdir edene muhtaç olmaları gerekir. Bu böyledir, zira o kütleler, mürekkeb olarak meydana gelince, (onu meydana getiren) cüzlerinin bir kısmı, o kütlenin içinde, bir kısmı da sathında bulunmuş olur. Halbuki o cüzler ve parçalar, tabiatları, mahiyetleri ve hakikatları bakımından birbirine denktirler.

Felsefeciler de, "O feleklerin basit olduğunu, onların, karakterleri farklı olan cüzlerden meydana gelmelerinin imkânsız olduğunu" söyleyerek, bizim bu mukaddimemizin doğru olduğunu kabul etmiş olurlar. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: O cüzlerin bir kısmının içte, bir kısmının da dışta yer almaları, dışının içe, içinin de dışa dönmesi, mümkün olan bir iştir. Durum böyle olunca, o cüzlerin, terkîb edilirken bazısını iç kısımda, bazısını da dışta bulunma haline tahsis eden müdebbir ve kâhir bir kudrete muhtaç olmaları gerekir. Böylece bu, o feleklerin terkîbleri, şekilleri ve sıfatları hususunda alîm, kadir ve hakîm bir müdebbire muhtaç olduklarına delâlet eder.

b) Feleklerin hareketlerinin bir başlangıcı bulunmaktadır. Durum her ne zaman böyle olursa, o felekler, hareketleri hususunda kâhir olan bir muharrike ve müdebbire muhtaç olurlar..

Birinci mukaddimenin doğruluğunun delili şudur: Hareket, bir halden diğer bir

hale geçmek demektir. Bu hususiyet ve mâhiyyet, kendisinden intikâl edilen bir halin önceden bulunmasını gerektirir. Halbuki "ezel" kavramı, kendisinden önce bir şeyin bulunmasına zıddır. Binâenaleyh, hareket ile "ezel"i bağdaştırmak imkânsız olur. Böylece, feleklerin hareketinin bir başlangıcının bulunduğu sabit olmuş olur. Bu sâbit olunca da, şöyle denilmesi gerekir: Bu felekî kütleler ezelde yok idiler. Eğer var idiyseler bile, ancak ne var ki onlar, hareketsiz olup sükûn halindeydiler.

Bu iki takdir ve ihtimâle göre de, feleklerin hareketlerinin bir başlangıcı ve evveli bulunuyor demektir.

İkinci mukaddimeye gelince, o da şudur: Durum böyle olunca, onların, kâhir bir müdebbire muhtaç olmaları gerekir. Bunun delili şudur. Bu kütlelerin, ne daha önce, ne de daha sonra olmaksızın tam belirli vaktinde harekete başlamalarının, bir muhassisin tahsisi ve bir müreccihin tercihi ile olması gerekir. Bu müreccihin, mûcib-i bizzat (zâtı gereği mûcib) olması imkânsızdır. Aksi halde o hareket, o hareketi mûcib olanın o vakitten önce bulunmasından dolayı, o vakitten önce bulunmuş olurdu. Bu bâtıl olunca, bu müreccihin kâdir ve muhtar (irade sahibi) bir varlık olduğu sabit olur ki, zaten ispatlamak istediğimiz netice de budur.

c) Feleğin cüzleri, başka bir felekte değil, kendisinde mevcuttur. Diğer feleğin cüzleri de, bir başka felekte değil, kendisinde bulunmaktadır. Binâenaleyh bu cüzlerden herbirinin, o feleklerden herbirine mahsus olması, mümkin bir iştir. Binâenaleyh, bir müreccihin olması gerekir. Bu sebeple de, bir önceki izahın aynısı, yine burada da söz konusu olur. Allah Teâlâ'nın, bu ayette ele almış olduğu bu delilin izahı işte budur.

Ayetle İlgili Bazı Soruların Cevapları

Ayetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Malum Şeyi İfade Eden "Ellezi" Kelimesinin Buradaki Manası

Birinci soru: الَّذِى kelimesi, bir şey, malûm bir kaziyye ile tarif edilmeye çalışılırken, müfred (tekil) bir şeye işâret etmek üzere konulmuş bir kelimedir. Bu tıpkı sana, "**Zeyd** kimdir?" diye sorulup da, senin de الَّذِي أَبُوهُ مُنْطَلِقٌ "O, babası gidendir" demen gibidir. Bu tarif ancak, onun babasının gitmesi, dinleyen kimseler tarafından malum olduğu zaman yerinde bir ifade olur. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak burada, "*Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratandır*" buyurunca, bu ancak, Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri ve yeri altı günde yaratmış olmasının muhâtablarca bilinen bir şey olması halinde yerinde olur. Halbuki Araplar, bunu bilmiyorlardı. O halde bu tarif, nasıl makul ve yerinde olur?

Cevap: Bu söz, yahudi ve hristiyanlar nezdinde meşhûr ve malum bir sözdür. Çünkü bu, onların **Tevrat** diye iddia ettikleri kitabın başında yer almıştır. Bu, yahudi ve hristiyanlarca meşhur olup, Araplar da onlarla temas halinde olunca, Arapların

bu meseleyi yahudî ve hristiyanlardan duymuş olmaları âşikâr bir durumdur. İşte bundan dolayı, bu tarif güzel ve yerinde olmuştur.

Yaratılış Günlerine İşaret Etmenin Manası

İkinci soru: Allah'ın, gökleri ve yeri yarattığı günlerin beyan edilmesindeki fayda nedir?

Cevap: Allah Teâlâ, bütün âlemi, göz açıp kapama müddetinden daha az bir süre içinde yaratmaya kâdirdir. Bunun böyle oluşunun delili şudur: Alem, parçalanmayan cüzlerden meydana gelmiştir. Parçalanmayan cüzlerin îcadı ise, ancak bir anda mümkündür. Zira biz, o cüzün bir süre içinde meydana geldiğini farzedersek, bu süre, hiç şüphesiz birbirini takip edip izleyen anlara bölünmüş demektir. Binâenaleyh, o ilk anda bu icâda dair bir şey meydana gelmiş midir, gelmemiş midir? Eğer, o ilk anda, ona dair herhangi bir şey meydana gelmemişse, bu îcad süresinin dışında kalır. Yok eğer o anda bir şey îcad edilmiş, ikinci anda da başka bir şey icad edilmişse, bu durumda sen bak, eğer bunlar parçalanmayan o cüzden meydana gelmiş iki cüz iseler, bu durumda parçalanmayan o cüz, parçalanmış olur ki, bu imkânsızdır. Yok, eğer başka bir şey ise, bu durumda, parçalanmayan cüz'ün icadı, ancak tek bir anda ve tek bir defada olmuş olur. Bütün cüzlerin icad edilmesi hususundaki söz, böyledir. Böylece Allah'ın bütün âlemi, tek bir defada yaratmaya kâdir olduğu sabit olmuş olur. Keza Cenâb-ı Hakk'ın, bütün âlemi tedricî olarak yaratmaya kâdir olduğunda da şüphe yoktur.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Burada iki görüş bulunmaktadır:

a) **Alimlerimizin görüşü:** Buna göre, Allah, her ne irade ederse o şey güzel olur. O'nun fiillerinden hiçbirisi, hikmet ve fayda gözetilme sebebine bağlanamaz. Bu görüşe göre, "Allah, âlemi niçin altı günde yaratmıştır da, onu bir anda yaratmamıştır?" diyenlerin sözü sakıt olmuş olur. Zira biz diyoruz ki, her şey O'nun san'atı ve yapmasıdır. O'nun yapmasının ve fiilinin sebebi yoktur. O'nun hüküm ve fiillerinden hiçbirisi, herhangi bir sebebe bağlanamaz. Böylece bu soru, düşmüş olur.

b) **Mutezile'nin görüşü: Mutezile,** Allah'ın fiillerinin, birtakım fayda ve hikmeti kapsaması gerektiğini iddia eder. İşte bu noktada **Kâdî,** şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın, gökleri ve yeri bu muayyen bir müddet içinde yaratmasının, bazı mükellefler hakkında, daha fazla ibret almaya sebep olması uzak bir ihtimal değildir." **Kâdî,** sözüne devamla şöyle der: "Buna göre, "Bu ibret alan kimdir? İbret alma cihetî nedir?" denilirse, deriz ki: İbret alanın, Allah'ın gökleri ve yerleri yaratmadan önce veya onlarla beraber yarattığı canlılardan, mutlaka bir mükellefin veya mükellef olmayanın olması gerekir. Aksi halde yerlerin ve göklerin yaratılması, abes olmuş olur.

Şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, yeri ve göğü, henüz yaratmamış olup, sonra yaratacağı birtakım canlılardan dolayı yaratmış olması mümkün değil midir?" denilirse, biz deriz ki: Bir şeyi elden kaçırma korkusu yoktur. Binâenaleyh O'nun,

daha sonra meydana gelecek birtakım canlılar için, kendisinden hiç kimsenin faydalanmadığı bir şeyi, daha önceden yaratmış olması caiz değildir. Bu ancak, birtakım şeylerin mukaddimeleri hakkında, bizim tarafımızdan yapılması doğru olan bir şeydir. Çünkü biz, elden kaçırma, yapamama, kusur etme endişesini taşırız. Bu sabit olunca,, haberde, "Melekler, yerlerin ve göklerin yaratılmasından önce yaratılmışlardı" şeklinde yer alan husus doğru olmuş olur.

Gökler ve Yer Yaratılmadan Melekler Nerede İdi?

Hâl böyle olunca şayet, "O melekler için, mutlaka işgal etmeleri gerekli olan bir yerin bulunması gerekir? Binâenaleyh gökler ve yerler yaratılmadan önce mekânın bulunması söz konusu değildir. O halde onların, mekânsız olarak var olmaları nasıl mümkün olur?" denilirse, biz deriz ki:

"Arşı, gökleri ve yeri, yerlerinde durdurmaya kâdir olan zât, o melekleri işgal edecekleri o yerlerde, o boşluklarda, kudret ve hikmetiyle tutmaktan nasıl aciz olabilir?

Bu hususteki ibret alma cihetine gelince, burada bir ibret alan söz konusu olunca, onun görüp müşahede ettiği şeylerle gitgide ibret almasının daha kuvvetli olması imkânsız değildir. Bunun delili şudur: Bu şeklide meydana gelen şey, mutlaka onun hür ve irâde sahibi olan hakîm bir fâil tarafından yaratıldığına delâlet eder. Ama, bir anda yaratılanlara gelince, o şey buna delâlet etmez."

Ayetteki Günler Dünya Günü müdür?

Üçüncü soru: Bu günler, dünya günleri gibi mi, yoksa **İbn Abbas**'tan rivayet edilen, "Onlar, her günü sizin saydığınız bin yıla tekabül eden, âhiret günlerinden altı gündür" demesi gibi midir?

Cevap: Kadî şöyle der: "Bu hususta görünen odur ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, yer ile göğü yarattığı müddeti, kullarına bildirmesidir. Bunun bir tarif olması, ancak bu müddetin malûm günler olması halinde mümkündür."

Birisi şöyle diyebilir: "Tarif, **Tevrât** ve **İncil**'de ele alınan günler ile yapılıp, burada bahsedilen de, dünya günleri değil, âhiret günleri olunca, bu, tarifin doğruluğunu zedelemez."

Güneş Yaratılmadan Önce Gün Kavramı Neyi İfade Eder?

Dördüncü soru: "Bu günler ancak, güneşin doğup batmasına göre değer kazanır. Halbuki bu mana, güneş yaratılmadan önce söz konusu olamaz. O halde bu tarif, nasıl düşünülebilir?"

Cevap: Bu tarif, şu itibarla hâsıl olur: "Göklerin ve yerin yaratılışı bir zaman müddeti içinde olmuş olsaydı ve şayet dönen felekler, güneş ve ay bulunmuş olsaydı, o müddet, altı güne tekabül ederdi" demektir.

Zaman, Ezelî Olabilir mi?

Birisi şöyle diyebilir: "Bu, âlemin, zarfında meydana geldiği ve âlem yaratılmadan önce bulunan bir müddetin bulunmasını iktizâ eder ki, bu da (müddetin) kadîm olması sonucunu doğurur."

Cevap: O müddet mevcut olmayıp, farazî ve vehmîdir. Bunun delili şudur: O muayyen müddet, hâdisatır. Onun hâdis olması, başka bir zamana muhtaç olmaz. Aksi halde, sınırsız ve sonsuz zamanların kabul edilmesi gerekir ki, bu imkânsızdır. Binâenaleyh onların, zamanın hâdis olması hususunda söyledikleri her şeyi biz, âlemin hâdis olması hususunda öne sürüyoruz.

Gün Sadece Gündüzden mi İbarettir?

Beşinci soru: "Gün" sözüyle bazan, gecesiyle birlikte olan gün, bazan da sadece gündüz kastedilir. O halde bu ayetle, bu ikisinden hangisi kastedilmiştir?

Cevap: Arapça'da genel olarak yevm (gün) sözüyle, gecesiyle beraber olan gün kastedilir.

İKİNCİ MESELE
Allah Teâlâ'nın Arş'a İstîvâsı

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Sonra Arş üzerinde hükümran oldu"* ayetine gelince, bu hususta birkaç konu bulunmaktadır:

1) Bu ifade, Cenâb-ı Hakk'ın, Arş üzerinde oturmuş, karar kılmış olduğu zamanını uyandırır. Bu hususdaki tafsilatlı açıklama, Tâ-hâ sûresinin başlarında geçmiştir. Ancak ne var ki biz burada, kısa bir açıklama ile yetiniyor ve şöyle diyoruz: Ayet-i kerimeyi zâhirine hamletmek mümkün değildir. Bunun böyle oluşunun delilleri şunlardır:

a) "Allah'ın Arş'a istîva etme"si , Arş'ın olmaması halinde düşeceği ve aşağıya doğru inecek bir biçimde ona yaslanmış ve onun üzerinde karar kılmış olması demektir. Bu bizim tıpkı, "Falanca, koltuğuna dayanmıştır" dediğimizde, bu sözden, böyle bir mânânın anlaşılmasına benzer. Ancak ne var ki, bu mananın kabul edilmesi, Cenâb-ı Hakk'ın, Arş'a muhtaç olmasını ve Arş'ın olmaması halinde O'nun düşmesini ve aşağıya doğru inmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır. Çünkü müslümanlar, Arş'ı tutanın ve onu muhafaza edenin, Allah olduğu hususunda mutabıktırlar. Hiç kimse, Allah'ı tutanın ve O'nu koruyanın Arş olduğunu söylememiştir.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra Arş üzerinde hükümran oldu"* buyruğu, O'nun, daha önce Arş'a dayanmadığına delâlet eder. Bu da, Allah Teâlâ'nın bir halden başka bir hale geçtiğini gösterir. Bir halden başka bir hale geçen her varlık "muhdes" olur. Oysa, Allah Teâlâ hakkında bu, ittifakla bâtıldır.

c) O vakitte "istivâ" meydana gelince, bu, Allah Teâlâ'nın o vakitten önce bir

hareket ve kımıldanış içinde olmasını gerektirir. Halbuki bütün bunlar, sonradan meydana gelmiş olan şeylerin niteliklerindendir.

d) Ayetin zahiri, Allah Teâlâ'nın, gökleri ve yeri yaratmasından sonra Arş'a istiva ettiğine delâlet eder. Zira, **summe** = sonra kelimesi, terahiyi, sonralığı gerektirir. Bu da, Allah Teâlâ'nın Arş'ı yaratmadan önce Arş'tan müstağni olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, Allah Arş'ı yarattığı zaman, O'nun hakikat ve zâtının istiğna halinden, muhtaç olma haline dönüşmesi imkânsız olur. Dolayısiyle Allah'ın, Arş'ı yarattıktan sonra da Arş'tan müstağni olarak kalması gerekir. Böyle olan herkesin, Arş üzerinde karar kılmış olması imkânsız olur. Bu sebeple, yapılan bütün bu izahlarla, bu ayeti, zahirî manasına hamletmenin, ittifakla mümkün olmadığı sabit olmuş olur. Bu böyle olunca da, bununla, Allah için bir mekân ve bir cihetin isbat edilmesi hususunda istidlâl edilmesi imkânsız olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müslümanlar, göklerin üstünde Arş denilen büyük bir cismin bulunduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Bu ayette bahsedilen Arş ile, bu gökler üzerindeki Arş mı, yoksa başka bir Arş mı kastedilmiştir? İşte bu hususta iki görüş vardır:

Arştan, Göklerin Binasını Anlayanlar

Birinci görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin tercih ettiği görüştür. Buna göre, ayetteki "Arş"dan maksad bu olmayıp aksine Hak Teâlâ'nın bu beyanı ile, Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yaratırken, göğün tavanını ve boyunu yükseltmesi, yani yüksek olarak yaratması murad edilmiştir. Çünkü her binaya "Arş", onu yapana da "Âriş" denir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Ağaçlardan ve insanların yapacakları* (يَعْرِشُونَ) *çardaklardan evler kovanlar edin"* (Nahl, 68) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Allah bir kasabadan bahsederken *"Nice memleketler vardır ki, arşları, yani tavanları, duvarları üstüne çökmüştür"* (Hacc, 45) buyurmuştur. Bu ifade ile, o memleketlerin binaları sağlam ve tavanları ayakta olmasına rağmen, artık, içlerinde hiç kimsenin yaşamadığı kastedilmiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *"O'nun Arş'ı su üstünde idi"* (Hûd, 7) buyurmuştur ki burada "arş"dan maksad "bina"dır. Allah Teâlâ, kendi kudreti hususunda daha fazla hayranlık verici olduğu için bunu zikretmiştir. Çünkü bir bina yapan kimse, onun yıkılmaması için, sudan uzak,sert ve katı toprak üzerinde kurar. Allah Teâlâ ise, aklı olan kimselere kudretini ve mükemmel ululuğunu bildirmek için, gökleri ve yeri su üzerine binâ etmiştir. "Arş üzerine istîva", kahren onun üzerine hükümran olmak demektir. Bunun delili, *"(O Allah), bütün mahlûkatı sınıf sınıf yaratmış, sırtlarına oturup karar kılasınız, sonra üzerlerine yerleşince, kalblerinizle Rabbinizin nimetini iyice düşünesiniz diye, sizin için gemilerden ve hayvanlardan bineceğiniz şeyleri yaratmıştır"* (Zuhruf, 12-13) ayetidir. **Ebu Müslim** sözüne şöyle devam eder: "Böylece

ayetin lafzının bu zikrettiğimiz manaya muhtemel olduğu sabit olmuş olur. Bundan dolayı diyoruz ki lafzı bu manaya hamletmek gerekir.

Bu "Arş"ı, gökteki Arş manasına hamletmek câiz değildir. Bunun delili şudur: Bir yaratıcının varlığına getirilen delilin bilinen ve görülebilen bir şey olması gerekir. Gökteki Arş ise böyle değildir. Ama göklerin ve yerin kütlesi, görünen ve müşahede edilen şeylerdir. Binâenaleyh bunların çeşitli durumlarını, hakîm olan bir yaratıcının varlığına delil getirmek mümkün, makul ve yerinde bir iş olur." **Ebu Müslim**, daha sonra şöyle der: "Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz ki sizin Rabbiniz gökleri ve yeri altı günde yaratandır"* buyruğu, bu varlıkların kütlelerini yarattığına; *"Sonra Arş üzerine istiva etti"* ifadesinin de, o gökleri ve yeri yüksek yarattığına ve onlara kendilerine uygun şekiller verdiğine bir işaret olması da, bu hususu destekler. İşte bu izaha göre bu ayet, Hak Teâlâ'nın, *"Sizi tekrar yaratmak mı daha güçtür, yoksa göğü yaratmak mı? Onu Allah bina etmiştir ve onun boyunu o yükseltmiştir"* (Nâziât. 27-28) buyruğuna da uygun olmuş olur.

Cenâb-ı Hak, bu ayetlerde önce gökleri yarattığını, ikinci olarak da onların boyunu yükseltip, onlara bir bir nizam verdiğini bildirmiştir. İşte burada da böyledir O, *"gökleri ve yeri altı günde yarattı"* buyurarak, onların kendilerini yarattığını; sonra *"Arş üzerine istiva etti"* buyruğu ile de, gökleri ve yeri yükselttiğini, onlara uygun şekiller verip nizama koyduğunu kastetmiştir."

Arş "Göklerin Üstünde Olup Göremediğimiz Cisimdir" Diyenler

İkinci görüş: Müfessirlerin ekserisine ait olan, meşhur ve yaygın görüşe göre, ayette bahsedilen Arş'dan murad, gökler üstündeki o büyük cisimdir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ'nın: *"Sonra Arş üzerine istiva etti"* ayetinin, "Allah, Arş'ı, gökleri ve yeri yarattıktan sonra yarattı" manasına gelmesi mümkün değildir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın bir başka ayette, *"O'nun Arş'ı su üstünde idi"* (Hûd. 7) buyurmuş olmasıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın Arş'ı, göklerden ve yerden önce yaratmış olduğunu gösterir. Aksine bu ayeti, başka bazı manalarla tefsir etmek gerekir. Bu manalardan biri şudur: "Allah, Arş'a istiva etmiş olarak işleri idare eder."

Bir **üçüncü görüş** de şudur: Arş'dan maksad, mülk, yani hâkimiyettir. Nitekim فُلَانٌ وَلِّيَ عَرْشَهُ "Falanca tahta çıktı, yani hâkim oldu" denilir. Buna göre ayetteki, *"Sonra o, Arş üzerine istiva etti"* buyruğundan maksad şudur: "Allah Teâlâ gökleri ve yeri yaratıp, felekler ve yıldızlar dönmeye başlayıp, onların dönmesi ile de dört mevsimi, madenler, bitkiler ve canlılara ait çeşitli durumları halkedince, bütün bu mahlûkatın ve kâinatın varlığı hasıl olmuştur." Velhasıl Arş, mülk demek olup, Allah'ın mülkü de mahlûkatının varlığından ibaret olup, O'nun mahlûkatının varlığı da, gökleri ve yeri yaratmasından sonra meydana gelince, pek yerinde olarak, terâhî (zaman itibarı ile sonralık) ifade eden **summe** kelimesinin ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ ayetinin başına gelmesi doğru ve yerinde olmuştur. Allah Teâlâ, maksadını en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetteki يُدَبِّرُ الْأَمْرَ buyruğu "O, hikmetinin gereğine göre hüküm ve takdir eder ve işlerinde isabetli olan şeylerin bulunması, uygun olmayan şeylerin var olmaması için, işlerinin neticelerini ve sonuçlarını düşünen kimsenin davrandığı gibi davranır" demektir. Ayetteki "emr" kelimesi ile, durum ve hal manası kastedilmiştir, yani "Allah, mahlûkatın, göklerin ve yerin melekûtunun hallerini idare eder" demektir. Buna göre eğer, "Bu cümlenin, ayet içindeki yeri nedir?" denirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri altı günde yaratıcı olması ve Arş'a istiva etmiş olması ile, azametinin ve ululuğunun sonsuzluğuna işaret etmiştir. Sonra da bunların peşisıra, ulvî ve süflî âlemde meydana gelen bütün iş ve hadiselerin ancak kendi takdiri, tedbiri, hükmü ve kazası ile meydana geldiğine işaret etmek için de bu cümleyi getirmiştir. Binâenaleyh bu, Allah Teâlâ'nın kudretinin, hikmetinin, ilminin, ihatasının ve tedbirinin sonsuzluğuna, kendisinin bütün mümkinât âleminin yaratıcısı olduğuna ve her türlü ihtiyacın varıp kendisine dayandığına bir delil olmuş olur.

"Şefaat"tan Maksad

Hak Teâlâ'nın مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ *"Onun katında hiç bir kimse şefaatçi olamaz, meğer ki kendi izniyle olsun"* ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Meşhur olan bu görüşe göre, bundan murad, "Allah Teâlâ'nın her şeyi yaratması ve idare etmesi, hiçbir şefaatçinin şefaati ve müdebbirin tedbiri ile olmaz ve hiç kimse O'nun izni olmadan herhangi bir hususta O'ndan şefaat dileme (aracı olma) cesaretini gösteremez. Çünkü hikmetli ve doğru olan işi en iyi bilen Allah Teâlâ'dır. Binâenaleyh o insanların, doğru ve uygun olduğunu bilemedikleri şeyi Allah'dan istemeleri doğru olmaz" manasıdır. Buna göre eğer, "Şefaatçi" sözünün, "yaratmaya başlama" hususu ile birlikte zikredilmesi nasıl uygun düşer? Bunun ancak Kıyamet halleriyle ilgili yerlerde zikredilmesi uygun olur" denilirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Zeccâc şöyle demiştir: "Bu ayetin muhatabı olan o kâfirler, "Putlar, Allah katında bize şefaat edecekler" diyorlardı. Binâenaleyh bu ayetten maksad, onların bu sözlerini yüzlerine çarpmaktır. Bu tıpkı, *"O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta dururlar. Rahman Allah'ın izin verdiği kimselerden başkası o gün konuşamaz"* (Nebe, 38) ayetinde ifade edildiği gibidir.

2) Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ, kendisinin, ortağı ve karşı geleni olmaksızın, âlemin üzerinde yegâne tasarruf eden ilah olduğunu beyan edince, *"Her işi yönetendir"* buyurarak, mebde' (dünya) işini; *"Onun katında hiç bir kimse şefaatçi olamaz"* ile de me'âd (ahiret) işini beyân etmiştir.

3) Şu da denebilir: Allah Teâlâ, âlemin yaratılışının başlangıcında, işleri yönetmeyi en güzel bir biçimde yapmıştır, faydaları gözetmiştir. Halbuki o durumda, faydaları

elde etmek için şefaatçılık eden kimse de yok idi. Binâenaleyh bu, âlemin ilahının, kullarını görüp gözettiğine, onlara ihsanda bulunduğuna, onlar için iyilik irâde edip, onlara rahmet eden bir zat olduğuna delâlet eder. Öyle ise Hak Teâlâ'nın, bu vasıflarda olması (iyilik etmesi için) bu hususlarda bir şefaatçinin bulunmasına gerek yoktur.

İkinci görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin görüşüdür. O şöyle demiştir: Ayetteki "**Şeffi**", "ikinci" manasınadır. Bu, "vitr"in (tek olanın) zıddı olan, **şef'** kelimesinden alınmıştır ve tıpkı "ferd" (tek) ve "zevc" (çift) lafızları gibidir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Allah Teâlâ gökleri ve yeri O'nunla birlikte O'na yardım eden bir ortak olmaksızın, tek başına yaratmıştır. Daha sonra melekleri, cinleri ve insanları yaratmıştır." Ayetteki, "*(Bu şefaat) meğer ki kendisinin izniyle olsun*" buyruğu ile bu mana kastedilmiştir. Yani "Meydana gelen ve varlık âlemine giren herkes, ancak Cenâb-ı Hakk'ın ona "Kün" (ol) demesinden sonra var olmuş ve hasıl olmuştur" demektir.

Bil kl Allah Teâlâ bu delilleri beyân edip, bu halleri enine boyuna açıklayınca, ayeti, ذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ "*İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur. O halde O'na kulluk edin*" buyruğu ile bitirmiştir. Cenâb-ı Hak böyle buyurarak, ibadetin ancak zâtı için yapılmasının uygun düşeceğini beyan buyurmuş ve bahsettiği bütün nimetleri verenin kendisi olmasından ötürü, her türlü ibâdete de ancak kendisinin müstehak olduğuna dikkat çekmiştir.

Daha sonra da, kesin ve çok açık o deliller üzerinde tefekkür edilmesinin gerektiğini göstermek için, أَفَلَا تَذَكَّرُونَ "*Artık iyice düşünüp ibret almaz mısınız?*" buyurmuştur. Bu da, Allah'ın yaratıkları üzerinde düşünmenin ve mahlûkattan, O'nun ululuğuna, izzetine ve azametine deliller çıkarmanın, en yüksek bir makam ve en mükemmel bir derece olduğuna delâlet eder.

* *
*

Ahiretin Varlığını İsbat

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ۖ وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا ۚ إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ ۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ①

"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Allah, bunu size bir hak olarak vaadetmiştir. Halkı ilk defa dirilten, sonra îmân edip salih ameller işleyenlere, adaleti ile mükâfaat vermek için, yine huzuruna döndürecek olan hiç şüphesiz O'dur. Kâfirler için ise, küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden, kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azab vardır"

(Yunus, 4).

Bil ki Hak Subhanehû ve Teâlâ, mebde'in (ilk yaratılışın) varlığına delâlet eden delilleri ele alınca, bunun peşinden me'âd'ın (ahiretin) doğruluğuna dâir olan delilleri getirmiştir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Haşri İnkâr Kolay Değildir

Bu, haşrın ve neşrin inkâr edilmesinin, bedîhi bir ilim olmadığının izahı hakkındadır. Buna şunlar delalet etmektedir:

a) İnsanlar, haşrın ve neşrin olup olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İnsanların çok büyük bir kısmı, onun mümkün olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, din sahibi olan insanların hemen hemen hepsidir. İmkansız olduğu açık olarak bilinen bir hususta, bir ihtilafın meydana gelmesi de imkansız olur.

b) Biz, akl-ı selimimize başvurup, ona birin iki sayısının katı olduğunu ve bu kaziyyeyi sunduğumuzda, imkansız olma kuvveti bakımından bu kaziyyeyi, birinci kaziyye gibi bulamayız.

c) Biz, nefs-i nâtıkanın (rûhun) varlığını ya kabul eder, yahut etmeyiz. Eğer kabul ediyorsak, bu problem tamamıyla ortadan kalkmış olur. Çünkü nefs-i nâtıkanın birinci defada bedenle ilgisi imkansız olmadığı gibi, ikinci defa da (ahirette) onun bedenle ilgisi imkansız olmaz. Biz nefs-i nâtıkayı kabul etmesek de bu ihtimal vardır. Çünkü Hak Teâlâ'nın o bölünmüş parçaları ikinci defa biraraya getirerek, önceki şekliyle o insanı yeniden yaratacağını söylemek uzak bir ihtimal değildir.

d) Hak Teâlâ haşrın ve neşrin mümkün olduğuna delâlet eden pek çok misaller zikretmiştir. Biz, onları burada şöylece topluyoruz:

Haşrin Numuneleri:
Birinci Kısım Misaller

Birinci misal: Biz, sonbaharda yeryüzünü zelil ve perişan, yazın sıcağının şiddetinden ötürü kendisine kuraklık hükümran olmuş bir vaziyette görüyoruz. Cenab-ı Hak daha sonra, kışın ve baharın yere yağmurlar indiriyor ve böylece o yer, bu halinin peşinden çeşitli çiçeklerle ve harikulâde pırıltılarla bezenmiş bir hale dönüyor. Nitekim Cenâb-ı Hak:

1) *"Allah, rüzgârları salıverip de bulutları harekete getirendir. Derken biz, o bulutları ölü bir toprağa sürüp, onunla yeryüzünü, ölümünün ardından canlandırmışızdır. İşte ölülerin dirilmesi de böyledir"* (Fatır, 9);

2) *"Senin hakikaten boynunu bükmüş gördüğün yeryüzü de O'nun ayetlerindendir. Fakat biz üzerine suyu indirdiğimiz vakit o, harekete gelir, kabarır"* (Fussilet, 39);

3) *"Allah, hakk'ın taa kendisidir. Hakikaten ölüleri o diriltiyor"* (Hacc, 6);

4) *"Allah'ın, yukarıdan bir su indirip de onu yeryüzünde menba'lara (kaynaklara) sevkettiğini, sonra onunla türlü renklerde ekinler (nebatlar yetiştirip) çıkardığını, sonra onları kuruttuğunu görmedin mi? Nihayet sen onları sapsarı bir hale gelmiş görürsün. Sonra da Allah onu kuru bir kırıntı yapıyor. Muhakkak ki bunda temiz akıl sahipleri için bir ibret var"* (Zümer, 21) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak *"Bunda temiz akıl sahipleri için bir ibret var"* buyruğu ile, âhiret işine dikkat çekmiştir.

5) Yine O, *"Sonra onu öldürüp kabre soktu. Daha sonra, dilediği zaman da onu tekrar diriltecek. Doğrusu o insan, Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getirmemiştir"* (Abese, 21-24) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّبِيعَ فَاكْثِرُوا ذِكْرَ النُّشُورِ *"İlkbaharı gördüğünüz zaman, haşr-neşri (ölümden sonra dirilmeyi) daha çok hatırlayıp anınız."* İlkbaharla dirilme arasındaki benzerlik, ancak bizim bahsettiğimiz yöndendir.

İkinci misal: Herbirimiz, kendimizde fazla kilo alma sebebi ile bir büyüme; zayıflama sebebi ile de bir noksanlaşma-küçülme hissederiz. Sonra insanın, yine kilo almak suretiyle, zayıflıktan önceki durumuna döndüğünü biliriz. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: Kısmen olması câiz ve mümkün olan birşeyin, tamamen olması da imkansız değildir. Bu da sabit olunca, yeniden dirilmenin imkansız olmadığı ortaya çıkmış olur. İşte Cenâb-ı Hak, *"Sizi, bilemiyeceğiniz bir yaratılışta ve şekilde tekrar yaratacağız"* (Vâkıa, 61) ifadesi ile buna işaret etmiştir. Bu, "Hak Teâlâ önce zatlarınızı yaratmaya, sonra da yaşarken sizler kilolandığınızın ve zayıfladığınızın farkında olmaksızın azar azar ikinci kez, o (artan-eksilen) cüzlerinizi yaratmaya kâdir olduğuna göre, O'nun için kabirde çürüdükten sonra Kıyamette toplamak için sizi yeniden diriltmesinin imkansız olmayacağına da kesinkes hükmetmek gerekir.

İlkin Yaratan, Diriltmeye Haydi Haydi Kâdirdir

Üçüncü misal: Allah Teâlâ, bizi, daha önce bir örneğimiz-modelimiz olmadığı halde, doğrudan doğruya yaratmaya kâdir olduğuna göre, O'nun ilk yaratması varken (yani ilk örnek varken), bizi yeniden yaratmaya haydi haydi kâdir olur. Cenâb-ı Hak bu hususu pek çok ayetinde beyan buyurmuştur:

1) *"Halkı ilkin dirilten, (yine kendisine) geri çevirecek olan şüphesiz O'dur"* (Yunus, 4);

2) *"De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek"* (Yâsin, 79);

3) *"Andolsun ki birinci yaratılışınızı bildiniz. Fakat (tekrar yaratılacağınızı da) düşünmeli değil misiniz?"* (Vakıa, 62);

4) *"Yoksa biz ilk yaratıştan acz mi gösterdik ki tekrar diriltmekten âciz olalım? Hayır, onlar bu yeni yaratıştan şüphe içindedirler"* (Kâf, 15);

5) *"İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanıyor? O, (rahme) dökülen meniden bir damla su değil miydi... Bütün bunları yapan Allah, ölüleri tekrar diriltmeye kâdir değil midir? (Elbette kâdirdir)"* (Kıyame, 36-40);

6) *"Ey insanlar, eğer siz öldükten sonra dirilme hususunda bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkak ki biz sizin aslınızı topraktan yarattık... Kıyamet elbet gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur. Muhakkak Allah kabirlerde olan kimseleri de diriltip kaldıracaktır"* (Hacc, 5-7). Bu ayette Cenâb-ı Hak, haşrın olacağına şunları delil getirmiştir:

a) O, ilk yaratılışı, ikinci yaratılışa (tekrar yaratmaya) delil getirmiştir ki, bu ayetteki *"Eğer siz öldükten sonra dirilme hususunda bir şüphe içinde iseniz, şu muhakkak ki biz sizin aslınızı topraktan yarattık"* buyruğundan anlaşılmaktadır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "İlk yaratma, bu cisimlerin birtakım hallerden, diğer birtakım hallere geçmesi ile meydana gelince, ikinci yaratılışın, birbirini takib eden pekçok değişme ve farklılaşmadan sonra meydana gelmesi niçin mümkün olmasın?"

b) Allah Teâlâ bunu, ölü, kupkuru yeryüzünü diriltmesine benzetmiştir.

c) Hak Teâlâ, hakkın tâ kendisidir. O, ancak kudreti, ilmi ve hikmeti tam ve kâmil bir varlık olması halinde böyle olur. Haşrın ve neşrin mümkün olduğu hususunda, bu ayetten çıkarılan izahlar bunlardır.

7) *"De ki: "Gerek bir taş gibi çetin, gerek bir demir gibi kuvvetli olun, yahut göğüslerinizde (akıllarınızca) büyüyen herhangi bir halk olun, (mutlaka diriltileceksiniz). Onlar, "O halde bizi kim geri çevirecek (tekrar yaratacak?)" diyecekler. De ki: "Sizi ilk defa yaratmış olan (diriltecektir)"* (İsra, 50-51).

İnsandan Daha Büyük Mahluklar?

Dördüncü misal: Allah Teâlâ, cüssece insanlardan daha büyüklerini yaratmaya kâdir olduğuna göre, insanları yeniden yaratamıyacağı nasıl söylenebilir? Çünkü en zor iş bile kendisine kolay olan bir kimseye, basit ve önemsiz olan bir iş, haydi haydi kolay gelir. İşte bu mana, pekçok ayette ifade edilmiştir:

1) *"Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir?"* (Yâsin, 81);

2) *"Gökleri ve yeri yaratmış ve onları yaratmaktan dolayı yorulmamış olan Allah, ölüleri de diriltmeye kâdirdir"* (Ahkaf, 33);

3) *"Sizi tekrar yaratmak mı daha güç, yoksa göğü yaratmak mı?"* (Nazîât, 27).

Uykudan Sonra Canlanma

Beşinci misal: Haşr ve neşrin mümkün olduğuna, uykudan sonra uyanma da delil teşkil eder. Çünkü uyku ölümün kardeşidir. Uyanma ise, öldükten sonra dirilmeye benzer. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Geceleyin sizi öldüren (öldürür gibi uyutan), gündüzün ne elde ettiğinizi bilen, sonra sizi o zaman (diriltircesine) uyandıran O'dur"* (En'am, 60) buyurmuş ve sonra bunun peşisıra ölüm ve öldükten sonra dirilmeden bahsederek, *"O, kullarının üzerinde yegâne hâkimdir. Size bekçi melekler yolluyor. Nihayet herhangi birinize ölüm geldiği zaman, o elçilerimiz, en ufak bir ihmalde bulunmaksızın onun ruhunu alırlar. Sonra görürsün ki bunlar, bütün işlerine hak ve adl ile mâlik olan Allah'a döndürülmüşlerdir"* (En'am, 61-62) buyurmuştur. Allah Teala bir başka ayetinde de, *"Allah ölenin ölümü zamanında, ölmeyenin de uykusunda, ruhlarını alır. Bu suretle hakkında ölüme hükmettiği canı tutar, diğerini muayyen bir vakte (eceli gelinceye) kadar salıverir. Şüphe yok ki bunda iyi düşünen kimseler için kesin ibretler vardır"* (Zümer, 42) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, *"Bunda iyi düşünen kimseler için kesin ibretler vardır"* buyurarak, bütün bu hallerin nazarı dikkate alınması ile, öldükten sonra dirilmenin, haşrin ve neşrin olabileceğine istidlal etmiştir.

Altıncı misal: Ölümden sonra dirilmenin inkâr edilmesinin sebebi, birbirine zıd olan iki şeyin ard arda gelmesidir. Fakat Allah'ın kudreti karşısında bu, yadırganacak birşey değildir. Çünkü hayatın peşinden ölüm meydana geldiğine göre, ölümden sonra da hayatın meydana gelmesi nasıl olur da tuhaf görülebilir? Zira her iki zıddın durumu da aynıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususu anlatmak için, *"Aranızda ölümü, biz ta'yin ve takdir ettik ve biz, önüne geçilecek, engel olunabilecek de değiliz"* (Vakı'a, 60-61) buyurmuştur. Hem biz, ateşin, sıcaklığına ve kuruluğuna rağmen, soğuk ve rutûbetli yeşil ağaçtan çıktığını görmekteyiz. Nitekim Cenab-ı Hak, *"O, yemyeşil ağaçtan, sizin için ateş çıkarandır. İşte bakın, ateşi ondan alıyorsunuz"* (Yâsin, 80) buyurmuştur. İşte bu meselede de böyledir. Kıyametin, haşir ve neşrin aklen garip görülecek birşey olmadığının izahı hususunda söylenecek söz bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE

Ahiretin Varlığının Delilleri

İkinci mesele, meâdın (âhiretin) hak ve gerekli olduğuna dâir deliller hakkındadır.

Bil ki ümmet-i Muhammed, bu hususta ikiye ayrılmıştır: Bazıları, "Âlemin ilahının aklen merhametli, âdil, olup karşılığında daha büyük ve yüce menfaat koymaksızın elem ve zarar vermekten münezzeh olması gerekir" derlerken, bazıları da bunu kabul etmeyerek, "Allah'a

asla birşey vacib değildir. O, aksine, istediğini yapar ve dilediği şekilde hükmeder" derler.

Birinci kısım alimler, me'âdın varlığına birkaç şekilde hüccet getirirler:

Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlayanlara Göre Ahiretin Delilleri

Birinci hüccet: Allah Teâlâ, insanları yaratmış ve onlara, sayesinde iyi ve kötüyü ayırdedebilecekleri bir akıl ile hayır veya şer işleyebilecekleri bir güç vermiştir. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, Allah'ın, hikmet ve adaletinin gereği, insanları kendisini kınamaktan ve O'nu kötülükle yâdetmekten, cehâletten ve yalandan, peygamberlerine ve insanların velilerine ve salihlerine eziyet etmekten men etmesi vâcibtir. Yine O'nun, insanları taatlara, hayırlara ve hasenâta teşvik etmesi de hikmeti gereği vâcibtir. Çünkü O, eğer insanları kötülüklerden alıkoymaz ve hayırlara teşvik etmezse, bu O'nun lütuf sahibi, âdil ve kullarını gözeten bir zat olması hususunu zedeler. Taatlara teşvikin ancak yapılacak işe mükafaat vermek; kötülüklerden men etmenin de ancak onları işleyecek olana ceza vermekle mümkün olacağı malumdur. Teşvik edilen o mükafaat ile, tehdid vasıtası olan o ceza, bu dünyada mevcut değildir. Öyleyse bu mükafaat ve cezanın gerçekleşeceği bir başka yerin olması gerekir ki, zaten ispatlamak istediğimiz netice budur. Aksi halde bunların yalan ve bâtıl olmaları gerekir ki, işte üzerinde olduğumuz konudan murad budur. Bu da, ayetteki *"İman edip sâlih ameller işleyenlere adaleti ile mükâfaat vermek için"* buyruğu ile anlatılan hususdur.

Ahiret Hususunda Şüpheler ve Cevapları

İmdi, eğer denirse ki: "Şöyle denilmesi niçin mümkün olmasın?" "Allah'ın akıllara koyduğu, hayırlı şeyleri güzel görme, kötü şeyleri de çirkin görme gibi hususiyetler, hayırları yapmaya teşvik ve kötülüklerden men etme hususunda yeterlidir. Bunun yanısıra, ayrıca vaade ve va'îde (mükâfaat ve cezaya) gerek yoktur. Biz vaadin ve va'îdin mutlaka bulunması gerektiğini kabul etsek bile, bundan maksadın, sırf, âlemin nizamını sağlamak için bir teşvik ve sakındırma olduğunun söylenmesi niçin câiz olmasın? Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İşte Allah kullarını bununla korkutuyor. Ey kullarım benden korkun"* (Zümer, 16) buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın bunu bizzat yapmasına gelince, bunun delili nedir? Hasmımızın, "Eğer O, haber verdiği vaadi ve va'îdi yerine getirmezse, yalan söylemiş olur" şeklindeki iddiasına karşı biz deriz ki: Siz tahsîsin yapılması gerektiğine dair bir delil bulunduğunda, Kur'an'daki umûm olan ayetlerin ekserisini tahsis etmiyor musunuz? Eğer bu, bir yalan olursa, sizin tahsis edilmesine hükmettiğiniz o yerlerde de O'nun sözünün yalan olmuş olması gerekir. Biz, Allah'ın bunu mutlaka yapacağını kabul etsek bile, bu mükâfaat ve cezanın, insanın başına gelen, çeşitli rahat ve lezzetler ile, çeşitli elemlerden, kederlerden, ağrılardan ve sızılardan ibaret olduğunun söylenilmesi niçin mümkün olmasın?"

Akıl İyi ve Kötüyü Bilmekte Yeterli midir?

Mezkur sualin **birinci** kısmına şöyle cevap verebiliriz: Akıl, her nekadar iyiyi yapmaya ve kötüyü bırakmaya davet ediyorsa da, hevâ- vü heves ve nefs, insanı maddi şehvetlere ve lezzetlere dalmaya çağırıyorlar. Bu teâruz söz konusu olunca kuvvetli bir müreccihin ve muazzam bir güç kaynağının bulunması gerekir. Bu da ancak, yapmaya ve yapmamaya mukabil vaad ve va'îdin, mükâfaat ve cezanın bulunmasıyla olur.

"Ahiret Vaadinin Gerçek Olması Gerekmez, Maksad Dünya Nizamını Sağlamaktır" Şüphesine Cevap

İkinci soruya da şöyle cevap verilir: İnsan, Allah'ın yalan söyleyebileceğini kabul ettiğinde, mükafaattan dolayı bir teşvik, tehditten dolayı da bir korku sâdır olmaz. Çünkü dinleyen, onun yalan olabileceğini düşünür.

"Cennet ve Cehennem Bu Dünyadadır" Şüphesine Cevap

Üçüncü soruya da şu şekilde cevap verilir: Kul, bu dünyada yaşadığı müddetçe, bir iş için ücretle tutulmuş kimse gibidir. Ücretle kiralanan kimse, o işi yaparken, ücretinin tamamını ona peşin vermek doğru değildir. Çünkü o, ücretini aldığı zaman, işinde fazla gayret göstermez. Fakat ücret alma yeri âhiret yurdu olunca, işteki sa'yü gayret o nisbette fazla ve güçlü olur. Hem sonra biz bu dünyada en zâhid ve âlim kimselerin, çeşitli gamlara, kederlere ve hüzünlere mübtelâ olduklarını; en câhil ve en fâsık (günahkâr) kimselerin de çeşit çeşit lezzet ve sevinçler içinde olduklarını görüyoruz. Bundan dolayı biz, ceza ve mükafaat yurdunun, dünya olmaması gerektiğini, mükafaat ve cezanın tahakkuk edeceği bir başka yurdun ve bir başka hayatın mutlaka olması gerektiğini anlıyoruz.

İkinci hüccet: Akıl, hikmetli bir zatın, iyilik yapanla kötülük yapana farklı davranmasını, kendisini sayanla reddedeni bir tutmamasını gerektirir. Böyle bir ayırımın yapılması gerekince, bu tefrik, ya bu dünyada olur, ya da âhirette olur. Birincisi olamaz. Çünkü biz, bu dünyada kâfir ve fâsıkları, büyük bir rahatlık içinde; alim ve zâhidleri de bunun aksi bir durum içinde görmekteyiz. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Eğer bütün insanlar küfre imrenerek, bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı, O Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkan merdivenleri hep gümüşten yapardık (...)"* (Zuhruf, 33) buyurmuştur. Şu halde bu dünya yurdundan sonra bir başka yurdun da mutlaka bulunması gerektiği sâbit olmaktadır. Tefsir etmekte olduğumuz, *"İman edip, sâlih ameller işleyenlere adâleti ile mükâfaat vermek için.."* ayetinden maksad da budur. Bu, aynı zamanda, *"Çünkü o Kıyamet şüphesiz gelecektir. Neredeyse onun vaktini hemen açıklayasım geliyor kl herkes neye çalışıyorsa, kendisine onunla karşılık verilsin"* (Tâhâ, 15) ve *"Yoksa biz, imân edip de güzel güzel işler yapanları, yeryüzünde fesâd çıkaranlar*

gibi mi tutacağız? Yahut müttakileri, doğru yoldan sapanlar gibi mi sayacağız?" (Sâd, 28) buyurmuştur.

Dünyadaki Nimet Veya Sıkıntıların Neticesi

İmdi, şayet denirse ki: "Allah Teâlâ, şekillerinin güzelliği ve mallarının çok olması hususunda, iyi ile kötü kişiye farklı muamele etmediği gibi, mükâfaat ve cezâ bakımından da, iyi ile kötü kulu arasında ayrım yapmaz" şeklinde bir söz söylenilmesini yadırgamaz mısınız?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:

Sizin ileri sürdüğünüz bu husus, bizim delilimizi kuvvetlendirir. Çünkü, bu ikisinin arasının tefrik edilmesi gerektiği, aklın sarîh açıklamasıyla sabit olmuş; his ve algılama da, bu ayırma işinin bu dünyada gerçekleşmeyeceğine, aksine durumun tam bunun zıddı olacağına delâlet etmektedir. Çünkü biz, bir âlim ve zâhidin, en çetin bir belâya dûçar olmuş, bir kâfir ve fasığın da en büyük nimete garkolmuş olduğunu görebilmekteyiz. Öyleyse, bu farklılığın mutlaka zuhûr edeceği bir başka yurdun bulunması gerektiğini anlamış bulunmaktayız.

Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ, o zâhid ve âbidin, kendisine kâfire verdiğini vermesi halinde azacağını, isyan edeceğini, dünyayı ahirete tercih edeceğini; o kâfir ve fâsığı da, fazlaca sıkıştırdığında şerrini ve kötülüğünü arttıracağını biliyordu. İşte bu hususa Cenâb-ı Hak, *"Eğer Allah bütün kullarına bol rızık verseydi yeryüzünde muhakkak ki taşkınlık ederler, azarlardı"* (Şûrâ, 27) ayetiyle işaret etmiştir.

Dünyanın Asayişi İçin Ahiret Gereklidir

Üçüncü hüccet: Allah Teâlâ, kullarını, kullukla mükellef tutarak, *"Ben cinleri de insanları da, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"* (Zâriyat, 56) buyurmuştur. Hakîm olan (Allah), kuluna herhangi bir şey emrettiğinde, onun, o mükelleflyetleri yerine getirmekle meşgul olabilmesi için, onun kalbini her şeyden uzak tutması, durumunu, bu istikamette düzeltmesi gerekir. Halbuki insanlar, kendileri için, lezzet ve rahatı arzu edecek şekilde yaratılmışlardır. Eğer onlar için, ahiret korkusu gibi caydırıcı bir husus olmasaydı, o zaman, karışıklık ve düzensizlik artar ve fitneler büyürdü. Bu durumda da, kulluğa mükellef olan insan, ibadetleri edâ etmekle meşgul olacağı bir vakit bulamazdı. Mükellefin, kulluğu eda etmekle meşgul olabilmesi ve bu âlemin hallerinin de düzen içinde olabilmesi için, mükâfaat ve ceza yurdunun bulunmasına kesinkes hükmetmek gerekir.

İnsanlar Asayişi Sağlayamazlar mı?

İmdi, şayet sorulsa ki: "Alemin nizam ve düzeninin devâm etmesinde, yönetici ve hükümdarların saygınlık ve yönetim biçimlerinin yeterli olabileceği niçin söylenilemesin? Hem, vurup kırmadan yana olan kimseler bile, kargaşa ve karışıklığın güzel olduğuna hükmetmeleri halinde durumun kendileri aleyhine de çevrilebileceğini;

başkalarının, kendilerini de öldürebileceğini ve mallarını alabileceğini bilirler. İşte bundan dolayı da (durup dururken) fitne çıkarmaktan kaçınırlar" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Kralların, sadece korku uyandıran saygınlıkları, bu hususta yeterli değildir. Zira hükümdar, bazan kudret ve güç hususunda, yönetiminde olan kimselerden hiç korkmayacağı bir derecede bulunur; ya da, onlardan korkar. Binâenaleyh hükümdar şayet, kendisinin ahiretle alâkalı bir korkusu olmadığı halde, idaresi altında olanlardan korkmazsa, bu durumda, en kötü bir biçimde zulmüne ve eziyyetine devam eder. Çünkü, nefsânî sebepler söz konusudur. Onu, bu hususta ne dünyada ne de âhirette herhangi bir caydırıcı bulunmamaktadır. Hükümdarın etbâından korkması halinde de, etbâı, hükümdardan fazlaca korkmaz, böylece de bu husus, o insanları kötülüklerden ve zulümlerden men etmez. Şu halde, âlemin nizâmının, ancak ölümden sonra bir hayatın bulunduğu inancına teşvik etmek ve ondan sakınmakla tam ve mükemmel olacağı sabit olmuş olur.

Adalet ve İnsaf, Âhireti Gerektirir

Dördüncü hüccet: Kâhir ve kesin güç sahibi bir hükümdarın, bir köleler topluluğu olsa ve onların bir kısmı güçlü, bir kısmı da güçsüz olsa, bu durumda o hükümdara, eğer merhametli, halkını gözeten ve onlara şefkatle muamele eden biriyse, mazlum ve zayıf olanların hakkını, zâlim, ezici ve güçlü kimselerden alması gerekir. Eğer, o bunu yapmazsa, o bu zulme razı olmuş olur. Zulme razı olmak ise, merhametli, halkını gözeten ve iyilikte bulunan kimselere uygun düşmez. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Hak subhânehu ve Teâlâ, kâhir, kâdir, hakîm olup zulüm ve abes şeylerden berî olan bir sultandır. Dolayısiyle onun, zâlim kullarından mazlum kullarının hakkını alması gerekir. Bu hak alma işi ise, bu dünyada olmaz. Çünkü mazlum, son derece aşağılanmış, zillet ve hakaret içinde yaşamaya devam etmektedir. Zâlim de, son derece kuvvet ve satvet içinde yaşamaya devam etmektedir. Öyleyse, Allah'ın adâletinin ve zalimi cezalandırmasının ortaya çıkacağı bir başka yurdun, mutlaka bulunması gerekir. Bu delili, tefsirini yapmakta olduğumuz bu ayetin bir tefsiri addetmek mümkündür.

"Zalime Fırsat Veren Allah Değil midir?" Sorusuna Cevap

Buna göre şayet onlar, "Bu dünyada zâlimi zulme muktedir kılan Allahu Teâlâ olup, O onu bundan acze düşürmeyince, bu, Allahu Teâlâ'nın bu zulme razı olduğuna delâlet eder" derlerse, biz deriz ki: Zulme muktedir kılmak, adâlet ve tâatta bulunmaya muktedir kılmanın aynısıdır. Eğer, Cenâb-ı Hak onu zulme muktedir kılmasaydı, mutlaka Allah onu, hayır ve tâat işlerini yapmaktan da aciz kılmış olurdu. Bu ise hakîm olan Allah'a uygun düşmez. Bu sebeple Allah'ın, aklen, hem zulme hem adâlete muktedir kılması, sonra da, mazlumun intikamını, zalimden alması gerekir.

Yaratılış Gayesi Ahireti Gerektirir

Beşinci hüccet: Allahu Teâlâ, bu âlemi ve bu âlemdeki insanları yaratmıştır. Bu durumda ya "Allahu Teâlâ onları, (kendisine yönelik) herhangi bir menfaat ve fayda olmaksızın yaratmıştır" denilir; yahut da, onları, bir maslahat ve bir faydadan dolayı yaratmıştır" denilebilir. Birinci durum rahîm ve kerîm olana uygun düşer. İkinci durum hakkında da şöyle denilebilir: Allah Teâlâ onları bir maksat, bir maslahat ve bir hayır için yaratmıştır. Binâenaleyh bu hayır ve maslahat, ya bu dünyada yahut da başka bir yurtta meydana gelir.

Birinci ihtimal, şu iki bakımdan geçersizdir:

a) Bu âlemin lezzetleri, maddi ve cismanidir. Maddî lezzetlerin, elemi gidermekten başka, gerçek bir hakikatleri bulunmamaktadır. Elemi gidermek ise, bir emr-i ademî, yokluk tarafı ile ilgili bir iştir. Bu adem, mahlûkattan hiçbiri yok iken de mevcût idi. Bu durumda, bunu (elemi gidermeyi) yaratmanın hiç bir faydası olmaz.

b) Bu âlemin lezzetleri, çeşitli sıkıntı ve acılarla içiçedir. Bundan da öte dünya, kötülükler, âfetler, sıkıntı ve belâlarla doludur. Bu dünyadaki lezzetler, denizdeki bir damla gibidir. Böylece biz, mahlûkatın,hedeflenen refah ve rahat bulacakları yurdun, dünya yurdundan başka olacağını anlamış oluruz.

İmdi şayet sorulsa ki: "Allah Teâlâ, cehennemliklere, bir maslahat ve hikmetten dolayı olmaksızın, en kötü azâb ile elem vermiyor mu? Binâenaleyh, Allah Teâla bu âlemde mahlûkatı bir maslahat ve hikmet olmaksızın yaratmıştır" seklinde bir söz söylenilmesi niçin caiz değildir?"

Evet, bu suale karşı cevabımız şudur:

Bu iki şey arasındaki fark şudur: O zarar, onların kötü amellerinden dolayı hak etmiş oldukları zarardır. Ama, bu dünyadaki zararlar, henüz tahakkuk etmemiştir. Binâenaleyh, bunun peşinden, o eski zararları onaracak olan büyük hayır ve faydalı işlerin gelmesi gerekir. Aksi halde, onu yapanın, devamlı olarak kötü ve eziyyet verici olması gerekir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın Erhamurrahimîn ve ekremül-ekremîn olmasına ters düşer.

Ahiret Olmasa İnsan En Bedbaht Mahluk Olur

Altıncı hüccet: İnsan için eğer, bir âhiret hayatı bulunmasaydı, o zaman insan, derece ve mertebe bakımından bütün canlılardan daha âdi olması lazım gelirdi. Lazım bâtıl olunca, melzum da bâtıldır. Bu ikisi arasındaki mülazemetin (münasebetin) izahı şudur: İnsanın bu dünyada katlanmış olduğu zararlar, bütün canlılarınkinden daha çoktur. Zira, diğer canlılar, çeşitli elem ve hastalıklara düçar olmazdan önce kalbleri boş, gönülleri de hoş idi. Çünkü onların, bir düşünce ve tefekkürü bulunmamaktadır. Ama insana gelince o, kendisinde bulunan akıl sebebiyle, geçmiş ve gelecek haller

hakkında devamlı düşünür. Böylece de onda, bu geçmiş hallerin çokluğu sebebiyle çeşitli hüzün ve kederler meydana gelir. Yine o, gelecekteki hallerden dolayı, muhtelif korkulara kapılır. Çünkü o, olacak şeylerin nasıl olacağını bilememektedir. Böylece, insanda akıl cevherinin bulunmasının, bu dünyada, büyük sıkıntıların ve çok şiddetli ruhî kederlerin ve acıların meydana gelmesine sebep olduğu sabit olmuş olur. Maddî lezzetlere gelince bu, insanlarla diğer canlılar arasında müşterektir. Zira, nasıl ki insanın zevkine göre bademli helva güzelse, hayvan pisliği de, donuzlan böceğinin zevkine göre güzeldir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: İnsan için, kendisiyle, hâlinin mükemmelleştiği, mutluluğunun tezahür ettiği bir âhiret duygusu olmasaydı, o zaman aklın kemâlinin, onaran herhangi bir şey olmaksızın, insanın kederlerinin, hüzünlerinin ve acılarının artmasına sebep olması gerekirdi. Böyle olan her şeyin de değersizliğin, düşüklüğün bedbahtlığın ve menfaatten uzak bir yorgunluğun artmasına sebep olacağı malumdur. Böylece, uhrevi bir mutluluğun olmaması halinde insanın, canlılardan, hatta donuzlan böceğinden ve kurtçuklardan daha adi olacağı sabit olmuş olur. Bu, kesin olarak batıl olunca, biz, mutlaka bir âhiret yurdunun olacağını, insanın, dünya için değil, ahiret için yaratıldığını ve onun, aklı sayesinde uhrevî mutlulukları gerektiren şeyleri kesbedeceğini anlamış oluruz. İşte bundan dolayı da akıl, çok şereflidir.

Hayat Nimeti Ahireti Gerektirir

Yedinci hüccet: Allah Teâlâ, kuluna şu iki şekilde nimetleri ulaştırmaya kâdirdir:

a) Nimetlerin, âfetler ve kederlerle karışık olması.

b) Nimetlerin, bu tür şeylerden uzak bulunması. Allah Teâlâ, bu dünyada, ilk kere nimet verince, kudret, rahmet ve hikmetinin mükemmel olduğunu ortaya koymak için, bir başka dünyada da, bize ikinci kere nimet vermesi gerekir. İşte orada, kendisine itaat edenlere nimetler verecek, günahkârları bağışlayacak; gamları, kederleri, şehvet ve şüpheleri giderecektir. Şu husus da, bu durumu kuvvetlendirir ve ortaya kor: İnsan, ana karnında bir cenin iken, çok daracık ve çok pis kokan bir yerde idi. Annesinin karnından çıkınca, karşılaştığı ikinci durum, birincisinden daha kıymetli ve değerli oldu. Sonra o insan, bunu müteakiben beşiğe konuldu ve sarılıp sarmalandı, kundaklandı. Daha sonra da beşikten çıkarak, sağa sola koşmaya başladı ve süt alma devresinden, güzel yiyecekler yemek dönemine geçti. Bu üçüncü halin, ikincisinden daha güzel olduğunda şüphe yoktur. Daha sonra ise o, ya halk üzerinde hükmü geçerli bir emîr, yahut da eşyanın hakikatlarıyla yüzyüze gelen bir âlim oldu. Bu dördüncü halin de,üçüncü halden daha kıymetli ve daha güzel olduğunda şüphe yoktur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, yapılan bu "istikrâ" (tümevarım)nın hükmüne göre,-"Ölümden sonra meydana gelecek olan durumun bedenî lezzetlerden ve maddi hayırlardan daha şerefli, daha yüce ve daha parlak, göz alıcı olduğu"nun söylenilmesi gerekir.

İhtiyat Delili

Sekizinci hüccet: Bu,ihtiyat yoludur. Binâenaleyh biz, âhirete iman edip onun için hazırlandığımızda, bu inanç şayet gerçek ve doğru olursa, biz kurtarırız, inkâr edenler ise helâk olur. Yok eğer, yanlış ve asılsız ise, bu inanoın bize hiçbir zararı dokunmaz. Bu konuda söylenilecek en son söz şudur: Bu durumda biz, birtakım maddi lezzetleri elden kaçırmış oluruz. Ancak ne var ki biz diyoruz ki, aklı olan kimsenin, şu iki sebepten dolayı, onların elden kaçırılmasına aldırmaması gerekir:

1) O maddî lezzetler, son derece değersizdirler. Çünkü onlar, donuzlan böceği, kurtlar ve köpekler v.b. arasında müşterek olan şeylerdir.

2) Bu maddî cennetler, son derece gelip geçici ve tükenmeye mahkumdur. Böylece ihtiyatın, sadece âhirete iman etmekte olduğu sabit olmuş olur. İşte bundan dolayı şair şöyle demiştir:

قَالَ ٱلْمُنَجِّمُ وَالطَّبِيبُ كِلاَهُمَا / لاَ تُحْشَرُ ٱلأَمْوَاتُ قُلْتُ إِلَيْكُمَا

إِنْ صَحَّ قَوْلُكُمَا فَلَسْتُ بِخَاسِرٍ / أَوْ صَحَّ فَٱلْخَسَارُ عَلَيْكُمَا

"Müneccim (astrolog) ve tabib, her ikisi de dediler ki: "Ölüler, (ölümlerinden sonra) haşrolunmayacak!" Ben sizlere derim ki: "Eğer sizin dediğiniz doğru çıkarsa, ben hiçbir şey kaybetmem. Ama, eğer benim sözüm doğru çıkarsa, vay geldi başınıza!"

Hayatiyet Sırrı Ahirete İşaret Eder

Dokuzuncu hüccet: Bil ki canlılar, canlı olduğu sürece, şayet onlardan tırnak, kıl ve çatal tırnak (toynak) koparıldığında, yeniden biter. Yaralansa, iyileşmeye yüz tutar. Kan, onun damarlarında ve uzuvlarında, suyun tıpkı, ağacın dallarında ve damarlarında hareket edip akması gibi akar. Sonra o canlı öldüğünde, bu durumlar tersyüz olur. Şayet o canlıdan kıl, tırnak gibi bir şey koparılacak olsa, bunlar bir daha bitmez; yaralanacak olsa, yara iyileşmez ve kaynamaz; sen onun kanının, damarlarında donup pıhtılaştığını görürsün. En sonunda da onun durumu, çözülüp bozulmaya yüz tutar. Sonra biz, yeryüzüne de baktığımız zaman, onun durumunun da buna benzediğini görürüz. Çünkü biz, ilkbaharda o yere baktığımızda, onun gözelerinin, pınarlarının kaynadığını, tepelerinin otlardan kabarıp yükseldiğini ve suyun ağaçların dallarına ve damarlarına nüfuz ettiğini görürüz. Yerdeki suyun da tıpkı canlının bedeninde hareket eden kan gibi olduğunu, daha sonra da o yerin, çiçeklerini, tomurcuklarını ve meyvelerini çıkarıp verdiğini görürsün. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Fakat biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman o harekete gelir, kabarır ve her güzel çiftten nice nebât bitirir"* (Hacc, 5) ayetinde buyurduğu gibidir. Onun bitkilerinden bir şey koparıldığında, hemen başkası onun yerini alır ve onun yerine biter. Ağacın dallarından birisi kesildiğinde bir başkası onun yerini alır. Yaralansa, kendisini onarır

ve iyileşir. İşte bütün bu durumlar, canlılar için bahsettiğimiz o durumlara benzer. Sonra kış gelip soğuk şiddetlenip artınca, pınarlar batar, rutubet kaybolup kurur, otları, bitkileri bozulur. Şayet, ağaçtan bir dal kesecek olsak, bir başkası onun yerini almaz. Binaenaleyh işte bu durumlar da, hayattan sonra ölüme benzer. Sonra biz, yeryüzünün ikinci ilkbaharda, o hayata döndüğünü görüyoruz. Binâenaleyh biz, bütün bunları iki misalin, biri için düşünüyoruz da, niçin bunları ikinci misal için düşünmüyoruz? Hatta biz diyoruz ki: İnsanın diğer canlılardan; hayvanların bitkilerden; bitkilerin de cemâdattan daha kıymetli olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, bütün bu hususlar, yeryüzü için tahakkuk edip gerçekleşince, onun insanda, insan için de tahakkuk etmesi niçin caiz olmasın?

Buna göre onlar şayet, "Canlıların bedenleri, ölüm sebebiyle dağılır; paramparça olur. Ama, yeryüzüyse böyle değildir" derlerse, cevap olarak deriz ki:

İnsan, "nefs-i nâtıka" (yani ruh) demek olup, nefs-i natıka da, bâkî kalan bir cevherdir. Veya biz, böyle demesek bile, diyoruz ki: İnsan, ceninin oluştuğu ilk vakitten itibâren ömrünün sonuna kadar, devam edegelen asîl unsurlardan ibarettir. Halbuki nefs-i nâtıka, o cüz'de baki iken de bedende cereyan etmekte, bulunmakta idi. Böylece bu soru ortadan kalkmış olur.

Maddî Dünyadan Bedenin Teşkili Ahireti Gösterir

Onuncu hüccet Canlıların bedeninin nutfeden oluştuğunda, nutfenin de bedenin her yerinden toplanıp bir araya geldiğinde şüphe yoktur. Nutfe bedenden ayrılırken, bütün bedende bir halsizlik ve gevşekliğin meydana gelmesi, nutfenin,bedenin her tarafından toplanıp bir araya geldiğinin delilidir. Sonra, o nutfenin maddesi, yenilen gıdalardan meydana gelmiştir. O gıdalar elementer cüzlerden meydana gelmiştir. O cüzler ise, yeryüzünün batısında, doğusunda (yani) dört bir köşesinde ayrı ayrı idiler. O cüzlerin bir araya gelmesi gerçekleşti de, böylece onlardan ya canlılar, yahut da bitkiler meydana geldi. Derken, insan onu yedi. Yenilenden kan meydana geldi. O kan, uzuvlara dağıldı; ondan çok ince ve hassas parçalar meydana geldi. Sonra da (şehvet) canlıya hükümran olunca, o rutûbetlerden (nemli, yapışkan cüzler, unsurlar) belli bir miktar aktı ki bu,nutfedir, böylece rahmin ağzına döküldü. Bunu müteakiben de, o meniden insan meydana geldi. Böylece, insanın bedenin kendisinden oluşup meydana geldiği o cüzlerin, denizlerde, dağlarda ve havanın yükseklerinde darmadağınık oldukları, sonra da bu anlatılan yollarla bir araya geldikleri, sonuçta da, onlardan bu bedenin meydana gelmiş olduğu sabit olmuş olur. Binâenaleyh canlı öldüğü zaman o cüzler, tıpkı o ilk darmadağınık halleri gibi, yine darmadağınık olurlar. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Onların, tıpkı ilk defa bir araya gelmelerinde olduğu gibi, (ölümden sonra) tekrar bir daha bir araya gelmelerinin imkânsız olmayacağına kesinlikle hükmetmek gerekir. Hem o meni, annenin rahmine düştüğünde, çok küçük bir damla idi. Sonra ondan, insanın bedeni

meydana geldi ve ruh, o beden çok küçük iken de ona tutundu. Sonra o bedenin son derece rutubetli olduğunda şüphe yoktur. Yine o bedenden, o rutubetteki tabiî ve garizî hararetin devreye girmesi sebebiyle, pekçok parçaların çözülüp çıktığında şüphe yoktur. Hem, ömür boyu devam edegelen o bedenî cüzler, bir çözülme içinde bulunurlar. Eğer böyle olmasaydı, açlık meydana gelmez ve gıda alınmaya ihtiyaç duyulmazdı. Bununla beraber biz, bu ihtiyar insanın, annesinin karnında olan, sonra ayrılan, çocuk olan, derken bir delikanlı olan o insanın tıpkısı olduğuna hükmediyoruz. Böylece, o ihtiyar insanın, bizzat bu insanın kendisi olduğu halde, bedenin cüzlerinin devamlı çözülme içinde olduğu sabit olmuş olur. Böylece insanın, ya ayrılan salt bir cevher olduğuna, yahut da bedendeki bu çözülmelerle birlikte, nurani, latif ve devamlı bir cisim olduğuna hükmetmek gerekir. Binâenaleyh durum böyle olunca da, bu iki takdire göre de, onun bir kez daha, cüsseye dönmesi ve tekrar dönen insanın, evvelki insanın aynı olması imkânsız olmaz. Böylece, ahiretin bulunduğunu söylemenin gerçek olduğu kesinleşmiş olur.

İnsanı Nutfeden Yaratan Elbette Diriltmeye Kâdirdir

Onbirinci hüccet: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki şimdi o, açıktan açığa müfrit bir hasım kesiliyor?* (Yâsin, 77) ayetinde bildirdiği hususdur.

Bil ki, ayet-i kerimedeki خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ buyruğu, bizim, onuncu delilde bahsetmiş olduğumuz şeye, yani, "O cüzler, yerin doğusunda ve batısında darmadağınık idi de, Allah Teâlâ, onları bir araya getirdi ve onların terkibinden de bu canlıyı yarattı" manasına bir işarettir. Bunu, *"Andolsun biz insanı, çamurdan süzülmüş bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sağlam ve metîn bir karargâhta bir nutfe yaptık"* (Mü'minûn, 12-13) ayeti de güçlendirir. Zira, bu ayetin tefsiri, bizim bahsettiğimiz izahla doğru olur. Zira, "çamurdan süzülmüş hülâsa"dan, bitkiler meydana gelir; sonra o bitkileri insan yer; bundan kan meydana gelir, daha sonra da kan, nutfe haline gelir. İşte bu yolla, ayetin zahirî manası, tam bir ahenk ve intizâm içinde bulunmuş olur. Cenâb-ı Hak bunu zikrettikten sonra, inkârcının, *"Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?"* (Yâsin, 78) şeklindeki sözünü naklederek, bunun olabileceğini beyan buyurmuştur.

Bil ki bir şeyin olabileceğini isbât, ancak şu iki yolla düşünülebilir:

a) Böyle bir şeyin benzerinin mümkün olduğunu bildirmek. Binâenaleyh, bunun da mümkin olması gerekir.

b) Durum bakımından, bundan daha büyük ve daha muazzam işlerin de mümkin olduğunu bildirmek. Allahu Teâlâ, ilk önce birinci yolu ele alarak, *"De ki: "Onları, ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı hakkıyla bilendir"* (Yâsin, 79) buyurmuştur. Sonra burada şöyle bir incelik de bulunur: Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ يُحْيِيهَا

buyruğu, kudretinin; وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ buyruğu ise, ilminin mükemmel olduğuna bir işarettir. Haşrı ve dirilmeyi inkâr edenler de, sırf bu iki düstûru bilemedikleri için inkâr etmişlerdir. Çünkü onlar bazan, "Allah, mucib-i bizzat bir varlıktır; zâtı gereği mûcib olandan da, bir şeyi yaratmakla ilgili herhangi bir niyetin sâdır olması mümkün değildir" demişler, bazan da, "Allah Teâlâ'nın cüz'iyyâtı bilmesi imkânsızdır; binâenaleyh, O'nun, **Zeyd**'in bedeninin cüzlerini; **Amr**'ın bedeninin cüzlerinden ayırması imkânsızdır" demişlerdir. Felsefecilerin şüpheleri bu iki asıldan kaynaklanınca, Cenâb-ı Hak, pek yerinde olarak, her ne zaman âhiret meselesini ele alırsa, onun peşinden bu iki aslı beyan buyurur.

Bundan sonra Allah Teâlâ, ikinci yolu ele almıştır ki, bu da, "en yüce olan" (a'lâ) ile "en düşük olan" (ednâ)'ya istidlâlde bulunmaktır. Bunu da şu iki yönden izah edebiliriz:

a) Hayatiyyet, ancak ısı ve nemlilik ile tahakkuk eder. Halbuki toprak, kuru ve soğuktur. Böylece, bu iki şey arasında bir zıddiyyet meydana gelmiş olur. Fakat biz diyoruz ki, ateşten ileri gelen hararet, hararet vasfında, tabiî olan hararetten daha güçlüdür. Aralarında alabildiğine bir tezat bulunmasına rağmen, ateşten ileri gelen hararetin, yeşil olan ağaçtan sâdır olması imkânsız olmadığına göre, toprağın kütlesinde, tabiî hararetin meydana gelmesi nasıl imkânsız olabilir?

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gökleri ve yeri yaratan Allah, onlar gibisini yaratmaya kâdir değil midir?"* (Yâsin, 81) ayetidir. Bu şu demektir: "Siz, feleklerin ve yıldızların, kütlelerin yaratıcısının Allah olduğunu kabul ettiğinize göre, siz O'nun haşre ve neşre kâdir olmasından nasıl kaçınır, inkâr edersiniz?" Daha sonra Cenâb-ı Hak, felsefecilerin bütün şüphelerini, *"Onun emri, bir şeyi dilediği zaman, ona sadece "ol" demesinden ibarettir. O da oluverir"* (Yasin, 82) buyruğu ile kırmıştır. Bu da şu demektir: Allah Teâlâ'nın halkedip yaratması, âlet ve edavatın, babanın nutfesinin ve annenin de rahminin bulunmasına istinâd etmez. Bunun delili de şudur: Allah Teâlâ, ilk babayı, ondan önce geçmiş olan bir baba bulunmaksızın yaratmıştır. Böylece bu, Hak Teâlâ'nın halketme, îcad ve var etmede, vasıta ve âletlerden müstağni olduğuna delâlet eder. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Herşeyin mülkü ve tasarrufu kendi elinde bulunan Allah'ın şânı ne kadar yücedir? Siz ancak, O'na döndürüleceksiniz"* (Yâsin, 83) buyurmuştur. Yani, "Biz, Allah'ı, canlıları bir daha yaratamamaktan, mazlûmların işini ihmal etmekten, âcizlerin hakkını zalimlerden alamamaktan takdis ve tenzîh ederiz" demek olup, bu mana, tefsirini yapmakta olduğumuz لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ (Yunus, 4) ayetinde de mevcuttur.

Hikmet ve Gaye Ahireti Gerektirir

Onikinci hüccet: Deliller, âlemin, yaratılmış (muhdes) olduğuna; onun, mutlaka kâdir bir yaratıcısının (muhdis'inin) bulunduğuna ve bunun âlim olması gerektiğine

delâlet etmektedir. Zira, muhkem ve sağlam bir iş, ancak bir bilenden sudûr eder. Ve yine, böyle bir kimsenin, o âlemden müstağni olması gerekir. Aksi halde o onu, ezelde halketmiş olurdu ki, bu imkânsızdır. Böylece bu âlemin, kâdir, âlim ve her şeyden müstağni bir ilâhı bulunduğu sabit olmuş olur.

Sonra biz, iyice düşündüğümüz zaman şunu söylüyoruz: Bu, hakîm ve herşeyden müstağni olan zatın, kullarını ihmal etmesi ve onları başıboş bırakması uygun olur mu?

Yine kullarının da, o yaratıcıyı tekzîb etmeleri ve onun nimetlerini yiyip içerlerken, onların kendisini ta'n edip rubûbiyyetini inkâr etmelerini, şeytana ve tağuta tapmalarını, kendisine eşler koşmalarını, O'nun emir ve yasaklarını, vaad ve vaîdini inkâr etmelerini onlara mübah kılması düşünülebilir mi?

İşte bu noktada, aklın bedâheti, bütün bunların ancak, hikmetten uzak, abes şeylere yakın, câhil bir akılsıza yakışacağına hükmetmiştir. İşte böylece, bu mukaddimelerden dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın emirleri ve yasakları olacağına hükmettik.

Sonra düşündük ve şöyle dedik: O'nun herhangi bir vaad ve vaîdi; mükâfat ve cezası olmaksızın, emir ve yasağı olabilir mi? İşte bu noktada aklın sarih açıklaması, böyle bir şeyin olamıyacağına hükmetmiştir. Zira emri, mükafaatla ilgili vaadi ile; nehyi de ikâbla alâkalı vaîdi ile beraber olmasa, O'nun emri ve yasağı güç kazanmaz, maksat da meydana gelmez. Böylece, mutlaka vaadin ve vaîdin de bulunması gerektiği sabit olmuştur.

Sonra yine düşündük ve şöyle dedik: "Onun bir vaadi ve va'îdi bulunup da, sonra O'nun, vaadini mükafaat ehline; va'îdini de ikâb ehline tastamam vermemesi düşünülebilir mi? Biz bunun olamıyacağını söylüyoruz. Zira böyle olması halinde, O'nun vaad ve va'îdine güvenimiz kalmaz; bu da O'nun vaad ve va'îdinde hiçbir faydanın kalmamasını gerektirir. Böylece biz, O'nun mükafaat ve ikabını mutlaka gerçekleştireceğini anlıyoruz. Bu hususun, ancak haşr ile ve öldükten sonra dirilme (ba's) ile tamam olacağı malumdur. Vacibin ancak kendisi ile tamamlanabileceği şey de vâcibtir. İşte bunlar, tıpkı bir zincir gibi birbirine bağlı olan mukaddimelerdir. Dolayısıyla birisi doğru olduğunda hepsi doğru olur, birisi bozuk olduğunda hepsi bozuk olur.

Öyleyse gözlerimizin bu değişikliği görüp müşahede etmesi, âlemin hâdis (yaratılmış) olduğuna; âlemin hâdis olması, hakim ve herşeyden müstağni bir yaratıcının varlığına; bunun varlığı da, O'nun emir ve yasaklarının olacağına; emir ve yasakların bulunması da, mükafaat ve cezasının söz konusu olacağına ve bu da haşrin ve ba'sin lazım ve kesin olduğuna delâlet eder. Bundan dolayı, eğer haşr inkâr edilecek olursa, bu, bütün burada sıraladığımız mukaddimelerin batıl olması ve bedîhi ilimler ile nazarî ve katî ilimlerin inkâr edilmesi neticesine götürür. Böylece, itaatkârın mükafaatını, günahkârın da cezasını görmesi için, bu çürümüş cesedlerin, unufak

olmuş kemiklerin, paramparça olmuş uzuvların, insanın ölümünden sonra yeniden dirilebileceği hususu sâbit olmuş olur. Binaenaleyh bütün bunlar olmaz ise, vaad ve vaîd de olmaz. Vaad ve va'îd olmaz ise, emir ve yasaklar olmaz. Emir ve yasak olmaz ise, ulûhiyyet olmaz; ulûhiyyet de olmaz ise, âlemdeki bu değişmeler meydana gelmez. İşte bu delil, tefsir etmekte olduğumuz *"İman edip, salih amellerde bulunanlara adâletiyle mükafaat etmek için.."* ayetinin ifade ettiği manalardandır. Bunların hepsi, bu âlemin merhametli, kullarını görüp gözeten, onlara iyilikte bulunan bir ilahı bulunmasından dolayı, öldükten sonra dirilmenin (meâdın) ispatı için yapılan izahlardır.

Allah'ın Fiillerini Hikmetlere Bağlamayanların Ahirete Dair Delilleri

İkinci kısım (ki bunlar ehl-i sünnettir),Allah'ın fiillerini, maslahatı gözetme şartına bağlamayanlardır. Bunların me'âdı ispat hususundaki yolları şöyledir: Me'âd (ahiret) olması mümkün olan birşey olup, peygamberler onun olacağını haber vermişlerdir. Öyleyse onun olacağına kesinkes hükmetmek gerekir. Bunun mümkün bir iş olduğunun ispatı şu üç mukaddimeye dayanmaktadır:

Ruh Delili

Birinci mukaddime: Tekâbül edenin (yani tam zıddı olanın) durumunu incelemek. Buna göre biz diyoruz ki insan, ya ruhtan, ya da bedenden ibarettir. Eğer insan ruhtan ibaret ise, -ki gerçek olan budur- bu durumda biz diyoruz ki: Ruhun, ilk defada bedenle münasebet kurması mümkün olunca, ikinci defada bedenle münasebet kurmasının mümkün olması gerekir.

Biz ister, "Ruh, cevherden ibarettir" diyelim, isterse onun, bu bedenle uyuşan, bedenin her halinde bâkî olan, çözülmeden ve değişmeden korunmuş olan latif bir cisim olduğunu söyleyelim, bu söz değişmez.

Ama insanın bedenden ibaret olması durumuna gelince ki, bu, görüşlerin akıldan en uzak olanıdır. Bu hususta biz deriz ki: O cüzlerin, ilk defada özel bir şekilde biraraya gelmeleri mümkün bir işti. Dolayısiyle bunun, ikinci defa da mümkün olması gerekir. Böylece bu bedene, hayatın ikinci bir defa dönmesinin, haddizatında mümkün bir iş olduğu sabit olur.

Yaratıcının Varlığı Delili

İkinci mukaddime: Bu, âlemin ilahının mucib-i bizzat bir illet değil, kâdir ve irâde sahibi bir zat olduğunun ve bu kâdir ilâhın, her türlü mümkinâta kâdir olduğunun izahı hususundadır.

Yaratıcının Her Şeyi Bilmesi Delili

Üçüncü mukaddime: Bu, âlemin ilahının bütün cüz'iyyâtı bilen, dolayısiyle de,

toprağın içine ve denize karışsa bile (meselâ) Zeyd'in bedeninin parçalarını bilen bir zat olduğunun izahı hususundadır. Allah Teâlâ, cüziyyatı (teferruatı) bildiğine göre O'nun, o cüzleri birbirinden ayırdetmesi de mümkündür.

Bu üç mukaddime sâbit olduğuna göre, haşrın ve neşrin aslında mümkin bir iş olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. Bu imkân sabit olunca, biz deriz ki: Peygamberlerin doğru söylediklerine deliller delâlet etmektedir. Onlar mümkin olan bu işin gerçekleşeceğini kesin olarak söylediler. Binâenaleyh bunun tahakkuk edeceğine kesin olarak inanmak gerekir. Aksi halde, onların yalan söylediklerini söylememiz gerekir ki, bu, onların doğru olduklarını gösteren deliller ile bâtıl olur.

Me'âd (ahiret) işinin izahı hususunda aklımızın yettiği şeylerin özü budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Haşri İnkâr Edenlerin Şüphelerine Cevaplar

Üçüncü mesele, haşri ve neşri inkâr edenlerin şüplerine cevap verme hususundadır:

Dünya İdeal Şekilde Yaratıldığına Göre Niçin Yıkılsın?

Birinci şüphe: Onlar şöyle demişlerdir: "Şayet şu dünya yurdu, bir başka yurt ile değiştirilecek olsa, o yurt ya bu yurdun aynısı ya bundan daha kötüsü, veya daha iyisi olur. Eğer birinci ihtimal söz konusu ise, bunu değiştirmek abestir. Eğer bundan daha kötüsü olursa, bu değiştirme akılsızlık olur. Yok eğer değiştirilen bundan daha iyi olursa, bu durumda şunu düşünmek gerekir: Allah, taa işin başında daha iyi olan bu yurdu yaratmaya kâdir miydi, değil miydi? Eğer O, buna kâdir idi de, bunu değil de daha kötüsünü yaptı ise, bu akılsızlık olur. Yok eğer "O, daha önce buna kâdir değildi de, sonra kâdir oldu" dersek, bu durumda o, âcizlikten kâdir oluşa, câhillikten hikmete geçmiş olur ki, bütün bunlar âlemin yaratıcısı hakkında düşünülemeyecek şeylerdir?"

Bunlara şöyle cevap verilir: Şöyle demek niçin mümkün olmasın? "Maslahat, bu dünya yurdunun, o yurttan önce yaratılmasındadır. Çünkü uhrevî mutlulukları sağlayacak olan ruh olgunluklarının (kemâlatın) elde edilişi, ancak bu dünya yurdunda mümkündür. Bu kemâlat elde edilince de, bu dünyada kalmak artık bir eksiklik, bozukluk ve hayırlardan mahrumiyet manasına gelir."

"Gök Cisimlerinin Hareketleri Devamlıdır" İddiaları

İkinci şüphe: Onlar, "Feleklerin hareketleri dairevîdir. Dâirevî olanın ise zıddı yoktur. Zıddı olmayan ise, bozulmayı (değişmeyi) kabul etmez" derler.

Buna şöyle cevap verilir: Biz bu şüpheyi felsefe ile ilgili kitaplarımızda çürüttük. Binâenaleyh onları burada tekrar etmeye ihtiyaç yoktur. Bu gibi şüphelerin çürütülmesindeki esas prensip, feleklerin kütlelerinin mahlûk olduğuna delil

getirebilmemizdir. Bu cisimlerin mahlûk olduğu sâbit olunca, feleklerin kütlelerinin, yok olmayı ve dağılıp parçalanmayı kabul edebilecekleri sâbit olur. İşte bu incelikten ötürü Hak Teâlâ, bu sûrede önce feleklerin hâdis (mahlûk) olduğunun delillerini bildirerek işe başlamış, bunun peşisıra da âhiretin varlığına delil olan şeyleri zikretmiştir.

"Beden Cüzlerinin Aynen Toplanması İmkânsızdır" İddiası

Üçüncü şüphe: İnsan, şu bedenden ibarettir. Yoksa o, bedeninin cüzlerinin rastgele bir araya gelmesinden ibaret değildir. Çünkü bu cüzler, insan yok iken de vardı. Bununla beraber biz, insanın mevcut olmadığını, bu bedeni yandığında o basit parçalarının kaldığını (devam ettiğini) kesin olarak biliyoruz. Toprak, su, hava ve ateşten meydana gelen o basit parçaların toplamının, konuşan ve akıllı olan şu insan olmadığı malumdur. Böylece o cüzlerin ancak, özel bir birleşim ve özel bir şekil üzere biraraya gelmeleri şartı ile bu insanın meydana geldiği sabit olmuş olur. Binâenaleyh insan ölüp, onu meydana getiren cüzler dağıldığında, o şekil ve vasıflar kaybolur. Yok olan şeyin tekrar var olması ise imkansızdır. Böyle olması halinde insanın teşekkülünde nazar-ı dikkate alınan o parçaların yeniden geri dönmeleri imkansız olur. Binâenaleyh insanın, ikinci kez, aynı şekilde geri dönmesinin, var olmasının imkansız olması gerekir.

Buna şöyle **cevap** verilir: Biz, muayyen bir insanın, şu görülen bedenden ibaret olduğunu kabul etmiyoruz; aksine insan, ruhtan ibarettir. Biz ister rûhun müstakil bir cevher olduğunu, isterse bu bedenle uyum sağlamış olan ve değişmekten korunmuş (uzak) latif bir cisim olduğunu söyleyelim, (bu meselede, netice değişmez). Allah en iyi bilendir.

Aynı Zerre Birden Fazla Bedene Girebilir?

Dördüncü şüphe: Bir insan öldürülüp, onu da bir başka insan yediğinde, bu iki insandan herbirinin bedeninin cüzlerinin, her ikisinin cüzleri olduğunu söylemek gerekir ki bu imkansızdır.

Buna da şu şekilde **cevap** verilir: Bu şüphe de, muayyen bir insanın şu bedenden ibaret olması görüşüne dayanır. Biz ise bunun batıl olduğunu, doğrusunun, insanın ister sırf bir cevher olduğunu, isterse bedenle uyum sağlamış olan bâkî latif bir cisim olduğunu söyleyelim; ruhtan ibaret olduğunu söylemiştik. Bu, kelamcıların, "Asıl cüzler" dedikleri şeydir. Me'âd (âhiret) meselesiyle ilgili aklî (tefekküre dayanan) izahlarımızın sonu budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Dönüş Allah'adır

Cenâb-ı Hak, إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعاً *"Hepinizin dönüşü ancak O'nadır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: **İlâ** edatı, intiha-i gayeyi (varılacak son noktayı) göstermek içindir. Bunun zâhiri, "Mahlûkatın

dönüşü O'nadır" denilebilmesi için, Allah Teâlâ'ya bir mekanın izafe edilmesini gerektirir?

Buna birkaç şekilde cevap verilir:

a) Biz, "Ruh, sırf cevherdir (özdür)" dediğimizde, bu soru ortadan kalkar.

b) Bu, "Mahlûkatın dönüşü, Allah'dan başka bir hâkimin bulunmadığı bir yeredir" demektir.

c) Bu, "Onlar Allah'ın mükâfaat vaadinin tahakkuk ettiği yere dönüp varacaklardır" demektir.

İnsanın Varlığının Esası Ruhtur

İkinci bahis: Pek çok ayetin zâhiri, insanın aslının beden değil ruhtan ibaret olduğuna delâlet eder. Bu da, rûhun, insanın bedeninden önce mevcût olduğunu gösterir. İnsanın, şu görünen bedeninden başka birşey olduğu hususu, Hak Teâlâ'nın, *"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar Rableri katında diridirler"* (Al-i İmran, 169) ayetinden ötürüdür. Öldürülenin bedeninin öldüğü ise, kesin olarak bilinir. Bu ayet ise o insanın diri olduğunu göstermektedir. Binaenaleyh insanın aslının, şu ölü bedenden başka birşey olması gerekir. Hem sonra Cenâb-ı Allah kâfirlerin canlarının alınışını anlatırken, *"Haydi bakalım canlarınızı kurtarın"* (En'âm 93) buyurmuştur.

Rûhun, bedenden önce mevcut olması meselesine gelince, bu da Hak Teâlâ'nın bu ayetteki, *"Dönüşünüz ancak O'nadır"* buyruğundan ötürüdür. Bu ifade, bizim söylediğimiz görüşe delâlet etmektedir. Çünkü bir yere dönmek ancak, o şeyin daha önce orada bulunmuş olması halinde mümkündür. Şu ayetler de bunun benzeridir: *"Ey mutmain ruh, sen O'ndan razı, O da senden razı olarak dön Rabbine"* (Fecr, 27-28) ve *"Sonra bunlar, bütün işlerine hak ve adalet ile mâlik olan gerçek mevlâlarına döndürülmüşlerdir"* (En'am, 62).

Üçüncü bahis: Buradaki **"merci"** kelimesi, **"rucû"** (dönüş) manasınadır, **"Cemian"** kelimesi de, "hal" olarak mansubtur. Buna göre ayetin manası, "O dönüş, toplu olarak tahakkuk edecektir" şeklinde olur. Böylece bu, ayette bahsedilen **"merci"**den muradın, ölüm olmayıp, Kıyamet olduğuna delâlet eder.

Dördüncü bahis: Ayetteki إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ *"Dönüşünüz ancak O'nadır"* beyanı, hasr ifade eder. Buna göre, "Dönüşünüz sadece Allah'adır; hüküm, sadece O'nun hükmüdür ve orada geçerli olan emir sadece O'nun emridir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا *"Allah bunu size hak olarak vaadetmiştir "* ifadesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, وَعْدَ اللّٰهِ ifadesi, وَعَدَكُمُ اللّٰهُ وَعْداً "Allah, size bir vaadde bulundu" manasında, (mef'ûl-ü mutlak olarak) mansubtur. Çünkü, ayetteki, *"Dönüşünüz ancak O'nadır"* cümlesi, bir dönüşü vaadetmektedir. Buna göre, وَعْدَ اللّٰهِ kelimesi إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ifadesinin mef'ûl-ü mutlakı; حَقّاً kelimesi de وَعْدَ اللّٰهِ sözünün mefûl-ü mutlakı olmuş olur ki, işte bütün bu te'kidler, bu hükümde toplanmıştır.

İKİNCİ MESELE

Bu kelime, fiil olarak وَعَدَ اللّٰهُ şeklinde de okunmuştur. Bil ki Allah Teâlâ; haşrın ve neşrin olacağını haber verince, bunun peşisıra bunların mümkün olduğuna delâlet eden şeyi, daha sonra da vuku bulacağına delâlet eden delilleri zikretmiştir.

Haşrin, aslında mümkün olduğunu gösteren delil إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ *"Mahlukatı ilkin yaratan, sonra yine kendisine geri çevirecek olan, hiç şüphesiz O'dur"* buyruğudur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu delilin izahı şöyledir: Allah Teâlâ, kendisinin göklerin ve yerlerin yaratıcısı olduğunu delillerle beyan etmiştir. Bu âlemdeki bütün cansızların, madenlerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratıcısının da Allah olduğu bu ifadeye zımnen dahildir. Herşeye kâdir olan, kudreti sonsuz olan, ve bütün mulumatı (herşeyi) bilenin, daha önce yarattığı şeyleri, yeniden aynen yaratmasının mümkün olduğu aklen de sabittir. Böylece bu delil, Hak Teâlâ'nın, insanları ölümlerinden sonra yeniden diriltmeye kâdir olduğuna delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE
Âlemin Maddesinin İmha Edilip Edilmeyeceği

Müslümanlar, Allah Teâlâ'nın âlemin maddesini yok etmeye kâdir olduğu hususunda ittifak etmişler ama, Hak Teâlâ'nın bu maddeleri bilfiil yokedip etmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Bu cümleden olarak bazıları Allah Teâlâ'nın onları tamamen yok edeceğini ileri sürmüş ve bu ayeti de delil olarak zikrederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allah Teâlâ, bütün mahlûkatı yeniden yaratacağını bildirmiştir. Binaenaleyh O'nun, maddeleri de yeniden yaratması gerekir. Maddeleri yeniden yaratmak ise, ancak onları tamamen yok ettikten sonra mümkün olur. Aksi halde bu, zaten var olan şeyi yeniden yaratmak olur ki, imkansızdır."

Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Hatırla o günü ki biz göğü, kitapların sahifesini dürüp büker gibi düreceğiz. İlk yaratışa nasıl başladıksa, yine onu iâde edeceğiz"* (Enbiya, 104) ayetidir. Hak Teâlâ bu ayetinde, iâdenin (tekrar yaratışın) de ilk yaratılış gibi olduğunu bildirmiştir. Allah Teâlâ'nın, mevcudatı ilkin yoktan yarattığı, delillerle sabittir. Binaenaleyh onları yine yoktan yaratacağını söylemek gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Başka Bir Ayetin Delâlet Ettiği Mahzuf

Bu ayette bir hazif vardır: Buna göre sanki şöyle denilmektedir: "O, kendilerine ibadeti emretmek için, mahlûkatı, ilk defa diriltir. Sonra onları öldürür. Daha sonra onları yeniden diriltir." Nitekim Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde, *"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölü iken, sizi O diriltti. Sonra sizi yine O öldürecek, tekrar sizi o diriltecek.."* (Bakara, 28) buyurmuştur. Fakat Cenâb-ı Hak burada, (Yunus sûresinde) daha önce, *"İşte sizin Rabbiniz olan Allah budur. O halde O'na kulluk edin"* (Yunus, 3) buyurduğu için, bu ayette "ibadet ediniz" emrini tekrar etmemiştir. Yeniden diriltme ifadesi, "onları öldürür" manasına delâlet ettiği için de, buna da yer vermemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Ayetteki Farklı Kıraatler

Bazıları buradaki kelimeyi kesre ile **innehu**; bazıları da fetha ile **ennehu** şeklinde okumuşlardır. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Hemzeyi kesre ile okuyanlar, bu cümleyi müste'nef bir cümle kabul etmişlerdir. Fetha ile okunuşa göre ise şu iki izah yapılır:

a) Bu ifadenin takdiri, "Sizin toptan dönüşünüz O'nadır. Çünkü (لِأَنَّهُ) o, halkı ilk defa dirilten, sonra geri çevirecek olandır" şeklindedir.

b) Bunun takdiri, "Allah, mahlukatı yeniden yaratmayı,sonra geri çevirmeyi kesin olarak vaadetti" şeklindedir. Buradaki fiil, if'âl babından olarak يُبْدِئُ şeklinde de okunmuştur. Yine bu ayet, حَقٌّ إِنَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı حَقٌّ إِنَّ زَيْداً مُنْطَلِقٌ "Gerçekten, **Zeyd** gidecek" cümlesi gibidir.

Cenâb-ı Allah'ın لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ *"İman edip salih ameller işleyenlere adaleti ile mükafaat vermek için (...)"* buyruğuna gelince; bil ki bundan maksad, iyilik yapanla kötülük yapan birbirinden ayırdedilip, itaatkâr olana mükafaat, isyankâr olana da ceza verilsin diye, haşrın ve neşrin mutlaka olacağına delil getirmektir. Bu delilin izahı, daha önce uzunca yapılmıştı. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Mu'tezile'nin Ayetten Yanlış Bir Hüküm Çıkarması

Ka'bî şöyle demektedir: "Ayetteki **liyeczîye** kelimesinin başında sebeplik ifade eden **lam** edatı, Hak Teâlâ'nın kullarını, mükafaat vermek ve rahmet etmek için yarattığına delâlet eder. Ayrıca Allah Teâlâ illet lamını, mükafaatla ilgili olan ifadenin başına getirmiş, ama ceza ile ilgili ifadenin başına getirmemiş, aksine وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ *"Kâfirler için ise, kaynar sudan bir içki vardır"* buyurmuştur ki bu da Allah Teâlâ'nın mahlukatı, azab etmek için değil, onlara rahmet etmek için yarattığına delâlet eder. Bu ise, Allah'ın, insanların inkâr etmelerini istemediğine ve onlarda küfrü kendisinin yaratmadığına delâlet eder."

Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın fiilleri hakkında lam-ı ta'lîlin (yani illet ve sebebi gösteren lamın) kullanılması imkansızdır. Çünkü Allah Teâlâ, eğer bir işi bir illet ve sebepten ötürü yapmış olursa, o illetin kadim olması halinde o fiilin de kadim olması gerekir, yok eğer hâdis (sonradan) olursa, bu durumda da teselsül gerekir ki, teselsül muhaldir.

İKİNCİ MESELE

Ka'bî şöyle demiştir: "Bu ayet, Allah Teâlâ'nın o mahlûkatı yaratma işine cennette başlamış olmasının mümkün olmadığını gösterir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, onları bu âlemde yaratmayı ve onları mükellef tutmayı sebeb ve vasıta kılmaksızın, onlara nimet vermesi güzel ve yerinde olsaydı, o zaman onları yaratması ve mükellef tutması, onlara bu nimetleri vermesi şartına bağlanmazdı. Halbuki ayetin zâhiri, buna delâlet etmektedir."

Buna şöyle cevap verilir: Bu, Allah'ın fiil ve hükümlerinin ta'lil edilebilmesine (yani sebeblere dayandırılabilmesine) binâen söylenmiş bir sözdür. Bu ise yanlıştır. Biz bunun olabileceğini kabul etsek bile, Ka'bî'nin sözü, ancak bizim, ilk yaratmayı ve sonradan tekrar yaratmayı bu şekilde ta'lil etmemiz halinde doğru olur. Bu ise imkansızdır. "Allah, mahlûkatı ilk defa sırf lütfundan ötürü yaratmış ve sonra onlara cennet nimetlerini vermek için, onları yeniden yaratmıştır" denilmesi niçin caiz olmasın? Böyle söylemek mümkün olunca, Ka'bî'nin iddiası düşer.

"Kıst" Tabirinin İzahı

Ayetteki بِالْقِسْطِ *"adaleti ile"* ifadesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1) بِالْقِسْطِ، بِالْعَدْلِ demek olup bundaki bâ harf-i cerri, ayetteki **liyecziye** fiiline müteallîktir. Buna göre mana, "Onlara adaleti ile mükafaat vermek için..." şeklindedir. Bu durumda şöyle iki soru ortaya çıkar:

Adalet Lütfa Mani Değildir

Birinci soru: "Kıst", "adalet" diye tefsir edildiğinde, adalet, ne artan, ne de eksilen birşey olur. Bu da Allah Teâlâ'nın, onların amelleri ile hakettiklerine birşeyler katmayacağını ve onlara doğrudan lütfu gereği herhangi birşey vermemesini gerektirir? Buna şöyle **cevap** verilir: Biz (ehl-i sünnete) göre Allah'ın mükâfaatı, zaten mahzâ lutuftur. Hem sonra insanlara hakettiklerinden fazlasının verilmesinin takdir edilmesi halinde bile "**kıst**", ücretin tastamam verilmesi manasına delâlet eder. "Fazlasını vermeyi men etme" manasına ise, "**kıst**" kelimesi delâlet etmez.

Kâfirlere Adalet Uygulanacağı Burada Neden Bildirilmedi?

İkinci soru: Allah Teâlâ kâfirlere de "kıst" (adalet) ile karşılık vermiş olduğu halde, ayette niçin bu sadece mü'minlere tahsis edilmiştir?

Cevap: Bunun mü'minlere tahsis edilmesi, mü'minlerin haklarına daha fazla itina gösterildiğine ve onlara daha fazla ihtimam gösterileceğine delâlet eder.

2) Bunun manası, "İman edenleri kendi kıstları (adaletleri) ile âdil olmaları, iman edip salih amel işlemiş olmaları cihetinden nefislerine zulmetmemeleri sebebiyle ödüllendirmek için..." şeklindedir. Çünkü şirk, zulümdür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Doğrusu, şirk, büyük bir zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Günahkârlar da kendilerine zulmetmişlerdir. Nitekim Allah, *"Onların kimi nefsine zulmedenlerdir"* (Fatır, 32) buyurmuştur. Bu izah daha kuvvetlidir. Çünkü bu ifade, ayette, *"Küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden"* ifadesinin karşılığında zikredilmiştir.

Hak Teâlâ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ *"Kâfirler için ise, küfürlerinde ayak diretmeleri yüzünden, kaynar sudan bir içki ve acıklı bir azab vardır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî şöyle demiştir: "**Hamim,** ateşte ısınan ve son derece sıcak olan demektir. Nitekim, "Suyu kaynattım" manasında حَمَمْتُ الْمَاءَ "O, sıcaktır, kaynardır" manasında هُوَ حَمِيمٌ denilir. Hamam da bu köktendir."

İKİNCİ MESELE

İnsanlar Mü'min ve Kâfir Olarak İki Kısımdır, Üçüncüsü Yoktur

Alimlerimiz bu ayeti, mükellefin mü'min veya kâfir olması dışında, üçüncü bir kısmın olmadığına delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ ayette, sadece bu iki kısmı zikretmiştir. **Kâdî** bu görüşümüze karşı şöyle cevap vermek istemiştir: "Sadece bu iki kısmı zikretmek, bir üçüncü kısmın olmadığına delâlet etmez. Bunun delili, *"Allah her canlıyı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde sürünüp yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor, kimi de dört ayağı üstünde yürüyor"* (Nûr, 45) ayetidir. Bu ifade, dördüncü bir kısmın olmadığına delâlet etmez. Aksine biz diyoruz ki: Bu gibi yerlerde, çoğu kez ya sadece maksad olan; yahut ekserisi zikredilir, geri kalanlar ise, bir başka yerde beyan edilmiş olduğu için, terkedilir. Allah Teâlâ, üçüncü kısım mükellefleri başka ayetlerinde zikretmiştir."

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Ancak nâdir olan üçüncü kısımlar terkedilip zikredilmez. Halbuki fâsıkların (günahkârların), itaatkarlardan daha çok olduğu malumdur. Binâenaleyh onların bu sadedde ayrıca zikredilmemeleri nasıl makul ve mümkün olabilir?

Kâdî'nin delil getirdiği ayetle ilgili olarak da şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ, canlıların dördüncü ve beşinci kısımlarını zikretmemiştir. Çünkü ayaklı canlıların pek çok kısmı vardır. Binâenaleyh onların hepsini tek tek zikretmek, itnâbı (lafı uzatmayı) gerektirir. Bu meselede ise, durum başkadır. Çünkü burada sadece bir üçüncü kısım

vardır ki, bu da, hasmımızın (**Mu'tezilî Kâdî**'nin), ne mü'min ne de kâfir saydığı fâsık (günahkâr)dır. Böylece bu iki ayet arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

* *
*

هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ
مَا خَلَقَ اللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

"Güneşi ziya, ayı nûr yapan, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için ona menziller ta'yin eden O'dur. Allah bunları, gerçek bir maksatla yaratmıştır. O, bilecek kimseler için ayetlerini birer birer açıklar"

(Yunus, 5).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Uluhiyyetin Bazı Delilleri

Bil ki Allah Teâlâ, uluhiyyetine delalet eden delillerden bahsedip, sözü haşrın ve neşrin doğruluğuna çevirdikten sonra, yeniden ikinci defa uluhiyyetinin delillerini zikretmeye döndü.

Bil ki tevhid ve uluhiyyeti isbat hususunda ön planda ele alınan deliller, göklerin ve yerin yaratılmasından çıkarılan delillerdir. Bu tür deliller, güneşin ve ayın hallerinden çıkarılan delillere işarettir. Bu son çeşit ise, haşrın ve neşrin doğruluğunu gösteren delilleri kuvvetlendirmeye işarettir. Çünkü Allah Teâlâ, mükafaatı taat ehline, cezayı da kâfirlere mutlaka vermenin gerekli olduğuna ve hikmeti gereği, iyi ile kötüyü birbirinden ayırması gerektiğinden dolayı, haşrın ve neşrin vuku bulacağını bildirmiş, daha sonra da bu ayette, sayesinde mükellefin seneleri ve hesabı bilsin, ziraat ve ekinle ilgili geçim işlerini sıraya koysun, kış-yaz işlerini yapabilsin diye, güneşi bir ziya, ayı ise bir nur kılıp, aya menziller tayin ettiğini beyan etmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "İyiyi kötüden, itaatkârı isyankârdan ayırmak, hikmet gereği senelerin ve ayların hallerini bildirmemi gerektirmiştir. Bundan dolayı hikmetim ve rahmetim sadece bu dünyada faydalı olan bu iş için, güneşi ve ayı yaratmayı gerektirince, hikmetimin ve rahmetimin, ebedî menfaati ve devamlı mutluluğu gerektirdiği halde, öldükten sonra iyiyi kötüden ayırmayı gerektirmesi öncelikle gerekir."

Bu ayette zikredilen, güneş ve ayın hallerinden deliller çıkarma işi, bir yönden tevhidi, -daha evvel de bahsettiğimiz gibi- bir yönden de ahireti gösteren delillerden olunca, Allah Teâlâ me'âdın (ahiretin) doğruluğunun delillerini zikrettikten sonra bu delili zikretmiştir.

İKİNCİ MESELE Güneşin ve ayın hallerinden, herşeye gücü yeten bir yaratıcının varlığına şöylece istidlâl edilir: Cisimler, zatları bakımından, biribirlerine benzerler; mahiyetleri bakımından da biribirlerine denktirler. Durum böyle olunca, güneşe alabildiğine ziyayı ve bolca şu'ayı, aya da o ışığını vermek, hakîm ve irâde sahibi bir fâil-i muhtarın bulunmasından ötürü olmuştur.

Cisimlerin zatları ve mahiyetleri itibarıyla aynı ve denk oluşlarının delili şudur: Cisimler, hiç şüphesiz hacim, boşlukta bir yer tutma ve kütle sahibi olma özellikleri bakımından aynıdırlar. Binâenaleyh eğer onlar birbirinden farklı olabilmişse, bu farklı oluş, "Farklılığı doğuran husus, müşterek olunan şeylerden başkadır" zarurî prensibinden ötürü, hacim ve kütle özelliklerinin ötesinde birşey olmuş olur. Durum böyle olunca da biz diyoruz ki: "Maddelerde farklılığı doğuran şey, ya o maddenin bir sıfatıdır, yahut o madde onunla tavsif edilmiş olur; yahut da ne o, o maddenin sıfatı olur, ne de madde onunla tavsif edilmiş olur. Bütün bu ihtimaller olamaz.

Birinci ihtimale gelince, farklılığı doğuran o şey, maddenin zatında bulunan bir sıfat olursa, bu durumda maddelerin zatları, o sıfatlar gözardı edilerek, mahiyetleri itibarıyla denk olurlar. Durum böyle olunca da, bir cisim için doğru olan herşeyin, her cisim için doğru olması gerekir. Zaten elde etmek istediğimiz netice de budur.

İkinci ihtimal, şöyle denilmesidir: Kendisi sayesinde cisimlerin birbirinden farklı oldukları şey, cisim olma, boşlukta yer işgal etme ve bir miktarı bulunma gibi hususiyetlerdir. Buna göre biz diyoruz ki: Bunlar da bâtıldır, o mevsûf (olan madde), ya hacmi olan, bir mekan işgal eden bir madde olur veya böyle olmaz. Birincisi bâtıldır, aksi halde onun bir başka yere muhtaç olması gerekir ve bu sonsuza kadar devam eder. Hem böyle olması halinde, mahal, hall gibi olur ve onlardan birisinin mahal, diğerinin hall olması, bunun aksinin olmasından daha evlâ olmaz. Bu durumda da, onlardan herbirinin diğeri için hem mahal, hem de hall olması gerekir ki bu imkansızdır. O mahallin, hacmi olduğu halde boşlukta bir yer işgal etmemesine gelince, biz diyoruz ki: Bu gibi şeylerin, bir mekana tahsis edilmeleri ve bir cihetle alâkaları yoktur. Halbuki cisim, mekâna tahsis edilmiştir ve bir cihette bulunur. O halde bir mekânda, bir yerde ve bir cihette bulunması gereken o şeyin, bir mekân ve cihette bulunması imkânsız olan o şeyde bir hall olması imkânsız olur.

Üçüncü ihtimale gelince ki bu, "Sayesinde bir cismin diğer bir cisme muhalif olduğu şey olup, ne cisimde bir hâll (hulûl etmiş)dir, ne de onun mahallidir" şeklindeki sözdür, bu da bâtıldır. Çünkü böyle olması halinde o şey, kendisiyle ilgisi ve alâkası

olmadığı halde, olmiyyetten farklı bir şey olmuş olur ki, bu durumda, zâtları bakımından olimlerin zâtları, mâhiyyetlerinin tamamında denk ve eşit olmuş olur ki, işte elde edilmek istenen netice de budur. Böylece, bütün olimlerin, mahiyetlerinin tamamında denk ve eşit oldukları sabit olmuş olur. Bu sabit olunca da biz diyoruz ki, mahiyyetlerinin tamamında eşit olan şeyler , mahiyyetlerinin levâzımında (ayrılmaz vasıflarında) da denk olurlar. Bu sebeple, onlardan bir kısmı için geçerli olan her şeyin, geriye kalanlar için de geçerli olması gerekir.

Bu sebeple, güneşin kütlesine alabildiğince parlak bir ışık tahsis edildiğine göre, bu alabildiğince parlak ışığın, ayın kütlesine de tahsis edilmesi gerekirdi. Bunun aksi de, bunun gibidir. Durum böyle olunca da, alabildiğince parlak ışığın güneşin kütlesine, (buna nisbetle) daha zayıf bir ışığın ayın kütlesine tahsis edilmesi, bir muhassisin tahsisi, bir mûcidin icadı, bir takdir edenin takdiri ile olması gerekir ki, işte elde edilmek istenen netice budur.

Böylece, bu alabildiğince parlak aydınlığın güneşe, diğerinin de aya tahsis edilmeleri, bir yaratıcının yaratması ile olduğu sâbit olur. Böylece de, kesin aklî delillerle, Hak Subhanehu ve Teâlâ'nın, *"Güneşi ziya, ayı nûr yapan... O'dur"* buyruğunun yerinde ve doğru olduğu doğrulanmış olur ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Ziyâ Kelimesinin İzahı

Ebu Ali el-Farisî şöyle demiştir:"ضِيَاءً kelimesi, şu iki şeyden birisidir:

a) Bu ya, tıpkı سَوْطٌ (cem'i: سِيَاطٌ) **Kamçı**; حَوْضٌ (cem'i: حِيَاضٌ) **havuz**. kelimelerinde olduğu gibi, ضَوْءٌ (ışık, ziya) kelimesinin çoğuludur.

b) Yahut قِيَاماً – قَامَ (kalkmak), صِيَاماً – صَامَ (oruç tutmak, kelimeleri gibi,) – ضَاءَ يَضُوءُ – ضِيَاءً fiilinin masdarıdır. Bunu, hangi izaha hamladersen et, mutlaka bir muzâf mahzûf demektir. Buna göre ayetin takdiri, جَعَلَ الشَّمْسَ ذَاتَ ضِيَاءٍ وَالْقَمَرَ ذَاتَ نُورٍ (Güneşi, ışıklı ve ziyalı; ayı da, nûrlu kıldı) şeklinde olur. Bunun, bundan başka şekilde olması da mümkündür. Zira, güneş ve aydaki ziya ile nur, çok ileri derecede olunca, ay ile güneş, sanki ziya ve nûrun kendisi gibi kabul edilmiş olurlar. Bu, kerim olan bir kimseye tıpkı, إِنَّهُ كَرَمٌ وَجُودٌ "O, muhakkak ki, mahza kerem ve mahza cömertliktir" denilmesi gibidir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Vahidî şöyle demektedir: "**Kunbûl**'ün rivayetine göre **İbn Kesir**, iki hemze ile ضِئَاءً şeklinde okumuştur. Alimlerin çoğu, **Kunbûl**'ün bu hususta hata ettiği kanaatindedirler. Çünkü, ضِيَاءً kelimesinin yâ'sı, tıpkı **kıyam ve sıyam** kelimelerinin yâ'sı gibi, vâvdan çevrilmiştir. Binâenaleyh, buradaki hemzenin bir izahı yoktur." **Vahidî**, sözüne devamla şöyle demiştir: "Uzakça bir ihtimal olarak, şöyle bir izah yapılabilir: Hemze

olan lâmu'l-fiil, aynın yerine alınmış, vâv olan aynu'l-fiil de, lâmu'l-fiilin yerine götürülmüştür. Fakat zâid olan eliften sonra, kelimenin sonunda vâv bulununca, tıpkı سَقَاءٌ (sulama) kelimesinde olduğu gibi, vav hemzeye dönüşmüştür." Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki nûr, fazlalığı, veya azlığı kabul eden bir keyfiyyettir. Çünkü, sabahın nûru ve aydınlığı, güneş doğmadan önce günün ilk anındaki nur ve aydınlıktan; bu da, güneş doğarken, duvarların yüzeyinde bulunan nûr ve aydınlıktan; bu da, duvarlar üzerinde, vuran güneşten dolayı parlayan nûrdan; bu da, bizzat güneşin kütlesinde bulunan nûr ve aydınlıktan daha zayıf ve düşüktür.

Işık adı verilen bu keyfiyyetin kemali, güneşin cisminde hissettiğin şeydir. Işığın, güneşte bulunan mertebesinden daha kuvvetli bir mertebesinin bulunup bulunmadığı konusu, aklın duraklaması gerektiği hususlardandır.

İnsanlar, güneşten çıkan bu ışınların cisim mi, araz mı oldukları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Gerçek olan, bunların araz olmalarıdır. Araz, hususi bir niteliktir, keyfiyyettir. Bunun bir araz olduğu sabit olunca, onun bu âlemde meydana gelmesi, güneş yuvarlaklığının tesiriyle midir, yoksa Allah Teâlâ'nın, kanunu , âdeti üzere, güneş yuvarlağına tekâbül eden kütlelerde yaratmasından ötürü müdür? İşte bunlar, çok derin birtakım meselelerdir ki, bunun tafsilatına girmek, ancak akli ilimlere uygun düşer.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Nûr, bu keyfiyetin aslına denilmektedir. Dav' (ziya) ise, bu keyfiyyet mükemmel ve çok ileri derecede olduğunda, verilen isimdir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, güneş ile kaim olan keyfiyyeti ziyâ; ay ile kaim olan keyfiyyeti de nûr diye adlandırmış olmasıdır. Güneşle kaim olan keyfiyyetin, ay ile kaim olan keyfiyyetten daha güçlü ve daha mükemmel olduğunda şüphe yoktur. Cenâb-ı Hak bir başka yerde de وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجاً وَقَمَراً مُنِيراً *"Gökte (...) bir çerağ ve nurlu bir ay yaptı"* (Furkan, 61), وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجاً *"Güneşi de bir kandil (olarak) asmıştır "* (Nûh, 16) ve *"parıl parıl parıldayan bir kandil astık"* (Nebe, 13) buyurmuştur.

ALTINCI MESELE
Ayın Menzilleri

Cenâb-ı Hak, وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ *"Ona menziller tayin etti"* buyurmuştur. Bunun bir benzeri de, *"Ay (a gelince): Biz ona da menzil menzil miktarlar tayin ettik"* (Yasin, 39); ayetidir. Bu hususta, şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu ifadenin manası, "Allah, onun üzerinde hareket edeceği yolu, yörüngeyi, menziller halinde takdir etti" şeklindedir.

b) Mânânın, "Allah ayı menzilli olarak takdir etti" şeklinde olmasıdır.

YEDİNCİ MESELE

وَقَدَّرَهُ ifadesindeki mef'ul, (هـ) hu zamirinin neye râci olduğu hususunda du şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu zamir, hem güneşe, hem de aya râcidir. Sözü veciz hale getirmek gayesiyle zamir müfred (tekil) getirilmiştir. Aslında o, tesniye anlamındadır. Bilinenle yetinildiği için,müfred getirilmiştir. Zira, senelerin sayısı ve hesabı, ancak güneş ve ayın hareketleri vasıtasıyla bilinirler. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ أَحَقُّ أَنْ يُرْضُوهُ *"Allah'ı ve Resûlünü razı etmeleri daha doğrudur"* (Tevbe, 62) ayetidir.

b) Bu zamirin, sadece aya râci olmasıdır. Zira aylar, ayın hareketiyle bilinir. Bu böyledir, zira, şeriatta nazar-ı dikkate alınan aylar, hilâlin görülmesine dayandırılmıştır. Yine, şeriatta nazar-ı dikkate alınan yıl da, kamerî senedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hakikaten ayların sayısı Allah yanında, Allah'ın kitabında... onikî aydır"* (Tevbe, 36) buyurmuştur.

SEKİZİNCİ MESELE

Ay ve Güneşin Faydaları Hakkında

Bil ki canlıların, güneşin ışığı ve ayın nurundan elde ettikleri yarar, pek büyüktür. Güneş, gündüzün; ay da, gecenin sultanıdır. Güneşin hareketiyle yıl, dört mevsime ayrılır. Dört mevsim sayesinde de âlemin işleri düzene girer. Ayın hareketiyle de aylar meydana gelir. Onun ışığının azalıp çoğalmasına göre de, bu âlemin nem ve ısısının halleri değişir. Günlük hareket sebebiyle de, gündüz ve gece meydana gelir. O halde gündüz, kazanıp çalışmak için tayin edilmiş bir zaman; gece de, istirahat için tayin edilmiş bir zamandır. Biz, güneşin ve ayın faydalarıyla alâkalı olarak, daha önce, buna uygun olan ayetlerin tefsirlerinde geniş izahlarda bulunmuştuk. Bütün bunlar, Allah'ın mahlûkat üzerindeki rahmetinin çokluğuna, O'nun onlara olan ihtimam ve ilgisinin büyüklüğüne delâlet eder. Zira biz, cisimlerin, mahiyyetleri itibariyle birbirine denk olduklarına işaret etmiştik. Her ne zaman böyle olursa, her cisme muayyen bir şeklin, muayyen bir yerin ve konumun, muayyen bir mekânın ve muayyen bir sıfatın verilip tahsis edilmesi, ancak hakîm, rahîm, kadir ve kâhir olan bir Müdebbir'in yönetmesiyle olur. Bu da, feleklerin hareketleri, güneş, ay ve yıldızların seyri sebebiyle bu âlemde meydana gelen bütün bu menfaatların ancak, müdebbir, güçlü, rahîm ve hakîm olan bir varlığın yaratmasıyla meydana geldiğine delâlet eder. Allah, zalimlerin, kendisi hakkındaki iddialarından münezzehtir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri iyice izah edince, bunu, مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ *"Allah bunları, ancak gerçek bir maksadla yaratmıştır"* buyurarak sona erdirdi. Bu, "Allah Teâlâ, onu, hikmetine ve maslahata uygun olarak yarattı" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"... Göklerin, yerin yaradılışı hakkında inceden inceye düşünürler de: "Rabbimiz, sen bunları boşuna yaratmadın, Sen, her türlü noksandan münezzehsin!"* (Al-i İmran, 191) ve *"O göğü, yeri ve bunlar arasında*

bulunan şeyleri biz boşuna yaratmadık. Bu, o kâfirlerin zannıdır" (Sad, 27) ayetleridir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kadî şöyle demiştir: Bu ayet, cebrin bâtıl olduğuna delâlet eder. Zira Allah Teâlâ, şayet, her zulmü dilemiş, her çirkini yaratmış ve her sapıtanı saptırmayı irade etmiş olsaydı, O'nun kendi kendini, *"Allah bunları ancak gerçek bir maksatla yaratmıştır"* diye nitelemesi doğru olmazdı.

İKİNCİ MESELE İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: "Bu, Allahu Teâlâ'nın, feleklerin ve yıldızların kütlelerine, sayesinde bu süflî âlemin işlerinin intizama girdiği muayyen ve güçlü özellikler verdiğine delâlet etmektedir. Zira, feleklerin ve yıldızların, bu âlemde tesirleri ve faydaları olmasaydı, o zaman onları yaratmak boş, bâtıl ve anlamsız olurdu. Halbuki nasslar, buna ters düşer. Allah en iyisini bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayetlerini iyice açıkladığını beyân buyurmuştur. "Tafsîl etmek" kâhir ve ezici, net ve açık olan bu delilleri, birbiri ardınca açıklayarak sıralamak demektir. نُفَصِّلُ ifadesinde iki kıraat bulunur: **İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım'ın ravisi Hafs, yâ ile yufassılu;** diğer kıraat imamları ise nûn ile **nufassılu** şeklinde okumuşlardır.

Daha sonra لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *"bilecek kimseler için..."* buyurulmuştur. Buradaki bilme hakkında iki görüş vardır:

1) Bundan maksad, herkeste bulunan akıldır.

2) Bundan maksad, düşünebilen, mahlukatın faydalarını ve Allah'ın ihsanının eserlerini görebilen kimselerdir. Birinci görüştekilerin delili, lafzın (ifadenin) umumî oluşudur. İkinci görüştekilerin delili ise şudur: Allah Teâlâ'nın bu bilmeyi, alimlere has kılmış olması imkansız değildir. Çünkü bu delillerden istifade eden onlardır. Bu tıpkı, Hz. Peygamber (s.a.s) herkesi uyarmak için gönderildiği halde, Hak Teâlâ'nın *"Sen, ancak ondan korkacak kimseleri uyarma durumundasın"* (Nazîât, 45) buyurması gibidir.

★ ★
★

Yaratıkların Yaratıcıya Delil Olması

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ

"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, göklerde ve yerde yarattığı şeylerde Allah'ı sayan kimseler için, nice ayetler vardır!"

(Yûnus, 6).

Bil ki Allah Teâlâ, ilk olarak göklerin ve yerin yaratılmasıyla; ikinci olarak güneş ve ayın halleriyle; üçüncü olarak bu ayette, daha önce de Bakara sûresindeki إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ (Bakara, 164) ayetinin tefsirinde de geçtiği gibi, gece ve gündüzün değişmesinden meydana gelen faydalarla; dördüncü olarak da, göklerde ve yerde yaratmış olduğu her şey ile tevhîdine ve ulûhiyyetine istidlâl etmiştir ki, işte bütün bunlar, bu âlemde meydana gelen envaı türlü hadiseler olup, dört kısma münhasırdır:

1) "Enâsır-ı erbea"da (Dört unsur: Hava, su, toprak ve ateşte) meydana gelen haller. Gök gürültüsü, şimşek, bulut, yağmur ve kar'la ilgili durumlar buna dahil olduğu gibi; denizler, med ve cezir, yıldırım, zelzele ve çökme ile ilgili haller de buna dahildir.

2) Madenlerin halleri ki, bunlar çok şaşırtıcıdır.

3) Bitkilerin farklı farklı halleri.

4) Canlıların envâı türlü halleri. İşte bu dört kısmın hepsi de, Cenab-ı Hakk'ın وَمَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde Allah'ın yarattığı şeyler..."* buyruğunun muhtevâsına dahildirler. Bu âlemin hallerini genişçe anlatmak, bir cilt esere sığmayan şeylerdendir. Hatta, bundan da öteye, akıllı kimselerin (âlimlerin) bu âlemin çeşitli halleri hakkında bildirdikleri bütün şeyler, bütün ilimler, bu konuya dair yazılmış bir özettir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri beyan ettikten sonra, لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَّقُونَ *"Allah'ı sayan kimseler için nice ayetler vardır!"* buyurmuştur. Böylece bu delillerin, müttaki olan kimselere has olduğunu bildirmiştir; zira onlar, kötü akibetten sakınırlar. Böylece de bu durum, onları düşünmeye ve tefekküre davet eder. **Kaffâl** şöyle demektedir: "Kim bu âlemin halleri hakkında düşünürse, dünyanın, insanların bedbaht olmaları için yaratılmadığını[49], dünyayı ve insanları yaratanın, o insanları ihmal etmediğini; aksine, dünyayı onlar için bir ibadet ve çalışma yeri kıldığını anlar. Durum böyle olunca da, mutlaka emir ve nehyin; sonra da, iyi insanı kötülük işleyenden ayırdetmek için mükâfaat ve cezânın bulunması gerektiği meydandadır. İşte bütün bu haller gerçekte, mebde' ve meâdın olacağının doğruluğuna delâlet etmektedir.

★ ★
★

49) Matbû nüshada "yaratıldığı" خلوق الدنيا şeklinde ise de, mananın düzgün olması için burada ليست olumsuzluk kelimesinin metinden düştüğünü zannederek, manayı buna göre verdik (Ç).

Ahireti İnkâr Edenlerin Durumu

إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ
عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ ۝ أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ۝

"Öldükten sonra dirilip bize kavuşacağını ummayan, dünya hayatına razı olan ve onunla sükûna dalan kimselerle, bunca ayetlerimizden gâfil olanlar yok mu? İşte onların, irtikâb etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden varacakları yer, ateştir"

(Yunus, 7-8).

Bil ki Allah Teâlâ, rahîm ve hakîm olan bir ilâhın varlığını isbat ederek, meâd, haşr ve neşr'in gerçekliğine ve doğruluğuna delâlet eden kesin delilleri getirince, müteakiben bunları inkâr edenlerle onlara iman edenlerin durumlarının izahına başlamıştır. Bunları inkâr edenlerin durumlarının izahı, işte bu ayette ele alınmıştır.

Bil ki Allah Teâlâ, onları şu dört sıfatla nitelemiştir:

Birinci sıfat: Hak Teâlâ'nın إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا *"Öldükten sonra dirilip bize kavuşacağını ummayanlar"* kısmının ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
"Recâ"nın Manası

Bu ifadede yer alan **"recâ"**nın ne demek olduğu hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: İbn Abbas, Mukâtil ve Kelbî'nin görüşü olup, buna göre mana, "onlar öldükten sonra dirilmekten korkmazlar" şeklinde olur ki bu, "Onlar, bunu nazar-ı dikkate almaz ve bundan korkmazlar. Zira onlar, buna iman etmezler" demektir. Buradaki "recâ" tabirinin "korku" ile tefsir edilmesinin delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen ancak ondan korkacak kimseleri uyarma durumundasın"* (Nâziat, 45) ayetiyle, *"onlar, Kıyametten korkanlardır"* (Enbiyâ, 49) ayetidir. **"Recâ"**nın "korku" manasına alınması câizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا *"Ne oluyor size ki, siz, Allah'ı sayıp O'ndan çekinmiyorsunuz?"* (Nûh, 13) buyurmuştur. Şair el-Hüzelî de, إِذَا لَسَعَتْهُ النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسْعَهَا *"Arı onu soktuğu zaman, artık bir daha onun sokmasından korkmaz"* demiştir.

İkinci görüş: Buradaki "reca" kelimesinin "ummak" manasında tefsir

edilmesidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا tabirinin manası, "Onlar, bizim sevâbımızı ummazlar.." şeklinde olur ki, böylece buradaki "**recâ**", zıddı ye's ve ümitsizlik olan ümit manasına gelmiş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "*mezardakilerden olan kâfirler nasıl ümitlerini kestilerse, öylece onlar da ahiretten ümitlerini kesmişlerdir*" (Mümtehine, 13) ayeti gibidir.

Bil ki, "**recâ**"yı, korku anlamına almak uzak bir ihtimaldir. Zira, zıddı, zıd ile tefsir etmek caiz değildir. Burada, "recâ" tabirini, zahirî manasına hamletmekte kesinlikle bir engel bulunmamaktadır. Bunun delili şudur: "Allah'a kavuşmak"tan maksad, ya Allah'ın celâlinin kuluna tecellî etmesi ve O'nun azâmet ve kibriyasının nûrunun, o kulunun rûhunda işrak edip parlamasıdır; yahut da bundan murad, Allah'ın mükafaat ve rahmetine ulaşıp onu elde etmektir.

Eğer birinci durum olursa, -ki bu, derecelerin en büyüğü, mutlulukların en üstünü ve hayırların en mükemmelidir- o zaman aklı olan bunu nasıl ummaz ve temenni etmez?

Eğer ikincisi olursa da, durum yine aynıdır. Çünkü herkes, Allah'dan, kendisini O'nun mükâfaatına ve rahmetinin üstün derecelerine ulaştırmasını ümit eder ve bekler. Durum böyle olunca da, Allah'a iman eden herkes, O'nun mükâfaatını umar. Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyenler ise, böyle bir ümidi kendisi için ibtâl etmiş demektir. İşte bundan dolayı, böyle bir ümit taşımamayı, Allah ve âhiret gününe iman etmemekten kinâye kılmak pek güzel ve yerinde olmuştur.

İKİNCİ MESELE
Lika Kelimesinin İzahı

"**Likâ**", bir şeye ulaşmak demektir. Bu, Allah hakkında imkânsızdır. Zira Allah, sınırdan ve bir nihâyeti olmaktan münezzehtir. Şu halde, bu tabirin "görmek" manasından mecâz kılınması, bu mânaya alınması gerekir ki bu, açık ve net bir mecâzdır. Nitekim birisini gördüğünde, لَقِيتُ فُلَانًا "Falancayla karşılaştım" dersin. Bunu, "Allah'ın mükâfaatıyla karşı karşıya kalma anlamına hamletmek, daha fazla takdir yapmayı gerektirir ki, bu, delilin hilâfına bir hareket tarzı olur.

Bil ki: Kesin delillerle sabit olmuştur ki insanın, ölümden sonra mutluluğu, kendisinde marifetullahın tecelli edip bu nurun kendisini iyice aydınlatmasındadır. İşte bu tecellinin en ileri derecesi "rü'yetullah" (cemâlullahı görme) olup en büyük saadettir.

Binâenaleyh, kim bunu arzulamaktan gâfil olur, ondan yüz çevirir ve ölümden sonra da yeme, içme ve cinsî münasebet gibi maddî zevkler bulma arzusuyla yetinirse, işte o kimse sapıklardan olur.

İkinci sıfat: وَرَضُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا "*dünya hayatına razı oldular..*" cümlesinin ifade ettiği husustur.

Bil ki, birinci sıfat, o kimsenin kalbinin, manevî lezzetleri talep etmekten uzak ve rabbanî bilgilerle meydana gelecek mutluluktan yoksun olduğuna; bu sıfat ise, onun, maddî lezzetlere dalıp, sadece onlarla yetindiğine işarettir.

Üçüncü sıfat: وَاطْمَأَنُّوا *"ve onunla sükûna daldılar"* buyruğu ile ifâde edilip bununla ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE
Mü'min ve Kâfirin Vasfı Hakkında

Mutlu insanların niteliği şudur: Allah zikredildiğinde, onlarda bir çeşit korku ve ürperti meydana gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah anıldığı zaman yürekleri ürperir.."* (Enfâl, 2) buyurmuştur. Bu hâl kuvvet kazanıp güçlendiğinde, onlar için, Allah'ı anmakla bir sükûn ve itminân hasıl olur. Nitekim Allah, *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak, Allahı anmakla itminâna erer"* (Ra'd, 28) buyurmuştur. Bedbaht ve mutsuz kimselerin sıfatı, dünyanın fani, gayrimeşrû zevkleri peşinde koşmakla itminâna kavuşmalarıdır. İşte bu ayetteki وَاطْمَأَنُّوا بِهَا kelimesi bunu ifade eder. İtminânın manası, onların kalblerinden bu ürpertinin kaybolmasıdır. Dolayısiyle onlar, uyarıldıkları zaman kalbleri ürpermez, o kalbler âdeta Allah anıldığı zaman bir ölü gibi olurlar.

İKİNCİ MESELE

Lisandaki yaygın kullanılışa göre وَاطْمَأَنُّوا إِلَيْهَا denilmesi beklenirdi. Fakat, harf-i cerlerin birbirleri yerine kullanılması güzel ve uygundur. İşte bundan dolayı bu ayette وَاطْمَأَنُّوا بِهَا denilmiştir.

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ *"bunca ayetlerimizden gâfil oldular..."* buyruğunun ifâde ettiği husustur. Bu, "Onlar, Likâullah'ı talep etmekten yüz çevirme hususunda, herhangi bir şeyi ömür boyu hatırına getirmeyen gâfil kimseler durumunda mütâlaa edilmişlerdir. Netice olarak diyebiliriz ki bu dört sıfat, onların uhrevî ve manevî mutluluk duymayı arzulamaktan çok uzak olup, sırf maddî şeylerle meşgul olarak dünyevî mutluluktan başka bir şey düşünmediklerine delâlet etmiştir.

Ateşin Çeşitleri

Bil ki Allah Teâlâ, onları bu dört sıfatla vasfetmeyi müteakip أُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"İşte, irtikâb etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden onların varacakları yer ateştir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Ateş, birkaç çeşittir:
1) Gözle görülen, aydınlatıcı ve yakıcı olan, tabiatı gereği yükselen maddî ateştir. Mezkûr delillerle, cennet ve cehennemi ikrar etmek gerektiği için, bunu kabul etmek de şarttır.

2) Manevî ve akîl olan ateş. Bunu, şu şekilde izah edebiliriz: Bir kimse, bir şeyi alabildiğince sever de, sonra da bir daha ona ulaşamıyacağı bir biçimde o şeyi elden çıkarırsa bu durum, o kimsenin gönlünü yakar. Böylece her insan, "Falancanın, o sevdiği şeyden ayrıldığı ve onu elde edemediği için, kalbi yanıyor; onun içi tutuşmuş" der. Bu tür ateşin elemi ve acısı, maddî ateşin elem ve acısından daha güçlü ve daha kuvvetlidir.

Meşrû Daire İle Gayr-i Meşru Dairenin Mukayesesi

Bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Maddî şeyleri sevmeye dalan ve rûhânî âlemi sevmekten gafil olan ruh sahibi insan öldüğünde, o rûh ile onun mâşuku ve sevgilisi arasında bir ayrılık meydana gelir. İşte onun sevgilisi de, bu âlem ve bu âlemin çeşitli durumlarıydı. Bu kimsenin öteki âlem hakkında bir bilgisi ve bu âlemdeki kimselerle de herhangi bir ünsiyyeti bulunmuyordu. Böylece bu kimsenin hali, sevgilisiyle başbaşa oturması engellenen ve hiç bilmediği bir yerdeki karanlık bir kuyuya atılan kimse gibi olur. İşte bu insan son derece yalnızlık çeker ve ruhu da alabildiğinde acı duyar. İşte burada da böyledir.

Ama bu maddi âlemden uzak duran, onun kötülük ve kusurlarının farkında olan, "**Urvetu'l-Vüskâ**"ya, en sağlam kulpa sarılmada alabildiğine istekli ve Allah'ı o nisbette çokça seven kimselere gelince, bunların durumu da, karanlık, kokmuş, eziyet verici haşerat, yılan çıyanla dolu, öldürücü belâların bulunduğu bir hapishanede iken birden hapishanenin kapısı açılarak, oradan çıkarılan ve dostlarıyla, eşleriyle ve sevgilileriyle beraber hükümdarı Allah'a kavuşan kimsenin durumuna benzer. Bu, tıpkı, *"Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın, kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddîklarla, şehîdlerle, iyi adamlarla berâberdirler. Onlar ne iyi arkadaştır!"* (Nisa, 69) ayetinde bahsettiği gibidir. İşte bu, rûhanî, manevî ateş ile, manevî cennetin tanımına bir işârettir.

İKİNCİ MEŞELE

Hak Teâlâ'nın بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ *"İrtikâb etmekte oldukları şirk ve masiyetler yüzünden.."* buyruğundaki "bâ" edatı, o azabın meydana gelmesinde müessir olan şeyin kendi amelleri olduğunu ihsas ettirmektedir. Bunun bir benzeri de, *"Bunun sebebi, ellerinizin önceden yaptığı şeylerdir; bir de Allah'ın kullarına hakikaten zulümkâr olmamasıdır"* (Enfal, 51) ayetidir.

★ ★
★

Mü'minlerin Cennete Girmeleri

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِن تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ۝٩ دَعْوَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ۚ وَآخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۝١٠

"İman edip de sâlih ameller işleyenlere gelince, onların Rabbi, imanları sebebiyle, kendilerini altlarından ırmaklar akan Naîm cennetlerine erdirir. Bunların oradaki duâları, "Allahım, seni tesbîh ve tenzîh ederiz!" (sözüdür). Oradaki tahıyyeleri, selamdır. Onların dualarının sonu da "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" demektir"

(Yûnus, 9-10).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, inkarcıların ve kâfirlerin durumlarını ortaya koyunca, bu ayette de mü'minlerin ve hakkı bulanların durumlarını anlatmıştır. Yine bil ki Allah Teâlâ bu ayette, önce mü'minlerin vasıflarından, daha sonra ikinci olarak da, o mü'minlerin elde edecekleri güzel hallerden ve yüksek derecelerden bahsetmiştir.

Mü'minlerin halleri ve sıfatları, ayette, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"İman edip de sâlih amel işleyenlere gelince"* buyruğu ile anlatılmaktadır. Bu ifâdenin tefsiri hususunda şu izahlar yapılabilir:

Birinci Izah: İnsan rûhunun iki kuvveti vardır:

a) Nazarî kuvvet (tefekkür kuvveti): Bu kuvvetin en mükemmeli, eşyayı tanıma hususundadır. Bu şekilde elde edilen bilgilerin başı marifetullahdır (Allah'ı bilip, tanımaktır).

b) Amelî kuvvet. Bunun da en mükemmeli, hayırları ve taatları yapmada olup, salih amellerin en önemlisi ve başı da hizmetullah (Allah'a ibadet ve hizmet)tir. O halde, Hak Teâlâ'nın, آمَنُوا ifadesi, marifetullah demek olan, en mükemmel nazarî kuvvete; *"salih amel işleyenler"* ifadesi de, hizmetullah demek olan, en mükemmel amelî kuvvete işâret olmuş olur. Nazarî kuvvet, şeref ve mertebe bakımından, amelî kuvvetten önce geldiğinden, onun ayette daha önce zikredilmesi gerekmiştir.

İkinci Izah: Kaffâl şöyle demiştir: *"İman edip, sâlih amellér işleyenler..."*

buyruğunun manası, "Kalbleri ile tasdîk edip, sonra da bu tasdiklerini, peygamberlerin ve Allah katından olan kitapların getirdiği (bildirdiği) sâlih amelleri yaparak gerçekleştirenler..." şeklindedir."

Üçüncü izah: آمَنُوا kelimesi, "Kalblerini ve ruhlarını, marifetullahı elde etme yolunda meşgul edenler" manasındadır; *"Salih ameller işleyenler.."* buyruğu, "bütün organlarını hizmetullah ile meşgul edenler" demektir. O halde onların gözleri, ibret almakla meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz bundan ibret alın"* (Haşr, 2) buyurmuştur. Onların kulakları Allah'ın kelâmını dinlemekle meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onlar Peygambere indirilen Kur'an'ı dinledikleri vakit, hakkı tanıdıklarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün"* (Mâide, 83) buyurmuştur. Onların dilleri, Allah'ı anmakla meşguldür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey iman edenler Allah'ı çok zikredin"* (Ahzâb, 41) buyurmuştur. Onların uzuvları da Allah'a itaat etme ile meşguldür. Nitekim Allah Teâlâ, *"Göklerdeki ve yerdeki her gizliyi (meydana) çıkaran, (kalblerinde ne gizliyorlar, dilleriyle ne söylüyorlarsa hepsini bilen Allah'a secde etmemek için, bunu yapıyorlar...)"* (Neml, 25) buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ o mü'minleri, *"iman edip, sâlih ameller işleyen"* kimseler olarak tavsif edince, bundan sonra da, onlara yapılacak ilahî ikramların ve mutluluklarının derece ve mertebelerini zikretmiştir. Bunların dört derece ve mertebesi vardır:

İman Ehlini Bekleyen Saadet

Birinci derece: يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ *"Onların Rabbi, imanları sebebiyle kendilerini, altlarından ırmaklar akan Naîm cennetlerine erdirir"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki, *"Onların Rabbi... kendilerine hidayet eder"* ifadesi ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ onları, imanlarına ve sâlih amellerine bir bir mükafaat olarak, cennete iletmiştir. Bu izahın doğruluğuna şu deliller delâlet etmektedir:

1) Cenâb-ı Hak *"O gün, mü'minleri ve mü'mineleri, nurları önlerinden ve sağlarından koşar olduğu halde görürsün..."* (Hadîd, 12) buyurmuştur.

2) Hz. Peygamber (s.a.s)'den şu hadis rivayet edilmiştir: إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا خَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ صُوِّرَلَهُ عَمَلُهُ فِي صُورَةٍ حَسَنَةٍ فَيَقُولُ لَهُ: أَنَا عَمَلُكَ فَيَكُونُ لَهُ نُوراً إِلَى الْجَنَّةِ وَالْكَافِرُ إِذَا خَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ صُوِّرَلَهُ عَمَلُهُ فِي صُورَةٍ سَيِّئَةٍ فَيَقُولُ لَهُ أَنَا عَمَلُكَ فَيَنْطَلِقُ بِهِ حَتَّى يُدْخِلَهُ النَّارَ *"Mü'min kabrinden dirilip çıktığı zaman, amelleri onun için güzel bir şekle büründürülür. Amelleri ona, "ben, senin amelinim (ibadetlerinim)" der ve o ameller onun için bir ışık, cennete*

ulaştıran bir vasıta olur. Kâfir de kabrinden çıktığında, onun amelleri de onun için kötü bir şekle sokulur. Derken amelleri ona, "Ben senin amelinim" der ve onu cehenneme sokuncaya kadar, onunla birlikte gider."(50)

3) **Mücâhid** şöyle demiştir: "Mü'minlerin, sayesinde cennete gittikleri bir nur bulunur."

4) Aklî bir izaha göre, iman, insana kutsî âlemden gelip katılan bir nûrdur. Bu nûr, mü'minin kalbi ile kutsî âlem arasında uzanan bir ip gibidir. Binâenaleyh bu nurânî ip mevcut olursa, kul o nûra uymaya ve böylece kutsî âleme dönmeye güç yetirebilir. Fakat bu nurânî ipi mevcut olmaz ise, insan dalâletler âleminin karanlıklarında şaşırıp kalır. Bundan Allah'a sığınırız.

b) **İbnu'l-Enbârî** şöyle demiştir: "Onların imanları, onları birtakım marifetullah ile ilgili hasletlere, lafızlarla ilgili meziyetlere, inceliklere ve sayesinde kalblerinin aydınlanacağı nur parıltılarına iletir. İşte bu sayede bütün şekk ve şüpheler onlardan zâil olur. Bu tıpkı, *"Hidayeti kabul edenlere gelince, Allah onların hidayetlerini artırmıştır"* (Muhammed, 17) ayetinde ifade edildiği gibidir. İşte bu artırmalar, bu faydalar ve meziyetler insanın ölümünden önce dünyada gerçekleşebildiği gibi, ölümden sonra ahirette tahakkuk etmesi de mümkündür.

Kaffâl şöyle demiştir: "Ayeti bu manaya alırsak, ayet: "Rableri onları, imanlarına hidayet eder, ulaştırır ve altlarından ırmaklar akan cennetlerine erdirir" demek olur. Fakat **tecrî** (akar) ifadesinin başındaki "vâv" hazfedilmiş ve bu ifade, kendisinden önceki ile (nahiv bakımından) irtibatı olmayan müste'nef bir haber cümlesi kılınmıştır.

Ayeti Anlamak İçin Bazı Mukaddimeler

c) Bu ayetin tefsirini yapabilmek için, bazı mukaddimelerin ortaya konulması gerekir:

İlim Nur, Cehalet Zulmettir

Birinci mukaddime: İlim, (âdetâ) bir nûr; cehalet ise, bir zulmet (karanlık)tır. Akıl da, bunun böyle olduğuna şahittir. Şu da buna delildir: Sen, iki kişiye kıymetli ve çok güzel bir meseleyi sunduğunda, diyelim ki, onlardan biri bu meseleyi kavrar, diğeri ise anlamaz. İşte bu noktada, meseleyi anlayanın yüzünün parladığını, açıldığını ve aydınlandığını; anlamayanın yüzünün ise, karardığını, ekşidiğini ve buruştuğunu görürsün. İşte bundan dolayı Kur'an örfünün, ilim ve imanı "nûr" diye; cehâlet ve küfrü "zulmet" diye ifâde etme şeklinde cereyân ettiğini görürsün.

50) Kenzu'l-Ummal 14. Cilt, 38963. Hadis.

Ruh İle Madde Arasındaki Fark

İkinci mukaddime: Rûh, tıpkı bir levha; ilim ve bilgiler de sanki onun üzerine işlenmiş nakışlar gibidir. Burada şöyle bir incelik vardır: Maddî olan levhalar üzerine, maddî nakışlar işlendiğinde, bu nakışların o levha üzerinde bulunması, başka nakışların aynı levha üzerine işlenmesine manîdir. Fakat rûh, levhasının özelliği böyle değildir. Çünkü ruh, bilgi ve ilim nakışlarından uzak ve boş olduğunda, yeni ilim ve bilgileri elde etmesi zorlaşır. Binâenaleyh bu rûhun sahibi gayret edip, o ilimlerden birşeyler elde edince, elde ettiği o şeyler, diğer bilgileri kolayca elde etmeye yardımcı olurlar. Elde edilenler ne kadar çok olursa, diğerlerini elde etmek de o nisbette kolaylaşır. O halde, maddi levha üzerindeki nakışlar, birbirinin orada bulunmasına mani olduğu halde, ruhânî nakışların bazısı ise diğerlerinin elde edilmesine yardımcı olur. Bu da, ruhânî âlemin hallerinin, maddî âlemin hallerinden farklı olduğuna delâlet eder.

Üçüncü mukaddime: Sâlih ameller, nefsi, dünyayı bırakıp, ahirete yönelmeye sevkeden işlerdir. Kötü ameller ise, bunun tam zıddı olan amellerdir.

Bu mukaddimeleri iyice anladığında biz diyoruz ki: İnsan, Allah'a iman ettiğinde ruhu, bu bilginin nuru ile aydınlanır. Sonra bu kimse, sâlih amellere devam ettiğinde, âhirete yönelmek ve dünyadan yüz çevirmek hususunda, onda yerleşik bir meleke meydana gelir. Bu haller, ne kadar mükemmel olursa, nefsin diğer bilgileri elde etme istidadı o nisbette güç ve kuvvet bulur. Bu istidad da ne kadar güçlü ve mükemmel olursa, marifetin yükselişi de o nisbette çok ve parlaklığı ile ışıldaması da o nisbette kuvvetli olur. Bilginin ve akıl nurlarının derecelerinin ve mertebelerinin sonu olmadığına göre, ayetteki *"Onların Rabbi imanları sebebi ile, kendilerine (...) hidayet eder.."* buyruğu ile işaret olunan bu hidayetin dereceleri de, hiç şüphesiz sonsuz olur.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, *"Altlarından ırmaklar akar"* buyruğundan maksad: "Onlar, önlerinden nehirler akarken cennetlerde, yüksek yüksek koltuklar üzerinde otururlar" manasıdır. Bunun bir benzeri de, *"Rabbin senin, altında bir su arkı vücûda getirmiştir"* (Meryem, 24) ayetidir." اَلسَّرِيّ (su arkı) kelimesi, **Meryem**'in üzerinde oturduğu şeydir. Ama bu, "önünde akan" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"(Firavun) "Altımdan akan şu ırmaklar benim değil mi?" dedi"* (Zuhruf, 51) ayeti de bu manadadır. Bu, "Önümden akan şu ırmaklar" demektir. Burada da böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İman Ve Bilgi Münasebeti

İman, marifet ile o marifete dayanan ve bilgi cinsinden olan hidayet (doğruyu bulma) demektir. Cenâbı- Hak, ayette يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ "Rableri, onları imanlarına hidayet edip erdirdi" buyurmayıp, *"Onların Rabbi, imanları sebebiyle, kendilerini Naim cennetlere hidayet eder"* buyurmuştur ki bu da, iki mukaddimeyi

bilmenin, neticeyi bilmeyi gerektirmediğine, aksine iki mukaddimeyi bilmenin, insanın neticeyi kabul etmesine,tam bir istidâdın meydana gelmesine sebep olduğuna ve bu istidâd meydana geldiğinde, bunun Hak Teâlâ'dan olduğuna delâlet eder. İşte filozofların, "mutlak feyiz sahibi, gerçek cömert, sadece ve sadece Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır" şeklindeki sözleri, bu manayadır.

İkinci derece: دَعْوٰيهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ *"Bunların oradaki duaları. "Allahım, seni tesbih ve tenzih ederiz"* buyruğunun anlattığı mertebedir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Da'va Kelimesinin İzahı

Ayetteki دَعْوٰيهُمْ (duaları) ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu kelime, "dua" manasınadır – يَشْكُو – شَكَى ve شَكْوٰى (şikayet etmek) denildiği gibi, دُعَاءً – يَدْعُوا – دَعَا ve دَعْوٰى da denilir. Bu sebeble bazı müfessirler, ayetteki bu kelimeye, "Onların duaları..." manasını vermişlerdir. Cenâb-ı Hak da, cennetlikler hakkında, *"Orada onların isteyecekleri herşey onlarındır (onlara verilir)"* (Yasin, 57) ve *"Onlar orada, emîn emîn, meyvenin her türlüsünü isteyip (elde ederler)"* (Duhân, 55) buyurmuştur. Cennetliklerin *"Allahım"* şeklindeki sözleri de ayetteki, "da'vâ" kelimesinin "dua" manasına olduğunu teyid eder. *"Allahümme"* kelimesi Allah'a karşı bir nidadır. Onların *"Sübhaneke Allahümme.."* sözleri, "Biz, seni tesbih ve tenzih ediyoruz" demektir. Bu tıpkı Kunut duasını okuyanın, اَللّٰهُمَّ اِيَّاكَ نَعْبُدُ *"Allahım, biz ancak sana ibadet ederiz..."* demesi gibidir.

b) Buradaki "da'vâ" kelimesinden, "ibâdet etme" manası kastedilmiştir. Bu, وَاَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ *"Sizi ve sizin Allah'dan başka çağırdıklarınızı, yani taptıklarınızı bırakıp çekiliyorum..."* (Meryem, 48) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre ayetin manası, "Cennetliklerin, Allah'ı tesbih edip, O'na hamdetmekten başka bir ibadetleri yoktur. Onların bu zikirle meşgul olmaları, mecbûr oldukları için olmayıp, Allah'ı zikretmekten dolayı bir zevk aldıkları içindir" şeklindedir.

c) Bazı alimler "Ayetteki "da'vâ" kelimesi ile, iki hasımın birbiri aleyhindeki iddiaları manasının kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre ayet, "Cennetlikler gerek dünyada gerek âhirette, Allah'ı her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih edip, O'nun ulûhiyyetini kabul etme davasındadırlar" demektir" demişlerdir.

Kaffâl şöyle demiştir: "Bu mananın aslı da "dua"ya dayanır. Çünkü hasım, karşıdaki hasmını, aralarında hükmedecek birisine da'vet eder, çağırır."

d) **Ebu Müslim:** "Bu kelime, "onların sözü, ikrârı ve nidâsı" manasınadır" demiştir ki o nida da ehl-i cennetin, "Subhâneke Allahümme.." şeklindeki sözleridir.

e) **Kâdî** şöyle demiştir: "Hak Teâlâ'nın böyle buyurmaktan maksâdı, "Onların

Allah'ı takdis ve tenzih etmedeki yolları şöyle şöyledir" manasıdır. Bundan bu mananın kastedildiğinin delili şudur: Ayetteki "**Subhâneke Allahümme**" tabiri ne bir duâ, ne de bir da'vâdır. Fakat bir şeyi iddia eden, devamlı onu söyleyip durduğu için, "**da'vâ**" kelimesi, bu devamlı anmaktan ve peşine düşmekten kinâye kılınmıştır. Binâenaleyh ehl-i cennet bu zikre devam ettikleri için, buna "onların da'vası" denilmiştir."

f) **Kaffâl** şöyle demiştir: "*Hak Teâlâ'dan "Onların dua edip isteyecekleri herşey onlarındır"* (Yâsîn, 57) ayetine, "Arzu ve temenni edecekleri herşey onlara verilir" manası verilmiştir. Nitekim Araplar "arzu et, temenni et" manasında, أُدْعُ مَا شِئْتَ عَلَيَّ "Benden dilediğini iste" derler."

İbn Cüreyc de şöyle demiştir: "Ayetteki, "Bunların oradaki duaları, *"Allahım, seni tesbih ve tenzih ederiz"* tabirinin manasının şu şekilde olduğu bana haber verildi: "Cennetliklere, yemeyi arzu ettikleri bir kuş yanlarından geçtiğinde, onlar "Allahım seni tesbih ve tenzih ederiz" derler ve bunun üzerine melekler, onlara o arzu ettikleri şeyi getirirler. Buna göre ayetin manası, "Onlar herhangi birşey arzu ettiklerinde, "Sübhâneke Allahümme derler" şeklinde olur. Binâenaleyh ayetteki "**da'vâ**" kelimesinden maksad, onların kalblerinde meydana gelen temenni ve arzu olmuş olur.

Yapılan bu açıklamada, bir öncekinden daha üstün ve kıymetli şöyle bir taraf vardır: Onların cennetteki temennîleri, Allah'ı tesbih etmektir. Yani onların arzu ettikleri şeyi arzu edişleri, ancak Allah'ı tesbih, takdis ve tenzîhdedir."

Kaffâl yine şöyle demiştir: "Bu ayetin, onların, dünyada iken, harb zamanlarında, kendisine tam güvenip, yardım isteyecekleri kimseleri çağırmış olmaları manasına gelmesi de muhtemeldir. Bu tıpkı onların "Ey falanca âilesi, soyu..." demeleri gibidir. Böylece Allah Teâlâ o cennet ehlinin, cennetteki ünsiyyetlerinin, Allah'ı anmakla, sukûn ve itminanlarının Allah'a hamd etmekle; tad alışlarının ise Allah'ı tesbih ile olduğunu haber vermiştir."

İKİNCİ MESELE

Ayetteki "**Sübhâneke Allahümme..**" ifadesi ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

Birinci izah: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: "Cennetlikler bu sözü, arzu ettikleri şeyi istemenin alâmeti kılmışlardır. Nitekim **İbn Cüreyc**, "Onlara, yemeyi arzu ettikleri bir kuş uğradığında onlar, "**Sübhaneke Allahümme**" derler ve böylece arzu ettikleri şey kendilerine getirilir. Arzu ettikleri şeyi elde ettikleri zaman da, *"Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemîn"* derler" demiştir.

Kelbî de, "**Ayetteki "Sübhâneke Allahümme"** hitabı, cennetlikler ile onlara hizmet edenler arasında bir alâmettir. O hizmetçiler, cennetliklerden bu sözü duyunca, onlara arzu ettikleri şeyi getirirler" demiştir. Bil ki bu izah, bana göre çok zayıftır. Bunun izahı birkaç yönden yapılabilir:

a) Bu sözün neticesi, cennet ehlinin, bu yüce ve şerefli zikri, yiyecekleri, içecekleri ve cinsî münasebette bulunacakları sırada, isteklerinin bir alameti kılmak demektir ki bu da son derece değersizdir.

b) Allah Teâlâ, cennetliklerden bahsederken, *"Arzu edecekleri kuş etleri de onlarındır"* (Vâkıa, 21) buyurmuştur. Binâenaleyh onlar, kuş eti yemeyi arzuladıklarında, onların onu açıkça istemeye ihtiyaçları yoktur. Onların, onu istemeye ihtiyaçları olmadığına göre, bu görüş sâkıt olur.

c) Bu, sözün çok kıymetli ve yüce olan zâhirî manasından vazgeçilerek, lafzın asla hissettirmediği ve taşımadığı değersiz bir manaya hamledilmesini gerektirir ki, bu olamaz.

İkinci izah: Bu tabirin izâhı sadedinde şöyle de denilebilir: Cennetliklerin, Allah Teâlâ'yı tesbîh, takdîs ve senâ ile meşgul olmaları, onların mutluluklarının bu zikirde bulunması ve onların bundan son derece haz duyup sevinmelerinden ötürüdür. Onların hallerinin mükemmelliği, ancak bununla hasıl olur. İşte bu görüş, vazgeçilemiyecek dosdoğru bir görüştür. Bu duruma göre, ayetle ilgili olarak şu tefsirler yapılır:

a) **Kâdî** şöyle demektedir: "Allah Teâlâ bu sûrenin başındaki, *"İman edip, sâlih amellerde bulunanlara, adaletiyle mükafaat vermek için.."* (Yûnus, 4) ayetinde de buyurduğu gibi, müttakîlere büyük bir mükafaat vaadetmiştir. Binâenaleyh cennetlikler, cennete girip de o büyük nimetleri aynen bulduklarında Allah Teâlâ'nın kendilerine o nimetleri vaadedişinde sâdık olduğunu anlarlar. İşte tam o sırada **"Sübhâneke Allahümme!"** derler. Bu söz, "Seni, vaadinden caymaktan, yalan söz söylemekten tenzih ve takdis ederiz" demektir."

b) Şöyle diyebiliriz: Saîdlerin (cennetliklerin) mutluluklarının son noktası ile, peygamberlerin ve velilerin derecelerinin sonu, Allah'ın celâlini bilmenin dereceleri ile mutlu olmayı istemeleridir.

Bil ki, Allah'ın zâtını bilmek ve O'nun hakikatinin künhüne varmak, mahlûkat için imkansız olan şeylerdendir. Bu hususta en son nokta, Allah'ın selbî veya izâfî sıfatlarını bilmektir. Onun selbî sıfatları, "celâl sıfatları" diye; izâfî sıfatları da, "ikrâm sıfatları" diye adlandırılmıştır. İşte bundan ötürü, en mükemmel ve en yüce zikir, bu iki husûsa hasredilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ *"Celâl ve ikrâm sahibi Rabbinin ismi ne yücedir"* (Rahman, 78) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de اُذْكُرُوا بِيَاذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ *"Yâ ze'l-celâl ve'l-ikrâm" zikrine devam ediniz"*[51] buyurmuştur. Selbî sıfatlar, derece ve mertebe bakımından izâfî sıfatlardan önce olduğu için, sözde de, "celâl" sıfatı, "ikrâm" sıfatından önce zikredilmiştir. Saîdlerin mutluluklarının son noktasının

51) **Müsned**, (4/177); **Tirmizî**, Daavât, 92 (5/540).

bu iki makamda olduğu sâbit olunca, hiç şüphesiz, Hak Teâlâ, onların bu yüce ve kıymetli zikre devam ettiklerini belirtmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin ve uluhiyyetinin, ikramının ve ihsanının basamaklarının sonu olmadığı gibi, kutsî ruhların, bu ilâhî ve ulvî makamlardaki terakkilerinin derecelerinin de nihayeti yoktur.

c) Mukarreb melekler Allah **Hz. Adem** (a.s)'i yaratmazdan önce de, hep bu zikre devam ederlerdi. Görmüyor musun ki onlar, *"Biz seni, hamdinle tesbih ve takdis ediyoruz"* (Bakara, 30) diyorlar. Hak Teâlâ, âlemi yaratmazdan önce, mukarreb meleklerin yapmış oldukları o yüce zikrin aynısını, âlem sona erdikten sonra, âdemoğullarından sa'îd olanların yapacaklarını göstersin diye, sa'îdlere bunu ilham etmiş ve onlar da böylece tesbîh ve hamdde bulunmuşlardır. Bu zikir, işte böyle yüce bir şerefi taşıyınca, bunun namazın evvelinde de okunması ile ilgili rivayetler gelmiştir. Çünkü namaz kılan kimse tekbir aldığında, سُبْحَانَكَ اَللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلاَ إِلٰهَ غَيْرُكَ *"Allahım, seni hamdinle tesbih ederim. İsmin yücedir ve şanın âlîdir. Senden başka ilah yoktur"*[52] der.

Üçüncü derece: Bu, Hak Teâlâ'nın وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلاَمٌ *"(Onların) oradaki tahiyyeleri selâmdır"* buyruğunun ifâde ettiği husus olup, müfessirler bu hususta şöyle derler: "Hem cennetliklerin biribirlerine karşı, hem de meleklerin onlara karşı selamlaşmaları, "selâm" diyerek olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına girer ve "selâmün aleyküm" derler"* (Ra'd, 23-24) buyurmuştur. Cennetlikleri Allah'ın selamlaması da, "selâm" sözü iledir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Onların, rahîm olan Rablerinden sözlü bir de "selâm" vardır"* (Yâsin, 58) buyurur." **Vâhidî:** "Buna göre bu, masdarın mefûlüne muzâf olması kabilinden bir şeydir" der.

Bence burada şöyle bir başka izah daha vardır: Cennetliklerin bu sözü durmadan söylemeleri, dünyada iken çeşitli afetler ve korkularla dolu bir yerde bulunduklarını hissettirmektedir. Binâenaleyh onlar dünyadan kurtarılıp, Allah'ın ikramına nâil olduklarında, o âfetlerden tamamen kurtulmuş, o korkulardan emin olmuş olurlar. Allah Teâlâ onların bu hususu andıklarını şu ayette haber verir: *"(Onlar şöyle) derler: "Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun! Gerçekten Rabbimiz gafûr ve şekûrdur. Fazlından dolayı bizi, ebedî durulacak bir yurda göçtürdü. Orada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek ve hiçbir usanç dokunmayacak"* (Fâtır, 34-35).

Dördüncü derece: Ayetteki وَآخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Onların duâlarının sonu da "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin"dir"* ifâdesi ile anlatılan hususdur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

52) Tirmizî, Salât, 179 (2/11).

BİRİNCİ MESELE

Biz, bir kısım müfessirlerin, bu kudsî ve yüce kelimeleri, ehl-i cennetin yeme ve içme ile ilgili halleriyle alâkalı kılarak şöyle dediklerini nakletmiştik: Cennetlikler birşey arzuladıklarında: "Sübhâneke Allahümme..."; onu yiyip bitirdiklerinde de: "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" derler. Bu görüşü ileri sürenlerin, dünyada da âhirette de aklı fikri yeme içmeden öteye geçememiştir. Bu gibi insanların, behâim (hayvanlar) zümresinden sayılmaları ne kadar yerindedir!

Hakkı bulan tahkik ehline gelince, onlar bu görüşü benimsememişlerdir. Onların bu hususlaki görüşleri şudur: **Hasan el-Basrî** Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّ أَهْلَ الْجَنَّةِ يُلْهَمُونَ الْحَمْدَ وَالتَّسْبِيحَ كَمَا تُلْهَمُونَ أَنْفَاسَكُمْ *"Nasıl (dünyada) size nefes alıp vermeniz ilhâm ediliyorsa, cennetliklere de hamd ve tesbih etmeleri ilhâm edilir"*[53] buyurduğunu rivayet etmiştir.

Zeccâc da şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, cennetliklerin Allah'ı ta'zîm ve tenzih ile başlayıp, O'na şükr ve senâ ile bitirdiklerini haber vermiştir."

Ben derim ki, bu konuda şu şekilde bazı izahlar da yapılabilir:

1) Cennetlikler "Sübhâneke Allahümme ve bi-hamdike" zikri ile bahtiyar olup, içine düşmüş oldukları korku ve âfetlerden emîn olma halini bizzat müşâhede ettiklerinde, bu yüce haller ile kudsî makamların hepsinin, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın ihsanı, fazlı ve in'âmı ile müyesser olacağını anlarlar. İşte bundan dolayı, Allah'a hamd-ü senâ ederek, "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" derler. Söz, bu ifâde ile son bulmuştur. Çünkü onların, Allah Teâlâ'yı tesbih ve temcîd (ululama) ile meşgul olmaları, Allah'ın onların üzerindeki en büyük nimetlerindendir. Nimete şükür ile meşgul olmak ise, ancak o nimeti gördükten sonra olur. İşte bundan dolayı cümle, bu hamd ifâdesi ile sona ermiştir.

2) Her insanın, kuvvetine göre yükseleceği nokta vardır. Binâenaleyh insan bazan, o noktadan aşağı doğru iner, bazan da oraya doğru yükselir. Ârîflerin ve sâdıkların miracı (yükseleceği yer), Allah'ı bilmek, O'nu tesbih etmek ve O'na hamdetmektir. Binâenaleyh onlar, "Sübhâneke Allahümme" dediklerinde, miracın bizzat içinde olmuş olurlar. Onlar oradan, mahlûkât âlemine doğru indiklerinde, o iniş esnasında meydana gelen şey, muhtaç olan herkese hayırları saçmadır ki, bu hususa ayette, *"(Onların) oradaki tahiyyeleri selamdır"* ifadesi ile işâret edilmiştir. Daha sonra o kimse, yeniden miracına yükseldiğinde, "Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin" der. İşte bu yüce söz de, kulun iniş ve çıkışındaki durumunun farklılığına bir işarettir. Ayetteki *"Allah"* lafzı, Hak Subhânehû ve Teâlâ'nın zâtının ismidir. Binâenaleyh kul bazan, O'nun celâl sıfatlarına bakar. İşte buna *"Subhâneke" (seni tenzîh ve takdis ederim!)*

---

53) **Müslim**, Cennet, 18 (4/2181).

ifadesi ile işaret edilmiştir. Kul, daha sonra bu noktadan Allah'ın zâtının celâlinin huzuruna, insanın tâkatinin elverdiği bir biçimde yükselme çabasına girer ki buna da, *"Allahümme..." (Allahım!.)* tabiri ile işaret edilmiştir. O kul, bu noktadan yükselip, bu nurların başlangıçlarını yarıp geçince, ikrâm âlemine döner ki buna da, *"Elhamdülillahi Rabbi'l-âlemin"* tabiri ile işaret edilmiştir. İşte bütün bunlar, kalbime doğan, aklımdan geçen izahlardır. Binâenaleyh eğer bunlar doğru iseler, bu muvaffakiyyet Allah'dandır. Yok eğer böyle değil ise, Allah'ın rahmetine güvenmekten başka elden ne gelir?

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: "Ayetteki أَنِ الْحَمْدُ kelimesindeki **en**, aslında **enne** kelimesinden hafifletilmiştir. İşte bundan ötürü, hafifletildiği için, fiile benzemekten uzaklaştığından dolayı amel etmemiştir. Bu tıpkı, şu şiirde olduğu gibidir:

أَنْ هَالِكٌ كُلُّ مَنْ يَحْفَى وَيَنْتَعِلُ

"Durum şudur ki, ister, yalınayak olsun, isterse ayakkabılı (nalinli), herkes yok olucudur..." Bu, أَنَّهُ هَالِكٌ takdirindedir. "**Nazm**" adlı eserin sahibi, bu ayetteki **en** lafzının, zâide olduğunu ve bunun takdirinin وَآخِرُ دَعْوٰيهُمْ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ şeklinde olduğunu söylemiştir ki bu, nazar-ı dikkate alınacak bir görüş değildir. Bazıları da bu lafzı şeddeli olarak ve "**hamd**" kelimesini mansûb olarak, ...أَنَّ الْحَمْدَ şeklinde okumuşlardır.

★ ★
★

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ
لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

"Eğer Allah, insanlara hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri istediklerinde de çabucak verseydi elbette onların vadeleri dolar, işleri bitirilirdi. Fakat, biz, bize kavuşmayı ummayanların böyle azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına meydan veriyoruz"

(Yunus, 11).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nübüvvetin Gerçekliği

Bana öyle geliyor ki, bu surenin baş kısımları, nübüvveti inkâr edenler ve verilen cevaplarla beraber, onların şüphelerinin zikredilmesi hususundadır.

Birinci şüphe: İnkârcılar, Allah Teâlâ'nın, nübüvveti Hz. Muhammed'e tahsis etmesine şaşıyorlardı. Böylece, Allah Teâlâ onların bu teaccüblerini, *"İçlerinden birisine bizim vahiyde bulunmamız, o insanların teaccübünü mü celbetti?"* (Yunus, 2) buyurarak izâle etmiş, daha sonra da tevhîdin ve meâdin delillerini ele almıştır. Bu cevabın neticesi şudur: "Ben, size, sadece tevhîdi ve meâdi ikrar etmeniz gerektiği hükmünü getirdim ve bunların doğruluğunu delillendirdim. Binâenaleyh, sizin benim peygamberliğimden dolayı bir hayrete düşmenizin bir anlamı kalmadı..."

Ayetin, Mâkabli İle Münasebeti

İkinci şüphe: Onlar devamlı olarak, "Şayet, Muhammed'in, peygamberlik iddiası hususunda söyledikleri şeyler hak ise, Allahım, bizim üstümüze gökten taş yağdır yahut bize çok çetin bir azâb ver!" diyorlardı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu ayette beyan buyurdukları ile, bu şüphelerini cevaplandırmış olmaktadır. Ayetin, daha önceki kısımla münasebetini göstermek için söylenebilecek söz budur.

Bu hususta şu izahları yapanlar da bulunur:

1) **Kâdî,** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, vaad ve vaîdi ile alâkalı şeyler hususunda beyânatta bulununca, bunun peşinden, vaad ve vaîdinin bu dünya hayatından sonra olması gerektiğine delâlet eden şeyi getirmiştir. Zira vaad ve vaîdin bu dünyada gerçekleşmesi, âdeta imtihan sırrını ortadan kaldırır, mükellefiyetin devamına mâni olur.

2) **Kaffâl'**in ileri sürdüğü şu hususdur: "Allah Teâlâ, kâfirleri, "Allahın likâsını ummayanlar, dünya hayatına razı olanlar, onunla sükûna erenler ve Allah'ın ayetlerinden gafil olanlar..." diye tavsif edince, peygamberin onları her uyarmasında bilmeyerek ve akılsızlık ederek ilahî azâbın hemencecik gelmesini istemelerinin de, onların gafletlerinden biri olduğunu beyân buyurmuştur."

İKİNCİ MESELE
Kâfirlerin Peygamberlerden Azab İstemeleri

Allah Teâlâ pek çok ayetinde, o müşriklerin, bu dünyada ilahî azâbın inmesiyle tehdit edildikleri her defasında bu azabın hemen gelmesini istediklerini haber vermiştir. Nitekim onlar, *"Hani bir zaman da: "Allahım, eğer bu, senin katından gelmiş hak kitabın kendisi ise, durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahud bize acıklı bir azâb getir" demişlerdi "* (Enfâl, 32) demişlerdir. Cenâb-ı Hak da, *"İsteyen biri, inecek bir azâbı istedi.."* (Meâric, 1) buyurmuştur. Sonra onlar bu ayette, âhiret azâbıyla, -ki bu, *"İşte onların, irtikâb etmekte oldukları, şirk ve masiyetler yüzünden varacakları yer, ateştir"* (Yunus, 8)

diye beyan buyurulmuştur- tehdit edilince, onlar bu azâbın hemen gelmesini isteyerek, "Bu ne zaman olacak?!.." demişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ona iman etmeyenler, onun çabucak gelmesini isterler..."*(Şûra, 18) buyurmuştur. Keza şu ayetler de onların bu azabı istediklerini bildirir: *"Eğer iddianızda sadık ve doğru iseniz, bu vaad ne zaman gelecek? (söyleyin)" derler..."; ..... "Halbuki siz onun mutlaka gelmesini isteyip duruyordunuz"* (Yunus, 48-51); Ra'd suresinde de *"Müşrikler senden iyilikten önce, çarçabuk kötülük isterler. Halbuki onlardan evvel nice ukûbet misalleri gelip geçmiştir"* (Ra'd, 6) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak onların, kendilerine şer gelmesini hemen istemelerinde bir fayda bulunmadığını, zira O'nun bu azabı onlara vermesi halinde, onların helâk olacaklarını, zira onların bu dünyadaki yapılarının ve bedenlerinin buna tahammül edemiyeceğini, onları imha etmekte bir maslahatın bulunmayacağını, bundan sonra belki onların iman edebilecekleri ve onların sulblerinden mü'min kimselerin gelebileceğini beyan etmiştir ki, bu da Allah'ın bu şerri onlara hemen vermemesini gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetin lafzında şöyle bir müşkilat bulunmaktadır: Cenâb-ı Hakk, تَعْجِيل fiiline, nasıl اِسْتِعْجَال fiiliyle mukabele etmiştir? O'nun, **ta'cil** fiiline **"ta'cîl"**; **"isti'câl"** fiiline de **"istî'câl"** ile mukabele etmesi gerekmez miydi?

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Bu ifadenin aslı, "Şayet Allah Teâlâ, hayrı insanlara ta'cil ettiği gibi, şerri de ta'cil etseydi (...)" şeklindedir. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın onlara hemen icabet ettiğini, isteklerini hemen yerine getirdiğini ihsas etmek için, burada **isti'cal, "ta'cîl"** yerinde kullanılmıştır. Böylece, onların hayrı istemeleri, (isti'câlleri) onlar için âdeta bir ta'cîl (arzularının yerine getirilmesi) olarak ifade edilmiştir.

b) Bazı kimseler şöyle demişlerdir: Senin عَجَّلْتُ فُلَانًا şeklindeki sözünün manası, طَلَبْتُ عَجَلَتَهُ "Onun acele etmesini istedim" şeklindedir. Yine, bir şeyi acele olarak yapıp yerine getirdiğinde, عَجَّلْتُ الْأَمْرَ dersin. Böylece sanki sen o işte acele etmeyi istemiş olursun. İsti'câl kelimesi, bu manayı daha açık ve daha net olarak ifade eder. Buna göre ayetin manası, "Şayet Allah Teâlâ insanlara hayrı hemen, acele olarak murad ettiği gibi, şerri de hemen murad etmiş olsaydı, onların vadeleri dolar, işleri bitirilirdi" şeklinde olur. Bu görüşün sahibi, "Böyle olması halinde, ayetin zahirî manasından udûl etmeye gerek kalmaz" demiştir.

c) Bir şeyde acele eden herkes, onu, hemen acele olarak yapmayı istemiş demektir. Bu böyle olunca da, bir işi hemen acele yapan kimse - mu'accil- onu hemen acele yapmayı istemiş olan kimse -müsta'cil- gibi olmuş olur. Böylece ayetin takdiri, "Şayet Allah Teâlâ, onlara hayrın hemen gelmesini istediği gibi, şerri de hemen

vermeyi isteseydi.." şeklinde olur. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak kendisini, aceleyi meydana getirmekle, onları da, bu aceleyi istemekle vasfetmiştir. Zira, Allah Teâlâ'ya yakışan, tekvîn; onlara yakışan ise, talebtir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Allah Teâlâ bu ayette, azâba şer adını verdi. Çünkü azâb, azâb gören için bir eziyet ve ona göre bir kötülüktür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ (Ra'd, 6) ve وَجَزٰؤُا سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا (Şûra, 40) buyruklarında,azâbı, "**seyyi'e**" diye adlandırması gibidir.

BEŞİNCİ MESELE **İbn Âmir,** ayet-i kerimedeki لَقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ kısmını; **kadâ ileyhim ecelehüm** şeklinde okumuş olup, manası: "Allah onların ecellerine hükmederdi.." demektir. Bu okuyuşu, **Abdullah İbn Mesûd**'un لَقَضَيْنَا اِلَيْهِمْ اَجَلَهُمْ "Onlara, ecellerini hükmederdik.." şeklindeki okuyuşu da destekler. Diğer kıraat imamları da meçhûl sığasıyla, لُقُضِيَ اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ şeklinde okumuşlardır.

ALTINCI MESELE O müşriklerin, hayrı hemen acele istemelerinin manası şudur: Onlara çok şiddetli bir musibet geldiğinde, o belâyı kaldırması için Allah'a dua ederlerdi. Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Sonra size herhangi bir keder ve musibet dokunduğu zaman, ancak O'na tazarru ve feryâd edersiniz.."* (Nahl, 53) ve *"İnsana sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü... bize dua eder"* (Yunus, 12) gibi pekçok ayetinde beyan etmiştir.

YEDİNCİ MESELE Birisi, bir soru sorup da şöyle diyebilir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *'İşte biz, bize kavuşmayı ummayanların böyle azgınlıkları içinde serseri serseri dolaşmalarına imkân veriyoruz...'* ifadesinin, daha önceki kısımla alâkası nasıldır ve bunun manası nedir?"

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ buyruğu, acele etmeme anlamını ihtiva etmektedir. Buna göre sanki, Allah onlar için şerde acele etmez ve onların, hemen ecellerine hükmetmez. Eğer böyle yaparsa, O onları kendi tuğyanları, azgınlıkları içinde bırakmış olur. Yani, daha sonra onları susturmak için, tuğyanlarına rağmen onlara mühlet verir.

SEKİZİNCİ MESELE Alimlerimiz şöyle derler: Allah Teâlâ, onlar hakkında tuğyan ve şaşkınlıkla hükmedince, onların böyle olmamaları imkânsız olur. Aksi halde, Allah'ın doğru ve sâdık olan haberinin, yalana; ilminin cehle; hükmünün de batıla dönüşmesi gerekir ki, bütün bunlar Allah hakkında imkânsızdır. Diğer taraftan Cenâb-ı Hak, buna rağmen onları mükellef tutmuştur ki, bu âdeta iki zıddı bir arada bulundurmayı teklif etme gibi olmuş olur.

★ ★
★

وَإِذَا مَسَّ الْإِنسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ
كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُ ۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

"İnsana sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken bize duâ eder. Fakat biz onun sıkıntısını giderdik mi, sanki kendisine dokunan sıkıntıdan dolayı bizi hiç çağırmamış gibi çekip gider. İşte haddi aşanların yapageldikleri ameller, kendilerine böyle süslenmiştir"

(Yunus, 12).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetin Önceki Kısımla Münasebeti

Ayetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, bir önceki âyette, kuluna bu dünyada azâbını indirmesi halinde helâk olacağını ve onun eceline hükmedeceğini beyan edince, bu ayette de, bu husus bir önceki ayette azâb indirmesi halinde öleceğine dair bahsetmiş olduğu hususu kuvvetlendirsin ve tekid etsin diye, bu ayette de onun son derece zayıf ve alabildiğine acil olduğuna delâlet eden ifâdeleri zikretmiştir.

b) Allah Teâlâ, onların kendilerine azâb gelmesi hususunda acele ettiklerini nakletmiştir. Bu ayette ise, onların, bu isteklerinde yalancı olduklarını, zira insana, hoşlanmayıp sıkıntı verecek küçücük bir şey isâbet ettiğinde, bunu kendisinden gidermesi için Allah'a yalvarıp yakardığını beyan buyurmuştur ki, bu da o insanın bu dileğinde dürüst olmadığına delâlet eder.

İKİNCİ MESELE
İnsan Sabırsız Olup Şükrü Azdır

Bu ayetin maksadı, insanın, kendisine bir musibet geldiğinde, sabrının; bir nimete mazhar olduğunda da şükrünün az olduğunu açıklamaktır. Binâenaleyh kendisine bir zarar dokunduğunda, insan ayakta iken,otururak, yan üstü yatarak, duâ ve ibadete yönelip Allah'dan, o sıkıntısını gidermesini diler ve o sıkıntısını nimete,lûtfa ve ikrâma dönüştürmesi için yalvarıp yakarır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, insandan bunu güzel bir akibete dönüştürdüğünde, o insan şükretmez, daha önceki sıkıntıyı hatırlamaz ve kendisine yapılan nimetin kıymetini bilmez. Böylece de, sıkıntısını kaldırıp gidermesi için, Allah'a hiç duâ etmemiş kimseler gibi olur. Bu da, insanın yapısının zayıflığına ve gaflet ve şehvetin alabildiğince o insana hakim olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı, Allah bu tavrın kötü bir yol olduğuna; aksine akıllı insana yakışanınsa, belâ ve musibet geldiğinde sabırlı; nimet elde ettiğinde şükreden birisi olması gerektiğine; yine, insana yakışanın, sıkıntı anında

duâsının kabul olabilmesi için, bolluk ve refah zamanlarında çokça duâ edip yalvarıp yakarmak olduğuna dikkat çekmek üzere bunu zikretmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) de: مَنْ سَرَّهُ انْ يُسْتَجَابَ لَهُ عِنْدَ الْكُرَبِ وَالشَّدَائِدِ فَلْيُكْثِرِ الدُّعَاءَ عِنْدَ الرَّخَاءِ *"Sıkıntı ve musibet zamanında duâsının kabul olunmasını isteyen herkes, bolluk zamanında çokça yalvarıp yakarsın"*[54] buyurmuştur.

Sıkıntıya Dûçar Olan Mü'mine Düşen İş

Bil ki, mü'min bir kimsenin başına bir sıkıntı ve belâ geldiğinde, şu hususları görüp gözetmesi gerekir:

a) Onun, Allah'ın kaderine razı olması, gerek kalbi, gerek lisaniyle buna karşı gelmesi lazım gelir. Kula gereken budur; zira, Allah Teâlâ, her halukârda mâliktir ve kelimenin tam manasıyla hükümdar, bihakkın hâkimdir. Binâenaleyh, O'nun mülkünde ve mülkinde, istediğini istediği gibi yapma hakkı vardır. Yine o Allah, her halukârda hâkimdir. O, bâtıl ve abes, boş şeyler yapmaktan münezzeh ve uzaktır. O halde, O'nun yaptığı her şey, hikmetin ve doğrunun ta kendisidir. Durum böyle olunca da, o kimse, Allah Teâlâ'nın, o sıkıntıyı onun üzerinde bırakması halinde bunun bir "adl"; onu gidermesi halinde de bunun bir fadl, lütuf ve ihsan olduğunu bilir. Böylece de, sabır ve sükut etmesi ve dövünmeyi terketmesi gerekir.

b) O kimsenin bu esnâda duâ edeceğine, Allah'ın zikri ve senâsıyla meşgul olması daha efdal olur. Çünkü Cenâb-ı Hak, hadis-i kudsisinde: مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِى عَنْ مَسْأَلَتِى أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِين *"Her kim, beni anmaktan, benden birşey istemeğe fırsat bulamazsa, ben ona, benden isteyenlere verdiğimden daha güzelini ve üstününü veririm"*[55] buyurmuştur.

Bir de, Allah'ı zikirle meşgul olmak, hak ile meşgul olmaktır. Duâ ile meşgul olmak ise, nefsin hissesini istemekle meşgul olmaktır. Birincisinin daha üstün olduğunda şüphe yoktur. Sonra, duâ etmesi halinde sıkıntının giderilmesinin, kendisinin dinî hayatı bakımından hayırlı olması şartına bağlanması gerekir. Netice olarak diyebiliriz ki: Ona göre dinin, dünyaya tercih edilmesi, râcih olması gerekir.

c) Cenâb-ı Hak, o kimseden o belâyı giderdiğinde, onun, bütün gücüyle şükretmesi; bollukta ve sıkıntıda, darlık ve genişlik zamanlarında, bu şükürden uzak bulunmaması gerekir ki, işte belânın geldiği zamanda tutulacak en doğru yol budur.

Burada, bu bahsettiklerimizden daha üstün olan başka bir makam daha bulunmaktadır ki o da, tahkîk ehlinin şu sözüdür: Bir nimet elde ettiğinde, o nîmeti verenle değil de, nimetle meşgul olan herkes, belâ ve sıkıntı esnasında, o belâya

---

54) Feyzu'l-Kadir, (6/150).

55) Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 25 (5/184).

duçar kılanla değil, belâ ile meşgul olur. Bu gibi kimseler de, devamlı olarak bir belâ içindedirler. Belâ esnasında, onun bir belâ içinde bulunduğunda bir şüphe yoktur. Ama nimetlerin elde edilmesi esnasında onun, o nimetlerin yok olmasına dair duyduğu endişeler, belâ çeşitlerinin en kuvvetlisi olur. Böylece, her ne zaman nimet, daha mükemmel, daha leziz, daha güçlü ve daha üstün olursa, onun kaybedilme korkusu da, eziyyet cihetinden o nisbette şiddetli; ürküntü verme cihetinden de o nisbette güçlü olur. Böylece, nimetle meşgul olan kimsenin, devamlı olarak belânın derinliklerinde bulunacağı sabit olur.

Ama, nimet verildiği zaman, nimet verenle meşgul olan kimseye gelince, onun, belâ isâbet ettiği zaman da kendisine o belâyı verenle meşgul olması gerekir. Nimet verenle, belâya mübtelâ kılan aynı olunca, o kimsenin bakışları devamlı olarak aynı gayeye, aynı matluba yönelik olur. Halbuki onun matlubu da, değişmekten münezzeh ve tebeddülden berî olur. Kim böyle olursa, belâ ve nimet geldiği zamanlarda, mutluluklar deryasına dalmış ve nihaî mükemmelliklere ulaşmış olur.

Bu tür beyânlar, sahili olmayan bir ummandır. Ona ulaşmak isteyen kimse, haber dinleyenlerden değil, bizzât görüp vasıl olanlardan olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Bu Ayette Geçen "İnsan"dan Maksat

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا مَسَّ الْإِنسَانَ الضُّرُّ buyruğunda geçen "insan"dan maksadın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, bununla kâfir kimsenin kasdedildiğini söylemişler, hatta bunlardan bazıları daha ileri giderek, Kur'ân'da "insan" kelimesinin geçtiği her yerde, bununla kâfirin murad edildiğini söylemişlerdir ki, bu yanlıştır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey insan, muhakkak ki sen. Rabbine (kavuşuncaya) kadar durmadan didineceksin, nihâyet O'na ulaşacaksın. O zaman kitâbı sağ eline verilen kimseye gelince..."* (İnşikâk, 6-7) ifâdesinin içine, mü'min kimselerin de girdiğinde şüphe yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın *"İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman gelip geçti ki..."* (Dehr, 1); *"Andolsun biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık..."* (Mü'minun, 12) ve *"Andolsun, insanı biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz..."* (Kaf, 16) ayetleri de böyledir. Onların söylediği şey ise, gerçekten uzak bir ihtimaldir. Gerçek olansa şöyle dememizdir. Başında eliflâm bulunan müfred (tekil) lafızların kullanıldığı yerde, daha önce geçmiş ve malûm bir şey varsa, bu lafız ona hamledilir. Yok, eğer orada daha önce geçmiş, malûm ve mahud bir şey söz konusu değilse, o kelimeyi mücmellikten ve muattal (delâletsiz) olmaktan korumak için "istiğrak" (şümûl, kapsamlılık) manasına hamletmek gerekir. Buradaki "insan" kelimesi, kâfir için uygun düşer. Zira, burada bahsedilen şey, müslümana asla yakışmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, دَعَانَا لِجَنْبِهِ اَوْ قَاعِداً اَوْ قَائِماً *"yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken bize duâ eder..."* buyruğu ile ilgili olarak, şu iki açıklama yapılabilir.

1) Bundan maksad, duânın hangi hallerde yapıldığını beyan etmektir. Buna göre, لِجَنْبِهِ kelimesi hâl olarak kullanılan bir kelimedir. Bunun hâl olduğunun delili ise, ayette hal olan diğer iki kelimenin buna atfedilmiş olmasıdır. Buna göre kelamın takdiri دَعَانَا مُضْطَجِعاً اَوْ قَاعِداً اَوْ قَائِماً şeklinde olur.

Şayet onlar, "Bu hal ifâdelerinin getirilmesinin faydası nedir?" derlerse, biz deriz ki bu, "sıkıntıya uğrayan kimse, o sıkıntı kendisinden zâil oluncaya kadar, ister yan üstü, ister oturarak, isterse ayakta olsun, devamlı duâ etmekten geri durmaz..." demektir.

2) Bu üç hâlin, sıkıntının çeşitlerini ifâde etmek için gelmiş olması. Buna göre kelamın takdirî manası, "İnsana, yan üstü yatarken, veya otururken veyahut da ayakta iken bir sıkıntı isâbet ettiğinde, bize duâ eder..." şeklinde olur. Bu, **Zeccâc**'ın görüşü olup, birincisi daha doğrudur. Zira, ayette bahsedilen duâ, zarar çeşitlerinin ifâde edilmesinden ziyade, sıkıntı karşısında duâ etme hallerine daha yakındır. Bir de, bu hallerin, duânın halleri olduğunu söylemek, insanın çokça duâ ettiğini ifâde etmeyi gerektirir. Sonra, (buna rağmen) o kimse duâyı, daha sonra tamamiyle terkeder ve bundan yüz çevirirse, bu daha da şaşırtıcı olur.

BEŞİNCİ MESELE

Ayetteki مَرَّ *"çekip gitti"* kelimesiyle ilgili olarak da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bundan maksad "O, zarar kendisine isâbet etmeden önceki ilk durumu üzere çekip gitti ve sıkıntıya düşme halini unuttu" manasıdır.

2) Bundan murad, "O, Allah'a yönelmeksizin, yalvarma ve yakarma yerinden çekip gitti, uzaklaştı.. Sanki, onunla hiçbir alâkası ve ilgisi yokmuş gibi..." manasıdır.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, كَاَنْ لَمْ يَدْعُنَا اِلٰى ضُرٍّ مَسَّهُ *"sanki kendisine dokunan sıkıntıdan dolayı bizi çağırmamış gibi..."* buyruğunun takdiri كَاَنَّهُ لَمْ يَدْعُنَا şeklindedir. Daha sonra, hafifletmek için, buradaki (كَاَنَّهُ) zamir düşmüştür. Bu ifâdenin bir benzeri de, كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُوا *"sanki onlar ... (bir müddet) kalmamışlardır"* (Yunus, 45) ayetidir. **Hasan el Basrî** bu tabire, "O, bu hususta Allah'a duâ ettiğini ve Allah'ın o belâyı kendisinden gidermesi hususunda yapmış olduğu ihsânı unuttu..." manasını vermiştir.

YEDİNCİ MESELE

Nazm adlı eserin sahibi şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, وَاِذَا مَسَّ الْاِنْسَانَ ifâdesindeki izâ gelecek manasını ifâde için konulmuş bir edattır. Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا كَشَفْنَا *"açıp giderdik mi..."* buyurmuştur ki, bu ifâde mazî ifâdesidir. Binâenaleyh,

ayetin bu nazmı, ayetin manasının geçmişte böyle olduğuna, gelecekte de aynı şekilde olacağına delâlet eder. O halde, ayette istikbâl ifâde eden fiiller, istikbâl manasına; mazi fiili de, mazî manasına delâlet eder." Ben derim ki, aklî delil de bu manaya uygun olup bunu destekler. Çünkü insan, zayıf, aciz ve sabrı az olarak yaratılmıştır. Yine insan, mağrur, şımarık, unutkan, inatçı ve asî olarak yaratılmıştır. Binâenaleyh, onun başına bir belâ geldiğinde acziyeti ve zayıflığı onu, çokça duâ etmeye, yalvarıp yakarmaya, huşu, hudû ve inkiyâdını izhar etmeye sevkeder. Başındaki sıkıntı zail olup, o rahata kavuştuğu zaman, kendisine unutkanlık hâkim olur da, böylece, Allah'ın kendisine olan lütfunu unutur, haddi aşma, azgınlık ve tuğyan, küfür ve açıktan inkâr içine düşer. İşte bütün bu durumlar, onun tabiatının ve karakterinin bir neticesi ve hilkatinin ayrılmaz bir vasfıdır. Netice olarak diyebiliriz ki bu zavallılar, mazeretleri olmadıkları halde, mazûrdurlar.

SEKİZİNCİ MESELE
Kâfire "Müsrif" Denilmesinin Sebebi?

Cenâb-ı Hakk'ın كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"İşte haddi aşanların yapageldikleri ameller kendilerine böyle süslenmiştir..."* ifâdesiyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Buradaki "tezyîn eden" ya Allah; ya şeytan; yahut da nefistir. Bu, cebr ve kader meselesiyle ilgili bir hususdur ki, bu mesele malûmdur.

İkinci bahis: Bu, Allah Subhânehu ve Teâlâ'nın, kâfiri niçin *"müsrif, haddi aşan"* diye adlandırdığının sebebini beyan etmekle ilgilidir. Bu hususta birtakım izahlar bulunmaktadır:

Birinci izah: Ebu Bekr el-Esamm, şöyle demektedir: "Kâfir, hem nefsi hem de malı hususunda israf içindedir; onları zayi etmiştir. Nefsi hususunda israfı, onun kendisini, putlara kul yapmasıdır. Malı hususundaki israfa gelince onlar, mallarını Bahîra, Sâibe, Vasîle ve Hâm gibi şeylere inanmakla zayi etmişlerdir."

İkinci izah: Kadî şöyle demektedir: "Âdeti, belâ inerken, çokça yalvarıp yakarma olan; belâ zâil olup da nimet inerken Allah'ı hatırlamaktan vazgeçen, O'ndan gafil olan, O'na şükretmekle meşgul olmayan herkes, dini hususunda müsrif olmuş, ondan gafil olmakla da haddi aşmış olur. Kişinin, infâkta israf etmesinde şüphe olmadığı gibi, onun bir vâcibi terketmesinde veya o hususta haddi aştığı zaman bir kötülüğe yönelip, onu yaptığı zaman müsrif olacağında da şüphe yoktur."

Üçüncü izah: Bu, şu anda hatırıma gelen bir hususdur: "Müsrif, adî gayeleri için çokça mal harcayan kimsedir. Dünya lezzet ve güzelliklerinin, uhrevî saadetler mukabilinde, cidden adî ve kıymetsiz oldukları malûmdur. Halbuki Allah Teâlâ, beş duyu organını, aklı, fikri, güç ve kuvveti, o yüce mutlulukları elde etmesi için o kimseye bahşetmiştir. Şu halde, kim bu kıymetli âlet ve vasıtaları, o değersiz maddî mutlulukları elde etmek için harcarsa, o önemsiz ve değersiz şeyleri elde etmek için, çok kıymetli

o büyük şeyleri harcamış olur. Öyleyse bu kimsenin de müsriflerden sayılması gerekir."

Üçüncü bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, **kezalike** ifâdesindeki kâf harfi, teşbih için getirilmiş bir harftir. Buna göre mana, "Bu kâfire kötü, akıl almaz ve çirkin şeyler hoş gösterildiği gibi, "müsrif"e de, Allah'ı ve O'nun nimetlerini anmaktan yüz çevirme ve şehevî duygularına tâbi olmak gibi yapmış olduğu şeyler hoş gösterilmiş olur" şeklinde olur.

* *
*

وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِن قَبْلِكُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَجَاءَتْهُمْ رُسُلُهُم بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا كَذَٰلِكَ
نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِن بَعْدِهِمْ لِنَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾

"Andolsun ki sizden evvelki nesilleri -peygamberleri kendilerine apaçık delilleri getirdikleri halde zulmettikleri, İmana gelmedikleri için- helâk ettik. İşte günahkârlar gürûhunu biz böyle cezâlandırırız. (Onlardan) sonra, arkalarından sizi yeryüzünde halifeler yaptık, bakalım nasıl hareket edeceksiniz diye"

(Yunus, 13-14).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bu Ayetlerin Daha Önceki Kısımla Münasebeti

Bu, bu ayetlerin daha önceki ifâdelerle münasebeti hakkındadır. Bil ki Allah Teâlâ, o kâfir ve müşriklerin, *"Ey Allah, eğer bu, senin katından (gelmiş) hak kitâbın kendisi ise durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır, yahud bize elem veren bir azâb getir"* (Enfâl, 32) dediklerini nakledip, sonra da, duâlarına icâbet etmede kendilerinin menfaatine olan bir şeyin bulunmayacağını belirterek onlara cevap verip, daha sonra da bu istek ve arzularında yalancı olduklarını, zira başlarına bir belâ geldiğinde onun giderilmesi hususunda kendisine yalvarıp yakarmaya başladıklarını beyân edince, bu ayette de âdeta bir tehdit gibi olan şu hususu beyân buyurmuştur: Allah Teâlâ onlara bazan, "köklerini kazıma azâbını indireceğini, bunu onlardan izâle etmeyeceğini beyan etmiştir ki, O'nun bundan maksadı, bunun, onları, onların *"eğer bu, senin katından (gelmiş) hak kitâbın kendisi ise..."* şeklindeki sözlerinden caydırmadır. Zira onlar, Allah'ın, duâlarına icâbet edeceğini ve üzerlerine, köklerini kazıyacak bir azâb indireceğini

duyup, daha sonra da bunu, yahudî ve hristiyanlardan da müteaddit defalar işitince bu, onları bu sözü söylemekten caydırmıştır. İşte bu, ayetin daha önceki ifâdelerle münasebeti hususunda yapılmış olan güzel ve makbul bir izahtır.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sâhibi şöyle demektedir: "**Lemmâ** kelimesi **ehleknâ** fiilinin zarfı; وَجَاءَتْهُمْ ifâdesindeki vâv da, hâliyye vâvıdır. Buna göre mânâ: "Peygamberleri onlara, kendilerinin sıdklarına dair delil ve şahitler getirdiği halde, onlar yalanlayarak zulmetmişlerdi" şeklinde olur. Peygamberlerinin getirdiği deliller ise, onların mucizeleridir."

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا *"imana gelmedikleri için"* ifâdesinin, ظَلَمُوا *"zulmettiler"* ifâdesine atıf olması câiz olduğu gibi, bunun bir itirâziyye cümlesi olması da caizdir. لِيُؤْمِنُوا kelimesinin başındaki lâm da olumsuzluğu tekid için gelmiştir. Bu, "Allah, onların küfürlerinde ısrâr edeceklerini biliyordu.." demektir. İşte bu, Allah'ın onları sırf peygamberlerini tekzîb etmelerinden dolayı helâk ettiğine delâlet eder. Binâenaleyh O, tıpkı bunun gibi, her günahkârı cezâlandırır. Bu ifâde, Allah'ın Resûlünü yalanlamalarından dolayı Mekkeliler için bir tehdittir. Yâ ile, **yeczi** şeklinde de okunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ *"(Onlardan) sonra, sizi halifeler yaptık.."* buyruğu, **Hz. Muhammed**'in kendilerine peygamber olarak gönderildiği kimselere bir hitâb olup, sizin, hayrı mı şerri mi yapacağınızı görelim ve amellerinize göre size muâmele edelim diye, helâk ettiğimiz o ümmetlerden sonra, sizi yeryüzünde halifeler yaptık..." demektir.

Geriye ise, ayetle ilgili şu iki soru kalmıştır:

Allah Hakkında "Nazara" Tabirinin Kullanılması

Birinci soru: İçinde, "mukabele" "bir şeyin karşısında bulunma" mânâsı olduğu halde, **nazara** fiilinin Allah hakkında kullanılması nasıl caiz olmuştur?

Cevap: Nazara (baktı) lafzı, kendisine bir şüphenin arız olamayacağı, gerçek ve hakiki ilim hakkında istiâre yoluyla kullanılmış ve bu ilim, bakanın bakışına, görüp, müşâhede edenin de görmesine teşbih edilmiştir.

İmtihan İşinin Allah'a İsnadı?

İkinci soru: ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ *"(Onlardan) sonra, arkalarından sizi yeryüzünde halifeler yaptık, bakalım nasıl hareket edeceksiniz diye..."* buyruğu, Allah Teâlâ'nın, onlar var olmadan önce, onların hallerini ve durumlarını bilmediğini ihsas ettirmektedir.

Cevap: Bundan murad, Allah Teâlâ'nın, tıpkı, onları onlardan sâdır olana göre

cezâlandırması için, onların ne yapacağını bilmek isteyen kimsenin muâmelesi gibi muâmele etmesidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için..."* (Mülk, 2) ayeti gibidir. Bu tür ayetler, daha önce geçmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de: إنّ الدّنيا خضرة حلوة وإنّ الله مستخلفكم فيها فناظر كيف تعملون *"Dünya yeşil (güzel) ve tatlıdır. Ve şüphesiz Allah da, sizin ne yaptığınızı görsün diye, sizi o dünyaya halifeler yapmıştır"*[56] buyurmuştur. **Katâde** de, "Rabbimiz Allah doğru söyledi. O, amellerimize bakıp, ne yapacağımızı görmek için, bizi yeryüzünde halifeler kılmıştır. O halde Allah'a, gece gündüz hayır işler yapıp gösteriniz" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "Ayetteki **keyfe** kelimesi i'rab bakımından mahallen mansub olup, onu **ta'melûn** fiili nasbetmiştir (yani o, bu fiilin mef'ûlüdür). Zira bu lafız bir istifham edatı değil, harftir. İstifham edatında, kendinden önce bulunan kelimeler amel edemezler. Eğer sen, لِنَنْظُرَ خَيْرًا تَعْمَلُونَ أَمْ شَرًّا "Hayır mı, yoksa şer mi işleyeceğini görelim" demiş olsaydın, "hayır" ve "şer" kelimeleri üzerinde âmil olan, تَعْمَلُونَ fiili olmuş olur.

★ ★
★

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَٰذَا
أَوْ بَدِّلْهُ ۚ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ ۖ إِنِّي أَخَافُ
إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿١٥﴾

"Ayetlerimiz onlara apaçık deliller olarak okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar, "Ya (bize) bundan başka bir Kur'an getir, yahut onu değiştir" dediler. De ki: "Onu kendiliğimden değiştirmem, benim için olmayacak şeydir. Ben, bana vahyolunandan başkasına tabi olmam. Eğer Rabbime isyan edersem şüphesiz büyük günün azabından korkarım"

(Yunus, 15).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele var:

56) **Tirmizî**, Fiten, 26 (4/483); **İbn-i Mace**, Fiten, 19 (2/1325).

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu söz, o müşriklerin Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetini tenkit maksadıyla ileri sürdükleri üçüncü iddiadır. Allah Teâla bunu kitabı Kur'an'da nakletmiş ve cevabını vermiştir.

Bil ki kim, bu bahsettiğimiz tertibe iyice vâkıf olur, dikkat ederse, Kur'ân'ın en güzel bir biçimde sıraya konulmuş, tertib edilmiş olduğunu anlar.

İKİNCİ MESELE

Rasulullah İle Alay Eden Kâfirlerin Elebeşıları

İbn Abbas (r.a)'dan şu rivayet edilmiştir: "Kâfirlerden beş kişi, Resûlullah ile ve Kur'an ile alay ediyorlardı: Bunlar, **Velid b. Muğire el-Mahzûmî, Âs b. Vâil es-Sehmî, Esved b. el-Muttalib, Esved b. Abdi Yeğûs ve Haris b. Hanzala'** dır. Allah Teâlâ, bunların herbirini bir başka şekilde öldürüp helâk etmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O istihzacılara muhakkak ki biz yeteriz"* (Hicr, 95) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ, onlar üzerine, her ne zaman ayetleri okunsa, قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَائَنَا ائْتِ بِقُرْاٰنٍ غَيْرِ هٰذَا اَوْ بَدِّلْهُ *"Bize kavuşmayı ummayanlar. "Ya (bize) bundan başka bir Kur'an getir. yahut onu değiştir" dediler"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki bahis vardır:

"Allah'a Kavuşmayı Ummamak" Deyiminin Delâleti

Birinci bahis: Onları, *"Allah'a kavuşmayı ummayanlar"* diye tavsif etmek suretiyle, onların haşrı ve neşri yalanlayıp, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden kimseler oldukları murâd edilmiştir. Bu teşbihli ve istiâreli (mecâzi) ifâdenin, yerinde ve güzel olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) **Esamm** şöyle demiştir: "Ayetteki, *"Bize kavuşmayı ummayanlar"* tabiri "Bize kavuştuklarında, taatlarına karşı bir hayır (sevab verileceğini) ummazlar. Onlar, günahlarından ötürü korkmaktan çok uzaktırlar" demektir.

b) **Kâdî** şöyle demiştir: **"Recâ"** (umma) kelimesi, ancak menfaatler ve faydalı şeyler hakkında kullanılır. Fakat bazan bu kelime, "zarar" ile ilgili olarak da kullanılır. Çünkü Rabbisinin vaadettiği mükafaata -ki bu, Allah'ın mükellef tutmak suretiyle murâd ettiği şeydir-, buna kavuşmayı ummayanlar, Allah'ın tehdid ettiği ve korkuttuğu cezâdan da korkmazlar. Böylece bu, onların öldükten sonra dirilmeyi ve haşri neşri inkâr etmelerine bir kinâye olmuştur."

Bil ki **Kâdî**'nin sözü, **Esamm**'ınkinden doğruya daha yakındır. Fakat bu hususta tam bir izah şu şekilde yapılabilir: Öldükten sonra dirilmeye (ba'se), haşre ve neşre inanan herkesin mutlaka, Allah'ın vaadettiği mükâfaatı umması ve O'nun cezâsından korkması gerekir. Lâzımın (yani şart olan şeyin) bulunmaması, melzûmun da (yani bu şarta bağlı olan şeyin de) bulunmayışına delâlet eder. O halde, "ummama"dan, "öldükten sonra dirilmeye imân etmeme" neticesi çıkar. İşte bu teşbihli ifâdenin güzel ve yerinde oluşunun izahı böyledir.

Müşriklerin Başka Bir Kur'an İstemeleri

İkinci bahis: Onlar, Allah'ın Resûlünden, bedeliyyet üslûbu ile (ya şu, ya bu diyerek), şu iki şeyden birisini istemişlerdi:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirmesini.

2) Bu Kur'ân'ı değiştirmesini.

Bu noktada şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Hz. Peygamber (s.a.s) Kur'ân'ı değiştirdiğinde, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirmiş olur. Böyle olunca da, bunların her ikisi de aynı şey olmuş olur. Bunlardan her birinin, diğerisinin aynısı olduğuna delâlet eden şeylerden biri de şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), cevap hususunda, "*Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olmayacak şeydir*" diyerek, sadece bunlardan birisini reddetmekle yetinmiştir. Bu iki şeyden herbirinin, diğerinin aynısı olduğu sâbit olunca, ayetteki deyimi terdid (seçmeli) ve tahyir (muhayyer bırakma) manasına almak yanlış olur.

Buna şöyle cevap verilebilir: Bu iki şeyden biri diğerinden başkadır. O halde bu Kur'ân'ın tertibi ve nazmı üzere olmayan bir başka kitabı getirmek, başka bir Kur'ân getirmek olur. Fakat bu Kur'ân'ı getirip de, bazı şeylerin zemmedildiği kısımları çıkarıp, o şeylerin medhini ifâde eden sözler koymak ve rahmet ayetleri yerine, azab ifâdelerini getirip koymak bir değiştirme olur. Yahut da şöyle deriz: "Bundan başka bir Kur'ân getirmek", onlara, bu kitap olduğu gibi kaldığı halde, bundan başka bunun yanısıra diğer bir kitap getirmektir. Değiştirme ise, bu Kur'ân'da değişiklik yapmak demektir.

Bu soruyu soranın, "Resûlullah bu iki şeyden sadece birisini reddetmek suretiyle cevap vermekle yetinmiştir" şeklindeki sözüne karşı da deriz ki: Her ikisinden birisine verilen cevap, ikincisine verilecek cevabın aynısıdır. Durum böyle olunca, onlardan birisine cevap vermekle, ikincisine cevap verilmeye lüzum görülmemiştir.

Biz, şu iki sebebten ötürü, bu iki şeyden birisine verilen cevabın, ikincisine de aynen cevap olacağını söylüyoruz:

1) Hz. Peygamber (s.a.s), o Kur'ân'ı kendiliğinden değiştirmesinin mümkün olmadığını, çünkü bunun, Allah tarafından gönderilen bir kitap olduğunu, diğer Arapların, bunun bir benzerini getirmeye kâdir olamayışları gibi, kendisinin de Kur'ân'ın benzerini getirmeye (söylemeye) kâdir olamayacağını beyan buyurunca, Kur'ân'ın onlara, benzerini getirmeleri hususunda daha evvelce de meydan okumuş olmasından dolayı, işte bu onların kafalarında iyice yer etti. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) bu cevabı ile, bundan başka bir Kur'ân'ı getirmesinin mümkün olmayacağını onlara bir kez daha beyan etti.

2) Mümkün olma bakımından, Kur'ân'da değişiklik yapma, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirmekten daha kolaydır. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in, daha kolay olanla ilgili olarak vermiş olduğu cevap, daha zor olan için de bir cevap olur.

Bazı kimseler, bundan başka bir Kur'ân getirme işi ile, bu Kur'ân'da değişiklik yapma arasında bir fark olmadığını ileri sürmüş ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Onu kendiliğinden değiştirmem, benim için olmayacak şeydir"* şeklindeki sözünü, her iklsine de bir cevap saymışlarsa da, bu, açıkladığımız gibi, zayıf bir görüştür.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Başka Kur'ân'ı İsteyen Kâfirlerin Maksadları?

Bil ki kâfirlerin böyle bir istekte bulunmaya yeltenmeleri, şu iki manaya gelebilir:

a) Onlar bunu, alay ve istihzâ yoluyla söylemişlerdi. Bu, meselâ onların, "Eğer sen bize, bu Kur'ân'dan başka bir Kur'ân getirirsen veya onu değiştirirsen, sana iman ederiz" demeleri gibidir. Onların bu sözden maksadları ise, alay etmek ve onu uğursuz saymaktır.

b) Onlar bunu, ciddî olarak teklif etmişlerdi. Bu da şu manalara gelebilir:

1) Onlar bunu, Hz. Peygamber (s.a.s)'i denemek için söylemişlerdi. Binâenaleyh eğer o bunu yaparsa, onun "Bu Kur'ân, bana Allah katından indirildi" şeklindeki sözünde yalancı olduğunu anlayacaklardı.

2) Onların bu isteklerinin maksadı şudur: Bu Kur'ân, onların ilahlarını kınamakta, tuttukları yolu tenkid etmektedir. Onlar ise, bundan rahatsız olmuşlardı. Bundan dolayı onlar, böylesi şeyleri ihtiva etmeyen başka bir kitap getirmesini istemişlerdir.

3) Kur'ân'ın Allah tarafından gönderildiğini kabul etmekle beraber, onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Allah'ın bu Kur'ân'ı neshedip, başka bir Kur'ân ile değiştirmesini istemesini teklif etmişlerdi. Bu üçüncüsü, en uzak olan ihtimaldir.

Bil ki müşrikler, bunu söyleyince, Allah Teâlâ Peygamberine şöyle demesini emretmiştir: "Bu değiştirmeyi ben yapamam, çünkü ben ancak bana vahyedilene uyarım." Daha sonra Cenâb-ı Hak, isyân etmesi halinde, büyük bir azabla yüzyüze geleceği hususunda, peygamberinin de başka insanlar gibi olduğunu beyân buyurmuştur.

Ayetten Çıkarılan Tâlî Hükümler

Bu ayetten şu, ikinci derece hükümler de çıkar:

Hz. Peygamber İçtihadla Değil, Vahiyle Hükmeder

Birincisi: *"Ben, bana vahyolunandan başkasına tâbî olmam"* ifâdesi, "Ben, ancak bana vahyolunana tâbî olurum, uyarım" demektir. Binâenaleyh bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ancak vahiy ile hükmettiğine delâlet eder. Bu da, onun kesinlikle ictihâdına göre hükmetmediğine delâlet eder.

Kıyas Aleyhine Delil Çıkaranlar

İkincisi: Kıyâsı (bir delil olarak) kabul etmeyenler, bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, sadece nasslar (ayetler) ile

hükmettiğine delâlet eder. Binâenaleyh, *"O (peygambere) uyunuz "* (A'râf, 158) emrinden ötürü, bütün ümmet-i Muhammed'in, ancak nasslara göre hükmetmeleri gerekir.

Üçüncüsü: İbn Abbâs (r.a)'dan, bu ayetin *"(Bu), geçmiş ve gelecek günahını. Allah'ın yarlığaması içindir..."* (Fetih, 2) ifâdesi ile nesholunduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü nesh, isyana karşılık bir cezanın terettüb etmesi hususunda değil, ancak ahkâm ve ibâdetle ilgili hükümlerde söz konusudur.

Dördüncüsü: Mu'tezile şöyle der: "Ayetteki, *"Eğer Rabbime isyân edersem, şüphesiz büyük günün azabından korkarım"* ifâdesindeki azab, o isyanın tevbesiz olarak vukû bulması şartına bağlıdır. Halbuki tevbeden daha büyük bir taat yoktur." Biz (ehl-i sünnet) de deriz ki: Burada bir üçüncü **tahsis** vardır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın onu, direkt olarak affetmemesidir.[57] Çünkü bize göre, Allah Teâlâ'nın, büyük günah sahiplerini affetmesi câizdir.

★ ★
★

Hz. Peygamber'in Risaletten Önceki Hayatı, Davasına Delildir

قُل لَّوْ شَآءَ ٱللَّهُ مَا تَلَوْتُهُۥ عَلَيْكُمْ وَلَآ أَدْرَىٰكُم بِهِۦ ۖ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِّن قَبْلِهِۦٓ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾

"De ki: "Eğer Allah dileseydi. Kur'ân'ı size okumazdım. Size de onu bildirmezdi. Ben. bundan önce içinizde bir ömür boyu yaşamıştım. Siz hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"

(Yûnus, 16).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE Biz daha evvel şunu açıklamıştık: Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i Kur'ân'ı Allah katından bir vahiy yoluyla almayıp, kendisinin uydurması olmasıyla itham ettiklerinden ötürü, böyle bir talebte bulunmuşlardı. İşte bu sebeble, Hz. Peygamber (s.a.s) de,

57) Matbu nüshada bu kısım şöyledir: ونحن نقول فيه تخصيص ثالثٌ وهو ان لا يعفو عنه ابتداء

Buradan isabetli bir anlam çıkmadığından yazmalara başvurduk ve ibarenin **sâlis** yerine **sâbit; la ya'fuve** yerine lâm elif olmaksızın **ya'fuve** şeklinde olduğunu tesbit ettik. Buna göre doğru metin ve tercüme şöyledir: "Burada sabit olan bir tahsis söz konusu olup, o da Allah'ın, kulunu şartsız olarak affedebileceğidir." (Ç).

Allah Teâlâ'nın ayette bahsettiği gibi, böyle bir vehmin yanlışlığını ortaya koymuştur. Bunu şu şekilde izah ederiz: Kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s)'i doğumundan o âna kadar, görüp tanımışlardı. Onlar, onun hallerini, durumunu, hiçbir kitap okumamış olduğunu, herhangi bir hocanın talebesi olmadığını ve hiç kimseden birşey öğrenmediğini biliyorlardı. Peygamber (s.a.s) daha sonra, bu minvâl üzere geçen kırk yıldan sonra, usûl ilminin en değerli kurallarını, ahkâm ilminin inceliklerini, ahlâk ilminin latifelerini ve geçmiş milletlerin kıssalarının sırlarını ihtivâ eden bu yüce kitabı getirmiştir. Bu kitaba, âlimler, fesâhat ve belâğât sahibi (edibler) muâraza edememişler, benzerini yapamamışlardır. Binâenaleyh akl-ı selim sahibi olan herkes, böyle bir şeyin ancak Allah'dan gelen bir vahy ile olabileceğini bilir. O halde, Hz. Peygamber'in, *"Eğer Allah dileseydi, Kur'ân'ı size okumazdım, size de onu bildirmezdi"* şeklindeki buyruğu, Kur'ân'ın, kendisinin uydurup söylediği birşey olmayıp, Allah'dan gelen bir vahiy olduğu hususunda bir hükümdür. Onun *"Ben, ondan evvel içinizde bir ömür boyu yaşamıştım"* ifâdesi de, anlatıp izah ettiğimiz, delile bir işârettir. Ayetteki, *"Siz hâlâ aklınızı kullanmaz mısınız!?"* ifâdesi de, "Böylesi büyük ve kıymetli bir kitabın, öğrenim görmemiş, talebe olmamış, hiçbir kitap okumamış ve ilmî tartışmalarda bulunmamış bir kimsenin eliyle gelmesi, bunun ancak bir vahiy ve inzâl yoluyla olacağını zarûrî olarak bildirir, gösterir. Zarûrî olarak bilinen şeyleri kabul etmemek ise, aklın sağlığına zarar verir. İşte bundan dolayı, o, *"Siz hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız!?"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki وَلَآ أَدْرَيْكُمْ بِهِ ifâdesindeki **edrâ** kelimesi, "ilim (bilmek)" manasına gelen "dirâyet" masdarından türemiştir. **Sibeveyh:** "Arapça'da, دَرَيْتُهُ ve (aynı manaya) دَرَيْتُ بِهِ (onu bildim) denilir. Fakat bu fiilin bâ harf-i cerri ile kullanılması daha çoktur. Bunun böyle olduğunun delili, Hak Teâlâ'nın, وَلَآ أَدْرَيْكُمْ بِهِ buyurmuş olmasıdır. Eğer bu fiil, diğer şekilde (harf-i cersiz) daha çok kullanılıyor olsaydı, Cenâb-ı Hak, وَلَآأَدْرَيْكُمُوهُ şeklinde buyururdu" demiştir. Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: "Bu ifadenin manası: "Allah, onu size bildirmezdi ve onu size haber vermezdi" şeklindedir. **Keşşâf sahibi**, tıpkı, أَعْطَيْتُهُ (Ona verdim) ve أَرْضَيْتُهُ (Onu memnun ettim) manasına olmak üzere, أَعْطَأْتُهُ ve أَرْضَأْتُهُ şeklinde söyleyenler gibi, **Hasan el-Basrî**'nin, ayetteki bu ifâdeyi وَلَآ أَدْرَيْكُمْ şeklinde okuduğunu söylemiştir. Bu kıraati, **İbn Abbas**'ın bunu وَلَآأَنْذَرْتُكُمْ بِهِ (Bununla sizi inzâr etmezdim) şeklinde okuyuşu da destekler. **İbn Abbas**'ın bu kıraatini **Ferrâ** rivayet etmiştir.

Ayetteki bu kelimeyi, hemze ile, وَلَآ أَدْرَأْتُكُمْ بِهِ "(Onu size haber vermezdim) şeklindeki kıraatin izahı şöyledir: Bu ifâde,bir şeyi izâle edip giderdiğinde söylediğin أَدْرَأْتُهُ sözünden alınmıştır. Yine birşeyi gidici kıldığında söylediğin, أَدْرَأْتُهُ ifâdesinden alınmıştır. Buna göre mana "Ben sizi, onu okuyarak, benimle mücâdele ederek beni defeden ve beni yalanlayan hasımlar kılmazdım" şeklinde olur. **İbn**

Kesîr'in, bu kelimenin başına bir lâm-ı ibtidâiyye getirerek ve müsbet mana ile وَلَأَذْرَأَكُمْ "mutlaka o sizi giderirdi" şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir.

Ayetteki لَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ *"Ben, bundan önce içinizde bir örnür boyu yaşamıştım"* ifadesindeki **umur** kelimesinin en meşhur kıraati, mim'in ötresi ile olan okuyuştur. Bu kelime, mim'in sükûnu ile **umren** şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Allah Hakkında Yalan Uydurandan Daha Zâlim Olamaz

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ ۚ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

Allah'a karşı yalan uydurandan, yahut O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir? Şu muhakkak ki mücrimler aslâ felâha ermezler "

(Yûnus, 17).

Bil ki, bu ayetin, kendinden öncekilerle münâsebeti açıktır. Bu böyledir, çünkü o müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den kendiliğinden uydurup başka bir Kur'ân getirmesini istemişler ve onu, "O, bu Kur'ân'ı uydurdu" diye ithâm etmişlerdi. Daha sonra da Hz. Peygamber (s.a.s), bunun olamayacağını, bu Kur'ân'ın ancak Allah'ın vahyi ve inzâli ile olduğu hususunda açık delil getirerek, *"Allah'a karşı yalan uydurandan... daha zalim kimdir?"* buyurmuştur. Bu "Eğer o Kur'ân Allah katından olmasaydı, dünyada kendisine benden daha çok zulmetmiş olan hiç kimse olmazdı. Çünkü o zaman ben, bunu uydurup, Allah'a isnad etmiş olurdum. Durumun böyle olmayıp, aksine bunun Allah'ın bir vahyi olduğuna dâir deliller getirdiğime göre, "Dünyada sizden daha câhil ve kendilerine sizden daha fazla zulmeden hiç kimse yoktur" denilmesi gerekir. Zira onun Allah katından olduğu, daha önce zikredilen o aklî delil ile ortaya çıkıp, siz de bunu kabul etmediğinize göre Allah'ın ayetlerini yalan saymış oldunuz. Dolayısıyla da sizlerin, insanların en zalimleri olmuş olmanız gerekir" demektir. Netice olarak diyebiliriz ki, ayetteki, *"Allah'a karşı yalan uydurandan daha zâlim kimdir?"* ifâdesinin gayesi, Hz. Peygamber'in kendisinin yalancı olmasını kabul etmemesi, *"yahut O'nun ayetlerini yalan sayandan daha zâlim kimdir?"* ifâdesinin maksadı da, müşrikler Allah'ın delillerini inkâr edip, ayetlerini yalanladıkları için, onlar hakkında çok şiddetli bir cezanın olacağını bildirmesidir. Ayetteki, *"Şu muhakkak ki müşrikler aslâ felâha ermezler"* ifâdesi de, kendinden önce geçen bu iki cümleyi te'kid etmektedir. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

Kudret Sahibi Olmayan Putlara Tapmanın Saçmalığı

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِندَ اللَّهِ قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

"Onlar Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar, ne bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar. Bir de, "Bunlar, Allah yanında bizim şefaatcılarımızdır" derler. De ki: "Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ O, şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir"

(Yunus, 18).

Bil ki biz, Kur'ân'ın müşriklerin kendileri için ilah kabul ettikleri putları tenkîd eden ayetleri ihtiva ettiği için, müşriklerin, Hz. Peygamber'den, bundan başka bir Kur'an getirmesini veya bu Kur'ân'da değişiklik yapmasını istediklerini söylemiştik. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ bu ayette de, o putlara hakaret etmenin ve onları hafife almanın yerinde bir iş ve sağlam bir yol olduğunu beyan etmek için, putlara ibâdet etmenin çirkinliğini gösteren bir ifâde kullanmıştır.

Bil ki Allah Teâlâ o müşriklerden şu iki şeyi nakletmiştir:

a) Putlara ibâdet ettiklerini,

b) "Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçılarımızdır" dediklerini.

Allah Teâlâ, birincisinin yanlışlığına, *"Kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar"* ifadesi ile dikkat çekmiştir. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izâh edebiliriz:

1) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Onlar, putlara ibadet etmeseler bile, putlar onlara zarar veremez. Yine müşrikler, onlara tapsalar da, putlar onlara bir fayda veremez."

2) İbadet olunanın mutlaka, kudret bakımından, kendisine ibâdet edenden daha mükemmel olması gerekir. Bu putların ise, kesinlikle ne fayda ne de zarar vermeleri söz konusu değildir. Ama o kâfirler, putlar üzerinde, bazan düzeltmek bazan da bozmak şeklinde tasarrufta bulunabiliyorlar. Buna göre, tapan tapılandan daha güçlü ve mükemmel durumda olunca, onlara ibâdet etmek bâtıl olmuş olur.

3) İbâdet, ta'zim ve saygı çeşitlerinin en ileri derecesidir. Binâenaleyh ibâdetin, nimet çeşitlerinin en büyüğünün sâdır olduğu zata yapılması gerekir. Bu nimetler

ise, hayat, akıl, kudret ve gerek dünya, gerek ahiretle ilgili olarak kulların menfaatine olan herşeydir. Şu halde, menfaat ve zararların hepsi, Allah'dan sudûr ettiğine göre, ibâdetin de ancak Allah Subhânehû ve Teâlâ'ya mahsus olması gerekir.

Şirkin Menşei Hakkında

İkincisi de, o müşriklerin, "*Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçılarımızdır*" şeklindeki sözleridir.

Bil ki bazıları şöyle demişlerdir: "O kâfirler, Allah'a ta'zim hususunda, putlara tapmanın, Allah'ın bizzat kendisine ibâdet etmekten daha önemli olduğunu sanıyorlardı. İşte bundan ötürü onlar, "Bizim, Allah'a ibâdet etmekle meşgûl olma ehliyet ve liyakâtimiz yoktur. Aksine biz, bu putlara ibadetle meşgul oluruz. Çünkü onlar, bize Allah katında şefaatcı olurlar" diyorlardı."

Sonra âlimler, o müşriklerin, hangi sebepten ötürü, putlar hakkında "Onlar, Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" dedikleri hususunda ihtilaf etmiş ve pek çok görüş ileri sürmüşlerdir:

1) O müşrikler, âlemdeki her bölgeyi idare edenin, felekler âleminin ruhlarından belli bir rûh olduğu inancını taşıyorlardı. Bundan dolayı o ruh için, bir put belirlediler. Maksadları aslında o rûha ibâdet olmak üzere, o puta ibâdet ettiler, sonra da o rûhun, en büyük ilahın (Allah'ın) kulu olduğuna inandılar ve ona tapmakla meşgul oldular.

2) Onlar yıldızlara tapıyor ve Allah'a kulluk ehliyetinin yalnız onlarda bulunduğunu iddia ettiler. Daha sonra da yıldızların doğup battığını görünce o yıldızlara ibadet etmek maksadıyla o yıldızlara ait belirli putlar yaptılar ve onlara ibadet etmekle meşgul oldular.

3) Onlar o putlar ve heykeller üzerine, belirli tılsımlar koydular. Daha sonra da tıpkı büyücülerin yaptığı gibi, onlara ibadet ettiler.

4) Onlar, bu putları ve heykelleri, kendi peygamberlerinin ve büyüklerinin şekillerinde yaptılar ve her ne zaman bu heykellere ibadetle meşgul olurlarsa, o ulu kişilerin, Allah katında kendileri için şefaatçi olacaklarını iddia ettiler.

Bunun bir benzeri de, zamanımızdaki pek çok insanın, onların kabirlerine saygı duyup hürmet ettiklerinde, Allah katında onların kendilerine şefaatcı olacağı inancını taşıyarak, büyük zatların kabirlerine ta'zim ile meşgul olmalarıdır.

5) Onlar, ilahın en büyük nûr; meleklerin de (küçük) nurlar olduğuna inanıyorlardı. Bundan dolayı onlar, en büyük putu, en büyük ilahın suretinde; diğer putları da (gûyâ) meleklerin suretinde yaptılar.

6) Belki de o topluluk; "hulûl" inancını taşıyordu ve ilâhın, bazı yüce ve kıymetli cisimlere hulûl edebileceğini söylüyorlardı. Bil ki bütün bu izahlar, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar, Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar, ne bir fayda vermeyecek olan şeylere*

taparlar" şeklindeki delili ile bâtıldır, yanlıştır. Bunların yanlış oluşlarının izahı ise, bizim daha önce yaptığımız üç izahtır.

Cenâb-ı Hak قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ *"De ki: "Siz, Allah'a, göklerde ve yerde bilmeyeceği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Hâşâ O, şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir "* buyurmuştur.

Bil ki bununla ilgili olarak müfessirler şu tek izahı yapmışlardır: Allah'ın bunu bilmemesinden murad, o şeyin aslında hiç olmadığını ve kesinlikle söz konusu olmadığını ortaya koyup, beyân etmektir. Çünkü eğer böyle bir şey mevcûd olsaydı, Allah onu bilirdi. O şey, Allah'ın malûmu olmadığına göre, onun hiç olmamış olması gerekir. Bu gibi sözler, örfte de yaygındır. Çünkü insan birşeyi, kendisinden nefyetmek istediğinde, o şeyin asla bulunmadığını ve hiç olmadığını belirtmek için, "Allah benden böyle birşeyin sâdır olduğunu bilmez" der. Ayetteki أَتُنَبِّئُونَ kelimesi, şeddesiz olarak **etünbiûne** şeklinde de okunmuştur.

Hak Teâlâ'nın *"Haşâ, O, şirk koştuğunuz şeylerden çok yüce ve münezzehtir"* ifâdesinden maksadı, kendisini bu tür şirklerden tenzih etmektir. **Hâmza** ve **Kisâî**, buradaki fiili tâ ile **tüşrikûn** (şirk koştuğunuz...) şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin bir benzeri de, Nahl sûresinin başlarında yer alan iki ayette (1. ve 3. ayetlerde)dir. Rûm sûresinin tamamında ise, bu fiil muhatab sîğası ile ta'lı olarak okunmuştur. **Keşşâf sahibi,** ayetteki **bimâ** lafzındaki **ma** kelimesinin, ism-i mevsûl veya mâ-ı masdariyye olduğunu söylemiştir. Buna göre mana, ya "Onların Allah'a ortak koştukları o şeriklerden bilmediğini..." şeklinde, yahut da: "Onların ortak koşmadıklarından bilmediğini..." şeklinde olur. **Vâhidî** de: "Bu يُشْرِكُونَ fiilini tâ ile okuyanlar, ayetteki تُنَبِّئُونَ fiilinden ötürü; yâ ile okuyanlar ise, sanki Hz. Peygamber (s.a.s)'e, "Sen, "Haşâ Allah, müşriklerin şirk koştuğu o şeylerden münezzeh ve yücedir" de!" denilmiş olmasından ötürü böyle okumuşlardır. Bunun yâ ile okunmasının bir diğer sebebinin de, Allah Teâlâ'nın, kendisini o müşriklerin söyledikleri sözlerden tenzih ederek, *"Haşâ, O (Allah), müşriklerin şirk koştuğu şeylerden çok yüce ve münezzehtir"* demiş olması da mümkündür.

★ ★
★

İnsanlar Başlangıçta Tek Ümmet İdiler

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

"İnsanlar, ancak tek bir ümmet idiler, sonra ihtilafa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz (ezelî bir takdir) geçmiş olmasaydı, hakkında ihtilaf ettikleri hususta, aralarında muhakkak hüküm verilip bitmişti bile"

(Yunus, 19).

Bil ki Allah Teâlâ, putlara ibâdet etmenin yanlışlığına kesin deliller getirince, bu yanlış yol ve inancın nasıl meydana geldiğini de anlatarak, *"İnsanlar, ancak bir tek ümmet idiler.."* buyurdu.

Bil ki Hak Teâlâ'nın bu beyanının zâhiri, onların hangi şey hususunda bir ümmet (birlik) olduklarını göstermez. Bu hususta şu üç görüş vardır:

Bu Ümmetin İslâm Hususunda İttifak Ettiklerini Benimseyenler

Birinci görüş: Onların hepsi de hak din olan "İslâm" üzere idiler. Bu görüşü benimseyenler görüşlerinin doğruluğu hususunda şu delilleri ileri sürmüşlerdir: Bu ayetlerin maksadı, küfrün bâtıl; putlara ibadet yolunun zayıf ve İslâm'ın üstün bir din olduğunu iyice ortaya koymaktır. Öyleyse ayetteki, *"İnsanlar, ancak bir tek ümmet idiler..."* ifâdesinden maksadın, onların İslâm ya da küfür üzere tek bir ümmet olmaları olması gerekir. Onların, küfür üzere bir tek ümmet olduklarını söylemek mümkün değildir. Geriye, onların İslâm üzere tek bir ümmet olduklarını söyleme ihtimali kalır.

Biz, şu sebeplerden ötürü, onların küfür üzere tek bir ümmet olduklarının söylenemiyeceğini söyledik:

1) Hak Teâlâ, *"Her ümmetten birer şâhid getirdiğimiz zaman, (onların halleri) nice olur?"* (Nisa, 41) buyurmuştur. Allah'ın getireceği şahidin mutlaka mü'min ve âdil olması gerekir. Binâenaleyh yaratılan her ümmet içerisinde, mü'minlerin bulunduğu sâbit olmuş olur.

2) Yeryüzünün hiçbir zaman Allah'a ibâdet edenlerden ve sayelerinde, yeryüzü ehline yağmurların yağdırılıp, rızıkların verildiği kimselerden boş ve uzak olmadığı hususunda, hadisler gelmiştir.

3) Yaratmanın asıl hikmeti "kulluk" olduğuna göre, yeryüzündeki insanların hepsinin, bu maksaddan uzak ve berî olmaları düşünülemez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ فَمَقَتَهُمْ عَرَبَهُمْ وَعَجَمَهُمْ إِلَّا بَقِيَّةً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ *"Allah Teâlâ, yeryüzündekilere baktı ve kitab ehli olan (mü'minlerden) geri kalanlar hariç, Arab olanına da, Acem olanına da hiddetlendi"* (58) buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s) gelmezden önce, îmân etmiş bir topluluğun mevcûd olduğuna delâlet eder. O halde artık nasıl olur da "Onlar küfür üzere tek bir ümmet idiler" denilebilir?

58) **Müslim**, Cennet 63 (4/2197).

İnsanların, ya küfür üzere, ya iman üzere bir ümmet oldukları sâbit olup; küfür üzere bir tek ümmet olmamış oldukları ortaya çıkınca, iman üzere tek bir ümmet teşkil ettikleri sâbit olur.

Bu görüşü benimseyenler, insanların ne zaman böyle oldukları hususunda da ihtilaf etmişlerdir: Bu cümleden olarak, **İbn Abbas** ve **Mücahid**: "Onlar, **Hz. Adem** (a.s) ve onun çocukları zamanında İslâm dini üzere idiler ve **Hz. Adem**'in iki oğlundan biri diğerini öldürdüğü zaman ihtilâfa düştüler" demişlerdir.

Bazıları da: "Onlar, **Hz. Nuh** zamanına kadar İslâm dini üzere idiler ve onlar, bu hal üzere on asır kaldılar. Daha sonra, **Hz. Nuh** zamanında ihtilâfa düştüler de, işte bunun üzerine Allah Teâlâ, **Hz. Nûh**'u onlara peygamber olarak gönderdi" demişlerdir.

Diğer bazıları da, "Onlar, **Hz. Nuh** zamanında, tûfandan sonra, aralarında küfür zuhur edinceye kadar, İslâm dini üzere idiler.." derken; başkaları da "Onlar, **Hz. İbrahim**'in zamanında, **Amr İbn Luhayy** o dini değiştirip tağyir edinceye kadar, İslâm dini üzere idiler" demişlerdir. Bu görüşü benimseyenler, Cenâb-ı Hakk'ın وما كان الناس buyruğundaki *"İnsanlar"* kelimesinden maksadın hasseten Araplar olduğunu söylemiştir.

Bu görüşün tafsilatını iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Allah Teâlâ, daha önce, putlara tapmanın, beyan ettiğimiz delil ile yanlış olduğunu ve doğru olmadığını beyân edince, bu ayette, bu putlara tapma işinin, işin başlangıcında Arapların bir yolu ve davranışı olmadığını, aksine onların, İslâm dini üzere bulunduklarını beyan etmiş, böylece putlara tapmayı yasaklamış, sonra da, onlar arasında bu fasit görüş ve itikadın ortaya çıktığını beyan buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Araplar, bu fasit işin, putperestliğin kendilerinde asîl ve yerleşik bir şey olmadığını ve onun, daha önce bulunmadığı halde yeni ihdas edilmiş olduğunu bildiklerinde, o putperestliği desteklemek için taassub göstermeyecekler, o fasit itikâdın zayıflatılmasından sıkıntı duymayacaklar ve o mezhebin aslı esası olmadığının ortaya konulmasından da, tabiatları ve ruhları nefret etmeyecektir. Bunu şu iki husus da destekler:

a) Cenab-ı Allah: *"Onlar Allah'ın dışında, kendilerine ne bir zarar ne bir fayda veremeyecek olan şeylere taparlar..."*; bir de: *"Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçılarımızdır..."* (Yunus. 18) buyurmuş, sonra da bunu delil ile iptal etme hususunda iyice özen göstererek, bunun peşinden: *"İnsanlar, ancak tek bir ümmet idiler"* (Yunus. 19) buyurmuştur. Binâenaleyh, şayet bundan maksat: "Bu küfrün ta eski zamandan beri, onlar arasında mevcut olduğunu" beyân etmek olsaydı, bu cümlenin, o görüşün iptâline delil tutulması doğru olmazdı. Ama biz, ayetin bu ifâdesini, "İnsanlar, başlangıçta müslüman idiler; bu küfür, onlar arasında ancak şu zamandan beri ortaya çıkmıştır.." manasına hamledersek, o zaman bununla, kâfirlerin bu görüşleri hakkındaki inançlarını zayıflatmaya ve bu görüşü, onlar nezdinde çirkin

gösterip takbih etmeye imkân ve yol bulunabilir. Binâenaleyh, işte bu maksadı gerçekleştirmek için, lafzı bu manaya almak gerekir.

b) Allah Teâlâ: "*İnsanlar, ancak tek bir ümmet idiler, sonra ihtilâfa düştüler..*" buyurmuştur. Bu tehdidi, bahsi geçen en yakın kavramla ilgili göstermek uygun olur. En yakın olan ise, ihtilâf etmiş oldukları hususudur. Binâenaleyh bu tehdidin, daha önce geçen "insanların tek bir ümmet olması" meselesine değil, bu "ihtilâf hali"ne hamletmek gerekir. Durum böyle olunca da, onların, küfürde değil, İslâm üzere tek bir ümmet olduklarının söylenmesi gerekir. Zira onlar, küfürde tek bir ümmet olsalardı, o zaman onların ihtilâfları, imanları ile meydana gelmiş olurdu. Halbuki, iman sebebiyle meydana gelen bir ihtilâfın, vaîd ve tehdit sebebi olması caiz değildir. Ama onların imanda tek bir ümmet olmaları halinde, ihtilâfları küfür sebebiyle olmuş olur. Bu durumda, bu ihtilafın bir tehdit sebebi kılınmış olması doğru ve yerinde olur.

Bu Ümmetin Küfür Üzere İttifak Ettiği Görüşü

İkinci görüş: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: Onlar, küfürde tek bir ümmet idiler. Bu görüş, bir kısım müfessirden nakledilmiş olup, onlar şöyle demişlerdir: "Böyle olması halinde, bu sözün bu makamda getirilmesinin faydası şudur: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e onun, dine davet ettiği herkesin, kendisine icabet edip, dinini kabul edeceğini ummaması gerektiğini; çünkü insanların hepsinin küfür üzere olduklarını, onların bazısında İslâm inancının daha yeni meydana çıktığını; dolayısıyla insanların tamamının iman üzere birleşmelerini beklememesi gerektiğini beyan etmiştir.

Üçüncü görüş: Bu, şöyle diyenlerin görüşüdür: Onlar, İslâm fıtratı üzere yaratılmış olmaları hususunda tek bir ümmet idiler. Daha sonra onlar, dinleri hususunda ihtilâf etmişlerdir. ki, işte Hz. Peygamber (s.a.s): كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ "*Her doğan, kendi fıtratı (İslâm fıtratı) üzere doğar. Derken ebeveyni onu, yahudileştirir, hristiyanlaştırır, yahud mecûsî yapar*" [59]buyurarak, buna işâret etmiştir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Onlar, aklî kanunlar ve yasalar hususunda tek bir ümmet idiler. Bunların, bu görüşlerinin neticesi de, şu iki şeye, yani a) Allah'ın emrine saygı duymaya; b) Allah'ın mahlukatına şefkatli olmaya varır ki, Hak Teâlâ bunu da: "*De ki: "Gelin, üzerinize Rabbinizin neleri haram ettiğini ben okuyayım: Ona hiçbir şeyi ortak yapmayın. Ana-babaya iyilik yapın (...)*" (En'âm, 151) ifâdesiyle beyân buyurmuştur. Bil ki biz bu meseleyi, Bakara sûresinde detaylı bir biçimde ele almıştık. Dolayısıyla burada, bu kadarla yetinmemiz gerekir.

İnsanların İhtilafı Hakkında Ezelî Hüküm

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْلاَ كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ "*Eğer Rabbinden bir söz (ezelî bir takdir) geçmiş olmasaydı, hakkında ihtilâf ettikleri hususta,*

59) Keşfü'l-Hafa, (2/125) (Buharî ve Müslim'den).

aralarında muhakkak hüküm verilip bitmişti bile..." ayetine gelince, bil ki bu ayette, o "kelime"nin ne olduğuna dair herhangi bir delâlet bulunmamaktadır. Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) Şöyle denilmesi: "Şayet Cenâb-ı Hak, O'nu inkâr edenler dahi, kulları üzerinde bir mükelleflyetinin bulunduğunu haber vermemiş olsaydı, onların küfürlerinden dolayı, hesaplarını hemen görüp, cezâlarını da hemen vererek; onların arasında hükmederdi. Ancak ne var ki bu, teklifin (kulluk imtihanının) sona ermesine sebep olacağı, ister istemez imanı, mecbûriyyeti gerektireceği ve bundan dolayı da, mükellef kılmanın devam etmesi daha doğru ve daha faydalı olacağı için, Allah Teâlâ, pek yerinde olarak bu cezâyı âhirete bırakmıştır." Bu görüşü kabul eden zat, sözüne devamla şöyle demiştir: "İşte bunda, mü'minleri, kâfir ve zalimler tarafından yapılan ezâ, cefâ ve kötülüklere katlanmaya, onlara tahammül etmeye dair sabretmeye davet vardır."

b) Rabbinin, onlara bir lütuf olarak güahkârların cezâsını hemencecik vermeme hususunda, Rabbinden bir "kelime" geçmemiş olsaydı, haktan yana olanı bâtıldan yana olandan; isâbet edeni hata edenden ayırmak suretiyle, onların ihtilâf ettikleri şeyler hususunda aralarında hükmederdi.

c) "O "kelime" Cenâb-ı Hakk'ın, سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim, gadabımı geçmiştir, ondan fazladır"*[60] hadis-i kudsisidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti fazla olunca, o gâlib gelen rahmet, sapıtan câhilin üzerine mağfiret ve af örtüsünün salıverilmesini ve ona, (hidâyeti) bulacağı vakte kadar mühlet verilmesini gerektirmiştir.

* *
*

Müşriklerin Tahakkümle Mu'cizeler İstemeleri

وَيَقُولُونَ لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّن رَّبِّهِ ۖ فَقُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانتَظِرُوا ۖ إِنِّي مَعَكُم مِّنَ الْمُنتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾

"(Müşrikler) "Ona, Rabbinden bir mucize indirilse ya!" derler. De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır. Bekleyin. Muhakkak ki, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim"

(Yunus, 20).

60) Buhari, Tevhid, 15 (8/171); Müslim, Tevbe, 15 (4/2108).

Bil ki bu sözde, müşriklerin, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etme hususunda ileri sürdükleri şüphelerin dördüncü nev'i bulunmaktadır. Çünkü onlar şöyle diyorlardı: "Senin getirmiş olduğun Kur'ân, çok çeşitli hususları ve hükümleri kapsayan bir kitapdır. Kitâp, mucize olmaz. Baksana, **Hz. Musa** ve **İsa**'nın kitapları, kendileri için bir mucize değildi. Tam aksine onların, kitaplarından başka, nübüvvetlerine delâlet eden pekçok muçizeleri bulunmaktaydı..." Hem, o müşrikler arasında, Allah Teâlâ'nın da, *"Eğer dilersek. biz de elbet bunun bir benzerini söyleriz"* (Enfâl, 31) şeklinde söylediklerini haber verdiği gibi, Kur'ân'a muaraza edebilmeyi iddiâ edenler bulunuyordu. Durum böyle olunca, hiç şüphesiz onlar, o peygamberden kendisi için bir mucize olsun diye, Kur'ân'ın dışında başka birşey taleb etmişlerdi. İşte bundan dolayı Allah, onların bunu istediklerini, *"(Müşrikler), "Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!" derler.."* ayetiyle beyan etmiştir. Bu sebeple Allah, Peygamber (s.a.s)'e bu talep karşısında إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ *"De ki: "Gayb. ancak Allah'ındır. Bekleyin. Muhakkak ki ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.."* demesini emretmiştir.

Bil ki bu cevâbın izahı şöyle yapılabilir: Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın Hz. Muhammed'in elinde zuhur etmesinin kâhir ve apaçık bir mucize olduğuna dair kâhir ve kuvvetli deliller getirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) kendisinin onların arasında büyüdüğünü, gelişip serpildiğini; halbuki onların da, O'nun herhangi bir kitabı okuyup mütalâa etmediğini, bir hocanın talebesi olmadığını, aksine kırk yıl boyunca kendileriyle içiçe yaşadığını, asla herhangi bir tefekkür ve teallüm ile de meşgul olmadığını, daha sonra bu yüce Kur'ân'ın birdenbire kendi dilinden zuhûr ettiğini, böylesi yüce ve üstün kitapların, öğrenim yollarından herhangi birisiyle uğraşmamış olan böylesi kimselerde zuhur etmesinin, ancak vahiyle olabileceğini bildiklerini beyan etmiştir. İşte bu, Kur'ân'ın apaçık kesin bir mucize olduğu hususunda, kâhir bir aklî delildir. Bu gerçek sabit olunca, Kur'an'ın dışında başka bir mucize talep etme, **Hz. Muhammed**'in nübüvvetini isbât ve risâletini ortaya koyma hususunda, ihtiyaç duyulmayan gelişigüzel teklifler cinsinden olmuş olur. Böylesi şey, Allah'ın dilemesine havale edilmiştir; o, isterse onu izhâr eder, isterse etmez. Binâenaleyh bu, gaybla ilgili meselelerden olmuş olur. Bundan dolayı herkesin, "Allah onu yapacak mı, yapmayacak mı?" diye beklemesi gerekir. Ancak ne var ki, Allah onu yapsın ya da yapmasın, nübüvvet sâbit olmuş ve Hz. Peygamberin peygamberlik iddiasındaki sıdkı ve doğruluğu ortaya çıkmış olur. Bu esas maksat, bu ilâve mucize talebinin tahakkuk edip etmemesiyle değişmez. Böylece bu izahın, bu neticeyi ortaya koyma hususunda apaçık bir cevap olduğu ortaya çıkmış olur.

★ ★
★

Darlıkta Bunalan Allah'a Yönelir, Kurtulunca Unutur

وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً مِّنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُم مَّكْرٌ فِىٓ ءَايَاتِنَا ۚ قُلِ ٱللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا ۗ إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

"İnsanlara, kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, bir rahmet taddırdığımız zaman bakarsın ki ayetlerimiz hakkında, onlar kötü bir fikir içine girmiştir. De ki: "Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur. Elçilerimiz sizin beklemekte olduğunuz o kötü fikirleri şüphesiz yazıyorlar"

(Yunus, 21).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, Kur'ân'dan başka bir mucize isteyip, Allah Teâlâ da onlara, *"De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır"* (Yunus, 20) şeklinde cevap verince, Allah Teâlâ başka bir cevap daha zikretmiştir ki, bu da ayette mezkûr olan cevaptır. Bunu iki yönden anlatabiliriz:

Müşriklere Yaraşan Sıfatlar

Birinci vecih: Cenab-ı Allah bu ayette, bu müşrikler topluluğunun adetinin,hile ve desise düşünmek, münakaşalara dalmak, inâtlaşmak ve insafsız davranmak olduğunu beyan etmiştir. Onlar böyle olunca da, onlara istemiş oldukları diğer bir mucizenin verilmesi halinde de iman etmeyecekler, aksine küfür ve cehâletlerinde devam edeceklerdir. Binâenaleyh biz burada, şu iki hususu, yani o toplulukların âdetinin hilekârlık, inatlaşmak ve münakaşalara dalmak, her ne zaman da durum böyle olursa, diğer mucizelerin izhar edilmesinde bir fayda olmadığını beyan etmeye gerek duyuyoruz.

Birinci makamın izahı: Rivâyet olunduğuna göre Cenâb-ı Hak, Mekkelilere yetmiş yıl kıtlık musallat kıldı. Sonra da onlara acıyıp, merhamet ederek, arazilerine bereketli yağmurlar yağdırdı. Daha sonra da onlar kalktılar, bu apaçık ve bereketli yüce menfaatleri, putlara ve yıldızların hareketlerine nisbet ettiler. Her iki duruma göre de bu, nimete küfrân ile mukâbele etmektir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً *"İnsanlara bir rahmet taddırdığımız zaman..."* buyruğundan maksat, bereketli yağmurlar; مِّنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ *"kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra..."* ifadesinden murad, o şiddetli kıtlık ve إِذَا لَهُم مَّكْرٌ *"bakarsın ki ayetlerin·iz hakkında*

onların yine kötü bir fikri vardır" ifâdesinden murad da, o yüce menfaatlerin, yıldızların hareketine ve putlara izafe edilmiş olması olur.

Bil ki Allah Teâlâ bu hususu, aynen bu sûrede geçen, "*İnsanlara sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü, yahut otururken veya ayakta iken bize duâ eder. Fakat biz onun sıkıntısını açıp giderdik mi, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan dolayı bize dua etmemiş gibi (çeker) gider*" (Yunus, 12) ayetinde ele almış,ancak ne var ki tefsirini yapmış olduğumuz bu ayette, o ayette bahsetmediği şu inceliğe de yer vermiştir. Bu incelik de şudur: Onlar o rahmete kavuşup onu elde ettiklerinde de hile ve desiselere sapıyorlar ve karışıklık, kötülükler peşinde koşuyorlardı. Önceki ayette, bu incelik bulunmamıştı. Binâenaleyh, anlattıklarımızla, o toplulukların âdetinin, karışıklık çıkarmak, inâd etmek, düzenbazlık yapmak ve belâlar peşinde koşmak olduğu sabit olmuş olur.

İnanmamakta Diretene Mucize Fayda Vermez

Durum her ne zaman böyle olursa, diğer mucizelerin izhar edilmesinde bir fayda yoktur, şeklindeki **İkinci makama** gelince: Bu böyledir, zira Allah Teâlâ, onlara, istedikleri apaçık mucizeleri izhar etmesi halinde bile, onlar o mucizeleri kabul etmeyeceklerdir. Çünkü onların bu taleplerinden maksatları, dini istemek hususundaki titiz davranmaları değil, aksine onların bundan maksatları, dünyevî mevkilerini koruma hususunda karşı koyma, men etme ve bu hususta aşırı davranmak ile başkasına uymaktan kaçınmaktır. Bunun delili, Allah Teâlâ, işi onlara sıkı tutup, onlara belâlar musallat kılıp, daha sonra da o belâları onlardan giderip, onları hayırlarla değiştirdiğinde bile, onların yalanlama ve inkârlarına devam etmiş olmalarıdır. Böylece bu, Allah Teâlâ'nın onlara, istemiş oldukları o mucizeleri indirmesi halinde bile, onların ona itibar etmeyeceklerine delâlet etmiş olur. Böylece, anlattıklarımızla, bu sözün, daha önce geçmiş olan talebe karşılık kesin bir cevap olduğu ortaya çıkar.

İkinci vecih: Mekkeliler için, refah sebepleriyle güzel hayat şartları tahakkuk etmişti. Böyle olan kimse azar ve tekebbür eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, "*(Okumamaktan) sakın! Çünkü insan, muhakkak azar, kendisini (mal sebebiyle) ihtiyaçtan uzak gördü diye...*" (Alak, 6-7) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu hususu, ayette zikredilen misâl ile anlatmıştır. Binâenaleyh onların yeni mucizeler istemeye ve fasit taleplerde bulunmaya yönelmelerinin sebebi, onların, içinde bulundukları büyük nimetler ve ardı arası kesilmeyen mal mülktür. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, قُلِ اللّٰهُ اَسْرَعُ "*De ki: "Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur.*." buyruğu, kendisinin, onlardan o nimetini kaldıracağına, onları Peygamberine inkıyad eden, O'na itaat eden ve yersiz itirazları bırakan kimseler haline getireceğine âdeta dikkat çekmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, "*İnsanlara, bir rahmet taddırdığımız zaman*" ifadesi, mübâlağa üslûbunda varid olmuş bir kelâm olup, bundan murad, rahmetini onlara ulaştırıp

vermesidir. Bil ki, Allah'ın rahmeti, ağız ile tadılan bir şey olmayıp, akıl ile tadılan ve bilinen bir şeydir. Bu da, ruhanî mutlulukların hak olduğu görüşüne delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Musibete Düçar Olanın, Sabırsızlanıp, Meyus Olması

Zeccâc şöyle demektedir:" وَإِذَآ أَذَقْنَا ifâdesindeki **izâ** edatı, şart edatıdır. إِذَا لَهُمْ ifadesindeki **izâ** ise, şartın cevâbı olan **izâ** cümlesidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ *"kendi ellerinin öne sürdükleri (günahlar) yüzünden onlara bir fenâlık isabet edince de, hemen onlar ümitlerini kesiverirler"* (Rum, 36) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre mana, "İnsanlara bir rahmet taddırdığımızda, onlar hemen hile ve kötü fikir yoluna saparlar. Şayet, onlara bir fenâlık isabet ederse de, hemen ümitsizliğe düşerler..." şeklinde olur. Bil ki, إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ ifâdesindeki إِذَا "mufâcee" manasını ifâde edip, buna göre ayetin manası, "Onlar o anda, bir de bakarsın ki hile yoluna sapmışlar ve hemen ona doğru koşmuşlardır" şeklinde olur."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah, onların, ayetlerini tekzib etmelerini "mekr-hile, tuzak" diye adlandırmıştır. Çünkü, "mekr", bir şeyi, hile yoluyla göründüğü şeklinden döndürüp çevirmektir. Onlar, Allah'ın ayetlerini şüpheler atmak, münazaralarda yersiz karışıklıklar çıkarmak ve benzeri fasid işler yapmak suretiyle, başvurabildikleri bütün çarelerle geçersiz kılmaya çalışıyorlardı. **Mukatil,** ayette geçen mekr'den muradın, "Bu, Allah'ın rızıklarıdır," demeyip; tam aksine onların, "Falanca yıldız sebebiyle bize yağmur yağdırıldı, rızık verildi..." demeleridir" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ *"Allah'ın mukabelesi, ikâbı daha çabuktur. Elçilerimiz sizin beslemekte olduğunuz o kötü fikirleri şüphesiz yazıyorlar..."* ayetine gelince bu, "O kâfirler, Allah'ın nimetine, hile ve mekr ile mukabele edince; Allah da, onların hilelerine, ondan daha çetin ve kuvvetli bir yolla, cezâ ile mukabelede bulunmuştur" anlamındadır. Bu, şu iki yönden böyledir:

a) Allah Teâlâ'nın âhirette onlar için hazırlamış olduğu şiddetli azâb; dünyada da, onların rezîl, kepaze olmalarıyla başlarına gelmiş olan felâket ve musibetlerdir.

b) Allah'ın elçileri (melekler), onların hile ve mekrlerini yazar, böylece de o şeyleri muhafaza ederler. Bu melekler, Kıyamet gününde, onların içinde taşıdıkları o çirkin şeyleri, onları yüzlerine çarparlar. İşte bu da, tam bir rezil rüsvay olmaya, kepâzeliğe ve bir cezâya sebep olur ki, biz bundan Allah'a sığınırız.

★ ★
★

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا
جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ
لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾ فَلَمَّا أَنجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۗ يَا أَيُّهَا
النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَىٰ أَنفُسِكُم مَّتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

"O, sizi karada ve denizde gezdirendir. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, onlar bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdükleri, (yolcular da) bununla sevindikleri zaman ona şiddetli bir fırtına gelip çatar, (denizin) her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır. İşte o sırada onlar Allah'ın dininde halis ve samimi kimseler olarak O'na duâ ederler: "Andolsun (derler), eğer bizi bundan kurtarırsan şeksiz şüphesiz şükredenlerden olacağız." Fakat Allah onları selâmete erdirince bakarsın ki yerde yine haksız yere taşkınlıklarda bulunuyorlar! Ey insanlar, sizin taşkınlığınız ancak kendinize karşıdır. Bu da dünya hayatının menfaati gibidir. Nihayet dönüşünüz ancak bizedir. O vakit neler yapıyor idiyseniz, size biz haber vereceğiz."

(Yunus, 22-23).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İnsanın Nankörlüğüne Bir Örnek

Cenâb-ı Hak, "*İnsanlara, kendilerine dokunan bir sıkıntıdan sonra, bir rahmet taddırdığımız zaman bakarsın ki ayetlerimiz hakkında, onlar yine kötü bir fikir içine girmişler*" (Yunus, 21) buyurunca, bu söz, manası tamamiyle zahir olmayan, ancak tam bir misâl getirilerek manası vuzûha kavuşturulacak olan genel ve külli bir ifâde olmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, bu ayeti kendisinden önceki ayeti açıklasın diye, hem insanın, çok şiddetli zarardan rahmete geçişine; hem de, buna rağmen insanın mekrine, yani hile ve tuzaklara başvuruşuna bir misal zikretmiştir. Bu böyledir, zira genel kavramlar, dinleyicilerin anlayışlarına ancak, o külli manaların hakikatini ortaya koyacak çok net ve açık misal getirilmek suretiyle ulaşır, yerleşir.

Bil ki, insan gemiye binip, maksadına uygun yönden esen rüzgarı bulunca,onda tam bir mutluluk ve kuvvetli bir sürur meydana gelir. Daha sonra da birden bire, helak

olma ve ölme emâreleri zuhur edince, -ki bunların birincisi, onlara çok kuvvetli bir hatıranın isâbet etmesi; ikincisi, onlara, her taraftan koca koca dalgaların gelerek onları kuşatması ve üçüncüsü de, onların zanlarınca, mahvolmalarının gerçekleşip kurtuluş ümid edilecek bir durum olamayacağının ortaya çıkmasıdır-, hiç şüphesiz gayelerine uygun olan o güzel hallerden, bu korkunç ve kahredici hallere geçişleri büyük bir korkuya ve dehşete sebebiyet vermiştir. Hem, denizde bu tür halleri ve korkunç şeyleri müşahade etmek, daha fazla korkuya ve dehşete kapılmaya yol açmıştır. Çünkü bu durumda insan sadece Allah'ın fadl ve rahmetini umar, bütün mahlûkattan ümidini keser ve kalbi, ruhu ve bütün uzuvlarıyla Allah'a yalvarıp yakarmaya yönelir. Sonra da Cenâb-ı Hak onu, bu büyük belâdan kurtarıp bu dehşetli zarardan kurtuluşa ve necâta erdirince, işte tam o esnada, o kimse o nimetleri unutur da, alışmış olduğu batıl inançlarıyla kötü huylarına tekrar döner. Böylece, önceki ayette ele alınan o külli genel mananın, bu ayetle zikredilen misalden daha güzel ve daha mükemmel bir misal ile izah edilemiyeceği ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE
İmam Ca'fer es-Sadık'ın Yaratıcıyı İsbatı

Nakledildiğine göre, birisi **Cafer es-Sadık**'a: "Yaratıcının isbâtı hususunda bana bir delil getir!" deyince, **Cafer es-Sadık:** "Bana, sanatını söyle" der. Bunun üzerine o: "Ben, denizde ticâretle uğraşan bir kimseyim" cevâbını verince, **Cafer es-Sadık:** "Bana durumunun nasıl olduğunu anlat! (Başından neler geçti?)" der. Bunun üzerine o adam: "Gemiye binmiştim; derken gemim, paramparça oldu. Ben de, onun tahtalarından birine tutundum. Tam o esnada çok şiddetli bir fırtına koptu" dedi. Bunun üzerine **Cafer es-Sadık:** "Kalbinde bir yakarma, bir duâ hissettin mi?" diye sorunca da, o adam: "Evet" cevabını verdi. Bunun üzerine de **Cafer es-Sadık:** "Senin ilâhın, işte o esnâda kendisine yalvarıp yakardığın Zât'tır..." dedi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Amir, "dürüp bükmenin" zıddı olan "neşr (yayma)" kökünden olmak üzere يُسَيِّرُكُمْ yerine, يُنْشِرُكُمْ "sizi yayar" şeklinde okumuştur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın sanki, فَانْتَشِرُوا *"yere dağılın.."* (Cuma, 10) emrinden alınmıştır. Diğer kıraat imamları ise, tef'îl babından olmak üzere يُسَيِّرُكُمْ şeklinde okumuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
Kulun Fiilinin Yaratılması

Alimlerimiz, kulun fiilinin, Allah'ın yaratması ile olması gerektiği hususunda, bu ayetle de istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Bu ayet, kulları yürütmenin, Allah katından olduğuna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın: *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın..."* (Rum, 42) ifâdesi de, yürümenin kullar tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Bu durum, onların yürümelerinin, hem kendilerinden hem de Allah'dan olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu yürüyüp hareket etme işi, kesb cihetinden kullara; yaratma cihetinden de Allah'a ait olmuş olur. Bunun benzeri ifâdeler de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbin seni hak bir şey uğrunda evinden*

çıkardığı zaman da (hal böyleydi)" (Enfâl, 5) ayetinin yanısıra, *"... hani kâfirler onu (Mekke'den) çıkardıkları zaman..."* (Tevbe, 40) ayetini zikretmesi; *"az gülsünler, çok ağlasınlar onlar..."* (Tevbe, 82) ayetinin yanısıra, *"Hakikat şu: Güldüren de, ağlatan da O'dur"* (Necm, 43) ve: *"Attığın zaman da sen atmadın, lakin Allah attı"* (Enfâl, 17) ayetleridir.

Cübbaî şöyle demektedir: "Allah Teâlâ'nın onları denizde hareket ettirmesine gelince, bu gerçekte böyledir. Fakat onların karada hareket etmelerine gelince, bu iş Allah'a mecâzî olarak izafe edilmiştir. Binâenaleyh kuldan taat olarak sâdır olan herşey, Allah'ın emri ve onu o kula kolaylaştırmasıyla olmuştur. Kuldan sâdır olan günahlara gelince, yine kulu ona muktedir kılan, hiç şüphesiz Allah Teâlâ'dır." **Kâdî** bu söze şunu ilave eder. "Karadaki (hareketlerin) de, Allah Teâlâ'nın insanlara kara üzerinde binekleri musahhar kılıp, yeryüzünü, insanların üzerinde tasarruf edebilecekleri ve insanları orada yaratmak suretiyle onların emrine vermiş olması bakımından Allah'a izafe edilmesi de câizdir. Çünkü eğer Allah böyle yapmamış olsaydı, onların orada hareket etmeleri imkânsız olurdu."

Kaffâl da Hak Teâlâ'nın: *"O (Allah), sizi karada ve denizde gezdirendir"* ayetine, "Karada ve denizde, geçiminizi temin etmek için sizi gezip dolaşmaya ileten O'dur Size gezip dolaşma sebeplerini hazırlamış olması bakımından da sizi hareket ettiren yine O'dur" manasını vermiştir.

İşte (ehl-i sünnetin) görüşüne karşı (**Mu'tezile** tarafından) verilen cevaplar bunlardır. Biz diyoruz ki: Denizde, insanı hareket ettirenin Allah Teâlâ olduğunda şüphe yoktur. Çünkü geminin cüzlerinde o hareketi yaratan Allah Teâlâ'dır. Bir fiilin failine nisbet edilmesinin, bir "hakikat" olduğunda şüphe yoktur. Buna göre biz diyoruz ki: Yapılan bu izâha binâen, insanları kara üzerinde hareket ettirenin de Allah Teâlâ olması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ'nın, âlet-edevât verme manasında, onları karada hareket ettirmiş olması, mecâzî bir hareket ettirme olur. Dolayısıyla aynı lafzın, aynı anda hem hakikî, hem de mecâzi manaya gelmiş olması gerekir ki bu bâtıldır.

Bil ki **Cübbâî**'ye göre lafzın aynı manaya nisbetle, hem hakiki hem de mecazi mana ifade etmesi imkânsız değildir. Fakat **Ebu Hâşim**, bunun imkânsız olduğunu söyler. Şu kadar var ki **Ebu Haşim**, Allah Teâlâ'nın bu tabiri iki kere kullandığının[61] söylenilmesi uzak bir ihtimal değildir" der.

Bil ki **Cübbâî**'nin görüşünün, "Usul-i Fıkh"a dair eserimizde geçersiz olduğunu gösterdik. **Ebu Hâşim**'in "Allah bunu iki kere kullanmıştır" şeklindeki görüşü de gerçek olmaktan uzaktır. Çünkü bu, kendisinden önceki alimlerden hiç kimsenin söylemediği bir görüştür. Binâenaleyh bu görüş, icmânın hilâfınadır. Dolayısıyla da bâtıldır.

61) Biri hakiki, öbürü mecazi manada olarak iki defa kullanılmasını kasdediyor (Ç).

Ayetle İlgili Bazı Sorulara Cevaplar

Bil kl ayetle ilgili olarak, geriye bazı sorular kalmıştır:

Birinci soru: Gemide olmak, hiç şüphesiz denizde hareket etmekten önce olduğu halde, nasıl olur da, gemide olma işi, denizde hareket ettirmenin bir neticesi gibi gösterilmiştir?

Cevap: Gemide olmak, hareket ettirilmenin neticesi kılınmamıştır. Aksine ifâdenin takdiri sanki şöyle denilmiş olmasıdır: هُوَ الَّذِى يُسَيِّرُكُمْ حَتّٰى إِذَا وَقَعَ فِى جُمْلَةِ التَّسْيِيرَاتِ الْحُصُولُ فِى الْفُلْكِ "O, sizi hareket ettirendir. Bu hareket ettirme cümlesi içinde, gemide olma işi de bulununca şöyle şöyle oldu..."

İkinci soru: Ayetteki ...إِذَا كُنْتُمْ *"Bulunduğunuz zaman..."* ifâdesindeki şartın cevabı nedir?

Cevap: Bu şartın cevabı, ayetteki, جَآءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ *"Ona şiddetli bir fırtına gelip çatar"* cümlesidir. Ayrıca **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Ayetteki دَعَوُا اللّٰهَ *"Onlar Allah'a... duâ ederler"* ifâdesi, ...ظَنُّوٓا *"Sandılar ki"* ifadesinden bedeldir. Çünkü onların duâ etmeleri, ölümü beklemelerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Bazı büyük zatlar, ayetteki *"Onlar Allah'a duâ ederler..."* ifâdesinin, müste'nef bir cümle olarak alınmasının daha açık olacağını söylemişlerdir ki, *"Ona şiddetli bir fırtına gelip çatar ve denizin her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder. Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır"* denilince, sanki birisi "Ya onlar o zaman ne yaptılar?" diye sormuş da, bunun üzerine *"Onlar Allah'a dua ederler"* cevabı verilmiştir.

İltifat Üslubu Hakkında Bir İzah

Üçüncü soru: Üslubu, muhatap sîğasından gayb sîğâsına çevirmenin faydası nedir?

Cevap: Bu hususta şu izahlar yapılır:

1) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Bundan maksad, mübâlağa (birşeyi iyice belirtmek)tir. Buna göre Allah Teâlâ sanki onların hallerine hayret etsinler ve onların bu durumlarını iyice yadırgayıp, nahoş karşılasınlar diye, onların bu durumlarını başkalarına anlatmıştır."

2) **Ebû Alî el-Cübbâî** şöyle der: "Allah Teâlâ'nın, kullarına yönelik olarak yaptığı hitablar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in dili ile olmuşur. Binâenaleyh aslında bu, gaibden (yani üçüncü şahıstan) haber verme gibidir. O halde, gâibi muhatabın yerine koyan herkesin, aynı şekilde onu, gâib sîğasına çevirmesi de yerinde olur."

3) Bu, şu anda hatırıma gelen bir izahtır: Sözde, gâib sîğasından muhâtab sîğasına geçmek, karşıdakine duyulan yakınlığa ve ona daha fazla değer vermeye delâlet eder. Ama bunun zıddı, yani muhâtab sîğâsı kullanırken, gâib sîğalarına geçmek, gazaba ve uzaklaştırmaya delâlet eder. **Birincisi,** Fatiha sûresinde olduğu

gibidir. Çünkü, الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ *"Hamd olsun Alemlerin Rabbi. Rahmân ve Rahîm Allah'a.."* (Fatiha. 1-3) ayetlerinin tamamı, gâib sîğası ile olan yerlerdir. Daha sonra insan buradan, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ *"Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım isteriz..."* (Fatiha. 4) ifadelerine geçer ki, bu, kulun, sanki gâibten huzur-u ilâhiye geçtiğine delalet eder. Bu da, onun derecesinin yüceliğini ve âlemlerin Rabbinin hizmetine son derece yaklaşmış olduğunu gösterir. **İkincisi** ise, bu ayette olduğu gibidir. Çünkü ayetteki, *"Gemilerde bulunduğunuz zaman"* ifâdesi, karşıda bulunanlara bir hitabdır; *"(O gemiler) bunları götürdükleri zaman"* ifâdesi ise, gâib sîğasıyladır. Binâenaleyh bu ayette, muhatab sîğasından gâib sîğâsına geçilmiştir ki bu da, bir kızgınlığın, uzaklaştırmanın ve kovmanın söz konusu olduğunu gösterir. Bu gibi kimselerin durumuna yakışan da budur. Çünkü Allah'ın lütuflarına küfran-ı nimet (nankörlük) ile mukâbele etmek özelliğinde olan her insana uygun olan, bizim bu anlattığımız şeydir.

Dördüncü soru: Bu ayette, şartta ve cevapta, nazar-ı dikkate alınmış olan kayıtlar kaç tanedir?

Cevap: Şartta bulunan kayıtlar üçtür: 1) Gemide olmak. 2) Geminin güzel bir rüzgarla hareket etmesi. 3) Onların bundan duyacakları sevinç.

1) Onlara bir fırtınanın gelip çatması. Bu hususta şöyle iki soru sorulabilir:

Birincisi: Ayetteki **câethâ** *"Ona gelip çatar"* ifadesindeki "Ona" zamiri müfred olduğu halde, **fülk** (gemi-gemiler) kelimesine râcîdir. وَجَرَيْنَ بِهِمْ *"Onlar bunları... akar gibi götürürler"* kelimesindeki "onlar" zamiri de cemî olduğu halde, yine **fülk** kelimesine râcîdir. Bunun sebebi nedir?

Bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:

a) Biz, **câethâ**daki zamirin **fülk** kelimesine âit olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine bunun رِيحٍ طَيِّبَةٍ *"Güzel bir hava"* ifâdesine râcî olduğunu söylüyoruz.

b) Biz, sizin söylediğinizi kabul etsek bile, **fülk** kelimesinin, hem müfred (gemi manasında), hem de cemî (gemiler manasında) olabilen bir kelime olduğunu, dolayısıyla her iki zamirin de kullanılışının yerinde ve güzel olduğunu söylüyoruz.

İkincisi: Âsıf ne demektir?

Buna şöyle cevap verilir: **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: "Arapça'da hem رِيحٌ عَاصِفَةٌ hem de رِيحٌ عَاصِفٌ denilir. Yine عَصَفَتْ عُصُوفاً ve هِيَ مُعْصِفٌ وَمُعْصِفَةٌ denilir." **Ferrâ** sözüne devamla şöyle der: "Elifli yani if'âl babından bu kelimeyi kullanma, Esedoğullarının lehcesidir. عَصَفَتِ الرِّيحُ tabiri "Rüzgâr şiddetli esti, şiddetlendi" demektir. عَصْفٌ kelimesinin asıl manası sürat ve hızdır. Nitekim Arapça'da, نَاقَةٌ عَاصِفٌ (hızlı deve), ve عَصُوفٌ (hızlı) denilir. Ayette رِيحٌ عَاصِفٌ denmiştir. Çünkü, bununla "hızlı" manası kasdedilmiştir. Bu tıpkı, sütçü manasına **lâbin** ve hurmacı manasına **tâmir**

denilmesi gibidir. Yahut da, **rih** kelimesi, (lafzen) müzekker olduğu için, böyle denilmiştir.

2) Ayetteki "*(Denizin) her yerinden kendilerine dalgalar hücum eder*" ifadesidir. "Mevc" (dalga), denizin üzerinde kabaran sudur.

3) "*Sandılar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlar*" ifadesi ... Bu, "Onlar, ölüme iyice yaklaştıklarını sandılar" demektir. Bunun aslı şuna dayanır: Bir beldeyi veya bir topluluğu düşman kuşattığında, onlar âdetâ ölümle başbaşa kalmış olurlar.

Beşinci soru: Ayetteki, "*Hâlis ve samîmi olarak...*" ifadesindeki ihlâs ile ne murâd edilmiştir?

Cevap: **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, bununla, onların şirki bıraktıklarını ve hiçbir ilâhlarını (o anda) Allah'a ortak koşmadıklarını ve Allah'ın rubûbiyyeti ile vahdâniyyetini kabul ettiklerini murâd etmiştir."

Hasan el-Basrî: "İhlas, "iman" demektir. Fakat onları, içine düşmüş oldukları bu durumdan kurtaracak olanın ancak ve ancak Allah Teâlâ olduğunu bilmeleri, zarûrî ve kesin bir iman yerine geçmiş olur" demiştir.

İbn Zeyd ise: "O müşrikler, Allah'ın yanısıra başka şeylere de duâ ederlerdi. Binâenaleyh başlarına böyle bir sıkıntı gelince, sadece Allah'a dua ettiler" demiştir.

Ebu Ubeyde'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Onların bu duâlarından murad, "Ya Hayy, ya Kayyûm" manasında, (أهيا شراهيا) **âhiyyen şerâhiyyen** demeleridir.

Altıncı soru: Ayetteki **hâzihi** "bundan" ifadesi ile neye işâret edilmiştir?

Cevap: Bununla: a) Şiddetli fırtınadan. b) Dalgalardan. c) Belâlardan manalarına işâret edilmiştir. Her nekadar bu kelimeler geçmemiş olsa bile, ayette bunlara delâlet eden ifâdeler geçmiştir.

Yedinci soru: Ayette bir takdir yapmaya gerek var mıdır?

Cevap: Evet. Binâenaleyh ayetin takdiri دَعَوُا اللّٰهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ مُرِيدِينَ أَنْ يَقُولُوا لَأَنْ أَنْجَيْتَنَا "Onlar, Allah'ın dininde hâlis ve şamimi kimseler olarak ve "Eğer bizi bundan kurtarırsan..." demeyi kastederek..." şeklindedir.

Şöyle de denebilir: Ayette hiçbir takdir yapmaya gerek yoktur. Çünkü "*Onlar... Allah'a duâ ederler*" ifâdesi, "*Eğer bizi bundan kurtarırsan...*" ifâdesi ile tefsir edilmiştir. Binâenaleyh onlar, gerçekte (duâ olarak) sadece bu sözü söylemişlerdir.

"Bağy" Kelimesinin Tefsiri

Bil ki Allah Teâlâ onların, böyle tam bir yalvarış ve yakarış içinde olduklarını nakledince, o belâ ve sıkıntıdan kurtulduktan sonra, hemen o anda yeryüzünde haksız yere fesat ve zulüm yapmaya yöneldiklerini beyan buyurmuştur. **İbn Abbas** şöyle

der: "Cenâb-ı Hak, o ayetteki "bağy" (taşkınlık) ile, onların fesâdını, yalanlamalarını ve Allah'a karşı cüretkâr oluşlarını kasdetmiştir. Bundan dolayı bağy, zulüm ile hükümrân olmaya yönelmek demektir." **Zeccâc** ise: "Bağy, fesâdda ileri gitmedir" derken, **Esmâ**: "Yara iyileşmemeye yüz tuttuğunda, بَغَى الْجَرْحُ – يَبْغِي – بَغْياً denilir. Yine kadın, yalancı ve zinâkâr olduğunda بَغَتِ الْمَرْأَةُ denilir " demiştir. **Vâhidî**, bu kelimenin asıl manasının "istemek" olduğunu söylemiştir.

Eğer, "O halde, bağy zaten haklı yere olamazken, ayette "Haksız yere bağy (taşkınlık)" denilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki: Bağy, bazan haklı yere de olabilir. Bu çeşidi, müslümanların, (hakeden) kâfirlerin topraklarına hükümrân olmaları, onların evlerini barklarını yıkıp, ekinlerini yakmaları ve ağaçlarını da kesmeleridir. Bu, Allah Resûlünün, **Kurayzaoğullarına** (yahûdilere) uyguladığı şey gibidir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra bu "**bağy**"in, akıllı olanın, sakınması gereken bâtıl bir iş olduğunu beyân buyurarak, يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *'Ey insanlar, sizin taşkınlığınız ancak kendinize karşıdır. (Size zarar verir. Bu da) dünya hayatının menfaati gibidir"* demiştir. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kıraat âlimlerinin çoğu, "metâ" kelimesini, ayn'ın ötresi ile, مَتَاعُ ; **Âsım**'ın râvisi **Hafs** ise, ayn'ın fethası ile **metâe** şeklinde okumuştur. Bunun merfû (ötüreli) okunuşu ile ilgili olarak şu iki izah yapılır:

a) Ayetteki بَغْيُكُمْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ (Kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız) mübteda, مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Dünya hayatının metâıdır"* kısmı da haber olur. Ayetteki, *"Kendinize karşı yaptığınız taşkınlıklarınız"* ifâdesinden murad", "biribirinize yaptığınız zulümleriniz" manasıdır. Bu tıpkı, *"Kendinizi öldürünüz..."* (Bakara, 54) yani *"birbirinizi öldürünüz (ey yahûdiler)"* ayetinde olduğu gibidir. Buna göre ayetin manası, "Bazınız, bazınıza dünya hayatının sonu olmayan menfaatleri hususunda zulmetmiştir" şeklinde olur.

b) Ayetteki بَغْيُكُمْ kelimesi mübtedâ, عَلَى أَنْفُسِكُمْ kelimesi haber; مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا kelimesi ise, mahzûf bir mübtedanın haberi olup, buna göre takdiri هُوَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا "Bu, dünya hayatının menfaatidir" şeklindedir. **Metâ** kelimesini mansub okumanın izahına gelince şöyle deriz: "Ayetteki بَغْيُكُمْ kelimesi mübteda, عَلَى أَنْفُسِكُمْ kısmı onun haberi, مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا ise mef'ûl-ü mutlak tekîdî olup, takdiri, تَتَمَتَّعُونَ مَتَاعَ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا "Dünya hayatının metâından istifâde edersiniz" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bağy, en kötü günahlardandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) أَسْرَعُ الْخَيْرِ ثَوَاباً صِلَةُ الرَّحِمِ وَأَعْجَلُ الشَّرِّ عِقَاباً الْبَغْيُ وَالْيَمِينُ الْفَاجِرَةُ *"Mükâfaatı en çabuk verilen hayır sıla-i rahim, cezası*

en çabuk verilen şer ise bağy ile yalan yere yapılan yemindir"[62] buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِثْنَانِ يُعَجِّلُهُمَا اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا اَلْبَغْيُ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ *"İki şey var ki, Allah Teâlâ onların cezasını dünyada iken peşin verir: Biri bağy, biri anababaya isyan "* dediği de rivayet edilmiştir. İbn Abbas (r.a)'ın: "Eğer bir dağ bir dağa bağy etse (zulmetse), bağyeden mutlaka (sonunda) unufak olur" dediği rivayet edilmiştir. Me'mun da kardeşi hakkında şu iki beyte tutunarak şöyle demiştir:

يَاصَاحِبَ الْبَغْيِ إِنَّ الْبَغْيَ مَصْرَعَةٌ / فَارْبَعْ فَخَيْرُ فِعَالِ الْمَرْءِ أَعْدَلُهُ

فَلَوْ بَغَى جَبَلٌ يَوْماً عَلَى جَبَلٍ / لَأَنْدَكَّ مِنْهُ أَعَالِيهِ وَأَسْفَلُهُ

"Ey, zulüm işleyen kimse, şüphesiz zulüm kırıp geçiricidir. Binaenaleyh sen, bir dur. Çünkü, kişinin işlerinin en hayırlısı, en adil olanıdır. Bunun için, eğer bir dağ bir gün başka bir dağa zulmetse, o dağın tepeleri ve etekleri kırılıp unufak olur."

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'nin de "Kendisinde şu üç şey, yani bağy (zulüm), ahdi bozma ve hilekârlık bulunan her insanın, bunlar aleyhine olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey insanlar, sizin taşkınlığınız (bağyiniz), ancak kendinize karşıdır" buyurur"* dediği rivayet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, *"Ey insanlar, sizin bağyiniz, ancak kendinize karşıdır"* buyruğu hakkında söylenecek sözün özü şudur: Bu şu manayadır: "Ey insanlar, sizin birbirinize karşı zulmünüz kısa bir müddet için sözkonusudur. Bu da, son derece kısa olan ve çabucak son bulan ömürlerinizdir. Nihayet dönüşünüz ancak bizedir. Yani biz, sizin amellerinize karşılık vereceğiz. O vakit size, dünyada neler yapmış idiyseniz biz haber vereceğiz." نُنَبِّئُكُمْ *"Size haber vereceğiz"* kelimesinin masdarı olan "İnbâ" "haber vermek" demektir. Bu ayette ise, "azab ile tehdîd etme" manasına kullanılmıştır. Bu tıpkı birisinin diğer birisine, "sana, yaptığını haber vereceğim" demesi gibidir.

* *
*

Dünya Hayatı Hakkında Bir Mesel

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَوٰةِ الدُّنْيَا كَمَآءٍ أَنزَلْنَٰهُ مِنَ السَّمَآءِ فَٱخْتَلَطَ بِهِۦ نَبَاتُ الْأَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ
وَالْأَنْعَٰمُ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَآ أَنَّهُمْ قَٰدِرُونَ عَلَيْهَآ أَتَىٰهَآ أَمْرُنَا لَيْلًا
أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَٰهَا حَصِيدًا كَأَن لَّمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْءَايَٰتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

62) İbn-i Mace, Zühd, 23 (2/1408).

"Dünya hayatının hâli, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki onunla yeryüzünde, gerek insanların gerek hayvanların yiyeceği bitkiler bitip birbirine girer. Tam yeryüzü zinet ve ihtişamını takınıp süslendiği, sahipleri de oraya kesinlikle hâkim olduklarını sandıkları bir sırada gece veya gündüz ona emrimiz gelivermiştir ve sanki dün hiç yokmuş gibi, onu tâ kökünden koparılıp biçilmiş bir hâle getirmişizdir. İşte biz iyi düşünecek kimseler için, ayetleri böyle açıklarız"

(Yunus. 24).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, *"Ey insanlar, sizin bağyiniz ancak kendinize karşıdır: (Bu da) dünya hayatının menfaati gibidir"* buyurunca, bunun peşisıra, yeryüzünde taşkınlık yapan, dünyaya aldanan, ona sımsıkı sarılan, ahiretten ve ahirete hazırlanmaktan tamamen yüz çeviren kimseler için, darb-ı mesel olarak söylenen bu hayret verici misâli getirerek, *"Dünya hayatının hâli, misâli, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki onunla yeryüzünün bitkileri bitip birbirine karışır"* buyurmuştur. Bu ifâde şu iki manaya gelebilir:

a) Bunun manası, "Gökten inen o su sebebiyle, yeryüzünün bitkileri ona karıştı" şeklindedir. Bu böyledir, çünkü yağmur yağdığında, o yağmur sebebiyle pek çok bitki biter ve o çeşitler birbirine girip, karışır. Bu, yağmur yağmazdan önce, bitmemiş bitkiler için böyledir.

b) Bundan murad, bitmiş olup da, henüz gelişip boy atmamış olan bitkilerdir. Bu, ancak bitkilerin, topraktan ilk çıkışları anında olur. Binâenaleyh böyle yeni çıkmış bitkilerin üzerine yağmur yağıp, bitkiler bu yağmurla karşılaştığında, yağmurla bitki birbiriyle ihtilât ettiğinde, o bitkiler boy atar, gelişir, güzelleşir, olgunlaşır ve en güzel renklere ve zinetlere bürünür. İşte ayetteki *"Tam yeryüzü zinet ve ihtişâmını takınır"* ifadesi ile, bu kastedilmiştir. Bu böyledir. Çünkü "tezahrüf", birşeyin en ileri derecede güzelleşmesi demektir. Böylece yeryüzü, hertürlü renkle böbürlenen, bir güzel elbise giyip, kırmızı, yeşil, sarı, altın rengi, beyaz ve benzeri renklerle süslendiğinde, tıpkı bir gelin gibi, bütün süs ve zinetlerini takınmış olur. Şüphesiz ki her ne zaman bir bahçe bu durum üzere ve bu sıfatlarda olursa, sahibi ondan dolayı sevinir ve ondan istifade edeceği hususundaki ümitleri artar ve kalbi tamamen onda olur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte böylesi güzel bir bahçeye, gece veya gündüz, bir anda dolu, fırtına, yahut sel gibi bir büyük âfet salıverdiğinde o ağaçlar ve bitkiler, sanki hiç olmamış gibi, yok olurlar. Bu durumda sahibinin, son derece üzülüp kederleneceğinde şüphe yoktur. İşte kalbini dünya lezzetlerine ve güzelliklerine bağlayan her insanın durumu da aynıdır. Binâenaleyh bu insan, o şeyleri elde edemediğinde üzüntüsü artar ve onlara karşı aşırı bir hayıflanma içine girer.

Dünya Hayatının Bitkiye Benzetilmesinin Sebebi

Bil ki dünya hayatının bitkilere benzetilmesi, **Kâdî** (r.h)'nin, özetlediği şu manalara gelebilir:

Birinci izah: İnsanın, dünya ile ilgili olarak harcayıp bitirdiği bu dünya hayatının neticesi, kendisinden istifâde etme hususunda fazla ümitlenildiği halde ümitsizliğe düşülen bu bitkilerin neticesi gibidir. Çünkü genel olarak dünyaya sımsıkı sarılan kimse, bu dünyaya meyledip, dünya ile ilgili arzusu büyüyünce, ölüm ona ansızın gelip çatar. İşte bu, Hak Teâlâ'nın, "*Nihayet kendilerine verilen o şeyler yüzünden (tam şımarıp) ferahlandıkları zaman, onları ansızın tutup yakalayıverdik ve artık o anda onlar bütün ümitlerinden mahrum kaldılar*" (En'âm, 44) ayetinde anlatılan hususdur. Yani, onlar bütün ömürlerini dünyaya harcadıkları halde, dünya hususunda; aslında ister istemez ahirete gittikleri halde, ahiret hususunda da ziyâna uğradılar.

İkinci izah: Allah Teâlâ, bu ekin için makbul ve övgüye değer bir netice hasıl olmayacağı gibi, dünyaya aldanıp, onu seven kimse için de, makbul bir neticenin meydana gelmeyeceğini beyân buyurmuştur.

Üçüncü izah: Ayetteki teşbih, Hak Teâlâ'nın "*Biz onların yaptıkları her amelin önüne geçtik ve bunları saçılmış (hiçbir değeri olmayan) zerreler yaptık*" (Furkan, 23) ayetinde ifâde edilen husus gibidir. Binaenaleyh bu yokedici sebebler meydana geldiği için, çiftçinin ekme gayretlerinin tamamen boşa çıkması gibi, dünyaya aldananın gayretleri de böyle boşa çıkar.

Dördüncü izah: O bahçenin sahibi, kendini yorarak ve gönlünü sıkıntıya sokarak, bahçesini imâr edip, kalbini ondan istifâde etmeye bağlamıştı, yani ondan istifâde edeceğini umuyordu. O yokedici sebebler meydana gelince, daha önce katlandığı o itina, gelecekte kendisi için çok şiddetli bir mutsuzluğun doğmasına sebeb olmuştur. Bu mutsuzluk da, onun kalbinde meydana gelen hayıflanmadır. Kalbini dünyaya bağlayan ve kendisini dünyayı elde etmek için yoran kimsenin durumu da böyledir. Bu, kimse de ölüp, elde etmek istediklerini elde edemeyince, dünya sebeplerini meydana getirme hususunda katlandığı o gayret ve itina, ahirette büyük bir mutsuzluk sebebi olur.

Beşinci izah: Belki de Hak Teâlâ, bu teşbihi, âhirete inanmayanlar için yapmıştır. Çünkü biz, alabildiğine büyümüş olan ekinin, zinet ve güzellik hususunda da son noktaya ulaştığını görürüz. Ama daha sonra, alabildiğine süsünü takınmış o toprağa bir âfet âriz olur ve böylece bütün o güzellikler silinip gider. O toprak daha sonra yeniden ikinci kez aynı süslerle süslenir. Binâenaleyh Allah Teâlâ böyle birşeye kâdir olanın, âhirette insanların amellerine, hayır ise hayır ile, şer ise şer ile karşılık verebilmesi için, canlıları orada yeniden diriltmeye de kâdir olacağını göstermek için bu meseli (teşbihi) getirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Mesel, sâyesinde ikincinin durumunun, birinciye teşbih edildiği bir sözdür. "Mesel" ile, "sıfat, hal, özellik" manasının kasdedilmiş olması da mümkündür. Buna göre ayetin takdiri, إِنَّمَا صِفَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا **"Dünya hayatının sıfatı, durumu şöyle şöyledir" şeklindedir.**

Ayetteki زَازَّيَّنَتْ **kelimesine gelince Zeccâc şöyle der: "Bunun aslı,** تَزَيَّنَتْ **dir. Bundaki (ilk) tâ harfi "ze" harfine çevrildi; ilk "ze" harfi sakin kılınıp, (okunabilmesi için) başına bir hemze-i vasıl getirildi ve ikinci "ze"ye idğam edildi. Bu tıpkı** ادَّارَكُوا ve اِدَّارَأْتُمْ **(Bakara, 72 ve A'raf, 38) kelimelerinde söylediğimiz gibidir.**

وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا " *Ve sahibleri de ona kesinlikle kâdir olduklarını sandılar*" **tabiri hakkında, İbn Abbas (r.a), "Cenâb-ı Allah "O yerin sahipleri, o ekin ve bitkileri hasad edip, meyvelerini devşirebileceklerini sandılar" manasını kasdetmiştir" der. Gerçekte, buradaki zamir, zâhiren her nekadar, "arz" (yeryüzü) kelimesine râci ise de, aslında yerde biten bitkilere râcîdir.**

Allah Teâlâ'nın أَتَاهَا أَمْرُنَا *"Ona emrimiz gelivermiştir"* **buyruğu hususunda, İbn Abbas (r.a), "Bununla Cenâb-ı Hak, "Bizim azabımız ona geldi" manasını murad etmiştir" der: Gerçekte mana, "Bizim, o yeryüzünü helâk ile ilgili emrimiz ona ulaştığında..." şeklindedir.**

Allah Teâlâ فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا *"Onu, biçilmiş bir hâle getirmişizdir"* **buyurur. İbn Abbas (r.a) "hasîd" kelimesine, "Orada sanki hiçbirşey yokmuş gibi..." manasını verirken, Dahhâk, "biçilmiş, hasâd edilmiş" manasını vermiştir. Buna göre, ayetteki "hasîd" kelimesinden murâd, bitkisi biçilip hasâd edilmiş yer demektir. "Hasîd" ile, o bitkinin kendisi de murad edilebilir. Ebu Ubeyde, bu kelimeye, "kökü kazınmış" manasını verirken, bazıları da, "koparılıp çıkarılmış" manasını vermişlerdir.**

Ayetteki كَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ *"Sanki dün hiç yokmuş gibi..."* **buyruğu hakkında Leys şöyle der: "Birşey yok olduğunda Arapça'da, "sanki hiç olmamış" manasında,** كَأَنْ لَمْ يَغْنَ بِالْأَمْسِ **denilir. Bu, Arapların, insanlar evlerinde ikamet ettiklerinde söyledikleri** غَنِيَ الْقَوْمُ فِي دَارِهِمْ **"Kavim, evlerinde oturuyorlar" sözünden alınmıştır." Bu izaha göre, bu ifâde o bitkilerin sıfatı olmuş olur. Zeccâc bunun manasının, "sanki onlar dün yaşamıyorlardı" şeklinde olduğunu söylemiştir. Bu izaha göre, kasdedilen de "yeryüzü" olmuş olur.**

Allah Teâlâ كَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ *"İşte biz iyice düşünecek kimseler için, ayetleri böyle açıklarız"* **buyurmuştur. Bu, "Ard arda gelmesi ve çokça vukû bulması, yakînî imanın kuvvetlenmesine sebeb olsun ve şek ile şüphenin zâil olmasını mucib olsun diye, ayetlerimizi ard arda, peş peşe ve tek tek getiririz, ortaya koruz" demektir.**

وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَىٰ دَارِ السَّلَامِ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٢٥﴾

"Allah selâm evine çağırır ve O, kimi dilerse onu doğru yola hidayet eder"

(Yûnus, 25).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bu, ayetin daha önceki ayetlerle münasebeti hakkındadır. Bil ki Allah Teâlâ gâfil kimseleri, bir önceki ayette verdiği mesel ile, dünyaya meyletmekten soğutunca, bu ayet ile de onları âhirete teşvik etmiştir. Ahirete teşvikin izahı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in: مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ شِبْهُ سَيِّدٍ بَنَى دَاراً وَوَضَعَ مَائِدَةً وَأَرْسَلَ دَاعِياً فَمَنْ أَجَابَ الدَّاعِيَ دَخَلَ الدَّارَ وَأَكَلَ مِنَ الْمَائِدَةِ وَرَضِيَ عَنْهُ السَّيِّدُ وَمَنْ لَمْ يُجِبْ لَمْ يَدْخُلْ وَلَمْ يَأْكُلْ وَلَمْ يَرْضَ عَنْهُ السَّيِّدُ فَاللَّهُ السَّيِّدُ وَالدَّارُ دَارُ الْإِسْلَامِ وَالْمَائِدَةُ الْجَنَّةُ وَالدَّاعِي مُحَمَّدٌ ﷺ. *"Benim ile sizin durumunuz tıpkı bir ev yapıp, o evde bir ziyafet kurup, o ziyafete davet için bir elçi, davetci gönderen bir efendinin durumuna benzer. Şöyle ki: Kim o davetciye icabet ederse, eve gelir, ziyâfetten yer ve efendi ondan hoşnud olur. Kim de davete icabet etmezse, eve gelip, ziyafetten yemez, efendi de ondan razı olmaz. Dikkat edin: Allah, o efendi; ev, İslâm evi; ziyâfet cennet; davetci de, Muhammed (s.a.s)'dir"* buyurduğu rivayet edilmiştir. Yine rivayet edilmiştir ki Hz. Peygamber (s.a.s) مَا مِنْ يَوْمٍ تَطْلُعُ فِيهِ الشَّمْسُ إِلَّا وَبِجَنْبَتَيْهَا مَلَكَانِ يُنَادِيَانِ بِحَيْثُ يُسْمِعُ كُلَّ الْخَلَائِقِ إِلَّا الثَّقَلَيْنِ: أَيُّهَا النَّاسُ هَلُمُّوا إِلَى رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ *"Güneşin doğduğu her günde, mutlaka o günün iki tarafında (yani sabah ve akşam) iki melek, insanlar ve cinler dışında bütün mahlukata duyuracak şekilde, "Ey insanlar, Rabbinize geliniz. Çünkü O, sizi selâm (kurtuluş) yurduna davet ediyor" diye nidâ ederler"*[63] buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki dar-ı selam (selâm yurdu)ndan muradın, "cennet" olduğunda şüphe yoktur. Fakat alimler cennete, niçin bu ismin verildiği hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

Cenab-ı Allah'ın İsmi Olarak "Selâm"

Birinci görüş: "Selâm", Allah'ın adıdır. Cennet de O'nun yurdudur. Binâenaleyh burada bize düşen, Allah'a niçin "selâm" denilmiş olduğunu izah etmektir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Cenâb-ı Hak, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olunca, yok olmaktan, değişikliğe

63) Kenzu'l-Ummal, 15. Cilt, 43162. Hadis.

uğramaktan, zatı ve sıfatları hususunda başkasına muhtaç olmaktan uzak ve sâlimdir. Böylesi bir sıfat, ancak Hak Teâlâ'ya aittir. Nitekim O, "*Allah ganîdir, siz ise fakirlersiniz*" (Muhammed, 38) ve "*Ey insanlar, sizler Allah'a muhtaçsınız*" (Fatır, 15) buyurur.

b) Allah Teâlâ, "Mahlûkât, O'nun zulmünden sâlim ve berîdir" manasında, bu "Selâm" ismini almıştır. Nitekim O, "*Rabbin, kullarına zulümkâr değildir*" (Fussilet, 46) buyurur. Bir de, kendisi dışında kalan herşey O'nun mülkü ve milkidir. Fâilin, kendi mülkü üzerindeki hiçbir tasarrufu zulüm olmaz. Bunun bir diğer sebebi de, zulüm ya âcizden, ya câhilden, ya da muhtaç olandan sâdır olur. Bütün bunlar, Allah hakkında imkânsız olunca, O'nun için zulüm yapma da imkânsız olur.

c) **Müberred** şöyle der: "Allah Teâlâ, "selam sahibi" manasına, "Selâm" ismini almıştır. Bu, "selâma kâdir olan sadece O'dur" demektir. Selâm, "âcizleri kötülüklerden ve âfetlerden kurtarmak" demektir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, ayıplıların ayıplarını örten, darda kalanların duâsına icâbet eden ve mazlumların intikamını zâlimlerden alandır." **Müberred** sözüne şöyle devam eder: "Buna göre "Selâm", **selime** fiilinin masdarıdır."

İkinci görüş: "Selâm", "selâmet" kelimesinin çoğuludur. Buna göre, ayetteki "**Dâru's-selâm**" tabirinin manası, "Kendisine girenlerin âfet ve belâlardan kurtulmuş olduğu yurt, ev..." şeklindedir. O halde, buradaki "selâm" kelimesi الرَّضَاعُ (emmek) kelimesinin الرَّضَاعَةُ manasına gelmesi gibi, **selâmet** manasındadır. Çünkü burada, bu yurtta insan, ölüm, hastalık, acı, belâ, şeytanın vesveseleri, küfür, bid'at, meşakkat ve yorgunluk gibi, her türlü kötülük ve âfetlerden uzak olmuş olur.

Üçüncü görüş: Cennete, bu ad verilmiştir. Zira Allah Teâlâ, cennetliklere selâm verir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "*Çok merhametli Rab'den sözle olan bir selâm vardır*" (Yasin, 58) buyurmuştur. Melekler de onlara selâm verirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, "*Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm. Dâr-ı dünyanın ne güzel sonucudur bu!*" (Ra'd, 24) buyurmuştur.

Yine onların bir kısmı diğerine selâm verir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "*Oradaki tahiyyeleri, selâmdır*" (Yunus, 10) buyurmuştur. Yine onların selâmları, saîd (cennetlik) olan dünya ehline yetişir. Nitekim Cenâb-ı Hak, "*Eğer amel defterini sağ taraftan alanlardan ise, artık ashab-ı yeminden selâm sana!*" (Vakıa, 90-91) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kuffar Cennete Davet Ediliyorlar

Bil ki Allah Teâlâ'nın cömertliğinin, kudretinin ve kullarına olan merhametinin kemal mertebesinde olduğu malumdur. Binâenaleyh, Allah'ın, kullarını Selâm Yurdu'na davet etmesi, Daru's-selâm'da gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve beşerin aklına da gelmeyecek şeylerin bulunduğuna delâlet eder. Çünkü azîm olan, bir şeyi büyütüp, ona karşı arzu uyandırıp ve o arzu uyandırmada da son derece itina gösterince, bu, o şeyin durumunun son derece mükemmel olduğuna

delâlet eder. Özellikle Allah Teâlâ, bu mukaddes Kur'ân-ı Kerîm'i, cennetin vasıflarıyla doldurmuştur. Meselâ, "*Artık rahatlık güzel rızık ve Naîm cenneti (onundur)*" (Vakıa, 89) buyurulmuştur. Biz burada, bu neticeyi izah için, küllî ve genel bir hususa değiniyor ve şöyle diyoruz: İnsan, içinde bulunduğu günde, yarını için gayret gösterir. Her insanın, iki yarını vardır: Dünyadaki yarını, âhiretteki yarını.

Ahiret İle Dünya Yarınları Arasındaki Fark

Buna göre biz diyoruz ki, âhiretin yarını, şu dört bakımdan, dünyanın yarınından daha hayırlıdır:

1) İnsan, bazan dünyanın yarınına ulaşamaz, ama âhiretin yarınına ise ister istemez kavuşur.

2) Dünyanın yarınına kavuşacağını farzetsek bile, belki de onun, ya bu malı zayi etmesinden, veyahut da vücudunda o maldan istifâdesine mani olacak bir hastalığın bulunması sebebiyle, biriktirdiği o şeylerden istifade etmesi mümkün olmayacaktır. Ama, âhiretin yarınına gelince, insan, bu günü için kazanıp kesbettiği herşeyden mutlaka istifade eder.

3) İnsanın, bu dünyanın yarınına kavuşması, malından da istifade etmesinin farzedilmesi durumunda da, ancak ne var ki bu dünyanın menfaat ve faydaları, zararlar ve yorgunluk-bitkinliklerle içiçedir. Çünkü dünyanın mutlulukları, âfetlerden uzak olmayıp, aksine belâlarla içiçedir. İstikra da buna delâlet etmektedir. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber مَنْ طَلَبَ مَالَمْ يُخْلَقْ اَتْعَبَ نَفْسَهُ وَلَمْ يُرْزَقْ "*Kim henüz yaratılmamış bir şeyi taleb ederse. ondan rızıklanmadığı halde kendisini boşuna yormuş olur*" buyurmuştur. Bunun üzerine, "Ya Resûlallah, nedir bu?" denilince de O, سُرُوْرُ يَوْمٍ بِتَمَامِهِ "*Tam bir gün boyunca duyulacak sevinçtir*" buyurur. Ama âhiretin izzetinin sağladığı faydalara gelince, bunlar gamlardan, üzüntülerden, kederlerden ve nefret uyandırıcı her şeyden uzaktırlar, beridirler.

4) İnsanın dünyanın izzetine ulaşması ve o izzet sebebiyle çeşitli şeylerden istifâde etmesi ve bu istifadenin afet ve belâlardan uzak olması kabul edilse bile, onun, mutlaka sona ermesi kaçınılmazdır. Halbuki ahiretin menfaatları devamlıdır, sona ermekten ve inkıtâya uğramaktan uzak ve berîdir. Böylece dünya mutluluklarının, bu dört kusur ile içiçe bulunduğu; ahiret mutluluklarının ise, bunlardan uzak ve sâlim olduğu, bu sebepten dolayı da cennetin "Daru's-selâm-Esenlik Yurdu" adını aldığı sabit olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Alimlerimiz, küfür ve imanın, Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğuna bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, bu ayette, bütün mahlûkatını Selâm Yurdu'na (Esenlik Yurduna) davet ettiğini; daha sonra da O'nun mahlûkatından bazısını buna hidâyet edip ilettiğini beyân buyurmuştur. Binâenaleyh, bu hususî hidâyetin, o umumî davetten başka olması gerekir. Güç, kudret, yapabilme imkânı verme, peygamber

gönderme ve kitaplar indirme gibi şeylerin, "umumî" (genel) şeyler olduğu hususunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, bu hususî hidayetin, bütün bu umumî şeylerden başka olması gerekir. Bu da, bizim "Allah Teâlâ, ilim ve marifetullahı, başkasına değil de, o şahsa tahsis etmiştir" şeklindeki sözümüzden başka bir şey değildir.

Bil ki, bu ayet, **Mutezile**'ye güç gelen müşkil bir ayettir. Onlar, (bu hususta) fazla soru sormaya kadir olamamışlardır. **Kâdî**'nin ileri sürdüğü şeylerin özeti şu iki şeydir:

a) Bundan maksat, "Duâya icâbet edip itaat eden, muttakî olan kimseleri, hiç şüphesiz ki Allah o davete, çağrıya hidâyet eder, ulaştırır" manasında olmak üzere, "Allah, dilediği kimseleri, o daveti kabul etmeye iletir" şeklindedir.

b) Bu ayetle, ilahî lütuflar kasdedilmiştir. Alimlerimiz, bu iki izaha tek bir şekilde cevap vererek şöyle demişlerdir: **Mutezile**'ye göre, bu hidâyeti îfâ etmek, Allah'a vâciptir. Vâcip olan şeyse, meşîete (dilemeye) taalluk etmez. Halbuki buradaki ifâde, meşîet-i ilâhiyeye bağlanmıştır. Binâenaleyh bu ayeti onların ileri sürdüğü manaya hamletmek imkânsızdır.

★ ★
★

لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ ۖ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا ذِلَّةٌ ۚ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

"İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel mükâfaat. bir de ziyâde vardır. Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar. Onlar cennetlik olup. orada ebedî kalıcıdırlar"

(Yunus, 26).

Bil ki Allah Teâlâ, kullarını, Daru's-Selâm'a davet edince, orâda, o kulları için meydana gelecek saâdetlerden de bahsederek, لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ وَزِيَادَةٌ *"İyi iş. güzel amel yapanlara en güzel mükâfaat, bir de ziyâde vardır"* buyurmuştur. Bu ayeti tefsir edebilmek için, şu üç lafzın izahına ihtiyaç bulunmaktadır:

Ayette Geçen "İhsan" Kavramı

Birinci lafız: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا **kelimesidir. İbn Abbas:** "Bunun manası, "Lâ ilâhe illâllah kelimesini zikretmek için (...) vardır" şeklindedir" derken; **el-Asamm:** "Bunun manası, "İbâdet ettikleri her şeyde güzel davrananlar için (...) vardır" şeklindedir" demiştir ki, bu da "Onlar, emredildikleri şeyi, lâyık-ı veçhile yapıp, menhiyâttan da, nehyedildiği

şeklinde kaçınanlar için (...) vardır" anlamındadır" demiştir. İkinci görüş yani Asamm'ın görüşü, doğru olmaya daha yakındır. Zira yüksek dereceler, ancak itâatkâr kullar için tahakkuk eder.

İkinci lâfız: Bu, **husnâ** kelimesidir. **İbn'ul-Enbarî** şöyle demiştir: "El-husnâ kelimesi Arapça'da, **ahsen** kelimesinin müennesi (dişisi)dir. Araplar, bu kelimeyi, sevilen ve arzu duyulan şeyler hakkında kullanırlar. İşte bundan dolayı bu kelime, te'kidlenmez ve herhangi bir şeyle de sıfatlanmaz." **Keşşâf sahibi** ise, "Bu ifâdeyle, en güzel mükâfaat kasdedilmiş olup, bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"İyiliğin mükâfaatı, iyilikten başka mıdır?"* (Rahmân, 60) ayetidir" demiştir.

Üçüncü lafız: Bu,ziyade lafzıdır. Buna göre biz diyoruz ki: Bu kelime, müphem ve kapalı bir kelimedir. Kapalı olması sebebiyledir ki, alimler bu kelimenin tefsirinde ihtilâf etmişlerdir. Onların sözlerinin neticesi şu iki görüşe varıp dayanır:

"Hüsnâ" ve "Ziyade" Kavramları Hakkında

Birinci görüş: Bundan maksad, Allah Teâlâ'yı görmektir. Bu görüşte olanlar, sözlerine devamla şöyle demişlerdir: Bunun delili, hem nakil, hem de akıldır.

Nakle gelince, bu, bu hususta varid olan şu sahih hadistir: *"el-husnâ, cennet; "ziyade" de, Allah Teâlâ'ya nazardır."*

Aklî delile gelince bu şudur: **El-husnâ** kelimesi, başına harf-i tarifin gelmiş olduğu tekil bir kelimedir. Dolayısıyle, daha önce bilinen ve geçen bir şeye hamledilmesi gerekir ki, bu da "Dâru's-selâm - Esenlik yurdu" kelimesidir. Müslümanlar arasında, bu lâfızla alâkalı olarak kabul edilen yerleşik olan ve müslümanlarca bilinen mana, bununla, cennet ve o cennetteki faydalarla, cennetliklere gösterilecek izzet ve ikramın murad edilmesi olduğudur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, bu ayette bahsedilen "ziyâde"den maksadın, cennette meydana gelecek faydalarla onlara gösterilecek izzet ve ikrâmdan başka birşey olması gerekir. Aksi halde, bir tekrar olmuş olur. Böyle diyen herkes, "Bu, Allah Teâlâ'yı görmektir" demiş olur. Böylece bu, bu "ziyâde"den muradın, "Ru'yetullâh" (Allah'ı görmek) olduğunu gösterir. Şu iki şey de bu manayı destekler:

a) Allah Teâlâ, *"Bazı yüzler vardır, o gün ter-u tâzedir. Rablerine bakacaktır"* (Kıyamet, 22-23) buyurmuş ve cennetlikler için şu iki şeyin bulunacağını belirtmiştir;

1) Yüzlerinin ter-ü taze, parlak, sevinçli ve neşeli olması;

2) Allah'a nazar etmeleri. Kur'ân'ın ayetleri birbirini tefsir eder. Binâenaleyh, bu ayette bahsedilen **"el-husnâ"** kelimesini, "yüzlerin parlaklığı"na; "Ziyade" kelimesini de, Rü'yetullah (Allah'ı görme) manasına hamletmek gerekir.

b) Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'e *"Oraya baktığında, (büyük) bir nimet, büyük bir saltanat görürsün.."* (İnsân, 20) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak, o

peygamberin, büyük nimeti ve büyük bir meliki göreceğini haber vermiştir.[64] Binâenaleyh, buradaki **el-husnâ** ve **ziyâde** kelimesini, bu iki manaya hamletmek gerekir.

Ru'yetullah Hakkında Mutezile'nin İtirazları

İkinci görüş: Buradaki "**ziyâde**" kelimesinin, Ru'yetullah manasına hamledilmesi câiz değildir. **Mutezile** şöyle demiştir: Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet etmektedir:

1) Aklî deliller, rü'yetullah'ın imkânsız olduğuna delâlet etmektedir.

2) **Ziyâde**'nin, kendisine ziyâde edinilenin cinsinden olması gerekir. Halbuki rü'yetullah, cennet nimetleri cinsinden değildir.

3) Sizin bu konuda kendisine tutunduğunuz "**Ziyâde**" Allah'ın zâtına bakmaktır" şeklindeki haber, bir teşbihi gerektirir. Çünkü bakma, yanağın (başın) görülmek istenen şeyin tarafına çevirilmesi demektir. Bu da, görülmek istenen şeyin bir cihette bulunmasını gerektirir. Çünkü vech (yüz), hususî ve muayyen bir uzvun adıdır. Bu da bir teşbihi gerektirir. Böylece bu lafzın, rü'yetullâh manasına hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olmuş olur. Binâenaleyh bunun, başka bir şeye hamledilmesi gerekir. İşte bu noktada **Cübbâî** şöyle der: "**El-husnâ,** hak edilen mükâfaat demektir. "**Ziyâde**" ise, Allah Teâlâ'nın, bir lütfu olarak, bu mükâfaata ilâvede bulunmasıdır. Benim, bu dediğimin doğruluğuna, hem Kur'ân, hem de müfessirlerin görüşleri delâlet etmektedir."

Kur'ân'a gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, "*Çünkü (Allah) onların mükâfaatlarını eksiksiz öder. Onlara, fazlından, ziyâdesini de verir*" (Fatır, 30) ayetidir.

Müfessirlerin görüşlerine gelince, bunlar şunlar: **Hz. Ali** (r.a.)'den "**Ziyâde**" tek bir inciden yapılmış bir odadır"; **İbn Abbas**'tan: "**El-husnâ, "hasene"** (mükâfaat) dir; "**ziyâde**" de, onun on katıdır"; **Hasan el-Basrî**'den: "Bu, on mislinden başlayıp yediyüz katına kadar çıkan mükâfaattır"; **Mücâhid**'den: "**Ziyâde,** Allah'ın bağışı ve rıdvânıdır"; **Yezîd İbn Semure**'den: "**Ziyâde,** cennetliklere bir bulutun uğrayarak, "İstediklerinizi size yağdıracağım" demesi ve onun, istedikleri her şeyi onlara yağdırmasıdır" dedikleri rivayet edilmiştir.

Ehl-i sünnet alimleri bu vecihlere cevap vererek şöyle demişlerdir: Sizin, "Aklî deliller, Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğuna delâlet etmektedir" şeklindeki görüşünüz kabûl edilemez. Zira biz, usûl (akaid) kitaplarında, o delillerin son derece zayıf ve tutarsız olduğunu beyân etmişizdir. Rü'yetullah'ın gerçekleşmesi aklen imkânsız olmayıp, sahîh haberler de bunun olabileceğini gösterince, bunu o haberlerin zahirlerine göre anlamak gerekir. Onların, "Ziyâdenin, kendisine ziyâdede

64) Bu mâna, مَلِكًا كَبِيرًا ifadesinin مُلْكًا كَبِيرًا şeklinde okunmasına göredir (Ç).

bulunulanın cinsinden olması gerekir" şeklindeki görüşlerine gelince, biz diyoruz ki: Kendisine ilâvede bulunulan şey belli bir miktar ile sınırlandığı zaman, ona ilâve edilen şeyin, ondan başka olması gerekir.

Birincisinin misâli, bir adamın bir başkasına, اَعْطَيْتُكَ عَشَرَةَ اَمْدادٍ مِنَ الْحِنْطَةِ وَزِيَادَةً "Ben sana, ilâvesiyle birlikte, on müdd (ölçek) buğday verdim" demesidir. Bu durumda, o ziyâdenin, ilâvenin, buğday cinsinden olması gerekir. İkincisinin misâli, bir kimsenin bir başkasına, اَعْطَيْتُكَ الْحِنْطَةَ وَزِيَادَةً "Sana buğday ve bir de ilave verdim" demesidir. Bu durumda, o ilâvenin, buğdaydan başka bir şey olması gerekir. Ayette bahsedilen,**el-husnâ** lafzıdır ki, bu "cennet" demektir. Bu lafız, mutlak olup, belli bir miktar ile takdir edilmiş değildir. Binâenaleyh, buna ilâve edilen o şeyin, cennette bulunan bütün şeylerden başka olması gerekir.

Mutezile'nin, "Bu konuda bahsedilen hadis, hem bakma manasını, hem de Allah'ın vechinin (yüzünün) bulunduğunu kapsamaktadır ki, bu her iki şey de bir teşbihi gerektirir" şeklindeki sözlerine gelince, biz deriz ki: Bu haber, hem rü'yetullahın olabileceğini; hem de "cismiyyet"i, (cisim olabilmeyi) içine almaktadır. Diğer taraftan, Cenâb-ı Hakk'ın bir cisim olmadığına dair katî delil bulunmaktadır. Halbuki, O'nu görmenin imkânsızlığına dair delil getirilmemiştir. Binâenaleyh yapılacak iş, sadece yanlışlığına dair delil bulunan şey ile ameli terketmektir. Hem biz, o haberin bildirdiğine aykırılık sözkonusu olmaksızın bu ayette geçen "ziyade (ilave)" kavramının "Allah'ın cemalini görmek" manasına geldiğini açıklamıştık. Allah en iyisini bilendir.

Bil ki Allah Teâlâ, cennetlikler için sözkonusu olan mutlulukları açıklayınca, bundan sonra da, lütfu ile, mü'minleri koruduğu belâları açıklayarak وَلاَ يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلاَ ذِلَّةٌ *"Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar"* buyurmuştur. Bu, "O, yüzleri ne kater, yani, kendisinde siyahlık bulunan bir toz, ne de -zillet-, yani bir aşağılanma ve sararıp solma eseri kaplamaz" demektir.

O halde **birinci sıfat,** Cenâb-ı Hakk'ın *"O gün bazı yüzler de vardır; üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır"* (Abese, 40-41) ayetinde ifâde edilen husustur.

İkinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yüzler (vardır), o gün zelil ve hakîrdir. Yorucu işler yapandır"* (Ğaşiye, 2-3) ayetinde ifâde edilen husustur. Bu iki sıfatın, mü'minlerden nefyedilmesinden maksat, Allah Teâlâ'nın bahsettiği kendilerine verilmiş olan o nimetlerin, istenilmeyen şeylerle karışık olmayıp mahza nimet ve lezzet olduğunu ve meydana geldiğinde, o yüzün halini değiştirecek ve ondaki parlaklık ve sevinci giderecek şeylerin, o mü'minler hakkında vaki olmayacağını bildirmek için, korku, hüzün ve zillete düşme sebeplerini, onlardan nefyetmektir. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, onların o cennette ebedî olarak kalacaklarını, hayatlarının sona ermesinden korkmamaları gerektiğini beyân etmiştir.

Bil ki, usûl alimleri şöyle demişlerdir: Sevab ve mükâfaat, tazimle içiçe, devamlı ve halis, mahzâ bir menfaattir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü O, sizi selâm (kurtuluş) yurduna davet ediyor"* (Yunus, 25) beyanı, tazim ve mü'mine gösterilen saygının son noktasına; *"İyi iş, güzel amel yapanlara daha güzel iyilik, bir de ziyâde vardır"* (Yunus, 26) buyruğu, fayda ve menfaatin meydana geldiğine; *"Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar"* ifadesi de, o nimetlerin mahza, halis nimet olduklarına delâlet eder. O'nun *"Onlar cennet ehli olup, onlar orada ebedî kalacaklardır"* beyanı da, o nimetlerin devamlı olduğuna ve kesintiye uğramasından emin olunulduğuna bir işarettir. Allah en iyisini bilendir.

* *
*

وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا
أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

"Kötülükler kazanmış olanlara gelince: Onların bir kötülüğünün cezâsı, bir misliyledir. Kendilerini bir horluktur kaplayacak. Onları, Allah'ın azabından kurtaracak kimse de yoktur. Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür onların. İşte bunlar da, cehennemliklerdir ki, onlar orada ebedi kalıcıdırlar"

(Yunus, 27).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İyi Amellerle Günahlar Arasındaki Fark

Bil ki Allah Teâlâ, müslümanların durumunu önceki ayette açıkladığı gibi, günahlara yönelenlerin durumunu da, bu ayette beyân ederek, onların halleriyle ilgili olan şu dört şeyi zikretmiştir:

1) جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا *"bir kötülüğün cezâsı, bir misliyledir"* buyruğunun maksadı, hasenât ile seyyiât (günahlar) arasındaki farka dikkat çekmektir. Zira Allah Teâlâ, iyi ameller hakkında, onlarla meşgul olanlara fazlasıyla beraber mükâfaat vereceğini belirtmiş, kötü ameller hususunda ise günah işleyenlere sadece günahlarının misliyle karşılık vereceğini zikretmiştir. Buradaki fark şudur: Mükâfaata ilâvede bulunmak, bir lütuf olur ki, bu güzeldir. Ve bu, tâata teşvik etmeyi de te'kîd etmedir. Ama, kötü amellerde hak edilen miktardan fazlasını vermeye gelince, bu bir zulümdür. Şayet,

Cenâb-ı Hak bunu yapmış olsaydı, o zaman vaad ve vaîd, terhîb ve tahzîr (korkutma ve sakındırma) bâtıl olur, boşa çıkardı. Çünkü, bütün bunlara güvenmek, Cenâb-ı Hakk'ın bunlardaki hikmetinin sabit olduğu zaman tahakkuk eder. Halbuki Allah zulmetmiş olsaydı, O'nun hikmeti bâtıl olurdu ki, Allah bundan münezzehtir. Kadî, işte bu hususu kendi mezhebine göre, bu şekilde açıklamıştır.

2) وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ *"Kendilerini bir horluktur kaplayacak"* vasfı, aşağılanmaktan ve hakarete uğramaktan bir kinâyedir. Bil ki kemâl, zâtı gereği sevilir; noksanlık da, yine zâtı gereği yadırganır. Binâenaleyh nâkıs, kemâle ermemiş insan, öldüğü zaman, mükemmelliklerden hâlî ve uzak kalmış olur. O zaman onun, kendisinin noksanlığını hissetmesi de, zillet, horluk, hakirlik ve cezânın meydana gelmesine bir sebep olur.

3) مَالَهُمْ مِنَ اللّٰهِ عَاصِمٍ *"Onları, Allah'dan hiçbir kurtarıcı da yoktur..."* tavsifinin ifade ettiği hususdur. Bil ki, ne dünyada, ne de ahirette, kişileri Allah'ın azabından koruyacak hiç kimse yoktur. Zira Allah'ın hükmü, kazâsı bütün kâinatı kuşatmış olup, kaderi de, bütün varlıklarda geçerlidir. Ancak ne var ki, asî karakterlere baskın olan vasıf, onların bu dünyada, kendi amel ve muratlarıyla meşgul olmalarıdır. Ama öldükten sonra herkes, kendisine Allah'dan gelecek şeylere karşı bir koruyucu olmadığını kabul ve ikrâr eder.

4) كَأَنَّمَآ أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ الَّيْلِ مُظْلِماً *"Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür onların..."* buyruğunun maksadı, Cenâb-ı Hakk'ın, saîd (mutlu) kimselerden nefyettiği şeyi, bu kimseler için isbat etmektir. Çünkü o, mü'minler hakkında, *"Onların yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar"* buyurmuştur.

Bil ki, İslâm feylesofları şöyle demişlerdir: Burada bahsedilen bu siyahlık -kater-dan murad, cehâlet ve dalâlet zulmetidir. Çünkü ilmin karakteri, nurun tabiatı; cehlin karakteri de, zulmetin, karanlığın tabiatıdır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün bazı yüzler vardır, parıl parıl parlayacak, gülecek, sevinecektir"* (Abese, 38-39) ayetinden murad edilen, ilmin nûru, onun rahatlığı, onun beşâreti ve temin ettiği güleçlik ve parlaklıktır. Cenâb-ı Hakk'ın *"O gün bazı yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür). Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır"* (Abese, 40-41) tavsifinden murad ise, cehâletin zulmeti ile dalâletin bulanıklığıdır.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئَاتِ *"Kötülükler kazanmış olanlara gelince (...)"* ifadesiyle ilgili iki açıklama yapılabilir:

a) Bunun, *"İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel mükâfaat (...) vardır"* (Yunus, 26) buyruğuna atfedilmiş olmasıdır. Buna göre sanki, "İyi iş, güzel amel yapanlara en güzel iyilik vardır; kötülükler kazanmış olanlar için de, yaptıkları kötülüklerine mukabil, onun bir misli vardır " denilmek istenmiştir.

b) Takdirin, "Onların cezası, tek bir seyyienin, misli olan bir seyyie, cezâ ile karşılık görüp, ona ilâvede bulunulmaz" manasında olmak üzere, "günah işleyenlerin cezası, kötülüklerine mukabil, misli olan bir ceza ile cezalandırılmalarıdır" şeklinde olmasıdır

ki bu da, Allah'ın hükmünün, muhsin, iyi kullar hakkında sadece lütuf ve fazl-ı keremi ile; kötülük yapan kulları hakkında da sadece adâleti ile tahakkuk ettiğine delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bazı kimseler Cenâb-ı Hakk'ın, *"Günah kazanmış olanlara gelince (...)"* ifâdesinin, kâfirleri konu aldığını söyleyerek, bu hususta şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Yüzün siyahlığı, küfür alâmetidir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Yüzleri simsiyah olanlara gelince. (onlara:) "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha!"* (Al-i İmran, 106) ayetidir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"O gün yüzler de vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür) Onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır. İşte bunlar kâfirler, fâcirlerdir"* (Abese, 40-42) ayetleri de böyledir. Bir de Cenab-ı Hak, bu ayetin hemen peşinden, *"O gün onların hepsini bir araya toplayacağız"* (Yunus 28) buyurmuştur. Buradaki **hüm** zamiri, günah işleyenlere racidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak "onları şirk ile nitelemiştir ki" (Yunus, 28) bu da onların o kâfirler olduğuna delâlet eder. Diğer bir husus da şudur: İlim nûrdur; ilimlerin ve bilgilerin sultânı ise, marifetullahtır. İçinde marifetullah bulunan her kalbte, zulmet asla bulunamaz. **Şibli** (r.h), işte bunu dile getirmek üzere şöyle demiştir:

كُلُّ بَيْتٍ أَنْتَ سَاكِنُهُ / غَيْرُ مُحْتَاجٍ إِلَى السُّرُجِ
وَجْهُكَ الْمَأْمُولُ حُجَّتُنَا / يَوْمَ يَأْتِي النَّاسُ بِالْحُجَجِ

"Senin oturduğun hiçbir ev, lambalara muhtaç değildir! İnsanların hüccetlerle geldiği o günde, senin arzulanan cemâlin ve vechin hüccetimizdir."

Kâdî; "Cenab-ı Hakk'ın, *"Günah kazanmış olanlara gelince (...)"* buyruğu kafiri de fasığı da içine alan umûm bir ifâdedir" demiştir, Ancak ne var ki biz diyoruz ki, Sîga her ne kadar umûm ifâde ediyorsa da, bizim zikrettiğimiz deliller onu tahsis etmektedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE **Ferrâ** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا buyruğu ile ilgili olarak şu iki açıklama yapılabilir:

a) Takdirin فَلَهُمْ جَزَاءُ السَّيِّئَةِ بِمِثْلِهَا "İşte onlar için mislince olmak üzere, o kötülüğün cezası vardır" şeklinde olmasıdır. Nitekim فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ *"Ona oruçtan... fidye vâciptir..."* (Bakara, 196) ifadesi, فَعَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ şeklinde takdir edilmiştir."

b) بِمِثْلِهَا kelimesindeki bâ harfinin, -cezâ- kelimesine taalluk etmesidir. **İbnu'l-Enbârî** şöyle demektedir: "Bu ikinci takdire göre, ism-i mevsûle gidecek bir âid zamirin bulunması gerekir. Buna göre ifadenin takdiri, فَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ مِنْهُمْ بِمِثْلِهَا "Onlardan sâdır olan bir kötülüğün karşılığı, o seyyienin misli olan bir cezâdır" şeklindedir."

Cenâb-ı Hakk'ın, *"kendilerini bir horluktur kaplayacak.."* ifadesine gelince, bu يُجَازِي "karşılığını verir" ifadesine atıftır. Zira Cenâb-ı Hakk'ın, جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا

ifâdesinin takdiri يُجَازِى سَيِّئَةً بِمِثْلِهَا *"O, bir seyyieyi misli olan bir cezâ ile cezâlandırır"* şeklindedir. Bu ifade, yâ ile, يَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ şeklinde de okunmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın, كَأَنَّمَآ أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ الَّيْلِ مُظْلِماً *"Sanki yüzleri, karanlık geceden bir parçaya bürünmüştür"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâde أُلْبِسَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً "Sanki yüzlerine karanlık geceden bir parça giydirildi" demektir. İbn Kesîr ve Kisâî, tî'nin sükûnu ile قِطْعاً şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları tî'nin fethası ile **kıtaen** şeklinde okumuşlardır. Tî'nın sükûnu ile **kıt'** bölüm, parça anlamında olan **kıt'a** manasındadır. Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ لَّيْلِ *"Sen hemen gecenin bir kısmında aileni götür"* (Hûd, 81) ayetindeki **kıt'** kelimesi de, **kıt'a** (parça, kısım) manasındadır. Tî'nin fethasıyla olmak üzere **kıta'** kelimesine gelince bu, **kıt'a** kelimesinin çoğuludur. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Cenâb-ı Hak, yüzleri, geceden bir karanlıkla giydirilip bürünmüşcesine, onların yüzlerini karalıkla, siyahlıkla nitelemiştir." Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Yalan söyleyenlerin Kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır"* (Zümer, 60); *"Yüzleri simsiyah olanlara gelince (onlara): "İmanınızdan sonra küfrettiniz ha!"* (Al-i İmran, 106) ve *"Günahkârlar simalarıyla tanınacak da, perçemlerinden ve ayaklarından tutulacaklardır"* (Rahman, 41) buyurmuştur. Bu alâmet, yüzlerinin siyâh, gözlerinin de mavi olmasıdır.

İKİNCİ MESELE مُظْلِماً ifâdesine gelince: **Ferrâ** ve **Zeccâc**: "Bu **kıtaen** kelimesinin bir sıfatıdır" derlerken, **Ebu Ali el-Farisî**: "Bu kelimenin hâl olabileceğini ve sanki, "Onların yüzleri sanki, kapkaranlık bir haldeki geceden bir parçayla bürünmüştür" denilmek istendiğini söylemiştir.

★ ★
★

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ
شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾

"O gün onların hepsini bir araya toplayacağız. Sonra o Allah'a şirk koşanlara: "Siz de, ortaklarınız olan putlar da, diyeceğiz, durun yerinizde." Artık onları birbirinden tamâmen ayırmışızdır. Ortakları şöyle diyecekler: "Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz. Bizimle sizin aranızda şahid olarak Allah yeter. Biz sizin tapmanızdan şüphesiz ki gafildik"

(Yunus, 28-29).

Bu ayetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kıyamette Putperestlerle Putların Haşredilip Yüzleştirilmeleri

Bil ki bu, o kâfirlerin kepazeliklerinin, bir başka çeşidinin ortaya konulmasıdır. O halde, وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ ifadesindeki zamir, bir önceki ayette bahsedilen kimselere râcidir ki, bunlar da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Günahlar kazanmış olanlara gelince (...)"* (Yunus, 27) diye bahsettiği kimselerdir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, onları şirk ile, küfür ile haşredeceği kimseler diye vasfedince, bu, *"Günah kazanmış olanlara gelince...)"* ifâdesinden muradın kâfirler olduğuna delâlet etmiş olur. Sözün özü şudur: Allah Teâlâ, âbidi de, mabûdu da (ortaklar, şerîkler) haşreder. Daha sonra, kendisine tapılan, tapanlardan teberrî eder ve kendisine tapana, bu işi, kendisinin ilim ve irâdesi ile yapmadığını beyân eder. Bundan maksat, tapanların, şerîkler hakkında, *"Bunlar, Allah yanında bizim şefaatçılarımızdır"* (Yunus, 18) demiş olmalarıdır. Böylece Allah Teâlâ, o kendisine tapılanların, o müşriklere şefâat etmeyeceklerini, aksine onlardan uzaklaşacaklarını beyan etmiş olur ki, bu da, o kâfirler hakkında, felâketin ve hızlâna uğramanın doruk noktasına delâlet eder. Bunun benzeri ayetler pek çok olup, şu ayetler bunlardandır: *"O zaman arkalarından uyulup gidilenler kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşmışlardır."* (Bakara, 166) ve *"Hatırla o günü ki Allah onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere, "Bunlar mı size tapıyorlardı?" diyecek. Melekler de: "Seni tenzîh ederiz! Bizim yârimiz onlar değil, sensin. Belki onlar cinlere tapıyorlardı "* (Sebe, 40-41).

Bil ki, bu söz, remz yoluyla aklî bir inceliğe işaret eder ki o da şudur: Gerçek "Bir" in ve "Tek"in dışında kalanlar, zâtı gereği mümkin olan varlıklardır. Zâtı gereği mümkin olanlar, mahiyetleri gereği, muhtaçtırlar. Tek bir şeyin, aynı anda hem fâil hem mef'ul olması imkânsızdır. Binâenaleyh hakkın tek olabilmesi için, "Bir"in dışında kalanların icâd ve tekvinde (varetme ve yaratmada) tesirleri yoktur. Bundan dolayı sonradan meydana gelen mümkin varlıkların, başkasının ma'bûdu olması uygun düşmez. Aksine gerçek ma'bûd, hakikaten yaratıcı olandır. Bu da ancak, zâtı gereği vâcibu'l-vûcûd olan Hak Teâlâ'dır. Binâenaleyh (ahirette) tapılanların, kendilerine tapanlardan uzaklaşmalarından maksad, bizim söylediğimiz husus olabilir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Haşr, her taraftan tek bir yere toplanıp, biraraya gelmek demektir. Ayette geçen cemîan "hepsini" kelimesi, "hal" olarak mansubtur. Buna göre mana, "Biz, herkesi toplanmış oldukları halde haşrettik" şeklinde olur. Ayetteki **mekâneküm** kelimesi de mahzûf bir الْزَمُوا (tutununuz, yapışıp ayrılmayınız) fiili ile mansubtur. Binâenaleyh, bunun takdiri, الْزَمُوا مَكَانَكُمْ "Yerinizi alınız! Yerlerinize!" şeklindedir. Ayetteki **entüm** "Siz" kelimesi, **mekaneküm"** kelimesindeki **küm** zamirinin bir te'kîdi olup, وَشُرَكَآؤُكُمْ kelimesi de bu zamire atıftır. Bil ki ayetteki **mekâneküm** (yerinizi alın!) ifâdesi, tehdîd ve va'îd için kullanılan bir kelimedir ve bundan maksad, Allah Teâlâ'nın hem

tapılanlara, hem de tapanlara hitaben, "Hesabınız görülünceye kadar, yerinizde durun!" demesidir. Bunun bir benzeri de, *"O zulmedenleri, onlara eş olanları ve onların Allah'ı bırakıp tapmakta ısrar ettikleri şeyleri toplayın, cehennem yoluna götürün. Onları hapsedin. Çünkü onlar sorguya çekilecekler"* (Saffât, 22-24) ayetleridir.

فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ *"Artık, onları birbirinden tamamen ayırmışızdır "* buyruğu ile ilgili olarak iki bahis vardır:

Birinci bahis: Bu kelime, Hak Teâlâ'nın gelecek zamanı ifâde eden, ثُمَّ نَقُولُ *"sonra (...) diyeceğiz.."* ifâdesinden sonra, geçmiş zaman siğasında gelmiş bir fiildir. Bunun sebebi şudur: Allah Teâlâ'nın ileride olacağına hükmettiği şey, sanki şu anda olan ve olması beklenen bir şey gibidir. Bunun bir benzeri de, *"Cennetlikler şöyle nidâ ederler (...)"* (A'râf, 44) ayetidir.

İkinci bahis: Zeyyelnâ, ayırdık ve temyiz ettik manasındadır. **Ferrâ** şöyle demiştir: **Zeyyelnâ** kelimesi, **ezâle** (izale etti, giderdi) fiilinden değildir. Bu, iki şeyi birbirinden ayırdığında söylediğin, زُلْتُ fiilindendir. Nitekim Araplar, زُلْتُ الضَّأْنَ مِنَ الْمَعْزِ فَلَمْ تَزُلْ "Koyunu keçiden ayırdım (ayırmak istedim), ama ayrılmadılar" derler. Bu, "Onları birbirinden ayırdettim, ama ayrılmadılar" demektir. **Vâhidî**, şöyle der: "تَزْيِيلٌ،زَيْلٌ ve مُزَايَلَ kelimeleri, temyiz ve tefrik etmek manasındadır. Ayetteki bu kelime, فَزَايَلْنَا şeklinde de okunmuştur. Bu tıpkı فَزَيَّلْنَا manasınadır." Yine **Vâhidî, İbn Kuteybe**'nin bu tabir hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu kelime, يَزُولُ - زَالَ ve أَزَلْتُ fiilindendir." **Vahidî, Ezherî**'nin de şöyle dediğini ilave eder: "Bu görüş yanlıştır. Çünkü bu durumda, يَزُولُ - زَالَ (ayrılmak) ile يَزِيلُ - زَالَ (ayırmak) arasında ki fark ortaya konmamış olur. Halbuki bu ikisi arasında, çok uzak bir mesafe vardır." Görüş, **Ferrâ**'nın söylediği görüştür. Hem sonra müfessirler şöyle demişlerdir: "**Zeyyelnâ** ifadesi müşrikler ile onların tanrılarından ve putlarından olan ortaklarının arasını ayırdık ve dünyada aralarında bulunan ilgi ve alâkaları kopardık" demektir.

Putların Putperestleri Reddetmesi

Ayetteki وَقَالَ شُرَكَآؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ *"Ortakları şöyle dedi: "Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz"* ifadesi ile ilgili birkaç bahis var:

Birinci bahis: Cenâb-ı Hak şu sebeplerden ötürü, *"ortakları"* onlara izafe etmiştir:

a) Onlar, o putlara mallarından bir hisse ayırır ve böylece putları, mallarının âdetâ ortağı kılarlardı. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Onların ortakları..."* buyurmuştur.

b) Bu nisbet için, en ufacık bir ilgi yeterlidir. Bu ortaklığı kabul edenler, o kâfirler olunca, bunun onlara nisbet edilmesi de güzel ve yerinde olmuştur.

c) Allah Teâlâ hem tapanlara, hem de tapılanlara, *"Durun yerinizde"* diye ifade edince, onlar bu hitaba ortak olmuş olurlar.

İkinci bahis: Alimler, ayette bahsedilen o ortaklarla neyin kastedildiği hususunda

ihtilaf etmişlerdir. Bazı alimler: "Onlar (kastedilenler) meleklerdir" derler ve buna, "*Hatırla o günü ki, (Allah) onların hepsini mahşerde toplayacak, sonra meleklere, "Bunlar mı size tapıyorlardı!" diyecek*" (Sebe, 40) ayetini delil getirirler." Bazı alimler de şöyle demişlerdir: "Ortaklar" ile, putlar kastedilmiştir ve bunun delili şudur: Bu hitab, bir tehdid ve va'idi taşımaktadır. Dolayısıyla bu, mukarreb meleklere uygun düşmez."

Daha sonra âlimler, putların, bu sözü nasıl söyleyebildikleri noktasında da değişik şeyler söylemişlerdir. Bazıları, "Allah Teâlâ, onlarda hayatı, aklı ve konuşma kâbiliyetini yaratacaktır. İşte onlar böylece konuşabileceklerdir" derken, bazı âlimler de, "Allah Teâlâ o putlarda, bu sözün kendilerinden duyulabilmesi için, onlara) bir hayat vermeksizin, onlarda bu sözü yaratmıştır (onlara bu sözü söyletmiştir" demişlerdir ki bu, zayıf bir görüştür. Çünkü ayetteki, "*(Onlara) ortakları şöyle dedi..*" ifadesinin zâhiri, bu sözü söyleyenin, o ortaklar olduğunu göstermektedir.

Buna göre eğer, "Allah Teâlâ onları (âhirette) dirilttiği zaman, onları öyle hayat sahibi olarak mı bırakmıştır, yoksa onları yeniden cansız mı kılmıştır?" denirse, biz deriz ki: Bütün bunlar ihtimal dâhilindedir. Allah'a, fiilleri hususunda itirâz edilemez. Kıyametin halleri ise, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'da haber verdiği çok az birşey dışında, bilinemez.

Üçüncü bir görüşe göre ise, bu ortaklardan maksad, Allah'ın dışında kendisine tapılan, put, güneş, ay, insan, cin ve meleklerdir.

Üçüncü bahis: Bu hitabın, (puta) tapanlar için bir tehdîd olduğunda bir şüphe yoktur. "Acaba bu, kendisine tapılan o varlıklar için de bir tehdîd midir?" meselesine gelince, **Mu'tezile** bunun onlar için bir tehdid olamayacağını kesin olarak söylemiş ve "Çünkü tapılanın bunda bir suçu yoktur. Suçsuz olana, Cenâb-ı Hakk'ın bir tehdid ve va'îd yöneltmesi, Allah Teâlâ için kabîhtir" demişlerdir. Ehl-i sünnet alimleri ise: "Allah Teâlâ, yaptığı (hiçbirşeyden) dolayı mes'ul olmaz" demişlerdir.

Dördüncü bahis: "Ortaklar", tapanlar kendilerine tapmış oldukları halde, "*Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz*" diyeceklerdir ki, bu bir yalandır. Biz, En'âm Sûresi'nde, alimlerin Kıyametteki varlıkların yalan söyleyip söyleyemeyecekleri hususunda ihtilaf ettiklerini belirtmiştik ve bu mesele orada tafsilatlı olarak geçmişti. Binâenaleyh burada sadece şunu belirtelim: Bazı kimseler, "*Siz (dünyada) bize tapmıyordunuz*" sözünden maksadın "Sizler, bizim emir ve isteğimiz ile bize tapmıyordunuz" manası olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Bununla, bizim söylediğimiz mananın kastedilmiş olduğunun delili şu iki şeydir:

a) Onlar bu hususta, Allah'ı şâhid tutmuşlardır. Çünkü "*Bizimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter*" demişlerdir.

b) Onlar, "*Biz sizin tapmanızdan şüphesiz ki habersizdik*" diyeceklerdir. Binâenaleyh putlar, onların, kendilerine ibadet ettiklerini kabul etmişler, ama o ibadetten habersiz olduklarını iddia etmişlerdir. Putlar bu hususta doğrudurlar. Çünkü

onların, hiçbirşey hissetmeyen, hiçbirşeyi anlamayan canısız birer varlık olmaları, en büyük habersiz olma (farkında olamama) sebebidir.

Bazı kimseler de, bu ayeti zâhirine göre manalandırarak "Ortaklar, kâfirlerin kendilerine tapmadıklarını söyleyeceklerdir" demişler ve şu izahları yapmışlardır:

a) Mahşer meydanı, dehşet ve şaşkınlık yeridir. Binâenaleyh bu yalan, tıpkı bir çocuğun, delinin ve aklı başında olmayan kimsenin söylediği yalan gibi olur.

b) Onlar kâfirlerin amellerine bir değer vermemişler ve o ameller aslında bâtıl olduğu için, âdeta yok kabul etmişlerdir. İşte bundan ötürü, "*Siz, bize tapmadınız*" demişlerdir.

c) Onlar, taptıkları o putlarda birçok özellikler ve güçler hayal etmişlerdir. Binâenaleyh gerçekte, o özellikleri ve güçleri taşıyan varlıklara ibadet etmişlerdir. O putların kendileri, o özelliklerden uzak olduğu için, kâfirler o putlara değil, aslında putlarda mevcut olmayan hayalî şeylere tapmışlardır. Kâfirlerin, putlarında olduğunu zannettikleri o sıfatlar, zarar verme, fayda verme ve Allah'ın izni olmasa da Allah katında şefaat edebilme özellikleridir.

* *
*

هُنَالِكَ تَبْلُوا كُلُّ نَفْسٍ مَّا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

"İşte orada herkes evvelden ne gönderdiyse onun imtihanını verecek. Hepsi (artık) gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülmüşlerdir ve uydurmakta oldukları şeyler de onlardan ayrılıp kaybolmuşlardır"

(Yunus, 30).

Bil ki bu ayet, daha önceki ayetlerin âdetâ bir tamamlayıcısı gibidir. Ayetin başındaki, "Orada" kelimesi, "O yerde, o durakta, o (Kıyamet) vakfesinde" demektir. Yahut da, yer isminin, zaman için kullanılması manasında, "O vakitte" demektir.

Ayetteki, **teblû** "imtihan olur" ifâdesi ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Hamza ve **Kisâî**, bunu iki te ile **tetlû**, **Âsım**, nûn ile[65] ve **külle** kelimesini mansub okuyarak نَبْلُوا كُلَّ نَفْسٍ "Her nefsi imtihan edeceğiz" şeklinde;

65) Asım kıraati de teblû şeklindedir.

diğer kıraat imamları ise, tâ ve bâ ile تَبْلُوا şeklinde okumuşlardır. **Hamza ve Kisâî**'nin bu kıraatları için şu iki izah yapılabilir:

a) تَتْلُوا fiili, "tabî olur, peşince gider" manasındadır. Çünkü insanı, cennet veya cehennem yoluna sokan, onun amelidir.

b) (Bu kıraata göre) ayetin manası, "Her nefis, amel defterindeki hayrı ve şerri okur" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, *"Oku kitabını, bugün sana. iyi hesab görücü olarak kendi nefsin yeter"* (İsra, 14) ve *"Artık kimin kitabı sağından verilirse onlar kitaplarını okurlar"* (İsra, 71) ayetleri de bu kabildendir. **Âsım**'ın kıraatine göre, ayetin manası ise. "Allah Teâlâ o zaman, "Biz, her nefsi, daha önce yapmış olduğu amellerini denemek (elemek) suretiyle, herkesi imtihan ederiz" der" şeklindedir. Bu, "Biz, her nefsin halini, amellerinin haline göre bilir, tanırız. Eğer amelleri güzel ise, o saîd (mutlu)dur. Yok eğer kötü ise, o nefis de şakî (bedbaht)tır" demektir. Bu da netice olarak, "Biz o nefse, tıpkı denenip imtihandan geçirilen birşeye yapılan muâmele gibi bir muâmele yaparız" demektir. Hak Teâlâ'nın, *"O, hanginizin daha güzel amel edeceğini imtihan etmek için, ölümü ve hayatı yaratandır"* (Mülk. 2) ayeti de bu manayadır. Meşhur kıraata göre ayetin manası ise, "O vakitte her nefsi ameline göre deneriz" şeklindedir.

İkinci bahis: "İbtila", denemek, imtihân etmek demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onları, iyiliklerle ve kötülüklerle ibtila ettik.."* (A'raf, 168) buyurmuştur. Arapça'da, "Belâ, sonra ibtilâ" denilir. "Denemenin, ibtilâdan önce olması gerekir" demektir.

Birisi şöyle diyebilir: "O vakitte, amellerin neticeleri ve fiillerin eserleri ortaya çıkar. O halde, bu yeni bilgiyi "ibtilâ" (imtihan) diye ifâde etmek nasıl câiz olur?"

Cevap: İbtilâ, yeni bilgiyi elde etmenin sebebidir. Sebebin isminin, müsebbebe (neticeye) verilmesi ise meşhur bir mecâzdır.

Allah'a Döndürülmenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın وَرُدُّوٓا إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ *"Hepsi (artık) gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülmüşlerdir"* buyruğuna gelince, bil ki "redd" kelimesi, birşeyin daha önce gelmiş olduğu yere geri çevrilip gönderilmesi manasına olup, bu ayette birkaç muhtemel mana vardır:

1) *"Allah'a reddolunmuşlardır"* tabirinden maksad daha önce benzeri ayetlerde de geçtiği gibi, "Onlar, Allah'dan başka hiç kimse için hükmetme yetkisinin olmadığı bir yere döndürülüp götürülürler" manası olabilir.

2) Bu, "Onlar, Allah'ın mükâfaatının veya cezasının kendilerine belli olduğu yere döndürülürler" demek olabilir. Bununla, Allah'ın ödül ve ceza hükmünün değişmeyeceğine işâret edilmiş olur.

3) Bu deyimle, "Onlar, dünyada iken Allah'dan başkasına taptıktan sonra, O'nun uluhiyyetini ikrara mecbur bırakılan kimseler haline döndürülürler" manası kastedilmiş

olabilir. İşte bundan dolayı, *"Gerçek mevlâları olan Allah'a..."* buyuruldu. Bu, "Onlar sahte ve bâtıl mevlâlarını bırakıp, gerçek mevlâlarına döndüler" demektir.

Ayetteki, *"Gerçek mevlâ"* tabirinin tefsiri, En'âm sûresinde (62. ayette) geçmişti.

Ayetteki, وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ *"Uydurmakta oldukları şeyler de onlardan ayrılıp kaybolmuşlardır"* ifâdesi, "Onlar, ibadet ettikleri putların kendilerine (Allah yanında) şefaatçi olduklarını ve o putlara ibâdet etmenin, kendilerini Allah'a yaklaştırdığını iddiâ ederlerdi. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun âhirette zâil olacağına dikkat çekmiştir. Onlar da bunun bir yanlış, bir uydurma olduğunu anlayacaklardır" demektir.

* *
*

Şirki İptal Eden Deliller

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ
مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾ فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا
الضَّلَالُ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾ كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

"De ki: "Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? O, kulaklara ve gözlere mâlik olan kim? Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? İşleri kim yönetiyor?" Onlar hemen derler ki: "Allah!" De ki: "O halde ittikâ etmez misiniz?" İşte, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah, bunları yapandır. Artık hakdan (ayrıldıktan) sonra dalâletten başka ne kalır? O halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz?" (Haktan) çıkmış olanlar için Rabbinin şu sözü de öylece sâbit olmuştur: "Hakîkaten onlar iman etmezler"

(Yûnus, 31-33).

Bil ki, Allah Teâlâ, putperestlerin bozuk gidişatlarını açıklayınca, bundan sonra da, putperestliğin tutarsızlıklarını gösteren delillerini getirmiştir:

Birinci delil: Bu, Allah Teâlâ'nın bu ayette zikrettiği rızkın, duyuların, ölümün ve hayatın durumlarıdır. Rızk, gök ile yerden elde edilir. Gökten elde edilişi, uygun yağmurların yağmasıyladır. Yerden elde edilmesine gelince, gıdalar ya bitkisel olur ya hayvansal olur. Bitkisel olanlar ancak yerden elde edilir. Hayvanlardan elde edilenlere gelince, bu hayvanlar da gıdaya muhtaçtırlar. Her canlının gıdasının, bir

başka canlı olması mümkün değildir. Aksi halde sonsuz bir teselsüle girilmiş olur ki teselsül imkânsızdır. Binâenaleyh hayvanların gıdasının da, bitkilere varıp dayandığı sâbit olur. Bitkilerin, yerden bitip çıktığı da sâbittir. O halde rızıkların ancak gökten ve yerden elde edildiğini kesin olarak söylemek gerekir. Göklerin ve yerin müdebbirinin, düzenleyip yönetenin sadece Hak Subhânehû ve Teâlâ olduğu malumdur. Şu halde rızkın sadece Allah'dan olduğu sâbit olmuş olur.

Duyuların halleri de böyledir. Çünkü onların en kıymetlisi ve önemlisi görme ve duymadır. Nitekim **Hz. Ali** (r.a): "Bir yağ parçası ile gördüren, bir kemik ile duyuran, bir et parçası (olan dil) ile konuşturan Allah'ı takdis ve tenzih ederim!" demiştir.

Ölümün ve hayatın hallerine gelince bu, ayetteki *"ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor?"* ifadesinden anlaşılmıştır. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

1) Allah Teâlâ, insanı ve kuşu, bir meniden ve bir yumurtadan; meniyi ve yumurtayı da yine insandan ve kuştan çıkarır.

2) Bu, "Allah mü'minden kâfir (evlad), kâfirden de mü'min (evlad) çıkarır" demektir. Alimlerin ekserisi, birinci görüşü benimsemişlerdir ki hakîkate daha yakın olan odur.

Cenâb-ı Allah, bu tafsilattan sonra genel ve küllî bir ifâde ile وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ *"işleri kim yönetiyor?"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ'nın, gerek ulvî alemde, gerek süflî alemde, gerek ruhlar, gerekse bedenler aleminde bulunan düzenlemeleri sonsuzdur ve bunların hepsini dile getirmek âdetâ imkânsızdır. Bundan ötürü Allah, diğerlerine de delâlet etsin diye, yaptığı bazı ayrıntılı izahların peşinden, küllî ve genel sözler zikretmiştir. Daha sonra Peygamberine, bu halleri yönetenin kim olduğunu, o müşriklere sorduğunda onlar, "Allah'dır!" diyeceklerdir" şeklinde bir açıklamada bulunmuşlardır ki bu, bu sözün muhatabları (olan müşriklerin) Allah'ın varlığını kabul ve ikrâr ettiklerine delâlet eder. Bunlar, putlara ibadet etmeleri hususunda, "O putlar bizleri Allah'a daha fazla yaklaştırır ve onlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyenlerdir. Halbuki o kâfirler, putlarının kendilerine fayda ve zarar veremeyeceklerini de bilirlerdi. İşte bundan ötürü, Allah Teâlâ peygamberine: *"De ki: "O halde (Allah'dan) ittikâ etmez misiniz?"* yani "Dünya ve ahiretteki hertürlü hayrın, ancak Allah'ın rahmet ve ihsanından kaynaklandığını ve bu putların kesinlikle ne fayda ne de zarar veremeyeceklerini kabul etmenizin yanısıra, bu putları, ibadetlerinizde Allah'ın eşi ve ortağı tutmaktan ittikâ edip, sakınmaz mısınız?" buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَذٰلِكُمُ اللّٰهُ رَبُّكُمْ *"İşte sizin gerçek Rabbiniz olan Allah, bunları yapandır"* buyurmuştur. Bu, "Kudreti ve rahmeti böyle olan zât, Rab oluşunda asla ve kat'a şüphe olmayan, rablığı sâbit olan gerçek Rabbinizdir" demektir. Bunun hak ve doğru olduğu sâbit olunca, dışındaki herşeyin dalâlet (sapıklık) olması gerekir. Çünkü birbirine zıd olan iki şeyin, ikisinin de hak veya ikisinin de bâtıl olması

imkânsızdır. Binâenaleyh onlardan biri hak olunca, diğerinin bâtıl olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ *"O halde nasıl olup da döndürülüyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu: "Sizler, bu açık ve seçik durumu anladıktan sonra, daha nasıl açık ve net olan bu hakdan dönmeyi uygun buluyorsunuz?" demektir. Bil ki **Cübbâî** bu ayeti delil getirerek şöyle demiştir: "Bu, Cebriye'nin "kâfirleri imandan çeviren Allah Teâlâ'dır" şeklindeki görüşlerinin bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü eğer böyle olsaydı o zaman, insanlardan birinin gözleri kör olduğunda "Ben kör oldum" demesinin câiz olmaması gibi, Hak Teâlâ'nın da *"O halde nasıl olup da (haktan) döndürülüyorsunuz?"* demesi câiz olmazdı." Bil ki bunun cevabı, yakında gelecek.

Allah Teâlâ'nın, كَذَٰلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"(Haktan) çıkmış olanlar için Rabbinin şu sözü de öylece sâbit olmuştur: "Hakîkaten onlar îmân etmezler"* ifâdesi ile ilgili olarak da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimlerimiz, küfrün, Allah Teâlâ'nın kazası (takdiri) ve irâdesi ile olduğuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, onların îmân etmeyeceklerini kesin ve katî olarak haber vermiştir. Binâenaleyh eğer onlar iman etmiş olsalardı, o zaman bu haber ya doğru olarak kalırdı, ya da kalmazdı.Birinci ihtimal olamaz. Çünkü onlardan iman sâdır olduğu halde, onların iman etmeyeceklerine dâir verilmiş olan haberin, doğru bir haber olmaya devam etmesi imkânsızdır. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü Allah Teâlâ'nın verdiği bir haberin, yalana dönüşmesi imkânsızdır. Böylece onlardan imânın sâdır olmasının imkânsızlığı sâbit olmuş olur. İmkânsız olan şey irade edilmez! Şu halde Allah Teâlâ'nın kâfirin iman etmesini değil, küfrünü dilediği sâbit olmuş olur." Sonra biz şöyle diyoruz: Eğer Hak Teâlâ'nın *"O halde nasıl olup da (haktan) döndürülüyorsunuz?"* buyruğu, Kaderiyye mezhebinin (**Mu'tezile**'nin) görüşünün doğruluğuna delâlet etmiş olsaydı, **Cübbâî**'nin hemen yanında duran bu ayet de onun görüşünün yanlışlığına delâlet etmiş olurdu. Halbuki **Cübbâî**, o ayeti kendi görüşünün doğruluğuna delil getirirken, maksadına ulaşması için, kuvvetli hafızası sayesinde bu delili de hatırlayıp ona göre cevap vermesi gerekir.

İKİNCİ MESELE **Nâfi ve İbn Âmir,** hem bu ayetteki, hem Yûnus Sûresi (96. ayetteki), hem de Mü'min Sûresi (6. ayetteki) "**kelime**" lafzını elifli olarak cemi siğasıyla "**kelimât**" şeklinde; diğer kıraat imamları ise müfred olarak "**kelime**" şeklinde okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki **kezâlik** ifâdesindeki kâf, "teşbih" içindir. Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu, "haktan sonra, (hakkın dışında) sadece dalâletin olacağı sâbit olduğu gibi, işte aynı şekilde (bunun gibi), Rabbinin onlar hakkındaki, *"Hakîkaten onlar îmân etmez"* şeklindeki sözü de hak ve sâbittir" demektir.

b) Şu şu manayadır: Onlardan isyanın (inkârın) sâdır olacağı hak ve doğru olduğu gibi, aynı şekilde azab kelimesi (hükmü) de onlar için hak olmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE Ayetteki إِنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *"Hakikaten onlar îmân etmezler"* kısmı **"kelimetün"**den bedeldir. Yani, "Onlardan imanın sâdır olmaması da haktır" demektir.

BEŞİNCİ MESELE Ayetteki, *"Rabbinin şu sözü (kelimesi)"* ifâdesinden maksad, ya O'nun o şeyden haber vermesi manasınadır, ki O'nun verdiği haber doğrudur, değişikliği ve zevali kabul etmez; yahut da O'nun birşeyi bilmesi manasınadır ki, Allah'ın ilmi de, değişikliği ve cehâleti kabul etmez. Bazı muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: Allah'ın ilmi de, verdiği haberi de onların îmân etmeyeceğine taalluk etmiştir. O'nun kudreti, o kâfirlerde imanı yaratmaya değil, küfrü yaratmaya taalluk etmiş, irâdesi de onlarda imanı değil küfrü yaratmaya taalluk etmiştir. Allah Teâlâ bu durumu Levh-I Mahfuz'da tesbit edip belirtmiş, melekleri buna şâhid tutmuş; bu hükmü peygamberlerine inzâl etmiş (vahiyle bildirmiş) ve o peygamberleri buna şâhid tutmuştur. Binâenaleyh eğer o kâfirlerden îmân sâdır olacak olsaydı, o zaman bütün bu şeyler yalan-yanlış olur ve böylece de, Allah'ın ilmi cehâlete; doğru haberi yalana; kudreti aczlyyete; irâdesi, kerhe (istememeye); şâhid tutması bâtıla; meleklerle peygamberlerin haberi de yalana dönüşmüş olurdu ki, bütün bunlar imkânsız şeylerdir.

★ ★
★

Mahlukları Yaratıp Diriltebilen Yalnız Allah'dır

قُلْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۚ قُلِ اللَّهُ يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ ۖ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ ﴿٣٤﴾

"(Habibim) de ki: "(Tanrı edindiğiniz) ortaklarınızın içinde mahlukları ilkin yaratıp da öldükten sonra yine onu dirilterek iâde edecek kimdir?" De ki: "İlkin yaratıp sonra onu iâde edecek olan Allah'dır. Öyle ise, (hakdan) nasıl döndürülüyorsunuz?"

(Yûnus, 34).

Bil ki bu **ikinci delildir.** Bunun izahı, Allah Teâlâ'nın, insanı başlangıçta meniden, sonra alakadan, sonra bir et parçasından nasıl yaratıp, onları nasıl yeniden yaratacağını anlattığı ve göklerle yeri başlangıçta nasıl yarattığını anlattığı ayetlerde geçen izahıdır. Cenâb-ı Hak bütün bunları (o ayetlerde) genişçe anlatınca, bu ayette özet olarak işâret etmekle yetinmiştir. Burada birkaç soru söz konusudur:

İstifham (Soru) Üslûbunun Özelliği

Birinci soru: Allah Teâlâ'nın bu delili, bir istifham (soru) tarzında sunmasının hikmeti nedir?

Cevap: Söz çok açık ve net olup, sonra bir istifhâm tarzında sunularak, cevabının muhataplara bırakılması halinde, kalblerde daha tesirli ve iz bırakıcı olur.

İkinci soru: Kâfirler, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri inkâr ediyorlardı. Artık nasıl olur da onlara, böyle bir hususla delil getirilebilir?

Cevap: Allah Teâlâ bu sûrede, daha önce buna delil olacak şeyi zikretmiştir: O da, iyilik yapan itaatkâr ile, kötülük yapan isyankârların birbirinden ayırdedilmesinin gerekli oluşudur. Bu delil, insanın defedemeyeceği çok kuvvetli ve net bir delildir. İşte bu delilin çok kuvvetli ve net olmasından ötürü, ister hasım bunu anlasın, ister anlamasın, Cenâb-ı Hak, bu ayette bu delili getirmiştir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak, peygamberine niçin bunu itiraf etmesini, cevabı kendisinin vermesini emretmiştir? Halbuki ilzâm (hasmı susmaya mecbur etmek), ancak hasmın bizzat kendisinin delili kabul ve itiraf etmesi halinde gerçekleşir?

Cevap: Delil çok net ve açık olup, hasıma istifhâm şeklinde sunulup, sonra da bizzat delili ileri sürenin, "iş, böyledir" demesi halinde, bu, o delilin açık ve net olma bakımından, hasmın kabulüne ihtiyaç olmayan, o kabul etse de, etmese de gerçeğin böyle olduğu bilinen bir dereceye ulaştığına bir dikkat çekme olur.

Cenâb-ı Hak فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ *"Öyle ise (haktan) nâsıl döndürülüyorsunuz?"* buyruğundan maksad, heyâ-ü hevesin, taklidin veya tutarsız bir şüphenin kendisine muhalefet etmeye sevkettiği, bu çok net ve açık delilden yüz çevirmeleri hususunda, insanları o kâfirlere şaşmaya davettir. Çünkü putların, ilah olduğunu söylemek, bir yalan ve iftiradır. Müstehak olmadıkları halde yine o putlara ibadet etmek de bir iftira gibidir.

* *
*

Gerçeğe Ulaştıran Yalnız Allah'dır

قُلْ هَلْ مِن شُرَكَائِكُم مَّن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَن يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَن يُتَّبَعَ أَمَّن لَّا يَهِدِّي إِلَّا أَن يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٣٥﴾ وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

"De ki: "Sizin ortaklarınız içinde hakka hidayet edecek bir kimse var mıdır?" De ki: "Hakka hidayet edecek ve ona iletecek Allah'dır. O halde, hakka

hidayet edecek (Allah) mı, uyulmaya daha lâyıktır, yoksa hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan o uydurma tanrılar mı? Nasıl (böyle) hükmediyorsunuz? Onların çoğu, (kuru bir) zandan başka birşeye tâbi olmazlar. Hakikatte ise zan, gerçek karşısında hiçbirşey ifade etmez." Şüphesiz ki Allah onların yaptıkları şeyleri kemâliyle bilendir"

(Yûnus, 35-36).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki (putperestliğin fâsit ve bozuk yol olduğunun) **üçüncü delili** de budur. Bil ki bir yaratıcının varlığına, önce yaratma ile, sonra ikinci olarak da hidayet meselesi ile istidlâl etmek, Kur'ân'ın değişmez adetidir. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, bu delile başvurarak, *"Beni yaratan ve bana hidayet eden Allah'dır"* (Şuara, 78) dediğini; **Hz. Musâ** (a.s)'nın da aynı şekilde, *"Bizim Rabbimiz, herşeye hilkatini veren, sonra da doğru yolu gösterendir"* (Tahâ, 50) dediğini nakletmiş, sonra **Hz. Muhammed**'e bunu emrederek *"Rabbinin o yüce adını tesbih et. Ki O, yaratıp düzenine koyandır. Takdir eden, yol gösterendir"* (A'lâ, 1-3) buyurmuştur. Bu, gerçekte çok kıymetli bir delildir. Zira insanın, bir bedeni, bir de rûhu vardır. Binâenaleyh, Yaratıcı'nın varlığına, bedenin halleriyle istidlâl edilir ki, bu yaratmadır, halk'tır. Yine, bir Yaratıcı'nın varlığına, ruhun varlığıyla istidlâl edilir ki, bu da hidâyettir. İşte burada Cenâb-ı Hak, önceki ayette *"halketmek"* delilinden-ki bu, O'nun, *"De ki: "İlkin yaratıp da sonra onu iâde edecek olan kimdir?"* (Yunus, 34) ayetidir,- bahsedince bunun peşinden hidayet delilini getirmiştir.

Bil ki, bedeni yaratmanın maksadı, ruh için, hidâyetin tahakkuk etmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah sizi analarınızın karınlarından, kendiniz hiçbir şey bilmiyorken, çıkardı. Size, şükredesiniz diye kulaklar, gözler, gönüller verdi. Ta ki şükredesiniz"* (Nahl, 78) buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın, bedeni, bilgileri ve ilimleri kazanabilmesi için bir vasıta olarak yarattığına ve ona duyu organları verdiğine delâlet etme bakımından, adeta sarih bir ifâde gibidir. Hem bedenî haller, neticesi, bir şeyi yemeden ve dokunulacak şeylerden zevk almaya varan değersiz şeylerdir. Ama, ruhanî haller ve ilâhî bilgilere gelince, bunlar, olmaktan ve bozulmaktan korunmuş, ebedî ve kesintisiz bakî olan mükemmelliklerdir. Böylece biz, yaratmanın, hidayete tâbi olduğunu ve en yüce maksadın hidâyetin tahakkuk etmesi olduğunu anlamış olduk.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki, akıllar daima değişkendir. Hakka ulaşmaksa, zordur. Fikirler, karmakarışıktır ve pek az kimse hariç, hiç kimse yanılmaktan ve hataya düşmekten kurtulamamıştır. Binâenaleyh, hidâyetin ve hakka ulaşmanın, ancak Allah (c.c)'ın yardımı, hidâyeti ve irşâdı ile olması, tahakkuk etmesi gerekir. İşte bu işin zorluğundan dolayı, **Hz. Musa** (a.s), kadîm olan kelâmı dinledikten sonra, *"Rabbim, benim göğsüme genişlik ver"* (Tâhâ, 25) demiştir. Herkes, hidâyeti

ister, dalâletten ise kaçınır. Ama ne var ki, ekserî insan, dalâlete düşmüştür. Bütün bunlar, hidâyetin, ilmin ve marifetin, ancak Allah'dan olduğuna delâlet eder.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki, hidâyet ya hakka da'vet demektir, yahut da o bilgiyi elde etmek demektir. Her iki duruma göre de biz, hidâyetin, beşerî derecelerin en kıymetlisi olup, gerçek mutlulukların en yücesi ve bunun, Allah'dan olduğuna işaret etmiştik. Putlara gelince, bunlar, hakka davet etmede, doğruya ulaştırmaya da hiçbir tesiri bulunmayan cansız nesnelerdir. Böylece, dünya ve ahiretteki bütün hayırlara ulaştıranın ruh ve bedendeki mükemmelliklerin tamamına irşâd edenin Allah olduğu; putların ise, bu hususta hiçbir tesiri ve etkisi olmadığı sabit olmuş olur. Bu böyle olunca, putlara ibâdetle meşgul olmak, katıksız bir cehâlet ve sırf akılsızlık olur. İşte, bu istidlâl hususunda söylenebilecek söz budur.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc, şöyle demiştir: "Arapça'da, aynı manada olmak üzere, هَدَيْتُ إِلَى الْحَقِّ – هَدَيْتُ لِلْحَقِّ "Hakka ilettim" denilir. Allah Teâlâ, bu iki kullanılışı da, قُلِ اللّٰهُ يَهْدِى لِلْحَقِّ أَفَمَنْ يَهْدِىٓ إِلَى الْحَقِّ "*De ki: "Hakka hidayet edecek ve ona iletecek Allah'dır (...)*" ayetinde göstermiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın أَمَّنْ لَّا يَهِدِّىٓ "*yoksa, kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?*" ayeti, altı şekilde okunmuştur:

1) **İbn Kesir, İbn Amir** ve **Nâfi**'nin ravisi **Vers,** yâ'nın ve he'nin fethası ve dâl'ın da şeddesiyle لَا يَهَدَّي **(layeheddî)** şeklinde okumuşlardır ki, bu **Ebû Ubeyde** ve **Ebu Hâtim**'in tercih ettiği kıraattır. Buna göre bu kelimenin aslı يَهْتَدِي **(yehtedî)** şeklinde olup, tâ dal'a çevrilmiş, dal dala idğâm edilmiş, idğâm edilen tâ'nın fethası, hâ'ye verilmiştir.

2) **Nâfi,** he'nin sükunu, dal'ın şeddesiyle لَا يَهْدَّي şeklinde okumuştur ki, bu okuyuşa göre tâ dal'a çevrilmiş, dal dala idğâm edilmiş ve he de, olduğu üzere, sakin olarak bırakılmıştır. Böylece **Nâfi**'nin kıraatine göre, kıraat imamlarının tıpkı يَخِصِّمُونَ (Yasin, 49) kelimesinde iki sâkini aynı anda cem etmeleri gibi, iki sâkinin arası cem edilmiş olur. **Ali İbn İsa,** bunun **Nâfi**'e nisbet edilen bir hata olduğunu söylemiştir.

3) **Ebû Amir,** işbâsız, he'nin fethasına işâretle okur ki, bu, şeddesiz okumayı tercih ederek, kendi asıl görüşü üzere fetha ile cezm arasında "ihtilâs" ile okumadır. **Ali İbn İsa, Nâfi**'nin doğru okuyuş şekli budur, demiştir.

4) **Asım,** yâ'nın fethası, he'nin kesresi ve dal'ın şeddesiyle لَا يَهِدَّي şeklinde okumuştur. O, iki sâkinin bir arada bulunmasından kaçınmak için böyle okumuştur. Bu okuyuşa göre, he'nin sükûnu kesre olarak harekelenmiştir.

5) **Hammâd** ve **Yahyâ b. İbn Adem** de, **Asım'ın ravisi Ebu Bekr**'den alarak, yâ'nın ve he'nin kesresiyle يَهِدِّي **(yehiddî)** şeklinde okumuşlardır ki, buna göre, kesre

kesreye tâbı kılınmışlardır. Bunun نَسْتَعِينُ وَنَعْبُدُ ifâdelerini, نَسْتَعِينُ وَنَعْبُدُ şeklinde okuyanların lehçesi olduğ ileri sürülmüştür.

b) **Hamza** ve **Kisaî**, hê'nin sükunu ve şeddesiz dal ile, يَهْتَدِي manasında olmak üzere يَهْدِي şeklinde okunmuşlardır. Araplar, يَهْتَدِي manasında يَهْدِي derler. Nitekim, Arapça'da, اهْتَدَى manasında, هَدَيْتُهُ فَهَدَى denilir. Yani, هَدَيْتُهُ فَاهْتَدَى "Ona yol gösterdim, o da hidâyete erdi" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayetle ilgili şöyle bir müşkil bulunmaktadır: Bu ayetteki **şürekâ**'dan maksat, putlardır. Halbuki onlar, hidâyeti kabul edemeyen cansız varlıklardır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın أَمَّنْ لَا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدَى *"yoksa. hidâyet verilmedikçe kendi kendine doğru yolu bulamayan mı?"* ifâdesi, bunlar hakkında nasıl uygun düşer?

Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ (Yunus. 34) ayetindeki **şürekâ** ile putların; قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي (Yunus. 35) ayetindeki **şürekâ** lafzı ile de, küfrün ve dalâletin önderleriyle, küfre ve dalâlete davet edenlerin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ı bırakıp bilginlerini, râhiplerini (...) tanrılar edindiler..."* (Tevbe. 31) ayetidir. Bununla, Hak Subhanehû ve Teâlâ'nın, aklî ve naklî deliller ortaya koymak suretiyle, insanları hak dine iletmiş olmasıdır. Ama, o davetçiler ve küfrün önderlerine gelince onlar, Allah'ın kendilerini hakka ilettiği kimseler hariç, hiç kimseyi hidâyete erdiremezler. O halde, Allah'ın dinine tutunmak, o cahillerin sözünü kabul etmekten daha uygun olur.

2) Müşrikler, o cansız varlıkları ilâh edinince, pek yerinde olarak, o cansız varlıklar hakkında, tıpkı bilen, akleden kimselere yapılan hitâb gibi hitâbda bulunulmuştur. Baksana, Cenâb-ı Hak, onlar birer cansız varlıklar oldukları halde, *"Allah'ı bırakıp taptığınız putlar da sizin gibi kullardır.."* (Arâf, 194) ve "Eğer onlara, dua ederseniz,duanızı işitmezler" (Fâtır, 14) buyurmuştur. Böylece, putlar hakkında da tıpkı, aklı olan kimseler hakkında kullanılan tabirleri kullanmıştır. İşte burada da, her ne kadar durum aslında öyle olmasa dahi, Allah o putları, akleden, anlayabilen kimselerin sıfatlarıyla nitelemiştir.

3) Biz, bu kelamda, takdir yaparız. "Buna göre, "O putlar, hidâyet edebilecek durumda olsaydı bile, onlar ancak, onları başkaları hidayete erdirdikten sonra, kendileri dışındakileri hidâyete erdirebilirler" demektir. Binâenaleyh biz, ayet-i kerimeyi, böylesi takdirî bir manaya hamledersek, bu soru zâil olmuş olur.

4) Hayat ve aklın olabilmesi için, bize göre bünye (beden) şart değildir. O halde o putlar, birer taş ve birer kütük olmaları halinde de, hayâtı ve aklı kabûle müsaittirler. Böyle olması halinde Allah Teâlâ'nın onları, düşünebilen birer canlı kılması, sonra da onların, başkalarını hidâyetle meşgul olmaları düşünülebilir.

5) **Hüdâ** (hidâyete iletmek) kelimesi, nakil ve hareket etmek, demektir. Nitekim, kadın kocası tarafına geçtiğinde, هُدِيَتِ الْمَرْأَةُ إِلَى زَوْجِهَا هُدىً "Kadın, kocasına götürüldü" denilir. Harem-i Şerif'e gönderilen davarlara (deve-sığır-koyun) da **hedy** denilir. Hediyye de, birisinden bir başkasına geçtiği için, bu adı almıştır. Ve yine, zayıflığından ve yalpalamasından dolayı, iki kimse arasında onlara yaslanarak yürüyen kimse hakkında da جَاءَ فُلاَنٌ يُهَادِي بَيْنَ اثْنَيْنِ denilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Cenâb-ı Hakk'ın اَمَّنْ لاَيَهِدِّىْ اِلاَّ اَنْ يُهْدٰى ifâdesinin manasının, "O, bir yere iletilip götürülmediği müddetçe, herhangi bir yere gidemez..." şeklinde olması muhtemeldir. Böyle olması halinde bununla o putların, cansız olduklarına, hayat ve kudretten yoksun olduklarına işârette bulunulmuş olur. Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirlere bu açık delili izah edince, akıl sahiplerini, onların bu bozuk yollarından ve batıl sözlerinden hayrette bulunmaya davet ederek, فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ *"Nasıl (böyle) hükmediyorsunuz?"* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا يَتَّبِعُ اَكْثَرُهُمْ اِلاَّ ظَنّاً *"Onların çoğu, (kuru bir) zandan başka bir şeye tâbi olmazlar "* buyurmuştur. Bu hususta şu iki mana verilebilir:

a) "Onların ekserisi, Allah'ı kabul edip, O'nu inkâr etmeleri hususunda, ancak bir zanna tâbi olurlar. Çünkü bu, onlara göre bir aklî delile dayanmayan, tam aksine atalarından duydukları bir sözdür" demektir."

b) "Onların ekserisi, "Putlar, ilâhtırlar ve onlar, Allah katında bizim şefâatçilerimizdir" şeklindeki sözleri hususunda, sadece zanna tâbi olurlar" demektir. Birinci görüş daha kuvvetlidir. Çünkü ikinci görüşe göre ayetteki **"ekser"** kelimesini, "hepsi" manasına almamız gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّ الظَّنَّ لاَ يُغْنِى مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً *"Hakikatte, zan ise gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez"* buyurmuştur. Bununla ilgili olarak şu iki mesele bulunur:

BİRİNCİ MESELE
Bu Ayeti Kıyasın Aleyhine Delil Sayanlar

Kıyası kabul etmeyenler bu ayete tutunarak, "kıyas ile amel etmek, zan ile amel etmektir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hakikatte zan ise, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez"* ifâdesinden dolayı kıyasın caiz olmaması gerekir" demişlerdir.

Kıyası kabul edenler de, buna cevap vererek şöyle demişlerdir: "Kıyasla amel etmenin 'vâcib' olduğuna delâlet eden delil katî değildir. Öyleyse, kıyasla amel etmenin vâcib olduğu, malûm olmuş olur. O halde kıyasla amel etmek zanna değil, kesin bilgiye dayanmış olur."

İstidlâlde bulunanlar ise, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Şayet, kıyastan elde edilen hükmün, Allah'ın bir hükmü olduğu bilinmiş olsaydı, o zaman, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir"*

(Maide, 44) ayetinden dolayı, kıyasla amel etmemek bir küfür olmuş olurdu. Durum böyle olmadığına göre, kıyasla amel etmek bâtıl olmuş olur." Kıyası kabul etmeyenler, bu delilden şu delile geçmişlerdir: "Kıyastan elde edilen hükmün, Allah'ın hükmü olduğu ya kesin olarak, yahut zannî olarak bilinir. Yahut da bu, ne zannî ne de katî olarak bilinemez. Birincisi, yanlıştır; aksi halde, onunla hükmetmeyen, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.."* (Maide, 44) ayetinden dolayı kâfir olur. Halbuki ittifakla, bu böyle değildir. İkincisi de bâtıldır, zirâ Cenâb-ı Hakk'ın *"Hakikatte zan ise, gerçek karşısında hiçbir şey ifade etmez"* buyruğundan dolayı, zan ile amel etmek caiz değildir. Üçüncüsü de bâtıldır, zira bu hüküm ne kesin, ne de zannî olmayınca, bu sırf hevâdan kaynaklanan bir şey olmuş olur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra, arkalarından öyle kötü bir nesil geldi ki, namazı bıraktılar, şehvetlerine ve hevalarına uydular"* (Meryem, 59) ayetinden dolayı batıl olmuş olur."

Kıyası kabul edenler ise, buna şöyle cevap vermişlerdir: Bu delilin neticesi umûm ifâdelere tutunmaya dayanır. Umum ifadelere tutunmak da, sadece zan ifâde eder. Binâenaleyh, umûm ifadeler, zanna tutunmaktan men etmeye delâlet edince, umum ifadelerin, kendilerine tutunmaktan men etmeye delâlet etmiş olmaları gerekir. Varlığı, yokluğuna götüren şey ise, alınamaz, terkedilir.

İKİNCİ MESELE Bu ayet, itikadî meseleler hususunda, inancı zannî olup da katî ve kesin olmayan herkesin mü'min olamayacağına delâlet eder.

Buna göre şayet, "ehl-i sünnetin, "İnşaallah Allah dilerse, mü'minim" şeklindeki sözleri, katiliğe mani bir sözdür. Binâenaleyh, onların kâfir olmaları gerekir" denilirse, biz deriz ki:

Bu, şu bakımlardan zayıftır:

a) **Şafiî** (r.h)'nin mezhebine göre iman, itikâd, ikrâr ve amel toplamından ibârettir. Şekk, bu amellerin Allah'ın emrine uygun olup olmadığı hususundadır. Binâenaleyh, mahiyetin cüzlerinin biri hakkındaki şekk, o mahiyetin tamamında şekk ve şüphe edilmesini gerektirmez.

b) **Şafiî**'nin, "Eğer Allah dilerse" sözünden maksadı, ölürken imanın bekâsıdır.

c) Bundan maksat, nefsi kırmak ve tevazû göstermektir. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

وَمَا كَانَ هَٰذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ
مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

"Bu Kur'ân Allah'dan başkasının uydurması değildir. O ancak kendinden evvelki kitapları tasdik ve kitâbı tafsîl etmektedir. Onda şüphe edilecek hiçbirşey yoktur. Alemlerin Rabbindendir o. Yoksa onu, kendiliğinden uydurdu mu, diyorlar? De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyor iseniz, siz de onun benzeri bir sûre getirin. Allah'dan başka gücünüzün yettiği kim varsa onları da çağırın! Hayır onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz tefsirine vâkıf olamadıkları şeyi yalanladılar. Onlardan evvelkiler de böyle tekzîb etmişlerdi. İşte bak, o zalimlerin sonu nice olmuştur"

(Yunus, 37-39).

Bu kısımla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bu Kısmın Daha Önceki Ayetlerle Münasebeti

Bil ki biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ona Rabbinden bir mucize indirilse ya!" derler"* (Yunus, 20) ayetinin tefsirine başlarken, müşriklerin, Kur'ân'ın bir mucize olmadığına, **Hz. Muhammed**'in, o Kur'ân'ı kendiliğinden uydurarak ortaya koyduğuna inandıkları için bunu söylediğini belirtmiştik. Allah Teâlâ, işte bu söze pekçok cevaplar vererek, bu cevap ve izahlar, anlattığımız ve izah ettiğimiz sıraya göre, buraya kadar da devam etmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak bu makamda, **Hz. Muhammed**'in bu Kur'ân'ı getirmesinin, Allah'a bir iftira tarzında olmadığını, onun, kendisi katından, peygamberine inen bir vahiy olduğunu beyân buyurarak bu sözünün doğruluğuna أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ *"Yoksa onu, kendiliğinden uydurdu mu, diyorlar? De ki: "Öyleyse siz de onun benzeri bir sûre yapın bakalım!"* ayetiyle hüccet getirmiştir. Bu, o Kur'ân'ın, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e Allah katından nazil olan bir mucize olduğuna, onun, iftira ve uydurulmuş olmaktan berî olduğuna delâlet eder. İşte, bu ayetler arasındaki münasebet hususunda beyan edilen gerçek tertip budur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا كَانَ هَٰذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ *"Bu Kur'ân, Allah'dan başkasının uydurması değildir"* buyruğu hususunda, şu iki izah yapılabilir:

a) أَنْ يُفْتَرَىٰ kelimesi masdar hükmündedir. Buna göre mana, "Bu Kur'an,

Allah'dan başkası tarafından uydurma değildir" şeklinde olur. Bu tıpkı senin, "Bu söz, ancak yalandır!" demen gibi olur.

b) اَنْ يُفْتَرٰى kelimesinin başındaki en edâtı burada, **lâm** manasını ifâde edebilir. Buna göre ayetin takdiri, مَاكَانَ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِيُفْتَرٰى مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ "Bu Kur'ân, Allah'dan başkası tarafından uydurulmak için değildir, böyle bir şey yakışık almaz" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُوْنَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً *"Mü'minlerin hepsinin (topyekün) savaşa çıkmaları münasip değildir.."* (Tevbe, 122) ve مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِيْنَ *"Allah mü'minleri sizin üzerinde bulunduğunuz (şu halde) bırakacak değildir... Allah size gaybı da bildirecek değildir"* (Âl-i, İmrân, 179) ayetleri gibidir. Yani, "Onların böyle yapması yakışık almadığı gibi, uydurulmuş olmak da Kur'ân'a yakışmaz" demektir. Bu da "Kur'an'ın sıfatı, Allah adına uydurulması mümkün olan bir şeyin sıfatına benzemez. Zira uydurulan şey, beşerin yapabileceği bir şeydir. Halbuki Kur'ân, beşerin kadir olamayacağı bir mucizedir" anlamındadır. "İftirâ" Arapların, bir kimse deriyi kesmeye kadir olduğunda söylemiş oldukları فَرَيْتُ الْاَدِيْمَ "Deriyi kestim..." tabirinden **İftial** vezninde bir masdardır. Daha sonra, bu kelime, yalan hakkında kullanılır olmuştur. Bu, Arapların, اِخْتَلَقَ فُلَانٌ هٰذَا الْحَدِيْثَ "Falanca, şu sözü uydurdu" ifâdesini, yalan söylemek hakkında kullanmaları gibidir. Buna göre bu sözün neticesi, "Bu Kur'ân'a Allah (c.c)'dan başkası kadir olamaz..." şeklinde olur. Daha sonra Cenab-ı Hak, bu davasına dair şu hüccetleri zikretmiştir:

Kur'ân'ın Daha Önceki Kitapları Tasdiki

Birinci hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın وَلٰكِنْ تَصْدِيْقَ الَّذِىْ بَيْنَ يَدَيْهِ *"O, ancak kendinden evvelki kitapları tasdik etmektedir"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bu delil birkaç yönden izah edilebilir:

a) **Hz. Muhammed** (s.a.s), öğrenim için herhangi bir belgeye seferde bulunmamış olan bir ümmî idi. Mekke ise, ülemâ yatağı değildi. Orada, ilmî kitaplarla ilgili hiçbir şey yok idi. Buna rağmen, **Hz. Muhammed** (s.a.s), bu Kur'an'ı getirdi ve bu Kur'ân, evvelki kavimlerin kıssalarını da ihtiva ediyordu. Öte yandan müşrikler ise, **Hz. Muhammed'e** son derece düşman idiler. Binâenaleyh, Kur'ân'ın ihtiva ettiği bu kıssalar, şayet **Tevrat** ve **İncil**'dekilere muvafakat etmeseydi, onlar, bunu tenkit eder, tenkitlerinde son derece aşırı giderler ve: "Sen bu kıssaları aslına uygun olmaksızın bildiriyorsun.." derlerdi. Binâenaleyh, onların onu tenkide ve onun durumunu kınamaya son derece haris olmalarına rağmen, onlardan hiç kimse böyle bir şey söylemeyince, biz, Hz. Peygamber'in **Tevrât** ve **İncil**'i mütâlâa etmediği, onları öğrenmek için hiç kimseye talebelik yapmamış olduğu halde, o kıssaları **Tevrât** ve **İncil**'dekilere uygun olarak bildirmiş olduğunu anlamış oluruz. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bütün bunları, Allah'dan almış olduğu vahiy ile haber verdiğine delâlet eder.

b) Allah tarafından indirilen kitaplar O'nun, Bakara Sûresi'ndeki اَوْفُوْا بِعَهْدِىْ اُوْفِ بِعَهْدِكُمْ (Bakara, 40) ayetinin tefsirinde de tafsilatlı bir biçimde ele aldığımız gibi,

Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğine delâlet etmişlerdir. Durum böyle olunca, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in gelmesi, o kitaplarda bulunan **Hz. Muhammed**'in geleceğine dair müjdeyi tasdik etmiş olur. Böylece bu, kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibâret olmuş olur.

c) Hz. Peygamber (s.a.s), Kur'an'da, gelecekle ilgili pekçok şeyden bahsetmiştir. Ve bu şeyler de, o haberlere uygun olarak tahakkuk etmişlerdir. Bunlar, meselâ Cenâb-ı Hakk'ın *"Elif. lâm. mîm. Rumlar mağlub oldu..."* (Rum, 1-2); *"Andolsun ki Allah, Resûlünün gördüğü rüyanın gerçek olduğunu tasdik etmiştir"* (Fetih, 27) ve *"Allah, içinizden iman edip de güzel amel işleyenlere yemin ile vaadetti ki, (...) onları da yeryüzünde muhakkak (müşriklerin) yerine geçirecek..."* (Nur, 55) ayetlerinde bahsedilen hususlardır. Bu, gelecekte vukû bulacak gaybî şeylerden haber vermenin, ancak Allah tarafından gelen bir vahiy ile gerçekleştiğine delâlet eder ki, bu da kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibaret olmuş olur. Binâenaleyh, ilk iki madde, geçmişten haber verme; üçüncü madde, gelecekten haber verme olup, bunların tamamı, kendisinden öncekileri tasdik etmeden ibaret olmuş olur.

Kur'ân'ın Kitabı Tafsil Etme Vasfının Manası

İkinci hüccet: Cenâb-ı Hakk'ın وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ *"ve kitâbı tafsîl etmedir"* ayetinin ifâde ettiği hususdur.

Bil ki, alimler, Kur'ân'ın hangi yönden mucize olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları, "O, geçmiş ve gelecekteki gaybî haberleri ihtivâ etmiş olması bakımından mucizedir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, ancak kendisinden evvelkileri tasdik etmektedir"* tavsifinden kastedilen hususdur" derken, bazıları da, "Kur'ân pekçok ilimleri ihtivâ etmiş olması bakımından mucizedir ki, işte Cenâb-ı Hak buna da, *"her şeyin tafsilidir"* (Yusuf, 111) ayetiyle işaret etmiştir.

Bu konudaki sözün özü şudur: İlimler, ya dinî olur, ya da dinî olmaz. Birincisinin, ikincisinden daha kıymetli; daha yüce ve daha şerefli olduğunda şüphe yoktur. Dinî ilimlere gelince bunlar, ya akâid ve dinler ilmi, yahud da, ameller ilmi olur. Akâid ve dinler ilmi, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü bilip tanımaktan ibarettir. Allah'ı bilip tanımak ise, O'nun zâtını, celâl sıfatlarını, ikrâm ve cemâl sıfatlarını, fiillerini, hükümlerini, isimlerini bilip tanımaktan ibarettir. Kur'ân, bütün bu meselelerin delillerini, tafsilatını, hiçbir kitabın kendisiyle boy ölçüşemeyeceği, hatta tasnif edilen hiçbir şeyin kendisine yaklaşamayacağı bir tarzda ihtivâ etmiştir. Ameller ilmine gelince bu, ya zâhiri alâkadar eden mükellefiyetler ilminden ki bu, fıkıh ilmidir ve yine bütün fukahanın da konularını Kur'ân'dan istinbât ettikleri malumdur; yahut da bâtını temizleme, kalbin eğitilmesi ile ilgili ilim olur ki, Kur'ân'da bu ilmin konuları, nerdeyse başkasında bulunamayacak kadar yer almıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen kolaylığı tut. İyiliği emret. cahillerden yüz çevir..."* (Arâf, 199) ve *"Şüphesiz ki Allah adâleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder. Taşkınlığı, kötülüğü, münkeri, zulüm ve tekebbürü nehyeder"* (Nahl, 90) ayetlerinde bahsedilen hususlar gibidir. Böylece Kur'ân'ın, bütün kıymetli ilimlerin, onların aklî olanının, naklî

olanının diğer kitaplarda bulunması mümkün olmayacak bir biçimde açıklamasını ihtivâ ettiği sabit olmuş olur. Böylece de Kur'ân, bir mucize olmuş olur ki, işte buna Cenâb-ı Hak, *"ve kitabı tafsil etmektedir..."* ifadesiyle işâret etmiştir.

Kur'ân'da Şüphe Bulunmaması

Cenab-ı Hakk'ın لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ الْعَالَمِينَ *"Onda şüphe edilecek hiçbir şey yoktur"* ayetine gelince, bunu da şu şekilde izah edebiliriz: Pekçok ilimler ihtiva eden uzun bir kitap, haliyle, bazı tenakuzlar ihtiva eder. Kur'ân'ı Kerim, bundan uzak ve berî olduğu için,onun Allah katından vahiy ile indirilmiş bir kitap olduğunu anlamış oluruz. Bunun bir benzeri de, *"Eğer o, Allah'dan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulunurdu"* (Nisa. 82) ayetidir.

Bil ki Allah Teâlâ, bu ayetin başında, Kur'ân'ın Allah adına uydurulmuş bir kelâm olmasının, Kur'ân'ın ne haline, ne de vasfına yakışmayan bir şey olduğunu belirtip, bu hususta da biraz önce bahsettiğimiz iki çeşit delil getirince, söze yine, inkarî manada olan istifhâmla başlayarak, أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ *"Yoksa onu, kendiliğinden uydurdu mu diyorlar?"* buyurmuştur.

Kur'ân'ın Meydan Okuması

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın uydurulmuş olması iddiasının aslı esası olmadığına dair başka bir delil getirerek, قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ *"De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyor iseniz, siz de onun benzeri bir sûre yapın!.."* buyurmuştur. Burada birkaç soru sorulabilir:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin Bakara Sûresi'nde مِّن مِّثْلِهِ (Bakara. 23); burada da بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ buyurmuştur?

Cevap: Hz. Muhammed (s.a.s), hiç kimsenin talebesi olmayan ve herhangi bir kitap karıştırmayan ümmî bir insandı. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, Bakara Sûresi'nde *"Haydi öyle ise, onun gibi birisi tarafından bir sûre getirin"* (Bakara. 23) buyurmuştur. Yani, "talebe olmamak ve ilimlerle meşgul olmamak bakımından **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e denk bir kimse, bu sûreye denk bir sûre getirsin (getirebilirse...)" demektir. Bu hususta acziyet ortaya çıkınca, Kur'ân-ı Kerim'in de mucize olduğu ortaya çıkmış olur ki, bu ifâde, bu sûrenin kendisinin bir mucize olduğuna delâlet etmeyip, böylesi bir sûrenin, talebe olmamış ve eğitim görmemiş **Hz. Muhammed** (s.a.s) gibi bir insandan zuhûr etmesinin bir mûcize olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hak, daha sonra bu sûrede, benzerinin getirilmesi istenen o sûrenin kendisinin mûcize olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü insanlar ne kadar eğitilseler, mütalâa etseler ve tefekkürde bulunsalar, onların bu sûreye denk düşecek bir tek sûre getirmeleri mümkün değildir. İşte bundan ötürü, Cenâb-ı Hak bu sûrede, *"Öyleyse... onun benzeri bir sûre getirin"* buyurmuştur. Meydan okuma (tahaddî) ve Kur'ân'ın mûcize oluşunu ortaya koyma hususunda, bunun hayranlık verici bir sıra ve tertib olduğunda şüphe yoktur.

Tehaddîye Konu Teşkil Eden Sûrenin Nasıl Bir Sûre Olduğu

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, "*Öyleyse onun benzeri bir sûre yapın...*" buyruğu, büyük-küçük Kur'ân'ın bütün sûrelerini mi içine alır, yoksa sadece büyük sûrelerle mi ilgilidir?

Cevap: Bu ayet, Yûnus Sûresi'nde yer almaktadır ve Yûnus Sûresi Mekkî'dir. O halde kastedilen, bu Yûnus Sûresi gibi bir sûrenin getirilmesidir. Çünkü kendisine işaret edilebilecek en yakın sûre budur.

Tehaddî Konusunda Mutezile'yi Red

Üçüncü soru: Mutezile bu ayeti Kur'ân'ın mahlûk olduğuna delil getirerek şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), Araplara Kur'an ile meydan okumuştur. Meydan okumak (tehaddî), onlardan bu Kur'ân gibisini getirmelerini söylemelerini istemek demektir. Binâenaleyh onlar bundan aciz oldukları zaman Kur'ân'ın, kendisinin doğruluğunu göstermek için, Allah tarafından indirilmiş bir hüccet olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ise ancak, onun gibisinin getirilmesinin, bir nebze de olsa yapılabilmesi mümkün olduğu takdirde yerinde bir teklif olur. Binâenaleyh eğer Kur'ân-ı Kerim kadîm olmuş olsaydı, o zaman kadîm olan gibisini getirmek-yapmak, aslında imkânsız olurdu. Bundan dolayı da Kur'ân ile meydan okumanın doğru olmaması gerekirdi."

Cevap: Kur'ân, hem Allah'ın zâtı ile kâim, kadim (kelâm) sıfatına, hem de bizim (okurken) telaffuz ettiğimiz şu harflere ve seslere verilen müşterek bir isimdir. Dolayısıyla bu harf ve seslerden meydana gelen o kelimelerin muhdes ve mahluk olduğunda bir münakaşa yoktur. O halde, Kur'ân ile meydan okuma, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı ile kâim olan kadim (kelam) sıfatı hususunda değil, bu harfler ve seslerden meydana gelen kelimeler hususunda yapılmaktadır.

Allah Teâlâ'nın وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "*Eğer doğru söylüyorsanız, Allah'dan başka gücünüzün yettiği kim varsa, onları da çağırın*" ifâdesinden maksad, yapabilecekler ise, bu karşı koyuşu (meydan okumaya cevap verişi) nasıl yapabileceklerini onlara öğretmektir. Bunu şöyle izah edebiliriz: Bir topluluk, yardımlaşıp birbirlerine destek olduklarında, onların bu birçok aklı, tek bir akıl gibi olur. Binâenaleyh bütün bu akıllar tek bir şeye yöneldiğinde, bunların toplamı, herbirinin ayrı ayrı yapamayacağı şeyleri yapmaya kâdir olur. Dolayısıyla Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Farzedin ki sizin bir veya iki aklınızın, Kur'ân'a muâraza etmeye gücü yetmez. O halde, biraraya gelinîz ve birbirinize bu muâraza hususunda yardımcı olun. Siz, birlikte hareket ettiğinizde de, tek başınıza olduğunuzda da böylesi bir muârazadan âciz olduğunuzu anladığınıza göre, bunun yani Kur'ân'a muâraza etmenin imkânsız oluşunun, ancak insan gücünün buna yetmediğinden dolayı olduğu ortaya çıkar. Böylece de, bu Kur'ân'ın bir insan işi değil, Allah'ın işi olduğu ortaya çıkmış olur.

Kur'ân'ın Tehaddisi Altı Merhalede Olmuştur

Bil ki anlattığımız şeylerle, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, Kur'an ile meydan okuyuşunun altı merhalede olduğu anlaşılıyor. Bunlardan:

Birincisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onlara, Kur'ân'ın bütününün benzerini getirme hususunda meydan okumasıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"De ki: "Andolsun insanlar ve cinler şu Kur'ân'ın benzerini getirmek için bir araya toplansa, yekdiğerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini yapamazlar"* (İsrâ, 88) ayetinde ifâde edildiği gibidir.

İkincisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, bu sûrenin benzerini getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"De ki: "O halde haydi siz de onun gibi on sûre getirin, velev düzme ve uydurma olsun"* (Hûd, 13) buyurmuştur.

Üçüncüsü, o kâfirlere tek bir sûrenin benzerini getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Öyle ise onun benzeri bir sûre getirin"* (Bakara, 23) buyurmuştur.

Dördüncüsü, Hz. Peygamber (s.a.s)'in onlara, Kur'ân'ın benzeri bir söz getirmeleri hususunda meydan okumasıdır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Öyleyse onlar, onun gibi bir söz getirsinler "* (Tûr, 34) buyurmuştur.

Beşincisi, bütün bu dört merhalede, onlardan talebe olmama ve herhangi bir öğrenim görmeme bakımından **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e denk birisinin, bu muarazayı yapmasının (Kur'ân'ın benzerini getirmesi) istenmesidir. Yûnus Sûresinde (bu ayette), ister bir öğrenim görmüş, ister görmemiş olsun, onlardan herhangi birisinin, benzer tek bir sûre getirerek, meydan okumaya karşılık vermesi istenmiştir.

Altıncısı: Geçen bütün merhalelerde, Hz. Peygamber (s.a.s) insanlardan herbirine; bu altıncı merhalede ise insanların topuna birden meydan okumuş ve buna karşılık verebilmeleri için, biribirlerine destek olma fırsatı da vermiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Eğer doğru söylüyorsanız, Allah'dan başka gücünüzün yettiği kim varsa onları da çağırın"* buyurmuştur. Bu ayette ifâde edilen, meydan okuma merhalelerinin en sonuncusudur. İşte bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'in mûcize olduğunu isbat hususunda getirdiği delillerin tamamıdır.

Kur'ân'ın Başlıca Özellikleri

Daha sonra Allah Teâlâ, onların, hangi sebepten ötürü Kur'ân'ı tekzîb ettiklerini de belirterek, بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ *"Hayır, Onlar ilmini kavrayamadıkları ve henüz tefsirine vakıf olamadıkları şeyi yalanladılar "* buyurmuştur. Bil ki bu ayet, bazı manalara gelebilir:

Kıssaların Belli Başlı Gayeleri

Birinci izah: Onlar, her ne zaman bir kıssa duyup dinleseler, "Bu kitabta, sadece evvelki milletlerin efsâneleri ve masalları var" dediler ve bu kıssalardan maksadın,

bizzat anlatılmaları değil, anlatılmalarının ötesinde diğer bazı şeyler olduğunu kestiremediler.

Bu diğer şeylerden **birincisi**, Cenâb-ı Hakk'ın, âlemde tasarruf edebildiğinin ve âlemdeki azizleri (üstün olanları) zillete, zelil olanları da izzete geçirebildiğinin ortaya konulmasıdır ki, bu, mükemmel bir kudretin varlığına delâlet eder.

İkincisi, bu kıssaların, insanın, dünyanın ebedî olmadığını, hareket halindeki herşeyin, sonunda sükûna ereceğini, var olan herşeyin sonunda fâni olacağını, onlar sâyesinde anlaşıldığı için, ibret almaya vesile olmalarıdır. Böylece insan, kalbini dünya sevgisinden uzaklaştırır ve ahireti isteme hususundaki arzusunu kuvvetlendirir. Nitekim Hak Teâlâ, "*Andolsun, onların kıssalarını açıklamada sâlim akıl sâhipleri için birer ibret vardır*" (Yûsuf, 111) buyurmuştur.

Üçüncüsü de şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) geçmiş milletlerin kıssalarını, hiçbir öğretim görmeksizin, tahrif etmeden ve değiştirmeden (yani dosdoğru olarak) anlatınca bu, Kur'ân'ın Allah katından bir vahiy olduğuna bir delil olmuş olur. Nitekim Hak Teâlâ, Şuarâ Sûresi'nde kıssaları anlattıktan sonra, "*O (Kur'ân) muhakkak ve muhakkak âlemlerin Rabbi tarafından indirilmiştir. Onu Rûhu'l-Emin, inzâr edicilerden olasın diye, senin kalbine manası açık Arapça bir dil ile indirmiştir*" (Şuarâ, 192-194) buyurmuştur.

İkinci izah: Müşrikler, bazı sûrelerin evvelindeki hurûf-u mukattaa'yı dinleyip, onlardan hiçbirşey anlamayınca, Kur'ân hakkında kötü zanna düştüler. İşte Allah Teâlâ onların bu zannını, "*Sana kitabı indiren O'dur. Ondan bir kısım ayetler muhkemdir ki bunlar kitabın anası (temeli)dir. Diğer bir kısmı da müteşâbihdirler...*" (Al-i İmrân, 7) buyurarak cevaplamıştır.

Üçüncü izah: O kâfirler, Kur'ân'ın parça parça (inip) ortaya çıktığını gördüler. Bu, onların kötü tenkidlerine sebeb oldu. Onlar "Ona, Kur'ân toptan indirilmeli değil miydi?" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onların bu düşüncelerini, "*Biz, onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (yaptık, kısım kısım indirdik)* (Furkan, 32) diyerek cevaplandırmıştır. Biz, bu cevabı Furkân Sûresinde tafsilatlı olarak izah ettik.

Dördüncü izah: Kur'ân, haşr ve neşrin olacağını gösteren delillerle doludur. Müşrikler, hisler âlemine (madde âlemine) alışmışlardı. Bundan dolayı, ölümden sonraki hayatın olabileceğini çok uzak görüyorlardı ve bu onların kalblerinde bir türlü yer etmiyordu. Bundan dolayı **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, bütün bunları bir yalan ve uydurma olarak söylediğini sanıyorlardı. Bunun için Allah Teâlâ, âhiret inancının doğruluğunu, birçok kesin delil ile ortaya koymuştur.

Beşinci izah: Kur'ân-ı Kerim, namaz, zekât ve diğer ibadetlerle ilgili emirlerle dopdoludur. Müşrikler ise: "Âlemlerin ilahının, ne bize, ne de bizim taatlarımıza ihtiyacı yoktur ve Allah Teâlâ, faydasız birşeyi emretmekten son derece yüce ve münezzehtir"

diyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, onların bu düşüncelerini, *"Sizi boş yere yarattığımızı, bize dönüş yapmayacağınızı mı sandınız?"* (Mü'minun, 115) ve *"Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz. Kötülük ederseniz de yine kendinize kötülük etmiş olursunuz"* (İsra, 7) ayetleriyle cevaplamıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki: Kâfirlerin şüpheleri pek çoktur. Çünkü onlar, Kur'ân'ın, hakikatını anlayamadıkları ve hikmetini bilemedikleri bazı şeyleri ihtiva ettiğini görünce, Kur'ân'ı yalanlayıvermişlerdi. Velhasıl müşrikler, ulûhiyyetin sırlarını bilemiyor, bütün herşeyi hisler âleminde (maddî alemde) alışmış oldukları şeylere kıyas ediyor ve onların hikmetleri ile çeşitli izahlarını araştırmıyorlardı. İşte bundan dolayı da tekzibe ve cehâlete düşmüşlerdi. Binâenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Onlar ilmini kavrayamadıkları şeyi yalan saydılar"* buyruğu, onların bu şeyleri bilip anlayamadıklarına; *"ve henüz tefsirine vakıf olmadıkları"* ifadesi de, onların, o sırları araştırıp anlamaya gayret göstermediklerine bir işarettir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الظَّالِمِينَ *"Bak, o zâlimlerin sonu nice olmuştur"* buyurur. Bu, "Onlar, dünyanın peşine düşüp âhireti terketmişlerdir. Bundan dolayı öldükleri zaman, hem dünyayı hem de âhireti elden kaçırmış olurlar ve böylece de çok büyük bir ziyânın içine düşerler" demektir. Bazı kimseler bundan muradın, peygamberlerini yalanlayan ümmetlerin başına gelen ve bir çeşit dünyevi azab olan, köklerinin kazınması cezası olduğunu söylemişlerdir. Tahkik ehli alimler ise şöyle demişlerdir. "Ayetteki, *"Henüz tefsirine vakıf olmadıkları şeyler"* ifâdesi, ayetlerin te'vilini (tefsirini-izahını) bilmeyen kimselerin küfre ve bid'ata düştüklerine delâlet eder. Çünkü ayetlerin zâhirlerinde bazan, birbirine zıt gibi şeylerin olduğu sanılabilir. Binâenaleyh insan, bu hususta ki te'vil ve tefsirin ne olduğunu bilemezse, kalbine, bu kitabın "hak" olmadığı düşüncesi gelebilir. Ama ayetlerin izah yönlerini bildiği zaman, Kur'ân'ın o izaha uygun olduğunu anlar. Böylece bu, nûr üstüne bir nûr olur. Allah kimi dilerse onu nûruna iletir."

★ ★
★

Hidayet Ümidi ile Azabın Ertelenmesi

وَمِنْهُم مَّن يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُم مَّن لَّا يُؤْمِنُ بِهِ ۚ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾ وَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل لِّي عَمَلِي
وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ ۖ أَنتُم بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِّمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

"İçlerinde ona inanan kimseler ve ona inanmayan kimseler vardır. Rabbin, fesadçıları çok iyi bilendir. Eğer onlar seni tekzib ederlerse de ki: "Benim işim bana, sizin işiniz sizedir. Benim yaptığımdan sizler uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım"

(Yûnus, 40-41).

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette, *"Bak o zalimlerin sonu nice olmuştur"* buyurup, bununla da, onlara dünyada azabı musallat edeceğini kastetmiş olunca, O'nun tarafından (ileride) onların içinden iman edeceklerin çıkacağı malum olduğu için, Allah katında bu kısmın menfaatine uygun olanın, onların köklerini tamamen kazıma değil, onları sağ bırakma olduğuna dikkat çekmek için, *"içlerinde ona inanan kimseler ve ona inanmayan kimseler vardır"* buyurmuştur. Ayetteki **bihî** zamirinin, Kur'ân'ı göstermesi doğruya en yakın olan görüştür. Çünkü bundan önceki ayette bahsi geçen, Kur'ân-ı Kerim'dir. Diğer bir husus da, Kur'ân'a imanın tahakkuk ettiği bilinince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e de iman tahakkuk etmiş olur. Alimler ayetteki bu ifâde hususunda ihtilaf etmişlerdir. Çünkü, يُؤْمِنُ (iman eder, inanır) kelimesi, muzari bir fiil olup, hem şimdiki zamanı, hem de gelecek zamanı ihtiva eden bir fiildir. Binâenaleyh bazı alimler bunu, şimdiki zaman manasında alarak, "Bundan maksad "Onların içinde Kur'ân'a (şu anda) gizlice iman etmekte olanlar vardır. Fakat onlar, zâhiren inkâr eder ve yalanlar görünmektedir. Yine onların içinde, yalanlama hususunda içi (kalbi) de, dışı gibi olanlar vardır" manasınadır" demişlerdir ki bu manaya göre ayetin muhtevasına, şüpheciler ve taklid ehli olanlar da girer. Bazı alimler de, "Bundan maksad, gelecek zaman manasıdır. Yani, "Onların içinde, Kur'ân'a gelecekte, inkârından dönüp inanacaklar olduğu gibi, bu hakikati göremeyip küfründe devam edecek olanlar da vardır" demektir" demişlerdir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ *"Rabbin fesadcıları çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Bu, "Allah, inkârında ısrar edenleri veya ondan dönenleri ve onların hallerini en iyi bilendir" demektir.

Daha sonra Allah Teâlâ وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ *"Eğer onlar seni tekzib ederlerse, de ki: "Benim işim bana, sizin işiniz sizedir"* buyurmuştur. Buna:

a) "Benim amelim, taatlerim ve imanım bana; sizin ameliniz, şirkiniz sizedir."

b) "Benim amellerimin mükafaatı bana, sizin amellerinizin cezası da sizedir" manaları verilmiştir.

Cenâb-ı Hak, daha sonra أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ *"Benim yaptığımdan sizler uzaksınız, sizin yaptıklarınızdan da ben uzağım" (de)!"* buyurmuştur. Denildi ki: "Bu ayet, kovmak ve azarlamak manasınadır." Yine denildi ki: "Bunun manası, onların kalblerinin hakka meyletmesini temin etmektir." **Mukâtil**

ve **Kelbî** bu ayetin seyf (kılıç-cihad) ayeti ile[66] mensûh olduğunu söylemişlerdir ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü nâsihin, mensûhun hükmünü kaldırması şarttır. Bu ayetin manası ise, onlardan herbirinin fiiline ve fiillerinin neticesine mükâfaat ve ceza verileceğinin belirtilmesidir. Binâenaleyh bu ayet, savaşmanın haram olmasını gerektirmez. Bu sebeple seyf (kılıç-cihad) ayetleri, bu ayetin ifade ettiği manalardan herhangi bir hükmü kaldırmaz. Dolayısıyla bu ayetin mensûh olduğunu ileri sürmek yanlış olur.

★ ★
★

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ
أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْئًا وَلَٰكِنَّ النَّاسَ أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

"Onlardan sana kulak verenler vardır. Fakat sağırlara, üstelik akılları da çalışmazken sen mi duyuracaksın? Onlardan sana bakanlar vardır. Fakat görmeyen körlere sen nasıl doğru yolu göstereceksin? Şüphesiz ki Allah insanlara asla zulmetmez. Fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler"

(Yûnus, 42-44).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Allah Teâlâ, bir önceki ayette kâfirleri iki kısma ayırmıştı: Kur'ân'a iman edecek olanlar ve hiç iman etmeyecek olanlar. Yine Hak Teâlâ bu ayette de iman etmeyenleri ikiye ayırmıştır:

a) Peygambere son derece buğz ve düşmanlık içinde olup, O'nun dinini kabulden nefret edenler,

b) Böyle olmayanlar. Bu sebeble Cenâb-ı Hak birinci kısmı bu ayette şöylece tavsif buyurur: "Bu sözden hiçbir zaman istifâde edemedikleri için, âdetâ bir sağır gibi senin sözüne kulak verenler vardır." Çünkü insan, bir başkasından fazlasıyla nefret edince, onun gönlü devamlı nefret ettiği kimsenin sözünün kusurlarını aramaya yönelik olur

66) Müfessirler فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشركين (Tevbe, 5,) ayetine **"Seyf ayeti"** derler (Ç).

ve onun sözünün güzel taraflarını hiç görmez. Kulaktaki duyma ağırlığı, sesin anlaşılmasına mani olan bir şeydir. İşte tıpkı bunun gibi, ileri derecedeki nefret de, o sözün güzelliklerini anlamaya adeta manidir. Gözdeki körlük de şekillerin algılanmasına mani olan bir durumdur. İşte aşırı derecedeki buğz da, insanın o buğz ettiği kimsenin iyi taraflarını ve Allah'ın ona verdiği iyi şeyleri görmeye mâni olur. Bundan dolayı Hak Teâlâ, kâfirler içerisinde, buğz ve düşmanlık hususunda durumu bu dereceye ulaşmış olan kimselerin bulunduğunu açıklamıştır. Sonra sağır olanı duyar hâle; kör olanı da görür hâle getirmek nasıl mümkün değil ise, bu derece düşman olanları da, peygamberin dostu yapmak ve O'na tâbî kılmak mümkün değildir. Bu ayetin maksadı, tedavi edilemeyecek kadar akıl hastalığına tutulmuş olanların, tedavisinin mümkün olmadığını belirterek, Hz. Peygamber (s.a.s)'i teselidir. Doktor, hastayı tedavi kabul etmeyecek bir derecede görünce, ondan yüz çevirir ve onun tedavi kabul etmemesinden dolayı hayrete düşmez. İşte tıpkı bunun gibi, senin de o kâfirlerin durumundan hayrete düşmemen gerekir.

İKİNCİ MESELE

Görme ile İşitmeden Hangisinin Daha Önemli Olduğu

İbn Kuteybe, bu ayete dayanarak, duymanın, görmeden daha üstün olduğunu ileri sürerek şöyle demiştir: "Allah Teâlâ bu ayette, duymanın olmamasını, aklın gitmesi ile birlikte zikretmiştir. (Yani aklın çalışmamasını, işitmenin olmayışı ile irtibatlandırmıştır.) Fakat basiretin çalışmamasını ise görmenin kaybolması ile birlikte zikretmemiştir. Binâenaleyh işitmenin, görmeden daha efdal olması gerekir." **İbnü'l-Enbârî,** bu delilin geçersiz olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: "Allah'ın bu ayette, işitme ile birlikte olmadığını söylediği (akletme işi), görme ile birlikte olmadığını söylediği (basîret) şey ile aynıdır. Çünkü Allah Teâlâ, gözlerin görmesini değil, kalbin görmesini kasdetmiştir. Kalbin gördüğü şey yani basireti ise, kalbin aklettiği ve anladığı şeydir." **İbn Kuteybe,** kendi görüşüne Kur'ân'dan başka bir delil de getirerek şöyle der: "Allah, Kur'ân'da ne zaman görmeyi ve duymayı birlikte zikrederse, çoğunlukla duymayı, görmeden önce zikretmiştir ki bu da, duymanın görmeden daha efdal olduğuna delâlet eder."

Bazı kimseler, bu konuda şu delilleri de ileri sürmüşlerdir:

1) Peygamberlerden âmâ olan olmuştur. Ama Peygamberlerden hiçbirinin sağır olması câiz değildir. Çünkü bu, peygamberlik görevini tam yapmaya manidir. Zira peygamber, kendisine soru soranları duyamazsa, onlara cevap veremez, dolayısıyla da Allah'ın şeriatını tebliğden âciz kalmış olur.

2) Duyma kuvveti, duyulacak şeyleri (sesleri) her yönden duyar. Ama görme kuvveti, görülebilecekleri ancak tek bir yönden görür. O yön de gözün önüne gelen cihettir.

3) İnsan, hocasından öğrenerek ilim elde eder. Bu da ancak, duyma kuvveti sâyesinde olabilir. Binâenaleyh insanın ilmi kemâllere ermesi ancak duyma kuvveti

ile elde edilir. Bu, görme kuvvetine dayanmaz. Dolayısıyla duyma görmeden daha efdaldir.

4) Hak Teâlâ, *"Şüphesiz ki bunda kalbi olan yahud, kendisi huzur-u (kalb) içinde olarak kulak veren kimseler için elbette bir öğüt vardır"* (Kâf, 37) buyurmuştur. Ayetteki "kalb" ile, akıl kasdedilmiş ve duyma aklın eşi, ikizi kılınmıştır. Bu husus, *"Eğer biz,dinler veya aklımızı kullanır insanlar olsaydık şu cehennemlikler içinde yer almazdık"* ayetiyle de kuvvet bulur. Binâenaleyh o müşrikler, duymayı, cehennem azabından kurtulmanın sebebi olarak zikretmişlerdir.

5) İnsanın, diğer canlılardan ayrıldığı hususiyeti, konuşması ve söz söyleyebilmesidir. İnsan, konuşmadan ve sözden, duyma kuvveti sayesinde istifade eder. Dolayısıyla duymanın alanı, insanın asıl üstünlüğünün gerçekleşmesine vesile olan konuşmanın alanıdır. Görmenin taalluk ettiği alan ise, renklerin ve şekillerin algılanması alanıdır ki bu insan ile diğer hayvanlar arasında müşterek olan bir husustur. Binâenaleyh duymanın görmeden daha üstün olması gerekir.

6) İnsanlar peygamberleri görürler ve sözlerini dinlerler. Ama peygamberlerin peygamberliği, onlarda görülen sıfatlar sebebiyle değil, duyulan sesler sebebiyledir. Duyulan da onların sözleri, Allah'ın kanunlarını tebliğ etmeleri ve ilâhî hükümleri beyân etmeleridir. Binâenaleyh duyulanın, görülenden daha üstün olması gerekir. Dolayısıyla duymanın görmeden üstün olmuş olması gerekir. Duymanın görmeden daha üstün olduğunu söyleyenlerin delillerinin hepsi budur.

Bazı kimseler de görmenin duymadan daha üstün olduğunu söyleyerek şu delilleri getirmişlerdir:

1) İnsanlar meşhur darb-ı meselde "görmeden daha ileri bir açıklama olamaz" demişlerdir. Bu da, idrâk çeşitlerinin (duyuların) en mükemmelinin görme olduğuna delâlet eder.

2) Görme kuvvetinin vasıtası "nûr" (ışık), duyma kuvvetinin vasıtası ise havadır. Nûr, havadan daha kıymetlidir. O halde görme kuvveti, duyma kuvvetinden daha kıymetlidir.

3) Görme organı olan gözün yaratılışındaki ilâhi hikmetin mucizeleri, duyma organı olan kulağın yaratılışındaki harikalardan daha çoktur. Çünkü Allah Teâlâ, akılda bulunan yedi sinirden birini görme aleti kılmış ve gözü yedi tabaka ile üç rutûbetli (sıvı) kısımdan teşekkül ettirmiş, gözün hareketleri için çeşitli şekillerde pek çok kas yaratmıştır. Kulak ise böyle değildir. Birşeyin yaratılışına daha fazla itina gösterilmesi, onun başka şeylerden üstünlüğüne delâlet eder.

4) Göz, yedi kat göğün üstünde olanı da görebilir. Kulak ise, kendisinden bir fersah uzaklıkta olanı bile duyamaz. Binâenaleyh görme, daha faziletli ve üstündür. Bu izah ile, karşı görüşte olanların, "Duyma her yönden olur, görme ise tek bir yönden olur" şeklindeki sözleri defedilmiş olur.

5) Peygamberlerden pek çoğu dünyada, Allah'ın kelâmını dinlemişlerdir. Ama âlimler, peygamberlerden birinin Allah'ı dünyada iken görüp görmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hem sonra **Musâ** (a.s), kendi isteği ve talebi olmadığı halde Allah'ın kelâmını dinlemiştir. Ama Allah'dan, kendisini göstermesini isteyince, Cenâb-ı Hak, *"Beni katiyyen göremezsin"* (A'râf, 143) buyurmuştur. Bu da, görmenin, duymadan daha efdal olduğuna delâlet eder.

6) **İbnü'l-Enbârî** şöyle demiştir: "Duyma, görmeden nasıl üstün olabilir? Çünkü göz ile yüzün güzelliği, gözün olmaması ile de yüzün çirkinliği ortaya çıkar. İşitmenin olmaması ise, insanda (görülen) bir kusur meydana getirmez. Araplar gözlere, "Kerîmeteyn" (iki kıymetli şey) dedikleri halde, kulaklar için böyle birşey söylememişlerdir. Cenâb-ı Hak da bir kudsî hadiste, مَنْ أَذْهَبْتُ كَرِيمَتَهُ فَصَبَرَ وَاحْتَسَبَ لَمْ أَرْضَ لَهُ ثَوَاباً دُونَ الْجَنَّةِ *"Ben, kimin gözünü giderir (kör edersem), o da buna sabredip, benden bunun mükâfaatını beklerse, onun için cennetin dışında hiçbir mükafaata râzı olmam"*[67] buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Alimlerimiz bu ayeti, kulların fiillerini de Allah'ın yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Ayet, o kâfirlerin kalblerinin, iman karşısında, tıpkı sözü dinlemede sağır gibi ve eşyayı görmede de kör gibi olduklarına delâlet etmektedir. Bu, nasıl imkânsız ise, meselemiz olan (kulun kendi fiilini yaratması da) aynı şekilde imkânsızdır." Alimlerimiz sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "Kalbte çok şiddetli bir sevginin veya çok şiddetli bir düşmanlığın meydana gelmesinin, insanın kendi iradesi ile olmayışı da bunu destekler. Çünkü böylesi şiddetli bir düşmanlık meydana gelince, kişi zarûrî bir his bulmuş olur. Çünkü kalb, o zaman düşmanının sözünü dinleme ve onun güzel fiillerini görme hususunda âdetâ bir kör ve sağır gibi olmuş olur. Durum böyle olduğuna göre ulaşmak istediğimiz netice elde edilmiş olur. Hem sonra Allah Teâlâ onlarda imanın olmadığını kesin olarak bildirmiş olduğuna göre, imanın tahakkuk etmesi durumunda O'nun ilminin cehâlete; doğru haberinin de yalana dönüşmesi gerekir ki bu imkânsızdır."

Mu'tezile ise görüşlerinin doğruluğuna, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz ki Allah insanlara asla zulmetmez, fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler"* buyruğunu delil getirmişler ve şu şekilde istidlâl etmişlerdir: "Bu, Allah Teâlâ'nın hiç kimseyi kötülükleri ve gayr-ı meşrû şeyleri yapmaya mecbûr etmediğine, fakat insanların kendi irâde ve istekleri ile bunlara yönelip yaptıklarına delâlet eder." **Vâhidî** buna şu şekilde cevap verir: "Allah Teâlâ, zulmü kendisinden, mülkünde tasarruf sahibi olduğu için nefyetmiştir. Böyle (kendi mülkünde tasarruf eden) zâlim olmaz. İnsanların fiilleri onların kesbleri sebebi ile kullara izafe edildiği için, Allah *"Fakat insanlar kendi kendilerine zulmederler"* buyurmuştur.

★ ★
★

67) Müsned, (3/283).

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَّمْ يَلْبَثُوٓا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ ۚ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٥﴾ وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ

"Gün gelecek, Allah bütün insanları bir araya toplayacak. O gün, sanki onlar gündüzün bir saatinden başka kalmamışlar zannedecekler. Birbirlerini tanıyacaklardır. Allah ile karşılaşmayı yalanlayıp da doğru yolu tutmamış bulunanlar, muhakkak en büyük zarara uğramıştır. Onlara vaadettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut senin rûhunu kabzetsek de nihâyet onların dönüşü ancak bizedir. Yine Allah, kendilerinin ne yapacaklarına şâhiddir"

(Yûnus, 45-46).

Bil ki Allah Teâlâ o kâfirleri, (söylenilenlere) az kulak asmakla ve düşünmemekle vasfedince bunun peşinden, vaîd ve tehdidini getirerek, وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَّمْ يَلْبَثُوٓا إِلَّا سَاعَةً مِّنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Asım'ın ravisi **Hafs**, yâ ile **yahşuruhüm**; diğer kıraat imamları ise nûn ile **nahşuruhüm** şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın كَأَنْ لَّمْ يَلْبَثُوٓا ifâdesi, terkîb bakımından hâl cümlesi olup, "sanki onlar, gündüzün bir saatinden başka kalmamış kimselere benzemişlerdir" anlamındadır. يَتَعَارَفُونَ kelimesinin ise, يَحْشُرُهُمْ ifâdesine taalluk etmesi caiz olduğu gibi, ikinci hal olması da mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu ifâdenin başındaki كَأَنْ edatı, أَنَّ 'den hafifletilmiş أَنْ olup, kelamın takdiri كَأَنَّهُمْ لَمْ يَلْبَثُوا şeklindedir. Binâenaleyh bu, tıpkı كَأَنْ قَدْ ifâdesinin başındaki **en** gibi, tahfîf edilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kalınan Yerin Dünya Veya Kabir Olması

Bu ayete:

a) "Sanki onlar (dünyada), gündüzün bir saatinden başka kalmamışlardır";

b) "Sanki onlar, kabirlerinde, gündüzün bir saatinden başka kalmamışlardır" şeklinde iki mana verilmiştir. Kur'ân, bu iki manaya göre de varid olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yerde kaç yıl kaldınız?" buyurur. "Bir gün, yahut bir günün bir kısmı kadar kaldık" derler"* (Mü'minun, 112-113) buyurmuştur. **Kadî**, birinci mananın, şu iki sebepten dolayı daha evlâ olduğunu söylemiştir:

a) Ölümlerinden, haşrolunacakları zaman geçen sürenin ne kadar olduğunu

bilememeleri hususunda, mü'minlerin durumu, kâfirlerin durumu gibidir. Binâenaleyh bunun, kâfirlere mahsus olan bir manaya hamledilmesi gerekir ki, bu da, kâfirlerin, ömürlerinden istifâde edemeyince, ömürlerini az görmeleri; mü'minlerin de, ömürlerinden istifâde ettikleri için, onu az görmemeleridir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Birbirlerini tanıyacaklardır"* buyurmuştur. Zira tanışmak, ölüm haline değil, hayat haline izafe edilebilir.

BEŞİNCİ MESELE

Ahirette Dünya Hayatını Bir Saat Gibi Görmenin Sebebi

Alimler, bu az görmenin sebebi hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Onlar ömürlerini dünyayı taleb etme ve onun lezzetlerine düşkünlükle zayi edince, ömürlerinden kesinlikle istifâde edememiş olurlar. Binâenaleyh, o ömrün varlığı, âdeta yokluğu gibi olur. İşte bundan dolayı da onlar bunu az görmüşlerdir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Halbuki onun çok yaşatılması, kendisini azabtan uzaklaştırıcı değildir"* (Bakara, 96) ayetidir."

2) **Esamm** şöyle demiştir: "Onlar âhiretin dehşetini görüp müşahede ettikleri için, bu süre onlarca az görülmüştür. İnsanın korkusu büyüyünce zahiri şeyleri unutur."

3) Bu, onların, dünyada kalışları, ahirette ve ebedî azâb içinde kalışlarına nisbetle az görülmüştür.

4) Haşir meydanında uzun müddet duracakları için, onların dünyada kalışları, onlara az görülmüştür.

5) Bundan maksad şudur: Onlar, tıpkı dünyada tanıştıkları gibi, kabirlerinden çıkarken tanışırlar. Ne var ki o tanışmayı sadece pek az etkileyen ölüm sebebiyle, daha önce tanışmamış gibi olurlar.

Ben de derim ki: Bu konuda sözün özü şudur: Kâfirin azâbı, devamlı ve sırf zarar olup, hakîr kılınma ve zelil olma ile içiçedir. Zararı hissettirip tattırmak, lezzeti tattırmaktan daha kuvvetli ve müessirdir. Bunun delili şudur: Lezzetlerin en güçlüsü, cinsî münasebetten duyulan lezzettir. Fakat Allah korusun, kulunç ve diğer sancıların acısını duymak, cinsî münasebetin lezzetini duymaktan daha müessir ve etkilidir. Hem, dünya lezzetleri, adîliğine rağmen, katıksız ve saf olmayıp, aksine birçok üzüntü ve kederlerle içiçedir, karışıktır. Ve o lezzetler, çeşitli elem ve âfetler tarafından baskı altına alınmıştır. Öte yandan diğer bir husus da şudur: Dünya lezzetleri, dünyevî hayatın bazı noktalarında tahakkuk eder. Ahiretin elem ve kederleri ise, kesinlikle son bulmayan ebedî ve sermedîdir. Dünyanın bütün ömrü, ebedî olan âhirete nisbetle, mevcût âlem gibi milyonlarca âleme nisbetle bir zerre, (bir atom) gibidir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Kâfirin, dünyada aldığı lezzet, ahirette başına

gelecek azablara kıyas edildiğinde, bu, bir zerrenin[68] bütün âleme nisbeti gibi olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sanki onlar, gündüzün bir saatinden başka kalmamışlardır"* ifadesi, bahsettiğimiz gibi şiddetli azâba nisbetle, o lezzetlerin azlığına ve önemsiz olduğuna bir işâret olmuş olur.

Kâfirlerin Ahirette Birbirlerini Tanımalarının Çıkardığı Müşkil

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Birbirlerini tanıyacaklardır"* ifâdesine gelince, bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar birbirlerini, tıpkı dünyada tanıdıkları gibi tanırlar.

b) Onlar birbirlerini, işlemiş oldukları küfür ve hata sebebiyle tanırlar. Daha sonra bu tanışma işi, azabı görüp de birbirlerinden uzaklaştıklarında sona erer.

Buna göre şayet, "Bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir hısım, bir hısımı sormayacak"* (Meâric, 10) ayetiyle nasıl birleştirilebilir?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Bu ayetten, onların, birbirlerini azarlayıp ve her bir grubun diğer gruba, "Sen beni, şu vakit saptırdın ve falanca kötü fiili bana güzel gösterdin" diyerek, aralarındaki tanışıp konuşmaları kastedilmiştir ki, bu birbirlerini takbîh edip azarlama, birbirlerinden uzaklaşma ve birbirleriyle alâkalarını kesme tanışması olup; bir şefkat, merhamet ve sevgi tanışması değildir. Halbuki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hiçbir hısım bir hısmı sormayacak"* (Meâric, 10) buyruğundan kastedilen ise, birbirlerine karşı şefkat ve merhamet dileme tanışmasıdır.

b) Bu iki ayet, iki ayrı duruma hamledilmiştir. Onlar, öldükten sonra dirildiklerinde tanışırlar, sonra bu tanışma sona erer. İşte bundan dolayı da hiçbir dost hiçbir dostun hatırını soramaz.

Cenâb-ı Hakk'ın قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ *"Allah ile karşılaşmayı yalanlayanlar, muhakkak en büyük zarara uğramıştır"* ayetine gelince, buradaki terkib hakkında şu iki izah yapılabilir:

a) İfâdenin takdiri şöyledir: "Allah onları haşrettiğinde, onlar birbirlerini tanıyıp "meğer Allah'a kavuşmayı yalanlayanlar ne büyük bir hüsrana uğramışlar!" diyecekler" şeklinde olmasıdır.

b) *"Allah ile karşılaşmayı yalanlayanlar muhakkak en büyük zarara uğramıştır"* buyruğunu, Allah'ın söylemiş olmasıdır. Böylece bu, Allah tarafından onların hüsrana uğramalarına dair bir şehâdette bulunmak olmuş olur ki manâ, "Kim ahiretini, dünya mukabilinde satarsa, ziyân etmiş olur. Zira o kimse daimî, kıymetli ve çok olanı vermiş, yok hükmünde, adî ve az olanı almıştır" şeklinde olur.

---

68) Matbu nüshada bu kelime اللذ şeklindedir. Yazmalara başvurunca الذر olduğunu tesbit ettik. Tercüme metin tashihine göre yapılmıştır (Ç).

Kâfirin Ticaretinde İsabetsizliği

وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ *"Onlar doğru yolu tutmamışlardır..."* buyruğuna gelince, bundan maksat şudur: "Onlar, bu ticâretin menfaatlerini gözetip elde edemediler. Zira onlar zâhire aldandılar da, hakikatten bîhaber oldular. Böylece de onlar, güzel bir cam gördüğünde, onu kıymetli bir mücevher zannederek, elinde bulunan herşeyini verip de onu satın alan ve onu erbâbına sunduğunda, gösterdiği gayret ve çabanın neticesini alamayan, böylece emelleri boşa çıkarak, gönül yangını ve kalb azâbına dûçar olan kimse gibi olurlar. Cenâb-ı Hakk'ın وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ *"Onlara vaadettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahud senin rûhunu alsak da, nihâyet onların dönüşü ancak bizedir"* ayetine gelince bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Nihayet onların dönüşü ancak bizedir.."* buyruğu نتوفينك sözünün cevabı olup, وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ *"eğer sana göstersek"* ifadesinin cevabı mahzufdur. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: "Onlara vaadettiğimizin bir kısmını eğer sana gösterirsek, işte o budur. Vaadettiğimiz şeyi sana göstermeden önce, senin rûhunu alırsak, şüphesiz ki sen onu, ahirette göreceksin.."

Bil ki bu, Cenab-ı Hakk'ın, Resûlüne, kâfirleri pek çok zillete düşürüp onları rezil ettiğini dünyada gösterdiğine; ölümünden sonra da ona, bu hususlara dair daha fazlasını göstereceğine delâlet eder. Hz. Peygamber hayatta iken de, ölümünden sonra da bu tür şeylere dair pekçok şeyin tahakkuk ettiğinde şüphe yoktur. Ama, Kıyamette başlarına gelecek şey ise, daha çoktur. Bu, haktan yana olanların akibetlerinin güzel, günahkârların akibetlerinin de mezmûm ve kınanmış olduğuna dikkat çekmedir.

★ ★
★

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

"Her ümmetin bir peygamberi vardır. Resûlleri geldiği zaman aralarında adâletle hükmedilir, ve onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"

(Yunus, 47).

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed (s.a.s)**'in kavmi ile olan münasebetini beyan edince, bundan sonra, bütün peygamberlerin kavimleriyle olan münasebetlerinin de böyle olduğunu beyân buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ayet, Cenâb-ı Allah'ın daha önce geçmiş ümmetlerin herbirine bir peygamber gönderdiğine ve hiçbir ümmeti asla ihmal etmediğine delâlet eder. Bu husus, "*Hiçbir ümmet yoktur ki, onların içinde mutlaka bir uyarıcı bulunmamış olsun!..*" (Fatır, 24) ayeti ile de teyid edilmektedir.

Nebi Gönderilmeyen Toplum Var mıdır?

İmdi şayet, "Allah Teâlâ'nın, peygamberlerin gönderilmesinde bir fetret devrinin bulunduğunu bildirmesine ve "*ataları azâb ile korkutulmamış bir kavmi uyarasın diye...*" (Yasin, 6) ayetine rağmen, bu nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki:

Bizim zikrettiğimiz delil, peygamberin, kavmi ile birlikte bulunmasını gerektirmez. Çünkü Peygamberimizin bize gönderilmiş olması, Kıyamete kadar gelecek insanlara resul olarak gönderilmesine mani olmadığı gibi, herhangi bir peygamberin önce yaşamış olması, daha sonra yaşayan insanlara resul olmasına mani değildir. Fetret meselesi ise, peygamberlerin davetinin zayıflığı ve o davete mani olan birtakım engellerin ve karışıklıkların ortaya çıkması manasına alınır.

İKİNCİ MESELE Ayette bir hazf bulunup, bunun takdiri, "Onlara, peygamberleri gelerek tebliğde bulunup, kavminden bazıları onu tekzib, bazıları da onu tasdik edince, aralarında hükm ü fasl edildi..." şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayette kasdedilen, şu iki şeyden biridir: Ya, her ümmete bir peygamber gönderildiğinde, o risâleti tebliğ edip hüccet de ikâme edince, bu durumun her mazereti ortadan kaldırdığının; dolayısıyla o ümmetin peygambere muhalefet edip onu yalanlama hususunda bir mazeretleri kalmamış olduğunun beyân edilmesidir ki, bu, âhirette onların başına gelecek olan azabın bir zulüm değil, katıksız adâlet olduğuna; zira onların kendiliklerinden bu azaba dûçar olduklarına delâlet eder. Yahut da bundan maksad şudur: Ümmetler âhirette toplandıkları zaman, Allah Teâlâ, hesap vaktinde o ümmetler ile peygamberlerini bir araya getirir. Böylece de, Allah, peygamberin kendi ümmetinden müşâhede ettiğiyle onların aleyhlerine şehâdet etmesi ve o ümmetlerin, o peygamberlerin Rablerinin risâlet görevlerini tebliğ ettikleri hususunda da itirafları vaki olsun diye, itâatkâr ile asînin arasını ayırır. Böylece bu, Allah'ın bu dünyada, nehyi ve men etmeyi pekiştirme vesilelerinden biri olur. Bunlar, meselâ sorgulamak, uzuvların konuşturulması ve onların amellerini bildirerek kişinin aleyhine şahit tutulması, amel terazileri gibi şeylerdir.

Bu ikinci açıklamaya göre, bu izahın tetimmesi şudur: Allah Teâlâ, önceki ayette, kendisinin onlara şâhid olduğunu belirterek, şöyle demek istemiştir: "Ben, Kıyamet gününde hem onlara, hem de onların amellerine şehâdette bulunacağım. Bununla beraber ben, Kıyamette, amelleriyle kendileri aleyhine şâhidlik etsinler diye, her

ümmeti peygamberleriyle beraber bulunduracağım." Bundan gaye ise, Cenâb-ı Hakk'ın ne kadar âdil olacağını güzel bir biçimde belirtmektir.

Bil ki, birinci görüşün delili, *"Biz bir peygamber göndermedikçe, azâb edici değiliz"* (İsrâ, 15); *"Ta ki peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı ileri sürecekleri bir bahaneleri olmasın diye, peygamberleri müjdeciler ve azâb habercileri olarak gönderdik"* (Nisâ, 165) ve, *"Eğer biz onları daha evvel azâb ile imha etmiş olsaydık muhakkak diyeceklerdi ki: "Rabbimiz, bize bir peygamber göndermeli değil miydin?"* (Tâhâ, 134) ayetleridir.

İkinci görüşün delilleri de *"Böylece sizi vasat bir ümmet yapmışızdır, insanlara karşı şahidler olasınız diye..."* (Bakara, 143); *"Peygamber dedi ki: "Ya Rabbi, kavmim muhakkak ki şu Kur'ân'ı arkalarına attılar.."* (Furkan, 30) ve *"Aralarında adâletle hükmedilir ve onlar asla haksızlığa uğratılmazlar"* (Yunus, 47) ayetleridir. Bu ayetteki tekrar (tekrar **lâ yuzlamun** denilmesi), Cenâb-ı Hakk'ın, kendisinden zulmü nefyetme hususundaki te'kid ve te'yidden ötürüdür.

* *
*

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا ٱلْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٤٨﴾ قُل لَّآ أَمْلِكُ لِنَفْسِى ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَآءَ ٱللَّهُ ۗ
لِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ ۚ إِذَا جَآءَ أَجَلُهُمْ فَلَا يَسْتَـْٔخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾

"Eğer (iddianızda) doğru iseniz bu vaad ne zaman?" derler. De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda sağlamaya muktedir değilim." Her ümmetin bir eceli (vâdesi) vardır. Ecelleri geldiği zaman artık ne bir saat erteleyebilir ne de bir saat öne alabilirler"

(Yunus, 48-49).

Bil ki, nübüvveti inkâr edenlerin beşinci şüpheleridir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s), onları her ne zaman bir azâbın ineceği ile tehdit edip, aradan bu azâbın gelmemiş olduğu belli bir müddet geçince onlar: *"Eğer (iddianızda) doğru iseniz bu vaad ne zaman?"* demişler ve bu azâbın gelmemesiyle, **Hz. Muhammed**'in nübüvvetini tenkit hususunda istidlâlde bulunmuşlardır. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Her Ümmetin Bir Vâdesi Vardır

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ *"bu vaad ne zaman? derler..."* ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın, daha önce geçen *"aralarında adâletle hükmedilir"* ifâdesinden maksadın, bu dünyada verilen hüküm olduğuna dair, bir delil gibidir. Çünkü onların, âhirette oldukları halde, *"bu vaad ne zaman?"* demeleri uygun olmaz. Çünkü, ahiretteki durum yakîn ile her vaad ve va'idin tahakkuk ettiğinin bilindiği bir durumdur. Aksi halde onların bunu ya Hz. Peygamberin, düşmanlara azâb, dostlara da ilâhi yardımın ineceği hususunda vermiş olduğu habere dair Peygamberi yalanlamak için söyledikleri; yahut da Hz. Peygamberin verdiği o haberlerde hakkı söylediğini imkânsız görmek için söylemiş oldukları ortaya çıkar. Bu ifâde, her ümmetin, kendisine gönderilmiş olan Peygambere bu şekilde söz söylemiş olduklarına delâlet eder. Bunun delili *"Eğer (iddianızda) doğru iseniz..."* sözüdür. Zira bu ifâde çoğul olup, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her ümmetin bir peygamberi vardır"* (Yûnus, 47) ayetine uygun düşmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygambere, şüphe maddelerinin kökünü kesecek bir cevap ile, bu şüpheye cevap vermesini emrederek: قُلْ لَآ أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَآءَ اللَّهُ *"De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda sağlamaya muktedir değilim"* buyurmuştur. Bu, "Düşmanlarına azâb indirmeye, dostlarına da yardım etmeye, Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez. Allah Teâlâ, bu vaad ve vaîde, belirli bir vakit tayin etmediği için, vaad ve vaîd olunan şeyler böyle vakitte meydana gelmediğinde, bu Cenâb-ı Hakk'ın ondan hulfettiğine, vazgeçtiğine delâlet etmez! Böylece, vaktin tayini, Allah'ın fiil hükümlerini, kulların maslahatlarını gözetme şartına bağlamayanlara göre, Allah'ın meşîetine ve ulûhiyyetine; Allah'ın fiil ve hükümlerini, kulların maslahatlarını gözetme şartına bağlayanlara göre de, takdir edilen o maslahat sebebiyle, Allah Teâlâ'ya havâle edilmiş olur. Allah'ın, o hadisenin meydana gelmesi için tayin etmiş olduğu o vakit gelip çatınca da, o hadise mutlaka, o vakitte cereyan eder ve onun, öne geçmesi veya az sonra meydana gelmesi imkânsız olur.." demektir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, Cenâb-ı Hakk'ın, *"De ki: "Ben kendi kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir zarar, ne de bir fayda sağlamaya muktedir değilim..."* ayetiyle istidlâl ederek, "Bu istisnâ, kulun, tâat ve isyânı hariç, kendisi için herhangi bir zarar ve menfaate mâlik olamadığına ve bu istisnânın, kulun bu iki şey hususunda kendi başına ve bağımsız olduğuna delâlet eder" demişlerdir.

Buna şöyle cevap verilir. Ehl-i sünnet âlimleri: "Bu istisnâ, istisnâ-yi munkatı olup, kelamın takdiri وَلَٰكِنْ مَا شَاءَ اللَّهُ مِنْ ذَٰلِكَ كَائِنٌ "Fakat, Allah'ın, buna dair dilemiş olduğu her şey muhakkak olacaktır" şeklindedir" demişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Sîrîn, bu ifâdeyi fâ harfiyle, فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ şeklinde okumuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, اذا جاء اجلهم فلايستأخرون ساعة ولا يستقدمون *"ecelleri geldiği zaman, artık ne bir saat erteleyebilir, ne de bir saat öne alabilirler"* ifâdesi, hiç kimsenin, eceli sona ermeden ölmeyeceğine delâlet eder. Maktûl de, aynı tarz üzere öldürülmüştür. Bu mesele, uzunca bir mesele olup, biz bunu bu eserimizin pekçok yerinde ele alıp açıkladık.

BEŞİNCİ MESELE

Hak Teâlâ burada, *"ecelleri geldiği zaman, artık ne bir saat erteleyebilir, ne de bir saat öne alabilirler"* buyurmuştur. O halde, اِذَا جَاءَ اَجَلُهُمْ ifâdesi şart, فلا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون ise, cezâ (yani cevap) cümlesidir. Fâ, cezâ harfi olup, bu ayette olduğu gibi, cezâ cümlesinin başına getirilmesi gerekli olan bir harftir. Binâenaleyh bu ayet, cezânın, şart ile birlikte tahakkuk ettiğine, ondan geri kalmadığına, fâ harfinin terahîye (gecikme ve sonralığa) delâlet etmediğine; başına geldiği cümlenin bir cezâ cümlesi olduğuna delâlet etmiştir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: Bir kimse, yabancı bir kadına, "seninle evlenirsem, sen boşsun" dediğinde, **Şafiî** (r.h)'ye göre bu ta'lîk etme (şarta bağlama) geçerli olmadığı halde, **Ebu Hanife**'ye (r.h) göre geçerlidir. Bunun doğru olmadığının delili, bu ayetin, cezâ cümlesinin ancak şart cümlesi tahakkuk ettiğinde, cezâ cümlesinin tahakkuk edeceğine delâlet etmiş olmasıdır. Binâenaleyh, bu ta'lîk sahih olmuş olsaydı, cezânın, şartın tahakkuk etmesiyle tahakkuk etmesinin gerekliliği sabit olduğu için, talâkın nikâhla birlikte (aynı anda) tahakkuk etmesi gerekirdi ki, bu iki zıddı cem etmeyi gerektirir. Lâzım batıl olunca (iki zıddın cem'i câiz olmayınca), bu talîkin de sahîh olmaması gerekir.

★ ★
★

قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِنْ أَتَىٰكُمْ عَذَابُهُۥ بَيَٰتًا أَوْ نَهَارًا مَّاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾ أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ ءَامَنتُم بِهِۦٓ
ءَآلْـَٰٔنَ وَقَدْ كُنتُم بِهِۦ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ذُوقُوا۟ عَذَابَ ٱلْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا
كُنتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

"De ki: "O'nun azâbı geceleyin, yahut gündüzün size gelip çatarsa (ne yapacaksınız), söyleyin bana? Günahkârların, onu hemen istemelerinin sebebi nedir? Bu (azab) vaki olduktan sonra mı ona iman edeceksiniz? (O vakit

size:) "Şimdi mi, halbuki siz onun mutlaka gelmesini isteyip duruyordunuz." Sonra, o zulmedenlere, "Ebedî azâbı tadın" denilecek. (Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz ondan başkasıyla mı cezâlandırılacaksınız?" denilecek"

(Yunus, 50-52).

Bil kl bu, onların, *"Eğer (iddiânızda doğru iseniz, bu vaad ne zaman?" derler"* (Yunus, 48) şeklindeki sözlerine verilen ikinci cevaptır. Bu ifâdeyle ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Münkirlerin Israrla Azap İstemelerinin Manasızlığı

Bu cevabın neticesi, böyle bir azâbın inmesini isteyen o kâfirlere, şu şekilde denilmesidir: "Bu gayenin tahakkuk edip ilâhî azabın gelmesi halinde, sizin için bunda ne gibi fayda olacaktır? Şayet siz, "Geldiği zaman iman ederiz" diyecekseniz, bu batıl ve geçersizdir; zira, o vakitte edilen iman, mecbûriyyet ve zorakilik karşısında yapılmış olan bir iman olmuş olur ki, bu asla bir fayda sağlamaz. Binâenaleyh sizin talep ettiğiniz bu azâbın gerçekleşmesi halinde, bu hususta sadece, dünyada bir azab meydana gelmiş olduğu, bunun peşinden de Kıyamette, bundan daha şiddetli bir azâbın meydana geleceği sabit olmuş olur ki, bu şiddetli azab da, zulmedenlere, *"Ebedi azâbı tadın"* denilmiş olmasıdır. Daha sonra bu azâb ile beraber, onların hor ve hakîr kılındıklarına delâlet eden bir cümle zikredilmiştir ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz ondan başkasıyla mı cezâlandırılacaktınız?"* demiş olmasıdır. O halde bu cevâbın neticesi, "Sizin, peşine düşüp talep ettiğiniz bu şey, menfaatten uzak, katıksız bir zarardır. Aklı olan bunu yapmaz.." demektir.

İKİNCİ MESELE

Beyâten kelimesi, "geceleyin" anlamındadır. Arapça'da, بِتُّ لَيْلَتِي أَفْعَلُ كَذَا "Şöyle yaparak geceledim.." denilir. Bunun sebebi şudur: İnsan, geceleyin bariz olarak evinde olur; bundan dolayı da bu lâfız **(beyât)** geceden kinâye kılınmış olur. **Beyât** kelimesi, tıpkı **tebyît** kelimesi gibi bir masdar olup **vedâ** (vedâ etmek, ayrılmak); **serâh** (salıvermek) kelimeleri gibidir. Yine Arapça'da gündüzün yapılan iş hakkında da, ظَلَلْتُ أَفْعَلُ كَذَا "Şunu yaparak gündüzü geçirdim" denilir. Çünkü insan gündüzün gölgede bulunur. Cenâb-ı Hakk'ın **beyâten** kelimesi, zarf olduğu için, mansûb kılınmıştır. Bu, وَقْتَ بَيَاتٍ "Gece vakti" anlamındadır. **Mâzâ** kelimesiyle ilgili olarak da şu iki izah yapılabilir:

a) **Mâzâ** tek bir isim kabul edilerek, mansub mahallinde olması.. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, مَاذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلاً *"Allah bu meselle neyi kasdetti?"* (Bakara, 26) ayeti gibidir.

b) **Zâ**'nın **ellezî** manasına alınması. Bu durumda, **mâzâ** kelimesi iki kelimeden meydana gelmiş olup **mâ**, mübtedâ merfû; **zâ** ise, bunun haberidir. Buna göre ifâdenin

manası, "O mücrimlerin kendileri hakkında acele ettiği şey nedir?" şeklinde olur ki bu da, "Mücrimlerin acele ettiği azâb nedir? Hangi şeydir?" anlamındadır.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ أَتٰىكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتاً أَوْنَهَاراً *"Ya O'nun azâbı geceleyin, yahut gündüzün size gelip çatarsa..."* ifâdesi şart, bunun cezâsı ise, مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ *"Günahkârların, onu hemen istemelerinin sebebi nedir?"* cümlesidir. Bu, senin tıpkı, إِنْ أَتَيْتُكَ مَاذَا تُطْعِمُنِي *"Sana gelirsem, bana ne yedireceksin?"* demen gibidir. Yani, "Eğer bu azâb tahakkuk ederse, sizin bu hususta acele etmenizin maksadı nedir?" demektir.

Cenâb-ı Hak, أَثُمَّ إِذَا مَا وَقَعَ آمَنْتُمْ بِهِ *"Bu (azâb) vaki olduktan sonra mı O'na iman edeceksiniz?"* buyurmuştur. Bil ki, istifhâm harfinin **sümme**'nin başına gelmesi, onun tıpkı أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرٰى (A'râf. 98) ve أَفَأَمِنَ (A'râf. 97) ifâdelerindeki **vâv** ile **fâ**'nın başına gelmesi gibidir ki, bu, azarlama ve kınama manasını ifade eder. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu imanın onlardan tahakkuk etmediğini, aksine onların ayıplanıp tenkit edildiğini haber vermiştir. Böylece o müşriklere, "Şu anda mı iman ediyorsunuz ve daha önce alay ve istihzâ yoluyla onu acele istediğiniz halde, bu imanınızdan faydalanmayı mı ümit ediyorsunuz?" denilmektedir. Lâm'dan sonra gelen hemzenin hazfedilmesi, onun harekesinin de lâm'a verilmesi sûretiyle آلْآنَ şeklinde okunmuştur.

Daha sonra ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ *"Sonra zulmedenlere, "Ebedî azâbı tadın" denilecek.."* buyurulmuştur ki bu, آلْآنَ den önce bulunan mukadder bir fiile atıf olup, kelamın takdiri, "onlara, onu daha önce acele istediğiniz halde şu anda mı iman ediyorsunuz?" denildi" daha sonra da, zulmedenlere "ebedî azâbı tadın" denildi" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, هَلْ تُجْزَوْنَ إِلاَّ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ *"(Vaktiyle) ne kazanıyor idiyseniz, ondan başkasıyla mı cezâlandırılacaksınız!"* ayetine gelince, bu hususta şu üç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Allah Teâlâ her ne zaman ikâb ve azâbtan bahsetmişse, bu illeti zikretmiştir. Buna göre bir kimse sanki, "Ey azîz olan Rabbim, sen her şeyden ganîsin, o halde senin rahmetine, bu şiddet ve vaîd, tehdit nasıl yakışır?" diyerek bir soru sormuş da, Allah Teâlâ da, "Ben ona, doğrudan doğruya, sebepsiz yere bu muâmelede bulunmadım. Aksine bu, onun bâtıl ameli sebebiyle ona ulaşan bir cezadır" diye cevap vermiş olur ki bu da, rahmet tarafının üstün ve gâlib olduğuna; azâb tarafının da mercûh ve mağlûb olduğuna delâlet.

İKİNCİ MESELE
Uhrevî Mükâfaatın Amelle İlgisi

Ayetin zahiri, cezânın, bir amelden dolayı olması gerektiğine delâlet eder. Felsefecilere göre ise cezâ, amelin neticesidir. Çünkü salih amel, liletin ma'lûlünü, neticesini gerektirdiği gibi kalbin nurlanmasını ve aydınlatılmasını gerektirir. **Mutezile'ye göre sâlih amel, mükâfaatının, Allah'a ait olmasını gerektirir. Ehl-i sünnete göreyse mükâfaat, Allah'ın sırf vaadinden dolayı gereklidir.**

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet-i kerime, kulun, Cebriyye'nin görüşünün aksine olarak, kesb sahibi olduğuna delâlet eder. Bize göre kulun kesb sahibi olmasının manası şudur: Kudret, halis sebep ile birlikte fiili gerektirir (fiilin meydana gelmesine yol açar).

★ ★
★

Kâfirlerin Yersiz Sualleri

وَيَسْتَنۢبِـُٔونَكَ أَحَقٌّ هُوَ ۖ قُلْ إِى وَرَبِّىٓ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ ۖ وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾ وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى ٱلْأَرْضِ لَٱفْتَدَتْ بِهِۦ ۗ وَأَسَرُّوا۟ ٱلنَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا۟ ٱلْعَذَابَ ۚ وَقُضِىَ بَيْنَهُم بِٱلْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾

"O azab bir gerçek mi" diye senden haber vermeni isterler. De ki: "Evet, Rabbime andederim ki o elbet ve elbet bir hakikattir ve siz, (kaçıp da) Allah'ın iradesinden kurtulamazsınız. Zulmeden herkes, eğer yerde bulunan bütün imkânlara mâlik olsaydı, (azabtan kurtulmak için) onu mutlaka fidye verirdi. Onlar azabı görünce pişmanlık izhâr ederler. Aralarında, adâletle hükmolunacak ve asla zulme maruz kalmayacaklardır"

(Yûnus, 53-54).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin *"Eğer doğru söylüyorsanız, bu vaad ne zaman (söyleyin)"* (Yûnus, 48) dediklerini ayetle haber vermiş ve buna, daha sonraki ayetlerle cevap vermiştir. Bu ayetlerden sonra da, onların aynı konuda Hz. Peygamber (s.a.s)'e yeniden müracaat edip, bu soruyu ikinci defâ sorarak, *"O (azab) bir gerçek mi?"* dediklerini nakletmiştir.

Bil ki böyle bir soru, şu bakımlardan sırf bir cehaleti göstermektedir:

1) Bu soru, cevabı ile birlikte daha önce geçmişti. Dolayısıyla bunu tekrar sormanın bir faydası yok.

2) Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Allah tarafından bir peygamber olduğunun aklî delilleri de daha önce geçmişti. O delillerden birisi, Kur'ân'ın mûcize olduğunun ortaya konulmasıdır. Onun nübüvveti doğru olunca, ilerde olacağını söylediği herşeyin de doğru olduğuna kesinkes hükmetmek gerekir. İşte bütün bunlar, o kâfirlerden yüz çevirmeyi ve onların sorularına değer vermemeyi gerektirir.

Alimler, ayetteki hüve (o) zamirinin neyi gösterdiği hususunda ihtilaf etmişler ve bu cümleden olarak şu manaları vermişlerdir:

a) "O, -yani, senin getirdiğin Kur'ân, nübüvvet ve şer'i hükümler hak mıdır?"

b) "Bize vaadettiğin ba's (ölümden sonra diriliş) ve Kıyamet hak mıdır?"

c) "Bu dünyada başımıza geleceğini söylediğin azab, hak mıdır?"

Yemin Üslûbunun Faydası

Cenâb-ı Allah daha sonra peygamberine, müşriklere cevaben قُلْ إِى وَرَبِّى إِنَّهُ لَحَقٌّ *"Evet, Rabbime andederim ki o elbet ve elbet bir hakîkattir"* demesini emretmiştir. Bunun hikmeti şunlardır:

a) Peygamberin onlara alışkın oldukları üslupla hitap ederek kendi tarafına meylettirmeye çalışması. Birşeyi haber verip de, onun doğruluğunu yeminde te'kid etmenin, o şeyi şaka faslından çıkarıp, ciddiyete naklettiği aşikâr bir hususdur.

b) İnsanlar kısım kısımdır: Bazıları bir şeyi, hakiki ve aklî delillerle kabul ederken; bazıları da hakikî ve aklî delillerden istifade edemeyip, ancak iknâî şeylerden, mesela, bu ayetteki yemin gibi şeylerden istifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip de, peygamberliğini ve nübüvvetini soran bir bedevî Arap, bu iddianın doğrulanması hususunda, yemin ile yetinmişti. İşte bu ayette de böyledir.

Daha sonra Allah Teâlâ bu hususu, وَمَآ أَنتُم بِمُعْجِزِينَ ifâdesi ile te'kid etmiştir. Burada, mahzûf bir kısım vardır ve takdiri, "Sizler, başınıza azâb indirme va'îdinde bulunan Allah'ı, acze düşüremezsiniz" şeklindedir. Bundan maksad da, hiç kimsenin Rab Teâlâ'ya karşı koyamayacağı ve O'nu, dileyip hükmettiği şeyden geri çeviremeyeceğine dikkat çekmektir.

Kâfirlerin Ahiretteki Durumları

Allah Teâlâ daha sonra, böylesi sözlerin, onlar dünyada oldukları sürece, onlar için câiz olmayacağını, ama Kıyamete varıp, Allah'ın kahrı ile azametinin neticelerini gördüklerinde, böyle söylemeyi bırakıp, başka şeylerle meşgul olacaklarını beyan buyurmuştur. Allah Teâlâ, onların şu üç halini haber vermiştir:

a) وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِى ٱلْأَرْضِ لَٱفْتَدَتْ بِهِۦ *"Eğer yerde bulunan bütün imkânlara*

mâlik olsaydı zulmeden kimse, azabtan kurtulmak için onu mutlaka fidye verirdi." Fakat bu imkânsızdır. Çünkü artık o, Kıyamet meydanındadır ve hiçbirşeye mâlik değildir. Nitekim Hak Teâlâ, "*Onların her biri Kıyâmet günü O'nun huzuruna tek başına çıkacaktır*" (Meryem, 95) buyurmuştur. Bu kimsenin, yeryüzünün bütün hazinelerine sahib olduğu farzedilse bile, bütün bunları fidye olarak vermesi ona fayda vermez. Çünkü Allah Teâlâ, "*Öyle bir günden korkun ki (o gün) hiç kimseden fidye alınmaz, onlara yardım da edilmez...*" (Bakara, 48) buyurur. Yine Hak Teâlâ, o günü anlatırken: "*(O günde) ne bir alış veriş, ne bir dostluk, ne de bir şefaat vardır*" (Bakara, 254) buyurmuştur.

b) وَأَسَرُّوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ "*Onlar azabı görünce, pişmanlık izhâr ederler.*" Bil ki ayetteki, أَسَرُّوا النَّدَامَةَ "*Pişmanlık izhâr ettiler*" ifâdesi, mâzî sîğasındadır. Halbuki Kıyamet, gelecek zamanda olacak şeylerdendir. Fakat Kıyametin meydana gelmesi çok kesin olduğu için, Cenâb-ı Allah, gelecekte olacak bu işi, sanki mâzîde olup bitmiş gibi kabul etmiştir.Bil ki أَسَرَّ fiili, hem "gizlemek", hem de "ızhâr etmek, göstermek" manasına gelen, ezdâd kelimelerdendir. Bu kelimenin "gizlemek" manasına gelmesi açıktır. Ama, "göstermek" manasına gelişi, Araplar'ın, bir kimse birşeyi önce gizleyip, sonra ortaya koyduğunda, سَرَّ الشَّيْءَ وَأَسَرَّهُ "O şeyi gizledi ve açığa çıkardı" şeklinde söyledikleri deyimden alınmıştır.

Kâfirin Duyacağı Pişmanlığın Mahiyeti

Bunu iyici kavradığında biz diyoruz ki: Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bundan murad, pişmanlıklarını ortaya koymaları değil, gizlemeleridir. Bu gizleyişin sebepleri şunlardır:

1) Onlar, bu şiddetli azabı görünce, şaşkına döndüler ve o esnada pişmanlıklarını gizlemenin dışında ağlayıp feryad etmediler. Bu tıpkı, asılmaya götürülen kimsenin, hiçbir kelime konuşamayıp, şaşması ve hayrete düşmesi gibidir.

2) Onlar, seleflerinden ve kendilerine uyanlardan utanıp, onların azarlamalarından çekindikleri için pişmanlıklarını gizlediler.

İmdi eğer "Kıyamet gününün dehşeti, insanın böyle şeyleri düşünmesine manidir. Öyleyse onlar bunu nasıl yapabilirler?" denirse, biz deriz ki: "Bu gizleme işi, cehennemde yanmadan önce olur. Fakat onlar ateşe girip yandıklarında, artık pişmanlıklarını gizlemeyi bırakıp, ızhâr ederler. Bunun delili, "*Onlar, "Ey Rabbimiz, bedbahtlığımız (şekâvetimiz) bize gâlib geldi.." dediler*" (Mü'minûn, 106) ayetidir.

3) Onlar, bu pişmanlık hususunda Allah'a karşı hâlis oldukları için, bunu (diğer insanlardan) gizlediler. Nitekim ihlasla duâ eden kimse de, duâsını gizli yapar. Bu manaya göre ayette, onlarla ve onların bu ihlâslarıyla alay etme vardır. Çünkü onlar o ihlâsı, zamanında yapmadılar. Dolayısıyla da şimdi o kendilerine fayda vermedi. Halbuki onların görevi, bu samimiyyeti, mükellef oldukları zaman dünyada göstermeleri idi.

Ayetteki **esserrû** fiilini, "**ızhâr etme, gösterme**" manasına alanların görüşü açıktır. Buna göre o kâfirler, reislikleri**ni** (koltuklarını) korumak için, dünyada iken kâfirlikleri ve fâsıklıklarına karşı duydukları pışmanlığı gizlemişlerdi. Ama Kıyamette, bu gayeleri ortadan kalkmıştır ve dolayısıyla da pişmanlıklarını ortaya koymuşlardır.

c) وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *"Aralarında adaletle hükmolunacak da asla zulme maruz kalmayacaklardır."* Denildi ki, "mü'minlerle kâfirler arasında hükmolunacaktır." Yine denildi ki: "Reis olanlarla, onlara tâbî olanlar arasında hükmolunacaktır." Bunun, "Başlarına cezâ indirmek suretiyle, kâfirlerin arasında hükmolunur" manasında olduğu da söylenmiştir.

Bil ki kâfirler, her nekadar azabta müşterek iseler de mutlaka aralarında Allah Teâlâ'nın hükmetmesi gerekir. Çünkü dünyada iken zalimlerin, birbirine de zulmedip hâinlik etmeleri imkânsız değildir. Binâenaleyh bu hükmetmede, bazılarının azabının hafifletilmesi, bazılarının da ağırlaştırılması söz konusu olmuş olur. Fakat adalet, mazlumun âhını zâlimden almayı gerektirir. Bunun da yolu, mazlumun azabının hafifletilip, zalimin azabının ağırlaştırılmasıdır.

★ ★
★

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۗ أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾
هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır. Haberiniz olsun ki Allah'ın vaadi şüphesiz haktır. Fakat onların çoğu bunu bilmez. O, hem diriltir, hem öldürür. Hepiniz ancak O'na döndürüleceksiniz"

(Yûnus, 55-56).

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bazı âlimler, bu ayetin kendinden öncekiler ile münasebeti hususunda şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, önceki ayette, *"Zulmeden herkes, eğer yerde bulunan bütün imkânlara mâlik olsaydı, azabtan kurtulmak için onu mutlaka fidye verirdi"* buyurmuştur. Bu ayette de, zâlimin (Kıyamette) fidye olarak vereceği hiçbir şeyi olmadığını belirtmiştir. Çünkü herşey Allah'ın mülkü ve milkidir."

Bil ki bu, güzel bir ilgidir. Fakat daha güzeli, şöyle bir ilginin bulunmasıdır: İnsanların kısım kısım olduğunu söylemiştik. Bazı insanların, iknâî delillerden istifâdeleri, aklî delillerden istifâdelerinden daha çoktur. Muhakkik âlimler, iknâî delillere iltifât etmezler. Onların dayanakları, açık ve kesin deliller ve bürhanlardır. Binâenaleyh Allah Teâlâ, kâfirlerin, *"O (azab) bir gerçek mi?"* dediklerini nakledince, Peygamberine, *"Evet, Rabbime andederim ki..."* demesini emretmiştir ki, bu da iknâî delillerdendir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu ayetinin peşine, onun doğruluğuna kesin olarak delâlet eden aklî delili getirmiştir.

İknâî Delilden Sonra Aklî Delil

Bu delilin izahı da şöyledir: Nübüvvetin ve ahiretin doğruluğuna dâir hüküm, kâdir ve hakîm bir ilâhın varlığına ve O'nun dışındaki herşeyin O'nun mülkü ve milki olmasına dayanır. Hak Teâlâ işte bu hususu, *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır"* ayetiyle beyan etmiş,bu hükmün doğruluğuna dâir başka delil getirmemiştir. Zira Allah Teâlâ, bu delillerin izahını, bu sûrede geçen şu ayetlerde tafsilatlı olarak yapmıştır: *"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, göklerde ve yerde Allah'ın yarattığı şeylerde (...) elbet nice ayetler vardır"* (Yûnus, 6); *"Güneşi ziyalı, ayı nurlu yapan ve ona menziller ta'yin eden O'dur"* (Yûnus, 5). Bu kesin deliller daha önce geçmiş olduğu için, Cenâb-ı Hak tefsir ettiğimiz ayette bu kadarla yetinmiş ve âlemdeki bitki, canlı, beden, rûh, karanlık ve aydınlığın kendi mülkü ve milki olduğunu belirtmiştir. Durum böyle olduğu zaman O, bütün mümkinâta kâdirdir, bütün malûmatı bilir, her türlü ihtiyaçtan müstağnidir, yine her türlü noksanlık ve eksiklikten berîdir. Şu halde O, bütün mümkinata kâdir olduğu için, dünya ve âhirette düşmanlarının başına azab indirmeye, dostlarına rahmeti ulaştırmaya, Resûlünü katî deliller ve açık mûcizelerle desteklemeye ve Resûlünün durumunu yüceltip, dinini ortaya koymaya, şeriatını kuvvetlendirmeye de kâdir olur. O, bütün bunlara kâdir olunca,risaletle istihzâ ve taaccüb etmek batıl olur. O, noksanlıklardan ve kusurlardan berî olunca, verdiği sözden caymaktan ve yalan söylemekten münezzeh olur. O'nun vaadettiği şey mutlaka meydana gelir. Bu son hüküm, biz "Allah Teâlâ, kullarının maslahatlarını gözetmez" dediğimiz zaman söz konusu olur. Ama, "Allah Teâlâ kullarının maslahatlarını gözetir" dediğimiz zaman, şöyle söyleriz: "Yalan, akıllı kimselerden, ancak ya âciz olmasından, ya cehâletinden, yahut da ihtiyacından ötürü sâdır olur. Hak Sübhânehû ve Teâlâ, bütün bunlardan münezzeh olunca, O'nun yalan söylemesi imkânsız olur. Binâenaleyh O, kâfirlerin başına bir azabın ineceğini, haşrın ve neşrin (dirilmenin) gerçekleşeceğini haber vermişse, o şeylerin olacağına kesinkes inanmak gerekir. Yaptığımız bu açıklama ile, *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır"* ayetinin, *"Haberiniz olsun ki Allah'ın va'di şüphesiz haktır"* buyruğunun doğruluğuna kesinkes inanmayı gerektiren bir mukaddime olduğu sâbit olmuş olur.

Cenâb-ı Hak daha sonra وَلٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat onların çoğu (bunu) bilmez"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, delillerden habersiz olarak, işlerin dış görünüşlerine aldanmışlar ve bu sebeble de bu bilgilerden mahrum kalmışlardır" demektir.

Daha sonra, Hak Teâlâ, bu delilleri te'kid ederek, هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"O, hem diriltir, hem öldürür. Hepiniz ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurur. Bu, şu manayadır: "Cenâb-ı Hak birinci defâda yaratıp hayat vermeye kâdir olduğuna göre, onları öldürdüğünde de, ikinci kez diriltmeye de kâdir olmalıdır." Böylece bu anlattıklarımızla, Allah Teâlâ'nın, Peygamberine: *"Evet, Rabbime andolsun ki..."* (Yûnus, 53) demesini emrettiği, daha sonra buna o kesin delilleri eklediği anlaşılmış olur.

Bil ki ayetteki, *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır"* ifâdesinde bir başka incelik daha vardır. O da ayet-i kerimenin başındaki elâ *"Haberiniz olsun ki"* kelimesidir. Çünkü bu kelime ancak gâfillerin dikkatini çekmek ve uyuyanları (gaflet) uykusundan uyandırmak için kullanılır. Âlemdeki insanlar, zâhirî sebeblerle uğraşırlar ve "şu bahçe padişahın, şu ev vezirin, şu köle Zeyd'in, şu cariye de Amr'ın" derler ve her şeyi bir kimseye mal ederler. İnsanlar, cehâlet ve gaflet uykusuna iyice daldıkları için, bu izafe edişlerin doğru olduğunu zannederler. İşte bu sebeble, Hak Teâlâ, o uyku ve gaflet içinde olanlara *"Haberiniz olsun ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi şüphesiz Allah'ındır"* buyruğu ile seslenmiştir. Bu böyledir, çünkü Hak olan bir ve tek'in dışında kalan varlıkların, zatları gereği "mümkin" oldukları ve mümkin varlıkların, ya doğrudan, yahut da dolayısıyla zâtı gereği vâcib (vâcibu'l-vücûd) olana varıp dayandıkları sâbit olunca, O'nun dışındaki herşeyin O'nun mülkü ve milki oldukları sâbit olmuş olur. Durum böyle olunca O'nun dışındaki varlıkların, gerçekte bir mülkü olmadığı ortaya çıkar. Mahlûkatın (insanların) çoğu, bu incelikleri bilmekten gâfil ve habersiz olduğu için, onlardan bir kısmı olsun, cehâlet ve dalâlet uykusundan belki uyanır diye, Resûlüne (s.a.s) böyle seslenmesini emretmiştir.

* *
*

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ
﴿٥٧﴾ قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

"Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerde olan dertlere bir şifâ, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir. De ki: "Ancak Allah'ın fazlı ile rahmetiyle işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp durduklarından hayırlıdır"

(Yûnus, 57-58).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Nübüvveti İspat Yolu

Peygamberlerin, peygamberliklerini isbâtın yolu şu iki şeydir:

Birincisi, şöyle demekdir: "Şu şahıs peygamberlik iddiâsında bulundu ve onun elinde bir mûcize zuhûr etti. Böyle olan herkes, Allah katından gönderilmiş, hak ve doğru bir peygamber olur." İşte bu yolu Allah Teâlâ, bu sûrede, *"Bu Kur'ân Allah'ındır. Başkasının uydurması değildir. O kitap, ancak kendinden evvelki kitapları tasdik eder ve o kitabı tafsîl eder. Onda şüphe edilecek hiçbirşey yoktur. O, âlemlerin Rabbindendir. Yoksa "Onu (peygamber) kendiliğinden uydurdu?" mu diyorlar. De ki: "Öyleyse, eğer doğru söylüyorsanız, siz de onun benzeri bir sûre getirin. Allah'dan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın"* (Yûnus, 37-38) ayetlerinde en güzel bir şekilde izâh etmiştir. Biz, o ayetlerin tefsîrinde, dinî kuvvetlendirecek, yakınî imanı doğuracak, her türlü şekk ile şüpheyi giderecek ve bütün cehaletlerle sapıklıkları temizleyecek izahlar yaptık.

İkincisi: Biz aklımızla, gerçek itikâdın ve sâlih amelin ne olduğunu bilebiliriz. Binâenaleyh gelip de, halkı hak inanca ve sâlih amele davet eden, insanları bunlara sevkeden ve kendisinde insanları küfürden imana, batıl itikaddan hak itikada; dünyaya bağlayan işlerden, ahirete bağlayan amellere nakletme kuvveti olan kimse, hak, sâdık ve musaddak bir peygamberdir. Bunu şöyle izah edebiliriz: İnsanlara çeşitli noksanlıklar, cehaletler ve dünya sevgisi hâkimdir. İnsanın mutluluğunun, ancak gerçek inanç ve salih amel ile elde edileceğini aklımızla bilir anlarız. Bunun neticesi şuna varır: Dünyaya karşı nefretini ve âhirete karşı rağbetini artıran herşey amel-i sâlih'tir. Bunun zıddı olan herşey ise, boş ve günah olan ameldir. Durum böyle olduğu için insanlar, güçlü, ruhu aydınlık, karakteri yüce, kâmil bir insana muhtaçtırlar ve o kâmil insan, noksan ve kusurlu olanları, noksanlık makamından kemâl (olgunluk) makamına götürebilecek güçte olur ki, işte peygamber O'dur.

Velhasıl insanlar üç kısımdır:

a) Nâkıs (kusurlu) olanlar.

b) Nâkıs insanları kemâle erdirmeye kâdir olamayan kâmil kimseler, ve

c) Nâkıs kimseleri kemâle erdirmeye kâdir olan kâmiller.

Birinci kısım, insanların çoğunluğudur. İkinci kısım, velilerdir. Üçüncü kısım da, peygamberlerdir.

Nâkıs kimseleri, noksanlıktan kemâl derecesine götürmeye kâdir olmanın derece ve mertebeleri de farklı olduğu için, peygamberlerin dereceleri de, nübüvvetlerinin kuvvetine göre farklı farklıdır. İşte bu incelikten ötürü Hz. Peygamber (s.a.s)

عُلَمَاءُ امَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir"*[70] buyurmuştur.

Bu mukaddimeyi iyice anladığında biz deriz ki: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğunu, mûcize yoluyla beyân edince, bu ayette de onun peygamberliğini ikinci yolla beyân etmiştir. Bu yol, nübüvvetin doğruluğunu ortaya koyup, mâhiyetini belirleyen yoldur. O halde mûcize ile istidlal, mantıkçıların **burhân-ı İnnî** adını verdikleri şeydir. Bu yol ise, mantıkçıların **"burhân-ı limmî"**[71] adını verdikleri yoldur ki, bu daha kıymetli, daha yüce, daha mükemmel ve daha üstün olandır.

İKİNCİ MESELE
Kur'ân'ın Bazı Vasıfları

Bil ki Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i bu ayette şu dört vasıfla nitelemiştir:

a) O, Allah katından bir "mev'iza" (öğüt)tür.

b) O, kalblerdeki hastalıklara bir "şifâ"dır.

c) "Hidayet"tir.

d) Mü'minlere "rahmet"tir.

Hz. Peygamber Tabib, Kur'ân Reçete Durumundadır

Bu sıfatların mutlaka belli birtakım incelikleri vardır: Binâenaleyh biz deriz ki: Ruhlar, bedenlerle alâka kurunca, bu alâka, rûhun bedene karşı duyduğu tabiî bir aşk sebebiyle olur. Sonra rûh cevheri, bedenler âleminin arzu duyduğu ve güzel gördüğü şeylerden, beş duyu vasıtasıyla istifâde eder. Rûh bunlara alışır, ülfet eder ve bunları alışkanlık haline getirir. Hissî alakalar ve bedenî hadiseler de, kendi vasıtasıyla kuvvet bulduğu için akıl nûrunun en son derecede tahakkuk edeceği malumdur. Binâenaleyh bu gark (rûhun bedenî hazlara dalması), rûh cevherinde bâtıl inançların ve kötü huyların tahakkukuna sebeb olur. İşte bütün bu haller, rûh cevherinin şiddetli hastalıkları demektir. Binâenaleyh bu hastalıklar için, ehil bir doktorun olması gerekir. Çünkü şiddetli hastalıklara düşen kimseye, isâbetli ilaçlar ile müdâhale edecek ehil bir doktor rastlamazsa, o mutlaka ölür. Şayet böyle bir doktor rastlar ve beden de o ilaçları kabul ederse, çoğu kez iyileşme gerçekleşir ve hastalık zâil olur.

Bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: **Hz. Muhammed** (s.a.s.), hâzık (ehil) bir doktor, Kur'an-ı Kerim de, terkibi ile kalb hastalıklarına faydalı olan bütün ilaçlar gibi olmuş olur. Sonra doktor hastanın yanına vardığında, hastaya karşı şu dört merhaleli müdâhalesi vardır:

---

70) **Keşfu'l-Hafa**, (2/64).

71) **Burhan-ı İnnî**: Hâdiselerden kanunlara, neticelerden sebeplere ve eserden müessire olan delil. **Bürhan-ı Limmî** ise: Kanunlardan hadiselere, sebeplerden neticelere ve müessirden esere olan delillere denir (Ç).

Birinci mertebe: Doktor,hastasını, uygun olmayan şeyleri alıp yemekten men eder ve ona, hastalığa yakalanmasına sebeb olan o şeylerden kaçınmasını emreder ki işte buna "mev'iza" (öğüt) denir. Çünkü va'z'ın hikmeti, insanı Allah'ın rızasından uzaklaştıracak herşeyden alıkoyup, kalbini Allah'dan başkası ile meşgul eden herşeyden men etmektir.

İkinci mertebe: Bu, şifâ mertebesidir. Bu, doktorun hastasına, hastalığa sebeb olan o bozuk şeyleri içinden söküp atacak ilaçlar içirmesidir. İşte tıpkı bunun gibi peygamberler de, insanları, mahzurlu şeyleri işlemekten men ettiklerinde, insanların zâhirleri, uygun olmayan şeyleri yapmaktan temizlenmiş olur. Bu durumda peygamberler onlara, içlerini (bâtınlarını) temizlemeyi de emrederler. Bu da, kötü huyları giderip, iyi huylar elde etme hususunda insanın mücâdele ve mücâhede yapmasıyla olur. Bunların ilki, Hak Teâlâ'nın: *"Şüphesiz ki Allah adâleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emreder. Fuhşiyatı, taşkınlıkları, münkeri, zulüm ve tecavüzü nehyeder"* (Nahl. 90) ayetinde bahsolunan hususlardır. Bu böyledir. Çünkü, bozuk inançların ve kötü ahlâkın, hastalıklar gibi olduğunu söylemiştik. Binâenaleyh bunlar zâil olduğunda, kalb şifâ bulur ve rûh cevheri, melekût âlemini seyretmeye mânî olan kir ve pasların tamamından temizlenmiş olur.

Üçüncü mertebe: Bu, hidayetin gerçekleşmesidir. Bu mertebe, ancak, ikinci mertebeden sonra elde edilir. Çünkü insanın rûh cevheri, kutsî cilaları ve ilâhî ziyâları kabul eder. Rahmetin kaynağı, umûmîdir ve hiç kesilmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) إِنَّ لِرَبِّكُمْ فِي أَيَّامِ دَهْرِكُمْ نَفَحَاتٍ أَلاَ فَتَعَرَّضُوا لَهَا *"Ömrünüzün bazı günlerinde Rabbinizin nefhaları (rahmet esintileri) olur. Onlara hedef ol(maya çalışın)"*[72] buyurmuştur.

Hem sonra vermemek, ya âcizlikten, ya câhillikten, ya da cimrilikten ötürü olur. Bütün bunlar, Allah hakkında imkânsızdır. Binâenaleyh Allah'ın vermeyeceğini düşünmek imkânsızdır. İşte buna göre, o rûhî ziyaların meydana gelmesi, ancak bozuk inançlardan ve karekteri, karanlığın karakteri olan kötü ahlâktan ötürü olur. Karanlık bulunduğunda, aydınlığın bulunması imkânsızdır. Dolayısıyla karanlığı gerektiren sebebler zâil olduğunda, aydınlığın engelleri de zâil olup ortadan kalkmış olur ve bu durumda, kudsî alemin ziyâsının, kudsî nefis cevherinde tahakkuk etmesi gerekir. İşte bu ışık, hidayettir. Bu hal gerçekleşince, nefis, melekût âleminin nakışlarının üzerine işlenip, ilâhî kudsiyetin üzerinde tecellî ettiği bir hale girer. Bu mertebelerin ilki, Hak Teâlâ'nın, *"Ey itminâne ermiş rûh, sen O'ndan râzı, O senden râzı olarak, dön Rabbine"* (Fecr, 27-28) ayetinde; ortası, *"Hepiniz Allah'a kaçın"* (Zâriyat, 50) ayetinde; sonuncusu *"Allah" de ve sonra onları bırak, daldıkları batakta oynayadursunlar"* (En'âm, 91) ayetinde; hepsi birden de, *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş O'na döndürülüp götürülür. Öyle ise O'na ibadet et. O'na*

72) Keşfu'l-Hafa, (1/231).

tevekkül et. Senin Rabbin, yapmakta olduğunuz şeylerden habersiz değildir" (Hûd, 123) ayetinde bahsedilen hususlardır. Bu ayetlerin açıklamaları, inşaallah yerlerinde gelecektir. İşte bu mertebe, Cenâb-ı Hakk'ın وَهُدًى buyruğu ile murad edilendir.

Dördüncü mertebe: Bu, nefsin nûru, nâkıs olanların rûhlarına, tıpkı güneşin cevherinin nûrunun, âlemin kütlelerine fezeyan etmesi gibi, füyuzâtta bulunacak bir biçimde, bu rûhânî derece ve rabbanî basamağa baliğ olması demektir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"mü'minler için bir rahmet"* tavsifinden maksat budur. Bu mâna, mü'minlere tahsis edilmiştir. Zirâ, inatçı kulların rûhları, peygamberlerin rûhlarının nûrlarından ziyâlanamaz. Güneşten gelen ışığı alabilen cisim, yönü güneşin yönüne karşı olan cisimdir. Bu tekâbül etme işi bulunmazsa, güneşin ışığı, o cisme düşmez. İşte tıpkı bunun gibi, pâk olan peygamberlerin rûhlarının himmetine yönelmeyen her rûh, onların nûrlarından istifâde edemez ve o kudsî tertemiz rûhların etkileri, o rûhlara ulaşmaz.

Güneş yuvarlağının karşısında olmayan cisimlerin, bu güneşin karşısında bulunmadaki uzaklık hususunda derecelerinin farklı farklı olup, o cisimlerin, güneş yuvarlağına tekâbül etmedeki uzaklığın son noktasına varıp dayanıncaya kadar, bu uzaklığın derecelerinin gitgide artması,böylece de geriye sırf karanlığın kalması gibi, peygamberlerin ruhlarından o nûrları almak hususunda da, insanların ruhlarının dereceleri farklı farklıdır. Bu farklılık, zulmeti en ileri raddeye varmış, bedbahtlığı büyümüş, fasit insanlar ve kötü huylar hususunda varılabilecek en uzak noktaya ulaşmış bir nefse ulaşır, vasıl olur. Netice olarak diyebiliriz ki, ayette geçen مَوْعِظَةٌ **"mev'izâ (öğüt)"** ifâdesi, insanların zahirlerini, uygun olmayan şeylerden temizlemeye bir işaret olur ki, bu, **"şeriat"**tir. **"Şifa"** kelimesi, ruhları, bozuk insanlardan ve kötü huylardan temizlemeye bir işarettir ki, bu **"tarikat"**tır. هُدًى "hidâyet rehberi" kelimesi, Hakk'ın nûrunun, sıddîkların kalbinde zuhûr etmesine işarettir ki, bu **"hakîkat"**tir ve **rahme** (**"rahmet"**) kelimesi de, o nûrun, kemâl ve aydınlık hususunda, nakıs insanları kemâle erdirecek bir noktaya ulaştığına bir işaret olur ki, bu da **"nübüvvet"**tir. İşte bütün bunlar bu Kur'ânî lafızlarla, kendisine işaret olunan, önce geçenin sonraya bırakılması; sonra gelenin öne alınması mümkün olmayan birtakım akîî dereceler ve burhanî mertebelerdir.

Allah Teâlâ, bu ayette, bu ilâhî yüce sırlara dikkat çekince, قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ *"De ki: "Ancak Allah'ın fazlı ile, rahmetiyle, işte yalnız bunlarla sevinsinler. Bu, onların toplayıp durduklarından hayırlıdır"* buyurmuştur. Bundan maksad da, İslâm feylesoflarının tesbit etmiş olduğu "rûhânî mutluluklar, maddî mutluluklardan daha üstündür" şeklindeki görüşlerine bir işaret olmuş olur ki bu husus, bu kitabın pekçok yerinde, bu manâyı iyice ortaya koyacak bir biçimde geçmişti. Binâenaleyh, bunu tekrarlamanın faydası yoktur. Şimdilik söyleyeceklerimiz tamamlanmıştır.

Bu ifâdenin takdiri, بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَلْيَفْرَحُوا şeklindedir. Daha sonra ikinci kez Cenâb-ı Hak فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا diyerek, **febizâlike** ifâdesiyle tekrar Allah'ın fadl ve rahmetine işârette bulunmuştur ki, bu tekîd içindir. Hem, Allah'ın فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا buyruğu hasr ifâde eder. Yani, "İnsanın ancak bununla sevinmesi gerekir" demektir.

İKİNCİ MESELE
Yalnız Allah'ın Lûtfu ve Rahmeti Sayesinde Sevinmek Gereği

Bil ki bu söz şu iki şeye delâlet eder.

Maddî Lezzetler Mânevî Hazlara Göre Daha Geride Kalır

a) İnsanın, maddî hallerden, herhangi bir şey ile sevinmemesi gerektiğine, bunun böyle olduğunu da şunlar gösterir:

1) Muhakkik alimlerden bir grup kimse, "Maddî lezzetlerin manası, sadece elemleri gidermektir. Yokluk olan şeyle de, sevinilemez.

2) Bu lezzetlerin olumlu birtakım sıfatlar olması durumunda bile, bunlar, birkaç yönden manevîdirler:

Birincisi: O sıfatların elemlerinden zarar görmek, lezzetlerinden istifâde etmekten daha kuvvetlidir. Baksana maddî lezzetlerin en kuvvetlisi, **cimâ** lezzetidir. Bundan duyulan hazzın, kulunç (kramp) ve diğer kuvvetli acılardan duyulan zarardan daha az olduğunda şüphe yoktur.

İkincisi: Cismanî lezzetlerin söz konusu olduğu yerler azdır. Çünkü, o cismanî lezzetleri elde etmek, ancak şu iki yol ile mümkündür: Yani, mideyi doyurma lezzeti ve cimâ lezzeti. Ama, elemlere gelince, insan bedeninin her parçasında, bir başka çeşit elem vardır ve bu elemlerden her bir çeşidinin, başka bir çeşitte bulunmayan özelliği bulunmaktadır.

Üçüncüsü: Maddî lezzetler, kesinlikle arı-duru olmayıp, aksine pekçok kötülükle karışık ve içiçedirler. Şayet, yemek ve cinsî münasebet lezzetinin meydana gelmesinde, onların öncesinde ve sonrasında nefsi yorma olmasaydı, bu kâfi gelirdi.

Dördüncüsü: Maddî lezzetler, devamlı olamazlar. Her ne zaman, kendilerinden daha fazla lezzet alınırsa, onların elden kaçırılması korkusundan ileri gelen tehassür ve üzüntüler de, o nisbette daha çok ve güçlü olur. İşte bundan dolayı **Ma'arrî**, إِنَّ حُزْناً فِي سَاعَةِ الْمَوْتِ أَضْعَافُ سُرُورٍ فِي سَاعَةِ الْمِيلَادِ *"Ölüm anındaki hüzün, doğum anında duyulan sevinçten kat kat fazladır"* demiştir.

Çocuğun doğumu anında duyulan sevincin, ölümünde duyulan hüzne denk olmadığı bilinen bir gerçektir.

Beşincisi: Bulunmaları halinde, maddî lezzetlerin devamlı olmaları imkânsız olur. Çünkü, yeme lezzeti, olduğu gibi devam etmez, aksine, açlık lezzetinin yok olması

gibi, yemeden duyulan lezzet zâil olur. Binâenaleyh, o lezzetin devamlı olması imkânsız olur.

Altıncısı: Maddî lezzetler, âdî birtakım şeylerden duyulan lezzetlerdir. Çünkü bunlar, çabuk bozulan, değişmeye müsâit olan, yumuşak nesnelerde meydana gelen birtakım keyfiyyetlerdir.

Ama, rûhanî lezzetlere gelince, bunlar, bütün bu hususlar bakımından maddî lezzetlerin zıddınadır. Böylece, maddî lezzetlerden duyulan sevincin bâtıl ve boş bir sevinç olduğu; kâmil olan sevincin ise, rûhanîyyet, kudsî cevher, celâl âlemi ve kibriyâ nûru ile duyulan ferahlık olduğu sabit olmuş olur.

b) Ruhanî lezzetler bulunduğunda aklı başında olan kimsenin, o lezzetlerle, birer lezzet oldukları açısından sevinmemesi; aksine onların Allah'dan ve O'nun lütfu ve rahmetiyle meydana gelmiş olması açısından sevinmiş olması gerekir. İşte bu incelikten dolayı, sıddîkler: "Birer nimet olmaları açısından Allah'ın nimetiyle sevinenler müşriktirler; ama onların Allah'dan olması bakımından, Allah'ın nimetleriyle sevinenlerin sevinci, Allah ile, O'nun sebebiyle olmuş olur ki işte bu, kemâlin zirvesi ve mutluluğun nihâî noktasıdır" demişlerdir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوا emrinin manası, "Onlar, onların birer nimet olması açısından değil, aksine, Allah'ın lütfu ve rahmeti ile olmaları açısından, o nimetlerle sevinsinler" şeklinde olur. İşte bunlar, vahiy ve tenzîl aleminden zuhûr eden bu lâfızların ihtiva etmiş olduğu yüce sırlardır. Bu konuda, bizce özetlenebilecek olan şeyler bunlardır. Ama müfessirlere gelince, onlar, ayetteki "Allah'ın lütfunu İslâm; "rahmet"ini de, Kur'an diye tefsir etmişlerdir. Nitekim **Ebu Saîd el-Hudrî:** "Allah'ın lütfu Kur'ân, rahmeti de, O'nun sizi, o Kur'ân'ın ehli kalmasıdır" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu ayet tâ ile, فَلْتَفْرَحُوا "Sevininiz" şeklinde okunmuştur. **Ferrâ** şöyle demektedir: "Nitekim, **Zeyd İbn Sâbit**'in, bunu tâ ile okuduğu ve onun, bunun manasının, "Ey **Muhammed**'in ashâbı, siz ancak ve ancak bununla sevinin. Zira bu, kâfirlerin toplayıp biriktirdikleri şeyden daha hayırlıdır " şeklinde olduğunu söylediği zikredilmiştir." **Ferrâ** sözüne devamla şöyle der: "Bu, **Übeyy**'in, فَبِذٰلِكَ فَافْرَحُوا "Ancak ve ancak, bununla sevinin" şeklindeki kıraatine yakın bir kıraattir. Gerek muhatap, gerekse gaibler için, emirde aslolan, lâmın getirilmesidir. Meselâ bu, لِتَقُمْ يَا زَيْدُ "kalk, ey **Zeyd**" ve لِيَقُمْ زَيْدٌ "**Zeyd** kalksın" ifadeleri gibidir. Bu böyledir; zira her iki durumda da emrin hükmü aynıdır. Ancak ne var ki Araplar, çok kullanıldığı için, emredilen muhataplardan lâmı hazfetmişler ve meselâ, kendisiyle söze başlamak mümkün olsun diye tâ'yı da hazfederek, başına bir vasl elifi getirmişlerdir. Meselâ bu, اِضْرِبْ "vur" ve اُقْتُلْ "öldür" misallerinde olduğu gibidir. **Kisâî** onların, فَلْيَفْرَحُوا şeklindeki okuyuşlarını kınardı; çünkü o, bu kullanılışın az olduğunu tesbit etmiş, bu sebeple de bunu bir kusur saymıştı. Fakat aslolan budur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bazı muhataplara, "saflarınızı tutunuz" manasını kastederek لِتَأْخُذُوا مَصَافَّكُمْ dediği rivâyet edilmiştir."

Bütün bunlar, Ferrâ'nın sözleridir. Tâ ile olmak üzere bu kelime تجمعون şeklin de de okunmuştur. Bunun izahı şudur:

Maddî Zevklerle Rûhanî Zevklerin Arasında İnsanın Durumu

Bunun izahı şudur: Allah Teâlâ, bu ayetle, hem muhatapları, hem de gaibleri kasdetmiştir. Ancak ne var ki o, tıpkı müzekkerliğin müennesliğe tağlîb edilmesi (galib kılınması) gibi, muhatapları gaibe tağlib etmiştir. Böylece o sanki, mü'minleri kastetmiştir. Dilciler de bunun böyle olduğunu söylemişlerdir. Ancak burada, aklî bir incelik vardır ki o da şudur: İnsanda, onu, Allah'ın hizmetine davet eden ve gayblar âlemi ile ruhanî derecelerle ilgil kurmaya çağıran bir özellik bulunduğu gibi, yine onda, onu hisler, cisimler ve maddî lezzetler âlemine davet eden başka bir özellik daha vardır. Ruh, bedene bağlı kaldığı sürece, maddeyi sevmekten ve maddî lezzetlerin peşine düşmekten vazgeçmez. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, sıddîk ve ârif kişilere hitâb ederek şöyle demiştir: "Aklî ilahî hadiseler ile, maddî nefsanî hadiseler arasında bir husumet meydana gelmiştir. Tercih, akla aittir. Zira akıl, Allah'ın fadlına ve rahmetine; nefis ise, dünyanın ve onun şehvetlerinin cem edilmesine çağırır. Halbuki Allah'ın fadlı ve rahmeti, sizin için, dünyadan toplayıp biriktirdiklerinizden daha hayırlıdır. Çünkü âhiret, daha hayırlı ve bâkîdir. Böyle olan şey ise, istenmeye ve elde edilmeye daha lâyıktır."

* *
*

قُلْ أَرَءَيْتُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ لَكُم مِّن رِّزْقٍ فَجَعَلْتُم مِّنْهُ حَرَامًا وَحَلَٰلًا قُلْ ءَآللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى ٱللَّهِ
تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ
وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

"De ki: "Allah'ın size indirip de ondan kimini haram, kimini helâl yaptığınız rızıktan ne haber? Söyleyin bana?" De ki: "Allah mı size izin verdi de öyle yaptınız, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz? Allah'a karşı yalan uydurup duranların Kıyamet günü kendilerine ne yapılacağını zannediyorlar? Şüphesiz ki Allah, insanlara lütuf sahibidir. Fakat onların çoğu şükretmezler"

(Yûnus, 59-60).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Daha Sonraki Kısımla Münasebet

Bil ki, âlimler, bu ayetin kendinden öncekilerle münasebeti hususunda çeşitli şeyler söylemişlerdir, ama ben onların hiçbirini güzel bulmuyorum. Gerçek ilmi Allah katında olmak kaydıyla, şu anda hatırıma gelen şu iki şeydir:

a) Bu sözün zikredilmesinin maksadı, nübüvvetin isbâtı hususunda üçüncü yolun zikredilmiş olmasıdır ki; bunun izahı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s) inkârcılara: "*Sizler, bazı şeylerin helâl, bazı şeylerin haram olduğunu söylüyorsunuz. Şu halde, bu hükmü, siz ya Allah'a iftira ederek söylüyorsunuz, yahut da Allah'ın hükmünün öyle olduğunu biliyorsunuz*" demiştir. Oysa birincisi, ittifakla batıl olan bir yoldur; geriye sadece ikincisi kalmıştır. Allah Teâlâ'nın insanlara herhangi bir vasıta olmaksızın hitâb etmediği malumdur. Bu batıl olunca, bu hükümlerin size, Allah'ın size göndermiş olduğu bir resûlün ve Allah'ın size gönderdiği bir nebînin sözüyle ulaşmış olduğu sabit olur. Sözün neticesi şudur: "Hepsinin maddî sıfatlar ve menfaatlerde müşterek oldukları halde, onların bazı şeylerin helâl, bazılarının da haram olduğuna hükmetmeleri, sizin, nübüvvet ve risâletin doğruluğunu itiraf etmenize delâlet eder. Durum böyle olunca, daha nasıl oluyor da nübüvveti ve risaleti inkâr etmek hususunda bu kadar ileri gidebiliyorsunuz?" Ayeti, bahsettiğim bu manaya hamletmek, güzel ve makûl bir yoldur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), kendisinin nübüvvetinin doğruluğuna dair pekçok delil getirip, onların o nübüvveti inkâr hususundaki soru ve şüphelerinin fasit olduğunu beyan edince, buna onların, şeriatları ve ahkâmları hususundaki yollarının da bozuk olduğunu beyân etmeyi ilâve etmiş, ve doğruluğuna ne akıl ne de nakil delâlet etmediği halde, birtakım şeylerin helâl birtakım şeylerin de haram kılınmasının batıl bir yol ve fasit bir metod olduğunu da beyân etmiştir ki bundan maksat, münkirlerin, dinleri ve ahkâmları hususundaki metod ve görüşlerini ibtâl etmek ve onların, bu hususta herhangi bir şekilde asla hak üzere olmadıklarını beyan etmektir.

İKİNCİ MESELE
Müşriklerin Haram Kıldıkları Şeyler

Onların haram kıldıkları şeylerden maksat, **bahîra, sâibe, vasîle** ve **hâm** gibi hayvanları haram saymalarıdır (Bk. Maide, 103). Hem, Cenâb-ı Hak, "*Dediler ki: "Bu davarlarla ekinler haramdır." Bir de (şöyle) dediler: "Şu davarların karınlarında bulunan yavrular canlı doğarsa sâde erkeklerimiz için helâldir, kadınlarımıza haram kılınmıştır*" (En'âm, 138-139) ve "*Allah sekiz çift yarattı: Koyunlardan iki çift, keçiden de iki çift...*" (En'âm, 143) ayetlerinden aynı hususu belirtmiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَاماً "*Ondan kimini haram, kimini helâl yaptığınız...*" (Yûnus, 59) ayetidir. Bu, onlardan daha önce sudûr etmiş olan bir şeye işârettir. Halbuki Allah Teâlâ, onlardan, sadece bunu nakletmiştir. Şu halde, bu sözün bu manaya tevcih edilmesi gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onlardan bunu nakledince, Resûlüne قُلْ آللّٰهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ "*De ki: "Allah mı size izin verdi de öyle yaptınız, yoksa Allah'a iftirâ*

mı ediyorsunuz?" demesini emretmiştir. Bu taksimat, makul bir taksimattır. Çünkü bu hükümler, ya Allah'dan olur veya olmaz. Eğer Allah'tan olursa, ki bu Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah mı size izin verdi de öyle yaptınız"* buyruğundan anlaşılandır. Eğer Allah'dan olmazsa, bu da O'nun, *"Yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"* buyruğundan anlaşılandır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ *"Allah'a karşı yalan uydurmakta devam edenler kıyamet günü kendilerine ne yapılacağını zannediyorlar?"* buyurmuştur. Bu cümle, her ne kadar "isti'lâm" (o zanlarını bildirmelerini isteme) için ise de, bununla, Allah'a iftirâ eden kimselerin azâbının ne kadar büyük olacağı kasdedilmiştir. **İsa İbn Ömer**, bunu fiil sîğasında وَمَا ظَنَّ şeklinde okumuştur. Bu "Onlar, Kıyamet günü hakkında hangi zanda bulundular?" şeklinde olur. Bu okuyuşa göre bu ifâdê, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Kıyamette olacak şeyler her ne kadar gelecekle ilgili şeyler ise de, fakat onlar, hikmet-i ilâhiyyede, mutlak sûrette vukubulacakları için, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak bunları, mazî sîğasıyla beyan buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ buyurmuştur. Yani, "Allah, onlara akıl vermek, peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek sûretiyle insanlara karşı lütufkârdır." وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ *"Ama. onların çoğu şükretmezler."* Yani, onlar, Allah'ın delillerini düşünme hususunda akıllarını kullanmazlar; peygamberlerinin davetlerini kabul etmez ve Allah'ın kitaplarını dinlemek suretiyle de istifâdede bulunmazlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın مَا أَنْزَلَ اللَّهُ buyruğundaki **mâ** hakkında, şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, **ellezî** manasında olup **reeytum** fiili ile mansûb kılınmıştır.

b) İstifhâm olan **eyyû** (ne?) manasında olup, **enzele** fiiliyle mansub kılınmıştır. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. Buna göre, buradaki **enzele** fiilinin manası, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ *"Sizin için davarlardan sekiz çift indirdi"* (Zümer, 6) ayetinde olduğu gibi, "yarattı" ve "îcât etti" manasındadır.

Enzele fiilinin, "yarattı" manasına gelmesi mümkündür. Çünkü, yeryüzündeki bütün rızıklar, gökten inmiştir. Meselâ, hayvanlar,ekinler vb. gibi. Bütün bunların var edilmesi, gökten indirme ile olunca, **enzele** fiili, "yarattı" manasında kullanılmıştır.

★ ★
★

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

"Sen herhangi bir işte bulunmayadur ve onun hakkında Kur'ân'dan herhangi bir şey okumayadur ve sizler de hiçbir iş işlemeyedurun ki, onun içine daldığınız vakit biz üzerinizde şahit olmayalım!.. Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca birşey Rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de hariç olmamak üzere hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır"

(Yûnus, 61).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ, Resûlüne, kâfirlerin görüşlerinin bozuk olduğuna dair deliller getirmesini; onların şüphelerine karşı cevap vermesini ve onların eziyyetlerine katlanma ve (şimdilik) yumuşak davranmasını emretmesine dair sözünü iyice açıklayınca, sayesinde, itâat edenlerin teselli ve sevinçlerini; günahkârların da korku ve feryâtlarını tamamına erdirecek olan bu kelâmını getirmiştir ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın herkesin amelini ve kalbindeki müsbet ya da menfî anlamdaki dürtü ve saikleri bilmesidir, bunun beyanıdır. Çünkü insan, çoğu kez kendisinin emirlere uyduğunu, itaatkâr, zühd ve takvâ sahibi olduğunu izhar etmeye çalışır, ama onun içi kötülük ve pisliklerle doludur. Çoğu kez de, bunun aksi olur. Binâenaleyh, Hak Teâlâ, insanların içlerinde bulunanları bilince bu, itaatkâr olanlar için sürûr nevilerinin; günahkâr olanlar için de tehdit nevilerinin en büyüklerinden olmuş olur.

İKİNCİ MESELE
Ayetteki Hitapların Kimlere Ait Olduğu

Bil ki, Allah Teâlâ, bu ayetin başında, iki şey hususunda Resûlüne hitap edip daha sonra da tek bir şey hususunda umuma hitab etmiştir.

Peygamber (s.a.s)'e tahsis edilen iki şeyden **birincisi**; وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur..."* kısmının, ifâde ettiği hususdur. Buradaki **mâ** inkârî'dir. **Şe'n** kelimesi, hal ve durum manasında olup, çoğulu **şuûn**'dur. Nitekim Araplar, "Onun durumu nasıldır?" manasında مَا شَأْنُ فُلَانٍ derler. **Ahfeş** de "Sen, "onun gibi yapmam" manasında مَاشَأْنُكَ شَأْنَهُ dersin" demiştir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **İbn Abbas:** "Cenâb-ı Hak, iyi ameller murad ederek, "Ey **Muhammed**, sen iyi amellere dair herhangi bir işte bulunmayadur ki" demiştir " derken,

b) **Hasan el-Basrî** de: "Ey **Muhammed**, sen dünya işlerinle oradaki ihtiyaçların hususunda bir işte bulunmayadur ki" şeklinde açıklamıştır.

İkincisi, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ *"onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Alimler buradaki **minhû** kelimesindeki zamirin neye râci olduğu hususunda ihtilâf etmişler ve bu hususta şu üç izahı yapmışlardır:

1) Bu, **şe'n** lafzına râcidir. Çünkü Kur'ân okumak, Allah'ın Resûlünün işlerinden bir iş olup, hatta belki de bu, O'nun işlerinin en önemlisidir. Böyle olması halinde bu, *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur..."* ifâdesinin muhtevâsına girmiş olur. Ancak ne var ki Allah, Kur'ân okumanın ne derece yüce bir mertebeyi işgâl ettiğine dikkat çekmek için, bunu ayrıca zikretmiştir. Bu, durum, وَمَلٰٓئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Meleklerine, resullerine, Cebrail'e, Mikâil'e..."* (Bakara, 98) ve وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِنْ نُوحٍ *"Hani biz Peygamberlerden mîsaklarını almıştık. Senden de, Nûh'dan da İbrâhim'den de..."* (Ahzâb, 7) ayetlerinde olduğu gibidir. (Yani, önemlerine işâret etmek üzere, tamîm'den sonra tahsîs yapılmıştır.)

2) Bu zamir, ayetteki Kur'ân lafzına râcidir. Buna göre kelamın takdiri, "Sen Kur'ân'dan bir Kur'ân, yani bir ayet okumayadur ki" şeklinde olur. Bu mümkündür, zira, "Kur'ân" lafzı, Kur'ân'ın tamamının ismi olduğu gibi, Kur'an'ın herhangi bir parçasının da adıdır. "**İzmâr kable'z-zikr**" (Zamirin merci'i zikredilmeden zamirin zikredilmesi) de, tazîme delâlet eder.

3) Kelamın takdirinin وَمَا تَتْلُوا مِنْ قُرْآنٍ مِنَ اللّٰهِ "Sen, Allah'dan nazil olan bir Kur'ân (parçası) okumayadur ki..." şeklinde olmasıdır. Ben diyorum ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur; onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur..."* hitapları Hz. Peygamber (s.a.s)'e tahsis edilen iki hususdur. Ama, O'nun وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ *"ve sizler de hiçbir iş işlemeyedurun ki..."* hitabına gelince bu, hem Hz. Peygamber'e, hem de bütün ümmete yöneltilen bir hitâbtır. Hitâbın, önce Hz. Peygamber'e tevcih edilip sonra da ta'mîm edilmesinin sebebi, *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur; onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur..."* hitabının zâhiren Hz. Peygamber'e tahsis edilmiş bir hitâb olup, ümmetin de buna dahil olarak, muhatap sayılmış olmasıdır. Çünkü, kavmin önderine hitâb edildiğinde, topluluk da bu hitâba dahil olur. Bunun delili ise, *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit..."* (Talâk, 1) ayetidir. Cenâb-ı Hak bu iki hitâbı Hz. Peygamber'e tahsis ettikten sonra, hitâbı, üçüncü bir hitâb ile herkese teşmil derek, *"ve sizler de hiçbir iş işlemeyedurun ki..."* buyurmuştur. Böylece bu ifâde, onların da ilk iki hitâbın muhtevâsına dahil olduğuna delâlet etmiştir.

Daha sonra Allah Teâlâ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا *"Biz üzerinizde şahit olmayalım!.."*

buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ herşeye şâhiddir ve her şeyi bilendir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın prensiplerine göre durum açıktır. Zira Ehl-i Sünnete göre Allah'dan başka muhdis (var eden), yaratan ve mûcid yoktur. O halde, kulların fiillerine, zâhiri ve bâtinî amellerine dâir varlık âlemine giren herşey, Allah'ın var etmesi ve yaratmasıyla meydana gelir. Birşeyi yaratanın, mutlaka onu bilmesi gerekir. Binâenaleyh Allah Teâlâ'nın herşeyi bilir olması gerekir. **Mûtezile**'nin prensiplerine göre ise, Allah Teâlâ hayydır (diridir). Hayy olanın, her türlü malûmatı bilmesi gerekir. Bu bilmeyi gerektiren şey, Allah Teâlâ'nın zâtıdır. O halde O'nun zâtının, bilinebilecek şeylerin (malumatın) bazısını bilmeyi gerektireceğinin söylenmesi, O'nun zâtının, diğer bütün mâlûmatı bilmeyi gerektireceğini söylemek gibidir. Binâenaleyh O'nun zâtı, malûmatın bazısını bilmeyi gerektirince bunun, malûmâtın bütününü bilmeyi gerektirmesi îcâb eder. Böylece Allah Teâlâ'nın bütün malûmatı (herşeyi) bilmiş olduğu sâbit olmuş olur.

Hak Teâlâ'nın إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ *"Onun içine daldığınız vakit..."* hitabına gelince; bil ki buradaki "**İfâza**", bir işe iyice ve ciddi bir şekilde sarılıp başlama manasındadır. Nitekim Arapca'da, "Onlar söze daldılar" manasında, أَفَاضَ الْقَوْمُ فِي الْحَدِيثِ denilir. Yine Arafat'tan bütün cemaatleriyle inip, (Müzdelife'ye) dağıldıklarında, hacılar hakkında أَفَاضُوا مِنْ عَرَفَاتٍ denilir.

Buna göre şayet, "Buradaki **iz, hîne** (o zaman) manasındadır. Buna göre ayetin manası, "(...) Onlar söze daldıkları zaman, biz onların üzerinde şâhidler olmayalım" şeklindedir. Allah'ın şâhid oluşu, bilmesi, haberdâr olması manasındadır. Dolayısıyla bu sözden, Allah'ın herşeyi, ancak o şeyler var olduklarında bildiği neticesi çıkar ki bu yanlıştır?" denilirse, biz deriz ki: Böyle bir soru, Allah'ın "şahâdeti"nin, ilmi manasına gelmesine binâendir. Bu ise kabul edilmez. Çünkü "şahâdet", ancak şahâdet edilen şey mevcud olduğu zaman söz konusudur. Ama ilme gelince, ilmin, şahâdet edilen husus var olmazdan önce bulunması imkânsız değildir. Bunun delili şudur: Meselâ, Hz. Peygamber (s.a.s) bize, **Zeyd**'in yarın birşey yiyeceğini haber verse, biz o yeme tahakkuk etmeden önce, onun olacağını bilmiş oluruz, ama ona şahâdet ettiğimiz söylenemez. Bil ki bütün bunların neticesi şudur: Hiçbirşey Allah'ın ilmi dışında kalmaz.

Allah Teâlâ daha sonra, bu sözünü iyice te'kid ederek: وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَٰلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *"Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden uzak kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de hâriç olmamak üzere hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır"* buyurmuştur.

Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ya'zubu fiilinin esas manası, uzaklıktır. Nitekim Arapça'da, yeri uzak olduğu zaman otlak hakkında كَلَأٌ عَازِبٌ denilir. Yine adam develerini uzak bir yere saldığında, عَزَبَ الرَّجُلُ

بِإِبِلِهِ denilir. İnsan, âilesinden uzak kaldığı zaman, غَرِيبٌ adı verilir. Birşey, insanın bilgisinden uzak olduğunda, عَزَبَ الشَّيْءُ عَنْ عِلْمِي "Bu şey, ilmimden uzak" denilir.

İKİNCİ MESELE

Kisâî, bu kelimeyi, ze harfinin kesresiyle, **ya'zibu** şeklinde; diğerleri de **ya'zubu** şeklinde, ze'nin zammesiyle okumuşlardır. Bu fiil, hem عَزَبَ - يَعْزُبُ şeklinde, hem de عَزَبَ - يَعْزِبُ şeklinde kullanılır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ *"zerre ağırlığında..."* buyurmuştur. Birşeyin miskâli, ağırlıkça onun dengi olan şey demektir. Buna göre mana, "zerreye denk şey..." şeklinde olur. Zerre, küçük karınca manasına olup, müfredi **zerre**'dir. Zerre, gerçekten çok hafif olan şey demektir. Ayetteki *"Ne yerde ve ne gökte..."* deyiminin manası açıktır. Eğer, "Hak Teâlâ, Sebe' sûresinde, *"Hayır, gaybı bilen Rabbime yemin olsun ki, ne göklerde, ne yerde bir zerre miktarı O'ndan kaçmaz"* (Sebe, 3) buyurduğu halde, niçin bu ayette yeri gökten önce zikretmiştir?" denilir ise, biz deriz ki: Göklerin, yeryüzünden önce zikredilmesi gerekir. Fakat Hak Teâlâ bu ayette, göğün yerdekilerin hallerine ve amellerine şâhid oluşundan bahsedip, daha sonra da *"Hiçbirşey Rabbinden (O'nun ilminden) uzak kalmaz"* buyurunca, yerin gökten önce zikredilmesi uygun olmuştur.

Allah Teâlâ daha sonra وَلاَ أَصْغَرَ مِنْ ذٰلِكَ وَلاَ أَكْبَرَ *"Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü de hâriç olmamak üzere..."* buyurmuştur. Burada iki kıraat vardır. **Hamza**, kelimeleri ref ile, **asgaru** ve **ekberu**; diğer kıraat imamları da nasb ile **asgara** ve **ekbere** şeklinde okumuşlardır.

Bil ki ayetteki وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ ifâdesinin takdiri وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ "Rabbinden, zerre miktarı şey, uzak olmaz" şeklindedir. O halde "**miskal**" kelimesi, başına **min** dahil olduğunda, her nekadar zâhiren mecrûr olur ise de, mana bakımından merfû (fail)dir. Binâenaleyh, atfedilen şey, bunun zâhiri üzerine atfedilir ise mecrûr olur. Fakat, **asgaru** ve **ekberu** kelimeleri gayr-ı munsarıftır. Dolayısıyla ayette (cerre niyâbeten) meftûh olmuş olurlar. Yok eğer bunlar, "**miskal**" kelimesinin mahalline atfedilirler ise, merfû olmalılar. Bunun bir benzeri de, meselâ bir kimsenin. مَا أَتَانِي مِنْ أَحَدٍ عَاقِلٍ أَوْ عَاقِلٌ "Bana, hiçbir akıllı gelmedi" demesi gibidir. Hak Teâla'nın مَا لَكُمْ مِنْ إِلٰهٍ غَيْرُهُ (A'râf, 59) ayetindeki "**gayr**" kelimesi de aynıdır. Şâir de, şöyle demiştir:

* فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلاَ الْحَدِيدِ *

"Biz, dağlar (gibi) de değiliz, demir (gibi) de!.. (Onlar gibi hissiz değiliz)." Bunlar, nahivcilerin yaptığı izahlardır.

Keşşâf sahibi ise, "Eğer bu şekilde atfetme doğru olsaydı, o zaman ayetin takdiri وَمَا يَعْزُبُ عَنْهُ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلاَ فِي السَّمَاءِ إِلاَّ فِي كِتَابٍ "Kitapta olan müstesnâ, yerde ve

gökte olan hiçbirşey Allah'dan uzak olmaz" şeklinde olurdu. Bu durumda "kitap" (Levh)de olan şeylerin, Allah'ın ilminden hâriç kalması gerekirdi ki bu yanlıştır" demiştir. Bazı muhakkik alimler buna şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Biz, **ya'zubu** kelimesinin, mutlak uzaklık manasına geldiğini açıklamıştık. Bu sâbit olduğuna göre, diyoruz ki: Mahlukât iki kısma ayrılır:

1) Melekler, gökler ve yer gibi, Allah Teâlâ'nın vasıtasız olarak, doğrudan yarattığı varlıklar.

2) Allah'ın, bu birinciler vasıtasıyla yarattığı varlıklar. Bu ikinciler, olma ve yokolma âleminde meydana gelen hâdiselerdir. İkinci kısmın, illet ve malûl (sebeb-netice) zinciri içerisinde varlıkta, vâcibu'l-vücûdun varlık mertebesinden uzak olduğunda şüphe yoktur. O halde, *"Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca birşey Rabbinden uzak kalmaz..."* ayeti, şu manadadır: "Gökte ve yerde, Allah'ın varetme mertebesinden zerre miktarı bir şey yoktur ki o Kitab-ı Mübin'de bulunmamış olsun." Kitab-ı Mübin, Allah'ın yazmış olduğu ve bütün malumâtın kayıtlarını içinde belirlediği kitaptır. Durum böyle olunca, Allah onları bilmiş ve onların hallerini çepeçevre kuşatmış olur. Bundan maksad ise, "Allah Teâlâ, cüz'iyyatı (detayları) bilmez" diyenlerin görüşünü reddir. İşte, *"Şüphe yok ki biz, neler yapıyor idiyseniz, hepsini yazdırıyorduk"* (Câsiye, 29) ayetiyle kastedilen budur.

b) إِلاَّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ifâdesindeki istisnâyı, "fakat" manasına alarak, istisna-i munkatî yaparız. Buna göre mana, "Ondan uzak olan hiçbirşey yok ki, Kitâb-ı Mübin'de bulunmasın" şeklinde olur. **"Nazm"** isimli eserin sahibi, **Ebu Ali el-Cürcânî,** bu hususta, şöyle bir başka cevap daha vermiştir: "Hak Teâlâ'nın bu ayetinde وَلاَ أَكْبَرَ tabirinde, cümle tamamlanmış, sona ermiştir. Daha sonra إِلاَّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ifâdesiyle yeni bir cümle başlamıştır ki bu, "O, Kitab-ı Mübin'dedir" demektir. Araplar **illâ** edatını, bazan cümlenin başlangıcında kullanılan atıf vâvı yerine kullanırlar. Meselâ, لاَيَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ إِلاَّ مَنْ ظَلَمَ ayetinde إِلاَّ مَنْ ظَلَمَ kısmının, وَمَنْ ظَلَمَ manasına olması gibi. Yani, *"Benim yanımda peygamberler korkmaz. Fakat zulmeden kimseler müstesna..."* (Neml, 10-11) demektir. Yine Hak Teâlâ'nın لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلاَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا *"Ta ki aleyhinize,insanların zâlim olanlarından başkasının (tutunabileceği) bir hüccet (bahane) kalmasın..."* (Bakara, 150) ayetinde de böyledir, yani "وَالَّذِينَ ظَلَمُوا takdirindedir." Bu zorlama ile yapılan bir izahtır. **Keşşâf sahibi** buna dördüncü bir izah ile şöyle cevap verir:"Problem biz ayetteki أَكْبَرُ ve أَصْغَرُ kelimelerini, miskal kelimesinin ya zâhirine, ya mahalline atfettiğimizde söz konusudur. Fakat biz bunu söylemiyoruz. Ancak, bu kelimelerin mansûb okunmasının, cinsden hükmü nefyeden **lâ** edatından dolayıdır. Merfû okuyuşumuz ise, bunların mübteda; فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ifâdesinin de haber olmasına göredir." Bu, **Zeccâc**'ın tercih ettiği izahtır.

أَلَآ إِنَّ أَوْلِيَآءَ ٱللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَكَانُوا۟ يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾
لَهُمُ ٱلْبُشْرَىٰ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ۚ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَٰتِ ٱللَّهِ ۚ
ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

"Haberiniz olsun ki Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir. Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır. Dünya hayatında da, âhirette de onlar için müjdeler var. Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir. İşte bu, en büyük saadetin ta kendisidir.

(Yûnus, 62-64).

Bil ki biz, *"Sen herhangi bir işte bulunmayadur ve onun hakkında Kur'ân'dan bir şey okumayadur..."* (Yûnus, 61) ayetinin, itaatkârların kalblerini kuvvetlendirip, fasıkların kalblerini kıran şeylerden olduğunu beyân etmiştik. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, bunun peşisıra, muhlis, sâdık ve sıddîkların hallerini açıkladı. Bu haller, işte bu ayette zikrediliyor.

Ayetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE
Ayet ve Hadislere Göre Veli

Bil ki bu ayetin tefsirinde, **"veli"**nin kim olduğunu izah etmeye, daha sonra da, korkunun ve hüznün ondan giderilişini açıklamaya muhtacız. Bundan ötürü diyoruz ki: **"Veli"**nin kim olduğu meselesini, hem Kur'ân, hem hadis, hem eser, hem de akıl gösterir. Bunun Kur'ân'dan delili, Hak Teâlâ'nın bu ayetteki *"Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır"* beyanıdır. *"İman etmek"* kelimesi nazarî kuvvetin (tefekkür kuvvetinin) mükemmelliğine, *"takvaya ermek"* tabiri de amelî kuvvetin mükemmelliğine işarettir. Burada bir başka husus da, imanın, itikad ve amelin toplamına hamledilmesidir. Sonra biz "velî"yi, bütün bu hususlarda ittikâ sahibi olarak tavsif ederiz. Takva, ilim hududunda olur ve o hududu aşar. Çünkü Allah'ın celâli, beşer aklının ihata edip kavrayamayacağı derecede yücedir. Binâenaleyh sıddîk, Allah Teâlâ'yı, celâl sıfatlarından bir sıfatla tavsif ettiğinde, Allah'ın kemâl ve celâlinin, kendisinin bildiğine münhasır olmasından tenzih eder. Yine o, Allah'a ibadet ettiğinde Allah'ı, böylesi bir hizmet ve ibadete layık olmaktan tenzih eder. (Yani O'nun pek çok mükemmel tarzda yapılacak ibadetlere müstehak olduğunu düşünür.) Böylece o kimsenin devamlı olarak havf ve takva makamında olmuş olduğu sâbit olur.

Veli'nin kim olduğunun, hadisden delilleri pek çoktur: Hz. Ömer (r.a), Hz.

Peygamber (s.a.s)'in: هُمْ قَوْمٌ تَحَابُّوا فِي اللّٰهِ عَلَى غَيْرِ أَرْحَامٍ بَيْنَهُمْ وَلاَ أَمْوَالٍ يَتَعَاطَوْنَهَا فَوَ اللّٰهِ إِنَّ وُجُوهَهُمْ لَنُورٌ وَإِنَّهُمْ لَعَلَى مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ لاَ يَخَافُونَ إِذَا خَافَ النَّاسُ وَلاَ يَحْزَنُونَ إِذَا حَزِنَ النَّاسُ *"Onlar, aralarında bir akrabalık ve alıp-verecekleri bir mal olmadığı halde, birbirlerini Allah için seven kimselerdir. Allah'a yemin olsun ki onların yüzleri nûrdur ve insanlar korkup hüzünlendikleri zaman, onlar korkup hüzünlenmezler"*[73] dediğini ve bu ayeti okuduğunu rivayet etmiştir.

Yine, Hz. Peygamber (s.a.s)'in: هُمُ الَّذِينَ يُذْكَرُ اللّٰهُ تَعَالَى بِرُؤْيَتِهِمْ *"Onlar öyle insanlardır ki, onları görenler, Allah'ı hatırlarlar"*[74] buyurduğu rivayet edilmiştir. Muhakkik âlimler şöyle derler: "Bunun sebebi şudur: Onlarda görülen, huşû ve huzû alâmetlerinden ötürü, bir de Hak Teâlâ onlar hakkında, *"Secde izinden nişanları yüzlerindedir"* (Fetih, 29) buyurduğu için, onların bütün bakıp müşahede edişleri, ahireti hatırlamaya yöneliktir.

Bunun eserden delilline gelince, **Ebû Bekr el-Esamm** şöyle demiştir: "Allah'ın velileri, Allah'ın akîî delili ile kendilerini hidayete erdirmeyi deruhte ettiği, kendilerinin de Allah'a kulluğu ve O'nun yoluna davet etme işini deruhte ettikleri kişilerdir."

Bunun akîî delilline gelince, biz diyoruz ki: İştikâk ilminde, vâv, lâm ve yâ harflerinin terkiblerinin yakınlık manasına delâlet ettiği ortadadır. Dolayısıyla, herşeyin **"velî"**si, O'na yakın olan demektir. Allah'a mekân ve cihet bakımından yakın olmak imkânsızdır. O halde ona yaklaşmak, ancak insanın kalbi, Hak Teâlâ'yı bilmenin nûruna garkolduğunda olur. Bu kimse, baktığında, Allah'ın kudretinin delillerini görür; dinlediğinde Allah'ın ayetlerini dinler; konuştuğunda, Allah'ı senâ eder; hareket ettiğinde, Allah'a kulluk ve hizmet için hareket eder, çalışıp çabaladığında, Allah'a taat için çalışıp çabalar. İşte bu şekilde de, Allah'a son derece yaklaşmış olur. İşte bu şahıs, Allah'ın velîsidir. İnsan böyle olduğunda, Allah da onun dostu ve velîsi olur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah imân edenlerin velîsi (yardımcısı)dır. Onları karanlıklardan nûra çıkarır"* (Bakara, 257) buyurmuştur. Durumun da böyle olması gerekir. Çünkü yakınlık, ancak iki taraflı olur.

Kelamcılar şöyle demişlerdir: "Allah'ın velîsi, delillere dayalı dosdoğru bir inanç içinde olup, sâlih amellerini şeriata uygun olarak yapan kimsedir" İşte "veli"nin kim olduğu hususundaki söz, kısaca budur.

Veliler Korkmaz ve Mahzun Olmazlar

Cenâb-ı Allah, velilerden bahsederken لاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ *"(Onlar) için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki bahis var:

Birinci bahis: Korku ancak gelecekle ilgili olur, yani ileride korkutan birşeyin

---

73) Müsned, 5/343.

74) Benzeri bir hadis İbn Mace, Zühd 4 (2/379).

meydana gelmesinden dolayı korkulur. Hüzün ise ancak geçmişte olan birşeyle ilgili olur. Bu, ya geçmişte insanın hoşuna gitmeyen birşeyin meydana gelmiş olmasından ötürü, yahut da arzu edip sevdiği bir şeyi elde edememiş olmasından dolayı olur.

İkinci bahis: Bazı muhakkikler şöyle demişlerdir: "Veliler için, korku ve hüznün olmamasının söylenmesi, ya onlar bu dünyada iken olur, yahut ahirette iken olur. Birincisi, şu sebeplerden ötürü olamaz:

a) Bu, dünyada olmaz. Çünkü burası, korku ve keder yurdudur. Hele mü'min, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadislerinde de buyurduğu gibi, bundan hiç kurtulamaz: اَلدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ *"Dünya, mü'minin (âdetâ) hapishanesi, kâfirin de cennetidir"*[75]; حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ وَحُفَّتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ *"Cennet, zorluklarla (nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle), cehennem de şehevat ile (nefsin arzuladığı şeylerle) kuşatılmıştır."*[76]

b) Mü'minin, bu dünyadaki yaşantısı, sıkıntısız olsa bile, o âhiret hakkında fazlasıyla endişe duymaktan ve Allah'a taatını hakkıyla yerine getiremediği düşüncesinden dolayı, kederden uzak olamaz. Şu halde onun dünyada, korkusuz ve hüzünsüz olması söz konusu olmadığına göre, ayetteki, *"Onlar için hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değiller"* beyanını, ahiretle ilgili kılmak gerekir. İşte bu, doğru bir sözdür.

Bazı arifler şöyle demişlerdir: "Velâyet (velîlik), yakınlık demektir. O halde Allah'ın velisi, Allah'a çok yakın olan kimsedir." Bu izahı biz, "Allah'dan başka hiçbirşey kalbine gelmeyecek şekilde, insanın marifetullah'a garkolması" diye açıklamıştık. İşte bu durumda tam velilik tahakkuk eder. Ne zaman bu hal tahakkuk etse, bu halin sahibi hiçbir şeyden korkmaz ve hiçbir şeye üzülmez. Zaten aksi nasıl düşünülebilir ki? Birşeyden korkma ve birşeye üzülme, ancak o şey hissedildikten sonra olur. Halbuki Allah'ın celâl nûruna dalmış olan kimse, Allah'ın dışındaki herşeyden bî-haberdir. Dolayısıyla onun için, ne bir korku, ne de bir hüzün söz konusudur. İşte bu son derece yüce bir derecedir ki onu tadmayan bilemez. Sonra insandan bu hal zâil olunca, diğer insanlarda olduğu gibi, maddî-dünyevî haller sebebiyle ona korku, hüzün, ümid ve arzu halleri de gelebilir.

Duyduğuma göre **İbrahim el-Havâs**, beraberinde bir müridi olduğu halde, çölde bulunuyordu. Gecenin birinde, kendisine çok kuvvetli (manevi) bir hal ve tam bir keşif zuhûr etmişti. Yanına yırtıcı hayvanlar gelip yanıbaşında durdukları halde, kendisi, hiç istifini bozmadan yerinde oturmaya devam etti. Müridi ise, onlardan korkup, bir ağacın tepesine tırmanmıştı. Oysa şeyh, o canavarlardan hiç korkmamıştı. Sabah olup, bu hal kendisinden zâil olunca, ikinci geceye girdiklerinde bir sivrisinek eline konunca bundan ötürü yakınmıştı. Bunun üzerine mürid, "Bu hal, önceki hal ile nasıl

---

75) **Keşfu'l-Hafa 1/410; Müslim Tirmizi ve Muvatta'dan.**

76) **Müslim, Cennet, 1(4/2174).**

uyuşur?" deyince de, o: "Dün geceki yüke tahammül edebilmemiz, imdadımıza gelen gaybî kuvvet sayesinde idi. Bu imdad zail olunca Allah'ın en zayıf mahlûku olurum" demişti.

İKİNCİ MESELE

Muhakkik âlimlerin çoğu "Kıyamet meydanında, mükâfaat ehli için bir korku söz konusu değildir" demişler ve görüşlerine hem *"Haberiniz olsun ki Allah'ın velileri için hiç bir korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir"* ayetini, hem de *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez.."* (Enbiya, 103) ayetini delil getirmişlerdir. Yine onlar, "Kıyamet, mükâfaat ve ceza yurdudur. Dolayısıyla onlara, korku verilmesi uygun düşmez" demişlerdir. Bazıları, Kıyamette çeşitli korkuların olacağını söylemiş ve bu hususta delil olarak bazı hadisler de zikretmişlerdir. Ama Kur'ân'ın zâhiri, haber-i vâhidden evlâdır.

Hak Teâlâ'nın الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ *"Onlar iman edip, takvaya ermiş olanlardır"* buyruğu ile ilgili şu üç izah yapılmıştır:

a) **Ellezîne** kelimesi "evliya" kelimesinin sıfatı olarak, (mahallen) mansubtur.

b) Bu kelime, medh üzere mansubtur.

c) Mübtedâ olarak merfû olup haberi, لَهُمُ الْبُشْرَى kısmıdır.

[Buşrâ Ne Demektir? Sadık Rüya]

Hak Teâlâ'nın لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ *"Dünya hayatında da, âhirette de onlar için müjdeler var"* ifâdesi ile ilgili bazı görüşler vardır. Şöyle ki:

1) Bu müjdeden maksad, sâlih rüyadır. Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: اَلْبُشْرَى هِيَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ يَرَاهَا الْمُسْلِمُ أَوْ تُرَى لَهُ *"Büşrâ (müjde), müslümanın kendisinin gördüğü veya senin, onun için gördüğün salih (güzel) rüyadır."*[77] Yine Hz. Peygamber (s.a.s) ذَهَبَتِ النُّبُوَّةُ وَبَقِيَتِ الْمُبَشِّرَاتُ *"Peygamberlik gitti (bitti), geriye mübeşşirât (müjdeci rüyalar) kaldı."*[78] ve اَلرُّؤْيَا الصَّالِحَةِ مِنَ اللّٰهِ وَالْحُلْمُ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِذَا حَلَمَ أَحَدُكُمْ حُلْماً يَخَافُهُ فَلْيَتَعَوَّذْ مِنْهُ وَلْيَبْصُقْ عَنْ شِمَالِهِ ثَلاَثَ مَرَّاتٍ فَإِنَّهُ لاَ يَضُرُّهُ *"Sâlih rüyâ, Allah'dandır. Düş (kötü rüya) şeytandandır. Binâenaleyh sizden biri, korktuğu bir düş görürse ondan Allah'a sığınsın ve soluna üç kere tükürsün. Çünkü böylece o ona zarar veremez"*[79] buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) اَلرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَأَرْبَعِينَ جُزْءاً مِنَ النُّبُوَّةِ *"Rüya-yı sâliha, peygamberliğin kırkaltı cüzünden bir cüzdür"*[80] buyurmuştur. **İbn Mes'ûd** (r.a)'un: "Rüya üçtür: İnsanın

77) Kenz'ul-Ummal, 15. cilt, 41425. hadis.

78) Buhârî, Tâ'bir, 5 (8/69).

79) Buhârî Ta'bir, 4/8/ (69); Müslim, Rü'ya, 1 (4/2261)

80) Buhârî, Ta'bir, 2 (8/69); Müslim, Rü'ya, 8 (4/1774).

gündüzün kurup (aklına takılıp) gece gördüğü rüya, şeytanın bulunduğu rüya ve üçüncüsü de sâdık rüyâ" dediği rivayet edilmiştir. İbrahim (en-Nehâî)'den: "Rüya üç çeşittir: Peygamberliğin yetmiş cüzünden bir cüz olan ve Allah tarafından bir büşra (müjde) olan rüya, insanın gündüzün kurup (aklına takıp) gece gördüğü rüya ve şeytanın korkutması olan rüya. Binâenaleyh biriniz, üzülecek ve korkacak bir rüya gördüğünde, "Allah'ın meleklerinin söyleyip Allah'a sığındığı şey ile, gördüğüm rüyanın şerrinden ve dünyada-âhirette bana zarar vermesinden Allah'a sığınırım" desin."

Bil ki ayetteki, "**büşrâ**" tabirini "sâdık rüyâ" manasına aldığımızda, ayetin zâhiri bu halin ancak veliler için söz konusu olmasını gerektirir. Akıl da buna delalet eder. Çünkü Allah'ın velisi, kalbi ve rûhu zikrullaha gömülmüş kimsedir. Binâenaleyh kim böyle olur ise, uyurken de rûhunda sadece marifetullah bulunur. Marifetullah'ın ve Allah'ın celâlinin nûrunun da, ancak hakkı ve doğruluğu göstereceği malumdur. Ama fikri, bu bulanık ve karanlık âlemin hallerine dağılmış kimse, uyuduğu zaman da böyle dağınık kalır. Dolayısıyla onun rüyasına da itimâd edilmez. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Hak, hasr ve tahsîs yolu ile (sadece onlara âit olduğunu belirterek) *"Dünya hayatında da, ahirette de büşrâ onlar içindir"* buyurmuştur.

Büşrâ Hakkında Diğer Tefsirler

2) **Büşrâ**, insanların bir kimseyi sevip, güzel bir medh-ü senâ ile onu övmeleridir. **Ebu Zerr** (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ya Resulallah, bir kimse Allah için amel ediyor ve insanlar da o kimseyi seviyorsa (onun hakkında) ne buyurursunuz?" dedim, Hz. Peygamber (s.a.s) de: *"İşte bu, mü'minin büşrasının (müjdesinin) peşin olarak verilmesidir"* buyurdu." Bil ki aklî deliller de bu manayı destekler. Çünkü "kemâl", li-gayrihî değil, li-zâtihî (zatından dolayı, bizzat) sevilir. Binâenaleyh herhangi bir kemâl sıfatı ile muttasıf olan kimse, herkesin sevdiği insan olur. Kul için, kalbinin marifetullaha; dilinin, zikrullaha; bütün uzuvlarının, Allah'a kulluğa dalmasından daha yüce ve kıymetli bir kemâl (olgunluk-yücelik) yoktur. Dolayısıyla kendisinde bunlardan birisi bulunan kimseyi, diller över durur. Kalbler, onu sevme fıtratı üzere yaratılmıştır. Bu kıymetli sıfatlar ne kadar çok olursa, o sevgi de o nisbette güçlü olur. Hem sonra marifetullahın nûru, bizâtihi kendisine hizmet edilen birşeydir. Binâenaleyh hangi kalbte o mevcûd olursa, sahibi tabiî olarak hizmete layık olur. Baksana yırtıcı ve yabanî hayvanlar, insandan daha kuvvetlidirler. Ama bir insana rastladıklarında, ondan korkup kaçarlar. Bu, ancak nefs-i nâtıkanın (insanın) heybetinden ötürüdür.

3) **el-Büşrâ** (müjde), onlar ölürken tahakkuk eden müjde, iyi haber demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onların üzerlerine, "Korkmayın, tasalanmayın, vaadolunduğunuz cennetle sevinin" diye melekler inecektir"* (Fussilet, 30) buyurmuştur. Ahiretteki müjde ise, meleklerin onlara vermiş olduğu selâmdır. Nitekim Allah *"melekler de herbir kapıdan onların yanına girecek ve şöyle diyeceklerdir: "Sabrettiğiniz şeylere mukabil, sizlere selâm..."* (Ra'd, 23-24) buyurmuştur. Yine, âhiretteki müjde, Allah'ın onlara selâm vermesidir. Nitekim O, *"Çok merhametli*

Rab'den bir de sözle olan bir selâm (var)dır" (Yasin, 58) buyurmuştur. Bu konuya, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'da bahsettiği, yüzlerinin beyazlığı, amel defterlerinin kendilerine sağdan verilmesi ve ahirette sevindirici hallerle karşılaşmaları da dahildir ki, bütün bunlar verilen müjdeler cümlesindendir.

4) Bu, Allah Teâlâ'nın, kitabında; ve peygamberlerinin de lisanıyla muttaki olan kullarına müjdelemiş olduğu cenneti ve bol mükâfaatıdır. Bunun delili; *"Rableri onlara rahmetini, rızasını... müjdeler"* (Tevbe, 21) ayetidir.

Bil ki, **"beşâret"** kelimesi, eseri ve etkisi kişinin yüzünde meydana gelecek sevindirici haber manasından türemiştir. Binâenaleyh, böyle olan her şey, bu ayetin muhtevasına girer. Yukarda bahsedilenlerin tamamı, bu sıfatta müşterektirler. Dolayısıyla, hepsi de bu müjdenin içine dahil olur. Bu sebeple, işte bu açılardan dünyayla ilgili her şey, *"Dünya hayatında, onlar için müjdeler var"*; ahireti ilgilendiren her şey de, *"ahirette de onlar için müjdeler var"* ifâdesine dahildirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Allah'ın dostlarının sıfatını zikredip, onların durumlarını iyice ortaya koyunca, لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ *"Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir"* buyurmuştur ki, bu, "Bu kelimelerden caymak söz konusu değildir" demektir. **Kelime** ve **kavl** lafızları, aynı anlamdadır. Bu ayetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Benim yanımda söz değiştirilmez"* (Kaf, 29) şeklindeki ayetidir. Bu, buradaki müjde ile kastedilenin, Allah'ın, *"Rableri onlara rahmetini, rızasını müjdeler"* ifadesiyle kendisine itâat eden kimselere mükâfaat ve ikrâmı vaadetmiş olduğunun kasdedildiğini kuvvetlendiren delillerden birisi olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun en büyük kurtuluş ve mutluluk olduğunu beyân buyurarak, ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ *"İşte bu, en büyük saâdetin ta kendisidir"* buyurmuştur. Bu, *"orada herhangi bir yere baktığın zaman, bir nimet, büyük bir saltanat, mülk görürsün"* (Dehr, 20) ayeti gibidir.

Kâdî, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın kelimelerinde asla bir değişme söz konusu değildir"* ifâdesi, "O'nun "kelimeleri"nin değiştirilmeyi kabul ettiğine delâlet eder. Yokluğu kabul eden şeyin ise, kadîm olması imkânsızdır" demiştir. Bunun bir benzeri de, neshin meydana gelmesiyle, Allah'ın hükümlerinin kadîm olmadığına istidlâl etmektir ki, bu çeşit açıklamalara dair sözümüz, daha önce geçmişti.

★ ★
★

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ ۘ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ۚ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ
فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ۗ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ ۚ إِنْ يَتَّبِعُونَ
إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

"Onların lakırdıları seni hüzünlendirmesin. Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet Allah'ındır. O, hakkıyla işiten, kemâliyle bilendir. Haberiniz olsun ki göklerde kim varsa, yerde kim varsa (hepsi) muhakkak Allah'ındır. Allah'dan başkasına tapanlar dahi, (gerçekte) Allah'a eş koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar. Onlar zandan başkasına uymuyorlar ve onlar ancak, yalan söylüyorlar"

(Yûnus, 65-66).

Daha Önceki Ayetlerle Münasebet

Bil ki inkârcılar topluluğu, Allah Teâlâ'nın, bu sûrenin daha önceki yerlerinde onlardan nakletmiş olduğu pekçok çeşitli şüpheler getirip, O da, tefsir edip açıkladığımız cevaplarla onlara cevap verince, onlar bu sefer başka bir yola başvurmuşlardır ki, bu da, onların, Hz. Peygamber'i tehdit edip korkutarak, "Biz, tebeası ve malı çok olan kimseleriz; binâenaleyh, seni ezmeye ve davanı yok etmeye çalışacağız" demeleridir. İşte Cenâb-ı Hak, onların bu tavrına, وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا *"Onların lakırdıları seni hüzünlendirmesin. Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet Allah'ındır"* kavliyle cevap vermiştir.

Bil ki insan ancak, kendisine tesir etmesinin mümkün görülmesi durumunda, bir başkasının kendisini tehdit edip korkutmasından, kendisine hile ve tuzaklar kurmasından hüzünlenir. Ama o kimse, Allah Teâlâ katından bunun kendisine hiçbir tesirinin olmayacağını öğrenirse, yapılmış olan bu tehdit vb. şeyler onun hüzünlenmesi için bir sebep olmaktan çıkarlar. Sonra, Cenâb-ı Hak nasıl ki, *"Haberiniz olsun ki, Allah'ın velileri için hiçbir korku yoktur"* (Yûnus, 62) ayeti sebebiyle, Resûlünden ahiret hüznünü gidermişse, aynen bunun gibi, *"Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet Allah'ındır"* ayetiyle de, ondan dünya hüznünü ve kederini de gidermiştir. Onu, insanlara peygamber olarak gönderen ve O'na, insanları bu dine davet etmesini emreden zât, ancak ve ancak O olunca, hiç şüphesiz O'nun yardımcısı ve destekçisi de, O olur. İzzet, hakimiyet ve galebenin, sadece O'na ait olduğu kesinleşince, böylece emniyyet meydana gelmiş ve korku da yok olmuş olur.

Hz. Peygamber Endişe ve Hüzün Duyar mıydı?

Buna göre şayet, "kendisinden, henüz korku zâil olmadığı ve bu sebeple de, hicret edip yurdunu terketmek zorunda olduğu halde; aynı şekilde, daha sonra da zaman zaman korkular içine düştüğü halde, artık nasıl olur da Allah'ın onu bu korkulardan emin kıldığı söylenebilir?" denilirse, biz deriz ki:

Allah Teâlâ, vakit tayin etmeksizin, peygamberine, mutlak manada zafer ve yardım vaadetmiştir. Binâenaleyh peygamber, daima bu vaktin, o muayyen vakit olmadığı korkusunu taşımıştır. İşte bu sebeple de, o vakitte bir gönül kırıklığı ve eksiklik hissi bulunmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet, Allah'ındır"* beyanına gelince, bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Kadî şöyle demiştir: "إِنَّ الْعِزَّةَ de, (إن)nin hemzesi meksur (esreli) okunur. Onun fethalı **(enne)** okunmasında, küfre yakınlaştıran bozuk bir mana bulunmaktadır. Çünkü böyle okuyuş, münkirlerin, "Bütün izzet, Allah'a aittir. Peygambere gelince, bu hal onu üzer" demeleri neticesine götürür. Ama sen, **inne** şeklinde kesreli okursan, bu müste'nef (yeni başlayan) bir cümle olur. Bu da, i'râb ilmini bilmenin üstünlüğüne delâlet eder." **Keşşâf sahibi, Ebu Hayve**'nin, bu ifâdeyi, başından lâm harf-i cerinin hazfedildiği düşüncesiyle, أَنَّ الْعِزَّةَ şeklinde okuduğunu söylemiştir. Yani, açık bir ta'lîl olmak üzere, لِأَنَّ الْعِزَّةَ demektir.

İkinci bahis: Burada, إِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ denilmesinin pekçok faydası vardır:

1) Bundan maksad, "Bütün izzet ve kudret, Allah'a aittir; O, bunlardan dilediğini kullarına verir.." demektir. Bundan maksat ise, "kâfirlere, Hz. Peygamber'e karşı güç ve kuvvet vermez. Aksine Allah, o peygamberine, onlara karşı kuvvet verir. Böylece de o peygamber bu sayede, onlardan daha aziz ve güçlü olmuş olur" manasıdır. Böylece Allah Teâlâ, peygamberini bu söz ile, kâfirlerin, kendisine öldürmek ve eziyyet etmek gibi sebeplerle zarar vermelerinden emin kılmıştır. Bunun benzeri de *"Allah (şöyle) hükmetmiştir: "Andolsun ki ben gâlib geleceğim, peygamberlerim de..."* (Mücadele, 21) ve *"Şüphesiz biz peygamberlerimize... yardım edeceğiz"* (Mü'min, 51) ayetleridir.

2) **El-Esamm** şöyle demiştir: "Bundan maksad şudur: Müşrikler, hizmetcilerinin ve mallarının çokluğu ile, başkalarına izzet taslıyorlar ve bununla seni, (yani peygamberi) korkutuyorlardı. Halbuki bütün izzetler. Allah Teâlâ'ya aittir. Binâenaleyh O, onlardan bütün bunları çekip almaya, sana yardım etmeye, onların mallarını ve yurtlarını sana devretmeye kâdirdir."

İmdi eğer denirse ki: *"Çünkü bütün izzet ve hakimiyyet, Allah'ındır"* sözü, Cenab-ı Hakk'ın *"Halbuki, şeref, kuvvet ve galibiyet Allah'ındır, peygamberinindir, mü'minlerindir"* (Münafikun, 8) ayetine zıd gibidir" denilirse biz deriz ki:

Arada bir tezât bulunmamaktadır. Çünkü, Hz. Peygamber'in ve mü'minlerin izzeti, Allah sayesindedir. O halde bütün izzet, Allah'a mahsustur.

Cenâb-ı Hak, هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"O, hakkıyla işiten, kemaliyle bilendir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, onların dediklerini duyar, azmettiklerini bilir ve bu şekilde de o kâfirlere yeter, haklarından gelir" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ *"Haberiniz olsun ki, göklerde kim varsa, yerde kim varsa (hepsi) muhakkak Allah'ındır"* buyruğuna gelince, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, önceki ayetlerde, *"Haberiniz olsun ki, göklerde ve yerde olan şeyler muhakkak Allah'ındır..."* (Yûnus, 55) buyurmuştur. Bu, akıl sahibi olmayan her şeyin, yani bütün cansızların Allah'ın mülkü ve milki olduğuna delâlet eder. Ama burada ise, ayetteki **men** kelimesi, aklı olanlara mahsustur. Dolayısıyla bu da, bütün akıllı varlıkların, Allah'ın mülkünün ve milkinin içine girmiş olduklarına delâlet eder. Böylece bu iki ayetin toplamı, bütün her şeyin, Allah'ın mülkü ve milki olduğuna delâlet etmiş olur.

b) مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ kelimesiyle aklı olan ve temyiz edebilenler kastedilmiştir ki, bunlar da melekler ile, insan ve cinlerdir. Onların, Allah için ve O'nun mülkünde delâlet etsin diye, özellikle bu üç grubu zikretmiştir. Binâenaleyh, cansız varlıklar bu kulluğa daha lâyıktırlar. Böylece bu tabir, putların, Allah'ın ortakları kılınması hususunu red ve cerh etmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ شُرَكَآءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ *"Allah'dan başkasına tapanlar dahi, (gerçekte) Allah'a eş koştukları ortaklara tâbi olmuyorlar"* buyurmuştur. Buradaki **mâ** edatı hususunda iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, nefy ve inkâr manasını ifâde eder. Buna göre mâna, "Onlar, Allah'a ortak koştukları şeylere tâbi olmadılar. Aksine onlar, Allah'ın şerîki zannettikleri şeye tâbi oldular" şeklindedir. Bunun bir benzeri de şudur: Birimiz, **Zeyd** evde bulunmadığı halde, **Zeyd**'in evde olduğunu zannetse ve **Zeyd** zannettiği evde bulunan kimseye bu isimle sesiense, bu durumda, "O, **Zeyd**'e hitâb etti" denilmeyip, aksine, "**Zeyd** sandığı kimseye hitâb etti" denilir.

b) Bu **mâ** istifhâm, soru manasındadır. Buna göre sanki "Allah'ı bırakıp da bazı ortaklara tapanlar, neye tâbi oluyorlar?" denilmiştir ki, bundan maksad da, onların bu hareketlerini kınamaktır. Yani, onların bu hususta herhangi bir delilleri bulunmadığını belirtmektir.

Daha sonra Allah Teâlâ, *"Onlar zandan başkasına uymuyorlar"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, ancak bâtıl zanlarına ve fasit vehimlerine tâbi olmuşlardır" demektir. Müteakiben, bu zannın bir hükmü olmadığını; onların ancak yalan söylediklerini, asılsız tahminde bulunduklarını beyân etmiştir. Biz **hars** kelimesinin manasını, En'âm, 116 âyetinde açıklamıştık.

* *
*

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

"O, geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için; gündüzü ise, çalışıp kazanmanız için ziyâdar olarak yaratandır. Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır"

(Yûnus, 67).

Bil ki Allah Teâlâ, *"Çünkü bütün izzet ve hakimiyet Allah'ındır"* (Yûnus, 65) deyince, bunun böyle olduğuna dair bu ayetle istidlâl etmiştir. Buna göre mana, "Allah Teâlâ, sayesinde sükûna ermeniz suretiyle, yorgunluğunuz ve bitkinliğiniz yok olsun diye geceyi yarattı; gündüzü de, sayesinde, gözlerinizle ihtiyaçlarınızı giderebilesiniz diye aydınlık yarattı. **Mubsıra** kelimesi, gören demektir. Halbuki gündüz kendisinde görülendir. Allah, gündüze, sebebin ismini müsebbebe verme kabilinden, **mubsıra** (gören) lafzını itlâk etmiştir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için... yaratandır"* beyanı, O'nun, bunu sırf sükun gayesi için yarattığına; O'nun, *"Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır "* ifâdesi de, Allah Teâlâ'nın, gece ve gündüzü yaratmasıyla, pekçok deliller kasdettiğine delâlet etmektedir" denilirse, biz deriz ki: Cenâb-ı Hakk'ın لِتَسْكُنُوا *"sükûn ve istirahat etmeniz için"* ifâdesi, bundaki hikmetin sadece bu olduğuna delâlet etmez; olsa olsa, o hikmetin tahakkuk etmesini gerektirir. Amma *"Şüphe yok ki bunda kulak verecek bir kavim için ibretler vardır"* buyruğuna gelince, bundan maksat, onların, duyduklarını ve dinlediklerini iyice düşünüp, onlardan ibret almalarıdır.

* *
*

Allah'ın Evlat Edindiği İddiasını Red

قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ ۖ هُوَ الْغَنِيُّ ۖ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ إِنْ عِندَكُم
مِّن سُلْطَانٍ بِهَٰذَا ۚ أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

"Müşrikler dediler ki: "Allah, evlât edindi." Hâşâ. Allah bundan münezzehtir, o müstağnidir. Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, hepsi O'nundur. Nezdinizde o iddiânıza dair hiçbir delil de yoktur. Yoksa Allah hakkında bilmeyeceğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?"

(Yûnus, 68).

Bil ki bu, Allah Teâlâ'nın, kâfirlerden nakletmiş olduğu batıl iddiaların bir başka nev'idir. Bu da, onların اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا *"Allah, evlât edindi"* demeleridir. Bununla, "Melekler, Allah'ın kızlarıdır" diyenlerin iddiaları kastedilebileceği gibi, yine bununla, "Putlar, Allah'ın çocuklarıdır" diyenlerin sözlerinin kastedilmiş olması da muhtemeldir. Veyahut da bununla böyle söyleyen bir hıristiyan fırkasının kastedilmiş olması da muhtemeldir. Allah Teâlâ, bu sözü reddetmek üzere, bundan sonra هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"O müstağnîdir. Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, (hepsi) O'nundur"* buyurmuştur.

Bil ki, Allah Teâlâ'nın "ganî" olması, göklerde ve yerde bulunan bütün şeylerin de mâliki olması, O'nun çocuğunun olmasının imkânsızlığına delâlet etmektedir. Bunun izahı birkaç yönden yapılabilir:

Birinci delil: Allah Teâlâ, bu ayette de belirtildiği gibi, mutlak manada ganîdir, müstağnîdir. Akıl da buna delâlet etmektedir. Zira, şayet O, muhtaç olsaydı, bir başka Sânî'e (yaratıcıya) muhtaç olurdu ki, bu imkânsızdır. Ganî olan birinin mutlaka, cüzlerden, parçalardan ve kısımlardan uzak ve münezzeh bir fert olması gerekir. Böyle olan herkesin bir cüz'ünden, herhangi bir parçanın ayrılması imkânsız olur. Halbuki çocuk, insanın parçalarından ayrılan bir parça, sonra da o parçadan kendisi gibi bir varlığın meydana geldiği bir varlık demektir. Allah hakkında, bu imkânsız olunca, O'nun Ganî vasfının, evlat edinmesine mani olacağı sabit olur.

İkinci delil: Allah Teâlâ, müstağnîdir. Müstağnî olan herkes, kadîm, ezelî, bakî ve ebedî olur. Böyle olan herkesin, son bulması ve sona ermesi imkânsızdır. Halbuki çocuk, sona eren ve son bulan bir şey için meydana gelir, böylece de onun yerini tutmuş olur. Bu şekilde, Cenâb-ı Hakk'ın müstağnî olmasının, O'nun için bir çocuğun bulunamayacağına delâlet etmiş olduğu kesinleşir.

Üçüncü delil: Allah Teâlâ, müstağnî'dir. Müstağnî olanın, şehvet ve lezzet duymakla nitelendirilmesi imkânsızdır. Bu imkânsız olunca, O'nun eşinin ve çocuğunun olması da imkânsız olur.

Dördüncü delil: Allah Teâlâ, müstağnîdir. Böyle olan herkesin, çocuğu olması imkânsızdır. Çünkü çocuk edinmek, çocuğu kendisine, meydana gelecek olan faydalı ve zararlı şeyler hususunda yardımcı olsun diye, ancak muhtaç olan kimseler hakkında düşünülebilir. Binâenaleyh, mutlak olarak müstağnî olanın, çocuk edinmesi imkânsız olur.

Beşinci delil: Canlıların yavruları, şu iki şart muvacehesinde onun çocuğu olabilir: Onun tabiat ve hakikatı itibariyle ona denk olması. Böylece, onun varlığının başlangıcı ve meydana gelişi, ondan olmuş olur. Halbuki bu, Allah hakkında imkânsızdır. Çünkü Allah Teâlâ mutlak müstağnîdir. Mutlak müstağnî olan, zâtı gereği, vâcibu'l-vücud (varlığı zorunlu olan) olur. Binâenaleyh, vâcibu'l-vücud'un bir çocuğu olacak olsaydı, o zaman onun çocuğu da ona denk olurdu. Bu durumda da, vacibu'l-vücudun çocuğunun da vacib'l-vücud olması gerekirdi. Ancak ne var ki, O'nun vacibu'l-vücud olması, başkasından doğmasına mânidir. O, başkasından doğmayınca, O çocuk olamaz. Böylece, Allah Teâlâ'nın müstağnî olmasının, O'nun çocuğunun olamayacağına delâlet eden delillerin en kuvvetlilerinden olduğu sabit olmuş olur. Bu son üç açıklama, önceki üç açıklamayla beraber son derece kuvvetlidir.

Altıncı delil: Allah Teâlâ, müstağnîdir. Müstağnî olanın annesinin ve babasının olması da imkânsızdır. Anne ve babadan münezzeh ve berî olanın, evlâttan da münezzeh olması gerekir.

İmdi şayet, "Bu, ilk baba ile bir müşkillik arzeder" denilirse, biz deriz ki:

İlk babanın, başkasının çocuğu olması imkânsız değildir. Çünkü Allah o ilk babayı, kendisinden önceki ebeveynden yaratmaya kâdirdir. Ama, Hak Teâlâ'nın ebeveyne muhtaç olması imkânsızdır. Aksi halde, mutlak anlamda ganî olamaz.

Yedinci delil: Allah Teâlâ, mutlak olarak müstağnîdir. Mutlak olarak müstağnî olanın, eşyâyı var etmede başkasına muhtaç olması imkânsız olur.

Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Bu çocuk, ya kadîm olur, ya da hâdis. Şayet kadîm olursa, zâtı gereği vâcib'ul-vücud olur. Çünkü, o, şayet mümkinu'l-vücûd olsaydı, o zaman bir müessire muhtaç olurdu. Halbuki kadîmin, müessire muhtaç olması, var olan şeyin yeniden var edilmesini gerektirir ki, bu imkânsızdır. O zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olunca, başkasının çocuğu olamaz; aksine, kendi başına müstakil bir varlık olur. Ama, bu çocuk şayet muhdes olur; Hak Teâlâ da, mutlak manada müstağnî olursa, bu durumda O onu, bir başkasını ortak koşmadan doğrudan doğruya yaratmaya kâdir olur. Böylece bu da, mutlak manada kul olur. Ve O'nun çocuğu olamaz. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, هُوَ الْغَنِيُّ buyruğundan çıkarılan ve O'nun çocuğunun olmasının imkânsızlığına delâlet eden izahların tamamı budur.

Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ne varsa, yerde ne varsa, (hepsi) O'nundur"* buyruğuna gelince, bil ki, bu *"Göklerde ve yerde olan herkes, müstesnâ olmamak üzere, Rahman olan Allah'a mutlaka kul olarak gelecektir"* (Meryem, 93) ayetinin bir benzeridir. Bunun neticesi şuraya varır: Hak, bir ve tek olanın dışında kalan her şey, "mümkin" varlıktır. Her "mümkin" muhtaçtır. Her muhtaç, muhdestir. O halde hak, bir ve tek olanın dışında kalan her şey muhdes olup, onun muhdisi, hâlık ve mûcidi Allah'dır. Bu da, Allah'ın eş veya çocuğu olduğu iddiasının fasit bir söz olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hak, çok net ve açık delil ile, onların kendisine isnat ettikleri şeyin imkânsızlığını beyân edince, müşriklerin elinde bu

hususta hiç bir delil bulunmadığına dikkat çekmek için, inkâr ve kınamayı ifâde eden bir ifâdeyi önceki cümleye atfederek, إِنْ عِندَكُم مِّن سُلْطَانٍ بِهَذَا *"Nezdinizde o iddianıza dair hiçbir delil de yoktur"* buyurmuştur. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu yadırgamada mübalağa ederek, أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Yoksa siz, Allah'a karşı, bilmeyeceğiniz bir şey mi söylüyorsunuz?"* buyurmuştur. Biz, bu ayetle, dinlerin asılları hususunda, taklît etmenin batıl olduğuna dair istidlâl ve ihticâc edildiğini, kıyası ve ahâd haberleri kabul etmeyenlerin, bu iki aslı ibtal etme hususunda bununla istidlâl ettiklerini daha önce söylemiştik. Bu hususta sözümüz daha önce geçmişti.

★ ★
★

قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ
ثُمَّ نُذِيقُهُمُ الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

"De ki: "Allah'a karşı yalan uyduranlar, asla felâh bulmayacaklardır." (Belki) dünyada cüz'î bir fayda sağlayabilirler. En son dönüşleri ise, ancak bizedir. Bundan sonra da, inkâr etmelerinden dolayı, onlara çetin azâbımızı tattıracağız"

(Yûnus, 69-70).

Bil ki Allah Teâlâ, kâhir ve kesin bir delil ile, kendisine çocuk isnâd etmenin batıl bir iddia olup, sonra da, bunu söyleyen kimsenin, sözünün doğruluğuna dair bir delili olmadığını beyan edince, bu görüşün Allah'a karşı bir iftirâ ve münasip olmayan şeyi O'na mal etmek olduğu açıkça ortaya çıkmış olur. Böylece Cenâb-ı Hak, durumu böyle olan kimsenin, kesinlikle felâh bulmayacağını beyan buyurmuştur. Nitekim O, Mü'minûn Sûresinin başında, *"Mü'minler muhakkak felâh bulmuştur"* (Mü'minûn, 1) buyurmuştur. Bu sûrenin sonunda da, *"Kâfirler muhakkak felâh bulamazlar"* (Mü'minûn, 117) buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ *"De ki: "Allah'a karşı yalan uyduranlar, hiç şüphesiz felâh bulmayacaklardır"* beyanının içine, bu durum da dahildir. Ancak ne var ki o, bu duruma tahsis edilmemiştir. Aksine, Allah'ın zât ve sıfatları hususunda, ilimsiz ve açık bir delil olmaksızın söz söyleyen herkes, bu tehdidin kapsamına girmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın *"felâh bulmaz"* buyruğunun manasını, Bakara Sûresi'nde وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (Bakara 5) ayetinin

tefsirinde beyân etmiştik. Özet olarak diyebiliriz ki "felâh", maksad ve gâyeye vasıl olmak demektir. Buna göre **lâ yuflihu** tabirinin manası, "O kimse, sa'y ü gayretinde başarıya ulaşamaz; gayesinde başarıya ulaşamaz. Aksine, onun eli boşa çıkar ve hüsrâna uğrar..." şeklindedir. Bazı kimseler, dünyevî maksatlarından ve adî gayelerinden bir şeyler elde ettiklerinde de, en yüce maksadı ve gayeyi elde etmiş olduklarını sanırlar. Halbuki Allah Teâlâ, "Bu adî matlûb ve maksad, ancak bu dünyadaki az bir metâdır. Sonra, mutlaka ölüm vardır. Olünce de mutlaka Allah'a dönüş vardır. Bu dönüşte de mutlaka, daha önceki küfür sebebiyle şiddetli bir azâbı taddırmam vardır!" diyerek, bu hayâli silip süpürmüştür. Bu, son derece münasib ve son derece güzel ve akıcı bir sözdür. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Peygamber Kıssalarının Faydaları

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ
فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنْظِرُونِ
﴿٧١﴾ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٧٢﴾

"Onlara Nuh'un kıssasını oku. Hani o, kavmine: "Ey kavmim, demişti, eğer benim aranızda duruşum, Allah'ın ayetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa (ne diyeyim) ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir. Siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştırın. (O surette ki) sonra bu işiniz size hiçbir tasa olmasın. Sonra hakkımdaki hükmünüzü icrâ edin. Bana mühlet de vermeyin! Eğer benim öğütlerimden yüz çeviriyorsanız ben sizden hiçbir mükâfaat istemedim. Benim mükâfaatım Allah'dan başkasına ait değildir. Bana, müslümanlardan olmam emrolundu"

(Yûnus, 71-72).

Bil ki, Hak Teâlâ, delil ve beyyineleri açıklamakla, onların suâllerini iyice cevaplandırınca, bundan sonra, şu sebeplerden dolayı, Peygamberlerin kıssalarını anlatmaya geçmiştir:

1) Bir kimse, sözü, ilmin nevilerinden herhangi biri hususunda uzattığında, çoğu kez, bu nev hususunda bir bıkkınlık meydana gelir. İnsan, bu nevden, ilmin başka bir nev'ine geçtiğinde gönlü ferahlar,kalbi hoşnut olur, kendisinde yeni bir istek, yeni bir şevk ve yeni bir arzu hisseder.

2) Bu, Hz. Peygamber'e, O'nun ashabına, daha önce geçmiş olan peygamberler sebebiyle bir örnek olsun diye zikredilmiştir. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s), o kâfirlerin davranışlarının her peygambere karşı bu şekilde olduğunu duyduğunda, bütün bu olanlar ona hafif geliyordu. Nitekim, "Belâ, umumileştiğinde hafifler" denilmiştir.

3) Kâfirler, bu kıssaları dinleyip; cahiller de, geçmiş ümmetler peygamberlerine eziyyet etme hususunda aşırı davranmış olsalar dahi sonunda Allah Teâlâ'nın o peygamberlere yardımcı olduğunu, onları desteklediğini, onları takviye ettiğini anladıklarında, o kâfirlerin böylesi kıssaları dinlemeleri onların hayal kırıklığına uğramalarına, kalblerine korku ve endişenin düşmesine sebep olur. Bu durumda da onların, ezâlarını ve beyinsizce davranışlarını azaltmaları umulurdu.

4) Biz, **Hz. Muhammed** (s.a.s), bir ilim tedris etmeyip, herhangi bir kitâbı da mütâlâa etmeyip, sonra da ne bir tezât, ne bir ilâve, ve ne de bir eksiltme bulunmaksızın, bu kınamaları aynen anlatınca, bunları vahiy ve ilahî tenzil ile öğrendiğine delâlet ettiğini söylemiş, açıklamıştık.

Bil ki, Allah Teâlâ, bu sûrede, peygambelerin kıssalarından üçünü zikretmiştir.

Hz. Nuh (a.s)'ın Kıssası

Birinci kıssa: Hz. Nuh (a.s)'un kıssası olup, işte bu,bu ayette zikredilmiştir. Bûnda şu iki çeşit fayda bulunmaktadır:

1) **Hz. Nuh**'un kavmi küfür ve inkârlarında diretince, Allah Teâlâ, onların helâk olmalarını, onları suda boğarak hemen gerçekleştirmiştir. Böylece Allah Teâlâ, Mekke müşriklerine bir ibret olsun ve onları, tevhid ve nübüvveti inkâr etmekten uzaklaşmaya sevketsin diye onların kıssasını zikretmiştir.

2) Mekke kâfirleri, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendilerine bahsetmiş olduğu azâbın hemen gelmesini istiyorlar ve peygambere: "Sen yalan söyledin; çünkü o azâb bize gelmedi" diyorlardı. İşte bunun üzerine Cenab-ı Allah onlara, **Nuh** (a.s)'ın kıssasından bahsetmiştir. Zira, Hz. Peygamber (s.a.s) onları, bu azâbla korkutuyor, onlar da onu, bu hususta yalanlıyorlardı. En sonunda da bu iş, **Hz. Nuh**'un haber verdiği gibi tahakkuk etmişti. İşte, **Hz. Muhammed**'in haber verdiği azâb da gelecektir.

Nûh (a.s.) kavmine, إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ *"Ey kavmim, eğer benim aranızda duruşum Allah'ın âyetleriyle size öğüt verişim size ağır geliyorsa (ne diyeyim), ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir"* demiştir. Bu, bir şart-ceza cümlesidir. Şart kısmı, şu iki kayıddan meydana gelmiştir:

Birinci kayıt: Ayetteki *"Eğer benim aranızda duruşum... size ağır geliyorsa"* ifadesidir. **Vâhidî, "Basît"** adlı eserinde şöyle demektedir: "Arapça'da yaşlılığı ifâde etmek için, كَبُرَ - يَكْبُرُ - كِبْراً fiili; birşey büyük olup, ağır geldiğinde ise, كَبُرَ - يَكْبُرُ - كِبْراً - كِبَارَةً fiili kullanılır." **İbn Abbas** (r.a), bu ayete, "size ağır geliyorsa, güç geliyorsa, benim durumum size büyük geliyorsa" manalarını vermiştir. "Makâm" kelimesi, tıpkı

"İkâmet" kelimesi gibi masdardır. Nitekim Arapça'da, أَقَامَ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ مَقَاماً أَزَالَتْهُ "O, onların arasında durdu" denilir. Mîm harfinin zammesi ile, **mükâm** kelimesi ise, ism-i mekân olarak, "durulacak yer" manasına gelir. Cenâb-ı Allah ayetteki "**makâm**" lafzı ile, **Hz. Nûh** (a.s)'un kavmi arasında uzun zaman bulunmasını kastetmiştir. Velhasıl ayetteki كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي tabiri, onların, "Falancanın gölgesi ağır" şeklindeki sözleri gibidir

Bil'ki bu ağırlığın sebebi şu iki şeydir:

a) **Hz. Nûh** (a.s), kavmi içinde dokuzyüz elli sene yaşamıştı.

b) O kâfir, fasit ve batıl dinlerine ve gidişatlarına iyice alışmışlardı. Bir dinî yola alışan kimsenin, ondan başka bir yola davet edilip, dininin zayıflığının anlatılması o kimseye ağır gelir. Bundan dolayı bütün davet müddetince bu iş yapılsa, bu ona daha ağır ve daha nâhoş gelir. Yine o kimseye dininin yanlışlığına dair kesin deliller getirilse, nefreti o nisbette artar. İşte bu ağırlığın meydana geliş sebebi budur.

İkinci kayıt, ayetteki *"Allah'ın ayetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa"* ifadesidir. Bil ki, dünya sevgisi ile kaplanmış ve dünyevî lezzetlerle elde etmeye düşkün karakterlerin, itaat ile emrolunmaktan ve günâh ile münkerâttan vazgeçirilmekten son derece nefret eder, ölümü duymaktan ve dünyanın kınanmasından çok rahatsız olur. Böyle olan kimse, marûfu (iyiyi) emredip, münkeri (kötülükleri) nehyeden kimseyi ağır bulur, ondan hoşlanmaz.

Bu deyimle ilgili bir başka izah da şudur:

"Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, "Peygamberler, bir cemaata va'z'u nasihat ettiklerinde, durdukları yer görülsün ve sözleri duyulabilsin diye, ayakta vaz-u nasihat ederlerdi. Nitekim **Hz. İsâ** (a.s)'nın, havârilerine, kendisi ayakta, onlar oturur oldukları halde va'z ettiği nakledilmiştir.

Bil ki bu ayetteki şart cümlecikleri bunlardır. Bunların cezası (cevabı)nın ne olduğu hususunda iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bunların cevabı, فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ *"Ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir"* ifadesidir. Bu, "Aşırı buğzunuz, sizi bana eziyet etmeye sevkediyor. Ben ise, bu şerrinize, ancak Allah'a tevekkül ederek karşılık veriyorum" demektir. Bil ki, **Hz. Nûh** (a.s), hep Allah'a tevekkül ediyordu. Bu ifâde ise, onun sadece o esnada Allah'a tevekkül ettiği zannını uyandırmaktadır. Binâenaleyh bunun manası "O, o şerri defetmek için o esnada Allah'a tevekkül etmiştir" şeklindedir.

İkinci görüş: Bu, ekserî âlimlerin görüşü olup, buna göre şartın cevabı, ayetteki فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ *"Siz ve ortaklarınız da artık toplanıp ne yapacağınızı kararlaştırın"* ifadesidir. Bu takdirde, *"Ben ancak Allah'a dayanıp güvenmişimdir"* ifâdesi ise, şart ile cevabı arasına girmiş cümle-i muterizedir. Bu tıpkı إِنْ كُنْتَ أَنْكَرْتَ عَلَيَّ شَيْئاً فَاللّٰهُ حَسْبِي فَاعْمَلْ مَا تُرِيدُ "Eğer sen, benim bir şeyimi yadırgadınsa, Allah bana

kâffdir. İstediğini yap" demen gibidir. Bil ki şartın cevabı da, sıra ile şu beş kaydı ihtivâ etmektedir:

Birinci kayıt : Ayetteki, *"İşinizi toplayın"* ifadesidir. Bu hususta iki bahis vardır:

Birinci bahis: Ferrâ şöyle der: "İcmâ bir şeye hazırlanmak ve karar vermektir. Nitekim şair:

يَالَيْتَ شِعْرِى وَالْمُنَى لا يَنْفَعُ / هَلْ اَغْدُوَنْ يَوْماً وَاَمْرِى مُجْمَعٌ

"Temennî ve hülyaların hiçbir faydası olmaz ya, (yine de) ah keşke bilebilsem! Durumum kararlaştırılmış olduğu halde, bir gün ben de sabah erkenleyin gerçekten yola çıkacak mıyım?.." demiştir. Binâenaleyh sen, dağınık kimseleri toplamak istediğinde, جَمَعْتُ الْقَوْمَ فَهُمْ مَجْمَعُونَ "Kavmi topladım, onlar da toplandılar" dersin.

Ebu'l-Heysem de şöyle der: "Dağınıkken onları bir araya getirdi" manasında, اَجْمَعَ اَمْرَهُ "işini toparladı"; "Onu düşünmeye başladı" manasında da تَفَرَّقَهُ denilir. Yine insan bazan, "şöyle yapıyorum, böyle yapıyorum" der. Ama belli bir işe azmettiğinde, onu toparlamış olur, جَمَعَهُ denilir. Bu, "O, o işini toparladı" demektir. İşte ayetteki **ecmiû** lafzının esas manası budur. Hak Teâlâ'nın, اِذْ اَجْمَعُوآ اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ *"Onlar hile yaparak işleyecekleri işi toparladıkları zaman..."* (Yûsuf, 102) ayeti de bu manayadır. Bu fiil, daha sonra **alâ** harfi cerri ile birlikte, "azmetme, kararlaştırma" manasına kullanılarak, "Ona azmettim " manasında اَجْمَعْتُ عَلَى اَمْرٍ denilmiştir. Bunun aslı, اَجْمَعْتُ الْاَمْرَ "işi toparladım, kararlaştırdım" şeklidir.

İkinci bahis: Esmaî, Nâfi'nin, sülâsîden ve hemze-i vasıl ile bunu **fe ecmaû** şeklinde okuduğunu rivayet etmiştir ki, bunun şu iki izahı yapılabilir:

a) **Ebu Ali el-Fârisî** şöyle demektedir: "Ayetin takdiri, فَاجْمَعُوا ذَوِى الْاَمْرِ مِنْكُمْ "içinizden iş sahiplerini (iş yapabilecek olanları) biraraya toplayınız" şeklindedir. Buna göre muzaaf olan **zevî** hazfedilmiş, muzaaf olduğu takdirde ona gelmesi gereken şey, muzaafun ileyhe gelmiştir.

b) **İbnü'l-Enbârî** şöyle demektedir: "Buradaki "emir" (iş)den maksad onların çeşitli hile ve tuzaklarıdır. Buna göre ayetin manası, "Sizler elinizden gelen işlerden hiçbirini geri bırakmayıp, yapın" şeklindedir.

İkinci kayıt : Bu, ayetteki, *"ve ortaklarınızı toplayın"* ifadesidir. Bu hususta da birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bunun başındaki **"ve" maa** manasındadır. Buna göre mana "Ortakarınızla birlikte işinizi toplayınız " şeklindedir. Bu, Arapların, لَوْتُرِكَتِ النَّاقَةُ وَفَصِيلَهَا لَرَضَعَهَا "Eğer deve ve yavrusu, (yani yavrusuyla birlikte) bırakılacak olursa, o onu emer"; لَوْ خَلَّيْتَ نَفْسَكَ وَالْاَسَدَ لَاَكَلَكَ *"Eğer kendini aslanla başbaşa bırakırsan, o seni yer"* şeklindeki sözlerine benzer.

İkinci bahis: Burada bahsedilen "ortaklar"dan murad, o kâfirlerin "Ilah" saydıkları putları olabileceği gibi, kendi dinleri ve inançlarında olan insanlar da olabilir. Eğer birincisi murad edilmiş ise, bu durumda Cenâb-ı Hak kâfirleri, putların faydalı ve zararlı olabileceği inançlarından dolayı, putlardan yardım istemeye davet etmiştir. Yok eğer ikinci mana murad ise, onların onlardan (yani birbirlerinden) yardım istemelerinin ne demek olduğu açıktır.

Üçüncü bahis: Hasan el-Basrî ve bir kısım kıraat imamı, merfû zamir üzerine atfederek kelimeyi, ref ile شُرَكَاءُكُمْ şeklinde okumuşlardır ki bunun takdiri: فَأَجْمِعُوا أَنْتُمْ وَشُرَكَاءُكُمْ "Siz ve ortaklarınız toplanınız" şeklindedir. **Vâhidî** bunun, te'kid zamiri olmaksızın da olabileceğini söylemiştir. Zira ayetteki, **emrekûm**, zamir ile, onun üzerine atfedilen şey arasında bir fasıladır. Dolayısıyla bu fasıla, zamir-i müekkidden bir bedel olur. **Ferrâ** bu kıraatı uygun bulmamıştır. Çünkü bu kıraat ayetin, väv ile شُرَكَاؤُكُمْ şeklinde yazılmasını gerektirir ki, bu şekilde bir yanlış mushaflarda yer almamıştır.

Üçüncü kayıt : Bu, ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً *"Sonra bu işiniz, size hiçbir tasa olmasın"* ifadesidir. **Ebu'l-Heysem,** buna, "İşiniz kapalı kalmasın" manasını vermiştir. Bu, Arapların, hilal görülmediğinde söyledikleri غُمَّ عَلَيْنَا الْهِلَالُ فَهُوَ مَغْمُومٌ şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. **Tarâfe** de şöyle demektedir:

لَعَمْرِى مَا أَمْرِى عَلَيَّ بِغُمَّةٍ / نَهَارِي وَلَا لَيْلِي عَلَيَّ بِسَرْمَدِ

"Ömrüme yemin olsun ki, benim işim, bana hep belirsiz ve müphem değildir! Ne gündüzüm, ne de gecem bana ebedî değildir."

Leys şöyle der: "Arapça'da bir kimse işine yol bulup yapamadığında, إِنَّهُ لَفِي غُمَّةٍ مِنْ أَمْرِهِ denilir. **Zeccâc** bu ayete, "işiniz açık ve net olsun" manasını vermiştir.

Dördüncü kayıt : Bu, ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ *"Sonra hakkımdaki hükmünüzü icrâ edin "* ifadesidir. Bu ifade ile ilgili de iki bahis vardır:

Birinci bahis: İbnü'l-Enbârî, bunun manasının, "Bana karşı kötülüklerinizi ve beni tehdid ettiğiniz herşeyi yerine getiriniz (elinizden geleni ardınıza koymayın)" şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim Araplar, "ölüp gitti" manasını kasdederek, قَضَى فُلَانٌ derler. Bazıları da birşeyin "kaza"sının, sapasağlam yapılması, edâ edilmesi ve tamamlanması olduğunu söylemişlerdir ki işte bu manadan dolayı hâkime, "kadî" adı verilmiştir. Çünkü kadı hükmettiğinde işi bitirmiş olur. Buna göre, Hak Teâlâ'nın bu ifadesi, "işinizi bitiriniz, içinizde (aklınızda) olanı yürürlüğe koyunuz ve benimle aranızdaki meseleyi sonuçlandırınız" manasında olur ki, *"Biz kitapta İsrailoğullarına şuna hükmettik..."* yani "onlara kesin olarak haber verdik" (İsrâ, 4) ayeti ile *"Ona şu emri vahyettik..."* (Hicr, 66) ayeti de bu manadadır. **Kaffal** (r.h) şöyle der: "Burada **ilâ** kelimesinin getirilmesi, bir mecazdır. Bu, Arapların بِرْتُ إِلَيْكَ وَخَرَجْتُ

إِلَيْكَ مِنَ الْعَهْدِ "Sana karşı olan ahdimden çıktım ve onu bozdum" şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Ayetteki emir sigası ile olan bu ifâdede, haber cümlesi manası vardır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, "Sonra üzerinde karar kılıp, hükmettiğiniz şeyi yerine getiriniz" demiştir.

İkinci bahis: Bu ifade, fâ ile, "Bana şerrinizi ulaştırınız" manasında, ثُمَّ افْضُوا إِلَيَّ şeklinde de okunmuştur. Bu okuyuşun, insan sahraya çıktığında söylenilen أَفْضَى الرَّجُلُ deyiminden alındığı söylenmiştir. Yani "Onu bana karşı ortaya koyun, ortaya çıkarın" demektir.

Beşinci kayıt: Bu ayetteki وَلَا تُنظِرُونِ *"Bana mühlet de vermeyin"* ifadesidir. Bu, "Siz, bana, üzerinde anlaştığınız şeyi bildirdikten sonra, mühlet vermeyin" demektir. Bütün bu kayıdların izahı işte budur.

Ayetteki Örnek Fikir Silsilesi

Kâdî, bu ayetin en güzel bir şekilde tertib edilmiş olduğu hususunda şu izahı yapmıştır: "**Hz. Nûh** işin başında, "Allah'a tevekkül ettim, Allah'ın vaadine güvendim. O, vaadinden caymaz. Beni ölüm ve işkenceyle tehdidinizin, sizi Allah'a davetten beni alıkoyacağını sanmayın" demiş ve sonra da davetinin doğruluğuna delâlet eden şeyleri ortaya koyarak, *"İşinizi toplayın"* demiştir. **Hz. Nûh** (a.s) onlara sanki, "Gayenizi gerçekleştirecek sebeb ve yollardan gücünüzün yettiği herşeyi toptan yapın" demiş ve sonra bununla yetinmeyerek, onlara, "Destekçi olacak ortaklarınızı da toplayın" demiştir. Bu iki şeyle yetinmemiş, bunlara bir üçüncü hususu ekleyerek, *"Sonra bu işiniz size hiçbir tasa olmasın"* demiş, bununla onların bu hususta herşeyi iyice açıkça anlamalarını kastetmiştir. Bununla da yetinmeyip dördüncü bir hususu ekleyerek, *"Sonra hakkımdaki hükmünüzü icrâ edin"* demiştir. Bundan maksadı da, onların o kötülüklerin hepsini kendisine yöneltmeleridir. Buna bir beşincisini eklemiştir ki: O da, *"Bana mühlet de vermeyin"* ifadesidir. Bu, "Yapabileceğiniz hiçbirşeyi geri bırakmayın, hemen yapın" demektir. İşte bu sözün sonu budur. Böylesi sözün, **Hz. Nûh** (a.s)'un, Allah'a tevekkül etme hususunda ve onların hileleri ile tuzaklarının kendisine ulaşmayacağına ve tesirli olmayacağına olan inancında zirveye vardığına delâlet ettiği malumdur.

Ayetteki فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ *"Eğer benim öğütlerimden yüz çeviriyorsanız, ben sizden hiçbir mükâfaat istemedim"* ifadesi hakkında müfessirler şöyle demektedirler: "Bu, **Hz. Nûh** (a.s)'un, Allah'ın dinine davet etmesine karşılık onlardan bir mal istemediğine bir işarettir. İnsan, her nezaman tamahtan uzak olursa, sözü kalblerde daha tesirli olur." Bana göre bu hususta şöyle bir izah da yapılabilir: **Hz. Nûh** (a.s), onlardan kesinlikle korkmadığını ortaya koymuştur. Çünkü korku ancak iki şeyden, yani bir şerrin dokunması ve bir menfaatin kesilmesi endişesiyle olur. **Hz. Nûh** (a.s) önceki ayette, onlardan gelecek şerlerden, bu ayette de onların kendisinden menfaatı kesmelerinden korkmadığını beyan etmiştir. Çünkü o, onlardan

herhangi bir şey almamıştır ki, onların kendisinin bir menfaatini kesmelerinden korksun.

Daha sonra ayette إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ *"Benim mükâfaatım Allah'dan başkasına âit değildir. Bana, müslümanlardan olmam emredildi"* buyurulur. Bu hususta şu iki mana verilmiştir:

a) "Siz ister İslâm'ı kabul edin, ister etmeyin, ben İslâm üzere olmakla emrolundum."

b) "Ben, bu davetten (tebliğden) ötürü başıma gelen her şeye boyun eğmekle emrolundum." Bu ikinci mana, buraya daha uygundur. Çünkü **Hz. Nûh** (a.s), *"Sonra hakkımdaki hükmünüzü icrâ edin"* deyince, onlara, bu hususta başına gelecek herşeye boyun eğmekle emrolunduğunu açıklamıştır. Allah en iyi bilendir.

* *
*

فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَائِفَ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرِينَ ﴿٧٣﴾

"Yine onlar kendisini tekzib ettiler. Biz de hem onu, hem gemide beraberinde bulunan kimseleri selâmete erdirdik ve bunları halifeler yaptık. Ayetlerimizi yalan sayanları ise boğduk. Bak, inzâr edilenlerin sonu nice olmuştur?"

(Yûnus, 73).

Bil ki Allah Teâlâ, **Hz. Nûh** (a.s) ile o kâfirler arasında geçen bu konuşmayı nakledince, hadisenin vardığı neticeyi de bildirmiştir. **Hz. Nûh** (a.s) ile ashabı bakımından hadisenin neticesi şu iki şeydir:

a) Allah Teâlâ, onları kâfirlerden kurtarmıştır.

b) Onları, (tûfanda) boğulup helâk olanların yerine, yeryüzünün) halîfeleri kılmıştır.

Hadisenin, kâfirler bakımından neticesi de, Allah'ın onları suda boğup helâk etmesidir. Bu hadiseyi, peygamberi tasdîk eden de, tekzîb eden de dinlediğinde, bu, Nûh'un kavminin başına gelen şeyin, kendi başlarına da gelmesi ve Hz. Nûh'un inananlarının ulaştıkları şeyin misline ulaşması bakımından mü'minler için imanda devama bir sebep ve mükellefler için bir zecr olmuş olur. Teşvîk ve sakındırmadaki

bu metod, geçmiş ümmetlerden hikaye yoluyla nakledildiğinde, yeni ifâde edilen bir tehdidden daha tesirli olur. Cenâb-ı Allah, peygamberlerinin kıssalarını işte bu tarz üzere zikretmiştir. **Nûh** kıssasının tafsilatı, başka sûrelerde geçmiştir.

* *
*

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَٰلِكَ نَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾

"Sonra onun arkasından, kendi kavimlerine (birçok) peygamberler gönderdik ve bunlar, onlara apaçık mucizeler getirdiler. Fakat önceden yalan saydıkları için, inanmadılar. İşte haddi aşanların kalbleri üzerine biz böyle mühür basarız"

(Yûnus, 74).

Bil ki bundan, "Biz, Nûh'dan sonra peygamberler gönderdik" manası kasdedilmiştir. Allah Teâlâ, o peygamberleri burada, isim isim saymamıştır. **Hûd, Sâlih, İbrâhim, Lût** ve **Şuayb** (salavatullahi aleyhim) onlardandır.

"**Beyyinât**" kesin mucize demektir. Böylece Allah Teâlâ, o geçmiş peygamberlerin ümmetlerinin metodunun da, yalanlama hususunda, aynı **Nûh** (a.s)'un kavminin metodu üzere olduğunu, Allah'ın tekzîbe sapmış olan **Nûh**'un kavmini helâk etmesiyle ilgili olarak o kavimlere ulaşan haberin de, onları bu yalanlamadan alıkoymadığını haber vermiş ve bundan dolayı *"Daha önceden yalan saydıkları için, inanmadılar"* buyurmuştur. Bu ifâde ile, **Nûh** (a.s)'un kavminin yalanladıkları şeyin aynısı murad edilmemiştir. Çünkü onların zamanında, bu meydana gelmemişti. Aksine bununla, onların yalanladıkları mucizelerin misli murad edilmiştir. Çünkü bütün peygamberlerin elinde zuhûr eden kesin mucizelerin hepsi, sanki tek bir şey gibidir.

Cenâb-ı Allah daha sonra, *"İşte haddi aşanların kalbleri üzerine biz böyle mühür basarız"* buyurmuştur. Alimlerimiz, Allah Teâlâ'nın insanı bazan imandan alıkoyacağına, bu ayeti delil getirmiştir ki, bunun izahı açıktır. **Kâdî** ise şöyle demektedir: "Tab (mühürleme), iman etmeye mânî değildir. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın *"Hayır, Allah onların kalbleri üzerine, küfürleri yüzünden mühür basmıştır. Artık, birazı müstesnâ, onlar iman etmezler"* (Nisa, 155) ayetidir.

Binâenaleyh eğer tab (kalbi mühürleme), imana mânî olsaydı, bu istisnâ yapılamazdı." Buna şöyle cevap verilir: Bu mesele hakkındaki sözümüz, خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ (Bakara, 7) ayetinin tefsirinde geçmişti. Onu burada tekrar etmeye gerek yok.

★ ★
★

İkinci Kıssa: Hz. Musâ (a.s)'nın Kıssasıdır.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسٰى وَهٰرُونَ إِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾
فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا إِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسٰى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ أَسِحْرٌ هٰذَا
وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾

"Sonra bunların ardından da Mûsâ'yı ve Hârun'u ayetlerimizle, Firavun'a ve onun ileri gelenlerine gönderdik. Fakat kibirlerine yediremediler. Onlar işte böyle günahkâr bir kavim idiler. Tarafımızdan kendilerine hak geldiği vakit, "Hiç şüphesiz, bu apaçık bir sihir!" dediler. Musâ da, "Siz, hak için, o size gelince "Bu bir sihir mi" dersiniz? Halbuki, sihirbazlar asla umduklarına eremezler" dedi"

(Yûnus, 75-77)

Bil ki bu ayeti tefsire gerek yoktur. Fakat bu hususta şöyle bir soru sorulabilir: **Hz. Musâ**'nın kavmi, *"Hiç şüphesiz bu bir sihirdir"* derken, **Hz. Mûsâ** (a.s)'nın, onların "Bu bir sihir mi?" diye soru şeklinde söylediklerini nakletmesi nasıl uygun olur? Buna şöyle cevap verilir: **Hz. Musâ** (a.s), onların "Bu bir sihir mi?" dediklerini nakletmemiş, aksine "Hak size geldiği zaman, hak konusunda siz şöyle şöyle mi söylersiniz?" demek istemiştir. Sözde, durum (karine) kendisine delâlet ettiği için, أَتَقُولُونَ "söyler misiniz?" fiilinin mef'ûlü olan "söyleyeceğinizi" ifâdesi hazfedilmiştir. Daha sonra **Hz. Mûsâ**, yeni bir cümle olarak, *"Bu bir sihir mi?"* buyurmuştur ki, bu bir istifham-i inkârîdir. Daha sonra da, *"Sihirbazlar asla umduklarına eremezler"* diyerek, o hakkın bir sihir olmadığına istidlâl etmiştir. Bu "Sihirbazların yaptıklarının neticesi bir göz boyama ve aldatmacadır. Onlar, umduklarına nâil olamazlar" demektir.

Değneğin bir yılana dönmesi ve denizin yarılması meselesine gelince, bunların bir göz boyama ve aldatma kabilinden olmadığı zarûri olarak bilinmektedir. Binâenaleyh bunların bir sihir olmadığı sabit olmuş olur.

★ ★
★

قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَآءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾ وَقَالَ فِرْعَوْنُ ٱئْتُونِى بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَآءَ ٱلسَّحَرَةُ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰٓ أَلْقُوا۟ مَآ أَنتُم مُّلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّآ أَلْقَوْا۟ قَالَ مُوسَىٰ مَا جِئْتُم بِهِ ٱلسِّحْرُ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ سَيُبْطِلُهُۥٓ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ ٱللَّهُ ٱلْحَقَّ بِكَلِمَٰتِهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

"Sen atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan bizi döndüresin de bu yerde devlet ikinizin elinde olsun diye mi bize geldiniz? Biz ikinize de inanacak değiliz" dediler. Firavun, "Bütün usta sihirbazları bana getirin" dedi. Nihayet sihirbazlar geldiği zaman Musâ onlara, "Ne atacaksanız atın" dedi. Vaktaki onlar attılar. Musâ dedi ki: "Bu, sizin getirdiğiniz şey, sihirdir. Allah, şüphesiz ki onun boş olduğunu ve asılsızlığını meydana çıkaracaktır. Allah elbet, fesadçıların işini ıslâh etmez. Allah, mücrimlerin hoşuna gitmese de hakkın hak olduğunu kelimeleriyle isbât eder"

(Yûnus, 78-82).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Firavun'un Hz. Musa'nın Tebliğini Reddetmesi

Bil ki Allah Teâlâ, **Firavun** ve kavminin, **Hz. Musâ** (a.s)'nın davetini kabul etmediklerini nakletmiştir. Onlar şu iki şeyden dolayı kabul etmemişlerdir:

1) Ayette, أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا *"Sen, atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan bizi döndüresin..."* sözü ile anlatılan husus.

Vâhidî şöyle demektedir: "Arapça'da **"left"** birşeyden vazgeçmek manasına olup, asıl (kök) manası "bükmektir." Nitekim birisi birisinin boynunu büktüğünde, لَفَتَ عُنُقَهُ denilir. "Yüzünü, ona doğru döndürdü" manasında اِلْتَفَتَ اِلَيْهِ denilmesi de bundandır.

Ezherî şöyle der: "Arapça'da, birisi birşeyi büküp eğirdiğinde, لَفَتَ الشَّيْءَ وَفَتَلَهُ denilir ki bu, bu iki fiil, birbirinin maklûbudur (harf yerleri değiştirilmiş olup, aynı manayadır)."

Bil ki bu sözün neticesi, onların, "Biz, üzerinde olduğumuz dinimizi bırakamayız. Çünkü atalarımızı bu din üzere bulduk" demelerine varır ki,bu da, onların sırf taklide tutunup, açık delilleri sırf inad ile savuşturma yoluna girdiklerini gösterir.

2) وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ *"bu devlet ikinizin elinde olsun diye mi..."* ifadesinde anlaşılan husustur. Müfessirler bunun manasının, **Hz. Mûsâ** ile **Hârun**'a bir hitab olmak üzere, "Mısır topraklarında mülk ve izzet sizin olsun diye mi?..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Zeccâc şöyle demektedir: "Mülk, dünyada, istenilen şeylerin en büyüğü olduğu için "kibriyâ" diye adlandırılmıştır. Peygamberi de, kavmi tasdik ettiğinde, ümmetinin işinin idâresi ona kalır; böylece de o, kavminin en büyüğü olmuş olur."

Bil ki, birinci sebep, taklide tutunmaya, ikinci sebep de, dünyayı arzu etmedeki düşkünlüğe ve liderliğin devam etmesi hususundaki gayret ve çabalara bir işaret olmuş olur. **Hz. Musâ**'nın kavmi, bu iki sebebi belirttiklerinde, hükümlerini açıkça ortaya koyarak, وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ *"Biz ikinize de inanacak değiliz"* demişlerdir. Bil ki kavim bu gerekçeleri ileri sürünce, onlar bundan sonra da çabalarını sürdürmüşler ve insanlar nezdinde **Hz. Musâ**'nın yapmış olduğu şeyin de sihir babından olduğunu ortaya koymak için, **Hz. Musâ**'nın mucizesine çeşitli sihirlerle mukabele etmek istemişlerdir. Bu cümleden olarak **Firavun**, bütün sihirbazlarını bir araya getirdiğinde onlara, قَالَ لَهُمْ مُوسَىٰ أَلْقُوا مَا أَنْتُمْ مُلْقُونَ *"Musâ onlara "Ne atacaksanız atın.."* dedi.

Peygamber Batıl Bir İşi Emreder mi?

Buna göre şayet: "**Hz. Musâ**, küfrü emretmek bir küfür olduğu halde, onlara nasıl küfrü emretmiştir?" denilirse, biz deriz ki: **Hz. Musâ** onlara, yaptıkları şeylerin fasit bir iş ve bâtıl bir gayret olduğu insanlar nezdinde ortaya çıksın diye, değnek ve iplerini atmalarını emretmiştir, yoksa onlara sihri emretmek üzere bu sözü söylememiştir. Onlar da iplerini ve değneklerini atınca, **Hz. Musâ** onlara: "Yaptığınız şey, batıl bir sihirdir" demiştir. Bundan maksadı şudur: Kavim **Hz. Musâ**'ya senin yaptığın sihirdir, deyince, **Hz. Musâ** (a.s): "Sizin söylediğiniz şey batıldır, aksine hak olan, sizin yaptığınız şeyin bir sihir ve batıllığı apaçık olan bir göz boyama oluşudur..." demiş, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, hakkı yerleştireceğini, bâtılı da ibtâl edeceğini haber vermiştir. Allah Teâlâ da diğer sûrelerde, o sihri nasıl iptal ettiğini haber vermiştir ki bu da, o ejderhanın, o ip ve değnekleri yutması sebebiyle olmuştur.

İKİNCİ MESELE مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ ifadesindeki **mâ** kelimesi **ellezî** manasında ism-i mevsûl olup, mübtedâ olarak merfû, haberi ise, **es-sihr** kelimesidir. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu kelime, eliflâm ile **es-sihr** şeklinde gelmiştir. Çünkü bu, daha önce geçmiş olan bir kelâma verilmiş olan bir cevaptır. Baksana o kavim, **Hz. Musâ** onlara gelince: "Bu, sihirdir" demişler, bunun üzerine **Musâ** da onlara, "Hayır, sizin yaptığınız sihirdir" cevâbını vermiştir. Binâenaleyh, bu kelimenin başına eliflâmın gelmesi gerekir. Çünkü belirsiz kelime, tekrar söylenildiği zaman, marife olarak söylenir. Bu tıpkı, bir kimsenin bir başkasına, "Bir adamla karşılaştım" deyip de, o başkası da ona, "kimdi o adam?"

diyerek kelimeyi eliflâmlı olarak مَنِ الرَّجُلُ "Kimdir o adam?" şeklinde söylemesi gibidir. Şayet o adaın ona, eliflâmsız olarak مَنْ رَجُلٌ demiş olsaydı, o zaman onun zihnine, o kimsenin daha önce ona bahsettiği o adamı sormuş olduğu gelmezdi." **Ebu Amr,** istifhâm ile آلسِّحْرُ (sihir mi?) şeklinde okumuştur. Bu kıraata göre **ma** istifhamiyye ve mübteda olarak merfû olup, جِئْتُمْ بِهِ de, onun haberi mahallinde gelmiş cümle olur. Buna göre sanki, "Neyi getirdiniz?" denilmiş de, daha sonra da, bir kınama ve azarlama tarzında "sihri mi?" denilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ (Mâide, 116) buyruğunda olduğu gibidir. Sihir kelimesi, mübtedâdan bedeldir. İstifhâm olmak hususunda "mübdelun minh"e denk olsun diye, bunun başına da istifhâmın gelmesi gerekmiştir. Bu, senin tıpkı, كَمْ مَالُكَ أَعِشْرُونَ أَمْ ثَلَاثُونَ "Malın ne kadardır? Yirmi mi, otuz mu?" deyip de, أَعِشْرُونَ ifâdesini كَمْ den bedel kılman gibidir. "Sihir" kelimesi için bir haberin takdir edilmesine gerek yoktur. Çünkü sen onu, mübtedâdan bedel tuttuğunda, o, mübtedâ yerine, mübdelun minh'den haber olan şey de onun haberi yerine geçmiş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ *"Allah, onu boşa çıkaracak ve onu yapanı rüsvay edecektir. Zira Allah, müsriflerin amelini ıslâh etmez, yani onu ne kuvvetlendirir, ne de tamama erdirir"* buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَيُحِقُّ اللَّهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ *"Allah, mücrimlerin hoşuna gitmese de hakkın hak olduğunu kelimeleriyle isbât eder"* buyurmuştur. **İhkak-ı hak**'ın manası, onu izhâr edip tekviye etmektir. بِكَلِمَاتِهِ ifâdesiyle de, O'nun **Hz. Musâ**'ya olan vaadi kastedilmiştir. Buna, "O'nun daha önce sebkat etmiş olan kaza ve kaderiyle..." manası da verilmiştir. Kelimâtullah'ın ne demek olduğu hususunda anlaşılması zor, derin ve yüce konular bulunmaktadır ki, biz bunu, bu kitâbın bazı yerlerinde zikretmiştik.

★ ★
★

Hz. Musâ'ya Sadece Bir Zürriyetin İnanması

فَمَآ ءَامَنَ لِمُوسَىٰٓ إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّن قَوْمِهِۦ عَلَىٰ خَوْفٍ مِّن فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِمْ أَن يَفْتِنَهُمْ ۚ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى ٱلْأَرْضِ ۖ وَإِنَّهُۥ لَمِنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٨٣﴾

"Neticede Musâ'ya -onlar da Firavun'un ve yöneticilerinin kendilerine çektirecekleri sıkıntılara hedef olarak- bir kısım gençlerden başka iman eden olmadı. Çünkü Firavun o yerde cidden gâlibti ve cidden aşırı gidenlerdendi"

(Yûnus, 83).

Bil kl Allah Teâlâ, biraz önce **Hz. Musâ** (a.s)'nın elinde zuhûr eden büyük mûcizelerden ve değneğinin, o sihirbazların hazırlamış olduğu sihir aletlerini yuttuğundan bahsetmişti. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, bu büyük mucizeleri müşahade etmelerine rağmen, kavminden az bir zürriyet müstesnâ, O'na kavminden hiç kimsenin iman etmediğini beyân etmiştir. Allah bunu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i teselli için zikretmiştir. Çünkü o, kavminin kendisinden yüz çevirmesi ve inkârlarına devam etmeleri sebebiyle, üzülüyordu. Bunun üzerine Allah, peygamberine, kendisi için bu konuda diğer peygamberlerde örnekler bulunduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü **Hz. Mûsâ**'dan zuhur eden şey, gözün görmesi açısından, olabilecek en büyük mucize idi. Ama buna rağmen, tek bir zürriyet hariç, O'na onlardan kimse iman etmemişti.

"Zürriyet" Kelimesinin Tefsiri

Alimler, bu ayette geçen zürriyetten ne murad edildiği hususunda, şu şekilde ihtilâf etmişlerdir:

1) Zürriyetin manası, iman edenlerin sayısının az olduğunu belirtmektir. **İbn Abbas** şöyle demektedir: "Önemsiz ve küçük görmek için, bir topluluk ذُرِّيَّةٌ (zürriyet) lafzıyla ifâde edilir. Binâenaleyh, bu takdire göre bunu, burada küçümseme ve hor görme manasına hamletmenin imkânı yoktur. Bu sebeple bunun, "sayıları az" anlamında, küçük görmeye hamledilmesi gerekir.

2) Bazıları da şöyle demiştir: Bununla, onları (küfre) çağıranların çocukları murad edilmiştir. Çünkü onların babaları, küfürlerine devam ediyorlardı. Bu husus ya, evlâdların kalblerinin daha yumuşak olmasından dolayı veyahut da o evlâtlarını küfürde ısrar etmeye sevkeden şeylerin daha hafif olmasından dolayıdır.

3) Zürriyyet, babaları **Firavun** kavminden, anneleri ise, İsrailoğullarından olan bir topluluktur.

4) Zürriyet, **Firavun**'un ehlinden, yani karısı **Asiye**'den, hazinedârından, onun hanımından ve bu hanımın hizmetçisinden meydana gelmiştir.

Ayetteki مِنْ قَوْمِهِ sözünde geçen zamirin neye râci olduğu hususuna gelince, âlimler bu hususta da ihtilâf etmişlerdir. Buna:

a) **Musâ**'nın kavminden;

b) **Firavun**'un kavminden, manaları verilmiştir. Zira, her ikisi de daha önce geçmişti. Ama daha uygun ve açık olanı, bunun, "**Musa**'nın kavminden" manasında olmasıdır. Çünkü bu, daha önce geçenlerden, zamire en yakın olanıdır. Diğer taraftan da, **Hz. Musâ**'ya iman edenlerin İsrailoğullarından olduğu nakli ile de sabittir.

Cenâb-ı Hakk'ın, عَلَىٰ خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ *"Firavun ile yöneticilerinin kendilerine açacağı belâya hedef olarak.."* ifadesine gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Musâ'ya iman eden o kimseler, hiç şüphesiz **Firavun**'dan cidden korkuyorlardı. Çünkü **Firavun**, yakalaması şiddetli olan ve **Hz. Musa**'ya düşmanlığını da açıkça izhâr etmiş bir kimse idi. Binâenaleyh o, kavminin meylinin **Hz. Musâ**'dan yana olduğunu bildiği için, onlara eziyyet etme hususunda çok ileri gidiyordu. İşte bundan dolayı da onlar ondan korkuyorlardı.

İkinci bahis: Cenâb-ı Hak, **Firavun** tek olduğu halde, aşağıdaki sebeplerden dolayı zamiri çoğul getirerek وَمَلَائِهِمْ *"ve yöneticileri"* buyurmuştur:

a) Bazan, müfred bir lâfız, cemi bir lafızla ifade edilebilir ki, bundan maksad tazimdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ *"Muhakkak ki zikri biz indirdik, biz!.."* (Hicr, 9) buyurmuştur.

b) Ayetteki **"Firavun"** sözüyle, onun ailesi kastedilmiştir.

c) Bu, muzâfın hazfedilmesi kabilindendir. Bununla sanki, مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ **"Firavun** âlinden" manası kastedilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَنْ يَفْتِنَهُمْ buyurmuştur ki bu, "O, onları, kendilerine çeşitli belâları musallat kılmak suretiyle dinlerinden çevirir" anlamındadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ *"Şüphesiz Firavun, yeryüzünde gâlib ve kâhirdi; ve o, aşırı gidenlerdendi"* buyurmuştur. Bununla, "O, herhangi bir hususta kendisine muhalefet eden kimseleri çokça öldüren, çokca azâb edendi" manasının da kasdedildiği ileri sürülmüştür ki, bundan maksat, o mü'minlerin korkularının sebebini ortaya koymaktır. "O, müsriflerdendi, zira o, kulların en adisi olduğu halde, uluhiyyet iddiasında bulundu" manası da verilmiştir.

★ ★
★

وَقَالَ مُوسَىٰ يَا قَوْمِ إِن كُنتُمْ آمَنتُم بِاللَّهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا إِن كُنتُم مُّسْلِمِينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللَّهِ
تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٨٦﴾

"Musa dedi ki: "Ey kavmim, eğer siz gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'na (ihlas ile) teslim olmuş müslümanlar iseniz, artık ancak O'na güvenip dayanın." Onlar da şöyle dediler: "Biz yalnız Allah'a güvenip dayandık. Ey Rabbimiz, bizi o zâlimler gürûhuna bir fitne mevzûu yapma ve bizi, rahmetinle o kâfirler gürûhundan kurtar"

(Yûnûs, 84-86)

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Hz. Musa'nın Kavmine Tevekkül Talimatı Vermesi

Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللّٰهِ فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوٓا إِنْ كُنْتُمْ مُسْلِمِينَ buyruğu, birisi önce, diğeri de sonra gelen iki şarta talik edilmiş olan bir cezâ cümlesidir. Fukahâ şöyle demiştir: "Sonra olanın önce; önce olanın sonra olması gerekir. Bunun misâli, bir kimsenin hanımına إِنْ دَخَلْتُ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ إِنْ كَلَّمْتِ زَيْداً "Eğer eve girer, **Zeyd**'le konuşursan, boşsun" demesi gibidir. Durum böyledir, zira o kimsenin, إِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ ifadesinin tamamı, إِنْ كَلَّمْتِ زَيْداً ifadesine bağlanmıştır. Halbuki, şart koşulan şey, şarttan sonra olur. Bu, lafız bakımından sonra olanın, manâ bakımından önce, lafız bakımından önce olanın, manâ bakımından sonra olmasını gerektirir. Buna göre ifâdenin takdiri şöyledir: Sanki o adam hanımına خَالٍ مَاكَلَّمْتِ زَيْداً إِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ "**Zeyd**'le konuşur halde eve girersen, ey hanım, sen boşsun" demiştir. Binênaleyh, bu tâlik, o **Zeyd**'le konuşmadan önce hasıl olmuş olsaydı, talâk vakî olmazdı.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey kavmim, eğer siz, gerçekten Allah'a iman ettiyseniz, O'na (ihlas ile) teslim olmuş müslümanlar iseniz, artık ancak O'na güvenip dayanın"* ifadesi, onların müslüman olmalarının, *"eğer siz, gerçekten Allah'a iman ettiyseniz"* ifadesine muhatap olmalarının şartı olmasını gerektirir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, müslüman bir kimseye, o müslüman olduğu halde, "Eğer Allah'ı tasdik edicilerden isen, Allah'a tevekkül et!" demiştir. Nitekim durum böyledir. Zira İslâm, teslim olmak, boyun eğmektir ki, bu, Allah'dan gelen mükellefiyetlere uymak, hudû ve huşûyu izhar etmeye ve inadı bırakmaya bir işârettir. İman ise, kalbin, zâtı gereği, vâcibu'l-vücûd olanın tek olduğunu, O'nun dışında kalanların muhdes varlıklar olduğunu, Allah'ın yönetimi, tasarrufu ve kahrı altında bulunduklarını bilmekten ibarettir. Bu iki durum tahakkuk edince kul, bütün işlerini Allah Teâlâ'ya havâle eder ve kalbinde, Allah'a tevekkül etmenin nûru meydana gelir. Binâenaleyh bu ayet, birtakım ince sırlar ve nükteler ihtiva etmektedir. Allah'a tevekkül ise, işlerin tamamını Allah'a havale etmek ve bütün durumlarda Allah'a güvenip dayanmaktır. Bil ki bütün işlerinde Allah'a tevekkül eden kimseye, Allah, her türlü musibet hususunda yeter, ona yardımcı olur. Zira Cenâb-ı Hak, *"Kim Allah'a güvenip dayanırsa O, kendisine yeter"* (Talak, 3) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE
Hz. Nuh İle Hz. Musa Arasında Bir Mukayese

Hz. Musa'nın, kavmine emretmiş olduğu Allah'a tevekkül etme işi, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Nuh**'tan da naklettiği şeydir. Çünkü, **Hz. Nuh**' *"Ancak Allah'a tevekkül ettim"* (Yunus, 71) demişti. İşte bu noktada, iki derece arasında bulunan fark ortaya çıkmaktadır. Çünkü **Hz. Nuh** (a.s), kendisini Allah'a tevekkül etmekle vasfetmiş, **Musa** (a.s) ise, bunu kavmine emretmiştir. O halde, **Nuh** (a.s) tam; **Musa** (a.s) ise, tamamın üzerinde bir derecede bulunmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Musa فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُوا *"Yalnız O'na güvenip dayanın"* demiş, ama عَلَيْهِ تَوَكَّلُوا "O'na güvenip dayanın" dememiştir. Zira, birinci ifâde, "hasr" ifâde etmektedir. Buna göre, **Hz. Musa** (a.s) onlara, sadece Allah'a tevekkül etmelerini emredip, onların başkasına tevekkül etmelerini kesinlikle yasaklamıştır. Durum da böyledir; zira O'nun dışında kalanların, O'nun mülkü ve milki oldukları, O'nun tasarrufu, emri, hükmü ve tedbiri altında bulundukları sabit olunca, insanın başkasına tevekkül etmesi aklen imkânsız olur. İşte bundan dolayı bu cümle, böyle bir ibâreyle gelmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Musa** (a.s) bunu onlara emredince, onların onun sözünü kabul ederek, عَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْنَا *"Biz, yalnız Allah'a güvenip dayandık"* dediklerini beyan buyurmuştur. Yani, "Biz, sadece O'na güvendik ve O'nun dışındaki hiçbir şeye iltifât etmiyoruz" demektir.

Daha sonra onlar bunu yapınca, duâya yöneldiler de Allah'dan şu iki şeyi talep ettiler:

Zalimlere Fitne Olmanın Manası

a) Onlar رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ *"Ey Rabbimiz, bizi o zalimler güruhuna bir fitne (mevzûu) yapma..."* dediler. Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bundan maksat, "Bizi, **Firavun** ve kavmiyle imtihan etme... Zira sen, onları bize musallat ve hükümran kılarsan, onların kalblerinde, "Eğer onlar hak üzere olsaydı, sen bizi onlara musallat kılmazdın" şeklinde bir düşünce uyanırdı da, o zaman bu, onların küfürlerinde ısrar etmelerinde kuvvetli bir şüphe vesilesi olurdu. Böylece de, onların bize hükümran olmaları, onlar için bir fitneye düşme mevzuu olurdu.

2) Bunun manası şudur: Sen onları bize hükümran kılmış olsaydın, onlar ahirette çok şiddetli bir azaba duçar olurlardı ki bu da onlar için bir fitne olmuş olurdu.

3) Bunun manası şudur: Bizi, onlar için bir fitne, yani bir azâb yeri, mevzûu yapma.

4) Ayette geçen **fitne** kelimesiyle ism-i mef'ûl manası murat edilmiştir. Zira, masdarın ism-i mef'ûl makamında kullanılması caizdir. Bu, meselâ, **halk** (yaratmak) kelimesinin **mahlûk** (yaratılmış) manasına; **tekvîn** (meydana getirmek) kelimesinin **mükevven** (meydana getirilmiş) anlamına gelmesi gibidir. Buna göre mâna, "Bizi, fitneye düşmüşlerden, belâya uğramışlardan kılma" şeklinde olur. Yani, "Onlara, zulüm ve baskıları vasıtasıyla, bizi, kabul etmiş olduğumuz bu hak dinden döndürme imkânı verme..." demektir. Bu açıklama, bu ayetten önceki şu ayet ile de kuvvet kazanmaktadır: فَمَآ اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِّنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَا۟ئِهِمْ اَنْ يَّفْتِنَهُمْ... (Yunus, 83).

b) Bu duâdaki ikinci talepleri de, onların وَنَجِّنَا بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"Ve bizi, rahmetinle o kâfirler gürûhundan kurtar..."* demeleridir.

Bil ki bu tertib, onların dinî hususlara göstermiş oldukları ilgi ve alâkanın, dünyevî hususlara gösterdiklerinin üzerinde olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, çünkü, biz, onların, *"Ey Rabbimiz, bizi o zalimler gürûhuna bir fitne (mevzûu) yapma"* şeklindeki sözlerini, "Şayet, onlar müslümanlara galip gelirlerse bu, onlar için, bu dinin batıl olduğuna dair bir şüphe meydana getirir" manasına hamledersek, bu durumda, onlar Allah Teâlâ'ya, o kâfirleri böyle bir şüpheden koruması hususunda yalvarıp yakarmış olurlar. Böylece onlar bu duâyı, kendilerinin kurtuluşunu istemeden önce yapmışlardır ki bu, onların, düşmanlarının dininin durumlarına göstermiş oldukları itinânın, kendi menfaatlerine göstermiş oldukları itina ve özenin çok üstünde olduğuna delâlet eder. Yok, eğer bu ayeti, "Allah Teâlâ'nın o kâfirlere, inanan kimseleri dini terketmeye zorlama imkânı vermemesi" anlamına hamledersek, bu da, o müslümanların, dinlerine göstermiş oldukları ilgi ve ihtimâmın, bedenlerinin maslahat ve umûruna gösterdikleri ilginin üstünde olduğuna, aynı şekilde delâlet etmiş olur. Binâenaleyh, her halükârda bu, son derece güzel olan bir nüktedir.

★ ★
★

وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَن تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَٱجْعَلُوا۟ بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً وَأَقِيمُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ ۗ وَبَشِّرِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٧﴾

"Mûsa'ya ve kardeşine: "Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın. O evlerinizi namazgâh yapın. (Oralarda) dosdoğru namaz kılın. (Ey Musa), mü'minleri müjdele" diye vahyettik"

(Yunus, 87).

Bil ki Allah Teâlâ, mü'minlerin, kâfirlerden dolayı duydukları endişeyi ve onlardan sâdır olan, Allah'a tevekkül etmek hususunu beyân edince, bunun peşinden **Hz. Musa** ve **Harun**'a mescidler edinme ve namazlara yönelme emrini getirmiştir. Arapça'da, "Falan yeri mesken edindi" manasında تَبَوَّأَ الْمَكَانَ denilir. Bu, bir kimsenin, bir yeri vatan edindiği zaman, söylenilen تَوَطَّنَهُ "orayı vatan edindi" fiilinin kullanılışı gibidir. Yani, "Mısır'ı, kavminize evler ve ibâdet için kendisine yöneleceğiniz bir mahal ve mekân kılınız, yapınız.." demektir.

"Kıble" Kelimesinin Tefsiri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً *"O evlerinizi namazgâh yapın"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Bazı âlimler, bu ayette geçen "evler" kelimesinden maksadın, "mescidler" olduğunu, nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, *"O kandil o evlerde yakılır ki Allah, onların tazim edilmelerine ve içlerinde adının anılmasına izin vermiştir"* (Nur, 36) buyurduğunu söylemiştir.

Bazı âlimler de, "Burada maksad, mutlak manada evlerdir" demişlerdir.

Birincilere gelince, onlar "kıble" kelimesini, "namazda yönelecek cihet" diye tefsir etmişler, sonra da Cenâb-ı Hakk'ın, *"O evlerinizi namazgâh yapın"* emrinden maksadın, "Evlerinizi, namazlarınız için, kendisine yöneleceğiniz mescidler edininiz" ifâdesi olduğunu söylemişlerdir. **Ferrâ** da: "Evlerinizi, kıbleye doğru çeviriniz" manasını verirken, **İbnu'l-Enbarî:** "Evlerinizi kıbleler, yani mescidler edininiz" manasını vermiş ve buradaki müfred kıble kelimesinden, çoğul manasının kasdedildiğini söylemiştir.

Alimler, bu kıblenin neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Kur'ân'ın lafzının zahiri, onun nerede ve neresi olduğuna delâlet etmemektedir. Ancak ne var ki **İbn Abbas**'ın: "Kâ'be, **Musa** (a.s)'nın kıblesi idi." **Hasan el-Basrî**'nin de: "Kâ'be, bütün peygamberlerin kıblesiydi. Ancak ne var ki, hicretten sonra Hz. Peygamber zamanında, Ka'be'den (Beytu'l-Makdis'e) yönelme işi, Allah'ın emriyle meydana gelmiştir" dedikleri nakledilmiştir. Diğer âlimler de: "O kıble, Beytu'l-Makdis cihetidir" demişlerdir.

Bu ayette zikredilen "evler" lafzından muradın mutlak manada "evler" olduğunu söyleyenler ayetteki kıble sözünü iki şekilde tefsir ederler:

a) Maksad, o evlerin karşı karşıya yapılmalarıdır. Bunun gayesi ise, bir birliğin oluşması ve birbirleri sayesinde güç-kuvvet kazanmalarını temindir.

b) Bazıları da: "Bundan murad, "Evlerinizi kıble edininiz, yani evlerinizde namaz kılınız" manasıdır" demiştir.

İkinci bahis: Allah Teâlâ, ayetin başında, hitâbı **Hz. Musa** ve **Harun**'a tahsis ederek, أَنْ تَبَوَّأَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا *"Mısır'da kavminiz için evler hazırlayın"* buyurmuştur. Daha sonra da hitâbı genelleştirerek, *"O evlerinizi namazgâh yapın"* buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Allah Teâlâ, **Hz. Musa** ve **Harun**'a, kavimleri için, ibâdet etmeleri gayesiyle, evler edinmelerini emretmiştir. Bu peygamberlere havâle edilen şeylerdendir. Bundan sonra da hitâp hem **Hz. Musa** ve **Harun**'u, hem de kavimlerini kapsayacak bir biçimde genelleştirilerek onların mescid edinmeleri ve o mescidde namaz kılmaları emredilmiştir. Çünkü bu, herkese vâciptir. Daha sonra Allah Teâlâ, hitâbı ayetin sonunda **Hz. Musa**'ya tahsis ederek, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

"Mü'minleri müjdele" buyurmuştur. Zira, bütün ibâdetlerin asıl maksadı, işte böylesi bir müjdenin tahakkuk etmesidir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu hitâbı peygamberlik hususunda **Hz. Musa**'nın asıl; **Harun**'un ise ona tâbi olduğuna delâlet etsin diye, **Hz. Musa**'ya tahsis etmiştir.

Üçüncü bahis: Müfessirler, bu hadisenin nasıl cereyân ettiği hususunda şu üç izahı yapmışlardır:

1) **Hz. Musa** ve beraberinde olanlar, kâfirler kendilerine gâlib gelmesin ve böylece de kendilerine eziyyet ederek kendilerini dinlerinden döndürmesinler diye, başlangıçta, evlerinde kâfirlerden gizli biçimde namaz kılmakla emredilmişlerdir. Bu tıpkı mü'minlerin, Mekke'de İslâm'ın ilk yıllarında içinde bulundukları duruma benzer.

2) Şu da ileri sürülmüştür: Allah Teâlâ, **Hz. Musa**'yı İsrailoğullarına peygamber olarak gönderdiğinde, **Firavun**, İsrailoğullarının mescidlerinin yıkılmasını emreder ve onları, namaz kılmaktan men eder. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, inanan o kimselere, evlerinde mescidler edinmelerini ve **Firavun**'un korkusundan dolayı, orada namaz kılmalarını emretmiştir.

3) Allah **Hz. Musa**'yı onlara peygamber olarak gönderip, **Firavun** da o şiddetli düşmanlığını izhâr edince, Cenâb-ı Hak **Hz. Musa** ile **Harun** ve onların kavimlerine, düşmanlarına rağmen mescidler edinmelerini emretmiş ve onları düşmanlarının şerrinden korumayı tekeffül etmiştir.

★ ★
★

Hz. Musa'nın Firavun Hakkında Bedduası

وَقَالَ مُوسَىٰ رَبَّنَا إِنَّكَ آتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُ زِينَةً وَأَمْوَالًا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا رَبَّنَا لِيُضِلُّوا
عَن سَبِيلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ
الْأَلِيمَ ﴿٨٨﴾ قَالَ قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾

"Musa, "Ey Rabbimiz, dedi, hakikaten sen Firavun'a ve yöneticilerine dünya hayatında zinetler ve mallar verdin; senin yolundan saptırsınlar diye mi ey Rabbimiz? Sen onların mallarını yok et.Rabbimiz, kalblerini şiddetle sık ki onlar o çetin azâbı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir." (Allah) dedi ki: "İkinizin de duâsı kabul olunmuştur. O halde yine istikâmette (doğru hareketinizde) devam edin. Sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın"

(Yunus, 88-89).

Bil ki **Hz. Musa**, kesin ve apaçık mucizeleri iyice izhâr edip, kavminin de inkârda, inâd etmede ve lâkaytlıkta ısrarlı olduğunu görünce, o zaman onlara bedduâ etmeye başladı. Başkasına bedduâ eden kimsenin her şeyden önce bedduâ ettiği kimsenin o suça yönelmesinin sebebini zikretmesi gerekir. **Hz. Musa**'nın kavminin suçu ise, dünyayı sevmelerinden ötürü dini terketmiş olmalarıdır. İşte bundan dolayı **Hz. Musa** رَبَّنَآ إِنَّكَ ءَاتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَهُۥ زِينَةً وَأَمْوَٰلًا *"Ey Rabbimiz, dedi, hakikaten sen Firavun ve yöneticilerine dünya hayatında zinet ve mallar verdin"* demiştir. "Zinet", sıhhat, güzellik, elbise, hayvan ve ev eşyası demektir. "Mal" ise, altın, gümüş, para vs. gibi saklı veya âşikâr olarak bunların dışındaki şeylerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لِّيُضِلُّوا۟ عَن سَبِيلِكَ *"senin yolundan saptırsınlar diye mi?.."* buyurmuştur.Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisaî ve **Âsım**, yâ'nın dammesiyle لِّيُضِلُّوا; diğer kıraat imamları ise, yâ'nın fethasıyla لِّيَضِلُّوا (sapsınlar diye mi?) şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu Beddua Hakkında Mutezile İle Münakaşa

Alimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, insanları saptırdığına ve dalaletin O'nun iradesiyle olduğuna bu ayetle istidlâl etmişlerdir ki, bunu şu iki şekilde açıklayabiliriz:

a) لِّيُضِلُّوا ifâdesinin başındaki lâm, "talîl" lâmıdır. Buna göre mana, "**Musâ** (a.s), "Ey azîz olan Rabbim, sen onlara, bu zîneti ve bu malı sapmaları için verdin?!.." şeklinde olur. Böylece bu, Allah Teâlâ'nın, mükellefleri idlâl etmek istediğine delâlet etmiş olur.

b) **Hz. Musa**, وَٱشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ *"kalblerini şiddetle sık..."* demiş, bunu müteakiben de Cenâb-ı Hak, قَدْ أُجِيبَت دَّعْوَتُكُمَا *"İkisinin de duâsı kabul olunmuştur"* buyurmuştur ki, maksada delâlet eder.

Mutezile'nin Sözcüsü Kâdî'nin İtirazı

Kâdî ise şöyle demiştir: "Bu ayetten, sizin bahsettiklerinizin murad edilmiş olması caiz değildir. Bunu pekçok şey göstermektedir:

a) Allah Teâlâ'nın "kabîh" olanı, çirkini işlemekten münezzeh olduğu sabittir, kesindir. Halbuki küfrü irâde etmek kabîhtir.

b) Şayet Allah, bunu kastetmiş olsaydı, o zaman kâfirler, küfürleri sebebiyle, yani küfretmeleri suretiyle Allah'a itâat etmiş olurlardı. Çünkü tâat, irâdeye uygun olan şeyin yapılması demektir. Binâenaleyh, şayet onlar böyle olmuş olsalardı, mallarının yok edilmesi ve kalblerinin de sıkıştırılması suretiyle bedduâya duçar olmaya müstehak olmazlardı.

c) Biz, Allah'ın, kullarını saptırmayı istemesini uygun görmüş olsaydık o zaman, Allah'ın, insanları sapıklığa davet etmek için peygamberler göndermiş olmasını da caiz görmüş olurduk. O zaman da, peygamberler elinde mucizeler izhâr etmek

suretiyle, yalancıları, sapanları ve saptıranları desteklemek de caiz olurdu ki, işte bunda dinin temellerini yıkma ve Kur'ân'a olan itimadı sarsma söz konusudur.

d) Allah'ın **Hz. Musa** ve **Harun**'a, *"Ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'dan) korkar"* (Tahâ, 44) ve *"Andolsun ki biz Firavun hanedânını, düşünüp ibret alsınlar diye, yıllarca kuraklıkla, mahsullerin kıtlığıyla tutup sıktık"* (A'râf, 130) demesi, sonra da onların sapıtmasını irâde ederek, sapsınlar diye onlara nimet vermesi caiz olmazdı. Çünkü bunlar, birbirine zıt gibidirler. Binâenaleyh, bunlardan birisini, diğerine uygun bir manaya hamletmek gerekir.

e) Şöyle denilmesi de caiz değildir: "**Hz. Musa** (a.s), iman etmelerini dilemede sıkı davranmakla beraber, onların iman etmemeleri maksadıyla mallarının imha edilmesi için dua etmiştir."

Bil ki, biz, bu izahları çoğaltma hususunda, bu kitabın pekçok yerinde elimizden gelen herşeyi yaptık. Böyle olunca biz diyoruz ki, bu ayetin tevîl edilmesi gerekir. Bu da birkaç yönden olabilir:

a) Ayetteki لِيُضِلُّوا kelimesinde lâm, âkıbet ifade eder. (81) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا *"Neticede kendilerine düşman ve başlarına dert olsun diye, Firavun'un adamları onu yitik olarak aldılar"* (Kasas, 8) ayetinde olduğu gibidir. **Firavun**'un kavminin akibeti sapıklık olunca ve Allah Teâlâ da bunu bilince, pek yerinde olarak, bu hususu bu lafızla beyan etmiştir.

b) رَبَّنَا لِيُضِلُّوا: لِأَنْ لَا يُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ sözü *"senin yolundan saptırmamaları için..."* manasınadır. Akıl kendisine delâlet ettiği için, **lâ** (olumsuzluk) edâtı hazfedilmiştir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا (Nisa, 176) ayetinde olduğu gibidir ki, bu, أَنْ لَا تَضِلُّوا demektir. Yine bu, قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ (A'raf, 172) ayetinde olduğu gibidir ki, bu, لِأَنْ لَا تَقُولُوا demektir. Böylesi harfler Arapçada çokça bulunmaktadır.

c) **Hz. Musa** bunu, inkâr ile içiçe olan teaccüb üslûbunda zikretmiştir ki bunun takdiri, "Sen onlara bu malı verdin. Ama onlar, bu malları ancak bu konuda harcıyorlar" şeklinde olur. Böylece sanki **Hz. Musa**, "Allah yolundan saptırmaları için mi sen onlara zînet ve mallar verdin?!" demiştir. Sonra da, ifâdenin başındaki istifham hemzesi hazfedilmiştir. Bu, şairin tıpkı şu beytinde olduğu gibidir:

كَذَبَتْكَ عَيْنُكَ أَمْ رَأَيْتَ بِوَاسِطٍ / غَلَسَ الظَّلَامِ مِنَ الرَّبَابِ خَيَالًا

"Gözün mü seni yanılttı, yoksa Vâsıt'da sen, gece karanlığının son deminde Rebâb'ın bir hayalini mi gördün?!.."

Şair bununla, أَكَذَبَتْكَ "...gözün mü seni yanılttı, yalan söyledi?" manasını kasdetmiştir. İşte burada da böyledir.

d) Bazı âlimler, bu lâmın, duâ lâmı olduğunu ileri sürmüşlerdir ki, buna göre bu

81) Bu durumda lâm sebebiyyet manası taşımayıp, işin sonundaki durumu bildirir. "Sen onlara mal verdin, fakat neticede onlar senin yolundan saptırdılar" manasındadır. (Ç.)

lâm, meksûr bir lâm olup, kendisiyle muzari fiil meczûm yapılır; aynı zamanda bu lâmla söze başlanılır. Böylece de meselâ, لِيَغْفِرَ اللّٰهُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَيُعَذِّبَ اللّٰهُ الْكَافِرِينَ "Allah mü'minleri bağışlasın, kâfirlere de azâb etsin" denilir. Buna göre ayetin manası, "Ey Rabbimiz, onları yolundan sapmakla imtihan et!" şeklinde olur.

e) Bu lâm, talîl lâmıdır. Ancak ne var ki bu, durumun zahirine göre olup, işin hakikatında böyle değildir. Bunun izahı şudur: Allah Teâlâ, onlara bu malları verip, bu mallar da onların taşkınlık ve küfürlerinin artmasına sebep olunca, bu durum, sanki yoldan saptırmaları için kendilerine mal verilen kimselerin haline benzemiş olur. İşte bundan dolayı bu cümle, bu sebepten ötürü, talîl lafzıyla îrad edilmiştir.

f) Biz, يُضِلُّ بِهِ كَثِيراً (Bakara, 26) ayetinin tefsirinde **"dalâl"** lafzının, Kur'ân'da bazan, helâk olma, yok olma anlamına geldiğini beyan etmiştik. Nitekim Arapça'da, ضَلَّ الْمَاءُ فِي اللَّبَنِ yani (Su, sütün içinde kayboldu) denilir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki, رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ sözünün manası, "Helâk olsunlar! ölsünler!.." şeklindedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, فَلاَ تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ وَلاَ أَوْلاَدُهُمْ إِنَّمَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ (Tevbe, 55) ayetidir. Bu konuda söylenenlerin tamamı budur.

Kâdî'ye Razî'nin Cevabı

Bil ki, biz bu tür izahlara karşı bu kitapta, defalarca cevaplar verdik. Bunların bazısını burada yeniden zikretmede bir sakınca yoktur. Buna göre biz diyoruz ki: Saptırmanın Allah tarafından olduğuna şunlar delâlet etmektedir:

1) Kul ancak, hidâyet elde etmeyi ister. Binâenaleyh, hidâyet tahakkuk etmeyip de, onun istememiş olduğu sapıklık tahakkuk edince, biz, bu sapıklığın meydana gelişinin kul tarafından değil, tam aksine Allah tarafından olduğunu anlamış oluruz. Buna göre şayet onlar, "O, bu sapıklığı hidayet sanmıştır. İşte bundan dolayı da o, dalaleti varlık âlemine sokarak gerçekleştirmiştir" derlerse biz deriz ki:

Buna göre, onun bu cehlini varlık âlemine çıkarmaya yönelmesi, önceki bir cehâletten dolayıdır. Şu halde, önceki cehâletin tahakkuk etmesi de, başka bir cehâlet sebebiyle olursa, bu durumda teselsül gerekir ki, teselsül de imkânsızdır. Öyleyse bütün bu cehâlet ve sapmaların, mutlaka bir ilk cehâlet ve sapmaya varıp dayanması gerekir. Bunu, kulun ihdas edip meydana getirmesi mümkün değildir. Zira o bunu istememiş, aksine zıddını istemiştir. Binâenaleyh bunun, Allah'dan olması gerekir.

2) Allah Teâlâ, insanları, gönüllerinden bu sevgiyi silmeleri kesinlikle mümkün olmayacak bir biçimde, mal ve makamı çok aşırı bir şekilde sevmeye hazır bir tarzda yaratmıştır. Bu sevginin elde edilmesi, onu, bu nimetlerin sahibinden yüz çevirmesine ve O'na karşı mağrur olmasına ve O'na kulak asmamasına sevkeder. Bu da onu küfre götürür. İşte bütün bunların bir kısmı da lüzûm (gereklilik) yoluyla diğer bir kısmına ulaştırıp götürünce bu küfrün fâilinin (yaratıcısının), insanları mal ve makam sevecek tarzda yaratan olması gerekir.

3) Bu, en büyük delildir. Buna göre, (kulun kudreti), iki zıd şeye nisbetle müsavîdir.

Öyleyse bir müreccih olmadan, iki taraftan birisinin diğerine üstünlüğü olamaz. Bu müreccih, kul değildir. Aksi halde söz, yeniden tekrarlanmış olur. Şu halde müreccihin, Allah olması gerekir. Bu böyle olunca, hidâyet ve sapıklık Allah'dan olmuş olur.

4) Allah Teâlâ, **Firavun** ve kavmine zinet ve mal vermiş; mal ve makam sevgisi de onların kalblerinde kök salmıştır. Allah, onların karakterine, **Hz. Musa**'nın tebliğinden ve ona boyun eğmekten son derece nefret etme hissini yerleştirmiştir. Özellikle **Firavun Hz. Musa** (a.s) için bir mün'im ve mürebbi gibi olunca, bu durumdaki bir kimseye tabi olmaya karşı duyulan nefret, onların kalblerinde iyice yerleşmişti. Bütün bunlar, onların, **Hz. Musa**'nın davetini kabul etmekten yüz çevirmelerine ve onun doğruluğunu inkârda ısrâr etmelerine yol açar. Binâenaleyh aklî delil ile de, Allah Teâlâ'nın **Firavun** ve kavmine, dünya zinet ve malını vermesinin, onların sapmalarına yol açtığı sâbit olmuş olur. Böylece de, ayetin lafzının zâhirinin düşündürdüğü mananın doğruluğu, açık aklî delil ile de sâbit olmuş olur. Şu halde bu gibi yerlerde, ayetin lafzının bırakılması ve sözün cidden zoraki, tutarsız ve çok zayıf manalara hamledilmesi,nasıl olur da mümkün ve makul olabilir?

Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: **Kâdî**'nın birinci izahına gelince, ki bu, buradaki lâm'ın, "âkibet lâmı" manasına hamledilmesidir. Bu görüş zayıftır. Çünkü **Hz. Musâ** (a.s), neticeleri bilmiyordu.

Buna göre onlar eğer, "Allah Teâlâ, ona bunu haber vermiş olabilir" derlerse, biz de deriz ki: Allah Teâlâ, onların iman etmeyeceklerini haber verince, onlardan imânın sâdır olması imkânsız olur. Çünkü bu, Allah'ın haber verdiği şeyin yalana dönüşmesini, asılsız çıkmasını gerektirir ki bu imkânsızdır. İmkânsıza götüren şey de imkânsızdır.

Kâdî'nin ikinci izahına gelince ki bu, **Mu'tezile**'nin, "Ayetteki لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِكَ ifâdesi, ...لِئَلاَّ يُضِلُّوا "saptırmasınlar diye..." manasına hamledilir" şeklindeki görüşüdür. Buna karşı biz deriz ki; Bu manayı **Ebû Ali el-Cübbâî** "**Tefsir**"inde zikretmiştir. Ben diyorum ki: O مَآ أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَآ أَصَابَكَ مِن سَيِّئَةٍ فَمِن نَّفْسِكَ (Nisa, 79) ayetinin tefsirine başlayıp, sonra bazı alimlerimizden, istifham-ı inkârî şeklinde bu ayeti فَمَنْ نَّفْسُكَ "Sen nesin ki?!." diye okuduklarını nakledip, bu kıraati uzak görerek, "Bu, Kur'ân'ın tahrifine ve tağyîrine yol açar. Bâtınî te'villerin kapısı açılmış olur" deyip, bu kıraati çok yadırgadığına göre, kendisinin burada yaptığı bu izahın, ondan çok daha tutarsız olduğunu söylememiz gerekir. Çünkü bu, menfiyi müsbete, müsbeti menfiye çevirmedir. Bunu caiz görmek, Kur'ân'a, var ve yok dediği hususlarda itimadın kalmaması kapısını açar ki, bu durumda, bütün Kur'ân bâtıl olur. Bu, aynıyla onun "Bundan inkârî manada istifham murad edilmiştir" şeklindeki sözüne karşı verilen cevaptır. Bunu câiz görmek, diğer yerlerde de benzerlerini câiz görmeyi gerektirir. Böyle olursa, namaz ve zekâtı emreden ayetlerde Allah Teâlâ'nın inkâr ve taaccüb üslûbuyla, "Namazınızı kılar mısınız, zekâtınızı verir misiniz!"

manasını kastettiği de iddia edilebilir. Diğer cevaplara gelince, onların zayıf olduğu açıktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'nın رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَىٰ أَمْوَالِهِمْ *"Ey Rabbimiz sen onların mallarını yok et"* dediğini nakletmiştir. Biz, **"tams"**in ne demek olduğunu, مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا (Nisa, 47) ayetinin tefsirinde zikretmiştik. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bize rivayet edildiğine göre onların dinar ve dirhemleri tam yarım veya sülüs (üçte birlik) olarak nakışlı taşa çevrildiği gibi şekerleri de taşa dönüşmüştür."

Daha sonra **Hz. Musâ** وَاشْدُدْ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ *"Kalblerini şiddetle sık"* demiştir. Kalbleri şiddetle sıkmanın manası, onu, içine hiç iman giremeyecek şekilde bağlamaktır. **Vahidî:** "Bu, Allah Teâlâ'nın istediği kimselere bunu yapabileceğinin bir delilidir. Eğer böyle olmasaydı, **Hz. Musa**'nın bu şekilde bir talebte bulunması yerinde olmazdı" demiştir.

Daha sonra O, فَلَا يُؤْمِنُوا حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ *"Onlar o çetin azabı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir"* demiştir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bunun, ayetteki ..لِيُضِلُّوا kelimesine atfedilmesi. Buna göre bunun takdiri: "Ey Rabbimiz onlar senin yolundan saptırsınlar ve iman etmesinler, böylece de çetin azabı görsünler diye..." şeklinde olur. Ayetteki *"Ey Rabbimiz sen onların mallarını yok et, kalblerini şiddetle sık"* ifâdesi, bir cümle-i i'tiraziyye olur.

b) Bunun, ayetteki ..وَاشْدُدْ *"Kalblerini şiddetle sık"* ifâdesinin bir cevâbı (neticesi) olması da mümkündür. Buna göre kelamın takdiri, "kalblerini mühürle ve katılaştır ki iman etmesinler. Çünkü onlar buna müstehaktırlar" şeklinde olur.

Daha sonra Cenbâb-ı Hak قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا *"İkinizin de duâsı kabul olunmuştur"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

a) **İbn-i Abbas** (r.a): **"Hz. Musâ duâ etmiş, Hz. Harun da "âmin" demiştir. İşte bundan dolayı, *"ikinizin de duâsı kabul olunmuştur"* denilmiştir. Zira duâ edenin duâsına âmin diyen kimse de, katılmış sayılır. Çünkü "amin", "kabul et yâ Rab!" demektir ki bu da, tıpkı duâ edenin isteyen durumunda olması gibi, bu kimse de isteyen durumunda olmuş olur" demiştir.**

b) Onlardan herbirinin bu duâyı yapmış olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu konuda söylenebilecek en son söz şudur: Allah Teâlâ bu duâyı, *"Musâ, "Ey Rabbimiz, dedi..."* ifâdesi ile, **Hz. Musa**'dan nakletmiştir. Fakat bu, **Hz. Hârûn**'un aynı duayı yapmış olmasına mani değildir.

Ayetteki فَاسْتَقِيمَا *"O halde yine istikamette devâm edin"* ifâdesi, "tebliğde, risâlette ve çok hüccet getirmede istikamet üzere olun. Çünkü **Nuh**, kavmi arasında yaklaşık bin yıl kalmış, onları hakka davet etmişti. Binâenaleyh siz acele etmeyin" demektir. **İbn Cüreyc:** "**Firavun,** bu duadan sonra kırk yıl daha yaşamıştır" demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا تَتَّبِعَانِّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ *"Sakın bilmeyenlerin yoluna uymayın"* ifâdesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Bunun manası, "Duâ edildiğinde, duânın hemen kabul edileceğini sanan câhillerin yoluna uymayın. Çünkü Allah Teâlâ çoğu kez, insanın istediği şey hususundaki duasını kabul eder. Ama bu kabul edişi, takdir ettiği bir vakte bırakır. Acele etmek, câhillerin işidir" şeklindedir. Bu, tıpkı **Hz. Nûh** (a.s)' ın *"Cahillerden olmaktan sana sığınırım"* (Hûd, 46) şeklindeki duası gibidir.

Bil ki bu nehiy, bu işin, **Hz. Musâ**'dan sâdır olmuş olduğu manasına gelmez. Bu, tıpkı *"Eğer şirk koşarsan, amelin boşa gider"* (Zümer, 65) ifâdesinin, şirkin Hz. Peygamber'den sâdır olduğuna delâlet etmemesi gibidir.

İkinci bahis: Zeccâc şöyle der: "Ayetteki وَلَا تَتَّبِعَانِّ ifâdesi, cezm mahallindedir. Buna göre takdiri, وَلَا تَتَّبِعَا şeklindedir. Fakat, te'kid için nehiy sigasına nûn-u müşeddede gelmiş, hem bu nûn, hem de ondan önceki nûn sakin olduğu için, meksûr kılınmıştır. Bundan dolayı da harekesi kesre olmuştur. Çünkü o, eliften sonraki tesniye nûnuna benzemiştir." **İbn Âmir** bu nûnu, şeddesiz olarak وَلَا تَتَّبِعَانِ şeklinde okumuştur.

☆ ★
★

Firavun'un İsrailoğullarını Kovalaması

وَجَاوَزْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ
آمَنتُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾ آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ
وَكُنتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً ۚ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ
عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾

"İsrailoğullarını denizden geçirdik. Firavun, hemen askerleriyle beraber, zulmederek ve haddi aşarak peşlerine düştü. Nihayet su onu boğmaya başlayınca (şöyle) dedi: "İnandım. Gerçekten İsrailoğullarının iman ettiğinden

başka tanrı yokmuş. Ben de müslümanlardanım." Şimdi mi (iman ediyorsun)? Halbuki sen bundan evvel isyan etmiş, dâima fesadcılardan olmuştun! Biz de bu gün seni (cansız bir) beden olarak bırakacağız ki arkadan geleceklere ibret olasın. Bununla beraber insanlardan birçoğu bizim ayetlerimizden cidden gâfildir"

(Yûnus, 90-92).

Bil ki bu ayetin lafızlarının tefsiri A'râf suresinde (138. ayette) geçmişti. Bunun manası şöyledir: "Allah Teala, o ikisinin, yani **Hz. Musâ** ile **Hz. Harun**'un duasını kabul edince, İsrâiloğullarına o belli zamanda Mısır'dan çıkmalarını emretti ve oradan çıkış yollarını kolaylaştırdı. **Firavun** ise bunlardan habersiz idi. o, İsrâiloğullarının çıkıp, memleketinden ayrılmaya yöneldiklerini duyunca, onların peşine düştü." O halde, ayetteki فَأَتْبَعَهُمْ kelimesi, "O onlara ulaştı" demektir. Nitekim Arapça'da, أَتْبَعَهُ حَتّٰى لَحِقَهُ "O, ona yetişinceye kadar, onun peşine düştü" denilir.

Müminlerin Denizden Geçip, Firavun Ordusunun Boğulması

Cenâb-ı Hak بَغْياً وَعَدْواً **"zulmederek ve haddi aşarak"** buyurmuştur. **Bağy**, haksız olarak hâkim olmayı istemek demektir. **Adv** ise zulüm demektir. Rivayet olunduğuna göre **Musâ** (a.s), kavmi ile birlikte çıkıp denizin kıyısına ulaşınca ve **Firavun** da ordusuyla onlara yaklaşınca, İsrailoğulları büyük bir korkuya kapıldılar. Çünkü onlar, boğacak bir deniz ile, imha edecek bir ordu arasında kalmışlardı. Bundan dolayı Allah, diğer sûrelerde kıssanın tamamında belirttiği gibi, onlara denizde bir yol ortaya çıkarmak suretiyle lutfetti. Daha sonra **Mûsâ** (a.s), ashabı ile birlikte denizdeki o yola girip, denizi geçtiler. Allah Tealâ, **Firavun** ve ordusu da, o yoldan geçebilecekleri fikrine kapılsınlar diye, o yolu kupkuru bıraktı. **Firavun** ordusuyla birlikte denize girince, yarılan denizin iki tarafını birbirine kavuşturmak ve o yolu ortadan kaldırmak suretiyle Allah Teâlâ onları boğdu. İşte âyetteki, فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ ifadesinin manası budur.

Allah Teâlâ, **Firavun** ve etbâının kalblerindeki bağyi de açıklamıştır. Bu **bağy**, **Firavun** ve ordusunun, İsrailoğullarını öldürmeye ve zulmetmeye aşırı istek duymalarıdır. **Adv** ise, haddi aşmaktır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şunu belirtmiştir: **Firavun** boğulurken, Allah'ın kendisini o âfetten, sayesinde kurtaracağını düşünerek, kelime-i tevhidi söylemiştir. Bu hususta şöyle iki soru vardır:

Firavun Boğulurken Kalben İnandı, Kavlen Söylemedi

Birinci soru: İnsan boğulurken, bu lafzı nasıl söyleyebilir? Binâenaleyh Allah Teâlâ, **Firavun**'un boğulurken bu kelimeyi söylediğini nasıl bildirir?

Cevap: Buna şu iki bakımdan cevap verilir:

a) Biz ehl-i sünnete göre, hakiki söz, kişinin bizzat diliyle söylediği değil, içinden geçirdiğidir. **Firavun** da bu sözü diliyle söylememiş, içinden geçirmiştir. Bu ayet, gönülden geçirilen sözün, gerçek söz olduğuna delil teşkil eder. Çünkü Allah **Teâlâ**, **Firavun**'un bu sözü söylediğini nakletmiştir. Halbuki **Firavun**'un bu sözü bizzat diliyle söylemediği delil ile sâbittir. Binâenaleyh dilin söylediği sözün dışında da sözlerin bulunduğunu kabul etmek gerekir ki, elde edilmek istenen netice de budur.

b) Ayette bahsedilen boğulmadan maksad, boğulma öncesi hallerdir.

Firavun'un İmanı Neden Makbul Olmadı?

İkinci soru: Firavun üç kez imân etmiştir:

Birincisi, ayetteki **amentü** *(iman ettim)* sözü,

İkincisi لَآ إِلٰهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوٓا إِسْرَائِيلَ *"Gerçekten İsrâiloğullarının imân ettiğinden başka tanrı yok"* sözü.

Üçüncüsü de, أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ *"Ben de müslümanlardanım"* sözü.

O halde **Firavun**'un imanının kabul edilmeyişinin sebebi nedir? Halbuki Allah Teâlâ, kin ve öfke ile hareket etmekten münezzehtir. Bu sebeble, "Allah, kin ve öfkesinden dolayı onun bu ikrarını kabul etmemiştir" denilemez?

Cevap: Alimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1) O, tam azab-ı ilâhi inerken imân etmiştir. O esnadaki imân ise makbul değildir. Çünkü azab inerken, durum mecburiyet vaktine girmiş olur. Bu vakitte ise tevbe makbul olmaz. İşte bu sebepten ötürü Allah Teâlâ, *"Allah'ın hışmını gördükleri zaman, yapacakları iman fayda vermez"* (Mü'min, 85) buyurmuştur.

2) **Firavun**, bu sözü sayesinde, başındaki boğulma belasını ve sıkıntısını savuşturmak için söylemiştir. Yoksa bundan maksadı, Allah'ın vahdâniyyetini, rubûbiyyetinin izzetini ve kulluğun zilletini itiraf değildir. Bu durumda, o bu sözü ihlasla söylememiştir ve dolayısıyla kabul edilmemiştir.

Firavun'un İmanı Taklidî İdi

3) Bu ikrar, sırf taklide dayalı idi. Baksana o, *"Gerçekten İsrailoğullarının imân ettiğinden başka tanrı yokmuş"* demiş ve böylece Allah'ı tanımadığını, ama İsrailoğullarından âlemin bir ilahı bulunduğunu duyduğunu ifâde etmiştir. Böylece o, İsrailoğullarının var olduğuna inandıklarını duyduğu o ilâhı ikrar etmiştir. Demek ki bu, sırf bir taklid olmuştur. Bundan dolayı da bu iman kabul edilmemiştir. Bu hususta esas izah şudur: **Firavun**, Tâ-hâ sûresinde de açıkladığımız gibi, bir **dehrî** olup, Allah'ın varlığını kabul etmeyenlerdendi. Böylesi çok yanlış inançların karanlığı, ancak kesin delillerin ve yakînî hüccetlerin nûru ile giderilebilir. Fakat sırf taklid, buna fayda vermez. Çünkü taklid, taklidin karanlığını, daha önceki cehâletin karanlığına eklemektir.

4) Bazı kitaplarda şunu gördüm: İsrailoğullarından bazı kabileler denizi geçtiklerinde, buzağıya tapmışlardır. Binâenaleyh **Firavun** *"Gerçekten İsrailoğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş"* deyince, onun bu sözü, onların o vakitte ibadet ettikleri buzağı manasına hamledilir. Böylece bu söz, onun küfrünün artmasına sebeb olmuş olur.

5) Yahûdilerin kalbleri, teşbih ve tecsim inancına meyyal idi. İşte bu sebebten ötürü, Allah Teâlâ'nın, o buzağının vücuduna girip hulûl ettiğine inandıkları için, buzağıya taptılar. Durum böyle olunca, **Firavun** da, *"İman ettim. Gerçekten İsrâiloğullarının iman ettiğinden başka tanrı yokmuş"* demiştir. Böylece sanki o, cisim olarak, hulûl edici ve nüzul edici (inici) olarak tavsif edilen bir ilaha imân etmiş olur. Böyle inanan herkes kâfirdir. İşte bundan dolayı, **Firavun**'un imanı kabul edilmemiştir.

6) Belki de iman, ancak hem Allah'ın birliğini, hem de **Musâ** (a.s)'nın nübüvvetini kabul etmekle tamamlanıyordu. Binâenaleyh **Firavun** bu sözü ile, Allah'ın birliğini kabul edip, **Musâ** (a.s)'nın nübüvvetini itiraf etmeyince, imanı sahih olmamıştır. Bunun bir benzeri de, meselâ kâfirlerden birisinin, bin defâ "Allah'dan başka ilah olmadığına şehâdet ederim" deyip, bunun yanısıra "Hz. Muhammed'in de O'nun peygamberi olduğuna şehâdet ederim" demese, onun imanının sahih olmayışıdır. İşte burada da böyledir.

7) **Keşşâf sahibi** şunu rivayet eder: **Cebrâil** (a.s), **Firavun**'a (daha önceden) "Efendisinin malı ve nimetleri içerisinde büyüyüp, sonra nankörlük ederek, onun, üzerindeki haklarını inkâr eden ve efendisinin dışında efendilik iddia eden bir köle hakkında siz emîrin görüşü nedir?" diye bir soru sormuştu. **Firavun** da buna cevaben şunu yazmıştı:

"**Ebu'l Abbas Velid b. Mus'âb** der ki: Efendisine karşı gelen ve onun nimetlerini inkâr eden kölenin cezası, denizde boğulmaktır." Sonra **Firavun** denizde boğulurken, **Cebrail** (a.s), bu cevabını, onun gözünün önüne getirdi." Ayetteki, آلْآنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ *"Şimdi mi (iman ediyorsun?) Halbuki sen bundan evvel isyân etmiş, dâimâ fesatcılardan olmuştun"* ifâdesi ile ilgili olarak da birkaç soru var:

Birinci soru: Bu sözü söyleyen kimdir?

Cevap: Rivayetler, bu sözü **Cebrail** (a.s)'in söylediğini göstermektedir. **Cebrail** (a.s): *"sen, dâimâ fesatcılardan olmuştun"* sözünü, **Firavun**'un: *"Ben de müslümanlardanım"* sözüne bir karşılık olarak söylemiştir. Bazı alimler, bu sözü Allah Teâlâ'nın ona söylediğini ileri sürmüşler ve "çünkü bundan sonra Cenâb-ı Hak, *"Biz de bugün seni (cansız bir) beden olarak bırakacağız ki arkandan geleceklere ibret olasın"* buyurmuştur. Bu son cümle, Allah'dan başkasına ait olamaz" demişlerdir.

Tevbenin Kabulü Aklen Vacip Değildir

İkinci soru: Ayetin zâhiri, **Firavun**'un tevbesinin, daha önceki isyanından ve fesadından ötürü kabul edilmediğine delâlet etmektedir. Halbuki böyle bir gerekçe, onun tevbesinin kabulüne mânî olamaz?

Cevap: Alimlerimizin mezhebine göre, aklen, tevbeyi kabul etmek, Allah'a vâcib değildir. Alimlerimizin bu görüşlerinin doğruluğunu gösteren delillerden birisi de bu ayettir. Hem sonra bu kabul olunmayışın gerekçesi, sırf daha önceki isyan olmayıp, o isyanın yanısıra **Firavun**'un müfsidlerden oluşudur.

Cebrail Firavun'un Ağzını Tıkamış mıdır?

Üçüncü soru: **Cebrâil** (a.s)'in, **Firavun**'a kızdığı için, tevbe edemesin diye onun ağzına çamur doldurması doğru mudur?

Cevap: Doğruya en yakın olan, bunun doğru olmamasıdır. Çünkü o durumda, ya mükellefiyetin devam ettiği, yahut da artık bulunmadığı söylenebilir. Eğer mükellefiyet söz konusu ise, **Cebrail** (a.s)'in, onun tevbesine mânî olması câiz olmaz. Aksine **Cebrâil**'in,hem tevbesi, hem de her türlü taatı hususunda ona yardım etmesi gerekir. Çünkü Hak Teâlâ, *"İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak hususunda yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşma hususunda yardımlaşmayın"* (Mâide, 2) buyurmuştur. Hem sonra **Cebrail** (a.s), **Firavun**'a rivayet edildiği gibi mani olsaydı, **Firavun**'un tevbe etmesi yine mümkündü. çünkü dilsiz kimse, kalbi ile pişmanlık duymak ve o kötü işleri yeniden yapmamaya azmetmek suretiyle tevbe etmiş olur. Bu durumda **Cebrail** (a.s)'in bunu yapması bir engel teşkil etmez. Eğer **Cebrail** (a.s) onun tevbesine mâni olmuş olsaydı, **Firavun**'un küfür üzere kalmasına râzı olmuş olurdu. Halbuki küfre rıza küfürdür.

Diğer bir husus da şudur: Cenâb-ı Hak'ın, **Hz. Musâ** ile **Hârun**'a: *"Ona yumuşak söz söyleyin. Olur ki nasihat dinler, yahut (Allah'dan) korkar"* (Taha, 44) deyip, sonra da **Cebrail** (a.s)'e, **Firavun**'un imân etmesine mânî olmasını emretmesi Allah'a nasıl yakışır?

Eğer, "**Cebrail** (a.s) bunu,.Allah'dan aldığı emirle değil, kendiliğinden yapmıştır" denilirse, bunu da hem **Cebrail**'in *"Biz, senin Rabbinin emri olmadıkça inmeyiz"* (Meryem, 64) şeklindeki sözü, hem de Cenâb-ı Hakk'ın, meleklerin özelliklerinden bahsederken söylediği *"Bunlar, sözleriyle asla Allah'ın önüne geçemezler (kendiliklerinden bir şey yapamazlar)... Onlar, Allah'ın korkusundan tir tir titrerler"* (Enbiya, 27-28) ayetleri geçersiz kılar.

Fakat, "Mükellefiyet, o esnada artık, **Firavun**'dan kalkmıştı " denilirse, bu durumda da, **Cebrail** (a.s)'e isnad edilen o işin, kesinlikle bir hikmeti kalmaz.

Firavun'un Cesedinin Mahfuz Bırakılması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ *"Biz de bugün seni, (cansız bir) beden olarak bırakacağız"* buyurmuştur. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) "Biz seni, yeryüzünün yüksek bir yerine (Necve'ye) atacağız."

2) "Biz seni, denizden çıkarıp, kavminin düştüğü, battığı denizin dibine batmaktan kurtaracağız. Fakat bu, "sen boğulduktan sonra olacak."

Ayetteki بِبَدَنِكَ "sözü" "hal" yerindedir, yani, sende bir rûh (can) olmaksızın, ceset olarak" demektir.

3) Bu, alay etme yoluyla **Firavun**'a kurtuluşu vaadetmektir. Bu tıpkı, *"Onları, elim bir azab ile müjdele"* (Tevbe, 34) ifâdesindeki "müjde" kelimesindeki incelik gibidir. Sanki bu sözle **Firavun**'a: "Biz, seni kurtaracağız. Ancak bu kurtuluş, canın için değil, cesedin için olacaktır!" denilmektedir. Böyle sözler bazan, istihzâ için söylenir. Nitekim: "Seni azâd edeceğim, ama öldükten sonra"; "seni hapisden kurtaracağım, ancak ölümünden sonra" denilmesi gibi.

4) Bazıları kelimeyi noktasız olarak نُنْحِيكَ **(nunhike)** okumuşlardır ki bu, "Biz seni, denizin kıyısına atacağız" demektir. Çünkü **Firavun** boğulduktan sonra denizin bir kıyısına atılmıştır. **Ka'b:** "Su, onu sâhile âdetâ bir öküz gibi atmıştır" demiştir.

Ayetteki بِبَدَنِكَ *(bedenini)* tabiri ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Daha önce de söylediğimiz gibi bu kelime, "hal" mahallindedir, yani "cansız, sırf bir cesed olarak" demektir.

2) Bundan maksad, "senin bedenini bozulmadan, sağlam olarak kurtarıp, sahile atacağız" manasıdır.

3) "Bedenini, çırılçıplak denizden çıkaracağız."

4) Bu kelimeye "zırh" manası da verilmiştir, yani, "seni zırhınla çıkaracağız" demektir. **Leys:** "Beden", kısa zırh demektir. Binâenaleyh, *"Bedeninle"* ifâdesi, "zırhınla" demektir. Bu mana **İbn Abbas**'dan nakledilmiştir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "**Firavun**'un üzerinde, sayesinde tanınıp bilindiği altın bir zırh vardı. Allah onu, tanınsın diye sudan bu zırh ile çıkardı.[82] Ben derim ki: Eğer bu doğru ise, hâdise **Hz. Musâ** (a.s) için bir mucize olmuş olur.

Başkalarına İbret Olması

Hak Teâlâ'nın لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً *"ki arkandan geleceklere bir ibret olasın"* ifâdesi ile ilgili olarak şu manalar verilmiştir:

a) **Firavun**'un tanrı olduğuna inananlar, onun boğulduğunu gözleriyle görmedikçe bunu yalanlayacaklar ve öyle kimselerin ölmeyeceklerini iddiâ edeceklerdi. Bundan

82) Bu Firavun'un bedeninin asrımıza kadar kalıp, 20. Yüzyılda müzede teşhir edilmesi, Kur'an'ın bir mücizesidir (Ç.)

dolayı Allah Teâlâ, onlar onu görsünler ve kalblerindeki şüpheleri silinsin gitsin diye **Firavun**'un halini, onu, sudan olduğu gibi çıkararak ortaya koymuştur. **Firavun**'un cesedinin atıldığı yerin, İsrailoğullarının çok uğradıkları bir yer olduğu da rivayet edilmiştir.

b) Allah Teâlâ'nın, insanların, **Firavun**'un, "Ben sizin en büyük Rabbinizim" dediğini duyup işitmelerinden sonra, insanlara onu bu zelil ve hakir vaziyette göstermeyi murad etmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Böylece bu, insanları, onun yolu gibi yollardan alıkoymuş olur ve insanlar, onun daha dün, ululuk ve azametin zirvesinde olduğunu iddiâ ederken, daha sonra durumunun, gördükleri o vaziyete dönüşünü müşahade etmiş olurlar.

c) Bazıları kelimeyi kâf ile, لِمَنْ خَلْقَكَ "seni yaratan için" şeklinde okurlar. Bu, "Ta ki sen, seni yaratanın diğer mucizeleri gibi bir mucize olasın" demektir.

d) Allah Teâlâ, **Firavun**'u bütün ordusuyla suya garkedip, sonra da ordusundan hiç kimseyi denizin dibinden çıkarmayıp, sadece **Firavun**'un cesedini çıkarınca, bu enteresan halin **Firavun**'a has kılınması, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve **Hz. Musâ** (a.s.)'nın peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmiş olur.

Kıssadan İbret Almanın Lüzumu

Hak Teâlâ'nın وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ آيَاتِنَا لَغَافِلُونَ *"Bununla beraber insanlardan birçoğu ayetlerimizden cidden gâfildir"* buyruğuna gelince, görünen odur ki Allah Teâlâ, **Hz. Musâ** ve **Firavun**'un kıssasını zikredip, **Firavun**'un akibetini belirtip, sözü bu ifade ile bitirince ve **Hz. Muhammed**'e böyle hitab edince, bu, ümmet-i Muhammed'i delillerden yüz çevirmeden alıkoyup, onları deliller üzerinde düşünmeye ve onlardan ibret almaya sevketmiş olur. Çünkü, bu kıssaların zikredilmesinin maksadı, ibret almaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"andolsun, onların kıssalarını açıklamada sâlim akıl sahipleri için birer ibret vardır"* (Yusuf, 111) buyurmaktadır.

★ ★
★

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ
الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۝

"Celalim hakkı için, biz İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirmiştik. Onlara en temiz nimetlerimizden rızıklar vermiştik. Fakat kendilerine ilim

gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler. Şüphesiz Rabbin, aralarında ihtilâf etmekte oldukları şeyler hakkında Kıyamet günü hükmünü verecektir"

(Yunus, 93).

Bil ki Allah Teâlâ az önce, **Firavun** ile ordusunun sonunu bildirince, burada da İsrailoğullarının akıbetini zikretmiştir. Burada iki bahis bulunmaktadır:

مُبَوَّأَ صِدْقٍ Tabirinin İzahı

Birinci bahis: بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ ifâdesinin manası, "Biz onları, doğru, yani güzel bir yere yerleştirdik, iskân ettik " şeklindedir. O halde, مُبَوَّأَ صِدْقٍ ifâdesiyle ilgili olarak şu iki izah yapılabilir:

a) Bu ifâdenin mef'ulü mutlak olması mümkündür. Yani, بَوَّأْنَاهُمْ تَبَوُّأَ صِدْقٍ *"Biz onları. doğru, güzel bir yerleştirmeyle yerleştirdik"* demektir.

b) Mananın, *"Biz, onları elverişli, beğenilen bir yere indirdik, konaklattık..."* şeklinde olmasıdır.

Mübevve' (yerleşme yeri) kelimesi, **sıdk** (doğruluk) kelimesiyle vasfedilmiştir; zira Arapların örfü şudur: Onlar, bir şeyi övdükleri zaman onu, **sıdk** kelimesine muzâf kılarlar da, meselâ رَجُلُ صِدْقٍ (doğru adam), قَدَمُ صِدْقٍ (uğurlu, mübarek ayak) derler. Nitekim Cenâb-ı Hak da, وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ *"Ve şöyle de: "Beni güzel bir tarzda girdir, güzel bir tarzda çıkar...."* (İsrâ, 80) buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: O iş, tam vaktinde ve kıvamında olup, öngörülen gâyeye de elverişli ve müsait olunca, onun hakkında hatıra gelen her türlü haberin, evet işte onun hakkındaki bu zannın mutlaka doğru olması gerekir.

Ayette, Hangi Dönem Yahudilerinden Bahsedildiği

İkinci bahis: Alimler, bu ayetteki "İsrailoğulları" lafzıyla kastedilenlerin, **Hz. Musa** zamanındaki yahudiler mi, yoksa **Hz. Muhammed** zamanındaki yahudiler mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci görüşe gelince bunu, bir kısım âlimler ileri sürmüştür ki, delilleri şudur: Allah Teâlâ bu ayeti, **Hz. Musâ** (a.s)'ın kıssasının peşinden getirince, bu ayeti de onların hallerinin ,beyânına hamletmek daha uygun olur. Böyle olması halinde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Celâlim hakkı için, biz, İsrailoğullarını çok güzel bir yurda yerleştirmiştik"* buyruğunda "yurd, yer" ile kastedilen yer, Şam ve Mısır toprakları olmuş olur. Çünkü o beldeler, bolluk ve bereketi çok olan beldelerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan alıp, etrafını bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah, münezzeh ve yücedir (...)"* (İsrâ, 1) buyurmuştur. *"Onlara en temiz nimetlerimizden rızıklar vermiştik"* buyruğu ile de o fayda ve

menfaatler kasdedilmiştir. Ayrıca bununla, Cenâb-ı Hakk'ın, İsrailoğullarını, **Firavun**'un kavminin eli altında bulunan bütün "emvâl-i zâhire" ile "emvâl-i bâtına" ve bütün ekinler ve hayvanlara varis kılması da kastedilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *"Hakaretlere maruz bırakılmış olan o kavmi de kendisine feyz ve bereket verdiğimiz yerin doğularına ve batılarına mirasçı kıldık"* (A'râf, 137) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْعِلْمُ *"Fakat kendilerine ilim gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler"* buyurmuştur.Bundan maksad şudur: **Musa** (a.s)'nın kavmi, **Tevrât**'ı okuyuncaya kadar, aralarında herhangi bir ihtilâf olmaksızın, aynı din ve aynı görüş üzere idiler. Ama **Tevrât**'ı okuyunca, meseleleri ve konuları kavramaya başladılar; böylece de aralarında ihtilâf meydana geldi. Daha sonra Cenâb-ı Hak,bu tür ihtilâfların dünyada kalıp,âhirette ise, aralarında kendisinin hükmedeceğini beyan buyurmuştur.

İkinci görüşe gelince; buna göre, bunlar Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahudilerdir. Bu görüşü, müfessirlerin çoğunluğu kabul etmişlerdir. **İbn Abbas:** "Bunlar Kurayza, Nadîr ve Benû Kaynuka yahudileridir" demiştir. Buna göre ayetin manası, *"Biz onları, Medine ile Şam arasında sağlam ve bereketli bir yerde konaklattık, iskân ettik ve onları, en güzel rızıklardan rızıklandırdık "* şeklinde olur. Bu rızıklar da, o beldelerde, lezzet bakımından diğer beldelerde bulunmayan yaş ve kuru hurmalar kasdedilmiştir. Onlar "ilim" yani, **Hz. Muhammed**'e nazil olan Kur'an-ı Kerim gelinceye kadar, kendi dinleri üzere kalakaldılar ve aralarında herhangi bir ihtilaf zuhur etmedi. Bu ayette Kur'an, "ilim" lafzıyla ifâde edilmiştir. Zira Kur'an, ilmin sebebidir; sebebe müsebbebin (neticenin) adını vermek ise, meşhur bir mecâzdır.

İhtilafların Çıkması Niçin Kitaptan Sonra Oldu?

Kur'an'ın, ihtilâfların çıkışına bir sebep olması hususunda da şu iki izah yapılmıştır:

a) Yahudiler, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in peygamber olarak gönderileceğini haber veriyor ve bununla da, diğer insanlara karşı övünüyorlardı. Allah Teâlâ O'nu peygamber olarak gönderince, liderliklerinin devâmını tercih ettikleri için, haset ve kıskançlıklarından dolayı O'nu yalanladılar. Öte yandan onların bir kısmı, O'na iman etmişti. İşte bu yolla, Kur'an-ı Kerim'in nüzûlü, onların arasında ihtilâflar çıkmasına sebep oldu.

b) Şöyle de denilebilir: Birkısım İsrailoğulları, Kur'an nazil olmadan önce, tamamiyle kâfir ve dinsiz idiler. Onlar, Kur'ân kendilerine gelinceye kadar, bu hal üzere kaldılar. Kur'ân nâzil olunca da, ihtilâfa düştüler. İşte böylece, onların bir kısmı iman etti, diğerleri de küfürlerini devam ettirdiler.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ *"Şüphesiz Rabbin, aralarında ihtilâf etmekte oldukları şeyler hakkında Kıyamet günü hükmünü*

verecektir..." buyruğuna gelince bundan maksad, "Bu tür ihtilâflar dünyada ister istemez olacaktır, ama âhirette Allah Teâlâ, onlar arasında hükmünü verecektir. İşte bu sayede hakka tâbi olan, batıla tâbi olandan; sıddîk da, zındık ve dinsiz olandan ayrılacaktır" manasıdır.

★ ★
★

فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ
الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَ
مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٩٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَوْ جَاءَتْهُمْ
كُلُّ آيَةٍ حَتَّىٰ يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen, senden evvel kitap okuyanlara sor. Andolsun ki hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphecilerden olma. Sakın Allah'ın ayetlerini yalan sayanlardan olma. Sonra, zarara uğramışlardan olursun. Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar (yok mu?) Onlar, kendilerine herhangi bir âyet (mucize) gelmiş olsa dahi, acıklı bir azâbı görmedikçe iman etmezler"

(Yunus, 94-97).

Bil ki Allah Teâlâ, biraz önce, onlara Kurân (ilim) geldiğinde ihtilâf ettiklerinden bahsedince, bu ayette de, Kur'ân'ın ve nübüvvetinin doğruluğu hususunda Hz. Muhammed'in kalbini takviye edecek olan hususu irad buyurmak üzere فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ *"Eğer sana indirdiğimizden şüphede isen..."* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Şekk Kelimesinin İzahı

Vahidî şöyle demiştir: Şekk kelimesi, Arapça'da esasen, birşeyi başka bir şeye eklemek anlamına gelir. Nitekim, kıymetli taşları, incileri birbirine ekleyip bir ipe dizdiğinde شَكَكْتُ الْجَوَاهِرَ فِي الْعِقْدِ **"falan kimse incileri, gerdanlığa dizdi" denilir. Yine, av hayvanına ok atıp, onun arka ayaklarını ön ayağına bağladığın zaman,** شَكَكْتُ الصَّيْدَ **dersin. Hevdecler (develerin üzerindeki mahfiller) birbirlerine eklendiğinde de, bunlara** شَكَائِكُ **denilir.**

Dizi dizi evlere de, شِكَالٌ denilir. Nesebi belli olmayanlara da, yine, شَكَائِلُ adı verilir; zira onlar kendilerini, kendilerinden olmayan kimselere nisbet etmektedirler. Yine bir kimse silâhını kuşanıp göğsüne basarak onu yanından hiç ayırmadığında, شَكَلَ الرَّجُلُ فِي السِّلَاحِ "Adam silâhla sarmaş dolaş oldu" denilir. Yine onlar, شَكَلَ فُلَانٌ فِي الْأُمُورِ dediklerinde, o kimsenin iki şey arasında kalmasını kasdederler. Yani, bu da olabilir, öteki de... Böylece bu kimse, hatırına gelene onun aksi olan bir başka şeyi de eklemiş olur.

İKİNCİ MESELE
Bu Ayette Muhatabın Kim Olduğu?

Müfessirler, bu hitâbın muhatabının kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunun, Hz. Peygamber (s.a.s) olduğu ileri sürüldüğü gibi, başkası olduğu da ileri sürülmüştür.

Birinci görüşü benimseyenler, şu şekillerde ihtilâf etmişlerdir:

Birinci şekil: Başkası murad edildiği halde, burada hitâb, zâhiren **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e yapılmıştır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Ey Peygamber, Allah'dan kork. Kâfirler ve münafıklara itaat etme..."* (Ahzâb, 1); *"Eğer Allah'a şirk koşarsan, celâlim hakkı için, amelin boşa gider..."* (Zümer, 65) ve *"Ey Meryem oğlu İsa, insanlara, "Allah'ı bırakıp da beni ve anamı iki tanrı edininiz" diyen sen misin?"* (Maide, 116) ayetlerinde olduğu gibidir. Yine, "Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit, sen anla!.." deyimi de, meşhur olan darb-ı mesellerdendir.

Burada Asıl Muhatap Hz. Peygamber Olmayıp Ümmetidir

Bu bahsettiğimizin doğruluğuna, şunlar da delâlet eder:

a) Cenab-ı Hakk'ın bu sûrenin sonlarındaki, *"De ki: "Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz..."* (Yunus, 104) ifâdesidir. Böylece O, bu ayetin başında ima ettiği şeyin, o ayette açık bir biçimde bahsettiği şey olduğunu beyân etmiş olur.

b) **Hz. Muhammed** (s.a.s), şayet kendisinin peygamberliği hususunda şüphe edecek olsaydı, o zaman başkaları haydi haydi onun peygamberliği hususunda şüpheye düşerlerdi ki, bu da, şeriatın tamamıyla yok olmasını gerektirirdi.

c) **Hz. Peygamber**'in, kendisinin nübüvveti hususunda şüpheye düşmesinin farzedilmesi halinde, ekserisi kâfir olduğu halde, ehl-i kitâbın verdiği haber ile, onun peygamberliği hakkındaki şüpheler nasıl zâil olabilir? Onların arasında iman edenler bulunsa bile onların sözleri hüccet değildir. Hele hele, onların ellerindeki **Tevrât ve İncil**'in tamamen tahrif edilmiş olduğu zuhur etmiş olunca!.. Böylece, gerçek olanın, bu hitâb her ne kadar zahirde **Hz. Peygamber**'e tevcih edilmişse de, bununla ümmetin kasdedildiği sabit olmuş olur. Böylesi ifade tarzları, mutâd olan şeylerdir. Çünkü, en büyük komutanın, bir emîri bulunur, o emîrin maiyyetinde de bir askerî birlik bulunduğunda; bu en büyük komutan tebaasına hususî bir emir vermek istediğinde, o hitâbını doğrudan o birlikteki askere yöneltmez. Aksine, onların

kalblerinde daha müessir olsun diye hitâbını, onlara emir yapmış olduğu komutana yöneltir.

İkinci şekil: Allah Teâlâ, peygamberinin bu hususta şüphe etmediğini biliyordu. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, Hz. Peygamber bu sözü duyduğunda açıkça, "Ey Rabbim, ben şüphe etmiyorum. Ehl-i kitabın sözünden bir delil de istemiyorum. Aksine, indirdiğin apaçık deliller bana yeter" demesini temin etmektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, meleklere *"Bunlar mı size tapıyorlardı?"* (Sebe, 40) demesidir. Bundan maksat, meleklerin, hak olan cevabı açıkça beyan etmeleri ve *"Seni tenzih ederiz. Bizim dostumuz onlar değil, sensin. Aksine onlar, cinlere tapıyorlardı."* (Sebe, 4 demeleridir. Yine Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa**'ya, *"İnsanlara, 'Allah'dan başka beni ve anamı iki tanrı edininiz' diyen sen misin?"* (Maide, 116) demiştir. Bundan maksadı da, İsa (a.s)'nın, kendisinin böyle bir şeyden uzak olduğunu açıkça söylemesini temin etmektir. İşte burada da böyledir.

Üçüncü şekil: Hz. Muhammed (s.a.s) bir beşerdi. Onun kalbinde, karışık düşünceler ve tutarsız fikirlerin bulunması da, olağan şeylerdendir. Bu tür şeyleri bertaraf etmek, ancak deliller getirmek ve apaçık beyyineler ortaya koymakla olur. Böylece Allah Teâlâ, sayesinde, **Hz. Peygamber**'in zihninden bu tür vesveselerin zâil olabilmesi için bu çeşit ifâdeleri indirmiştir. Bunun bir benzeri de *"sana vahyolunandan bir kısmını, bu yüzden yüreğin daralarak, hemen terk mi edivereceksin?"* (Hûd, 12) ayetidir.

Ben de derim ki: Bu konudaki izahın tamamı şudur: "Cenâb-ı Hakk'ın, "Eğer bir şüphe içinde isen, şöyle şöyle yap!" buyruğu şartlı bir kaziyyedir. Kaziyye-i şartiyyelerde ise, ne şartın, ne de cezânın tahakkuk edip etmediğine dair kesinlikle bir emare bulunmamaktadır. Tam aksine onda, o şartın mahiyyetinin sadece o cezânın mahiyyetini gerektirdiğinin beyân edilmesi söz konusudur. Bunun delili şudur: Meselâ sen: "Eğer beş sayısı çift ise, eşit olarak bölünür" dediğinde, bu doğru bir söz olmuş olur. Çünkü bu, "beşin çift olması, onun eşit olarak bölünmesini gerektirir" demektir. Şu halde, bu söz, ne beşin çift olduğuna, ne de onun eşit olarak bölündüğüne delâlet etmez. Binâenaleyh, burada da bu ayet, bu şekkin tahakkuk etmesi halinde, bu hususta vâcip olanın, onun şöyle şöyle.. yapması olduğuna delâlet eder. Ama böylesi bir şekkin tahakkuk edip etmediğine gelince, ayette buna dair bir delâlet yoktur. Bu ayetin **Hz. Peygamber**'e indirilmesinin manası ise şudur: Çokca delil indirmek ve onları takviye etmek, yakînî bilginin kuvvetini, nefsin itminânını ve gönlün sükûnetini artıran şeylerdendir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de, tevhid ve nübüvvetin delillerini çokca izah etmiştir.

Dördüncü şekil: Bu ayetin zikredilmesinin maksadı, kâfirlerin kalblerini İslâm'a meylettirmek ve onları, imana kabule yaklaştırmaktır. Zira onlar, defalarca **Hz. Peygamber**'in nübüvvetine delâlet edecek delilleri istemişlerdir. Onlar sanki tekrar tekrar talepte bulunmaktan utanmışlardı. Bu utanma ise, onların imanı kabul etmelerine mâni olmuştur. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak, "Eğer kendi

nübüvvetinden şüphede isen, azıcık bir delile tutunman yeter" demiştir. Yani insanlar içinde kendisinin nübüvveti konusunda şüpheden en uzak olması gereken biri varsa, o da kendisidir. Buna rağmen o, bu hususta apaçık deliller ve kesin beyyineler zuhur ettikten sonra da, eğer kendiliğinden kendisinin peygamberliğine bir delil talebinde bulunuyorsa, bunda bir ayıp yoktur ve bundan bir nâkise meydana gelmez. Binâenaleyh, bir kimsenin kendisi hakkında böyle bir hareket tarzı çirkin görülmeyince, başkalarının delil talep etmeleri haydi haydi kabih görülmez. Böylece bu sözün maksadının, müşrikleri İslâm'a meylettirmek ve çok münazara etmekten ötürü, içine düştükleri utanma hissini gidermek olduğu meydana çıkar.

Beşinci şekil: Kelamın takdiri şöyle olabilir: "Sen, kesinlikle şüphe etmiyorsun. Eğer şüphe ediyorsan, senin bu şüpheyi giderme hususunda çok çeşitli yolların vardır." Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Eğer her ikisinde Allah'dan başka tanrılar olsaydı, onların ikisi de muhakkak harap olup gitmişti"* (Enbiya, 22) ayetinde olduğu gibidir. Bu, "Bu imkânsız şeyin, olması farzedilmiş olsaydı, bundan dolayı olması imkânsız falanca şey de gerekirdi" anlamındadır. İşte, bu ayette de böyledir. Binâenaleyh bu, "Biz, böylesi bir şekkin olabileceğini farzetsek, kendileri sayesinde bu şekkin zâil olduğunu ve bu şüphenin yok olduğunu anlayabilmen için, **Tevrât** ve **İncil**'e başvur, bak..." anlamındadır.

Altıncı şekil: Zeccâc şöyle demiştir: "Bütün insanları kapsadığı halde, Cenâb-ı Hak, *"Eğer şüphede isen"* sözüyle, **Hz. Peygamber**'e hitâb etmiştir. Nitekim *"Ey Peygamber, kadınları boşayacağınız vakit onları, iddetlerini gözeterek boşayın"* (Talâk, 1) ayetinde de, başlangıçta Peygambere hitab ettiği halde, devamından, ümmete hitab ettiği anlaşılmaktadır. **Zeccâc,** "Bu, görüşlerin en güzelidir" derken **Kadî,** "Bu, uzak bir ihtimaldir" diyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Çünkü **Hz. Peygamber** her ne zaman, bu hitabın muhtevasına dahil edilirse, onunla ister başkası kasdedilsin, isterse edilmesin, soru aynen geri döner (tekrar sorulur). Eğer **Hz. Peygamber**'le beraber başkasının murad edilmesi caiz ise, ayetin zahirinin de iktizâ ettiği gibi, **Hz. Peygamber**'in tek başına murad edilmiş olmasına ne mani olabilir ki?" **Kadî** sözüne devamla, "Bu gibi te'viller, tahsilin (sermayenin) azlığına delâlet etmektedir" der.

Yedinci şekil: Cenâb-ı Hakk'ın, **İn künte** sözünün başındaki İn olumsuzluk manası ifâde eder. Buna göre mana, "sen daha önce bir şüphe içinde değildin" şeklinde olur. Yani, "sen şüphe ettiğin için delil talebinde bulunmanı biz sana emretmiyoruz. .Biz ancak, yakînini arttırasın diye delil talebinde bulunmanı emrediyoruz" demektir. Nitekim **Hz. İbrahim** de, ölülerin yeniden diriltilmesini bizzat görmekle yakînini arttırmıştır.

Hitabın Hz. Peygamber'e Yönelmediği Tarzındaki Tefsir

Bu hitâbın **Hz. Peygamber**'e yapılmadığını ileri süren ikinci görüşe gelince, bunun izahı şudur: **Hz. Peygamber** (s.a.s) zamanındaki kimseler, O'nu tasdik edenler, O'nu tekzib edenler, O'nun durumu hususunda şimdilik bekleyip o hususta şüphe edenler

diye üç kısma ayrılmışlardı. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak onlara bu hitâbla hitâb ederek: "Ey insan, sen, **Hz. Muhammed**'in lisanında ifâdesini bulan sana indirdiğimiz hidâyet hususunda bir şüphe içinde isen, onun nübüvvetinin sıhhati hususunda sana yol göstersinler diye, ehl-i kitâba sor!" demiştir. Allah Teâlâ, cemâati kasdettiği halde, hitâbı müfret getirmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Ey insan, o keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?"* (İnfitar, 6); *"Ey insan, gerçekten sen Rabbine kavuşuncaya kadar durmayıp didineceksin..."* (İnşikak, 6) ve *"insana bir zarar dokunduğu zaman, bizi çağırır..."* (Zümer, 49) ayetlerinde olduğu gibidir. Allah, bütün bu ayetlerde belli, muayyen bir insanı kastetmeyip, aksine o, bir cemâati ve topluluğu kastetmiştir. İşte burada da böyledir. Allah Teâlâ, onlardan bu şüpheyi giderecek şeyi zikredince,onları yalanlayıcılar gürûhuna iştirak etmekten sakındırarak, وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخاسِرِينَ *"sakın Allah'ın ayetlerini yalan sayanlardan olma, ey insan! Sonra, zarara uğramışlardan olursun..."* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın, فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ *"senden evvel kitap okuyanlara sor.."* ayetinde bahsedilenlerin ve danışılacak olanların kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, muhakkik alimler, bunların **Abdullah İbn Selâm, Abdullah İbn Sûriyâ, Temîm ed-Darî** ve **Ka'bu'l-Ahbâr** gibi iman eden ehl-i kitâb olduklarını, zira bunların, haberlerine itimad edilen kimseler olduğunu söylemişlerdir. Bazı alimler de "ister müslüman olsunlar, isterse kâfir, hepsi birdir; zira onlar, tevâtür derecesine ulaşır, **Tevrat** ve **İncil**'den bir ayet okurlar ve bu ayet de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in geleceğini ifade edince, işte o vakit maksad meydana gelmiş olur" demişlerdir.

• Tevrat ve İncil'in Tahrîfi Hakkında

Buna göre şayet, "Sizin inancınıza göre bu kitaplar tahrif ve tağyir edilmişlerdir; binâenaleyh, bunlara daha nasıl itimâd edilebilir?" denilirse, biz deriz ki:

Onlar, o kitapları, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden ayetleri gizlemeleri suretiyle tahrif etmişlerdi. Eğer o kitaplarda, **Hz. Peygamber**'in nübüvvetine delâlet eden ayetler kalmışsa bu, **Hz. Muhammed**'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden en güçlü delillerden olmuş olur. Zira o ayetler, onların yok edilmesine davet eden pekçok sebep olduğu halde kalabilmişlerse bu, o nübüvvetin son derece açık ve net olduğuna delâlet etmiş olur.

Ama, bu sormadan maksadın, "Hangi şeyi öğrenmek olduğu" meselesine gelince, bu hususta da iki görüş bulunmaktadır:

a) Kur'an ve **Hz. Muhammed**'in nübüvvetini öğrenmektir.

b) Bu söz, Cenâb-ı Hakk'ın *"Fakat kendilerine ilim gelinceye kadar ihtilâfa düşmediler..."* (Yunus, 93) ayetiyle ilgilidir.

Birinci görüş daha evlâdır, zira, bu daha mühim olan ve öğrenmeye daha fazla ihtiyaç duyulan bir husustur.

Bil ki Allah Teâlâ bu yolu beyan edince, لَقَدْ جَآءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلاَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ *"Andolsun ki, hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphecilerden olma. Sakın, Allah'ın ayetlerini yalan sayanlardan olma. Sonra zarara uğramışlardan olursun"* buyurmuştur.

Bu, "Sen, esasen üzerinde olduğun hiçbir şüphe taşımama hali ile, Allah'ın ayetlerini yalanlamama hali üzere devâm ve sebât et" demektir. Bu ifâdenin, heyecanlandırmak ve cûşa getirmek için söylenmiş olması da mümkündür. İşte bundan dolayı **Hz. Peygamber**, bu ayet nazil olduğunda *"Ne şüphe eder, ne de sorarım"* demiştir.

Bil ki mükellefler üç kısımdır:

a) **Hz. Peygamber**'i tasdik edenler,

b) Onun doğruluğu hususunda tereddüt edenler,

c) Onu yalanlayanlar.

Tereddüt ve bekleme işinin, tekzib etme işinden daha kolay olduğunda şüphe yoktur. İşte bundan dolayı, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, bekleyenleri, *"O halde sakın şüphecilerden olma"* buyurarak beyân etmiş, bunun peşinden de, yalanlayıcıları ele alarak, onların hüsrana uğrayanlardan olduklarını bildirmiştir.

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, bu tafsilâtı iyice genişleterek, haklarında şakavetle hükmedilen ve böylece bu vasıftan kurtulamayan kulları ile, kendileri hakkında kerem ve ikrâm ile hüküm verilen, böylece de bu vasıftan uzaklaşamayan kulları bulunduğunu beyân ederek إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لاَيُؤْمِنُونَ *"Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar yok mu? Onlar iman etmezler"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Nâfi ve İbn Âmir,** çoğul olarak **kelimât;** diğer kıraat imamları ise müfred olarak **kelime** şeklinde okumuşlardır. Ben de derim ki, onlar çeşit veya sınıf itibariyle "kelimeler"dirler; cins birliği bakımından da, "kelime"dirler.

İKİNCİ MESELE Ayette bahsedilen "kelime"den maksad, Allah'ın o hususdaki hükmü, ona o kimse hakkında haber vermesi ve onun, kulunda o neticenin meydana gelmesini sağlayacak olan kudret ile sebebin (daînin) toplamını yaratmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın hükmüne, haber vermesine ve bilmesine gelince, bu açıktır. Kurdet + sebep meselesi de açıktır. Zira kudret (kulun kudreti), her iki taraf için de elverişli olunca, bir müreccih olmadan iki taraftan birisinin diğerine baskın çıkması söz konusu olamaz. O müreccih de, teselsülü sona erdirmek için, Allah'dır. Kudret + sebep toplamı meydana geldiğinde,

fiilin tahakkuk etmesi gerekir. Alimlerimiz, kaçınılmaz olan kazanın, vâcib olan kaderin isbât edilmesi hususundaki görüşlerinin doğruluğuna dair bu ayetle istidlâl etmişlerdir ki, bu, kendisinden kurtuluş olmayan, sırf hakikat ve gerçektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ جَآءَتْهُمْ كُلُّ اٰيَةٍ حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَلِيْمَ *kendilerine herhangi bir ayet (mucize) gelmiş olsa dahi, acıklı bir azâbı görmedikçe"* buyurmuştur. Bu, "onlara, bir sınırı, haddi hesabı olmayan deliller gelse bile, kesinlikle iman etmeyecekleri; zira delil, ancak Allah'ın yardımıyla doğruya iletir. Binâenaleyh, o yardım etme işi tahakkuk etmeyince, o deliller boşa gider" demektir.

★ ★
★

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَآ اِيْمَانُهَآ اِلَّا قَوْمَ يُوْنُسَ لَمَّآ اٰمَنُوْا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَتَّعْنٰهُمْ اِلٰى حِيْنٍ ﴿٩٨﴾

"Azâbımız gelip çattığı zaman iman edip de bu imanı kendisine fayda vermiş bir memleket bulunsaydı ya! (Bu, asla vaki olmamıştır.) Ancak Yunus'un kavmi müstesnadır ki, bunlar iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azâbını uzaklaştırıp giderdik ve onları muayyen bir müddete kadar dünya hayatından faydalandırdık

(Yunus, 98).

Bu sûrede ele alınan kıssaların üçüncüsü de **Yunus** (a.s) kıssası'dır.

Azap Gelip Çattıktan Sonra İman: Hz. Yunus'un Kavmi

Bil ki Allah Teâlâ biraz önce, *"Üzerlerine Rabbinin kelimesi hak olmuş bulunanlar (yok mu?) Onlar, kendilerine herhangi bir ayet (mucize) gelmiş olsa dahi, acı veren bir azâbı görmedikçe iman etmezler"* buyurunca, onun peşinden bu ayeti getirmiştir. Zira bu ayet, **Yunus** (a.s)'un kavminin, inkâr ettikten sonra iman ettiklerine ve o imanlarından da yararlandıklarına delâlet eder ki, bu da kâfirlerin iki kısım olduğunu gösterir:

a) Üzerlerine küfür damgası vurulanlar.

b) Üzerlerine iman mührü basılanlar.

Binâenaleyh, Allah'ın hükmettiği her şey olacaktır. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Bu Ayette Gecen Lev Lâ Edatının Manası

Bu ayetteki **levlâ** nın açıklanması hakkında iki izâh şekli bulunmaktadır:

a) **Birinci yol:** Bu, olumsuzluk manasındadır. **Vahidi, el-Basit** adlı eserinde şöyle demektedir: "**İbn Abbas**'ın talebesi **Ebû Mâlik** "Allah'ın kitabında geçen, bütün **levlâ** edatları, şu iki ayet hariç, **hellâ** (keşke) manasındadır:

1) فَلَوْلاَ كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَآ إِيمَانُهَآ olup, bu فَمَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَآ إِيمَانُهَآ mânasınadır ki bu, "Yunus'un kavmi dışında iman edip de imanı kendisine fayda veren hiçbir belde yoktur" demektir.

2) فَلَوْلاَ كَانَتْ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ (Hûd, 116) ayeti. Bu فَمَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ manasına olup, "Sizden önce (...) hiçbir nesil yoktur" demektir. Buna göre ayetin takdiri şöyle olur: فَمَا كَانَتْ قَرْيَةٌ آمَنَتْ فَنَفَعَهَآ إِيمَانُهَآ إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ

Ayette إِلاَّ قَوْمَ يُونُسَ ifadesi, birinci cümleden istisnâ-i munkatı' olarak mansub kılınmıştır. Çünkü, sözün başında memleketten bahsedilmektedir. Eğer bununla, oranın halkı murad edilir ve sözdeki istisnâ memleketten yapılırsa, bu durumda bu kelâm, tıpkı şairin وَمَا بِالرَّبْعِ مِنْ أَحَدٍ / إِلاَّ أَوَارِى *"Evde, ahırlardan (yani, ahırdaki hayvanlardan) başka hiçbir kimse yok"* sözü gibi olmuş olur. Bu kelime, bedel olmak üzere, merfû **(kavmü)** olarak da okunmuştur.

b) **İkinci yol: Levlâ, hellâ** (keşke..., olsaydı ya!) anlamındadır. Buna göre mâna, "imha ettiğimiz o beldelerden tek bir belde, keşke azâbı görmeden önce, küfürlerinden vazgeçip imanlarında ihlâslı olsalardı! **Yunus**'un kavmi hariç.." şeklinde olur. Lafzın zahiri, **Yunus**'un kavminin söz konusu memleketlerden istisnâ edilmesini gerektirir. Ancak ne var ki mânâ, **Yunus**'un kavminin, belde ehlinden istisnâ edilmesi şeklindedir. O halde bu, "Ancak ne var ki **Yunus**'un kavmi, iman edince, biz onlara şöyle şöyle yaptık..." manasında bir istisnâ-yı munkatı'dır.

İKİNCİ MESELE
Hz. Yunus'un Kıssası

Rivâyet olunduğuna göre **Yunus** (a.s) **Musul** topraklarından **Ninova**'ya Peygamber olarak gönderilmişti. Onlar **Yunus**'u tekzib edince, o, onlara kızarak oradan ayrıldı. Onlar onu kaybedince de, kendilerine bir azâb geleceği endişesine düştüler de yırtık pırtık elbiseler giyerek, kırk gece feryâd ve figân ettiler. **Yunus** (a.s) da onlara: *"Sizin müddetiniz kırk gecedir"* demiştir. Bunun üzerine onlar: "Biz, helâk edici sebepleri görürsek, sana iman ederiz" demişlerdi. Otuzbeş gece geçince, gökyüzünde alabildiğine siyah bir bulut belirdi. Müteâkiben, bundan da şiddetli bir duman zuhur ederek, o duman şehri sarıncaya kadar alçaldı. Böylece evlerinin çatılarını simsiyah etti de, onlar bunun üzerine sahraya çıktılar ve kadınlarla çocuklarını, hayvanlarla yavrularını birbirlerinden ayırdılar. Böylece onlar birbirlerine hasret duydular da, sesleri yükseldi, yalvarıp yakarmalar arttı ve onlar, imanlarını

izhar ettiler, tevbe ederek Allah'a yalvarıp yakardılar. Allah da onlara merhamet etti ve onlardan bu hali giderdi. O gün, hem cuma idi, hem de aşûra günü idi. **İbn Mes'ûd**'dan şu rivayet edilmiştir: "Onların tevbeleri, zulümleri giderecek, haksızlıklara mani olabilecek bir dereceye varmıştı. Hatta birisi, evinin temeline, başkasına ait bir taşı koymuş ise, onu (evini yıkarak) çıkarıp sahibine verebiliyordu."

Şu da rivayet edilmiştir: "Onlar, âlimlerinden hayatta olan yaşlı birisinin yanına varıp: "Başımıza azab geldi, ne yapmamızı tavsiye edersin?" dediler. O yaşlı bilgin onlara: "Ey hiçbir canlı yok iken hayy olan, ey ölüleri dirilten hayy, ey kendisinden başka ilah olmayan hayy (diri)" diye duâ ediniz " dedi. Onlar da bu şekilde duâ edince, Cenâb-ı Hak, onlardan bu azabı kaldırdı." **Fazl b. Abbas** (r.a)'dan onların şöyle duâ ettiği rivayet edilmiştir: "Rabbenâ! Günahlarımız haddi aştı, büyük oldu. Sen, onlardan daha büyük ve yücesin. Binaenaleyh bize, şanına yakışanı yap. Bize, müstehak olduğumuz şeyleri yapma."

ÜÇÜNCÜ MESELE Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, işin sonunda **Firavun**'un tevbe ettiğini, fakat tevbesinin kabul edilmediğini; **Yunus** (a.s)'un kavminin ise tevbe ettiklerini ve tevbelerinin de kabul edildiğini bildirmiştir. Bu ikisi arasındaki fark nedir?

Cevap: Firavun, azab-ı ilâhiyi görüp müşahade ettikten sonra tevbe etmiştir. **Yûnus** (a.s)'un kavmi ise, azabı görmeden tevbe etmişlerdir. Çünkü onlara azab-ı ilâhinin yaklaştığına delâlet eden emâre ve işaretler belirince, azabı görmeden hemen tevbe etmişlerdi. Dolayısıyla bu ikisi arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

★ ★
★

Yunus Sûresinin Hedefi

وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِى ٱلْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا ۚ أَفَأَنتَ تُكْرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا۟ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾
وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ ٱللَّهِ ۚ وَيَجْعَلُ ٱلرِّجْسَ عَلَى ٱلَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi, topyekün elbette iman ederdi. Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın? Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin imân etmesi mümkün değildir. O, akıllarını kullanmayanlara murdarlık verir"

(Yûnus, 99-100).

Bil ki Yûnus sûresi, başından bu ayetlere kadar, kâfirlerin nübüvveti inkâr hususundaki şüphelerini ortaya koyup onlara cevaplar vermiştir.

Kâfirlerin şüphelerinden birisi de şu idi: **Hz. Peygamber** (s.a.s), onları, başlarına inecek ilâhi azapla tehdit ediyor, fakat kendisine uymaları halinde ise Allah'ın onlara yardım edeceğini, şanlarını yücelteceğini ve kendilerini destekleyeceğini bildiriyordu. O kâfirler azabı görmeyince, bunu **Hz. Peygamber**'in nübüvvetini tenkid hususunda bir şüphe kılmışlar ve istihzâ ederek, ısrarla o azabın hemen getirilmesini istemişlerdir. Daha sonra Allah Teâlâ da vaadedilen şeyin ertelenmesinin, vaadin doğruluğuna zarar vermeyeceğini beyan buyurup, bunun peşisıra **Hz. Nûh** (a.s)'un, **Firavun** ile **Hz. Musa**'nın hadiseleri gibi bazı misaller getirmiş ve bu izahlar bu ayete kadar sürmüştür. Bu ayette ise, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in, onların imana girme hususundaki arzusunun fayda vermeyeceğini, delilleri izahta ve şüphelere verdiği cevapta titizlik göstermesinin hiç birşey ifade etmeyeceğini, zira imanın, ancak Allah'ın yaratması, irâde etmesi, irşâdı ve hidayeti ile gerçekleşeceğini, bunlardan biri olmadıkça imanın tahakkuk etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kâinatta Yalnız Allah'ın Dilediği Olur

Alimlerimiz, kâinattaki herşeyin, Allah'ın meşî'eti (dilemesi) ile meydana geldiğine dâir görüşlerinin doğruluğuna bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "**Lev**" (eğer) edatı, birşey bulunmadığı için, diğer birşeyin de olmayacağını ifâde eder. O halde ayetteki, "*Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündeki kimselerin hepsi topyekün elbette iman ederdi*" buyruğu, bu dilemenin tahakkuk etmediğini, dolayısıyla yeryüzündeki insanların tamamının iman etmediklerini gösterir. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın herkesin iman etmesini irâde etmediğine delâlet eder."

Cübbâî, Kâdî ve diğer **Mu'tezile** âlimleri: "Ayetteki **meşî'et** (dileme) ile, "**ilcâ**" (iman etmeye zorlama, zorla iman ettirme) manası kasdedilmiştir. Yani "Eğer Allah onları iman etmeye mecbûr kılsaydı, O buna kâdir olurdu ve onların hepsinden iman sâdır olurdu. Fakat Allah, bunu yapmadı. Çünkü zorlama ile kuldan sâdır olacak olan imanın ona faydası ve menfaati olmaz" demişlerdir. **Cübbâî** sonra şöyle der: "Allah Teâlâ'nın insanları buna zorlaması, onlara kesin ve açık olarak, "Onlar iman etmemeye çabalasalar bile, onlar ile bu çabaları arasına gireceğini ve bu durumda onların mutlaka mecbûr kılındıkları şeyi (yani imanı) yapacaklarını bildirmesidir. Bu tıpkı, birimizin, bir kralı öldürmeye teşebbüs etmesi durumunda, kralın buna kahren (güç ve kudretiyle) mânî olacağını bilmesi ve bu fiili yapmamasının bir medhe ve mükâfaata hak kazanmaya sebeb olmaması gibidir. İşte burada da böyledir."

Bil ki bu, tutarsız bir sözdür ve tutarsızlığı birkaç şekilde izah edilebilir:

1) Kâfir, küfrüne kâdirdir. Binâenaleyh o, imâna da kâdir midir, değil midir? Eğer o, küfre kâdir olup, imâna kâdir değil ise, küfre kâdir oluşu, kâfirliğini gerektirmiştir. O kudreti yaratan Allah Teâlâ olduğuna göre, o zaman "Allah o kimsede küfrü gerekli ve mecbûrî kılan bir kudret yaratmıştır" denilmesi gerekir. Bu durumda da, "Allah

o kimsenin kâfir olmasını irâde etmiştir" denilmesi gerekir. Fakat **Mu'tezile**'nin de söylediği gibi, kuldaki o kudret, her iki zıdda da (yani hem iman etmeye, hem kâfir olmaya) elverişli ise, bu durumda iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi (ve seçilmesi), eğer bir müreccihe (tercih edene) dayanmıyorsa, bir müreccih olmaksızın bir tercih meydana gelmesi demek olur ki, bu bâtıldır. Yok eğer bu bir müreccihe dayanıyorsa, o müreccih ya kuldur, ya Allah Teâlâ'dır. Eğer kul ise, bu hususta ki taksimât (ihtimaller) yeniden sözkonusu olur ve böylece teselsül lazım gelir. Teselsül ise imkânsızdır. Yok eğer o müreccih Allah Teâlâ ise, bu durumda, kulun kudreti, artı sebep, o küfrün meydana gelmesine yol açmış olur. Binaenaleyh kudretin de, sebebin de yaratıcısı Allah Teâlâ olduğuna göre, ilzâm (hasmı susturacak durum) yine söz konusu olur.

2) Ayetteki *"Eğer Rabbin dileseydi..."* ifadesini, mecbûr bırakan bir dileme manasına hamletmek câiz değildir. Çünkü **Hz. Peygamber** (s.a.s), onlar için, âhirette fayda vermeyecek bir imanın tahakkuk etmesini istemiyordu. Bundan dolayı Allah Teâlâ, peygamberinin bu tür imanı gerçekleştirmeye kâdir olmadığını bildirmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki insanların hepsi, topyekün elbette iman ederdi"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayette bahsedilen iman ile , sözün yerinde ve muntazam olabilmesi için, faydalı olan imanın murad edilmiş olması gerekir. Ama bu lafzı, zorlayan ve mecbur kılan meşî'et (dileme) manasına hamletmek buraya uygun düşmez.

3) Bu mecbûr kılıştan murad, Allah Teâlâ'nın ya o kimseye, gördüğünde fazlaca korkacağı ve dolayısıyla iman edeceği heybetli mucizeler göstermesiyle olur, ya da o kimsede imanı yaratmasıyla olur. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü Allah Teâlâ bundan önceki ayette, mucizeler getirmenin onlar için hiçbirşey ifâde etmeyeceğini beyan buyurmuştur. Bu da, *"Üzerlerine Rabbinin azap vaadi hak olmuş bulunanlar yok mu, onlar isterse kendilerine her bir ayet gelmiş olsun, acıklı bir azab görecekleri zamana kadar iman etmezler "* (Yunus, 96-97) ayetleridir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Eğer hakikaten biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı, herşeyi de onlara karşı senin söylediklerine kefil ve şâhid getirseydik, onlar yine de, Allah dilemedikçe iman etmezlerdi"* (En'am, 111) buyurmuştur.

Yok eğer ikinci ihtimal murad ediliyorsa, bu, imana mecbur kılma sayılmaz, aksine onlarda imanı yaratmaktan ibaret olmuş olur. Daha sonra "Allah onlarda imanı yaratmamıştır" denilir. Böylece bu, Allah'ın onlarda imanın tahakkuk etmesini dilemediğine delâlet etmiş olur ki işte bu, bizim mezhebimizin (ehl-i sünnet'in) görüşünün tâ kendisidir.

Bil ki Allah Teâlâ bundan sonra, أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayıp duracak mısın?"* buyurmuştur. Bu, "senin hiç kimse üzerinde tasarruf etme ve tesirli olma gücün yoktur" demektir.

Bundan maksad, tesirli kudretin ve geçerli meşîetin, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'ya âit olduğunu beyân etmektir.

İKİNCİ MESELE
Mükelleftyetin Kaynağı Şer..'

Alimlerimiz, "şeriat gelmezden önce, hiçbirşey hakkında hüküm verilemez" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, ayetteki *"Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir"* buyruğunu delil getirerek şöyle demişlerdir: "İzin, ..r fiil hususundaki mutlak (kayıtsız-şartsız) oluştan ve o fiilin yapılmasına müsadeden ibarettir. Bu ayetin açık manası, bu izin tahakkuk etmeksizin, kulun imana yönelemiyeceğine delâlet eder." Alimlerimiz, sözlerine şöyle devam ederler: "Bunun böyle olduğuna, aklî olarak şunlar da delalet eder:

Allah'ı tanıyıp iman etmede, O'na şükretmede ve O'nu övmede, herhangi bir menfaatin bulunduğunu akıl göstermez ve bilmez. Binâenaleyh bunun aklen böyle olmaması gerekir. Birinci cümlenin izahı şöyledir: Bu menfaat ve fayda ya şükredene ya şükredilene aittir. Bunun şükredilene âit olması bâtıldır. Çünkü görünür âlemde (dünyada) şükredilen, şükürden istifâde eder, şükür onu sevindirir, küfran-ı nimette bulunulması da onu üzer. Şu halde şükür güzel, küfran-ı nimet (nankörlük) de çirkindir. Allah Teâlâ'ya gelince, O'nu ne kullarının şükrü sevindirir, ne de küfran-ı nimette bulunmaları üzer. Dolayısıyla bu şükrün Allah'a asla bir faydası yoktur. Bu faydanın şükredene âit olması da bâtıldır. Zira şükreden o anda, o şükür ile yorulur ve şükredilen kesinlikle istifâde etmediği halde, şükreden hizmetini esirgememiş olur. Bu şükrün, mükâfaatın sebebi olduğu da söylenemez. Çünkü Allah'dan alacaklı olmak, imkansızdır. Zira başkasından alacaklı olmak, ancak o başkası vermediği zaman onun, o hakkı vermemesi, kendi hakkında bir noksanlığı icâb ettirdiği zaman düşünülebilir. Hak Teâlâ, noksanlıktan ve fazlalıktan münezzeh olunca; O'nun hakkında bu düşünülemez. Böylece iman ve şükürle meşgul olmanın sırf akla göre, bir fayda temin etmediği sâbit olmuş olur. Böyle olan şeyi aklın mûcib olması imkânsız olur. Binâenaleyh bu kesin aklî delil ile de, Hak Teâlâ'nın *"Allah'ın izni olmadan hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir"* ayetinin ifâde ettiği hususun doğruluğu sâbit olmuş olur.

Kâdî şöyle demiştir: "Bundan maksad, iman o kimseden, ancak Allah'ın bilmesi, onu mükellef tutması ve kulu ona mükellef tutmasıyla olur manasıdır."

Buna şöyle cevap verilebilir: "Ayetteki izni, sizin zikrettiğiniz manaya hamletmek, ayetin zâhirini terktir ki bu mümkün değildir. Özellikle aklî ve kesin delilin bizim görüşümüzü kuvvetlendirdiğini de beyan etmiş bulunuyoruz."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Asım'ın râvisi Ebu Bekr, nûn ile fiili, نَجْعَلُ şeklinde okurken, diğerleri faili, Allah'a râcî mahzûf هُوَ (o) zamiri olmak üzere وَيَجْعَلُ şeklinde okumuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Rics'in Manası

Alimlerimiz, "Küfrü de imanı da yaratan Allah'dır" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, ayetteki, *"O, akıllarını kullanmayanlara murdarlık verir"* ifâdesini delil getirerek şöyle demişlerdir. "Murdarlık" (rics) kelimesi ile bazan kötü amel murad edilir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah sizden ancak ricsi gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler ey ehl-i Beyt..."* (Ahzâb, 33) buyurmuştur ki bu ifâdedeki **"rics"** ile, ister küfür, ister masiyet şeklinde olsun, kötü amel; "tertemiz yapma" ile de, kulun küfür ve günah ricsinden, iman ve taat temizliğine geçirilmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh Allah Teâlâ önceki ayette imanın ancak kendi irâdesi ve yaratmasıyla meydana geldiğini belirtince, bu ayette "rics"in de kendi yaratması ve var etmesiyle meydana geldiğini bildirmiştir. İmanın mukabili olarak zikredilen bu "rics", küfürden başka birşey değildir. Binâenaleyh bu ayetin, küfrün ve imanın Allah'ın yaratmasıyla olduğuna delâlet ettiği sâbit olmuş olur."

Ebu Ali el-Fârisî en-Nahvî, ehl-i sünnet'in bu görüşüne şöyle diyerek cevap verir: "Rics, şu iki diğer manaya da gelir:

Birincisi: Bununla azab-ı ilâhi murad edilmiştir. O halde وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ifâdesi, *"Allah o akıllarını kullanmayanların başına kötü bir azab getirir"* manasında olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah erkek münafıklarla kadın münafıkları; erkek müşriklerle kadın müşrikleri azaba uğratacak..."* (Ahzâb, 73) buyurmuştur.

İkincisi: Allah Teâlâ o kâfirlerin rics (pis) olduklarına hükmetmiştir. Nitekim O *"Müşrikler ancak bir necistir"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Buna göre tefsir edilen ayetin manası, "Müslümanlar için söz konusu olan, müslümanlarda bulunan temizlik, onlar için olmaz" şeklinde olur.

Ebu Ali'ye şöyle cevap verilir: Biz, "Cehâletin kulun fiili olması mümkün değildir" hususunu aklî delil ile açıklamıştık. Çünkü kul, cehâleti istemez ve onu meydana getirmeye çalışmaz. Aksine cehaletin zıddını ister ve o zıddı elde etmeye yönelir. Binâenaleyh eğer bu iş öyle olsaydı, o zaman onun kastedip niyetlendiği tahakkuk ederdi. Biz, bu kitabın daha önceki yerlerinde, bu delilin aleyhine çeşitli sorular irâd ettik ve o sorulara cevap verdik. **"Rics"**i, azab manasına almak da yanlıştır. Çünkü **"rics"**, bozuk, pis ve kötü görülen şey demektir. Binâenaleyh bu lafzı, o kâfirlerin cehâletleri ve küfürleri manasına hamletmek, doğru, hak ve adâlet olan azab-ı ilâhî manasına hamletmekten daha evlâdır. Yine **"rics"**i, Allah'ın onların pis olduğuna hükmetmesi manasına almak da son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah'ın bu şekilde hükmetmesi, O'nun sıfatıdır. Binâenaleyh Allah'ın sıfatının **"rics"** olduğu söylenebilir. Böylece bizim delilimizin apaçık olduğu sâbit olmuş olur."

★ ★
★

قُلِ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَن قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

"De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın." Fakat bunca ayetler (ibretler) ve uyarmalar, iman etmeyecekler gürûhuna fayda vermez"

(Yûnus, 101).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Ayetteki Kıraat Farklılığı

Asım ve **Hamza**, ictimâ-i sâkineynden dolayı, lâm'ın kesresi ile, قِلِ انْظُرُوا şeklinde okumuşlardır ki, zaten bu gibi yerlerde asl olan hareke kesredir. Diğer kıraat imamları ise, lâm'ın zammesiyle قُلُ انْظُرُوا şeklinde okuyarak, hemze-i vaslın harekesini lâm'a vermişlerdir.

İKİNCİ MESELE
Tefekkürün Önemi

Bil ki Allah Teâlâ, geçen ayetlerde, imânın, ancak Allah'ın yaratması ve irâdesiyle meydana geldiğini beyân edince, hak (doğru) olanın serâpâ cebr olduğu düşünülmesin diye de, deliller üzerinde tefekkür ve istidlâl yapmayı emrederek, *"De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın"* buyurmuştur.

Bil ki bu şu iki neticeye götürür:

a) Allah'ı bilmenin yolu, ancak O'nun delilleri hususunda düşünmektir. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s) de: تَفَكَّرُوا فِي الْخَلْقِ وَلَا تَتَفَكَّرُوا فِي الْخَالِقِ *"Halk (mahlûkat) üzerinde tefekkür edin, fakat Hâlık Teâlâ'nın zatı hususunda tefekkür etmeyin"*(83) buyurmuştur.

b) Deliller ya göklerden, ya yerden çıkarılır. Semâvî deliller, feleklerin hareketleri, miktarları, konumları, o feleklerdeki güneş, ay ve yıldızlar ile, herbirinde bulunan çeşitli fayda ve menfaatlerdir. Yerden çıkarılan delillere gelince bu, ulvî cisimlere, madenlere, bitkilere ve özellikle insanın hallerine bakıp düşünmektir. Sonra bu cinslerin herbiri nihayetsiz türlere bölünür. Binâenaleyh insan, Hak Teâlâ'nın, bir sivrisineğin kanadını yaratmasındaki hikmet hususunda tefekküre başlasa, aklı ondaki hikmet ve faydaların en küçük derecesine ulaşamadan tükenir, yorulur. Allah Teâlâ hiç şüphesiz Kur'an-ı Mecîd'de böyle delilleri çokça zikretmiştir. İşte bundan ötürü, *"De ki: "Göklerde ve yerde neler var, bakın"* buyurmuş ve tafsilata girmemiştir. Böylece Cenâb-ı Hak sanki, insan bu delilden çıkarılacak kısımları anlasın ve herbirinin hikmetini aklı ile

83) **Keşfü'l-Hafa**, 1/311.

ve beşerî gücünün miktarına göre, ızah edebilsin diye, külli (genel) kâideye dikkat çekmiştir.

Cenâb-ı Hak, bu tefekkür ve teemmülü emredince, bunun peşisıra ayetler (deliller) üzerindeki bu tefekkürün, ezelde şekâvet ve dalâletine hükmettiği kimselere fayda vermeyeceğini beyân buyurarak وَمَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ *"Fakat bunca ayetler (ibretler) ve uyarmalar, iman etmeyecekler gürûhuna fayda vermez"* buyurmuştur. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Nahivciler, ayetin başındaki **mâ** edâtının şu iki manaya gelebileceğini söylemişlerdir:

a) Bu ayetler ve inzârlar, Allah'ın, imân etmeyeceklerine hükmettiği kimselere bir fayda vermez" manasında, bu **mâ-yi nâfiye**'dir. Bu senin, مَا يُغْنِي عَنْكَ الْمَالُ إِذَا لَمْ تُنْفِقْ "İnfâk etmezsen, malın sana fayda vermez" sözün gibi olur.

b) Bu, "onlardan o azab" hangi şey defedebilir ki" manasında, istifhâm ifâde eden mâ edâtıdır. Buna göre, bu cümle istifham-ı inkârî olmuş olur.

İKİNCİ MESELE Ayette geçen, **"âyât"** ile deliller, **"nüzûr"** sözü ile de, inzâr edici peygamberler veya inzârlar (ikazlar) kastedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Kelime, **yâ** ile **ma yuğnî** şeklinde de okunmuştur.

★ ★
★

Allah Peygamberleri ve Tâbilerini Korur

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ ۚ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾
ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا كَذَٰلِكَ ۚ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

"Onlar, kendilerinden evvel geçmiş kavimlerin o acıklı günleri gibi (bir günden başkasını mı bekliyorlar? De ki: "Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim" Nihayet biz resullerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz. Böylece mü'minleri kurtarmak, üzerimizde bir haktır"

(Yûnus, 102-103).

Bil ki bu, "Onlar, ancak geçmiş ümmetlerin başına gelen günler (azablar) gibi

günlerin başlarına gelmesini beklerler" demek olup, bununla geçmiş peygamberlerin, zamanlarındaki kâfirleri, çeşit çeşit azabların bulunacağı günlerin gelmesi ile tehdid ettikleri ve o ümmetlerin, onları yalanlayıp alay ederek, o azabların hemen gelmesini isteyişleri kastedilmiştir. **Hz. Peygamber** (s.a.s) zamanındaki kâfirler de böyle yapıyorlardı. Hak Teâlâ daha sonra, Peygamberine, *"Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim"* demesini emretmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا *"Nihâyet biz resullerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Nusayr**'ın rivayetine göre **Kisâî**, fiili şeddesiz olarak **nünci** şeklinde okurken, diğer kıraat imamları şeddeli olarak **nünecci** şeklinde okumuşlardır ki her iki şekil de, fiilin kullanılan şekilleridir. Durum, ayetteki نُنَجِّ **(nünci)** kelimesi için de aynıdır.

İKİNCİ MESELE Bu ayet-i kerimenin başındaki ثُمَّ atıf harfidir. Buna göre takdir şöyledir: "Bizim geçmiş ümmetler hususundaki sünnetimiz, onları çabucak helâk etmek, sonra peygamberlerimizi kurtarmak şeklindedir."

ÜÇÜNCÜ MESELE Önceki ayette, Cenâb-ı Allah, Peygamberine kâfirlerle birlikte azabı beklemesini emredince, tafsilâta girerek, "Azab sadece kâfirlerin başına gelir. Ama Resûl ve ona tâbi olanlar kurtulacaklardır" buyurur.

Daha sonra Allah Teâlâ, كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنجِ الْمُؤْمِنِينَ *"Böylece mü'minleri kurtarmak üzerimizde bir haktır"* buyurur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu, "Böylesi bir kurtarma ile, biz mü'minlere yardım eder ve müşrikleri yok ederiz" demektir. Ayetteki حَقًّا عَلَيْنَا *"üzerimizde bir hak olarak"* cümlesi, bir cümle-i mu'tarızadır, yani "Bu, bizim üzerimize vacib oldu" demektir."

İKİNCİ MESELE **Kâdî:** "Hak Teâlâ'nın حَقًّا عَلَيْنَا ifâdesi ile, "vücûb" kastedilmiştir. Çünkü Peygamberi ve inananları azabtan kurtarıp mükâfaata erdirmek Allah'a vâcibtir. Eğer bu böyle olmasaydı, Allah Teâlâ'nın onlara zor ve güç işleri yüklemesi güzel ve yerinde olmazdı. Binâenaleyh bu sebebten ötürü bunun Allah'a vâcib olduğu sâbit olunca, bu, daha önceki bir sebebten ötürü gerekli olan bir borcun ifâsı gibi olmuş olur" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: "Biz (ehl-i sünnet), bunun Allah Teâlâ'nın vaadi ve hükmü sebebi ile, Allah üzerine bir hak olduğunu söylüyoruz. Yoksa bunun, kulun haketmesi ile meydana gelen bir hak ve vâcib olduğunu söylemiyoruz. Çünkü kulun, yaratıcısı üzerinde hiçbir hak sahibi olmadığı sâbittir.

★ ★
★

Tevhidin Devamlılığı

قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمْ فِى شَكٍّ مِّن دِينِى فَلَآ أَعْبُدُ ٱلَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ
وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ ٱللَّهَ ٱلَّذِى يَتَوَفَّىٰكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٤﴾ وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ
حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ فَإِن
فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِّنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠٦﴾

"Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz, (iyice bilin ki) ben Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam. Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim. Bana mü'minlerden olmam emredilmiştir" de! Ve yüzünü tevhid dinine döndür, sakın müşriklerden olma. Allah'ı bırakıp da sana ne fâide ne de zarar veremeyecek olan nesnelere tapma! Eğer böyle yaparsan o takdirde şüphesiz ki sen, (kendine) yazık etmişlerden olursun"

(Yûnus, 104-106).

Bil ki Allah Teâlâ, en ince noktalarına kadar delillerden bahsedince, nübüvveti hususunda hertürlü şek ve şüphesinin zâil olup, Allah'a karşı yaptığı ibâdetin artık gizlilikten açığa çıkması için, Peygamberine, dinini ve müşriklerden farklı olduğunu ortaya koyup ilân etmesini emrederek, قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمْ فِى شَكٍّ مِّن دِينِى *"Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphede iseniz (...)" de"* buyurmuştur.

Bil ki, bu ayetin zahiri, o kâfirlerin, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'in dinini tanımadıklarına delâlet ettiği halde, hadislerde, onların **Hz. Peygamber** hakkında, "o, sâbî'dir" dedikleri zikredilmektedir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, Peygamberine, kendisinin, müslüman ve Hanîf olan **İbrahim**'in dini üzere olduğunu onlara beyân etmesini emretmiştir. Zirâ Cenâb-ı Hak, *"Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmetti; Allah'a itâatkârdı ve muvahhid bir müslümandı"* (Nahl, 120), *"Şüphesiz ki ben, bir muvahhid olarak, yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim"* (En'âm, 79) ve *"Ben,sizin tapmakta olduklarınıza tapmam" de!"* (Kâfirûn, 2) buyurmuştur.Bu, "Siz, şayet benim dinimin ne olduğunu bilmiyorsanız, ben onu size detaylı bir biçimde açıklayacağım" demektir. Daha sonra **Hz. Peygamber**, bu hususta birtakım kayıt ve açıklamalarda bulunmuştur.

Birinci kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ *"İyice bilin ki ben, sizin, Allah'tan başka taptıklarınıza tapmam"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bu nefyin mutlaka başa alınması gerekli idi; zira biz, levhadan bozuk nakışların izalesinin, mutlaka o levhadaki doğru nakışların nakşedilip işlenmesinden önce gelmesi gerektiğini söylemiştik. Yine, böyle bir nefiy gerekli idi; zira ibâdet, tâzimin doruk noktasıdır. Binâenaleyh ibâdet ancak, celâl ve ikrâm sıfatlarının doruk noktasında olana yaraşır. Putlar ise, bazı taşlardan ibarettir. İnsan ise onlardan daha kıymetlidir. O halde daha kıymetli olanın, değersiz olana ibâdet etmekle meşgul olması nasıl uygun düşer?

İkinci kayıt: O'nun وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ *"Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim"* ayetinin ifâde ettiği hususdur. Bundan maksat şudur: "O, Allah'tan başkasına ibâdet edilmemesi gerektiğini beyân buyurunca, Allah'a ibâdetle meşgul olmanın gerektiğini de, tafsilatlı olarak açıklamıştır."

Buna göre şayet, "Hak olan Mabûd'un, burada *"O, sizin canınızı alandır"* şeklindeki bir sıfatla zikredilmesinin hikmeti nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu hususta şu izahlar yapılabilir:

1) Bununla, "Ben, sizi ilk önce, yaratan; ikinci olarak canınızı alan, üçüncü kez de sizi yeniden iâde edecek olan Allah'a ibâdet ederim" manasının murad edilmiş olması muhtemeldir. Bu üç mertebeyi biz, Kur'an'da defalarca, zaman zaman ifâde ettik. Binâenaleyh burada, geriye kalanlarına dikkat çekmek için, bu üç şeyden sadece "can alma"nın zikredilmesiyle yetinilmiştir.

2) Ölüm en korkunç şeydir. Binâenaleyh burada, özellikle bu ifâde, daha caydırıcı ve daha men edici olsun diye zikredilmiştir.

3) Onlar, azâbın hemen gelmesini isteyince, Cenâb-ı Hak da, *"Onlar kendilerinden evvel geçmişlerin günleri gibi (bir gün)den başkasını mı bekliyorlar? De ki: "Haydi bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim." Nihâyet biz, resullerimizi ve iman edenleri selâmete erdiririz..."* (Yûnus, 102-103) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ayet, Allah Teâlâ'nın, o kâfirleri helâk ve mü'minleri kurtarıp onların kudret ve devletlerini kuvvetlendireceğine delâlet etmiş olur. Bu sebeple, bu sözün ifâde edilmesiyle onun zamanının geldiği ve yaklaştığı anlaşılınca, pek yerinde olarak burada, *"Ancak sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim..."* buyurmuştur ki; bu, Allah Teâlâ'nın bir önceki ayetlerde açıklayıp izah etmiş olduğu şeye işaret olmuş olur. Buna göre Peygamber sanki, "Ben, bana, onları helâk edeceğini ve beni bırakacağını vaadeden zâta, varlığa ibâdet ederim..." demek istemiştir.

Üçüncü kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *"Bana, mü'minlerden olmam emredilmiştir"* cümlesinin ifâde etttiği hususdur. Bil ki Allah Teâlâ, uzuvların işleri cinsinden olan ibâdetten bahsedince, ondan iman ve marifet bahsine geçmiştir.

Bu da, zahirin salih amellerle süslenmediği sürece, kalbte iman ve marifet nûrunun meydana gelmeyeceğine delâlet etmektedir.

Dördüncü Kayıt: وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً *"ve yüzünü tevhid dinine döndür"* ayetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bunun başındaki vâv harfi, atıf harfidir. Matûfun aleyh hakkında da şu iki izah bulunmaktadır:

1) *"Bana, mü'minlerden olmam emredilmiştir"* cümlesi وَقِيلَ لِي كُنْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ "Bana denildi ki: "Mü'minlerden ol" cümlesi yerinde zikredilmiş olup, buna göre, وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ cümlesi de buna atfedilmiştir.

2) أَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ cümlesi وَأُمِرْتُ بِإِقَامَةِ الْوَجْهِ "Ve ben, özümü tevhid dinine döndürmekle emrolundum" cümlesinin yerini tutmaktadır. Buna göre ayetin takdiri "Bana, mü'minlerden olmam ve özümü, yüzümü tevhîd dinine döndürmem emrolundu" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

"Yüzü Dine Yöneltme"nin Manası

Ayette bahsedilen, **"İkâmetu'l-vech"** ifâdesi, aklı tamamiyle dini talep edip, onu araştırmaya yöneltmekten ibarettir. Çünkü bir şeye alabildiğine bakmak isteyen kimse, kendisini, az olsun çok olsun hiçbir şeyin ondan çeviremeyeceği bir biçimde yüzünü o şeye doğru yöneltir. Zira o kimse, yüzünü o şeyden çok az olsa dahi çevirdiğinde, o takdirde, o şeyin tam mukabilinde olma hali yok olmuş olur. Bu, tam mukabilinde olma işi bâtıl ve yok olunca da, görme haleldâr olur. İşte bundan dolayı, "yüzü dine doğru ikâme etme"nin, aklın tamamiyle dini talep etmeye yöneltilmesinden bir kinâye kılınmış olması güzel ve yerinde olmuş olur. **Hanîfa** kelimesinin manası, "Tamamiyle ona yönelmiş, onun dışında kalanlardan ise tamamiyle yüz çevirmiş kimse olarak" demektir ki, bu sözün netîcesi de tam bir ihlâsı ve başkasına iltifât etmemeyi gösterir. O halde, onun ilk önce, *"Bana, mü'minlerden olmam emredilmiştir"* demiş olması, imanın temelini ve aslını elde etmeye; *"ve yüzünü tevhid dinine döndür"* sözü de, tamamiyle iman nuruna gark olmaya ve onun dışında kalanlardan da tamamiyle yüz çevirmeye bir işaret olmuş olur.

Beşinci kayıt: وَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"ve sakın müşriklerden olma"* buyruğunun ifâde ettiği hususdur.

Bil ki, bunun putlara ibâdet etmekten bir nehiy olması mümkün değildir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın bu ayetindeki *"Ben, sizin tapmakta olduklarınıza tapmam"* buyruğu ile yasaklanmıştı. Dolayısıyla bu sözü yeni bir mânaya hamletmek gerekir ki o da şudur: "Bir kimse Mevlâsını tanıdıktan sonra, başka bir şeye iltifât ederse, bu, bir şirk olur ki, bu, gönül ehlinin "şirk-i hafî- gizli şirk" adını verdikleri şeydir.

Altıncı kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَلاَ تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَالاَ يَنْفَعُكَ وَلاَ يَضُرُّكَ *"Allah'ı bırakıp da sana ne faide ne de zarar veremeyecek olan nesnelere tapma"*

buyruğunun ifâde ettiği hususdur. Zâtı gereği mümkin olan varlıklar, zatlarına nisbetle yok, Hakk'ın yaratmasıyla da mevcutturlar. Durum böyle olunca, Hakk'ın dışında kalanların varlığı, ancak Hakk'ın yaratmasıyla olur. Böyle olması halinde de Hak'tan başka fayda veren, yine O'ndan başka zarar verebilecek olan bir kudret yoktur. Çünkü, O'nun zâtı hariç, her şey yok olucudur. Durum böyle olunca da, hüküm sadece Allah'ın olup, her iki dünyada kendisine başvurulacak olan, ancak O olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ *"Eğer böyle yaparsan o takdirde şüphesiz ki sen kendine yazık etmişlerden olursun"* buyurmuştur. Bu, "şayet sen, menfaat ve zararı, Allah'tan başkasından beklemekle meşgul olursan, zalimlerden olursun" demektir. Çünkü zulüm, bir şeyin, olması gereken yerden başka bir mevkie konulması demektir. Şu halde, Hakk'ın dışında kalanlar, tasarrufta bulunmaktan uzak olunca, tasarrufun, Hakk'ın dışındaki varlıklara mal edilmesi, bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymak olur ki, bu da zulümdür.

Buna göre şayet, "yiyerek doymayı, içerek de kanmayı istemek, bu ihlâsa zarar verir mi?" denilirse, biz deriz ki: Hayır, çünkü ekmeğin bulunması ve onun bütün özellikleri, Allah'ın icâdı ve meydana getirmesiyledir. Binâenaleyh, ondan yararlanmak için, Allah'ın yaratmış olduğu bir şeyden faydalanmayı talep etmek tamamiyle Allah'a yönelmeye aykırı değildir. Ancak ne var ki bu ihlâsın şartı, akıl gözü bu mevcûdattan herhangi bir şeye takıldığında, o kimsenin, akıl gözüyle o şeylerin zâtları gereği yok olduklarını; Hakk'ın icad etmesiyle var olduklarını; kendi başlarına fanî, Hakk'ın ibkâ etmesiyle bakî olduklarını görüp müşahede etmesidir. İşte bu durumda o kimse, Hakk'ın dışında kalanların, zâtları gereği mahzâ yokluk olduğunu ve Allah'ın varlığının nûru ile ihsanının feyzinin, her şeyin üzerinde olduğunu ve her şeyi ihata ettiğini görmüş olur.

* *
*

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾

"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, onu, O'ndan başka giderecek hiçbir kimse yoktur. Eğer sana bir hayır dilerse, O'nun fazlını geri çevirecek hiç bir kuvvet de yoktur. O, bunu kullarından dilediğine eriştirir. O; çok affeden ve çok merhamet edendir"

(Yunus, 107).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Âlemde Mutlak Tasarruf Sahibi Allah'tır

Bil ki Allah Teâlâ, bu sûrenin sonunda, bütün mümkin varlıkların kendisine varıp dayandığını ve bütün kâinatın kendisine muhtaç olduğunu; akılların kendisine hayran kaldığını, rahmet, cömertlik ve varlığın kendisinden feyezan ettiğini beyân buyurmuştur.

Bil ki bir şey, ya zararlı, ya faydalı yahut da ne zararlı ne faydalı olur. Bu iki kısım, hayır isminde müşterektirler. Zarar, vücudî (var oluşla ilgili) bir durum olunca, pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak bu hususta, *"eğer Allah sana bir zarar dokundurursa (...)"* buyurmuştur. Ama hayır, bazan vücudî, bazan da ademî olunca, tam yerinde olarak Cenâb-ı Hak bu hususta "dokundurma" fiilini zikretmemiş, aksine, *"Eğer sana bir hayır da dilerse..."* buyurmuştur. Ayet, zarar ve hayrın, Allah Teâla'nın kazâ ve kaderi ile meydana geldiğine delâlet etmektedir ki, bu hususa küfür-iman, itâat-isyân, sevinç-âfet, hayır-elemler; lezzetler, rahatlar ve yaralanmalar dahil olur. Böylece Cenâb-ı Hak şunu beyân etmiştir: "O, bir kimseye şer dilemişse, ondan, o şerri, zatından başkasının gidermesi mümkün değildir. Eğer bir kimseye de hayrı hükmetmişse, O'nun lütfunu da hiç kimse geri çeviremez."

Ayetteki Bazı İncelikler

Ayetteki bir başka incelik de şudur: Allah Teâlâ hayır tarafını şu üç bakımdan, şer tarafına tercih etmiştir:

a) Allah Teâlâ, zarar dokundurmadan bahsedince, onu kendisinden başka giderecek kimsenin bulunmayacağını da beyân etmiştir ki, bu, O'nun zararları gidereceğine delâlet eder. Çünkü, olumsuzluktan yapılan istisnâ, isbât ifâde eder. O, hayrı zikrederken de, "ben onu defederim" demeyiş, aksine "Kimse onu geri çeviremez" demiştir ki, bu da hayrın zâtı gereği matlub, şerrin de arızî olarak matlub olduğuna delâlet eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, bir hadis-i kudsîsinde, سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim, gazabımı geçmiştir"* demiştir.

b) Cenâb-ı Hak, hayrın sıfatı hakkında, يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهِ *"O, bunu kullarından dilediğine ulaştırır.."* buyurmuştur ki bu da, hayır ve rahmet tarafının daha üstün ve baskın olduğunu gösterir.

c) Allah Teâlâ, وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ *"O, çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir"* buyurmuştur. Bu da, rahmet tarafının kuvvetli olduğuna delâlet eder. Bu ayetle ilgili sözün neticesi şudur:Cenab-ı Allah yaratma,icad etme, var etme ve eşsiz bir biçimde yaratma hususlarında tek olduğunu, kendisinin dışında mûcid bulunmadığını ve kendisinden başka mabûd olmadığını beyân etmiş, sonra da hayrın bizzât; şerrin de ârızî olarak irade edildiğine dikkat çekmiştir ki, bu konunun muhtevasında derin sırlar bulunmaktadır. İşte, bizim bu ayet hakkında söyleyeceğimiz bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, önceki ayette, putların sıfatı hakkında, *"Onlar ne zarar verebilirler, ne de faydalı olabilirler"* buyurunca, bu ayette de onların, başkasından gelen zararı def etmeye ve başkasından gelen hayra da mani olmaya muktedir olamadıklarını beyân buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ ayetinin manasının, "şayet Allah sana, bir hastalık ve bir fakirlik verirse, onu zatından başka geriye çevirecek kimse yoktur.." şeklinde olduğunu söylemiştir.

وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ *"Eğer sana bir hayır dilerse..."* buyruğuna gelince, bu hususta **Vahidî** şöyle demektedir: "Bu, ifâde "maklûb" olup, mânası ise, "Şayet Cenâb-ı Hak sana hayrı murad ederse (وَإِنْ يُرِدْبِكَ بِخَيْرٍ) şeklindedir. Ancak ne var ki, bunlardan her biri diğerini ilgilendirince, her birinin diğerinin yerine bedel olması câizdir."Ben de derim ki: "Lafızdaki takdim, daha fazla ilgi ve özen gösterildiğine, itinâya delâlet eder: Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ buyurması, maksud olanın, insan olduğuna; diğer hayırların ise, onun için varedildiğine delâlet eder ki, bu incelik ancak, bu terkibden elde edilir."

★ ★
★

Sûrenin Hâtimesi

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ۝

"De ki: "Ey insanlar, size Rabbinizden hak gelmiştir. Artık kim hidâyeti kabul ederse, o ancak kendi yararı için hidâyete ermiş, kim de saparsa o da yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim"

(Yunus, 108).

Bil ki Allah Teâlâ, tevhid, nübüvvet ve ahiretle ilgili delilleri iyice izah edip, bu sûrenin sonunu da yaratmada, yoktan var etmede, tekvîn ve ibdâda zatının tek olduğuna delâlet eden bu açıklamalarla süsleyince, bu sûreyi, çok kıymetli ve yüce olan bu ifâdelerle hitâma erdirmiştir. Bu ayetin tefsiri hususunda şu iki izah yapılabilir:

a) Allah, ezelde kimin hidâyet bulacağına hükmetmişse bu iş, onun için mutlaka

olacaktır; kimin de sapıklığına hükmetmişse işte bu da kaçınılmazdır ve bunu savuşturmanın çaresi yoktur.

b) Bu, Mutezile'ye uygun düşen bir açıklama olup, Kâdî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, şeriatini ikmâl ettiğini, her türlü engeli kaldırarak mazerete mahal bırakmadığını beyân ederek, *"Kim hidâyeti kabul ederse, o ancak kendi yararı için hidâyete ermiş, kim de saparsa o da yalnız kendi zararına sapmış olur. Ben sizin başınızda bir bekçi de değilim"* buyurmuştur. Bu, "sizi en büyük mükâfaata ulaştırmak ve sizi elîm bir azâbdan kurtarmak hususunda, bana, yaptığımdan daha fazlası vacip değildir" demektir." İbn Abbas, bu ayetin kıtâl, savaş ayetiyle mensûh olduğunu söylemiştir.

* *
*

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sonucu da başka bir latîf, hoş bir sonuç ile nihayete erdirmek üzere,

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ ۚ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

"Sana her ne vahyediliyorsa ona tâbi ol. Allah hükmünü verinceye kadar, sabret. O, hâkimlerin en hayırlısıdır"

(Yunus, 109).

buyurmuştur.

Bu, "Allah Teâlâ, peygamberine, vahye ve tenzîle ittibâ etmesini emretmiştir. Binâenaleyh, şayet kendisine, o ittibâdan dolayı bir kötülük ulaşırsa, Allah, o hususta hükmedinceye kadar, ona sabretmesi gerektiğini, zira kendisinin, hükmedenlerin en hayırlısı olduğunu bildirmiştir" anlamındadır.

Araplardan birisi, "sabr" hakkında bir şiir inşad ederek şöyle demiştir:

سَأَصْبِرُ حَتَّى يَعْجِزَ الصَّبْرُ عَنْ صَبْرِي / وَأَصْبِرُ حَتَّى يَحْكُمَ اللّٰهُ فِي أَمْرِي

سَأَصْبِرُ حَتَّى يَعْلَمَ الصَّبْرُ أَنَّنِي / صَبَرْتُ عَلَى شَيْءٍ أَمَرُّ مِنَ الصَّبْرِ

"Sabır, benim sabretmeme dayanamayıncaya kadar sabredeceğim... Ve sabredeceğim, Allah benim durumum hakkında hükmedinceye kadar... Ve sabır, sabırdan daha acı ve zor olan şeye sabrettiğimi bilinceye kadar sabredeceğim..."

Allah, ne murad ettiğini ve kitâbının sırlarını en iyi bilendir. Böylece, bu sûrenin

tefsîri, Allah'ın inâyeti ve hüsn-i tevfiki ile tamamlandı. Bu kitabı derleyen (câmi) şöyle demektedir: "Ben bu sûrenin tefsirini, Allah'ın asamm (yani savaş çağrılarına karşı sağır, içinde savaş olmayan, barış ve sulh) ayı olan Receb ayının bir Cumartesi günü, (Hicrî) 601 yılında bitirdim. Ben, Allah ruhuna ve bedenine mağfiret ve rahmet yağmurlarını yağdırsın, salih bir kimse olan babam Muhammed efendinin ölümü sebebiyle çok hüzünlü idim; canım da çok sıkılmıştı. Ben, bu kitabı okuyan ve kendisinden istifâde eden bütün müslümanlardan, hem o miskîne (babama), hem de bu miskine (bana) duâ, rahmet ve mağfiret taleplerini tahsis etmelerini istiyorum. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a; salât ü selâm da, mahlûkatın en hayırlısı olan Hz. Muhammed'e, O'nun âline ve bütün ashâbına olsun!.

* *
*

HÛD SÛRESİ

•

Bu sûre, 113 ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرۚ كِتَٰبٌ أُحْكِمَتْ ءَايَٰتُهُۥ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ۝١

"Elif, Lâm, Râ. Bu öyle bir kitaptır ki, ayetleri muhkem kılınmış, sonra da apaçık bildirilmiş, her işi hikmetle yapan, her şeyden kemâliyle haberdâr olan Allah tarafından indirilmiştir"

(Hûd, 1).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İ'rab Meselesi

Bil ki الٓرۚ **"Elif-Lâm-Râ"** kısmı bu sûrenin ismi olub mübtedâ kitâb kelimesi onun haberi, أُحْكِمَتْ ءَايَٰتُهُۥ ثُمَّ فُصِّلَتْ ifâdeleri de kitab kelimesinin sıfatıdır. **Zeccâc**, الٓرۚ ifâdesinin mübtedâ; كِتَٰبٌ أُحْكِمَتْ..ifâdelerinin de bunun haberi olduğunun söylenemeyeceğini; zira الٓرۚ ifâdesinin, sadece bu sıfatla mevsûf olamayacağını ileri sürmüştür ki, bu itiraz yerinde değildir. Zira, haberinin ona hasredilmesi, bir şeyin mübtedâ olmasının şartı değildir. Ben, böyle bir sorunun **Zeccâc**'ın hatırına nereden geldiğini bilemiyorum. Sonra **Zeccâc**, takdîri الٓرۚ هَٰذَا كِتَٰبٌ أُحْكِمَتْ ءَايَٰتُهُۥ şeklinde olan bir başka görüşü tercih etmiştir ki, bana göre tercih ettiği bu görüş de şu iki sebepten dolayı zayıftır:

1) Bu takdire göre, الٓرۚ ifadesi, kendisinde herhangi bir fayda bulunmayan hoş bir söz olarak bulunmuş olur.

2) Sen, هَٰذَا كِتَٰبٌ "Bu, bir kitabtır" dediğinde, senin **hâzâ** sözün, daha önce zikredilenlerin en yakınına bir işâret olmuş olur ki bu da, الٓرۚ sözüdür. Bu durumda

الٓر "ayetleri muhkem kılınmış bir kitab olmakla" kendisinden haber verilmiş olan bir kelime olmuş olur. Bu görüşe göre **Zeccâc**, birinci görüşte razı olmamış olduğu görüşü benimsemiş olur. Böylece, doğru olanın, bizim söylediğimiz şey olduğu ortaya çıkar.

İKİNCİ MESELE
Kurân'ın Muhkem Vasfı

Cenâb-ı Hakk'ın أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ *"Ayetleri muhkem kılınmıştır"* buyruğu ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ifâdesinin manası, "ayetleri, çok sağlam, muhkem, tıpkı muhkem ve sağlam bir binâ gibi kendisinde hiçbir noksanlık bulunmayan ve herhangi bir bozukluk da mevcut olmayan bir tarzda tertîb edilmiştir..." şeklindedir.

b) **"İhkâm"**, bir şeyin bozulmasına mâni olmak, önüne geçmek demektir. O halde bu ifâdenin manası, "Şeriatler ve kitaplar onun bu ayetleriyle neshedildiği halde, bu ayetler herhangi bir kitapla neshedilmemiştir" şeklindedir.

Bil ki, bu açıklamaya göre, Kur'ân'ın tamamı muhkem değildir. Çünkü Kur'ân'da, mensûh olan ayetler de bulunmaktadır. Ancak ne var ki, onun genel vasfı böyle olunca, geneli hakkında söz konusu olan hükmü, tamamı hakkında varmış gibi kabul edilerek, bu vasıf ona verilmiştir.

c) **Keşşaf sâhibi** şöyle demiştir: أُحْكِمَتْ kelimesinin, bir şey hakîm ve muhkem olduğu zaman söylenilen, kâfın zammesiyle حَكُمَ – يَحْكُمُ fiilinden if'âl (اِحْكَامٌ) babına nakledilmiş olması caizdir. Buna göre bu ifâdenin manası, "O, ayetleri hakîm ve muhkem kılınmış olan bir kitapdır" şeklinde olur. Bu Cenab-ı Hakk'ın, الٓر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ (Yunus, 1) ayetinde oldğu gibidir."

d) Kur'ân'ın ayetleri, şu pekçok yönden muhkemdir:

1) Bu kitâbın mânaları (konuları) tevhîd, adâlet, nübüvvet ve meâddır. Bunlar, neshi kabul etmeyip, son derece muhkemdirler.

2) Kur'ân'daki ayetler arasında tenakuz bulunmaz. Tenakuz, muhkem olmanın zıddıdır. Onun ayetleri, tenakuzdan uzak olunca, o zaman muhkem olmak tahakkuk etmiştir.

3) Bu ayetlerin lafızları, fesâhat ve belâğat hususunda, muaraza kabûl etmeyecek bir noktaya ulaşmıştır ki, bu da kuvvet ve sağlamlık ihsâs eder.

4) Dinî ilimler ya nazarî ya da amelîdir. Nazarî olanlar, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü tanımaktır. O halde bu kitap, bu ilimlerin en kıymetlisini ve en güzelini ihtivâ etmektedir.

Amelî olanına gelince, bu da, ya zahirî amelleri tezyin etmekten ibârettir ki, bu fıkıh ilminin konusudur. Yahut da, bâtınî halleri tezyin etmekten ibarettir ki, bu da, ruhu tasfiye etme ve gönlü arılaştırma, nefsi terbiye etme ilmidir. Biz, bu âlemde, bütün bu konular hususunda, işte bu kitaba, Kur'ân'a denk olan bir kitab göremiyoruz.

Böylece bu kitâbın, rûhanî gayelerin en kıymetlisini ve ilâhi konuların en yücesini kapsadığı, binâenaleyh onun, nakzolunma ve yokolmaya kâbil olmayan bir kitâp olduğu kesinlik kazanmış olur. "**Muhkem**" kelimesinin tefsiri hususundaki sözün tamamını, Cenâb-ı Hakk'ın, هُوَ الَّذِيٓ أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ ayetini (Ali İmrân, 7) tefsirinde zikretmiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Fussilet kelimesi hakkında şu izahlar yapılabilir:

a) Bu kitâp, delillerin, rûhanî faydaların iyice açıklanmış olması gibi, apaçık beyân edilip bildirilmiştir. Bu delîller de tevhîd, nübüvvet, ahkâm, nasihatlar ve kıssaların delilleridir.

b) Bu kitâp, sûre sûre, ayet ayet bölünüp fasıllara ayrılmıştır.

c) Bu kitap, toptan değil de parça parça, fasıl fasıl indirilmiştir. Bu şıkdaki anlama göre bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ (A'râf, 133) ayetidir.

Bu, "Bu mucize ve ayetler, birbiri ardınca parça parça gelmişlerdir" demektir.

d) Kulların muhtaç oldukları şeyler fasledilmiş, yani izah edilmiş ve özetlenmiştir.

e) Onun ayetleri, helâl -haram, meseller, terğib- terhîb, öğütler, emirler ve yasaklar olarak, bölünüp fasıllara ayrılmıştır. Böylece, herbirinin faydası tastamam olsun ve herbirinin konularına en mükemmel bir biçimde vakıf olunsun diye, bunlardan her birinin kendi başına müstakil, diğerine karışmamış olan bir faslı, bölümü bulunmaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE
"Sümme" Edatı Hakkında

Ayetteki ثُمَّ فُصِّلَتْ ifadesinin başındaki **sümme** edâtı, zaman bakımından sonralığı ifâde etmeyip, durum bakımından sonralığı ifâde eder. Bu, senin tıpkı, "O ev güzel bir biçimde muhkem, sonra da en güzel bir biçimde mufassal kılınmış, tafsil edilmiştir" demen gibidir. Bu, senin yine, "Falanca, nesebi ve sülâlesi leîm (düşük), sonra da fiili kerim (değerli) olandır" demen gibidir.

BEŞİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi: "Bu ifâde, "Ben onları muhkem kıldım, sonra da onları tafsilatlandırdım" manasında, أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ şeklinde de okunmuştur" der. **İkrime** ve **Dehhâk**'dan, ثُمَّ فُصِّلَتْ ifâdesinin manasının, "Hak ile batılın arası ayrıldı" şeklinde olduğu rivayet edilmiştir.

ALTINCI MESELE

Cübbâî, Kur'ân'ın muhdes ve mahluk olduğuna, şu üç bakımdan bu ayetle istidlâl etmek istemiştir:

a) Muhkem, fâilinin çok sağlam yaptığı şeye denir. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı yaratmış olmasaydı, onun için böyle denilmesi doğru olmazdı. Çünkü muhkem yapmak, ancak fiiller için söz konusudur. Kur'ân için, "O muhkem olmayan bir varlık idi de, Allah onu sonradan muhkem

kılmıştır" da denilemez. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın muhkem kıldığı kısmın, muhdes olmasını gerektirir ki, hiç kimse Kur'ân'ın bir kısmının kadîm, bir kısmının muhdes olduğunu söylememiştir.

b) Ayetteki ثُمَّ فُصِّلَتْ ifâdesi, o Kur'ân'da bir ayrılış ve bölünmenin (kısım ve bölümlere ayrılışın) bulunduğuna delalet eder. Yine bu, o ayrılış ve bölünüşün, ancak bir yapanın ve failin yapması ve bir mükevvinin tekvini ile olduğuna delâlet eder. Bu da, (bizim söylediğimiz) neticeye delâlet eder.

c) Ayetteki, *"(Her işi) hikmetle yapan, (her şeyden) kemâliyle haberdâr olan (Allah)'ın ledünnünden"* ifâdesi, "Allah'ın katından, indinden..." demektir. Halbuki kadîm olan şeyin, bir başka kadîmin indinden olduğu söylenemez. Çünkü eğer her ikisi de kadîm olmuş olsalardı, onlardan birinin öbüründen meydana geldiğini söylemek, bunun tersini söylemekten daha evlâ olmazdı.

(Ehl-i sünnet) alimlerimiz bu özelliklerin, o harf ve seslerle ilgili olduğunu söyleyerek bu iddiaya cevap vermişlerdir. Harflerin ve seslerin muhdes ve mahlûk olduğunu biz de kabul ediyoruz. Kur'ân hakkında, kadîm olduğunu iddiâ ettiğimiz şey, bu harf ve seslerin dışında, başka birşeydir.

YEDİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Ayetteki مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ifadesi şu manalara gelebilir:

a) Biz, ayetteki "**kitap**" lafzının haber, **uhkimet** sözünün, bu haberin sıfatı ve مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ifadesinin de, haberin ikinci sıfatı olduğunu söyledik. Buna göre bu kelamın takdiri: الٓرٰ كِتَابٌ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "**Elif-lâm-râ.** Hakîm ve Habîr'in katından bir kitapdır " şeklinde olur.

b) Bu ifâde, ikinci haber de olabilir. Buna göre takdiri, الٓرٰ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "Elif-lâm-râ. Hakîm ve Habir'in katındandır" şeklinde olur.

c) Bu ayetteki أُحْكِمَتْ ve فُصِّلَتْ fiillerinin sıfatı da olabilir. Buna göre, أُحْكِمَتْ وَفُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ "Hakim ve Habir'in katından olarak, muhkem kılınmış ve apaçık bildirilmiş (bir kitap)" şeklinde olur. Böyle olması halinde, ayetin başı ile sonu arasına çok ince bir nükte girmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Ayetleri, Hakîm'in katından muhkem kılınan ve işlerin nasıllığını bilip haberdar olanın katından tafsil edilen bir kitab..." demiştir.

★ ★
★

أَلَّا تَعْبُدُوٓا إِلَّا ٱللَّهَ ۚ إِنَّنِى لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾ وَأَنِ ٱسْتَغْفِرُوا۟ رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوٓا۟ إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُم مَّتَٰعًا حَسَنًا
إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِى فَضْلٍ فَضْلَهُۥ ۖ وَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنِّىٓ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ ﴿٣﴾ إِلَى ٱللَّهِ
مَرْجِعُكُمْ ۖ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾

"Tâ ki Allah'dan başkasına ibadet etmeyin. Şüphesiz ben size O'nun tarafından bir uyarıcı ve müjdeciyim ve tâ ki Rabbinizden mağfiret isteyin, sonra O'na tevbe edin ki sizi belirlenmiş bir müddete kadar güzel nimetleriyle fâidelendirsin, her fazilet sahibine kendi fazlını versin. Eğer yüz çevirirseniz ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azâbından korkarım. Dönüşünüz ancak Allah'adır. O herşeye hakkıyla kâdirdir"

(Hûd, 2-4).

Bil ki bu ayetlerle ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki ayetteki أَلَّا تَعْبُدُوٓا إِلَّا ٱللَّهَ ifâdesi ile ilgili birkaç izah vardır:

1) Bu, mef'ûl-ü lehtir ve takdiri, كِتَابٌ أُحْكِمَتْ... لِأَجْلِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا ٱللَّهَ "Bu, Allah'tan başka hiç kimseye ibâdet etmemeniz için, ayetleri muhkem kılınmış ve sonra apaçik bildirilmiş bir kitabtır" şeklindedir. Ben derim ki: Bu izah, yüce kitabın maksadının ancak bahsedilen bu şey, yani sâdece ve sadece Allah'a ibâdet olduğuna delâlet eder. Dolayısıyla, ömrünü başka gayelere sarfeden herkes, pişman olur ve zarar eder.

2) Bu kelamın başındaki "en" "en-i müfessire"dir. Çünkü "ayetlerin tafsil edilmesi" ifâdesinde, "ayetlerin söylenmesi" (yani قَالَ fiili) manası vardır. Binâenaleyh أَلَّا daki أَنْ edatını bu manaya hamletmek daha münasiptir. Çünkü ayetteki وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا cümlesi o cümle üzerine atfedilmiştir. Binâenaleyh emrin nehiy üzerine atfedilebilmesi için, bunun manasının "Allah'tan başkasına ibadet etmeyiniz" şeklinde olması gerekir. Çünkü onun, لِئَلَّا تَعْبُدُوا "ibadet etmeyesiniz diye" şeklinde kalması, emir sîğâsında olan, "istiğfâr ediniz" kısmının onun üzerine atfedilmesine mânîdir.

3) Ayetin takdiri şu şekilde de olabilir: "Elif-lâm-ra. Bu, insanlara, Allah'dan başkasına ibâdet etmemelerini emretmen ve onlara "Ben, Allah katından size gelen bir nezir (uyarıcı) ve bir beşir (müjdeleyici peygamberim)" demen için, hakîm ve habîr (Allah) katından gönderilmiş, ayetleri muhkem kılınıp açıklanmış bir kitaptır."

Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE
İbadetin Mahiyeti

Bil ki bu ayet, birkaç bakımdan mükellefiyet ihtiva etmektedir:

a) Allah Teâlâ, insanların kendisinden başkasına ibadet etmemelerini emretmiştir. Biz, menfî cümledeki istisnanın müsbeti ifâde ettiğini söylediğimizde, bu ifâdenin manası, Allah'dan başkasına ibadeti yasaklayıp sadece Allah'a ibadeti emretme olur ki doğrusu da budur. Çünkü Allah'ın dışındaki bütün varlıkların muhdes, mahluk ve terbiye edilmiş (geliştirilmiş) olduklarını, Allah'ın tekvini ve varetmesiyle var olduklarını daha önce beyân etmiştik. İbadet, huzû ve huşûyu ortaya koyup, alabildiğine tevazu ve tezellül içinde olmak demektir. Bu da, ancak kâinatı idare eden, merhametli ve lutufkâr bir yaratıcı için yapılırsa uygun olur. Binâenaleyh Allah'dan başkasına ibâdet etmenin ve Allah'a ibadetten yüz çevirmenin kötü bir şey olduğu aşikârdır. Bil ki Allah'a ibadet etmek, ibâdetten önce, Allah'ı bilip tanıma şartına bağlıdır. Çünkü mâbudunu tanımayan, O'na yaptığı ibadetten istifade edemez. Bundan dolayı, Allah'a ibâdet etmeyi emretmek, aynı zamanda herşeyden önce O'nun marifetini elde etmeyi (O'nu bilip, tanımayı) emretmektir. Bunun bir benzeri de, Bakara Sûresinin başlarındaki, *"Ey insanlar Rabbinize ibadet ediniz..."* (Bakara, 21) ayetidir. Cenâb-ı Hak, bu buyruğunun peşinden, yaratıcının varlığına delâlet eden şu delilleri getirmiştir: *"Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize (...)"* (Bakara, 21). Bu, çok güzel ve yerindedir. Çünkü ibadeti emretmek, aynı zamanda marifetullah'ı elde etmeyi emretmektir. Dolayısıyla pek yerinde olarak Cenâb-ı Hak, marifetullah'ı elde etmeye delâlet eden ifâdesini de getirmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah إِنَّنِي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ *"Şüphesiz ben size, O'nun tarafından bir uyarıcı ve müjdeciyim"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Hz. Peygamber Nezir ve Beşirdir

Birinci bahis: Minhu kelimesindeki zamir, daha önce geçmiş olan "Hakîm ve habîr" lafızlarına râcîdir. Dolayısıyla mana, "Ben sizin için, o hakîm ve habir (Allah) tarafından gönderilmiş bir nezir ve bir beşirim" şeklindedir.

İkinci bahis: Ayetteki *"Allah'dan başkasına ibadet etmeyin"* emri, hem Allah'tan başkasına ibadeti yasaklamayı, hem de Allah'a ibadeti teşvikî ihtiva eden bir sözdür. O halde, **Hz. Peygamber** (s.a.s), birinciye göre, ibadeti yapmayanlara çok şiddetli bir azabın geleceğini bildiren ve ikâz eden bir nezir, ikinci hususa göre de, o ibadeti yerine getirenlere, büyük bir mükâfaatın verileceğini müjdeleyen bir beşir olmuş olur.

Bil ki **Hz. Peygamber** (s.a.s), şu iki şeyden, yani uygun olmayan ve gereksiz şeyleri yapma hususunda uyarma ve uygun-gerekli şeyleri yapma hususunda, müjdelemek için gönderilmiştir.

Tevbe ve İstiğfar Hakkında

Bu ayetlerde bahsedilen hususlardan ikincisi, *"Rabbinizden mağfiret isteyin"*

cümlesi ile; üçüncüsü "*sonra O'na tevbe edin*" cümlesi ile anlatılan şeydir. Alimler bu iki konunun arasındaki farkı izah hususunda, şu değişik izahları yapmışlardır:

Birinci izah: Ayetteki, وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا kelimesi "Rabbinizden, günahlarınızı bağışlamasını isteyiniz" manasındadır. Cenâb-ı Hak, daha sonra, bağışlanmanın tevbe vasıtası ile isteneceğini beyân ederek, "*sonra O'na tevbe edin*" buyurmuştur. Çünkü tevbeye götüren ve ona teşvik eden, "mağfiret istemek" demek olan istiğfârdır. Bu da, Allah'dan mağfiret taleb etmenin yolunun, ancak tevbe etmekten geçtiğine delalet eder. Durum da gerçekten böyledir. Çünkü günahkâr, hak yoldan yüz çevirmiş demektir. Hak yoldan yüz çevirmeye devam eden kimsenin, bundan dönmediği (tevbe etmediği) müddetçe, bizzat maksûd olana yönelmesi mümkün değildir. O halde bizzat maksûd olan, matlûba yönelmektir. Fakat bu da, ancak matlûba zıd şeylerden yüz çevirmeyle mümkün olur. Binâenaleyh istiğfarın bizzat matlûb olmasından ve tevbenin de istiğfarın tamamlayıcısı olmasından dolayı, matlûb oldukları ortaya çıkar. Varlık bakımından sonra olan, istenme hususunda önce olabilir. İşte bundan dolayı istiğfar tevbeden önce zikredilmiştir.

İkinci izah: Bu, "Geçmiş günahlarınızdan mağfiret taleb edin ve gelecek günahlarınız hususunda da Allah'a tevbe edin, yani yönelin" demektir.

Üçüncü izah: Bu, "şirkten ve günahlardan istiğfar edin, spnra da batıl işlerden Allah'a dönün" demektir.

Dördüncü izah: İstiğfâr, Allah'dan, uygun olmayan şeyi gidermesini istemek; tevbe de, insanın uygun olmayan şeyleri gidermeye sa'y-ü gayret etmesidir. Binâenaleyh kişinin, ancak Mevlâsından istemesine delâlet etsin diye, önce istiğfâr zikredilmiştir. Çünkü insanı ona muktedir kılan, Allah'dır. İstiğfar'dan sonra tevbe zikredilmiştir. Çünkü tevbe, insanın yaptığı ve sayesinde kötülükleri giderebildiği bir ameldir. Allah'ın fazlından medet ummak, kişinin kendi gayretinden medet ummasından önce gelir.

Bil ki Allah Teâlâ o üç hususu zikredince, bundan sonra o hususlara dayanan faydalı ve matlûb olan neticeleri bildirmiştir. Matlûb olan şeylerin iki kısma hasredildiği malumdur. Çünkü onların tahakkuku ya dünyada olur, yahut âhirette. Dünyevî menfaatlar, ayette يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعاً حَسَناً إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى *"Sizi belirlenmiş bir müddete kadar güzel nimetleriyle fâidelendirsin"* cümlesi ile anlatılmıştır. İşte bu, ibâdete yönelenin, onunla meşgul olanın, dünyada durumunun düzgün ve gönlünün huzur içinde kalacağına delâlet eder. Bu ifâde ile ilgili birkaç soru vardır:

Allah'ı Sevme ile Dünya Sevgisi Arasındaki Denge

Birinci Soru: Hz. Peygamber (s.a.s), hem *"Dünya mü'minlerin hapishanesi, kâfirin ise cennetidir "* [84], hem de *"Belâ (en çok) Peygamberlere, sonra vellilere, sonra buna yakın olanlara, sonra (derece itibari ile) daha aşağıda olanlara gelir"*[85] buyurmamış mıdır? Cenâb-ı Allah da *"Eğer bütün insanlar bir tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı, Rahmân'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstüne çıkacakları merdivenleri hep gümüşten yapardı"* (Zuhruf, 33) buyurmuştur. Bu nasslar, dünyada taatla meşgul olanın nasibinin, bela ve sıkıntı olduğuna delâlet etmektedir. Halbuki (tefsir edilen) ayetin muktezası ise, taatla meşgul olanın dünyadaki nasibinin rahatlık olacağını göstermektedir. O halde bunlar nasıl bağdaştırılabilir?

Buna birkaç yönden **cevap** verilebilir:

a) Bundan maksat, "Allah Teâlâ'nın kâfir beldelerin ahâlisinin kökünü kazıdığı gibi, mü'minlere kökten imha eden azap vermez" manasıdır.

b) Allah Teâlâ, onlar nerede olurlarsa olsunlar, rızıklarını onlara ulaştırır. Buna Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ehline (ve ümmetine) namazı emret. Kendin de ona sebatla devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz, seni biz rızıklandırırız"* (Tâhâ, 132) ayeti ile işaret edilmektedir.

c) Bana göre en güçlü izah şöyle denilmesidir: Allah'a ibadetle ve O'nu sevmekle meşgul olan, değişmesi, son bulması ve yok olması mümkün olmayan bir şeyi sevmekle meşgul demektir. Binâenaleyh kim bu hususta daha fazla derinleşir ve buna daha çok kendini verirse, onun mahlûkâttan kesilmesi o nisbette tam ve mükemmel olur. Bu babdaki mükemmellik ne kadar çok olursa, sevinç ve sürûr da o nisbette tam olur. Zira o, matlûbunun değişmeyeceği ve mahbûbunun sonlu olmayacağı hususunda emindir.

Fakat Allah'dan başkasını sevmekle meşgul olan kimse, devamlı olarak mahbûbunu elden kaçıracağı ve onun son bulacağı korkusunun verdiği acı içinde olur. Dolayısıyla da huzursuzluk içinde yaşar, kalbi ızdırabla dolu olur. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, kendisine hizmet ve ibadetle meşgul olanları anlatırken, *"Hiç şüphesiz onu dünyada çok güzel bir hayat ile yaşatırız"* (Nahl, 97) buyurmuştur.

Ecel Konusu

İkinci soru: Ayetteki, *"Belirlenmiş bir müddete kadar..."* kaydı, kulun iki eceli olduğuna ve ecelin öne alınabileceğine veya sonraya bırakılabileceğine delalet eder mi?

---

84) **Keşfu'l-Hafa** 1/410.

85) Benzeri bir hadis: **Tirmizi**, Zühd, 56 (4/602); **Buhârî**, Merdâ, 3 7/3).

Cevap: Hayır, delâlet etmez. Çünkü ayet, "Allah Teâlâ, "Bu kul, şayet ibadet ederse, eceli falanca vakte kadar; yok eğer ibâdet etmezse eceli başka bir vakte kadardır" diye hükmetmemiştir. Fakat Allah, onun ibadetle meşgul olup olmaması halinde, ecelinin, o belirli vakitte olacağını bilmektedir. Böylece her insanın sadece tek bir eceli olduğu sâbit olmuş olur.

Üçüncü soru: Niçin dünya menfaatlarına, "metâ" adı verilmiştir?

Cevap: Onların adiliğine ve ahiret yanında azlığına dikkat çekmek için. Ayrıca Cenâb-ı Hak, *"Belirlenmiş bir müddete kadar"* ifadesi ile de, dünya menfaatlerinin sonlu olduklarına dikkat çekmiştir. Böylece bu ayet, dünyâ menfaatlerinin değersiz, âdî ve sonlu olduklarına delâlet etmiş olur.

İlâhi Lütuflar

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunun izahının ardından وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ *"ve her fazilet sahibine kendi fazlını versin"* buyurmuştur ki, bununla uhrevî mutluluklar kasdedilmiştir. Bu ifâdede bazı incelikler vardır:

Birinci İncelik: Ayetteki bu ifâde, "Her fazîletliye, Hak Teâlâ, fazlının gereğini ve neticesini verir" manasınadır. Durum böyledir, çünkü insan, Allah'tan başkasıyla meşgul olmaktan alabildiğince uzak olup, marifetullah'ı elde etme arzusu da çok ileri derecede olduğunda, kalbi melekûtun nakşının kaşı ve sayesinde lâhutî kutsiyyetin tecelli ettiği bir ayna olmuş olur. Fakat zulmânî (karanlık) bedenî alaka ve ilgiler, o ruhânî nurları bulandırır. Binâenaleyh bu alâkalar silinip yok olduğunda, o nurlar ışıldar, ışıklar alabildiğine parlar ve mutluluk sebebleri birbirini kovalar. İşte Hak Teâlâ'nın, *"Her fazîlet sahibine, kendi fazlını versin"* buyruğundan maksad budur.

İkinci İncelik: Bu, âhiretteki mutluluk derecelerinin farklı farklı olduğuna bir dikkat çekmedir. Çünkü o dereceler, dünyada gerçekleşen derecelere göre belirlenmiştir. Binâenaleyh Hak'tan başka herşeyden yüz çevirip, sadece Hakk'a kulluğa yönelmek, nihâyetsiz derecelerde olunca, ahiret mutluluğunun dereceleri de sınırsızdır. İşte bu sebebten ötürü, *"Allah her fazilet sahibine, kendi fazlını versin"* buyurulmuştur.

Üçüncü İncelik: Allah, dünya menfaatları hususunda, *"Sizi, güzel nimetleriyle faidelendirsin"*; ahiret saadeti hususunda da, *"Her fazilet sahibine, kendi fazlını versin"* buyurmuştur. Bu, dünyanın ve âhiretin bütün hayırlarının ancak Allah Teâlâ'dan olduğuna, O'nun yaratması,var etmesi,vermesi ve cömertliği ile olduğuna delâlet eder. Rahmetli babam hoca efendi şöyle derdi: "Eğer sebebler olmasaydı, hiçbir kimse şüpheye düşmezdi. Çünkü insanların çoğunun aklı kıttır. Onların akıllarının, bu fânî vasıta ve sebeblerle meşgul olması, akıllarını, herşeyin Allah'dan olduğunu müşâhede etmekten alıkor, kör eder. Fakat ilâhî bilgilere dalanlar, hakikat nurlarının denizlerinde yüzenler Allah'ın dışındaki herşeyin, zatı gereği mümkin ve Allah'ın yaratmasıyla ancak var olabilen varlıklar olduğunu anlarlar. Böylece onların

bakışları mâsivallah (Allah'ın dışındaki herşey)den kesilir ve onlar zarar verenin, faydalı olanın, verenin, vermeyenin hep Allah olduğunu anlarlar."

Allah Teâlâ bütün bu halleri beyan buyurunca, وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ *"Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım" (del)"* buyurmuştur. Durum böyledir, zira Allah'tan başkasına ibadetle meşgul olan, dünyada âdeta kör olur. Binâenaleyh dünyada kör olan, ahirette de kör olur, yolca da daha şaşkındır. Bunu ortaya koyan şudur: Kim, dünyayı, onun leziz ve güzel şeylerini elde etmeye yönelirse, dünyaya olan sevgisi artar, tabiatı dünyaya meyleder ve dünyaya olan arzusu büyür. Binaenaleyh böylesi kimse öldüğünde, yanında o şiddetli sevgisi ve meyli kalır da, esas mahbûbuna ulaşamaz. Bu durumda da belası artar, şakiliği tam olur. O günün azabı hususunda, işte bizce bilinebilen bu kadarcığıdır. Fakat o hallerin teferruatını dünya hayatında olduğumuz sürece bilemeyiz.

Daha sonra da Allah Teâlâ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Dönüşünüz ancak Allah'adır. O herşeye hakkıyla kâdirdir"* buyruğu ile de mutlaka Allah'a dönülüp varılacağını beyân etmiştir.

Bil ki Allah Teâlâ'nın bu hitabında şöyle bir incelik vardır: Bu söz, hasr (sadece) manası ifâde eder. Yani, "Dönüşünüz başkasına değil, sadece Allah'a olacaktır" demektir. Binâenaleyh bu ayet, orada Allah'dan başka bir yöneticinin ve tasarruf edenin olmadığına delâlet eder. Durum, bu dünya hayatında da aynıdır. Fakat bazı insanlar, sebeblerle meşgul olunca, müsebbib'ül-esbâb (sebeblerin müsebbibi, yaratıcısı) olan Allah'a ulaşmaktan âciz olmuşlar ve bu dünya hayâtında herşeye güçlerinin yeteceğini sanmışlardır. Fakat ahiret yurdunda, bu yanlışlık da ortadan kalkacaktır. İşte bundan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Dönüşünüz ancak Allah'adır"* hitabı ile bu hasrı beyan etmiştir.

Allah Teâlâ daha sonra وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"O, herşeye hakkıyla kâdirdir"* buyurur. Ben derim ki: Bu ifâde, bir bakıma büyük bir tehdid, bir bakıma da büyük bir müjdedir. Büyük bir tehdid oluşu şundandır: Ayetteki *"O, herşeye hakkıyla kâdirdir"* buyruğu da, kendisinin herşeye kâdir oluğuna, O'nun hüküm ve takdirini geriye çevirecek, meşietine mânî olacak bir güç, kuvvet bulunmadığına delalet eder. Pekçok ayıplarla ve büyük günahlarla, böylesi bir hâkimin huzuruna dönüp varmak gerçekten zordur.

Bu ayetin büyük bir müjde oluşu da şöyledir: Çünkü bu, o hâkimin, çok büyük bir kudret ve ululuk sahibi, kulun da son derece zayıf ve aciz olduğuna delâlet eder. Güçlü, kudretli ve kuvvetli hükümdar, helâkle yüzyüze âciz birisini gördüğünde, onu helâkten kurtarır. مَلَكْتَ فَأَسْجِحْ "(Güce) sahib oldun, binâenaleyh iyi davran, güzel muamelede bulun" darb-ı meseli de bu manada söylenmiştir.

Bu kitabın musannifi der ki: Ömrümü ilim hizmetinde ve kitap okumada tükettim.

Hiçbir şeyde ümidim yok. Son derece zelil ve kusurluyum. Fakat kerim kimse, kâdir olduğunda bağışlar. Ya Ekreme'l-Ekremîn, Ya Erhame'r-Râhimîn. Ey ayıpluların ayıplarını örten, çaresizlerin duasına icâbet eden! Senden rahmet kovalarını evladım ve ciğerparelerimin üzerine akıtıp bizi fazlınla, affınla, cömertliğinle, kereminle kurtarmanı niyaz ederim.

* *
*

أَلَآ إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا۟ مِنْهُ ۚ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ۚ إِنَّهُۥ عَلِيمٌۢ بِذَاتِ ٱلصُّدُورِ ۝

"Haberiniz olsun ki ondan (o peygamberden düşmanlıklarını) gizlemeleri için göğüslerini dürüp bükerler. Elbiseleriyle örtündükleri zaman da (hallerine) dikkat et. (Halbuki) Allah, onların gizleyeceklerini de, açığa vuracaklarını da biliyor. Çünkü O, kalblerdekini bilir"

(Hûd, 5).

Daha Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allah Teâlâ önceki ayette, *"Eğer bana ibadet ve taattan yüz çevirirseniz, başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım"* buyurup, bunun peşine, gizlice yüz çevirmenin de, açıkça yüz çevirme gibi olduğunu beyan buyurunca, *"Haberiniz olsun ki onlar, yani o kâfirler, ondan, yani Hz. Peygamberden ve kavminden, hallerini gizlemek için göğüslerini dürüp bükerler (içlerinde ne olduğunu gizlemeye çalışırlar)..."* buyurmuştur.

Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin şu iki halini nakletmiştir:

a) "Onlar, göğüslerini dürüp bükerler." Arapçada birşeyi dürüp büktüğünde (sarıp sarmaladığında) ثَنَيْتُ الشَّيْءَ dersin. Ayetteki bu ifade ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

Münafıklar Allah'tan Hiçbir Şey Saklayamazlar

Birinci izah: Rivayet olunduğuna göre bir grup müşrik "Biz, kapılarımızı kapayıp, perdelerimizi örtüp, elbiselerimize bürünüp, **Muhammed**'e karşı düşmanlığı göğüslerimizin içine dürüp büktüğümüzde, o bizi daha nasıl bilip tanıyacaktır?" demişlerdi. Bu izaha göre, ayetteki يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ *"Göğüslerini dürüp*

bükerler" ifadesi, münafıklıktan bir kinaye olmuş olur. Buna göre sanki "onlar, Allah'tan saklayıp gizlemek için, açığa vurdukları şeyin (yani inancın, sözün, tavrın) zıddını kalblerinde saklarlar" denilmek istenmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Elbiseleriyle örtündükleri zaman da (hallerine) dikkat et"* ifadesiyle de, onların elbiseleriyle örtündüklerinde, Hz. Peygamber'den saklayıp gizledikleri şeye dikkat çekmiştir.

İkinci İzah: Yine rivayet edildiğine göre bir kısım kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s) kendilerine uğradığında, göğsünü büker, sırtını döner ve elbiselerine bürünürlerdi. Buna göre ayetteki ifâdenin takdiri şöyle olur: "Onlar, Resûlullah'ın sözünü, okuduğu Kur'ân'ı duymamak ve aralarında arzu ettikleri gibi O'nu tenkid etmek için, O'ndan hallerini saklamak gayesiyle, Hz. Peygamber'den yüz çeviriyorlardı."

Ayetteki **elâ** edatı dikkat çekmek içindir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak ilk önce, Hz. Peygamber'den hallerini saklamak için, ondan yüz çevirdiklerine dikkat çekmiş, sonra da onların bu gizlemeyi istedikleri vakte, yani elbiselerine büründükleri zamana dikkat çekmek için, **elâ** lafzını tekrar etmiştir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Dikkat et ki onlar, Allah'tan saklamak için, O'ndan yüz çeviriyorlar. Dikkat et ki onlar, elbiselerine büründüklerinde birşeyler saklıyorlar." Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların bu saklayıp gizlemelerinde bir fayda olmadığını, *"Allah onların gizleyeceklerini de, açığa vuracaklarını da biliyor"* ifâdesiyle belirtmiştir.

* *
*

وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي ٱلْأَرْضِ إِلَّا عَلَى ٱللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا ۚ كُلٌّ فِي كِتَٰبٍ مُّبِينٍ ۝٦

"Yerde yürüyen hiçbir canlı hariç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üstünedir. Onların duracak yerlerini de, emânet edilen yerlerini de O bilir. (Bunların) hepsi (ve bütün halleri) o apaçık kitâptadır"

(Hûd, 6).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette, kendisinin, onların gizleyeceklerini de, açığa vuracaklarını da bilen olduğunu belirtince, bunun peşinden yine kendisinin bütün malumatı bildiğine delâlet eden ifâdeyi zikretmiştir. Binâenaleyh, her canlının, rızkının kendisine ancak Allah'dan gelmiş olduğu sabittir. Bu sebeple, şayet Cenâb-ı Hak bütün malumatı bilmeseydi, bu iş gerçekleşmezdi. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Dabbe: Yeryüzündeki Canlıların Rızkları

Zeccâc şöyle demektedir: **Dâbbe** kelimesi, her canlıya verilen bir addır. Zira "**dâbbe**" kelimesi, debîb (kımıldama, debelenme) kelimesinden alınmış bir isimdir. Bu lafza, müenneslik tâ'sı getirilerek, erkek-dişi olsun, rûh sahibi her canlı hakkında kullanılmıştır. Ancak ne var ki bu kelime, Arapların örfünde, hasseten, at için kullanılmaktadır. Bu ayette, bu lafızla kastedilen ise, aslî, lügavî manasıdır. Bu sebeple, bu ifâdenin içine bütün canlılar girmektedir. Bu husus, müfessirler arasında müttefekun aleyh olan bir hususdur. Canlıların kısım ve türlerinin pekçok olduğunda ihtilâf yoktur. Bunlar, karada, denizde ve dağlarda bulunan canlılardır ki, Allah'tan başkası onların sayısını bilemez. Allah Teâlâ, onların yapılarının nasıl olduğunu, uzuvlarını, durumlarını, gıdalarını, girdikleri delikleri ve yerlerini; onlara uygun olan olmayan şeyleri bilendir. Göklerin ve yerlerin tabakalarını, hayvanların ve bitkilerin karakterlerini yöneten ilâh, nasıl olur da onların hallerini bilemez? Rivayet edildiğine göre **Hz. Musa** (a.s), kendisine vahiy geldiği bir sırada, kalbi, çoluk çocuğunun durumlarına takılıp kalmıştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ **Hz. Musa'ya**, asasıyla, bir kaya parçasına vurmasını emretti. O da vurunca, kaya parçası yarıldı, içinden ikinci bir kaya parçası çıktı. Sonra, asasıyla ona da vurunca, o da yarıldı, içinden üçüncü bir taş çıktı. Daha sonra da değneğiyle ona da vurunca, o da yarıldı ve içinden, adeta bir zerre gibi, ağzında da gıdası yerine geçecek birşey olarak bir kurtçuk çıktı. **Musâ** (a.s)'nın kulağından perde kaldırıldı da O, kurtçuğun "Beni gören, benim sözümü duyan, benim yerimi bilen, beni hatırlayan, rızıklandıran ve beni unutmayan zâtı, noksan sıfatlardan tenzih ederim" dediğini duydu.

İKİNCİ MESELE
Mahlukatı Rızıklandırmak Allah'a Vacip midir?

Bazıları, bazı şeylerin Allah'a vacib olduğu hususunda bu ayete tutunarak, şöyle demişlerdir: "Çünkü, buradaki **alâ** harf-i cerri, vücûb ifâde eder. Bu da, canlılara rızık vermenin Allah'a vâcib olduğuna delâlet eder."

Buna, "Bu, Allah'ın vaadi, fazlı ve ihsanı bakımından bir vâcibtir" diye cevap verilebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Haramdan Rızık Olur

Ehl-i sünnet âlimleri, rızkın, bazan haram da olacağını isbat hususunda bu ayete tutunarak, şöyle demişlerdir: "Çünkü, her canlıya rızık vermenin, vaad ve müstehak olmak bakımından, Allah'a vâcib olduğu sabittir. Halbuki Allah Teâlâ, vâcib olanı ihlâl etmez. Sonra biz bazan, ömrü boyunca helâldan yemeyen insanlar görürüz. Binâenaleyh haram, bir rızık olmasaydı, Allah Teâlâ, o canlıya rızkını ulaştırmamış olurdu. Böylece de O, vâcibi ihlâl etmiş olurdu ki, bu muhaldir. İşte böylece biz, haramın bazan rızık olacağını anlamış oluyoruz.

"Müstakarr" ve "Müstevda" Kelimelerinin Tefsiri

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا *"Onların duracak yerlerini de, emânet edilen yerlerini de O bilir"* ifadesine gelince, bil ki, "**müstekarr**", o canlının

yeryüzündeki, dünyadaki yeridir. "**Müstevda**" ise, o canlının, sulbte veya rahimde, yahut da yumurtada karar kılmadan önce bırakılmış olduğu yerdir. **Ferrâ**, "Canlı mahlukun gece-gündüz sığındığı yere **müstekarr**, ölüp kaldığı yere ise **müstevda** denilmiştir" demektedir. "**Mustekarr**" ve "**müstevda**" kelimelerinin tafsilatlı bir biçimde izahı, En'âm Sûresi'nde 98. ayetin tefsirinde geçmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, كُلٌّ فِى كِتَابٍ مُبِينٍ *"(Bunların) hepsi (ve bütün halleri) o apaçık kitaptadır"* buyurmuştur. **Zeccâc**: "Bu, "Bu, Allah'ın ilminde sabittir" manasındadır" derken, bazıları da bu ifâdeye Levh-i Mahfuz manasını vermişlerdir. Biz bunun faydasını, Cenâb-ı Hakk'ın وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِى كِتَابٍ مُبِينٍ (En'âm, 59) ayetinin tefsirinde anlatmıştık.

★ ★
★

وَهُوَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُۥ عَلَى ٱلْمَآءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَلَئِن قُلْتَ إِنَّكُم مَّبْعُوثُونَ مِنۢ بَعْدِ ٱلْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ إِنْ هَٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ۝

"O, hanginizin amelinin daha güzel olduğu (hususunda) sizi imtihan etmek için gökleri ve yeri altı günde yaratandır. Arşı su üstünde idi. Andolsun ki, "ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz" dersen, kâfir olanlar mutlaka "Bu, apaçık bir aldatmadan başka (bir şey) değildir" derler"

(Hûd, 7).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki delil ile, bütün malumatı bildiğini isbât edince, bu ayet ile de, kendisinin, bütün makdûrâta kâdir olduğunu isbât etmiştir. Gerçekten de, bu iki delilden her biri, Allah'ın hem ilminin, hem de kudretinin mükemmel olduğuna delâlet eder.

Başlangıçta Allah'ın Arşı Su Üzerinde İdi

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ *"O, gökleri ve yeri altı günde yaratandır"* ifâdesinin tefsiri, Yunus, 3 ayetinin tefsirinde tafsilatlı olarak geçmişti.

Burada geriye, bizim وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ *"Arşı su üstünde idi"* ayetini tefsir etmemiz kalmaktadır. Bu hususta **Ka'b** şöyle demektedir: "Allah Teâlâ, yeşil bir yâkut

yarattı; sonra da ona, heybetle baktı. Bunun üzerine o yakut, titreyen bir su oluverdi. Sonra da rüzgârı yarattı, böylece suyu, o rüzgârın üzerine koydu. Sonra da Arşı suyun üzerine koydu." **Ebu Bekr el-Esamm** da şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ ifadesinin manası, Arapların tıpkı اَلسَّمَاءُ عَلَى الْاَرْضِ "Semâ, arz üzerindedir" demelerine benzer. Bu söz, onlardan birinin diğerine yapışık olduğunu belirtmek için söylenmiş değildir."

Hâdise nasıl olursa olsun, bu, Arş ve suyun, gökler ve yer yaratılmadan önce bulunduklarına delâlet eder. **Mutezile** şöyle demektedir: "Ayette, Arş ve suyun yaratılmasından önce meleklerin bulunduğuna dair bir delâlet bulunmaktadır. Zira, Arş ve sudan hiç kimse yararlanmaksızın bunların yaratılması makul olmaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, Arş ve suyu yaratırken, onları ya bir fayda için yaratmıştır; veya bir fayda söz konusu olmaksızın yaratmıştır. İkinci ihtimal anlamsızdır. Binâenaleyh, geriye birinci ihtimal kalır ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın onları bir faydadan dolayı yaratmış olmasıdır. O fayda da, ya Allah'a yönelik olur, ki bu imkânsızdır; zira Allah Teâlâ, fayda ve zarardan münezzeh ve yücedir. Veyahut da bu fayda, başkasına yöneliktir. Öyleyse o başkasının canlı olması gerekir.Bunu kabul eden herkes,o canlının melekler cinsinden olduğunu söyler.

Ebu Müslim el-İsfehani'ye gelince o,"Cenâb-ı Hakk'ın, "*Arş su üstünde idi*" buyruğunun manası, "Allah'ın, gökleri binâ etmesi, suyun üzerine olmuştur" şeklindedir" demiştir ki, bunun tefsiri, Yunus 3 ayetinin tefsirinde geçmişti. Yine Allah Teâlâ, gökleri su üzerine binâ ettiği zaman, bunun çok bedî ve hayranlık uyandırıcı olduğunu beyân etmiş olur. Zira, hafif bir yapı bile, sert ve sağlam bir zemin üzerine kurulmadığı zaman, ayakta durmaz. O halde bu büyük şey, su üzerinde kurulduğu zaman, artık durum nasıl olur? Burada birkaç soru bulunmaktadır:

Bazı Soruler

Arş'ın Su Üzerinde Olmasının Hikmeti?

Birinci soru: Arşın, gökler ve yeryüzü yaratılmadan önce, su üzerinde bulunduğunun anlatılmasının faydası nedir?

Cevap: Bunda birkaç bakımdan, Allah'ın kudretinin çok mükemmel olduğuna bir delâlet bulunmaktadır:

a) Arş, göklerden ve yerden daha büyük olmasına rağmen, su üzerinde bulunmaktadır. Binâenaleyh, şayet Cenâb-ı Hak, ağır olan şeyi direksiz olarak tutmaya kâdir olmasaydı, bunu yapması mümkün olmazdı.

b) Allah Teâlâ, suyu, herhangi bir şey üzerinde olmaksızın tutmuştur. Aksi halde, âlemin kısımlarının sınırsız olması gerekirdi ki, bu da bizim bahsetmiş olduğumuza delâlet eder.

c) Allah, yaratılanların en büyüğü olan Arş'ı, altında bir direk, üstünde bir bağı

olmaksızın, yedi kat göğün üzerinde tutmuştur ki, bu da yine bizim bahsettiğimize delâlet eder.

Yaratılışın İlk Merhalesi

İkinci soru: Şu rivâyet doğru mudur? "Ey Allah'ın Resûlü, Rabbimiz, gökleri ve yeri yaratmadan önce nerede idi?" denildi de, bunun üzerine Hz. Peygamber: "*O, hem altında hem de üstünde hava bulunan bir bulutta idi*" buyurdu!

Cevap: Bu rivâyet zayıftır. Evlâ olan, meşhûr olan haberin kabul edilmesidir ki, o da Hz. Peygamber (s.a.s)'in: كَانَ اللّٰهُ وَمَا كَانَ مَعَهُ شَيْءٌ ثُمَّ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ *"Allah vardı: O'nunla beraber hiçbir şey yoktu. Sonra, Arşı da su üzerinde idi"*[86] şeklindeki sözüdür.

Allah'ın Kullarını İmtihan Hikmeti

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hakk'ın, لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلاً *"hanginizin ameli daha güzel olduğu (hususunda) sizi imtihan etmek için"* ifâdesindeki lâm, Allahu Teâlâ'nın, gökleri ve yeri, mükellefleri denemek için yaratmış olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh, bu hususta durum nasıldır?

Cevap: Bu sözün zahiri, Allah Teâlâ'nın, bu büyük âlemi, mükelleflerin menfaati için yaratmış olmasını gerektirir. Bu görüşü, bazı kimseler benimsemiştir. Bu hususta her bir kısmın, diğerinin benimsemiş olduğu görüşün dışında izahları bulunmaktadır. O görüşleri açıklamak, bu kitâba uygun düşmez. "Allah'ın fiil ve hükümleri, kulların maslahatlarına bağlanamaz!" diyenler şöyle demişlerdir: Bu ifâdenin başındaki ta'lîl, illet lâmı, zahir durum itibariyle gelmiş olup, bunun manası, şayet, "Allahu Teâlâ, öyle bir nizama göre iş yapmıştır ki, şayet fayda gözeterek işlerini yapması caiz olan bir kimsenin yapması halinde de sadece bu maksad göz önünde tutulurdu."

Neticeyi Bilmek İçin Allah'ın İmtihana İhtiyacı Yoktur

Dördüncü soru: İmtihan etmek, ancak işlerin neticelerini bilmeyenler için söz konusudur. Halbuki bu, Allah hakkında imkânsızdır. O halde imtihan etmek, Allah hakkında nasıl düşünülebilir?

Cevap: Bu sözü biz, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara sûresindeki لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (Bakara, 21) ayetinin tefsirinde detaylı biçimde ele aldık.

Bil ki Allah Teâlâ, bu âlemi, mükellefleri deneyip imtihan etmek için yarattığını beyân buyurunca, işte bu, haşrin ve neşrin kesinlikle tahakkuk edeceğine hükmetmeyi gerektirir. Zira, denemek ve imtihan etmek, iyilikte bulunana rahmet ve mükâfaat, kötülük yapana da cezâ tahsis edilmesini gerektirir. Bu da ancak, mead'i ve Kıyameti kabul etmekle tamamlanır. İşte tam bu sırada **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e hitâb ederek: وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ هٰذَآ اِلاَّ سِحْرٌ مُبِينٌ *"Andolsun ki,*

86) Keşfu'l-Hafâ 2/130-131

"Ölümden sonra muhakkak diriltileceksiniz" dersen, kâfir olanlar mutlaka, "Bu, apaçık bir aldatmadan başka birşey değildir" derler" buyurmuştur. Bu, "Onlar, bu sözü kabul etmez ve öldükten sonra dirileceğini söylemenin yanlış olduğunu söylerler" demektir.

Söz Hakkında "Sihir" Tabiri Kullanılır mı?

Eğer denilirse ki: "Sihir diye vasfedilen bir şey, hususî bir fiil olamaz. O halde, bu söz, nasıl olur da sihir olarak nitelendirilir?" denilirse, biz deriz ki:

Buna birkaç yönden cevap verilebilir:

a) **Kaffâl,** bunun manasının şu şekilde olduğunu söylemiştir: "Bu söz, sizin, insanları dünya lezzetlerinden men etmek ve onları, size inkıyâda zorlamak ve itaatınız altına almak için uydurduğunuz bir hiledir."

b) Cenâb-ı Hakk'ın, إِنْ هٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ifâdesinin manası, "sihir bâtıl bir iştir" şeklindedir. Nitekim Allah **Hz. Musa**'dan naklen, مَا جِئْتُم بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ *"Bu sizin getirdiğiniz şey sihirdir. Allah şüphesiz ki onu iptâl edecektir"* (Yunus, 81) buyurmuştur. O halde إِنْ هٰذَآ إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ ifâdesinin manası, "O ancak, açık bir bâtıldır" şeklinde olur.

c) Kur'ân, öldükten sonra dirilmenin olacağına hükmetmektedir. Halbuki onlar, Kur'ân hakkında, onun bir sihir olduğu şeklinde bir ta'n ve tenkîdde bulunurlar. Aslı tenkîd etmek, fer'i tenkîdi ifâde eder.

d) **Hamza** ve **Kisaî,** onların Hz. Peygamber (s.a.s)'i kastettiğini belirterek إِنْ هٰذَآ إِلَّا سَاحِرٌ "Bu ancak, bir sihirbazdır" şeklinde okumuşlardır. Buna göre onlar, "sihirbazsa, yalancıdır" demek istemişlerdir.

* *
*

Müşriklerin İstihzalarını Red

وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَىٰٓ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْبِسُهُ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٨﴾

"Andolsun ki biz kendilerine gelecek azabı sayılı bir müddete kadar ertelesek, mutlaka diyeceklerdir ki: "Bunu alıkoyan da ne?" Haberiniz olsun ki azab bunlara geleceği gün, kendilerinden döndürülecek değildir. Eğlenceye alageldikleri şey onları çepeçevre kuşatmıştır"

(Hûd, 8).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin, "*Bu, apaçık bir sihirden başka birşey değildir*" sözleri ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'i yalanladıklarını nakledince, bu ayette de onların bir başka bâtıllarını bildirmiştir. O da şudur: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in tehdid ettiği azabın gelmesi gecikince, istihzaya başlayarak, "O azabın bize gelmesine mâni olan sebeb ne?" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, onlara, "*Alay ettikleri o azabın inmesi için, tayin ettiğim vakit gelince, azab onlardan geri dönmeyecek ve onları her taraftan saracaktır*" diyerek cevap vermiştir.

Geriye ayetle ilgili birkaç soru var:

Kâfirlere Gelecek Azab Dünyada mı, Ahirette mi Olacak?

Birinci soru: Bu azabdan murad, dünyevi azab mı, uhrevi azab mı?

Cevap: Müfessirlerin bu hususta farklı görüşleri vardır:

a) Allah'ın bu ayetteki hükmü, onlardan hiçbirine kökünü kazıma azabıyla azab etmeyip, bunu Kıyamet gününe bırakacağıdır. Binâenaleyh Hak Teâlâ onlara gelecek azabı erteleyince, onlar istihza yolu ile, "*Bunu alıkoyan da ne?*" demişlerdir.

b) Bununla, cihad emri ve Bedir günü başlarına gelen şey kastedilmiştir. Bu izaha göre, bu görüştekiler ayetteki, "*O, onları çepeçevre kuşatmıştır*" buyruğunu, "O azab onların başına Bedir günü geldi" diye te'vil etmişlerdir.

"Ümmet, Sayılı Müddet" Ne Demektir?

İkinci soru: إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ "*Sayılı bir müddete kadar*" ifadesinden murad nedir?

Buna iki bakımdan **cevap** verilebilir:

a) "**Ümmet**" kelimesinin asıl manası, insan ve cemaattir. Binâenaleyh sen, جَاءَنِي أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ "İnsanlardan bir ümmet bana geldi" dediğin zaman, bu "ümmet" kelimesiyle, bir araya gelmiş bir topluluk kasdetmiş olursun. Nitekim Cenâb-ı Allah, "*O, suyun üst tarafında insanlardan bir ümmet buldu. Onlar, hayvanlarını suluyorlardı..*" (Kasas, 23) ve "*Bir ümmetten sonra (Yûsuf'u) hatırladı*" yani "*bir ümmet sona erip, yok olduktan sonra..*"(Yûsuf, 45) buyurmuştur. İşte burada da, Hak Teâlâ'nın bu buyruğunun manası, "İnsanlardan bir ümmet sona erinceye kadar", yani, "Bu sözlü va'id ve tehdidden sonra bir ümmet sona erinceye kadar, eğer onlara azabı ertelersek, onlar "*Bunu alıkoyan da ne?*" derler. Halbuki bu va'id ile tehdid edilen insanlar yok olup gittiler" şeklindedir. Bu, birşeyi onda meydana gelecek şeyin adıyla adlandırmaktır. Bu tıpkı, كُنْتُ عِنْدَ فُلَانٍ صَلَاةَ الْعَصْرِ "Ben, ikindi namazında falancanın yanında idim, yani ikindi namazı zamanında onun yanındaydım" demen gibidir.

b) "**Ümmet**" kelimesi, "maksad, kasıt" manasına gelen أَمٌّ masdarından

müştaktır. Sanki Allah, bununla tehdid edilen azabın gerçekleştirileceği kastedilen o vakti murat etmiştir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Allah, azab henüz meydana gelmemiş iken, niçin mazi sigasıyla, *"onları çepeçevre kuşatmıştır"* buyurur?

Cevap: Bu kitabın pekçok yerinde bu tür ayetler çokça geçti. Bu hususdaki kâide, Cenâb-ı Hakk'ın, iyice te'kid ve kesinliğini bildirmek için, Kıyamet hallerini mazi sîgalarıyla haber vermiş olmasıdır.

★ ★
★

Gafil İnsanın Nankörlüğü

وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ
نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

"İnsana tarafımızdan bir rahmet tattırıp da sonra bunu kendisinden çekip alıversek, andolsun o, ümidini kesen bir adam, bir nankör olur. Şayet kendisine dokunan bir dertten sonra ona nimeti tattırırsak, andolsun "Benden kötülükler uzaklaşıp gitti" diyecek. Çünkü o artık şımarıktır, böbürlenendir. (Dertlere) göğüs gerip de güzel güzel amelde bulunanlar böyle değildir. Mağfiret ve büyük mükafaat işte bunlar içindir"

(Hûd, 9-11).

Bil ki Allah Teâlâ, o kâfirlerin azabının, geç de olsa mutlaka başlarına geleceğini bildirince, bundan sonra onların kâfirliklerini ve o azaba müstehak olduklarını bildirmek üzere وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنسَانَ *"İnsana bizden bir rahmet tattırırsak (...)"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki "insan" ile kimin kastedildiği hususunda iki görüş vardır:

Ayette Geçen "İnsan"ın, Herhangi Bir İnsan Olduğu Fikri

Birinci görüş: Bununla, mutlak manada insan (yani herbir insan) kastedilmiştir. Bunun böyle olduğunu şunlar gösterir:

1) Allah Teâlâ, bu ifadeden, *"Göğüs gerip de güzel güzel amelde bulunanlar"*ı

istisnâ etmiştir. İstisna ise, istisna yapılmaması halinde, sözün hükmüne girecekleri o hükmün dışında bırakmak için yapılır. Binaenaleyh ayetteki "İnsan" lafzının içine, mü'min ve kâfir herkesin girdiği sâbit olur. Bu, bizim görüşümüze delâlet eder.

2) Bu ayet, yapılan bu izaha göre, Hak Teâlâ'nın, *"Asra yemin ederim ki muhakkak insan kesin ziyandadır. Ancak iman eden, güzel güzel amellerde bulunanlar (...) müstesna"* (Asr, 1-3) ayetleri ile, *"Gerçekten insan hırsına düşkün yaratılmıştır: kendisine şer dokundu mu feryadı basar. ona hayır dokununca da çok cimri olur. Fakat namaz kılanlar (...) müstesna.."* (Meâric, 19-23) ayetlerine de uygundur.

3) İnsan, acizlik ve zayıflık mizâcı üzere yaratılmıştır. Nitekim **İbn Cüreyc**, bu ayetin tefsirinde: "Ey âdemoğlu,sana Allah'tan bir nimet geldiğinde, ne kadar nankör olursun! O nimet senden alındığında da ne kadar ümidsiz olursun!" demiştir.

Ayette Geçen "İnsan"dan Maksadın Kâfir Olduğu Fikri

İkinci görüş: Ayetteki **"İnsan"** ile, kâfir insan kasdedilmiştir. Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder:

1) Başında elif-lâm bulunan müfred kelimede asıl olan, onun, eğer bir mani yok ise, daha önce bahsi geçene hamledilmesidir. Bu ayette buna, herhangibir mani yoktur. Binâenaleyh **"İnsan"** lafzının, daha önce bahsedilene hamledilmesi gerekir. Burada az önce bahsi geçen ise, kâfir insandır, kâfirlerdir.

2) Bu ayette insan için zikredilen sıfatlar, ancak kâfirlere uygun düşer, zirâ Cenâb-ı Hak onu "ümidsiz" diye tavsîf etmiştir. Ümidsizlik ise kâfirlerin özelliğidir. Nitekim Allah *"Kâfirler gürûhundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez"* (Yusuf, 87) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, bu insanı, nankörlükle tavsif etmiştir ki, bu onun kâfir olduğunu açıkça ortaya kor. Yine bu insanın, rahata erdiğinde *"Benden kötülükler uzaklaşıp gitti"* dediğinden bahsetmiştir ki, bu söz Allah'a karşı bir cüretkârlıktır. Yine Allah Teâlâ, onun "şımarık" olduğunu söylemiştir. *"Allah ise, şımaranları sevmez"* (Kasas, 76). Allah, o insanı **"fahûr"** (böbürlenen) diye tavsif etmiştir ki bu da mü'minlerin sıfatı değildir. Bu görüşü benimseyenler sonra, "Bütün bu mahzurların bizim için söz konusu olmaması için, ayette bahsedilen istisnayı, "istisna-yı munkatî" olarak kabul etmek gerekir" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

İzake, Na'mâ ve Darrâ Kelimelerinin İzahı

Gerek **izake** ve gerek **zevk** kelimeleri, tadılan şeyin en azını (azıcık tadmayı) ifade ederler. Buna göre, maksad, "O insan, azıcık dünyevi bir hayır elde edip tattığında, hemen inada ve tuğyana girer, yine azıcık bir sıkıntı ve belaya uğrayınca da hemen ümidsizliğe, çaresizliğe ve nankörlüğe düşer" manasıdır. Halbuki dünya zaten az ve değersizdir. Dünyadan bir insanın elde edeceği şey de (ne kadar çok olsa da aslında) azdır. O miktarı tadmak, azıcık bir hayırdır. Sonra o, uyuyanların rüyasına, vesveseli insanların hayaline benzer ve son derece hızla yok olur. O halde tadılan bu şey, azın azıdır. Bununla beraber insanın

onu taşımaya gücü yoktur ve onun yanısıra, insanın o azıcık şeyi en güzel bir şekilde yerine getirmeye de sabrı yoktur. **Na'mâ** kelimesine gelince, **Vahidî** şöyle der: "Bu, sahibinde izleri görünen nimettir. **Darrâ** kelimesi de, sahibinde eseri, tesiri görünen zarar manasınadır. Çünkü bunlar, خَضْرَاءُ ve غَوْرَاءُ (kırmızı ve şaşı) kelimeleri gibi, görünen halleri ifâde etmek için kullanılırlar. İşte, "**nimet**" ile "**na'mâ**", "**mazarrat**" ile "**darrâ**" arasındaki mana farkı budur."

ÜÇÜNCÜ MESELE Bil ki dünyanın halleri devamlı değildir. Aksine hep değişken ve sonlu şeylerdir. Fakat buradaki kalde ya nimetin mihnete ve lezzetin afete dönüşmesi, yahut da bunun aksi olmasıdır. Bu da, hoşlanılmayan şeyden, sevilip hoşlanılana; haramlardan hoş ve helal olan şeylere geçmektir.*

Mü'min ve Kâfirin Nimetlere Bakışları

Birinci kısım: Hak Teâlâ'nın *"insana tarafımızdan bir rahmet tattırıp da sonra bunu kendisinden çekip alıversek, andolsun o ümidini kesen bir adam, bir nankör olur"* buyruğu ile kastedilendir. Velhasıl Allah Teâlâ, bu insanın, ümidini keseceğini ve nankör olacağını bildirmiştir. Bunu şöyle izah edebiliriz: O insan, nimetleri yok olunca ümidsizliğe düşer. Çünkü kâfir, o nimetin kendisine gelişinin tesadüfen olduğuna inanır. Daha sonra o tesadüfün yeniden kendisi için hasıl olma ihtimalini uzak görür ve bu sebeble de o nimetin tekrar kendisine gelmesini âdetâ imkânsız sayar. Böylece de ümidsizliğe düşer. Müslüman ise, o nimetin ancak Allah'dan olduğuna, O'nun fazlı; ihsanı, lûtfu ve keremi ile gerçekleştiğine inanır. Dolayısıyla o müslüman için, bir ümidsizlik söz konusu olmaz. Aksine o, "Belki de Allah Teâlâ bundan sonra, o nimeti bana, öncekinden daha mükemmel, güzel ve daha üstün olarak tekrar verir" der. Fakat o kâfir insan, bu nimetin tahakkuk etmesi halinde, nankör olur. Çünkü o, kendisine nimet verildiğinde bunun tesâdüfî olarak meydana geldiğine veyahut da, kendi çaba ve gayretiyle olduğuna inanır. İşte bu durumda da, o nimete karşılık Allah'a şükretmez. Velhasıl kâfir, elindeki nimet zâil olunca ümidsizliğe düşer, kendisine nimet verilince de nankör olur.

İkinci kısım da, insanın sevmediği şeyden, sevdiğine; sıkıntıdan nimete geçmesidir. Kâfir bu durumda şımarır ve böbürlenir. Şımarıklığın doruk noktasına gelen kâfirin en son arzusu, dünyevi mutlulukları elde etmesidir. Çünkü o, manevi ve uhrevi mutluluklara inanmamaktadır. Binâenaleyh o, dünyalığı elde ettiğinde, sanki bütün mutlulukları elde ettiğini sanır. İşte bu sebeble de, onlar yüzünden alabildiğine şımarır. Kâfir insanın böbürlenmesine gelince, bu şöyle olur: Gayelerini elde etmesi, mutluluklarının sonudur. İşte bu sebebie o, bunlarla böbürlenir. Velhasıl Allah Teâlâ, kâfirin belâ esnasında sabreden ve nimetleri elde edince şükreden kimselerden olmadığını beyan buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu hususu iyice izah edince, *"(Dertlere) göğüs gerip de güzel güzel amelde bulunanlar böyle değil"* buyurmuştur ki, bu cümle ile, önceki ifâdede anlatılanların zıddı kastedilmiştir. O halde burada kastedilen o kimsenin belâ esnasında sabredicilerden olmasıdır. Ayetteki, *""Güzel güzel amelde*

bulunanlar" sözü ile kastedilen de, bu kimsenin rahatlık ve huzur esnasında şükredenlerden olmasıdır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların durumlarını beyan buyurarak, أُولَٰئِكَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ *"Mağfiret ve büyük mükâfaat işte bunlar içindir"* demiştir. Böylece Allah, o mü'minler için şu iki neticeyi birleştirmiştir:

a) İkâb zâil olup ondan kurtulmak ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"Onlar için (...) bir mağfiret vardır"* ifâdesiyle kastedilendir.

b) Mükâfaat elde etmek. Bu da, O'nun, *"ve büyük bir mükâfaat"* ifâdesinden anlaşılandır. Bahsettiğimiz bu açıklamaya iyice vâkıf olan kimse, bu kerîm kitâb olan Kur'ân'ın lafızları bakımından mucize olması yanında, manaları bakımından da mucize olduğunu anlamış olur.

★ ★
★

Kâfirlerin Tahakkümle Rastgele İstekleri

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ أَن يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كَنزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ ۚ إِنَّمَا أَنتَ نَذِيرٌ ۚ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾

"Şimdi sen müşriklerin, belki: "Ona gökten bir hazine indirilseydi, yahut maiyyetinde bir de melek gelseydi ya" demelerinden dolayı, sana vahyolunandan bir kısmını, bu yüzden yüreğin daralarak, hemen terk mi edivereceksin? Sen ancak bir uyarıcısın. Allah ise her şeye hakkıyla vekîldir"

(Hûd, 12).

Bil ki bu, o kâfirlerin sözlerinin bir başka nev'idir. Allah Teâlâ, Peygamberinin kalbinin, işte bu sebeple daraldığını beyân buyurmuş,sonra da onu, ikramı ve ilahi teyidiyle kuvvetlendirerek takviye etmiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Mekkeli önderler: "**Ey Muhammed** (s.a.s), şayet peygamber isen, Mekke dağlarını bize altın yap!"; başkaları da "Bize, senin peygamberliğine şehâdet edecek melekler getir!" demişlerdi de, O da: *"Benim buna gücüm yetmez!"* deyince de, işte o zaman bu ayet-i kerime nazil olmuştu.

Müşriklerin Pazarlık Yapma Teşebbüsleri

Alimler, Cenâb-ı Hakk'ın فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ *"sana vahyolunandan bir kısmını, ... hemen terk mi edevereceksin?"* ifadesiyle neyin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s)'e: "Sana tâbi olmamız ve seni tasdik edebilmemiz için, bize, içinde bizim putlarımızı, ilahlarımızı tenkit eden bir husus bulunmayan bir kitâp getir!.." diyorlardı." **Hasan el-Basrî**: "O müşrikler, Hz. Peygamber'den, "Kıyamet, muhakkak vukûbulacaktır" dememesini talep ediyorlardı" derken; bazıları da: "Bu ifâdeyle, onların cehâlet, takîd ve batılda ısrar sıfatlarıyla nitelendirilmeleri kasdedilmiştir" demiştir.

İKİNCİ MESELE
Vahy, Allah'ın Himayesindedir, Değişmez

Bütün müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s) için, kendisine nazil olan vahiy ve tenzîle hiyânet etmesinin ve kendisine vahyolunan şeylerin bir kısmını terketmiş olmasının caiz olamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü bunu caiz görmek, bütün şeriat ve mükellefiyetler hususunda şüphe duyma neticesine götürür ki, bu, peygamberlik müessesesini zedeler. Hem, peygamber göndermenin gayesi, Allah'ın teklif ve hükümlerini tebliğ etmektir. Binâenaleyh, bu fayda gerçekleşmeyince, peygamberlik, kendisinden beklenen faydayı ifa etmemiş, yerine getirmemiş olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, *"sana vahyolunandan bir kısmını hemen terk mi edivereceksin?"* hitabından, Hz. Peygamberin bunu yapmış olması değil de, bir başka şeyin kasdedilmiş olması gerekir. Alimlerin bu hususta çeşitli izahları bulunmaktadır:

a) Hz. Peygamberin, Allah tarafından kendisine böylesi etkili tenkitlerin gelmesine sebep olacak bir şeyden dolayı, vahyi ve tenzili edâ etmede kusur etmeyeceğinin Allah tarafından bilinmesi imkânsız değildir.

b) Onlar, Kur'ân'a inanmıyor ve onu hafife alıyorlardı. İşte bundan dolayı da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in canı, onlara kabûl etmeyecekleri ve güleceksi şeylerin ilkâ edilip vahyedilmesine sıkılıyordu. Böylece Allah Teâlâ, risâleti edâ, onların bozuk iddialarına aldırmama ve onların alaylarına kulak asmama hususunda peygamberini teşvik edip heyecanlandırmıştır. Bundan maksadı da, "Eğer o, o vahyi edâ ederse, onların alaylarına ve akılsız muâmelelerine maruz kalacağına; yok eğer, vahyi onlara tebliğ etmezse, Allah'ın vahyini terketmiş olup bu hususta hiyânet etmiş olacağına" dikkat çekmektir. İşte bundan dolayı, peygamberin, bu iki zarardan birisine mutlaka katlanması gerekir. Onların kendisine yapmış oldukları akılsızca ve beyinsizce muâmelelerine katlanması, Allah'ın vahyinde bir hiyânete düşmekten daha basit ve daha hafiftir. Binâenaleyh, bu sözün zikredilmesinin gayesi, bu inceliğe dikkat çekmektir. Zira insan, birşeyi yapma veya yapmama gibi iki şıktan her birinin, büyük bir zarar ihtivâ ettiğini bilir, sonra da, yapmamadaki zararın daha büyük ve daha şiddetli olduğunu anlarsa, o fiili yapmak, kendisine daha basit ve kolay gelir. Binâenaleyh, bu sözün zikredilmesinin maksadı, anlatmış olduğumuz bu hususdur.

İmdi eğer denirse ki: "Cenâb-ı Hakk'ın فَلَعَلَّكَ ifâdesi, şekk ve ihtimal ifâde eden bir kelimedir. Öyleyse, bunun zikredilmesinin faydası nedir?" biz deriz ki:

Bundan maksat, men etmektir. Çünkü Araplar, birisini bir şeyden uzaklaştırmak istedikleri zaman ona, o hususta herhangi bir şüphesi olmadığı halde, لَعَلَّكَ تَقْدِرُ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا "Umulur ki sen, şöyle yapabilirsin! (yani, yap) derlerdi. Yine, bir kimse çocuğuna, ona bir şeyi emretmesi halinde لَعَلَّكَ تُقَصِّرُ فِيمَا أَمَرْتُكَ بِهِ "Galiba, sana emrettiğim hususta kusur ediyorsun" der, bununla, o emrini kuvvetlendirmeyi kasteder ki, bunun manası, "Oğlum, emrimi yap, yerine getir, terketme" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ *"bu yüzden yüreğin daralarak"* ifâdesine gelince, **dâik** kelimesi, **dayyık** (sıkışmış, daralmış) anlamındadır. **Vahidî** şöyle demektedir: "Bu ikisi arasındaki fark şudur: ضَائِقٌ kelimesi arızî, devamlı olmayan bir can sıkıntısını, daralmayı ifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), insanların, gönlü ve kalbi en geniş olanı idi. Bu, senin, yerleşmiş ve kökleşmiş bir efendiliği ve cömertliği kastederek, زَيْدٌ سَيِّدٌ جَوَادٌ **"Zeyd,** efendi ve cömerttir" demen gibidir. Ama, sen, daha arızi olan bir efendiliği ve cömertliği kastettiğin zaman ise, زَيْدٌ سَائِدٌ جَائِدٌ **"Zeyd,** efendidir ve cömerttir" dersin. Buna göre mana, "Onlar, *"yahut maiyyetinde bir de melek getirseydi ya!.."* dedikleri için, senin göğsün geçici olarak daralmıştır" şeklinde olur.

Eğer "Hazine nasıl iner?" denilirse, biz deriz ki:

Bununla, "kenz, hazine olarak edinilen şey" kastedilmiştir. Arapların âdeti, çok olan malı bu isimle adlandırmak şeklinde cereyân etmektedir. Buna göre o müşrikler, sanki şöyle demişlerdir: "Şayet sen, herşeye kâdir olmakla vasfettiğin ilahın elçisi olman hususunda doğru söylüyorsan ve sen O'nun katında kıymetli ve değerli isen, sana, sayesinde herşeyden müstağni olacağın,dostlarını sıkıntıdan, meşakkatten kurtaracağın; böylece işlerini halledebileceğin ve yardımcılarına destek olabileceğin birşey inmeli değil miydi? Yine sen eğer doğru söylüyorsan, Allah Teâlâ, senin sözünün doğruluğu hususunda sana şehâdet edecek ve maksadına ulaşmanda sana yardımcı olacak, böylece de nübüvvetin hususundaki şüphenin ortadan kalkmasına vesile olacak bir meleği, beraberinde indirmeli değil miydi? Binâenaleyh, senin ilâhın bunu yapmadığına göre, sen doğru söylemiyorsun." Böylece Allah Teâlâ da onun, ikâbla inzâr eden, sevâbla da müjdeleyen bir peygamber olduğunu ve onun, böylesi şeyleri yapmaya muktedir olmadığını; onu gönderenin ancak bütün bunlara muktedir olduğunu, bundan dolayı da dilerse, bunları yapacağını, dilerse yapmayacağını; fiilleri ve hükümleri hususunda hiç kimsenin kendisine itirazda bulunamayacağını beyân etmiştir. Ayetteki **vekîl** kelimesinin manası, **hafîz** demektir. Yani, "Onların amellerini muhafaza eden" yani, "Onlara, onunla karşılık veren..." şeklindedir. Bu ayetin bir benzeri de, *"Ne yücedir ki O, dilerse sana bunlardan daha hayırlı olmak üzere, altından ırmaklar akıp duran cennetler verir, senin için saraylar yapar (...)"* (Furkan,

10) ve *"Biz, dediler, sana katiyyen inanmayız. Tâ ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın (...) "De ki: "Rabbimin şânı yücedir. Ben, resûl bir beşerden başkası mıyım kil?.."* (İsrâ, 90-93) ayetleridir.

★ ★
★

Kur'ân Meydan Okuyor: "Uydurma Dahi Olsa On Sûrenin Benzerini Yapın!"

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ۖ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُم مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾

"Yoksa Kur'ân'ı kendisi mi uydurdu diyorlar? De ki: "O halde haydi siz de onun sûreleri gibi on sure getirin, düzme ve uydurma olarak!... Allah'dan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın, eğer iddianızda doğru iseniz..."

(Hûd, 13).

Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber'den mucize isteyince, ☪: *"Benim mucizem, bu Kur'ân'dır. Tek bir mucize tahakkuk edince, fazlasını istemek haddi aşmak ve cehâlet olur"* dedi. Sonra da, Kur'ân'ın bir mucize olduğunu, onlara o Kur'ân'a muaraza etmelerini istemekle meydan okuyarak beyân etti. Bu ayetin muhtevasının izahı hem Bakara 23, hem de Yunus 38. ayetlerin tefsirinde detaylı bir biçimde geçmişti. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Ayetteki **ifterâhu** kelimesindeki mef'ûl zamiri, bir önceki ayette geçen مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ *"sana vahyolunan şey..."* kısmına râcidir. Yani, "Şayet onlar, "sana vahyedilen bu şey uydurulmuştur" derlerse onlara, "haydi, isterse uydurulmuş, hakikatsiz sözler olsun, bunun gibi on sure getirin" de!.." demektir. Ayetteki **misilihi** kelimesinin, o on sûreden herbirine hamledilebilmesi için, **emsalihi** anlamındadır. Bununla, o sûrelerin toplamının murad edilmiş olması da uzak bir ihtimal değildir. Zira, on sûrenin toplamı bir sûre olmuş olur.

İKİNCİ MESELE
On Sûre Belli Olmayıp Herhangi On Sûredir

İbn Abbas[87] şöyle demiştir: "Tehaddîye (meydan okumaya) esas teşkil eden bu sûreler muayyen ve belli olup, bunlar Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe, Yûnus ve Hûd (a.s) sûreleridir.

Cenâb-ı Hakk'ın قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ *"De ki: "O halde, haydi siz de onun sûreleri gibi on sûre getirin düzme ve uydurma olarak!..."* hitabı, bu sûreden önce geçmiş olan sûrelere bir işârettir." Bu hususta bir müşkil ortaya çıkar: Zirâ bu sûre Mekki, bu sûreden önce geçen sûrelerin bir kısmı ise, Medenîdir. Binâenaleyh, bu on sûre ile, bu söz söylendiğinde henüz nazil olmamış olan o sûreler nasıl kasdedilmiş olabilir? Bu sebeple, daha münasip olan, meydan okumanın, kendisinde kelâmın terkîb ve ahenginin kuvvetinin müşâhede edildiği herhangi on sûre ile tahakkuk ettiğinin söylenmesidir.

Bil ki, on sûre ile meydan okumanın, tek bir sûre ile meydan okumadan mutlaka önce olması gerekir. Bu, bir kimsenin, bir başkasına, "Tıpkı benim yazdığım gibi, on satır yaz..." deyip, sonra da, onun bunu yapmaktan aciz olduğu görülünce, "Ben, onun gibi olan tek bir satırla yetindim" demesi gibidir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Daha önce de geçtiği üzere, tek bir sûreyle meydan okuma meselesi, Bakara ve Yunus sûrelerinde varid olmuştur. Bu sûrenin Bakara sûresinden önce olmasına gelince, bu âşikârdır. Zira bu sûre Mekkî, Bakara sûresi ise Medenî'dir. Ama, Yunus sûresindekine gelince, buradaki problem de zâil olmuştur. Zira, bu iki sûreden her biri Mekkî'dir. Bu sözün doğru olabilmesi için, bizim zikrettiğimiz delil, Hûd Sûresinin, nüzûl itibariyle Yûnus Sûresinden önce olmasını gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
İ'caz Vechi Nedir?

Alimler, Kur'ân'ın mu'cizliğinin hangi hususta olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun, fesahatinde; bazıları üslubu; bazıları tenakuzun bulunmaması; bazıları, onun pek çok ilim ihtiva etmesi; bazıları sarf* bazıları gaybî haber kapsaması hususunda olduğunu söylemişlerdir. Bana ve ekser âlimlere göre Kur'ân'ın asıl i'caz vechi, onun fesahatidir. Bu görüşte olanlar, bu ayetli görüşlerinin doğruluğuna dair delil getirerek şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın mucize olması şayet, ihtivâ ettiği ilimlerin çokluğu yahut gaybtan haberler vermesi, yahut da tenakuzun bulunmaması hususunda olsaydı o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, **müftereyât** ifâdesinin bir manası kalmazdı. Ama, Kur'ân'ın i'câz yönü, onun fesahatı olunca, bu lafzın kullanılmış olması doğru olur. Zirâ, fasîh olanın fesahati, söylediği ister doğru ister yalan olsun, onun sözüyle ortaya çıkar.

---

87) İbn Abbas*(r.a)'ın bu sözü söylemiş olacağını zannetmiyoruz (Ç).

* Sarf veya sarfe şu demektir: Beşer gücü aslında Kur'an'a nazire yapmaya yeter. Fakat Allah beşeri bundan sarfetmiş, yani alıkoymuştur. (Ç).

Hem, Kur'ân'ın mucize olmasının sebebi "sarf" olmuş olsaydı, o zaman, fesahat hususunda düşük ve zayıf olan kelâmın bu gayeye delâlet etmesi, fesahat bakımından daha üstün olan kelamından daha kuvvetli olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, meydan okuma vechini iyice izah ederek وادعوا من استطعتم من دون الله إن كنتم صادقين *"Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın, eğer iddianızda doğru iseniz"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk'ın da, *"Yoksa onu (Kur'ân'ı) kendisi mi uydurdu diyorlar?"* buyurduğu gibi, eğer onun uydurulmuş olduğu iddiasında doğru iseniz..." demektir. Bil ki bu söz, dinin isbatı hususunda mutlaka akli ve naklî delillerin izah edilmesi gerektiğine delâlet eder. Zira Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvveti hususunda, işte bu delili, işte bu hüccetî getirmiştir. Binâenaleyh, şayet din, ancak delil ile tamamlanmış olmasaydı, bunun zikredilmesinin herhangi bir faydası olmazdı.

* *
*

Tehaddînin Cevapsız Kalması

فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَن لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

"Eğer bunun üzerine onlar da size cevap veremedilerse bilin ki, demek, o (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. (O Allah ki), hakikaten kendisinden başka hiç bir Tanrı yoktur. Artık siz müslüman oluyor musunuz?"

(Hûd, 14).

Bil ki önceki ayet, iki hitâbı kapsamıştır:

a) Hz. Peygamber'e hitab,ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın,*"De ki: "O halde haydi siz de onun gibi on sûre getirin, isterse düzme ve uydurma olsun"* (Hûd, 13) ayetidir.

b) Kâfirlere hitab, ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de çağırın"* (Hûd, 13) ayetidir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bunun peşinden, فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ *"Eğer bunun üzerine onlar da size cevap veremedilerse (...)"* buyurunca, bundan muradın, "O kâfirler, kendilerine imkânsız ve zor geldiği için Kur'ân'a karşı koyma teklifine cevap veremediler" şeklinde bir mana olması muhtemel olduğu gibi, "Onların, Allah'dan başka yardıma çağırdığı kimseler icâbet etmediler..."

şeklindeki bir mananın kasdedilmesi muhtemeldir. İşte bundan dolayı müfessirler, şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

Ayetin Muhatabı Hakkında İki İhtimal

Birinci görüş: Bu görüşe göre bu ifâde hem Hz. Peygamber'e, hem de mü'minlere bir hitap olup, kastedilen mana şudur: "O kâfirler şayet, Kur'ân'a muaraza etme teklifine icabet etmezlerse, bilin ki, demek o (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir." Buna göre mana, "üzerinde olduğunuz ilim üzere devam edin. O Kur'ân'ın Allah katından indirilmiş olduğu hususundaki katî bilginizi ve kararlılığınızı, azminizi artırınız" şeklinde olur. فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ buyruğunun manası da, "Artık siz muhlis, muvahhid oluyor musunuz?" şeklinde olur.

Bazıları da, bu ifâdede bir hazfin bulunduğunu, buna göre kelamın takdirinin de, "Ey müslümanlar, o kâfirlere, "Biliniz ki, o Kur'ân ancak Allah'ın ilmi ile indirilmiştir" deyiniz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İkinci görüş: Bu, kâfirlere yapılan bir hitâp olup, mana şöyledir: "Allah'tan başka çağırdığınız o kimseler, Kur'ân'a muâraza etme hususunda size yardımcı olma teklifinize icâbet etmezlerse, ey kâfirler biliniz ki, bu Kur'ân ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir. Şu halde sizi deliller ilzâm edip susturduktan sonra, halâ müslüman olmaz mısınız?" Bu görüşü benimseyenler, bunun birinci görüşten daha münasip olduğunu şunu açıklayarak söylemişlerdir: "Çünkü sizler birinci görüşte, Hak Teâlâ'nın **fa'lemû** emrini "sebat edin" manasına alma, yahut **kûlû** (deyiniz ki) lafzını takdir etme cihetine gittiniz. Bizim ileri sürdüğümüz ihtimalde ise böyle bir takdire ihtiyaç yoktur. O halde bizimkisi daha uygundur. Hem zamiri, daha önce bahsedilen iki şeyden en yakın olana râcî kılmak vâcibtir. Bu ayetle bahsedilen iki şeyin zamire en yakın olanı ise, ikinci ihtimalde söylenen şeydir. Hem sonra birinci hitab, yani, "De" hitabı, sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmıştır. İkinci hitab, yani "çağırın" hitabı ise, kâfirler topluluğunadır. Hak Teâlâ'nın, *"Eğer bunun üzerine onlar da size cevap vermedilerse..."* ifadesi, bir cemaata yapılmış hitabtır. Binâenaleyh bunu, bizim dediğimiz manaya hamletmek daha evlâ olur. Geriye ayetle ilgili birkaç soru kalır:

Ayetle İlgili Bazı Sorular:

1- Yapamadıkları Şey Nedir?

Birinci soru: Onların cevap vermedikleri şey nedir?

Cevap: Bu, "Eğer onlar, Kur'ân'a muâraza etme hususunda size cevap vermezlerse" demektir. Bazıları da bunun manasının, "Eğer onlar size iman mefhumunda cevap vermezlerse..." şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bu uzak bir ihtimaldir.

"Siz" Hitabı Kime Aittir?

İkinci soru: "**Size**" ifâdesi ile, kimlere işaret edilmiştir?

Cevap: Eğer ayetteki, "*Eğer bunun üzerine onlar da size cevap vermedilerse (...)*" hitabını mü'minlerle ilgili sayarsak, durum vazıhtır. Yok eğer bunu Hz. Peygamber (s.a.s)'le ilgili sayarsak, bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bununla, "Eğer onlar sana ve mü'minlere cevap vermedilerse..." manası kastedilmiştir. Çünkü hem Hz. Peygamber (s.a.s), hem de mü'minler, o kâfirlere meydan okuyorlardı. Allah Teâlâ bir başka ayette de, "*Sana icabet etmek (teklifine karşılık vermek) istemezlerse, bil ki onlar sırf hevalarının arkasından gitmektedirler*" (Kasas, 50) buyurmuştur.

b) Ayetteki "size" zamirinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e saygı için cemi olarak getirilmiş olması da mümkündür.

Ayette Şart İle Ceza Cümlesi Arasındaki İlgi?

Üçüncü soru: Bu ayette geçen şart ile ceza (cevap) arasında ne ilgi vardır?

Cevap: Kâfirler, Kur'ân-ı Kerim'in Allah adına uydurulduğunu iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak: "Eğer o Kur'ân benim adıma uydurulmuş ise, o zaman insanların onun gibisini yapmaya muktedir olmaları gerekir. İnsanlar bunu yapamadıklarına göre, onun Allah katından olduğu sâbit olmuş olur" demiştir. Buna göre ayetteki, "*O (Kur'ân) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir*" cümlesi, Kur'ân-ı Kerim'in Allah katından ve O'nun tarafından oluşunu mecazî olarak anlatır. Bu, hâkimin, "Bu hüküm benim ilmim ile olmuştur" demesi gibidir.

Nazire Yapılmaması İle Kur'ân'ın Allah Kelamı Olması Arasında İlgi

Dördüncü soru: Ayetteki, "*(O Allah ki), hakikaten kendisinden başka hiç bir tanrı yoktur*" cümlesinin kâfirleri Kur'ân'a muaraza etmekten (benzerini söylemekten) aciz bırakma ile ne ilgisi vardır?

Buna birkaç yönden **cevap** verilebilir:

1) Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e, o kâfirlerin Kur'ân'a muarazayı gerçekleştirme hususunda putlarından yardım isteyerek muarazada bulunmalarını teklif edip, sonra da onların bundan aciz kaldıkları ortaya çıkınca, o putların hiçbirşey hususunda kesinlikle fayda ve zararları olmadığı da ortaya çıkmış oldu. Durum böyle olunca da, onların ilah olduğunu iddia eden görüş, batıl olmuş oldu. Böylece de kâfirlerin putlarından yardım istemelerinden sonra da Kur'ân'a muaraza edememeleri, o putların ulûhiyyetinin batıl olduğunu gösteren, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetinin sâbit olduğu hususunda bir delil olmuş oldu. Böylece ayetteki, "*Hakikaten kendisinden başka hiç bir tanrı yoktur*" ifâdesi, putların ilah olduğu şeklindeki görüşün âşikar yanlışlığına bir işâret olmuş olur.

2) Usûl ilminde şu vardır: Allah'ın ortakları olmadığını söylemek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in sözüyle isbatı mümkün olan meselelerdendir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir. "Karşı tarafın Kur'ân'a muâraza edememesi sâbit olunca, hem Kur'ân'ın hak olduğu, hem de **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in risâlet davâsında doğru olduğu sabit olmuş olur. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'tan başka ilah olmadığını haber vermiştir. Binâenaleyh Peygamberin (s.a.s), nübüvvet davasında haklı olduğu sabit olunca, Onun *"Allah'tan başka tanrı yoktur"* sözünün doğruluğu da sâbit olmuş olur.

3) Ayetteki *"Hakikaten kendisinden başka hiç bir tanrı yoktur"* ifâdesi, tehdidvârî bir sözdür. Sanki şöyle denilmektedir. "**Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, risâlet iddiasında doğru olduğu delil ile sabit olup, siz de Allah'tan başka ilah olmadığını bildiğinize göre, o Allah'ın kahrından ve azabından çekininiz, küfürde ısrarı bırakıp, İslâm'ı kabul ediniz." Bunun bir benzeri de, Bakara Sûresinde, "tehaddî" ayetinin peşinden gelen şu ayettir: *"Fakat bunu yapamazsanız -ki, hiç bir zaman yapamayacaksınız- artık sakının o ateşten ki onun tutarağı (odunu-çırası), insan ile taştır. O kâfirler için hazırlanmıştır"* (Bakara, 24).

Hak Teâlâ'nın فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ *"Artık siz müslüman oluyor musunuz?"* ifadesine gelince, eğer biz bunun mü'minlere bir hitab olduğunu söylersek, bu, "ihlası artırmaya teşvik" manasında olmuş olur. Yok eğer kâfirlere hitab olduğunu söylersek, bu, "İslâm'a girmeye teşvik" manasında olmuş olur.

★ ★
★

Fani Dünyayı Dileyene Allah Verebilir

مَن كَانَ يُرِيدُ الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَٰلَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ ﴿١٥﴾ أُولَٰٓئِكَ
ٱلَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ إِلَّا ٱلنَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا۟ فِيهَا وَبَٰطِلٌ مَّا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

"Kim dünya hayatını ve onun zinetini arzu ederse, onların yaptıklarının karşılığını burada tamamen öderiz. Onlar bu hususta bir haksızlığa uğratılmazlar. Onlar öyle kimselerdir ki, âhirette kendilerine ateşten başka birşey yoktur. İşledikleri şeyler, orada boşa gitmiştir. Zaten yaptıkları şeyler, hep boştur"

(Hûd, 15-16).

Bil ki kâfirler, genel olarak **Hz. Muhammed (s.a.s)** ile münakaşa ediyor, onun haksız, kendilerinin haklı olduğunu ortaya koymaya çalışıyor ve "Biz, hakkın hak olduğunu göstermek ve bâtılın bâtıl olduğunu ortaya koymak için onunla çok münakaşa ediyoruz" diyorlardı. Halbuki onlar, yalan söylüyorlardı. Çünkü onların esas maksadları, sırf hased etmek ve **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e uymamaktı. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu hususu belirtmek için bu ayeti indirdi. Bunun bir benzeri de, *"Kim âhiret ekini (mahsulü) dilerse, onun ekinini artırırız; kim de dünya ekinini dilerse, ona da (yalnız) bundan veririz. Ahirette ise onun hiçbir nasibi yoktur"* (Şurâ, 20) ve *"Kim bu âcil dünya zevkini dilerse, biz de burada ona, -(evet) kimi dilersek ona-, dileyeceğimiz şeyi çabucak veririz..."* (İsra, 18) ayetleridir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu ayetle ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu ayet, kâfirler hakkındadır. Çünkü ayetteki, *"Kim dünya hayatını ve onun zinetini arzu ederse..."* ifâdesinin içine, mü'min, kâfir, sıddîk, zındık bütün insanlar girer. Çünkü herkes dünyanın leziz şeylerinden ve güzelliklerinden faydalanmak, menfaatlarından ve arzu duyulan şeylerinden istifâde etmek ister. Fakat ayetin sonu, bu umumî ifâdeden, hususî mananın ve kişilerin kasdedildiğini gösterir. Bu kişiler de kâfirlerdir. Çünkü ayetteki, *"Onlar öyle kimselerdir ki, ahirette kendilerine ateşten başka birşey yoktur. İşledikleri şeyleri, orada boşa gider. Zaten yaptıkları şeyler hep boştur"* ifâdesi, ancak kâfirlere uygun düşer. Buna göre ayetin manası "Kim sadece dünya hayatını ve zinetini isterse, yani o kişinin isteği sırf dünya sevgisi ve süsü püsü olur, ahiret mutluluklarını istemez ise, onun durumu âhirette şöyle şöyle olur" şeklindedir. Bu görüşte olanlar, bu kâfirlerin hangi kâfirler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, bunların, öldükten sonra dirilmeyi (ba'si) inkâr eden kâfirler olduklarını, çünkü onların ahirete inanmadıklarını, bütün arzularının dünyevi mutluluklar olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş, **Esamm**'a aittir ve görüşü açıktır.

Bu hususta **ikinci görüşe** göre, ayet âhirete ve ahiret mükâfaatına inanmadıkları halde, **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile birlikte savaşıp ganimet elde etmeyi isteyen münafıklar hakkındadır.

Üçüncü görüşe göre, bununla yahudî ve hristiyanlar murad edilmiştir. Bu görüş, **Enes** (r.a)'den nakledilmiştir.

Dördüncü görüş, ki bu **Kâdî**'nin tercih ettiği görüştür. Buna göre ayetin manası: "Kim yaptığı bir hayır ile dünya hayatını ve zinetini elde etmeye niyet ederse..." şeklindedir. Hayırlar iki kısımdır:

a) İbadetler.

b) Canlılara faydalı olma. Bu ikinci kısma, iyilikler, sıla-i rahim, sadaka, köprü yapmak, yolları düzeltmek, kötülükleri defetmeye çaba göstermek ve su getirmek,

çeşme yaptırmak gibi şeyler girer. Bütün bunları kâfir, dünyada övülmek ve beğenilmek için yaptığında, hepsi sayesinde birçok hayır ve menfaat muhtaç olanlara ulaşır, böylece de hepsi hayırlı işlerden olmuş olur. Binâenaleyh bu tür işler ister kâfir, ister müslüman tarafından yapılmış olsun, bir taat olmuş olur. Fakat ibadetler, belli niyetler sayesinde taat olurlar. Bundan dolayı insan, bu belli niyet ile başlamayıp, ibadetleri sırf dünya süsünü elde etmek için veya gösteriş ve kahramanlık duygusuna kapılarak yaptığında, bunların varlıkları yoklukları bir olur, dolayısıyla da taat faslından olmazlar.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Ayetteki, *"Kim dünya hayatını ve onun zinetini arzu ederse.."* ifadesi ile, kâfirden sâdır olabilen taatlar (iyilikler) murad edilmiştir.

İhlassız Amellerin Akıbeti

İkinci görüş: Bu, ayetin zâhirine göre olan umumî mananın tercih edilmesi görüşüdür. Buna göre, diyoruz ki: Ayetteki bu ifâdenin hükmüne gösteriş, riya, kahramanlık ve şöhret için taat yapan mü'minler ile bu durumda olan kâfirler girer. Bu görüşte bir problem vardır. Çünkü, *"Onlar öyle kimselerdir ki âhirette kendilerine ateşten başka birşey yoktur"* ifâdesi mü'minlere uygun düşmez. Fakat biz, bu ayetle kastedilenin, bu fâsit ameller ve riya ile yapılan batıl fiiller olduğunu söylediğimizde, müşkil ortadan kalkar.

Sonra bu görüşü benimseyenler, bu konuda pek çok haberler zikretmişlerdir: Rivayet edildiğine göre, **Hz. Peygamber** (s.a.s) *"Hüzün kuyusuna (düşmekten) Allah'a sığının"* buyurdu. Bunun üzerine, "Ey Allah'ın Resûlü, "Hüzün" kuyusu nedir?" diye soruldu. Hz Peygamber (s.a.s) de: *"O, cehennemde, içine mürâî (gösterişçi) kurrâların atıldığı bir vâdidir"*[88] buyurdu.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s): أَشَدُّ النَّاسِ عَذَاباً يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ يَرَى النَّاسُ أَنَّ فِيهِ خَيْراً وَلاَ خَيْرَ فِيهِ *"Kıyamet günü insanların azabı en şiddetli olacak olanı, kendisinde bir hayır olmadığı halde insanların kendisini hayırlı zannettiği kimsedir"*[89] buyurmuştur.

Ebû Hureyre (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Kıyamet günü olduğunda, Kur'ân'ı (hafızasında) toplayan bir adam huzura çağrılır ve ona, "Bu hususta ne yaptın?" denilir. O, "Ya Rabbi, ben o Kur'ân'ı gece gündüz yerine getirdim" der. Bunun üzerine, Allah Teâlâ "Yalan söylüyorsun. Sen! "Falanca ne güzel okuyor" denilmesini istedin. Nitekim, senin hakkında bu da söylendi" buyurur. Yine zengin birisi huzura getirilir ve Allah ona: "Sana bol rızık (mal) vermedim mi, sana verdiğim şey hususunda ne yaptın?" der. O zengin: "Sıla-i rahimde bulundum (akrabalarıma yardım ettim) ve tasaddukta bulundum"*

88) Tirmizi, Zühd, 48 (4/593).
89) Kenzu'l-Ummal, 3. cilt, 7485. hadis.

der. Bunun üzerine, Hak Teâlâ: "Yalan söylüyorsun, aksine sen "Falanca cömerttir" denilmesini istedin. Nitekim, bu da denildi" buyurur. Yine Allah yolunda cihâd edip öldürülen birisi getirilir ve o: "Ben cihâd için savaştım ve öldürüldüm" der. Allah Teâlâ: "Yalan söylüyorsun, aksine sen, "Falanca ne kadar cesûr" denilsin istedin, bu da denildi" buyurur." **Ebu Hureyre** (r.a) sözüne şöyle devam eder: "**Resûlullah** (s.a.s) daha sonra, benim dizlerime vurarak, *"Ey Ebu Hureyre, işte bu üç (çeşit) kimse Kıyamet günü, cehennemin tutuşturulup cayır cayır yandığı mahlukatın ilkidir"* buyurdu. Rivayet olunduğuna göre, **Ebu Hureyre** (r.a) bu hadisi **Muâviye** (r.a)'nin yanında nakletti. Râvî şöyle der: "**Muaviye** öyle ağladı ki, onun helâk olacağını sandık. Sonra kendine gelince, "Allah ve Resûlü doğru söyledi" deyip, *"Kim dünya hayatını ve onun zinetini arzu ederse, onların yaptıklarının karşılığını burada tamamen öderiz "* ayetini okudu.(90)

İKİNCİ MESELE

O amellerin ücretlerinin tastamam ödenmesinden murad, onların, müstehak oldukları mükâfaatın tamamının, onlar dünyada iken kendilerine verilmesidir. Binâenaleyh, onlar bu dünyadan göçünce, kendileriyle beraber o amellerden, o hayır işlerinden de bir eser kalmaz. Aksine, onlar için ahirette, artık sadece ateş vardır.

Bil ki, akıl da, kesinlikle bunun böyle olduğuna delâlet eder. Bu böyledir, zira amelleri, dünyada medhedilmek ve riyâ olsun diye yapan herkesin kalbine, dünya sevgisi galip gelmiş ve onun kalbinde, böylece ahiret sevgisi yer etmemiştir. Çünkü o, âhireti ve o ahiretteki mutlulukları tanısaydı, o hayırları sırf dünyada yapmaktan ve âhiret işini unutmaktan kaçınırdı. Böylece, o iyi işleri, sırf dünya için yapanın, dünyaya olan arzusunun mutlaka büyük ve çok, ahirete olan arzusunun da bulunmaması gerekir. Böyle olan herkes öldüğü zaman, bütün dünya menfaatlerini geride bırakmış, onları artık bulamaz olmuş ve onları, artık elde tutamaz ve elde edemez olmuştur. Binâenaleyh, bir şeyi sevip de, sonra da kendisiyle o sevdiği şey arasına bir engel giren kimsenin kalbinde, mutlaka hasret ateşlerinin tutuşup yanması gerekir. Böylece, bu aklî delil ile, sırf dünya hallerini talep etmek amacıyla iş yapan herkesin, o ameline uygun olan dünyevî o menfaati elde edeceği; öldüğü zaman ise, onun için o dünya menfaatinde sadece ateş bulunacağı ve o amelin ahirette boşa çıkıp hiçbir fayda veremeyeceği, tesirinin de olmayacağı kesinlik kazanmış olur.

* *
*

90) Tirmizi, Zühd, 48 (4/592-593).

أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِّنْهُ وَمِن قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ أُولَٰئِكَ
يُؤْمِنُونَ بِهِ ۚ وَمَن يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ ۚ فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِّنْهُ ۚ إِنَّهُ الْحَقُّ مِن
رَّبِّكَ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾

"(Yalnız dünya hayatını arzu eden kimse), Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunup da ardınca yine ondan bir şahit gelen, ondan önce de bir rehber ve bir rahmet olmak üzere Musâ'nın kitâbı olan kimse gibi midir ki, böyle olanlar ona (Kur'ân'a) inanırlar. Herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona vaadedilmiş yer, ateştir. Sen de bundan şüphe içinde olma. Çünkü o, haktır. Rabbindendir. Fakat insanların çoğu iman etmezler"

(Hûd, 17).

Daha Önceki Ayetlerle Münasebet

Bil ki bu ayetin daha önceki ayetle münasebeti âşikârdır. Buna göre ayetin takdiri, "Rabbinden bir beyyine, delil üzere olan, dünya hayatını ve zînetini isteyip de kendileri için ahirette sadece ateş bulunan kimseler gibi olur mu? (Olmaz)" şeklindedir. Ancak ne var ki, cevap çok açık ve belli olduğu için, hazfedilmiştir. Böylesi ifâdelerin benzerleri Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Bu, meselâ *"Ya kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu hoş gören adam mı (Allah'ın hidayet ettiği kimseler gibi muamele görecek?) Şüphe yok ki Allah kimi dilerse şaşırtır..."* (Fatır, 8) *"Yoksa o, (...) gecenin saatlerinde secdeye kapanır, kıyamda durur bir hâlde taat ve ibâdet eden kimse (gibi) midir?"* (Zümer, 9) ve *"De ki: "Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?.."* (Zümer, 9) ayetleri gibidir.

Ayetteki Dört Mücmel Taraf ve Tefsirleri

Bil ki bu ayet, hepsi de mücmel olan dört lafız ihtivâ etmektedir:

1) Allah Teâlâ'nın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği kişinin kim olduğu.

2) Bu beyyine ile neyin kasdedildiği.

3) **Yetlûhü** kelimesinden maksad, Kur'ân mıdır, yoksa o şahidin başkasının peşinden gitmesi midir?

4) Bu "şâhid" nedir? İşte bu dört husus, mücmeldir. İşte bundan dolayı müfessirler, bu ayet üzerinde çok ihtilâf etmişlerdir.

Bahsedilen Kişinin Kim Olduğu?

Birincisine gelince, ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği kimsenin kim olduğudur? Bununla Hz. Peygamber (s.a.s)'in kasdedilmiş olduğu ileri sürüldüğü gibi, yine bununla **Abdullah İbn Selâm** ve diğerleri gibi, yahudilerden müslüman olanların murad edildiği de ileri sürülmüştür ki, işte bu, ayetin sonundaki, *"İşte böyle olanlar ona (Kur'ân'a) inanırlar"* ifâdesinden dolayı, apaçık anlaşılmaktadır. Zira bu ifâde (اولئك) çoğul olup, O'nun Hz. Peygamber'e râci kılınması doğru olmaz. "Beyyine" (delil)den maksad, sayesinde hak dinin doğruluğunun bilindiği, "beyân" yani naklî delil ile aklî delillerdir.

Yetlûhu kelimesindeki zamir "beyyine"nin manası olan,naklî ve aklî delillere racidir. "Şahid" ile kastedilen ise, Kur'ân'dır. **Minhu** lafzındaki zamir ise Allah'a râci olup, مِنَ اللّٰهِ "Allah'tan" demektir. وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ ifadesinin manası, "Bu aklî delili, Kur'ân gelmezden önce **Musâ**'nın kitâbı izledi..." demektir.

Bil ki, **Hz. Musa**'nın kitâbının, Kur'ân'a tâbi olması, meydana gelmede değil de, tam aksine aynı gayeye delâlet etme hususundadır. **İmam-en** (imam olarak) kelimesi de, hâl olmak üzere mansûbtur. Netice olarak Cenâb-ı Hak şöyle demek istemiştir: "Bu dinin doğruluğunu ortaya koyma hususunda şu üç şey birbirini desteklemiştir:

a) Aklî deliller dinin doğruluğuna delâlet etmektedir.

b) Kur'ân, o dinin doğruluğuna şehâdet etmektedir.

c) **Tevrat** o dinin doğruluğuna şehâdet etmektedir. İşte, bu üç şey bir araya gelince, o dinin doğruluğu hususunda hiçbir şek ve şüphe kalmaz. Bu görüş, bu ayet hakkındaki görüşlerin en güzeli ve lafzına mutabakat etmeye de en yakın olanıdır. Bu hususta başka görüşler de bulunmaktadır:

Ayetteki Şahid'den Maksad

Birinci görüş: Allah Teâlâ'nın, Rabbi tarafından olan bir delil üzerinde bulunmakla nitelediği, **Hz. Muhammed** (s.a.s); **"beyyine"** ise, Kur'ân'dır. **Yetlûhu** ile de, kırâat manasına gelen "tilâvet" kastedilmiştir. Böyle olması halinde, bu görüşü benimseyenler, ayetteki **şâhid** lafzını tefsir etmek için şu hususları ileri sürmüşlerdir:

a) Bu, **Cebrâil** (a.s)'dir. Buna göre mana, **"Cebrâil** (a.s), Kur'ân'ı **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e okuyordu..." şeklinde olur.

b) Bu şahid **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in lisânıdır. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşü ve **Muhammed İbnu'l-Hanefiyye**'nin, **Hz. Ali** (r.a)'den yapmış olduğu bir rivayettir. O şöyle demiştir: "Ben babama,"Tâlî" (okuyan; veya, tâlî, ikinci olan..) sensin" dediğimde o, "Tâlî ne demektir?" deyince de ben, Cenâb-ı Hakk'ın وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ

buyruğudur" dedim. Bunun üzerine o da "Benim, o olmamı arzu ederdim; ancak ne var ki o, Hz. Peygamber (s.a.s)'in lisânıdır" dedi. İnsan, Kur'ân'ı okuyup, lisanı ile de onu takip edince, o zaman lisân, hiç şüphesiz, mecâzi manada "tâlî (izleyen)" olmuş olur. Nitekim Arapça'da, "Gören göz" "İşiten kulak", "Konuşan dil" denilmiştir.

c) Bununla, **Hz. Ali İbn Ebi Talib** (r.a) kasdedilmiştir. Buna göre mana, "O, o beyyineyi okur" şeklinde olur. **Minhu** kelimesinin manası ise, "Bu şahit, **Muhammed**'dendir ve O'nun bir parçasıdır" şeklinde olur ki bundan murad bu şahidi, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in bir parçası kılmakla şereflendirmektir.

d) **Yetlûhü** kelimesinden, Kur'ân murad edilmeyip, aksine, bu şahidin, o beyyinenin hemen peşinden gelmesi murad edilmiştir. Bu şıktaki izaha göre, bu görüşü benimseyenler şöyle demişlerdir: Hz. Peygamber'in şekli şemâili, onun yüzü ve alâmetleri; evet bütün bunlar, onun doğruluğuna şehadet etmektedir. Zira, aklını kullanarak ona bakan kimse, onun ne bir mecnûn, ne bir kâhin, ne bir sihirbaz, ne de bir yalancı olmadığını anlar. "Bu şahidin ondan olması"ndan maksad ise, bu hallerin, Hz. Peygamber'in zâtı ile alâkalı olduğudur.

İkinci görüş: Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın bir beyyine üzerinde bulunmakla nitelemiş olduğu kimseler, mü'minlerdir ki, bunlar da, Hz. Peygamber'in ashâbıdır. "**Beyyine**" ile Kur'ân murad edilmiş olup, **yetlûhü** kelimesine de, "Hüccet olan kitâbı takib eder" anlamı verilmiştir. Yani, "O kitabı, Allah'dan olan bir şâhid izler ve tâkib eder" demektir. Bu görüşe göre âlimler, (bu kez de) şâhidin kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları bunun, **Hz. Muhammed** (s.a.s) olduğunu ileri sürerken, diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Tam aksine o şahid, Kur'ân'ın, kendisini inceleyen ve tetkik eden herkesin, onun bir mucize olduğunu anlayabileceği bir tarzda olmasıdır. Bu tarz da, Kur'ân'ın tam bir fesahat, mükemmel bir belagat ihtiva etmesi ve onun, beşerin bir benzerini getirmeye muktedir olamayacağı bir biçimde olmasıdır. (Bu görüşe göre) Cenâb-ı Hakk'ın شَاهِدٌ مِنْهُ ifâdesine, "O beyyinelerden bir şâhit" manası verilmiştir. Çünkü Kur'ân'ın halleri ve kıraatlarla ilgili sıfatları bununla alâkalıdır.

Üçüncü görüş: Ferrâ şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ cümlesinin manası, her ne kadar **İncil** Kur'ân'dan önce indirilmişse de, "**İncil** Kur'an'ı takib eder, izler" demektir. Buna göre mana, "**İncil** o Kur'ân'ı tasdikte takib eder" şeklinde olur. Bunun izahı şöyledir: Allah Teâlâ, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'i, **İncil**'de de zikretmiş ve o **İncil**'de, **Muhammed** (s.a.s)'e imanı emretmiştir.

Bil ki, bu iki görüş, her ne kadar ihtimal dahilinde iseler de, birinci görüş daha kuvvetli ve daha tamdır.

Bil ki Allah Teâlâ, **Musa** (a.s)'nın kitâbını, bir imâm ve rahmet olarak vasfetmiştir. Onun bir imâm olmasının manası, onun, insanların tâbi oldukları bir kitap olması ve kanunlarını ve şer'î hükümlerini bilme hususunda kendisine müracaat ettikleri merci, rehber olmasıdır.

Rahmet olmasına gelince: Bu, bu kitabın, gerek dinî gerekse dünyevî hususlarda hakka ve doğruya iletmiş olmasıdır ki bu, rahmet ve mükâfaatın tahakkuk etmesinin sebebidir. Binâenaleyh o, rahmetin sebebi olunca, "müsebbeb"in sıfatının "sebeb"e verilmesi kabilinden, buna rahmet adı verilmiştir.

Bilme Vasıtaları (Delillerin Tasnifi)

Daha sonra Cenâb-ı Hak أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ *"böyle olanlar ona (Kur'ân'a) inanırlar"* buyurmuştur. Bu, "Cenâb-ı Hakk'ın, Rableri tarafından olan bir beyyine üzerinde bulunmakla nitelemiş olduğu o kimseler, bu dinin doğruluğuna inanırlar" demektir.

Bil ki, gaye ve matlûblar ikiye ayrılır: Doğrulukları bedîhî olarak bilinenler; bilgilerini elde etme hususunda istek,sa'y-u gayret ve bir çaba gerektirenler. Bu ikinci kısım da ikiye ayrılır. Zira, bilgileri elde etmenin yolu, ya hüccettir (naklî delildir), yahut da akıl ile elde edilen burhândır (aklî delildir). Vahiy ve ilhamdan elde edilene gelince, işte bu iki yol, bilinmeyenleri bilme hususunda kendilerine başvurulan iki yoldur. Dolayısıyla, bunlar biraraya gelip birbirlerini desteklediklerinde, kuvvet ve sağlamlık hususunda en son noktaya ulaşmış olurlar. Sonra, Allah'ın peygamberleri de çoktur. Binâenaleyh, Allah'ın peygamberlerinin sözleri, o dinin sıhhat ve doğruluğu hususunda birbirini tutup, yakînî ve aklî delil de, o dinin sıhhatine delâlet edince, işte ulaşılmış olan bu derece ve nokta, kuvvet itibariyle kendisine başka bir şeyin ilâve edilmesine gerek kalmayan bir mertebe olmuş olur. Şu halde Cenâb-ı Hakk'ın, أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ ifadesindeki **"beyyine"** ile, aklî ve yakînî deliller kastedilmiş olup, وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ ifâdesi, **Hz. Muhammed** (s.a.s) için tahakkuk etmiş olan vahye; وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً ifâdeleriyle de **Hz. Musa** (a.s) için tahakkuk etmiş olan vahye işâret edilmektedir. İşte bu üç husus bir araya gelince, bu yakînî bilgi, kuvvet, açıklık ve netlik bakımından, artık kendisine hiçbir ilâve yapılamayacak olan bir noktaya ulaşmış olur.

Hz. Muhammed (s.a.s)'i İnkâr Eden Dinlerin Durumu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ *"herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona vaadedilmiş yer ateştir"* buyurmuştur ki, bu ayetteki **ahzâb** (hizipler, topluluklar) ile kâfir çeşitleri kastedilmiştir.Binâenaleyh, yahudî, hristiyan ve mecusiler bu hükmün kapsamına dahil olurlar. **Saîd İbn Cübeyr, Ebu Mûsa**'dan Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: لَا يَسْمَعُ بِي يَهُودِيٌّ وَلَا نَصْرَانِيٌّ فَلَا يُؤْمِنُ بِي إِلَّا كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ *"Benim peygamberliğimi herhangi bir yahudi ve hıristiyan duyar da iman etmezse, o mutlaka cehennemliklerden olur"*[91] buyurmuştur. **Ebu Musa:** "Ben kendi kendime, Hz. Peygamber bu sözü, ancak Kur'ân'dan mülhem olarak söylemiştir diye düşündüm ve derken bir de baktım ki Cenâb-ı Hak, *"herhangi bir güruh onu tanımazsa, ona*

91) Müslim, İman 240 (1/134).

vaadedilmiş yer ateştir" buyurmakta" demiştir. Bazı kimseler de: "Ayet, onu inkâr eden kimsenin vaadedilmiş yerinin ateş olduğuna delâlet edince, onu inkâr etmeyenin yerinin de, ateş olmadığına delâlet etmiş olur" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ *"Sen de bundan şüphe içinde olma. Çünkü o, Rabbinden bir gerçektir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) "Bu dinin doğruluğu ve Kur'ân'ın Allah katından indirildiği hususunda bir şüphe içinde olma.." Mananın böyle olması halinde bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ (Hûd. 13) ayetiyle alâkalı olmuş olur.

b) Kâfirlere vaadedilen yerin cehennem olduğunda hiç şüphen olmasın..." Mîm'in dammesiyle, فِي مُرْيَةٍ şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ *"Fakat insanların çoğu iman etmezler"* buyurmuştur. Bu ifâdenin takdirî manası: "Gerçek iyice ortaya çıktığına göre, sen ona tabi ol; ister inansınlar, isterse inanmasınlar, cahillere aldırma..." şeklindedir. Doğruya en yakın olan, bundan murad edilen mananın, "İnsanların çoğu, daha önce bahsedilen o Kur'ân'ın vasıflarına inanmazlar" şeklinde olmasıdır.

* *
*

Kâfirlerin Çarpık Tutumları

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا ۚ أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَٰؤُلَاءِ
الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ ۚ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴿١٨﴾ الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

"Allah'a karşı yalan düzenden daha zalim kimdir? Onlar Rablerine arzedilecekler. Şâhidler de, "İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir" diyecek. Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimlerin tepesindedir. Öyle zalimler ki insanları Allah'ın yolundan vazgeçirir, onu eğriltmek isterler. Onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir"

(Hûd, 18-19).

Bil ki kâfirlerin, pekçok âdeti ve farklı farklı yolları, gidişâtları vardır. Bunlardan birisi, meselâ onların dünyaya çok fazla düşkün olmaları ve dünyayı elde etmedeki

aşırı arzularıdır. Allah Teâlâ, onların bu gidişatlarının bâtıl olduğunu مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا (Hûd, 15) ayetiyle beyan buyurmuştur. Bir diğeri de, onların Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr, mucizelerini de tenkid etmeleridir. Cenâb-ı Hak bu iddialarını da أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ (Hûd, 17) ayetiyle iptâl etmiştir.

Bir üçüncüsü de onların, putlarının, Allah katında kendilerine şefâatçi olacaklarını iddiâ etmeleridir ki, Allah Teâlâ bunu da, işte bu ayetiyle iptâl etmiştir. Bu böyledir, zira bu iddia, Allah'a bir iftirâ atmaktır. Allah, kendisine iftira atanlarla ilgili vaîd ve tehdidini beyân buyurunca, bu da, onun içine girmiş olur.

Bil ki, وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا *"Allah'a karşı yalan düzenden daha zalim kimdir?"* ayeti, mübalağa sadedinde zikredilmiş bir ifadedir. Bu cümlede Allah'a karşı iftirada bulunmanın, zulüm çeşitlerinin en büyüğü olduğuna bir delâlet bulunmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, böylesi kimselerle alâkalı olan vaîd ve tehdidini أُولَٰئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَىٰ رَبِّهِمْ *"Onlar Rablerine arzedilecekler.."* buyruğu ile beyan etmiştir. Allah, bu arzolunma işi sırf kendilerine has olduğu için onları bu şekilde tavsif etmiş değildir. Çünkü arzolunma bütün kullar için umumi bir durumdur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hepsi saflar halinde Rabbine arzedilmişlerdir"* (Kehf, 48) buyurmuştur. Allah bununla ancak, onların arzolunacaklarını ve böylece de,onlar arzolunurkon, şahidlerin, هَٰؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَىٰ رَبِّهِمْ *"İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir.."* demesiyle rüsvay ve perişan olacaklarını ve böylece de onlar için alabildiğince fazla olan rüsvaylık ile cezânın tahakkuk edeceğini anlatmak istemiştir.

Ayetle İlgili Bazı Sorular

"Allah Huzuruna Çıkma" Mekân Zannı mı Uyandırıyor?

Birinci soru: Allah'ın herhangi bir mekânda bulunması caiz olmadığına göre, Cenâb-ı Hak daha nasıl, *"Onlar Rablerine arzedilecekler..."* buyurmuştur?

Cevap: Bu, "Onlar, hesâb ve suâle çekilmek için hazırlanmış olan yerlere arzedilirler" demektir.

Bu arz'ın, Allah'ın emriyle O'nun mahlûkatından dilemiş olduğu meleklerine, peygamberlere ve mü'minlere olması da caizdir.

Bahsedilen Şahitler Kimlerdir?

İkinci soru: Bu sözün, kendilerine nisbet edilmiş olduğu o şahitler kimlerdir?

Cevap: Mücâhid: "Bunlar, dünyada iken o insanların üzerinde olup, onların amellerini kayıt ve muhafaza eden meleklerdir" derken, **Katâde** ve **Mukâtil**, "bu şahitlerin insanlar olduğunu" söylemişlerdir. Bu, Arapça'da tıpkı, "insanların huzurunda" manasının kastedilerek, عَلَىٰ رُؤُسِ الْأَشْهَادِ denilmesi gibidir. Diğer alimler de, "bunların peygamberler (a.s) olduğunu" söylemişlerdir. Nitekim, Cenâb-ı Hak: *"Kendilerine peygamber gönderilenlere de mutlak soracağız, onlara gönderilen*

peygamberlere de muhakkak soracağız" (Arâf, 6) buyurmuştur. O şahitlerin sözünün nazar-ı dikkate alınmasının gayesi ise, onları iyice rüsvay etmektir.

Üçüncü soru: Eşhâd kelimesi çoğul bir kelimedir. O halde bunun tekili nedir?

Cevap: Sahib (cem'i **ashâb:** arkadaşlar), **nasır** (cem'i **ensar:** yardımcılar) kelimeleri gibi **eşhâd** da **şâhid**'in cem'idir. Fakat **şerîf** (cem'i **eşrâf**) kelimesi gibi **eşhad, şehîd** kelimesinin cem'i de olabilir. **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demiştir: "Sanki bu ikincisi, tercihe daha şayandır. Çünkü Kur'ân'da aynı kelime, فَعِيلٌ (شَهِيدٌ) vezninde gelmiştir. Bu, وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيداً *"bu peygamber de sizin üzerinize tam bir şahit olsun diye..."* (Bakara, 143) ve وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيداً *"onların üzerine de (habibim) seni bir şahit olarak getirdiğimiz"* (Nisa, 41) ayetleri gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, onların Kıyamet günündeki azâb içindeki hallerini haber verince, şu anki hallerini de haber vererek, أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ *"Haberiniz olsun ki Allah'ın lâneti zâlimlerin tepesindedir..."* buyurmuş ve böylece onların şu anda, Allah'tan olan bir lânet içinde bulunduklarını beyân etmiştir.

Daha sonra da onların ayrılmaz vasıflarının, insanları Allah'ın yolundan alıkoymak ve Allah'ın yolunun eğriliğini istemek olduğunu açıklamıştır. Yani onlar, küfrü ve sapıklığı iltizâm etmeleri suretiyle, kendilerine zulmettikleri gibi, onlar bu zulümlerine, insanları gerçek dinden vazgeçirmeyi, din hususunda şüpheler uydurmayı ve dosdoğru delilleri eğri büğrü olarak göstermek istemeyi de katmışlardır. Zira, Arapça'da isyan eden kimse hakkında, يَبْغِي عِوَجاً deyimi kullanılmaz. Bu ifâde ancak, delillerin doğruluğunun keyfiyyetini bilip de, şüpheler atmak ve sapıklıkları yayıp yerleştirmek suretiyle o delillerin nasıl tersyüz edileceğini, eğri hale getirileceğini bilen kimseler hakkında kullanılır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ *"onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir"* buyurmuştur. **Zeccâc**, buradaki **hüm** kelimesinin, onların küfürdeki ısrarlarını tekîd etmek için tekrarlandığını söylemiştir.

★ ★
★

Müşriklerin Bâriz Ondört Vasfı

أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ
مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ
عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾ لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾

"Onlar yeryüzünde Allah'ı âciz bırakabilecek değillerdir. Kendilerini Allah'tan kurtaracak hiçbir hamileri de yoktur. Onların azâbı kat kat olacaktır. Çünkü onlar (hakkı) işitmeye kâdir olamazlardı, onu göremezlerdi de. Onlar nefislerine ziyan edenlerdir. Uydurmakta oldukları şeyler (putlar) da kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır. Şüphesiz onlar âhirette ençok zarar görenlerin ta kendileridir"

(Hûd, 20-22).

Bil ki, Allah Teâlâ, o inkârcı münkirleri, zemmetmek sadedinde pekçok sıfatla vasfetmiştir.

Birinci sıfat: Onların, Allah adına birşeyler uydurmalarıdır. Bu, *"Allah'a karşı yalan düzenden daha zalim kimdir?"* (Hûd, 18) ayetinin ifâde ettiği husustur.

İkinci sıfat: Onların, zillet hakirlik, kepazelik ve cezâ meydanının ortasında, Allah'ın huzuruna çıkarılıp arzolunmalarıdır. Bu da *"Onlar Rablerine arzedilecekler..."* (Hûd, 18) ayetinin ifade ettiği husustur.

Üçüncü sıfat: Onlar için rüsvaylık, cezâ ve büyük bir utancın tahakkuk etmesidir. Bu da *"şâhidler de, "işte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir"* ayetinde beyan edilmiştir.

Dördüncü sıfat: Onların, Allah tarafından lanete uğratılmış olmalarıdır. Bu da *"Haberiniz olsun ki, Allah'ın laneti zalimlerin tepesindedir"* (Hûd, 18) ayetinin ifâde ettiği husustur.

Beşinci sıfat: Onların, Allah yolundan ve hakka uymaktan, insanları men edici olmalarıdır. Bu da, *"Öyle zalimler ki insanları Allah'ın yolundan vazgeçirirler..."* (Hud, 19) buyruğunda bildirilmiştir.

Altıncı sıfat: Bu, onların, ortaya şüpheler atmak ve dosdoğru olan delilleri de tersyüz etme hususundaki çaba ve gayretleridir ki, bu, ayette *"onu eğriltmek isterler"* kaydı ile ifade edilmiştir.

Yedinci sıfat: Onların, kâfir olmalarıdır. Bu, *"Onlar ahireti inkâr edenlerin ta kendileridir'* (Hûd, 9) cümlesinde bildirilmiştir.

Sekizinci sıfat: Onların, Allah'ın azâbından kaçamayışlarıdır. Bu da *"Onlar yeryüzünde Allah'ı aciz bırakabilecek değillerdir"* (Hûd, 20) ayetinin ifâde ettiği husustur.

Vahidî şöyle demiştir: **"İ'caz** kelimesinin manası, maksadı gerçekleştirmekten men etmektir. Arapça'da, "Beni maksadımdan alıkoydu" manasında أَعْجَزَنِي فُلَانٌ denilir." O halde ayetteki, مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ deyiminin manası şöyle olur: "Onların, bizim azâbımızdan kaçıp kurtulmaları mümkün değildir. Zira kulun, Allah'ın azabından kaçması imkânsızdır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bütün mümkinâta kâdirdir. O'nun kudreti uzaklık, yakınlık, güçlülük ve zayıflılık ile değişmez."

Dokuzuncu sıfat: Onların, kendilerinden Allah'ın azabını savuşturacak dostlarının bulunmayışıdır. Bundan maksat ise, onların, putları, Allah katında kendilerinin şefâatçileri saymalarını reddetmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar yeryüzünde Allah'ı âciz bırakabilecek değillerdir"* buyruğu, onların kaçıp kurtulamayacaklarına; *"kendilerini Allah'tan kurtaracak hiçbir hamileri de yoktur"* buyruğu da hiç kimsenin, onları o azâbtan kurtaramayacağına delâlet eder.

Böylece Allah Teâlâ, onların kendilerine yönelik olanla başkalarına yönelik olanı bir arada zikretmiş ve böylece onların, gerek dünyevi gerekse uhrevi azabtan kurtulmaları hususundaki çarelerinin bitip neticesiz kaldığını beyan buyurmuştur. Sonra âlimler, bu hususta ihtilâf ederek bir kısmı şöyle demiştir: "Bundan maksad şudur: Başkalarına azabın gelmeyişi, onların ne Allah'ı kendilerine azabı indirmekten men etmeye kâdir olmaları, ne de onlara bu azabın gelmesine mani olacak bir yardımcı ve dostlarının bulunmasından dolayı değildir. Aksine onlara verilmiş olan mühlet, ancak, tevbe edebilsinler ve küfürlerinden vazgeçsinler diye, Allah'ın süre tanımasıyla tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh onlar, küfürde diretmeye devam edince, ahiretteki azablarının mutlaka kat kat olması gerekmiştir." Bazıları da şöyle demiştir: "Bundan maksat, onların, Cenâb-ı Hakk'ı gerek dünyada gerekse ahirette başlarına getirmeyi dilediği azâbtan alıkoyamayacakları ve kendilerine yardımcı olarak bu azabı onlardan savuşturacak bir dost bulamamalarıdır.

Onuncu sıfat: Ayetteki يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ *"Onların azabı kat kat olacaktır"* cümlesinin anlattığı sıfattır. Onların azabının kat kat olmasının sebebinin, Allah'ı, öldükten sonra dirilmeyi ve haşrı-neşri inkâr etmeleri olduğu söylenmiştir. Binâenaleyh onların mebde' ve meâdı (ilk yaratılışı ve ahireti) inkâr etmeleri, azablarının kat kat olmasına sebeb olmuştur. Doğruya en yakın olan, şöyle demektir: Onlar, kendileri alabildiğine sapmış olmalarının yanı sıra, diğer insanları da hak dinden alıkoyup, ondan saptırmaya çaba sarfetmişlerdir. İşte bundan ötürü azabları kat kat olmuştur.

Onbirinci sıfat: Ayetteki مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ *"Onlar (hakkı) işitmeye kâdir olamazlardı. (Onu) görmezlerdi de..."* cümlesinin anlattığı sıfattır. Bu ifâde ile, onların dünyada iken, kalblerinin sağır, ruhlarının kör oluşu kastedilmiştir. Alimlerimiz, bu ayete dayanarak, Allah Teâlâ'nın bazan mükellefte, onu imandan alıkoyacak şeyi yaratabileceğini söylemişlerdir. **İbn Abbas** (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ kâfiri, hem dünyada hem de ahirette imân etmekten alıkoymuştur. Dünyada alıkoyuşu, *"Onlar hakkı işitmeye kâdir olamazlardı. onu göremezlerdi de...."* buyruğu ile; ahirette alıkoyuşu da, *"O gün onlar secdeye davet edilecekler. fakat buna güç yetiremiyecekler"* (Kalem, 42) ayetiyle anlatılmaktadır. Bu istidlâlde sözün özü şudur: Allah Teâlâ onların işitmeye muktedir olamayacaklarını haber vermiştir. Bununla onların ya sesleri ve harfleri duymaya muktedir olamayacakları, ya da Allah'ın delillerini anlamaktan aciz olacakları manası kastedilmiştir. Birinci ihtimal söz konusu olamaz. Çünkü ortada olan açık durum onların sesleri ve harfleri duyduklarını göstermektedir. Dolayısıyla, ayeti ikinci manaya hamletmek gerekir.

Cübbâî buna cevap olarak şöyle demiştir: "**Sem'** lafzı, ya belli işitme organı manasınadır, yahut da Cenâb-ı Hakk'ın kulak boşluğunda yarattığı şey (işitmenin kendisi) manasınadır. O kul bu ikisine de muktedir olamaz. Çünkü o, bunu yapmaya veya yapmamaya gayret etse bile, bunları yapamaz. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, o kulda "istita'a"nın (güç yetirmenin) olduğunu söylemek imkânsızdır. İstita'a imkânsız olunca, kulda istita'anın olmadığını söylemek doğru olur. Böylece ayetin zâhirinin biz (**Mu'tezile**'nin) görüşüne zarar vermediği sâbit olur. Hem sonra, ayetteki, *"Onlar işitmeye kâdir olamazlardı.."* ifadesi ile, onların (hakkı) işitmeyi ihmâl etmeleri ve onu işitmekten hoşlanmamaları manası kastedilmiştir. Bu, tıpkı bir kimsenin, "şu, dinlemeye muktedir olamadığım (tahammül edemediğimi), ama ister istemez kulağıma gelen bir sözdür" demesi gibidir."

Cevab: Cübbâî'nin dışındaki diğer (Mu'tezilî âlimleri), başka bir izah yaparak şöyle cevap vermişlerdir: "Allah Teâlâ, o kâfirlerin dostları bulunmadığını bildirmiştir ki dostlardan maksad onların putlarıdır. Daha sonra da putların, onların dostu olamayacağını, *"Onlar, işitmeye kâdir olamazlardı, göremezlerdi de..."* buyurarak bildirmiştir. Dolayısıyla onlar velî, yani hami olmaya nasıl elverişli olabilirler?"

Cevap: Cübbâî'nin, ayeti, kulların işitme duyusunu ve işitmenin kendisini yaratmaya kâdir olamamaları manasına hamletmesi yanlıştır. Çünkü ayet, bir **tehdîd** sadedinde gelmiştir. Öyleyse bunun, onlara has birşey olması gerekir. **Mu'tezile**'nin dediği husus ise, meleklerde ve peygamberlerde vardır. O halde, ayetin lafzını bu manaya hamletmek nasıl mümkün olabilir?

Cübbâî'nin, "Bu, onların, Hz. Peygamber'in sözünü dinleme ve şeklini, şemâlini görmede ağır davranmaları manasınadır" şeklindeki sözüne de şöyle cevap veririz: Allah Teâlâ, onlarda istiţa'a olmadığını bildirmiştir. Şu halde, bunu bir başka manaya hamletmek ayetin zâhirinin hilafına olur. Hem sonra bu ağır davranışın bulunması, anlayışa ve maksada ulaşmaya ya manidir, ya değildir. Eğer mani ise, maksadımız da zaten bunu anlatmaktır. Yok eğer mani değil ise, bu durumda bu, anlama ve idrâk etmede nazar-ı dikkate alınan hususlara yabancı olan bir sebeb olmuş olur. Halbuki bu sebeb yüzünden, bilme ve anlama bakımından kalbin hali değişmez. Artık nasıl olur da bu, bu sadedde onlar için bir zemm kılınabilir? Hem, biz bu kitapta defalarca, bir işin, yapılmasına mâni birşey bulunurken meydana gelmesinin imkânsız olduğunu beyân ettik. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu hususun hak dini kabûle mâni birşey olduğunu bildirip, bunun o esnada ortadan kalkması mümkün olmayan bir şekilde kesinlikle mevcut olduğunu beyan edince, mükellef (kul) o vakit imandan alıkonmuş olur. Bizim demek istediğimiz de budur.

Mu'tezile'nin, "Biz, ayetteki bu sıfatı putların sıfatı sayıyoruz" şeklindeki izahı da, uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allah Teâlâ, önce, *"Onların azâbı kat kat olacaktır"* buyurmuş, bunun peşine de, *"Onlar, işitmeye kâdir olamazlardı.."* ifâdesini getirmiştir. Binâenaleyh bu son ifâdedeki, "Onlar" zamirinin, önceki ifâdedeki zamirin râcî olduğu şeye aynen râcî olması gerekir.

Allah Teâlâ'nın وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ *"Onlar göremezlerdi de"* buyruğuna gelince, buradaki "görme" ile, basiret (kalbin görüp anlaması) manası kasdedildiği söylendiği gibi, "Onlar, kendileri için hüccet olan şeyleri görmekten yüz çevirdiler" manasının murad edildiği de söylenmiştir.

Onikinci sıfat: Ayetteki أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ *"Onlar, nefislerine ziyân edenlerdir"* buyruğunun anlattığı hususdur. Bu, "Onlar, Allah'a ibadet etmeyiverip, putlara ibadeti (âdeta) satın almışlardır. Binâenaleyh bu zarar ve ziyan, en büyük zarar ve ziyandır" demektir.

Onüçüncü sıfat: Ayetteki وَضَلَّ عَنْهُم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ *"Uydurmakta oldukları şeyler de kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır"* buyruğunun ortaya koyduğu sıfat. Bu, "Onlar, dinlerini dünya karşılığında satınca, zarar etmişlerdir. Çünkü onlar böylece kıymetli olanı verip değersiz olanı almaya râzı olmuşlardır ki, bu, dünyadaki zarar-ziyânın tâ kendisidir" demektir. Sonra ahirette, bu değersiz şey yok olacak ve ondan hiçbir iz kalmayacaktır. İşte ayetteki, *"Uydurmakta oldukları şeyler de kendilerinden uzaklaşıp gitmiştir"* ifadesi ile kastedilen budur.

Ondördüncü sıfat: Ayetteki لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ *"Şüphesiz onlar âhirette en çok zarar görenlerin tâ kendileridir"* ayeti ile ortaya konulan sıfattır. Bu ayetin izahı, bir önceki ayetin izâhının aynısıdır. Çünkü bu kimse, kıymetli ve yüce olanı verip, onun yerine kıymetsiz ve düşük olanı almaya râzı olunca, ticâretinde zarar etmiş olur. Sonra bu âdî ve değersiz şey, bakî kalmayıp aksine yok olacak cinsten birşey olunca, bu ticaret, işin sonunda yine zarara dönüşmüş olur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"Şüphe yok ki onlar ahirette en çok zarar görenlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur.

لَا جَرَمَ Tabirinin İzahı

Ayetteki لَا جَرَمَ ifâdesi hakkında **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bu, لَا بُدَّ ve لَا مَحَالَةَ (hiç şüphesiz, kesinlikle) tabirlerimiz gibidir. Sonra bu kelime çokça kullanıldığı için, حَقًّا (gerçekten) manasına gelmiştir. Nitekim Araplar, "Gerçekten sen muhsinsin, iyilik seversin" manasında لَا جَرَمَ أَنَّكَ مُحْسِنٌ derler." Nahivcilerin bu lafızla ilgili çeşitli izahları vardır:

1) **Lâ** nefiy (olumsuzluk) ve kesinlik ifâde eden bir edattır. Binâenaleyh **la cerem** dediğimizde, bunun manası, "Onlar, âhirette kesinlikle zarara uğrayacaklardır" şeklinde olur.

2) **Zeccâc** şöyle der: "**Lâ** edatı, onların, fayda vereceğini sandıkları şeyin, nefyini (olumsuzluğunu) ifade eder. **Cerem** kelimesi ise, "Fiili kazanmak" manasınadır. Buna göre bunun manası, "Bu onlara fayda vermez. Bu fiili kesbetmek, kazanmak da onlara fayda vermez. Hem dünyada, hem de ahirette zarar onların başınadır" şeklinde olur." Biz, **çereme** fiilinin, **kesebe** (kesbetti, kazandı, yaptı) manasına geldiğini, وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ

شَنَآنُ قَوْمٍ (Maide, 8) ayetinin tefsirinde ele almıştık. **Ezherî:** "Bu, bu konuda yapılan izahların en güzellerindendir" demiştir.

3) **Sîbeveyh ve Ahfeş** ise şöyle demişlerdir: "**Lâ** edatı, daha evvel de söylediğimiz gibi, küfür ehline reddiyedir. (Yani "hayır, sizin dediğiniz gibi değil..." demektir.) **Cerem** kelimesi ise, "hak ve doğru" demektir. Buna göre ayetin manası, "Onların inkârlarının hakkı, başlarına azâb ve hüsrânın gelmesidir" şeklindedir." **Sîbeveyh** bu görüşüne şairin şu beyti ile istişhad etmiştir: وَلَقَدْ طَعَنْتُ أَبَاعُيَيْنَةَ طَعْنَةً/جَرَمَتْ فَزَارَةُ بَعْدَهَا أَنْ يَغْضَبُوا *"Andolsun, Ebû Uyeyne'yi öyle bir tenkit ettim ki, bundan sonra, Fezâre(oğulları)'nın kızıp buğzetmesi bir hak oldu (kaçınılmaz. zorunlu hale geldi)."*

Şâir bununla, حقت الطعنة فزارة ان يغضبوا manasını kastetmiştir.

* *
*

İman ve Salih Amel Sahipleri Cennetlik Olacaklar

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾

"İmân edip de güzel ameller yapanlara, huşû ve tevâzuyla Rablerine bağlananlara gelince, işte onlar cennetlik olanlardır. Onlar, orada ebedî kalıcıdırlar"

(Hûd, 23).

Bil ki Allah Teâlâ, kâfirlerin cezâsından ve zarar-ziyan içinde olduklarından bahsedince, bunun peşinden mü'minlerden bahsetmiştir.

Noktalı hı ile "**ihbât**" kelimesi, huşû ve tevâzu demek olup, düz ve engin yer manasına gelen, خَبْتٌ kelimesinden alınmıştır. "Gizli oldu" manasında, خَبَتْ ذِكْرُهُ "zikri (adı) gizli kaldı" denilir. Binâenaleyh أَخْبَتَ "düz ve engin yere girdi" demektir. Nitekim Arapça'da, Necid tarafına gidenlere أَنْجَدَ; Tihâme'ye gidenlere de, أَتْهَمَ denilir. "Rabbine yönelen ve O'nda mutmain olan" manasında da, **muhbit** denilir. **Ahbete** fiili, hem ilâ, hem de lâm harf-i cerleriyle müteaddi olur. Binâenaleyh biz, أَخْبَتَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا dediğimizde, "Falanca falancaya bağlandı" manasına gelir. Ama أَخْبَتَ لَهُ dediğimizde, "O, ona boyun eğdi" manasına gelir.

Bunu iyice kavradığında biz deriz ki: Ayetteki, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"İman edip de güzel ameller yapanlar.."* buyruğu, bütün sâlih amellere; وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ *"huşû ve tevazuyla Rablerine bağlananlar"* ifâdesi de o amellerin, ahirette insana

ancak kalbinin hallerine göre fayda vereceğine bir işarettir. Biz, "**İhbât**" kelimesini "**İtmî'nân**" manasına tefsir edersek, o zaman bundan maksad, "Onların kalbleri, ibadetleri edâ ederken, Allah'ın zikri ile itminân bulmuştur ve onlar Allah'tan başkasına iltifât etmekten tamamen uzak olarak, Allah'a ibadet ederler" şeklinde olur. Yahut da şöyle denilebilir: "Onların kalbleri, Allah'ın vaadettiği sevab ve ikâb hususunda Allah'ın doğruluğuna mutmain (kesin inanır) vaziyettedir." Fakat biz, "İhbât"ı, huşû manasına alırsak, ayet, "Onlar, kusurlu ve eksik bir şekilde ifâ etmekten korkarak, salih amellerini yaparlar" manasına gelir.

Daha sonra, Cenâb-ı Allah, kendilerinde bu üç sıfat bulunan kimselerin, cennetlik olduklarını ve onların cennette ebedî kalacaklarını beyân buyurmuştur.

★ ★
★

Körle Gören, Sağırla İşiten Bir Olmaz

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ ۚ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

"Bu iki zümrenin hali, kör ve sağır ile gören ve işitenin hali gibidir. Bunlar, birbirine denk olurlar mı hiç? Halâ iyi düşünmeyecek misiniz?"

(Hûd, 24).

Bil ki, Allah Teâlâ bu iki zümreden bahsedince bunlara tıpatıp uyan bir de misal getirmiştir. Alimler bu hususta değişik izahlar yapmışlar; bazıları "bu ayetin, en son bahsedilen mü'minler ile, daha önce bahsedilen kâfirler hakkında olduğunu" söylemişlerdir. Diğer alimler ise, "Bunun, "*Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunup da...*" (Hûd, 17) ayetinde bahsedilen mü'minlerle ve bu ayetten sonra bahsedilip, haklarında, "*Onlar işitmeye kâdir olamazlardı, göremezlerdi de..*" (Hûd, 20) buyurduğu kâfirlerle ilgilidir. Bu ayetteki "basir" (gören) ve semî (işiten) ile de, Allah'ın "*Rabbinin açık bir delili üzerinde bulunan*" diye tavsif ettiği kimseler kastedilmiştir" demişlerdir.

Bil ki bu teşbih (benzetme)deki vech-i şebeh (benzeme yönü) şudur: Allah Teâlâ, insanı beden ve ruhtan mürekkeb olarak yaratmıştır. Bedenin gözü ve kulağı olduğu gibi, ruh cevherinin de gözü ve kulağı vardır. Nitekim bedendeki göz ve kulak, kör ve sağır olduğunda, hiçbir işine yol bulamaz vaziyette, şaşkın, hatta karanlığın derinliklerinde, yolunu bulacağı hiçbir ışık görmez, hiçbir ses işitmez halde yolunu şaşırmış kimse gibi, sapmış ve saptırmış câhil kimsenin de, kalbi kör ve sağır olur. Dolayısıyla da dalâletin karanlıklarında şaşkın ve çaresiz kalakalır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu körlüğün ve sağırlığın tedavisinin mümkün olduğuna dikkat çekmek için, أَفَلَا تَذَكَّرُونَ *"Halâ iyi düşünmeyecek misiniz?"* buyurmuştur. Bu körlük ve sağırlığın sebeb olduğu zararın tedavisi mümkün olunca, insanın elinden geldiğince o tedavi için gayret sarfetmesi gerekir.

* *
*

Kıssalarla Delillerin Takviyesi Şarttır

Bil ki Allah Teâlâ'nın âdeti, kâfirlere çeşitli deliller getirdiğinde, daha evvel de birçok yerde bahsettiğimiz gibi, bu delilleri takviye etsin diye, bunların peşinden kıssaları getirme şeklinde cereyan etmiştir. Bu sûrede de çeşitli kıssalar anlatmıştır:

Birinci Kıssa: Nûh (a.s)'un kıssasıdır.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ۝ أَنْ لَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ ۝

"Andolsun ki biz, Nuh'u kavmine peygamber olarak gönderdik. O şöyle demişti: "Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına ibadet etmeyin. Hakîkat. ben sizin başınıza acıklı bir günün azâbının gelmesinden endişe ediyorum"

(Hûd. 25-26).

Bil ki Allah Teâlâ bu kıssaya Yûnus Sûresi'nde başlamış, içinde bulunan güzel hikmetler ve ilave bilgilerden ötürü, onu bu sûrede de tekrar etmiştir. Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Kesir, Ebu Amr** ve **Kisâî**, hemzenin fethası ile **ennî** şeklinde okumuşlardır ki, bunun takdiri, أَرْسَلْنَا نُوحًا بِأَنِّي لَكُمْ... şeklindedir. Bunun manası, "Biz **Nûh**'u, bu söz ile gönderdik" demektir. O söz de ayetteki, *"Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım"* ifadesidir. Bunun başına harf-i cerr olan **bâ** bitişince, tıpkı كَانَ'den sonra geldiğinde fethalandığı gibi, **en** edatı, fethalı olarak **ennî** şeklinde okunmuştur. Diğer kıraat imamları ise, bunu, قَالَ إِنِّي لَكُمْ... takdirinde olmak üzere, kesre ile okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE Bazıları şöyle demişlerdir: "Peygamberin "nezir" olması, isyânkâr kimseleri ila... ikâb ile tehdid etmesi; "mübîn" olması ise, Allah'ın itaatkârlar için hazırladığı mükâfaatları açıklamasıdır." Evlâ olan bunun manasının şu şekilde olmasıdır: "O, âsîleri ikabtan korkutucudur ve mübîndir, yani bu korkutmayı (uyarmayı) en güçlü, en mükemmel ve en açık bir yol ile yapmıştır." Cenâb-ı Hak daha sonra, bu inzârın ancak Allah'tan başkasına ibadetten alıkoyma ve Allah'a ibâdeti emretme hususunda olduğunu beyan buyurmuştur. Çünkü ayetteki, *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin"* ifadesi, nefiyden yapılan istisnadır. Bu da, müstesnâdan başkasının nefyini gerektirir.

Bil ki bu ayetin takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın sanki şöyle demesidir: "Biz Nûh'u kavmine bu sözle, yani *"şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım"* sözü ile gönderdik."

Allah Teâlâ daha sonra أَنْ لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ *"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin"* buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifâde, ayetteki, إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ *"Şüphesiz ki ben sizin için apaçık bir nezirim"* ifadesinden bedeldir. Sonra da Cenâb-ı Hak bu ifâdeyi, إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ *"Hakikat, ben sizin başınıza acıklı bir günün azabının gelmesinden endişe ediyorum"* ifâdesiyle te'kid etmiştir. O büyük acı, o günde gerçekleşeceği için, bu acı, o güne izafe edilmiştir. Bu, Arapların نَهَارُكَ صَائِمٌ وَلَيْلُكَ قَائِمٌ "Gündüzün oruç, gecen namaz" sözü gibidir.

★ ★
★

Müşriklerin Hz. Nuh'u Red Bahaneleri

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ
أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ وَمَا نَرَىٰ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ ﴿٢٧﴾

"Bunun üzerine kavminden, küfredenlerin ileri gelenleri, "sen de bizim gibi bir insansın. Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana tâbî olduğunu görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Biz sizi aksine yalancılar zannediyoruz" dediler"

(Hûd, 27).

Bil ki Allah Teâlâ, Hz. Nûh'un, kavmini Allah'a ibadete davet ettiğini anlatınca, kavminin, Hz. Nuh'un peygamberliğini şu üç şüphe ile tenkid ettiklerini (reddettiklerini) nakletmiştir:

Birinci şüphe: Hz. Nûh'un da, kendileri gibi bir insan olmasıdır. İnsan fertleri arasındaki farklılığın, âlemdeki herkesin onlardan birisine itaat etmesinin vâcib olması noktasına varıp ulaşması imkânsız olur.

İkinci şüphe: Hz. Nûh (a.s)'a, kavmin basit insanlarının, meselâ dokumacıların ve değersiz sanat sahibi kimselerin tâbî olmuş olmasıdır. Kavmi, "Eğer sen doğru olsaydın, insanların en zekileri ve eşrefi sana tâbî olurlardı" demişlerdir. Bunun bir benzeri de, "*Arkana hep bayağı kimseler düşmüşken, biz sana iman eder miyiz?*" (Şuarâ, 111) şeklindeki ifâdeleridir.

Üçüncü şüphe: Bu, ayetteki, "*Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz*" cümlesinin anlattığı hususdur. Bunun manası, "Biz, senin bizden ne akıl, ne dünyevî menfaatleri görüp gözetme, ne de mücâdele kuvveti bakımından bir üstünlüğünü görmüyoruz. Binâenaleyh senin bu görülebilecek şeylerden birisinde, bizden daha üstün olduğunu görmediğimize göre, en yüce ve kıymetli derece ve makam bakımından bizden üstün olduğunu nasıl kabul edebiliriz?" şeklindedir. İşte şüphelerin izahı hususundaki sözün özü budur.

Bil ki ilk şüphe ancak, insanların peygamber olmasını kayıtsız şartsız inkâr eden **Brahmanlara** uygun düşer. Diğer iki şüpheye, başka peygamberlerin peygamberliğini kabul eden kimselerin de düşmesi mümkündür.

Ayetin lafzı ile ilgili birkaç mesele var:

BİRİNCİ MESELE
Mele' Kelimesinin Tefsiri

"**Mele;**" "kavmin eşrafı, ileri gelenleri" demektir. Bu kelimenin neden iştikâk ettiği hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, Arapların birşey tıkabasa dolduğunda, مُلِئَ بِكَذَا ve قَدْ مُلِئُوا بِالْأَمْرِ deyimlerinden alınmıştır. Bu son deyimin kullanılışı "çok meşgul, işleri pek yoğun olup, işlerini güzelce düzenleyen kişiler" manasınadır.

2) Onlar, bu şeref üzerlerinde görüldüğü için bu kelime ile tavsif edilmişlerdir.

3) Onlar, kalblere heybet, meclislere de saygı saldıkları için bu ismi almışlardır.

4) Onlar, üstün akıl ve isabetli fikirlerle dopdolu oldukları için bu adı almışlardır.

Peygamberin Beşer Olmasını Şüphe Konusu Yapmaları

Cenâb-ı Hak, daha sonra birinci şüphelerini nakletmiştir. Bu onların, مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِّثْلَنَا *"sen de bizim gibi bir insansın"* şeklindeki sözleridir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği, bazı Araplara ait, "*O Peygambere bir melek indirilmeli değil miydi?*" (Furkân, 7) şeklindeki söz gibidir. Bu, sırf cehâlettir. Çünkü Peygamberin fizik yaratılışı, dış görünüşü ile değil, delil ve bürhanla, akîl muhakeme ile ümmet fertlerine müdahale etme hakkı vardır. Hatta diyebiliriz ki: Eğer Allah Teâlâ, insanlara peygamber olarak melek gönderseydi, o zaman onun peygamberliğini tenkid için ortaya atılacak şüphe daha kuvvetli olurdu. Çünkü o zaman akla şu gelirdi: "Gösterilen mucizeleri, belki

de o melek kuvvetinin ve kudretinin daha mükemmel ve daha çok olmasından ötürü kendiliğinden yapmıştır." İşte bu hikmetten ötürü, Allah Teâlâ insanlara, insan peygamberler göndermiştir.

Peygambere Sade İnsanların Tâbi Oluşunu Şüphe Konusu Yapmaları

Cenâb-ı Allah, onların ikinci şüphelerini de, وَمَا نَرٰيكَ ٱتَّبَعَكَ إِلَّا ٱلَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ *"Aşağı tabakadan ve basit görüşlü olanlarımızdan başkasının sana tâbî olduğunu görmüyoruz"* ifâdesi ile nakletmiştir. Bununla, peygambere tâbî olanların mallarının azlığı, makamlarının düşüklüğü, sanat ve zenâatlarının değersizliği kastedilmiştir ki bu da bir cehâlettir.Çünkü dindeki üstünlük ve yücelik, soy-sop ile, mal ile yüksek makam-mansıb ile olmaz. Aksine fakir dine, zenginden daha yatkındır. Yine aksine diyoruz ki, peygamberler, insanlar dünyayı bırakıp ahirete yönelsinler diye gönderilmişlerdir. Binâenaleyh dünyada mal azlığı (fakirlik) daha nasıl, peygamberlik hususunda bir tenkid sebebi sayılabilir?

Daha sonra Hak Teâlâ onların üçüncü şüphelerini nakletmiştir. Bu da onların وَمَا نَرٰى لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ *"Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz"* şeklindeki sözleridir. Bu da bir cehalettir. Çünkü, Allah katında muteber üstünlük, ancak ilim ve amel ile olur. O halde, onlar daha nasıl insanların içine muttali oldular da bu fazîletin olmadığını anlayıverdiler?

Onlar, **Hz. Nûh** (a.s) ve ona uyanlar hakkındaki bu şüphelerini ortaya koyduktan sonra, بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ *"Biz sizi aksine yalancılar zannediyoruz "* demişlerdir. Bu ifâde ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, **Hz. Nûh** ve kavmine bir hitabtır. Bununla kavminin, **Hz. Nûh**'u, peygamberlik iddiası hususunda yalanlamaları kastedilmiştir.

b) Bu, kavmin basit insanlarına bir hitabtır. Binâenaleyh **Hz.** Nûh'un kavmi, inananlara, **Hz. Nûh**'a iman edip ona tâbî olmaları hususunda, "yalancılar" demişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle.demiştir: "**Erzel,** rezl kelimesinin çoğuludur. Bu, görünüşü ve hali düşük olan şey demektir. Nitekim Arapça'da رَجُلٌ رَذْلُ الثِّيَابِ وَالْفِعْلِ "Elbisesi ve işi düşük adam" denilir. **Erâzil** ise, **erzel** kelimesinin çoğuludur. Bu, Arapların أَكَابِرُ مُجْرِمِيهَا "Oranın günahkârlarının ileri gelenleri" sözü gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s) أَخَاسِنُكُمْ أَخْلَاقًا *"Ahlakça en güzel olanlarınız.."* buyurmuştur. Buna göre **Erâzil** kelimesi, cem'u'l-cem (cem'in cem'i) olmuş olur." Bazıları da bu kelimenin aslının, هُوَ أَرْزَلُ مِنْ كَذَا "O, şundan daha rezil" deyimi olduğunu, çok kullanıldığı için هُوَ الْأَرْذَلُ şeklini aldığını, başındaki elif-lâm'ın izâfetten (hazfedilen مِنْ كَذَا den) bedel olduğunu söylemişlerdir.

Bâdi'er-re'y Tabiri Hakkında

بَادِئَ الرَّأْيِ tabirine gelince **bâdî** görünen demektir. Bu, bir şey ortaya çıkıp göründüğünde بَدَا الشَّيْءُ demenden alınmıştır. Bakıp görenlere zâhir olduğu ve açık göründüğü için çöle, "Bâdiye" denilmiştir. Alimler, ayetteki بَادِئَ الرَّأْيِ ifâdesinin manası hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Onlar sana, içleri (kalbleri) öyle olmadığı halde, zâhiren uydular" demektir.

2) Bu, "Onlar sana ilk nazarda, fikir ortaya atılır atılmaz ittibâ ettiler, ihtiyatlı davranmadılar. Ona, isabetli fikrin ve tam düşüncenin hakkını vermediler" demektir.

3) Onlar, **Hz. Nûh**'a uyanları "reziller" diye tavsif edince şöyle dediler: "Onların, işte böylece basit görüşlü olmaları, onları gören herkesçe meydandadır. Buna göre, ayetteki **"re'y (görüş)"** kelimesi, kalbin görmesi (fikri) manasına değil, gözün görmesi manasınadır. Bu izah, **Mücâhid**'den nakledilen الأَ الَّذِينَ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ رَأْيِ الْعَيْنِ şeklindeki kıraat ile de kuvvet kazanmıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Amr, Kisâî'nin râvisi Nusayr, bunu hemze ile, بادئ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzesiz olarak yâ ile بَادِيَ şeklinde kıraat etmişlerdir. Bunu hemzeli okuyanlara göre mana, "re'yin evveli" (görüşün başlangıcı) demek olur. Hemzesiz okuyanlara göre ise, bu "ortaya çıktı, göründü" manasında olan بَدَا – يَبْدُو fiilindendir. Ayetteki بَادِيَ kelimesi, mef'ul-ü mutlak olarak nasbedilmiştir. Bu, ضَرَبْتُ أَوَّلَ الضَّرْبِ "ilk vuruşu ben vurdum" demen gibidir.

★ ★
★

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ
أَنُلْزِمُكُمُوهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

"(Nûh) dedi ki: "Ya ben, Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem?..
O, bana katından bir rahmet vermiş de, o, sizden gizli bırakılmış ise?..
Söyleyin bana ey kavmim, kendiniz hoş görmeyip dururken, sizi onu kabule zorlayıp duracak mıyız?"

(Hûd, 28).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Allah, Lütfu İle Peygamberine Bazı Özellikler Verir

Bil ki Allah Teâlâ, **Nûh** (a.s)'un nübüvvetini inkâr edenlerin şüphelerini nakledince, bunun peşince şüphelere cevap olacak şeyi nakletmiştir. Binâenaleyh onların, "Sen, ancak bizim gibi bir insansın" şeklindeki şüphelerine karşı **Nuh** (a.s), "İnsan olmak bakımından arada bir eşitliğin (aynılığın) bulunması, nübüvvet ve risalet sıfatını alma bakımından bir ayrılığın olmasına mani değildir" demiş ve sonra bunun mümkün olduğunu gösteren şeyi belirterek, *"Ya ben, Rabbimden gelen apaçık bir delil üzerinde isem?.."* demiştir. Bu, "Eğer ben, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını, O'nun hakkında vâcib, imkânsız ve câiz olan şeyleri biliyorsam (...)" demektir. O, "Sonra Allah Teâlâ bana katından bir rahmet vermiştir" demiştir. O rahmetten murad, ya peygamberlik, ya da peygamberliğin delili olan mucizedir. "Fakat, o sizden gizli bırakılmış ise", yani "O, sizin için şüphe edilecek birşey olmuş ve aklınız onu tam seçip anlayamamış ise, isteseniz de, diretseniz de, ben sizi onu bilmeye ulaşacak hale nasıl getirebilirim? Yani buna kesinlikle kâdir değilim."

Katâde'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Vallahi eğer o buna kâdir olsaydı, bunu mutlaka yapardı. Fakat o buna kâdir olamamıştır." Velhasıl onlar *"sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz"* dediklerinde, **Hz. Nûh** (a.s), bunun sebebinin, onların hücceti anlayamamaları ve onu açıkca seçememiş olmaları olduğunu belirtmiştir. "Fakat sizler inadı ve diretmeyi bırakıp, delillere nazar ederseniz, maksad ve Allah Teâlâ'nın biz (peygamberleri) size büyük bir fazl olarak verdiği ortaya çıkar" (demek istemiştir).

İKİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın **râvisi Hafs**, kelimeyi, ayn harfinin zammesi ve mim'in şeddesi ile, meçhul olarak, "karıştırıldı, gizli kılındı" manasında, فَعُمِّيَتْ şeklinde; diğer kıraat imamları ise, ayn'ın fethası ile ve şeddesiz olarak فَعَمِيَتْ şeklinde okumuşlardır ki bu, "karıştı, gizli oldu" manasınadır.

Bil ki bir şey tamamen meçhul bir halde olursa, muammaya (bilmeceye) benzer. Çünkü ilim, (bilme) batınî basiretin (kalb gözünün) nûrudur. Görme de, zâhirî gözün nurudur. Bu "görme" ile "bilme" kelimelerinden herbirinin, mecâzî olarak diğeri yerine kullanılması güzel ve yerinde olur. Bunun izahı şudur: Beyyine (delil) hakkında "görme" kullanılır. Nitekim Cenâb-ı Hak, ...فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً *"Ayetlerimiz böyle görünür şekilde geldiği zaman, "Bu apaçık bir sihirdir" dediler"* (Neml, 13) buyurmuştur. Burada, beyyine "görünememe" âmâ ile de tavsif edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Artık o gün onlara karşı haberler sakh kalmıştır"* (Kasas, 66) ve bu ayette, *"O sizden gizli bırakılmış..."* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetteki أَنُلْزِمُكُمُوهَا *"Sizi ona zorlayacak mıyız?"* ifadesinde üç zamir var: Mütekellim zamiri (yani "biz"), gâib zamiri (yani "ona") ve muhatab zamiri (yani "sizi"). **Ferrâ** bundaki birinci mim'i sakin okumanın câiz olduğunu söylemiş, bu şekildeki bir kıraatı **Ebu Amr**'dan rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "Harekeler peşpeşe geldiği için, bu böyle olmuştur. Binâenaleyh mim harfi, sâkin kılınır. Kendinden önceki harfin harekesi meksûr olur, kendinden sonra da ağır bir hareke olan zamme bulunursa, merfûsu da böyledir." **Zeccâc** da şöyle demiştir. "Bütün Basralı nahivciler, i'rab harfinin sakin kılınmasını,ancak şiir zarûretinden dolayı (kâfiye için) câiz görmüşlerdir. **Ebu Amr**'dan nakledilen kıraata gelince, **Ferrâ** bunu **Ebu Amr**'dan sağlam bir rivayetle almamıştır." **Sîbeveyh**'in, mim'in harekesini "tahfif" ve "ihtilâs" ile okuduğu rivâyet edilmiştir. İşte doğrusu budur. Harekeyi sâkin kılmak ancak **İmrîü'l-Kays**'ın şu beytinde olduğu gibi, şiirde câizdir.

* فَالْيَوْمَ أَشْرَبُ غَيْرَ مُسْتَحْقِبٍ *

"İşte bugün, kendim işlemeksizin ve irtikâb etmeksizin, bana içirilir..."

* *
*

İÇİNDEKİLER

TEVBE 47. AYETİN TEFSİRİ 5
Savaşa Katılan Münafıkların Münafıklığı 5
TEVBE 48-49. AYETLERİN TEFSİRİ 10
Münafıkların Fitne Çıkarma Peşinde Olmaları 10
Allah Onların Hilelerini Fâş Eder 11
Münafıklar Cihadı Fitne Sayarlar 11
TEVBE 50-51. AYETLERİN TEFSİRİ 13
Müsibet Geldiğinde Münafıkların Tutumu 13
Allah'ın Takdirinden Başkası Olmaz 13
TEVBE 52. AYETİN TEFSİRİ 16
Mü'mine İki Güzel Şeyden En Az Biri Verilir 16
Münafığın Akibeti İki Kötüden Biridir 16
TEVBE 53. AYETİN TEFSİRİ 17
Münafığın İnfakı Kabul Edilmez 17
TEVBE 54. AYETİN TEFSİRİ 20
Fısk Konusunda Mutezile'nin Yanlışı 20
Her Amelin Fayda Veya Zararı Meselesi 21
Zekat Gönül Ferahlığı İle Verilmelidir 22
TEVBE 55. AYETİN TEFSİRİ 23
Kâfirlerin Servetine İmrenmeyiniz 23
Mal Ve Evladın Azab Sebebi Olması 26
Münafıklara Özellikle Azab Sebebi Olması 27
TEVBE 56-57. AYETLERİN TEFSİRİ 30
Münafıklar, Yalandan Mü'minlerle Olduklarına Yemin Ederler 30
TEVBE 58-59. AYETLERİN TEFSİRİ 32
Hz. Peygamberi Kınama Edebsizliği 32
Allah'ın Aerdiğine Razı Olmak 35
TEVBE 60. AYETİN TEFSİRİ 36
Ayetin Mâkabli İle Münasebeti 36
Zenginden Yoksula Zekat Çıkarmanın Hikmeti 37
Zekatın Zekat Veren Yönünden Hikmetleri 37
Zekatın Alan Yönünden Hikmetleri 41
Zekat Sadece Sekiz Sınıfa Aittir 43
Zekatın Toplanması ve Dağıtılması İdareye Aittir 58
İmamın Zekat Alıp Alamayacağı 58
Zekat Memuru Zengin İse Pay Alabilir mi 58
TEVBE 61. AYETİN TEFSİRİ 60
Münafıkların Hz. Peygamberi İncitmeleri 60
Hz. Peygamberin Mü'minlere İnanmasının Manası 62

TEVBE 62. AYETİN TEFSİRİ 64
Münafıkların Müminlere Yaltaklanmaları 64
TEVBE 63. AYETİN TEFSİRİ 66
TEVBE 64. AYETİN TEFSİRİ 68
Münafıkların Fâş Edilme Korkuları 68
Münafıkların Hz. Peygambere Suikasd Teşebbüsleri 69
TEVBE 65-66. AYETLERİN TEFSİRİ 71
Ayetin Nüzul Sebebi 71
Allah İle Alay Etmek Ne Demektir? 73
Dinle Alay Etmenin Bazı Hükümleri 74
TEVBE 67. AYETİN TEFSİRİ 77
Münafıkların Şerri Yayıp İyiliği Önlemeleri 77
Allah'ın, Kâfirleri Unutmasının Manası 78
TEVBE 68-69. AYETLERİN TEFSİRİ 79
Kâfir ve Münafıkların Cezası 79
TEVBE 70. AYETİN TEFSİRİ 82
Onlardan Öncek Kâfir Topluluklar 82
TEVBE 71. AYETİN TEFSİRİ 84
Mü'minlerin Sıfatları 85
TEVBE 72. AYETİN TEFSİRİ 86
Allah'ın Rahmetinin Meyveleri 87
Adn Cenetleri Hakkında 87
En Büyük Mükafaat: Allah'ın Rızası 89
TEVBE 73. AYETİN TEFSİRİ 90
Kâfirler ve Münafıklarla Cihad 90
TEVBE 74. AYETİN TEFSİRİ 92
Ayetin Nüzul Sebebi 92
Münafığın Zenginleşmesinden Maksad 94
Münafıkları Bekleyen Azab 95
TEVBE 75-78. AYETLERİN TEFSİRİ 96
Münafıkların Kısımları 96
Ayetin Nüzul Sebebi 97
Vaadinde Durmamak Nifak Alâmetidir 98
Münafığın Ahdi Olabilir mi? 98
Ahid Kalbden Niyetlenmekle Olur mu? 99
Allah Mal Verdiğinde Münafığın Tutumu 101
TEVBE 79. AYETİN TEFSİRİ 107
Gönülden Maddi Yardımda Bulunanları, Münafıkların Tenkidi 107
TEVBE 80. AYETİN TEFSİRİ 109
Kâfir ve Münafık Hakkında İstiğfar Etmek Caiz midir? 111
TEVBE 81-82. AYETLERİN TEFSİRİ 113
Münafıklar Az Gülüp Çok Ağlamalıdır 115
TEVBE 83. AYETİN TEFSİRİ 116
Münafıkların Sefere Çıkmaması
Daha İyidir 116
TEVBE 84. AYETİN TEFSİRİ 118
Münafıkların Cenaze Namazını Kılma 118
Fısk Küfürden Beter midir? 122
Münafığın Cenaze Namazının Hükmü 122
TEVBE 85. AYETİN TEFSİRİ 123
Benzeri Olan Tevbe 55. Ayet İle Farkı 123
TEVBE 86-87. AYETLERİN TEFSİRİ 125
Münafıkların Savaşa Çıkmayıp Acizlerle Birlikte Oturmaları 125

Mü'mine İman Etme Emri Verilebilir mi? 120
Kalbin Mühürlenmesi Meselesi 127
TEVBE 88-89. AYETLERİN TEFSİRİ 128
Mü'minlerin Güzel Sıfatları 128
TEVBE 90. AYETİN TEFSİRİ 129
TEVBE 91-92. AYETLERİN TEFSİRİ 131
Savaştan Muaf Olanlar 131
TEVBE 93-94. AYETLERİN TEFSİRİ 135
TEVBE 95-96. AYETLERİN TEFSİRİ 137
Münafıkların Yalan Yere Yemin Ve Mazeret Beyan Etmeleri 137
TEVBE 97-98. AYETLERİN TEFSİRİ 139
Bedeviler Nifakta Daha İleridir 139
TEVBE 99. AYETİN TEFSİRİ 143
Makbul ve Salih Bedeviler 143
TEVBE 100. AYETİN TEFSİRİ 144
"Sâbikûn" (Öncüler) 144
TEVBE 101. AYETİN TEFSİRİ 150
Nifakta Uzmanlaşmalar 150
TEVBE 102-103. AYETİN TEFSİRİ 153
Nifaktan Dönenler 153
İtiraf Tevbe Sayılır mı? 154
Allah Hakkında (Asâ: Cür kl) Tabirinin İzahı 155
Zekat Ruhu Temizler 156
Bu Ayetten Çıkarılan Zekatla İlgili Hükümler 158
Mal Kişinin Kendi Malı Olmalıdır 158
Zekat Baliğ Olana Farzdır 159
Sadakının Temizlenmesi 159
Hz. Peygamberin Mü'minler Hakkında Duası 160
Salât Kelimesinin Manası Hakkında 161
"Selâmün Aleyküm" Sözündeki Bazı İncelikler 162
Yaratılıştaki Huylar Hakkında Değerlendirme 164
Şerri Savmak Hayrı Celbetmekten Önce Gelir 164
Selamda Çoğul Sigasının Kullanılmasının Hikmeti 165
TEVBE 104. AYETİN TEFSİRİ 166
Allah'ın Tevbeyi Kabul Buyurması 166
Peygamber Tevbe Kabul Edemez 168
Allah'ın Tevbeyi Kabulü Vacip Değildir 169
TEVBE 105. AYETİN TEFSİRİ 171
Ayetten Çıkarılan Usûl Meseleleri 172
Ahirretteki Şahitlik Hakkında 174
TEVBE 106. AYETİN TEFSİRİ 176
Ayetin Nüzul Sebebi 176
Tevbenin Şartları 178
Af Hakkında Genel Hüküm Verilip, Muayyen Kişinin Akıbeti Bilinmez 178
TEVBE 107. AYETİN TEFSİRİ 179
TEVBE 108-110. AYETLERİN TEFSİRİ 182
Mescid-i Dırar'da Namaz Kılınmaz 182
Takva Mescidi Neresidir? 183
Mescid-i Dırar'ı Yapanların Göğüslerindeki Sıkıntı 186
TEVBE 111. AYETİN TEFSİRİ 188
Canını ve Malını Allah'a Satmak 188
Ayet-i Kerimdeki Bazı İncelikler 189
Allah Yolunda Öldürmek ve Öldürülmek 190

Emr-i Ma'ruf'un Savaşmaktan Üstün Olduğu ... 190
Semavi Kitapların Vaadi ... 191
TEVBE 112. AYETİN TEFSİRİ ... **193**
Mü'minlerin Bariz Vasıfları ... 193
Celb-i Menafi Yönündeki Mükellefiyetler ... 198
Def-i Mefasid Şeklindeki Mükellefiyetler ... 200
TEVBE 113-114 AYETLERİN TEFSİRİ ... **202**
Kâfirlerden Berî Olmak ... 202
Hz. İbrahim'in Babası İçin İstiğfarı ... 204
TEVBE 115-116. AYETLERİN TEFSİRİ ... **208**
Göklerin ve Yerin Hakimiyeti Allah'ındır. ... 210
TEVBE 117. AYETİN TEFSİRİ ... **210**
Allah'ın, Peygamberi ve Diğer Mü'minleri Affetmesi ... 210
Tevbe Meselesini Başta ve Sonda Anmanın Manası ... 213
TEVBE 118. AYETİN TEFSİRİ ... **214**
TEVBE 119. AYETİN TEFSİRİ ... **220**
Doğru Kişilerle Beraber Olmanın Lüzumu ... 220
Ayetin İcma'a Delil Olması ... 220
Şia'nın Masum İmam İddiasının Reddi ... 220
Doğruluğun Lüzum ve Fazileti, Yalanın Çirkinliği ... 222
TEVBE 120-121. AYETLERİN TEFSİRİ ... **222**
Medine'nin Çevresindeki Bedeviler ... 224
Cihada Çıkanların Kazançları ... 225
TEVBE 122. AYETİN TEFSİRİ ... **227**
Din Alimi Yetiştirmenin Gerekli Olduğu ... 227
Bu Ayet Haber-i Vahid'in Hüccet Oluşuna Delildir ... 231
TEVBE 123. AYETİN TEFSİRİ ... **232**
Kâfirlerin Hepsiyle Birden Değil, En Yakında Olanlarla Savaşmak ... 232
Kâfirler Sizi Sert ve Ciddi Bulsunlar ... 234
TEVBE 124-125. AYETLERİN TEFSİRİ ... **235**
İnen Sureler Mü'minlerin İmanını Artırır ... 235
TEVBE 126. AYETİN TEFSİRİ ... **238**
Münafıkların Başlarına Gelen Belâlardan İbret Almayışları ... 238
TEVBE 127. AYETİN TEFSİRİ ... **239**
Münafıkların Kur'ân'la Alay Etmeleri ... 239
TEVBE 128. AYETİN TEFSİRİ ... **241**
Şefkatli Peygamber ... 241
Hz. Peygamberin Buradaki Beş Sıfatı ... 242
TEVBE 129. AYETİN TEFSİRİ ... **245**
Halk Yüz Çevirirse Allah Sana Yeter ... 245
Görülmeyen Arş, Azamete Delil Olur mu? ... 246

YÛNUS SÛRESİ

YÛNUS 1. AYETİN TEFSİRİ ... **251**
Hikmetli Kitap: Kur'ân Veya Levh-i Mahfuz'dur ... 252
YÛNUS 2. AYETİN TEFSİRİ ... **254**
Müşriklerin Tevhide Çağıran Peygamberden Ötürü Şaşırmaları ... 254
Nübüvvet Hiç de Şaşılacak Şey Değildir ... 254
Müşriklerin Kur'ân'a Sihir Demelerinin Manası ... 259
YÛNUS 3. AYETİN TEFSİRİ ... **260**
Allah'a ve Ahirete İman Esası ... 260
Gökler ve Yer Yaratılmadan Melekler Nerede İdi? ... 264

Ayetteki Günler Dünya Günü müdür? 264
Güneş Yaratılmadan Önce Gün Kavramı Neyi İfade Eder? 264
Zaman Ezeli Olabilir mi? 265
Allah Teâlâ'nın Arş'a İstîvâsı 265
Şefaattan Maksad 268
YÛNUS 4. AYETİN TEFSİRİ 269
Ahiretin Varlığını İsbat 269
Haşr'i İnkâr Kolay Değildir 270
İlkin Yaratan, Diriltmeye Haydi Haydi Kâdirdir 270
İnsandan Daha Büyük Mahlûklar 272
Uykudan Sonra Canlanma 273
Ahiretin Varlığının Delilleri 273
Ahiret Hususunda Şüpheler ve Cevapları 274
Akıl İyi ve Kötüyü Bilmekte Yeterli midir? 275
Dünyadaki Nimet ve Sıkıntıların Neticesi 276
Dünyanın Asayişi İçin Ahiret Gereklidir 276
İnsanlar Asayişi Sağlayamazlar mı? 276
Adalet ve İnsaf, Ahireti Gerektirir 277
Zalime Fırsat Veren Allah Değil midir? Sorusuna Cevap 277
Yaradılış Gayesi Ahireti Gerektirir 278
Ahiret Olmasa İnsan En Bedbaht Mahluk Olur 278
Hayat Nimeti Ahireti Gerektirir 279
İhtiyat Delili 280
Hayatiyet Sırrı, Ahirete İşaret Eder 280
Maddi Dünyadan Bedenin Teşkili Ahireti Gerektirir 281
İnsanı Nutfeden Yaratan Elbette Diriltmeye Kâdirdir 282
Hikmet ve Gaye Ahireti Gerektirir 283

ALLAH'IN FİİLLERİNİ HİKMETLERE BAĞLAMAYANLARIN AHİRETE DAİR DELİLLERİ

Ruh Delili 285
Yaratıcının Varlığı Delili 285
Yaratıcının Herşeyi Bilmesi Delili 285
Haşri İnkâr Edenlerin Şüphelerine Cevaplar 286
Dünya İdeal Şekilde Yaratıldığına Göre Niçin Yıkılsın? 286
Gök Cisimlerinin Hareketleri Devamlıdır İddiası 286
Beden Cüzlerinin Aynen Toplanması İmkânsızdır İddiası 287
Aynı Zerre Birden Fazla Bedene Girebilir 287
Dönüş Allah'adır 287
İnsanın Varlığının Esası Ruhtur 288
Alemin Maddesinin İmha Edilip Edilmeyeceği 289
Adalet Lütfa Mani Değildir 291
Kâfirlere Adalet Uygulanacağı Burada Neden Bildirilmedi? 291
İnsanlar Mü'min ve Kâfir Olarak İki Kısımdır, Üçüncüsü Yoktur 292
YÛNUS 5. AYETİN TEFSİRİ 293
Ulûhiyyetin Bazı Delilleri 293
Ay'ın Menzilleri 296
Güneş ve Ay'ın Faydaları Hakkında 297
YÛNUS 6. AYETİN TEFSİRİ 298
Yaratıkların Yaratıcıya Delil Olması 298
YÛNUS 7-8. AYETLERİN TEFSİRİ 300
Ahireti İnkâr Edenlerin Durumu 300

Mü'min ve Kâfirin Vasfı Hakkında 302
Ateşin Çeşitleri 302
Meşru Daire İle Gayr-i Meşru Dairenin Mukayesesi 303
YÛNUS 9-10. AYETLERİN TEFSİRİ 304
Mü'minlerin Cennete Girmeleri 304
İman Ehlini Bekleyen Saadet 305
İlim Nur, Cehalet Zulmettir 306
Ruh İle Madde Arasındaki Fark 307
İman ve Bilgi Münasebeti 307
YÛNUS 11. AYETİN TEFSİRİ 313
Nübüvvetin Gerçekliği 314
Ayetin Mâkabli İle Münasebeti 314
Kâfirlerin Peygamberlerden Azab İstemeleri 314
YÛNUS 12. AYETİN TEFSİRİ 317
Ayetin Önceki Kısımla Münasebeti 317
İnsan Sabırsız Olup Şükrü Azdır 317
Sıkıntıya Dûçar Olan Mü'mine Düşen İş 318
Bu Ayette Geçen "İnsan"dan Maksad 319
Kâfire Müsrif Denilmesinin Sebebi 321
YÛNUS 13-14. AYETLERİN TEFSİRİ 322
Bu Ayetlerin Daha Önceki Kısımları Münasebeti 322
Allah Hakkında "Nazara" Tabirinin Kullanılması 324
İmtihan İşinin Allah'a İsnadı 323
YÛNUS 15. AYETİN TEFSİRİ 324
Resulullah İle Alay Eden Kâfirlerin Elebaşıları 325
"Allah'a Kavuşmayı Ummamak" Deyiminin Delâleti 325
Müşriklerin Başka Bir Kur'ân İstemeleri 326
Başka Kur'ân İsteyen Kâfirlerin Maksadları 327
Ayetten Çıkarılan Tâlî Hükümler 327
Hz. Peygamber İçtihadla Değil, Vahiyle Hükmeder 327
Kıyas Aleyhine Delil Çıkaranlar 327
YÛNUS 16. AYETİN TEFSİRİ 328
Hz. Peygamberin Risaletten Önceki Hayatı, Davasına Delildir 328
YÛNUS 17. AYETİN TEFSİRİ 330
Allah Hakkında Yalan Uydurandan Daha Zalim Olamaz 330
YÛNUS 18. AYETİN TEFSİRİ 331
Kudret Sahibi Olmayan Putlara Tapmanın Saçmalığı 331
Şirkin Menşei Hakkında 332
YÛNUS 19. AYETİN TEFSİRİ 333
İnsanlar Başlangıçta Tek Ümmet İdiler 333
Bu Ümmetin İslâm Hususunda İttifak Ettiklerini Benimseyenler 334
Bu Ümmetin Küfür Üzere İttifak Ettiği Görüşü 336
İnsanların İhtilafı Hakkında Ezeli Hüküm 336
YÛNUS 20. AYETİN TEFSİRİ 337
Müşriklerin Tahakkümle Mucizeler İstemeleri 337
YÛNUS 21. AYETİN TEFSİRİ 339
Darlıkta Bunalan Allah'a Yönelir, Kurtulınca Unutur 339
Müşriklere Yaraşan Sıfatlar 339
İnanmamakta Diretene Mücize Fayda Vermez 340
Musibete Düçar Olanın Sabırsızlaşıp Me'yûs Olması 341
YÛNUS 22-23. AYETİN TEFSİRİ 342
İnsanın Nankörlüğüne Bir Örnek 342
İmam Cafer es-Sadık'ın Yaratıcıyı İsbatı 343

Kulun Fiilinin Yaratılması 343
Ayetle İlgili Bazı Sorulara Cevaplar 345
YÛNUS 24. AYETİN TEFSİRİ 349
Dünya Hayatı Hakkında Bir Mesel 349
Dünya Hayatının Bitkiye Benzetilmesinin Sebebi 351
YÛNUS 25. AYETİN TEFSİRİ 353
Kullar Cennete Davet Ediliyorlar 354
Ahiret İle Dünya Yarınları Arasındaki Fark 355
YÛNUS 26. AYETİN TEFSİRİ 356
Ayette Geçen "İhsan" Kavramı 356
Hüsnâ ve Ziyade Kavramları Hakkında 357
YÛNUS 27. AYETİN TEFSİRİ 360
İyi Amellerle Günahlar Arasındaki Fark 360
YÛNUS 28-29. AYETLERİN TEFSİRİ 363
Kıyamette Putperestlerle Putların Haşredilip Yüzleştirilmeleri 364
Putların Putperestleri Reddetmesi 365
YÛNUS 30. AYETİN TEFSİRİ 367
Allah'a Döndürülmenin Manası 368
YÛNUS 31-33. AYETLERİN TEFSİRİ 369
Şirki İptal Eden Deliller 369
YÛNUS 34. AYETİN TEFSİRİ 372
Mahukları Yaratıp Diriltebilen Yalnız Allah'tır 372
YÛNUS 35-36. AYETLERİN TEFSİRİ 373
Gerçeğe Ulaştıran Yalnız Allah'tır 373
YÛNUS 37-39. AYETLERİN TEFSİRİ 378
Kur'ân'ın Daha Önceki Kitapları Tasdiki 380
Kur'ân'ın Kitabı Tafsil Etme Vasfının Manası 381
Kur'ân'da Şüphe Bulunmaması; Kur'ân'ın Meydana Okunması 382
Tehaddiye Konu Teşkil Eden Surenin Nasıl Bir Sure Olduğu 383
Tehaddi Konusunda Mutezile'yi Red 383
Kur'ân'ın Tehaddisi Altı Merhalede Olmuştur 384.
Kur'ân'ın Başlıca Özellikleri 384
Kıssaların Belli Başlı Gayeleri 384
YÛNUS 40-41. AYETLERİN TEFSİRİ 386
Hidayet Ümidi İle Azabın Ertelenmesi 386
YÛNUS 42-44. AYETLERİN TEFSİRİ 388
Görme İle İşitmeden Hangisinin Daha Önemli Olduğu 389
YÛNUS 45-46. AYETLERİN TEFSİRİ 392
Kalınan Yerin Dünya Veya Kabir Olması 393
Ahirette Dünya Hayatını Bir Saat Gibi Görmenin Sebebi 393
Kâfirlerin Ahirette Birbirlerini Tanımalarının Çıkardığı Müşkil 394
Kâfirin Ticaretinde İsabetsizliği 396
YÛNUS 47. AYETİN TEFSİRİ 396
YÛNUS 48-49. AYETLERİN TEFSİRİ 397
Her Ümmetin Bir Vâdesi Vardır 398
YÛNUS 50-52. AYETLERİN TEFSİRİ 399
Münkirlerin Israrla Azap İstemelerinin Manasızlığı 400
Uhrevî Mükâfaatın Amelle İlgisi 402
YÛNUS 53-54. AYETLERİN TEFSİRİ 402
Kâfirlerin Yersiz Suâlleri 402
Yemin Üslûbunun Faydası 403
Kâfirlerin Ahirettaki Durumları 403
Kâfirin Duyacağı Pişmanlığın Mahiyeti 404

YÛNUS 55-56. AYETLERİN TEFSİRİ 405
İknâî Delilden Sonra Aklî Delil 406
YÛNUS 57-58. AYETLERİN TEFSİRİ 407
Nübüvveti İsbat Yolu 408
Hz. Peygamber Tabib Kur'ân Reçete Durumundadır 409
Yalnız Allah'ın Lütfu ve Rahmeti Sayesinde Sevinmek Gereği 412
Maddi Lezzetler Manevi Hazlara Göre Daha Geride Kalır 412
YÛNUS 59-60. AYETLERİN TEFSİRİ 414
Müşriklerin Haram Kıldıkları Şeyler 415
YÛNUS 61. AYETLERİN TEFSİRİ 417
Daha Önceki Kısımla Münasebet 417
Ayetteki Hitapların Kimlere Ait Olduğu 417
YÛNUS 62-64. AYETLERİN TEFSİRİ 422
Ayet ve Hadislere Göre Velî 422
Veliler Korkmaz, Mahzun da Olmazlar 423
Büşrâ (Sadık Rüya) Ne Demektir? 425
Büşrâ Hakkında Diğer Tefsirler 426
YÛNUS 65-66. AYETLERİN TEFSİRİ 428
Daha Önceki Ayetlerle Münasebet 428
Hz. Peygamber Endişe ve Hüzün Duyar mıydı? 429
YÛNUS 67. AYETİN TEFSİRİ 431
YÛNUS 68. AYETİN TEFSİRİ 431
Allah'ın Evlat Edindiği İddiasını Red 431
YÛNUS 69-70. AYETLERİN TEFSİRİ 434
YÛNUS 71-72. AYETLERİN TEFSİRİ 435
Peygamber Kıssalarının Faydaları 435
Hz. Nuh (a.s)'un Kıssası 436
Ayetteki Örnek Fikir Silsilesi 440
YÛNUS 73. AYETİN TEFSİRİ 441
YÛNUS 74. AYETİN TEFSİRİ 442
YÛNUS 75-77. AYETLERİN TEFSİRİ 443
Hz. Musa (a.s.)'nın Kıssası 443
YÛNUS 78-82. AYETLERİN TEFSİRİ 444
Firavun'un Hz. Musa'nın Tebliğini Reddetmesi 444
Peygamber Batıl Bir İşi Emreder mi? 445
YÛNUS 83. AYETİN TEFSİRİ 446
Hz. Musa'ya Sadece Bir Zürriyetin İnanması 446
"Zürriyet" Kelimesinin Tefsiri 447
YÛNUS 84-86. AYETLERİN TEFSİRİ 448
Hz. Nuh İle Hz. Musa Arasında Bir Mukayese 449
Zalimlere Fitne Olmanın Manası 450
YÛNUS 87. AYETİN TEFSİRİ 451
"Kıble" Kelimesinin Tefsiri 452
YÛNUS 88-89. AYETLERİN TEFSİRİ 453
Bu Beddua Hakkında Mutezile İle Münakaşa 454
YÛNUS 90-92. AYETLERİN TEFSİRİ 459
Firavun'un İsrailoğullarını Kovalaması 459
Mü'minlerin Denizden Geçip, Firavun Ordusunun Boğulması 460
Firavun Boğulurken Kalben İnandı, Kavlen Söyleyemedi 460
Firavun'un İmanı Neden Makbul Olmadı? 461
Firavun'un İmanı Taklidî İdi 461
Tevbenin Kabulü Aklen Vacip Değildir 463
Cebrail Firavun'un Ağzını Tıkamış mıdır? 463

Firavun'un Cesedinin Mahfuz Bırakılması 484
Başkalarına İbret Olması 484
Kıssadan İbret Almanın Lüzumu 484
YÛNUS 93. AYETİN TEFSİRİ 485
İhtilafların Çıkması Niçin Kitaptan Sonra Oldu? 487
YÛNUS 94-97. AYETLERİN TEFSİRİ 488
Burada Asıl Muhatap Hz. Peygamber Olmayıp, Ümmetidir 469
Hitabın Hz. Peygambere Yönelmediği Tarzındaki Tefsir 471
Tevrat ve İncil'in Tahrifi Hakkında 472
YÛNUS 98. AYETİN TEFSİRİ 474
Üçüncü Azap Gelip Çattıktan Sonra İman: Hz. Yunus'un Kavmi 474
Hz. Yunus'un Kıssası 475
YÛNUS 99-100. AYETLERİN TEFSİRİ 476
Yunus Suresinin Hedefi 476
Kâinatta Yalnız Allah'ın Dilediği Olur 477
Mükellefiyetin Kaynağı Şeriattir 479
YÛNUS 101. AYETİN TEFSİRİ 481
Ayetteki Kıraat Farklılığı 481
Tefekkürün Önemi 481
YÛNUS 102-103. AYETLERİN TEFSİRİ 482
Allah Peygamberleri ve Tâbilerini Korur 482
YÛNUS 104-106. AYETLERİN TEFSİRİ 484
Tevhidin Devamlılığı 484
Yüzü Dine Yöneltmenin Manası 486
YÛNUS 107. AYETİN TEFSİRİ 487
Alemde Mutlak Tasarruf Sahibi Allah'tır 488
Ayetteki Bazı İncelikler 488
YÛNUS 108. AYETİN TEFSİRİ 489
Sûrenin Hâtimesi 489
YÛNUS 109. AYETİN TEFSİRİ 490

HÛD SÛRESİ

HÛD 1. AYETİN TEFSİRİ 494
Kur'ân'ın Muhkem Vasfı 496
HÛD 2-4. AYETLERİN TEFSİRİ 498
İbadetin Mahiyeti 498
Hz. Peygamber Nezîr ve Beşîrdir 499
Tevbe ve İstiğfar Hakkında 500
Allah'ı Sevme İle Dünya Sevgisi Arasındaki Denge 501
Ecel Konusu 501
İlahî Lütuflar 502
HÛD 5. AYETİN TEFSİRİ 504
Daha Önceki Kısımla Münasebet 504
Münafıklar Allah'tan Hiçbirşey Saklayamazlar 504
HÛD 6. AYETİN TEFSİRİ 505
Dâbbe: Yeryüzündeki Canlıların Rızıkları 506
Mahlûkatı Rızıklandırmak Allah'a Vacip mıdır? 506
Haramdan, Rızık Olur 506
HÛD 7. AYETİN TEFSİRİ 507
Başlangıçta Allah'ın Arş'ı, Su Üzerinde Idı 507
Yaratılışın İlk Merhalesi 508
Allah'ın Kullarını İmtihan Hikmeti 508

Neticeyi Bilmek İçin Allah'ın İmtihana İhtiyacı Yoktur 509
Söz Hakkında "Sihir" Tabiri Kullanılır mı? 510
HÛD 8. AYETİN TEFSİRİ 510
Müşriklerin İstihzalarını Red 510
Kâfirlere Gelecek Azab Dünyada mı, Ahirette mi Olacak? 511
"Ümmet, Sayılı Müddet" Ne Demektir? 511
HÛD 9-11. AYETLERİN TEFSİRİ 512
Gafil İnsanın Nankörlüğü 512
Mü'min ve Kâfirin Nimetlere Bakışları 514
HÛD 12. AYETİN TEFSİRİ 515
Kâfirlerin Tahakkümle Rastgele İstekleri 515
Ayetin Nüzul Sebebi 515
Müşriklerin Pazarlık Yapma Teşebbüsleri 516
Vahy Allah'ın Himayesindedir, Değişmez 516
HÛD 13. AYETİN TEFSİRİ 518
Kur'ân Meydan Okuyor: "Uydurma Dahi Olsa On Sûrenin Benzerini Yapın" 518
On Sûre, Belli Olmayıp Herhangi On Sûredir 519
HÛD 14. AYETİN TEFSİRİ 520
Tehaddinin Cevapsız Kalması 520
Ayetin Muhatabı Hakkında İki İhtimal 521
Ayetle İlgili Bazı Sorular ve Cevapları 521
HÛD 15-16. AYETLERİN TEFSİRİ 523
Fani Dünyayı Dileyene Allah Verebilir 523
İhlassız Amellerin Akıbeti 525
HÛD 17. AYETİN TEFSİRİ 527
Daha Önceki Ayetle Münasebet 527
Ayetteki Dört Mücmel Taraf ve Tefsirleri 527
Bilme Vasıtaları (Delillerin Tansifi) 530
Hz. Muhammed (s.a.s.)'i İnkâr Eden Dinlerin Durumu 530
HÛD 18-19. AYETLERİN TEFSİRİ 531
Kâfirlerin Çarpık Tutumları 531
HÛD 20-22. AYETLERİN TEFSİRİ 533
Müşriklerin Bâriz Ondört Vasfı 533
HÛD 23. AYETİN TEFSİRİ 538
İman ve Salih Amel Sahipleri Cennetlik Olacaklar 538
HÛD 24. AYETİN TEFSİRİ 539
Körle Gören, Sağırla İşiten Bir Olmaz 539
HÛD 25-26. AYETLERİN TEFSİRİ 540
Kıssalarla Delillerin Takviyesi 540
HÛD 27. AYETİN TEFSİRİ 540
Müşriklerin Hz. Nuh'a Red Bahaneleri 541
Peygamberin Beşer Olmasını Şüphe Konusu Yapmaları 542
Peygambere Sade İnsanların Tâbi Oluşunu Şüphe Konusu Yapmaları 543
HÛD 28. AYETİN TEFSİRİ 544
Allah, Lütuf İle Peygamberine Bazı Özellikler Verir 545

